УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ

VII/1

Тематски зборник

Нови Сад, 2018

ЈЕЗИЦИ И КУЛТУРЕ У ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ VII/1
JEZICI I KULTURE U VREMENU I PROSTORU VII/1
LANGUES ET CULTURES DANS LE TEMPS ET DANS L`ESPACE VII/1
LANGUAGES AND CULTURES IN TIME AND SPACE VII/1
ЯЗИКИ И КУЛТУРИ У ЧАСУ И ПРОСТОРУ VII/1
ЯЗЫКИ И КУЛЬТУРЫ ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ VII/1
JAZYKY A KULTÚRY V PRIESTORE A ČASE VII/1
LINGUE E CULTURE NEL TEMPO E NELLO SPAZIO VII/1
LENGUAS Y CULTURAS EN TIEMPO Y ESPACIO VII/1
LIMBI ŞI CULTURI ÎN TIMP ŞI SPAŢIU VII/1
NYELVEK ÉS KULTÚRÁK IDŐBEN ÉS TÉRBEN VII/1

Уреднице Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Биљана Радић-Бојанић

Издавач УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Суиздавач Педагошко друштво Војводине, Нови Сад

За издавача Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш
За суиздавача Јасмина Шестак

Академски одбор: Проф. др Владислаа Ружић
Проф. др Тврто Прћић
Проф. др Владислава Гордић Петковић
Проф. др Едита Андрић
Проф. др Јасмина Татар Анђелић
Доц. др Јагода Гранић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Давиде Астори
Проф. др Жан-Пол Мејер
Проф. др Михај Радан
Проф. др Виторио Дел`Аквила
Проф. др Ђорђета Раца
Проф. др Надежда Силашки
Проф. др Љубица Влаховић
Проф. др Игор Лакић
Проф. др Сабина Халупка Решетар
Проф. др Биљана Радић-Бојанић
Проф. др Ксенија Шуловић

Рецензенти: Проф. др Славица Перовић, Универзитет Црне Горе
Проф. др Мира Трајкова, Универзитет Св. Кирил и Методиј у Скопљу, Македонија
Проф. др Драган Коковић, Универзитет у Новом Саду, Србија

ISBN 978-86-6065-475-7

У Зборнику су штампани изабрани радови изложени на конференцији *Језици и културе у времену и простору 7*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду 18. и 19. новембра 2017. у оквиру

истоименог Пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије бр. 178002, као и други радови који по својој тематици и квалитету одговарају профилу Зборника.

Рецензенти појединачних радова:

Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија), Costas Canakis (University of the Aegean, Greece), Sonja Štajnfeld (Universidad Autónoma del Estado de México, México), Мира Трајкова (Универзитет „Свети Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија), Зорка Кашић (Универзитет у Београду, Србија), Далибор Солдатић (Универзитет у Београду), Весна Половина (Универзиттет у Београду), Жељко Ђурић (Универзитет у Београду), Јулијана Вучо (Универзитет у Београду), Јелена Филиповић (Универзитет у Београду), Надежда Силашки (Универзитет у Београду), Милена Јовановић (Универзитет у Београду), Ана Елаковић (Универзитет у Београду), Љиљана Ђурић (Универзитет у Београду), Татјана Шотра (Универзитет у Београду), Предраг Мутавџић (Универзитет у Београду), Ана Кузмановић (Универзитет у Београду), Маја Ивановић (Универзитет у Београду), Весна Цакељић (Универзитет у Београду), Татјана Ђуровић (Универзитет у Београду), Војкан Стојичић (Универзитет у Београду), Маја Миличевић (Универзитет у Београду), Octavia Nedelcu (Universitatea din Bucureşti, România), Lidija Čolević (Universitatea din Bucureşti), Roberta Matković (Sveučilište Juraj Dobrila u Puli, Hrvatska), Tjaša Miklič (Univerza v Ljubljani, Slovenija), Jana Kenda (Univerza v Ljubljani, Slovenija), Тијана Ашић (Универзитет у Крагујевцу), Катарина Мелић (Универзитет у Крагујевцу, Србија), Драган Бошковић (Универзитет у Крагујевцу), Дејан Каравесовић (Универзитет у Крагујевцу), Татјана Пауновић (Универзитет у Нишу, Србија), Владимир Јовановић (Универзитет у Нишу), Виолета Стојичић (Универзитет у Нишу), Милена Каличанин (Универзитет у Нишу), Јасмина Ђорђевић (Универзитет у Нишу), Свенка Савић (Универзитет у Новом Саду, Србија), Вера Васић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Ружић (Универзитет у Новом Саду), Бојана Стојановић Пантовић (Универзитет у Новом Саду), Владислава Гордић Петковић (Универзитет у Новом Саду), Предраг Новаков (Универзитет у Новом Саду), Душанка Звекић Душановић (Универзитет у Новом Саду), Гордана Драгин (Универзитет у Новом Саду), Гордана Штасни (Универзитет у Новом Саду), Гордана Штрбац (Универзитет у Новом Саду), Данијела Марчок (Универзитет у Новом Саду), Дејан Средојевић (Универзитет у Новом Саду), Душанка Вујовић (Универзитет у Новом Саду), Жарко Бошњаковић (Универзитет у Новом Саду), Маја Марковић (Универзитет у Новом Саду), Милан Ајџановић (Универзитет у Новом Саду), Миливој Алановић (Универзитет у Новом Саду), Нада Арсенијевић (Универзитет у Новом Саду), Наташа Киш (Универзитет у Новом Саду), Страхиња Степанов (Универзитет у Новом Саду), Дојчил Војводић (Универзитет у Новом Саду, Марија Стефановић (Универзитет у Новом Саду), Михајло Фејса (Универзитет у Новом Саду), Драгана Дробњак (Универзитет у Новом Саду), Ксенија Шуловић (Универзитет у Новом Саду), Татјана Ђурин (Универзитет у Новом Саду), Диана Поповић (Универзитет у Новом Саду), Сабина Халупка Решетар (Универзитет у Новом Саду), Мира Милић (Универзитет у Новом Саду), Александра Изгарјан (Универзитет у Новом Саду), Наташа Миливојевић (Универзитет у Новом Саду), Ана Халас Поповић (Универзитет у Новом Саду), Бојана Комароми (Универзитет у Новом Саду), Бојана Вујин (Универзитет у Новом Саду), Данијела Прошић Сантовац (Универзитет у Новом Саду), Диана Продановић Станкић (Универзитет у Новом Саду), Гордана Лалић Крстин (Универзитет у Новом Саду), Јагода Топалов (Универзитет у Новом Саду), Александра Блатешић (Универзитет у Новом Саду), Кристијан Екер (Универзитет у Новом Саду), Соња Филиповић Ковачевић (Универзитет у Новом Саду), Соња Веселиновић (Универзитет у Новом Саду), Олга Панић Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Александар Кавгић (Универзитет у Новом Саду), Радослава Трнавац (Универзитет у Новом Саду), Јелена Ајџановић (Универзитет у Новом Саду), Ивана Вилић (Универзитет у Новом Саду), Бојана Вујин (Универзитет у Новом Саду), Весна Богдановић (Универзитет у Новом Саду), Зузана Тир (Универзитет у Новом Саду), Јасмина Дражић (Универзитет у Новом Саду), Александар Мудри (Универзитет у Новом Саду) Kerima Filan (Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina), Nermina Čengić (Univerzitet u Sarajevu), Sabina Bašić (Univerzitet u Sarajevu), Alma Sokolija (Univerzitet u Sarajevu) Татјана Глушац (Универзитет Унион, Србија)

ПРЕДГОВОР

Седми у низу тематских зборника под заједничким насловом *Језици и културе у времену и простору* појављује се у два тома, у којима су распоређени радови истраживача из Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Македоније, Румуније, Италије, Пољске, Мексика и Србије, окупљених око заједничких интересовања везаних за различите односе који се успостављају између појединих језикā, између језика и културе у оквиру једне друштвене заједнице, али и између различитих језикā и култура, у времену и простору, и кроз време и простор.

Први том Зборника састоји се од седам тематских целина – *Језик, култура традиција*, *Језик и друштво*, *Лексиколошке теме*, *Једнојезичка истраживања*, *Књижевне теме*, *Традуктолошке теме* и *Методика наставе*. У оквиру прве целине, аутори се баве питањима међујезичких и међукултурних односа који се одражавају у културно-језичкој традицији припадника једне заједнице, као и проблемима очувања језичког, културног и националног идентитета кроз време. Друга целина обједињује радове уже профилисане у смеру савремене социолингвистичке проблематике обрађене са више аспеката, било да је реч о мањинским језицима и културама, о родној равноправности у језику и друштву или о особеним читањима књижевних дела која у себи нужно садрже елементе односа језика и друштва. У трећој целини првога тома аутори се баве разноликим темама из уже области лексикологије – метонимијама и појмовним метафорама, разумевањем и употребом лексема као и лексичким новотворинама, паремијама и родним стереотипима. *Једнојезичка истраживања* објединила су у четвртвој целини три рада у којима се обрађују теме везане за некадашњи српскохрватски (у савременој литератури најчешће називан босански/српски/црногорски/хрватски), односно хрватски и русински језик. Заједнички именитељ радова у петој целини јесте књижевни текст, односно истраживање различитих видова уметничке писане речи изнедрене на шпанском, енглеском, француском, српскохрватском, чешком и румунском језику. Превођење и наука о превођењу теме су шесте целине, у којој се аутори баве, с једне стране, различитим аспектима превођења са француског, италијанског и шпанског језика, а са друге, местом превођења у образовању наставника страних језика. Настави и образовању у ужем смислу посвећена је седма целина и у њој су сабрани радови везани за психолошко-педагошке аспекте наставе енглеског, француског, италијанског и грчког језика, затим за опште наставне технике и стратегије као и за оне посебне које се односе на савладавање појединих језичких елемената попут изговора, граматике, и коначно, за место културе и књижевности језика који се учи у настави страних језика.

Други том Зборника чине пет тематских целина – *Српски језик на прелазу векова: новине у систему и употреби*, *Контрастивна анализа*, *Контактна лингвистика*, *Истраживања дискурса* и *Лексикографске теме*. У првој целини налазе се радови саопштени другог дана Конференције у оквиру истоименог темата. Кроз двадесет текстова, аутори са различитих страна осветљавају проблематику везану за савремени српски језик, његов граматички систем и правопис, семантику и прагматику, дискурс и лексичке иновације, указују на однос између језичке норме и језичке праксе, на нове тенденције у творби речи и колоката, баве се питањима из области српске лексикографије, позајмљеницама из енглеског, као и контактима српског са мањинским језицима. Друга целина посвећена је темама из контрастивне анализе елемената мађарског, турског, италијанског, француског, енглеског, руског и русинског језика према српском, односно италијанског према босанском и словеначком. Трећу целину чине три рада посвећена различитим аспектима контаката српског и енглеског језика, док четврта обједињује три рада посвећена

истраживањима дискурса. Зборник заокружује тематска целина посвећена лексикографији у најширем смислу и у њој се налазе радови посвећени појединим лексикографским питањима из италијанског и енглеског језика, али и проблематици везаној за поједине аспекте опште словенске лексикографије. Зборник закључује текст у којем се разматрају позитивне и негативне стране затворених и отворених типова речника.

Ако би требало извести неколико општих закључака који проистичу из истраживања чији су резултати приказани у овом Зборнику, онда би свакако први био тај да су језик у свим својим аспектима, друштво, култура, традиција, књижевност и образовање истовремено и стални и променљиви, и општи и специфични ентитети. Стални су и општи у том смислу што их проналазимо у сваком друштву, у сваком времену и на сваком простору. Истовремено, нужно су променљиви и специфични како у времену тако и у простору будући да сваки на свој начин подлежу законитостима природног развитка, друштвено-историјског прилагођавања и, што данас у време глобализације постаје сасвим очигледно, сталне борбе за опстанак.

Други закључак би се могао формулисати као стални пораст међујезичких и међукултурних контаката, што нужно доводи до појачаног преплитања и утицаја различитих језика и култура једних на друге. У овом сегменту предњачи енглески језик као носилац англофоне, на првом месту америчке културе. И други језици и културе, међутим, захваљујући на првом месту масовним медијима, успевају да пронађу како своје место у глобалном свету, тако и пут и начин да продру у друге заједнице нудећи им своје специфичне културне обрасце.

Трећи закључак би се односио на значај образовања како у свакој друштвеној заједници понаособ, тако и на глобалном нивоу, и то образовања које, чувајући посебне националне вредности, истовремено препознаје вредности и предности других образовних система, интегришући туђа позитивна искуства у свој систем.

И поред обиља тема и радова сабраних у овом Зборнику, општи закључак који се намеће на крају јесте да су сопствени језик и култура, али и језици и културе у контакту, практично неисцрпно истраживачко поље, управо зато што су међусобно и слични и различити, што су подложни променама у времену и простору и што управо они одређују цео наш живот и рад.

Надамо се да ће читаоци успети да пронађу ону танану али веома чврсту нит која повезује све радове сабране у Зборнику – тежњу да се уоче, објасне и сачувају индивидуалност и разноликост који у савременом свету треба да подстакну боље разумевање не само туђег, него и свог сопственог језичког и културног наслеђа. Стога *Језици и културе у времену и простору VII* настављају причу започету у првом и настављену у свим потоњим зборницима, причу о свеопштем језичком и културном прожимању које доприноси богаћењу сваког појединца вредностима оног другог, чувајући при томе језички и културни идентитет сваког од нас.

У Новом Саду, октобра 2018.

Снежана Гудурић
Биљана Радић-Бојанић

САДРЖАЈ

Предговор 5

I ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА КРОЗ ВРЕМЕ 11

Davide Astori, Sul valore etico ed ecologico del 'contatto', per un'idea di 'convergenza sinergica': l'esempio di gr. θρονος *thronos* 13

Monika Bala, Dvojezičnost i identitet južnobanatskih bukovinskih Mađara u Vojlovici, Skorenovcu i Ivanovu 21

Klara Buršić-Matijašić, Kulturni kontakti na sjevernom Jadranu: grafiti i radionički pečati na keramičkim posudama 31

Михај Н. Радан – Миљана-Радмила Радан Ускату, О кожухарској лексици и терминологији у српском говору Карашева 41

II ЈЕЗИК И ДРУШТВО 55

Barbara Buršić – Giudici, L'istrioto ieri, oggi e domani Una lingua minoritaria e in via di estinzione 57

Ewa Golachowska, Католическая религиозная лексика в современном белорусском языке. Социолингвистический и культурный аспекты 65

Christian Eccher, Il teatrodanza di Pina Bausch da un punto di vista sociologico e linguistico 75

Milena Kaličanin, Comprehension of national identity by reading the landscape: an example of Scotland 83

Драгица Мирковић, Социолингвистичка анализа Бањановог *Ходочасниковог путовања* 91

Zora Trninić Janjić, Gender-related dıfferences ın the language of magazıne advertısements targetıng men and women ın Serbıa 101

Jelena Filipović, Multimodalna sociolingvistička narativna mreža kao konstruktivistički pristup činu čitanja u 21. veku: Čimamanda Ngozi Adiči 109

III ЛЕКСИКОЛОШКЕ ТЕМЕ 121

Mario Brdar, Novel metonymies, wine and wineskins, old and new ones 123

Бојана Будимир, Преношење културноспецифичних елемената у текстовима из области туризма на примеру анализе описа Холандије и Белгије на веб страницама српских туристичких агенција 135

Александра Јовановић, Улога појмовне метафоре у штампаним рекламама 147

Nataša Jovović, Leksičke novotvorine kod djece predškolskog uzrasta 161

Lampropoulou Martha – Dragana Tkalac, Humor and comics: evidence from two languages 173

Katarina Lazić, Lingvističke i psihološke osnove pojma „opterećenja" pri razumevanju i upotrebi leksema 185

Анђелка Пејовић, О динамичности и екстензивној експресивности паремија (на примеру шпанског и српског језика) 195

Гордана Ј. Владисављевић, Утицај родних стереотипа на формирање категорија кроз призму теорије прототипа 207

Ksenija Šulović – Dragana Drobnjak – Snežana Gudurić, Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Kategorija 'čovekova stanja' 221

IV ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА 229

Vesna Bulatović, Gramatički rod imenice i rodni stereotip konceptualnog domena – pilot istraživanje 231

Михайло Фейса, Двовидово дієслова у руским язику 243

Jelena Vlašić Duić - Elenmari Pletikos Olof, Naglasci u govoru hrvatskih jezikoslovaca 255

V КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ 267

Jorge Asbun Bojalil, "Éxito": primer poema estridentista 269

Вања Цветковић, Неки апсекти интертекстуалности у Даудовом роману *Мерсо, контра-истрага* 277

Vladimir Đurić, Le grand défi poétique : la poésie pure de Stéphane Mallarmé 289

Vladislava Gordić Petković, Rat kao prostorna, vremenska i saznajna odrednica u romanima Aleksandra Tišme, Lasla Vegela i Slobodana Šnajdera 301

Matija Ivačić, Reprezentacija komunističkog prevrata u djelu Bohumila Hrabala 309

Patrick Levačić, Nadrealističke teme u putovanjima Henrija Michauxa 317

Jovana Petrović, Space in Louise Erdrich's *The Round House* 327

Virginia Popović, Doi scriitori din Voivodina: Nicolae și Alexandru Țințariu 337

Elisaveta Popovska, La tentation de l'essai dans les chroniques familiales de Marguerite Yourcenar 345

Sara Ralić, Uloga metalepse u zbırcı prıča *Opıs smrtı* Davıda Albaharıja 353

Nikolina Zobenica, Potiskivanje nemačke prošlosti u romanu Igora Marojevića *Majčina ruka* 367

VI ТРАДУКТОЛОШКЕ ТЕМЕ 377

Наташа Живић, Разлике у правописима и правописне недоследности у преводима *Странца* А. Камија на српски језик 379

Anđela Milivojević, Novi prevodi kao sredstvo približavanja izvorniku: *Pokojni Matija Paskal* Luiđija Pirandela 389

Sonja Štajnfeld, Lo intraducible o metáfora de la traducción en "La busca de Averroes" de Jorge Luis Borges 399

Jasmina Tatar-Anđelić, La traduction didactique et la didactique de la traduction dans la formation des enseignants du FLE au Montenegro 411

VII МЕТОДИКА НАСТАВЕ 419

Radmila Bodrič, Psihološki aspekti motivacije i vrednovanja učenika engleskog kao stranog jezika u osnovnim školama 421

Dina Dmitrović, Strategy instruction and its effectiveness in building grammar competence in modern Greek as a foreign language 433

Tatjana Glušac – Vesna Pilipović – Mira Milić, English language student teachers' entry pedagogical beliefs 445

Maja Lukežić Štorga – Vedrana Berlengi Kapušin, Poteškoće u ovladavanju ortoepskom normom izgovora suglasnika: usporedba kroatofonih nastavnika i studenata francuskog jezika 455

Mira Milić - Aleksandra Kardoš, Koliko studenti sporta i fizičkog vaspitanja poznaju standarde u engleskom i srpskom jeziku 469

Vojka Milovanović, Književni tekst u udžbenicima francuskog jezika za osnovnu i srednju školu 481

Maja Pivčević, Iskustva lektora stažista u nastavi francuskog jezika na Sveučilištu u Zadru 493

Војкан Стојичић - Предраг Мутавџић, Књижевни текстови у уџбеницима савременог грчког језика као страног 503

Radmila Suzić – Biljana Radić-Bojanić, Elementi anglofone kulture u udžbenicima na tercijarnom nivou obrazovanja (FCE i CAE) 513

Nevena Ceković, Relations between the forms and functions of discourse markers and levels of competence in l2 Italian: state of the art 523

I

ЈЕЗИК, КУЛТУРА, ТРАДИЦИЈА КРОЗ ВРЕМЕ

UDK 811.14'373.6

Davide Astori

SUL VALORE ETICO ED ECOLOGICO DEL 'CONTATTO', PER UN'IDEA DI 'CONVERGENZA SINERGICA': L'ESEMPIO DI GR. ΘΡΟΝΟΣ *THRONOS*

Attraverso l'analisi linguistica ed etimologica del termine greco θρόνος *thronos*, inquadrato come "Wort und Sache" nel più vasto mondo del bacino del Mediterraneo orientale, *exemplum* eloquente del fatto che raramente il percorso di sviluppo di un termine – e dunque la ricostruzione etimologica in ottica retrospettica – si presenta rassicurantemente diretto (e non sono affatto rari, nei processi di diacronia, contatti e sovrapposizioni, in dinamiche che ampliano a volte le radici originarie con significati nuovi per adattarle a nuovi contesti sociali, culturali, linguistici), si intende riflettere più in generale su come la vita sia nel contatto, nel travaso, nell'osmosi, nell'interferenza. Il rapporto fra lingue e culture, nello spazio e nel tempo, emerge, dunque, anche nell'incontro/scontro dei patrimoni lessicali, che sono gli strumenti per dare nome al mondo, quasi si potesse riproporre, adattata, la sensibilità ricœuriana di una "hospitalité langagière", tanto eticamente biologica, anche allo scambio (osmotico) lessicale: un altro modo di rileggere il rapporto fra 'io' e 'tu', fra 'noi' e 'mondo'; una macro-visione del 'contatto' in cui, a maggior ragione, guadagna ulteriore valore anche quello fra parole.

Parole-chiave: *thronos*, etimologia, contatto, interferenza, *trans-ducere*.

> "In speech, interference is like sand carried by a stream; in language, it is the sedimented sand deposited on the bottom of a lake. The two phases of interference should be distinguished. In speech, it occurs anew in the utterance of the bilingual speaker as a result of his personal knowledge of the other tongue. In language, we find interference phenomena which, having frequently occurred in the speech of bilinguals, have become habitualized and established. Their use is no longer dependent on bilingualism".
>
> (Weinreich 1953:11: "Interference in Speech and Language")

1. INTRODUZIONE

Non sempre la storia (delle parole, ma non solo) è lineare. Affascina pensare che, come già affermato in questa stessa sede tre anni fa, "come spesso avviene (non solo in àmbito linguistico), una sinergia di concause difficili da identificare ciascuna nella sua specificità, è da valutarsi in modo più produttivo nell'influenza reciproca di un rafforzamento dell'una con l'altra" (Astori 2014: 142).

Raramente il percorso di sviluppo di un termine (e dunque la ricostruzione etimologica in ottica retrospettica) si presenta rassicurantemente diretto, rettilineo. Non sono affatto rari, nei processi di diacronia, contatti e sovrapposizioni, in dinamiche che ampliano a volte le radici originarie con significati nuovi per adattarle a nuovi contesti sociali, culturali, linguistici.

La vita è nel contatto, nel travaso, nell'osmosi. E 'contatto' e 'interferenza' sono luoghi privilegiati del "*far passare*, di facilitare il passaggio da una lingua all'altra, di *trasportare* in un'altra lingua il significato di un determinato idioma", che è poi la definizione di 'traduzione' offerta da Mounin 1965: 19. Affascina l'immagine del 'tradurre', altrove discussa in senso più miratamente disciplinare e qui rievocata nel suo significato più generale di un 'trans-ducere' che è, appunto, primariamente, mettere in

contatto, scambiare: "[n]el valore del contatto, del travaso, dell'osmosi [non ci stanchiamo di risottolinearlo], emerge e si impone, in tutta la sua valenza di ricchezza e di valorizzazione della diversità, il 'trans-ducere' come il portare al di là le esperienze, contribuendo a costruire il "mondo nuovo". E dalle parole si passa, in un àmbito che richiederebbe a sua volta un intero articolo, alle potenzialità del 'tradurre' come atto linguistico-culturale (ché non bastano le parole per capirsi, se sono solo stringhe foniche o etichette, come ben argomenta il sempre attuale Balboni 1999). Tradurre è mescolare, far conoscere gli uni agli altri, ingravidare i pensieri di pensieri a creare un meticciato. È la forza delle razze che si sono mescolate, e biologicamente hanno vinto nella più potente capacità di adattamento. Tradurre è transitare e intersecare modi diversi di vedere le cose, nella speranza di una condivisione, di un germe di dialogo. Solo nel continuo interscambio, anche da un punto di vista linguistico, si perpetua la vita e se ne migliora la qualità. Tradurre è incontrarsi" (Astori 2013: 12).

All'interno dei fenomeni di contatto, riletti nel contesto più ampio appena sopra abbozzato, e di cui non basterebbe un volume a raccogliere una bibliografia ragionata dei soli ultimi anni[1], *exemplum* emblematico forse meno indagato e comunque degno di riflessione può senz'altro risultare almeno quello di gr. *thronos*, solo accennato in Astori 2014: 142 s. (come breve momento esemplificativo all'interno di una vasta batteria di radici antiche che hanno mostrato particolari strategie di "sopravvivenza" sino alla contemporaneità) e qui preso in considerazione con maggiore approfondimento.

2. L'ESEMPIO EMBLEMATICO DI GR. *THRONOS*

Come sintetizzato in Astori 2008: 51 alla scheda relativa *s.v.* (lievemente rielaborata), θρόνος, «Siège, fauteuil, trône» (DELG-Ch), è sostantivo utilizzato in particolare per il trono di re e dei (A 536; Hdt. I 14,3; Xen. HG I 5,3), o ancora della Pizia ('trono per vaticinare': Aesch. *Eum*. 616; Eur. *IT* 1282). È termine già documentato in miceneo (cfr. MycGV 203; ancora DELG-Ch 443: «Vieux mot bien attesté en mycénien dans un sens banal et qui s'est spécialisé pour désigner le trône royal») e presente nell'uso omerico (cfr. *Lex. Hom*. I 573). L'unico verbo denominativo rilevante è θρονίζομαι ('essere portato sul trono' VT. *Esth*. 1,2; *Greg. Or*. 31 22,18); per l'analisi di composti v. Degani/Burzacchini 2005: 16 s. con bibliografia acclusa. Il termine greco θρόνος trova riscontro – come illustrato in GEW I 686-687 – nelle famiglie del lat. *firmus* e del sanscr. *dháraṇa*; diversamente DELG-Ch 443, che suppone «une racine **dher*- 'soutenire, porter', qui est attestée dans le skr. parf. *dadhā́ra* (serait grec. *τέθορα) […] avec une autre structure radicale, **dhreə*$_2$-». Cfr. θρᾶνος 'panca'. Così, graficamente:

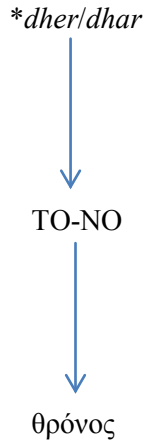

[1] Rinunciamo in questa sede a una rassegna bibliografica estesa (dal primo, classico Weinreich 1953 a Orioles 2014 sarebbe assurdo anche solo pensare di poterne tentare una sintesi), limitandoci a segnalare – per restare in ambito italofono, da cui facilmente ricostruire anche una bibliografia di respiro più internazionale: Berruto 2009, Bombi 2005, Dal Negro / Guerini, 2007, Fusco 2008, Gusmani 1993, cui intendiamo anche rifarci come contesto teorico di inquadramento più generale.

Perché una radice generica si sia così specializzata resta domanda lecita. Analizzando la "cosa" (nell'ottica del rapporto fra "Wörter und Sachen")[2], attraverso l'analisi linguistica ed etimologica del termine inquadrato nel più vasto mondo del bacino del Mediterraneo orientale[3], invoglia l'idea di una possibile 'convergenza sinergica' in cui il più generale concetto di /SEDIA/ sviluppatosi in ambito i.e. sia stato attratto dalla semantica specializzata di un prestito, l'egiz. *t3n.t*[4] che si sarebbe adeguato più facilmente in quanto il parlante – vista la somiglianza fonica dei significanti oltre alla necessaria compatibilità dei significati – lo avrebbe più facilmente riportato, per paraetimologia, all'àmbito del primo:

[2] Così è definito, in Lanternari 1982: 594-595, 'trono': "Seggio, per lo più grandioso e riccamente decorato, sopraelevato dal suolo e spesso coperto da un baldacchino, sul quale prende posto un sovrano o altro personaggio di grande autorità e dignità, per compiere atti connessi con la sua carica, in ambienti e circostanze particolari. È anche attributo della divinità (pagana e cristiana), che s'immagina e si raffigura sedente sul t., segno di potenza e di maestà. Già nei poemi omerici il t. è assegnato a Zeus, e dalle fonti letterarie ai sovrani, come attributo del grado. Il sedile di pietra nella sala del trono a Cnosso (tardo minoico II), a dorso alto e senza braccioli, derivato da modello ligneo, è considerato il più antico esempio. Quelli delle statue faraoniche sono senza braccioli e a schienale basso. Capolavoro di arte e di tecnica era il t. colossale della statua di Zeus a Olimpia, di Fidia. Nella sua forma più evoluta, in età classica, il t. è un alto sedile, con gambe tornite spesso terminanti ad artigli leonini, alto dorso, braccioli talvolta a testa di ariete e retti da sfingi, e uno sgabello mobile. Di regola era di legno, scolpito e probabilmente dorato, con intarsi e applicazioni. Al culto e alla divinazione dei defunti sono dovuti i t. simbolici rinvenuti tra le suppellettili di tombe etrusche (tomba Regolini-Galassi di Cerveteri, Museo etrusco vaticano); tipica è la forma con schienale tondeggiante dei sedili di lamina di bronzo sbalzato delle tombe arcaiche di Preneste, Chiusi, Cere, spesso simbolici. Anche la 'sedia Corsini' si presenta come sedile di parata o trono. Nel mondo cristiano il t., come attributo divino e regale, compare nell'iconografia del Cristo in maestà, della Madonna in t., di imperatori, testimoniando, per es., i sontuosissimi t. del mondo bizantino, sormontati talora da cupole o baldacchini. Frequente fu il tipo di t., derivato dalla sella curulis, costituito da una sedia pieghevole in metallo o in legno e poi il tipo di sedile a banco, con o senza spalliera. Tra i più antichi esemplari conservati, il cosiddetto t. di Dagoberto (pieghevole, in bronzo, 8°-9° sec., Parigi, Bibliothèque nationale); il t. di Carlo il Calvo, o cattedra di San Pietro (legno ricoperto di placche d'avorio; S. Pietro in Vaticano); il t. di Carlo Magno (in pietra, con ricettacolo per reliquie; Aquisgrana, Cappella Palatina). L'evoluzione tipologica del t., che presenta una stretta analogia con la cattedra vescovile o abbaziale, porta, in Occidente, alla riduzione della cupola di copertura a mezzo baldacchino, incorporato nel seggio; dal 17° sec. il t. è prevalentemente costituito da grandi poltrone, a volte sormontate da baldacchini".

[3] Sulla scorta anche delle riflessioni di Antoine Meillet: "Si tant de mots grecs ne s'expliquent pas par l'indo-européen, c'est sans doute qu'ils sont en grande partie empruntés à des langues non indo-européennes" (Meillet 1965: 66); "Les Hellènes ont accepté une culture méditerranéenne; et, si leur grammaire est toute faite d'éléments indo-européens et conserve les caractères essentiels de l'indo-européen, ils ont modifié leur vocabulaire, soit en gardant du vocabulaire indo-européen surtout les éléments profanes, soit en infusant aux mots d'origine indo-européenne des valeurs nouvelles, comme ils ont fait pour μέθυ, soit enfin en empruntant des mots nouveaux avec des choses nouvelles" (Meillet 1965: 70); "La terminologie religieuse du grec est neuve, parce qu'au fond le type de la religion est neuf" (Meillet 1965: 72).

[4] Si legge in Bernal 2006: 429-430: "The most detailed description of the term discussed in this section is as "a throne on a raised platform with a canopy". It had generally the determinative (O40) but there is an instance of its being (Q2) "seat". The foundational lexicographers of Ancient Egyptian, Adolph Erman and Hermann Grapow, demonstrated that it was first spelled *ṯnt3t* and only later *ṯnṯ3t*. Later scholars have used the later form. It is a word with many variant writings because of graphic transpositions for elegance that are particularly frequent with signs representing birds. Of the eleven examples cited by Faulkner and Lesko, six begin with *ṯ3* (G47) and only four place it after the ṯ/t n. Thus, instead of the awkward *ṯnṯ3t* it would seem simpler to see the first half of *ṯ3* as reduplicating the initial ṯ. Lesko cites a variant *ṯ3tn*, which, however, involves methatesis and **ṯ3nt*, would seem more liklely. It would also explain the abbreviated synonym ṯi't "dais". As the semantic match is exact, **ṯ3nt* would provide a good etymology fot θρόνος "throne", which also sometimes had the sense of "dais, platform". Chantraine see two Mycenaean precedents: *tono*, which he equates with θρόνος, and *toronowoko* "maker of thrones". His attempt at an etymology is to attach a suffix –όνος to a supposed Indo-European root *dher "toi support, carry". More sensibly he links *thronos* to θρᾶνος "plank, bench, throne". In Late Egyptian *tqs* or *tks* was "to pierce" with an extended meaning "to pin down, fix" and from there in the Coptic *tōks* (S) *thōks* (B) "thing firmly fixed, seat". In Demotic *tks* meant "throne". Černy describes the resemblance to the Greek θᾶκος, θῶκος "chair" as purely accidental. Can we be so sure? Both Frisk and Chantraine provide possible explanations for the alternation qa/qw but make no suggestions as to the etymology itself".

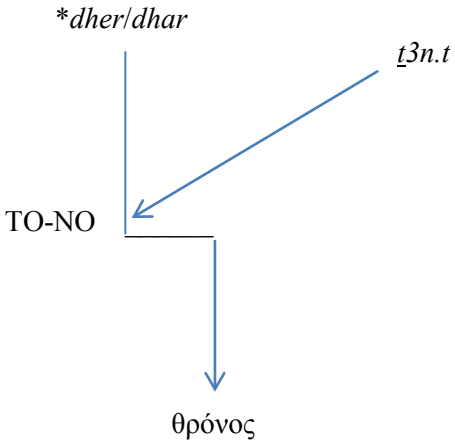

Ecco allora che (l'idea sembrerebbe essersi mantenuta parallelamente, da un punto di vista concettuale, fino al lat. 'solium', dove l'etimologia da 'salio' potrebbe rimandare al tratto di /elevato/) sarebbe risultata, dall'attrazione dei due ambiti indicati, una fusione, così formalizzabile in una sorta di scomposizione in primitivi semantico-funzionali:

θρόνος = /SEDIA/ + /elevato/

Ancient greek terracotta of a deity on throne. Ancient Agora Museum in Athens. 725 BC.

Hall of the throne, palace of Knossos.

3. QUALCHE RIFLESSIONE A MO’ DI CONCLUSIONE

L’esempio discusso ben mostra come l’etimologia possa a volte essere il frutto di un insieme di incroci, contatti, tangenze, sovrapposizioni, intersecazioni (come già anticipato nelle righe introduttive), in una sorta di ‘convergenza sinergica’[5] che produce, appunto, effetti quali quelli sopra illustrati.

[5] Dell’idea della possibilità di un’etimologia “sinergica” (già proposta in questi termini nella giornata di tre anni fa, in un percorso di ricerca che fa di quella e di questa due momenti di un più articolato snodarsi di riflessioni all’interno di un coerente contesto di analisi), si forniscono in questa sede due possibili esempi cui rimandare come possibile ulteriore esempio di dinamica parallela. Se di *desertum* già è stato scritto per gli Atti del 2014 (cf. Astori 2014: 141 s., cui si rinvia direttamente), tale approccio di analisi è stato precedentemente applicato in Astori 2000 al termine it. ‘torrone’, esempio di parola “popolare”, appartenente al lessico della gastronomia regionale, la cui origine si perde nel folklore locale e in tentativi più o meno paretimologici di ricollegarlo alla forma a “torre”, alle modalità di cottura (latino *torrere* “cuocere, seccare”, eventualmente attraverso lo spagnolo *turrón*) o ancora a origini storiche (da Tours, città di San Martino, al cui culto sarebbe legato l’uso del dolce), laddove un documento del 1445, nel chiamarlo “tortone mandorlato”, fa emergere un termine tradizionale (dal significato letterale di “grande torta”) probabilmente intersecatosi con un tema “mediterraneo” (che riemerge, ad es., nell’ar. *turun*) per portare lentamente al termine attuale, passando dalla numerosa serie di paraetimologie di natura nobilizzante più sopra accennate, in parte dovute a limitatezza scientifica e in parte volute anche per ragioni pubblicitarie legate a finalità economiche.

Sulla scia delle più recenti riflessioni legate all'emergente sensibilità ecolinguistica[6], riproponendo l'azzardo di un riadattamento di espressioni e concetti di altri approcci disciplinari in chiave linguistica già discusso in Astori 2014, considerare, come in un 'sistema ecolinguistico', le parole, che, come le piante, si incrociano, per generare nuove specie, nuove forme[7], porta ulteriormente a inserirsi nella moderna sensibilità di quella "visione ecologica dei fatti di lingua" che, a detta di Iannàccaro 2010: 28, tutela e difende la 'diversità culturale e linguistica' attraverso la "conserva[zione del]la 'biodiversità' linguistica". E tutto questo a mostrare, anche, e non secondariamente, la disponibilità di accettazione al confronto, che a tutto campo si presenta nella Vita, dall'ambito biologico *stricto sensu* (dove non a caso si parla, fra l'altro, di "comunicazione cellulare") alla sfera comunicativa umana *tout court*.

Ben conscio di portare acqua – senza, si spera, eccessiva, coercitiva strumentalizzazione – al mulino dello scrivente, c'è un'ospitalità di fondo nella natura comunicativo-dialogica dell'uomo, in una sorta di 'bio-logica'[8] che piace pensare possa riverberare anche nel contatto, quasi nel suo valore di approccio di apertura e confronto, di disponibilità alla relazione con l'altro anche dal punto di vista del materiale linguistico: il rapporto fra culture emerge anche nell'incontro/scontro dei patrimoni lessicali, che sono gli strumenti per dare nome al mondo.

Stimola pensare, allora, certo provocatoriamente, con lo stesso spirito di Paul Ricœur, come quella "hospitalité langagière", in cui egli distillava la dimensione etica del tradurre come accettazione dell'altro[9], sia tanto eticamente biologica da quasi riproporsi, adattata, anche allo scambio (osmotico) lessicale. Un altro modo di rileggere il rapporto fra 'io' e 'tu', fra 'noi' e 'mondo'. Una macro-visione del 'contatto' in cui, a maggior ragione, guadagna ulteriore valore anche quello fra parole.

Bibiografia

Astori, D. (2000). Torrone: un'etimologia controversa. *Bollettino Storico Cremonese* 7, n.s., 251-254.

Astori, D. (2008). *Semantica della regalità e del comando nel lessico greco*. Cesena: Stilgraf (Quaderni di Paideia).

Astori, D. (2011). Sintassi dei casi e moderna riflessione linguistica. Note teoriche e didattiche. In: R Oniga – R. Iovino – G. Giusti, a cura di. 2011. *Formal Linguistics and the Teaching of Latin. Theoretical and Applied Perspectives in Comparative Grammar*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 355-370.

Astori, D. (2013). Produrre 'quasi' lo stesso effetto ('Quasi' un'introduzione). In: D. Astori, a. c. di. 2013. *Produrre "quasi" lo stesso effetto. Quindici passeggiate nei boschi traduttivi*. Parma: Bottega del Libro Libreria Editrice, 5-16.

[6] Su tale vastissimo e complesso tema l'autore del presente contributo sta scrivendo in Astori 2018. Basti in questa sede ricordare almeno il bell'inquadrametno al tema di Iannàccaro 2010, da cui si può almeno riprendere – utile per il percorso proposto – il concetto di 'sistema ecolinguistico', "che significa che – così come non c'è nessuna specie naturale che viva isolata – nessuno spazio è monolingue, e che le lingue vanno studiate, e capite, in relazione sì all'ambiente nelle quali sono parlate, ma anche in relazione le une alle altre in compresenza, come si studia il rapporto fra leone e gazzella" (Iannaccaro 2010: 23).

[7] Nel già citato Astori 2014: 146, mi sono addirittura spinto, sempre sulla scia della medesima logica argomentativa, a parlare di adattatività e di salute: "All'interno di un concetto esteso di 'vitalità' (linguistica), che – *mutatis mutandis* – ci si azzarda a trasferire, adeguandolo (adattandolo, per restare nella terminologia evoluzionistica), dal piano linguistico *tout court* a quello del singolo segno linguistico, si può rileggere l'opposizione 'vitalité ↔ menace', normalmente attribuita alle lingue, nell'ottica del singolo segno, così come per altri concetti (sempre da Carli 2009: 'force (vitale)', 'force d'adaptation', 'dimension cratique', 'hégémonie', 'prestige', 'dominante'), attribuendogli, fra l'altro, parametri della sopravvivenza biologica quali 'adattabilità' e 'utilità': non vince il forte, ma il più adatto (all'interno del cui concetto può stare, nelle circostanze in cui richiesta, la forza), ossia chi è maggiormente in grado di sfruttare (adeguarsi e manipolare) l'ambiente in cui vive (maschio α ÷ parola α)".

[8] Così intesi definire, in Astori 2011: 366, quel piano "consustanziale e connaturat[o] all'uomo" su cui si basa il suo essere *ζῷον πολιτικόν*, a seguito, se non forse proprio in ragione, della sua natura *loquens*.

[9] "Hospitalité langagière où le plaisir d'habiter la langue de l'autre est compensé par le plaisir de recevoir chez soi, dans sa propre demeure, la parole de l'étranger"; "Il me semble, en effet, que la traduction ne pose pas seulement un travail intellectuel, théorique ou pratique, mais un problème éthique. Amener le lecteur à l'auteur, amener l'auteur au lecteur, au risque de servir et de trahir deux maîtres, c'est practiquer ce que j'aime appeler l'hospitalité langagière. C'est elle qui fait modèle pour d'autres formes d'hospitalité que je lui vois apparentée" (Ricoeur 2004: 20, 43).

Astori, D. (2014). Vincere spazio e tempo: alcune possibili strategie «biologiche». In: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* III (*Atti* del Simposio internazionale "Jezici i kulture u vremenu i prostoru/Languages and cultures in time and space", Novi Sad, Filozofski Fakultet, 26. novembar 2014), Novi Sad: Università di Novi Sad, 137-149

Astori, D. (2018). Sull'ecologia linguistica. In: Voce, S., a cura di. (2018). *Natura che m'ispiri*. Bologna: Patron, in pubblicazione

Balboni, P. (1999). *Parole comuni, culture diverse. Guida alla comunicazione interculturale*. Venezia: Marsilio.

Bernal, M. (2006). *Black Athena: Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, Vol. III: The The Linguistic Evidence, New Brunswick: Rutgers University; London, Free Association Books.

Berruto, G. (2009). Confini tra sistemi, fenomenologia del contatto linguistico e modelli del *code switching*. In: G. Iannaccaro – V. Matera, a cura di. (2009). *La lingua come cultura*. Torino: UTET, 3-34, 212-216.

Bombi, R. (2005). *La linguistica del contatto. Tipologie di anglicismi nell'italiano contemporaneo e riflessi metalinguistici*. Roma: Il Calamo.

Carli, A. (2009). Le concept de 'vitalitè linguistique' à l'exemple des 'langues minoritaires', des 'langues moins utilisées' et des 'langues majoritaires' . In: G. Stickel, ed. (2009). *National and European Language Policies. Contributions to the Annual Conference 2007 of EFNIL in Riga*. Bern: Peter Lang, 103-113.

Chadwick, J. – Baumbach, J. (1963). The Mycenaean Greek Vocabulary. *Glotta* 41, 157-271 [MycGV]

Chantraine, P. (1968-1980). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck. [DELG-Ch]

Dal Negro, S. – Guerini, F. (2007). *Contatto. Dinamiche ed esiti del plurilinguismo*. Roma: Aracne.

Degani, E. – Burzacchini, G., a cura di. ([2]2005). *Lirici greci*. Antologia (Collana "Studi di Eikasmós" 11). Bologna: Patron.

DELG-Ch = Chantraine (1968-80)

Ebeling, H. ([8]1963). *Lexicon Homericum* I-II. Leipzig: Hildesheim [*Lex. Hom*.]

Frisk, H. (1960-72). *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I-II. Heidelberg: C. Winter [GEW]

Fusco, F. (2008). *Che cos'è l'interlinguistica*. Roma: Carocci.

GEW = Frisk (1960-72)

Gusmani, R. (1993). *Saggi sull'interferenza linguistica*. Firenze: Le Lettere.

Iannàccaro, G. (2010[2009]). Ecologia linguistica: ha senso parlarne? *Multilinguismo e società* 2010. Pisa: Edistudio, 23-38.

Lex. Hom. = Ebeling (1963)

Meillet, A. ([7]1965 [1913]). *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*. Paris: Klincksieck.

Mounin, G. (1965). *Teoria e storia della traduzione*. Torino: Einaudi.

MycGV = Chadwick-Baumbach (1963)

Ricœur, P. (2004). *Sur la traduction*. Paris: Bayard.

Orioles, V. (2014). Per un nuovo campo disciplinare: l'interlinguistica. Atti del SGM voll. VIII-IX n.s., 227-287.

Weinreich, U. (1953). *Languages in contact. Findings and problems*. New York: Linguistic Circle of New York.

ON THE ETHICAL AND ECOLOGICAL VALUE OF 'CONTACT', FOR AN IDEA OF 'SYNERGIC CONVERGENCE': THE EXAMPLE OF GREEK ΘΡΟΝΟΣ *THRONOS*

Summary

Through the linguistic and etymological analysis of the Greek term θρόνος thronos, framed as "Wort und Sache" in the wider context of the Eastern Mediterranean basin, eloquent exemplum of the fact that rarely the development path of a term – and the etymological reconstruction in retrospective – is reassuringly direct (contacts and overlaps are not at all rare in diachronic processes, with dynamics that sometimes extend the original roots with new meanings to adapt them to new social, cultural, linguistic contexts), we want to reflect more generally on how life is in contact, in decay, in osmosis, in interference. The relationship between languages and cultures, in space and time, emerges, therefore, also in the encounter / clash of lexical heritages, which are the tools to give name to the world, as if it were possible to re-propose Paul Ricoeur's sensitivity for a "hospitalité langagière", so ethically biological, adapting it to the lexical (osmotic) exchange. It is another way of re-reading the relationship between

‘me’ and ‘you’, between ‘us’ and ‘world’; a macro-vision of ‘contact’ in which also the one between words gains even further value.

Key-words: thronos *(throne), etymology, contact, interference,* trans-ducere *(translate).*

Davide Astori
Università degli Studi di Parma, Italia
Dpt. DUSIC
davide.astori.2@gmail.com
davide.astori@unipr.it

UDK 81'246.2(497.113 Banat)
81'282.2(497.113 Banat)

Monika Bala

DVOJEZIČNOST I IDENTITET JUŽNOBANATSKIH BUKOVINSKIH MAĐARA U VOJLOVICI, SKORENOVCU I IVANOVU

Predmet rada čine pripadnici etničke zajednice bukovinskih Mađara, potomaka doseljenika iz Erdelja i njihova upotreba jezika. Sekeljska zejednica sa svojim osobenim dijalektom okružena je većinskim jezikom i drugim manjinskim jezicima, te je podložna međujezičkim uticajima. Usled uticaja dominantnog standardnog jezika, većina govornika manjinskog jezika mlađeg naraštaja sve više usvaja korišćenje zvaničnog jezika ne samo u javnoj sferi, već i među sobom u sferi privatnog života. U radu se govori o jednoj naizgled kontradiktornoj situaciji u kojoj sekeljski dijalekat bukovinskih Mađara opstaje pored velike vremensko-prostorne udaljenosti od matične zemlje i jezika. S druge strane, i u ovakvoj homogenoj sredini bogatog kulturnog nasleđa, primećuje se ulazak u novo vreme koje donosi nove promene u jeziku. Rezultati istraživanja pokazali su da su jezik i etnicitet jedni od dominantnih markera identiteta, te da se etnički identitet ispoljava kroz iskaze o statusu pripadnika zajednice u pokrajini i njihovog jezika.

Ključne reči: dvojezičnost, etnički identitet, jezički stavovi, bukovinski Mađari

1. UVOD

U radu nastojimo pokazati da je dominanto obeležje jezičke ideologije u diskursu južnobanatskih Sekelja doživljavanje maternjeg jezika kao jednog od važnih činilaca očuvanja etničkog identiteta. Važno je istaći da je reč o manjinskoj zajednici koja je brojčano mala i beleži konstantno opadanje stanovništva u proteklim decenijama, koja je često marginalizovana, i čiji položaj možemo uporediti s konceptom „skrivenih manjina" (Promicer 2004: 12). U radu smo se osvrnuli na pitanje dvojezičnosti u manjinskoj zajednici. Data su zapažanja govornika o položaju manjinske zajednice u Vojvodini sa posebnim osvrtom na maternji jezik, te na uticaj zvaničnog jezika na jezik manjine.

2. POLOŽAJ MANJINSKE ZAJEDNICE U MULTIETNIČKOM REGIONU

Pored nastojanja da se neguje i održi manjinski jezik, život u državi zahteva i obavezu uključivanja u zajednicu većine. Prema popisu stanovništva iz 2011[1]. godine, u multietničkoj i multikonfesionalnoj Republici Srbiji, pored većinskog naroda Srba, koji broje blizu 6 miliona, žive mnogobrojne etničke manjine od kojih su Mađari najveća manjinska grupacija sa brojem od 253,9 hiljada (3,5%), dok Romi broje 147,6 hiljada (2,05%), Bošnjaci 145,3 hiljada (2%), a od ostalih nacionalnosti, Hrvata, Slovaka, Crnogoraca, Vlaha, broj iznosi ispod 1%. Mađarska nacionalna manjina je „koncentrisana u Vojvodini, od ukupnog broja čak 251,1 hiljada (98,9%) nastanjeno je u ovom regionu", dok je samo mali broj nastanjen u drugim oblastima. Razmeštaj Mađara pokazuje „izraženu etničku homogenizaciju sa visokim stepenom prostorne koncentrisanosti u severnom delu pokrajine (Severnobanatska i Severnobačka oblast)

[1] Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. 2011*. [ONLINE] Raspoloživo na http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf. [Pristupljeno 20 Februar 2016]

” (Raduški 2013).[2] Potrebno je naglasiti da je mađarski etnički korpus u stalnom opadanju. U odnosu na popis stanovništva iz 2002. godine, broj pripadnika mađarske nacionalne manjine se smanjio za 39,4 hiljada (sa 293,3 hiljada na 253,9 hiljada) ili 13,4% (od toga je na teritoriji same Vojvodine broj opao sa 290,2 hiljada na 251,1 hiljada), što se objašnjava negativnim priraštajem, visokim mortalitetom, iseljavanjem i odmaklim starenjem stanovništva (Ibid.). Primećeno je opadanje ukupnog broja stanovništva, uključujući i većinskog stanovništva. U takvoj multietničkoj državi, višejezičnost se u određenim oblastima pokazuje kao sastavni deo svakodnevnog života i pragmatički imperativ, posebno u multikulturalnom i multietničkom regionu Vojvodini, gde se dvojezičnost/višejezičnost sama po sebi podrazumeva. U narednom odeljku obuhvatićemo pitanje dvojezičnosti u manjinskoj zajednici bukovinskih Mađara; navešćemo stavove sagovornika o situaciji mađarskog jezika u naseljima.

2.1. Dvojezičnost pripadnika manjinske grupe bukovinskih Sekelj Mađara[3]

Dvojezičnost ili višejezičnost je pojava koja se prepoznaje gotovo u svim zemljama, bez obzira na njeno službeno priznavanje. Iako se možda očekuje da su ljudi jednojezični govornici u pojedinim zajednicama i kulturama, čiste jednojezične situacije, a posebno u višejezičnim sredinama, kao što su južnobanatska mađarska naselja, danas su retke. Dvojezični govornici sami prepoznaju uticaj i prednosti upotrebe dvaju jezika. Te se prednosti, kako navode Bejker i Prajs Džouns (Baker, Prys Jones, 1998), mogu podeliti u tri skupine: komunikativne, kulturne i kognitivne.

Komunikacija u okviru etničke grupe bukovinskih Mađara odvija se na dijalekatskim varijetetima mađarskog jezika, a ređe na standardnom jeziku, dok se kao opšti kôd međuetničke komunikacije koristi srpski, a u nekim slučajevima palćanski bugarski i mađarski. Nije retka pojava da pojedinci u komunikaciji koriste srpski jezik većinske zajednice ili da, pak, koriste naizmenično materijal iz srpskog i mađarskog jezika. Većinsko srpsko stanovništvo na teritoriji gde živi mađarsko manjinsko, uglavnom govori srpski jezik, a ređe se dešava da govornici srpskog jezika razviju jezičke dvojezične kompetencije manjinskog jezika. U tom slučaju dolazi do paralelnog korišćenja dvaju jezika, a koji jezik će se koristiti zavisi od zajedničke odluke, od konteksta, od govorne situacije. Na govor utiču faktori kao što su „uloga govornika, komunikativna situacija, trenutno raspoloženje, tema, jezik na kojem govori njegov sagovornik i njegov kvalitet” (Penavin 1995: 523). Pritom je u komunikaciji česta pojava mešanje dvaju jezika, odnosno preključivanje kodova najčešće u slučajevima kada se koriste izrazi profesija, stručni izrazi, nazivi institucija, frazeologizmi, a katkad se i cele rečenice preključuju na srpski jezik.

Navešćemo nekoliko primera kako bismo ilustrovali navedena zapažanja.[4] U sledećem odlomku sagovornica iz Vojlovice priseća se događaja, koji se desio 1947. godine nakon venčanja kada su njenog muža mobilisali, i odmah nakon odslužene dve godine vojnog roka uhapsili u Hrvatskoj u Novom Mestu gde provodi devet meseci. Sagovornica obaveštava o događaju iz porodične prošlosti i koristi naziv političke organizacije na srpskom:

---

[2] Nova srpska politička misao. 2013. *Kuda ide Srbija. Etnički procesi i nacionalne manjine u Srbiji po popisu 2011. godine*. [ONLINE] Raspoloživo na: http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i-nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.-godine.html. [Pristupljeno 20 Januar 2016].

[3] U drugoj polovini 19.veka (1883-1886) u južnobanatski okrug, u naselja Skorenovac, Ivanovo, Vojlovica (mađ. *Sándoregyháza, Székelykeve, Hertelendyfalva*) doseljavaju se Mađari, Sekelji (Sikuli, Sekleri) iz Bukovine. Migracije stanovništva pokrenute su tragičnim događajem u istoriji Sekelja poznatim kao Sikulicidium ili na mađarskom „mádéfalvi veszedelem”, koji se dogodio 7. januara 1764. kada je izvršen pokolj okupljenog stanovništva koje je pokušalo da izbegne nasilnu mobilizaciju austrijske vojske. Kao posledica tog događaja nekoliko hiljada Sekelja prelazi iz Madefalve u Moldaviju, odatle se za nekoliko godina usled prenaseljenosti i osiromašenja, sele u Bukovinu 1776-1786, te dalje migriraju i preko Segedina dolaze na područje donjeg Dunava (Péter 2008: 25-7). Konačno, za nekoliko meseci, oko 4000 bukovinskih Mađara naselilo se u Vojlovicu (Hertelendyfalva), Skorenovac (Székelykeve) i Ivanovo (Sándoregyháza) (Nagy Sívó 1999: 18). O poreklu i konstrukciji etničkog identiteta članova sekeljske zajednice u autobiografskim narativima sam detaljnije govorila u drugom radu (vidi: Bala 2014).

[4] Korpus za analizu čine intervjui informanata. U pitanju je polustruktuirani autobiografski intervju koji sam sama sačinila za potrebe istraživanja govora i etničke identifikacije pripadnika zajednice bukovinskih Mađara.

KM[5][6]: Ráfogták, hogy *informbirovac*, és mi nem is tudtuk, hogy az mit jelent. Neki se fogalma se volt.
KM: Optužili su ga da je *informbirovac*, a mi nismo ni znali šta to znači. Nije ni on imao pojima.

U narativima se reči iz oblasti kulture stanovanja, svakodnevnog života, zatim nazivi profesija i ustanova često preključuju na srpski:

PI[7]: Akkor mikor kész volt a munka, akkor mentem a napszámba, szövetkezetbe, *zádrugába*, egy kis pénzt kerestem. [...] Vettem ilyen, magyarul *topli podnak* mondják, ugye. (nevet)
PI: Onda, kada smo završili posao, išla sam u nadnicu, u zadrugu, *u zadrugu*, zaradila sam malo para. [...] Kupila sam onaj, na mađarskom se zove *topli pod*, jel da. (smeh)
*
BT[8]: Jártam be az egyik szalonba, szombaton, mikor volt szabad napom, a *praksza* végett.
BT: Odlazila sam u jedan salom, subotom, kada sam imala slobodan dan, radi *prakse*.
*
SI[9]: Elejibe meddig volt az SDK, nem tudom hallott róla? Na ott dolgozott, mint *kontrolor prometa*.
SI: Ranije dok je bio SDK, ne znam da li ste čuli za to? E, tamo je radila kao *kontrolor prometa*.
*
AJ[10]: Nem volt nekem ott engedélyem. A *passzusomat* is elvették.
AJ: Nisam tamo imao dozvolu. I *pasoš* su mi uzeli.
*
BA[11]: Ők itt dolgoztak a r*afinériában*.
BA: Ovde su radili u *rafineriji*.

U sledećim primerima vidimo da se termini iz domena obrazovanja koriste na srpskom jeziku:

FV[12]: Az osztályban legjobb tanuló [az unoka], *elektrotehnikán*, második éves.
FV: U razredu je najbolji učenik [unuk], na *elektrotehnici*, druga godina.
*
KM[13]: A másik [unoka], amelyik itthon maradott, nem szereti a munkát, aztat a fogászatot, és azután megint beiratkozott és letette az iskolát, ezt a nyelvet, ez a *turisticskát*, na, s most ott dolgozik Beográdba.
KM: Ova druga [unuka], koja je ostala ovde, ne voli svoj posao, onaj zubotehnički, i onda je upisala i položila školu, ovaj jezik, ovu *turističku*, no, i sada tamo radi u Beogradu.

Sagovornici govore o prenošenju kulturnih uticaja jedne kulture na drugu na primeru kulinarskih veština. Sledeći primeri insertacije izraza na srpskom jeziku u rečenicu na mađarskom su veoma učestali u govoru meštana:

LM[14]: Milyen jó a *burek*. Nem is tudjátok milyen jó az a *gibanica*. Megint szerbül mondtam. ... Mondja a komám „Akarsz-e *gibanicát"*?
LM: Kako je dobar *burek*. Ne možete ni da zamislite kako je dobra ta *gibanica*. Opet sam rekao na srpskom. ... Kaže kum „Hoćeš li *gibanicu*?"
*

---

5 Maria Kovač (Kovács Mária), 1927, Vojlovica.

6 Imena, mesto i godinu rođenja navodim u fusnoti, dok u isečcima transkripata navodim inicijale prezimena i imena sagovornika. Svi intervjui su vođeni na mađarskom jeziku; odlomci narativa dati su najpre u izvornom obliku na mađarskom, a zatim sam ih prevela na srpski.

7 Ilona Pal (Pál Ilona), 1950, Ivanovo

8 Terez Balog (Balog Teréz), 1955, Vojlovica.

9 Imre Šebešćen (Sebestyén Imre), Skorenovac

10 Janoš Ambruš (Ambrus János), 1957, Skorenovac

11 Ana Balog (Balog Anna), 1929, Vojlovica.

12 Viktoria Farkaš (Farkas Viktória), 1944, Vojlovica.

13 Maria Kovač (Kovács Mária), 1927, Vojlovica.

14 Maćaš Lakatoš (Lakatos Mátyás), 1939, Ivanovo.

BT[15]: Mondjuk a *szárma*, azt lehet, hogy a szerbektől vettük el, a töltött káposzta, azt mink ritkán használjuk, sok olyan szó van, amit átvettünk, de a régiek, azok megtartották az olyan kifejezéseket, mint a létrának lajtorja.
BT: Na primer *sarma*, to su možda uzeli od Srba, punjeni kupus, to mi retko koristimo, ima mnogo reči koje smo preuzeli, ali stari su zadržali one izraze kao što je lajtorja za merdevine.
*
SI[16]: Nálunk, mondja, nálunk holnap szokásos lemenni a Dunára, a szent István második napján az egész falu leköltözik a Dunapartra, ott *rostilyoznak*, mulatnak, fürdenek.
SI: Kod nas, kaže, kod nas je sutra običaj da idemo na Dunav, na drugi dan svetog Stefana celo selo se preseli na Dunav, tamo *roštiljaju*, zabavljaju se, kupaju se.

Rezultati terenskog istraživanja pružaju uvid u jezičko stanje zajednice i pokazuju proces postepene asimilacije, te ukazuju na diferenciranu upotrebu jezika svih generacija. Govornici mađarske zajednice u određenim govornim situacijama pojedine izraze menjaju izrazima iz jezika dominantne srpske zajednice. Najočigledniji primeri jesu korišćenje leksike srpskog jezika koje ulaze u mađarski sa različitim vidovima adaptacije, ili pak u izvornom obliku. Jezik sekeljske manjinske zajednice u procesu je stalne promene, koja se oseća između govornika starije i mlađe populacije. Govor prvih je arhaičan i tradicionalan, dok se govor drugih približava standardnom jeziku. Sekeljska zejednica sa svojim osobenim dijalektom okružena je većinskim jezikom i drugim manjinskim jezicima, te je podložna međujezičkim uticajima. Usled uticaja dominantnog standardnog jezika, većina govornika manjinskog jezika mlađeg naraštaja sve više usvaja korišćenje zvaničnog jezika ne samo u javnoj sferi, već i među sobom u sferi privatnog života. Primećujemo jednu naizgled kontradiktornu situaciju u kojoj sekeljski dijalekat bukovinskih Mađara opstaje pored velike vremensko-prostorne udaljenosti od matične zemlje i jezika. U pitanju je vreme od sto trideset godina koje konzervira jezik predaka, dok se s druge strane, već i u ovakvoj homogenoj sredini bogatog kulturnog nasleđa, primećuje i ulazak u novo vreme koje donosi nove promene u jeziku. Dvojezični govornici mađarske sekeljske zajednice ističu da u razgovoru često mešaju kodove oba jezika, te da ne mogu odrediti u kakvim situacijama to čine, jer je preključivanje i mešanje kodova skoro nesvestan čin. Preključivanje kodova je pojava koja se primećuje u skoro svim domenima jezičke upotrebe u zajednici, u porodici, školi, crkvi, na prijateljskim okupljanjima ili seoskim praznicima. Majers Skoton (Myers Scotton) smatra da „višejezične zajednice održavaju višejezičnost zbog funkcija koje različiti jezici ispunjavaju kao sredstva za pozitivnu i negativnu identifikaciju", odnosno „različiti kodovi se održavaju zato što služe kao društveni markeri za različite podgrupe" (Myers Scotton 1982: 432). Kao osnovnu hipotezu Majers Skoton ističe da se preključivanje kodova pojavljuje kao jezičko ponašanje unutar grupe. „Održanje jednog ili više jezika u govornoj zajednici je motivisano poštovanjem prava i obaveza učesnika u razgovoru. Preključivanje kodova je upotreba jednog ili više kodova u istom razgovoru kao sredstva pregovaranja prava i obaveza" (Ibid. 433). Varijacije kodova postoje u svakoj zajednici, tj. „postoji više nego jedan način da se izrazi ista stvar, jer izbor u nizu opcija je veliki izvor konverzacijske implikature" (Ibid. 434). U dvojezičnoj komunikaciji preključivanje kodova deluje kao nasumična odluka i ukazuje na nemarkiranost prava i obaveza koje kombinuju dva identiteta (Ibid. 435).

U narednom dijalogu sagovornik na duhovit način ismeva posrbljavanje mađarskih reči, kao i korišćenje srpskih izraza u govoru na mađarskom. Ovde govorimo delom o preključivanju srpskih reči na mađarski, a delom o primerima leksičkog transfera kada se na srpske glagole i imenice dodaju mađarski sufiksi:

LM[17]: A *csetkát* belemártsa a vízbe, és akkor mossa a kocsikát. Az anyát *csetka* (nevet). Na beleszokik a nép sok olyanba, ha itt élünk. Azt mondja, hogy villanypózna, magyar, vagy telefonpózna, ez magyar, itt nincs

[15] Terez Balog (Balog Teréz), 1955, Vojlovica.

[16] Imre Šebešćen (Sebestyén Imre), Skorenovac

[17] Maćaš Lakatoš (Lakatos Mátyás), 1939, Ivanovo.

más, de ha szerb azt mondja, hogy *bandéra*, akkor nekünk is *bandéra*. Akkor: „Szomszéd jöjjön megyünk *glászálni*", hát mér nem mondja megyünk szavazni. Megy *glászálni*. És akkor ilyen átszerbesedett, én mondom átrácosodott.
PI[18]: Ilyen kevert beszédeket használunk.
LM: [...] de ők rendesen összekeverik.
LM: Azt mondja, „Milyen jó", most szerbül mondom, „a *burek*". „Nem is tudjátok milyen jó a *gibanica*", megint szerbül mondtam. Mer ez a burek az olyan hogy birna lenni egyszerű túrós tészta, de az van sütve, s akkor benne van a túró, de más mert sütve van. A *gibanica*, az meg egy edénybe be lett téve, és amelyen magos vòt az edény, még annyitt följött. [...] A túróból is van különbség. Mikor le van téve az edénybe a tej, és ahogy mi mondjuk elalszik, megalszik, abból lesz, ahogy mondják a német túró, *svapszki szir*.
*
LM: *Četku* umoči u vodu, i onda pere kola. Majku mu *četka* (smeh). E navikne se narod na mnogo takvih, kad se ovde živi. Kaže, stub za struju, ili za telefon, to je na mađarskom, nema drugog, ali kad Srbin kaže *bandera*, onda je nama *bandera*. Onda: „Komšija, dođite, idemo da *glasamo*". Pa zašto ne kaže idemo da glasamo. Ide da *glasa*. I onda takve posrbljene, ja kažem poracio se.
PI: Takav izmešan govor koristimo.
LM: [...] ali oni pošteno izmešaju.
LM: Kaže, „Što je dobar", sad kažem na srpkom, „*burek*". Ni ne znate kako je dobra *gibanica*, opet sam rekao na srpskom. Jer taj *burek* bi mogao da bude jednostavno testo sa sirom, ali je ispečen, i onda ima sir, ali je drugačiji, jer je pečen. A *gibanica*, nju stave u jednu posudu, i koliko je visoka posuda, još toliko je porasla. [...] I među sirom ima razlike. Kada sipaju u posudu mleko, i kako mi kažemo usiri se, ukiseli se, od toga bude, kako kažu, nemački sir, *švapski sir*.

Upotreba drugog jezika se može razumeti kao sredstvo društvene interakcije. U dvojezičnim zajednicama, postoji tendencija da se mešaju leksičke jedinice, fraze, čak i rečenice u interakciji među govornicima, a preključivanje zavisi od brojnih faktora kao što su tema, sagovornici, okolnosti. Funkcije preključivanja zavise od navedenih tzv. ekstralingvističkih faktora, a ovde ćemo izdvojiti dve šire kategorije funkcija: *društvenu i stilističku funkciju*. Društveni faktori preključivanja odnose se na društveno-ekonomski status, poziciju moći u društvenoj hijerarhiji. Stilističke funkcije igraju ulogu kao stilističke strategije dvojezičnih govornika (Kumar 1986: 202). Kumar tvrdi da u situacijama obične dvojezične upotrebe, elementi jezika su ograničeni faktorima kao što su nivo obrazovanja sagovornika, njihov međusobni odnos i tema razgovora (Ibid: 203). Pojava pozajmljivanja reči se doživljava kao nepoželjno i štetno za mađarski jezik, s druge strane, svesnu primenu novih formi kao posledice interkulturalnih procesa govornici smatraju prednošću. Lingvistkinja Edita Andrić u istraživanju govora mađarskih učenika u Vojvodini zaključuje da „nije nužno da viši stepen dvojezičnosti ide na uštrb kompetencije maternjeg jezika, ali se uticaj srpskog jezika svakako više oseća u izražavanju na mađarskom jeziku kod dece koja veoma dobro vladaju srpskim jezikom" (Andrić 2009: 54). Na pozitivan uticaj višejezičnosti značajno utiču društveni faktori, tačnije situacija dvojezične zajednice govornika.

2.2. Gradirana intergeneracijska skala prekida

Sociolingvista Džošua Fišman (Joshua Fishman 1991: 395 prema Watson 1996: 259) jedan od najistaknutijih istraživača održavanja i zamene jezika, dvojezične nastave, itd. razvija glavne sociolingvističke koncepte za razumevanje jezika u društvu. U knjizi *Reversing Language Shift* (1991) prikazuje teorijski model GIDS: *gradiranu intergeneracijsku skalu prekida*[19] *(eng. Fishman's Graded Intergenerational Disruption Scale*) kao evaluativnu skalu ugroženosti jezika, kao i mogućnosti usporavanja gubitka ili zamene jezika. Fišmanova skala je omogućila teorijski stub za većinu pobornika jezičke revitalizacije. Prema Fišmanu, ukoliko deca ne uče jezik od svojih roditelja, imaće male mogućnosti da prenesu taj jezik na svoju decu. Osim uticaja roditelja na jezičko ponašanje svoje dece, jednako važan

[18] Ilona Pal (Pál Ilona), 1950, Ivanovo

[19] Prevod naziva modela *Fishman's Graded Intergenerational Disruption Scale* na srpski u: Vučina Simović, Filipović 2009: 23.

faktor čine i društvene norme i društveni prostor (*domeni upotrebe*) u kojem se jezici koriste, pa se tako po Fišmanovoj skali jezici rangiraju od prvog stepena gde su prisutni skoro u svim domenima javnog i privatnog života, preko upotrebe samo u administrativnoj upotrebi, te u profesionalnoj sferi, zatim u porodici, školi i manjinskoj zajednici, međugeneracijske komunikacije, sve do osmog stepena gde pripadaju ugroženi jezici.

Vučina Simović i Filipović zaključuju da „zamena jezika u nekoj zajednici zavisi od jednojezičnosti i dvojezičnosti govornika manjinskog jezika i nivoa njihove kompetencije (minimalne ili maksimalne) u svakom od jezika, tokom tri uzastopne generacije govornika", te ukazujući na model zamene jezika prema Himeno Menendes, (2003: 29), navode pet faza u kojima se odvija zamena, gde su u fazi 1a odrasli imigranti izvorni govornici maternjeg jezika, koji vremenom postaju dvojezični (faza 1b). Kod druge generacije u fazi 2a prepoznaje se dvojezičnost i potpuna kompetencija u većinskom jeziku. U fazi 2b dolazi do smanjene kompetencije manjinskog jezika usled njegovog nedovoljnog korišćenja. Kod govornika treće generacije, međutim, već je vidan prelazak na većinski jezik (Vučina Simović, Filipović 2009: 27). Važno pitanje u etničkim grupama često je klasna distinkcija koja igra ulogu u tom procesu, odlazak na fakultet i očekivanje boljeg posla obično podrazumeva korišćenje dominantnog jezika koji se posmatra kao prestižni jezik. U primeru koji navodimo možemo primetiti i preključivanje kodova kada su u pitanju izrazi vezani za obrazovnu struku dece i nazive fakulteta:

> SE[20]: Az iskola magyar. De sok a vegyes házasság, és a vegyes házasságban most már...
> SI[21]: Inkább Kovinba adják szerb iskolába.
> SE: Inkább utazik a gyerek.
> SI: Azt gondolják, hogy a gyermek jövője iskolázás szempontból könnyebb, és lehet is hogy könnyebb. Mert így, ha csak magyar nyelven végzi, akkor muszáj menjen Becskerekre, vagy Szabadkára, vagy Zentára, vagy hova még, Becsére, és az pénzbe kerül egy szülőnek, ha iskoláztatni akarja a gyereket. De ha szerbül, akkor megy csak Kovinba, három vagy négy középiskola, s elvégzi a *klászicsna gimnáziát, matematicska gimnáziát, polyoprivrednát*. Ez az előny, ha szerbül tanul. A magyar gyerekek, van aki itt befejezi magyar nyelven nyolc osztályt, s közép iskolába elmegy Szmedrovára, de ott sántikál egy darabig. Hiába volt itt kitünő, ott jó, vagy jeles, sántikál, amíg átkapcsolódik szerbre. S a szülők, akik nagyravágyók, azt akarják, hogy a gyerekből valami legyen, de biztosan, akkor inkább szerben. [...] de ha valaki jól tanul, annak nem olyan nehéz átkapcsolódni később se, mondjuk magyarról a szerbre.
> *
> SE: Škola je na mađarskom. Ali mnogo je mešovitih brakova, a u mešovitim brakovima sada već...
> SI: Radije upisuju decu u Kovin u srpsku školu.
> SE: Radije putuje dete.
> SI: Misle da je budućnost deteta iz ugla školovanja lakša, i možda je lakša. Jer ovako, ako završi samo na mađarskom jeziku, onda mora da ide u Zrenjanin, ili u Suboticu, ili u Sentu, ili već gde, u Bečej, a to je skupo za roditelje, ako hoće da školuje dete. Ali ako na srpskom, onda ide samo u Kovin, tri ili četiri srednje škole, i završi *klasičnu gimnaziju, matematičku gimnaziju, poljoprivrednu*. To je prednost, ako uči na srpskom. Mađarska deca, ima ovde ko završi na mađarskom osam razreda, i ode u srednju školu u Smederevo, ali tamo zaostaje jedno vreme. Uzalud je ovde bio odličan đak, tamo je dobar, ili vrlo dobar, zaostaje dok se ne preključi na srpski. A roditelji, koji teže uspehu, žele da od deteta bude nešto, ali sigurno, onda radije na srpskom. [...] ali, ako neko dobro uči, njemu nije tako teško da se preključi ni kasnije, na primer sa mađarskog na srpski.

Ove školske godine (2017/18.) u Vojvodini je ukupno 1467[22] đaka upisalo prvi razred na mađarskom jeziku, od toga 11 učenika krenulo je u prvi razred u južnobanatskim naseljima Skorenovcu, Vojlovici, Dobričevu i Jermenovcima. Osnovna škola u Skorenovcu broji najviše učenika gde je osamdeset

[20] Eržebet Šebešćen (Sebestyén Erzsébet), 1947, Skorenovac

[21] Imre Šebešćen (Sebestyén Imre), Skorenovac

[22] Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine. *Jó hely az iskola. Székelykevén tartották a vajdasági magyar elsősök tanévkezdő központi ünnepségét* [ONLINE] Raspoloživo na http://www.mnt.org.rs/sr-latn/node/14296 [Pristupljeno 1 Novembar 2017]

đaka krenulo u školu, ali u razgovoru sa nastavnicima, pokazuje se da se taj broj menja tokom školske godine, te trenutno ukupno 75 đaka pohađa mađarske razrede. U Vojlovici mađarske razrede pohađa ukupno 15 učenika, 6 u nižim i 9 u višim razredima osnovne škole. U Ivanovu se nastava mađarskog jezika odvija u fakultativnim grupama, kao što je odeljenje za negu maternjeg jezika (mađ. *anyanyelvápoló osztály*) gde se nastava na mađarskom jeziku odvija dva puta nedeljno. Časovi za negu maternjeg jezika odvijaju se u naseljima gde zbog nedovoljnog broja učenika nisu obrazovani razredi na maternjem jeziku, odnosno tamo gde učenici dolaze iz mešovitih, mađarsko-srpskih brakova. Većina roditelja se, pak, odlučuje za srpske razrede da bi se njihova deca lakše uklopila u dominantnu zajednicu koja nudi više mogućnosti u školovanju, a kasnije u traženju posla. Stavovi o razlozima dominacije jezika većine su vezani za društveni i ekonomski status. Jezički stavovi, prema sociolingvističkim istraživanjima, se mogu posmatrati iz najmanje dve ravni: instrumentalnoj i integrativnoj (Lambert et al., 1960, prema Oakes 2001: 31).) Instrumentalna dimenzija jezičkih stavova se odnosi na pojedince, pre nego na grupe i odražava pragmatične motive, kao što su na primer „poboljšanje ili održanje društveno-ekonomskog statusa putem obrazovanja i učenja određenog jezika" (Ibid.). Mladi teže da usvoje i razviju veštine i znanja koji su traženi na tržištu, stoga biraju srpski jezik kao jezik obrazovanja.

2.3. „Meni je mnogo važan mađarski"

Jezik nije samo sredstvo za komunikaciju, nego ključna odlika u formiranju identiteta. Članovi jedne zajednice prepoznaju sebe kao pripadnike te zajednice putem upotrebe istog jezika što im omogućava izgradnju etničkog identiteta kako na individulanom, tako i na kolektivnom nivou. Sagovornik iz Skorenovca u sledećem isečku sa emocionalnim nabojem govori o situaciji kada roditelji decu upisuju u srpsku školu u Kovinu i kaže:

> JA[23]: Nekem nagyon fontos a magyar. Székely vagyok, vagy csángó magyar, és nem szégyellem, örülök neki. Az ami a legfontosabb, amit mondtam is, nekem a magyarság nagyon nagyon sokat számít. […] A faluba milyen nagy szamárok a szülők. A szülők arra orientálódnak, hogy például ha megy középiskolába, vagy tovább megy akkor könnyebb legyen neki. Ez egy téves, téves felfogás. Szerb nyelvet úgyis beszéli, a saját anyanyelvét nem tudja.
> JA: Meni je mnogo važan mađarski. Ja sam Sekelj, ili Čango Mađar, i ne stidim se toga, radujem se. Ono što je najvažnije, kao što sam rekao, meni mađarstvo mnogo mnogo znači. […] Roditelji u selu su takvi magarci. Roditelji se orijentišu ka tome da, na primer, ako ide u srednju školu, ili nastavlja dalje, da mu bude lakše. To je pogrešno, pogrešno viđenje. Srpski jezik iovako govori, a sopstveni maternji ne zna.

Kada je reč o održanju identiteta ove etničke zajednice, sagovornici veruju da je identitet povezan sa znanjem maternjeg jezika. Sagovornik u intervjuu ističe važnost maternjeg jezika kao indeksa etničkog identiteta, a njegova upotreba uslovljena je situacijom ili potrebom za lokalnom etničkom identifikacijom sa sekeljskom grupom. Sagovornici uz osećanje ponosa ističu da govore na mađarskom, a srpski koriste samo u određenim situacijama:

> PI[24]: A szerb nyelvet használjuk mikor jön szerb vendégünk, akkor muszáj szerbül beszéljünk.
> PI: Srpski jezik koristimo kada nam dođu Srbi u goste, onda moramo da govorimo na srpskom.
> *
> SE[25]: Nem, hát megtanultam én szerbül, én csináltam, 35 évig csináltam mindent, de ami itt bent van, és amit te az iskolában megtanulsz. Hogyha te magyarul számolsz, meg mindent, akkor magyar vagy, de hogyha már mindent szerbül, akkor abból már kevés a haszon.

[23] Janoš Ambruš (Ambrus János), 1957, Skorenovac

[24] Ilona Pal (Pál Ilona), 1950, Ivanovo

[25] Eržebet Šebešćen (Sebestyén Erzsébet), 1947, Skorenovac

SE: Ne, pa naučila sam srpski, ja sam 35 godina radila sve, ali ono što nosiš u sebi, i što naučiš u školi. Ako brojiš na mađarskom, i sve, onda si Mađar, ali, ako već sve na srpskom, onda od toga nema koristi.

Na pitanje o budućnosti maternjeg jezika u selima, sagovornici u Ivanovu ističu da predviđaju deset godina do potpunog nestanka mađarskog jezika, te da će sami biti svedoci izumiranja sela. Sagovornici smatraju da je razlog gubitka jezika posrbljavanje stanovništva, međutim, uviđaju da problem zapravo leži u depopulaciji i demografskom izumiranju, koji obuhvata ne samo mađarsku grupu, već sve meštane sela Ivanova. Sagovornici u Ivanovu ističu prednost stanovnika u Skorenovcu i Vojlovici zbog postojanja obdaništa i škole, kao i kulturno-umetničkog udruženja gde su meštani aktivno uključeni u kulturne delatnosti na mađarskom jeziku:

PI[26]: Hát nagyon nehéz, mert nagyon elszerbesedtek.
BK[27]: Talán Ivanován a legnehezebb. Sokat mondok hogy tíz év ha valaki majd beszéli a magyar nyelvet. Itt különösen. Egészen elszerbesedünk, érted. Családokban sem beszélnek magyarul apszolút. Vojlovicán más, mert Vojlovicán most megnyíltak felső osztályok is, magyar oszályok. Úgyhogy ott magyar iskola is van. Székelykevén tiszta magyar iskola van. A magyar egyesületekben is használják, a gyerekekkel dolgoznak. Van ez a templomi óvoda, mi úgy mondjuk, egy évtől hat évig, óvoda, amit az egyház finanszíroz. [...] Kétszer hetente, két óra hosszát vannak ott, Tamásiban. Hétvégi óvoda, úgy is hívják. [...] Játszás közbe tanulják a magyar nyelvet.
PI: Sok fiatal van, akik nem házasodnak, és ott nincsen gyerek, nagyon sok az olyan.
BK: Egyszerűen hal a falu el, 1053 lakos van mindössze. Ezelőtt tíz évvel, vagyis 2002-ben volt 1500, és most 1053, szóval 447-vel kevesebb. Többen meghalnak mint amennyien születnek.
*
PI: Pa mnogo je teško, zato što su se mnogo posrbili.
BK: Možda je u Ivanovu najteže. Mnogo kažem, ako za deset godina neko još bude govorio mađarski jezik. Naročito ovde. Potpuno ćemo se posrbiti, razumeš. Ni u porodicama se ne govori mađarski, apsolutno. U Vojlovici je drugačije, jer su u Vojlovici oformljeni viši razredi, mađarski razredi. Tako da tamo postoji i mađarska škola. U Skorenovcu postoji čista mađarska škola. Koriste ga i u mađarskim udruženjima, rade sa decom. Ima ono crkveno obdanište, tako ga zovemo, od prve do šeste godine, obdanište, koje finansira crkva. [...] Tamo su u Tamašiju dva puta nedeljno, dva sata. Zovu ga i vikend obdanište. [...] Uz igru uče mađarski jezik.
PI: Ima mnogo mladih koji nisu venčani i tamo nema dece, mnogo je takvih.
BK: Jednostavno izumire selo, ima svega 1053 stanovnika. Pre deset godina, ili 2002. bilo je 1500, a sada 1053, znači za 447 manje. Više njih umre nego što se rodi.

Navedeni primeri jasno pokazuju zabrinutost meštana za opstanak maternjeg jezika ove posebne zajednice mađarske dijaspore, koju smo zbog svog specifičnog položaja nazvali „dijaspora u dijaspori". Današnji potomci migranata iz Erdelja balansiraju između očuvanja svog etničkog identiteta i uklapanja u većinsku zajednicu dok ujedno svedoče o jednom polakom procesu nestanka zajednice.

3. ZAKLJUČAK

Jezik većine je dominantni jezik koji se vezuje za društveni status i pruža ekonomski i socijalni uspeh. Takvi pragmatični motivi dovode do novog trenda gde su nove generacije pod jakim pritiskom da prihvate jezik većine i napuste jezik svoje zajednice. U najboljem slučaju, usvajanje dominantnog jezika ne mora nužno da ima negativan uticaj, te ne mora sa sigurnošću dovesti do asimetričnog bilingvizma. Potpuni bilingvizam i izbalansirana upotreba dvaju jezika mogla bi doneti obrazovnu, kulturnu, ekonomsku prednost govornicima. Međutim, stvarna slika govori o drugačijoj realnosti. Smatramo da je važno ukazati na manjinsku zajednicu sa etničkim korpusom koji je u proteklim decenijama u stalnom

[26] Ilona Pal (Pál Ilona), 1950, Ivanovo

[27] Katica Baša (Basa Katica), 1958, Ivanovo

opadanju. U naseljima se pokazalo da gubitak manjinskog jezika nije izolovani problem. U intervjuima sagovornika iz Ivanova izražena je strepnja od izumiranja celog naselja usled negativnih demografskih kretanja, zbog čega se smanjuje ne samo broj đaka i stanovnika mađarskog maternjeg jezika, već i celokupnog življa.

Literatura

Andrić Edita. (2009). Dvojezičnost mađarskih đaka u Vojvodini. U: *Višejezični svet Melanije Mikeš, Zbornik u čast Melanije Mikeš* (P.Vlahović, R. Bugarski i V. Vasić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, 37-56.

Baker, C. and Prys Jones, S. (1998). *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education*, Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Bala Monika. (2014). Diskurzivna konstrukcija etničkog identiteta u usmenim autobiografijama bukovinskih Mađara. U: *Zbornik radova Jezik, književnost, diskurs: Književna istraživanja*. (B.Dimitrijević, V.Lopičić I V.Mišić Ilić, ur.). Niš: Filozofski fakultet, 153-162.

Fishman, J. A. (1989). *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon-Philadelphia: Multilingual Matters.

Kumar, A. (1986). Certain Aspects of the Form and Functions of Hindi-English Code-Switching. *Anthropological Linguistics*, 28(2), 195-205

Myers-Scotton, C. (1982). The Possibility of Code-Switching: Motivation for Maintaining Multilingualisam. *Anthropological Linguistics*, 24 (4), 432-444.

Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine. *Jó hely az iskola. Székelykevén tartották a vajdasági magyar elsősök tanévkezdő központi ünnepségét* [ONLINE] Raspoloživo na http://www.mnt.org.rs/sr-latn/node/14296 [Pristupljeno 1. Novembar 2017]

Nagy Sívó, Z. (1999). *Bukovina mit vétettem?*, Novi Sad: Forum.

Oakes, L. (2001). *Language and National Identity*. *Comparing France and Sweden*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Penavin Olga. (1995). *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlasza* (*Dijalekatski atlas banatskih Mađara u Jugoslaviji*), Kanizsa: Cnesa.

Péter, L. (2008). *Vándor fecske hazatalál? Kalandozások Madéfalvától Bukovináig, Bukovinától az Al-Dunáig...*, Topolya: Timp kiadó.

Promicer, Kristian. (2004). (Ne) Vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapažanja. U: *Skrivene manjine na Balkanu* (B. Sikimić, ur.). Beograd, Balkanološki Institut SANU, 11-25.

Raduški, Nada. (2013). Kuda ide Srbija. Etnički procesi i nacionalne manjine u Srbiji po popisu 2011. godine.

Nova srpska politička misao. 2013. [ONLINE] Raspoloživo na: *http://www.nspm.rs/kuda-ide-srbija/etnicki-procesi-i- nacionalne-manjine-u-srbiji-po-popisu-2011.- godine.html*. [Pristupljeno 20. Januar 2016].

Republički zavod za statistiku. 2013. *Popis stanovništva: veroispovest, matenrji jezik i nacionalna pripadnost. 2011*. [ONLINE] Raspoloživo na http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Knjiga4_Veroispovest.pdf. [Pristupljeno 20. Februar 2016].

Vučina Simović Ivana i Filipović Jelena. (2009). *Etnički identitet i zamena jezika u sefardskoj zajednici u Beogradu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Watson, I. (1996). The Irish Language and Television: National Identity, Preservation, Restoration and Minority Rights. *The British Journal of Sociology*, *47*(2), 255–274.

BILINGUALISM AND IDENTITY OF HUNGARIANS OF BUKOVINA IN SOUTH BANAT IN VOJLOVICA, SKORENOVAC AND IVANOVO

Summary

The aim of this paper is to investigate the use of language of the ethnic community members of Hungarians of Bukovina, the descendants of settlers from Transylvania. Present day generations of Székelys of Bukovina speak their own dialect. They are surrounded by the majority language, as well as other minority languages. This is why they are subject to interlingual influences. Due to the influence of the dominant Serbian language most speakers of the minority language of younger generations are increasingly adopting the use of the official language. This is tha case not only in the public domain, but also among themselves in their private life. This paper deals with a seemingly contradictory situation in which the dialect of Hungarians of Bukovina survives despite the long temporal and spatial distance from their motherland. On the other hand, even in this homogeneous community of rich cultural heritage, the speakers are entering a new era which will bring changes to their language. The results of this research show that language and ethnicity are one of the dominant markers of identity, and also that ethnic identity is manifested in attitudes about the status of members of the community in the province of Vojvodina.

Keywords: bilingualism, ethnic identity, language attitudes, Hungarians of Bukovina

Monika Bala
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
moniballa@gmail.com

UDK 738.5(497.5 Monte Ricco)

Klara Buršić-Matijašić

KULTURNI KONTAKTI NA SJEVERNOM JADRANU: GRAFITI I RADIONIČKI PEČATI NA KERAMIČKIM POSUDAMA

Sjeverni Jadran je zanimljivo područje susreta i kontakata. Na temelju materijala s istraživanja nalazišta Monte Ricco kraj Vrsara (Istra, Hrvatska) izolirani su primjerci keramičkih ulomaka različitih provenijenca koji govore o importu ali i domaćoj proizvodnji na temelju stranih predložaka. Pored tzv. venetske keramike i keramike tipa *Campana B*, zanimljiv primjer predstavlja ulomak vrata posude s urezanim grčkim natpisom (ΦΙΛΗΜ[ΩΝ = Φιλήμ[ων = Philemon). Veća količina ulomaka *terre sigillate* govori o bogatom vlasniku vile koji je koristio luksuzno stolno posuđe koje je stizalo u Istru intenzivnom trgovinom.

Ključne riječi: Sjeverni Jadran, Monte Ricco, kulturni kontakti, grčki natpis, keramika, *terra sigillata*, grafiti, radionički pečati

1. UVOD

Istarski poluotok, na krajnjem sjeveru Jadranskog bazena, zanimljiv je zbog svog geostrateškog položaja na kojemu su se kroz prapovijest i povijest ispreplitali putovi kojima su razni narodi i civilizacije uspostavljali kontakte. Na temelju arheološkog materijala s nalazišta Monte Ricco kraj Vrsara (Istra, Hrvatska) izolirani su primjeci keramičkih ulomaka različitog porijekla koji govore o uvozu, ali i o lokalnoj proizvodnji na temelju stranih predložaka.

1.1. Lokalitet Monte Ricco

Lokalitet Monte Ricco nalazi se na zapadnoj obali Istre, u zaleđu Vrsara. Brdo na 76 m nadmorske visine pružalo je dobre uvjete naseljavanja već od ranog brončanog doba (1800. g. pr. Kr.). Na tom položaju pratimo transformaciju histarske gradine željeznog doba (1200 – 200. pr. Kr.) u rimsku vilu koja je postojala od 1. st. pr. Kr. početka Rimskog Carstva, nakon čega je napuštena.[1] Završnom epizodom tzv. drugog histarskog rada, opsadom i osvajanjem Nezakcija (*Nesactium*) 177. pr. Kr. Istra dolazi pod rimsku vlast, pa se dotadašnji način života na gradinama velikim dijelom promijenio. Od ukupnog broja prapovijesnih gradina njih 85% je napušteno dok na 15 % gradina nalazimo tragove naseljavanja u rimsko doba. U Istri se promjenom političkog, gospodarskog i vjerskog života potpuno mijenja slika naseljenosti. Sa gradinskih se uzvišenja život preselio bliže moru i plodnom području rimskih gradova, kolonija (*Pola*, *Parentium*).

U ovakvoj stvarnosti i naša se gradina preobrazila od prapovijesnog naselja u antičku vilu (*villa rustica*), usamljenu stambeno-proizvodnu (?) građevinu, čijim ostacima danas dominiraju ruševine cisterne u koju se skupljala kišnica s okolnih krovova. Cisterna je djelomično izdubljena u matičnoj stijeni, podijeljena je u tri broda s nepotpuno sačuvanim četvrtastim pilastrima koji su držali bačvasti svod. Moćno sakupljalište kišnice, vanjskih dimenzija 19,47 x 10,77 m, unutarnjih dimenzija 16,95 x 7,44 m, bilo je sagrađeno posebnom građevinskom tehnikom: kao nukleus je *opus cementicium*, ozbidan s vanjske i unutarnje strane pritesanim kamenjem u tehnici *opus incertum*.

[1] Buršić-Matijašić & Matijašić 2016.

Tijekom istraživanja u tri sezone (2015., 2016. i 2017.[2]) na terenu smo otvorili tri sonde (I., II. i III.) s iznenađujućim rezultatima. Nalazi sitnog arheološkog materijala, najviše keramike, pokazatelj su veza i komunikacija našeg poluotoka s ostalim dijelovima Jadrana i Sredozemlja, kao i s kontinentalnim zaleđem i Europom.

2. KERAMIČKI MATERIJAL

2.1. Grčki grafit

Prvi zanimljiv nalaz predstavlja ulomak vrata i tijela posude grube fakture, crne boje, relativno tankih stijenki, na kojoj su urezana grčka slova[3]: ΦΙΛΗΜ[ΩΝ = Φιλήμ[ων = Philemon, moguće u genitivu: Φιλήμονος (Philemonos). Tekst može predstavljati ime majstora keramičara, no s obzirom na položaj natpisa vjerojatnije se ipak radilo o vlasniku posude. Takav grčki tekst u Istri predstavlja svakako rijedak slučaj. No još je zanimljivije to što je grafit urezan u površinu keramike prije pečenja.

Sl. 1

Najraniju pojavu Grka na Jadranu bilježimo u vrijeme kasnog brončanog doba (1600 – 1200. g. pr. Kr.), u vrijeme trajanja mikenskog razdoblja u Egejskom prostoru.[4] Mikenjani, potaknuti trgovačkim aktivnostima, dolazili su u doticaj s većinom naroda oko Sredozemnog bazena ali i šire.[5] Istra se, koliko nam je do sada poznato, nalazila na marginama tih kontakata.[6] Mikenski odnosno grčki utjecaj prepoznat je u nekoliko elemenata. Istra početkom brončanog doba mijenja način stanovanja. Od pretežno ravničarskih neolitičkih naselja i pećina, krajem eneolita i početkom brončanog doba naseljavaju se brežuljci gdje se stambeni prostor utvrđuje bedemima i zidovima poput citadela u Egejskom prostoru. Način gradnje, definiran kiklopskim, ali i zamršeni sustavi ulaza na gradini Monkodonja, potaknulo je na razmišljanje o direktim utjecajima s Juga. Nadalje, oblik posuda i tronožaca kao i nekoliko fragmenata keramika daleko je od dokaza o intenzivnim kontaktima kakvi su zabilježeni na drugim prostorima Jadranskog bazena.[7]

[2] Projekt „Rimskodobne preobrazbe prapovijesnih gradina u Istri“ - Roman Age Transformation and Reuse of Prehistoric Hillforts in Istria – Analysis and Case Study (RAT-ROPH), financirala je Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ-IP-2013-2370, 2015-2018.).

[3] V-MR 2017., Sonda II, Kvadrant B 36, SJ 23/24B.

[4] Schofield 2007.

[5] Galanaki, Tomas, Galanakis & Laffineur 2007.

[6] Galaty, Tomas, Parkinson 2014: 166-168.

[7] Tomas 2010.

Od 7. st. pr. Kr. Grci su počeli osnivati kolonije na jadranskim obalama,[8] no one nisu bile brojne, a pogotovo su rijetke bile na sjevernom Jadranu. Izuzmemo li kolonije na obali današnje Albanije (Epidaur – Dirahij i Apolonija, kasnije i Lješ), nalazimo ih na otocima srednje Dalmacije (Korčula, Vis i Hvar), no ne i sjevernije od toga. Jedna je kolonija nastala u 4. st. pr. Kr. na apeninskoj obali Jadrana (Ankona), a dva trgovišta s jakim udjelom grčkih doseljenika nalazila su se u Spini i Adriji, u području delte rijeke Pada. S postupnom integracijom Grčke u rimsku državu, migracijski i gospodarski (trgovački) tokovi isprepleli su se i u Jadranu, pa sporadična grčka imena nalazimo i u latinskim natpisima, u Istri i drugdje, ali u istarskoj je rimskodobnoj epigrafiji poznato samo pet natpisa na grčkome jeziku: dva su zavjetna, dva nadgrobna, a jedan toliko fragmentaran da mu se karakter ne može zaključiti.[9] U odnosu na oko 1300 natpisa na latinskome jeziku, grčki čine 0,38%, što ih čini zaista vrlo rijetkim.

Zato je ovaj kratki grafit na keramici vrlo zanimljiv. Keramički ulomak sigurno pripada posudi regionalne sjevernojadranske proizvodnje 1. st. pr. Kr. Analogije nalazimo na više lokaliteta u obalnom dijelu sjevernog Jadrana (okolica Akvileje i Trsta), a u Istri je na našem lokalitetu prvi put zabilježena u većim količinama. Ako su radionice takve keramike bile u regiji, i ako su djelovale u 1. st. pr. Kr., ovaj grafit dokazuje prisutnost grčkog elementa vrlo rano, prije osnutka istarskih kolonija sredinom 1. st. pr. Kr.

2.2. Venetska keramika

Druga vrsta keramike koja izravno govori o doticajima i kontaktima na Sjevernom Jadranu jest svakako tzv. venetska keramika. Jedan ulomak predstavlja prstenasto dno, a drugi rub posude.[10]

Sl. 2

Sl. 3

Venetska keramika naziv je za keramiku sive boje koja se javlja u razdoblju od kraja 4. st. do sredine 1. st. pr. Kr. Ovaj tip keramike pojavljuje se na vrlo velikom prostoru sjeverne Italije: od istočne Lombardija, Emilije Romagne, Veneta i Karnije do Slovenije i Hrvatske. Zbog jake prisutnosti na venetskom prostoru predložen je naziv «siva padska keramika».[11] U Istru je stigla tijekom početaka romanizacije u 2. st. pr. Kr. Predmeti načinjeni od takve vrste keramike služili su za pripremu i konzumiranje jela, čime upotpunjuju sliku svakodnevnog života lokalnog stanovništva. Prvenstveno se radi o zdjelama naglašenog vanjskog ruba na prstenastoj nozi, od kojih neke predstvaljaju tarionike. Najčešće korištene forme prisutne su kako u naseljima tako i nekropolama gdje su služile kao poklopci urna.[12] Venetska keramika s lokaliteta Monte Ricco kraj Vrsara potvrđuje kontinuitet naseljenosti ovog područja kao i kontakte Histra sa stanovništvom Padske nizine, odnosno venetskog prostora.

[8] Poklečki Stošić 2010.

[9] U internetskoj bazi podataka «Epigraphic Database Rome» to su EDR13477 (Krnica), EDR135210 (Pula), EDR136480 (Pula), EDR138888 (Premantura?), EDR142385 (Brijuni): www.edr-edr.it

[10] Dno: V-MR 2015., Sonda III, Kvadrant A8, SJ 2, 2. 10. 2015.; Rub: V-MR 2016., Sonda II, Kvadrant B36, SJ 12, 6. 10. 2016.

[11] Santoro Bianchi 2005: 105-106.

[12] Merlatti 2003; Cassani et al. 2007: 250-251, 256.

Ovom tipu keramike u Istri još nije posvećeno dovoljno pažnje. Dokumentirana je na nalazištima kao što su Kaštelir kod Nove Vasi[13], Pula - četvrt sv. Teodora.[14] U susjednoj Sloveniji prisutne su na lokalitetima doline rijeke Pivke i okolice Razdrtog.[15] Pronađena je i na lokalitetima sjevernog Jadrana, Tršćanskog zaljeva (Sermin, Simonov zaliv)[16] i nekim dijelovima Furlanije – Julijske Venecije (Friuli-Venezia Giulia) i Veneta, gdje čine i do 40 % cjelokupnog keramičkog materijala.[17] Ova vrsta keramike je na lokalitetu Stramare važna u definiranju kontinuiteta naseljenosti iz prapovijesnog u rimsko razdoblje,[18] što je slučaj i na lokalitetu Monte Ricco. Produkcija posuda od ove vrste keramike prestaje u trenutku potpune romanizacije prostora kada će biti zamijenjena drugim tipovima, prvenstveno *sigillatom*.[19]

2.3. Keramika tipa Campana B

Ispod vanjskog zida cisterna na lokalitetu Monte Ricco pronađen je komad keramičke plitice / tanjura od svijetle keramike s **crnim premazom**[20], kakva se u Istri dosad rijetko nalazila, a datira se u I. stoljeće pr. Kr., u vrijeme oko osnutka rimskih kolonija.

Sl. 4

Izvor proizvodnje keramike tipa ***Campana B*** smješta se u Etruriju, a nastaje na tradiciji starije *Campane A*, koja se u III st. pr. Kr. proizvodila se u Kampaniji (odatle naziv), ali izvorište tipa je na Siciliji gdje nastaje kao imitacija grčkih slikanih vaza. Općenito, posude s crnim premazom (*ceramica a vernice nera*) nastale su kao imitacija grčkih (najviše atičkih) slikanih vaza. Ponekad je ukrašena žigosanim ornamentima s motivima palmete. *Campana B* rasprostranjena je najviše na zapadnom Sredozemlju, gdje putuje kao "parazitski", usputni dio brodskog tereta uz amfore s vinom. U Istru dolazi vjerojatno iz sjeverne Italije, također brodovima, a za histarsko je stanovništvo mogla predstavljati luksuznu robu. U drugoj polovici 1. st. pr. Kr. ovu je vrstu keramike zamijenila nova – *terra sigillata*.

Bogatstvo nalaza keramike tipa Campana B na lokalitetima sjeverne Italije,[21] kontaktima i procesom romanizacije prelijeva se na prostor Istre od Sermina[22] i Mandrga pod Nanosom[23] do Pule (Forum)[24] i Vrsara.

---

[13] Sakara Sučević 2004: 87.

[14] Starac 2009: 138; 2011.

[15] Horvat, Bavdek 2009: 72

[16] Horvat 1997; Groh, Sedlmayer 2017: 149.

[17] Cassani et al. 2007: 249-281; Groh, Sedlmayer 2017: 149.

[18] Giovannini 1997: 57, Tav. 9: 2-12.

[19] Cassani et al. 2007: 273.

[20] Pronađena iskopom 2015. Sonda I, Kvadrant B6, SJ 9b, 30.09. 2015.

[21] Buora, Cassani 1999: 65.

[22] Horvat 1997: 108.

[23] Horvat, Bavdek 2009.

[24] Mihovilić 1989: 7.

2.4. *Terra sigillata*

Značajan udio importa predstavljaju posude tzv. *terre sigillate.* Od brojnih primjera s nalazišta Monte Ricco ovdje spominjemo samo ulomak donjeg dijela posude na prstenastoj nozi s urezanim natpisom na vanjskoj strani i pečatom na unutrašnjoj strani dna[25].

Sl. 5

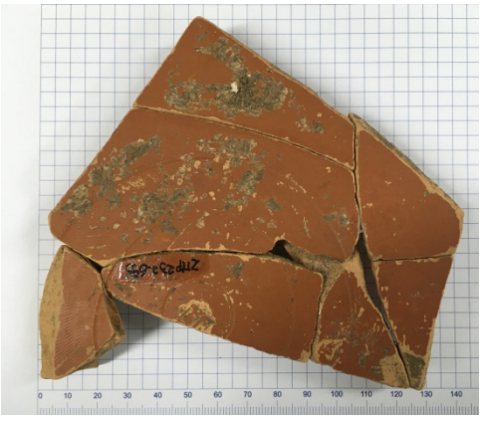

Sl. 6

Terra sigillata je posebna vrsta keramike, a naziv podrazumijeva keramiku od fino pročišćene gline s kvalitetnim vanjskim premazom crvene boje koji se postizao pečenjem posude „*in atmosfera ossidante*“. Boja posude ovisi o premazu kao i o tehnikama pečenja koje mogu biti s pristupom zraka, čime dobivamo intenzivnu crvenu boju, ili redukcionim pečenjem, čime se realiziraju tamne boje metalnih refleksa. Posude su bile ukrašene reljefnim, modeliranim, apliciranim ili utisnutim ukrasima, odakle i naziv „pečaćena keramika“.[26] Najčešća dekoracija na posudama su scene berbe grožđa, dionizijske svečanosti (*thiasos*), mitološke i erotske scene kao i scene iz svakodnevnog života, a radi se o posudama malih dimenzija koje su činile raskošne servise na stolovima imućnijih Rimljana. Posude od ove vrste keramike upotrebljavale su se za posluživanje hrane i bile su vrlo raširene u Rimskom Carstvu. Njihova proizvodnja započinje sredinom 1. st. pr. Kr. s postupnim prestankom proizvodnje, kao što je već rečeno, tzv. keramike *a vernice nera* širom Mediterana.

Proizvodnja *terre sigillate* vjerojatno potječe s prostora Bliskog Istoka odakle se proširila u Italiji gdje najvažniji centar postaje Arezzo, odakle i naziv *ceramica aretina*. Najveći procvat aretinske produkcije ide od polovice 1. st. pr. Kr. do polovice 1. st. nakon Kr. Aretinske radionice bile su zamijenjene konkurentskim radionicama u Padskoj nizini i Galiji (*terra sigillata tardo-italica e sud-gallica)*.[27] Osim u Italiji ovaj tip keramike izrađuje se širom Carstva od Galije do Britanije, od Španjolske do Panonije. U 2. stoljeću veliki dio proizvodnje preseljen je na teritorij sjeverne Afrike (*terra sigillata chiara o africana),* crveno-narančaste ili tamno crvene boje, bez dekoracije. Proizvodnja je u Africi potrajala do 7. st.

Ulomci *terre sigillate* predstavljaju važan element za dataciju slojeva na arheološkim istraživanjima.[28] Zbog njene široke rasprostranjenosti, ova je keramika vrlo važna za poznavanje antičkog gospodarstva. Njena proizvodnja za organizirani izvoz bila je u rukama pravih trgovaca i poduzetnika. Zahvaljujući tipovima, stilovima i oznakama tvornica ili majstora/umjetnika, omogućava rekonstrukciju društvenog položaja onih u čijim smo ih kućama pronašli. Mnogi primjerci imaju pečate keramičarskih radionica, kojih poznajemo gotovo 20-ak.

Veliki dio ovog tipa posuda stizao je u Istru iz Italije, ali nije isključena ni njena proizvodnja i u Istri. Naime, keramičarska radionica na poluotoku Loron kraj Červara, sjeverno od Poreča, proizvodila je amfore i građevinsku keramike, ali nije isključena ni proizvodnja *terre sigillate*.[29]

---

[25] Inv. br.: ZMP 23 158, 23 269 a, 23 269b.

[26] Casari 2002: 103.

[27] Buonaparte 1976.

[28] Matijašić 1989: 12; Kirigin – Katunarić – Šešelj 2005; Maggi - Marion 2011.

[29] Starac 1996: 6-7.

Na donjoj strani dna naše posude urezan je prije pečenja tekst napisan kurzivnim pismom, kojeg čitamo kao vlastito ime: PILARGV..., vjerojatno P(h)ILARGY[rus]. Radi se o dosta čestom osobnom imenu, koje je – zanimljivo – grčkog podrijetla, ali nam njegova pojava na aretinskoj keramici nije čudna, jer su od sredine 1. st. pr. Kr. grčka imena česta u latinskom dijelu rimske države. Robovi i oslobođenici su često nosili grčka imena, čak i kad nisu bili grčkoga etničkog podrijetla. Vjerojatno se radi o imenu vlasnika tanjura, iako se opravdano može postaviti pitanje je li radionica bila negdje u blizini naručitelja, odnosno mjesta u kojem je Filargir živio.

Na gornjoj strani dna istoga tanjura utisnut je pečat keramičke radionice, s imenom vlasnika. Utisnut u kavdratni okvir, pečat nažalost nije čitljiv. Pečat vlasnika, odnosno radnika lončara, bio je oznaka radionice. Pečat je bio vrlo važan, jer se njima kupcu jamčila kvaliteta proizvoda, a mogao je služiti i za mogućnost evidentiranja količine proizvoda određenog radnika. Razlozi utiskivanja pečata bili su moguće i utvrđivanje vlasništva prilikom pečenja u velikim pećima kao i kontrola narudžbe u okviru određenog ugovora. U našem slučaju važno je da pečat daje podatke o vlasniku radionice, njegovom porijeklu, ali možda najvažnije – pečati omogućavaju rekonstrukciju trgovačkih pravaca takvih keramičkih proizvoda. Važnost je u praćenju distribucije u ranom razdoblju Carstva, a kasnije proizvodnju u lokalnim radionicama nakon utemeljenja kolonija.[30]

Ovi natpisi urezani u površinu keramičkog predmeta zasad predstavljaju *unicum* na našem lokalitetu, iako su takve vrste natpisa uobičajene na nekim tipovima antičke keramike. Diljem Istre nalazimo analogne primjere grafita i pečata. Iz analizirane keramike s nalazišta Loron izdvojeno je 12 grafita koji su svi redom s dna posuda.[31] Na lokalietu San Servolo kraj Trsta pronađen je grafit na kojem se čita VALENS.[32]

2.4.1. Posude tipa *Sarius*

S nalazišta Monte Ricco potječe i više ulomaka posuda tipa **Sarius**, gdje je reljefna dekoracija bogato ukrašena, izrađena u kalupu, a predstavlja važan primjer predmeta „međunarodne trgovine“ takvih posuda. Prvi je primjer ulomak posude s dekoracijom u obliku ljuski češera, a drugi fragmentirano tijelo posude ukrašen o biljnim motivima, među kojima je nekoliko slova koji označavaju upravo vlasnika radionie Lucija Sarija (L. Sarius L. l.). Ulomci posude s reljefnom dekoracijom kronološki pripadaju ranom Carstvu. Proizvodili su se u sjevernoitalskim radionicama odakle su se preko Akvileje izvozili u Istru i Dalmaciju.[33]

Sl. 7

Sl. 8

[30] Šimić-Kanaet 2003: 455

[31] Maggi 2002: 172-173.

[32] Casari 2002: 105.

[33] Šimić-Kanaet 2004: 187.

Sarius su posude poluloptastog oblika, sužene odnosno stegnute po sredini pa izgledaju kao da su sastavljene od dva dijela. Izrađivale su se na specifičan način: donji dio izrađen je u kalupu – matrici, a gornji na lončarskom kolu. Imaju dvije trakaste, žljebljene ručke. U ranoj fazi proizvodnje ručke ovih posuda bile su ukrašene na gornjem dijelu prema rubu s po jednim roščićem ili tankom trakom. Stoje na niskoj prstenastoj nozi.[34] Različitih su dimenzija: visina im je uglavnom od 5 cm do 20 cm, a debljina stijenke kreće im se od 0,1 mm do 0,3 mm.[35] Reljefna dekoracija uvijek se nalazi na donjem dijelu. *Sarius* posude (šalice) pripadaju finom rimskom stolnom posuđu, a upotrebljavale su se za konzumaciju vina. Njihova je proizvodnja počela, kako svjedoče nalazi iz Bolsene i Ornavasa, krajem 1. st. pr. Kr. i trajala je do sredine 1. st. po Kr. Intenzivno su se proizvodile u razdoblju od Augusta do Tiberija; nakon sredine 1. st. proizvodnja se polako smanjuje i postaje lošije kvalitete, a zatim i potpuno prestaje. Pojava ovih posuda na apeninskom tlu predstavlja nastavak duge tradicije izrade reljefne keramike: od helenističke preko italsko-megarske i aretinske tradicije do proizvodnje keramike tankih stijenki.[36]

Najpoznatiji među lončarima je *L(ucius) Sarius L(uci) l(ibertus) Surus* koji je isprva radio kao rob, a zatim kao oslobođenik Lucija Sarija. Početkom 20. stoljeća najveći je dio pronađenih posuda imao potpis toga majstora tako da J. Déchelette u literaturu uvodi naziv *Sarius* posude. Ta je radionica proizvodila posuđe s vegetabilnim, figurativnim i geometrijskim motivima, a posude imaju različite oblike: šalica s dvije ručke, pehar i cilindrične čaše.[37]

Terra sigillata čini sastavni dio inventara gotovo svakog nalazišta iz rimskog razdoblja. Brojna je u Istri, gdje je mogla stizati trgovačkim vezama iz tvornica u Italiji ili pak iz domaćih radionica duž zapadne obale Istre. Podvodna istraživanja u uvali **Veštar kraj Rovinja** (2009-2011.), dala su niz ostataka amfora različitih tipova, od kojih je dio možda potjecao i iz lokalnih velikih radionica u Fažani i Loronu. Pored veće količine ulomaka tzv. kuhinjske keramike koja se koristila za pripremanje, čuvanje i serviranje hrane (lonci, stolne amfore, vrčevi, različite posude, uljanice…) pronađeni su ulomci keramike tipa *terra sigillata* koji odaju visok standard vlasnika vile. Otkriveni ulomci skupog tipa šalice, tzv. *Sarius* šalice, koristili su se uglavnom u razdoblju oko nove ere i vladavine cara Augusta (27. pr. Kr.-14. po Kr.).[38]

Najbliža slična nalazišta su oko Tršćanskog zaljeva (Stramare,[39] San Servolo).[40] Putevi prema Dalmaciji slijede zaleđe Rijeke (Grobnik), Crikvenica.[41] U Dalmaciji je sveprisutna kako u gradovima, rimskim vilama tako i rimskih logora (Burnum i Gardun). Na području rimskog vojnog logora/ municipija *Burnum* (Ivoševci kod Kistanja) pronađena je iznimno velika količina sitnog arheološkog materijala među kojim i osamdesetak radioničkih pečata koji na stolnoj keramici svjedoče o iznimnim vezama s italskim područjem. Keramički nalazi datirani u ranu fazu burnumskog života (prva polovina 1. st.) pružaju podatke o *prostornim i kronološkim izvorištima opskrbe, a usporedba sa sličnim nalazima iz civilnih i vojnih lokaliteta osvjetljava položaj rimske Dalmacije u regionalnim trgovačkim kretanjima*.[42] Tijekom arheološkoga iskopavanja na lokalitetu rimskoga legijskog logora Tilurija 2004. izdvojen je, između ostaloga, i ulomak rimske posude s vegetacijskom reljefnom dekoracijom.[43]

[34] Makjanić 1981: 50; Brusić 1989: 94; Bermond Montanari 1992: 58.

[35] Panciera 1985: 149.

[36] Šimić-Kanaet 2004.

[37] Della Porta 1988: 73.

[38] Bekić et al. 2011.

[39] Mizzan 1997: 39-40.

[40] Cassola 2002: 105.

[41] Blečić 2004: 61; Ožanić Roguljić 2011.

[42] Borzić 2014.

[43] Šimić-Kanaet 2004.

3. ZAKLJUČAK

Lokalitet Monte Ricco predstavlja važan primjer sagledavanja procesa rane romanizacije istarskog poluotoka. Analizirani materijal čini samo dio kontingenta međunarodne trgovine koja je cvjetala na prostoru sjevernog Jadrana. Period nadomak romanizacije u krajnjem *sinus Adriaticus*, karakteriziran je intenzivnim trgovačkim aktivnostima koje su potaknule razvoj utvrđenih naselja – gradina ili kašteljera poput Slivia, Sales, Rupinpiccolo, Monrupino i obalnih *emporia* poput Duina, Stramare, Sermina. Istovremeno jača trgovačko središte *Tergeste*.[44]

U radu smo izdvojili samo nekoliko primjera keramičkih posuda koje, osim svoje važnosti u klasifikaciji keramičkog materijala, imaju natpise: grafite, pečate radionica, imena majstora ili vlasnika. Najbolji pokazatelj prodora trgovačkih veza jest prisutnost sive, venetske keramike koja u našem slučaju nema tekst, no on se javlja na drugim nalazištima (Stramare)[45]. Ona je na prostoru Furlanije, dokumentirana na lokalitetima duž cestovnih prometnica (*Via Annia, Via Postumia*) koje predstavljaju stare prapovijesne puteve komunikacije.[46] Velike količine potječu s lokaliteta duž plovnih puteva (nalaz brodskog tereta broda u Comacchiu)[47] kao i duž alpskih prijevoja. Keramika tipa Campana B proizvodila se u Kampaniji ali je izvorište tipa na Siciliji gdje je nastala kao imitacija grčkih slikanih vaza. U Istru gdje je za histarsko stanovništvo predstavljala luksuznu robu, dolazila je brodovima, vjerojatno iz sjeverne Italije. U prvim desetljećima romanizacije tražena je bila i tzv. *terra sigillata*, importirana, a kasnije i izrađivana u lokalnim radionicama (Fažana, Loron). Bila je u širokoj upotrebi, a proizvodila se u standardiziranim serijama, ponajprije krateri, čaše i kaleži inspirirani luksuznim srebrnim posuđem. Specifičan primjer predstavljaju posude tipa *Sarius* kod koje je pečat radionice sastavni dio dekoracije. Pečati su osiguravali garanciju kvalitete zanatlije i tvornice u kojoj su bile izrađene.[48]

Istra je svojim položajem u središtu bazena sjevernog Jadrana bila kroz sva prapovijesna razdoblja nezaobilazan prostor kontakata kako pomorskim tako i kopnenim putevima. Već je rana neolitizacija tekla obalama Sredozemlja pa time i Jadrana.[49] Predmeti ranog brončanog doba pokazuju moguće veze s egejskim prostorom,[50] dok se u vrijeme srednjeg i kasnog brončanog doba Istra nalazi na putu međunarodne trgovine između Baltika i Egeje (jantar baltičkog porijekla).[51] Tijekom željeznog doba i dominacije Histra, na poluotok stižu brojni uvezeni predmeti od različitih materijala, među ostalim i keramike: daunijske, etrušćanske, grčke, venetske; metala: alpskog, venetskog, picenskog, etrušćanskog i grčkog porijekla.[52] Procesom romanizacije Istra postaje dijelom „globalnog“ tržišta, a vlasnici raskošnih vila teže luksuznom životu još većim korištenjem uvezenog posuđa.

Tipovi keramike i prikazani tekstovi pokazuju prekojadranske kontakte, te donose brojne podatke glede radionica, trgovine, trgovačkih kontakata kao i društvenog položaja kupaca u naseobinama na istočnoj obali Jadarana, posebno u Istri i lokalitetu Monte Ricco kraj Vrsara.

LITERATURA:

Bekić, L., Višnjić, L., Pešić, M., Bloier, M. (2011). *Podvodna arheološka istraživanja uvale Veštar 2008. - 2010. / Ricerche archeologiche subacquee nella baia di Vestre 2008 - 2010*, Rovinj.

[44] Cassola Guida & Cassola 2002: 7.

[45] Giovannini 1997: 57.

[46] Cassani et al., 2007: 262.

[47] Groh, Sedlmayer 2017: 149, bilj 211.

[48] Ovdje nismo obradili materijal poput amfora i uljanica koje zbog brojnosti i učestalosti tvorničkih pečata čine posebnu cjelinu.

[49] Müller 1991.

[50] Vinski 1961; Čović 1983: 118.

[51] Teržan 1984: 110; Buršić-Matijašić 1989-1990: 55-77.

[52] Mihovilić 1995: 283-329.

Bermond Montanari, G. (1992). La sigillata nord-italica a rilievo di Ravena, *RCRF Acta*, 31/32, 57–69.
Blečić, M. (2004). Grobnik u željezno doba, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3 s., XXXVII, 47-117.
Borzić, I. (2014). Radionički pečati na italskoj *terri sigilati* iz Burnuma, *Archaeologia Adriatica*, Vol.7 No.1, Zadar , 133-150.
Brusić, Z. (1977). The Importation of Greek and Roman elief Pottery of Southern Liburnia, *RCRF Acta*, 17/18, 85–95.
Buonaparte, A. (1976). Materiali per la storia economica del basso veronese in età romana: *terra sigillata* con marchi di fabbrica dalle Valli Grandi Veronesi, *Padusa*, 12, 66-108.
Buora, M. i Cassani, G. (1999). Codroipo, Piazza Marconi, Catalogo dei materiali – Quadrivium sulla strada di Augusto, *Archeologia di frontiera* 3, 65-126.
Buršić-Matijašić, K. (1989-1990). Prapovijesni jantarni nakit s područja Istre i Cresa, *Histria archaeologica*, 20-21, 55-77.
Buršić-Matijašić, K. & Matijašić, R. (2016). Projekt RAT-ROPH i arheološko istraživanje u Vrsaru 2014. i 2015. god., *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 48, 17-26.
Casari, P. (2002). Le sepolture romane e il catalogo dei materiali, u: La necropoli di San Servolo. Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste, *Quaderni di* Archeologia 1, Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste, Trieste, 95-129.
Cassani, G., Cipriano, S., Donato, P. in R. Merlatti (2007). Il ruolo della ceramica grigia nella romanizzazione dell'Italia nord-orientale: produzione e circolazione, *Antichità Altoadriatiche*, LXV, Trieste, 249-281.
Cassola Guida, P. & Cassola, F. (2002). Tergeste preromana e romana: nuove considerazioni, u: La necropoli di San Servolo, Veneti, Istri, Celti e Romani nel territorio di Trieste, *Quaderni di* Archeologia 1, Civici musei di storia ed arte, Trieste, 7-16.
Čović, B. (1983). Regionalne grupe ranog bronzanog doba, Istra, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, IV, Sarajevo, 114-190.
Della Porta, C. (1988). Ceramica tipo Sarius, *Ceramiche in Lombardia tra II secolo a. C. e VII secolo d. C., Raccolta dei dati editi*, Collana Documenti di Archeologia, 16, Mantova, 68–75.
Galanaki, I., Tomas, H., Galanakis, Y. & Laffineur, R. (ur.) (2007). *Between the Aegean and Baltic Seas*, Prehistory across Borders (Aegaeum 27), Liège & Austin.
Galaty, M. L., Tomas, H., Parkinson W. A. (2014). Bronze Age European Elites: From the Aegean to the Adriatic and Back Again, u: Knapp, A. B., Van Dommelen, P. (ur.), *The Cambridge Prehistory of the Bronze and Iron Age Mediterranean*, Cambridge, 157-177.
Giovannini, A. (1997). Stramare, u F. Maselli Scotti (ur.), *Il Civico museo archeologico di Muggia*, Trieste, 56-58.
Groh, S., Sedlmayer, H. (2017). Otium cum dignitate et negotium trans mare. La villa marittima di San Simone (Simonov zaliv) in Istria (Slovenia), ricerche, series maior 7, Bologna.
Horvat, J. (1997). Sermin, prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 3, Ljubljana.
Horvat, J., Bavdek, A. (2009). Ocra/Ocra, Vrata med Sredozemljem in Srednjom Evropo / The Gateway between the Mediterranean and Central Europe, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 17, Ljubljana.
Kirigin, B. – Katunarić, T. – Šešelj, L. (2005). Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 98, Split, 7-24.
Maggi, P. (2001). La ceramica fine da mensa, u: F. Tasaux, R. Matijašić et V. Kovačić (ur.), *Loron (Croatie), Un grand centre de production d'amphores a huile istriennes (I – IV s.p. C.)*, Ausonius – publications, Memories 6, Bordeaux, 127-176.
Maggi, P., Marion, Y. (2011). Le produzioni di anfore e di terra sigillata a Loron e la loro diffusione. U: Lipovac Vrkljan, G., Radić Rossi, I., Šiljeg, B. (ur.), *Rimske keramičarske i staklarske radionice; Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru*, Crikvenica, 175-188.
Makjanić, R. (1981). Reljefne šalice tipa 'Sarius' iz Osora, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser. sv. 14, 50–55.
Matijašić, R. (1989). Antička keramika i drugi nalazi, Pula, Forum – Arheološka istraživanja (1987-1988), *Katalog* 44, Arheološki muzej Istre, Pula, 10-12.
Merlatti, R. (2003). La produzione della ceramica grigia nell'Alto Adriatico. I rinvenimenti di Aquileia, Pozzuolo del Friuli e Palazzolo dello Stella, *Quaderni giuliani di storia* 24/1.
Mihovilić, K. (1989). Prapovijesni nalazi na jugozapadnom dijelu gradskog bedema, Pula, Forum – Arheološka istraživanja (1987-1988), *Katalog* 44, Arheološki muzej Istre, Pula, 7.

Mihovilić, K. (1995). Reichtum durch Handel in der Hallstattzeit Istriens, *Südosteuropa – Schriften*, Band 17. *Prahistorische Archäologie in Südosteuropa,* Band 11, Münche – Berlin, 283-329.
Mizzan, S. (1997). L'età dei castellieri, Stramare, u F. Maselli Scotti (ur.), *Il civico museo archeologico di Muggia*, 39-40.
Müller, J. (1991). Die ostadriatische Impresso-Kultur: Zeitliche Gliederung und kulturelle Einbindung, *Germania* 69/2, 311-358.
Panciera, D. (1985). Sei coppe 'Tipo Sarius' dall'abitato romano di Altino, *Aquileia Nostra* 56, 145–166.
Ožanić Roguljić, I. (2011). *Terra Sigillata* i keramika tankih stijenki s lokaliteta Crikvenica – „Igralište", u G. Lipovac, I. Radić Rossi, B. Šiljeg, *Rimske keramičarske i staklarske radionice, Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru*, Crikvenica, 31-38.
Poklečki Stošić, J. (2010). *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb.
Santoro Bianchi, S. (2005), La ceramica grigia padana, in: La ceramica e i materiali di età romana, *Quaderni della Scuola Imterdisciplinare delle Metodologie Archeologiche* 2, Bordighera, 105-114.
Righini, V. (1979). Ceramica "Tipo Aco" e "Tipo Sarius" marcata a Faenza, *Faenza*, LXV, 213 - 240.
Sakara Sučević, M. (2004). Kaštelir, Prazgodovinska naselbina pri Novi Vasi / Brtonigla (Istra), Koper.
Schofield, L. (2007). *The Mycenaeans*, Los Angeles.
Starac, A. (1996). Loron, u: Arheološki nalazi u Puli i Istri tijekom 1995. godine, Scoperte archeologiche a Pola ed in Istria nel 1995, *Katalog* 50, Pula.
Starac, A. (2009). Nalaz rimskog svetišta u četvrti Sv. Teodora u Puli, Arheološka istraživanja 2008. *Histria archa*eologica 38-39/2007-2008, 123-164.
Starac, A. (2011). Pula, rađanje grada, *Katalog* 83, Pula.
Šimić-Kanaet, Z. (2003). Lončarski pečati na rimskoj keramici s Garduna, *Opuscula arhaeologica*, 27, Zagreb, 455-462.
Šimić-Kanaet, Z. (2004). Sarius šalica iz Garduna, *Opuscula archaeologica*, 28, 187-191.
Teržan, B. (1984). O jantaru z Debelega vrha nad Pregradom, *Arheološki vestnik* 35, Ljubljana, 110
Tomas, H. (2010). Najraniji posjet Grka našem priobalju: Mikensko razdoblje. u: J. Poklečki Stošić, *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb, 36-40.
Vinski, Z. (1961). O oružju ranog brončanog doba u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3, s. II, Zagreb, 1-37.

CULTURAL CONTACTS IN THE NORTHERN ADRIATIC: GRAFFITTI AND WORKSHOP STAMPS ON POTTERY

Summary

Investigating the Monte Ricco site near Vrsar in Istria (Croatia), fragments of pottery vessels were found that document the intensive trade in the northadriatic area. The remains of a rich ancient villa built on the site of a prehistoric hillfort show the process of romanization of the Istrian peninsula. The research carried out as part of the project funded by the Croatian Science Foundation yielded interesting results. The most interesting find is the fragment of a pot with a Greek inscription (ΦΙΛΗΜ[ΩΝ = Φιλήμ[ων = Philemon). Graffitti and stamps also appear on terra sigillata, stamps with names of the factory owner, which must have been intended to ensure the quality of vessels. Our vessel has an inscription on the lower surface of the bottom (PILARGV…, probably P[h] ILARGYR[os]) while the upper surface bears the factory stamp. A particular type of stamp is found on Sarius vessels. Intensive contacts can also be inferred on the basis of the so-called Venetian and Campana B pottery, which show the existence of trade on sea and land routes before the foundation of the colony of Parentium, on whose territory Monte Ricco is situated.

Keywords: Northern Adriatic, Monte Ricco, greek inscription, pottery, *terra sigillata*, graffiti, workshops stamps

Klara Buršić-Matijašić
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Filozofski fakultet
kbursic@unipu.hr

УДК 811.163.41’282’373(498)

Михај Н. Радан – Миљана-Радмила Радан Ускату

О КОЖУХАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ И ТЕРМИНОЛОГИЈИ У СРПСКОМ ГОВОРУ КАРАШЕВА*

Ћурчијски или кожухарски занат јесте један од бројних заната који је скоро сасвим нестао. Полазећи од те реалности, аутори су спровели 2008. године анкету у Карашеву (Караш-северинска жупанија, Румунија) и прикупили грађу на основу упитника везаног за ћурћијски/кожухарски занат. Главни циљ анкете био је да се забележе кожухарски термини и лексика везана за кожухарство српском говору Карашева, највећег карашевског насеља, пре потпуног нестанка овог заната. Анализа кожухарске лексике и терминологије има двоструки циљ: 1. да установи однос између *словенске* и *стране*, *позајмљене* лексике /терминологије/, која је у говоре Карашевака продрла током њиховог вишевековног контакта са другим етничким заједницама у Банату (нарочито са румунском и немачком заједницом); 2. да инвентарише сачуване архаичне кожухарске словенске лексеме /термине/ у говору Карашева (говорима Карашевака) и да укаже на факторе који су допринели њиховом очувању.

Кључне речи: Карашево, кожухарство, кожухарска лексика итерминологија, архаизми, страни утицаји, позајмљенице.

1.0. Кожухарство јесте једно од најстаријих заната у Срба и сматра се да је овај занат настао у средњем веку (https://bit.ly/2ycmlos). Већ у XIII веку спомињу се у Банату поједине занатлије, међу њима и крзнари, а у Србији спомињу се у првим деценијама XIV и током XV века. У доњој Бачкој, Срему и поново у Банату, ћурчије се помињу у XVII веку (https://bit.ly/2HNgXI2; https://bit.ly/2la54CX).

У разним изворима наводи се да су најстарији типови кожуха у Србији били беле боје, једноставног кроја и без икаквих украса, јер је њихова првобитна и једина намена била да носиоца заштите од хладноће. Први бојени и орнаментисани кожуси јављају се негде половином XIX века, те се од тога доба техника бојења кожа и украшавања кожуха, нарочито на подручју јужне Угарске (Војводина, укључујући и Банат) стално развијала. Украшавању кожуха је била посвећена посебна пажња нарочито у трећој и четвртој деценији прошлога века (Шобић, 1953: 117, 126).

Сви кожухарски центри у Србији и у јужној Угарској имали су своја еснафска удружења кожухара, своју заставу и свој печат с ликом Св. Илије. Пошто у народу постоји веровање да је Св. Илија био ћурчија и да су његови кожуси били најбоље штављени, кожухари су за свог заштитника узели Св. Илију, те су дан овог свеца изабрали за славу кожухарског еснафа.

Процват кожухарског заната на територији Србије и Војводине, изгледа, трајао је доста кратко - око седам-осам деценија (негде од 1860. до, најкасније, 1940. године). Индустријски начин производње одевних предмета, укључујући и кожну одећу, најзначајнији је узрок који је допринео најпре стагнацији, а затим и благом опадању овог заната почев од прве деценије XX века. Након само неколико деценија, почев од друге половине XX века, кожухарски занат убрзано се гаси тако да је он крајем XX и почетком XXI века скоро сасвим нестао[1].

* Овај рад је настао у оквиру пројекта МПНТР Републике Србије бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору* и пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији - *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

[1] О кожухарству, у опште, користили смо и друге изворе (в., нпр.: https://bit.ly/2sVqCaP; https://bit.ly/2tbsriZ, https://bit.ly/2ygkNK1, https://bit.ly/2LRpmMI, https://bit.ly/2JJWny0 и др.).

2.0. Познато је да су седам карашевских насеља смештена у брдско-планинском делу јужног, румунског Баната, у подножју највеће банатске планине - Семеник (највиши врх: Piatra Goznei - 1446 м). Захваљујући таквом географском положају, главно занимање Карашевака било је све до друге половине XX века сточарство, у првом реду овчарство. Карашка котлина, као и јужни Банат, изложена је јаким ветровима који дувају током године из разних праваца. Најјачи су *кошáва* и *горњáк*, који доносе веома честе временске промене. Осим наведена два, дувају и други ветрови, тако да је у овој котлини доста ветровитих дана током године. Такви климатски услови захтевали су сигурну, солидну одећу којом би се мештани заштитили од хладноће, а материјала за ту сврху – овчије и говеђе коже - било је у овом крају у изобиљу. Овакво стање условило је појаву и развој ћурчијског заната у Карашевака.

2.1. Карашка котлина, у којој су смештена карашевска насеља (Карáшево, Клокóтич', Лýпак, Рáвник, Нéрмић', Вóдник и Јáбалч'е), чинила је одувек једну малу географску, етнокултурну и привредну целину која је све до друге половине XX века, због етничке специфичности својих становника (Карашевака) и њихове католичке вероисповести (Радан, 2015: 21-57; Радан, Ускату, 2015: 94), била затворена у односу на суседне области и конзервативна. Унутар карашевске етничке енклаве привредни и друштвени живот одвојено и различито се развијао како од својих сународника Срба из Баната и Србије, тако и од околног румунског банатског становништва. Са административне тачке гледишта, Карашевска насеља груписана су у две општине – Карашево и Лупак. У састав општине Карашево улазе насеља Карашево (највеће од свих карашевских насеља, у којем живи скоро половина од укупног броја Карашевака)(в. Радан, 2015: 21-22, 41-44), Нермић' и Јабалч'е, а у састав општине Лупак улазе насеља Лупак, Клокотич', Равник и Водник.

Главна занимања Карашевака била су сточарство, вођарство и земљорадња, док су друга занимања била „другог реда". У та друга занимања спадали су ковачи, дрводељци (пинтери, столари /*тúшлери*, вар. *тúшљери* у карашевским говорима/), ћурчије /*кожукáри*, *кожоʸкáри*/, кречари /*варничáри*/, кројачи /*шнáјдери*/, бравари /*шлóсери*/ .... и други. Међу занатима из ове друге категорије, значајно место заузимао је кожухарски занат. Кожухарство се међу Карашевцима појавило одавно, из нужде да се житељи ове етничке енклаве заштите од зиме и хладних ветрова, а њихово главно занимање, сточарство, које им је обезбеђивало неопходни материјал, погодовало је развоју овог заната.

Упркос тако погодним условима за развој овог заната, кожухарство се међу Карашевцима развило тек онолико колико је било потребно да се задовоље потребе ове мале заједнице. Више је чињеница које иду у прилог овој тврдњи, а које наводимо у наставку.

2.1.1. Пре свега, према нашим испитивањима, нисмо могли установити да је некада постојало еснафско удружење карашевских кожухара (што значи да нису имали нити своју заставу и печат), а мали број *кожукáра* у карашевској заједници иде у прилог овој претпоставци. Приликом анкете, покушали смо да сазнамо имена особа које су се бавиле кожухарским занатом у карашевским насељима током XX века, са напоменом да су последњи кожухари радили, дакако, смањеним капацитетом, најкасније до 1990-1995. године. Дајемо, у наставку, имена и презимена карашевских кожухара, као и њихове надимке и број куће[2]:

[2] За неке кожухаре из општине Лупак нисмо успели да од казивача добијемо тражене податке..

Ред. бр.	НАСЕЉЕ	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	НАДИМАК	БРОЈ КУЋЕ
1.	**Карашево**[3]	Неде̑љка Бо́рка	Ду́чка	134
		Мико́ла Кр̥̑ста	Фе́рич’ка	547
		Пе́тар Фе́ра	-	507
		Ма́рјан Фи́лка	Глу́вичка[4]	422
		Мико́ла Фи́лка	Дудри́ја	120
2.	**Нермић’** [5]	Породица Бене́дук: И́ван, његов син Ђ’у́рић’ и унуци Иванови - Ђ’у́рић’ и И́ван	Бенеду́ч’ки	45
		Ђ’у́рић’ То́дор	Су́леш	29
3.	**Клокотич’** [6]	Ми́ља Мусели́н	Јо́зић’	
		То́дор Би́рта	Шумаре́в	179
		Пе́тар Би́рта[7]	Шумаре́в	179
		Ми́ља Фи́лка (син Петра Бирте)	Марти́нкић’	
		Ми́ља Фи́лка	Боса́нка	
		Ђ’у́рић’ Блаж	Крсто́њић’	
4.	**Водник**	Мико́ла Вла́сић’ (*Вла́ч’ић’* – у КГ)[8]	Шнајдер	
		Мико́ла Блаж	?	
5.	**Лупак**	И́ван Ђ’урки́ца	-	80

2.1.2. Из наших истраживања може се закључити да је кожухара било претежно у Карашеву и у Клокотичу, а у осталим карашевским насељима њих, углавном, није било или су се појављивали повремено, и то у малом броју. Дакле, кожне одевне предмете су становници Лупака, Равника, Водника, Јабалча и, највероватније, Нермића (пре појаве кожухара из породице Бенедук), наручивали код кожухара из Карашева и Клокотича.

2.1.3. Карашевски кожухари нису имали своју еснафску славу – Св. Илију или неког другог свеца, него су они, као и сви остали Карашевци, славили једино своју кућну славу (*сла́ве̑ње*) (в. Радан, 1998: 105-110; Радан, Ускату, 2011: 91-142). Тако, на пример, наш казивач, Микола Филка (Дудрија), слави Малу Госпојину (*Све́ту Мари́ју Ма́лу*) и Св. Николу (*Све́тог Мико́лу*), његов мајстор код којег је учио занат, Недељка Борка (Дучка), славио је Св. Петку (*Петко́вачу*, *Све́ту*

[3] Податке о кожухарима из Карашева добили смо од следећих казивача: Микола Филка (Дудрија), бр. 120: Петар Франа (Караба́ш), бр. 419; Марија Верњика, бр. 370; Аркадије Миштоју (дугогодишњи секретар општине Карашево, данас у мировини), бр. 32.

[4] Овај надимак је добио пошто је био наглув.

[5] Податке о кожухарима из овог малог карашевског насеља добили смо од учитељице Ане Филке (девојачко име: Тодор), рођене у Нермићу, у кожухарској породици Тодор (њен стриц је кожухар Ђурић Тодор, а њен отац је такође научио у младости кожухарски занат, али га није практиковао (био је шофер).

[6] Податке за кожухаре из општине Лупак добили смо од Ивана Бирте, рођеног 1945. године у Клокотичу, у кожухарској породици Бирта, иначе аутора монографије *Карашевци (Народне умотворине са етнолошким освртом*, Букурешт, 1993.

[7] Петар је син Тодора Бирте.

[8] Бавио се кожухарством у првој половини XX века.

Параски́ју)[9], кућна слава клокотичке кожухарске породице Бирта био је Михољдан (*Све́ти Ми́ља* или *Мијо́љдѝн*), а Крстовдан (*Све́та Три Кра́ља*) јесте кућна слава кожухара Ивана Ђуркице из Лупака (за остале кожухаре види: Радан, Ускату, 2012: 99-138) итд. Овде треба прецизирати да карашевски мајстори разних заната, па и кожухари, одлазе на дан Св. Јосифа (*Све́ти Јо́зип*)[10] у цркву, након чега, у кругу породице, приређују ручак намењен Светом Јосифу, који је у црквеној традицији сматран заштитником свих занатлија.

2.1.4. Код Карашевака није забележено нијендно презиме од лексема *кожух* (в. Томић, 1972) или *ћурак* (лексеме *ћурак, ћурчија* не постоје у карашевским говорима). Томић, такође, није забележио у свом раду ниједан надимак са лексемом *кожух* у основи (Томић, 1974), али смо ми пронашли један једини надимак у Карашеву – *Кожука́рка* – за жену из породице *Крста*, бр. 393, што значи да је највероватније неки предак из дотичне породице или дотичне жене (ако је дошла снаха у ту породицу) био кожухар. Наводимо овде и надимак *Фарба́р* / *Фарбари́ца* породице Домања́нц из Карашева, бр. 268, 152, што наводи на претпоставку да се неки од предака бавио фарбањем кожа и/или другог материјала за одевање.

3. Анкету за прикупљање ћурчијске терминологије спровели смо у Карашеву, 05. јула 2008. године. Казивач нам је био *Мико́ла Фи́лка* (*Дудри́ја*), рођен 02. децембра 1924. године у Карашеву, где је и провео цео живот, а умро је 2011. године. Занат је почео учити као дете, када је био у 4. разреду основне школе, што значи да је имао око једанаест година, код *Неде́љке Бо́рке* (*Ду́ч'ке*), мајстора из Карашева. Његово обучавање кожухарском занату, шегртовање, трајало је четири године[11], али је оно било сезонско, само током зимског периода (три до четири месеца највише), јер је од пролећа до зиме радио друге послове у домаћинству свог оца, пре свега чувао овце и крупну стоку и обављао разне пољоприведне радове. По завршетку шегртовања, без икаквог испита и сведочанства да је постао *ка́лфа*, почео је радити као *кожука́р* (мајстор), али опет сезонски се бавио овим занатом - током зимског доба, јер је његово главно занимање целог живота било *овч'а́рство.* Дакле, наш казивач није био прави мајстор, то јест човек који се бавио искључиво овим занатом и од њега живео.[12]

3.1. Прикупљена карашевска кожухарска терминологија (и лексика, уопште) јесте доста обимна и не може бити обрађена у целости у овом раду. Због тога овде ћемо, у складу са циљевима овога рада, извршити само њену етимолошку анализу.

4. ЕТИМОЛОШКА АНАЛИЗА СЕЛЕКТИРАНЕ ГРАЂЕ

4.1. *Словенска* кожухарска лексика и терминологија

4.1.1. *Заједничка карашевским*[13] *и другим српским говорима*:

бра́шно кукуру́жно /ср/ и *ги́пс* (*ги́псове* мн.) /м/ „кукурузно брашно и гипс коришћени за лакше чишћење коже“ (*посу́пљем <u>бра́шнам кукуру́жним</u> ко́жу, а да бу́де ја́ко бе̑ла ју посу́пљеш*

[9] Кућна слава потомака Недељке Борке данас јесте Св. Думитар (*Све́ти Думи́тер*)). Изгледа да је породица, из економских или неких других разлога, у једном тренутку одлучила да више не слави Св. Петку.

[10] Овог свеца имају за кућну /крсну/ славу једино ковачи Петар и Марјан Курјак (Цу́ркић') из Карашева (в. Радан, Ускату, 2012: 119).

[11] Уобичајени стаж шегртовања у Карашеву био је од две (пуне) године, у звању *калфе* стажирало се три године, тако да се звање *мајстора* стицало након пет година учења заната.

[12] У мањој или већој мери то важи за све карашевске кожухаре, што је сасвим очекивано ако се има у виду чињеница да је свуда кожухарство, углавном, сезонски посао (https://bit.ly/2t16iEU).

[13] Ослањајући се на врло добро познавање карашевских говора и на лексичку грађу у вези са кожухарством којом располажемо, иако је грађа прикупљена на основу упитника само у Карашеву, већина лексема везаних за кожухарски

гúпсам); *брúтва* (*брúтве* мн.) /ж/ „бритва, ножић“ (*брúтва от косé напрáвена* „справа која служи за грубо стругање сирове коже); *брус* (*брýсове* мн.) /м/ „брус /коришћен за оштрење игала/“ (*брýсам остримо úгле*); *вез* (*вéзове* мн.) /м/, *навéзеш* (*кóжу*) „вез, везти (ради украшавања кожног одевног предмета)“; (*о*)*брúтвиш* „(о)бријати (кожу ради скидања вуне са ње)“; *врęтéно* (*врęтéна* мн.) /ср/ „алатка на коју се намотава кожна трака приликом прављења дугмади - вретено“ (*сę намóта на вретенó*); *вл̥́на* /вар. *вˇл̥́на, вѣлна*/ (*вл̥́не* /*вˇл̥́не, вѣлне* мн.) /ж/ „вуна“; *грг̥ýљка* (*грг̥ýљке* мн.) /син. *гýјка* (*гýјке* мн. <*гýја* „гује, змије“) /ж/ „кожна врпца која се ушива као вијугави украс на кожуху, кожној одећи“ (уп.: *гр̥гуљица* „увојак, коврџа косе, длаке“; покр. *гргýљћа* – ТДР2008: 114); *грýди* плур. тант. /ж/ „предњи део неког горњег кожног одевног предмета“ (~ *нарéжени*); *гýша* (*гýше* мн.) /ж/ “гуша, предњи део врата” – етимологија може бити словенска или је пак лексема позајмљена из балканског лингвистичког ареала (уп. рум. *gúșe /gúșa* и њени деривати /<лат. **gusia* <*geusiae*; алб. *gušë,* нгр. γχούσα, мађ. *gusa,* буг. *гуш(а),* срп. *гуша*); *дéреш* (~ *кóжу*) „драти“; *кáца* (*кáце* мн.) /ж/ „каца“ (*кат су кóже велúке и млóго се потóне у кáцу, нę у ч'абранúк, да се оштáве*); *кúтка* /дем. *кúткица*/ (*кúтке* / *кúткице* мн.) /ж/ “кићанка, китица”; *клáшње* пл. тант. /ж/ „клашња“; *кóжа* (*кóже* мн.) /ж/ (~ *от овцé*, ~ *от óвна*, ~ *от јáгњета*, ~ *от телéта*, ~ *от козé*, ~ *от јáрета*, ~ *от зáјаца*, *дивúје кóже*, ~ *дебéла* „масна кожа“, ~ *купóвна*, ~ *сúрова*) „кожа, крзно“ (<псл. * *kòža*); *кóжу*, вар. *кóжу*[в] (~ *дл̥́к*; ~*крáтак*; ~ *от бóкса,* ~ *жéнски*) (*кожýви* /вар.: *кожýци*/ мн.), дем. *кожýчић'* /м/ „кожух, ћурак“ (в. *кожӯ, а* – РКМД, I: 299; *кожýв* – ТДР: 341) (в. Прилог 1); *кожо*[у]*кáр* (*кожо*[у]*кáри* мн.) /м/ „кожухар, ћурчија“ (уп.: *кожувáр* – ТДР:341, рум. *cojocár* < *cojóc* < псл. **kožuchŭ* <псл.* *kòža*) /в. и синтагме: *кожо*[у]*кáр от клáшња, мáјстор от блýза* „мајстор/кројач одела од сукна“/; *кóнац* (*кóнци* мн.) /м/ „конац“ (в. предлошко-падежне конструкције: *кóнац от рóлке* „куповни конац који служи за састављање делова кожне одеће, *кóнац от конóпаљ*; *пр̥тен кóнац*); *корúто* /вар.: *ко*[у]*рúто*/ (*корúта* мн.) /ср/ „посуда за квашење кожа пре даље обраде, корито“ (*у нęкем корúту се мéч'е /кóже/*); *крој* (*крojéве* и *крójеве* мн.) /м/ „модел од хартије према којем се кроје капе, рукавице и слично, крој“; *кројúм* „исецати делове за кожну одећу из комада коже, кројити“; *кр̥́пеш* (*кр̥пéжи* мн.) /м/ “крпеж”; *кр̥пúш* „поправљати кожну одећу, крпити“; *кр̥стúне* пл. тант. /ж/ „задњи део неког горњег кожног одевног предмета“; *кýка* (*кýке* – мн.) /ж/ „кука“; *лáдич'ка* (*лáдич'ке* мн.) /ж/ „мала фиока, ладица у којој кожухар држи прибор за шивење“ (*у лáдич'ки под машúном др̥жúм скýле*); *лúце* (*лúца* мн.) /ср/ „спољашњи део (без вуне) неког кожног одевног предмета“; *лој* (*лójęве*, *лoję́ве* – мн.) /м/ „лôј, слој масноће непосредно испод коже“; *мę́ч'иш* „мечити“ (*у нęкéм ко*[у]*рúту сę мę́ч'е*); *мę́шаш* „мешати“ (*шéг̥рт је мóрал да мę́ша кóже*); *натúжеш*, *натéгнеш* „натегнути, разапети“ (*рукáми натúжемо кóжу*); *сę намóта* „намотати“ (в. *врęтéно*); *нош* (*ножę́ве* мн.) /м/ „нож“; *нóжнице* пл. тант. /ж/ „маказе“ (покр. *нôжице* – РГСМ: 364, *ножѝце* –РКМД, I: 465-466); *одéрем* „скинути, одерати, одстранити кожу са животиње“; *óпаш* (К, Ј) /вар.: *рęп* (оКГ)/ /м/ „реп, опаш“; *распóриш* „распорити, располутити живинче да би се са њега одстранила кожа“; *сę шýши* „се осуши“ (/*кóжа*/ *сę шýши на сл̥́нцу*); *паклúја* (*паклúје* мн.) /ж/ “дугачки огртач од коже до земље без рукава са прорезима за руке на предњем делу, опаклија”; *(о)пéреш* „(о)прати (кожу)“; *порýбим* „пришивати комад коже дуж рубова одеће са унутрашње стране“; *ју посúпљем* (кожу) „посипати“; *прúпнеш* (*прúпнеш кóжу на дáску* /*дę́ску* – Р, *дѣ́ску* –Кл, В, Н, Л/, *прúпнеш кóжу на врáта* - КГ) „прикуцати сирову кожу на дрвену плочу да се осуши, припети, разапети“; *привр̥́ћ'еш* „превртати, преврнути“ (*трéбаш да извáдиш кóжу и да ју привр̥́неш*); *рукáв* (*рукáви* мн.) /м/ „рукав“; *рукавúце* /ређе у јд.: *рукавúца*/ /ж/ „рукавице“ (~ *с пр̥стúмами, ~без*[с] *пр̥стú)*; *склóпиш* „састављати делове да би се добио готов производ“ (*склóпиш и шúјеш*); *слáбиња* (*слáбиње* мн.) /ж/ „део између ногу животиња, слабина“; *сúров, -а, -о* „сиров“ (*сúрова кóжа*); *стрáжњи*, *-а*, *-е* „стражњи, задњи“ (*пóчмеш от стрáжњи нóга ју распóриш и стúгнеш јој до трýпа*); *стóл* (*столóве* мн.) /*стóлак* дем. - *столкóве* мн./ /м/ „столица /сточић/ на којој мајстор седи и шије“; *стрúжеш*[14], *пристрúжеш* „чишћење сирове

занат заједничка је, у највећој мери, свим карашевским говорима. Разлике се јављају на фонолошком нивоу, што значи да се у највећем броју случајева ради о варијантама појединих лексема.

[14] У КГ не постоји глагол *шишати*, те се глагол *стрúжем* употребљава и за људе и за животиње (*Ме острúгал комшúја*;

коже прочешљавањем; шишање“; (*при*)*стру́жем* „стругати, чистити (кожу)“; *труп* (*тру́пове* мн.) /м/ „труп, средишњи, централни део човечјег или животињског тела између врата и удова“; *се уни́шти* /о кожи која се не разапне да се осуши/ „уништити се, покварити се, убогаљити се“; *шав*^{ф} (К, Ј) /вар. *шęв*^{ф} – Р, *шьв*^{ф}, *ша*^{ъ}*в*^{ф} – оКГ/ (*ша́вове* / *шę́вове, шьвове* мн.) /м/ „шав, руб“; (*за*)*ши́јем* „(за)шити“ (~ *с рука́ми*; ~ *с маши́ном*; *кат ши́јем руко́м – ко́нац от коно́паљ* (*пр̥тен ко́нац*), *а на маши́ни – ку́пен ко́нац*); *шта́вим* „штавити“.

4.1.2. Кожухарска лексика и терминологија *специфична* <u>само</u> *карашевским говорима*:

бритва́ш (*бритва́ши* мн.) /м/ „бријач“; *гу́јка* (*гу́јке* мн.; < *гу́ја* „гуја, змија“) /ж/ „кожна врпца која се ушива као вијугави украс на кожуху, кожној одећи“); *груде́ш* (*груде́ши* мн.) /м/ (< *<u>гру́д</u>и* + *-еш*)[15] (в. Прилог 2) „кожни грудњак, прслук“; *диви́ји, -ја, -јо* „дивљи“ (*ко́же от дивије́ жи́вине*); *зла́то* (ретко у мн.: *зла́та*) /ср/ „станиол“ (*су мета́ли зла́то да се бли́ска*); *липо́вац* (*липо́вци* мн.) /м/ „дугачки кожух за мушкарце“ (веров. изведен од прид. *липов* са фигуративним или/и пејоративним значењем „мек, млак“); *масти́ња* (*масти́ње* мн.) /ж/ „масноћа“ (*стру́жем ко́жу од мастиње́ да поста́не бę́ла*); (*ка́ко*^{н})[16] *мęздри́ло* (*мęздри́ла* мн.) /ср/ „алатка за прочешљавање / стругање коже“; *опаши́ње* пл. тант. /ср/ „део коже на репу и око њега“; *се мę́тне* /*бла́на*/ „ставља се, украшава се /крзном/“; *опу́ђ’ена* „скинута, бачена“ (~ *вр̥́на ш‿ње́*) „скинута вуна са ње (коже)“ (<глагола *опу́дим* „бацим/бацити“; уп. срп. *опу́ђати* „очистити од вашију, истребити ваши“); *опшива́љка* (*опшива́љке* мн.) /ж/ „комад коже који се пришије дуж рубова одевног предмета са унутрашње стране, по̀ткрпа, ò пшив, ò пшива, ò пшивак“; *пęте́љка* (*пęте́љке* мн.) /ж/ „омчица за закопчавање прслука, кожуха, пётља“; *плеђ’а́ш* (*плеђ’а́ши* мн.) /м/ „столица са наслоном на којој мајстор седи и шије“; *пр̥́стањ* /м/ “кожухарски напрстак”; (*и́гла*) *редо́в*^{ф}*ка* „тробридна (ћурчијска) игла за шивење“; *у́тока* (*у́токе* мн.) /ж/ „уметак који се ставља између два већа комада коже приликом састављања делова одеће; ỳкладица“ (уп. *ӯтока* и *ỳтока* „ушће реке“); *ч’абрани́к* (*ч’абрани́ци* мн.) /м/ “буре у којем се штаве коже; буре, мала качица која се користи и у друге сврхе (нпр. за кисељење купуса, сољење *си́рења* /сира/)” - в. и уп. *ч’аба́р* (КГ), в. надимак у К: *Ч’абрањáк*) “чàбар”, *чàбренāк, чàбраница, чабрѐњāк*; *ч’у́љак* (мн. *ч’уљке́ве*) /м/ “зглоб на нози”.

4.1.3. Словенска архаична карашевска кожухарска лексика и терминологија конзервисана, највероватније, и подршком постојећих истих словенских позајмљених лексема/термина у румунским говорима:

вар (ретко у мн.: *ва́рове*) /м/ „креч“ (уп. рум. *var* „исто“ <псл. **varŭ* „варити“); *клęбе́ц* (*клęбе́ци* – мн.) /м/ „клобук, шубара“ (в. срп. покр. *клѐбек* „врста шубаре, шубара“; уп. и рум.: *clăbăț* „шубара од јагњеће коже“ /<срп. *клѐбек* или <*клобук*/); *мург*, *-му́рга*, *-го* /вар. *му́ргаст*/ “ мрк, мургаст” (могуће и из рум. *murg* – непозната етимологија) (*от ја́балке изле́зне му́рга фа́рба*); *петрика́ло* (*петрика́ла* мн.) /ср/ “алатка за бушење рупа на кожи” (<рум. *potricálă* <псл. *protykati* “бушити”; в. рус. *протыкало*); *су́кња* (мн. *су́кње* мн.) /ж/ (<прасл. *sukno* “чоха, фино сукно”) „дугачка мантија од чохе, сукна“ (уп. рум. *súcnă* „сукња од вуненог штофа“, мађ. *szoknya* /<псл. **sukno* <**sukati*/; уп. срп. *су̏кња* „дугачка свештеничка хаљина, реверенда, мантија“) (в. Прилог 3); *турја́ци* мн. (ретко у јд.: *турја́к*) /м/ „кожне навлаке за ноге, фусеклије“ – лексема је највероватније изведена од основне лексеме *ту́р* „изумрло снажно дивље говедо, *Bos primigenius*, од кога потичу нека врста данашњег говеда /бика/“; према Скоку (Skok, III: 524), ово је балтословенска, свесловенска и прасловенска реч, али постоји и мишљење да је то позајмљеница из прасловенског периода из неког од блискоисточних језика (Gluhak, 1993: 644)(уп. рум. *tureác*).

Су́тра и́демо да стрижéмо о́в^{ф}*це*).

[15] Са суфиксом *–аш* изведена је именица *бунда́ш* (види 4.2.3).

[16] „као, као нека врста“ – казивач није знао тачан назив за ову алатку.

4.2. Позајмљена кожухарска лексика и термини

4.2.1. Позајмљенице из румунског језика:

ателе́р заст. /вар. *ателје́р, ателије́р*/ (*ателе́ри, ателје́ри, ателије́ри* мн.) /м/ "радионица (у овом случају - кожухарска)" (<рум. *ateliér* "радионица" <фр. *ateliér)*; *бла́на* /у синтагми: *бла́на се ме̑тне...* „крзно[17] се ставља (ради украшавања готовог прслука)"; дем. *бла́ница*/ (*бла́не, бла́нице* мн.) /ж/ „крзно" (<рум. *blănă* „крзно"); *блу́за* /*блу́за от кла́шња*/ (*блу́зе* мн.) /ж/ „врста кратког мушког капута од клашње; блуза" (<рум. *blúză* <фр. *blouse*); *клент* заст. /вар. *кл*^{и}*е́нт*, *клије́нт*/ (*кле́нти* /*кл*^{и}*е́нти*, *клије́нти* мн.) "муштерија"[18] (<рум. *cliént* "исто" <фр. *client*); *мęсерија* /син. *зана́т*/ (*мęсерија* мн.) /ж/ „занат" - позајмљеница је новијег датума (<рум. *meseríe* „исто" /син. *зана́т* заст./); *не́ћ'ак* (*не́ћ'аци* мн.) /м/ „закрпа, комад коже која се пришије на оштећено место на кожној (и другој) одећи" (највероватније позајмљеница из рум. језика – в. *pétec*, *-ce* /непозната етимологија/); *пефта́р* (*пефта́ри* мн.) /м/ „женски кожни прслук без рукава и оковратника у облику блузе" (<рум. *pieptár*) (в. Прилог 4); (*нę*) *фа*^{о}*лосу́та* „(не) користи" (<рум. *a folosí* „употребљавати, користити"); *фигу́ре* мн. (*фигу́ра* јд.) /ж/ „разноврсни орнаменти, претежно вегетабилни, мање геометријски, коришћени за украшавање, „цифрање" кожних одевних предмета" (<рум. *figúră* „фигура")(*ве́зал сам свакоја́ке фигу́ре*); *фьш* (*фьшове* мн.) /м/ „шушкавац" (*сад*^{т} *купу́ју гото́ве цо́ле, фьшове и дру́ге*); *цо́ла* (*цо́ле* мн.) /м/ (*~ от ко́же* – калк према рум. синтагми *háină* /*ţoálă*/ *de piéle*) "хаљина" (<рум. дијал. *ţoálă*, в. и нгрч. *tsóli*, *tsúli* или <тур. *çul*); *ьмбльа́ни́тан*, *-на, -но* прид. „постављен крзном" /в. синтагме: *ко́жу ~*, *нęфта́р ~*/ (<рум. *îmblănít* <*blănă*); *ьмпутерничи́ре* /вар. *ьмпутерничи́ре*/ „овлашћење, опуномоћење (о завршеном занату, у овом случају)" (<рум. *împuternicíre* „потврда").

4.2.2. Позајмљенице из немачког језика:

гипс (*ги́псове* –мн.) /м/ "гипс" (највероватније из нем. *Gips*; уп. рум. *ghips*, нгр. *ghípsos*); *ка́па* (*ка́пе* мн.) /ж/ „капа от коврџавог јагњећег крзна" (<нем. *Kappe*)(*~ от ко́же от ја́гњета*, *~ от астрага́на*; *~ ши́лтам*); *ма́јстор* (*ма́јстори* мн.) /м/ "мајстор, занатлија" (<нем. *Meister*); *маши́на* (*маши́не* мн.) /ж/ (<нем. *Maschine* /*Nächmaschine*/) (*~ за шиве́ње* /*~ Си́нгер три фр̥та́ља или цę́ла*); *ме́тер* (*ме́тери* мн.) /м/ „метар" (<нем. *Meter*); *ну́мар* /вар.: *ну́мер*/ (*ну́мари* / *ну́мери* мн.) /м/ „обележити, нумерисати кожу; број" (<нем. *Nummer*) (*забęле́жим и дам ну́мар* – КГ; в. и: *ну̏мер*, покр. *ну̀мера*); *патраóн* заст. /вар. *патрóн*/ (*патраóни* /*патрóни* мн.) /м/ „светац који се слави као заштитник" (<нем. *Patron*; в. и рум. *patrón*, фр. *patron,* лат. *patronus*); *ро́лка* дем. (*ро́лке* мн.) /ж/ „рола, ролна" (<нем. Rolle); *фа́рба* (*фа́рбе* мн.) /ж/ „боја" (<нем. *Farbe*) (*~ от гли́ве*, *~ от јесę́на и от ја́балке*, *~ му́рга*); *фа́рбујем* „бојити, фарбати" (<нем.*färben*); *фр̥та́љ* (*фр̥та́љи* мн.) /м/ „четврти део чега, фртаљ" (<нем. *Viertel*); *ши́лт* (*ши́лтове* мн.) /м/ "обод, штитник (на капи), шилт" (<нем. *Schild*).

4.2.3. Позајмљенице из мађарског језика:

бу́мба (*бу́мбе* мн.) „дугме" (<мађ. *gomb* „исто"); *бу́нда* „бу̑нда", *бунда́ш* (<*бу́нда* <мађ. *bunda*, *bundás*) „хаљетак постављен крзном"; *галę́р* /дем. *галę́рак*/ (*галę́ри*, дем. *галę́рки* мн) „оковратник, крагна" (<мађ. *gallér* „исто"); *кармажи́н* „посебно обрађена кожа, најчешће обојена црвено или жуто, која се користи за опшивање и укладице, кармажин" (<мађ. *karmazsin*; уп. рум. покр. *carmajín*/ <мађ.); *пантли́ка* (*~ме́тер*) (*пантли́ке* мн.) „ћурћијски метар за мерење приликом кројења" (<мађ. *pántlika*).

[17] У КГ не постоји лексема „крзно".

[18] У КГ не постоји лексема „муштерија".

4.2.4. Позајмљенице из турског језика:

занáт заст. /син. *месерúја*/ (*занáти* – мн.) /м/ „занат“ (<тур. *sanat*, можда посредством српсог језика); *кáлуп* (*калýпи* мн.) /м/ ”калуп” (<тур. *kalıp*; в. рум. *calúp* <тур.); *кáлфа* (*кáлфе* мн.) /м/ “калфа” (<тур. *kalfa*; в. рум. *cálfă* <тур.); *пешкúр* (*пешкúри* мн.) /м/ „кожухарска, ћурчијска кецеља; пешкир, убрус“ (<тур. *peşkir*); *шéгрт* (*шегрȩ́ти* мн.) “шегрт” (<тур. *şagird*; в. рум. покр. *şágărt* <срп. *шегрт*).

4.2.5. Лексеми и термини несигурне провенијенције:

астрагáн (*астрагáни* мн.) /м/ „коврџаво јагњеће крзно из расе *каракул*“ (в. рус. *Астрахан* „руски град и провинција“, рум. *astracan, asturcan* – DELR, 58); *бéре* /~ *от кóже* „кожне панталоне“/ пл. тант. „“панталоне, чакшире /види и срп. покр. *беневреке*/ – лексема је можда албанског (/ *bene*/*brekë*, *benevrekë* „дуге гаће, карактеристична ознака одеће неримских варварских народа“ < лат. *bracae*) или грчког (πάνώβρακα) порекла (в. Станишић, 1995: 104); *писáнка* (*писáнке* мн.) „бележница у коју мајстор уписује колико је (и каквих) кожа примио за обраду и шивење, као и белешке о поруџбини са мерама поручиоца; свеска“ (в. срп. *пùсāнка*” < чеш. – РСХКЈ, 4, стр. 432)[19]; *пузунáр* (*пузунáри* мн.) „џеп“ (из нгрч. μπουζουάρα или из рум. *buzunár*, *posunar* DELR: 129).

5. ИЗ ПРИКАЗАНЕ КОЖУХАРСКЕ ГРАЂЕ МОГУ СЕ ИЗВЕСТИ СЛЕДЕЋИ ЗАКЉУЧЦИ:

5.1. *Терминологија* и *лексика* везана за *кожухарски занат* задржала је у *великој мери* <u>*словенски карактер*</u>. Тако, од око 132 укупно анализираних термина и лексема (без варијанти), 93 јединице су *словенског* порекла (70,44 %), а 39 су *позајмљенице* (29,6 %). По групама, ситуација је следећа:

А) *Словенска к*ожухарска лексика и терминологија:

- *заједничка карашевским* и *другим српским говорима* (4.1.1.): 67 јединица (50, 75 %);
- *специфична* <u>само</u> *карашевским говорима* (4.1.2): 19 јединица (14, 39 %);
- конзервисана подршком постојећих истих словенских позајмљених лексема/термина у румунским говорима (4.1.3): 7 јединица (5,3 %);

Б) *Позајмљена к*ожухарска лексика и терминологија:

- из румунског језика (4.2.1): 13 јединица (9,48 %);
- из немачког језика (4.2.2): 12 јединица (9,09 %);
- из мађарског језика (4.2.3): 5 јединица (3,78 %);
- из турског језика (4.2.4): 5 јединица (3,78 %);
- лексеми и термини несигурне провенијенције (4.2.5): 4 јединице (3,03 %).

Имајући у виду да се карашевска етничка енклава вековима налазила и развијала на банатском тлу окружена румунским, а касније мађарским и немачким живљем, број позајмљеница из домена кожухарства ипак није велик. Према очекивањима, најснажнији утицај у сегменту кожухарске терминологије и лексике везане за овај домен извршили су, у подједнакој мери, румунски и немачки банатски говори, а нешто слабији утицај извршили су мађарски и турски језик.

5.2. Инвентаришући прикупљену грађу констатовали смо да у КГ не постоје неки основни кожухарски термини, у првом реду они позајмљени из турског језика (*ћурчија*, *ћурак, муштерија, маказе, чакшире*), што је последица доста слабог утицаја турског језика у КГ, а то се објашњава тако што је турска владавина Банатом (1552 /1658/ - 1716) била знатно краћа него у српским крајевима јужно од Дунава, или из немачког језика (*пр*/*у*/*слук, крагна, фусекла*), а који су широко распрострањени у већини српских говора. Констатовали смо, такође, непостојање појединих општесловенских или српских термина у КГ, као што су, на пример - *крзно*, *крзнар*, *бачва*, *ог-*

[19] Ова лексема може бити и карашевска лексичка творевина.

рлица, шишати, *шило* и др., за које се употребљавају њихови словенски синоними, односно позајмљенице из румунског или немачког језика.

5.3. Анализом прикупљене грађе констатовали смо да је мали број лексема и термина за именовање специјализованих алата или прибора за штављење или шивење коже, што значи да тих алата и прибора карашевски кожухари нису имали већ су користили друга, импровизована средства у ту сврху, што је још један доказ да кожухарство у овој малој етничкој заједници није било нарочито развијено (в. горе 2.1).

5.4. Вишевековна изолованост Карашевака од својих саплеменика Срба (слаби и спорадични контакти до друге половине XX века) и развој карашевске заједнице у румунском окружењу створили су осећај угрожености сопственог етничког идентитета и узроковали наглашени конзервативизам овог живља, који је, дакако, видљив и у њиховим говорима (укључујући и сегмент кожухарства). Тако се објашњава да су Карашевци и у сегменту кожухарства сачували доста словенских архаичних лексема и термина (в. 4.1.2). С друге стране, упркос наглашеном конзервативизму, утицаји из непосредног окружења нису могли бити сасвим избегнути, те је известан број позајмљеница, највише оних из румунског језика, ипак ушао у КГ. У том контексту, интересантно је што су неки словенски архаизми конзервисани у КГ захваљујући утицају или интерференцији са румунским банатским говорима у којима постоје бројни истоветни или веома слични лексеми/термини словенског порекла, а који се често употребљавају у комуникацији (4.1.3). Будући да су Карашевци и у прошлости већином били билингвални, сматрамо да су румунски лексеми и термини словенског порекла допринели очувању истих у КГ.

5.5. Кореспонденте кожухарске карашевске лексике и кожухарских термина налазимо у призренско-тимочким и косовско-ресавским говорима, што упућује на порекло КГ (Радан, 2015: 253-260, 268).

Литература

Етимолошки речник српског језика, св. 1-3. Београд: САНУ - Одељење језика и књижевности, Одбор за Етимолошки речник • Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек.

Клајн, 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику.* Други део. *Суфиксација и конверзија*. Београд: [Завод за уџбенике и наставна средства : Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска].

Радан, 1998: Михај Н. Радан, Значај славе и још неких прослава са култним обележјем за одређивање етничког бића Карашевака. Сврљиг: *Етно-културолошки ЗБОРНИК,* IV, стр. 105-110;

Радан, Ускату, 2011: Михај Н. Радан, Миљана Радмила Ускату, Нови прилог карашевској слави. Нови Сад: *Темишварски зборник*, бр. 6, Матица српска, стр. 91-142.

Радан, 2015: Михај Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад (430. стр.).

Радан, Ускату, 2015: Михај Н. Радан, Миљана-Радмила Радан Ускату, О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит. Нови Сад: *Језици и културе у времену и простору - IV/1. Тематски зборник*, Универзитет у Новом Саду, Фиозофски факултет Нови Сад, стр. 87-102.

РГСМ – Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Моногрсфије 15, 2012.

РКМД, I: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска прва. Београд: Српска краљевска академија, 1932.

РКМД, II – Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, Свеска друга. Београд: Српска краљевска академија, 1935.

РСХКНЈ, 1-18: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Том 1-18. Београд: Српска академија наука и уметности • Институт за српски (српскохрватски) језик, 1959-2010.
РСХКЈ, 1-6: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Нови Сад [*Загреб]: Матица српска [*Матица хрватска], Том 1-6, Друго фототипско издање, 1990.
Станишић, 1995: Вања Станишић, *Српско-албански језички односи*. Београд: Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт.
ТДР – Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник.* Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, 2008.
Томић, 1972: Миле Томић, Антропонимија Карашеваца. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. XVII/1, стр. 207-240.
Томић, 1974: Миле Томић, Антропонимија Карашеваца. II. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, књ. XV/2, стр. 213-227.
Шобић, 1953: Јерина Шобић, Кожухарство у Неготинској Крајини, Пожаревцу и околини. Београд: *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 1953, XVI књига, стр. 110-141.

DELR: Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române* (Ediţie îngrijită şi traducere din limba spaniolă de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin). Bucureşti: Editura SAECULUM I.O., 2007.
Gluhak, 1993: Alemko Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
Skok, 1971-1973: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija nauka i umjetnosti, knj. I-II-III.
Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku.* Šesto izdanje. Sarajevo: Svjetlost, 1989.

ЕЛЕКТРОНСКИ ИЗВОРИ

https://bit.ly/2ycmlos
https://bit.ly/2HNgXI2
https://bit.ly/2la54CX
https://bit.ly/2sVqCaP
https://bit.ly/2tbsriZ
https://bit.ly/2ygkNK1
https://bit.ly/2LRpmMI
https://bit.ly/2JJWny0
https://bit.ly/2t16iEU

СКРАЋЕНИЦЕ

алб. – албански
буг. - бугарски
вар. – варијанта
дем. - деминутив
ж - женски род
заст. – застарело
КГ – карашевски говори
лат. - латински
м – мушки род
мађ. - мађарски
пл. тант. - плуралија тантум
покр. – покрајински
прид. - придев
псл. – прасловенски
рум. – румунски
син. – синоним
слов. – словенска
ср - средњи род
срп. - српски
мн. – множина
нгр. – вовогрчки
нем. - немачки
оКГ - остали карашевски говори
стсл. – старословенски
тур. - турски
уп. - упореди

Скраћенице за насеља

В - Водник
Ј - Јабалче
К – Карашево
Кл –Клокотич
Л – Лупак
Н – Нермић’
Р - Равник

SUR LA LEXIQUE DE LA PELLETERIE DANS LE DIALECTE SERBE DE CARASOVA

Résumé

La pelleterie, comme beaucoup d'autres métiers, est en train de disparaitre. À partir de cette réalité, l'auteur a effectué une enquête dans la localité Caraşova (département Caraş- Severin, Banat) en 2008. En utilisant un questionnaire, il a cueilli les termes liés au métier de pelletier qui existent dans le dialecte serbe de Caraşova.
Le but principal de l'enquête a été d'enregistrer ces termes avant leur disparition définitive de l'usage. Le travail présente et analyse leur utilisation dans le dialecte serbe de Caraşova.
Suite à l'analyse, les auteurs se proposent: 1. d'établir un rapport entre la lexique d'origine slave et la lexique étrangère qui résulte des emprunts faits des langues d'autres ethnies qui vivent en Banat (surtout l'ethnie allemande et roumaine) ; 2. d'inventarier les lexèmes /termes/ archaïques slaves conservés dans ce dialecte suite à des contacts faibles et discontinus avec les dialectes serbes convergents et à une évolution multiséculaire indépendante par rapport à ceux-ci.

Mots clés: Caraşova, pelleterie, lexique, terminologie, archaïsmes, influences, emprunts

Mihai N. Radan
Université de l'Ouest de Timisoara, Roumanie
Faculté des Lettres, Histoire et Théologie
mradan54@yahoo.com

Miliana-Radmila Radan Uscatu
Université de l'Ouest de Timisoara, Roumanie
Faculté des Lettres, Histoire et Théologie
miliana83@yahoo.com

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: *Бѣ́ли кожу́ви* (*кожу́ци*) – Карашево (1930-1940)

Прилог 2: Ко́жу, пефта́р, груде́ш, клебе́ц, турја́ци, блу́за (1940-1950)

Прилог 3: Су́кња, кожу́ви от бо́кса (~1970.)

Прилог 4: Пефта́р (1970-1980)

II

ЈЕЗИК И ДРУШТВО

UDK 811.13'282(497.5 Istra)

Barbara Buršić-Giudici

L'ISTRIOTO IERI, OGGI E DOMANI UNA LINGUA MINORITARIA E IN VIA DI ESTINZIONE

Abbiamo smosso la cenere dal focolare
E vi abbiamo trovato della brace.
Si è ripresa ed ora brilla come una stella.
Per quanto tempo? Nella casa è rimasta poca legna…

(Aspetti linguistici e interculturali del bilinguismo, 1990, 146)

Istrioto significa *romanzo indigeno* dell'Istria e rappresenta l'unico idioma autoctono del territorio istriano. Esso conferma la presenza di uno strato latino in Istria conservatosi *in situ* fino ai giorni nostri.
Nel nostro saggio parleremo dell'istrioto di Sissano, piccolo paese vicino a Pola. L'istrioto si parla anche a Rovigno, Valle, Dignano, Gallesano e Fasana (Tekavčić, 1975, 55). Le parlate sono differenti tra loro, ognuna con delle caratteristiche proprie. Tutte derivano da un idioma che era una volta unitario (dal IV al IX sec.) e che veniva parlato in tutta la penisola istriana.
Il dialetto istrioto di Sissano è in via di estinzione e perciò va tutelato. Una delle cause della progressiva „agonia" del sissanese è la quadruplice pressione linguistica esercitata dai due dialetti predominanti: l'istroveneto e il ciacavo, nonché dalle due lingue ivi presenti – l'italiano e il croato. Questo è l'ultimo momento per salvare la parlata sissanese. Ciò che resta del dialetto va registrato e sistematicamente classificato prima che scompaia definitivamente.

Parole chiavi: Istria, istrioto, dialettologia, sissanese, lingua in via di estinzione.

1. INTRODUZIONE

Le lingue rappresentano uno dei più importanti sviluppi del genere umano, se non addirittura il più importante. Oltre a costituire un mezzo di comunicazione, incarnano un ampio spettro di valori e di credenze e rappresentano una finestra dalla quale guardare al mondo da prospettive diverse.

Nel mondo, un gran numero di culture e di lingue è prossimo all'estinzione o si è già estinto in questo preciso istante mentre stiamo scrivendo.

Quante sono le lingue attualmente parlate nel mondo? Attualmente ci sono fra le 6000 e 7000. Il problema è che quasi 6000 di queste sono a rischio di estinzione. L'allarme è stato lanciato dall'Unesco, che ha diffuso l'ultima versione dell'Atlante delle lingue (a disposizione di chiunque on line)[1], che costituisce una fonte di riferimento delle realtà oggi in pericolo in Europa e nel mondo. „Le lingue contano" è lo slogan lanciato dall'Unesco nel 2008, in occasione della „Giornata mondiale della lingua madre". Il nostro rammarico è che se ne contano sempre meno.

Purtroppo oggi dobbiamo fare i conti con la globalizzazione e lingue come l'inglese, il francese, lo spagnolo e altre sono ormai diventate le lingue „mondiali". P.es. 621 milioni di persone in quattro continenti – di cui 186 milioni in Europa – parlano lingue romanze. Esse sono distribuite in modo ineguale: lo spagnolo, con 370 milioni di parlanti, figura tra le lingue più parlate al mondo, il ladino dolo-

[1] http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/en/atlasmap.html

mitico delle Alpi sudtirolesi fa parte delle lingue europee minori con i suoi 25.000 parlanti (Schlösser, 2005,7). E il nostro istrioto dove si trova in queste classifiche?

2. ISTRIOTO

L'Unesco considera l'istrioto una lingua a „serio rischio d'estinzione" nel suo „Red Book of seriously endangered languages" (Cergna, 2014, 317).

Che cos'è in effetti l'istrioto?

La realtà linguistica dell'Istria continua ad essere variopinta. Tutta la cultura della penisola istriana, così unica, è stata determinata dall'incontro tra popolazioni tanto diverse tra loro in un territorio posto in una posizione centrale tra il mondo balcanico e quello europeo.

Il dialetto di Sissano appartiene alla famiglia delle parlate istriote (chiamate così nel 1873 da G.I. Ascoli[2], per analogia con il veglioto: (dialetto proprio dell'isola di Veglia, la varietà settentrionale del dalmatico); Skok, Deanović e Tekavčić li chiamano istroromanzi, mentre i linguisti italiani li denominano istriani) (Cergna, 2014, 321 – 322). Questi in tempi remoti dovevano estendersi su tutto il territorio sud-occidentale dell'Istria. Le parlate istriote sono le uniche parlate autoctone sul territorio istriano e sono la continuazione di un'antica latinità istriana.

Questo antico idioma neolatino (gruppo di lingue derivate dal latino) vive ancora in sei località dell'Istria sud-occidentale, di cui due: Rovigno e Fasana sono situate sul mare, le altre quattro nell'entroterra. L'istrioto si parlava ancora a Pola e Pirano, due città costiere, in cui il veneziano ebbe la meglio e soppiantò l'antico dialetto istrioto. Essendo Pola un porto e una grande città e i suoi abitanti mescolati alle nuove genti venute, il dialetto istrioto autoctono parlato da pochissime persone e non scritto inevitabilmente si perse (Buršić – Giudici, 2009, 30).

Invece Pirano, situata nella parte settentrionale dell'Istria, lontana dal centro delle parlate istriote, e vicina al forte centro del dialetto veneziano, cioè alla città di Trieste, si lasciò influenzare e il dialetto istrioto parlato si estinse. Questi due dialetti, e soprattutto il piranese, si distinguevavano in una serie di tratti dai sei dialetti sunnominati. Questi sei posti non costituiscono una zona geograficamente unitaria, non sono strettamente collegati tra di loro, ma bensì isolati, in quanto circondati da paesi in cui si parla l'istroveneto e il ciacavo. Questo fatto spiega l'appellativo „isole linguistiche" oppure „oasi linguistiche" dato ai territori sopra citati.

Tra le sei località in questione non c'era però un centro più forte che li collegasse, e perciò a Rovigno, Dignano, Sissano, Valle, Fasana e Gallesano si sono sviluppate delle parlate locali differenti tra loro, ognuna con delle caratteristiche proprie. Tutti derivano da un idioma che era una volta unitario (dal IV al IX sec.) e che veniva parlato in tutta la penisola istriana.

La presenza dell'uomo sulla penisola istriana è attestata già dall'età paleolitica, quando l'uomo delle caverne per gli attrezzi di uso quotidiano ricorreva alla pietra, all'osso e al legno (Istria nel tempo, 2006, 15-21).

Il neolitico, una nuova e determinante fase nel lungo cammino umano, è la fase caraterizzata dalla sedentarietà dell'uomo e quindi dai primi abitati. Gli uomini vivevano in villaggi all'aperto. La località più significativa in questa parte dell'Istria è Visola, a Medolino. Nell'età del bronzo e del ferro sorgono i castellieri, gli abitati fortificati in cima alle alture che fino alla conquista romana erano abitati da genti di varia origine etnica: dagli Illiri (e precisamente dalla tribù illirica degli Istri), dai Veneti (che si stabilirono sulla penisola, spingendosi verso l'alta Italia), dai Celti (popolo forte e feroce che giunse in Istria nel V sec. a. C.) (Istria nel tempo, 2006, 21-27). Non lontano da Sissano si eleva dolcemente a 86 m sul livello del mare una collina chiamata Monte Bianco o Monte della Madonna, sede di un castelliere preistorico. Con la sua imponenza domina il territorio ed è da sempre stato un punto di importanza strategica, sia militare che commerciale (Buršić – Matijašić, 1997, 17-18).

Le prime attestazioni scritte riguardo gli Istri e Liburni risalgono al VII sec. a. C.

[2] Fondatore della glottologia italiana (1829 – 1907).

Le guerre dei Romani conquistatori contro gli Istri sono note soprattutto grazie a Tito Livio (storico romano, autore di una monumentale storia di Roma, gli *Ab urbe condita libri CXLII*, dalla sua fondazione, tradizionalmente datata 21 aprile 753 a. C., fino alla morte di Druso, figliastro di Augusto nel IX a.C.). Siccome gli Istri ostacolavano la navigazione delle navi romane lungo la costa dell'Adriatico (spesso bloccavano le navi per saccheggiarle o per pretendere il pagamento di una specie di dazio sulla navigazione) i Romani li attaccarono nel 221 a. C. e li sottomisero. Quando gli Istri minacciarono nuovamente la navigazione romana, i Romani fondarono nel 181 a. C. la colonia latina di Aquileia, e la seconda guerra Istrica scoppiò nel 178 a.C. Nella primavera del 177 a.C. i consoli Iunio e Manlio assieme al grande esercito del console Claudio assediarono Nesazio che cadde quando deviarono il corso d'acqua che serviva agli Istri da difesa e per la sopravvivenza (Istria nel tempo, 2006, 75-84). Anche se il seguito del racconto sulla caduta di Nesazio è probabilmente gonfiato, perchè narra che i difensori, persa ogni speranza, uccisero le proprie mogli e i figli, per poi suicidarsi pur di non cadere in mano romana, la sua distruzione fu sicuramente di grande importanza sia per gli Istri, che persero la propria indipendenza, sia per i Romani, che risolsero una volta per sempre la questione della pirateria istrica che impediva la libera navigazione nell'Adriatico settentrionale. Fu questa dunque la fine dell'indipendenza istrica, ovvero l'inizio del dominio romano in Istria. I Romani controllarono il territorio per mezzo di speciali accordi con le singole comunità e attraverso alcuni insediamenti di carattere commerciale e militare. Le popolazioni autoctone continuarono la loro vita e ciò significa che la romanizzazione che ebbe luogo non soppiantò totalmente la cultura e le conquiste precedenti.

Distrutta Nesazio, Mutila e Faveria nel 177 a. C. l'Istria entrò a far parte dello Stato Romano. L'imperatore Augusto decise all'epoca di insediare nel territorio di Pola (*Pietas Iulia Pola Pollentia Herculanea*) (Matijašić, Buršić – Matijašić, 1996, 39-64), che andava dal Canal di Leme all'Arsa, i veterani del suo esercito. Questi legionari, quasi tutti originari dell'Abruzzo e della Puglia, si mescolarono con gli Istri, autoctoni dell'Istria e del vicino Quarnero. Il De Franceschi rileva che „quindicimila erano i latini portati e sparsi nell'Istria per assicurare la tranquillita'" (De Franceschi, 1976, 50). La presenza di un notevole numero di parlanti latini, portò gradualmente alla romanizzazione linguistica della penisola, e in particolare dell'area che costituiva l'ex agro di Pola. In seguito a ciò sui diversi idiomi parlati dalla popolazione indigena venne gradualmente a sovrapporsi una nuova lingua. Gli idiomi preromani esistenti sulla penisola non scomparvero all'improvviso, bensì continuarono a sussistere per un determinato periodo, fino a quando il prestigio della nuova lingua non portò all'estinzione del sostrato precedente. Gli Istri accolgono il latino come lingua ufficiale di comunicazione, anche se tra le iscrizioni latine spesso compaiono nomi istriani autoctoni.

Il territorio venne diviso ed assegnato a militari e ufficiali romani. „L'aruspice, presso il groma, tese le braccia e volgendo lo sguardo al sole orientale, lo divise in quattro parti; Sissanum, sede di una sors, restò al lato citratus dextratus, a cavallo del secondo decumano" (Monti, 1911, 10).

I Romani trasformarono un terzo delle migliori terre in agri pubblici che vennero popolati da coloni romani o romanizzati e da veterani, che diffondendo la propria civiltà lasciarono impronte ben visibili a tutt'oggi. Roma fondò dappertutto nel suo impero varie colonie per rafforzare le sue conquiste e anche per trovare una sistemazione ai cittadini poveri. Gruppi di famiglie si trasferirono nei territori conquistati dove fondarono una città – la colonia – e coltivarono le terre loro assegnate.[3] Le colonie sorgevano in posizioni strategiche, importanti dal punto di vista militare e del commercio.

I Romani, attratti dalla fertilità del suolo, dalla ricchezza dei boschi, dalla bellezza della costa e dalla vicinanza della colonia di Pola, fondarono nell'agro di Sissano numerose ville rustiche. Qui sfoggiavano il lusso dell'opulenza e si davano ai beati ozi della campagna le famiglie dei Flamini, dei Crassi, degli Antoni, dei Flavi ecc. Da questi territori il vino, i cereali e l'olio d'oliva andavano in gran abbondanza a riempire le già ricche casse dei Romani. Questi controllavano il territorio per mezzo di speciali accordi con le singole comunità e attraverso alcuni insediamenti di carattere commerciale e

3 Oggi la parola coloni, che indicava gli abitanti delle colonie, significa infatti contadini.

militare (Matijašić, 1998, 53). Le popolazioni autoctone continuarono la loro vita e ciò significa che la romanizzazione non soppiantò totalmente la cultura degli indigeni.

Il latino parlato in Istria, come in tutti i paesi romanizzati, non era uniforme e variava soprattutto a seconda dei livelli d'impiego. Un latino letterario di tipo aulico veniva impiegato nelle epigrafi di carattere ufficiale e semiufficiale. Più tardi sulle iscrizioni funerarie e „su quei monumenti epigrafici definiti come paleocristiani, si notano dei volgarismi che avvicinano questo latino a quello che noi chiamiamo latino volgare, ossia il latino ricostruito attraverso le testimonianze delle lingue romanze (Cerasuolo Pertusi, 1990, 193).

Monti scrive „Con l'assoggettamento i Romani diffusero la lingua e la civiltà latina e vi impressero un'orma che nè il tempo, nè l'avversa fortuna poterono cancellare in nessun luogo, tanto meno a Sissano, dove la continuità della tradizione romana e lo spirito conservatore ed assimilatore dei legittimi discendenti dei coloni militari poterono impedire le sopraffazioni della gente importata per loro grande sventura dai Veneziani. La lingua romana e più tardi istriota che vi si svolse, resistette ad ogni urto…" (Monti, 1911, 41).

Ed è appunto questo il periodo nel quale dobbiamo situare l'istrioto, l'unico idioma autoctono nel territorio istriano. Il latino parlato (latino volgare) in Istria, come in tutti i paesi romanizzati, non era uniforme e variava soprattutto a seconda dei livelli d'impiego. Dal IV al IX secolo si ha il periodo di transizione dal latino al romanzo.

Al di sotto del latino parlato, che funzionava da koinè nell'Impero, dovevano esistere numerosi dialetti locali.

Il latino volgare della Romania si frantumò in vari gruppi linguistici affini, dai quali iniziarono a svilupparsi le lingue romanze. La parlata postlatino volgare nel Friuli, in Istria e in Dalmazia, dopo la rottura del latino volgare è stata ancora per un pò di tempo unitaria e poi ha continuato separatamente un proprio sviluppo, a causa anche della seconda rottura linguistica dell'unica parlata postlatino volgare del Friuli, dell'Istria e della Dalmazia, dovuta all'invasione slava in questi territori nel VI e VII secolo (Filipi, 1996, 117). Si ebbero così tre diasistemi romanzi diversi: il friulano a nord, l'istrioto in Istria ed il dalmatico a sud (con il nome di Dalmatico intendiamo l'idioma neolatino preveneto, oggi estinto, formatosi lungo la costa dalmata, dalla spontanea e diretta continuazione del Latino. Esso si estendeva una volta da Segna a settentrione fino circa a Cattaro a sud. Il dalmatico è l'unica lingua romanza estinta. L'ultimo conoscitore dell'antico veglioto, Antonio Udina, Tuone Udaina, detto Burbur – barbiere in dalmatico, morì improvvisamente alle 6 del pomeriggio del 10 giugno 1898 in seguito all'esplosione di una mina) (Tagliavini, 1982, 374 – 375). I Romani istriani svilupparono una loro lingua, l'istrioto, che seguì un proprio corso fino all'arrivo dei veneziani. Questa può essere la spiegazione più verosimile sul perchè questi abitanti delle regioni del sud, isolati dalle altre popolazioni, abbiano formato fin dal medioevo una propria parlata che, appartenendo ad un'area laterale ed essendo perciò arcaica, si distingue dalle altre parlate neolatine delle coste orientali dell'Adriatico. Sullo strato romanzo indigeno da una parte s'innesta nell'Alto Medioevo l'influsso friulano, dall'altra si verificano le prime incursioni slave. L'influsso friulano cede in seguito a quello veneziano, che comincia intorno all'anno Mille, per rafforzarsi e impiantarsi definitivamente nel Quattrocento. In questo periodo si verifica la seconda ondata di immigrazione degli Slavi, nonchè dei Rumeni. Innumerevoli genti e nazioni sono passate per l'Istria: Eruli e Rugi, Goti, Bizantini, Longobardi, Bisanzio, Franchi, re Italici, Germani, patriarchi d'Aquilea, Veneziani, Austriaci, Francesi, Austriaci nuovamente, Italiani, Tedeschi, Inglesi, Jugoslavi (Buršić – Giudici, 2009, 35). Tutte queste lingue sopravvenute non riuscirono ad interrompere la tradizione romana, come pure la parlata romanza dei suoi abitanti nella parte sud-occidentale della penisola che persiste fino ai giorni nostri.

Istrioto significa „romanzo indigeno" dell'Istria e, meglio di ogni altro, rappresenta le uniche parlate autoctone sul territorio istriano che sono la continuazione di un'antica latinità istriana. Quindi, che ci sia stato uno strato latino in Istria che si continua in situ fino ai giorni nostri è fuori dubbio e fuori ogni discussione.

Il primo ad interessarsi dei dialetti istrioti fu l'erudito piemontese Giovenale Vegezzi – Ruscalla, che nel 1835 raccolse le versioni della „Parabola del Figliol prodigo". Queste furono pubblicate però appena nel 1919 da Salvioni e Vidossich. Il Vegezzi – Ruscalla interessò ai dialetti istrioti B. Biondelli (Tekavčić, 1982, 272). Segue nel 1875 la grande raccolta di Giovanni Papanti nella quale compaiono dieci saggi di varietà istriane: a parte Trieste, Muggia e Cherso, vi si trovano rappresentate Albona, Capodistria, Dignano, Peroi, Pisino, Pola e Rovigno. Il Papanti pubblicò la versione della novella del Decameron in I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio.

I nostri dialetti sono stati studiati in seguito dal maestro della dialettologia italiana, Graziadio Isaia Ascoli che, nel primo volume dell'Archivio glottologico italiano da lui diretto, afferma….anche tra i volghi dell'Istria risuonano alcune parlate che molto si scostano dal dialetto di Venezia…Quanto ai territori istriani a cui alludiamo, la loro stratificazione dialettale et etnologica è sicuramente complicata…" (Ascoli, 1873, 434 – 435).

Antonio Ive[4] nel 1900 pubblicò il volume „I dialetti ladino – veneti dell'Istria" (Tekavčić, 1977, 35), volume che finora è l'unico che tratti tutto l'istrioto. Il libro di Ive rappresenta infatti l'opera „magna" del dominio istrioto: di ogni dialetto ci dà un prospetto di grammatica storica, propone appunti fonetici, morfologici, sintattici e lessicali e una breve scelta di testi. Molti linguisti si sono occupati dell'istrioto, come Matteo Bartoli, Pier Gabriele Goidanich, Clemente Merlo, Petar Skok, Mirko Deanović, Pavao Tekavčić, Žarko Muljačić ed altri.

Alcuni, ma non tutti i dialetti istrioti sono stati inclusi nell'AIS (Jaberg – Jud, Sprach – und Sachatlas Italiens und der Südschweiz, 1928 – 40). Vi figurano infatti solo quelli di Rovigno e Dignano.

Nell'ALI, Atlante Linguistico Italiano, sono inclusi i dialetti di Rovigno d'Istria (punto linguistico 375), Valle d'Istria (punto linguistico 376) e Dignano d'Istria (punto linguistico 380). La raccolta fu fatta dall'infaticabile raccoglitore Ugo Pellis (1882 – 1943).

Matteo Bartoli nelle *Due parole sul neolatino indigeno di Dalmazia*, Zara, 1900, annota che in Istria si parlano due dialetti italiani: il veneto e l'istriano. L'autore afferma: „ L'istriano è il dialetto indigeno che si parla ancora specialmente dal popolo…" (Nedveš, 2000, 10).

Nel 1907 P.G. Goidanich chiama i nostri dialetti illiro – italici: „Sotto questo nome andarono compresi anche il dalmatico, il veglioto e forse anche l'istrioto" (Goidanich, 1907, 144).

Clemente Merlo lo chiama istriano. „Vive pur sempre un dialetto diverso dal veneziano, un tempo certo esteso a tutta l'Istria meridionale. Lo si suol chiamare istriano ed è qualcosa d'intermedio tra il ladino e il neo latino dell'Illiria o dalmatico" (Merlo, 1937, 18).

Gli interventi di studiosi sia italiani (Bartoli 1910, 1918, 1932; Battisti 1933, Bartoli – Vidossi 1945), che croati (Skok 1936, 1943) sono sporadici ed interessanti soprattutto a problemi classificatori. Solo alla fine degli anni '50 comincia l'interesse per l'Istria romanza, o almeno per le sue varietà più caratterizzate. Oltre ad alcuni saggi di Rismondo nel 1958 e 1961 sul rovignese, inizia infatti in quegli anni la vasta bibliografia di Mirko Deanović (soprattutto sul rovignese). I due italianisti che eccellono nella conoscenza della situazione linguistica in Istria negli ultimi tempi sono Pavao Tekavčić, con i suoi studi prima sul dignanese e poi su tutte le varietà sudoccidentali (Ursini, 1989, 537) e Žarko Muljačić che si occupò dell'istrioto nell'ambito dello studio del dalmatico.

Nel settembre del 1978 veniva pubblicato a Trieste il *Vocabolario dignanese – italiano* di G. A. Dalla Zonca, rimasto manoscritto per più di 120 anni. Il Dalla Zonca è il primo e unico compilatore di un vocabolario specificamente dignanese. È diventato accessibile al mondo linguistico grazie a Miho Debeljuh, il quale ne curò l'edizione. Egli non ha offerto al pubblico il solo dizionario compilato dal Dalla Zonca, ma ha unito al dizionario anche una scelta di testi dignanesi e un breve vocabolario supplementare dell'idioma odierno.

Nel 1986 vide la luce il *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria* di Domenico Cernecca. È il primo tentativo di organizzazione lessicografica del dialetto di Valle, piccola borgata situata nell'Istria sud –

[4] Nato a Rovigno nel 1851 da Eufemia Ruffini e Pietro Ive, in una famiglia originaria di Spalato.

occidentale. Per dare una visione concreta dell'idioma, è aggiunta alla fine una piccola Appendice di testi dialettali e la coniugazione dei verbi.

Tre decenni dopo Sandro Cergna pubblica il *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*. L'autore fissa nel suo vocabolario il vallese di oggi e quello di ieri, integrando e ampliando considerevolmente il pregevole lavoro svolto a suo tempo dal Cernecca. Cergna ha pescato tante parole ed espressioni ormai dimenticate nei quaderni scritti mezzo secolo fa da un suo concittadino Giovanni Obrovaz.

Antonio e Giovanni Pellizzer sono gli autori del *Vocabolario del dialetto di Rovigno d'Istria*, edito nel 1992. Questa pubblicazione si propone di avvicinare i lembi di quella linea ideale tendente a racchiudere i vari aspetti dell'istrioto, o dei suoi simulacri, in un unico contenitore per acconsentire alla linguistica moderna di poter operare su una base di informazioni tali da poter meglio identificare i connotati (Pellizzer, 1992, 15). Il corpus lessicale presentato è soprattutto il risultato della ricerca sul campo rapportata alle varie raccolte di vocaboli rovignesi.

Nel 1998 è stato pubblicato l'*Istriotski linguistički atlas – Atlante linguistico istrioto* di Goran Filipi e Barbara Buršić – Giudici. Questo primo libro riporta un esame sinottico dei costrutti linguistici delle parlate istriote in tutti quei punti dove questo idioma si è conservato fino al giorno d'oggi. La seconda edizione ampliata e riveduta dell' *Atlante linguistico istrioto* (ALI2) è uscita nel 2017.

Nel 2003 usciva il *Vocabolario del dialetto di Gallesano d'Istria* di Maria Balbi e Maria Moscarda Budić. Questo testo rappresenta una splendida raccolta di voci, ma anche di frasi tipiche, detti, proverbi, modi di dire, usanze che riflettono momenti e aspetti della vita quotidiana, contadina e familiare della gente.

Nel 1968 comincia la pubblicazione della collana *Istria Nobilissima*, *antologia delle opere premiate.* E. Zanini, G. Curto, G. e A. Pellizzer, L. Bogliun – Debeljuh, A. Forlani, R. Floris, S. Cergna, M. Bonassin ed altri pubblicano brani in prosa, bozzetti, poesie ecc. E' grazie a loro che oggi si è in grado di presentare una discreta produzione letteraria dei dialetti presenti in Istria.

Quello che oggi manca è un vocabolario di tutti i dialetti istrioti contenente materiali tanto antichi quanto moderni. In tal modo si avrebbe a disposizione l'intero patrimonio lessicale istrioto. I materiali, inoltre, dovrebbero essere sistematicamente inclusi nei confronti fra i singoli dialetti istrioti, tra l'istrioto ed i linguaggi vicini e l'istrioto e la Romània in genere. A questo studio comparativo sincronico andrebbe aggiunta l'angolazione diacronica; infatti, i centocinquant'anni di tradizione scritta dell'istrioto, pur essendo un lasso di tempo relativamente assai breve in confronto con la più che bimillenaria storia linguistica della Romània, consentendo di fare interessanti paragoni e di stabilire determinate evoluzioni che un giorno potranno servire da primo passo per una ricostruzione storica dell'istrioto (Tekavčić, 1986, 32).

3. CONCLUSIONE

Il nostro istrioto è prossimo all'estinzione. Il problema dell'estinzione delle lingue è un problema contemporaneo che ha a che fare con il progresso. L'estinzione delle lingue è un fenomeno in crescita in tutto il mondo e i dati sono sempre più allarmanti. La prima operazione mentale da fare riguardo al dialetto è renderci conto di come esso sia un prezioso bene culturale. In un'epoca in cui giustamente si è riconosciuto il valore dei beni monumentali e ambientali, cercando di tutelarli nel modo più incisivo possibile, è necessario che lo stesso avvenga per la nostra e tante altre parlate.

L'Unesco ha riconosciuto da anni i „beni immateriali" dell'umanità, cercando di tutelarli nel modo più incisivo possibile, è necessario che lo stesso avvenga per la nostra parlata. L'Unesco vuole creare e sviluppare iniziative che favoriscano in ogni comunità l'uso della lingua madre, alla ricerca di un multilinguismo in cui tutte le lingue possano trovare spazio. L'invito dell'Unesco ai governi e alle istituzioni interessate, così come ad ogni cittadino del mondo, è inteso quale atto volto a promuovere attività il cui fine ultimo è incrementare e proteggere tutte le lingue, ma soprattutto quelle minoritarie e

in pericolo. Al giorno d'oggi solo un multilinguismo maturo può permettere a tutte le lingue di trovarsi lo spazio adeguato nella società globalizzata.

L'estinzione di una cultura è il processo più vecchio che esista sulla terra. Fin dal tempo delle caverne è stato un succedersi di culture: la più recente soppiantava quella più antica. Non possiamo fermare questo evolversi delle cose, ma nemmeno piangerci sopra. In natura è una prassi normale nascere, crescere, invecchiare e in ultima morire. Molte delle lingue locali tuttora esistenti sono in realtà corpi di suoni antichi, che vanno immediatamente studiati e documentati. In questo modo essi verranno per sempre conservati tra i nostri reperti, ma questo non significa che sia una catastrofe se quella lingua o quella cultura si estinguono. Quando ciò accade, dobbiamo soltanto prendere atto sperando ardentemente che qualcuno, oltre a noi, l'abbia adeguatamente documentata per poterla tramandare almeno in forma scritta ai posteri. Succede così che i parlanti, posti a contatto con un sistema diverso, hanno imparato quest'ultimo sostituendolo alla loro lingua madre, a quella cioè dei loro genitori. Soppiantando il loro arcaico dialetto a favore di questo nuovo sistema oggi presente, dimostrano che il mondo continua a girare, seppur alle volte a discapito di quanto vorremmo fermare nel tempo quell' "attimo fuggente" che il più delle volte è già per sempre fuggito.

Riferimenti bibliografici

Ascoli, Graziadio Isaia (1873), *Istria Veneta in Archivio Glottologico Italiano* (AGI), vol. I, E. Loescher, Roma – Torino- Firenze).

Aspetti linguistici e interculturali del bilinguismo (1990), a cura di Augusto Carli, Franco Angeli, Milano.

Buršić – Giudici, Barbara (2009), *La vita rustica di Sissano rispecchiata nel suo dialetto*, Pirtas Iulia, Pola.

Buršić Giudici, B. – Orbanich, J. (2009), *Dizionario del dialetto di Pola*, Collana degli Atti, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno, n.31, Rovigno.

Buršić – Matijašić, Klara (1996), *Iz najranije prošlosti Ližnjana i okolice*, Ližnjanski zbornik, Knjižnica Acta 3.

Cerasuolo Pertusi, M. R. (1990), *Il contributo dell'etimologia alla storia della neolatinità istriana*, AMSI, vol. XC della Raccolta, XXXVIII della Nuova Serie, Trieste.

Cergna (2014), *L'istrioto*: *cenni storici*, Atti CRSR, Vol. XLIV, Rovigno.

De Franceschi, Carlo (1976), *L'Istria. Note storiche*, Arnaldo Forni editore (ristampa dell'edizione di Parenzo, 1879).

Filipi, Goran (1996), *Dialettologia istriana* in Scuola Nostra, n. 26, Edit, Rijeka.

Filipi, G. – Buršić Giudici, B. (2012), *Istromletački lingvistički atlas* (ImLA) / *Atlante linguistico istroveneto* (ALIv) / *Istrobeneški lingvistični atlas* (IbLA), Naklada Dominović, Zagreb, 2012.

Filipi, G. – Buršić Giudici, B. (2013), *Lingvistički atlas pomorske terminologije* (LAPTIG) /*Atlante Linguistico della Terminologia marinaresca delle Parlate Istriane* (ALTeMPIs) / *Lingvistični atlas pomorske terminologije istrskih govorov* (LAPTIG), Naklada Dominović, Zagreb.

Filipi, G. – Buršić Giudici, B. (uz suradnju Irene Pribaz), (2016), *Istromletački lingvistički atlas: Kazala* (ImLAK) / *Atlante Linguistico Istroveneto: Indici* (ALIvI) / *Istrobeneški lingvistični atlas: kazala* (IbLAK), Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Istarski ogranak DHK, Znanstvena udruga Mediteran, Pula.

Goidanich, P. G. (1907), *L'origine e le forme della dittongazione romanza,* bh. 5 ZR ph, Halle.

Istria nel tempo (2006), Manuale di storia regionale dell'Istria con riferimenti alla città di Fiume (a cura di Egidio Ivetic), Collana degli Atti, CRSR, Rovigno.

Matijašić, R. (1998), *Gospodarstvo antičke Istre*, Ž. Juri, Pula.

Matijašić, Robert e Buršić – Matijašić, Klara (1996), *L'Antica Pola e il suo circondario*, Žakan Jurij, Pola.

Merlo, Clemente (1937), *Terre e nazioni*, Milano.

Monti, Valeriano (1911), *Cenni storici di Sissano*, Tipografia Gaetano Coana, Parenzo.

Nedveš, Marija (2000), *I dialetti istrioti in Istria*, La Ricerca (Bollettino CRSR), n. 27, Rovigno.

Tagliavini, Carlo (1982), *Le origini delle lingue neolatine*, Patron, Bologna.

Tekavčić, Pavao (1975), *Caratteristiche e problemi del verbo istroromanzo,* SRAZ, 39/1975, Zagreb.

Tekavčić, Pavao (1977), *Problemi teorici e metodologici nella ricostruzione dell'istroromanzo*, SRAZ 43/1977, Zagreb.

Tekavčić, Pavao (1982), *L'importanza e l'interesse degli studi istroromanzi per la linguistica neolatina e generale*, Revue de linguistique romane, Tome 46, Strasbourg.
Schlösser, R. (2005), *Le lingue romanze,* Il Mulino, Bologna.
Ursini, F. (1989), *Istroromanzo: storia linguistica interna,* in Lexicon der Romanistischen Linguistik, III, Tübingen.

Dizionari e vocabolari dell'istrioto:
Balbi, M. – Moscarda Budić, M. (2003), *Vocabolario del dialetto di Gallesano d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.20, Rovigno – Trieste.
Cergna, S. (2015), *Vocabolario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.41, Rovigno.
Cernecca, D. (1986), *Dizionario del dialetto di Valle d'Istria*, Collana degli Atti CRSR, N.8, Rovigno – Trieste (DDVI).
Dalla Zonca, G.A. (1978), *Vocabolario dignanese – italiano*, Collana degli
Atti CRSR, N.2, Rovigno (VDI).
Filipi, G.– Buršić Giudici, B., (1998), *Istriotski lingvistički atlas* / *Atlante linguistico istrioto*, Knjižnica Atlas I, ZUM, Pula.
Filipi, G. – Buršić Giudici, B., (2017), *Istriotski lingvistički atlas* (ILA 2) / *Atlante linguistico istrioto* (ALI 2)/ *Istriotski lingvistični atlas* (ILA) (drugo, popravljeno i dopunjeno izdanje/seconda edizione riveduta e ampliata/druga, dopolnjena in popravljena izdaja), ZUM, Pula.
Pellizzer, A. e G. (1992), *Vocabolario del dialetto di Rovigno*, Collana degli Atti CRSR, N.10, Trieste – Rovigno (VDRI).
Rosamani, E. (1990), *Vocabolario Giuliano*, Lint, Trieste (VG).

ISTRIOTSKI JUČER, DANAS I SUTRA
JEZIK MANJINE I U IZUMIRANJU

Sažetak

Istriotski govor je autohtoni romanski govor Istre i potvrđuje prisutnost romanskog sloja koji se sačuvao do danas. 1900. godine objavljeno je djelo A. Ivea, *I dialettti ladino veneti dell'Istria*. To djelo je dan danas jedini opis svih istriotskih govora.
Svi istriotski govori (osim Šišana) imaju svoj riječnik u kojem je sakupljena vrijedna građa.
Istriotski govor Šišana je u odumiranju te ga treba sačuvati. Naime, ono što je ostalo od tog govora mora biti zabilježeno i sustavno klasificirano dok ne izumre zauvjek. Razlogom progresivne „agonije" šišanskog govora je lingvistički pritisak dvaju govora: istromletačkog i čakavskog, kao i dvaju prisutnih jezika: talijanskog i hrvatskog. Ovo je dakle zadnji trenutak za spas šišanskog govora. Pustiti da nestane bila bi nenadoknadiva šteta jer je svaki dijalekt jedinstveni svijet.
Kjučne riječi: Istra, istriotski govori, Šišan, šišanski govor, dijalektologija, jezici u izumiranju.

Barbara Buršić – Giudici
Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
Filozofski fakultet
bbursic@unipu.hr

UDK 811.161.3’373:2

Ewa Golachowska

КАТОЛИЧЕСКАЯ РЕЛИГИОЗНАЯ ЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОМ БЕЛОРУССКОМ ЯЗЫКЕ. СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТЫ

Целью статьи является анализ конфессиональной лексики белорусского языка, в частности, механизмов образования лексических единиц соответственно потребностям католической Церкви в Беларуси. Внимания заслуживает актуальность темы предлагаемого исследования, так как в Беларуси в последние годы был закончен перевод католических богослужебных текстов. Благодаря этому появились уникальные исследовательские возможности для анализа католической конфессиональной лексики в момент ее возникновения. Исследовательский материал будет почерпнут не только из новейших толковых словарей белорусского языка, но также из современных богослужебных текстов. Социолингвистическая часть разработки будет опираться на интервью с членами католических общин в Беларуси. Плотное совмещение социолингвистических и лексикографических методов даст возможность параллельного описания языковых и социальных явлений, а также позволит назвать культурные механизмы, влияющие на образование религиозной лексики. Важным аспектом является описание изменений престижа белорусского языка в католических общинах Беларуси и анализ отношения верующих к этим изменениям, а также их потенциальное влияние на изменения национальной идентификации.

Ключевые слова: язык религии, религиозная лексика, социолингвистика, католицизм, Беларусь.

В 2009—2012 гг. я проводила исследование языка среди католического населения на территории западной и восточной Беларуси. Главной целью проведённых исследований был поиск ответа на вопрос, изменяет ли всё более широкое использование белорусского языка в литургиях Костёла статус и ареал бытования польского языка в католической среде на Беларуси. И если да, то какое это оказывает влияние на национальную самоидентификацию католиков, проживающих в этой стране.

Выбор данной темы связан также с тем фактом, что исследования среди католиков Беларуси проводились этнологами более десяти лет назад [Engelking 1995, Engelking 1996, Kabzińska 1999]. Это ознаменовалось множеством работ и показало связь католицизма с польской самоидентификацией, хоть сама эта польскость могла пониматься очень по-разному и часто обозначала скорее принадлежность к католическому Костёлу, чем собственно национальную идентификацию.

Пребывание молодого белорусского Костёла в динамике на протяжении уже почти 20-ти лет — это очень длительный период, поэтому стоит рассмотреть, какие изменения произошли за это время.

Опросы, записанные в ходе исследований, подтвердили правильность поставленной темы, так как из них следует, что национальная самоидентификация католиков Беларуси, даже у западных границ, претерпевает изменения, и лишь самое старшее поколение католиков идентифицируют себя с польскостью. Для людей же среднего и младшего поколений связь между национальностью и вероисповеданием не является уже столь очевидной, поскольку бытность католиком не исключает белорусскую национальную самоидентификацию [Golachowska 2010a, Golachowska 2011b]. Принадлежность к католическому Костёлу определяет крещение по католическому обря-

ду, в то время как национальную идентификацию можно дефинировать многими способами и редефинировать по-разному, с учётом жизненного опыта. Католицизм оказывается категорией менее дискутивной и более устойчивой, чем национальность. В книге я использую понятие «католики», а не «поляки» — как более ёмкое и объемлющее и католиков, считающих себя поляками, и тех, кто лишь говорит о своих польских корнях; тех, у кого двойная самоидентификация — польская и белорусская, что особенно свойственно молодому поколению, и людей с однозначно белорусской самоидентификацией [Golachowska 2012].

Исследование проводилось методом опросов, которые имели открытый и нешаблонный характер. Я стремилась к установлению контакта как с лидерами локальных католических групп, так и с местными либо польского происхождения ксендзами, а также с иными верующими; беседы с последними часто подтверждали, а иногда верифицировали полученные от вышеназванных деятелей информации. Каждый разговор протекал в иной форме, подбираемой в зависимости от характера контакта и ожиданий информанта. Поскольку важнейшей задачей было обретение доверия собеседника и обеспечение ему комфорта в общении с исследователем, то не все разговоры мной записывались, так как не все опрашиваемые выражали на это согласие. Очень часто приходилось ограничиться внимательным слушанием, наблюдением и анализом контекстов высказывания. Такая практика способствовала медленному и правдивому познаванию изучаемой реальности.

Чрезвычайно важным методом верификации информаций, полученных мною в разговорах и заключённых в декларациях собеседников, было сопутствующее наблюдение, заключающееся во вхождении в натуральную среду информантов. Не фиксированные с помощью диктофона разговоры в домах моих хозяев, а именно: обмен шутками, свидетельствующий о зарождающейся симпатии, наблюдения того, как информанты обращаются к детям и внукам, на каком языке говорят по телефону, а на каком с продавщицей в магазине, — позволяли оценить фактическую функциональную дистрибуцию того или другого языка в среде белорусских католиков. История католицизма на территории сегодняшней Беларуси ведёт своё начало с конца XIV века. Однако лишь на северо-западных землях этой страны католицизм был в прошлом и остаётся сегодня религией большинства [5]. На остальной же территории он с самого начала сосуществовал с православием. Такая ситуация, с учётом различных исторических перемен, сохраняется до сегодняшнего дня. Поэтому, описывая современный католицизм в Беларуси, важно помнить, что он развивается в обществе, большую часть которого составляют приверженцы православия [6].

В настоящее время очень многие католики Беларуси вступают в брак с православными, так что взаимовлияние обеих конфессий можно наблюдать на семейном уровне. Члены таких семей обладают широкими познаниями в вопросах как католицизма, так и православия. Речь идёт, в частности, об особенностях проведения праздников, предписаний того, как следует одеваться для церкви или костёла, о соблюдении постов, подходе к таинствам (особенно бракосочетанию и, далее, крещению). Случается, что такие семьи посещают вместе и костёл, и церковь. Справляться с религиозными различиями между членами семьи или близкими друзьями помогает обычно открытое отношение и приятие другого вероисповедания (Straczuk 2013: 123).

Долгое сосуществование православия и католицизма в белорусском обществе обусловило бесконфликтность отношений между верующими, и статус обеих религий можно признать равноценным (Golachowska 2012 : 81-82).

Наблюдатель довольно часто может заметить присутствие православных на католическом богослужении. Выдаёт их, как правило, лишь способ класть крест (иногда — покрытие головы

[5] Это также относится к Гродзенщинне, где большинство католиков, но не превышают половину населения.

[6] Статья основана на полевых исследованиях, проведенных в 2009-2012 годах в западной и восточной Беларуси под названием «Язык католиков в Беларуси» в рамках гранта N N104071837 Национального научного центра (NCN). Его главная цель - описать функционирование белорусского языка в литургии и связь между языком и национальной идентификацией среди католиков.

у молодых женщин), поскольку в остальном поведение православных соответствует обычаям, принятым в католическом костёле [7].

На больших торжествах в Кафедральном католическом соборе в Минске присутствует представитель православной церкви — иерарх либо его секретарь. В провинции взаимное посещение на духовных торжествах данных вероисповеданий зависит от взаимных симпатий и способностей к сотрудничеству у представителей духовенства. Тут стоит отметить неравнозначность служения во священстве в обеих религиях. Проблема касается прошлого, когда католических духовных катастрофически не хватало в Беларуси. Это было, главным образом, на востоке страны, где такая ситуация сохранялась с конца тридцатых годов XX века (Golachowska 2012 : 25-30).

С шестидесятых годов XX века наблюдаются перемены в антропонимии католиков Беларуси, обусловленные контактами с доминирующей культурой. Их можно интерпретировать с точки зрения влияния православия или русскоязычной культуры как превалирующей. Возможно, это явление — результат описанных выше религиозно смешанных браков. Польская и католическая система антропонимии подвергается разнородным модификациям — в семидесятых годах XX века стали появляться имена, чуждые католической традиции — *Татьяна, Алла, Дмитрий, Вадим*, а также формы имён *Екатерина, Иван, Евгений*. С девяностых годов можно наблюдать беларусизацию антропонимии католиков в Беларуси (по крайней мере, в фонетическом срезе). Детям присваивают имена *Кацярына, Ганна, Сафія*. Среди мужских имён обращают на себя внимание сокращённые формы народного происхождения: *Генадзь, Саша, Яўген, Сяргей, Анатоль, Валер, Рыгор, Аркадзь* (Golachowska 2013).

Связи Католического костёла с польскостью можно наблюдать на нескольких уровнях. Во-первых, языком sfery sacrum католиков Беларуси на протяжении десятилетий был польский; во-вторых, до сего дня многие католики в Беларуси считают себя поляками по национальности; в-третьих, как в прошлом, так и в настоящее время многие из ксендзов, служащих в Беларуси, приехали из Польши либо получили в Польше образование.

В западной Беларуси связи Католического костёла с польскостью и польским языком очень крепки. В межвоенный период литургию служили на латыни, а языком проповедей, катехизиса, священных песнопений и священных формул был польский, крайне редко — также белорусский и литовский языки. Несмотря на множество усилий, предпринимавшихся особенно интенсивно в 1919—1922 годах представителями белорусского духовенства, белорусский язык не удержался надолго в виленской и минской епархиях, его употребление так и осталось спорадичным (Mróz 2003: 156). В последующие десятилетия, что пришлись на время Второй мировой войны и период советской власти, языковые задачи стали делом второстепенным в виду многочисленных репрессий и трудностей исполнения литургчесих практик (Michalik 2008). Везде, где костёлы были закрыты, существовала скрытая религиозная жизнь. Эти литургческе практики проходили на польском языке, отлично понимаемом всеми верующими благодаря паралитургии на этом языке и семейным религиозным традициям. В период после II Ватиканского собора наблюдается интенсификация в отношениях между католиками Беларуси и польским Костёлом. Польский епископат оказывал помощь в различных формах — от материальной до информационной, касающейся изменений в литургических практиках, а также предоставления религиозной литературы. Активность польской стороны возросла в начале девяностых годов, когда в Беларусь приехало работать большое число ксендзов и сестёр монахинь. В эти же годы отмечается приток польской религиозной литературы — молитвенников, катехизисов, песенников, а также выпущенных в Польше, однако специально для верующих Беларуси, религиозных изданий, написанных по-польски, но кириллицей. Последние предназначались для детей и молодёжи, готовящихся к принятию таинств. Они до сих пор остаются в обиходе многих семей и приходов.

[7] В Беларуси пожилые женщины обычно ходят в церковь с головным убором.

Возрождение католицизма на рубеже восьмидесятых — девяностых годов XX века охватило также восточную Беларусь. Восточной Беларусью я считаю ту часть Республики Беларусь, которая после Рижского Трактата вошла в состав СССР. Дихотомическое разделение территории сегодняшней Беларуси вполне обосновано. Польско-советская граница межвоенного периода до сих пор является резкой границей культурных, языковых и религиозных явлений. Причиной таковых различий были сталинские репрессии второй половины тридцатых годов, выразившиеся в борьбе со всякими проявлениями религиозности, в особенности с католицизмом, а также в ликвидации польских школ открытых сразу после революции, читален и других культурно-просветительских учреждений. Чрезвычайно суровые репрессии коснулись Католического Костёла. Были закрыты все храмы, а ксендзы — арестованы либо расстреляны. Это означало отсутствие доступа верующих к таинствам и пастырскому служению. Невозможность участия в католических богослужениях и таинствах приводила к секуляризации домашних ритуалов — исчезла совместная молитва в семьях, люди перестали осенять себя крестным знаменем перед едой, не отмечали даже самых важных костельных праздников — Рождества и Пасхи. Неперывность польского языка в семьях [8] была сознательно прекращена— с целью оградить детей от репрессий; по той же причине была прервана также традиция польскости.

Сегодня католицизм на этих землях возрождается, однако приверженцы его не идентифицируют себя с польскостью. У католиков восточной Беларуси, десятилетиями лишённых пастырской службы, десятилетиями не принимавших участия в богослужениях, нет чётко выраженных ожиданий относительно языка литургии. Хотя самое старшее поколение пользуется богослужебными книгами начала XX века и молится по ним по-польски; к вопросу же о языке литургий у этого поколения подход весьма и весьма прагматический (Golachowska 2012: 25-30).

Для старшего поколения католиков по всей Беларуси польский до сего дня остаётся языком личной молитвы, которая почти всегда ограничивается формальными молитвенными текстами, выученными в детстве или в юности. Старые люди читают ежедневные молитвы, в состав которых входят: *Ojcze Nasz* (*Молитва Господня*) *Zdrowaś Maryjo* (*Песнь Пресватой Богородице*), *Wierzę w Boga* (*Символ веры*), *Dziesięć przykazań* (*Заповеди Божи*), *Aniele Boży* (*Молитва Ангелу Хранителю*). Молятся на чётках, читают *koronki* (*молебны*) и литании, поют *Godzinki* (*часы*). Молитвы, основанные на формальных текстах, читаются ими на таком языке, какой они усвоили в детстве. В восточной Беларуси пожилые люди до сих пор хранят польские молитвенники, изданные на рубеже XIX—XX веков. Старые *mszaliki* (литургические тетрадки / книжечки), молитвенники, песенники, старинные польские издания Священного Писания с тридцатых до девяностых годов прошлого века являли собой единственный источник молитвенных текстов и религиозного знания. Переходя в семьях к младшим, они поддерживали межпоколенческую передачу веры. Старые польские религиозные издательства особым образом способствовали сохранению польской религиозной лексики среди населения (рождённого в межвоенный период), которое никогда не употребляло польский язык. Это группа людей, которые, по правде говоря, не ожидают в костёле литургии по-польски, но поскольку первые молитвы учили на польском, то выказывают этому языку особое уважение. Осецка Дорота пишет об этом явлении: «Запись, то есть книжечка для богослужения (иногда в виде переписанных «от людей» тетрадок с песнопениями и молитвами) — основа того, что выучено — служит своего рода магическим свидетельством молитвы. В сознании собеседников не содержание верований и ритуальных практик определяет содержимое книжечки для богослужения, вернее само её наличие заставляет читать молитвы по ритуалу. Поэтому католицизм белорусской деревни следует определить как «религию книжечки» – явление на пограничье культуры письма и культуры слова» (Osiecka 2011).

Тема введения в девяностых годах XX века белорусского языка в литургию Католического Костёла в Беларуси оказалась актуальной в общественном и культурном отношении. В проводив-

[8] Польский язык был основным языком в дворянских и интеллигентских семьях. Крестьянские семьи говорили по-белорусски.

шихся исследованиях с начала девяностых годов обращалось внимание на субъективные признаки национальной самоидентификации народа, а также на её связь с религией и языком данной религии. Писали о католиках, что несмотря на слабое знание польского языка всегда молились по-польски и отождествлялись с поляками. В настоящее время в западной Беларуси, особенно на Гродненщине, определение *поляк-католик* применяется по отношению к большинству представителей старшего поколения. На востоке страны, как сказано выше, католицизм не связывается напрямую с польскостью, хотя многие католики этого региона помнят о своих польских корнях. Наибольшие перемены касаются среднего и, в особенности, молодого поколений католиков восточной и западной Беларуси, которые очень часто декларируют белорусскую национальную самоидентификацию.

С начала девяностых годов Католический костёл в Беларуси, который в годы коммунизма был оторван от главного направления преобразований католицизма в мире, получил возможность развития. В это время в литургии католического Костёла произошли важные изменения, которые были итогом II Ватиканского Собора. Они были вызваны заботой о том, чтобы для лучшего понимания литургии и полноценного участия в ней языком литургии обязательно стал язык, на котором верующие говорят в повседневной жизни. Поскольку Собор не предлагает подробных действий в реализации реформы, то конкретные решения принимаются на уровне местных костёлов, епархий и приходов. Дальнейшие рассуждения стоит начать с анализа цитаты из Конституции о Священной литургии — документа II Ватиканского Собора. Целью литургии является «подведение всех верующих к полноценному, сознательному, активному и плодотворному участию в литургических обрядах, на которое все крещёные имеют право и которое для всех обязательно [Konstytucja o liturgii świętej 1967, 38]. Признаётся, что литургическими являются также служения светских лиц – министрантов, чтецов, участников хора. Во введении к Конституции о Священной литургии читаем: «Применение этого правила зависит от введения родных языков в литургию, за признание литургическим того языка, на котором исполняются литургические чтения и песнопения. Признание сакральности языков, которыми народ пользуется в повседневной жизни, равнозначно признанию права народа на участие в литургии Костёла» [Konstytucja o liturgii świętej 1967, 33].

В приведённой цитате обращается внимание на два вопроса. Во-первых, понимание литургических текстов является непременным, чтобы активно и плодотворно участвовать в литургии, а именно такое участие обязывает христианина. Во-вторых, вышеизложенное положение обязывает к введению в литургию родных языков не только для того, чтобы литургические тексты были полностью понятны, но также ради повышения статуса родных языков. То, что языковеды называют престижем языка, здесь определяется как его сакральность. В Польше мы имели дело с конкуренцией латыни (языка, ассоциируемого обычно с сакрум) и польского — языка, не использовавшегося в литургии священного богослужения, но имеющего долгую историю и традиции, языка богатейшей художественной литературы, а в первую очередь — языка молитв, которым обучали с детства, языка религиозных песнопений и народных богослужений. Правда, латынь веками оставалась языком литургий, однако польский язык также занимал в Костёле своё место как вспомогательный.

Языковые реалия в Беларуси совсем иные. На волне послесоборных перемен польский язык функционирует здесь на протяжении многих лет. В настоящее время всё чаще в костёлах слышен также белорусский язык. В оппозиции друг другу находятся польский, высоко престижный язык, и белорусский, имеющий амбивалентный престиж. К тому же, ситуация осложняется тем, что многие жители Беларуси не употребляют белорусский литературный. В деревнях же используется его разновидность — просторечие. Если можно стремиться повысить престиж белорусского литературного, то в случае с локальным говором, бытующем в условиях хозяйственных работ, это невозможно. Впрочем, никто и не пытается отправлять святую мессу на этом говоре, на нём не совершается публичных молебнов, хотя он имеет место в личных молитвах. Так что в формулируемом в документах костёла отношении к повседневному языку и к его сакральности

в белорусской ситуации важнее понятности именно сакральность. Польский и так понятен как язык литургии (даже при наличии знания польского — как правило, слабого, отражающего низкую языковую компетенцию, — канонические, неизменно повторяющиеся литургические тексты всем понятны).

Исследования коммуникативной компетенции информантов старшего поколения подтвердили отсутствие языкового барьера даже у лиц, активно не пользующихся польским языком, говорящих лишь на простом языке. Несмотря на это, белорусский язык в костёле вызывает возражения.

В области соборных реформ он быстро восполняет пробелы, касающиеся, прежде всего, разработки литургических текстов, катехизиса, молитв и песнопений на белорусском языке. Эта задача была доверена созданной в 1992 году Синодальной комиссии по переводу литургических текстов и религиозной литературы, благодаря деятельности которой была подготовлена основная часть литургических текстов и ряд других материалов.

В связи с предпринятыми костёлом Беларуси действиями встаёт вопрос о специфике новой конфессиональной лексики и о соотнесении её с уже существующим на белорусском языке религиозным словарём. Религиозная лексика, связанная с католическим вероисповеданием, осознанно создавалась её же творцами. Комиссия обращается к латинским, старобелорусским и польским образцам. Результаты её труда часто встречают критику как со стороны приверженцев польского языка в костёле, так и со стороны энтузиастов белорусского языка. Недовольство последних вызвано высоким процентом использования латинизмов и полонизмов. Большая часть латинизмов в белорусском литургическом языке имеет польскоязычную основу. К этой группе принадлежат, в частности, лексемы:

баптыстэрый (pol. baptysterium)
канфесіянал (pol. konfesjonał)
курыя (pol. kuria)
парафія (pol. parafia)
пасія (pol. pasja)
рэкалекцыі (pol. rekolekcje)
пэнітэнт (pol. penitent)
сакрамэнт (pol. sakrament)
стула (pol. stuła)
табэрнакулюм (pol. tabernakulum)
дыяцэзія (pol. diecezja)

Наряду с указанными лексемами, мы отмечаем ряд названий польского происхождения:

літургія гадзінаў (pol. liturgia godzin)
пальмовая нядзеля (pol. niedziela palmowa)
рахунак сумлення (pol. rachunek sumienia)
ружанец (pol. różaniec)

В тексте литургии Священного Богослужения есть полонизмы, несмотря на то, что в белорусском литературном языке существуют синонимы к ним, которые можно здесь использовать:

Пан, а не *Гасподзь,*
Баранак Божы, а не *агнец, агня, ягнё,*
Езус, а не *Ісу́с*
анёл, а не *ангел*

а также своего рода дублеты:

Дзева / Панна,
касцёл/царк<u>ва</u>
ксёндз/ святар
змёртвыхпаўстанне / уваскрашэнне

Проблематика конфессиональной лексики на белорусском языке заключается не только в польском влиянии на переводы католических текстов. Параллельно готовились белорусские православные переводы библии и литургических текстов. Обсуждение обоих лексических комплексов, их сходства и различий, в контексте иных языков — церковнославянского, русского и польского, — а также в историческом аспекте дают полную картину религиозной лексики белорусского языка.

Ссылка на польские образцы написания католических религиозных текстов не ограничивается терминологией. Очень часто прибегают к приёму адаптации польских религиозных песен к исполнению на белорусском языке. Сохраняя известную мелодию польских костёлов, делают точную кальку польских строф, подкладывая белорусский текст. Тот же приём используется часто при переводе молитвы.

В Беларуси есть группы людей, которые, несмотря на двадцать лет использования белорусского языка в литургии, не примирились с этой переменой. В наибольшей мере различия в отношении к белорусскому языку в костёле характеризуют старшее поколение. Молодые редко категорически высказываются против присутствия белорусского в литургии. Больше противников белорусского встречаем на западе, особенно на Гродненщине, меньше в Минске и на востоке страны — тут против белорусского протестуют обычно люди, воспитанные на Гродненщине. Поляки, считающие, что лишь польский язык достоин применения в сфере сакрум, особенно плохо воспринимают объединение языков на Святой Мессе (Мше), на которой, правда, литургию отправляют по-польски, однако в проповедях и песнопениях звучит белорусский. Верующие воспринимают это как лишение их даже этой Святой Мессы, которая должна была бы проводиться по-польски, а также как игнорирование их права выбора в костёле. К числу противников белорусского языка относятся люди, защищающие польскость Костёла в Беларуси и считающие белорусский низким, недостойным роли литургического языка.

Описывая социолингвистическую ситуацию в Беларуси нельзя обойти вниманием роль русского языка в многоязычном обществе. Русский не является языком литургий католического Костёла в Беларуси — этим статусом наделены белорусский и польский языки. Русский не применяется также для создания текстов сакральных песнопений, однако он выступает в костёле в нескольких функциях. Он часто служит вспомогательным языком, на котором произносятся объявления для прихода. Иногда возникает в польско- либо белорусскоязычной проповеди, что может отражать низкую языковую компетенцию священника, который не справляется с польским или белорусским языком. Включение русского языка может быть также оправдано тем обстоятельством, что слова обращены к детям. Приём, о котором я слышала не единожды, было усиление посредством повторения по-русски важнейших положений проповеди священника. По-русски могут даваться инструкции министрантам, осваивающим службу вблизи алтаря. Из приведённых примеров видно, что сила русского языка — в его коммуникативности и всеобщем понимании. Когда в литургии священного богослужения всё уже исполнено, можно на минуту оставить литургический язык — белорусский или польский — и прочитать несколько объявлений по-русски. Но спустя минуту благословение будет дано по-польски либо по-белорусски.

Вторая область, в которой отмечается присутствие русского языка, это личная молитва молодых людей. Многие из них отмечали, что русский — это язык спонтанной молитвы, импровизированного обращения к Богу. Молитва, в которой говорится о наиболее жизненно важных делах, произносится на самом близком человеку языке. Это очень важно, так как может означать спустя какое-то время очередной поворот в языковой политике католического Костёла в Беларуси.

Новая религиозная лексика — яркий показатель самосознания Католического костёла в Беларуси. В ней обнаруживается обращение к польским образцам, несмотря на возможность использования религиозной лексики, существующей в литературном белорусском языке; однако источник этой лексики часто находится в церковнославянском, а это, видимо, трудно принять в католической среде в Беларуси. В итоге, мы видим парадоксальную ситуацию: нежелание по-

жилых верующих введения белорусского языка в жизнь костёла — и белорусскую религиозную католическую лексику, сформировавшуюся с использованием польских образцов. Последнее свидетельствует об уважении к языковым и культурным навыкам верующих Католического костёла в Беларуси.

Данная лексика не всегда одобряется пользователями белорусского языка. Она имеет как своих сторонников, так и противников. Граница не проходит между католиками и православными, как и между белорусскоязычными и польскоязычными пользователями. В данном случае сложно определить какие-либо правила. Одни её принимают, другие – нет. Достаточно большое количество противников она находит среди православного духовенства, которое раздражено выразительной ассоциацией с польскостью. Однако в настоящее время именно католическая лексика является наиболее полным собранием религиозной лексики на белорусском языке. Это подчеркивают также белорусские языковеды и лексикологи, которые не всегда положительно относятся к католицизму. В связи с вышесказанным возникает вопрос: Белорусская православная церковь ограничится церковно-славянской лексикой или же, подобно католикам, попытается создать своим верующим современный белорусский религиозный язык?

Литература

Golachowska E. (2012). *Jak mówić do Pana Boga. Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku,* Warszawa.

Golachowska E. (2013). *Zmiana repertuaru imion katolików w Świrze na pół- nocno-zachodniej Białorusi w drugiej połowie XX wieku*, w: E. Dzięgiel, T. Koprysz (red.), *Niejedno ma imię. Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane* Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej, Warszawa 2013, s. 145–158.

Golachowska E. (2014). *Współczesny Kościół katolicki na Białorusi wobec dziedzictwa prawosławia i polskiego katolicyzmu: zagadnienia socjolingwistyczne,* w: D. Gil, M. Kuczyńska (red.), *Słowiańska mozaika kultur wobec historii (nie)tolerancji i waśni religijnych*, Kraków 2014.

Michailik L.(2008), *Kościół katolicki na Grodzieńszczyźnie w latach 1939-1956*, Warszawa.

Mróz M. (2003), *Katolicyzm na pograniczach*, Toruń 2003.

Kabzińska I. (1999). *Wśród kościelnych Polaków,* Warszawa.

Osiecka D.(2011). *Niech rozbiera się Pan Bóg sam, czyli o języku sacrum na Grodzieńszczyźnie,* w: *Konstrukcje i destrukcje tożsamości I. Wokół religii i jej języka*. red. E. Golachowska, A. Zielińska, Warszawa.

Smułkowa (2002) . *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa.

Straczuk J. (2013), *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Toruń.

LE LEXIQUE RELIGIEUX CATHOLIQUE DANS LE BIÉLORUSSE CONTEMPORAIN CONTEXTE SOCIOLINGUISTIQUE ET CULTUREL

Résumé

L'article vise à interroger le contexte culturel et sociolinguistique de l'apparition et du fonctionnement du lexique catholique biélorusse contemporain. Ce contexte est formé d'une part par les relations entre le catholicisme en Biélorussie et la polonité, et d'autre part, par la confession orthodoxe qui caractérise la majorité des locuteurs biélorussophones.

Les liens entre l'Église catholique en Biélorussie et la polonité sont présents à plusieurs niveaux. Premièrement, pendant des dizaines d'années la langue polonaise était pour les catholiques en Biélorussie celle de la sphère sacrée; deuxièmement, beaucoup de catholiques en Biélorussie se considèrent jusqu'à nos jours comme des Polonais ; troisièmement, aujourd'hui comme dans le passé, un grand nombre de prêtres qui exercent en Biélorussie sont arrivés de Pologne ou y ont été formés.

Le lexique religieux, qui s'est construit au cours des traductions de textes liturgiques vers le biélorusse, témoigne d'une grande conscience de son identité propre par l'Église catholique en Biélorussie. Les influences du polonais et du latin y sont nettement visibles. On aurait pu s'attendre à y trouver plutôt des traces du lexique religieux qui existe déjà dans le biélorusse littéraire, mais ce vocabulaire-là prend ses origines dans le vieux-slave et renvoie donc nécessairement à la confession orthodoxe.

Mots clés: langue de religion, lexique religieux sociolinguistique, catholicisme, Biélorussie.

Ewa Golachowska
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawie, Polska
ewa.golachowska@wp.pl

UDK 792.02 Bauš P.

Christian Eccher

IL TEATRODANZA DI PINA BAUSCH DA UN PUNTO DI VISTA SOCIOLOGICO E LINGUISTICO

In questo lavoro ci occuperemo del Teatrodanza di Pina Bausch con una prospettiva interdisciplinare: dopo un excursus storico sul teatrodanza come fenomeno in sé, passeremo all'analisi delle opere di Pina Bausch, in particolare di "Arien" e di "1980". Attraverso la descrizione di questi due spettacoli, dimostreremo come il teatro e la danza di Pina Bausch siano fondamentalmente legati alle teorie del linguista Ferdinand de Saussure e dello psicanalista Jacques Lacan. Il fine del Teatrodanza di Wuppertal è quello di descrivere la società comtemporanea e i rapporti fra gli esseri umani, fra le classi sociali e fra i sessi da un punto di vista prettamente sociologico e attraverso l'analisi delle opere vedremo tradotte in gesti e parole le principali teorie sociologiche, linguitiche e psicologiche del secolo scorso.

Parole chiave: Teatrodanza, Pina Bausch, sociologia, Lacan, Evento.

1. IL TEATRODANZA DI PINA BAUSCH E IL CONTESTO SOCIALE E STORICO IN CUI È NATO.

Pina Bausch (1940-2009) cominciò a danzare da bambina e già a 15 anni si iscrisse alla prestigiosa Accademia Folkwang di Essen, in Germania. Il direttore della scuola era allora Kurt Joos, divenuto famoso grazie al suo spettacolo "Il tavolo verde", un balletto (interpretato successivamente dalla stessa Pina Bausch) con una chiara connotazione antibellica. A Essen Pina Bausch ebbe modo di conoscere le teorie dell'allora più innovativa corrente europea nell'ambito della danza, l'"Ausdrucktanzbewegung", che corrisponde all'Espressionismo nel campo delle arti visive e che affonda le proprie radici nella ginnastica ritmica nata in Svizzera a inizi '900 a opera di Emile Jacques-Dalcroze (Eker, 2016: 37). Per gli esponenti più significativi di questa corrente, come Mary Wigman, Oscar Schlemmer, Isadora Duncan, la danza era innanzitutto una tecnica e un'espressione artistica che permetteva di esprimere le paure che agitavano l'inconscio dell'uomo contemporaneo, a cominciare dai fantasmi del passato (legati soprattutto al nazismo) e alla sempre crescente supremazia della tecnologia nella vita quotidiana. Nel 1953, Pina Bausch ricevette una borsa di studio che le permise di trascorrere un periodo di studio a New York, al "Juilliard College", dove all'epoca insegnavano coreografi del valore di Paul Sanasardo e Manuel Alum (Eker, 2014). Negli Stati Uniti Pina Bausch ebbe modo di avvicinarsi all'altra grande corrente che influenzava la danza dell'epoca, vale a dire la "Moderne Dance" di Martha Graham, Alvin Nikolai e Merce Cunnigam[1]. Alla base della "Moderne Dance" c'erano non solo il corpo e i movimenti del ballerino, ma anche lo spazio: si partiva dal presupposto che solo la danza potesse rappresentare la lotta dell'individuo nel disperato (e spesso vano) tentativo di uscire dall'anonimato a cui la società di massa lo aveva relegato.

Al ritorno in Germania e dopo un periodo trascorso come insegnante alla "Folkwang" di Essen, Pina Bausch divenne sovrintendente del Balletto di Wuppertal, su chiamata dell'allora direttore dell'Opera di Wuppertal Arno Wüstenhofer. Wuppertal era una città di provincia e le nuove coreografie messe

[1] La "Moderne Dance" può essere considerata come l'erede dei balletti russi dell'impresario e drammaturgo Sergei Diaghilev e dei coreografi Michail Fokin e George Balanchine.. Nel 1934, infatti, Balanchine lasciò la Russia alla volta del nord America per evitare la guerra e i suoi spettacoli rivoluzionarono il balletto statunitense, ancora improntato alla Classicità (Eker, 2016: 37).

in scena da Pina Bausch venivano regolarmente fischiate dal pubblico, che le considerava scandalose. "Fritz" (1973), "Iphigenie aus Tauris" (1974) e le composizioni successive furono un insuccesso totale, ma Wüstenhofer si rifiutò di allontanare Pina Bausch da Wuppertal, come avrebbe voluto il pubblico dell'Opera (Eccher, 2015). Molti ballerini lasciarono la compagnia e questo permise alla Bausch di sostuirli con giovani danzatori conosciuti in America, fra i quali ci limitiamo a ricordare i più importanti, vale a dire Malou Airadou e Dominique Mercy, il quale fa ancora oggi parte del "Tanztheater Wuppertal"[2]. Dal 1976 in poi il Teatrodanza di Pina Bausch non ha semplicemente sviluppato un nuovo modo di danzare, ma ha rivoluzionato completamente il mondo della danza[3]. Proprio nel 1976, infatti, in occasione delle prove dello spettacolo "Blaubart", l'artista tedesca rinunciò a mettere in scena una coreografia già esistente, come aveva fatto prima di allora. Ideò piuttosto un sistema di domande a cui i ballerini dovevano rispondere con dei movimenti, delle piccole coreografie o anche con delle scene teatrali, vale a dire con le parole. Dopo aver attentamente vagliato le "risposte", la Bausch selezionava il 20% di tutto il materiale che aveva a disposizione e lo strutturava in una coreografia. Solo a quel punto, insieme al musicista Matthias Burkert, sceglieva gli accompagnamenti musicali (che non erano più relegati alla tradizione "alta", quella della musica colta, ma spaziavano dall'opera ottocentesca alla musica popolare e al rock giapponese) e si occupava della scenografia, grazie al fondamentale aiuto di Rolf Brodsky (morto nel 1980) e successivamente dell'architetto Peter Pabst (Eker, 2015). Danza, recitazione, musica e coreografie creano un universo semiotico che ha permesso al Teatrodanza di superare i confini delle singole arti e di assumere una valenza che va al di là della mera danza e del mero teatro: un valore linguistico e sociologico che riassume lo *Zeitgeist* del '900, come si vedrà dall'analisi di due opere della stessa Bausch, "1980" e "Arien" (Servos, 2008).

2. ANALISI DI DUE OPERE DI PINA BAUSCH: "ARIEN" E "1980"

La prima di "Arien" risale al 1979. Lo spettacolo, la cui durata è di circa due ore, appartiene alla prima fase della produzione artistica di Pina Bausch, quella contrassegnata da una predominanza del teatro sulla danza. Nella seconda fase, invece, che comincia con la messa in scena di "Der Fensterputzer" nel 1997, è la danza a essere la protagonista indiscussa; inoltre, nelle coreografie di fine anni Novanta e in quelle del nuovo millennio c'è una vena di ironia e di allegria più marcata rispetto alle composizioni degli Settanta e Ottanta. Secondo Dominique Mercy, il cambiamento è dovuto non tanto alla Bausch, quanto alle nuove leve del Teatrodanza: i ballerini più giovani, infatti, hanno portato una nota di ottimismo che alla coreografa tedesca e ai danzatori più anziani era in realtà estranea (Eccher, 2014).

"Arien" comincia in maniera insolita: il palcoscenico dell'Opernhaus è aperto, spalancato[4]: dalla platea si riescono a distinguere la soffitta, con i riflettori appesi a grappolo sulla graticcia, la grande porta antifuoco che mette in comunicazione il boccascena con l'esterno, i muri portanti, neri e spessi. La superficie del palco è completamente allagata, come fosse una piscina. Ai lati ci sono degli specchi con dei tavolini e delle mensole sui quali sono disposti a caso oggetti per il trucco, pettini, forbicine, pinzette, quasi ci trovassimo nei camerini dell'Opera. A dominare è una sensazione di confusione, di caos, resa ancora più pesante dall'acqua nera che ristagna ovunque. Gli attori-danzatori entrano in scena a spetta-

[2] Non appena cominciata la collaborazione con l'Opera di Wuppertal, Pina Bausch cambiò il nome del "Balet Wuppertal" in "Tanztheater Wuppertal".

[3] Osserva giustamente Rita Schulze-Reuber che il Teatrodanza come fenomeno è legato ai movimenti giovanili del '68 e degli anni '70. Fu infatto lo spirito di quel tempo a spingere molti coreografi e registi a riformare il teatro e la danza e a fondere diversi generi artistici per cercare di creare qualcosa di nuovo. Il Teatrodanza non è una prerogativa esclusiva di Pina Bausch, ma è indubbio che l'artista di Wuppertal si è distinta per originalità. Fra gli altri gruppi di Teatrodanza, ricordiamo qui quelli fondato da Gerhard Bohner, William Forsythe, John Neumer, Henrietta Horn e Daniel Goldin (Schulze-Reuber, 2008: 35-50).

[4] L'autore di questo testo ha avuto modo di vedere Arien nel maggio del 2017 al Teatro dell'Opera di Wuppertal. Il "Tanztheater Wuppertal" lo ha riproposto fedelmente in un "Wiederafuname", vale a dire dopo aver attentamente analizzato i filmati dell'epoca in cui l'opera fu presentata al pubblico. A occuparsi di questo lavoro filologico, che prevede anche lo studio degli appunti della stessa Bausch, che la "Fondazione Bausch" sta ancora meticolosamente raccogliendo, sono le collaboratrici storiche di Pina Bausch, Bénédicte Billiet e Josephine Ann Endicott.

colo non ancora iniziato: si siedono davanti agli specchi, parlano fra loro, si pettinano. Gli spettatori nel frattempo si affrettano verso il proprio posto e chiacchierano ad alta voce.

La pièce finalmente comincia ma le luci in sala rimangono accese. Un uomo seminudo legge ad alta voce un passo di un libro. Una donna seduta a terra si lamenta di sentire male in varie parti del corpo e infila a più riprese un dito in bocca. Un ballerino si guarda allo specchio e mostra i propri muscoli al pubblico. Una musica jazz fortemente sincopata invade la platea. Gli attori si mettono in mostra, quasi cercassero di autoaffermarsi davanti al pubblico. Si comportano esattamente come i bambini quando si sforzano in ogni modo di richiamare l'attenzione degli adulti. L'acqua in cui si muovono li rende più vulnerabili, bagna loro le scarpe e i vestiti. L'apparente caos della scena iniziale è in realtà studiato: traiettorie, movimenti, espressioni del viso: nulla è lasciato al caso. Siamo di fronte a una vera e propria coreografia, quella del mondo post-moderno, in cui ogni individuo vuole o crede di trovarsi al centro dell'universo e non si rende conto di essere invece immerso nella società di massa e di non contare assolutamente nulla (Schulze-Reuber, 2008: 55). Questo fenomeno, che Pina Bausch aveva notato già negli anni Sessanta, si è inasprito e ha assunto dimensione patologiche negli ultimi dieci anni, con lo sviluppo delle nuove tecnologie informatiche e la comparsa delle "reti sociali": sui profili Facebook o Instagram, ognuno mette in mostra sé stesso, con l'illusione di richiamare l'attenzione di tutti gli altri esseri umani. Siamo letteralmente sommersi da centinaia, migliaia di fotografie-selfie che mostrano la stessa persona mentre svolge le attività più comuni, le quali assumono spessore e valenza solo se vengono messe in rete e se vengono viste dagli altri (Bauman, 2009: 33). Nessuno sembra accorgersi della contraddizione fondamentale che sta alla base del modo contemporaneo di relazionarsi: gli esseri umani sono in continuo contatto fra loro ma ognuno siede nella propria stanza davanti a un computer, solo. Il filosofo tedesco Leibniz considerava il mondo come un insieme di "Monadi", entità che non comunicano realmente fra di loro (Žižek, 2008: 126). Questo è quanto accade nella società globale contemporanea e sul palcoscenico di Wuppertal: ciascun ballerino fa qualcosa; parla, racconta barzellette, ammicca al pubblico per piacere più degli altri; nessuno però ascolta i propri compagni, nessuno si ferma per riflettere. È quello che il sociologo tedesco Gerhard Schultze definisce "Erlebniss und Spaßgesellschaft", vale a dire la società dell'avvenimento e del divertimento, in cui il fine ultimo della vita sembra essere legato esclusivamente al divertimento e al piacere fisico (Schultze, 1992; Kišjuhas, 2018). Il risultato, sul palcoscenico e nella vita, è una cacofonia di suoni, immagini, movimenti che l'acqua rallenta e rende più pesanti. Finché non comincia la tragedia: una donna urla, con tutta la propria forza. Le luci in sala si spengono, rimane illuminato solo il palco; l'acqua riflette la luce sul soffitto del teatro, l'occhio dello spettatore è attratto dalla pace e dall'armonia che i riverberi emanano, lontani, quasi si trattasse di un'altra dimensione, metafisica e astratta. È il caos, la fine del mondo: tutti corrono, come in preda a un attacco di panico, alcuni ballerini si tuffano sulla ribalta e schizzi d'acqua fredda arrivano fino alle prime file della platea. In sottofondo, l'aria "Selve amiche" di Antonio Caldara, autore barocco, nell'interpretazione storica di Beniamino Gigli. Una musica struggente che rende i danzatori ancora più vulnerabili, fragili. "Chiede a voi / quest'alma amante / qualche pace / al suo dolor", canta Gigli[5]. No, non c'è pace in "Arien". C'è forse catarsi per quegli spettatori che riescano a riconoscere loro stessi sul palcoscenico e a riflettere sulla condizione storico-esistenziale in cui viviamo oggi. L'isteria non aiuta però a capire i meccanismi profondi che regolano le dinamiche sociali; dovrebbe essere la testa a dare il senso alla protesta. Passato il momento drammatico, quello in cui il corpo esplode (bulimia, anoressia, panico), esaurita la carica di angoscia e di aggressione a cui l'inconsapevolezza e l'ansia danno vita, tutto torna come prima. I ballerini ricominciano a mettersi in mostra, di nuovo si truccano, giocano fra loro, come fossero bambini. Si ha l'impressione che gli stessi ballerini non sappiano neppure chi siano. Il loro comportamento non ha un fine, che non sia quello di affermare il proprio IO. "Arien": "Quando qualcuno sta in piedi da solo e canta un'aria d'opera, non è davvero solo?", disse la coreografa tedesca durante un'intervista (Bausch, 2016: 45-59). Ogni danzatore è solo, è una Monade. Ognuno crea un'immagine di sé stesso e si identifica in quella costruzione: la maschera diventa il volto. A un certo punto, le ballerine si

[5] https://www.youtube.com/watch?v=zo_5Qfu2f3k

siedono sul proscenio; i danzatori le truccano, le vestono con abiti strani, le rendono più belle e allo stesso tempo le ridicolizzano, con veli lunghissimi, occhiali enormi, banane sbucciate nelle mani. Nella società conteporanea, è soprattutto la donna a essere vittima, a dover assumere le sembianze che l'uomo le impone. Lo spettacolo va avanti, le scene ripetono all'infinito l'ansia di apparire degli attori. Finché non appare Lui: elegante, silenzioso, altezzoso, indifferente ma dolce e impietoso nello stesso tempo: l'ippopotamo; una macchina così ben fatta da sembrare un animale vero. Entra in scena silenziosamente, fra le risate del pubblico. Avanza, guarda i ballerini che lo osservano a loro volta con curiosità e attenzione; un'attrice intenta a truccarsi si alza, ha lo sguardo rapito, comincia a ridere. È chiaro: si è perdutamente innamorata di lui. Sì, dell'ippopotamo. Poco dopo nuotano insieme: a sinistra del palco, verso il fondo, c'è una piccola piscina, in cui l'acqua è profonda un metro. Lei e lui ci si tuffano e giocano. In realtà, l'ippopotamo è indecifrabile: è il protagonista indiscusso della rappresentazione ed è l'unico che non parla, non si mette in mostra. Semplicemente C'È. La ragazza organizza una cena; intorno al tavolo posto al centro del palco, in mezzo all'acqua, si riuniscono a uno a uno tutti i ballerini. Arrivano alla spicciolata e salutano la loro ospite con fare eccessivamente affettato. Si siedono e restano per interminabili minuti in silenzio; al centro della tavola una radio da cui si diffondono le note di un'aria di Schubert. C'è un piatto anche per l'ippopotamo, che preferisce rimanere accovacciato lontano. La sua innamorata allunga la mano, vorrebbe accarezzarlo e dargli delle fragole. Lui rimane immobile, indifferente. Non reagisce neanche di fronte al bicchiere di champagne che la donna gli porge e poi trangugia in un sorso non appena vede che Lui si alza e se ne va. È l'inizio di una nuova tragedia: gli ospiti abbandonano le proprie sedie, si danno rumorose pacche sulle spalle, mangiano con foga, ridono e a scherzano fra loro. Nessuno sembra accorgersi del dolore della donna, lasciata sola dall'ippopotamo. In un film, il regista farebbe dei primi piani sulla protagonista; in un romanzo, l'autore la metterebbe al centro del discorso. In "Arien" questo non avviene: lo spettatore deve sforzarsi, concentrarsi per rendersi conto che la ragazza piange. Tutto intorno è il caos, gente che urla, mangia, corre. Non c'è una gerarchia: dolore, amore, stupidità, intelligenza: sul palcoscenico di Wuppertal tutti questi sentimenti si equivalgono. Pina Bausch rinuncia a ogni ideologia; il teatro non ha un fine educativo, il teatro rappresenta il mondo così com'è. L'ippopotamo se n'è andato, tornerà più tardi, sempre misterioso e indifferente alla miseria umana. L'apoteosi non tarda ad arrivare: mentre i danzatori si muovono in ogni direzione, due galeoni in miniatura navigano a filo d'acqua e si cannoneggiano, fino a prendere fuoco. Il pubblico ride: l'assurdo è di casa a Wuppertal. I velieri da guerra sono sicuramente una metafora dei rapporti umani, sempre burrascosi, ma anche un riferimento metateatrale. Pina Bausch vuole ricordare al pubblico che l'idea di allagare arene e piazze ha origine nell'antica Roma, quando il Colosseo e piazza Navona venivano sommersi per stupire il pubblico con spettacoli bellici e battaglie navali.

I danzatori continuano a correre, su e giù, instancabili; uno di loro compare all'improvviso sul parapetto della galleria e annuncia di volersi suicidare. Tutti gli altri dal palco lo invitano a non fare pazzie: lui se ne va piangendo. Era solo un tentativo, più originale e più drammatico degli altri, di mettersi in mostra. La donna innamorata continua a piangere e a rimanere in disparte, sempre più raramente prende parte ai giochi dei compagni e spesso balla da sola al centro del palco: il corpo si muove poco, sono soprattutto le mani e le braccia a spostarsi, quasi a tremare.

In un film del regista ungherese Béla Tarr intitolato "Le armonie di Weckmeister" (finito di girare nel 2000), il corpo di una balena morta viene portato da alcuni uomini in giro per l'Europa centrale, in tournée, su un camion; il cadavere causa scompiglio fra la popolazione di una cittadina pannonica. La balena risveglia negli uomini le insicurezze, le paure e dà luogo a una rivolta confusa e violenta: il popolo si riunisce in piazza e senza motivo distrugge ospedali e luoghi pubblici. Il grosso mammifero diventa una metafora delle pulsioni inconsce che hanno portato la società europea alle diverse forme di fascismo del '900. L'ippopotamo di "Arien" rappresenta non tanto l'amore infelice, quanto l'Altro da sé, quell'Altro su cui noi proiettiamo le nostre speranze e le nostre frustrazioni, i nostri desideri. Lo psicanalista Jacques Lacan ha scritto che il rapporto sessuale non esiste (Furlanetto, 2009). Con un errore di prospettiva, noi tendiamo a pensare che una persona ci attragga perché bionda o bruna, bella, intelligente, simpatica. Lacan non è d'accordo: l'altra persona non ha alcun merito e alcuna colpa. L'attrazione è

in noi stessi, è una nostra proiezione sul corpo dell'Altro di nostre percezioni e imprinting infantili. Ciò è esattamente quello che Pina Bausch vuole comunicare al pubblico: che colpa può avere un ippopotamo se una donna si innamora di lui? L'ippopotamo basta a sé stesso, è l'unico in "Arien" che non si mette in mostra, che non ha bisogno di autoidentificarsi. Lui è semplicemente ciò che è, con il suo muso simpatico, il grande sedere spesso rivolto in maniera irriverente verso il pubblico e il desiderio di tuffarsi in acqua. Che la donna si innamori di lui proprio perché in lui vede quella fiducia in sé stessa che a lei manca? Probabile; in ogni caso, l'ippopotamo non ha responsabilità. Non è tenuto a ricambiare l'amore, non è tenuto neanche ad accorgersi che la ragazza esiste. L'ippopotamo è la vita in sé, è la Natura che si accontenta di esserci e di vivere. Come un albero, come un fiore. Noi esseri umani abbiamo bisogno di creare ponti; raramente ci riusciamo. Il Teatro, quello vero, permette davvero di comunicare (Sebić, 2014; Eccher, 2015). Il privilegiatissimo pubblico di Wuppertal esce dall'Opera e si sente meno solo, perché ha visto sé stesso e le proprie paure sul palco, in scena, per quasi due ore. E si è riconosciuto per quello che è, specie umana, vittima forse di un errore esistenziale ma anche padrone della propria vita, spettatore stupefatto della bellezza e della dannazione dell'Essere. In platea o in galleria, il corpo della persona seduta vicino a te – che guarda l'ippopotamo esattamente come te – non è più quello di una monade, ma di un compagno. Un allievo di Lacan, il filosofo Alain Badiou, sostiene che lo psicanalista svizzero aveva ragione ad affermare che il rapporto sessuale non è un rapporto, e che quindi non c'è comunicazione fra gli esseri umani. Aggiunge però che due monadi, due corpi, due menti possono entrare davvero in contatto, e ciò grazie all'Evento: ci vuole Qualcosa che unisca due o più persone, che le porti su un terreno comune, che le faccia davvero incontrare (Sebić, 2014; 33-44). Per Badiou il Teatro è l'Evento per eccellenza. Anche l'Amore è un evento che permette di costruire un rapporto (Badiou: 2015). La ragazza innamorata dell'ippopotamo non vive nessun Evento: proietta soltanto proprie aspettative sull'Ippopotamo. Pina Bausch crea un vuoto assoluto sul palcoscenico che si estrinseca in una totale mancanza di comunicazione fra i ballerini; chi fra il pubblico osserva e capisce la miseria insita nella vita, chi guarda le proprie paure e le proprie ansie in faccia cerca automaticamente il contatto con gli altri. Il "vuoto" sul palco corrisponde a un "pieno" in platea. Pina Bausch è stata davvero una grande artista: luci, scenografia, movimenti, tutto contribuisce a creare l'Evento. Da un certo punto di vista, gli spettatori si innamorano l'uno dell'altro, tendono a comunicare fra loro, durante e spesso anche dopo lo spettacolo (Badiou, 2008). Poi ognuno ritorna alla propria vita, a tuffarsi nell'acqua in cui ha sempre nuotato. L'Evento è accidente, è momentaneo. Il Teatro non cambia la vita, ma regala consapevolezze.

Pina Bausch sapeva che il Teatro, anche il suo, può alleviare per un instante l'insostenibilità dell'essere; poi si rientra in gioco perché, come diceva di nuovo Lacan, sulla scorta della riflessione del linguista Saussure, noi non parliamo, noi siamo parlati (de Saussure, 1970: 87). Chi parla un linguaggio proprio e crea un proprio lessico, una propria sintassi, viene di solito considerato un matto (Eker, 2015, 106) Noi non pensiamo, noi siamo pensati. Bisogna essere degli eroi per opporsi alle pressioni dell'ambiente circostante, asserisce Nelida Milani (Milani, 1991: 45). Noi non viviamo, noi siamo vissuti dalla vita, dalle regole sociali a cui non possiamo opporci. Certo il Teatro non può cambiare la nostra condizione esistenziale: il pubblico, al termine della rappresentazione, fa esattamente quello che fanno i ballerini alla fine di "Arien", durante gli ultimi minuti della rappresentazione: ricomincia a vivere la propria vita. La scena iniziale si ripete, identica: alcuni attori si pettinano, altri leggono, altri ancora mostrano i muscoli al pubblico. Solo la ragazza innamorata continua a piangere e ha un'aria completamente distrutta. Compare una coppia, un uomo e una donna, si tengono per mano: si avvicinano alla vasca dove l'acqua è più profonda e dove l'ippopotamo e la sua ammiratrice avevano nuotato e si tuffano. In quel preciso momento, le luci si spengono e l'intero teatro rimane per interminabili secondi al buio.

Che quello di Pina Bausch sia un teatro prevalentemente sociologico, è ancora più evidente in "1980", lo spettacolo che prende il nome dall'anno in cui Pina Bausch lo ideò. La scenografia è molto semplice: sullo sfondo c'è un cervo e ai lati sono disposti, appoggiati su cavalletti di ferro, dei grandi riflettori, immobili come una coorte di cortigiani. Il palco, però, è completamente ricoperto d'erba e sembra un immenso prato di campagna. La piéce dura quasi tre ore e mezza e comincia di colpo, senza preavviso: un uomo, vestito in maniera elegante, siede su una sedia di legno: con fare infantile, infila

faticosamente, proprio come fosse un bambino, un cucchiaio nella zuppiera che ha sulle gambe; a ogni boccone, guarda il pubblico e scandisce: "Pour maman, pour papa, pour la tante Marguerite…". Si sposta continuamente lungo il palco, portando con sé la zuppiera e la sedia. Una donna appare in scena con in mano una torta: canta "Happy birthday to me" e al posto delle candeline spegne in maniera ossessiva il fuoco di un accendino che un altro ballerino ha in mano. "1980" è un ricordo dell'infanzia, ma è anche un viaggio nel tempo che fonde insieme passato, presente e futuro; è la rappresentazione della solitudine, della continua ricerca d'amore da parte degli essere umani e nello stesso tempo dell'insufficienza delle parole nel descrivere la realtà contemporanea, la complessità dei rapporti amorosi e interpersonali. "1980" è uno spettacolo assurdo, comico e tragico nello stesso tempo. Fastidioso, dolce, sensuale, comico, tragico: una perfetta allegoria della vita, messa in scena attraverso un susseguirsi continuo di gesti, di corpi i cui movimenti smascherano la menzogna del linguaggio. Walter Pedullà, critico letterario, ha spesso scritto e sostenuto che nel '900 si dice "patata" ma si pensa "carota" (Pedullà, 1979: 50). È esattamente quello che accade sull'erba del Teatro dell'Opera di Wuppertal: gli attori-ballerini parlano, raccontano e si raccontano, snocciolano episodi della propria infanzia, parlano della paura del buio che avevano da bambini, spesso i loro monologhi si sovrappongono, ciascuno vuole che il pubblico ascolti la sua storia e non quella degli altri. Le parole però non sono sincere. C'è il sospetto che dietro si nasconda qualcos'altro, il terrore della solitudine, l'angoscia di invecchiare. Il pubblico, da cui i ballerini pretendono ascolto e complicitità, non è più tale: al Teatro dell'Opera tutti scoprono di essere solo esseri umani, con le stesse angosce, le stesse paure e le chiacchiere vuote degli spettatori nel foyer durante la pausa dello spettacolo valgono quanto quelle degli attori sul palco. Significanti senza significato. A restituire al linguaggio la funzione comunicativa è il corpo, o meglio, la danza. Per Pina Bausch la danza non è soltanto il ballo, ma tutto ciò che tramite il movimento smaschera la finzione linguistica in cui siamo immersi (Bausch, 2016: 35)[6]. Le scene sono spesso senza musica: una donna trucca un uomo seduto su una sedia. È sempre il linguaggio prossemico a smascherare l'insicerità di quello verbale: a metà della prima parte, un'attrice prende sulle proprie gambe un ballerino e lo culla come fosse un bambino. Poi lo fa alzare, lo guarda in maniera sensuale e gli sbottona i pantaloni che cadono a terra. La scena è straniante, i ruoli si confondono, la madre diventa amante o vicerversa. La donna fa nuovamente accomodare l'uomo sulle proprie ginocchia, a pancia in giù, quasi lo volesse sculacciare. Lo sguardo della donna, fisso sul pubblico, comunica però curiosità morbosa e impellente desiderio, non è certo materno. La donna solleva le mutande dell'uomo e dà un piccolo colpo con la mano a ciascuna delle due natiche: una sculacciata o una carezza? Il pubblico rimane dubbioso e stranito. Durante l'intervallo, due giovani ballerini continuano a sfidarsi in corse mozzafiato, giochi di abilità ma nessuno dei due vuole ammettere che l'altro ha vinto. Gli assistenti di scena rimettono a posto il manto erboso, qualche spettatore rimane seduto e parla al cellulare, le categorie tipiche del teatro saltano: non esiste l'intervallo, non esistono le pause, esiste solo la vita viva eternamente. La seconda parte dello spettacolo è delirante: un uomo con un bicchiere in mano tira l'acqua sul volto delle ballerine, disposte in fila quasi ad aspettare una punizione. È un atto di violenza gratuito che le donne accettano, anche se malvolentieri. Segue un quiz assurdo, un ballerino dalla platea interroga le donne in fila, a cui si sono aggiunti anche dei maschi: devono parlare dei "dinosauri" o descrivere con tre parole la propria terra di origine. Le risposte sono infarcite di luoghi comuni: il linguaggio rivela di nuovo la propria natura superficiale e fasulla (le associazioni mentali sono a tal punto automatiche che alcuni ballerini rispondono in rima: la Germania è sintetizzata nella triade "Adenauer, Beckembauer, Schopenauer" e l'Italia si riduce a "Fellini, Paganini, Tortellini") ma sono di nuovo i movimenti del corpo a svelare il carattere dei personaggi: se la Parola degrada e il significante perde di significato, non rimane che il linguaggio prossemico a comunicare con sincerità. Che di tragedia si tratti, lo testimonia la ballerina che per ben due volte compare in fondo al palco e danza da sola e che i restanti attori ignorano totalmente: la donna si muove con movenze simili a quelle della stessa Bausch in "Caffè Muller" (1978), lo spettacolo che ha reso la coreografa di Wuppertal celebre

[6] In un'intervista, Pina Bausch ha asserito di avere un estremo rispetto nei confronti delle parole e per questo le usa solo quando sono davvero necessarie (Bausch, 2016: 82). Quest'affermazione ricorda quella dello scrittore Ivo Andrić, il quale asserì che "una parola di troppo non adrebbe mai detta" (Matvejević, 1996: 98).

in tutto il mondo. "1980" testimonia l'afasia in cui si trova la società contemporanea, che sembra non avere più un linguaggio per descrivere il mondo che la circonda: si parla ancora di patria e di nazione in un'epoca in cui l'economia è completamente globalizzata (Žižek, 2008); la politica non riesce o non sa trovare risposte alle sfide del tempo presente (sovrappopolazione, riscaldamento globale...) e tramite un linguaggio che spesso rasenta il turpiloquio semplifica, banalizza la realtà (Zagrebelsky, 2010). Dalla propria condizione esistenziale però l'essere umano non può scappare, sembra dirci Pina Bausch nella scena finale di "1980": una ballerina rimane da sola di fronte a tutti gli altri attori, esattamente come era avvenuto nella prima parte dello spettacolo, quando tutti i danzatori, a turno, salutavano la donna che sembrava dovesse partire. Anche in questo caso, i dialoghi erano per lo più di circostanza: "Saluti tutti a casa", "Peccato che tu te ne vada così presto"… alla fine della piéce, invece, i protagonisti rimangono muti. La donna ha uno sguardo addolorato, gli altri ballerini la fissano con un misto di rabbia, dolore e dispiacere. Davanti alla Fine, alla morte, all'unica verità esistenziale che non può essere in alcun modo rimossa, i ballerini, che hanno giocato ad attirare l'attenzione altrui per quasi due ore, di colpo tacciano e non si muovono: anche la danza è in questo caso una danza immobile. Come spesso nella musica contemporanea è il silenzio a essere la più alta espressione sonora (Evangelisti, 1990). In questo assoluto silenzio, per la prima volta, c'è sincerità e il linguaggio prossemico corrisponde totalmente a quello della Parola. Una contraddizione: nella società contemporanea, si comunica soltanto quando si sta zitti. Pina Bausch sembra volerci dire che è proprio da questo silenzio che dobbiamo ricominciare, fuori dal teatro, nella vita quotidiana, a ideare un nuovo linguaggio, autentico e che dia ai sgnificanti nuovi significati.

Bibliografia

Badiou Alain (2015). *Rapsodia per il teatro. Arte, politica, evento.* Cosenza: Pellegrini.

Bauman Zygmund (2009). *Intervista sull'identità*. Bari: Laterza.

Bausch Pina (2016). *O-Ton*. Wuppertal: Pina Bausch Fondation.

De Saussure Ferdinand (1970). *Corso di linguistica generale*. Roma-Bari: Laterza.

Eker Kristijan (2016). Tancteatar Pine Bauš. In *Interkulturalnost*, 11, 36-46.

Eccher Christian (2014). *Intervista con Dominique Mercy*, inedito.

Eccher Christian (2015). *Vento di Terra*. Roma: La Sapienza editrice.

Evangelisti Franco (1990). *Dal silenzio a un nuovo mondo sonoro.* Semar: Roma.

Furlanetto Claudia (2009). *Attorno al seminario Ancora di Jacques Lacan*. In: *Esercizi filosofici*, 4, 102- 113.

Kišjuhas Aleksej (2018). *Zašto da budemo srećni?*. In *Danas*, 7-01-2018.
https://www.danas.rs/kolumna/aleksej-kisjuhas/zasto-da-budemo-srecni/

Matvejević Predrag (1996). *Mondo ex*. Milano: Garzanti.

Milani Nelida (1991). *Una valigia di cartone*. Sellerio: Palermo.

Pedullà Walter (1979). *Alberto Savinio, scrittore ipocrita e privo di scopo.* Villorba: Anordest.

Programmheft Tanztheater Wuppertal zu Wiederaufnahme „Ahnen" (2017). Wuppertal: Pina Bausch Foundation.

Schulze Gerhard (1992). *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart.* Frankfurt am Main-New York: Campus.

Schulze-Reuber, Rita. *Das Tanztheater Pina Bausch: Spiegel der Gesellschaft.* Frankfurt am Main: Fischer.

Sebić Mirko (2014), *Manifesti ravnice*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Servos Norbert (2008). *Pina Bausch. Dance Theatre*. Munich: Kieser.

Zagrebelsky Gustavo (2010). *Sulla lingua del tempo presente.*Torino: Einaudi.

Žižek Slavoj (2008). *U odbranu izgubljenih stvari*. Novi Sad: Akademska knjiga.

POZORIŠTE-PLES PINE BAUŠ SA SOCIOLOŠKOG I LINGVISTIČKOG ASPEKTA

Rezime

Rad se bavi analizom Tancteatra Pine Bauš, koja je tokom 70-ih godina proslog veka izazvala revoluciju u svetu plesa i pozorišta. Posle kratka *excursusa* u istoriji Tancteatra, analizirali smo dve predstave, *Arien* i *1980.* To nam je dalo mogućnost da shvatimo vezu između pozorište-plesa i društva u kome živimo: umetnost, sociologija, psihologija i lingvistika se prožimaju u delima koja smo analizirali.

Kjučne reči: Tancteatar, Bauš, sociologija, Lakan, Događaj.

Christian Eccher
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski Fakultet
christian.eccher@gmail.com

UDK 323.15:910.1(411)

Milena Kaličanin

COMPREHENSION OF NATIONAL IDENTITY BY READING THE LANDSCAPE: AN EXAMPLE OF SCOTLAND

The paper focuses on diverse artistic depictions of Scotland in order to pinpoint the evident connection between its main landscape features and widespread stereotypical images influencing the formation of national identity. It was in the 19th century that Scott postulated a unifying national myth of a country whose inhabitants' main features reflect the unified opposites of its landscape – being romantically stern and wild, picturesque and awe-inspiring, benevolent and dangerous. The idea of dueling polarities within one entity" (Martin 2009: 84), known as "the Caledonian Antysyzygy", will be discussed from the perspective of the interrelatedness of the Scottish landscape and identity in the work of a variety of authors (Corrie, Burns, Welsh, Soutar). Their creative insights into this issue will be combined by the critical outline provided by Martin *(The Mighty Scot: Nation, Gender and the Nineteenth-Century of Mystique of Scottish Masculinity*, 2009) and Finlayson (*The Scots*, 1988).

Key words: landscape, national identity, stereotypes, "Caledonian Antysyzygy".

In her review of Martin's *The Mighty Scot: Nation, Gender and the Nineteenth-Century of Mystique of Scottish Masculinity* (2009), Abrams rightfully claims that whereas there is an extensive research into the material lives and representations of Scottish women, serious studies of Scottish masculinity are rather hard to find and mostly limited to two diverse images of Scots: "the hard man" image in the twentieth century or the refined manliness cultivated during the period of the Scottish Enlightenment (Abrams 2010: 634). The gap between these completely diverse representations of Scottish men is rather conspicuous, so Martin decisively sets on a critical quest in search of a myth of Scottish masculinity that contributed to the formation of the Scottish national identity not only within the boundaries of Scotland and the United Kingdom, but also world wide.

"A rugged primal" Highland masculinity (Martin 2009: 6) represents the central image in Martin's study, depicted as a necessary element in the English construction of Scots within the UK. After the Anglo-Scottish Union of 1707, the most common representation of Scottishness was related to the notion of "Britain's masculine heartland" (Martin 2009:3), whereby, in the absence of a nation-state, the only way of the nation to reproduce itself was the narrative. A great part of Martin's study is thus dedicated to a well-known Scottish literary figure, Walter Scott, whose image of the Scottish nation was practically based on the fusion of nation and masculinity, or, as Abrams insightfully claims, "the imagining of the nation was conducted through narratives of the mystique of Highland masculinity" (Abrams 2010: 634).

To Sir Walter Scott, Scotland was the land of "brown heath and shaggy wood", "the mountain and the flood", rustic, rural, harsh, unforgiving and unkind, but still a home, both literally and metaphorically. It was in the 19th century that Scott in his collection of ballads, *The Minstrelsy of the Scottish Borders* (1802-1803), postulated a unifying national myth of Scotland as a country whose inhabitants' main features reflect the unified opposites of its landscape – being romantically stern and wild, picturesque and awe-inspiring, benevolent and dangerous. In Canto Six of *The Lay of the Last Minstrel* (1805), Scott identifies his mother country as an inspiring Muse to his poetic creativity:

O Caledonia! Stern and wild,
Meet nurse for a poetic child!
Land of brown heath and shaggy wood,
Land of the mountain and the flood,
Land of my sires! What mortal hand
Can e'er unite the filial band,
That knits me to thy rugged strand! (Scott 2010: 172)

Bearing in mind the indestructible "filial band" between the poet and the "rugged strand" of his mother country, it is no surprise that with his romantic description of the Scottish landscape, Scott largely contributed to including Scotland in the 'Grand Tour', "the cultural European tour that enticed much of the travel-minded gentry in the 18th and 19th centuries" (BBC 2014: 1).[1]

However, although the concept of Scottish masculinity, constituted by the myth of rugged Highland virility, "a timeless masculine essence" (Abrams 2010:635), could be successfully implanted south of the Scottish border, in Scotland it represented a rather problematic notion. It turned out that the majority of Scots (those geographically associated with the Lowland region) could not appropriate this figure of authentic Scottishness. "The idea of dueling polarities within one entity" (Martin 2009: 84), generally known as "the Caledonian Antysyzygy" phenomenon[2], which denotes the unexpected merging of opposing or paradoxical cultural viewpoints, in Martin's study refers to two contrasted poles: the primitive, warring Highlands and Calvinist, industrializing Lowlands. This polarity is further in the book traced through various economic, social and cultural notions of Scotland, poignantly revealing the author's shrewd perception of "the dilemma of Scottish nationality" as a "tortured relationship" of Lowland Scotland with its Highland half (Martin 2009: 108).

In the same vein, in his popular study, *The Scots* (1988), Finlayson states that the people living in the Lowland area in general tend to have very negative feelings towards the Highlanders, almost as if they were a separate nation. Simultaneously, the Highlanders are equally hostile towards the Lowland Scots. A typical image of the Highlanders by their fellow countrymen from the Lowland region could approximately be summarized in the following fashion: the Highlanders lived their quiet way of life, separated from the rest of the country, not really aware of the things happening around them. They lived peacefully in their communities, called clans, and the only authority there was their clan chief. The Lowlanders generally found them uncivilized because they refused to give up on their traditional way of life. However, the people living in the Highland area are also described as unable to harm, non-malicious, able to forgive and forget, independent and self-sufficient, which are the characteristics not commonly found in their Lowland regional counterparts (Finlayson 1988: 34, 35).

Finlayson finally concludes that the particular environment does shape the character of the Scot, both the Highland and the Lowland. He ultimately describes the Highlanders as large, grand, dignified,

[1] For a further research on Walter Scott, see Kostic, *Scottish Prospect for the Future: Where Do We Go From Here?,* Faculty of Philosophy, Novi Sad, 2014, pp. 253-259.

[2] The very inventor of the term, G. Gregory Smith, writes on its connection with the Scots:
"..- we have a reflection of the contrasts which the Scot shows at every turn, in his political and ecclesiastical history, in his polemical restlessness, in his adaptability, which is another way of saying that he has made allowance for new conditions, in his practical judgement, which is the admission that two sides of the matter have been considered. If therefore Scottish history and life, are, as an old northern writer said of something else, 'varied with a clean contrair spirit,' we need not be surprised to find that in his literature the Scot presents two aspects which appear contradictory. Oxymoron was ever the bravest figure, and we must not forget that disorderly order is order, after all." (quoted in Finlayson 1988: 22)
G. Gregory Smith talks about the contrasts which occupy the lives of the Scottish people as being constantly present, in politics, in the history of their church, in literature, and elsewhere. Finlayson transfers this division further to the geography of the country by concentrating on the conspicuous differences between the two major cities of Scotland, Glasgow and Edinburgh. The first is a typical industrial city, the second - the city of students, lawyers and bankers. Each of these two has its distinctive features, specific for their particular type of residents. Both cities have developed in their own time, in their particular area, but totally opposite to one another. They came to be rivals, divided as the Scottish character: Edinburgh, representing a Lowland reserved type; Glasgow representing a Highland exuberant type of personality (Finlayson 1988: 23).

secret, romantic, and the Lowlanders as merely having an austere feeling, pragmatic to the bone, particularly keen on the practical opportunities in the sphere of industrialization of the land (Finlayson 1988: 35). It is no wonder then that a ragged, romantic Highland masculine type has been more appealing in the creation of the Scottish stereotype to the peoples living outside Scotland and the UK. However, as both Martin and Finlayson deduce in their respective studies, this stereotypical image of Scots has generally represented a great burden to the majority of Scottish population from the moment of its conception during the 19th century to the present day.

This idea will be further explored in the paper through the interpretation of selected literary works (Robert Burns' *Scots Wha Hae*, William Soutar's *Scotland*, Joe Corrie's *Scottish Pride* and Irvine Welsh's *Trainspotting*). The stereotypical interrelatedness of Scottish landscape and national identity in the work of a variety of authors from different historical periods fundamentally exposes completely opposed views on Scottish nation ranging from a paramount sense of national pride (in Burns's comprehension of national identity from the 18th century) to the present-day feeling of bitter remorse and anguish, even disgrace, of being Scottish (in Welsh's 20th century critical perception of 'Scottishness').

….

It is impossible to start a literary survey of Scottish issues without referring to the work of Robert Burns, nowadays usually regarded as the first national poet of Scotland, or the Scots Makar from the 18th century. Apart from the fact that Burns wrote on a myriad of diverse poetic subjects, he also collected folk songs from across Scotland and often revised or adapted them. This was a practice later recognized by Walter Scott who gathered and published national folk tales and ballads, mostly in an archaic and obsolete version of Scottish Gaelic. This is precisely the reason why for modern Scots both Burns and Scot represent national heroes – they managed to hand oral traditional and historical materials down to future generations and, in this way, make them immortal.

A good illustration of the previous claim is Burns's poem "Scots Wha Hae" ("Scots Who Have", in the English translation) (1793), which served as an unofficial national anthem of the country for a long time. Originally written in Scots, the poem depicts Robert the Bruce's address to his military troops before the Battle of Bannockburn in 1314, which is still regarded as one of the crucial dates in the Scottish history. The celebrated King of Scots from the 14th century, Robert the Bruce, was triumphant in the Scottish Wars of Independence against the militarily superior English forces led by King Edward II. In his address to the soldiers, Bruce verily represents the stereotypical image of "a rugged primal" Highland masculinity (Martin 2009: 6):

Wha will be a traitor knave?
Wha will fill a coward's grave?
Wha sae base as be a slave?
Let him turn an flee.
Wha, for Scotland's king and law,
Freedom's sword will strongly draw,
Freeman stand, or Freeman fa,
Let him on wi me.[3] (Bold 1993: 12)

[3] This is an English translation of Burns's poem:
Who will be a traitor knave?
Who will fill a coward's grave?
Who's so base as be a slave? -
Let him turn, and flee.
Who for Scotland's King and Law
Freedom's sword will strongly draw,
Freeman stand or freeman fall,
Let him follow me. (Bold 1993: 12)

It goes without saying that after such a robust, uplifting, patriotic address, not a single soldier considered fleeing the battlefield as a possible option. Burns clearly states that the willing sacrifice made by Bruce and his soldiers should represent a potent legacy for future generations. The poem distinctly contains a mighty warning to his fellow Scotsmen against the forcefully imposed English domination.

The popularity of Burns's poem nowadays testifies to the fact that Scots are in general beset by history, being themselves products of a rather vivid historical and cultural chain of events. This trait can also be comprehended as a stereotypical Highland Scottish quality: without prior thinking and rational envisioning of the English military superiority, led solely by intense patriotic feelings, genuinely adoring every rugged bit and piece of Scotland, Bruce's army managed to defeat the military advanced, loathed Englishmen. The memory of this incredible Scottish victory from the 14th century is still rather potent in the minds of modern Scotsmen, which stereotypically makes them proud Highland traditionalists, as Finlayson validly states. He further generalizes on the relevance of tradition and history to his contemporary fellow countrymen:

> It goes without saying that the interpretation of the past is a subject that animates the Scots like no other, and it is a brave man who will attempt publicly to state his own version. He can expect flat denial and disagreement on all sides from his fellow countrymen. Should a stranger, a non-Scot, attempt an analysis of the Scots, he will be faced not with sniper fire but a solid phalanx of artillery from the Scots standing, for once, shoulder to shoulder. The personal element will become subsumed in a collective defense of patriotism, national prejudices, and the desire to maintain the old myths. The Scots are their own history, a history kept alive like a flame by a nation of guardians who, all too often, are consumed by it. (Finlayson, 1988: 16-17)

Though frequently consumed by a robust defense of the old myths, as Finlayson claims (Finlayson, 1988: 16-17), a potent sense of tradition and history persistently led each generation of Scotsmen to preserve their national heritage. For instance, during the late twenties and early thirties of the 20th century, a major Scottish literary revival took place. The leading theoretical and artistic figure of this movement was Hugh MacDiarmid, a Scottish poet whose main preoccupation was the role of Scots and Gaelic in shaping modern Scottish identity. Also called the Lallans revival – the term Lallans (Lowlands) having been used by Robert Burns to refer solely to the notion of language, the movement's main postulates included the strengthened cultural liaisons between Scots and Gaelic (and not Scots and English as was the case until then). In the preface to an anthology of Scottish poetry, *The Golden Treasury of Scottish Poetry* (1940), MacDiarmid bluntly stated that the prime aim of Scottish literary renaissance was to recharge Scots as "only a stage in the breakaway from English, preliminary to the great task of recapturing and developing our great Gaelic heritage" (MacDiarmid 2011:3).

William Soutar was one of the poets included in MacDiarmid's anthology as one of the leading figures of the Scottish Renaissance literary movement. Hence, a strong sense of belonging to Scottish tradition, particularly from the perspective of writing in Scots or Gaelic, was of paramount importance to Soutar. One of his poems in which the poet's sense of belonging to Scottish tradition can most clearly be seen is definitely "Scotland". Soutar writes about his vision of Scotland as a home for the homeless mind, the only place one can experience existential security and avoid fear of the great unknown that death brings:

> It is owre late for fear
> Owre early for disclaim:
> Whan ye come hameless here
> And ken ye are at hame. (Robertson 2003: 258)

An intense feeling of national pride is rightfully detected in Soutar's lines. Although it is expressed in a more lyrical fashion than Burns's epic outburst in "Scots Wha Hae", the main features of Highland masculine stereotype can still be detected here – the poet dignifiedly expresses his grand feelings towards the mother country, as if demonstrating his deepest reverence for a beloved one, in a secret

and romantic fashion. The fact that he achieves this poetic effect by writing in Scots further reinforces Soutar's patriotic and nationalist outlook.

In the manner similar to Burns, Joe Corrie, Soutar's contemporary, emphasizes the supreme sense of national pride by referring to the Scottish victory at Bannockburn:

> It's fine when the clerk says,
> "Nae 'dole' here for you!"
> To proudly turn,
> And think o'the bluidy slashin'
> The English got
> At Bannockburn. (Robertson 2003: 258)

Although not directly dealing with the matter of reading the Scottish landscape, the main concepts of Highland masculine virility potently lurk behind the poem's metaphors. The poet obviously talks about a difficult life of an average unemployed Scot in the first half of the 20th century. He is on the dole, but even this financial support on the part of the state is frequently denied to him by nameless bureaucrats, proper representatives of the loathed system. However, each time he is arrogantly rejected by the state, this unemployed Scottish individual, at the verge of survival, proudly thinks about the glorious Scottish victory over the dominating English military forces at Bannockburn (1314) and impertinently dashes off. Corrie's choice of elevating national topics, as well as the fact that his poetry is written solely in Scots made T.S. Eliot declare that he was "the greatest Scots poet after Burns" (Joe Corrie, Scottish Poetry Library 2017:1).

However, at the end of the 20th century, the sense of national pride surprisingly takes on a completely different form. A good illustration of the previous claim is definitely a well-known monologue of Renton, the main hero from Welsh's novel "Trainspotting" (1993) and its filmed blockbuster version, directed by Boyle in 1996. In this particular monologue, Renton's vivid outburst at the naïve suggestion of one of his friends that being Scottish inevitably involves a great amount of national pride is potently captured:

> It's SHITE being Scottish! We're the lowest of the low. The scum of the fucking Earth! The most wretched, miserable, servile, pathetic trash that was ever shat into civilization. Some people hate the English. I don't. They're just wankers. We, on the other hand, are *colonized* by wankers. Can't even find a decent culture to be colonized *by*. We're ruled by effete arseholes. It's a SHITE state of affairs to be in, Tommy, and all the fresh air in the world won't make any fucking difference! (*Trainspotting* 1996)

Bearing in mind the unsuccessful Independence Referendum (2014) and Brexit (2016), this monologue captures the origins of a long-lasting Scottish/English animosity starting with the English invasion of Scotland in the late 13th and early 14th centuries' Wars of Scottish Independence, continuing with a generally undesirable Act of Union with England in 1707 and Scottish final merging into the United Kingdom in 1801. In the 1979 Referendum, the majority of the Scottish population voted against devolution; exactly twenty years later, in another Referendum, devolution was finally achieved. This enabled the creation of the Scottish Parliament in Edinburgh at the beginning of the new millennium thus announcing a new chapter in Scottish/English relations.

However, although it seems that the Scottish nation has finally managed to gain some power from the domineering English, Renton seems to be utterly dissatisfied with his fellow countrymen, good at shouting nationalist slogans, but basically with no practical initiative to genuinely change their political and economical position within the UK. Hence, Renton's gloomy verbal outcry reveals that although MacDiarmid's (and Burns's) ideas are rather valid and relevant for the present state of affairs in Scotland, their contemporary echoes are pretty shallow, feeble and superficial. From this perspective, it can

rightfully be deduced that the stereotypical idealistic vision of "a rugged primal" Highland masculinity (Martin 2009: 6) is nowadays seriously threatened and constantly questioned.

In addition, Renton's passionate outburst at the artificially constructed feeling of national pride is well explained in Finlayson's study. Finlayson claims that the Scots use historical myths as a means of gathering the people who would otherwise have nothing in common. The myth of heroic past relies on the significance of Scottish heritage and forms a unifying force that strengthens the nation in the fight against the English, generally perceived as eternal enemies:

> The modern tendency has been for the Scots to create a historical myth of a Celtic past that serves as a focus to unite a people not noticeably unanimous in anything. The heritage of the past is a glue that binds together disparate, and often contradictory, elements in Scottish history and culture to form a common ground that provides a feeling of nationhood, a sense of Scottish identity developed largely as the result of struggle against immemorial antagonists. (Finlayson 1988: 171)

From the modern perspective, the enormous power of historical myth is constantly reiterated, so that the myth itself literally becomes an undesirable and oppressive national concoction; the continuous emphasis on the importance of history nowadays becomes a sort of a burden, as potently captured in Renton's case. Furthermore, a great number of Scots nowadays are rather suspicious regarding the historical myths' true and noble causes, but straightforwardly perceive them as evident conveyors of nationalist messages, mere patriotic fabrications used to fight the English as the ever-present enemies. Thus, the romantic notion of a "rugged primal" Highland masculinity (Martin 2009: 6) (un)fortunately proves to be quite ineffective and fruitless in contemporary Scotland.

…

One of the affirmative ways to interpret "the Caledonian Antyzyzygy" (Martin 2009: 84) is presented by Finlayson who perceives it as a "form of the integration of the self, rather than a mere confusion and conglomeration of contradictions roughly bundled together." (Finlayson, 1988: 31) It seems that every aspect of 'Scottishness' is defined by a necessary set of binary opposites: from the domain of landscape that simultaneously reflects the Scottish character's main features (being romantically stern and wild, picturesque and awe-inspiring, benevolent and dangerous) to the two contrasted images of Scot (the hard, rugged Highlander and the refined, cultivated Lowlander) portraying diverse views on Scottish national identity. Although the attitude towards national identity has significantly changed from the 18th century onwards (the immense sense of national pride is clearly being reduced to (post)modern unpatriotic feeling of disillusionment), the plain fact is that both dueling polarities do constitute and shape contemporary Scottish nation. It has been created throughout the centuries of (un)fortunate historical and political chain of events that testify to a strong bond, or interdependence, among its sets of binary oppositions, completely integrated into a vision of a unifying national myth and, ultimately, difficult to be broken or annihilated.

References

Abrams, L. (2010). *Review of Maureen M. Martin's The Mighty Scot: Nation, Gender and the Nineteenth-Century of Mystique of Scottish Masculinity* in Victorian Studies, Volume 52, Number 4, 634-635.

BBC. *Writing Scotland* (2014). http://www.bbc.co.uk/programmes/profiles/6ybQ7x2H4s0LF0ZlL8jKj0/walter-scott. (Accessed November 11, 2014).

Bold, A. ed. (1993). *Rhymer Rab, An Anthology of Poems and Prose by Robert Burns*. London: Black Swan, Transworld Publishers Ltd.

Corrie, J. (2017). Scottish Poetry Library. http://www.scottishpoetrylibrary.org.uk/poetry/poets/joe-corrie (Accessed October 31, 2017).

Devine, T. M. (2006). *The Scottish Nation 1700-2007*. London: Penguin Books.

Finlayson, I. (1988). *The Scots*. Oxford: Oxford University Press.

Kostic, M. (2014). "Scottish Prospect for the Future: Where Do We Go From Here?" in Languages and Cultures in Time and Space, Faculty of Philosophy Novi Sad, 253-259.
MacDiarmid, H. (2011). *The Golden Treasury of Scottish Poetry*. Nabu Press.
Martin, M. (2009). *The Mighty Scot: Nation, Gender and the Nineteenth-Century of Mystique of Scottish Masculinity.* New York: State University of New York Press.
Robertson, J. ed. (2003). *The Smoky Smirr o Rain: A Scots Anthology*. Edinburgh: Itchy Coo.
Scott, W. (2010). *The Lay of the Last Mistrel.* London: Nabu Press.
Trainspotting. Boyle D. dir. Channel Four Films. (1996). https://en.wikiquote.org/wiki/Trainspotting_(film). (Accessed October 6, 2017).

POVEZANOST NACIONALNOG IDENTITETA I GEOGRAFSKIH KARAKTERISTIKA: PRIMER ŠKOTSKE

Rezime

Rad se zasniva na različitim umetničkim predstavama Škotske kako bi se ukazalo na očiglednu vezu između, s jedne strane, osnovnih geografskih karakteristika Škotske i široko rasprostranjenih stereotipa koju utiču na stvaranje škotskog nacionalnog identiteta, s druge. U XIX veku, Volter Skot je postavio temelje škotskog nacionalnog mita govoreći o državi u kojoj stereotipne karakteristike stanovnika odražavaju njene geografske suprotnosti – oni su istovremeno romantično ozbiljni i neukrotivi, puni života i bojažljivi, blagonakloni i opasni. Fenomen "the Caledonian Antysyzygy", ideja o postojanju binarnih opozicija u okviru jednog entiteta (Martin 2009: 84), koja se zasniva na neočekivanom spajanju suprostavljenih ili paradoksalnih kulturnih stanovišta, razmatraće se u radu kroz prizmu veze između geografije i nacionalnog identiteta kojom su se bavili mnogi umetnici iz različitih istorijskih perioda (Kori, Berns, Velš, Sutar). Kreativni pogledi ovih umetnika biće kombinovani sa kritičkim uvidima Martinove (2009) i Finlisona (1988).

Ključne reči: nacionalni identitet, stereotip, geografija, binarna opozicija.

Milena Kaličanin
Univerzitet u Nišu, Srbija
Filozofski fakultet
mkostic76@gmail.com

UDK 81'27:821.111.09 Bunyan J.

Драгица Мирковић

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКА АНАЛИЗА БАЊАНОВОГ *ХОДОЧАСНИКОВОГ ПУТОВАЊА*

Како је дошло до тога да књига необразованог котлокрпе буде преведена на око сто шездесет светских језика, добије статус претече романа у енглеској књижевости те да се и данас чита? Реализам Бањанове алегорије заснован на реализму *Светог писма,* типичним ликовима и језику седамнаестог века издвојио је *Ходочасниково путовање* међу бројним пуританским делима. Кључ успеха и адут у Бањановим рукама био је разумљив народни језик па је многим генерацијама све до позновикторијанског доба ова књига била омиљена лектира, а најновији превод на српски датира из 2013. године. Међузависност језика и друштва вековима је осликавана у књижевним делима те је циљ овог рада да кроз социолингвистичку призму *Ходочасниковог путовања,* као једног од изузетних примера те повратне спреге, прикаже вишеслојност и динамичност те интеракције.

Кључне речи: социолингвистичка анализа, *Ходочасниково путовање*, језик, идентитет, друштво, религија.

1. УВОД

1.1. *Ходочасниково путовање* једно од најпознатијих пуританских дела реформације

Ходочасниково путовање (The Pilgrim's Progress) је најчитаније дело Џона Бањана (John Bunyan), енглеског писца 17. века, које речник књижевних појмова дефинише као „најпознатију алегорију у енглеској књижевности (а можда и у свету)“ (Cuddon 1979: 24). На књижевној сцени на којој су доминирала имена Шекспира, Милтона и Драјдена, Бањан је оставио изузетан траг међу бројним пуританским списима, а *Ходочасниково путовање* сматра се једним од најпознатијих пуританских дела реформације, што му је осигурало место у канону енглеске књижевности. Пуританци су били ревносне присталице црквене реформације које су захтевале да се црква у Енглеској радикалније одвоји од римокатоличких начела и приближи Христовом учењу. Наиме, Бањан је ово дело писао заправо да би и на тај начин проповедао, али је за разлику од Драјдена и Милтона који су се такође бавили религијским темама, Бањананов адут био језик радника седамнаестог века у тренутку када усред историјских дешавања тог времена, у Енглеској настаје незамислив преокрет, Република (*Commonwealth*), као резултат сукоба ројалиста и парламентаријанаца. Турбулентни седамнаести век Енглеској је затим донео повратак круне, велике економске потешкоће, кугу и велики пожар у Лондону, али и пораст заинтересованости за науку и филозофију што је имало за резултат оснивање *The Royal Society* 1660. године, одакле Енглеска наставља своје путовање према материјализму и класицизму.

Која је улога политичких и верских превирања у настајању *Ходочасниковог путовања*? Након рестаурације Бањан је због својих верских уверења провео доста година у затвору где је и написао *Ходочасниково путовање* и аутобиографију *Милост која је обасула највећег грешника*. Први део *Ходочасниковог путовања*, у коме Христијан оставља своју породицу и креће на пут покајања, објављен је 1678. године, а његов велики успех навео је Бањана да 1684. године објави и други део у коме Христијанова жена и деца полазе за њим. Тематска окосница *Ходочас-*

никовог путовања је путовање путника које је Бањан сместио на *Краљев пут*; од *Града Пропасти* преко мочваре *Малодушја*, *Брда тешкоћа*, *Долине сенке смрти*, *Вашара таштине* и потом преко *реке Вода Живота* до *Небеског Града*, где на крају породица бива уједињена. На овом путу изазова и борби помоћ долази од *Јеванђелисте*, *Тумача*, *Верујућег*, *Надајућег*, *Милосрђа*, *господина Великог Срца*, а кушње пак од *Тврдоглавог*, *Светског Мудријаша*, *Лакомог, Себичњака*, *Аполиона* итд. Међутим, теолошка окосница *Ходочасниковог путовања* није метафизичка већ је практичне природе јер је Бањан причу покајања представио кроз личне борбе главних ликова, напредовање према циљу кроз савладавање унутрашњих борби, разних околности и сукоба са људима, чиме је у *Ходочасниково путовање* уткао универзални реализам. *Христијан* је човек који је поверовао у Јеванђеље и вером кренуо према обећањима, али је уједно представник сваког човека, а његово путовање је алегорија самог живота која је омогућила поистовећивање многих генерација са јунацима ове алегорије до данашњих дана. Начин на који су језик, друштво и идентитет појединца у директној међузависности вековима је управо осликаван у књижевним делима, а *Ходочасниково путовање,* алегорија која је преведена на око сто шездесет језика, је један од изузетних примера те повратне спреге.

2. МОЋ РЕЧИ

Поред улоге језика као система за комуникацију и као обележја идентитета, језик такође има функцију носиоца културе као главни формативни фактор и преносилац културних садржаја, те се у извесном смислу може рећи да „сам језик и јесте култура“ јер без њега нема права, религије или образовања, што је „прави извор престижа који језик ужива“ (Бугарски 2005: 71-72). Поред очигледног реципрочног односа језика и друштва унутар историјских и друштвених околности и развој идентитета доведен је у директну везу са друштвеном заједницом (Филиповић 2009: 1-2, 21). Сведоци смо да нису битне само објективне језичке разлике него су пресудни однос и дух у којима се њима прилази јер „језиком се најбоље општи када се то уистину жели“ (Бугарски 2005: 74), стога појам језичког идентитета можемо да дефинишемо „као језички део етнокултурног идентитета“, а с обзиром да различите врсте идентитета могу бити изражене различитим језицима и варијететима, уз локалну димензију идентитета разликујемо регионалну, националну, наднационалну и конфесионалну (Бугарски 2005: 73,75). Данас је много лакше анализирати језик као систем чија улога и функције зависе од низа социјалних, економских, политичких и културних фактора јер нам је социолингвистичка лупа открила сплет узрочно-последичних веза језика и друштва и омогућила да, поред језика као система за комуникацију, наслутимо дубину реципрочног односа језика и друштва и анализирамо језик и као систем за идентификацију.

2.1. Језик и хришћанство

Моћ и статус речи у хришћанству поставило је темељно библијско учење које у сам центар стварања и искупљења ставља *Реч*; јер је Бог стварао речима, из ничега позивао у постојање, Адам је именовао сваку животињу, затим је *Реч* или *Logos* отеловљена у Христу, а напослетку, и само обраћење се, како је написано у десетој глави *Посланице Римљанима*, дешава кроз исповедање. Довољно се осврнути на кратку историју социолингвистике да се увиди значај религије као важног фактора проучавања језичких промена и очувања језика, улога језика у обликовању и ширењу религија али и неке штетне ефекте ширења језика под окриљем религија на језичку екологију и говорнике. Неоспорну улогу језика у ширењу религија као и утицај религија на језичке промене свакако доказује развој ове теме почетком трећег миленијума као засебног поља социолонгвистике (Darquennes & Vandenbussche 2011: 1,2). Социолингвистичка истраживања допринела су да се превазиђе стереотип да је религија највеће зло човечанства јер се, као што Едвардс истиче, у име неких других идеала, као што је част, такође дешавало зло, а идеје љубави, толеранције, прав-

де и истине су често биле извор несрећа јер су заправо „погрешно интерпретиране од стране злих људи“ (Edwards 2009: 99). Чинило се да појава *The Royal Society*, институције која је, према Бауману и Бригсу, „култивисала и ширила научну идеологију засновану на рационалној, искуственој тежњи за знањем, са убеђењем да ће разум и наука обезбедити напредак човечанства, означила ослобађање од окова традиционалног ауторитета, слепе вере и празноверја“ (Bauman & Briggs 2003: 2), али данас се са правом питамо да ли је то тако или је и наука постала слепа?

Иако се примат два најзначајнија обележја етнонационалног идентитета, језика и религије мењао кроз историју, као значајна друштвена и психолошка обележја те везе Едвардс наводи чињенице да су језик и религија комплементарни као обележја групе, затим улогу црквене терминологије као и мисионарски рад, те подвлачи да је уз ширење религије често улога језика мењана и као пример наводи латински који је постао *lingua franca* хришћанства када је у четвртом веку Константин прихватио хришћанство (Edwards 2009: 101). У прилог историјског питања, које уједно представља зачетак разматрања везе језика и идентитата, о важности и улози језика сведоче теорије о првобитном језику људске расе, које из угла хришћанства у први план стављају хебрејски као *lingua humana*, који губи примат због изградње Вавилонске куле, када је Бог „помешао“ језике да се људи не разумеју. С друге стране, наводе феномен назван *glossolalia*, изиђе разноврсних језика на Христове ученике на дан Пентекоста (Edwards 2009: 104, 105). Свакако, тумачења улоге језика у хришћанству која за темељ узимају библијска учења нису само део прошлог историјског периода јер и данас постоје милиони хришћана који верују да је *Свето писмо* дословно Божија реч, *Logos.* Такође, оживљавање хебрејског због историјског контекста свакако се може посматрати као очигледан пример вишеслојне и ванвременске димензије језика кроз векове, која се очитује у прожимању комуникативне функције са верском, као средством очувања вернакулара утемељеном на савезу веровања и језика, а са сврхом очувања националног идентитета. У прилог овој тврдњи узимају се ирски језик али и гелски у Шкотској (Edwards 2009: 111-113), као примери испреплетености језика и религије посебно у сегменту образовања и освешћивања младих, а што представља утицај спреге језика и религије која заправо задире у сфере идентитета јер је „хришћанство долазило у пакету са писменошћу“ (Edwards 2009: 119). Пример постојећег социолоингвистичког теоријског оквира представља издање из 2001. године, аутора Свејера и Симпсона, *Concise encyclopedia of language and religion*, где су детаљно приказане разне религије, познати преводи светих књига, историја и развој религија, тема теолошког дискурса у контексту обожавања, религијски језици будизма, хришћанства и хиндуизма, као и допринос појединих теоретичара у домену лингвистичке традиције (Darquennes & Vandenbussche 2011: 3; Sawyer & Simpson 2001).

Теоријски и историјски оквир ове тематике поткрепљује сложеност, дубину и важност спреге језика и религије на ленти времена на коју је уписано и *Ходочасниково путовање*. Три века касније, међузависност језика и религије мотивише лингвисте и теологе, у наизглед другој врсти борбе, како искористити моћ речи да *Реч* буде разумљива новим генерацијама и испуни своју сврху у новом добу, другим речима, како освременити литургијски дискурс? Познати британски лингвиста, Дејвид Кристал, сматра да је и даље једна од главних препрека у литиргијском и екуменском дискурсу лингвистичке природе и истиче да религија недовољно примењује резултате модерних лингвистичких истраживања, додајући да лингвисти могу помоћи и када је у питању „библијски, теолошки, пасторални, литургијски или екуменски дискурс“ (Crystal 1966: 14). Кристал представља три варијабле на које они који јавно говоре морају да обрате пажњу: да језик зависи од важности и сложености теме, да стил језика зависи од типа публике (проповеди за децу би требало да буде њима прилагођене), те да је неопходно имати на уму држање пажње публике, другим речима, „разумно бирати међу доступним лингвистичким алтернативама (linguistic tact)“ (Crystal 1966: 19). Као могуће решење предлаже непретенциозне проповеди које на завршетку дају препоруку литературе на исту тему, пажљив одабир форме и речи у заједничкој молитви, модерне паралеле из свакодневног савременог живота библијским причама уз аналогију и свеже метафоре блиске слушаоцима, читање јеванђеља на вернакуларима, употребу јавних медија као

што су радио, телевизија и штампа, превасходно у одбрани вере и верске традиције, те закључује „речима се бори против речи“ (Crystal 1966: 24). С друге стране, као лоше примере наводи хладан, формалан, апстрактан израз, неважне чињенице и клишее, чиме Кристал заправо говори о конкретном доприносу лингвистичких оквира у успостављању реторичког уважавања и истиче самокритички пристиуп сопственој реторици који треба да претходи критичком оствртy на реторику других, те закључује да се кроз критику других промишљају сопствени изрази. Ако ово о чему Кристал пише може да се примени у пракси, сматрам да је Бањан, иако није познавао лингвистиче теоријске оквире, успео у том подухвату, што је, по мом мишљењу, у његовом случају пре резултат уверења о личној мисији сваког верника да шири јеванђеље, али свакако и дар.

Важно је овде напоменути једну од битних новина коју је протестантизам изнедрио. Односи се на научавања из *Светог писма* која су била свима разумљива јер су била прилагођена публици и објашњена у контексту животних ситуација. Нортон даје преглед превода *Библије* на енглески језик као и импозантну листу писаца који су се кроз векове осврталa на *Библију*, каже да су Милтон и Бањан „највећи хришћански писци на енглеском“, те да је *Ходочасниково путовање* чак надмашило *Изгубљени рај* поставши „најпопуларније енглеско верско дело маште“, као и да је уз *Изгубљени рај*, *Ходочасниково путовање* имало „централну улогу у верском образовању многих генерација и да је креирало ставове према *Библији*“ (Norton 2000: 183). Начин на који је Бањан алудирао на *Библију*, користио библијску симболику и изразе, поред напомена са маргина у којима наводи стихове, показује колико му је *Свето писмо* било блиско. Нортон наводи да су се многи, који су читали *Ходочасниково путовање,* због Бањанове „способности да исприча причу и изгради лик једноставним али енергетичним језиком“, на крају дивили библијском језику и истинама те је на тај начин „*Ходочасниково путовање*, књига која је поред *Библије* генерацијама најчешће читана, помогла да се развија љубав према библијском језику“ (Norton 2000: 184, 185).

Одакле моћ Бањановој алегорији? Да ли је у извору, библијском подтексту? Библијски језик и симболика свакако дају темељ успеху који је ова књига постигла, али су Бањаново лично искуство и вера, та сила која говори између редова, која позива на промишљање и не оставља равнодушним чак ни атеисту док у подтексту алегорије препознаје путовање кроз живот.

2.2. Бањанов сан

Бањанов сан био је да проповеда божије истине али је испреплетеност Бањанових веровања и ангажмана у тој духовној борби, која је често имала и политичку ноту као и већина пуританских текстова тог времена, одраз ондашњих политичко-верских превирања те не чуди да су многи управо тумачили *Ходочасниково путовање* интерпретирајући места у Бањановој алегорији кроз алузије на тадашња актуелна догађања (Keeble 2001: 268). Иако сам Бањан, када су га ухапсили 1661. године због јавног проповедања које је тада било законом забрањено, тврди да њихово окупљање није било политичо већ као разлог наводи молитву и заједничко просвећивање, као пример испреплетености црквених и државних питања наводи се памфлет у коме Бањан назива „католичким слугама“ оне који су писали званични *Молитвеник* који су нонконформисти (*nonconformists*) одбацили (Keeble 2001: 272). Пад Републике (*Commonwealth*), повратак краља, забране и прогон који је уследио, резултирали су низом реакција од стране нонконформистичких групација. Неки су се прикључили англиканским богослужењима, други су се тајно састајали у мањим групама, од оних који су се и даље јавно састајали у већем броју све до оних који су наставили да се на разне начине боре против новоуведених мера. Низ репресивних мера које су уследиле у периоду рестаурације биле су узрок Бањанових личних борби и кризе вере због којих је Бањан своје трпљење у затвору видео као део мучеништава због чега и одбија могућност изласка из затвора гарантован уз извињење и обећање да ће престати проповедати и да ће се врати свом занату котлокрпе, што је резултовало дугогодишњим заточеништвом (Keeble 2001: 271). Поред библијских извора, Бањанов војни ангажман се сматра као извор идеје многих борби описаних

на *Краљевом путу* у *Ходочасниковом путовању*, као и да је Бањанова борба са искуством пораза Републике, затвором, новим законима рестаурације изнедрила нову наду и срчаност утемељену на његовим личним уверењима о Христовом поновном доласку. Тумачења библијских текстова као позива на трпљење и устрајност у вери и претакање личних дилема на папир Бањану је давало додатну снагу.

„Посвећеност богу и људима коју су нонконформисти показали имала је за резултат књижевну равнотежу предочену на разне начине, кроз Бањанову реалистичну алегорију [... или пак кроз окретање приче о људској неадекватности око величанствености *Изгубљеног раја*“ (Keeble 1987: 284).

2.3. “Lay my book, thy head and heart together”

Бањанова растрзаност између ставова класичних и радикалних реформатора унутрашња је борба коју он износи већ у уводу своје алегорије где за своју књигу каже: „*it seems a Novelty, and yet contains nothing but sound and honest Gospel-strains*“ (Bunyan 1966: ix). Сам Бањан наводи у уводу да су га једни саветовали да објави књигу док су други били против, те да је због тога написао уводну одбрану „apology“ у којој тврди да су новине, „novelty,“ само на површини текста (Haskin 1984: 89). Необичну популарност коју је ово Бањаново дело имало више од два века, многи виде управо у преклапању ове две димензије. Први разлог популарности јесте веза између „компатибилности између древних парадигми јеванђеља и модерног искуства (*novelty*)“. „Новине“ (*novelty*), које Бањан овде спомиње, односе се на тада нови, радикални приступ тумачења *Светог писма* који нагласак ставља на нове, свеже Божије објаве које верници могу да приме кроз Духа светог. Други разлог популарности је Бањанов позив читаоцима на активно учествовање у причи (Haskin 1984: 73, 74, 85).

Бањанов додир са радикалном теологијом приписује се његовој дилеми да је закаснио са обраћењем, што су радикали сматрали непотребном бригом објашњавајући свој став тумачењем *Библије* да је „ново доба Духа свануло“ као испуњење пророштва о последњим временима из *Дела апостолских* 2:16, у коме обећано излиће Духа светог доноси нова откривења синовима, ћеркама, младићима и старцима (Haskin 1984: 77). Такође, стих из *Дела апостолских* сматра се као могући извор идеје да *Ходочасниково путовање* буде написано у форми сна. Није случајно што је Христијан, као и апостол Павле, свети Аугустин, Лутер и Бањан, обраћеник у зрелим годинама (Haskin 1984: 87). С друге стране, оно што је Бањан видео као проблем у радикалној теологији јесте пренаглашавање тумачења да верник мора да се ослања на Духа светог да би разумео *Писмо*, јер је сматрао да се тако умањује важност познавања *Библије*, одакле је произашло његово инсистирање да је задатак читаоца да открије суштину „*to uncover the sound and honest gospel strains*“. Конфузија међу тумачима библијских текстова у Енглеској 17. века настала јер су се нашли између типологије која заправо проистиче из историјског оквира и алегорије која записане догађаје види као „шкољке које отворамо да бисмо дошли до ванвременских истина“, видљива је у другом делу књиге као и у уводу где Бањан користи речи „типови, сенке и метафоре...тамне фигуре и алегорије“. Јасно је да Бањан није био против типологије и фигуративног језика, већ је желео да их усидри у *Писму,* што је радио не само алудирајући на делове библијског текста већ и напоменама на маргинама где је записао библијске стихове и тако позивао на примену *Писма* у личном животу; „*Lay my book, thy head and heart together*“ (Bunyan 1966: 7).

Ходочасниково путовање нас позива да читамо *Библију* новим очима јер искупљење које се одиграло у „*kairos* тренутку у прошлости“, Христовим васкрснућем, свако од нас мора да прихвати лично (Haskin 1984: 94), као и Христијан и његова породица који на крају долазе до обећане земље. Дакле, читалац размишља о сопственом путовању кроз живот док посматра Христијанове борбе, препреке и одлуке као свет могућности и избора чиме управо бира своју обећану земљу.

2.4. Стварност рођена из сна

Кибл закључује да је књижевно излагање нонконформиста погрешно тумачено као „секташко, регресивно и опструктивно“ од стране конформиста, те да је оно било „прилично креативно и метафорички богато, позитиван и здрав народни реализам субјективне аутентичности“ (Keeble 1987: 283). Како је књига необразованог котлокрпе преведена на око 160 светских језика (130 неевропских и 30 европских), добила статус претече романа у енглеској књижевости те се и данас чита? Хофмајер описује како је брод Лондонског мисионарског друштва на путу за Пацифичка острва пренео 1847. године пет хиљада *Библија* и четири хиљаде примерака *Ходочасниковог путовања* преведених на тахићански, те како је ова најпознатија књига Џона Бањана, убрзо након што је издата, распрострањена у протестантску Европу и Северну Америку, допрла до Индије до краја 1700их, а почетком 1800их и до Африке“ (Hofmeyr 2002: 84-85, 93). С једне стране, стоји феномен мисионарског рада као средство разношења овог дела широм света, а самим тим и као извор бројних превода. Иако, с друге стране, устоличење Бањана као „Енглеза“ доводи се у директну везу са појавом енглеске књижевности као засебне дисциплине, док су коначне бројке и Бањанова репутација плод „интеракције између ова два поља дискурса“ (Hofmeyr 2002: 86). Другим речима, Бањанову универзалност изградили су нонконформисти у намери да шире радосну вест јеванђеља, уједно градећи његову репутацију у Енглеској која је потом пренета широм света одакле доспева у теоријске текстове о енглеској књижевности. До промене тежишта долази након Првог светског рата, када се, до тада примарна јеванђеоска основа маргинализује, а примат преузимају студије енглеске књижевности (Hofmeyr 2002: 87). Аутор предговора *Ходочасниковог путовања*, издатог пред крај 19.века, истиче да снага књиге лежи у чињеници да се њен текст може применити у сваком животном добу из чега Хофмејер закључује да је у *Ходочасниково путовање* „уткано емотивно платно јеванђеоских нонконформиста прерастајући у сенку саме *Библије*,“ што доказују разни документи који говоре о распрострањености ове књиге по кућама, читање наглас на скуповима, обрада и драматизација текста прилагођена деци, па чак и да је коришћена као база за молитвени текст, о чему сведоче приручници писани за боље разумевање симболике у делу (Hofmeyr 2002: 89). Такође, текстови из библиотеке Бањановог родног Бедфорда говоре о шољама за чај са Бањановим ликом или пузлама које су чуване генерацијама. Познато је да су преводи били прилагођавани контексту локалног становништва, па чак постоји податак да је чувени Џон Весли, у једној адаптираној верзији *Ходочасниковог путовања*, ставио нагласак на нека своја веровања (Hofmeyr 2002: 91). Према неким изворима мисионарски рад је, заправо, пресликавао домаће стратегије када је *Ходочасниково путовање* у облику памфлета дистрибуирао незнабошцима. Надаље, преводиоци који су били различитог порекла и из различитих периода, често су мењали облик и форму књиге, од скраћених верзија до разгледница, представа, проповеди или химни. Трансформација је отишла и корак даље када су два западноафричка писца написали проширену верзију у којој су заокружили причу вративши ходочаснике кући, а преводи у Индији су се чак испреплитали са локалном религијском традицијом (Hofmeyr 2002: 95-98). С друге стране, слика оптерећеног путника постала је центарлна слика наратива о мигрантским путовањима. Веома интересантан податак о томе колико је маркетиншка стратегија мисионара ишла далеко јесте „жива“ изложба из 1909. године на којој је представљен мисионар који преводи *Ходочасниково путовање* (Hofmeyr 2002: 100).

Кибл (Keeble 2001) је описујући контекст револуције у Енглеској; радикалне, женске, конзервативне и послератне гласове, такође обрадио теме накнадних размишљања о рату и његовим последицама као и о периоду рестаурације, где је анализом Бањанове перспективе виђене кроз његова три главна дела: *Ходочасниково путовање*, *Неизмерна милост највећем од свих грешника* и *Свети рат*, препознао ванвременску нит Бањановог дела као плод људске тежње да објасни и досегне божанско:

„*Ходочасниково путовање* је истовремено алегорија његовог (Бањановог) личног духовног развоја, хришћанског искуства и савести, а његова способност да преплете ове три нити у једну

целину без видљивих шавова дала му је углед господара вишеструких алегорија“ (Keeble 2001: 278).

3. ЗАКЉУЧАК

Талас реформације на обалама Енглеске, превод *Библије*, пуританско записивање и дистрибуција проповеди и памфлета представљали су додатни талас друштвених кретања који је утицао на ширење писмености и промену језика тог времена. Пуританизам се назива „изразито књишким покретом“ (Coffey & Lim 2008: 309) јер је је писана реч управо допринела ширењу њихових идеја, што показује и податак да је до краја седамнаестог века издато чак двадесет и друго издање Бањановог првог дела *Ходочасниковог путовања.* Групно читање и позајмљивање књига допринело је да читање више не буде само за оне из високих слојева друштва. Важна је напомена да су пуританци поставили темеље писања духовних аутобиографија, које су биле препознатљив жанр пуританског писања као и да су допринели демократизацији штампе кроз објављивање анонимних и неодобрених издања избегавајући цензуру коју је увео краљ. Забележено је да је од шездесет Бањанових објављених дела само *Ходочасниково путовање* прошло целокупну званичну процедуру ауторизације (Coffey & Lim 2008: 311-313). Поред тога, наводи о штампању скраћених верзија које су продаване по ниским ценама, охрабривању самоиспитивања и размишљања о духовном напретку, као и о препричавању личних искустава при обраћењу, говоре о директном утицају пуританаца на друштво 17. века (Cuddon 1979; Cressy 1980; Norton 2000; Keeble 2001; Hofmeyr 2002; Coffey & Lim 2008), па се пуританско деловање доводи и у директну везу са припремањем терена за развој романа (Coffey & Lim 2008: 315). Веровање пуританаца да *Свето писмо* треба свакодневно проучавати и преносити изнедрило је мноштво различитих пуританских списа; памфлете, посланице, поуке, пророштва, тужбалице, дневнике и аутобиографије, као и жељу за описмењавањем чиме су утицали на пораст броја писмених којих је на почетку века било око 15% док је тај број нарастао на око 30% до краја века, у чему је препознат и пуритански допринос (Cressy 1980: 72−75).

Како су Бањанове персонификације постале конкретне и препознатљиве, не само као алегоријексе фигуре већ и као представници људи и ситуација које свакодневно сусрећемо кроз живот? Сматрам да се моћ речи у Бањановом *Ходочасниковом путовању* огеда у његовом начину на који користи библијске истине, приче и симболику као сцену на којој успева да ослика суштину животних борби протканих мудрошћу за практичну примену Божије речи, чему придоносе многе напомене које стоје уз текст мотивишући читаоца да застане и размисли и о себи. Реализам *Светог писма*, као и реализам појединих апсеката Бањанове алегоријске композиције, колоквијални разговори, типични ликови и језик седамнаестог века, историјски тачни детаљи породичног живота, међусобно се оснажују, тако да се Бањанов реализам заснива како на читању *Писма* као историјског документа, тако и на приказу свакодневнице 17. века. Кључ успеха и адут у Бањановим рукама био је разумљив народни језик који је допринео домино ефекту популарности, па је многим генерацијама све до позновикторијанског доба ова књига била омиљена лектира која је касније преведена на преко сто шездесет језика те је и данас актуелна у хришћанским земљама, а најновији превод на српски датира из 2013. године (Бањан 2013). Политичко-историјски контекст седамнаестог века био је плодно тло за Бањанове мисли преточене на папир које су и данас ризница плодова узајамног односа језика и друштва. Бањан је написао универзалну причу живота која није познавала границе ни деноминација, ни пола па ни региона, с обзиром да су људи са различитих континената у протагонистима приче видели управо алегорију живота, што поткрепљује сложеност и важност спреге језика и религије на ленти времена на коју су читаоци уписали и *Ходочасниково путовање*. Христијанов пут није универзалан, већ је путовање универзална категорија, а пут којим Христијан иде, иако суштински исти, за сваког носи различите изазове управо због тога што свако види и чита на различите начине, па самим тим и делује

другачије или бар у другом моменту те се циклус путовања или самог живота понавља, а опет је јединствен, баш као и сваки човек. У духовном смислу, по милости се Бањану откривају скривене ствари које мењају његову перцепцију света, док у физичком свету управо његово дугогодишње заточеништво у затвору претвара слику физичког света у његовим очима у сан. На јави је вековима *Ходочасниково путовање* за некога истина, а за некога фикција, а Бањану је алегорија послужила као фикција коју је искористио као оруђе за ковање истине коју је он пронашао. Бањанова жеља да настави да проповеда превазишла је и његове најсмелије снове и још једном показала моћ речи које као ванвременске нити повезују човека и друштво; индивидуална виђења света пре нас, око нас и онога који долази. Алегорија *Ходочасниково путовање* као и Бањанов живот пример су вишесмерне динамичности повратне спреге језика, друштва и појединца.

Литература

Bunyan, J. (1966). *The Pilgrim's Progress*. Oxford: Oxford University Press.

Бањан, Џ. (2013). *Ходочасников пут*. Београд: Отворена Књига.

Bauman, R. & Briggs, C.L. (2003). *Voices of Modernity: Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Бугарски, Р. (2005). Језик и култура. *Култура и образовање XX в*, свека 147. Београд.

Darquennes, J. & Vandenbussche, W. (2011). Language and Religion as a Sociolinguistic field of study, pp. 1-11. Language and Religion. *Sociolinguistica, 25, International Yearbook of European Sociolinguistics*. De Gruyter.

Edwards, J. (2009). *Language and Identity: Key Topics in Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cuddon, J. A. (1979). *Dictionary of Literary Terms*. New York: Andre Deutsch Limited.

Keeble, N. H. (1987). *The Literary Culture of Nonconformity in Later Seventeenth-century England*. Leicester University Press.

Keeble, N. H. (ed.) (2001). *The Cambridge Companion to Writing of the English Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Coffey, J. and Lim, P.C.H, eds. (2008). *The Cambridge Companion to Puritanism.* Cambridge: Cambridge University Press.

Cressy, D. (1980). *Literacy and the Social Order: Reading and Writing in Tudor and Stuart England*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, D. (1966). Language and Religion. In: *Twentieth century Catholicism* (Sheppard and Lancelot, eds.): New York: Hawthorn Books, 11-28.

Norton, D. (2000). *A History of the English Bible as Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sawyer, J. F. & Simpson, J. M. Y. (eds.) (2001). *Concise Encyclopedia of Language and Religion*. Pergamon/Elsevier.

Филиповић, Ј. (2009). *Моћ речи. Огледи из критичке социолингвистике*. Београд: Задужбина Андрејевић.

Haskin, D. (1984).The Pilgrim's Progress" in the Context of Bunyan's Dialogue with the Radicals. *The Harvard Theological Review*, vol. 77, no. 1, pp. 73-94. Cambridge: Cambridge University Press.

Hofmeyr, I. (2002). How Bunyan Became English: Missionaries, Translation, and the Discipline of English Literature. *Journal of British Studies*, Vol. 41, No. 1, pp. 84-119.

BUNYAN'S *THE PILGRIM'S PROGRESS*: A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS

Summary

What are the odds for a book of an uneducated tinker to be translated into approximately one hundred and sixty world languages, to achieve the status of a forerunner of novel in English literature and to be read even at present? The power of words in Bunyan's allegory is framed by the way he uses biblical truths, tales and symbolism as a

scene where he manages to portray and intertwine the essence of struggles of life with wisdom for the practical application of the *Bible*. Bunyan's desire to preach even from the prison surpassed his bravest dreams and demonstrated the power of words that connect a man and society as timeless threads.
The way in which language, society and the identity of individuals are in direct interdependence has been luxuriantly painted in literary works for centuries, and *The Pilgrim's Progress*, which has been translated into approximately 160 languages, is one of the exceptional examples of the connection. The aim of the paper was to analyze *The Pilgrim's Progress* through the sociolinguistic prism in order to show this multidimensional dynamics as Bunyan's allegory and his life are good illustration of the reciprocal influence.

Key words: sociolinguistic analysis, *The Pilgrim's Progress*, language, identity, society, religion.

Мирковић Драгица
Београдска пословна школа,
Висока школа струковних студија, Србија
mirkovicd77@gmail.com

UDK 811.163.41'42:659.1]:070(497.11)
811.163.41'42:305(497.11)

Zora Trninić Janjić

GENDER-RELATED DIFFERENCES IN THE LANGUAGE OF MAGAZINE ADVERTISEMENTS TARGETING MEN AND WOMEN IN SERBIA

The present study explores the idea of gender-related differences in language use with a focus on the language of magazine advertisements. The aim of the study was to test whether the differences noted to discriminate ways in which men and women perceive linguistic messages presented to them in the form of written texts affect the choice of lexis in magazine advertisements targeting their intended consumer by gender. For this purpose, a linguistic analysis of sample advertisements was conducted at two levels: the first relating to the frequency of specific parts of speech and the second referring to semantic properties of the related words. As expected, the obtained results suggest that the proposed differences are reflected in linguistic choices of sample advertisements at both levels of analysis with an aim of achieving greater persuasive power of the language of magazine advertisements.

Keywords: gender differences, language perception, language of advertising, information processing, magazine advertisements.

1. INTRODUCTION

One of the major lines of investigation in the field of sociolinguistics is the relationship of gender and language. Scientific interest in the area is not of a recent date as some of the earliest accounts of linguistic gender differentiation date back to the 17th century. Linguistic variations found to be affected by gender refer to the presence of lexical, phonological and morphological forms in language use (Trudgill, 2000). The most thoroughly explored proposition under the scope of language and gender is that language and the way in which it is used may differ depending on the gender of the speaker. The observed differences between male and female speakers relate to distinct communicative styles men and women have been found to adopt in general (Newman et al, 2008; Argamon et al, 2003; Lakoff, 1975). A related sociolinguistic suggestion, which has not received as much attention, includes linguistic variations depending on the gender of the message recipient. Under this approach, gender-related differences may be identified in linguistic choices made to address male and female audiences, with regard to the communicative intention of the sender and/or the expected response of the recipient (Mayer & Tormala, 2010). The proposed differences appear to be a result of distinct ways in which men and women process and perceive linguistic information (Skeehan, 2013).

Apart from purely linguistic, gender-related differences in language use may be investigated and exploited for a number of reasons, including those to deliver economic gain. Product suppliers and service providers in the global marketplace appear to be well aware of demographic differences of their prospective consumers and the ways in which these specific characteristics can be exploited to achieve higher profits. In the same vein, gender-based market segmentation is one of the easy avenues to boost sales. In their attempts to provoke a particular behavioral response of the consumer, advertisers employ a whole range of devices they find most appealing to the targeted gender. These, among others, include linguistic ones, as spoken and written language remain to be one of the dominant forms of marketing communication despite the fact that technological development has brought about a number of more

recent formats of consumer interaction (Cheng, Chandramouli & Subbalakshmi, 2010). While different advertising techniques have been extensively investigated by marketers with an aim of identifying successful strategies to approach distinct consumer groups, applied linguists have simultaneously developed their interest in the specifics of the language of advertising. The discourse of advertising has gained considerable attention among linguists due to its common occurrence in everyday life and its undeniable effect on peoples' behavior. So, as gender established itself as an independent variable in the sociolinguistics of speech, research into gendered language has found its place in the field of advertising.

Bearing in mind that the scope of the study of the discourse of advertising is rather broad, the focus of the paper is limited to one aspect of verbal advertising, which is the language of magazine advertisements targeting men and women. The language used in magazine advertisements is looked into so as to reveal possible gender differences in addressing male and female consumers, as well as to test whether these potential differences are in line with the proposed features of how men and women both process and perceive information presented to them in the form of written text.

2. THEORETICAL BACKGROUND

2.1. Advertising communication: Challenges and responses

Most people would say that they pay little or no attention to advertising messages and that the overwhelming use of different forms of advertisements is more likely to annoy them than provoke an interest. Even so, advertising communication depends on complex processes that go far beyond the notion of advertisements as simple messages for the simple-minded (Goddard, 1998). In other words, any advertising message may be viewed as using a number of linguistic, visual and/or audio elements, depending on the medium, which, in turn, requires creative and subtle readings from their target audience. As advertising communication continues to heavily rely on messages presented in the form of spoken or written text, the language of advertising messages is carefully planned and delivered in order to affect consumer behavior in an intended way.

The word 'advertisement' was derived from the Latin verb 'advertere', which means 'to turn towards' and, accordingly, one of the main functions of advertising is to draw attention to a certain product or service (Goddard, 1998). Apart from getting the audience's attention, advertising messages also need to be informative and persuasive, as they are created with a specific communicative intention which, in most cases, is to provoke a particular behavioral response of the target audience i.e. to make the purchasing decision (Silaški, 2009). These basic functions of advertising serve as guidelines for advertisers when deciding on the visual and verbal elements to be included in the deliverable. However, advertisers also face the challenge of temporal and spatial constraints as their messages need to be economical in terms of the space they occupy and time needed to read them. This is why advertising messages are commonly viewed as typical examples of loaded language, as they have to reach the targeted consumer group, provide sufficient information and affect consumer behavoiur in an intended way, while all of this is to be achieved in a limited time and space span.

Another thing important to note is that the act of advertising communication does not impose a static role on members of the audience as passive recipients of the message, since they bring their own worldviews and experiences to the message and create meaning from it (Skeehan, 2013). This results in a considerable range of potential readings depending on a number of reader-specific variables such as gender, social status, age or ethnicity. Even though advertisers manipulate different meanings and ideas, which are not always fixed or uniform for all readers, similar readings are expected within a defined consumer group based on the assumption that group members have a sufficient number of the required criteria in common to respond to their message similarly.

Despite the fact that advertising messages incorporated in short texts are not long-lived, they produce cumulative, long-term effects in the sense that they gradually build up a body of messages

revealing of the culture in which they originated (Goddard, 1998). In their attempts to affect consumer behaviour, advertisers typically promise to satisfy different consumer needs that mirror accepted social values and beliefs. This effect of mirroring is somewhat implied in the concept of advertising messages because they need to relate to certain aspects of everyday life in order to be relevant to the consumer. On the other hand, in market conditions where almost every market segment is highly saturated, it is no longer enough to offer fulfillment of consumer needs through purchase. It has become an imperative to create new needs which are to be successfully met through more spending. In effect, advertising messages not only reflect the norms and values of a given culture, but simultaneously construct them. To achieve such a powerful double effect, advertisers rely on a number of persuasive strategies including linguistic ones. As different audiences vary considerably in what appeals to them best, the words chosen to describe a product or service also vary depending on a defined consumer group.

2.2. Gender-based differences in processing and perception of advertising messages

It was noted in the introductory paragraphs that there is a scientifically proven tendency of men and women to use language differently (e.g., Newman et al, 2008; Mehl & Pennebaker, 2003). However interesting and controversial the findings of research on differences between genders in language *production* may be, they unrightfully outnumber studies on differences in language *perception*. As the latter set of distinctions is by far more relevant to linguistic variations depending on the gender of the message recepient, the specifics of language processing and perception of both males and females will be addressed in more detail. Also, in line with the general framework of the paper, the noted distinctions are discussed from the viewpoint of advertising language.

In addition to different ways in which male and female speakers use language, men and women also differ in the way they process and evaluate linguistic information (Skeehan, 2013). The related difference in approach men and women take when processing information is significant because it affects the overall perceived meaning of the message they are presented with. When developing meaning from the message, men tend to focus directly on the primary meaning, while women take a more elaborate approach in that they evaluate the message from many different angles to infer a more complex and intuitive meaning from the information available. In more concrete terms, men are inclined to focus on the most evident and overt meaning of the advertising message (e.g. 'buy this product'), whereas women tend to derive a more complex meaning based on more subtle cues (e.g. 'buy this product and you will be more efficient, trendy, prepared, elegant, etc.').

Gender-related differences in information processing are supported by the sociological theory of the selectivity model, suggesting that women are more comprehensive in picking up multiple cues while men tend to be more selective in the process, often relying on a single cue instead of getting engaged in a more detailed and comprehensive kind of processing (Meyers-Levy & Maheswaran, 1991). This makes men more efficient in making purchasing decisions, as they need less time to process and evaluate advertising messages. On the other hand, women process and evaluate information provided by advertisers in a more time-consuming manner, as they tend to take notice of more details and only then decide on the possibility of purchase.

Also, gender has been found to affect how both individual sentences and whole texts of varying length are perceived by men and women (Von Neuforn, 2007). In this respect, females are more favorably oriented toward sentences and texts of greater length, while men tend to prefer shorter ones. The reasoning behind this distinction is that females' appreciation of longer stretches of spoken and written language is rooted in their perception of shorter samples as being produced hastily and with a lack of care. On the other hand, men find longer stretches being unreasonably lengthy and prefer messages delivered in a more precise, economical and goal-oriented way.

In the same line, propositions have been made that simple and direct advertising messages are more likely to affect male consumers, in contrast with females, who prefer more elaborate verbal descriptions of products (Putrevu et al, 2001). Related research results imply that there is also a difference in how gender affects perception of advertising messages depending on the focus of information pro-

vided by advertisers. It is believed that men are more responsive to advertisements that place greater emphasis on product characteristics, in marked contrast with women, who tend to be more positively oriented toward advertising messages the focus of which is on user benefits associated with a product (Meyers-Levy, 1989).

Similarly, it has been suggested that men and women respond differently to advertising messages with regard to their objectivity of presentation and description of a given product (Darley and Smith, 1995). Along these lines, men and women have been found to differ in their perception of advertising messages that include objective claims providing factual information, on the one hand, and those conveying information susceptible to individual interpretation, on the other. Objective claims would be those referring to tangible characteristics of a product and subjective ones would include those denoting intangible properties that are not subject to physical inspection. Under this view, men are expected to be more influenced by advertisements containing objective information, whereas women are believed to be more affected by advertising messages depicting qualities and ideas that are subjective and appealing to emotions.

Finally, the language used in advertising messages can be broadly categorised as either having a cognitive or an affective character (Mayer & Tormala, 2010). Advertising messages that are considered cognitive in nature generally use a more rational language style, which contains references to the product itself and its most competitive attributes. Conversely, advertisements constructed by means of language that is figurative and appealing to emotions are considered affective. Cognitively framed advertising messages are constructed around the 'think' context and depend on the use of a more 'report' oriented language style that is informative whereas messages in an affective text framework are composed within the 'feel' context and by the means of more expressive language that is 'rapport' oriented. In terms of what kind of language is believed to be more appealing to each of the genders, it has been found that women tend to respond more favorably to affectively framed messages and that men are more likely to react positively to messages framed in a cognitive context (Mayer & Tormala, 2010).

3. METHOD

The corpus of the study included advertisements collected from six magazines available at newsstands in Serbia. Three of the chosen magazines are aimed at a female readership and three of them target males as their prospective consumers. The number of the magazines that served as primary material for the study was affected by the fact that there are substantially more formats of this kind targeting women than men on the Serbian market. Since only three editions addressing a male readership were found (*Men's Health*, *Esquire* and *Playboy*), the choice was made to include the same number of magazines addressing females (*Lepota i zdravlje*, *Lepa i srećna* and *Cosmopolitan*). Also, as many magazine advertisements are composed of images only, for the purpose of the research it was necessary to single out the advertisements containing written text.

In total, 30 magazine advertisements were analyzed, 15 of which are addressing a female readership and 15 male. Both a quantitative and a qualitative analysis were conducted, the former in terms of the number of words belonging to different parts of speech and the latter with regard to semantic properties of the words.

4. RESULTS

In 30 magazine advertisements analyzed, a total of 516 words from women's magazines and 335 words from men's magazines were included in the research. The difference in word count between the two groups of advertisements was expected as the proposed gender differences in information processing suggest that women are more comprehensive in their processing, pay more attention to detail and are more responsive to longer and more elaborate texts.

Results presented in Table 1 show the quantity of words included in the study by parts of speech. Because of the difference in total word count between advertisements targeting men and women, the results are given in percentage points:

Table 1 – The quantity of words by parts of speech

	Nouns	**Adjectives**	**Verbs**	**Int. Adverbs**
Adverts targeting women	53%	22%	21%	4%
Adverts targeting men	53%	29%	16%	2%

The study results suggest that the number of nouns used in magazine advertisements addressing men and women is approximately the same due to the fact that most advertisements focus on the product being advertised and the ingredients or components it is made of. However, advertisers also frequently use nouns to create associations between certain concepts generally recognized as positive and alluring and the product or service on offer. A number of abstract nouns are typically exploited this way (e.g. '*elegancija'*, '*samopouzdanje'*, '*nega'*, '*sloboda'*, '*svežina'*, etc.). Because of the necessity for the advertisement to be informative and appealing, the observed extent of noun use was expected.

An insight into the number of adjectives shows that a greater portion of this part of speech is included in advertisements targeting males. This can be explained by the fact that men tend to be more focused on product characteristics and, as adjectives are typically used to denote qualities, the obtained result was expected. Similarly, women's greater interest in the effect a given product will have is reflected in a higher frequency of verbs found in female advertisements. This result is also in line with the proposed gender differences dealt with in the theoretical section suggesting that women are more responsive to advertisements that focus on user benefits. Accordingly, verbs such as '*pomaže*', '*olakšava*', '*umanjuje*', '*deluje*', etc. were used to emphasize product usefulness and effectiveness.

In the same vein, an overview of the use of intensifier adverbs revealed that magazine advertisements addressing female consumers contained more of this type of adverbs than it is the case in advertisements targeting males. Given that intensifier adverbs are commonly used to appeal to emotions and signal emotional involvement, their higher frequency in advertisements aimed at females is in line with the proposed preference of women toward messages constructed in the 'feel' context, using language that is emotionally expressive.

At the level of qualitative analysis, it was expected that advertisers targeting women would use nouns denoting concepts and ideas generally found to be more frequently associated with women and femininity. It is also typical for such nouns to be considered to belong to affective, emotional contexts. This was confirmed by the study results for advertisements addressing this group of consumers included words such as '*zaštita*', '*osećaj*', '*hidratacija*', '*volumen*', '*nega*', etc. In more concrete terms, advertisers manipulate cultural assumptions that women are emotional and gentle and, hence, need and expect to be protected and taken care of. By the use of nouns like '*zaštita*' and '*nega*', it is suggested that, through purchase, women will receive the kind of treatment they desire. Similarly, females are commonly believed to appreciate the soft and smooth feel of things and are, accordingly, approached with nouns like '*osećaj*' and '*hidratacija*', which are used to convey the advertiser's promise that consumers will experience pleasant sensations when using a given product. A number of similar examples were found: '*tekstura*', '*čula*', '*note*', '*tonus*' and others.

Following the same line of reasoning, advertising messages aiming at men were assumed to contain nouns referring to objects and ideas believed to fit into cognitive, more rational language styles and/or carry connotations of masculinity. The study results met these expectations as the wording of advertisements targeting males was composed of nouns such as '*snaga*', '*brzina*', '*performanse*', '*istraj-*

nost', '*avanturista*', etc. Unlike women, men are not expected to be influenced by emotional, 'rapport' oriented language style, but are more inclined to positively respond to words referring to physically observable objects and occurences. In this light, nouns like '*snaga*', '*brzina*' and '*istrajnost*' denote concepts that can be detected and measured by relying on cognition rather than emotions. In addition, the given nouns not only belong to the rational context, but are closely associated with general ideas of masculinity, as is the case with nouns such as '*avanturista*' and '*performanse*'. Other examples include words like '*komponente*', '*superiornost*', '*nadmoć*', '*sigurnost*' and the like.

Another linguistic difference found to discriminate the language of advertisements addressing males and females refers to the choice of adjectives. In terms of their semantic properties, the identified adjectives may be defined as either objective, i.e. neutral adjectives, or subjective and emotionally laden ones. Neutral adjectives are those making references to non-subjective, widely recognized attributes of people and things, whereas adjectives denoting qualities that are open to individual interpretation and indicative of an emotional stand are referred to as non-neutral or subjective. The qualitative analysis found indices of this sort of language differentiation, as advertisements in women's magazines contained words like '*prefinjen*', '*dubinska*', '*kosmopolitski*', '*blistav*', and the like. It is difficult to define any of the given adjectives in precise and concrete terms in the sense that perception of a person or thing as cosmopolitan or sophisticated is highly dependant on a number of variables. Also, there is a question of relevance of someone or something being described as '*blistav*' or '*dubinska*' as the given attributes almost never contribute to better understanding of people or things. The adjectives in question solely reveal a subjective perception and not an objective quality. Other similar examples found are: '*čaroban*', '*slasna*', '*senzualan*', '*dragoceni*' and the like.

On the other hand, advertisements collected from men's magazines included adjectives like '*samouveren*', '*slobodan*', '*dinamičan*', '*urban*' and others. The meaning and perception of such attributes are rooted in the physical world and, therefore, are not subject to individual interpretation and are, unlike subjective adjectives, more easily defined and understood. In addition, the dynamics or freedom of someone or something is generally considered more relevant than their level of sophistication. Similar examples found in the same set of samples are: '*pouzdan*', '*brz*', '*kompaktan*' and others. Also, the given examples are commonly associated with the traditional attributes of masculinity, just as the example adjectives from the female set of samples are in line with the widespread understanding of women and femininity. Finally, as suggested by the relevant literature, neutral adjectives figured in advertisements targeting both females and males, while those commonly referred to as women's adjectives appeared in magazines addressing females only.

5. DISCUSSION

The results of the study indicate that linguistic features of magazine advertisements differ depending on the gender of the intended consumer. As suggested in the previous section, advertisements addressing a female readership in comparison to those targeting males, include more verbs and intensifier adverbs, which is in accordance with the expected results. The higher frequency of verbs in advertisements addressing female consumers is associated with the tendency of women to appreciate advertising messages with a focus on user benefits. The identified difference reflects the way in which women perceive information and make decisions, as the emphasis on 'what a given product does' to achieve the promised results works as a persuasion strategy. Similarly, a more extensive use of intensifiers in the same set of sample advertisements is in line with the female preference for affectively framed messages. Accordingly, this appreciation of emotional expressivity in language is reflected in the widespread use of intensifier adverbs in advertisements targeting women. Also, the observed difference in the number of adjectives is in line with the male inclination to place great importance on product characteristics when making a purchasing decision.

In terms of qualitative analysis, the differences observed at the level of semantic properties of nouns and adjectives are also in line with the proposed differences in language perception. The related theory suggests that women tend to respond more favorably to words which belong to the 'feel' context and carry connotations of femininity. This was confirmed by the study results, as nouns and adjectives that appear in female magazine advertisements mostly included words such as '*lepota*', '*elastičnost*', '*osvežena*', '*hidrirana*', which are all commonly related to the shape and condition of the female body and skin. At this point, it should be noted that most of the products advertised in women's magazines are those used for cosmetic, sanitary and dieting purposes. Also, men's magazines mostly feature advertisements for cars, watches or sports equipment and, therefore, promotional messages for these product categories contain words denoting their technological attributes and advantages such as '*brzina*', '*superioran*', '*kompaktan*' and the like. It is possible that the differences identified were so clear-cut because of the nature of the content included in magazines that target one specific gender as their intended audience. In this light, it is open to speculation whether a woman would be intrigued to purchase a car described as having qualities such as '*blistav*' and '*kosmopolitski*' or user benefits such as '*olakšava*' or '*čini da se osećate*'.

6. CONCLUSION

It has been suggested throughout the paper that a gender-based differentiation of language use has provoked considerable interest in the field of social sciences. However, there are numerous studies on gender differences investigating distinctive characteristics of the language used by male and female speakers, but there is a conspicuous lack of research on the language used to communicate with men and women. The aim of the study was to explore the idea of linguistic differences in the language used to communicate advertising messages to consumers of different gender. As expected, gender-related differences were found to exist in the language of sample advertisements. The gender of the targeted consumer was found to affect the frequency of specific parts of speech, as well as the choice of words with regard to their semantic properties.

Even though it is common knowledge that individual perception of and reaction to different propositions may vary depending on the way they are linguistically put, it is interesting to speculate how susceptible individuals may be to, at times, unreasonable ideas if approached in a carefully planned way. In combination with other social pressures, advertising messages not only promise to fulfill people's needs but they also create them. The noted effect is achieved by means of persuasive language that manipulates attitudes and behavior to the extent that there are numerous men and women who believe that their confidence lies in a pair of red-soled shoes or a fast car.

References

Argamon, S., Koppel, M., Fine, J., Shimoni, A. R. (2003). Gender, genre and writing style in formal written texts. *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* 23 (3), 321-346.

Cheng, N., Chandramouli, R., Subbalakshmi, K. P. (2010). Author gender identification from text. *Digital Investigation* 8 (1), 78-88.

Darley, W. K., Smith, R. E. (1995). Gender differences in information processing strategies: an empirical test of the selectivity model in advertising response. *Journal of Advertising* 24 (1), 41-56.

Fugate, D. L., Phillips, J. (2010). Product gender perceptions and antecedents of product gender congruence. *Journal of Consumer Marketing* 27 (3), 251-261.

Goddard, A. (1998). *The Language of Advertising*. London: Routledge.

Lakoff, R. T. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row.

Mayer, N. D., Tormala, Z. L. (2010). "Think" versus "feel" framing effects in persuasion. *Personality and Social Psychology Bulletin* 36 (4), 443-454.

Mehl, M. R., Pennebaker, J. W. (2003). The sounds of social life: a psychometric analysis of students' daily social environments and natural conversations. *Journal of Personality and Social Psychology* 84 (4), 857-870.
Mesthrie, R., Swan, J., Deumert, A., Leap, W. L. (2009). *Introducing Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Meyers-Levy, J. (1989). Gender differences in information processing: a selectivity interpretation. In: *Cognitive and Affective Responses to Advertising* (P. Cafferata and A. M. Tybout, eds.). Lexington, MA: Lexington Books, 219-260.
Meyers-Levy, J., Maheswaran, D. (1991). Exploring differences in males' and females' processing strategy. *Journal of Consumer Research* 18, 63-70.
Mulac, A., Lundell, T. L. (1994). Effects of gender-linked language differences in adults' written discourse: multivariate tests of language effects. *Language and Communication* 14, 299-309.
Newman, M. L., Groom, C. J., Handelman, L. D., Pennebaker, J. W. (2008). Gender differences in language use: An analysis of 14,000 text samples. *Discourse Processes* 45, 211-236.
Owen, P. R., Padron, M. (2015). The language of toys: gendered language of toy advertisements. *Journal of Research on Women and Gender* 6, 67-80.
Putrevu, S., Gentry, J. W., Fischer, E., Palan, K. M. (2001). Exploring the origins of information processing differences between men and women: implications for advertisers. *Academy of Marketing Science Review* 10, 1-10.
Silaški, N. (2009). Kako delovati rečima – izbor leksike u reklamnim oglasima u časopisima za žene. *Teme* XXXIII (3), 925-938.
Skeehan, K. B. (2013). *Controversies in Contemporary Advertising*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
Tausczik, Y. R., Pennebaker, J. W. (2010). The psychological meaning of words: LIWC and computerized text analysis methods. *Journal of Language and Social Psychology* 29, 24-54.
Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: an Introduction to Language and Society*. London: Penguin Books.
Van Dijk, T. (2006). Discourse and manipulation. *Discourse and Society* 17 (3), 359-383.
Vestegaard, T., Schroder, K. (1985). *The Language of Advertising*. Oxford: Basil Blackwell.
Von Neuforn, D. S. (2007). Gender gap in the perception of communication in virtual learning environments. *Interactive Learning Envieonments* 15 (3), 209-215.

РОДНЕ РАЗЛИКЕ У ЈЕЗИКУ РЕКЛАМНИХ ОГЛАСА У ЧАСОПИСИМА ЗА МУШКАРЦЕ И ЖЕНЕ У СРБИЈИ

Резиме

У раду се разматра идеја о родним разликама у језику са посебним освртом на језик рекламних огласа у часописима. Циљ рада је био да се ближе упознају различити начини на које жене и мушкарци обрађују и перципирају језичке поруке, као и да се провери да ли се уочене разлике пресликавају на језик рекламних огласа у часописима који за циљну групу имају жене, односно, мушкарце. У наведене сврхе, лингвистичка анализа 30 рекламних огласа прикупљених из женских и мушких часописа спроведена је на два нивоа: на првом је мерена учесталост одређених врста речи док су на другом нивоу анализе испитивана семантичка својства датих речи. Резултати истраживања указују на то да родне разлике постоје у језику анализираних рекламних огласа. Као што је било и очекивано, наведене разлике уочене су и на нивоу учесталости одабраних врста речи, као и на квалитативном нивоу анализе. Рад пружа увид у начине на које се састављају рекламне поруке у часописима, док је посебан акценат стављен на језичке манипулације у смислу одабира тачно одређених речи са циљем да се постигне што већа персуазивна моћ рекламних порука упућених одабраној групи потрошача.

Кључне речи : родне разлике, перцепција језика, језик реклама, обрада информација, рекламни огласи у часописима

Зора Трнинић Јањић
Универзитет у Новом Саду, Србија
Економски факултет у Суботици
zorat@ef.uns.ac.rs

UDK 821.111(669).09 Adichie C. N.
81'27

Jelena Filipović

MULTIMODALNA SOCIOLINGVISTIČKA NARATIVNA MREŽA KAO KONSTRUKTIVISTIČKI PRISTUP ČINU ČITANJA U 21. VEKU: ČIMAMANDA NGOZI ADIČI

U radu se predstavlja autoetnografski pristup mulitmodalnom čitanju i doživljaju književnog teksta u konstruktivističkom ključu multimodalne semiotike i sociolingvističke narativne mreže. Autorka tumači savremene "nosače" teksta (*Kindle*) i onlajn okruženje kao tehnološke semiotičke resurse koji dozvoljavaju novi vid potrage za manje poznatom lepom književnošću (u datom kulturnom kontekstu). U ovom slučaju radi se o tri romana nigerijske spisateljice Čimamande Ngozi Adiči (*Chimamanda Ngozi Adichie*), relativno nepoznate našoj čitalačkoj publici. Mulitmodalno čitanje primenjuje se u cilju konstruisanja kompleksnih mentalnih pejzaža (Maruyama, 1980) kroz hronotopske vremensko-prostorne okvire (Bahtin, 1981; Blommaert, 2005, 2015) na osnovu kojih definišemo sopstvene "jezičko-ideološke (i estetske) sisteme vrednosti" (Blommaert, 2015: 2).

Ključne reči: multimodalna semiotika, sociolingvistička narativna mreža, konstrukcija znanja, multimodalno čitanje čitanje, mentalni pejzaž, hronotop, vremensko-prostorni okvir, autoetnografski pristup, Čimananda Ngozi Adiči

1. JEZIK I MULTIMODALNA SEMIOTIKA

U radu polazim od pretpostavke da jezik i društvo komuniciraju u mnogo širem kontekstu semiotičkih resursa koje koristimo za konstruisanje značenja (van Leeuwen, 2005; Halliday, 1978). Drugim rečima, pored jezika (govora i pisanja), u strukturiranju značenja u našim društvenim i prirodnim svetovima pokret, slika, materijalni objekti i njihove karakteristike (koje nećemo svi na isti način doživeti i razumeti) igraju ulogu kao "značenjski potencijal" (Halliday, 1978, cit. u van Leeuwen, 2005: 5). Direktna veza između jezika i semiotičkih resursa najlakše se sagledava kroz funkcionalnu jezičku analizu, odnosno kroz istovremeno ostvarivanje ideacijske, interpersonalne i tekstualne funkcije jezika (van Leeuwen, 2005: 77), kojima multimodalna semiotika dodaje vizuelnu dimenziju kao sastavni deo konstrukcije diskursa. Mulitmodalna semiotika i multimodalni diskurs podrazumevaju pristustvo kako fizioloških, tako i tehničkih resursa neophodnih za ostvarivanje smislene komunikacije (van Leeuwen, 2005: 93). Pored onih, na prvi pogled podrazumevanih, poput vokalnog trakta i paralingivstičkih elemenata diskursa (gest, mimika, proksemika...), multimodalna semiotika uvodi i pojam tehničkih resursa koje takođe koristimo u komunikaciji: od muzičkih instrumenata, preko odeće i parfema koju biramo, do tehnoloških inovacija koje su jedna od ključnih karakteristika sveta u kome živimo (od radio aparata, preko televizora, do kompjutera i pametnih telefona). Multimodalna semiotika diskurzivnu semiotiku i uspešno razumevanje poruke objašnjava efektnim i efikasnim kombinovanjem ritma (ne samo u konverzaciji licem u lice, već i u filmu, muzici, plesu, itd.) i plana (engl. *layout*). "Ritam nam je biološki zadat. Ljudska akcija je po prirodi ritmično koordinirana, upravo kao i ljudske interakcije. (...) Dok govorimo i slušamo, mi se sinhronizujemo u interakciji. Ritam naših delanja fino se štimuje kao i instrumenti u toku muzičkog izvođenja[1]" (van Leeuwen, 2005: 181). U sociolingvističkom smislu, to možemo prevesti na principe "pregovaranja značenja" koji nam, na osnovu naših društvenih znanja i kognitivnih

[1] Svi prevodi citata u tekstu su delo autorke rada.

kulturnih modela, pomažu da znamo kada treba da govorimo, kada ćutimo, kada je prihvatljivo da nekoga prekinemo u pola rečenice, na koje načine biramo sociolingvistički stil i registar u skladu sa komunikativnom situacijom. Plan, je takođe, smatraju semiolozi, od presudnog značaja za uspostavljanje ravnoteže u komunikaciji i konstrukciji značenja: "Naš smisao za plan razvija se iz našeg osećaja za ravnotežu (v. Arnheim, 1982). Planiranje je proces postavljanja stvari na mesto - ... malo ovamo... malo onamo... samo malo na gore... samo malo niže... itd., - sve dok ne postignemo osećar ravnoteže koji nam govori da je sve 'na svom mestu'" (van Leeuwen, 2005: 181). Ritam i plan omogućavaju nam da stvorimo jedinstvenu kompoziciju diskurzivnih sredstava koja zapravo predstavlja novostvoreno znanje, razumevanje iznedreno u kontekstu koji uključuje sve semiotičke resurse koje imamo na raspolaganju. Takođe, multimodalna semiotika insistira na "kontekstualnom" a ne "izolacionističkom" pristupu informacijama (Maruyama, 1980). Visoko kontekstualizovana organizacija informacija proizvodi kompleksne mentalne pejzaže (engl. *mindscapes*), koje ovaj autor definiše kao "strukture mišljenja, kognicije, percepcije, konceptualizacije, projektovanja, planiranja i donošenja odluka" (Maruyama, 1980: 591). Mentalni pejzaži kompleksnog tipa su fleksibilni, adaptibilni i spremni da reaguju na uplive novih informacija bez dogmatskih pristupa i ograničenja[2]. Multimodalna semiotika pretpostavlja i centralizaciju i periferizaciju semiotičkih elemenata, koja može biti društvena, formalizovana, prostorno i vremenski strukturirana (van Leeuwen (2005: 205-209), recimo, koristi antropološke radove Malinovskog i Levi-Strosa za ilustraciju društveno-konstruisane, institucionalizovane centralizacije i periferizacije), ali i individualizovana, kreativna, naizgled nasumična, i duboko utemeljena u datom trenutku i prostoru osobe (u smislu Bahtinovih (1981) hronotopa, odnosno vremensko-prostornih okvira (Blommaert, 2015) o kojma će biti reči u ovom tekstu). Ovako shvaćenu multimodalno razumevanje diskursa (kao visoko individualizovanog i vremenski i prostorno uslovljenog čina), u slučaju analize književnog narativa, dovodi nas do uspostavljanja veze između koncepta sociolingvističke narativne mreže i multimodalne semiotike, koji će mi pomoći da ponudim jednu novu interpretaciju čina čitanja u 21. veku, na primeru romana nigerijske autorke Čimanande Ngozi Nadiči.

2. SOCIOLINGVISTIČKA NARATIVNA MREŽA I MULTIMODALNA SEMIOTIKA

U ovom radu bavim se samo književnim tekstom, koji takođe tretiram kao diskurs, odnosno narativ. Polazeći od pretpostavke da je čitanje aktivan proces konstrukcije značenja potpuno paralelan usmenom diskursu, a ne "simplističko prelaženje misli sa jedne rečenice na drugu u skladu sa (linearnim) rasporedom (teksta), već kombinovanje rečenica radi stvaranja društvenih značenja i sprovođenja društvene akcije" (prema: Cramsch, 1985: 357), u nastavku teksta pozabaviću se analizom multimodalne aktivnosti čitanja književnog teksta i konstruisanja značenja uz primenu širokog spektra tehnoloških semiotičkih resursa koji tom čitanju kao kreativnoj ljudskoj delatnosti dodaju potpuno nove dimenzije agentivnosti i individualnog sazrevanja.

Kritički sociolingvistički pristup diskursu, to jest narativu, polazi od pretpostavke da analiza narativa treba da ponudi tumačenje sveukupnog značenja tema obrađenih u narativu, a ne apstraktnu, iz konteksta izolovanu interpretaciju istog. Drugim rečima, analiza mora u obzir da uzme različite aspekte fenomena u centru (ali i na periferiji) narativa, sa posebnim obraćanjem pažnje na kontradikcije, suprotnosti i nedoummice koje dati tekst proizvodi u osobi ili osobama sa kojima dolazi u kontakt (Filipović, 2016). Pri tome mislim ne samo na etičke i estetske vrednosti teksta, već i na širi socio-istorijsko-politički i kulturni kontekst zemlje, regiona ili kontinenta na kome tekst nastaje i na kome se čita, kao i na neposredni, lični kontekst njegovog stvaranja, odnosno na lični kontekst u kome se konzumira. Pored toga, analiza književnog diskursa mora u obzir uzeti kompleksnu mrežu paralelnih radnji, elemenata i učesnika koji igraju ulogu u procesu približavanja književnog teksta ciljnoj čitalačkoj publici, odno-

[2] Ova vrsta analize se u savremenom naučnom diskursu (uključujući i sociolingvistiku) povezuje sa teorijom kompleksnosti i tumačenjem komunikativnih zajednica kao otvorenih, adaptivnih i kreativnih sistema u konstantnoj komunikaciji sa drugim sistemima (v. Filipović, 2015, 2016 za detaljniju analizu).

sno procesa dobrovoljnog odabira literarnog štiva koji zadovoljava trenutne afektivne i druge potrebe svakog čitaoca ili čitateljke ponaosob. Ukratko, vrednovanje književnog narativa u sociolingvističkom ključu može se izvršiti samo u sprezi sa svim gore pomenutim faktorima, jer tekst nikada nije "izolovana diskurzivna realizacija" nastala u društvenom vakuumu (Giménez, 2010: 210; 213), već predstavlja "mehanizam za organizaciju i generisanje društvenih značenja" (Bearman et al. 2000: 70).

Svi gore navedeni činioci predstavljaju elemente u složenoj sociolingvističkoj narativnoj mreži koja nudi interdisciplinaran, holistički teorijski pristup i metodološki aparat za tumačenje kompleksne narativne strukture teksta. Ta kompleksna struktura uključuje svestan i/ili nesvestan odabir diskurzivnih sredstava koje autorka ili autor koriste tokom njegovog stvaranja; istorijski trenutak u kome tekst nastaje i u kome se distribuira; biografiju, stavove i ideologije autorke ili autora (i prateće multimodalne sadržaje kroz koje ih upoznajemo); globalne, lokalne i glokalne trendove i politike izdavačkih kuća; tehnološke inovacije koje nam na jedan novi način plasiraju reklamne sadržaje izdavačkih kuća (web 3.0 o kome će takođe biti reči u nastavku teksta); i konačno, tehnološke semiotičke resurse koji nam pomažu u stvaranju značenja i konstrukciji znanja u toku samog čina čitanja. Nijedan književni tekst u ovakvom teorijsko-metodološkom ključu ne može se razumeti niti tumačiti u izolaciji, kao samostalan umetnički predmet čije estetske vrednosti ne koreliraju sa svetom u kome nastaje i u kome se čita. Svako čitanje i samog čitaoca/čitateljku pretvara u aktivan segment sociolingvističke narativne mreže, a proces komunikacije sa tekstom nije pasivan niti prosto reaktivan. Čitanje je zapravo visoko proaktivan čin tokom koga mi predviđamo zaplete i rasplete, ali i stvaramo kompletne mentalne pejzaže novih značenja, prostora i vremena na osnovu sopstvene kompleksne pretrage za informacijama izvan samog teksta, a na osnovu lične radoznalosti i centralizacije, odnosno periferizacije delova narativa. Tehnološki semiotički resursi (ovde pre svega mislim na nosače teksta poput *Kindle*-a, i na Internet, odnosno na "pametne mašine" svih oblika i veličina) pomažu nam da čitanje pretvorimo u potragu za novim univerzumima koji uključuju i sliku, zvuk, pokret i boju.

3. ČIN ČITANJA

Dakle, čin čitanja tumačim kao visoko individualizovani jezički, društveni i semiotički proces tvorbe mentalnih pejzaža koji je prostorno, vremenski, sociokulturno, politički, epistemološki, ideološki i na mnogo drugih načina omeđen i uslovljen, što određuje i tumačenje potencijalnih značenja teksta. Značenja književnog narativa se u tom smislu ne mogu predvideti niti ograničiti, ona se iznedravaju kroz proces kognitivne analize i sinteze čiji konkretni postupci mogu na prvi pogled izgledati kontradiktorno, neadekvatno ili potpuno nekonsistentno (Filipović, 2016). Drugim rečima, dok promišljamo smisao rečenica pred nama, mi krećemo u individualno motivisanu pretragu značenja uz primenu tehnoloških semiotičkih resursa. Internet, kao osnovno sredstvo u toj pretrazi, nudi nam pregršt mogućnosti izbora, te stoga kažem da na prvi pogled sâm proces pronalaženja ritma i plana (da se izrazim rečnikom mutlimodalne semiotike) našeg sopstvenog mentalnog narativa može izgledati nekontrolisano i haotično (skakanje sa jedne web stranice na drugu, paralelno pregledanje različitih vizuelnih sadržaja, praćenje *youtube* snimaka i čitanje tekstova o narativu koji nas zanima, itd.). Ipak, mišljenja sam da ovakav pristup čitanju otvara potpuno nove dimenzije razumevanja književnih tekstova a da samom činu čitanja dodaje jedan veoma dostupan (praktično, na dohvat ruke, odnosno na klik ekrana) potpuno novi sloj iznenađenja i gotovo detinje radosti zbog značenjskog potencijala otkrića za koje smo u prethodnim epohama morali odlaziti u biblioteke, arhive i pretraživati odrednice u enciklopedijama i stručnoj literaturi, što, složićete se, nije bio čest pratilac čitanja iz zadovoljstva.

Jedan od zaključaka ove analize jeste da je ovakav pristup čitanju iz zadovoljstva posebno zanimljiv kada se radi o čitanju književnosti smeštenih izvan takozvanog evrocentričnog konteksta. U analizi procesa čitanja književnosti sa afričkog tla (za čitalačku publiku u Srbiji), multimodalno semiotičko otkrivanje značenja pojavljuje se kao neophodna paradigma čitanja u 21. veku. Tekst, slika i zvuk koji su nam dostupni preko eksternih izvora, konstruišu jednu potpuno novu vrstu hronotopa (Bahtin, 1981)

odnosno vremensko-prostornih okvira (Blommaert, 2005), i postaju deo složene sociolingvističke narativne mreže na osnovu koje definišemo sopstvene "jezičko-ideološke (i estetske) sisteme vrednosti" (Blommaert, 2015: 2). Ta sociolingvistička mreža je varijabilna i relativna, čak i na individualnom planu: pri jednom čitanju u centru mreže nam mogu biti određeni aspekti književnog narativa, koji se pri nekom narednom čitanju mogu povući na perifernu poziciju i obrnuto (v. Filipović, 2016 za ilustraciju ove tvrdnje).

3.1. Multimodalno čitanje

Iako se često pogrešno opisuje kao posledica upliva novih tehnologija u naš život, multimodalnost je zapravo stara koliko i ljudska potreba za izražavanjem kulturnih (u antropološkom smislu) značenja. Barthes (1977), recimo, govori o dominaciji slika do otprilike 1600. godine, posle čega, sa pojavom štampe, a potom sa uvođenjem koncepta jezičke standardizacije koju uslovljava evropska modernost, pisana reč postaje potka za uspostavljanje društvenih autoriteta moćnih i privilegovanih (Bauman & Briggs, 2003, Filipović, 2015). Pri tome, važno je istaći da svaka kultura ima svoje kognitivne kulturne šeme za čitanje multimodalnih sadržaja, koje su uvek u vezi sa jezikom, ali se ne mogu ograničiti na isključivo jezičke sadržaje. Možda je na ovom mestu uputno postaviti i pitanje da li na globalnom planu zaista živimo u civilizaciji slike, kao što se još davne 1977. godine zapitao Roland Barthes: "Danas, na nivou masovnih komunikacija, čini se da je jezička poruka zaista prisutna u svakoj slici: kao naslov, kajron, prateći novinski članak, dijalog u filmu, balončić sa tekstom u stripu. Što ukazuje na činjenicu da nije baš prihvatljivo govoriti o civilizaciji slike - mi smo još uvek, zapravo više nego ikada ranije, civilizacija pisanja, pisanje i govor su i dalje ključni elementi strukture informacija" (Barthes, 1977: 155). Dakle, ne moramo se plašiti da će nove tehnologije zameniti pisanu reč. Nosači pisane reči se zaista menjaju (od rukopisnih tekstova antike i srednjeg veka, preko štampanih tekstova modernog doba, do elektronskih tekstova post-modernog 21. veka), ali je suština procesa čitanja i dalje ista, ili, po mom mišljenju, dodatno obogaćena upravo masovnom dostupnošću više puta pomenutih tehnoloških semiotičkih resursa: "Tekst je složenica ili *ansambl*. Geštalt. Različiti semiotički resursi i prakse za konstruisanje značenja obavljaju različite vrste komunikativnih zadataka, u isto vreme zajedno radeći na proizvodnji afektivne reakcije i efektivnog odgovora" (Thurlow, 2015: 620). Novu knjigu, *Kindle*, i Internet (web stranice, *youtube*), odlikuje hipertekstualnost, mogućnost neprestane manipulacije tekstualnim sadržajem: *Kindle* pruža mogućnost pretrage jednojezičnih i višejezičnih rečnika, *Wikipedije* i drugih sadržaja Interneta, beleženje i komentarisanje delova teksta (čak i javno postavljanje komentara na društvene mreže, čime otvara prostor za interakciju unutar čitalačke publike koja ne mora međusobno ni da se poznaje, niti da živi na istoj geografskoj lokaciji), dok sam Internet, kome je tokom čitanja, po mom mišljenju, lakše pristupiti sa nekog drugog uređaja (kompjutera ili pametnog telefona), nudi naizgled nebrojene i beskonačne putanje traženja i saznavanja. "Zapravo, ključni princip multimodalnosti jeste da su različiti modaliteti, jednostavno značenjski nezavisni. Boja, zvuk, prostor, dodir su komunikativno bogati i "gramatički" podjednako sofisticirani kao i čitanje i pisanje. Njihova prividna jednostavnost ili nedostatnost je najčešće proizvod našeg ograničenog razumevanja i ograničenih moći deskripcije." (Thurlow, 2015: 620)

4. *KINDLE*, ČIMANANDA I JA – AUTOETNOGRAFIJA ČITANJA

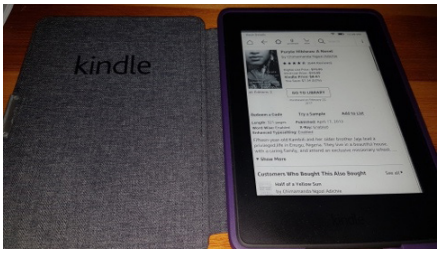

Gore navedene teorijske postulate pokušaću da ilustrujem kroz autoetnografsku analizu čitanja tri romana nigerijske autorke Čimanande Ngozi Adiči. Autoetnografski metod definišem kao oblik istraživanja koji pretpostavlja ugao gledanja same istraživačice, kroz koji pokušavam da pojasnim kako lična iskustva definišu kulturna i društvena značenja i pri čemu koristim akademski diskurs kao oblik narativa za proizvodnju, beleženje i analizu podataka (v. Canagarajah, 2012: 260 za detaljniju definiciju).

Kindle sam počela da koristim u leto 2016. na preporuku kolege kome je, prema sopstvenom tumačenju, ova spravica potpuno "promenila pristup čitanju". Sama činjenica da preko web aplikacije na *Amazonu* jednim klikom mogu da za malo novca kupujem romane svojih omiljenih autorki i autora na jezicima koje čitam (engleski i španski), bila je prvo prijatno otkriće. Istog trenutka sam odlučila da *Kindle* pretvorim u virtualnu biblioteku za čitanje iz zadovoljstva, te tako na njemu ne držim stručnu, akademsku literaturu. Preko dvadeset (dvojezičnih i jednojezičnih) rečnika koje mi je sam aparat besplatno ponudio uz uputstva kako da ih koristim tokom čitanja i kako da pravim lične rečnike bio je još jedan plus u mom novom čitalačkom iskustvu. Konačno, mogućnost pretrage *Wikipedije* u toku čitanja na direktan način mi je ukazala da mogu da se igram sadržajima i dodajem nova znanja onima koje mi sam tekst pruža. Naravno, vrlo brzo sam spoznala i ograničenja upotrebe ovog resursa, te sam počela da *Kindle* nosim sa sobom zajedno sa pametnim telefonom koji koristim za pristup Internetu dok čitam. Važno je pomenuti još jedan aspekt *online* čitanja koji je rezultat tehnološke revolucije treće internet generacije (web 3.0[3]), nove vrste semantičke mreže koja nas "prati", registruje naše pretrage i na osnovu njih nam nudi slične sadržaje za koje pretpostavlja da nas mogu zanimati. *Amazon* aplikacija na *Kindle* uređaju takođe funkcioniše po ovom principu, te svaki put kada ponovo uđem u svoj nalog, dobijam stranicu ponuda sa naslovima koje Amazon bira na osnovu prethodnih pretraga i kupljenih knjiga. Neko će reći da je ovo zastrašujuće narušavanje privatnosti, ali, pravo izbora je vaše. Ne morate čitati preko Amazona, možete na *Kindle* "pakovati" knjige u *ipub* i *pdf* formatu sa drugih izvora (kao što ih možete čitati i na mobilnim telefonima, tabletima, računarima, itd.).

Tako sam naišla na preporuku za romane nigerijske autorke (sada već srednje generacije) Čimanande Ngozi Adiči. Iako su njeni romani prevedeni na srpski u izdanju izdavačke kuće Laguna[4], priznajem da za nju nisam čula do njenog prvog pojavljivanja na ekranu mog *Kindle* uređaja. Kratak opis njenog prvog romana, *Purple Hibiscus* (2003), privukao mi je pažnju i kupila sam knjigu koja se u mojoj virtualnoj biblioteci našla za nekoliko sekundi. Otvorila sam je i uronila u potpuno neočekivano uzbudljiv, tragičan, dirljiv, tradicionalan i moderan svet glavnih junakinja i junaka. Odmah potom sam počela da po Internetu pretražujem informacije o autorki. Saznala sam da je rođena 1977. godine, da je diplomirala na *Enugu State University,* i da trenutno živi i radi u SAD. Još u toku čitanja romana *Purple Hibiscus*, kupila sam i naredna dva: *Half of a Yellow Sun*, (2006) i *Americanah* (2013). Polako sam stvarala svoj mentalni pejzaž ne samo Nigerije, već i autorkinog života, njenih uverenja, procesa sazrevanja i prilagođavanja različitim životnim i kulturnim sredinama (prelazak iz Nigerije u SAD, poimanje domovine iz perspektive akademske dijaspore, i sl.)

[3] Kako bih ilustrovala korisnost Interneta u pretrazi za novim informacijama, pozivam čitaoce da, recimo, posete stranicu https://lifeboat.com/ex/web.3.0 za više informacija predstavljenih na naučno popularan način.

[4] https://www.laguna.rs/a157_autor_cimamanda_ngozi_adici_laguna.html

4.1. Čitanje - *Purple Hibiscus*: otkrivanje sveta Čimanande Ngozi Adiči

"Među brojnim pohvalama *Purpurnom hibiskusu* našao se i glas nobelovca Džona Kucija, koji ga je nazvao „prefinjenom i dirljivom pričom o detetu prerano izloženom verskoj netoleranciji i ružnijoj strani nigerijske države"" (sa sajta izdavačke kuće Laguna, v. fusnotu 10).

Radnja romana smeštena je u izuzetno bogatu, uglednu katoličku porodicu (još jedno neočekivano otkriće o Nigeriji, o postojanju bogatog autohtonog stanovništva, više srednje klase u postkolonijalnom periodu), u kojoj se duhovna i religijska tradicija Nigerije suportstavlja kolonijalizmom nametnutom katoličanstvu (odnos dede i oca glavne junakinje) i borbi žene za oslobađanje od viševekovne istorije inferiornosti i zlostavljanja kroz obrazovanje i afirmaciju ženskog životnog principa (tetka glavne junakinje je samohrana majka troje dece i profesorka državnog univeziteta Nigerije). Glavna junakinja je petnaestogodišnja devojčica, koja uprkos materijalnom obilju živi u atmosferi strašnog porodičnog nasilja i psihološkog terora u koji nas narativom u prvom licu uvodi postepeno, iz perspektive deteta koje postaje žena kroz spoznaju užasne istine o odnosu majke i oca i kroz proces ličnog sazrevanja koje joj dozvoljava da prepozna i prihvati fizičku i emotivnu surovost oca prema deci i supruzi. Sve to smešteno je u širi kontekst političkih previranja i religijskih sukoba u okvirima veoma tradicionalnog, patrijarhalnog društva zemlje koja je, bar meni, do tada bila potpuno nepoznata. Nisam znala ni koliko je velika ni koliko je bogata u odnosu na druge afričke zemlje. Sve to sam saznala kroz paralelnu pretragu tehnoloških semiotičkih resursa koji su mi bili na raspolaganju.

Posebno je uzbudljivo bilo čitati delove romana koji glavnu junakinju oslobađaju iz stega porodičnog diktatora (odnos devojčice sa tetkom, boravak na univerzitetskom kampusu). Imala sam jaku potrebu da svom mentalnom pejzažu dodam autentične slike i zvuk, te sam potražila zvaničnu web stranicu Državnog univerziteta Nigerije (http://www.unn.edu.ng). Slike lava, maskote univerziteta čiji je logo "to restore dignity of man" dale su ironičnom komentaru brata od tetke mlade junakinje "kada je čovek izgubio dostojanstvo?" dodatnu težinu i gorčinu.

University of Nigeria
to restore the dignity of man

Opis vožnje kroz kampus u kome tetka nekoliko puta gasi motor kako bi smanjila potrošnju benzina koga nema i tihi prolazak kroz glavnu univerzitetsku kapiju (na kraju duge nizbrdice) je u mom mentalnom pejzažu sada zauvek povezan sa slikom koja je pred vama:

Dalja pretraga na Internetu omogućila mi je da upoznam i autorku lično. Kroz TED govore o značaju feminizma[5] i pričanju lične priče[6] spoznala sam i motivaciju za odabir tema i narativnih tehnika u romanu koji sam čitala (kao i u naredna dva). Spoznala sam značaj pronalaženja sopstvenog glasa, sopstvenog kulturnog izraza u afričkoj zemlji pod jakim evro-centričnim i američkim uticajem:

[5] https://www.ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_we_should_all_be_feminists/transcript?share=13d7aba1d7

[6] https://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story

> "I grew up in a university campus in Eastern Nigeria. My mother says I began reading at the age of two, although I think four is probably closer to the truth. So I was an early reader. And what I read were British and American children's books. I was also an early writer. And when I began to write at about the age of seven stories with pencil and crayon illustrations, that my poor mother was obligated to read, I wrote exactly the kind of stories that I was reading: all my characters were white and blue-eyed, they played in the snow, they ate apples (laughter) and they talked a lot about the weather how lovely was it that the sun had come out (laughter). Now this despite the fact that I lived in Nigeria, I had never been outside of Nigeria. We did not have snow, we ate mangoes and we never talked about the weather because there was no need to. (...) What this demonstrates, I think, is how impressionable and vulnerable we are in the face of a story, particularly as children. (...) Now, things changed when I discovered African books. (...) I realized that people like me, girls with the skin color of chocolate whose kinky hairs could not form ponytails, could also exist in literature" (0'37-2'33, link u fusnoti 12).

Snimak lepe žene krupnih očiju sa turbanom jarkih boja na glavi koja govori zvonkim glasom brilijantan engleski sa naglaskom koji ja sa svojim ograničenim znanjem o engleskoj dijalektologiji mogu da definišem kao "afrički akcenat" afirmiše sve vrednosti o kojima Čimananda govori i piše.

Ovako konstruisano upoznavanje sa delom i autorkom kroz proces multimodalnog čitanja stvorilo je specifičan mentalni pejzaž koje je prikladno odrediti kao multimodalni hronotop (Bahtin, 1981), odnosno multimodalni vremensko-prostorni okvir (Blommaert, 2005, 2015) za razumevanje teksta koji me je inspirisao na pretragu. Hronotopi u tradicionalnom tumačenju podrazumevaju konstrukciju značenja na osnovu koegzistencije događaja iz različitih vremena i prostora u romanima, jer svaki hronotop ukazuje na "društveno prepoznatu i diferencijalnu kompleksnost vrednosti koja se pripisuje određenim oblicima identiteta" (Blommaert, 2015: 2). U istom tekstu Blommaert tvrdi da su savremeni identiteti *hronotopski organizovani* u vremensko-prostornim okvirima koji uslovljavaju naše poimanje stvarnosti (Blommaert, 2015: 4, kurziv u originalu). Blommaert (2015: 5) dalje navodi da različiti hronotopi u savremenom svetu u kojima se lokalni i globalni resursi preklapaju i dopunjuju stvaraju "kompleksne pakete superbogatih indeksnih vrednosti". Multimodalno čitanje i sociolingvistička narativna mreža koja se njega iznedrava upravo je primer savremenih, kompleksnih hronotopa baziranih na vremensko-prostornim okvirima koji uslovljavaju naše poimanje značenja i vrednosnih sistema koje povezujemo sa književnim narativom.

4.2. Čitanje - *Half of the Yellow Sun*: sociolingvistička radoznalost

Drugi roman (hronološki, iz vremenske perspektive objavljivanja i u mom ličnom iskustvu čitanja) Čimanande Ngozi Adiči bavi se temom građanskog rata u Republici Bijafri krajem 60-ih godina prošlog veka. Još jedan roman ispričan iz ženske perspektive, ovoga puta društveno angažovane i oslobođene profesorke univerziteta koja pripada Igbo plemenu (koje zauzima prostor jugozapadne Nigerije i koje se zalaže za nezavisnu Republiku Bijafru), u meni budi daleke uspomene iz prvih dana osnovne škole kada su nas učili kako deca u Bijafri pate, a svako mršavo detence opisivano je poređenjem "kao da si iz Bijafre došao/došla". Naravno, čitanje sam upotpunila istorijskim i geografskim podacima: gde je Bijafra, zbog čega se građanski rat vodio, kako je započeo i kako se završio, kao što možete videti u samo jednoj slici ispod ovog teksta.

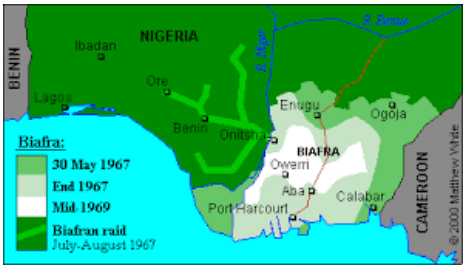

Roman je u meni probudio i sociolingvističku radoznalost: pleme i jezik Yoruba često se pominje u tipološkim lingističkim studijama o afričkim jezicima, ali o Igbo jeziku, etnicitetu i kulturi sam prvi put nešto saznala čitajući ovaj roman. Naučila sam da se ta dva plemena ideološki određuju kao -/+ civilizovana, kulturna, obrazovana. Yoruba su "neobrazovani i siromašni" i stoga ljubomorni na Igbo intelektualnu i ekonomsku elitu. (Za slučaj da ne znate, kao što ni ja nisam znala, Igbo pleme se borilo za formiranje nezavisne Republike Bijafra, oni su dramatično poraženi i prošli kroz period strašne patnje i gladi o kojoj su nas učili u osnovnim školama u SFRJ).

Pregledanje Internet stranica posvećenih ovim etničkim grupama potvrdilo je moju pretpostavku o ideološkoj kategorizaciji. Uporedite ove dve slike, na levoj su predstavnici Yoruba a na desnoj predstavnici Igbo plemena:

Prepuštam čitateljkama i čitaocima da odrede kulturne i civilizacijske vrednosti koje se ovim slikama pripisuju jednom i drugom plemenu.

4.3. Čitanje - *Americanah*: Kognitivna sociolingvistička perspektiva

Americanah je do sada najpoznatiji roman Čimanande Ngozi Adiči. Knjiga se našla i na listi najboljih romana za 2013. godinu prema oceni Njujork Tajmsa. Ifemelu, protagonistkinja romana, je mlada Nigerijka koja obrazovanje i sreću traži odlaskom iz ratom i diktaturom izmučene domovine i preseljenjem u SAD gde po završetku studija postaje uspešna blogerka. Odlučuje da se vrati u rodnu Nigeriju gde se susreće sa potpuno izmenjenom zemljom (posle kraja vojne diktature) u kojoj pronalazi svoju tinejdžersku ljubav, nekada nežnog sina univerzitetske profesorke, a sada bogatog, oženjenog mladog čoveka koji uspešno gradi i finansijsku sigurnost i društveni status u novostvorenoj demokratiji. Evo šta o romanu stoji na sajtu izdavačke kuće Laguna:

> "Smela, općinjavajuća, istovremeno crnohumorna i nežna, *Amerikana* je raskošna priča koja se prostire na tri kontinenta i prati brojne likove u današnjem svetu globalizacije. Ovo je do sada najsnažniji i najbolji roman Čimamande Ngozi Adiči." (https://www.laguna.rs/n2531_knjiga_amerikana_laguna.html)

Po mom mišljenju, ovaj roman je mnogo manje uzbudljiv od prethodna dva, upravo zato što ga doživaljavam kao izvestan ustupak ukusu evro-američke čitalačke publike. Ipak, otvara prostora za jednu novu vrstu sociolingvističke kritičke i kognitivno-antropološke analize diskursa koja nam razotkriva kognitivne kulturne modele savremene (uslovno rečeno progresivne) Amerike koja pokušava do pobegne od sopstvene ksenofobije i rasnih stereotipa. Poslodavka protagoniskinje, plava, nežna Amerikanka, pokušava da diskurzivnim tehnikama upotrebe suvišnih opisnih prideva, kvalifikativa poput *wonderful, beautiful, rich*, u komentarima o afričkim ženama prikrije sosptvenu hipokriziju i nelagodu pred drugom i drugačijom kulturom i rasom.

> *"Hello, I'm Ifemelu."*
>
> *"What a **beautiful** name," Kimberly said. "Does it mean anything? I love **multicultural** names because they have such **wonderful** meaning, from **wonderful rich** cultures". Kimberly was smiling the kindly smile of people who thought "culture" the unfamiliar colorful reserve of colorful people, a word that always had to be qualified with "rich". She would not think Norway had a "rich culture". (Americanah, e-book, loc. 2487)*

"And you, Ifemelu?" Kimberly asked. "I know I'm mauling your name, but it is really such a ***beautiful*** *name. Really* ***beautiful****.*

(...) Ifemelu would come to realize later that Kimberly used "beautiful" in a peculiar way. "I'm meeting my beautiful friend from graduate school", Kimberly would say, or "We're working with this beautiful woman on the inner-city project", ***and always, the women she referred to would turn out to be quite ordinary looking, but always black****. (...) One day, late in the winter, when she was with Kimberly at the huge kitchen table, drinking tea and waiting for the children to be brought back from an outing with their grandmother, Kimberly said: "Oh, look at this beatiful woman", and pointed at a plain model in a magazine whose only distinguishing feature was her very dark skin. "Isn't she just stunning?"*

"No, she isn't." Ifemelu paused." You know, you can just say 'black'. Not every black person is beautiful" (Americanah, e-book, loc. *2496-2450)*

Protagonistkinja se u SAD "spopliće" o sopstveni afrički identitet, pokušava da ga uklopi uz belog momka u pretežno belu, WASP[7] atmosferu prestižnog univerziteta Prinston, i pomiri je sa sopstvenim iskustvom, sa sopstvenom pričom (kako kaže sama Čimananda u TED govoru koji sam citirala u jednom od prethodnih odeljaka) kroz vođenje *Life-style blog-a:*

"I write an anonimous blog called Raceteenth or Various Observations about American Blacks (Those Formerly Known as Negroes)" *(Americanah,* e-book, loc. 91)

Bolno svesna licemerja bele Amerike protagonistkinja se u svojim promišljanjima života u SAD bavi i podtekstom u kome su Afrikanke "crne", "debele" i "neobrazovane". Tema dijaspore i nostalgije koja predstavlja jednu od okosnica prvog dela romana jeste ono što bi Blommaert (2015) nazvao globalnim hronotopom, iskustvom sa kojim u različitim prostorno-vremenskim okvirima mogu da se poistovete svi koji su ikada živeli van sopstvene zemlje i koji su u nekom trenutku osetili nostalgiju prema rodnom kraju i doživeli iskustva koja povezujemo sa dijasporama širom sveta.

Još jedan autoetnografski momenat zavređuje pažnju u ovom radu. Tokom čitanja romana *Americanah* našla sam se na jednoj međunarodnoj konferenciji na kojoj sam o Čimanandi Ngozi Adiči porazgovarala sa profesorkom prevođenja iz Nigera (i, ne, nisam mislila da su Nigerija i Niger ista zemlja). Ona me je upitala da li sam obratila pažnju na motiv kose (perike koje 60ih godina nose nigerijske intelektualke i sitne pletenice koje protagonistkinja romana *Americanah* mora da plete pre povratka u domovinu). Moj odgovor je, očekivano, bio negativan. I tada sam dobila sledeće objašnjenje: "Pogledaj oko sebe. Praktično sve žene u sali imaju ravnu kosu. Bez obzira na rasu. I indijske i indijanske i evropske kose su pretežno ravne. Samo je afrička kosa neprikosnoveno kovrdžava i opire se kontroli. Da bi te doživeli kao profesionalnu ženu u Africi si nekada morala da nosiš periku a danas moraš da pleteš pletenice. Ja to ne radim i još uvek me na granici pitaju da li sam nekakva umetnica. Samo je umetnicama dozvoljeno da kosu nose ukovrdžanu!"

Ako pogledate slike Čimanande dostupne na Internetu razumećete o čemu moja afrička koleginica govori. Pored slika sa turbanom, ima i puno onih sa uredno "spakovanim" pletenicama:

"*So here she was, on a day filled with the opulence of summer, about to braid her hair for the journey home*." (*Americanah*, e-book, loc. 152)

[7] WASP: White Anglo-Saxon Protestant, akronim koji se često koristi da opiše višu srednju klasu u SAD

Mariama African Hair Braiding: "Three women, all in T-shirts and knee-length shorts, were working on the hair of seated customers. A small TV mounted on a corner of the wall, the volume a little too loud, was showing a Nigerian film: A man beating his wife, the wife cowering and shouting, the poor audio quality jarring" (Americanah, e-book, loc. 188)

(…) "She touched Ifemelu's hair. "Why you don't have relaxer?"

"I like my hair the way God made it."

"But how you comb it? Hard to comb". Aisha said."

(…)"But Ifemelu could see from Aisha's face, that she understood very well. Aisha was simply a true market woman, immune to the cosmetic niceties of American customer service. Ifemelu imagined her working in a market in Dakar, like the braiders in Lagos who would blow their noses and wipe their hands on their wrappers, roughly jerk their customers' heads to position them better, complain about how full or how hard or how short the hair was, shout out to passing women, while all the time conversing too loudly and briding too tightly." (Americanah, e-book, loc. 235-251)

5. VAŽNOST I VREDNOST MULTIMODALNOG ČITANJA

U vreme filozofskih rasprava o opasnostima tehnologije (pogledajte, recimo, Petrović & Vujadinović (2017) za diskusiju o izazovima tehnološkog razvoja), možemo s pravom postaviti pitanje da li nas tehnološki semantički resursi sputavaju, upravljaju našim razmišljanjem, ili nam obezbeđivanjem novih vrsta semantičkih mreža otvaraju prostor za složeniju konstrukciju značenja i novih znanja. Naravno, nisam kompetentna da ponudim konačan odgovor. Ali svakako mogu da ponudim jedno tumačenje vrednosti primene novih tehnologija u procesu čitanja, pre svega čitanja iz zadovoljstva. Ovo tumačenje može imati i dalekosežne didaktičke i kulturne implikacije. Generacije dece koja se određuju kao "milenijalci" (oni rođeni krajem 90-ih godina prošlog veka), odnosno kao "i-generacije" (oni rođeni početkom trećeg milenijuma koji odrastaju sa pametnim telefonom u ruci, otud i ime generacije, prema prvom pametnom telefonu, i-phone-u, puštenom u prodaju 2007. godine), često optužujemo da ne čitaju dovoljno (ili uopšte). Možda su novi nosači tekstova i multimodalno čitanje upravo prostor za novu afirmaciju ljubavi prema knjizi među ovim "digitalnim domorocima".

Mišljenja sam da nam konstrukcija složene sociolingvističke narativne mreže i multimodalno čitanje omogućavaju da produbimo ne samo estetski doživljaj, već nam otvoraju prostor za istraživanje i promišljanje novih, širih značenja: "Multimodalna analiza osvrće se na kulturni i politički kontekst komunikativne akcije. Još je značajnije da multimodalna analiza ide dalje od diskurzivnog "sadržaja" slike i drugih tekstova i istražuje izbore modaliteta koji su sami po sebi natopljeni komunikativnim, epistemološkim i ideološkim značajem. Svaki komunikaitivni modalitet izražava značenje na specifičan način" (Thurlow, 2015: 620).

Drugim rečima, multimodalno čitanje nudi mogućnost za nove, individualizovane izbore, kroz konstrukciju specifične sociolingivsitčke narativne mreže (koja se razlikuje i od čitanja do čitanja istog teksta jednog čitaoca ili čitateljke, a svakako je varijabilna i na intra-grupnom i na inter-grupnom društvenom nivou). Vremensko-prostorni okviri, odnosno multimodalni hronotopi postaju daleko kompleksniji, stvaraju složene, organizovane čitalačke prakse koje mogu da premoste odbojnost prema tradicionalnom činu čitanja. Možda će nam upravo ovakav pristup čitanju omogućiti da prevaziđemo ono što Blommaert (2015: 6) naziva anahronim i neizbalansiranim stanjem koji može voditi novom društvenom poretku ili konfliktu: " *Šta je to što konkretno jedna drugoj osporavaju različite generacije? I kako to osporavanje zaista funkcioniše? "* Ponudimo novim generacijama veštine i znanja potrebna za konstruktivno i kompleksno multimodalno čitanje, jer čin čitanja, koji je uvek bio aktivan, danas, u 21. veku veku, stvara nove mogućnosti za društveno angažovan, visoko kontekstualizovan pristup formiranju značenja i konstrukciji znanja u kome smo mi aktivne učesnice i učesnici (Filipović, 2016).

Literatura:

Arnheim, R. (1982) *The Power of the Center. A Study of Composition in the Visual Arts*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Bakhtin, M.M. (1981) *The Dialogic Imagination* (ed. M. Holquist). Austin: University of Texas Press.

Barthes, R. (1977) The rhetoric of the image. *Image - music - text* (selected and translated by S. Heath). New York: Hill and Wang, 32-51.

Bauman, R. & C. L. Briggs. (2003) *Voices of modernity: Language ideologies and the politics of inequality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bearman, P. S. and Stovel, K. (2000) Becoming a Nazi: a model for narrative networks, *Poetics*, (27), 69-90.

Blommaert, J. (2005) *Discourse: A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert, J. (2015) *Chronotopic identites*. Tilburg Papers in Culture Studies. https://www.academia.edu/15207208/Chronotopic_identities, veb stranici pristupljeno 19. juna, 2017.

Canaragajah, A. S. (2012) Teacher development in a global profession: an autoethnography. *TESOL Quarterly,* 46(2), 258-279.

Filipović, Jelena. (2015) *Transdisciplinary approach to language study. The complexity theory perspective*. London: Palgrave Macmillan.

Filipović, Jelena. (2016) Laž, prevara, filozofija morala i narativna mreža Malih radosti subote Aleksandra Mekol Smita. *Kultura*, 150, 12-43.

Gimenez, J. (2010) Narrative analysis in linguistic research. In: Lia Litosseliti (ed.), *Research Methods in Linguistics*, UK: London, Continuum, 198-215.

Halliday, Michael A. K. (1978) Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of

Kramsch, C. 1985. LIterary texts in the classroom: A discourse. *Modern language journal*, 69, 356-366.

Kress, G & T. van Leeuwen. (1996*) Reading images. The grammar of visual design.* London, New York: Routledge.

Maruyama, M. 1980. Mindscapes and science theories. *Current anthropology*, 21(5), 589-608.

Ngozi Adichie, Chimamanda. (2003) *Purple Hibiscus*. Algonquin Books.

Ngozi Adichie, Chimamanda. (2007) *Half of a Yellow Sun*. Alfred Knopf Publishing.

Ngozi Adichie, Chimamanda. (2013) *Americanah*. Alfred Knopf Publishing.

Petrović A. & D. Vujadinović (ur.) (2017) *HEPTADEKAGON Rečnik tehnologije kao anti-utopija (pro et contra)*. Beograd: Institut za evropske studije.

Thurlow, C . (2015) Multimodality, materiality and everyday textualities: The sensuous stuff of status, In: G. Rippl (ed.) *Handbook of intermediality : literature - image - sound - music.* Berlin, Boston, Mass.: De Gruyter, 619-636.

van Leeuwen, T. (2005) *Introducing social semiotics*. London & New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

MULTIMODAL SOCIOLINGUISTIC NARRATIVE NETWORK: CONSTRUCTIVIST APPROACH TO READING IN THE 21ST CENTURY: CHIMANANDA NGOZI ADICHIE

Summary

An autoethnographic approach to reading and understanding literary texts is presented within a constructivist paradigm of multimodal semiotics and sociolinguistic narrative network. Virtual text “carriers” (*Kindle*) and online environment are interpreted as technological semiotic resoursces which allow for a new way of searching for and finding lesser known authors (in given cultures). Herein, three novels by Nigerian author Chimamanda Ngozi Adichie, relatively unknown to our reading audiences, are used as a case study which illustrates how multimodal reading practices can be applied to create complex mentalscapes (Maruyama, 1980) through chronotopically orga-

nized timespace frames (Bahtin, 1981; Blommaert, 2005, 2015) which we use to define our own "verbal-ideological belief systems" (Blommaert, 2015: 2).

Keywords: multimodal semiotics, sociolinguistic narrative network, multimodal reading, knowledge construction, mentalscapes, chrontope, timespace frame, autoethnographic approach, Chimamanda Ngozi Adichie

Jelena Filipović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
jelenafbgd@gmail.com

III

ЛЕКСИКОЛОШКЕ ТЕМЕ

UDK 81'373.612.2

Mario Brdar

NOVEL METONYMIES, WINE AND WINESKINS, OLD AND NEW ONES

The present article is concerned with the topic of novel or creative metonymies. This topic, itself a novelty, has recently cropped up in a series of articles (e.g. Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang 2013a and b 2016; Van Herwegen, Dimitrou and Rundblad 2013; Littlemore 2015; Falkum Lossius, Recasens and Clark 2017). The phenomenon in question, just like many other aspects of metonymy, such as its definition, typology, etc. is surrounded by lots of uncertainties and mystery. In this article I examine various dimensions along which the novelty of metonymy may manifest itself and argue that, unlike novel or creative metaphors, novel metonymy is actually somewhat of a unicorn of cognitive linguistics. What examples are brought up in the literature as cases of novel metonymies, turn out on closer inspection to be at best just novel instances of established and well-known types of metonymy. I also demonstrate why novel metonymies are hardly possible on theoretical grounds. However, I show in the final part of the article that metonymy may be involved in the creation of novel metaphors, specifically those realized as the XYZ construction.

Keywords: metonymy, novel metonymy, metaphor, conventionalization, typology of metonymy, XYZ construction, paragon model.

1. INTRODUCTION

Discussions of novel or creative metonymies do not abound in the literature, but a number of recent publications (e.g. Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang 2013a and b, 2016; Van Herwegen, Dimitrou and Rundblad 2013; Falkum Lossius, Recasens and Clark 2017) take up this issue. The phenomenon in question, just like many other aspects of metonymy, such as its definition, typology, etc. is still shrouded in mystery and uncertainties. Although the phenomenon is considered in different contexts, i.e. first language acquisition, second language acquisition, or natural language processing, all the above mentioned articles take it for granted that there is such a thing as novel or creative metonymy. However, this assumption is suspect on both theoretical and conceptual grounds, as I show in this article. Consequently, my central questions in this article are: Are the examples of metonymies discussed in the above literature really cases of novel or creative metonymies? If they do not qualify as such, i.e. if they are not novel metonymy types, then what are they? Is the rise of novel metonymy types possible at all within the frame of the theory of conceptual metaphor and metonymy as practiced in mainstream cognitive linguistics?

Looking for a satisfying answer to this question I first briefly consider novel metaphors in Section 2 as a sort of background phenomenon in the matter at hand, as discussions of metonymies in the literature often contrast metonymy with metaphor. Various dimensions along which the novelty of metonymy may manifest itself are inspected in Section 3. I argue there that, unlike novel or creative metaphors, novel metonymy is actually somewhat of a unicorn of cognitive linguistics. Whether we find it or not, depends mostly on what we understand under novel metonymy. The analysis of the above mentioned studies of the phenomenon of novel and/or creative metonymy shows that none of the examples on which these discussions rest can be assumed to be a genuine novelty. In fact, I go on to claim that, in contrast to conceptual metaphor, conceptual metonymy can hardly ever be novel. However, I show on some

cases of the so-called XYZ construction in Section 4 of this article that metonymy may be involved in the creation of novel figurative expressions, i.e. novel metaphors.

2. NOVEL METAPHORS

Novel or creative metaphors seem to abound, and are quite easy to find, as shown by the following sets of examples:[1]

(1) ***Life is like Facebook***. *People will like and comment your problems, but only a few will try and solve them because everyone else is too busy trying to update their status.* (Lucy Hale)
(2) *My mom always said* ***life was like a box of chocolates***. *You never know what you're gonna get.* (Forrest Gump)
(3) *I've learned that* ***life is like a roll of toilet paper***. *The closer it gets to the end, the faster it goes*. (Andy Rooney)
(4) *Peanut Butter is* ***the Miley Cyrus of spreadable edibles***.
(5) *Is Goldman Sachs* ***the Gwyneth Paltrow of the Banks****?*
(6) *Messi is* ***the Mozart of football***.

Admittedly, the first three examples are formally not typical metaphorical expressions, as they are realized as similes. However, they clearly exhibit metaphorical nature.

This plethora of novel metaphorical expressions (and conceptual metaphors) is no wonder if we bear in mind the fact that metaphors, unlike metonymies, involve mappings across two distinct conceptual domains. In other words, because we have a large number of such domains that can potentially function as either source domains, or as target domains, or perhaps as both, we also have an even larger number of their possible combinations, i.e. conceptual metaphors.

Needless to say, some of these conceptual metaphors have become conventionalized, but there are still many potential conceptual metaphors and metaphorical expressions out there that have not yet been utilized. We also know that conceptual metaphors are always part of a larger system of figurative network (as demonstrated in Lakoff and Johnson 1980: 9, or in Kövecses 2010: 149ff), i.e. they can be more or less general or specific. It is therefore quite possible that some more specific subtypes of a conceptual metaphor may occasionally emerge as new metaphors. What is more, we know that primary metaphors can be combined into complex ones (cf. Grady 1997a and b), and even form so-called cascades, as described in David, Lakoff and Stickles (2016), and these combinations may result in further novel complex metaphors. But, as we very well know, a single conceptual metaphor can be expressed lexically, or linguistically manifested in Lakoff's (1993) terms, in more than one way, which means that novelty may occur not only at the level of type, but also at the level of token or instance. In other words, we may have novelty at the metaphor type level, but also novelty at the metaphor token or expression level.

3. NOVEL METONYMIES ARE COGNITIVE LINGUISTIC UNICORNS

Let us now take a look at what is discussed in literature under the heading of novel/creative metonymy. We first take a look at how these are defined, or, if not defined in any particular way, how they

[1] The data were collected from various Internet sources using Google, specifically by using a simple query based on the conventional formula for metaphorical expressions A IS B, including its variant in which a metaphor is manifested as a simile (A IS LIKE B), or on the constructional template for the XYZ construction (*a/the* X *of* (Y), where X was a proper name). The queries were formed by using Boolean operators, most importantly placeholders or wildcards (*) were used and double inverted commas were placed around the search strings yielding to ensure yielding the exact match. Needless to say, the range of search domains was depersonalized by adding the "&pws=0" parameter to the end of the Google query URL and narrowed down to the USA and Great Britain.

are described, and also at the specific cases of novels considered to be novel/creative. What we could, however, expect on the basis of the analogy with novel metaphors is that these novel or creative metonymies are metonymic items that have previously not been documented in metonymic use and do not fit any of the low-level or specific types of metonymies as described in the relevant literature.

Frisson and Pickering (2007: 597, 600), which most of these recent studies refer to as being about novel metonymies, actually talk about novel senses of metonyms, i.e. unfamiliar metonyms (contrasting these with lexicalized senses and familiar metonyms, respectively). The fact is that they are **not** talking about novel metonymy.

Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang (2013a and b, 2016) do not actually define novel metonymies, but just contrast what they call "regular metonymies," i.e. widely conventionalized metonymies such as *Paris is in a huff* (capital for government), with those that are "not widely conventionalized although they use the same mental processes" (2013a: 226). The first time the expression crops up after the title in their 2016 article is when they admit being "mindful of the fact that regular and novel metonymy are not mutually exclusive, but rather two opposites on a cline of metonymy conventionalization" (2016: 177). This effectively means that novelty of a metonymy is equated with its conventionalization, which is tightly linked to the frequency of its use. It follows that the metonymy novelty that Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang (2013a) keep talking about is not a phenomenon of the type level, but only the novelty at the instance or token type. This is a sort of rule-governed creativity, and not a rule-breaking type. What they call novel metonymies are just analogical formations on the basis of what the current system allows. Thus, to give an example, we could say that according to Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang's logic, the incorporation in the USA of Kia Motors America in 1992, and the subsequent appearance of Kia cars on the American market produced a novel metonymy, i.e. the expression *Kia* was added to a set of items such as *Ford*, *Chevrolet*, etc., where the name of the company producing cars metonymically stands for cars produced by those companies. Although Tesla Inc. (originally Tesla Motors), eponymously called after the electrical engineer and inventor Nikola Tesla, was founded in 2003 as a producer of electric cars, solar panels and energy storage, it is now synonymous with high-class electric cars, and the shortened form of the company name has also been added to the above set in this century.

Ironically, this is precisely where and how metonymies can be quite regular. This is a well-established subtype of the widely used metonymy type PRODUCER FOR PRODUCT. So what Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang see as novel, as opposed to regular, actually belongs to the realm of the completely regular. It has been noted in literature that, in contrast to metaphor, metonymy can be quite regular, or logical. This is the reason why some patterns of metonymic shifts are referred to as regular or logical (and producing regular polysemy) (cf. Lapata 2001; Brdar, Zlomislić, Šoštarić andVančura 2009; Sweep 2010, 2012; Jódar Sanchez 2014). In the case of cars and car makers, as we have seen above, the appearance of a new car maker would automatically result in metonymy, i.e. in the addition of a new instance to the already existing set of metonymic expressions realizing a given metonymic type.

The system itself is in no way changed, apart from the fact that certain metonymic patterns in it are further strengthened. This becomes clear when we take a look at the actual examples Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang discuss as novel metonymies. There is hardly anything novel about *a good Agatha Christie,* metonymy that forms part of the title of their 2016 article. This is a well-known type of metonymy, WRITER FOR HIS/HER WORK, examples of which can be easily found. One of the conditions favourable to the metonymic use seems to be that the author should be fairly prolific, which apparently makes quite felicitous the premodification by means of *good (old)*, which is very common:

(7) *I've got* ***a good old Christie*** *listed today*.
(8) *Possibly* ***a Salinger*** *or* ***a Steinbeck*** *who I would have been discovering just around then, or* ***a good old Austen*** *or* ***a Hardy***.
(9) *I mean, I enjoy* ***a good Austen*** *or even an action-romance, but historical romance*?
(10) *Much like when you read* ***a good Dickens****, when you read Crooked Heart you relax into a colourful, imaginative, well-paced period drama.*

Metonymic uses are found even with authors far less well-known than Agatha Christie:

(11) *Egan, who also wrote The Keep and Look at Me, is a writer of solid, plainspoken prose. Saying that seems like a diss when it isn't. But the connections she's trying to make among characters don't hold a candle to the brilliant plotting of* ***a Kate Atkinson*** *or* ***a David Mitchell****.*

These metonymic uses are not novel even if further extended as in:

(12) *We adore watching* ***Agatha Christie*** *and have a large collection.*

to refer to a film based on a work by the author in question. Sometimes the name of a character from a series of novels, or from a film based on these novels, can be used in the same way. Occasionally, this pattern can be mixed with the metonymy AUTHOR FOR HIS/HER WORK, as can be seen in (15) below. It is quite possible (even quite likely, to the best of my knowledge) that this type of metonymy, CHARACTER FOR A (TYPE OF) LITERARY/CINEMATIC WORK, has not yet been discussed in literature, but this is not what counts here. The fact is that this low-level metonymy type can be neatly situated with a more general type of metonymy, and there is a long history of its use.

(13) *I like* ***a good Poirot*** *or* ***Sherlock Holmes*** *(Jeremy Brett version) every now and again. We'll probably watch The Blue Carbuncle at some point this weekend (the plot revolves around a Christmas goose).*
(14) *The story apes all the hallmarks of* ***a good Poirot*** *or* ***Miss Marple****, to a frighteningly comforting degree.*
(15) *I think the hallmark of his show is the twists and turns that* ***a good Sherlock Holmes*** *or* ***a good (Raymond) Chandler*** *has.*

Another example Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang bring up in (2013a) is *binders full of women*:

(16) *And I said: "Well gosh, can't we—can't we find some women that are also qualified?" And—and so we—we took a concerted effort to go out and find women who had backgrounds that could be qualified to become members of our Cabinet. I went to a number of women's groups and said: "Can you help us find folks," and they brought us* ***whole binders full of women****.* (Mitt Romney, 2012)

This again hardly qualifies as novel, although it may leave such an impression because it is somewhat unusual and surprising, as it is demeaning and insensitive towards women. This is just another instance of the well-known metonymy of the type CONTAINER FOR THE CONTAINED. Note, however, that this is not a simple metonymy, as *women* do not directly constitute the CONTAINED. Rather, it is documents as containers standing for CVs as their contents, and these in turn represent people. This apparent complexity may lend it some additional novelty flair, but it is not genuinely novel:

(17) "*I did some research — several* ***bookshelves full of women of the Bible*** *— and I carefully went through the books if I was going to do 'such and such' woman.*
(18) *The world I live in, one with two women senators representing my state,* ***bookshelves full of women writers****, music with women's voices — all of that is the fruits of our own Girl Effect, of investing in women's education and employment.*

Van Herwegen, Dimitrou and Rundblad (2013: 1032), too, adopt a similar procedure: "Novel metaphors and metonyms differ from lexicalised ones in that their meaning has never or rarely been encountered before."

(19) ***The apron*** *burned the dinner*.

Such equating novelty with the frequency of use of metonymies could be shown to have some absurd consequences in research contexts other than language learning and acquisition.

It is well-known that metonymic patterns can be attested in many languages, but also that their productivity is subject to some, more or less severe, constraints, which means that they are less frequent in some languages than in some others (cf. Brdar-Szabó and Brdar 2003a, 2003b; Brdar 2005, 2006). We might then ask ourselves whether such metonymies are more novel in one language than in another?

We also know that metonymies can function both as euphemisms and dysphemisms (Gradečak-Erdeljić 2005; Gradečak-Erdeljić and Milić 2011; Milić 2009; Silaški 2014), and the latter could be more systematically avoided in one language than in another. The difference in their frequency of use can hardly be said to have anything to do with their novelty—a dysphemism that is infrequently used in one language is not novel, or more novel, than its counterpart in another language that is used more frequently.

Even one of the most frequent metonymies, CAPITAL FOR GOVERNMENT, can exhibit cross-linguistic differences in their use due to the reasons that have nothing to do with their novelty. These reasons can range from grammatical ones to stylistic and pragmatic ones, often combining. Some metonymies may even be blocked due to the presence of some word-formation patterns in a given language (cf. Brdar 2007, Brdar and Brdar-Szabó 2009, 2011a, 2017a, 2017b).

Falkum Lossius, Recasens and Clark (2017: 92) approach the problem in a slightly different manner:

> "When children acquire lexicalized metonyms (e.g. Lego, where the name of the brand is used to refer to the toy bricks), they do not necessarily make the association that renders the metonym transparent; rather, the metonym could be acquired as a conventional term for the referent in question – only later will they learn that Lego is a brand name. While understanding a novel metonym requires pragmatic skill and relies on contextual knowledge to license the metonymic association, comprehension of a lexicalized metonym may simply depend on whether the child has already acquired its conventional meaning."

The above begs for a couple of comments. First of all, one of the two types of metonymies Falkum Lossius et al. (2017) distinguish, i.e. the one that is excluded from their research, are lexicalized metonymies that children are not yet aware of, and as such are the acquisitional mirror image of so-called dead metonymies, or what Riemer (2002) calls post-metonymies. All other metonymies were treated by them as novel metonymies. It is clear that what these studies examined, when seen from the perspective of the linguistic system, were not novel, but just ordinary transparent metonymies. However, these could be interpreted as novel in a special sense of the term, if we assume the perspective of individual language acquisition, i.e. they might be novel to the extent that a language learner (that is included in the research) is first exposed to a given pattern of metonymic extension. However, in the study in question transparent metonymies are still considered novel even if they are not encountered for the first time by the language learner.

It transpires from what we have seen so far that discussions of novel metonymies in recent literature are actually ***not*** discussions of what we would expect novel metonymies to be. In fact, we could say that this is not really surprising in light of the fact that there could hardly be any genuinely novel metonymies, i.e. speaking figuratively, they are as common as unicorns.

There are several reasons why novel metonymies should in principle not exist. Depending on what we metaphorically consider to be wine or wineskins, instances or tokens, or types of metonymies (metonymic patterns), respectively, we could say that we are talking about old wine in new wineskins, or about new wine in old wineskins. Now, what is what here? If wineskins are the linguistic means by which conceptual metonymies are realized, and wine are patterns or types of conceptual metonymies, this means that we may come across new instances, but they are all examples of age-old metonymic patterns, and new metonymic types can hardly be expected to arise, in particular, as we progress towards higher-level metonymies. If, on the other hand, we conceptualize types or patterns of conceptual metonymies as containers for their instantiations, i.e. as wineskins, these wineskins are old, and the instances, i.e. tokens of metonymies, as wine, may be occasionally new (though mixed with old ones). Whichever perspective or conceptualization we choose, it comes to the same, there are no genuinely novel metonymic types or patterns, only instances or tokens can be relatively new. This means that there is a clear contrast between conceptual metaphors and conceptual metonymies in this respect, as new types, i.e. genuine novelty, can only arise with the former.

4. NOVEL FIGURATIVE XYZ CONSTRUCTIONS AS BLENDS, OR RATHER AS METONYMY-BASED METAPHORS

Now I return to examples like (4-6), which, we said, exemplify novel metaphorical expressions. Due to their peculiar structure, they have been recognized as so-called XYZ constructions. The family of XYZ constructions has received a lot of attention in cognitive linguistics, from their first mention in works by Turner (1991, 1998) and Fauconnier and Turner (1998, 2002). Typical realizations of the construction family exhibit the following constructional schema:

(20) *Rodney Mullen* *is* ***the Einstein*** ***among skateboarders***
X COP Y Z

In addition to these three elements, Turner (1991) points out that there is also an element W that is normally not mentioned explicitly but which relates to Y in the same way that Z relates to X:

(21) ***Jones is the Ronaldo of MMA****, whereas Anderson is Zidane*
X (Jones) Z (MMA fighting)
Y (Ronaldo) W (football)

Most of the time the element W can easily be inferred, even if it is not explicitly mentioned in the context.

It has several subtypes: there is also a biclausal variant:

(22) ***Soleimani*** *is* ***to terrorism*** *sort of what* ***Trump*** *is* ***to real estate****,…"*
X Z Y W

What all these, however, share according to Turner and Fauconnier (1999), even the most literal ones is that their meaning arises through blending:

"XYZ construction is specialized to evoke blending." (Turner andFauconnier 1999: 413)

Veale (2014: 16) believes that these are "double-edged comparisons that can cut both ways, since information inevitably flows in both directions, from Y to X (the real message) *and* from X to Y (the

humorous bonus), to meet in the middle to construct a blended mental image." Let us take an example like (23) and check what "meets in the middle" and whether a blended image is indeed constructed.

(23) Is *sad singleton Vladimir Putin* ***the Jennifer Aniston of European politics***?

It is clear that in (23), the target domain, i.e. Vladimir Putin, gets something from the source domain (Jennifer Aniston). However, on closer inspection, we realize that the source domain does not get any elements from the target domain, i.e. Jennifer Aniston inherits no attributes of Vladimir Putin. In other words, there is no two-way traffic in the sense predicted by the blending theory (as also adopted by Veale 2014): what sentence (23) is about is not a fictive creature resembling both Putin and Aniston at the same time.

There is, however, another outstanding property of such examples that goes uncommented by the proponents of the blending approach. This property can be, as a rule, noticed in most cases in somewhat broader context. The crucial point is that such constructions are accompanied by some sort of explications that look like ordinary metaphorical mappings that happen to be spelled out. The figurative bit in our example actually stretches over a larger portion of the text:

(23a) *Is sad singleton Vladimir Putin* ***the Jennifer Aniston of*** *European politics? Since splitting with his wife, Lyudmila (VladMila called it a day in June 2013), the* ***unlucky-in-love*** *leader has* ***healed his heart by focusing on his passions*** *– mainly shirtless horseriding, waging war in Ukraine and predicting the recovery of the rouble. At his annual press conference on Thursday, however, Vlad finally opened up about his heartache. "Everything is fine – do not worry," he reassured the concerned journalist*.
[http://www.independent.co.uk/voices/comment/ghosts-of-christmas-past-what-effect-could-posting-pictures-of-nativity-plays-have-on-the-next-9937919.html]

The paragraph apparently puns on the many relations of Jennifer Aniston after her breakup with Brad Pitt as well as on the fact that she practices yoga and budokan karate. The text does not stop with making fun of politicians, next paragraph takes up Tony Blair:

(24) *Putin is not the only statesman to have been taken off guard by a sudden interest in his love life. The* ***irrelevant yet ubiquitous*** *former PM Tony Blair –* ***the Kerry Katona of European politics****? – probably hoped the interview in The Economist would focus on his vision for peace in the Middle East and various charitable endeavours. Alas, all anyone really wants to know is this: was he schtupping Mrs Murdoch or what*?

Tony Blair gets here two properties from Kerry Katona[2]—being irrelevant and ubiquitous, but Kerry Katona does not get anything Blair-like.

The explications in question can be sparse, or very rich, or even somewhat enigmatic, they can come in front of the XYZ construction (as in the case of the Miley Cyrus example), or follow it:

(25) ***People shove peanut butter, nastily, into too many things. It's an unhealthy obsession***. *Peanut Butter is* ***the Miley Cyrus of spreadable edibles***.

What all these examples reveal is that XYZ constructions are most of the time used in authentic discourse in such a way that the speaker provides explications justifying the pairing of X and Y:

[2] Kerry Jayne Elizabeth Kay (*née* Katona) is an English singer and media personality best known for her television work, predominantly in light entertainment and reality shows.

(26) *Coriander is **the Gwyneth Paltrow of the herb world** – some people love it, some people don't!*
(27) *Beaches are **the Valium of the travel world**.* They soothe, they relax, they make you realize that "real life" occasionally needs escaping.

I would like to claim that it is actually these explications that "cut both ways," i.e. apply to both X and Y, which means that we witness a dynamic (re)construal of meaning whereby a paragon model is strengthened or modified, or is being created. For Lakoff (1987: 87), a paragon is an individual member or a set of individual members of a category "who represent either an ideal or its opposite." Needless to say, paragons can be based not only on humans, but also on organizations and inanimate objects.

As pointed out by Veale (2014), some XYZ constructions are congruous, while some are incongruous. In the former case, X and Y belong to domains that are in an analogous relation, as in (6), where both X and Y refer to human beings (Messi – Mozart). This is also true of (28) because both X and Y are objects:

(28) a. *Milka is **the Mercedes of chocolates***
b. *Valrhona, keenly sought by patissiers for its purity, is known as '**the Ferrari of chocolates**' and available up to 85pc cocoa butter*
c. *… they exist to cater to the so called "gamer market", which is basically marketing amazingly over-priced hardware to people willing to pay anything to feel like they've gotten **the Ferrari of computers**.*

However, it is also possible for the elements X and Y to belong to disparate domains and thus qualify as incongruous, e.g. X can denote an institution, a company, an object, an animal, a plant, or even a place, as happens in the following examples:

(29) a. *McDonald's is **the Donald Trump of corporations**. Trump AND McDonald's have a long history of sexual harassment, stealing from or refusing to pay employees, and ripping off taxpayers. Trump himself said wages are "TOO HIGH" – and we know all too well that McDonald's agrees with that.*
b. *Peanut Butter is **the Miley Cyrus of spreadable edibles**.*
c. *Betty the Crow (sadly deceased) was an **Einstein among birds**. She not only used tools but made them herself, for example creating a hook out of a straight piece of wire for fishing.*
d. *This mountain is pretty, but not stunning. Despite not being a huge peak, Mount Rose is underrated. The personality of the trail and the summit make it all worth it, enough so that I refer to this as **the Sandra Bullock of Mountains**.*
e. *Coriander* is ***the Gwyneth Paltrow of the herb world** – some people love it, some people don't!*

I would like to claim that these are special cases of the so-called metonymic paragon models. A paragon model is essentially metonymic (just like stereotypes, etc.) as an ideal member of a category stands for the whole category. Barcelona (2003, 2004: 364) improves on Lakoff's (1987) analysis as he demonstrates that the model is based on two metonymies, first the name of the bearer of a given outstanding property comes to stand for the property in question, which is followed by the ideal member of a category for the whole category. Thus, the paragon *Shakespeare* stands for the class of writers that have an immense literary talent. As a result, *Shakespeare* becomes a class name and is in part coded as a common noun as far as its grammatical behaviour is concerned.

As pointed out in Brdar and Brdar-Szabó (2007), the axiological notions 'best of' and 'worst of' as the most problematical in the paragon model arise in another metonymic tier due to the imposition of a scalar model (Israel 1997) on these contrastive properties. The scalar model allows the metonymic

mappings of the type WHOLE SCALE FOR UPPER/LOWER END OF SCALE (cf. Radden and Kövecses 1999: 32), whereby the property is interpreted as being exhibited to the maximum, either in the positive or negative sense. The scalar model and this type of metonymy have been shown to motivate a number of hyperbolic expressions in Brdar-Szabó and Brdar (2010), but also lexical reduplications (Brdar and Brdar-Szabó 2011b) as well as some intensifying adjective compounds (Brdar and Brdar-Szabó 2013).

The constructions in (29) seem to be creative, novel expressions. It could be hardly claimed that Ys in these examples have attained the status of anything close to paragons in the above sense – there is simply no unique property with which they could be identified. Rather, speakers seem to be engaged in creating an ad hoc quasi-paragon model, the reasons for which (mostly ephemeral) are typically explicitly stated in the context. In a manner of speaking, these are attempts at creating some cultural models that are open and dynamically structured in the sense they are open to revisions and additions. While paragons may be said to belong to offline, archived collective memory, these quasi-paragons are part of online collective memory that must be kept alive unless it perishes or gets transformed into something more permanent.

The humorous effect that Veale (2014) points out is in part due to the unexpected pairing of the two entities, but not to any sort of clash of their properties in the blended space, which is a common place in analyses carried along the lines of the blending theory. This humorous effect stems from the fact that the expectation that paragons should evoke some important property (something memorable, essential which marks the referent as either best or worst in its category) is actually not fulfilled, as the explications usually point out something trivial, ephemeral, and often even some negative characteristic.

5. CONCLUDING REMARKS

What I hope to have demonstrated beyond any doubt in the first part of this article is that the concept of novel metonymy that plays a central role in some recent articles on the acquisition of metonymy is not only poorly understood, but actually highly suspect as such on theoretical grounds. The analysis of the data discussed in recent literature on this phenomenon reveals that what is assumed to be a novel metonymy is actually just another realization of some well-established metonymies. However, I have also demonstrated in the second part on the example of some XYZ constructions that some well established metonymic models (paragons) can underlie the creation of what seems to be a novel metaphorical expression.

It has been suggested that figurative XYZ constructions are "double-edged comparisons that can cut both ways, since information inevitably flows in both directions, from Y to X (the real message) *and* from X to Y (the humorous bonus), to meet in the middle to construct a blended mental image." (Veale 2014: 16). Although these constructions seem at first sight to be very good candidates for an analysis based on conceptual integration I have provided evidence that they are better explained as metaphors based on metonymic paragon models. Authentic discourse data indicates that speakers very often engage in creating ad hoc quasi-paragon model, the reasons for which (mostly ephemeral) are typically explicitly stated in the context. In a manner of speaking, these are attempts at creating some cultural models that are open to revisions and additions.

References

Barcelona, A. (2003). Names: A metonymic "return ticket" in five languages. *Jezikoslovlje* 4, 11–41.

Barcelona, A. (2004). Metonymy behind grammar: The motivation of the seemingly "irregular" grammatical behavior of English paragon names. In: *Studies in linguistic motivation* (G. Radden and K.-U. Panther, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 357–374.

Brdar, M. (2005). Ways of getting around and signalling metonymy in the grammar of noun phrases. *Bosanski jezik* 4, 39–61.

Brdar, M. (2006). Metonymic friends and foes, metaphor and cultural models. In: *The metaphors of sixty. Papers presented on the occasion of the 60th birthday of Zoltán Kövecses* (R. Benczes and S. Csábi, eds.). Budapest: Department of American Studies, School of English and American Studies, Eötvös Loránd University, 75-83.

Brdar, M. (2007). Where have all the metonymies gone? In: *Perspectives on metonymy* (K. Kosecki, ed.). Frankfurt am Main: Peter Lang, 69–86.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2007). When Zidane is not simply Zidane, and Bill Gates is not just Bill Gates: Or, Some thoughts on online construction of metaphtonymic meanings of proper names. In: *Aspects of meaning construction* (G. Radden, K.–M. Köpcke, Th. Berg and P. Siemund, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 125–142.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2009). The (non-)metonymic use of place names in English, German, Hungarian, and Croatian. In: *Metonymy and metaphor in grammar* (K.-U. Panther, L.L. Thornburg, and A. Barcelona, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 229–257.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2011a). Metonymy, metaphor and the "weekend frame of mind": Towards motivating the micro-variation in the use of one type of metonymy. In: *Motivation in grammar and the lexicon* (K.-U. Panther and G. Radden, eds.). Amsterdam: John Benjamins, 233–250.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2011b). Intensification of adjectives and adverbs by means of reduplication in Germanic, Romance, Slavic and Finno-Ugric languages. In: *Intensivierungskonzepte bei Adjektiven und Adverben im Sprachenvergleich. Crosslinguistic comparison of intensified adjectives and adverbs* (G. Oebel, ed.). Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 293–344.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2013). Some reflections on metonymy and word-formation. *ExELL. Explorations in English Language and Linguistics* 1, 40–62.

Brdar, M., Brdar-Szabó, R. (2017a). On constructional blocking of metonymies. *Review of Cognitive Linguistics* 15 (1), 183–223.

Brdar, M. Brdar-Szabó, R. (2017b). How metonymy and grammar interact: Some effects and constraints in a cross-linguistic perspective In: *Studies in figurative thought and language* (A. Athanasiadou, ed.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 125–149.

Brdar, M., Zlomislić, J., Šoštarić, B., Vančura, A. (2009). From metaphorical *banana skins* to metonymic *rittbergers*: On two types of polysemy. In: *Cognitive approaches to English: Fundamental, methodological, interdisciplinary and applied aspects* (M. Brdar, M. Omazić and V. Pavičić Takač, eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 151-169.

Brdar-Szabó, R., Brdar, M. (2003a). The MANNER FOR ACTIVITY metonymy across domains and languages. *Jezikoslovlje* 4 (1), 43–69.

Brdar-Szabó, R., Brdar, M. (2003b). Referential metonymy across languages: What can cognitive linguistics and contrastive linguistics learn from each other? *IJES. International Journal of English Studies* 3 (2), 85–105.

Brdar-Szabó, R., Brdar, M. (2010). "Mummy, I love you like a thousand ladybirds": Reflections on the emergence of hyperbolic effects and the truth of hyperboles. In: *Tropical truth(s): The epistemology of metaphor and other tropes* (A. Burkhardt and B. Nerlich, eds.). Berlin, New York: Walter de Gruyter, 383–427.

David, O., Lakoff, G., Stickles, E. (2016). Cascades in metaphor and grammar: A case study of metaphors in the gun debate. *Constructions and Frames* 8 (2), 214–253.

Falkum, I.L., Recasens, M., Clark, E.V. (2017). "The moustache sits down first": on the acquisition of metonymy. *Journal of Child Language* 44 (1), 87–119.

Fauconnier, G., Turner, M. (1998). Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22, 133–187.

Fauconnier, G., Turner, M. (2002) *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.

Frisson, S., Pickering, M. J. (2007). The processing of familiar and novel senses of a word: Why reading Dickens is easy but reading Needham can be hard. *Language and Cognitive Processes* 22 (4), 595–613.

Gradečak-Erdeljić, T. (2005). Euphemisms in the language of politics or how metonymy opens one door but closes the other. In: *Pragmatics Today* (P. Cap, ed.). Frankfurt a. M., Berlin, Bern: Peter Lang, 287–299.

Gradečak-Erdeljić, T., Milić, G. (2011). Metonymy at the crossroads: A case of euphemisms and dysphemisms. In: *Defining metonymy in cognitive linguistics: Towards a consensus view* (R. Benczes, A. Barcelona and F. Ruiz de Mendoza Ibáñez, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 147–166.

Grady, J. (1997a). Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes. PhD thesis, University of California, Berkeley.

Grady, J. (1997b). THEORIES ARE BUILDINGS revisited. *Cognitive Linguistics* 8 (4), 267-290.

Israel, M. (1997). The scalar model of polarity sensitivity. In: *Negation and polarity* (D. Forget, P. Hirschbühler, F. Martineau and M. L. Rivero, eds.). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 209–229.

Jódar Sánchez, A. J. (2014). *Que comenca ja la pel·li*! A frame-based study of Catalan and Spanish *begin*-verbs and the SITUATION-ENTITY metonymy. MA, San José State University.

Kövecses, Z. (2010). Metaphor: *A practical introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: The University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In *Metaphor and Thought*, edited by Andrew Ortony, 202-251. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, J., Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Lapata, M. (2001). A corpus-based account of regular polysemy: the case of context-sensitive adjectives. In: *Proceedings of the second meeting of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics on Language technologies*, Pittsburgh, Pennsylvania: Association for Computational Linguistics, 1–8.

Littlemore, J. (2015). *Metonymy: Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

Milić, G. (2009). Of chickens and eels: A cognitive-contrastive look at English and Croatian dysphemisms. In: *Cognitive approaches to English: Fundamental, methodological, interdisciplinary and applied aspects* (M. Brdar, M. Omazić and V. Pavičić Takač, eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 299–320.

Radden, G., Kövecses, Z. (1999). Towards a theory of metonymy. In: *Metonymy in language and thought* (K.-U. Panther and G. Radden, eds.). Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 17–59.

Riemer, N. (2002). When is a metonymy no longer a metonymy? In: *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (R. Dirven and R. Pörings, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 379–406.

Silaški, N. (2014). *Softening the blow* – euphemisms and the language of dismissal in today's English. In: *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi. Zbornik u čast Draginji Pervaz* (T. Prćić, M. Marković, V. Gordić Petković, P. Novakov, Z. Paunović and I. Đurić Paunović, eds.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 471–482.

Slabakova, R., Cabrelli Amaro, J., Kang, S. K. (2013a). Regular and novel metonymy in native Korean, Spanish, and English: Experimental evidence for various acceptability. *Metaphor & Symbol* 28 (4), 275–293.

Slabakova, R., Cabrelli Amaro, J., Kang, S. K. (2013b). L2 regular and novel metonymy: How to curl up with a good Agatha Christie in your L2. In: *Proceedings of the 37th Boston University Conference on Language Development* (S. Baiz, N. Goldman and R. Hawkes, eds.). Somerville, MA: Cascadilla Press, 397–409.

Slabakova, R., Cabrelli Amaro, J., Kang, S. K. (2016). Regular and novel metonymy: Can you curl up with a good Agatha Christie in your second language? *Applied Linguistics* 37 (2), 175-197.

Sweep, J. (2010). A frame-semantic approach to logical metonymy. *Constructions and Frames* 2 (1), 1–32. doi: 10.1075/cf.2.1.01swe.

Sweep, J. (2012). Logical metonymy in Dutch and German: Equivalents of *begin*, *finish*, and *enjoy. International Journal of Lexicography* 25 (2), 117–151. doi: 10.1093/ijl/ecr035.

Turner, M. (1991). *Reading minds. The study of English in the age of cognitive science*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Turner, M. (1998). Figure. In: *Figurative language and thought* (A.N. Katz, C. Cacciari, R.W.J. Gibbs and M. Turner, eds). New York: Oxford University Press, 44–87.

Turner, M., Fauconnier, G. (1999). A mechanism of creativity. *Poetics Today* 20 (3), 397–418.

Van Herwegen, J., Dimitriou, D., Rundblad, G. (2013). Development of novel metaphor and metonymy comprehension in typically developing children and Williams syndrome. *Research in Developmental Disabilities* 34 (4), 1300–1311.

Veale, T. (2014). The ABCs of XYZs: Creativity and conservativity in humorous epithets. In: *Cognition, Experience, and Creativity* (J. Manjaly and B. Indurkhya, eds.). New Delhi: Orient Blackswan, 135–154.

O NOVIM METONIMIJAMA:
STARO VINO U NOVIM BAČVAMA, ILI NOVO VINO U STARIM BAČVAMA

Rezime

U radu se raspravlja o problematici novih, tj. inovativnih i/ili kreativnih metonimija. Ta je tema relativno nova i pojavila se u nekoliko recentnih članaka. (npr. Slabakova, Cabrelli Amaro and Kang 2013, 2014; Van Herwegen, Dimitrou and Rundblad 2013; Littlemore 2015; Falkum Lossius, Recasens and Clark 2017). Ta je pojava, kao i niz drugih koje su vezane uz metonimiju, nedovoljno rasvijetljena. U ovom se radu ispituju načini na koje se ona može očitovati te se tvrdi da inovativne metonimije u načelu ne mogu niti postojati u onom smislu kako metafore mogu biti inovativne. U najbolju ruku, možemo naići na nove primjere, odnosno realizacije već postojećih i manje više dobro poznatih tipova metonimija. U drugom dijelu članka se, međutim, pokazuje, kako metonimije mogu biti uključene u stvaranje inovativnih metafora na konkretnom primjeru metafora realiziranih kao konstrukcije tipa XYZ.

Ključne riječi: metonimija, inovativna metonimija, metafora, konvencionalizacija, tipologija metonimija, konstrukcije tipa XYZ, paragon.

Mario Brdar
Sveučilište u Osijeku, Hrvatska
Filozofski fakultet
mbrdar@ffos.hr

UDK 338.48-6:7/8]:004.738.12 (497.11)

Бојана Будимир

ПРЕНОШЕЊЕ КУЛТУРНОСПЕЦИФИЧНИХ ЕЛЕМЕНАТА У ТЕКСТОВИМА ИЗ ОБЛАСТИ ТУРИЗМА НА ПРИМЕРУ АНАЛИЗЕ ОПИСА ХОЛАНДИЈЕ И БЕЛГИЈЕ НА ВЕБ СТРАНИЦАМА СРПСКИХ ТУРИСТИЧКИХ АГЕНЦИЈА

У овом раду биће изложени резултати квантитативне и квалитативне анализе наративних описа Холандије и Белгије као туристичких дестинација на веб страницама српских туристичких агенција, а с циљем да се испита на који се начин културноспецифични елементи (КСЕ) из ових култура преносе у поменутим текстовима. Посебна пажња посвећена је односу између доминантне комуникативне функције у овој врсти текста с једне стране и поступка преношења КСЕ с друге стране. Између осталог, покушаћемо да одговоримо на следећа питања: Које врсте КСЕ су заступљене у анализираним текстовима? На који начин се КСЕ наводе у тексту? У којој мери је очувана референцијална функција идентификације КСЕ?
С обзиром на то да су се контакти између Србије и поменутих земаља дуго одвијали посредством других језика - пре свега француског и немачког, док је данас ту улогу преузео енглески - очекујемо да ће се анализом открити недоследности у преношењу КСЕ. Стога се надамо да ће ово истраживање пружити смернице за третирање КСЕ које долазе из ових култура у будућности.

Кључне речи : културноспецифични елементи, комуникативне функције, туризам, холандски језик.

1. ТУРИЗАМ И КУЛТУРНА МЕДИЈАЦИЈА

Текстови из области туризма у последње време представљају значајан предмет истраживања, док се језик туризма све више профилише као посебан жанр са специфичним лексичким, синтаксичким и текстуалним одликама (в. Muñoz 2012, Dann 1996, Kelly 1997). Једна од карактеристика која се посебно истиче код ове врсте текста је присуство културноспецифичних елемената (КСЕ), односно појмова који означавају предмете, појаве и концепте својствене једној култури, а непостојеће или другачијег статуса у другој. Навођењем КСЕ у тексту истичу се географски, историјски и друштвени аспекти одређене локације и њене заједнице, а сам текст добија ауру егзотичности. На овај начин, потенцијални туриста који је у потрази за „аутентичним искуством“ (MacCannell 1999), позива се да открије нову културу, а све то с циљем да се убеди да изабере одређену дестинацију. У том смислу КСЕ су овде у служби конативне односно апелативне функције која је изразито доминантна у овом типу текстова. Међутим, поред апелативне функције, у туристичким текстовима, а посебно плановима путовања који су превасходно предмет истраживања овог рада, подједнако је значајна и референцијална функција, с обзиром на информативни карактер ових докумената. Имајући то у виду, присуство КСЕ може да отежа комуникацију уколико читалац није у стању да декодира информације о предметима који су му непознати, услед погрешно или неадекватно пренете изворне референце.

Културноспецифични елементи у текстовима у области туризма посебно су истраживани с аспекта превођења (в. Cómitre Narváez, Valverde Zambrana 2014, Agorni 2012, Terestyényi 2011) и контактне лингвистике (в. Gandin 2014, Cappelli 2013). Када је у питању преношење КСЕ у преводу, преводилац би требало да помогне читаоцу да контекстуализује имплицитне информације додавањем објашњења - посебно код елемената који су битни за туристичку промоцију попут

географије или историје - водећи рачуна о томе да не да превише информација и тиме преоптерети читаоца (Kelly 1997:35). Дакле, неопходно је пронаћи баланс између потребе да се очува *colour locale* с једне стране и разумљивост текста с друге. Исти принцип могао би да се примени и на текстове написане на изворном језику.

Када су у питању културноспецифични елементи у текстовима из области туризма на српском језику, не постоји много истраживања која се баве овом темом. КСЕ су овде углавном предмет истраживања у преводној књижевности односно у аудиовизуелним преводима. С обзиром на комплексност КСЕ, њихову изразиту заступљеност у текстовима из области туризма, као и на то да су ови текстови доступни широком аудиторијуму - посебно ако се налазе на интернету - сматрамо да овај предмет истраживања свакако завређује пажњу.

Из тог разлога у овом раду желимо да испитамо на који начин се КСЕ преносе у текстовима из области туризма и то на примеру описа Холандије и Белгије као туристичких дестинација на веб презентацијама туристичких агенција у Србији. Холандија и Белгија су одабране као туристичке дестинације зато што су ове културе и њихов језик релативно непознате у Србији, што додатно отежава преношење КСЕ.

Међутим, пре него што изложимо резултате анализе, укратко ћемо се осврнути на дефиницију појма КСЕ, као и на теоријски кадар на коме је заснован методолошки поступак који смо користили у овој анализи.

2. КУЛТУРНОСПЕЦИФИЧНИ ЕЛЕМЕНТИ

Термин културноспецифични елементи преузет је из области науке о превођењу будући да овај феномен већ дуго привлачи пажњу истраживача из ове области. Термин је сковао Франко Ајшала да означи елементе у тексту који због своје функције или конотације могу да представљају преводилачки проблем, зато што појава на коју упућују или не постоји у циљној култури или има другачији интертекстуални статус у културном систему читалаца из циљне културе (Aixelá 1996: 58). Поред овог термина, у науци о превођењу у оптицају су бројни други термини којима се означава овај феномен као што су: реалије - *realia* (Grit 2010), културолошке речи - *cultural words* (Nemark 1988), културолошке референце - *cultural references* (Olk 2013), елементи културе који се не поклапају (Ivir, 1978), културеме - *cultureme* (Katan 2009). Поред тога, постоје и различите дефиниције и класификације како самих елемената, тако и преводилачких стратегија и поступака које преводиоцима стоје на располагању.

Упоредном анализом дефиниција (Olk 2013, Grit 2010, Хлебец 2009, Aixelá 1996, Newmark 1988, Ivir 1978) издвојиле су се следеће одлике КСЕ: у питању су *елементи* у језику односно *тексту* којима се упућује на *појаве*, *објекте*, *појмове* или *концепте* који су *специфични* за одређену *језичку и културолошку заједницу*, док су у другој заједници *страни*, односно имају *другачији статус* или *функцију*. Као последица тога, друга језичка заједница нема развијена језичка средства за изражавање ових елемената културе (Ivir 1978:64), односно лексички еквиваленти које има на располагању значајно се разликују у денотативном или конотативном значењу (Olk 2013: 30). То нас доводи до кључне одлике ових елемената: КСЕ представљају преводилачки проблем односно њихово преношење у тексту на циљном језику је отежано. Друга значајна одлика ових елемената је њихова динамичност (Olk 2013, Aixelá 1996) што значи да могу да представљају преводилачки проблем у одређеној текстуалној ситуацији или у одређеном временском периоду. Тако се нпр. чланови одређене културе могу упознати с појединим културноспецифичним елементима услед интензивнијих контаката између две културе, чиме ти елементи добијају свој устаљени облик у страном језику који је познат већини говорника тога језика. Имајући у виду ове одлике КСЕ, приликом анализе корпуса нисмо узимали у обзир КСЕ који не задају проблеме приликом преношења, односно који су довољно познати читаоцу у Србији и имају устаљени облик попут Амстердама, Ротердама или Брисела.

2.1. Класификација КСЕ

Културноспецифични елементи углавном се класификују у односу на домен из кога долази појава на коју упућују. Јуџин Најда (*Eugen Nida*) и Питер Њумарк (*Peter Newmark*) тако разликују КСЕ који долазе из домена „екологије“ (флора, фауна, појмови који означавају географске и климатске одлике), затим „материјалне културе“ (храна, одећа, уређење градова и села, превозна средства и сл.). Под „друштвеном културом“ Најда подразумева породичне односе, класе и касте, друштвено и правно уређење, док се код Њумарка под овом категоријом подразумева „рад и слободно време“. Најда поред тога разликује још и категорије религијске односно језичке културе (разлике на нивоу фонологије, морфологије, синтаксе и лексике). Њумарк, с друге стране уводи и следеће категорије: а) „организације, обичаји, активности, концепти – политичке, административне и религијске природе“ и б) „гестикулације и навике“. У овом раду смо на основу анализираног корпуса издвојили следеће категорије: 1. градови и области; 2. улице, тргови, градске четврти; 3. знамените грађевине (институције, позоришта, биоскопи, музеји, цркве и сл.); 4. споменици. Будући да се у корпусу јавља занемарљив број КСЕ који долазе из осталих домена (храна, превозна средства, славни уметници и дела, историјске личности, слободно време и сл.) сви они су груписани под категоријом „друго“.

2.2. Поступци за преношење КСЕ

Имајући у виду горенаведене одлике КСЕ, свако њихово навођење у тексту захтева примену одговарајуће стратегије, било да се ради о преводу или о тексту написаном на изворном језику. У оквиру науке о превођењу постоји велики број различитих таксономија стратегија и поступака за преношење КСЕ, што неретко доводи до терминолошке конфузије. Тако поједини теоретичари користе различите термине да означе исти поступак (нпр. *deletion*/*omission*) односно исте термине да означе различите поступке попут термина *naturalization* који код Њумарка означава поступак прилагођавања речи фонетским и морфолошким правилима циљног језика, док код Ајшале овај поступак представља замену КСЕ аналогним појмом у циљној култури. Међутим, упоредном анализом таксономија различитих аутора, могу се издвојити поступци који се мање-више поклапају. Један од таквих поступака је тзв. *задржавање*. Поједини аутори (Olk 2013, Grit 2010, Ivir 1978) под овим подразумевају и пресликавање речи у изворном облику и транслитерацију/транскрипцију, док други аутори (Хлебец 2009, Aixelá 1996, Newmark 1988) ове поступке наводе посебно. Сви аутори такође наводе *дослован превод* као могући поступак за преношење КСЕ, као и опис/парафразу/дефиницију. Код појединих аутора (Grit 2010, Хлебец 2009) ови поступци су обједињени у једној категорији, док се код других јављају засебно. Употреба *неутралног термина*, односно *замена аналогним термином* као и *изостављање* јављају се у свим анализираним таксономијама.

ИО	**Изворни облик** (*Rijksmuseum*)
ДИО + ДП	**Делимично сачуван изворни облик + дослован превод** (музеј *Rijks*)
ПО	**Прилагођен облик** (Рејксмузеум)
ДПО + ДП	**Делимично прилагођен облик + дослован превод** (музеј Рејкс)
ДП	**Дослован превод** (*Nieuwe kerk* – Нова црква)
НТ	**Неутрални термин** (*Nieuwe kerk* – Црква)
ОП	**Опис** (*De Wallen* – Црвени канали; Четврт забаве)
З	**Замена** (*Stadhuis* – Градска скупштина)

Табела 1: Класификација поступака за преношење КСЕ

На основу упоредне анализе различитих таксономија, а водећи рачуна о циљу истраживања као и врсти текстова који чине корпус, сачинили смо класификацију поступака за преношење КСЕ изложену у Табели 1. Поступци су поређани према степену очуваности изворне референце односно могућности њене идентификације. У корпусу су пронађене и комбинације поступака, о чему ће бити више речи у поглављу у коме су изложени резултати анализе.

3. ОПИС КОРПУСА И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Корпус за потребе овог истраживања креиран је у периоду између маја 2017. и јануара 2018. године преузимањем описа и програма путовања са сајтова српских туристичких агенција које су у понуди имале Холандију и Белгију као туристичке дестинације. Прегледом веб презентација 152 туристичке агенције, чланице Националне асоцијације туристичких агенција *Yuta*, пронашли смо и преузели податке о туристичким аранжманима за Холандију и Белгију код 41 агенције. Употребом алата за упоређивање текста доступног на интернету *Prepostseo* (види www1) код појединих преузетих текстова утврђено је преклапање у садржају веће од 90%, тако да је коначно издвојен укупно 21 различит опис поменутих дестинација (в. Табела 2). Сви текстови написани су на српском језику, док је аутор текста непознат.

Врста понуде	**Туристичка агенција**
Европски градови - Амстердам	Absolute Travel, Нови Сад;
Амстердам (аутобусом; авионом)	Eta Turs, Београд; Lotos Travel, Београд;
Европски градови - Брисел	Astra Tours, Нови Сад;
Пролећна путовања - Амстердам	Jungle Tribe, Београд;
Индивидуални аранжмани - Амстердам	Kompas Tourism & Travel, Београд;
Индивидуална путовања - Брисел	Nemesis Travel, Београд;
Метрополе и мегалополиси Европе - Амстердам	Olympic Travel, Крагујевац;
City break - Брисел	Pierre travel, Београд;
Европске метрополе (Холандија-Белгија)	Holiday, Крагујевац;
Земље Бенелукса (Ватерло - Брисел - Бриж - Гент - Антверпен - Ротердам - Ден Хаг – Амстердам)	Falcon, Београд;
Земље Бенелукса	Putnik Travel, Београд;
Земље Бенелукса (Франкфурт – Луксембург – Амстердам – Хаг – Шевенинген – Ротердам – Зансе Шанс – Маркен – Волендам – Брисел)	Arena Travel, Београд; Fantast Tourist, Нови Сад; SAT Travel, Београд;
Земље Бенелукса (Нирнберг – Регенсбург – Ротенбург – Брисел – Бриж – Ротердам – Амстердам – Луксембург – Аугсбург)	Mitos Travel, Београд;
Земље Бенелукса (Нирнберг - Лухембург - Брисел - Ротердам- Хаг- Схевенинген- Амстердам - Дрезден – Берлин)	National, Ваљево;
Земље Бенелукса (Нирнберг – Брисел - Гент - Бриж - А М С Т Е Р Д А М - Волендам-Шевенинген - Ден Хаг – Ротердам – Луксембург – Стразбур – Минхен)	Montesol, Београд;
Екскурзије – Берлин-Амстердам-Париз	Modena Travel, Нови Сад;
Берлин-Амстердам-Хаг-Брисел-Минхен	Euroturs, Ниш;

Градови Европе – Амстердам (с посетом Прагу и Салзбургу)	Armida Tours, Инђија; Ecco, Нови Пазар; Lovćen, Нова Пазова; Matić Tourist, Ковин; Uno Travel, Сремска Митровица; Plana Tours, Велика Плана;
Градови Европе (Праг – Крстарење Влтавом - Амстердам – *Zaanse Schaans* – Волендам – Хаг – Шевенинген – Ротердам – Крстарење каналима Амстердама – Минхен-Дворац Нимфенбург)	Bel Viaggio, Београд; Calypso Tours, Београд; Evropa Turs, Нови Сад; Evro Turs, Београд; Ferior Tours, Нови Сад; Kravan International, Нови Пазар; Kompas, Београд; Mitos Travel, Београд; Sabra Travel, Београд; Skyline, Београд; Srbija Šume, Београд; Viva, Београд; Maestral, Нови Сад; Green travel, Novi Sad;
Групна путовања – пролећна путовања (Минхен – Амстердам – Волендам – Схевенинген – Хаг – Ротердам – Брисел – Ватерло – Луксембург – Аугсбург – Салцбург – Крањска Гора – Блед)	Bravo Tours, Лесковац;

Табела 2. Списак понуда и туристичких агенција

Текстови су потом ручно анализирани како би се издвојили културноспецифични елементи. Укупно су издвојена 432 појавна облика на основу којих је идентификовано 158 различитих КСЕ. Под појавним обликом овде подразумевамо облик у ком се одређени КСЕ јавља у тексту на српском језику. Тако један КСЕ (*Wallen*) може да има неколико различитих појавних облика (Црвена четврт, Дистрикт црвених канала, *Red Light District* и сл.) Од 158 идентификованих КСЕ, 77 се односи на Белгију, и то пре свега на њену северну покрајину Фландрију, док 81 референца долази из холандске културе. Код 6 издвојених појавних облика није било могуће са сигурношћу утврдити на који КСЕ упућује. Сваки појавни облик бележен је само први пут када се јави у тексту. Сви забележени облици потом су анализирани према поступку преношења и класификовани према таксономији изложеној у Табели 1. Поступак преношења је анализиран у односу на изворну референцу на холандском језику.

4. РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ

Приликом анализе резултата посебна пажња посвећена је следећим питањима: Које врсте КСЕ су заступљене у тексту? На који начин се КСЕ преносе у тексту и да ли се може уочити веза између начина преноса КСЕ, врсте КСЕ и контекста у ком се овај елемент јавља? У којој мери је очувана референцијална функција КСЕ и то посебно функција идентификације?

4.1. Врста КСЕ

Идентификоване врсте КСЕ у анализираним текстовима указују на одсуство разноврсности информација када су у питању различити аспекти културе. У текстовима је уочен велики број КСЕ (42%) који се односе на знамените грађевине попут Краљевске палате (*Koninklijk Paleis*), Палате мира (*Vredespaleis*), Парламента (*Binnenhof*), односно на музеје, позоришта и цркве. Након тога најзаступљенији су КСЕ који упућују на локације у градовима, попут улица, тргова, градских четврти и паркова. Занемарљив је број КСЕ (10%) који упућују на друге аспекте културе попут уметности (у текстовима је идентификовано свега 4 КСЕ), храну и пиће (3 КСЕ) или обичаја из свакодневног живота (6 КСЕ).

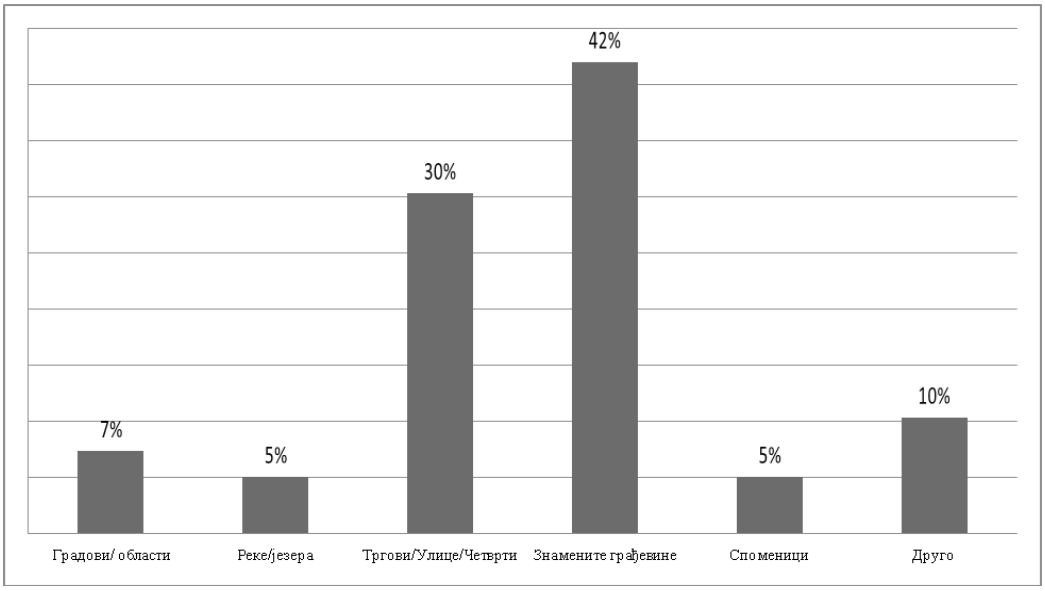

Графикон 1: Категорије КСЕ из холандске и белгијске културе у процентима

4.2. Поступак преноса КСЕ

Када је у питању поступак преноса КСЕ, као најзаступљенији поступак издваја се навођење у изворном (28%) односно прилагођеном (20%) облику. Чест је случај и да је изворни облик делимично очуван у комбинацији с дословним преводом (18.6%). С друге стране, проценат поступака код којих се изворна референца мења или губи је занемарљив (9%), што је и очекивано имајући у виду чињеницу да КСЕ имају значајну улогу у овој врсти текста као што је нпр. очување локалног колорита.

Поступак преноса	**Холандија**	**Белгија**	**Укупно**	
ИО	86 (**31%**)	35 (**23%**)	121	**28%**
ДИО+ДП	24 (9%)	8 (5%)	32	7.3%
ПО	47 (17%)	41 (**26%**)	88	**20.3%**
ДПО+ДП	37 (14%)	12 (7%)	49	11.3%
ДП	53 (**19%**)	37 (**24%**)	90	**21%**
ОП	16 (6%)	6 (4%)	22	5%
НТ	4 (1%)	6 (4%)	10	2%
З	8 (3%)	12 (7%)	20	5%
Укупно:	275	157	432	

Табела 3: Дистрибуција поступака преношења

На основу ових података можемо да закључимо да је референцијална функција идентификације у великој мери очувана. Међутим, само задржавање изворног облика „не обезбеђује самим собом очување изворног значења“ (Хлебец, 2009: 116) већ то зависи од неколико фактора као што су транспарентност значења или интеракција КСЕ с контекстом. Имајући то у виду, приликом анализе поступака водили смо рачуна и о контексту у ком се КСЕ јавља. Тако је у преко 80% случајева уз КСЕ дат опис у виду хиперонима или објашњења као у следећим примерима: *река* IJ; *минијатурни град* Мадуродам; *трговачка улица* P.C. Hofstrat (P.C. Hoofstraat);

Aalsmeer, *највећа берза цвећа*. Када су у питању КСЕ код којих није дат опис, издвојиле су се референце за које се сматра да су довољно познате читаоцима, те да није потребно наводити више информација, попут Атомијума у Бриселу или кофи шопова у Амстердаму. Поред тога, поједини облици речи на изворном језику су нашим читаоцима довољно препознатљиви да могу да закључе о чему се ради: *Expo*,Vondel*park*, St*opera*, stroop*wafle*, Rijks*muzeum, Nationale monument* и сл. У појединим случајевима значење се може активирати на основу контекста као у примеру „пробајте *stroopwafle*“ у ком глагол *пробати* указује читаоцу на то да овај појам долази из домена хране и пића. Успешним комбиновањем поступака и информација у контексту у поменутим примерима обезбеђује се баланс између потребе да се очува *colour locale* и егзотичност локације с једне стране и разумљивости и информативности текста с друге.

Међутим, остаје и немали број КСЕ датих у изворном или прилагођеном облику код којих просечан читалац не може да закључи о чему се ради: *Nieuwe kerk*, *Spui*, *Magna Plaza*, *Bijenkorf*, Маурицијус sic! и сл. Овакво навођење, иако омогућава читаоцу да идентификује поменуте референце, не пружа му никакве информације о значењу како би био у стању да адекватно декодира поруку, па је тиме сама комуникација неуспела.

Поред контекста, значајну улогу при избору поступка преношења може имати и врста КСЕ. Дистрибуција поступака у односу на врсту открива да је изворни облик најзаступљенији код навођења улица и тргова, што је и разумљиво јер је код ових елемената могућност идентификације изузетно битна. С друге стране, дослован превод се најчешће јавља код знаменитих грађевина (институције, музеји, цркве и сл.), што није нимало зачуђујуће ако се узме у обзир чињеница да је облик ових КСЕ најчешће „значењски транспарентан“ (Newmark 1988:84, Grit 2010:192): *Niewe kerk* – Нова црква; *Zuiderkerk* – Јужна црква; *Concertgebouw* – Концертна дворана; *Koninklijk museum voor moderne kunst* – Музеј модерне уметности; *Koninklijk paleis* – Краљевска палата.

Врста референце/ Поступак преноса	*Градови/ области*	*Реке/ језера*	*Улице/ трговi/ четврти*	*Знамените грађевине*	*Споменици*	*Друго*
ИО	38%	33.3%	**41%**	14%	28%	**52.5%**
ДИО+ДП	-	8.3%	5%	10%	9%	5%
ПО	**62%**	**58.3%**	19%	9%	**38%**	16%
ДПО+ДП	-	-	9%	18%	6.5%	-
ДП	-	-	17%	**32%**	12%	10.5%
ОП	-	-	5%	6%	6.5%	5%
НТ	-	-	0.5%	3%	-	16%
З	-	-	3.5%	7%	-	5%

Табела 4: Дистрибуција поступака преношења у односу на врсту КСЕ

5. ДИСКУСИЈА

Иако се на основу квантитативне анализе може закључити да је изворна референца у текстовима на сајтовима туристичких агенција у највећој мери очувана, уз довољно информација у контексту које омогућавају читаоцу да донесе закључак о њеном значењу, квалитативна анализа података открила је поједине проблеме у преношењу КСЕ које ћемо изложити у наставку.

5.1. Губитак изворне референце

Анализом појединачних појавних облика утврђени су примери код којих није било могуће утврдити изворну референцу или је њена идентификација била отежана. Ово је најчешће био случај када је КСЕ био наведен описно или замењен аналогним појмом из друге културе као нпр. *Споменик уједињених холандских провинција*, у Амстердаму за који се на основу локације (трг Дам) може претпоставити да упућује на тзв. Национални споменик (*Nationale monument*) који је подигнут у знак сећања на жртве Другог светског рата. Други пример је референца Viktuelinmarkt у тексту о Амстердаму, која је притом погрешно наведена, а односи се на пијацу у Минхену *Viktualienmark*. Понекад је и погрешно наведен изворни облик отежавао идентификацију референце као што је то случај с обликом Моунт, за који можемо да претпоставимо да се односи на амстердамски торањ *Munt*. Међутим, поред самог облика речи који нас наводи на овај закључак, није дат контекст на основу кога би могли да потврдимо ову претпоставку. Просечан читалац такође не би могао да закључи да се облик Маурицијус односи на познати хашки музеј *Mauritshuis*.

5.2. Погрешно пренета референца

Погрешно навођење изворног облика референце пронађен је у још неколико случајева попут облика *Westernkerk* уместо *Westerkerk*, где је комбинована реч из енглеског језика с холандском речи за цркву (*kerk*). Овде се посебно издвајају називи амстердамских канала код којих се јавља неколико различитих, погрешних облика под утицајем енглеског и немачког (в. Табела 5). Посебно је занимљив пример главног града Белгије, Брисела, због специфичне језичке ситуације. У Бриселу који има статус посебне покрајине званична су два језика - француски и холандски - што за последицу има двоструке називе за све улице, паркове, делове града и сл. Тако је забележен и случај да је главни бриселски трг *Grand Place* (фр.), *Grote Markt* (хол.) пренет комбиновањем назива на француском и холандском *Grand Markt*.

Присуство погрешних облика у тексту је забрињавајуће ако се узме у обзир чињеница да се један текст понекад јавља на веб презентацијама различитих туристичких агенција, чиме се повећавају шансе да одређени облик уђе у ширу употребу.

Изворна референца	**Појавни облици у корпусу**
Kubuswoningen/Kijk-kubus	Kijk<u>s</u>kubus
Rue de Belliard	Улица B<u>a</u>lliard
Westerkerk	Wester<u>n</u>kerk
Waterlooplein	Waterl<u>o</u>plein
Keizersgracht	Kei<u>s</u>ersgracht, K<u>ais</u>ergracht
Prinsengracht	Prin<u>ces</u>
Pierre Marcolini	Пјер Марко<u>н</u>ини
Grote Markt	Gro<u>tt</u>e Markt, Grand Markt
Notre-Dame du Sablon	Notre-Dam<u>m</u>

Табела 5: Грешке у преношењу изворних облика

5.3. Произвољност у преношењу КСЕ и проблем транскрипције

Код појединих КСЕ уочен је већи број различитих појавних облика. Тако је за једну од најпознатијих амстердамских четврти *Wallen* односно *Rosse Buurt*, у свету најпознатије по називу на енглеском језику *Red Light District*, пронађено чак осам различитих облика. Затим следи један

од највећих музеја *Rijksmuseum*, који је пренет на седам различитих начина. Потребно је истаћи да су различити облици понекад присутни у истом тексту.

Изворна референца	**Појавни облици у корпусу**
De Wallen (8)	дистрикт црвених светала – четврт/кварт црвених фењера - кварт ноћне забаве – црвена четврт – црвени канали - црвена зона – *Red Light District – Wallen* тзв. *Red Light District*
Rijksmusem (7)	Рајкс музеј – Ријксмузеум – музеј *Rijks – Rijksmuseum* – Државни музеј (*Rijksmuseum*) – Национални музеј – Краљевски музеј *Rijks*
Grote markt/Grand Place (6)	Гранд плац – Гран плас – Велики трг – Grotte markt sic! – Grand Markt sic! – Трг Маркт
Leidseplein (6)	трг Леидсе – Леидсе план – трг Леидс – *Leidseplein* – Ладсеплајн - Леидсеплејн
Koninklijk Paleis (5)	Краљевски дворац – Краљевска палата – *Koninlijke Paleis* sic! – Краљичина палата – резиденција краља
Prinsengracht (4)	Принсенхрахт – канал Принцес – Принсехрахт - *Prinsengracht*

Табела 6: Варијације у преношењу КСЕ

Разлог за ову појаву треба пре свега тражити у чињеници да је у српском језику традиционално заступљена транскрипција приликом преношења појмова и имена из страних језика. Ову праксу карактерише „хаотична произвољност“ која упркос напорима појединих стручњака и научника и даље влада у многим аспектима језичке употребе попут штампе, радија, телевизије, филмова (Prićić, 1998: IX). Оваква ситуација делом је последица непостојања општеприхваћеног стандардног модела за адаптацију страних речи и имена, па се углавном приступа самосталном сналажењу помоћу узора, аналогија, асоцијација и сл. (Prćić, 1998: XVII)

За разлику од енглеског језика који већ сам по себи има прилично произвољну ортографију – што доприноси постојању многобројних облика за исти појам или име - холандска ортографија је у највећој мери уједначена с изговором. Имајући то у виду, не би требало да постоји много проблема у транскрипцији. Већи проблем представља чињеница да холандски језик још увек нема дугогодишњу традицију у изучавању у Србији, али и на простору бивше Југославије, па су многе појаве ушле у наш језик посредством пре свега немачког, али и француског језика када је у питању белгијска покрајина Фландрија у којој се говори холандски језик. С оснивањем лектората дошло је до побољшања и систематичног усвајања облика који су приближнији холандском изговору. Тако су француски облици Ган и Анвер практично изашли из употребе, па данас користимо холандске називе Гент и Антверпен. Све се чешће може наићи на облик Лејден уместо досада, посредством немачког увреженог изговора Лајден. Такође, од издања из 2010. године у Правопис српског језика Матице српске уврштена су и упутства за транскрипцију с холандског језика.

Хол.		**Правопис МС (2010)**
EI /ɛi/	Leidseplein – Лејдсе Леидсе план Ладсеплајн Леидсеплејн	Фон.тр. ЕЈ Прил.тр. АЈ Изузетно Е
EU /ø:/	Keukenhof – Кекенхоф Кукенхоф	Тр. Е
EE /e:/	Alsmeer – Алсмер Алсмир	Тр. Е

IJ /ɛi/	Rijksmuseum – Рајкс Ријкс	Ijsselmeer - Ејселмер	Фон.тр. ЕЈ Прил.тр. АЈ
UI(Y) /œy/	Spui – Спој Спау Stadhuis - Стадхејс	Albert Cuyp – Алберт Кајп	Фон.тр. ЕЈ Прил.тр. ОЈ
SCH /s/	Scheveningen – Схевенинген Шевенинген Скевенинген		Нема

Табела 7: Варијације у транскрипцији појединих холандских самогласника и сугласника

Анализом прилагођених облика који се јављају у корпусу утврдили смо да проблем при транскрипцији представљају углавном вокали. Разлог томе лежи у чињеници да је холандски вокализам сложенији од српског, па за поједине вокале немамо приближне еквиваленте.

Међу примерима изложеним у Табели 7 посебно се издваја амстердамски трг *Leidseplein* код кога су забележене четири различите варијанте *eu*, *ej*, *a* и *aj*. У овој речи два пута се јавља дифтонг /ɛi/. Треба напоменути да се у сва три случаја када је реч транскрибована у целости, овај дифтонг различито преноси чак и у истој речи (Л*а*дсепл*ај*н; Л*еи*дсепл* еј*н; Л*еи*дсе пл*а*н). У Правопису Матице српске за овај дифтонг нуде се две могућности: фонетска транскрипција *ej* односно прилагођена транскрипција *aj,* при чему други пример одговара досадашњој пракси насталој под утицајем немачког језика. Наш савет је да се у будућности користи фонетска варијанта *ej*, која је ближа изговору овог дифтонга, али и изворној графији.

Као најтежи дифтонг за усвајање у холандском језику многи истичу дифтонг /œy/ који се пише као <ui>. Овај дифтонг почиње полуотвореним предњим самогласником /œ/ који се приближно изговара као комбинација вокала *oeu* у француским речима oeuvre, boeuf, coeur (Timmermans, 2008: 49), односно као немачки умлаут <ö>, а завршава се затвореним предњим заобљеним самогласником /y/. У Правопису Матице српске предлаже се фонетска транскрипција *ej*, односно прилагођена транскрипција *oj*. Предлажемо да се предност даје фонетској транскрипцији, будући да је прилагођена транскрипција у наш језик такође ушла посредством немачког језика.

У Правопису МС није дат предлог за транскрипцију консонанта *s* у комбинацији *sch* који се под утицајем немачког и енглеског транскрибује као *ш* односно *ск*, као у називу познатог летовалишта који се у корпусу може наћи у облицима Шевенинген односно Скевенинген. Правилан изговор ове комбинације самогласника је сх, те назив овог места треба да гласи Схевенинген.

У овом истраживању само смо се делом осврнули на проблем транскрипције који свакако завређује посебно истраживање, засновано на контрастивној анализи гласовних система српског и холандског језика, али и предложених модела адаптације за друге језике чиме би се евентуално допунили постојећи савети у Правопису Матице српске.

6. ЗАКЉУЧАК

На основу квантитативне анализе можемо да закључимо да су приликом преношења КСЕ у обрађеним текстовима најзаступљенији поступци којима се постиже задржавање изворне референце (у изворном односно прилагођеном облику). Поред тога, ови облици углавном су праћени описом односно објашњењем који читаоцу пружа довољно информација да адекватно декодира поруку. Међутим, потребно је скренути пажњу и на чињеницу да су у тексту повремено присутни и КСЕ код којих се нити на основу облика, нити на основу контекста, не може евоцирати значење, чиме се отежава комуникација. Из тог разлога, овај поступак преношења КСЕ би требало избегавати.

С друге стране, квалитативна анализа нам је указала на поједине проблеме приликом преноса КСЕ на које овде још једном желимо да скренемо пажњу.

Као прво желимо да истакнемо да поступци попут описног превода, замене појмом који долази из друге културе, односно погрешно пренет изворни или прилагођени облик КСЕ, могу да отежају идентификацију референце на коју упућују.

Затим, утврђено је да је прилагођено писање изворних назива произвољно и донекле хаотично о чему сведоче многобројне варијанте за један назив. Поред тога, употреба једног начина прилагођеног писања изворног назива понекад чак није уједначена ни у истом тексту.

На крају желимо да истакнемо да је овим истраживањем обухваћена само једна подврста текстова из области туризма, те да су неопходна даља истраживања која ће обухватити текстове на порталима, у специјализованим часописима, али и блогове, како би се добила целокупна слика. Поред тога, потребно је истражити и какав ефекат поједини начини преношења КСЕ могу да имају на читаоце, а неопходно је спровести и компаративну анализу гласовних система српског и холандског језика како би се допунила правила за транскрипцију с холандског језика изложена у Правопису Матице српске.

Литература

Agorni, M. (2012). Tourism communication: the translator's responsibility in the translation of cultural difference. *Pasos. Revistá de Turismo y Patrimonio Cultural* 10 (4), 5-11.

Aixelá J.F. (1996). Culture-specific items in translation. In*: Translation, Power, Subversion* (R. Álvarez, M. Carmen-África Vidal, eds.). Clevedon: Multilingual Matters, 52–78.

Cappelli, G. (2013). Travelling words: Language in English tourism discourse. In: *Travels and Translations* (S. Villani, A. Yarrington, eds.) Amsterdam/New York: Rodopi, 353-364.

Cómitre Narváez, I., Valverde Zambrana, J.M. (2014). How to translate culture-specific items: a case study of tourist promotion campaign by *Turespaña*. *The Journal of Specialised Translation* 21, 71-112.

Dann, G. (1996). *The Language of Tourism: A Sociolinguistic Perspective*. Oxon: Cab International.

Gandin, S. (2014). Investigating Loan Words and Expressions in Tourism Discourse: A Corpus Driven Analysis on the BBC-Travel Corpus. *European Scientific Journal* 10 (2), 1-17.

Grit D. (2010). De vertaling van realia. In*: Denken over vertalen* (T. Naaikens et al, eds.). Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 189-196.

Хлебец, Б. (2009). *Општа начела превођења*. Београд: Београдска књига.

Ivir, V. (1978). *Teorija i tehnika prevođenja: udžbenik za prvu godinu pozivno usmerenog obrazovanja i vaspitanja srednjeg stupnja prevodilačke struke*. Sremski Karlovci: Centar za obrazovanje stručnih radnika u društvenim delatnostima.

Katan, D. (2009). Translation as intercultural communication. In: *The Routledge Companion to Translation Studies* (J. Munday, eds.). London/New York: Routledge, 74-92.

Kelly, D. (1997). The Translation of Texts from the Tourist Sector: Textual Conventions, Cultural Distance, and Other Constraints. *Trans* 2, 33-42.

MacCannell, D. (1999). *The Tourist. A new theory of the leisure class*. New York: Schocken.

Muñoz, I. (2012). Caracterización de la traducción turística: problemas, dificultades y posibles soluciones. *Revista de Lingüística y Lenguas Aplicadas* 7, 103-113.

Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York/London: Prentice. Hall.

Olk, H.M. (2013). Cultural references in translation: a framework for quantitative translation analysis. *Perspectives: Studies in Translatology* 21 (3), 344-357.

Пешикан, М., Јерковић, Ј., Пижурица, М. (2010). *Правопис српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Prćić, T. (1998). *Novi transkripcioni rečnik engleskih ličnih imena*. Novi Sad: Prometej.

Terestyényi, E. (2011). Translating Culture-specific Items in Tourism Brochures. *Skase. Journal of Translation and Interpretation* 5 (2), 13-22.

Timmermans, B. (2008). *Klink klaar. Uitspraak- en intonatiegids voor het Nederlands*. Leuven: Davidsfonds.

Интернет извори

www1 https://www.prepostseo.com/plagiarism-comparison-search

TRANSFER OF CULTURE SPECIFIC ITEMS IN TOURIST TEXTS:
AN ANALYSIS OF THE DESCRIPTIONS OF THE LOW COUNTRIES AS TOURIST DESTINATIONS
ON THE WEBSITES OF SERBIAN TOURIST AGENCIES

Summary

Tourist discourse is drawing the interest of researchers lately who consider it to be a specialized genre with its unique syntactic, lexical and textual features. One of the main characteristics of this particular type of text is the abundant presence of cultural specific items (CSI). The function of CSI's in tourist texts is to introduce geographical, historical or social aspects of a foreign culture to the readers. Since those items are unfamiliar to the target audience and the target language lacks lexical means to express particular objects or concepts, transference of those items into a foreign language may cause problems.

This paper presents the results of the quantitative and qualitative analysis carried out on the descriptions of the Low Countries as tourist destinations collected from the websites of Serbian tourist agencies. The aim of the study is to examine how CSI's from the two cultures are transferred in the aforementioned texts. The main focus of the study will be on the correlation between the dominant communicative functions in the tourist texts on the one hand and the CSI transference methods adopted by the authors of the texts on the other. Among others, the following questions shall be explored: To which semantic domains are the CSI's identified in the texts related to? How are the CSI's transferred? Is there are a correlation between the semantic domain of the CSI and the adopted transference method? To what extent is the referential function of CSI's preserved?

Considering the fact that the contacts between Serbia and the Low Countries have long been mediated by German and French in the past and English in the present, the analysis has revealed inconsistencies in the transference of CSI's. Therefore we are hoping that this study will give some guidelines for transferring CSI's from the Dutch and Flemish culture in the future.

Keywords: culture specific items, tourist discourse, transference, Low Countries.

Бојана Будимир
Универзитет у Београду,
Србија Филолошки факултет
boj.budimir@gmail.com

UDK 811.111'373.612.2:659.1.013

Александра Јовановић

УЛОГА ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У ШТАМПАНИМ РЕКЛАМАМА

У овом раду предмет истраживања била је појмовна метафора као извор метафоричке креативности у савременом рекламирању. Истраживање је спроведено на примеру штампаних реклама из часописа на енглеском језику и с циљем да се истраже начини концептуализације нових метафоричних значења у оквиру рекламних порука инспирисаних појмовном метафором. У анализи језичких и визуелних елемената метафора употребљених у рекламама примењен је Форсвилов (Forceville 1996) методолошки поступак за анализу сликовних метафора који подразумева дефинисање врсте сликовне метафоре (хибридна, контекстуална, сликовно поређење, интегративна), а затим и описивање самог процеса метафоричке идентификације. Као додатак Форсвиловом методолошком поступку, предмет анализе у овом раду била је и врста појмовне метафоре употребљене као извор за концептуализацију нових неконвенционалних значења. Битан аспект овог истраживања представљало је и питање метафоричке креативности у штампаним рекламама, као и утицај бројних контекстуалних фактора како на сам процес концептуализације, тако и на тачну интерпретацију рекламне поруке.

Кључне речи : појмовна метафора, штампане рекламе, концептуализација значења, језички и визуелни комуникативни модели, неконвенционалне метафоре, метафоричка креативност

1. УВОД

Рекламе као специфичан вид комуникације представљају интересантан глобални културолошки феномен. Рекламирање подразумева преношење имплицитних порука и значења на креативан, занимљив и језгровит начин како би се примаоци ових порука – потенцијални купци – подстакли да пожеле производ који се рекламира, а затим и да потроше новац како би га купили. Самим тим што на брз и ефикасан начин, са мало језичких и визуелних средстава подстичу трошење новца, рекламе заправо представљају један од очигледнијих симбола савременог модерног друштва. Међутим, оно што рекламе чини не само интересантним, већ и важним предметом лингвистичких истраживања јесу начини њиховог функционисања, односно сазнајни механизми којима се разоткрива одређено имплицирано значење поруке садржане у реклами.

Предмет овог истраживања су начини концептуализације нових значења у штампаним рекламама које у својој основи имају појмовну метафору. Циљ овог истраживања је да укаже на веома сложену интеракцију језичких и визуелних елемената у процесу концептуализације нових метафоричних значења у рекламама, али и да допринесе бољем разумевању начина њиховог функционисања. С обзиром на то да у разумевању и конструисању значења одређене имплицитне поруке у савременим рекламама учествују подједнако и језички и визуелни елементи метафоре, у овом истраживању је примењен когнитивнолингвистички приступ теорије појмовне метафоре (Lakoff i Johnson 1980), који процес конструисања значења сматра когнитивним процесом током кога се одређена комуникативна порука разуме на основу појмовних структура, њиховог међусобног повезивања и њихове организације, као и ванјезичког знања. У когнитивној лингвистици појмовна метафора се дефинише као пресликавање структура из ИЗВОРНОГ ДОМЕНА на ЦИЉНИ ДОМЕН. Еванс и Грин (Evans i Green 2006: 211) појмовне домене објашњавају као структуре нашег знања и искуства о одређеном феномену, представљене на појмовном нивоу и ускладиштене у нашој дугорочној меморији, помоћу којих ми доводимо у везу елементе и ентитете који припадају једном конкретном

културолошком сценарију, ситуацији или догађају. Појмовна пресликавања представљају појмовна повезивања између елемената изворног домена и одговарајућих елемената циљног домена, при чему су пресликавања увек једносмерна и иду од изворног домена, који је конкретан и чулно сазнатљив, ка циљном домену који је апстрактан и чулно несазнатљив (Klikovac 2004: 13-14). Дакле, апстрактан појам или циљ изражава се као неки конкретан појам или извор.

У рекламирању је основни циљ нагласити позитивне особине производа који се рекламира, при чему одабране позитивне особине и вредности бивају наглашене управо креирањем везе између производа који се рекламира (циљни домен) и слике (изворни домен) тако да се производ поистовети са вредностима и квалитетом представљеним на слици (Forceville 2008: 3). Процес концептуализације производа у терминима неког другог ентитета заправо представља интерактиван процес у коме учествују и творци рекламе и њени конзументи. Другим речима, рекламирање представља активан вид комуникације у чијој основи се често налази управо појмовна метафора чије значење се концептуализује појмовним пресликавањима између одређених одабраних појмовних домена. На пример, у реклами за *Subaru* аутомобиле (Cook 2001: 88-90) представљањем аутомобила као партнера који током вожње наилазе на различите временске услове доводе се у везу брак и вожња, а у реклами за пиво (Forceville 1996, слика 6.4) смештањем пивске флаше у фрижидер за шампањац доводи се у везу квалитет шампањца са квалитетом рекламираног пива.

Међутим, треба истаћи да неки аутори кључну улогу у концептуализацији значења приписују појмовној метонимији, а не појмовној метафори. Код појмовне метонимије успоставља се веза између два појма при чему онај конкретнији, који се назива СРЕДСТВО, обезбеђује појмовни приступ другом апстрактнијем ЦИЉНОМ ПОЈМУ, а све то се дешава унутар истог појмовног домена (Kövecses i Radden 1998). Појмовна метонимија се заснива на појмовној блискости и њена улога је усмеравање пажње. Лејкоф и Кевечеш (према Lakoff 1987), Раден (Radden 2003) и Барселона (Barcelona 2000б) тврде да је у основи многих појмовних метафора заправо појмовна метонимија. На пример, појмовна метафора БЕС ЈЕ ВАТРА (ANGER IS FIRE), према Радену (2003), у својој основи има метонимију мотивисану физиолошким реакцијама на емоције, а према којој је повишена температура тела физиолошки одраз беса.

У том смислу, појмовне метафоре у рекламама су често мотивисане управо појмовним метонимијама. Филиповић-Ковачевић (2013: 94) сматра да су рекламе саме по себи метонимије, јер су рекламирани производи увек метонимијски представљени посредством слике или назива производа. Унгерер (Ungerer 2000: 325-326) истиче да је у рекламама изворни домен увек тако организован да приказује само позитивне аспекте јер је рекламирани производ жељени предмет и закључује да се све метафоричке везе у рекламном регистру могу подвести под метафору ЖЕЉЕНИ ПРЕДМЕТ ЈЕ ВРЕДАН ПРЕДМЕТ (THE DESIRED OBJECT IS A VALUABLE OBJECT). У основи ове појмовне метафоре је, према Унгереру (2000), метонимија коју он назива ЗГРАБИ МЕ метонимија (енг. *grabbing metonymy*), јер је у центру пажње и твораца рекламе и потрошача предмет који треба зграбити зато што је представљен као вредан.

Честа појава и појмовне метафоре и појмовне метонимије у рекламама може се објаснити самом природом ових когнитивних процеса која се заснива на делимичним пресликавањима између одабраних домена. При делимичном пресликавању у циљном домену долази до МЕТАФОРИЧКОГ ИСТИЦАЊА (енг. *metaphorical highlighting*) одређеног аспекта, али и до потискивања других аспеката истог појма или ПРИГУШИВАЊА (енг. *muting*). Исто важи и за изворни домен, а активирање само одређених аспеката у овом домену назива се МЕТАФОРИЧКО ИСКОРИШЋАВАЊЕ (енг. *metaphorical utilization*), али и до редуковања пуног појмовног потенцијала овог домена. Дакле, когнитивни механизми који доводе до метафоричких пресликавања у оквиру појмовне метафоре су ти који омогућавају да рекламирани производ буде концептуализован у свести порошача не само као ЖЕЉЕНИ, већ и као ВРЕДАН предмет. У том смислу, може се рећи да појмовна метафора, као когнитивни процес током кога долази до концептуализације значења, савршено одговара рекламном манипулативном дискурсу.[1]

[1] Силашки (2009: 27) рекламирање сматра типичним медијумом манипулације са себи својственим дискурсом.

Специфичност рекламног дискурса јесте у томе што у конструисању значења рекламне поруке учествују подједнако и језички и визуелни елементи метафоре, тако да се многи аутори баве и начинима њиховог функционисања и њиховим међусобним односом.

Ролан Барт (Roland Barthes 1986) који се први детаљније бавио интеракцијом језика и слике у рекламама сматра да језик може имати две функције у односу на слику: функцију преношења значења и функцију усмеравања значења. Прва функција односи се на ситуацију када језик садржи битне информације које нису на слици и према Барту, овај случај је много ређи у рекламирању. За разлику од ове функције, функција усмеравања значења подразумева да језик води примаоца поруке ка тачној интерпретацији датих двосмислених или нејасних визуелних елемената на слици и често се користи у рекламирању (1986: 29). Проучавајући утицај наслова у рекламама које су садржале визуелно испољену метафору Филипс (Phillips 2000) закључује да језички елементи у наслову усмеравају значење и олакшавају тачну интерпретацију визуелне метафоре. Она истиче да су испитаници у овом истраживању били у стању да протумаче рекламну поруку користећи своје културолошко знање, знање о рекламираном производу и рекламама упоште. Интересантно је да ван Мулкен и ван Енсхот-ван Дијк (van Mulken i van Enschot-van Dijk 2005) у свом истраживању доказују да су рекламе које садрже игре речима боље прихваћене код потрошача. Аутори то објашњавају тиме да додатни ментални напор при обради рекламне поруке код потрошача/примаоца поруке изазива задовољство у тренутку одгонетања такве рекламне поруке.

Међутим, како Форсфил (1996: 73-74) истиче, треба имати у виду и то да у савременим рекламама визуелни елеменат постаје све битнији, јер је језик често намерно двосмислен с циљем да се примаоцу поруке веже пажња и често нема праву функцију усмеравања значења. Према Форсвилу (1996: 73) у савременом рекламирању често наилазимо на сложену интеракцију језика и слике при преношењу поруке, при чему информације пренете визуелним путем представљају кључни елеменат у одгонетању рекламне загонетке.

2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Ово истраживање базира се пре свега на схватању метафоре као когнитивног механизма који учествује у начинима на које човек себи представља и разуме стварност и свет који га окружује, а који се рефлектује у језику, али и у сликама. Настојаћу да у овом истраживању представим начине на које метафора, поред своје језичке манифестације, може имати и своју визуелну манифестацију кроз слике у штампаним рекламама. У модерним рекламама базираним на појмовним метафорама битну улогу игра управо визуелни елеменат, јер се помоћу њега успостављају везе између домена (Ungerer 2000: 321). Односно, функција визуелног елемента је да привуче пажњу примаоца рекламне поруке и заинтригира и тако покрене метафоричка појмовна пресликавања између изворног и циљног домена.

У анализи језичких и визуелних манифестација појмовних метафора у модерним рекламама ослањаћу се на Форсвилову теорију о разумевању сликовних метафора у рекламирању (Forceville 1996). Форсвил сматра да код сликовних метафора, исто као и код језичких, долази до појмовног пресликавања између два домена која он назива „правим примарним субјектом“ и „фигуративним секундарним субјектом“ (1996: 5). У свакој сликовној метафори долази до пресликавања једног или више елемената из домена секундарног субјекта (изворни домен) на домен примарног субјекта (циљни домен). То значи да унутар сликовних метафора делују исти они когнитивни механизми на које наилазимо када говоримо о вербалној метафори, па су и начини концептуализације значења исти. У анализи сликовних метафора у штампаним рекламама Форсвил (1996) уочава и наводи њена четири типа: хибридне метафоре, контекстуалне метафоре, сликовна поређења и интегративне метафоре.[2]

[2] Детаљнија објашњења у вези са набројаним типовима сликовне метафоре дата су у самој анализи реклама.

Форсвил своју теорију о разумевању сликовних метафора заснива на владајућим претпоставкама и закључцима произашлим из бројних истраживања на тему језичких метафора, али пре свега на Блековој интерактивној теорији метафоре (Black 1979 у Ortony 1993: 27-28). Блекова теорија говори о интеракцијским односима који владају унутар сваке метафоре и односи се на језичку метафору. Међутим, Блек тврди да се метафоре не заснивају само на потврђивању већ постојећих сличности, већ да имају тенденцију ка стварању *ad hoc* сличности између циљног и изворног домен. Из тог разлога битан аспект овог истраживања представљаће и питање метафоричке креативности у модерним рекламама.

Теорији појмовне метафоре се иначе често замера то да се углавном заснива на конвенционалним, статичким појмовним структурама између изворног и циљног домена. Према схватању теорије појмовне метафоре (1980) део нашег појмовног система састоји се од апстрактних појмова који су метафорички дефинисани. То су конвенционалне, давно установљене и дубоко укорењене метафоре на основу којих ми организујемо своје искуство, размишљамо и живимо (на пример метафора LOVE IS A JOURNEY - ЉУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ)[3]. Међутим, овакво схватање негира метафоричку креативност, јер тврди да се овакве појмовне структуре манифестују само у виду конвенционалних метафоричких лингвистичких израза (попут метафоричких значења у речнику). Семино (Semino 2008), Мусолф (Musolff 2000) и Кевечеш (Kövecses 2010) у својим радовима дају бројне примере метафоричке креативности, односно указују на постојање неконвенционалних метафора у реалном дискурсу, који доводе до закључка да се метафоре не заснивају само на аутоматском и несвесном конституисању одређених аспеката циљног домена у статичком концептуалном систему. Нове неконвенционалне метафоре не представљају устаљен начин размишљања, већ нам дају нов и неуобичајен увид у појмове и појаве[4]. Примери које ови аутори наводе доказују да када једном имамо изворни домен који конвенционално конституише циљни домен можемо користити било који елеменат из изворног домена који одговара елементима циљног. Као илустрација може да послужи пример метафоре ЕВРОПА ЈЕ ЗАЈЕДНИЧКА КУЋА (EUROPE IS A COMMON HOUSE)[5]. Према Кевечешу (2010: 290) апстрактни циљни појам ПОЛИТИЧКА СТРУКТУРА конституише се повезивањем са изворним доменом ЗГРАДА и дефинише се следећа метафора ПОЛИТИЧКЕ СТРУКТУРЕ СУ ЗГРАДЕ (POLITICAL STRUCTURES ARE BUILDINGS) која своје извориште има у општијој појмовној метафори АПСТРАКТНИ КОМПЛЕКСНИ СИСТЕМИ СУ ГРАЂЕВИНЕ (ABSTRACT COMPLEX SYSTEMS ARE BUILDINGS)[6]. У примерима из дискурса о интеграцији Европе из 90-их година које наводи Мусолф (2000: 222) говорило се о „ КРОВУ, СТАНАРИМА, СТАНОВИМА, ПОЖАРНИМ ИЗЛАЗИМА“ што, према Мусолфу, не би било могуће да је метафора ЗГРАДА заиста ограничена само на статичке, конвенционалне аспекте циљног домена. Мусолф (2000: 220-229) чак истиче да у динамичкој дискурсивној ситуацији може доћи и до обрнуте ситуације – активиран циљни домен у дискурсу може да одабере компоненте из изворног домена које одговарају одређеној идеји.

Према Кевечешу (2010: 290-296) извор креативности у употреби метафора у реалном дискурсу могу бити и одређени аспекти самог дискурса и он разликује неколико таквих контекстуалних аспеката или фактора који могу иницирати појаву неконвенционалних и нових метафора: тренутни лингвистички контекст, оно што знамо о главним ентитетима дискурса, физичко окружење, социјално окружење и тренутни културни контекст.[7]

---

[3] Ову појмовну метафору бележи Кевечеш (Kövecses 2002: 7).

[4] Лејкоф и Тарнер (Lakoff i Turner 1989) наводе да нове креативне метафоре зависе од конвенционалног метафоричког система и да углавном настају ПРОШИРИВАЊЕМ (енг.*extending*) конвенционалних метафора, односно активирањем нових појмовних елемената или односа у изворном домену, или РАЗРАДОМ (енг. *elaborating*) конвенционалних матафора, односно обогаћивањем постојећих елемената у изворном домену новим детаљима, а не новим елементима.

[5] Ову појмовну метафору бележе Чилтон и Лејкоф (Chillton i Lakoff 1995).

[6] Ову појмовну метафору бележи Кевечеш (Kövecses 2002).

[7] Главни ентитети који учествују у дискурсу укључују говорника (концептуализатора), слушаоца и саму тему о којој се говори. На пример, уобичајено је да се политичка сукобљавања концептуализују као РАТ, ИГРА, СПОРТ. Међутим,

Рекламирање као посебан вид комуникације, који за циљ има брзо и ефикасно преношење порука, већ одавно је постало део динамичног свакодневног дискурса данашњег модерног „инстант“ друштва и, у складу са тим, непресушан извор за појаву нових и неконвенционалних метафора. Метафоричка креативност у рекламама увек је условљена одређеним контекстом који се бира у односу на циљну групу потрошача којој се творци дате рекламе у том тренутку обраћају.[8]У анализи реклама битан аспект анализе представља њена контекстуална или ситуациона релевантност од које зависи и успешна интерпретација. То заправо значи да приликом концептуализације значења одређене рекламне поруке језички и/или визуелни елеменат нису довољни, јер у том процесу битну улогу играју претходно усвојени друштвени и културни модели, као и индивидуално искуство, знање и потребе.

3. АНАЛИЗА РЕКЛАМА

У наставку ће бити дата анализа 3 креативне штампане реклама из часописа на енглеском језику и то из категорија неких од најчешће рекламираних типова производа као што су храна, аутомобили и часописи, а у чијој основи су појмовне метафоре које су у употреби у енглеском језику. Све рекламне фотографије коришћене у овом раду преузете су из електронских извора.[9]

Основни критеријум при одабиру реклама за анализу била је пре свега креативност у начину преношења рекламне поруке, односно креативни потенцијал саме појмовне метафоре употребљене у реклами, али и креативност у одабиру и језичких и визуелних елемената саме метафоре. У анализи језичких и визуелних елемената метафора у рекламама примењен је Форсвилов методолошки поступак за анализу сликовних метафора у рекламама (1996), а који се састоји из следећих корака: дефинисати врсту сликовне метафоре у реклами (хибридна, контекстуална, сликовно поређење или интегративна), а затим описати процес метафоричке идентификације одговарањем на следећа питања – Која два појмовна домена метафоре су употребљена?; Који од та два домена је циљни А-домен, а који изворни Б-домен?; До каквих појмовних пресликавања долази из изворног на циљни домен? Након тога, описати начин функционисања како језичких, тако и визуелних елемената употребљених у реклами. На крају, као додатак Форсвиловом методолошком поступку, предмет анализе у овом раду биће и врста појмовне метафоре употребљене као извор за концептуализацију нових неконвенционалних значења у рекламама.

3.1. Реклама број 1 (Слика 1)

Прво што видимо на овој реклами су женске руке како прекривају два огромна бургера који су визуелно представљени тако да заузимају позицији груди на женском телу, а и својим обликом и изгледом подсећају на женске груди. Метафора која се готово аутоматски јавља код посматрача је следећа – БУРГЕРИ СУ ЖЕНСКЕ ГРУДИ. С обзиром да је примарни субјекат

Кевечеш (2010: 294) наводи пример метафоре ИНТЕРНАЦИОНАЛНО ПОЛИТИЧКО СУКОБЉАВАЊЕ ЈЕ БОКС коју је употребио један мађарски новинар док је говорио о председнику Словачке и њен настанак објашњава говорниковим познавањем онога што зна о једном од ентитета који конституишу тему дискурса – да је председник Словачке раније био боксер. Физичко окружење такође, сматра Кевечеш, може иницирати одабир одређеног метафоричног израза који највише одговара окружењу и околностима (на пример у зимским месецима изворни домен ЗДРАВЉЕ постаје продуктивнији). Када је у питању културни контекст неки аутори сматрају да појмовне метафоре само рефлектују културне моделе (Quinn 1991), док неки аутори сматрају да оне конститишу културне моделе (LakoffIKövecses1987; Johnson 1987). Кевечеш (2010) сматра да је истина и једно и друго и да у свакодневном дискурсу ми користимо метафоричке изразе који произилазе из нашег *apriori* разумевања циљног домена као културног модела, али је истина и да су културни модели на почетку засновани управо на метафорама.

[8] На пример у рекламама за аутомобиле које се првенствено обраћају мушкарцима углавном је заступљен контекст који иницира асоцијације као што су: брзина, слобода, независност.

[9] Подаци о рекламним фотографијама дати су у на крају рада у Електронским изворима.

(бургер) представљен у одговарајућем визуелном контексту који наводи посматрача да наслути идентитет секундарног субјекта (женске груди), иако он није визуелно представљен, ова метафора је *контекстуална*.[10] Међутим, поставља се питање како знамо да БУРГЕРИ припадају циљном А-домену, а ЖЕНСКЕ ГРУДИ изворном Б-домену? У тачној интерпретацији визуелних елемената ове рекламне поруке битну улогу игра сам ситуациони контекст, односно свест посматрача да је у питању реклама за бургере, а на шта указује и сам лого фирме која се рекламира. Визуелна презентација бургера као женских груди доводи до појмовних пресликавања између два домена, при чему најпре долази до трансфера оних особина које се тичу међусобне физичке сличности – *велико, богато, хранљиво* (женске гуди су и извор хране), а као резултат јавља се следеће имплицирано значење: дати бургери су већи, бољи и богатији.

Међутим, ако погледамо језичке елементе ове метафоре садржане у наслову и пратећем тексту рекламе видећемо до каквих још пресликавања особина између два употребљена домена може доћи. У наслову пише *„We`re about to reveal something you`ll really drool over.“* Употреба глагола *to reveal* (срп. *открити*) доводи у везу представљање нове врсте бургера са актом обнаживања женских груди, док израз *to drool over* (срп. *балавити над нечим/бити узбуђен*) успоставља метафоричку везу између физичког изгледа женских груди и укуса рекламираног бургера. Ову везу између физичког изгледа и укуса још више продубљује и развија пратећи текст рекламе – *„What a tease! Arby`s introduces exciting new menu items, including the Roastburger. It`s the burger done better. Unfortunately, you`ll have to wait until March for the fullmouthwatering experience.”* Употребом језичких елемената са раније активираног изворног домена на циљни домен долази до пресликавања особина као што су *изазовно* и *узбудљиво*, а крајњи циљ рекламне поруке је да је укус датог бургера једнак еротском доживљају које пружају женске груди и да ће нам од тог искуства „*потећи вода на уста*.“ У тачној интерпретацији рекламне поруке учествује и тренутни културни контекст по коме су велике женске груди идеал савремених и мушкараца и жена.

У основи ове неконвенционалне метафоре БУРГЕРИ СУ ЖЕНСКЕ ГРУДИ крије се заправо појмовна метафора генеричког нивоа ВРЕДНО ЈЕ ВЕЛИКО (VALUE IS SIZE)[11] у енглеском језику. Визуелни елементи у овој реклами имају за циљ да покрену појмовна пресликавања или трансфер особина између два употребљена домена, док језички елементи, поред тога што имају функцију да воде посматрача ка тачној интерпретацији визуелних елемената на слици, такође отварају пут ка већем броју имплицираних значења.

Слика 1

[10] Оригинални назив метафоре – *MP2 – metaphors with two pictorially present terms* (Forceville 1996).

[11] Ову појмовну метафору бележе Лејкоф, Еспенсон и Шварц (Lakoff, Espenson i Schwartz 1991: 14).

3.2. Реклама број 2 (Слика 2)

На слици је представљена џиновска хоботница на путу са огромним пипцима која у продужетку уста има точак аутомобила . Хоботница не држи точак у устима, већ точак представља природни наставак њених уста. Метафоричко значење ове сликовне метафоре АУТОМОБИЛ ЈЕ ХОБОТНИЦА успоставља се визуелним комбиновањем примарног субјекта (аутомобил) са секундарним субјектом (хоботница) у један једини немогући гешталт или визуелни хибрид што значи да је ово пример *хибридне*[12]метафоре. Да је примарни А-домен аутомобил, а да је секундарни Б-домен хоботница упућује видљив и препознатљив лого компаније *Ford*. Међутим, до појмовног пресликавања између два домена, односно до трансфера релевантних особина из импликативног комплекса секундарног субјекта као изворног домена на примарни субјекат као циљни домен, долази тек када обратимо пажњу на језичку поруку у наслову рекламе – *„Great grip. Come rain. Come shine.“* Функција језичких елемената у овом случају је да посматрачу олакшају тумачење можда нејасне или двосмислене презентације визуелних елемената на слици и обезбеди тачну интерпретацију рекламне поруке. Концептуализацију одговарајућег метафоричког значења ове рекламне поруке обезбеђује пројектовање *чврстог* и *сигурног стиска* пипака хоботнице на *сигурне* и *безбедне* точкове Фордовог аутомобила, односно особине хоботнициних пипака постају пожељне перформансе рекламираног аутомбила и то у специфичним временским условима – *и по сунцу и по киши*. Имплицирано значење овакве рекламне поруке гласи : *и по сунцу и по киши точкови Фордовог аутомобила пријањају чврсто за асфалт попут стика хоботнициних пипака.*

У основи ове неконвенционалне метафоре АУТОМОБИЛ ЈЕ ХОБОТНИЦА је појмовна метафора генеричког нивоа СТВАР ЈЕ БИЋЕ (INANIMATE IS ANIMATE)[13] у енглеском језику, а која на основу унутрашње структуре и особина елемената доводи у везу хоботницу и аутомобил. Треба напоменути и то да у концептуализацији значења метафоре АУТОМОБИЛ ЈЕ ХОБОТНИЦА учествује и метафорички однос типа ДЕО УМЕСТО ЦЕЛИНЕ (PART FOR A WHOLE[14]) : ПИПЦИ ЗА ХОБОТНИЦУ, ТОЧКОВИ ЗА АУТОМОБИЛ. На тај начин горе наведено имплицирано значење рекламне поруке – *и по сунцу и по киши точкови Фордовог аутомобила пријањају чврсто за асфалт попут стиска хоботнициних пипака* – комплетира се у свести посматрача у следећу поруку – *Фордови аутомобили су сигурни и безбедни и у отежаним условима вожње*. Функција језичких елемената у овој реклами је да примаоцу поруке помогну у одабиру релевантних особина из импликативног комплекса секундарног субјекта (изворни домен) представљеног визуелним елементима и на тај начин осигурају тачну интерпретацију вузелно не баш сасвим јасне рекламне поруке. Међутим, иако не сасвим јасна презентација рекламне поруке својом необичношћу свакако привлачи пажњу и захтева да се уложи додатни напор како би се решила рекламна загонетка.

Слика 2

[12] Оригнални назив метафоре – *MP1 – metaphors with one pictorially present term* (Forceville 1996).

[13] Ову појмовну метафору бележи Лундмарк (Lundmark 2005: 160, 173, 175, 179) у анализи реклама у којима се рекламни производи доводе у везу са људима.

[14] Ову појмовну метонимију у енглеском језику бележе Лејкоф и Џонсон (Lakoff i Johnson 2003: 36) и Кевечеш и Раден (KövecsesiRadden 1998: 50).

3.3. Реклама број 3 (Слика 3)

У првом плану видимо само ноге (не и горњи део тела) фудбалера коме је око листа леве ноге обмотан спортски часопис *Solim* на чијој насловној страни је познати фудбалер Лајонел Меси (Lionel Messi). У овој реклами у концептуализацији нових значења учествују само визуелни елементи, јер осим назива часописа у доњем левом углу нема никаквих језичких елемената. С обзиром да је примарни субјекат (часопис) визуелно представљен тако да се физички налази на месту секундарног субјекта (нога Лајонела Месија), али је при том поред њега визуелно представљен и сам секундарни субјекат (друга нога), врста сликовне метафоре у овој реклами представља мешавину *контекстуалне метафоре* и *сликовног поређења*.[15] Неконвенционална метафора која се у свести посматрача формира гласи ЧАСОПИС СОЛИМ ЈЕ МЕСИЈЕВА (ЛЕВА) НОГА, при чему је примарни А-домен ЧАСОПИС СОЛИМ, а секундарни Б-домен МЕСИЈЕВА (ЛЕВА) НОГА. Између активираних домена затим долази до трансфера особина као што су *брзина* и *тачност*, а метафоричко значење рекламне поруке гласи: *часопис Солим извештава брзо и тачно као што Меси даје голове.*

Метафора ЧАСОПИС ЈЕ МЕСИЈЕВА (ЛЕВА) НОГА је у потпуности инспирисана ванјезичким знањем примаоца поруке у вези са употребљеним изворним доменом, односно светски познатим фудбалером Месијем – брзина и тачност у постизању голова левом ногом, тако да и тачна интерпретација рекламне поруке базиране на овој метафори у потпуности зависи од датог контекста. У основи ове неконвенционалне појмовне метафоре је појмовна метафора СТВАР ЈЕ ДРУГА СТВАР (INANIMATE IS INANIMATE)[16], али у концептуализацији новог метафоричког значења важну улогу игра и метафорички однос типа ДЕО УМЕСТО ЦЕЛИНЕ (PART FOR WHOLE) – НОГА УМЕСТО ЧОВЕКА. Такође треба истаћи да ова реклама представља пример који доказује да се имплицирано и метафоричко значење у рекламама може успешно пренети посредством само визуелних елемената, без употребе језичких.

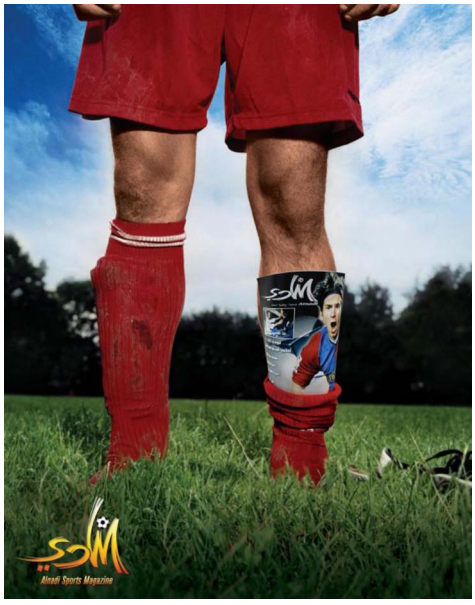

Слика 3

[15] Оригинални назив метафоре – *pictorial simile* (Forceville 1996).

[16] Ова појмовна метафора припада метафоричком систему ВЕЛИКИ ЛАНАЦ ПОСТОЈАЊА(Lakoff i Turner 1989: 160-213).

4. ДИСКУСИЈА

У наставку ће бити разматрани како начини комбиновања језичких и визуелних елемената у процесу концептуализације значења рекламних порука у анализираним рекламама, тако и улога и значај појмовне метафоре као иницијатора метафоричке креативности.

4.1. Употреба језичких и визуелних елемената

Претходно дата анализа одабраних штампаних реклама указује на веома сложену интеракцију језичких и визуелних елемената у процесу концептуализације нових значења. Односно, анализа показује да и језички и визуелни елементи представљају подједнако важне комуникативне моделе. Дакле, имамо примере у којима и језик и слика, као комуникативни модели, самостално учествују у концептуализацији значења рекламне поруке, али исто тако и примере њиховог удруженог деловања у процесу формирања значења.

Оно што овде треба истаћи јесте то да, без обзира на важну улогу коју језички елементи имају у процесу концептуализације значења рекламне поруке, визуелни елементи као покретачи појмовних пресликавања у штампаним рекламама свакако доприносе ефикаснијем пројектовању позитивних особина на рекламирани производ. Поред тога, визуелни елементи у креативним рекламама увек су необични, интересантни или интригантни, а све са циљем да привуку пажњу и пробуде жељу код примаоца рекламне поруке за рекламираним производом. Из тог разлога визуелни елементи представљају незаобилазан комуникативни модел у модерним рекламама, док језички елементи могу бити и изостављени.

4.2. Употреба појмовне метафоре у рекламама

У свим претходно анализираним рекламама наилазимо на појмовну метафору као извор за концептуализацију нових значења. Улога појмовне метафоре у анализираним рекламама је да омогући другачију концептуализацију производа који се рекламира, а као резултат добијамо нову метафору и ново значење у којој рекламирани производ представља циљни елеменат. Сврха концептуализације нових значења је да што ефикасније истакну позитивне и пожељне карактеристике рекламираног производа. Употребом појмовне метафоре рекламирани производ се на индиректан начин може представити примаоцу поруке, односно потрошачу, као изузетно пожељан и примамљив.

Међу анализираним рекламама имамо примере појмовних метафора помоћу којих се у рекламама предмети доводе у везу са другим предметима и предмети у везу са живим бићима. Појмовна метафора СТВАР ЈЕ БИЋЕ омогућава концептуализацију нових значења у реклами за аутомобил. У рекламама за бургер и часопис употребљена је појмовна метафора СТВАР ЈЕ ДРУГА СТВАР. Међутим, иако се помоћу ове метафоре предмет доводи у везу са неким другим предметом, у овим рекламама се човек налази у циљном домену искуства, а предмет у изворном. Ове рекламе не истичу толико вредност самог рекламираног производа, колико његова позитивна дејства на човека, односно последице које човек осећа након што их проба. На тај начин, појмовна метафора доприноси не само другачијој концептуализацији неког рекламираног производа, већ и другачијој концептуализацији неке радње која је у блиској вези са рекламираним производом (на пример, једење бургера повезује се са еротским задовољством).

Употребом примарне појмовне метафоре ВРЕДНО ЈЕ ВЕЛИКО, а која повезује величину са вредношћу, имамо у реклами за храну (бургер), тј.тамо где величина представља један од битних параметара вредности.

Избор појмовне метафоре која ће бити у основи концептуализације значења рекламне поруке највише зависи од тога који аспект производа,као циљног домена, творци реклама одаберу

да нагласе (на пример, код хране су то величина и укус, код спортског часописа брзина и тачност у преношењу информација, код Фордовог аутомобила сигурна и безбедна вожња), а који да пригуше (на пример, чињеница да се бургери сматрају нездравом и масном храном, а код Фордовог аутомобила изглед самог аутомобила), као и од тога да ли се сам производ концептуализује другачије (на пример, Фордов аутомобил се концептуализује као хоботница).

Истовремено, и у складу са правилима делимичног метафоричког пресликавања, појмовни потенцијал изворног домена је максимално искоришћен. На пример, визуелним представљањем бургера као женских груди имплицира се да су дати бургери *већи, бољи, богатији*, али употребом језичких елемената имплицира се и да су *изазовни и узбудљиви*. Треба такође истаћи и то да је сама концептуализација значења порука у рекламама у великој мери ограничена и унапред задата самом појмовном метафором која је у основи концептуализације. Појмовна метафора заправо усмерава и регулише процес концептуализације тако да он буде у складу са неким већ постојећим системом на појмовном нивоу. На тај начин појмовне метафоре не само да одражавају, већ и одржавају постојећи појмовни систем.

Међутим, овде је битно истаћи и то да је у 2 анализиране рекламе појмовна метафора заправо инспирисана појмовном метонимијом типа ДЕО УМЕСТО ЦЕЛИНЕ (НОГА УМЕСТО ЧОВЕКА, ПИПЦИ УМЕСТО ХОБОТНИЦЕ/ТОЧКОВИ УМЕСТО АУТОМОБИЛА). Али ово и не треба да нас чуди с обзиром на то да у савременој когнитивној лингвистици, као што је већ споменуто у уводу, има пуно аутора који управо појмовној метонимији приписују главну улогу у концептуализацији, односно сматрају да се појмовна метонимија налази у основи многих појмовних метафора (Lakoff 1987, Radden 2003). Метафору и метонимију, према Радену (2003: 409-413) и не можемо посматрати као неке строго одвојене категорије, већ као прототипске категорије у континууму који чине: дословно значење – метонимија – метафора. А унутар овог континуума има доста различитих међукатегорија од којих је једна најбитнија и најраспрострањенија: МЕТАФОРА КОЈУ МОТИВИШЕ МЕТОНИМИЈА. У складу са овим схватањем у анализираним рекламама појмовна метонимија се јавља као унутрашњи кључни однос који уређује међусобне односе елемената из активираних домена, али има и значајну улогу у организацији новонастале структуре.

4.3. Креативна употреба појмовне метафоре

До концептуализације нових значења у анализираним рекламама долази увек комбиновањем одређене појмовне метафоре, која припада дубинској структури општег појмовног система и апстрактном нивоу концептуализације, са конкретним језичким и/или визуелним средствима, као и са ванјезичким знањем (одређеним културним или ситуационим контекстом), од којих зависи и на који ће се начин употребљена појмовна метафора даље развијати.

У анализираним рекламама креативна употреба појмовне метафоре остварује се тако што употребљене појмовне метафоре СТВАР ЈЕ БИЋЕ, СТВАР ЈЕ ДРУГА СТВАР и ВРЕДНО ЈЕ ВЕЛИКО успостављају појмовне везе између два логички неповезана појма (на пример, хоботницу и аутомобил, бургер и женске груди, часопис и ноге фудбалера, кафу и дугме за паљење), при чему појмовне метафоре функционишу на општем нивоу, а сва пресликавања или трансфери особина условљени су одређеним контекстом употребљеним у датој реклами. Дакле, појмовне метафоре само покрећу процес појмовног пресликавања, а дати контекст мотивише формирање нових неконвенционалних значења.

Такође је битно истаћи и то да у 2 од 3 анализиране рекламе појмовне метафоре функционишу тако да стварају тренутну или *ad hoc* сличност између два употребљена домена, па добијамо метафоре АУТОМОБИЛ ЈЕ ХОБОТНИЦА и ЧАСОПИС СОЛИМ ЈЕ МЕСИЈЕВА (ЛЕВА) НОГА које се не заснивају на раније постојећој сличности. Ове рекламе потврђују Блекову (1993) тврдњу да се метафоре не заснивају само на потврђивању већ постојеће сличности,

већ да имају тенденцију ка стварању сличности. А ова тенденција метафоре је увек инспирисана одговарајућим контекстом.

5. ЗАКЉУЧАК

У овом раду предмет истраживања била је појмовна метафора као извор метафоричке креативност у савременом рекламирању. Истраживање је спроведено на примеру штампаних реклама из часописа на енглеском језику и с циљем да се истраже начини концептуализације нових метафоричких значења у оквиру рекламних порука инспирисаним појмовном метафором. У анализи језичких и визуелних елемената који учествују у концептуализацији рекламне поруке примењен је модел који нуди Форсвил (1996) за анализу метафора у штампаним рекламама. Предмет анализе у овом раду била је и врста појмовне метафоре употребљене као извор за концептуализацију нових неконвенционалних значења у рекламама. У анализи резултата истраживања примењен је когнитивно-лингвистички приступ теорије појмовне метафоре (1980) који процес конструисања значења сматра динамичним процесом током кога до разумевања одређене комуникативне поруке долази на основу појмовних структура, њиховог међусобног повезивања и организације, као и на основу ванјезичког знања.

Резултати анализе спроведене у овом раду указују на веома сложену интеракцију језичких и визуелних елемената у процесу концептуализације нових значења, при чему су визуелни елементи ти помоћу којих се успостављају појмовне везе између домена, док језички елементи имају функцију да осигурају или потврде тачну интерпретацију визуелних елемената, али и да омогуће појаву већег броја имплицираних значења. Поред тога, истраживање је показало и да визуелни елементи не само да доприносе ефиксанијем пројектовању позитивних особина на рекламирани производ , већ и да могу потпуно самостално учествовати у формирању метафоричног значења. Истраживање је такође показало да у концептуализацији нових значења у анализираним рекламама учествује појмовна метафора, која припада апстрактном нивоу концептуализације и дубинској структури појмовног система, у комбинацији са конкретним језичким и/или визуелним средствима и ванјезичким знањем или контекстом од којих управо и зависи метафоричка креативност појмовне метафоре. Анализа реклама је такође показала да се метафоре не заснивају само на претходно постојећој сличности, већ да инспирисане одговарајућим контекстом могу створити и тренутну или *ad hoc* сличност између употребљених домена.

Улога појмовне метафоре у савременим рекламама је да омогући другачију концептуализацију производа који се рекламира, а као резултат јавља се нова метафора у којој рекламирани производ представља циљни елемент. Како је главни циљ сваке рекламе да рекламирани производ представи у што позитивнијем светлу и да код потрошача створи потребу за датим производом, у рекламама се увек истичу и наглашавају позитивне особине (на пример, величина и укус бургера), а маскирају и прикривају евентуалне негативне особине (на пример, нездрави састојци у бургеру, као и негативни ефекат „брзе хране“ уопште) што заправо представља манипулацију начином мишљења потрошача. Силашки (2009: 927) манипулацију дефинише као друштвени и дискурсивно-семиотички феномен, али је сматра и когнитивним феноменом управо због тога што подразумева манипулацију начином мишљења, а рекламирање сматра типичним медијумом манипулације са себи својственим манипулативним дискурсом. У том смислу појмовна метафора као когнитивни механизам који подразумева само делимична пресликавања од изворног ка циљном домену, у зависности од тога како се одређени појам жели представити, савршено одговара рекламном манипулативном дискурсу. Из тог разлога Вард и Гајдис (Ward and Gaidis 1990) истичу да су метафоре веома заступљене у комуникацији која за циљ има некакву промоцију или рекламирање, а из истог разлога и Форсвил (Forceville 2008) рекламе назива „златним рудником“ за сваког ко жели да се бави истраживањем метафора.

Јасно је да је рекламирање уско повезано са човечијим потребама. Вестгард и Шодер (Vestegaard i Schoder 1985: 4) указују на то да кроз потрошњу робе људи задовољавају своје основне индивидуалне и друштвене потребе. На пример, куповина хране и пића за циљ има задовољење глади и жеђи. Међутим, куповина одређеног аутомобила за циљ има представљање одређеног појединца као припадника одговарајуће друштвене групе. А то онда није више само задовољење одређених потреба, већ начин да себе представимо свету. На тај начин рекламирање, истовремено одражава савремено модерно друштво, јер начин живота одређује начин потрошње, али и активно учествује у обликовању друштва, јер преноси одређене културне вредности и моделе.

Литература

Barcelona, A. (2000b). On the Plausibility of Claiming a Metonymyc Motivation for Conceptual Metaphor. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive perspective* (A. Barcelona, ed). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 31-58.

Black, M. (1993). More about metaphor. In: *Metaphor and Thought* (A. Ortony, eds.). New York: Cambridge University Press, 19-41.

Chillton, P., Lakoff, G. (1995). Foreign Policy by metaphor. In: *Language and Peace* (C. Schaffner and A. L. Wenden, eds.). Brookfield, Vt.: Dartmouth, 37-59.

Cook, G. (2001). *The Discourse of advertising*. London, New York: Routledge.

Evans, V., Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics.An Introduction.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Filipović-Kovačević, Sonja (2013). *Implicirana značenja u reklamama na engleskom i srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Forceville, C. (1996). *Pictorial Metaphor in Advertising*. London, New York: Routledge.

Forceville, C. (2008). Pictorial and multimodal metaphor in commercials. In: *Go Figure! New Directions in Advertising Rhetoric* (E. F. McQuarrie, B. J. Phillips, eds.). Armonk NY: Me Sharpe, 272-310.

Gibbs, R. (2009). *Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press.

Hodge, R., Kress, G. (1993). *Language as Ideology.* London: Routledge.

Klikovac, Duška (2004). *Metafore u jeziku i mišljenju.* Beograd: Biblioteka XX vek: Knjižara Krug.

Kövecses, Z., Radden, G. (1998). Metonymy: Developing a Cognitive Linguistic View. *Cognitive linguistics* 9/1, 37-77.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By.* Chicago: The Chicago University Press.

Lakoff, G., Turner, M. (1989). *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor.*New York: Mouton de Gruyter.

Lakoff, G., Espenson, J., Schwartz, A. (1991). *Master Metaphor List. Second Draft Copy.* Berkeley: Univeristy of California. Dostupno na: http:/araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf. Pristupljeno 19.07.2016.

Lundmark, C. (2005). *Metaphor and Creativity in British Magazine Advertising.* Lulea: Lulea University of Technology. Department of Languages and Culture. Dostupno na: http://pure.ltu.se/portal/files/66489/LTU-DT-0542-SE.pdf. Pristupljeno 03.08.2016.

Mulken van, M.R., van Enschot – van Dijk, H. Hoeken (2005). Puns, Relevance and Appreciation in Advertisements. *Journal of pragmatics* 37, 707-721.

Musolff, A. (2000). A Political imagery of Europe: A ouse without exit doors? *Journal of Multilingual andMulticultural Development* 21/3, 216-229.

Phillips, B. (1997). Thinking into it: Consumer Interpretation of Complex Advertising Images. *The Journal of Advertising* XXVI/2, 77-87.

Radden, G. (2003). How Metonymic are Metaphors? In: *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (R. Dirven, R. Porings, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter,407-434.

Rasulić, Katarina (2008b). Srpsko-engleske tvorenice u svetlu teorije pojmovne integracije. U: *Semantička proučavanja srpskog jezika* (M. Radovanović, P. Piper, ur.). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 269-289.

Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Silaški, Nadežda (2009). Kako delovati rečima – izbor leksike u reklamnim oglasima u časopisima za žene. *Teme* 33/3, 925-938.

Ungerer, F. (2000). Muted Metaphors and the Activation of Metonymies in Advertising. In: *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. *A Cognitive Perspective* (A. Bercilona, eds.). Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 321-340.

Vestegaard, T., Schoder, K. (1985). *The Language of Advertising.* Oxford, UK, Cambridge, USA: Backwell Publishers.

Ward, J., Gaidis, W. (1990). Metaphor in Promotional Communication: A Review of Research on Metaphor Comprehension and Quality. *Advances in Consumer Research* 17, 636-642.

Електронски извори

Слика 1 – доступна на: www.pinterest.com/flyqirlloma15/gender-in-the-media (приступљено 15.08.2016.)
Слика 2 – доступна на: https://www.google.rs/imgres?imgurl=http%3A%2F%2F% (приступљено 14.08.2016.)
Слика 3 – доступна на: http://babicgoran.com/...reklame-u-časopisima (приступљено 10.08.2016.)

THE ROLE OF CONCEPTUAL METAPHOR IN PRINTED ADVERTISEMENTS

Summary

This paper deals with a conceptual metaphor as a source of metaphorical creativity in modern advertising. The aim of this research is to examine cognitive mechanisms and conceptual patterns used to create new metaphorical meanings within the advertisements based on conceptual metaphor. Following Forceville's comprehensive theory of pictorial metaphor in advertising (1996) which offers a useful model for analysis, I will analyse how metaphor, apart from its verbal manifastion, can also occur in pictures (printed advertisements). The analysis of the metaphor used in the selected printed advertisements is conducted in a following way: 1. definition of the type of the pictorial metaphor used in an advertisement(MP1, MP2, pictorial simile or integreted metaphor) and 2. description of the process of metaphorical identification. In addition to Forceville's metodological approach the subject of the analysis will be the type of the conceptual metaphor usedfor the conceptualisation of the new unconventional meanings in advertisements. Notion of particular relevance will be the persuasive power of metaphors – one of the important functions of metaphors is to manipulate readers' minds through the inference patterns and value judgments generated by the metaphors being used.

Key words: conceptual metaphor, printed advertisements, conceptualisation of the meaning, verbal and visual communicative models, unconventional metaphors, metaphorical creativity.

Александра Јовановић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
aleksandrajovanovic159@gmail.com

UDK 811.163.41'373-053.4

Nataša Jovović

LEKSIČKE NOVOTVORINE KOD DJECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA

U ovom radu se sa psiholingvističkog stanovišta, kroz teorijske okvire tzv. eksplanatornog modela Klarkove, Slobina (1980, 1973) i princip afektivnosti S. Savić (1984−1985) ispituju leksičke novotvorine kod djece predškolskog uzrasta. Pojam *leksičke novotvorine* tiče se *novih riječi*, *dječjih kovanica* ili *neologizama* koji se javljaju u govoru djece određenog uzrasta, i postepeno se iz njega gube, a istraživačima otkrivaju na koji način dijete usvaja pravila funkcionisanja jezika kao sistema, i na koji način dovodi u vezu formalnu strukturu riječi sa njenim značenjem. Uzajamnost, prožimanje i međusobna uslovljenost koja je svojstvena odnosu između jezika i mišljenja upravo se otkriva u procesu stvaranja novih riječi, koje nastaju u zajedničkom komunikativnom činu govornika i sagovornika. Odstupanje od uobičajenih tvorbenih modela, karakterističnih za jezik odraslih, i iznalaženje novih na osnovu analogije, frekventnosti i samo djetetu svojstvene kreativnosti pokazuje se na osnovu odabranih primjera koji su uvijek strogo vezani za kontekst u kojem se javljaju.

Ključne riječi: leksičke novotvorine, nove riječi, neologizmi, psiholingvistika, razvoj govora.

1. UVOD

U ovom radu se sa psiholingvističkog stanovišta pristupa analizi *leksičkih novotvorina* djece predškolskog uzrasta. Psiholingvistički pristup se pokazuje kao najpodesniji, budući da je riječ o interdisciplinarnoj oblasti koja proučava pravila *usvajanja* maternjeg jezika, odnosno istražuje razvojne odnose govora i drugih psihičkih funkcija (Savić 1976: 13). U tom smislu govorimo o području razvojne psiholingvistike, koja pokušava da pronikne u tajne složenog odnosa jezika i mišljenja (Diebold 1967; Slobin 1971; Houston 1972; Glucksberg, Danks 1975; Lanchec 1976; McNeill 1990; Jocić 2006[1]; Kostić 2010), tj. njihove međusobne uslovljenosti koja se može pratiti upravo u procesu usvajanja jezika kod djece. Međutim, različiti modeli usvajanja jezika, počevši od bihevioristička teze o učenju putem imitacije, preko generativističkog pristupa Noama Čomskog, do Pijažeove teorije kognitivnog razvoja i teorije o unutrašnjem govoru Vigotskog, (Jovović 2011: 93−108) pokazuju da je područje psiholingvistike, njene ciljeve i zadatke vrlo teško obuhvatiti bilo kojom postojećom definicijom.

Predmet ovog rada predstavljaju leksičke novotvorine kod djece uzrasta 4−6 godina, tj. uzrasta koji u znatnoj mjeri posjeduje izgrađenu sposobnost učestvovanja u komunikaciji, izražavanja misli, osjećanja, htijenja i doživljaja svijeta koji ga okružuje.

Pojam *leksičke novotvorine* tiče se *novih riječi*, *dječjih kovanica* ili *neologizama* koji se javljaju u govoru djece određenog uzrasta, i postepeno se iz njega gube, a istraživačima otkrivaju na koji način dijete usvaja pravila funkcionisanja jezika kao sistema, i na koji način dovodi u vezu formalnu strukturu riječi sa njenim značenjem.

Pojam *neologizam* (naziv nastao od grčkih riječi *neós* – nov, i *logós* – riječ) je u lingvističkoj praksi (Muhvić-Dimanovski 1998; Stanojčić, Popović 2011; Makišova 2016) rezervisan za obilježava-

[1] Iako se problemima psiholingvistike istraživači bave već od prve polovine XX vijeka, status naučne discipline ona dobija u drugoj polovini prošlog vijeka, a na našim prostorima intenzivan razvoj počinje 70-ih godina na čelu sa drugom generacijom psiholinvista koja je umjesto pojedinačnih i samoukih naučnih stremljenja prešla na organizovano, timsko i sistemski vođeno istraživačko proučavanje onoga što čini predmet ove discipline, slijedeći *nove teorijske postavke interakcijskih teorija iz sociolingvistike i psiholingvistike, kao i lingvističke teorije Čomskog*. (Isp. Predgovor S. Savić u Jocić 2006: 5−12)

nje specifičnih leksema s obzirom na sferu upotrebe, i predstavlja novu riječ kojom se obično zamjenjuje pozajmljenica, dakle, riječ iz drugih jezika, ali obuhvata i one riječi koje se grade *po tvorbenim modelima srpskog jezika za označavanje novih premeta, odnosno pojava, a da pri tome nisu ušle u opštu upotrebu*. (Stanojčić, Popović 2011: 20)

Pošto je oneobičavanje jezičkog izraza moćno sredstvo postizanja ekspresivnosti i djelovanja na sagovornika, neologizmima je posvećena pažnja i u okviru teorije književnosti i lingvističke stilistike (Dimitrijević 1964, Živković 2001, Katnić-Bakaršić 2001). Uslovljenost konkretnim društvenim i kulturološkim prilikama i okolnostima u kojima neologizmi nastaju vrlo precizno je definisana kod Dimitrijevića, koji ih dijeli na dozvoljene i nedozvoljene, tj. one koji jesu ili nijesu u „duhu narodnog jezika" (93−94), i koji, između ostalog, primjećuje da *reči stvaraju svi, književnici, lingvisti, novinari, ljudi od pera; sa istim pravom nove reči stvara i radnik, nosač, trgovac, piljar, dete u igri itd.* (podvukla N. J.) *Te nove reči nastaju u raznim asocijacijama i nepisanim zakonima analogije i svakodnevne ili trenutne potrebe ljudskoga duha.*

Moguće tumačenje pojma neologizam, koje se može vezati za pozajmljenice, ili pak biti uslovljeno društvenim prilikama i kulturološkim razvojem određene društvene zajednice, čini ovaj termin unekoliko nepodesnim za analizu kojom se bavimo u ovom radu. Takođe je i termin *kovanica* nepodesan, jer se najčešće vezuje za riječi skovane u nekoj posebnoj prilici, u nekoj struci za nove pojmove ili u proizvodnji za nove strojeve i postupke. (Živković, 2001, 401). Međutim, pojam koji u stranim jezicima zamjenjuje i neologizme i kovanice upravo je leksička *novotvorina.* U semantičkom sklopu ove složenice vidljiv je proces „građenja novih riječi" koji se ispituje u jeziku djece, pa je i naglašavanje da je riječ o *dječjim novotvorinama, novoskovanim,* ili *novostvorenim riječima*, tj. o procesu koji se sasvim razlikuje od stvaranja novih riječi u govoru odraslih, za sam istraživački postupak i pogled vrlo važno. U ovom radu pojam *neologizam* koristićemo isključivo kao sinonim pojmovima *leksičke novotvorine*, *novoskovane riječi* ili *nove riječi*, tj. u značenju u kom se njihova pojava istražuje sa psiholingvističkog stanovišta (Clark, 1980; Cutler 1981; Sornig 1981; Savić 1984a, 1984b, 1984−85; Anđelković 2012; Makišova 2016; Radulović 2017).

Stvaranje novih riječi bilo je predmet interesovanja brojnih istraživača[2], pogotovo 80-ih godina XX vijeka, od kojih izdvajamo američku psiholingvistkinju Klarkovu koja je proučavala dječje neologizme na materijalu engleskog, francuskog, njemačkog i hebrejskog jezika (Clark 1980a, 1980b). Njeni radovi, kao i radovi slovenskih istraživača (Vid. u fus-noti 3) pružili su dobar teorijski okvir za proučavanja leksičkih novotvorina u srpskohrvatskom jeziku, prije svega u radovima S. Savić, koji su obuhvatili i nove riječi u jeziku književnosti (1965, 1997), zatim principe stvaranja neologizama u srpskohrvatskom jeziku (1984a), principe razumijevanja značenja novih riječi kod odraslih i djece starijeg osnovnoškolskog uzrasta (1984b), kao i leksičke novotvorine kod djece predškolskog uzrasta[3] (1984−1985).

Uočena nepotpunost u definisanju neologizama kod većine istraživača dovodi do razrešavanja ključnih i problematičnih postavki tzv. *eksplanatornog modela* Klarkove koja smatra da *nove riječi nastaju iz komunikacijskih potreba da ispune stalnu ili trenutnu leksičku prazninu u rječniku djeteta.* (Ibid., 53). Pod ʾstalnom prazninomʾ se podrazumijeva da riječ u datom trenutku u jeziku ne postoji uopšte, dok trenutna praznina nastaje onda kada govornik ne može da se sjeti odgovarajuće riječi, koja inače postoji u leksikonu datog jezika.

---

[2] O pojavi neologizama se govori, istina samo usputno, i sa stanovišta psihologije predškolskog djeteta. Konstatuje se njiihova pojava krajem predškolskog uzrasta, a sam proces stvaranja novih riječi predstavlja se kao lično jezičko stvaralaštvo, i to po čisto „logičkim" principima. Navode se primjeri tipa *vrtilator* (u značenju *ventilator*), *grejator* (u značenju *radijator*), *popravljaonica* (u značenju *radionica*). (Manojlović; Mladenović 2001: 199)

[3] Upravo u radu koji se bavi ovom problematikom S. Savić daje pregled dotadašnjih rezultata u slovenskim jezicima, uz napomenu da su bili manje dostupni široj zapadnoevropskoj i američkoj psiholingvističkoj javnosti (za ruski Čukovski 1985 (1958), Gvozdev 1961; za poljski Baudouin de Courtenay 1974; za češki Pačesova 1972, 1978/79, 1979; za bugarski Kospartova; 1969; za srpski Savić 1982, 1984a, 1984b) (Savić, 1984−1985).

Stvaranje novih riječi javlja se kao dio igre jezikom, kao svojevrstan eksperiment rađanja riječi i naročitog emotivnog stanja u kojem se dijete nalazi u tom trenutku, a nova riječ je nastala kao posledica jezičke kreativnosti koja najbolje potvrđuje da se u tom procesu ne ide uvijek od kognicije ka jeziku, već da jezička struktura može uticati na formiranje značenja. Stoga, Savić s pravom ističe da nove riječi ne popunjavaju samo leksičku prazninu, već je njihovo stvaranje afektivne prirode, dijete želi da izrazi emociju, ocjenu, stav, motivaciju. (58).

Nastanak leksičkih novotvorina Klarkova objašnjava pomoću sistema tzv. *operacionalnih principa* koji služe za uskladištenje informacija u memoriji djeteta (Slobin, 1973, 1974). Polazi se od stava da su značenja riječi prisutna u spoznaji djeteta, i da je zadatak istraživača da objasni kako i zašto dijete odabira baš tu, a ne neku drugu jezičku formu da izrazi određeno značenje. Mišljenje Klarkove i Slobina jeste da dijete tom procesu prilazi svjesno, dok Čukovski u stvaranju riječi vidi i nesvjesnu djetetovu težnju za klasifikacijom i sistematizacijom jezičkog materijala i pravila (Savić 1984−85: 54), pri čemu „ništa nije unaprijed smišljeno" jer takve riječi imaju za cilj da „olakšaju govor".

Validnost uspostavljanja operacionalnih principa o kojima govori Klarkova[4] procijenjena je na primjerima iz slovenskih jezika, pa neki od njih nalaze primjenu i potvrdu u tumačenju leksičkih novotvorina koje će biti predstavljene u ovom radu.

Komunikacijskom činu u kojem se tvore nove riječi prilazimo kao kooperativnom procesu, pri čemu se samo značenje izgrađuje djelovanjem oba govornika, a ne kao onome što postoji u individui, kako to tvrdi Klarkova, a Savić negira kroz teorijske postavke Čukovskog i Kleketove, i stavove Bahtina o značenju. Takođe, ona naglašava da je jedan od glavnih nedostataka modela Klarkove u tome što faktorima interakcije među sagovornicima ne poklanja posebnu pažnju niti objašnjava doprinos afektivnog u stvaranju novih riječi (56). Upravo iz tog razloga, Savić modifikuje i upotpunjuje osnovnu definiciju neologizama isticanjem da su to *nove reči koje nastaju uglavnom iz komunikacionih potreba (ali ne uvek) govornika/sagovornika, da ispune leksičku prazninu koja može biti trenutna, stalna ili nastala iz afektivnih namera govornika/sagovornika prema onome o čemu, kome se govori.* (1984b: 165).

Proučavanje neologizama u jeziku djece i danas je vrlo aktuelna tema, kojoj istraživači posvećuju naročitu pažnju, pogotovo sa psiholingvističkog stanovišta. Darinka Anđelković smatra da je prisustvo neologizama u dječjem govoru dobar pokazatelj prisustva gramatike, odnosno apstraktnih kategorija u jeziku. Njihova upotreba otkriva da djeca sa razvijenijom jezičkom kompetencijom najduže ostaju zabavljena tvorbenom igrom, pokazujući lakoću i sklonost kreiranju novih riječi čak i krajem 4. godine života. (2012: 143).

Na drugoj strani, neologizmima, tj. *nejezičnim sastavnicama govora* u hrvatskom jeziku bavi se Dunja Pavličević-Franić koja skreće pažnju upravo na ulogu afektivnih faktora,[5] razlikujući i afektivne neologizme, koji nastaju kao rezultat emotivnog doživljaja objektivne stvarnosti. (2008: 47−48) Ona na sve vrste opisanih nejezičnih sastavnica gleda kao na *komunikate*, tj. *jezični znak vrlo kratke i privremene uporabnosti koji ispunjava svoju komunikacijsku svrhu, svojstven određenoj dobnoj skupini.* (Ibid., 52).

2. CILJ RADA

Primarni cilj ovog rada jeste da se u okviru eksplanatornog modela zasnovanog na djelovanju tzv. *operacionalnih principa* ispitaju i analiziraju značenja *leksičkih novotvorina* u govoru predškolske djece uzrasta od 4 do 6 godina, uz naglašavanje uloge afektivnog, ličnog stava u procesu formiranja nove riječi.

Rezultati bi trebalo da ukažu na karakterističan način spoznaje, koja će u sadejstvu sa posebnim emocionalnim doživljajem ispitanika dovesti do stvaranja leksičkih novotvorina, koje se u njihovom rječniku zadržavaju kraće (često) ili duže (rijetko) vrijeme.

[4] *Princip transparentnosti, princip produktivnosti, princip konvencionalnosti, princip regularnosti, princip kontrasta*.

[5] Afektivnim faktorima se prva bavila S. Savić, koja je i predložila uvođenje principa afektivnosti (1984−85: 59).

Uzajamnost, prožimanje i međusobna uslovljenost koja je svojstvena odnosu između jezika i mišljenja donekle se može otkriti u procesu stvaranja novih riječi, koje nastaju u zajedničkom komunikativnom činu govornika i sagovornika. Odstupanje od uobičajenih tvorbenih modela, karakterističnih za jezik odraslih, i iznalaženje novih na osnovu analogije, frekventnosti i samo djetetu svojstvene kreativnosti pokazaćemo na osnovu odabranih primjera koji su uvijek strogo vezani za kontekst u kojem se javljaju.

3. EMPIRIJSKI MATERIJAL

Uzorak čine primjeri novostvorenih riječi dobijenih uz pomoć longitidinalnog postupka, tj. posmatranja, praćenja i bilježenja govornog razvoja četvoro djece, dva dječaka i dvije djevojčice, u toku dvogodišnjeg istraživačkog postupka, od 2015. do 2017. godine, tj. od njihove četvrte do šeste godine.

Leksičke novotvorine su zabilježene od strane roditelja, u ovom slučaju majke[6] dva dječaka, i majke dvije djevojčice, obje visoko obrazovane. Nove riječi se javljaju, s obzirom na istraživački postupak, u sasvim prirodnom okruženju, spontano, bez uvođenja namjernih i planski vođenih intervjua da bi se do kovanice ipak došlo, što predstavlja naturalistički pristup ispitivanju dječjeg jezika.

Na osnovu sprovedenog istraživačkog postupka sačinjen je popis leksičkih novotvorina, koji sadrži 75 jedinica, uz opis značenja u kojem se javljaju, informacije o polu i tačnom uzrastu djeteta u kojem se nova riječ prvi put javlja.

4. HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

Očekivani rezultati u ovom radu, na osnovu predstavljenog teorijskog okvira i dosadašnjih zaključaka o upotrebi novih riječi, nakon analize odabranih primjera i uvida u kontekst u kojem se javljaju, pokazali bi:

1. mogućnost primjene operacionalnih principa (uz princip afektivnosti) u tumačenju odabranih primjera djece ispitivanog uzrasta:
2. da je pojava neologizama u jeziku djece starijeg predškolskog uzrasta (od 4. do 6. godine) u opadanju, budući da na to upućuju pojedini istraživači[7];
   D. Anđelković bilježi njihovu vrlo frekventnu upotrebu kod djece mlađeg uzrasta, od 18 do 48 mjeseci, pri čemu je zabilježen broj od 145 neologizama, od kojih su 85 glagoli; pa je očekivano da je
3. najfrekventnija pojava glagola u odnosu na ostale vrste riječi i u našem empirijskom materijalu;

5. REZULTATI I DISKUSIJA

5.1. Operacionalni principi

Princip transparentnosti obuhvata i određuje uočenu osobinu djeteta da lakše tvori, i u govoru razumije, onu jezičku formu kojoj odgovara samo jedno značenje. Ukoliko određenu formu karakteriše više značenja, dijete će prije ovladati onom formom koja je za to značenje najfrekventnija u govoru osoba iz djetetove okoline (Savić 1984−85: 55). Dosadašnja istraživanja na primjerima iz engleskog jezika

[6] Budući da su primjere novih riječi bilježile majke, uz vođenje pažnje o kontekstu i uzrastu ispitanika i ispitanica, svi nedostaci ovog istraživačkog postupka, u smislu neekonomičnosti, osipanja uzorka i drugih neželjenih uticaja su izbjegnuti. Djeca ni u jednom momentu nijesu bila svjesna da su podvrgnuta bilo kakvom obliku ispitivanja, proučavanja i posmatranja. Stoga se može govoriti o istraživačkom postupku koji je sproveden na objektivan način.

[7] D. Anđelković ističe da su rezultati njenog istraživanja bili u suprotnosti sa tumačenjima Pinkera (1989) koji smatra da djeca na kasnijim uzrastima uvode *restrikcije na početne urođene hiper-generalizovane predstave*. (2012: 143)

su pokazala da su djeca prije usvajači složenica (tipa *milk-man*, *bar-men*) nego derivacionih oblika (tipa *worker*) da bi označila vršioca neke radnje (*nomina agentis*), dok na materijalu iz srpskohrvatskog jezika imamo sasvim obrnutu situaciju (Ibid., 55), koja pokazuje da se složenice u funkciji *nomina agentis (imena vršioca radnje)* skoro nikada ne tvore na predškolskom uzrastu. Proces derivacije, koji je sasvim u duhu našeg jezika čini da derivacioni oblici budu dominantni i svakako frekventniji u govoru odraslih upućenom djeci.

U našem korpusu nailazimo na tvorbu imenica koje označavaju vršioca radnje ili zanimanja dodavanjem sufiksa *-telj*, *-ar* i *-džija* u primjerima tipa: *prodavatelj, picar, kiflar, hljebar* i *knjigadžija* u sledećem kontekstu:
I (Uzrast: dječak, 4 godine; 8 mjeseci)
Roditelj: *Sine, to što si uzeo daj ovom čiki da naplati.*
Dijete: *Hoće li* ***prodavatelj*** *ovo da mi vrati?*
Roditelj: *Misliš prodavac?*
Dijete: *On proda nešto i dâ nešto, on je prodava…telj, da…*
II (djevojčica, 4;5)
Dijete: *Da li je* ***picar*** *donio picu?*
Roditelj: *Kakav picar?*
Dijete: *Pa onaj koji pravi picu, kao i* ***kiflar****, kao i* ***hljebar****, kao i ... oni koji nešto naprave!*

U ovom slučaju, dijete gradi leksičku novotvorinu pomoću sufiksa *-telj*, čuvajući na taj način dva osnovna značenja, vidljiva i u objašnjenju, *prodava(ti)* i *dava(ti)-telj*, tj. onog koji prodaje i onog koji daje, pri čemu ovaj derivacioni oblik nastaje analogijom prema primjerima tipa *učitelj*, *ljubitelj* itd. Tvrdnja koja se tiče frekventnije upotrebe derivacionih oblika imenica za označavanje vršioca radnje, u odnosu na složenice, dobija opravdanje i u našem istraživačkom korpusu, budući da djeca preškolskog uzrasta još uvijek ne poznaju relacije koje podrazumijevaju riječi tipa *pica majstor* i sl. već na tvorbu riječi u ovom slučaju utiče učestalost javljanja sufiksa *-ar*, (kao *pekar*, *zidar* itd), čime se potvrđuje princip transparentnosti. Pošto u našem jeziku postoje razni sufiksi za građenje imenica koje označavaju vršioca radnje kod djeteta se javlja poteškoća prilikom izbora, tj. odabira forme koja predstavlja određeno značenje. Složenice se gotovo i ne pojavljuju i ne tvore kod djece predškolskog uzrasta, što je, prema mišljenju Savić i očekivano jer su derivacioni oblici dominantni u tom jeziku uopšte i u govoru odraslih upućenom djeci. (54)
III (djevojčica, 5;3)
Dijete: *Mama, šta to radiš?*
Roditelj: *Čitam knjigu.*
Dijete: *Odakle ti ona?*
Roditelj: *Kupila sam je.*
Dijete: *Koji* ***knjigadžija*** *ti je dao knjigu?*

Sufiks *-džija*, koji je stranog porijekla i vezuje se za tvorbu ograničenog broja imenica sa značenjem imalaca zanimanja (Stanojčić; Popović 2011) u datom kontekstu vezuje se za značenje „onoga koji ima knjigu". Iako nije riječ o naročito frekventnoj upotrebi ovog tvorbenog sufiksa, njegova pojava može se dovesti u vezu sa izvedenicom *buregdžija* i *sladoledžija* koja ima vrlo živu upotrebu i prema kojoj leksička novotvorina najvjerovatnije i nastaje, uz naglašeno prisustvo tzv. *ludičke funkcije*[8], funkcije igre, poigravanja jezikom, zahvaljujući kojoj i nastaje najveći broj novih riječi u jeziku predškolske djece.

Princip regularnosti koji polazi od usvajanja određene paradigme, koju dijete shvata kao pravilnu, regularnu i primjenjuje je univerzalno, bez izuzetaka, na sve slučajeve, nalazi potvrdu u brojnim primjerima, koji su u najvećem broju slučajeva vezani za 1. l. jd. i 3. l. mn. prezenta, i univerzalnu primjenu

[8] Isp.: Katnić-Bakaršić 1999: 4.

nastavka *-m* i *–ju*. U ovom slučaju, riječ je o motivisanim greškama (npr. konjovi, čovjeci, radu) kojima dijete opšte pravilo koje je već naučilo pokušava da primjeni svuda, pa i na izuzetke od tog pravila.
I (dječak, 4)
Roditelj: *Dragi, gdje su ti nove igračke?*
Dijete: *Deca ih* ***noseju****, i meni ne* ***dajeju.****..*
II (dječak, 4)
Roditelj: *Šta rade tvoji drugari?*
Dijete: *Oni se* ***boreju****.*
III (djevojčica, 4, 3)
Dijete: *Mene u moj vrtić svi* ***voleju****!*
IV (dječak, 4)
Roditelj: *Hoćeš li da ručaš?*
Dijete: ***Hoćem.***
V (dječak, 4)
Roditelj: *Možeš li da dođeš?*
Dijete: ***Mozem.***
VI (dječak, 4)
Roditelj: *Dragi, hoće li doći Boko i Nano?* Vijest koja izaziva prijatno iznenađenje.
Dijete: ***Hoćeju, hoćeju!***
VII (djevojčica, 4,1)
Roditelj: *Kakav je tvoj novi drug iz vrtića?*
Dijete: *On je* ***najdebeliji!***
VIII (djevojčica, 4, 2)
Dijete: *Meni je direktorica rekla da sam ja* ***najdobrija****!*

Nove riječi tipa *mozem*, *hoćem*, *noseju*, *dajeju*, *boreju, voleju* (u značenju *mogu*, *hoću*, *nose*, *daju*, *bore se, vole*) ili superlative tipa *najdebeliji, najdobrija* (u značenju *najdeblji*, *najbolja* nastalo prema komparaciji tipa *najslaniji* i sl.) svojom verbalnom strukturom odstupaju od oblika koje djeca imaju prilike da čuju u govoru odraslih, i ove novotvorine vrlo brzo nestaju iz njihovog rečnika, pa je njihova upotreba nakon četvrte godine vrlo rijetka. Uglavnom je karakteristika govora djece mlađeg uzrasta, i njihova pojava može se vezati za tzv. sistemske, već pomenute motivisane greške, koje potvrđuju tezu o postojanju univerzalne gramatike i jeziku kao urođenoj sposobnosti[9] (Chomsky 1957, 1964, 1965, 1966, 1968).

Drugi istraživači *princip regularnosti*, koji i prema njihovom mišljenju djeluje na mlađim uzrastima, objašnjavaju u okviru specifične tvorbe glagola, tipa *namakaronih se* (= *najeo sam se makarona*) (Čukovski 1958), za ruski jezik, ili pridjeva tipa *penav* (= *penast*), snegav (=snežan, od snega), ili perjav (= perjan, od perja) za srpskohrvatski (Savić 1984−85: 55). Da u okviru jezičkog sistema postoje ne samo univerzalna pravila, već i odstupanja, odnosno izuzeci, činjenica je koju djeca u procesu usvajanja govora teško prihvataju, pa je otuda i jasan stav da *djeca zapravo otkrivaju nesavršenost jezičkog sistema stvaranjem savršenih neologizama* (Savić 1984−85: 56), što ukazuje na pojavu tzv. *hiperregulacije,* tj. djeca koja su već usvojila oblike nepravilnih glagola (*broke, went)* počinju da „ispravljaju“ nepravilne oblike za prošlo vrijeme, tj. da ih procesom hiperregulacije vraćaju u sistem pa se tako pojavljuju oblici kao što su − *breaked, goed*.

[9] *Pretpostavka generativne gramatike jeste da je jezik urođeno svojstvo. U procesu učenja i usvajanja jezika dijete otkriva urođene gramatičke zakone. (...) Djeci je zajednička urođena jezička sposobnost jer zahvaljujući njoj dijete je u stanju da napravi množinu neke imenice kojoj ne zna značenje, ili da gradi vremena od glagola koje nikada nije upotrijebilo.* (Isp.: Janjušević 2010: 24−30). Vođeno principom regularnosti, dijete univerzalno primjenjuje pravila i u procesu tvorbe riječi pravi sasvim očekivane greške.

Princip produktivnosti koji ustanovljava da su ona derivaciona sredstva koja najčešće odrasli koriste u tvorbi najproduktivnija i u građenju novih riječi kod djece (Ibid. 55) u našem korpusu može se prikazati na primjerima tvorbe imenica produktivnim, mocionim sufiksom *-ica*:

I (Dječak, 5, 2)

Roditelj: *Sava, da li je lepa ona teta?* Dijete pažljivo posmatra televizijski prilog djevojke koja pozira u kupaćem kostimu.

Dijete: *Ne…nije.* Dijete je postiđeno, pokušava da prekine razgovor.

Roditelj: *Dobro…nije.*

Dijete: *Ali, mama, ja volim sladoled…* Postepeno se oslobađa, i nastavlja komunikaciju.

Dijete: *A ona je prava* ***sladoledica!***

Kako se sufiks *-ica* vezuje sa ženski rod, sasvim očekivano se i *-ar* vezuje za muški, kao u primjeru:

II (Dječak, 5, 8)

Roditelj: *Sava, šta želiš da budeš kad porasteš?*

Dijete: *Ne znam…*

Roditelj: *Da pogađam?*

Dijete: *'Ajde!*

Roditelj: *Pilot? Astronaut? Vatrogasac?*

Dijete: *Neeeeee… Ja želim, kako se zove onaj čika koji prodaje sladolede… da, to.. ja ću biti* ***sladoledar!***

Princip konvencionalnosti podrazumijeva da u jeziku za određenja značenja postoje ustaljene konvencionalne lekseme ili derivaciona sredstva koja dijete mora znati, a potom *odabrati kao one forme u kojima to značenje želi da saopšti.* (Savić 1984−85: 56) Da je jezik arbitraran, vještačka tvorevina, stvar konvencije (Bugarski 1995: 70) djetetu je vrlo teško da prihvati.

I (dječak, 6;0)

Dijete: *Mama, tebi je baka Kosa svekrva, je li?*

Roditelj: *Jeste.*

Dijete: *Šta znači da ti je ona svekrva?*

Roditelj: *Pa to, tatina mama je meni svekrva.*

Dijete: *Ja znam šta svekrva znači.*

Roditelj: *Šta?*

Dijete: *To znači da je baka* ***sva puna krvi****!*

Navedeno raščlanjivanje rodbinskog termina *svekrva* na značenjske segmente zapravo je pokušaj djeteta da ovlada principom konvencionalnosti, tj. zakonitostima po kojima neka riječ dobija određenu formu, koja je u dječjem poimanju uslovljena, u najvećem broju slučajeva samim značenjem. A katkad se takvom načelu i suprotstavlja:

II (djevojčica, 4,5)

Roditelj: *Obuci se!*

Dijete: *Neću!*

Roditelj: *Zašto?*

Dijete: *Ta trenerka me* ***gave!***

Roditelj: *Šta te trenerka?*

Dijete: ***Gave*** *me!* (= žulja me)

Roditelj: *Ne kaže se gave, nego žulja.*

Dijete: *Ja kažem* ***gave*** *me!*

III dječak (4,0)

Dijete bere višnje. Slijedi poziv majke.

Roditelj: *Dođi, dosta je bilo!*

Dijete: *Pusti me da* ***bureg*** *ovo!*
Roditelj: *Šta da radiš?*
Dijete: ***Bureg*** *ovo!*
Roditelj: *Da bereš, valjda!*
Dijete: *Nije, nego* ***bureg!***

Interesantan je i podatak da su kovanice poput *gave me* (= žulja me), *bureg ovo* (= da berem ovo) koje svojom strukturom u potpunosti izlaze iz zakonitosti poznatih sistemu, pa im je teško pronaći odgovarajući korelativ u govoru odraslih, ujedno bile i riječi koje su se relativno dugo zadržale u rječniku djece koja su ih upotrebljavala. U svemu tome se da naslutiti težnja djeteta da naruši osnovno svojstvo jezika kao sistema koji teži nepromjenljivosti svojih struktura, i težnja za unošenjem promjena, koja je odlika samog govora. Otuda se međuuslovljenost i prožimanje jezika i govora[10], kao sistema i procesa, statike i dinamike – uočava i u neologizmima ovog tipa.

Princip kontrasta je takođe moguće prikazati na materijalu koji čini naš istraživački korpus. Potrebno je poći od dječjeg viđenja stvarnosti u kojoj svaka imenica muškog roda ima i formu u ženskom rodu, oblik jednine ima oblik množine, svaka potvrda svoju negaciju, i sl.
I (djevojčica, 4, 6)
Roditelj: *Draga, ko je taj Vaso?*
Dijete: *On je* ***ljud***. (u značenju čovjek)
II (dječak, 4,1)
Dijete: *Ti* ***čovjeci*** *su došli.* (prema singularskom obliku *čovjek*)
III (djevojčica, 4;0)
Roditelj: *To što si uradila je dobro.*
Dijete: *Neeee… to je* ***nedobro.***

Kako je princip kontrasta, usvajanja značenja suprotnosti, ali ne i načela po kojima se suprotnost tvori, najočiglednije dokazati na primjeru naziva zanimanja za muškarca i ženu, izdvajamo sledeće novotvorine:
I (dječak, 5, 8)
Dijete: On je ***apotekarista***, (=apotekar) a ona je ***apotekarica***. (=apotekarka)

Svi navedeni primjeri ukazuju na međusobno preplitanje i prožimanje svih predstavljenih principa, pa se nijedan od njih ne javlja zasebno, već u stalnom sadejstvu sa ostalima.[11] U poslednjem, pored kontrasta, uočavamo i značenja koja se javljaju u okviru djelovanja principa transparentnosti, tj. frekventne upotrebe sufiksa *-ist*, i *-ica*, kao i principa regularnosti, i produktivnosti u ostalim primjerima.

Polazeći od mišljenja da je uticaj kognitivnih i afektivnih faktora u procesu stvaranja novih riječi podjednako važan, tj. *da su spoznajna i afektivna dimenzija jedinstvene u značenju, a ne dve odvojene komponente* (Savić 1984−85: 59), ističemo da u okviru uslovno nazvanog *principa afektivnosti* možemo razmatrati one nove riječi koje nastaju kao rezultat posebnog emocionalnog uzbuđenja, želje da se sagovornik uključi u komunikacijski čin koji se stvara po načelima "dječjeg jezičkog eksperimenta". Izdvajamo primjer:

- molbe:

I (dječak, 4, 2)
Dijete: *Mama, molim te,* ***moguliguli****?* (= mogu li);
II (dječak, 4)

[10] Isp.: Ajšić 2011: 13−24.

[11] Da operacionalni principi funkcionišu zajedno, istakla je i Savić, koja je i mišljenja da njihova lista nije konačna, i s obzirom na to da djeluju zajedno, u datom trenutku jedan od njih biva dominantan za razumijevanje date nove riječi. *Svako se razumevanje odvija u kontekstu (socijalnom, kulturnom, rečeničnom) te se dominantnost određenog principa može objasniti tek u interakciji konteksta i skupa principa*. (1984: 165).

Dijete: *Tata,* ***ađi đađi****!* (= hajde dođi);
- jezičke dosjetke:

III (djevojčica, 4,5)
Roditelj: *Draga, hajde reci multivitamin*!
Dijete: **Mutimutanjir**!

Ritmičko-melodijska organizacija iskaza u ovim primjerima naročito doprinosi emotivnoj jezičkoj funkciji, djeluje na sagovornika, mada, u slučajevima ovog tipa posebno treba voditi računa o kontekstu u kojem se data riječ upotrebljava i o izvjesnoj *sinpraksičnosti iskaza* (Vigotski 1977: 19), usled koje iskaz može biti oslobođen logičnosti i smislenosti ukoliko ga tumačimo kao izolovanu strukturu. Ovdje je upravo riječ o pravom primjeru dječje jezičke igre, u kojoj se djeca igraju deklinacijom i konjugacijom, sufiksima i prefiksima, jedninom i množinom. (Marjanović 1990: 11).

5.2. Učestalost javljanja neologizama na ispitivanom uzrastu

Prema ukupnom broju zabilježenih leksičkih novotvorina kad djece starijeg predškolskog uzrasta, koje čini 75 jedinica, uočava se i dokazuje polazna hipoteza da je njihova pojava u opadanju, ali iz samog korpusa je vidljivo da se jezički najkreativniji neologizmi pojavljuju upravo kod najstarijih ispitanika i ispitanica (do 6. godine) kada u najvećoj mjeri i odgovaraju načelima ustrojstva jezika kao sistema, tj. principima po kojima se riječi u našem jeziku tvore (*đunđele*, *neglavni ručak*, *lavirintaš*, *napametiti se* i sl.).

5.3. Pitanje učestalosti glagola u odnosu na ostale vrste riječi

Osnova gramatičke strukture maternjeg jezika usvaja se do pete godine života. Međutim, složeniji elementi u okviru svih jezičkih nivoa usvajaju se i posle pete godine. Jezička kompetencija znatno se proširuje na kasnijem predškolskom i na ranom školskom uzrastu.

Naše istraživanje je pokazalo da su imeničke kovanice, a ne glagolske, najfrekventnije na ispitivanom uzrastu (čak 34 zabilježena oblika), što ujedno predstavlja odstupanje od očekivanih rezultata, koje ukazuje na to da djeca na starijem uzrastu rjeđe upotrebljavaju oblike glagola koji su dokaz tzv. sistemskih grešaka koje nastaju usled univerzalne primjene gramatičkih pravila. Takvi oblici (tipa *mozem*, *hoćem, vikaju, počneju*) zadržavaju se u govoru do kraja 4. godine, a nakon 5. djeca počinju da grade imeničke oblike, najčešće izvedenice, kao potvrdu prelaska na viši stepen jezičkog razvoja kada dolazi do izgradnje apstraktnih kategorija.

6. ZAKLJUČAK

Jezik se sa psiholingvističkog stanovišta definiše kao *dragulj u kruni kognicija*, *nešto što svako želi da objasni.* (Cuevas 1994) Jezik, njegove zakonitosti, njegovu logiku, principe ustrojstva, prema tome, objašnjavaju i djeca u zagonetnom procesu učenja i usvajanja. Na taj način, djeca pokušavaju da odgonetnu pravila funkcionisanja jezika kao sistema. Upravo stvaranjem leksičkih novotvorina, koje predstavlja specifičnu stvaralačku, i prije svega kreativnu fazu u procesu usvajanja jezika, dijete otkriva „nesavršenost jezika" kao sistema stvaranjem „savršenih neologizama". (Savić 1984−85: 56)

Princip transparentnosti potvrđuje se kroz učestaliju upotrebu derivacionih oblika u odnosu na složenice (*picar* umjesto *pica majstor*), budući da djeca predškolskog uzrasta još ne poznaju relacije koje uključuju njihovo građenje.

Princip regularnosti pronalazi „obrnutu logiku" i potvrdu u brojnim primjerima građenja glagolskih oblika (*mozem, mogaju*) koji su dokaz univerzalne primjene gramatičkih pravila kod djece.

Princip produktivnosti, koji je prisutan i katkad neodvojiv i u okviru drugih postojećih principa, pokazuje da djeca u tvorbi riječi polaze od onih tvorbenih modela i oblika koji su inače frekventni u govoru odraslih (takva je npr. upotreba mocionog sufiksa *-ica*).

Princip konvencionalnosti katkad predstavlja djetetu prepreku da stvari imenuje onako kako želi (*gave me – žulja me*, *bureg ovo – berem ovo*), ili u drugom slučaju pokušaj djeteta da shvati konvencionalni karakter samog jezika.

Princip kontrasta pokazuje svoju opravdanost i u okviru našeg istraživačkog korpusa, u kojem dijete iznalazi oblike muškog od ženskog roda (*zmij – zmija*), od imenice ljudi, pronalazi "pravilan" oblik jednine (*ljud*), od pridjeva *dobro* antonim *nedobro*.

Princip afektivnosti pokazuje naročitu uslovljenost od konteksta u kojem se nova riječ obrazuje, počivajući pri tome na specifičnom emotivnom i psihičkom doživljaju stvarnosti u kojoj se stvaraju riječi karakteristične ritmičko-melodijske dimenzije (*moguliguli, ađi dađi*).

Naši rezultati potvrđuju tezu o niskom stepenu upotrebe neologizama nakon 4. godine, (75 zabilježenih oblika) ali na drugoj strani ta činjenica ne umanjuje visok stepen kreativnosti kod ispitanika i ispitanica prilikom njihove tvorbe, koja nastaje ne samo usled potrebe da se ispuni izvjesna leksička praznina, već i usled potrebe da dijete izrazi svoj specifičan doživljaj svijeta koji ga okružuje, svoje misli, emocije.

Pri tome, djeca prelaskom na viši stepen govornog razvoja, ukoliko upotrebljavaju nove riječi, češće tvore imenice od glagola, što predstavlja bitnu razliku u odnosu na mlađe uzraste, (od 18 do 48 mjeseci) kod kojih su glagoli najfrekventniji neologizmi u govoru, što se da objasniti izraženom željom i potrebom djeteta da gramatička pravila univerzalno primjeni. U našem korpusu primjeri tog tipa nijesu zabilježeni kod djeceod 5. do 6. godine.

Najveći broj zabilježenih leksičkih novotvorina se najčešće javlja jednom, u određenom kontekstu, i vrlo brzo se gubi iz rečnika djeteta. Činjenica da se u rečniku najduže zadržavaju upravo one „kovanice" koje svojom strukturom najviše i odstupaju od jezika odraslih (npra. *gave* me – žulja me, *bureg* – berem) govori o tome da njihova pojava ima važnu ulogu u procesu razvoja mišljenja, i da bi bilo korisno opisati i faze njihovog javljanja, stepen njihove zastupljenosti i njihovo nestajanje, koje se vezuje za pravilnu i izgrađenu sintaksu, tj. period nakon šeste godine.

Literatura:

Ajšić, T. (2011). *Nauka o jeziku*. Beograd: Beobook. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

Anđelković, D. (2012). *Glagoli i glagolske dopune u razvoju dečijeg govora*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu. Filozofski fakultet.

Bahtin, M. (1980). *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.

Bugarski, R. (1995). Uvod u opštu lingvistiku. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Clark, E. V. (1980a). Lexical innovations: How children learn to create new words. *Papres and reports on child language development*, 18. Department of linguistics. Stanford University, 1−24.

Clark, E. V. (1980b). Convention and innovation in acquiring the lexicon, *Papres and reports on child language development*, 19. Department of linguistics. Stanford University, 1−20.

Čomski, N. (1977) Gramatika i um. Beograd: Nolit.

Cuevas, J. (1994). Ne, ona ih je držala labavo. U *Psiholingvistici* (Vasić Smiljka). Beograd: Institut za pedagoška istraživaanja.

Čukovski, K. (1985). *Od druge do pete*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Diebold A.R. (1967). A Survey of Psychologuistics Research, 1958−1964. In *Psycholinguistics* ed. Chares E. Osgood and Thomas A. Sebeok. University Indiana Pess. Bloomington and London.

Dimitrijević, R. (1964). *Teorija književnosti*. Beograd: Savremena škola.

Glucksberg S., Danks J. H. (1975). *Experimental psycholinguistics*. An Introduction. Lawrance Erlbaum Associates Publishers Hilladale. New Jersey.

Houston S. H. (1972). *A Survey of psycholingusitics*. Mouton. The Hugue. Paris.

Janjušević, N. (2010). *Usvajanje termina za označavanje rodbinskih odnosa kod djece uzrasta 5−6. godina*. Magistarski rad. Nikšić.Univerzitet Crne Gore. Filozofski fakultet.
Jocić, M. (2006). *Jezik, komunikacija, razvoj*. (Radmila Gikić-Petrović, ur.). Novi Sad: DOO – Novine i časopisi.
Jovović, N. (2011). *Prikaz teorija o usvajanju jezika i odnosu između jezika i mišljenja*,.Folia Linguistica et Literaria, Journal of Language and Litteraria. ¾. Institut za jezik i književnost. Filozofski fakultet, Nikšić, Univerzitet Crne.
Katnić-Bakaršić, M. (2001). Stilistika. Sarajevo.
Klark, V. E. (1973, 1981). Što znači reč: O detetovom usvajanju semantike. (Ignjatović-Savić, ur.). *Razvoj govora kod deteta*. Beograd: Zavod za užbenike i nastavna sredstva. 157−197.
Kostić, A. (2010). *Kognitivna psihologija*. Zavod za udžbenike: Beograd.
Lanchec, Y. J. (1976). *Psycholinguistique et pedagogie des langues*. Presses Universitaires de France.
Makišova, A. (2016). Nove reči u jeziku. *Zbornik radova*, 10. Međunarodna naučna konferencija *Interkulturalnost u obrazovanju*: Novi Sad. 107−115.
Manojlović, A.; Mladenović, U. (2001). *Psihologija predškolskog deteta*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
Marjanović, A. i sar. (1990) *Dečje jezičke igre*. Beograd – Sarajevo: Zavod za udćbenike i nastavna sredstva.
Muhvić-Dimanovski,V. (1998). Neologizmi na razmeđi jezične otvorenosti i jezičnoga purizma. *Filologija*, 30−31. Zagreb, 495−500.
Neill, Mc. (1990). *Psycholinguistics A new Approach*.. New York: Harap amd Row Publichors
Pavličević-Franić, D. (2008). Jezik i nejezične sastavnice govora. *Jezik*, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika. God. 55, br. 2. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 41−53.
Piper, P.; Klajn, I. (2014). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
Radulović, M. M. (2017). Usvajanje srpskog kao maternjeg jezika. *Sinteze*, 11. 109−122.
Savić, S. (1976). *Razvojna psiholingvistika*. (Odabrana i komentarisana literatura za period od 1970−1975.). Novi Sad.
Savić, S. (1984a). Principi stvaranja neologizama u srpskohrvatskom jeziku. *Matica srpska*. Iz *Zbornika radova Leksikografija i leksikologija*. Novi Sad – Beograd. 161−170.
Savić, S. (1984b). Principi razumevanja značenja novih reči u srpskohrvatskom jeziku kod odraslih i dece starijeg osnovnoškolskog uzrasta. *Književnost i jezik*. God. 31, br. 1. Beograd. 39−51.
Savić, S. (1984−85). *Leksičke novotvorine kod dece predškolskog uzrasta: teorijska razmatranja*. Suvremena lingvistika, br. 25-26. (Rudolf Filipović, Božidar Finka, Radoslav Katičić, Dubravko Škiljan, ur.). 53−60.
Slobin, D. I. (1971). *Psycholinguistics*. Scott. Foresman and Company. Glenview, Illinois. London.
Slobin, D. I. (1973). Cognitive prerequisites for development of grammar. C.A. Ferguson, - D. I. Slobin (eds.) *Studies of Child Language Development*. Holt, Rinehart and Winston. New York. 175−208.
Slobin, D. (1974). Psycholinguistics. London: Scott. Foresman and Comp.
Smiljanić, V. (1999). *Razvojna psihologija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju, Društvo psihologa Srbije.
Smiljanić, V.; Toličić, I. (1990). *Dečja psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Sornig, K. (1981). Lexical innovation: *A study of slang, colloquialisms and causal speech*. Pragmatics and Beyond, II/5. Amsterdan. J. Benjamins B.V.
Stanojčić, Ž.; Popović, Lj. (2011). Gramatika *srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*: Zavod za udžbenike Beograd.
Vigotski, L. (1977). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
Živković, D. (2001). *Rečnik književnih termina*. Banja Luka: Romanov.

LEXICAL NOVELTIES WITHIN THE PRE-SCHOOL CHILDREN

Summary

The paper deals with, from the psycholinguistic point of view as well as through the theoretical frameworks of the so-called “Explanatory model of Clarke, Slobina (1980, 1973) and the principle of affectivity S. Savic (1984-1985) lexical novelties in children of pre-school age. The notion of lexical novelty concerns new words, compounds or neologisms that occur in speech of children of a certain age, and then gradually get lost, while the researchers keep trying to reveal how a child adopts the rules of functioning of the language as a system, and in what way connects

the formal structure of the word with its meaning. Reciprocity, intertwining and mutual conditionality that is inherent in the relationship between language and thinking has just been discovered in the process of creating new words that arise in the common communicative act of speakers and interlocutors. The deviation from the usual modeling patterns characteristic of the adult language, and the finding of new ones based on analogy, frequency, and the child's creativity alone is shown on the basis of selected examples that are always strictly related to the context in which they occur.

Key words: lexical novelties, new words, neologisms, psycholinguistics, speech development.

Nataša Jovović
Univerzitet Crne Gore, Crna Gora
Filološki fakultet
natasaj@ac.me

UDK 811.163.41:741.5
811.14:741.5

Lampropoulou Martha – Dragana Tkalac

HUMOR AND COMICS: EVIDENCE FROM TWO LANGUAGES

The present paper explores, within the Cognitive Linguistics framework, the concept of humor by means of specific episodes from two Comics series, namely, *Arkas*, and *Philip and Olga: The bookworms*; the former is Greek, while the latter is Serbian. Both comics treat everyday reality in a humorous way. In general, comics are a witty kind of "text", which uses various mechanisms such as sarcasm, irony, humor etc. to entertain readers and sometimes to instruct them. More specifically, the purpose of the paper is to find out how humor is expressed and to detect any culture specific differences through a juxtaposition of language, illustrations and characters. An attempt is made to unfold the different scripts –*script switching* (Raskin 1985) or *frame-shifting* (Coulson 2000) - and decipher how readers process and interpret jokes, semantic ambiguities and idioms. Overall, the paper focuses on how language is used to create humor.

Keywords: *humor, comics, Arkas*, *Philip and Olga: The bookworms, cultural differences*

1. INTRODUCTION

1.1. Objectives

The purpose of the present paper is to shed light to all those features that made *Arkas* (*Αρκάς* in Greek) and *Philip and Olga: The bookworms (Филип и Олга, књишки мољци* in Serbian*)* famous in Greek and Serbia, respectively. Key features of comics, which established comics as a special genre and as 'the 9th Art' will be briefly presented initially. Subsequently, a review of their history will be presented in order to better decipher their function. Lastly, strips from both comic series will be analyzed semantically. This juxtaposition will bring forth the position of comics in these two different cultures and will show whether the same means are used in order to produce humor.

1.2. The nature of Comics

A comic is the art of narrating short stories of varying nature (political, social, educating etc.). Comics take the form of a strip, meaning consecutive pictures, one next to the other. The function of comics and any humorous texts are to entertain the readership since they enclose humoristic elements. To this aim, the usage of painted illustrations and balloons, which represent the thoughts of the characters, are the two main features that make it even more unique and enhance entertainment (Tziava 2001: 5). The fact that the narration is restricted to frames within a strip, make them distinct for their semantic density. According to McCloud (1994: 9), the form of frames deliberately conveys information bit by bit in order to heighten the aesthetic response of the viewer. In her definition of comics, Konstantinidou-Semoglou (Κωνσταντινίδου-Σέμογλου 2005) also stresses the constant repetition of sketches that may be accompanied by text in balloons and refers to it as virtual narration. Comics address everyone and can be read by everyone, yet, this was not always the case. At the beginning, comics were denigrated as the ephemeral reading of immature male adolescents. It is only in the last decades with the high quality of serious graphic narratives that they "have attracted an older, more educated, and more diverse audi-

ence". (Keen 2011:135). Probably because they had "often been castigated as trash devised to seduce the semi-literate" (ibid.).

Concerning the impact of comics, their influence is not solely a matter of form, meaning strips and balloons, but a matter of the characters' illustrations, as well. The depiction usually centralizes features of both personality and external appearance, which usually aim at ridicule, satire or criticism.

It is important to note two main features that generally pertain to comics and can also be traced in *Arkas* and *Philip and Olga: The bookworms*. Firstly, the element of the grotesque can be observed. That is a quite apparent exaggeration of features. According to Wright (1976), the grotesque has ridicule as its ultimate purpose.

The second feature is anthropomorphism. Anthropomorphism underlines certain features by assigning human features to animals. Anthropomorphism also has a long history; it is usually found in myths and serves a social role (i.e. Aesop's myth which constituted a pedagogical tool).An important observation is also made by Ampla (Αμπλά 2002) who claims that the depiction of animals implies the man's need for unity with nature, the need to listen to animal instincts and tame them. In our case, anthropomorphism traverses both the Serbian and the Greek comic series since the central characters are animals which behave like humans.

2. COMICS

2.1. The dawn of a new genre

Early forms of cartoons were present in the Renaissance and they were products of distinguished artists. Michael Angelo, Rafaelle and Aniballe Caracci engaged in *cartooning* expressing their interest on human nature and depicting its perfection and its weakness (Paschalis- Πασχάλης 2006). These painters produced cartoons in black and white on grey paper. The process involved *pouncing* the outline, i.e. marking it with powdered charcoal, something that led to magnificent details (Merrifield 2003:75). The boom of this form of art took place after the French Revolution. At that time, the audience in Europe was aware of the expansion of cartoons. More specifically, those cartoons expressed political and social criticism through satirical sketches and they intended to raise awareness about social and political issues. This function exists nowadays as they transformed into a medium of social criticism and they are used extensively by the media. Simopoulou argues that "Greece, ideologically influenced by the French Revolution, enthusiastically accepted the cartoon, which, as a subversive form of expression, prompted and implies the freedom of the press" (Σιμοπούλου 2016: 15, authors' translation).

The first Greek comics were introduced during the 80s mainly in newspapers or magazines. The very first comics were *Babel*, which carried political messages, and *The comedies of Aristophanes* which also touched upon subjects of life such as wealth and poverty, peace and war, justice and injustice etc. The latter was a comic representation of 25 of the homonym classic plays i.e. *Acharnians, Lysistrata* etc., written, or else, modified by Tasos Apostolides. They became very popular and the series was translated in English, French and German. Later in the 90s *Splash, Kyr* and *Arkas* came to the front.

On the other hand, comic-art in Serbia began in the second half of the 19th century, in many humorous and children's periodicals and calendars, as a development of caricature. The earliest beginnings of comics in Serbia can be found in Jovan Jovanović's satirical magazines *Zmaj,* published between 1864 and 1871 and *Jazavac* published in 1872. Along with their predecessor *Neven* magazine*,* they were considered to be humoristic magazines, which presented political and social events with a satirical tint[1]. More specifically, comics in Serbia made their debut in the first issue of the magazine *Neven*, published

[1] Dejan Savić (Short history of comics in Serbia, the information was our translation from the original text): http://www.europecomics.com/short-history-comics-serbia-part-2/. In addition to the website, the following authors were consulted in order to provide here a brief summary of comics in Serbia: Bogdanović Ž. (1994), Draginčić S. and Zupan Z. (1986), Rustemagić E. (1975).

in January 1880 in Novi Sad. *Zmaj*'s comics are considered to be the first that opened the way to the Serbian comic scene. Nevertheless, the first serialised comic book in Serbia was *Maks and Maksić*, two mischievous boys inspired by Sergije Mironović Golovčenko. *Maks and Maksić* was not the only comic series that addressed to children. The newspaper *Politika* was the first one to embrace this practice on January 1930, entitled *Politika za decu* (eng. *Politika for children*). Later, *Politika for children* started featuring syndicated Disney's comic-strips. Disney's characters became a sort of trademark for *Politika*'s later publications, such as *Politikin zabavnik* (*Politika's entertainment magazine*), which was first published in 1939[2]. From the 1920s to the end of the 1980s, Serbian comics were present in the Yugoslav comics' scene, especially from 1932 to 1991. The production of comics was terminated when the Nazis invaded Yugoslavia in 1941. Another blow for Serbian comics was the breakup of Yugoslavia and the political crisis in 1990, when their production declined. Nowadays, though, comics have revived.

The two comic series in question are contemporary ones. *Philip and Olga: The bookworms* was released in 2010. Its creators are Zoran Penevski and Dusan Pavlic, whose thematics revolve around literature, meaning that they employ instances of intertextuality in *Philip and Olga: The bookworms.*

Arkas is the nickname of the Greek artist who made his appearance in the comic scene in the early 1980s by publishing *The rooster* series in *Babel*. His work consists mainly of series with a specific theme. Surprisingly, the real name of the writer remains unknown, as he prefers not to reveal his identity[3]. The *Arkas* series enumerate many albums: *The rooster* (1981), *You bring out the animal in me* (1985), *Low flights* (1991), *Castrato* (1995), *Lab animals* (1998), to name a few. In the current study, strips were extracted from *Lab animals* (1998).

2.2 *Arkas (Lab animals)* versus *Philip and Olga: The bookworms*

Juxtaposing the two series, a common feature is that the main characters are animals: two bookworms and two mice. The element of anthropomorphism is evident since they behave and react like humans. The bookworms, Philip and Olga are dressed like humans and live in the interior of a book furnished like a real house. In *Arkas*, the lab animals look worn out due to the constant maltreatment.

In terms of personality, the main dyads are opposing enough since the one represents the good and the other one the mischievousness. Thus, in *Arkas (Lab animals)*, Bacillus is the bad mouse, cynical and inconsiderate to the pain of the other guinea pigs of the laboratory. On the contrary, Hippocrates is the good and sensitive mouse, the one who feels compassion and suffers in the view of the tests they undergo. The two mice are no friends. Bacillus plays the role of the 'tourist guide' who shows the place to Hippocrates and explains to him the cruel treatment of laboratory animals. It is important to stress, here, that their names are symbolic and metaphoric since *Bacillus* in medicine is the name of a rod-shaped bacteria, while *Hippocrates was a prominent figure in Classical Greece; he was a Greek physician of the Age of Pericles and, he is nowadays considered the 'father' of contemporary medicine. The choice of names apparently is not random as Bacillus has negative connotations (i.e. diseases) and Hippocrates is positively associated with medical treatment.*

Olga, the female bookworm is the whimsical, the sensible lively one, and Philip the troublemaker, the mischievous, the hotheaded and a show-off. Olga usually tries to bring reason to their conversations or occasionally she sounds judgmental towards Philip. Despite this, they area beloved couple of bookworms which comment on everyday matters.

Humor is pervasive in both series, but in a different way. In *Philip and Olga: The bookworms*, humor is more light hearted and witty. *Arkas* writes more scathingly, employing a sarcastic tone. This is associated with the intended message; *Philip and Olga: The bookworms* speaks about the importance of books, literature and reading, while *Arkas* decries the exploitation of animals by science. Here lies their single difference; *Philip and Olga: The bookworms* through puns, jokes and figurative language praise

[2] Whereas, Disney characters, and in particular Mickey Mouse comic series was first published in Greece in 1966.

[3] There were assumptions that Aris Kastrinos (hence, AP-KAS) might be the creator, yet, this was never confirmed.

literature, whereas *Arkas (Lab animals)* touches upon a social issue. In terms, of linguistic means, both works use non-literal language, as it will be exemplified further below.

3. THE SEMANTICS OF COMICS

3.1. Figurative language

Semiotics, the study of the sign system, - the *signified* and the *signifier*- (Saussure 1916) plays a central role. As mentioned previously, comics are a combination of language and images. The most common devices of language used in comics are humor, hyperbole, irony, sarcasm, metaphor, metonymy, synecdoche, litotes and coining. All these tropes can be found in both comic series. In the framework of Cognitive Linguistics, these linguistic devices are treated as figurative language. By figurative language we mean those instances of speech that motivate extensions of meaning i.e. what is said is not literal. However, sometimes images speak louder than words. The way heroes are drawn express features of their personality and their emotions. Hence, the whole image and not only the characters has reference. The surroundings or situation or context depicted set frames in our minds, recall systems of concepts. Petruck (1996: 1), defines frames as "any system of concepts related in such a way that to understand any concept it is necessary to understand the entire system" (frame semantics).

More specifically, in our comics we meet **indexes** and **symbols**. According to C. S. Pierce (in Schopenhauer 1969/1818), index is where the sign is closely associated with its signified, often in a clausal relationship e.g. smoke is an indication of fire, while a symbol is where there is only a conventional link between the sign and its signified e.g. wearing black means that one mourns. In comics, certain indexes are well-established: the heart stands for love; the exclamation mark signifies surprise or caution. We also meet sound symbolism: *tick-tock* stands for the sound of bombs or clocks. Onomatopoeia is also a common phenomenon in comics. Lastly, there are many instances of metaphor and metonymy. According to the Cognitive Linguistics framework, conceptual metaphor uses one idea and links it to another to better understand something, so there is an interaction between two different domains. As Lakoff and Johnson (1980) indicate, everyday language is filled with metaphors speakers are unaware of. A commonly used conceptual metaphor found in their work is ARGUMENT IS WAR, underlying phrases such as: "He won that argument" or "I attacked his theory". Additionally, their definition for metonymy is as follows, metonymy is: "using one entity to refer to another that is related to it" i.e. The *ham sandwich* is waiting for his check. The *ham sandwich* stands for the client who ordered it (Lakoff and Johnson 1980: 35). In cartoons, those mappings are more easily activated due to the illustrations and the humorous text.

3.2. Approaches to humor

Humor is an integral part of comics and is not only language that fosters it. According to Sarigul (2009), there are four techniques for producing humorous texts:

- ✓ Inversion: the presentation of the reverse of an expected situation that unavoidably causes surprise and humor.
- ✓ Intertextuality/ Indexicality: The writer employs a common technique of literature, cinema and music. S/he makes references to other texts, famous plays, musical pieces and in general other artistic masterpieces; this includes reference to fictional characters or real ones i.e. historical personalities i.e. Shakespeare.
- ✓ Opposition: The protagonists are magnified or minimized, in other words, their real analogies are distorted as if they live in a wonderland.
- ✓ Analogy/ Equivalence: The particular technique is the complete opposite of the previous. The quality of an entity or an object is attributed or adopted by another that bears no similarity. Thus,

totally opposite situations or entities appear as similar. Metaphor also depends on analogy since features of one entity are attributed to another.

The question that remains, though, is what makes us laugh, or else, what could be the trigger of laughter. A number of theories have been proposed in different disciplines. Nevertheless, we will shortly refer to three.

Superiority theory: The superiority theory of humor traces back to Plato and Aristotle. Socrates was reported by Plato as saying that the ridiculous was characterized by a display of self-ignorance. For Aristotle, we laugh at inferior or ugly individuals, because we feel a joy at feeling superior to them.

- **Incongruity theory (Kant, Schopenhauer, 1969/1818):** Humor resides in the unexpectedness and the opposition to it. The expectations when we read a humorous text are subverted, there is a different trope than the one we usually anticipate. There is a conflict between expectations and reality.
- **Graded salience hypothesis (Giora 1997):**
  The theory is constructed within the Cognitive Linguistic Framework. According to it, the most salient meaning of a word or an utterance is always activated. However, when we confront a humorous text, its meaning may be different than the one activated. In that case, a novel interpretation is reinterpreted.

In other words, one does not need to make a logical connection in order to understand humor since humor implies metaphoricity and abstractness.

4. COMIC STRIPS: *PHILIP AND OLGA: THE BOOKWORMS* AND *ARKAS*

In this section, a number of strips will be analyzed in order to exemplify the way humor is expressed in two different languages, Serbian and Greek.

4.1. Analysis: *Philip and Olga: The bookworms (Filip i Olga: književni moljci)*

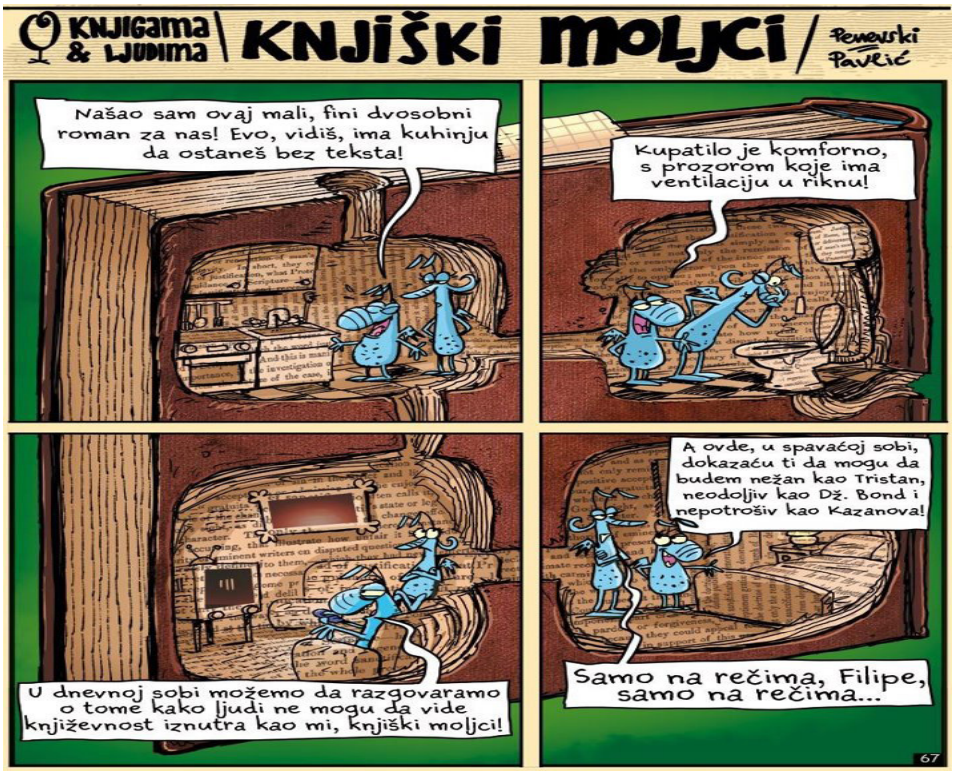

1st strip
Translation[4]:
Philip: I found this nice little two-room novel for us! Check out the kitchen, it will make you speechless! The bathroom is spacious, with a window and ventilation in the back of the book!
In the living room, we can talk about those people not being able to see the literature from the inside as we, the book moths can!
And here, in the bedroom, I'll prove to you I can be gentle as Tristan, irresistible as James Bond and insatiable as Casanova!
Olga: All talk and no action, Philip!

In the first, picture Philip shows to Olga a 'cozy' novel for them. Here, Philip plays with words. He actually wanted to say to Olga that he found an apartment for them, but since they are bookworms and they live in books, the apartment for them would be a book! Moreover, by saying to Olga that the kitchen will make her speechless, Philip uses figurative language. Philip actually ate the book to make the kitchen, thus, there is a wordplay which leads to a conceptual connection between the phrases 'eating a book' which could be interpreted as 'eating words' which could eventually mean 'leaving someone speechless' (complete lack of words).

In the second picture, there is an analogy with the human bathrooms, and the drainage system, establishing an analogy between bookworms and humans (anthropomorphism). It is clear-cut that Philip made a novel identical to a human one; this equivalence between the world of insects and human gives a humorous tone.

Next, when Philip is ironic and makes fun of humans by claiming that people cannot see the books as bookworms can i.e. from the inside, the comic artist indirectly deprecates the superficial way humans approach literature. In the last picture, the strip writers use intertextuality when Philip compares himself with well known characters from literature and the cinema, such as Casanova, James Bond and Tristan. Olga's response is also figurative because she uses the idiomatic expression "all talk and no action" stressing that Philip is incapable of fulfilling his promises.

2nd strip
Translation:
Olga: You ate fairy tales again? "Magic beans"?
Philip: Here, my FB page is almost done.

[4] The strips were translated by the second author and the translated texts were edited by a native speaker of English.

Olga: Why do you need Facebook, for God's sake?
Philip: It's not Facebook, it's my Fast Books page. Fast Books – urgent book delivery! If somebody craves breaded Arthur Schnitzler, hot Dylan-Dog, or rissole à la Bora Stanković – we are your fast food experts!
Books are our greatest treasure; you just need to know how to use them!

In the first picture of the second strip, a number of indexes are used. There are tiny green clouds indicating that something smells awful. On top of that, Olga holds an air-freshener spray to mask the unbearable smell. Here, Olga is judgmental and she verbally attacks Philip because he ate a well known fairy tale *Magic beans* (Serbian translation for *Jack and the Beanstalk*). In this way, she addresses the stench coming from Philip due to the eating of a book related to beans that caused him digestion problems. Once more, there is a conceptual metaphoric mapping between a book about beans and a repellent smell. Philip responds by saying that he finished his FB page, which we wrongly assume that it is his Facebook page because of the abbreviation FB (an element of incongruity).

In fact, Philip is wearing a T-shirt which has the Facebook logo on it, in Cyrillic (ФБ). Due to this wordplay between "Facebook" and "Fast book" the readers' expectations are confounded, because it is eventually understood that his new page is named "Fast books" after FB (Facebook). Furthermore, he says that, if somebody wants to eat breaded Arthur Schnitzler, hot Dylan-Dog, or rissole à la Bora Stanković, he is the best cook. Here, metonymy is used when Philip mentions the names of popular writers, foreign and Serbian ones (AUTHOR FOR PRODUCT Metonymy, Radden and Kövecses 1999). Finally, Philip shows off his cooking expertise by employing the metaphor "books are our treasure" which resembles the conceptual metaphor KNOWLEDGE IS POWER (Lakoff and Johnson 1980). Due to this degrading and condescending attitude, it could be assumed that he is ironic and provocative.

Lastly, the book in the frying pan, with the discount price tag on it, functions as an index showing the new business of Philip. An oxymoron schema is that Philip talks about the value of books as a consumer good food- while books are the outcome of an intellectual work. It could be said that the notion of books is reinterpreted, here, by the readers.

3rd strip
Translation:
Olga: For my hungry bookworm – a soup of Shakespeare's dramas. Grandma's recipe!
Philip: You used only tragedies, didn't you?

In this third strip, Olga has prepared a meal for her husband, Philip. She made a soup of Shakespeare's dramas. Based on Philip's facial expression, the red eyes and the angry stare at Olga, the readers understand that the soup has a bad taste and Philip himself is furious. This sense of dissatisfaction is

reinforced with his words; a metonymic mapping is made between the notion of tragedy, and the awakening of negative emotions and physical sensations (i.e. bad taste).

4.2. Analysis: *Arkas*

1st strip

Translation[5]:

Bacillus: In this department they do lots of experiments.
Hippocrates: Like what?
Bacillus: Well, they cut and stitch up mice as if they were clothes…hahahah…
Hippocrates: How can you laugh when everybody here suffers? Sometimes, I have the impression you hate all animals in here!
Bacillus: Not all, I really like half of them!
Hippocrates: Half?
Bacillus: Yes, like him!

In the 1st strip, Bacillus explains to Hippocrates the cruel practices in animal testing by means of a metaphor which actually resides in polysemy. Based on the Cognitive Linguistic framework, the verb "stitch" bears two meanings, which are so common in everyday life that the metaphoric meaning is bleached (Bybee in Geeraerts and Cuyckens 2007: 976), and does not only refer to sewing with a threaded needle through fabric but it is used for a similar procedure in medicine, that is, the surgical closing of wounds. Bacillus reference to the stitching of mice triggers Hippocrates surprise and disgust making him believe that Bacillus is really mean to the rest of the mice. Bacillus response is an inversion for the readers because he literally says that he likes "half of" the mice pointing to a severed mouse, cut in half. The expression "half of" involves polysemy, because Hippocrates means "half the population", while Bacillus means "half the mouse".

[5] The strips were translated by the first author and the translated texts were edited by a native speaker of English.

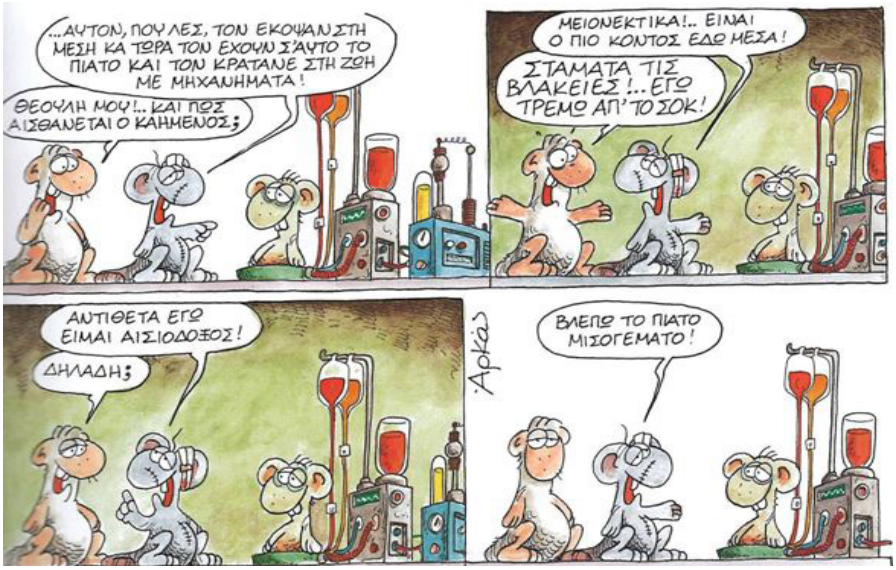

2nd strip

Translation:

Bacillus: So, he was cut in half and he is kept alive on a live support machine.
Hippocrates: Oh my God! And how is he doing?
Bacillus: He feels disadvantaged! He is the shortest here!
Hippocrates: Stop the nonsense! I am shocked! See? I'm trembling!
Bacillus: On the contrary, I feel optimistic!
Hippocrates: What's that supposed to mean?
Bacillus: I see the glass half full, not half empty.

Following the previous strip, Bacillus continues talking about the way the severed mouse probably feels. At this point the same phrase "And how is he doing?" is interpreted differently by Bacillus in comparison to Hippocrates who utters it. The inversion of our expectations induces humor; the expected answer would concern the progress of the severed mouse health (well, badly etc.) and not its feelings of inferiority due to its reduced height (i.e. it feels "disadvantaged"). Moreover, Bacillus uses an idiomatic expression, "see the glass half full", in a completely unorthodox way looking at a mouse cut in half and stating his optimistic stance in life. The readers have to "reinterpret" a commonly used idiom taking into account the context (the particular strip could be explained by the graded salience hypothesis, Giora 1997).

3rd strip
Translation:

Bacillus: And here, we can see Plato's brain!
Hippocrates: Seriously?
This is the most brutal thing I have ever seen!
Bacillus: Well, do you see that big glass with brains over there?
It contains ten brains!
Hippocrates: God…you are right! If the previous was brutal, then, how would we call this?
Bacillus: A meeting?

In the last strip, Bacillus, Hippocrates and another mouse tour the laboratory. Their attention is captured by laboratory glassware which contains Plato's brain (the third mouse in this company of three, with a screw in its head). Next, to it bigger glassware causes Hippocrates distress and opposition. The humor is elicited by the conceptual metaphoric mapping THE MIND IS A BODY (embodied metaphorical thought, Lakoff and Johnson 1980). Eve Sweetser (1990) also pointed out that there is a domain of Mind that is conceptualized through a general metaphor that is split into subcases i.e. THE MIND IS A BODY (*do you follow me?*), UNDERSTANDING IS SEEING (*see what I mean?*).

5. CONCLUSION

To sum up, in both *Philip and Olga*: *The bookworms* and *Arkas (Lab animals)* humor imbued the strips. A plethora of wordplays, metaphors, metonymies, idiomatic expressions and symbols are used in Serbian and in Greek to trigger laughter and to provide entertainment. The artists of the comics attributed human traits, emotions and qualities to animals and anthropomorphism is really evident.

However, a differentiation can be detected in terms of language and the intended message. As it can be seen from the strips included in this paper, but also based on the strips of the whole series, *Arkas (Lab animals)* uses more vulgar language and is more sarcastic compared to the style and language in *Philip and Olga: The bookworms*. This could be justified because *Arkas* intends not only to entertain but to raise awareness over a crucial social issue, that is, the animals' exploitation for medical purposes. Yet, both comics could be considered educational. Another cultural differentiation is also observed in the historical development of Comics in the two countries, because in Greece, comics displayed a strong tendency to criticize politics. However, further research is required in order to confirm this observation.

Overall, it can be concluded that based on the Cognitive Linguistics, pragmatic and semantic theories developed in relation to humor, it is easier to decipher how comics are linguistically structured. The messages are communicated more easily when we demonstrate the theory via the text. Such texts could be considered a challenge since, for example, *Arkas* comic books are famous for their subtle and peculiar humor, whereas *Philip and Olga: The bookworms* also required literary and cultural knowledge in certain strips i.e Bora Stanković. In general, the language of comics is rich of linguistic devices used to cause various effects: make us laugh, make us think and speculate or just startle us.

Sources

Павлић, Душан и Зоран Пеневски. *Филип и Олга, књишки мољци*, 56 страна, 68 епизода у боји. „Систем Комикс", Београд, 2012. Гостујући уметници у албуму: Ивица Стевановић, Боб Живковић, Андреј Војковић, Тихомир Челановић и Марко Сомборац. [title in English: *Philip and Olga: The bookworms*]
Arkas. (1998). *Πειραματόζωα*. Grammata: Athens. [Title in English: *Lab animals*]

References

English

Coulson, S. (2000). *Semantic Leaps, Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geeraerts, Dirk and Herbert Cuyckens, eds. 2007: The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. New York: Oxford UP.

Giora, R. (1997). Understanding Figurative and Literal Language: the graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics*, 8(3), 183-206.

Keen, S. (2011). Fast Tracks to Narrative Empathy: Anthropomorphism and Dehumanization in Graphic Narratives. *Substance*, Volume 40, Number 1, 2011 (Issue 124).

Lakoff, G. and M. Johnson. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press

McCloud, S. (1994). Understanding Comics: The Invisible Art. New York: Harper.

Merrifield, M. (2003).The Art of Fresco Painting in the Middle Ages and the Renaissance. USA: New York, Dover Publications, Inc.

Murray, C. (2000). Propaganda: Superhero Comics Propaganda in World War *Two,* In Anne Magnussen, Hans-Christian Christiansen (eds.), *Comics & Culture: Analytical and Theoretical Approaches to Comics.* Copenhagen: Tusculanum Press, University of Copenhagen Museum, 141- 157.

Petruck, M. R.L., (1996) Handbook of Pragmatics. *Frame Semantics,* Amsterdam: John Benjamins Publ. Co, 1-13.

Radden, G. and Z., Kövecses. (1999). Towards a Theory of Metonymy. In K.U. Panther and G. Radden (eds.), *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: John Benjamins, 17-59.

Raskin, V. (1985). Semantic mechanisms of humor, *Synthese language library*, V. 24. Dordrecht: Boston.

Sarigul, B. (2009). *The Significance of Caricature in Visual Communication. Graduation thesis. Izmir University of economics, Izmir.*

Schopenhauer, A. (1969/1818). *The World as Will and Representation. New York: Dover. The Collected Papers of Charles Sanders Peirce,* ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss (Cambridge: Harvard Univ. Press, 1931), Vol. II, p. 135

Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: The Mind-as Body Metaphor in Semantic Structure and Semantic Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tziava, D, (2001). Η πρόσληψη των κόμικς από τους μαθητές του δημοτικού σχολειού και οι κοινωνιογλωσσολογίες επιδράσεις τους. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.Library & Information Centre, University of Thessaly, Bachelor Thesis.

Wright, T. (1976). *A History of Caricature and Grotesque in Literature and Art.* Hildesheim and New York: Georg Olms Verlag. (London: VirtueBrothersandCo., 1865).

Greek

Αμπλά, Κ. - Ampla K. (2002). «Ο ρόλος των μύθων με ζώα στην πνευματική και ψυχική καλλιέργεια των παιδιών». Παιδαγωγικό Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης, Library & Information Centre - University of Thessaly.

Κωνσταντινίδου-Σέμογλου Ο. - Konstantinidou- Semoglou, O. (2005)., *Εικόνα και Παιδί* (xv-xxiii). Θεσσαλονίκη: cannot not design publications.

Πασχάλης, Β. - Pasxalis, B. (2006). *Η γελοιογραφία και το δαιμονικό. Μορφές και όρια του σατιρικού σκίτσου.* Ιωάννινα: Ιδιωτική Έκδοση.

Σιμοπούλου, Π. - Simopoulou, P. (2016). *Η εικόνα του παιδιού στη σύγχρονη γελοιογραφία. Η περίπτωση του σκιτσογράφου ΚΥΡ (Ιωάννης Κυριακόπουλος) (1972-2015).*Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας Παιδαγωγική Σχολή Τμήμα Νηπιαγωγών. Διπλωματική εργασία.

Serbian

Bogdanović Ž. (1994). *Umetnost i jezik stripa.* Beograd, Orbis.

Draginčić S. and Zupan Z. (1986). *IstorijaJugoslovenskogstripa 1* Novi Sad, Forum.

Rustemagić E. (1975). *Čudesnisvijetstripa.* Sarajevo, Strip art Features.

ХУМОР И СТРИП: ПРИМЕРИ ИЗ ДВА ЈЕЗИКА

Резиме

Тема рада је истраживање концепта хумора у оквирима когнитивне лингвистике, на основу значења неколико одабраних епизода из две серије стрипова под насловом *Аркас* (на грчком језику) и *Филип и Олга, књишки мољци* (на српском). Оба стрипа се на хумористички начин баве разматрањем свакодневне реалности. Уопштено, стрипови су духовита врста „текстова“ у којима се употребљавају различити механизми попут сарказма, ироније, хумора, метафоре и метонимије, чија је сврха да забаве читаоце и, неретко, да пренесу поуку. Конкретније, сврха овог рада јесте да открије на који начин се хумор изражава и да детектује све врсте специфичних културолошких различитости кроз контрастирање језика, илустрација и карактера. Покушали смо да откријемо различите сценарије – промену сценарија (Raskin 1985) или мењање сцена (Coulson 2000) – и да дешифрујемо на који начин читаоци процесуирају и интерпретирају шале, сематичке двосмислености и идиоматске фразе. Најопштије, рад испитује на који начин се језик употребљава у сврху стварања хумора.

Кључне речи: хумор, стрип, *Аркас*, *Филип и Олга, књишки мољци*, културолошке разлике

Lampropoulou Martha/ *Др Ламбропулу Марта*
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Philology, Department of Modern Greek Studies
marthalamp@gmail.com

Dragana Tkalac/*Драгана Ткалац*
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Philology, Department of Modern Greek Studies
dragana.tkalac.92@gmail.com

UDK 81'373.612.2:621.3.016.3

Katarina Lazić

LINGVISTIČKE I PSIHOLOŠKE OSNOVE POJMA „OPTEREĆENJA“ PRI RAZUMEVANJU I UPOTREBI LEKSEMA

Tema ovog rada je razmatranje teorijskih i lingvističkih osnova pojma opterećenja pri razumevanju i upotrebi leksema. Teorijski pojam „opterećenja” potiče iz kognitivne psihologije, dok na osnovu njega u primenjenoj lingvistici Hulstijn i Laufer (2001a) uvode pojam „opterećenje učešćem” u obradi leksičkih informacija. Ovaj rad daje pregled radova koji osporavaju „Teoriju o dubini procesuiranja” iz kognitivne pishologije iz koje potiče pojam opterećenja i studija u oblasti primenjene lingvistike koje su se do sada bavile pojmom „opterećenja učešćem”. U radu se ispituje pretpostavka da je opravdano razmatranje opterećenja učešćem pri kreiranju efektnih zadataka namenjenih usvajanju vokabulara. Pored studije koja iznosi „Hipotezu o opterećenju učešćem”, sa pretpostavkom da zadaci većeg opterećenja rezultiraju boljim usvajanjem vokabulara, prikazana su i ona istraživanja koja potvrđuju veću delotvornost vežbanja sa temeljnom obradom leksičke informacije u usvajanju i zadržavanju usvojenog vokabulara, čime ukazuju na opravdanost postojanja koncepta opterećenja učešćem. Bez obzira na nemogućnost preciznog određivanja nivoa obrade i opterećenja, obraćanje pažnje na komponentu opterećenja ima potencijal u nastavnoj praksi kurseva usredsređenih na usvajanje vokabulara, dok bolji učinak zadataka većeg opterećenja opravdava teorije koje leže u njegovoj osnovi.

Ključne reči : opterećenje, dubina obrade informacije, opterećenje učešćem, usvajanje vokabulara.

1. UVOD

Jedna od često istraživanih oblasti u podučavanju koje se zasniva na zadacima su psihološki procesi koji leže u osnovi učenja i upotrebe jezika (Skehan, 1998). Koncept *opterećenja* pri obradi informacija iz kognitivne psihologije je u studiji Hulstijn i Laufer (2001a) poslužio kao osnova za uvođenje koncepta *opterećenja učešćem* (engl. involvement load) u obradi leksičkih informacija u primenjenoj lingvistici.

S obzirom na to da temeljno poznavanje pojma opterećenja pri razumevanju i upotrebi leksema može biti od koristi u primenjenoj lingvistici i podučavanju stranih jezika, cilj ovog rada je da se osvetle njegove lingvističke i psihološke osnove, kao i dometi njegove primene u jezičkoj nauci.

Osnove pojma opterećenja potiču od često osporavane hipoteze o *dubini procesuiranja informacije* iz kognitivne psihologije i jedan od ciljeva ovog rada jeste da predstavi teorijske osnove ove hipoteze kao i stavove koji je osporavaju. Iako je teorija o nivoima procesuiranja informacije, koja je osnov pojma opterećenja bila često kritikovana, pa čak jedno vreme i osporena, skorašnje studije iz primenjene lingvistike, čiji će pregled takođe biti dat u ovom radu, indirektno joj pružaju podršku.

Pojam opterećenja učešćem ustanovljen je po prvi put u studiji koju su 2001. godine napisali profesori primenjene lingvistike Batia Laufer sa Univerziteta Haifa u Izraelu i professor Jan Hulstijn sa Univerziteta u Amsterdamu koja se bavi ovim pojmom pri nenamernom usvajanju leksičkih informacija.

U svom radu Hulstijn i Laufer (2001a) navode pretpostavku da će se, ukoliko su drugi faktori jednaki, leksičke informacije koje se obrađuju uz veće opterećenje učešćem zadržati u pamćenju bolje i duže nego one koje su obrađene sa manjim opterećenjem učešćem.

Usled nemogućnosti da se precizno odrede nivoi obrade i opterećenja, teorija o dubini procesuiranja koja leži u osnovi pojma opterećenja učešćem u obradi leksičkih informacija iz primenjene lin-

gvistike je često bila osporavana. Nasuprot tome, postoji veliki broj studija koje potvrđuju vezu između opterećenja učešćem u zadatku i usvajanja ciljnog vokabulara.č One ukazuju na to da obraćanje pažnje na komponentu opterećenja ima potencijal u nastavnoj praksi kurseva usredsređenih na usvajanje vokabulara, dok bolji učinak zadataka većeg opterećenja opravdava teorije koje leže u njegovoj osnovi.

2. PSIHOLOŠKE OSNOVE POJMA „OPTEREĆENJA“

2.1. Dubina procesuiranja

Početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka dogodio se važan preokret u proučavanju učenja i memorije sa pojavom rada Craik i Lockhart (1972). Ovi autori su smatrali da mogućnost da se neka informacija skladišti u dugoročnom pamćenju nije određena trajanjem njenog zadržavanja u kratkoročnoj memoriji, već da je određuje dubina na kojoj je prvobitno bila mentalno obrađena. Ovi autori su zatim izneli postulat o postojanju nekoliko nivoa obrade informacija. Smatrali su da se obrada značenja neke leksičke jedinice odvija na prilično duboko u memoriji za razliku od procesuiranja njenog fonološkog oblika, koje se, nasuprot tome, odvija na na površinskom nivou. U početku su Craik i Lockhart uspešno pružali dokaze za to da semantička obrada proizvodi bolje zadržavanje u pamćenju od ortografske ili fonološke. Međutim, javila su se i osporavanja teorije o nivoima obrade informacije (Baddeley, 1978; Jacoby, 1983), koja je zatim bila modifikovana i na kraju čak osporena (Eyesenck, 1990). Problem je bila nemogućnost da teorija odgovori na sledeća pitanja: a) Šta tačno čini nivo procesuiranja? i b) Kako znamo da je jedan nivo procesuiranja dublji od drugog? Često je postavljano pitanje da li zadaci sa nesemantičkim procesuiranjem takođe mogu biti smatrani smisaonim aktivnostima. Drugim rečima, razmatrana je pretpostavka da iako ovakav zadatak ne uključuje razmišljanje o značenju reči, razmišljanje o njenom izgovoru ili pisanju može biti smatrano smisaonom obradom.

U teoriji čiji su tvorci Craik i Tulving (1975) prisustvo ili odsustvo semantičkog kodiranja nije ono što je ključno za zadržavanje pojma u pamćenju, već da je to *elaboracija*, odnosno bogatstvo procesa u kojem se materijal kodira. Glavna prepreka je nemogućnost da se da jasna definicija zamene za koncept dubine procesuiranja, odnosno pojma koji bi se mogao nazvati „specifičnost kodiranja”, „ izraženost kodiranja”, „stepen obrade”, „kognitivni napor” ili „stepen bogatstva”.

Ono što je zajedničko zagovornicima teorije o dubini obrade (Craik i Lochart,1972; Craik i Tulvig, 1975) jeste uverenje da temeljnija obrada leksičke informacije, načinom na koji se obraća puna pažnja na njen izgovor, pravopis, gramatičku kategoriju, značenje i semantičke odnose sa drugim rečima dovodi do njenog dužeg zadržavanja u memoriji nego kada se pažnja obraća na samo jednu ili dve od navedenih dimenzija.

Ideje Craika i Lockhart-a dovele su do stotina eksperimenata, od kojih je većina potvrdila superiornost “duboke” semantičke obrade kod pamćenje informacija u odnosu na pliće nivoe obrade (McLeod, 2007). Iz rezultata ovakvih eksperimenata se može zaključiti da način obrade informacija utiče na to da se određene informacije pamte mnogo bolje i duže od drugih. Ovakvo objašnjenje pamćenja može biti korisno u svakodnevnom životu, jer ističe način na koji elaboracija, koja zahteva dublju obradu informacija, može pomoći pri pamćenju informacija.

Ipak, Craik i Lockhart (1972) nisu dali detaljno objašnjenje zašto obrada informacija na dubinskom nivou ima toliko uticaja na pamćenje. Zbog toga je teorija o dubini obrade informacija bila predmet kritika, koje će biti predtavljene u odeljku koji sledi.

2.2. Kritika teorije o dubini procesuiranja

U svojoj studiji, Baddeley (1978) iznosi tvrdnju da se uprkos popularnosti pristupa memoriji koji pedlažu Craik i Lockhart (1972), koncept nivoa obrade informacija ne može smatrati teorijski produk-

tivnim. Pokušaje da se razradi sistem ovih nivoa, po njegovom mišljenju, osujećuje nepostojanje nezavisne mere za dubinu procesuiranja, odnosno nemogućnost da se precizno odrede ovi nivoi. Ovaj autor takođe navodi dokaze da bi pretpostavke koje leže u osnovi sistema nivoa mogle biti pogrešne. Naime, eksperimentalno je utvrdio da vežbanje fonema rezultira učenjem, a ne da ima samo funkciju održavanja već poznatog znanja. Drugi zaključak do koga je došao je da i „plitka“ obrada informacija može izazvati dugotrajan trag u memoriji, a treći da je pretpostavka da se informacije obrađuju kroz linearne, hijerarhijski poređane stepene najverovatnije netačna.

Do šezdesetih godina dvadesetog veka u krugovima psihologa je važilo verovanje o postojanju dva tipa memorije, a to su kratkoročno skladišenje informacija ograničenog kapaciteta, koje je u stanju da zadrži informacije nekoliko sekundi i oslanja se na fonemski kodirane informacije i dugoročno skladištenje, daleko većeg kapaciteta i trajnosti, koje se bazira se na semantičkom kodiranju. Craik i Lockart (1972) zadržavaju dihotomiju kratkoročnog i dugoročnog pamćenja, ali je naglasak na kodiranju, koje postaje glavna varijabla. Trajnost traga u pamćenju određuje način na koji je materijal kodiran, pa je zadržavanje kratko kod kodiranja fonoloških karakteristika a dugo kod semantičkog kodiranja.

Baddeley (1978: 144) za teoriju o dubini procesuiranja navodi: „Mada je ova teorija korisna za predviđanje zadržavanja verbalnih materijala, ona ipak nije adekvatno teorijski potkovana.“ U svom radu ističe nekoliko problema, od kojih je jedan nemogućnost kvantitativnog merenja dubine procesuiranja i smatra da su se Craik i Tulving (1975) bezuspešno bavili pokušajima da razviju nezavisnu meru dubine procesuiranja. Osim toga, osporava ideju da dublje kodiranje proizvodi trajniji trag u pamćenju, jer smatra da je generalizacija besmislena, ukoliko se precizno ne odredi metod kojim se memorija može testirati. Koncept poretka stadijuma obrade informacija, koji slede jedan za drugim, takođe smatra neodrživim, dok bez njega ni koncept dubine obrade nema smisla.

Protivnici koncepta dubine procesuiranja (Baddeley, 1978; Jacoby, 1983; Eyesenck, 1990), bili su uvereni da se razumevanje ljudske memorije ne može postići generalizacijama, već dubljom analizom procesa koji leže u njenoj osnovi.

3. LINGVISTIČKE OSNOVE POJMA „OPTEREĆENJA“

3.1. Učešće koje nameće zadatak

Na osnovu analize ispitanih zadataka i zaključaka izvučenih iz literature, Hulstijn i Laufer (2001a). godine predlažu da se identifikuju komponente zadataka u nenamernom učenju za koje su verovali da podstiču temeljnu elaboraciju koja je od ključnog značaja za učenje. Ovaj predlog je bio zamišljen kao pokušaj da se istraživači podstaknu da operacionalizuju komponente pažnje i elaboracije u konkretnim zadacima, a zatim su predložene tri komponente koje čine konstrukt učešća.

Sa tim u vezi, prva pretpostavka glasi: „Zadržavanje leksičkih jedinica u memoriji kada se nenamerno procesuiraju zavisi od faktora potrebe, traženja i evaluacije u zadatku“ (Hulstijn i Laufer 2001a: 14). Ova tri faktora se mogu kombinovati u učešće, a ono se smatra motivaciono-kognitivnim konstruktom, koji može da objasni i predvidi uspeh učenika u zadržavanju reči u pamćenju.

Komponenta *potrebe* je motivaciona, nekognitivna dimenzija učešća, koja se odnosi na potrebu da se nešto postigne. Autori su predložili da se pravi razlika između „umerene“ i „jake“ potrebe. Kada ju je nametnuo neko drugi, na primer nastavnik, potreba je umerena, dok se smatra „jakom“ kada je učenik nameće sam sebi, kao u slučaju želje da se izrazi određeni koncept bez poznavanja tačne reči koja ga označava. U slučaju potrebe, umereno i jako, zapravo, podrazumevaju različitu jačinu volje.

Komponente *traženje* i *evaluacija* su dve kognitivne dimenzije učešća, koje zavise od primećivanja i namernog obraćanja pažnje na vezu između forme i značenja. Traženje je pokušaj da se nađe reč koja na drugom jeziku izražava određeni koncept. Na primer, to je pokušaj da se pronađe prevod reči iz maternjeg na drugi jezik, tako što se konsultuje autoritet, bilo da je to nastavnik ili rečnik. Za razliku od toga, evaluacija podrazumeva poređenje reči sa drugim rečima po značenju, reči sa njenim

drugim značenjima, ili kombinovanje reči sa drugim rečima da bi se procenilo da li ona odgovara kontekstu. Evaluacija u zadatku pisanja, u odnosu na zadatak čitanja, podrazumeva i dodatno donošenje sintagmatskih odluka o preciznim kolokacijama reči koju učenik pokušava da upotrebi. Ako evaluacija uključuje prepoznavanje razlika među rečima, ili nekoliko značenja iste reči u datom kontekstu smatraće se „umerenom“, a ako pored toga zahteva i odlučivanje o dodatnim rečima sa kojima će se kombinovati u originalnoj rečenici smatraće se „jakom“. (Hulstijn i Laufer (2001a).

3.2. Opterećenje učešćem koje nameće zadatak

U takozvanom pristupu učenju baziranom na zadacima (engl. task-based learning), zadatak je definisan kao „aktivnost kod koje je primarno postojanje problema u komunikaciji, koji bi trebalo da se reši, dok u zadatku postoji veza sa nekom stvarnom situacijom“ (Skehan 1998: 95).

Kod prirodnog, komunikativnog zadatka, različite reči mogu da prouzrokuju optrećenja učešćem različite jačine. Za potrebe podučavanja ili istraživanja, zadaci se mogu dizajnirati tako da opterećenje učešćem bude skoro identično za sve ciljne reči.

Kako bismo ilustrovali opterećenje učešćem u zadatku razmotrićemo nekoliko zadataka čitanja iz studije Hulstijn i Laufer (2001b). Zadatak čitanja sa razumevanjem teksta kod koga su nove reči izdvojene na marginama sa datim značenjima i kod koga se na pitanja iz razumevanja teksta može odgovoriti tako što se ne obraća pažnja na te reči, izaziva umerenu potrebu da se učenik usredsredi na reči date na marginama, a nema traženja i evaluacije. Zadatak čitanja i razumevanja sa rečima na marginama koje su potrebne za davanje odgovora na pitanja izazvaće jaču potrebu da se gledaju objašnjenja na marginama, jer tu potrebu nameće sam zadatak, ali neće izazavati ni traženje ni evaluaciju. Isti zadatak sa otklonjenim objašnjenjima sa margina izazvaće ne samo potrebu, već i traženje (jer je učenik procenio da su nepoznate reči potrebne i da se moraju pogledati u rečniku).

Prisustvo i odsustvo evaluacije mogu varirati zavisno od tipa reči i konteksta. Ako nepoznata reč ima samo jedno značenje, i ako kontekst dozvoljava direktnu interpretaciju, nema potrebe da se donosi odluka o njenom kontekstualnom značenju. Ako pak reč ima nekoliko značenja, čitalac mora da odabere ono koje ima smisla u kontekstu, što zahteva umerenu evaluaciju, s obzirom da se od učenika ne traži produkcija originalnog teksta.

Slede primeri zadataka pisanja iz studije (Hulstijn i Laufer, 2001b) i opterećenje učešćem koje izazivaju. Ovi primeri služe kao ilustracija načina na koji se dobija opterećenje učešćem u zadatku, odnosno načina na koji se vrednuju komponente potrebe, traženja i evaluacije u produktivnim zadacima, koji se po svojoj prirodi razlikuju od receptivih zadataka, kao što je, na primer, čitanje sa razumevanjem teksta. U jednom se od učenika može zahtevati da pišu originalne rečenice sa novim rečima, koje prevodi ili objašnjava nastavnik. Zadatak iazaziva umerenu potrebu, nema traženja, dok je evaluacija jaka, jer se nove reči uklapaju sa odgovarajućim kolokacijama u kontekstu koji generiše sam učenik. Ako se od učenika zahteva da napiše sastav i da u njega uključi neke od ciljnih reči na drugom jeziku, a nastavnik nije dao objašnjenje tih reči na drugom jeziku, već njihov ekvivalent na maternjem jeziku, takav zadatak izaziva umerenu potrebu i traženje, jer se reči na drugom jeziku moraju potražiti u rečniku, dok je evaluacija opet jaka, jer će reči biti upotrebljene u kontekstu koji je generisao sam učenik. Na samom kraju, možemo spomenuti slučaj pisanja sastava u kom učenik želi da izrazi koncepte čiji oblik na drugom jeziku ne zna. Tada je potrebno da ih potraži u dvojezičnom rečniku, a zatim upotrebi u sastavu, što izaziva jaku potrebu koju učenik sam sebi nameće, traženje i jaku evaluaciju.

Hulstijn i Laufer (2001a: 18) navode sledeću pretpostavku: „Ako su ostali faktori jednaki, zadaci koje kreira nastavnik/istraživač sa većim opterećenjem učešćem biće efektniji za zadržavanje vokabulara u pamćenju od zadataka sa manjim opterećenjem učešćem.

Tabela 1, koja je preuzeta iz studije koja poredi delotvornost tri tipa zadatka u usvajanju vokabulara i njegovom zadržavanju u pamćenju (Jovović, 2010), ilustruje vrednovanje komponenti zadataka i opterećenje učešćem koje oni izazivaju kod učenika.

Zadatak	Potreba	Traženje	Evaluacija
1.Čitanje i odgovaranje na pitanja sa datim novim rečima	+	-	-
2.Čitanje i popunjavanje praznina datim rečima	+	-	+
3.Pisanje sastava sa novim rečima čije je značenje dato	+	-	++

Tabela 1. (Jovović, 2010)**:** Primeri tipova zadataka i izraženost komponenti opterećenja

Napomena: U Tabeli 1 odsustvo komponente je obeleženo sa (-), umereno izražena komponenta nosi oznaku (+), a veoma izražena komponenta oznaku (++).

Osnovna pretpostavka autora je da zadržavanje dotada nepoznatih reči zavisi od stepena učešća u njihovom procesuiranju. Koncept opterećenja učešćem može naći primenu u kreiranju zadataka sa različitim stepenom potrebe, traženja i evaluacije, koji se potom mogu podvrgnuti empirijskoj proveri.

3.3. Hipoteza o opterećenju učešćem

Kao što je pomenuto u uvodnom delu, psiholozi Craik i Lockhart (1972) i Craik i Tulvig (1975) su bolje učenje povezali sa dubinom procesuiranja, ili stepenom obrade, odnosno kvalitetom pažnje koja se obraća na informacije. Konstrukt učešća rastavlja taj pojam obrade na dve komponente, kognitivnu (traženje i evaluaciju), i dodaje joj motivacionu komponentu (potrebe). Ovakav konstrukt podstiče istraživače i stručnjake iz prakse koji se bave učenjem i podučavanjem da opšte tradicionalne pojmove kao što su primećivanje, pažnja, elaboracija i motivacija operacionalizuju kao specifične komponente zadatka. Kada pažnju usmerimo ka faktorima zadatka, vidimo da se mogu javiti odvojeno, i u različitim kombinacijama, kao što je prikazano u Tabeli 1. Dakle, pregled studija kao što su Hulstijn i Laufer (2001b) ili Jovović (2010) pokazuje mogućnosti da se istražuje odnos između zadržavanja i različitih aspekata dubinske obrade, kreiranjem eksperimentalnih zadataka sa različitim opterećenjem učešćem.

S obzirom na to da u navedenim istraživanjima nije obraćana pažnja na prirodu zadatka koji se analizira, trebalo bi preispitati odnos konstrukta opterećenja učešćem i hipoteze o ulaznom sadržaju (Krashen, 1985), kao i odnosa prema hipotezi o izlaznom sadržaju u usvajanju drugog jezika (Swain, 1985, 1996). Hipoteza o opterećenju učešćem ne predviđa da će produktivan zadatak orijentisan ka autputu, kao što je pisanje sastava, dati bolje rezultate od zadatka orijentisanog ka inputu. Ona predviđa da će veće opterećenje učešćem u zadatku dovesti do boljeg zadržavanja u pamćenju. Da bismo ilustrovali ove tvrdnje uporedićemo opterećenje učešćem u jednom produktivnom o jednom receptivnom zadatku čiji učinak u usvajanju vokabulara je poređen u testu hipoteze o opterećenju učešćem u studiji Jovović (2010).

Hipoteza o opterećenju učešćem predviđa da će receptivni zadatak, čitanje sa traženjem novih reči prouzrokovati bolje usvajanje reči od produktivnog zadatka sa popunjavanjem praznina u tekstu, jer izaziva veće opterećenje učešćem. Takođe, prema konstruktu hipoteze Hulstijn i Laufer (2001a) ovaj receptivni zadatak i produktivni zadatak, kao što je npr. pisanje rečenica, biće jednako korisni za usvajanje vokabulara, jer je opterećenje učešćem koje izazivaju jednako. Pored toga, uticaj zadatka na usvajanje vokabulara ne zavisi od toga da li je u pitanju slušanje, usmeno izražavanje ili vizuelni sadržaj. Kod koncepta opterećenja učešćem, jedino su bitne motivaciono-kognitivne dimenzije zadatka, odnosno komponente potreba, traženje i evaluacija, dok se istraživači pozivaju da testiraju gore navedena predviđanja.

Kao korak ka kvantifikaciji opterećenja učešćem Hulstijn i Laufer (2001a) uvode pojam indeksa učešća, pomoću koga u zavisnosti od izraženosti komponenti procesuiranja ovim faktorima dodeljuju brojčanu vrednost, dok zbir tih vrednosti predstavlja indeks učešća, kao što je prikazano u tabeli 2 (Jovović, 2010). Primer računanja indeksa učešća u dva različita zadatka je preuzet iz studije Jovović (2010).

Zadatak	Potreba	Traženje	Evaluacija	Indeks učešća
Čitanje i popunjavanje praznina datim rečima	1	0	1	**2**
Pisanje sastava	1	0	2	**3**

Tabela 2. (Jovović, 2010): Primer računanja indeksa učešća kod dva tipa vežbanja

4. TESTOVI HIPOTEZE O OPTEREĆENJU UČEŠĆEM

4.1. Studije kao indirektna podrška hipotezi o opterećenju učešćem

U ovom odeljku dajemo pregled dosadašnjih istraživanja čiji rezultati pružaju podršku hipotezi o opterećenju učešćem. Pored brojnih studija koje direktno testiraju hipotezu o opterećenju učešćem postoje one studije koje joj indirektno pružaju podršku, jer njihovi rezultati pokazuju da su zadaci većeg opterećenja izazvali bolje usvajanje vokabulara i njegovo duže zadržavanje u memoriji od onih zadataka u kojima je ovo opterećenje bilo manje. Takva istraživanja su studije de la Fuente (2002), Laufer (2003) i Webb (2005).Ove studije pružaju podršku sledećim tvrdnjama: Zadaci sa većim opterećenjem učešćem u smislu potrebe, traženja i evaluacije prouzrokuju bolje usvajanje i zadržavanje vokabulara.

U mnogim studijama čitanje koje prate zadaci orijentisani ka rečima dovelo je do boljih rezultata od samog čitanja. Kada je dato dovoljno vremena za završavanje zadatka pisanja uz korišćenje novih reči, takav zadatak je bio efektniji od čitanja (Webb, 2005). U drugom eksperimentu, zadatak u kome se koriste nove reči u originalnim rečenicama bio je efektniji od čitanja tri rečenice sa novim rečima čije je objašnjenje dato na marginama ili su tražene u rečniku (Webb, 2005). Isto tako, korišćenje novih reči u originalnim rečenicama je bilo efektnije od čitanja kada su objašnjenja novih reči bila data na marginama (Laufer, 2003). Slično tome, nepoznate reči usvojene prilikom pregovaranja ciljnog vokabulara su bolje naučene od onih koje su naučene čitanjem (de la Fuente, 2002).

Iako se u ovim istraživanjima ne pominje hipoteza o opterećenju učešćem, možemo zaključiti da je u svima njima učinak zadataka sa većim opterećenjem učešćem bio bolji, što indirektno pruža podršku ovoj hipotezi.

4.2. Direktni testovi hipoteze o opterećenju učešćem

Hulstijn i Laufer (2001a) su sproveli dva paralelna eksperimenta u Holandiji i Izraelu. Studenti su dobili tri zadatka sa različitim opterećenjem učešćem. Grupi 1 je dat zadatak čitanja sa rečima objašnjenim na marginama, a nakon toga su im data pitanja vezana za razumevanje teksta. Pasivno i aktivno znanje ciljnih reči je testirano neposredno posle davanja zadatka i za dve nedelje. U oba eksperimenta Zadatak 3 (pisanje sastava) je bio najdelotvorniji kada je u pitanju usvajanje reči. U skladu sa predviđanjima hipoteze u hebrejsko-engleskom eksperimentu zadatak 2 (čitanje sa popunjavanjem praznina sa rečima datim na marginama) bio je efektniji od zadatka 1 (čitanja sa rečima datim na marginama), dok u

holandsko-engleskom eksperimentu zadatak 2 nije dao značajno bolje rezultate nego zadatak 1, što nije bilo u skladu sa predviđanjima hipoteze.

Empirijska provera hipoteze o opterećenju učešćem u usvajanju vokabulara u slušanju engleskog kao stranog jezika (Jing i Jianbin, 2009) obuhvatila je eksperimente u tri razreda koja su radila tri različite vežbe slušanja gradiranog opterećenja, a rezultati pokazuju superiornost zadataka sa većim opterećenjem učešćem.

Istraživanje Jovović (2010), sprovedeno na Šumarskom fakultetu u Beogradu, na kursu engleskog za posebne namene, takođe potvrđuje hipotezu, jer je vežba sa najvećim opterećenjem učešćem bila najefektija u usvajanju novog vokabulara u odnosu na čitanje sa razumevanjem i popunjavanje praznina u tekstu sa datim novim rečima.

U studiji Soleimani et al. (2014) su ispitivani neposredni i odloženi efekti tri vežbanja sa različitim opterećenjem učešćem. Iako se pisanje rečenica, kao vežba sa najvećim opterećenjem, pokazalo kao najdelotvornije u usvajanju vokabulara, efekat vežbi sa popunjavanjem praznina i čitanja sa razumevanjem nije bio statistički značajno različit, ali je i njihovo opterećenje učešćem bilo slično, a kod produktivnog zadatka znatno veće.

Rezultati istraživanja Douglas (2016) pokazuju znatno bolje usvajanje vokabulara pri većem opterećenju učešćem, ali i njegovo ograničeno zadržavanje u pamćenju nakon određenog vremena. Ova studija daje preporuku intenzivnim kursevima jezika u oblasti visokog obrazovanja da stave naglasak na usvajanje i zadržavanje vokabulara, a kursevima baziranim na udžbenicima da urade ponovnu procenu vežbanja i njihovu dopunu, kako bi izazvali odgovarajuće opterećenje.

Huang et al. (2012) su istraživali uticaj produktivnih vežbanja na nenamerno usvajanje vokabulara, i pronašli superiornost produktivnih zadataka u odnosu na čitanje. Ovakvi rezultati su ujedno potvrdili i pretpostavke hipoteze o opterećenju učenjem, jer su u ovom istraživanju produktivni zadaci izazivali veće opterećenje učešćem u odnosu na čitanje.

U studiji Keating (2008) hipoteza o opterećenju učešćem je delimično potvrđena, pošto su se zadatak 1 (čitanje sa rečima objašnjenim na marginama) i zadatak 2 (razumevanje teksta sa popunjavanjem praznina) pokazali efektnijim od zadatka 3 (pisanje rečenica) na odloženom testu.

Većina navedenih studija daje empirijsku podršku hipotezi o opterećenju učešćem u usvajanju vokabulara, jer zadaci sa većim opterećenjem utiču na bolje usvajanje leksema i njihovo duže zadržavanje u pamćenju.

4.3. Studije koje ukazuju na dodatne faktore uticaja

Tokom dugogodišnjeg testiranja ove hipoteze, ukazano je na niz elemenata koje je potrebno dodatno preispitati. Pored opterećenja učešćem, javlja se i niz drugih faktora faktora uticaja, koje bi trebalo uzeti u obzir pri kreiranju efektnih vežbanja.

Kohler (2014) koji se bavio perspektivom hipoteze o opterećenju učešćem daje pregled studija koje testiraju ovu hipotezu. U zaključku ove studije se navodi da na delotvornost zadatka pored opterećenja učešćem mogu dodatno uticati i drugi faktori, dok se među njima tip zadatka ističe kao glavni faktor uticaja.

I sami Hulstijn i Laufer (2001b) prihvatili su izazov da provere da li su produktivni ili receptivni zadaci superiorniji kada je opterećenje učešćem jednako, i pronalaze da je usvajanje i zadržavanje vokabulara bolje u zadacima pisanja sastava nego kod razumevanja teksta. Još neke studije (Keating, 2008; Webb, 2005) potvrđuju isto, ali pored opterećenja dodaju faktorima koji utiči na usvajanje vokabulara novu komponentu, odnosno vreme potrošeno na izradu zadatka. Webb (2005) zaključuje da je zadatak čitanja superiorniji u odnosu na zadatak pisanja, kada je na njih potrošeno isto vreme, ali je zadatak koji zahteva pisanje bio superiorniji kada je studentima bilo dato dovoljno vremena da ga urade.

Studija Haratmeh (2012) poredi receptivni i produktivni zadatak istog opterećenja učešćem, i zaključuje da produktivni zadaci bolje utiču na zadržavanje vokabulara zbog čega smatraju da, pored faktora potrebe, traženja i evaluacije, tip zadatka može biti značajan faktor uticaja.

Kim (2008) razmatra mogućnost da specifične komponente zadatka (potreba, traženje i evaluacija) pojedinačno ne doprinose jednako opterećenja učešćem. U istom duhu, Rayati i Yaqubi (2010) predlažu da se komponenta evaluacije preispita, dok Pulido (2009) smatra da tri faktora koja određuju dubinu razumevanja i obrade vokabulara nisu dovoljna da se njima prikaže sva složenost procesuiranja. Pored toga što Douglas (2016) navodi da je potrebno dodatno preispitati komponentu potrebe u motivaciono-kognitivnom konstruktu hipoteze o opterećenju učešćem, on smatra da hipoteza o opterećenju učešćem nailazi na potvrdu prilikom neposrednog usvajanja vokabulara, dok je kod dugoročnog usvajanja to ređe slučaj.

Pored opterećenja, Huang et al. (2012) kao faktore uticaja na delotvornost zadataka vide tip zadatka, vreme potrebno za njegovu izradu, žanr teksta i učešće novih reči u ukupnom broju reči teksta.

U gore navedenim istraživanjima se istraživači pozivaju na produbljivanje istraživanja sistematičnim testiranjem komponenti koje čine hipotezu o opterećenju učešćem i varijabli koje dodatno utiču na delotvornost zadatka. Iako tip zadatka predstavlja značajnu varijablu, razlika između produktivnih i receptivnih zadataka, kada se uzme u obzir vreme potrošeno na njih, i dalje ostaje nedefinisana.

5. ZAKLJUČAK

Potvrde hipoteze o opterećenju učešćem u zadatku su u početkom dvadesetprvog veka ponovo privukle pažnju na osporavane teorije iz kognitivne psihologije o dubini procesuiranja i elaboraciji iz sedamdesetih godina dvadesetog veka. Tačnije, ove studije su se usredsredile na pojam opterećenja učešćem u zadatku i ukazale na njegov značaj i upotrebljivost.

Ideja o nivoima obrade informacije bila predmet mnogobrojnih kritika, zbog nemogućnosti da se oni precizno, kvantitativno, odrede. Profesori primenjene lingvistike Hulstijn i Laufer 2001. godine koriste ovu teoriju o dubini procesuiranja leksičke informacije, kao osnovu za konstrukt opterećenja učešćem i prave pomak u kvantitativnom merenju komponenti opterećenja, tako što uvode određivanje indeksa opterećenja.

Potvrda da je koncept opterećenja vredan pažnje lingvista koji se bave usvajanjem vokabulara predstavljaju brojne studije koje su prethodile hipotezi o opterećenju učešćem. U najvećem broju njih, pokazalo se da je vežba sa temeljnijom obradom leksičke informacije bila efektnija u usvajanju vokabulara. To je bio slučaj i u istraživanjima koja su direktno testirala hipotezu o opterećenju učešćem.

Pored toga što najveći broj studija koje testiraju hipotezu o opterećenju učešćem potvrđuje njena predviđanja, one ukazuju na potrebu da se ispita niz dodatnih faktora koji utiču na usvajanje i zadržavanje vokabulara. Ovi dodatni faktori uticaja su tip zadataka, vreme potrebno za njegovu izradu, žanr teksta ili učešće novih reči u tekstu koji se savlađuje. Pored toga, u ovim studijama je predloženo da se preispita ravnomerni doprinos potrebe, traženja i evaluacije opterećenju učešćem u zadatku.

Postoji mogućnost pedagoške primene rezultata dobijenih određivanjem „opterećenja učešćem“ u lingvistici, pomoću koga se uspešno kreiraju efektna vežbanja namenjena usvajanju vokabulara. Ovakva primena potvrđuje smisao merenja opterećenja učešćem, čime se indirektno pruža podrška teorijama o dubini procesuiranja i elaboraciji iz kognitivne psihologije na kojima se zasniva pojam opterećenja.

Literatura

Baddeley, A.D. (1978). The trouble with levels: A reexamination of Craik and Lockhart's framework for memory research. *Psychological Review* 85,139–152.

Craik, F.I.M., Lockhart, R. S. (1972). Levels of Processing: A Framework for Memory Research. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 11, 671-684.

Craik, F.I.M., Tulving, E. (1975). Depth of Processing and the Retention of Words in Episodic Memory. *Journal of Expermental Psychology: General* 104 (3), 268-294.

De la Fuente, M.J. (2002).Negotiation and Oral Acquisition of L2 Vocabulary. *SSLA* 24, 81-112.

Douglas, V. (2016). Enhancing English academic vocabulary acquisition and retention in intensive English programs with the Involvement Load Hypothesis. *Theory and practice in language studies* 6 (12), 2237-2244.

Eysenck, M. W., Keane, M. T. (1990). *Cognitive psychology: a student's handbook*. Lawrence Erlbaum Associates Ltd.: Hove, UK.

Haratmeh, M.S. (2012). Involvement load and task type in task effectiveness: Two aspects of vocabulary knowledge. *International Journal of Academic Research* 4 (4), 86-116.

Huang, S., Eslami, Z., Willson, V. (2012). The Effects of Task Involvement Load on L2 Incidental Vocabulary Learning: A Meta-Analytic Study. *The Modern Language Journal* 96 (4), 544-557.

Hulstijn, J., Laufer, B. (2001a). Incidental Vocabulary Acquisition in a Second Language: The Construct of Task-Induced Involvement. *Applied Linguistics* 22 (1), 1-26.

Hulstijn, J., Laufer, B.(2001b). Some Empirical Evidence for the Involvement Load hypothesis in Vocabulary Acquisition. *Language Learning* 51 (3), 539-558.

Jacoby, L. L. (1983). Remembering the data: Analyzing interactive processes in reading. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 22, 485–508.

Jing, L., Jianbin, H.(2009). An Empirical Study of the Involvement Load Hypothesis in Incidental Vocabulary Acquisition in EFL Listening.. *Polyglossia* 16, 1-11.

Jovović, K. (2010). Focus on Vocabulary Acquisition and Effective Task Types. Master rad. Univerzitet u Beogradu Filološki fakultet.

Keating, G. D. (2008). Task Effectiveness and Word Learning in a Second Language: The Involvement Load Hypothesis on Trial. *Language Teaching Research* 12 (3), 365-386.

Kim, Y. (2008). The role of task-induced involvement and learner proficiency in L2 vocabulary acquisition. *Language Learning* 58, 285-325.

Kohler, T., B. (2014). Perspectives on the Involvement Load Hypothesis. *Enjoy Teaching Journal* 2 (3), 23-29.

Krashen, S. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Harlow: Longman.

Laufer, B. (2003). Vocabulary Acquisition in a Second Language: Do Learners Really Acquire Most Vocabulary by Reading: Some Empirical Evidence. *The Canadian Modern Language Review* 59 (4), 567-587.

McLeod, S. A. (2007). Levels of processing. Retrieved from www.simplypsychology.org/levelsofprocessing.html

Pulido, D. (2009). How involved are American L2 learners of Spanish in lexical input processing tasks during reading?. *Studies in Second Language Acquisition* 31, 31-58.

Rayati, R.A., Yaqubi, B. (2010). The Involvement Load Hypothesis and Vocabulary Learning: The effect of task types and involvement index on L2 vocabulary acquisition. *The Journal of Teaching Language Skills* 2 (1), 145-163.

Skehan, P. (1998). *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.

Soleimani, H. Rahmanian, M., Sajedi, K. (2014). A Revisit to Vocabulary Acquisition in Involvement Load Hypothesis. Paper presented at the Second Global Conference on Linguistics and Foreign Language Teaching LINELT-2014, December 11-13th, 2014. *Procedia – Social and behavioral sciences* (2015) 192, 388-397. United Arab Emirates: Dubai.

Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In: *Input in second language acquisition*. Eds. S. Gass and C. Madden. Rowley, MA: Newbury House.

———. (1996). Integrating Language and Content in Immersion Classrooms: Research Perspectives.*Canadian Modern Language Review* 52 (4).

Webb, S. (2005). Receptive and productive .vocabulary learning: The effects of reading and writing on word knowledge. Cambridge Journals Online. *Studies in Second Language Acquisition* 27 (1), 33–52.

LINGUISTIC AND PSYCHOLOGICAL BASES OF "LOAD"
IN THE UNDERSTANDING AND PRODUCTION OF LEXEMES

Summary

The topic of this paper is consideration of theoretical and linguistic bases of the term of the notion of "load" from cognitive psychology, which was transferred to applied linguistics as "involvement load" in the processing of information. Another goal of this study is to consider the extent of its application in second language acquisition. Views are presented that challenge "the theory of the depth of processing" and the applied linguistic studies that indirectly support it. In addition to the study that presents the "Involvement Load Hypothesis" with the assumption that higher-load tasks result in a better vocabulary acquisition, some studies which confirm higher effectiveness of exercises with a more elaborate processing of lexical information are presented. Regardless of the fact that it is not possible to precisely determine the level of processing and load, attention to the involvement load component has the potential in the teaching practice of courses focusing on vocabulary acquisition, while the better effect of higher-load tasks justifies the theories from cognitive psychology underlying the notion of load.

Key words: load concept, depth of information processing, involvement load, vocabulary acquisition.

Katarina Lazić
University of Belgrade, Serbia
Faculty of Forestry
katarina.lazic@sfb.bg.ac.rs

UDK 811.134.2'373.7
811.163.41'373.7

Анђелка Пејовић

О ДИНАМИЧНОСТИ И ЕКСТЕНЗИВНОЈ ЕКСПРЕСИВНОСТИ ПАРЕМИЈА (НА ПРИМЕРУ ШПАНСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)[1]

Рад представља још један осврт на теорију фразеолошког и паремиолошког континуума. Предмет истраживања су паремије, као периферне фразеолошке јединице, у оквиру којих се задржавамо на пословицама, афоризмима и антипословицама. Циљ рада је да се укаже на њихову продуктивност и динамичност, а корпус чине примери преузети са интернет страница и блогова. Анализа показује да се ове конструкције међусобно прожимају и да су подложне модификацијама односно дезаутоматизацији, која подразумева свесне и наменске измене у структури, којима се остварује експресивна, апелативна, афективна, а често и хумористичка и лудичка функција паремија. Закључује се да упркос истом или сличном облику и механизмима настанка међу наведеним типовима постоје значајне разлике, пре свега у погледу њихове функције у тексту.

Кључне речи: *фразеолошка јединица, паремија, пословица, антипословица, афоризам, динамичност*.

1. УВОД

У шпанској фразеологији су бројни радови којима се показује да је устаљеност, као једно од најважнијих својстава фразеолошких јединица, ипак релативна, али је могућа управо захваљујући стабилној структури и стандардизованости ових комбинација речи, с једне стране, и њиховој идиоматичности и експресивности са друге. Corpas Pastor (1996), Zuluaga (2001), García-Page Sánchez (2008), García Yelo (2012), Nenkova (2016) су тек неки од аутора који пишу о модификовању фразеолошких јединица. *Модификација, дезаутоматизација, деслексикализација*, али и *манипулисање* и *дисторзија* најчешћи су термини којима се указује на свесне, наменске измене у структури фразеолошких јединица, које као такве имају експресивну, апелативну, афективну, а често и хумористичку и лудичку функцију. Све наведено показује да су фразеолошке структуре динамичне.

У некима од претходних радова такође смо указали на динамичност фразеолошких јединица указавши на њихову употребу у измењеном облику у новинском језику (Pejović 2007) и на постојање фразеолошког континуума, у оквиру којег долази до транспоновања једних фразеолошких структура у друге – колокација у фраземе, с једне стране фразеолошког континуума, и пословица у фраземе, са друге (Pejović 2010b, 2015). Говорећи о паремиолошком континууму, а на примеру шпанских, српских и словеначких паремија, Pejović и Pihler Ciglič (2017) дискутују о гносеолошком релативизму ових устаљених конструкција и осветљавају разлоге мање употребе пословица, као паремија првог реда, у корист афоризама, као паремија другог реда, или паремија новог доба.

Овим радом желимо да се још једном осврнемо на теорију фразеолошког и паремиолошког континуума, која неминовно подразумева и модификовање фразеолошких и, уже, паремиолошких јединица, како бисмо илустровали и нагласили динамичност ових устаљених конструкција, примерима из шпанског и српског језика. Иако ћемо у раду показати примере модификованих фразе-

[1] Рад је настао у оквиру научног пројекта број 178014 (*Динамика структура савременог српског језика*), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

олошких јединица, и то оних периферних – паремија, нагласак није на самој дезаутоматизацији него на типовима структура, њиховој продуктивности и изазваним ефектима.

За потребе овога рада прикупљен је један хетероген корпус, а примери су преузети пре свега са интернет страница и блогова. Имајући у виду њихов облик, структуру и комуникативну вредност, настојали смо да уочимо специфичности, како бисмо их на неки начин груписали.

2. ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Као што се може видети из многобројних радова из области фразеологије, фразеолошке јединице су устаљене комбинације две или више пунозначне речи са јединственим значењем, које није једнако збиру појединачних значења лексема које су налазе у њиховом саставу. Осим устаљене структуре и јединственог идиоматичног значења ове јединице одликује и стандардизованост у језичком систему и експресивност. Термин фразеолошка јединица заступљен је и у шпанској и у српској фразеологији, али у шпанској фразеологији преовладава поимање фразеологије, а отуд и фразеолошке јединице, у ширем смислу. Наиме, међу шпанским фразеолозима је готово општеприхваћено тумачење и класификација фразеолошких јединица G. Corpas Pastor (1996), чије постулате следимо и ми. Ауторка употребљава генерички термин *фразеолошке јединице*, у оквиру којих разликује *фраземе* (*locuciones*), као централну категорију, а затим *колокације* (*colocaciones*) и *фразеолошке исказе* (*enunciados fraseológicos*), као периферне категорије. У фразеолошке исказе убраја паремије и рутинарне, дискурсне формуле. У српској фразеологији, фразеолошке јединице подразумевају пре свега *фраземе* (*locuciones*).[2]

Будући да смо у више наврата писали о колокацијама и односу колокација и фразема, укључујући и њихову продуктивност и модификације које трпе (нпр. Pejović 2010a,b, 2015), сада ћемо пажњу посветити једном типу фразеолошких исказа – паремијама.

2.1. Паремије

Паремија се најчешће јавља као синоним за пословицу или изреку. Међутим, овим појмом се обухватају и друге структуре сличне пословицама, и то афоризам, сентенца/сентенција, максима итд. Типове паремија је готово немогуће прецизно разграничити. Пословица је паремија *par excellance*; то је „сажета, завештајна формулација искуства, језгровито изречено опажање прихваћено у традицији" (Živković 2001). Афоризам је својеврсна уметничка варијанта пословице: духовит је, садржајно збијен и мисаоно густ, носи неку општеважећу, дубоку мисао, досетку, мудрост, правило или искуство (Živković 2001). Сентенца или сентенција је „кратка и сажета изрека моралног садржаја или мудра поука која се може применити на различита човекова животна искуства. (...) обично обухвата мисли и изреке на латинском језику, јер су, још од средњег века и ренесансе, главни извор сентенци била дела античких књижевника и филозофа" (Popović 2007). Максима је „1. мудра изрека, правило за живот, основно начело или главни принцип у животу и раду, гесло, идеја-водиља итд. 2. Рефлексивни и књижевни облик универзалне садржине, у старом веку популаран у источним књижевностима, пре свега у индијској и кинеској (...) Максима се често употребљава као синоним за пословицу, сентенцу, афоризам, гному итд." (Popović 2007).

Као што смо показали у претходним радовима (нпр. Pejović 2013, 2015), свака заједница генерише сопствене паремије, условљене специфичним околностима, али и географским и друштвеним амбијентом, у складу са пословицама *Иде време носи бреме, A nuevos tiempos, nuevas costumbres* ('нова времена, нови обичаји'). Већ једноставним прегледом садржаја на интернету, укључујући и оне на друштвеним мрежама, примећујемо генерисање нових паремија и њихову динамичност, која је често условљена управо друштвеним амбијентом односно променама у друштву.

[2] Више о термину фразеолошка јединица у српском вид. у Mršević-Radović 1987, а о поимању фразеологије у шпанској и српској лингвистици вид. у Pejović 2015.

2.2. Пословице и антипословице

У Pejović (2007) смо писали о фразеолошким јединицама у новинском дискурсу у шпанском језику и показали да новинари често прибегавају овим устаљеним структурама (пре свега фраземима, али и пословицама), како би привукли пажњу читалаца, приближили им и занимљивије дочарали неки догађај, уверили читаоца у нешто итд. Ево примера употребе једног фразема и једне пословице:[3]

Шпански фразем	Шпански фразем у контексту
ponerse manos a la obra („бацити се на посао“)[4]	*Medio año después, los políticos* se han puesto manos a la obra *e intentan por lo menos impedir que la organización distribuya panfletos informativos en la calle.* (*El Mundo,* 11/08/2007) („Након пола године, политичари *се бацају на посао* и барем покушавају да спрече да [поменута] организација дели информативне летке по улици.“)

Шпанска пословица	Шпанска пословица у контексту
Nunca llueve a gusto de todos. (‘никада не пада киша свима по вољи’, „свету је тешко угодити“)	Nunca llueve a gusto de todos *en el PSOE.* (*ABC*, 14/08/2007) („У *PSOE се* никада *не може свима угодити*.“)

Фразеолошке јединице се употребљавају како у самом тексту, тако и у насловима новинских чланака, као што је случај са следећом пословицом:

Шпанска пословица	Шпанска пословица у контексту
Matar dos pájaros de un tiro. (‘убити две птице једним пуцњем’, *Убити једним ударцем две муве*)	*Dos pájaros de un tiro.* (*El Mundo,* 14/08/2007) („Једним ударцем две муве“)

Такође смо показали да се фраземи и пословице употребљавају и у модификованом облику у новинском језику. Ево примера само једне пословице[5]:

Шпанска пословица	Шпанска модификована пословица у контексту
Con la iglesia hemos topado (‘срели смо се / сударили смо се са црквом’, „наишли смо на проблем“)	*Pero* con la Administración hemos topado. (ABC, 11/08/2007) (‘Али срели смо се / сударили смо се са администрацијом’, „имамо проблем са администрацијом, наишли смо на административне проблеме“)

И Nenkova (2016: 40) наводи да су паремиолошке структуре, услед свог стереотипног карактера, веома погодне за модификовање, а посебно за замену устаљених лексема другим. Ауторка је своје истраживање о трансформацијама фразеолошких структура уопште засновала на

[3] За више примера вид. Pejović 2007.

[4] У раду ћемо у загради, под наводницима представљати значења конструкције, полунаводнике ћемо користити за дословно значење, а у курзиву ћемо писати еквиваленте у другом језику.

[5] Наводимо и два занимљива примера из рекламног дискурса: *Покажи ми пријатеља и рећи ћу ти ко си* (реклама за Амстел пиво), *Ко о чему, банке о поверењу* (реклама за банку).

шпанском књижевном, новинском и публицистичком корпусу. Ево неколико примера и из њеног корпуса (Nenkova 2016: 41-47):

Шпанска пословица	**Шпанска модификована пословица**
Más vale prevenir que curar (*Боље спречити него лечити*)	*Más valía prevenir que lamentar* ('боље је било спречити него жалити') (Atxaga, *Obabakoak*, 1990: 141).
Las apariencias engañan ('изглед вара', *Није злато све што сија*)	(…) Ya veo que *las fachadas engañan* ('видим већ да *фасада вара'*)) (Dueñas, *La Templanza*, 2015: 177)
Quien siembra vientos, recoge tempestades ('ко сеје ветрове, жање олује', *Ко се с ватром игра, од ватре и страда*)	(… *quien siembra vientos recoge torres gemelas* ('ко сеје ветрове жање куле близнакиње') (Pérez-Reverte, *No me cogeréis vivo*, 2006: 148)
A falta de pan, buenas son tortas ('кад нема хлеба, добре су и лепиње')	*A falta de pies, bien vale la cabeza* ('кад нема ногу́, добра је и глава')[6] (*El País*, 29/10/2006: 56)
Mucho ruido y pocas nueces ('много буке а мало ораха')	*Mucho ruido y pocas casas* ('много буке а мало домова')[7] (Jerónimo Andreu, *El País*, 21/04/2013)

Barta (2005[8]: 140, *apud* García Yelo 2012: 2), уочава да је „дезаутоматизована пословица пародија пословице у њеном канонском или најпрепознатљивијем облику, паремиолошка имитација са комичним или лудичким ефектом, иза којег можемо да препознамо конкретну паремију или паремиолошку шему, коју Gómez Jordana (2006)[9] назива *пословичним калупом*".[10] Дезаутоматизација је, као што смо већ рекли, могућа захваљујући пре свега двема основним одликама паремија и фразеолошких јединица уопште, а то су устаљеност и идиоматичност (Corpas Pastor 1996, García Yelo 2012, Nenkova 2016). Али, још два фактора чине фразеолошке јединице уопште, а пословице и изреке посебно, погодним за модификације, којима се постижу посебни дискурзивни ефекти (García Yelo, 2012). Први фактор је чињеница да су, као мале (фолклорне) форме, које често одликује рима, пословице и изреке успеле да опстану кроз векове и постану неизоставни део колективног сећања одређене језичке односно културне заједнице. Други фактор је веома изражена комуникативна и прагматичка функција пословица, као изузетно садржајних структура, упркос или, рекли бисмо, управо захваљујући њиховој сажетој форми. Navarro Bartons (2009[11]: 94, *apud* García Yelo 2012: 2) чак сматра да дезаутоматизација доприноси очувању, опстанку пословице и јача њен паремиолошки статус, будући да пословица управо својим измењеним обликом успева да привуче пажњу читаоца / слушаоца / саговорника, који иза модификованог исказа препознаје устаљену структуру, дубоко укорењену у културној заједници којој припада. Износи да је дезаутоматизација паремија могућа управо захваљујући њиховом познавању и дубоко укорењеном „колективном паремиолошком сећању".

Да се модификоване пословице не јављају искључиво са хумористичким и ироничним призвуком показује њихова употреба и у другим ситуацијама. Тако се осим на интернет страницама примери могу наћи и у насловима академских радова. У овим случајевима је њихова употреба

[6] У питању је наслов новинског чланка у коме се извештава о головима постигнутим главом.

[7] Наслов новинског чланка у коме се говори о становима које су банке, по налогу Владе, ставиле на располагање најугроженијим грађанима.

[8] У питању је следећи рад: Barta, P. (2005). Au pays des proverbes, les détournements sont rois. Contribution à l'étude des proverbes détournés du français (I). *Paremia*, 14: 139-152.

[9] У питању је следећа докторска дисертација: Gómez-Jordana Ferary, S. (2006). *El proverbio: hacia una definición lingüística. Estudio semántico de los proverbios franceses y españoles contemporáneos.* Tesis Doctoral. Madrid: Universidad Complutense de Madrid.

[10] Ипак, García Yelo (2012) сматра да није свака модификација паремије пародија.

[11] У питању је следећи рад: Navarro Brotons, M.ª L. (2009). Enunciados paremiológicos desautomatizados en francés y en español. Problemas de traducción: estudio de un corpus periodístico. En *Fijación, desautomatización y traducción* (P. Mogorrón Huerta y S. Mejri, dirs.), Alicante: Universidad de Alicante, 95-108.

двоструко условљена: док с једне стране указују на тему о којој је реч, са друге привлаче пажњу читалаца управо паремиолошком конструкцијом, као општепознатом. У наставку износимо пар примера:

Colocando *se entiende la gente*: *el desarrollo de la competencia colocacional en español* < *Hablando se entiende la gente* (*'колоцирајући* се људи разумеју' < 'разговарајући се људи разумеју', наслов једног рада А. Пејовић)

Dime cómo ironizas y te diré cómo eres. Una aproximación paradigmática a la ironía < *Dime con quién andas y te diré quién eres* ('кажи ми како исказујеш иронију и казаћу ти ко си'' < 'кажи ми с ким си, рећи ћу ти ко си' (*С ким си, такав си*), наслов тематског зборника чији су уредници L. Ruiz Gurillo и X.A. Padilla García).

У Pejović (2015: 214) смо изнели запажање да су пословице, као паремије у ужем смислу, у данашње време свакако знантно мање заступљене у говору него некада, али и да су присутне у нешто другачијем облику. Наиме, осим што се у различитим функционалним стиловима појединачне пословице модификују (а што се може приписати креативности аутора, којој прибегавају како би привукли пажњу читалаца), наилазимо и на пословице које се модификоване понављају, са шаљивим, чак и ироничним призвуком, што значи да су изгубиле поучну и етичку компоненту која одликује изворне пословице. Модификоване пословице се називају и *антипословице* (*Antisprichwort*, *Anti-proverbs*), а термин је 1982. године увео Волфганг Мидер (*Wolfgand Mieder*). Luque Durán (2009) износи да су антипословице односно *контрапословице* (*contrarrefranes*) универзалан феномен, присутан у свим језицима. Ево неколико примера свима већ познатих шаљивих антипословица у шпанском и српском језику:

Шпанска пословица	**Шпанска антипословица**
A quien madruga, Dios le ayuda. ('ко рани, Бог му помаже', *Ко рано рани, две среће граби*)	*Al que madruga, le ha de gustar la siesta* ('ко рани, воли да одспава (у току дана)')
Haz bien y no mires a quién ('чини добро и не гледај коме')	*Hazlo bien y no mires con quién* ('уради то добро и не гледај с ким')
El que ríe último, ríe mejor ('ко се задњи смеје, најбоље се смеје', *Ко се задњи/ последњи смеје, најслађе се смеје*)	*El que ríe último, no entendió el chiste* ('ко се последњи смеје, није разумео виц')

Српска пословица	**Српска антипословица**[4]
Ко рано рани, две среће граби.	*Ко рано рани, цео дан зева / цео дан му се спава.* *Ко рано рани, или је пекар или је будала.* *Ко рано рани, није директор.*
Ко другом јаму копа сам у њу упада / сам ће у њу упасти.	*Ко другоме јаму копа, тај је физикалац / земљорадник / гробар.*
Оно што можеш данас, не остављај за сутра / Што се данас може учинити, не остављај за сутра.	*Што можеш сутра, не остављај за данас.*

Luque Durán (2009: 114) запажа да се антипословице односно контрапословице са комичним ефектима нарочито јављају у вицевима, језику реклама, новинским насловима, насловима књига и филмова, али да и друштвена дешавања некада имају свој одраз у овим конструкцијама. Сматра да шпанске антипословице не садрже истанчане промене смисла нити су у њима у значајној мери заступљене игре речи. Наводи и да су честе контрапословице у којима чак и нема алтерација оригиналног садржаја, већ се порука пословице реформулише пуким понављањем истог елемента

[12] Преузимамо примере са: https://vukajlija.com/forum/teme/4642-antiposlovice.

(*El que ríe último* ***ríe después*** < *El que ríe último,* ***ríe mejor***), заменом једног гласа другим (*Sobre* ***b****ustos no hay nada escrito* < *Sobre* ***g****ustos no hay nada escrito*), заменом једног синтаксичког елемента другим (*Haz****lo*** *bien y no mires* ***con*** *quién* < *Haz bien y no mires* ***a*** *quién*), а некада употребом риме тамо где је у оригиналној пословици нема (*Dime con quién* ***andas****, y si es buena me la* ***mandas*** < *Dime con quién andas y te diré quién eres*), итд.[13] Подсећа и да су у бројним шпанским контрапословицама присутни елементи који упућују на сексуалну конотацију (Luque Durán 2009: 115).

Оташевић (2011: 2) наводи да су српске антипословице углавном оријентисане ка политичким и друштвеним темама, мада је некада у њима у питању само игра речи. То уједно значи, како каже, да је за њихово разумевање потребно познавање друштвеног и језичког контекста у којем су настале. Према Оташевићу (2011: 2),

> антипословице су експресивни изрази настали као резултат врло различитих структурно-семантичких трансформација не само пословица, већ и изрека, крилатица, афоризама, познатих политичких парола, фраза, изјава и еуфемизама. Обично се користе за сатирично, иронично или хумористичко коментарисање одређене ситуације, догађаја, личности и слично.

Неке пословице се показују као погодни обрасци за модификацију и творбу антипословице, и веома су продуктивне. То је случај, пре свега са бинарним паремијама, као на пример *Dime con quién andas y te diré quién eres*[14] (*С ким си такав си*). У наставку ћемо да наведемо тек по неколико примера, јер су веома бројни:

Шпанска пословица	**Модификоване пословице**
Dime con quién andas y te diré quién eres	*Dime qué comes y te diré quién eres* (‘кажи ми шта једеш и казаћу ти ко си’) https://cincodias.elpais.com/cincodias/2013/07/30/sentidos/1375207079_906217.html 11/11/2017 *Dime cómo es tu letra y te diré cómo eres* (‘кажи ми какав ти је рукопис и казаћу ти какав си’) https://www.cookingideas.es/caligrafia-20130904.html 11/11/2017 *Dime qué color te gusta y te diré quién eres* (‘кажи ми коју боју волиш и казаћу ти ко си’) https://www.youtube.com/watch?v=48830sDoBP8 11/11/2017 *Dime cómo hablas y te diré cómo eres* (‘кажи ми како говориш и казаћу ти какав си’) https://lamenteesmaravillosa.com/dime-como-hablas-y-te-dire-como-eres-8-tipos-de-personalidad 11/11/2017 *Dime qué imagen te gusta y te diré quién eres* (‘кажи ми која слика ти се допада и казаћу ти ко си’) http://quiz.upsocl.com/dime-que-imagen-te-gusta-y-te-dire-quien-eres/ 11/11/2017 *Dime dónde vives y te diré cómo eres* (‘кажи ми где станујеш и казаћу ти какав си’) http://www.elmundotoday.com/2017/03/dime-donde-vives-y-te-dire-como-eres/ 11/11/2017 *Dime cómo es tu forma de besar ¡y te diré cómo eres!* (‘кажи ми како љубиш и казаћу ти какав си!’) http://www.todo-mail.com/content.aspx?emailid=5107 11/11/2017 *Enséñame cómo escribes y te diré cómo eres* (‘покажи ми како пишеш и казаћу ти какав си’) http://www.europapress.es/sociedad/noticia-ensename-escribes-te-dire-eres-20141003114452.html 11/11/2017

И у српском језику наилазимо на већи број модификованих структура исте бинарне конструкције као у шпанском, иако је њен српски еквивалент *С ким си, такав си*:

- *Покажи ми како једеш и рећи ћу ти ко си* https://zena.blic.rs/porodica/pokazi-mi-kako-jedes-i-reci-cu-ti-ko-si/cb73ter 11/11/2017

[13] Примере не преводимо јер се у већини њих, услед реализованих модификација, губи смисао у дословном преводу.

[14] Још је чувени шпански филозоф и есејиста Хосе Ортега и Гасет (*José Ortega y Gasset,* 1883-1955) употребио ову пословицу у модификованом облику *Dime cómo te diviertes y te diré quién eres* (‘кажи ми како се забављаш и казаћу ти ко си’).

- *Кажи ми како спаваш, рећи ћу ти ко си* http://zena.blic.rs/zdravlje/kazi-mi-kako-spavas-reci-cu-ti-ko-si/j7g9skk 11/11/2017
- *Кажи шта читаш и рећи ћу ти ко си* http://bgonline.rs/kazi-sta-citas-i-reci-cu-ti-ko-si-viktor-lazic/ 11/11/2017
- *Покажи ми какав сат носиш и рећи ћу ти ко си* https://www.muskimagazin.rs/trend/satovi/pokazi-mi-kakav-sat-nosis-i-reci-cu-ti-ko-si 11/11/2017
- *Реци ми где пијеш и рећи ћу ти ко си* http://wannabemagazine.com/reci-mi-gde-pijes-i-reci-cu-ti-ko-si/ 11/11/2017
- *Кажи ми омиљену животињу и рећи ћу ти ко си*[15] http://www.novosti.rs/vesti/zivot_+.303.html:574812-Kazi-mi-omiljenu-zivotinju-i-reci-cu-ti-ko-si 11/11/2017

Налазимо и занимљиве модификације пословице *Ко рано рани, две среће граби*:

Српска пословица	**Модификоване пословице**
Ко рано рани, две среће граби	*Ко рано рани – стигне на преглед* http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/56/srbija-danas/967814/ko-rano-rani---stigne-na-pregled.html 11/11/2017 *Ко рано рани две среће граби? Па баш и не!* (...) http://www.kurir.rs/zabava/doktor/1626625/ko-rano-rani-dve-srece-grabi-pa-bas-i-ne-naucnici-dosli-do-drugacijeg-otkrica 11/11/2017 *Научници тврде да ко рано рани, ништа добро не граби* http://frontal.rs/naucnici-tvrde-da-ko-rano-rani-nista-dobro-ne-grabi/ 11/11/2017 *Ко рано рани, два семинара граби* http://zelenaucionica.com/ko-rano-rani-dva-seminara-grabi/ 11/11/2017

Анти- односно контрапословице се могу тумачити као нека врста „обмане“, „прекршаја“, јер полазе од нечега што се сматра друштвеним и моралним начелом, које се нарушава променом структуре или саставних елемената, чиме један већ устаљен и стандардизован садржај мења смисао. И, занимљиво је управо то нарушавање онога што је конвенционално и устаљено, као и лакоћа с којом се то постиже, јер је некада довољно само заменити један глас другим или променити ред речи (Luque Durán 2009: 114).

2.3. Пословице и афоризми

Када се погледају примери модификованих пословица или антипословица, поставља се питање да ли се оне и на који начин разликују од афоризама. У наставку наводимо примере афоризама заснованих управо на пословици, што је један од основних механизама стварања антипословица.[16]

[15] У овом случају тема су и родне улоге, јер се показује да мушкарци бирају „мужевније“ животиње (нпр. тигар, медвед), а жене питомије.

[16] Иако се у овом раду не бавимо типовима модификација, примери илуструју и *интерне* (модификације у структури) и *екстерне* „трансформације / модификације“ (модификације семантичког садржаја уз помоћ контекста) (Corpas Pastor 1996: 235-256), а често и обе истовремено.

Шпанска пословица	Шпански афоризам који садржи пословицу / антипословицу[17]
Hablando se entiende la gente (‘разговарајући се разумеју људи’)	*Hablando se malentiende la gente* (‘разговарајући се *неразумеју људи’*) (Andrés Ortiz-Osés)
El amor es ciego (‘љубав је слепа’)	*El amor es ciego, pero acaba viendo* (‘љубав је слепа, али на крају прогледа’) (Andrés Ortiz-Osés)
Ojos que no ven, corazón que no siente (‘очи које не виде, срце које не осећа’, *Далеко од очију, далеко од срца*)	*Corazón que no siente: ojos que no ven* (‘срце које не осећа: очи које не виде’) (Andrés Ortiz-Osés)
Por la boca muere el pez (‘риба на уста умире’)	*Por la boca muere el pez y el escritor de aforismos* (‘риба на уста умире, и писац афоризама’) (Ramón Eder)
La fe mueve montañas (‘вера покреће планине’)	*La fe mueve patrañas* (‘вера покреће измишљотине’) (José Luis Morante)

Српска пословица	Српски афоризам који садржи пословицу / антипословицу[18]
Ко лаже, тај и краде.	*Ко лаже, тај и краде. Ако поштује страначку дисциплину.* (Слободан Симић)
Време лечи све.	*Време лечи све. Зато се у амбуланти чека сатима.* (Срђан Динчић)
Правда је спора, али достижна.	*Кад је правда брза, онда је недостижна.* (Александар Чотрић)
Ћутање је злато.	*Мудри најупорније ћуте када им се ћутање плаћа као злато.* (Јане Атанасов) *Ако је ћутање злато ја ћу још дуго живети од љубави.* (Павица Вељовић)
У лажи су кратке ноге.	*У лажи су кратке ноге, али најбрже обиђу чаршију.* (Весна Денчић)

И примери афоризама који не садрже никакву пословицу показују практично исти комуникативни потенцијал и исту сврху: да подстакну читаоца на промишљање и преиспитивање онога на шта афоризам указује.[19]

Шпански афоризми[20]

El silencio es políglota (‘тишина је полиглота’) (Carlos Edmundo de Ory)
La ironía delata a los cuerdos (‘иронија одаје мудре’) (Ramón Eder)
Cuánto debemos crecer para pasar inadvertidos (‘колико треба да порастемо да бисмо прошли незапажено’) (Erika Martínez)
Brevedad, cuán larga eres. (‘краткоћо, дуга ли си’) (Andrés Neuman)

Српски афоризми[21]

Ован је харизматична личност. Цело стадо иде за њим. (Александар Чотрић)
Опустите се. Не прети нам никаква будућност. (Весна Денчић)
Земља је враћена сељацима, али их није затекла тамо. (Раде Ђерговић)
Забрињава нас њихово ментално стање. Почели су да мисле својом главом. (Раде Ђерговић)

[17] Примери шпанских афоризама преузети су из González 2013.

[18] Примери су преузети са http://www.aforizam.com.

[19] Веома је занимљиво и питање (не)преводивости афоризама. На пример, *Amor hay también en amoríos, amores, desamor.* (Ángel de Frutos Salvador), *Prefiero tener un pasado a vivir en subjuntivo* (Carmen Camacho), *Del yo, el menos* (Andrés Trapiello) итд.

[20] Примери шпанских афоризама су преузети из González 2013.

[21] Примери у српском језику преузети су са: http://www.aforizam.com

Посебно су занимљиви, услед своје бриткости, афоризми политичке садржине, који су веома бројни, нарочито у српском језику:

Шпански афоризми[22]	*Mejor no probar el poder: podría gustarnos* ('боље је не пробати моћ: могла би да нам се свиди') (Carlos Castilla del Pino) *La política es la matemática del poder* ('политика је математика моћи') (Ángel Guinda) *Un político es un ciudadano menos* ('политичар је један грађанин мање') (Ramón Eder) *No se puede ser ingenioso impunemente* ('не може се бити довитљив некажњено') (Ramón Eder) *La lucha por el poder suele ser terrible, pero la lucha por las migajas del poder es siempre patética* ('борба за моћ је обично грозна, али је борба за мрвице моћи увек патетична') (Ramón Eder)
Српски афоризми[23]	*Они знају шта народ хоће. Зато народ нико и не пита.* (Срба Павловић) *Цензура је укинута – јер је све под контролом.* (Срба Павловић) *Одрастао сам у комунизму, што је само по себи успех.* (Владан Сокић) *Грађани су носиоци власти. Носе политичаре на грбачи.* (Жељко Марковић) *Демократија је једнака за све. Разлика је само у дужини ланца.* (Павица Вељовић) *Између бивших република Југославије не постоји платни промет. Због тога никако да сведемо рачуне.* (Деана Саиловић) *Нашу гласачку машину покреће фосилно гориво.* (Деана Саиловић)

González (2013) износи да постоје два типа афоризама: класични и модерни. Док је класични афоризам близак или чак истоветан максими или сентенци, по свом дидактичком и аристократском карактеру, односно по томе што у виду кратке формулације износи одређену животну истину, у дидактичке сврхе (Gutiérrez Pérez у Pérez Romero 2012: 170), а чак би се могло рећи и да је прескриптивног карактера, модерни афоризам је сасвим супротно томе. У питању је облик који припада конкретном субјекту, конструкција која представља „парцијалне и провизионалне истине, својствене аутору и конкретном тренутку и околности, којима тежи да се прикаже једно размишљање у акцији, ослобођено сваког логичко-реторичког везивања" (González 2013: 27). За ауторке Munguía Zatarain и Rocha Romero (2003: 316) афоризам је „врста дискурса који бисмо могли да окарактеришемо као интригантан, изазован, будући да претендује да унесе сумњу, продре у оно што је чврсто, како би дао на значају ономе што је неизвесно, оном другом, скривеном; да би то постигао, стиче се утисак да формулише велику истину – иако сви знамо да није нужно тако – да би преиспитао и довео у сумњу те истинитости и идеје претходно конципиране, уз то изазивајући неизвесност. И тако, док пословице представљају народно знање (Corpas Pastor 1996), афоризми су резултат веома брижљиво и одмерено грађене језичке конструкције, чије основне одлике су кратка форма, концизан садржај и способност сугерисања (González 2013: 33). Афоризам је мисаоно густог садржаја и „омогућава максималну семантичку експанзију уз употребу минималног броја речи" (González 2013: 37). И, иако су у питању наизглед затворене и закружене структуре, оне су, у ствари, отворене, јер читаоце позивају на размишљање, промишљање, преиспитивање, а помоћу ироније, парадокса, игре речи и другим семантичким механизмима (González 2013: 36).

Нове технологије и друштвене мреже значајно доприносе распрострањености афоризама. Један од разлога лежи у томе што су поруке које се размењују путем друштвених мрежа условљене малим бројем карактера, због чега су милиони људи усмерени на сажету али садржајну комуникацију (Martínez 2012: 16).[24] Штавише, „чини се да афоризам мири књижевно ствара-

[22] Примери шпанских афоризама су преузети из González 2013.

[23] Преузимамо примере са: https://www.aforizam.com и https://www.aforizmi.org

[24] Више истраживања показује значај *Твитера* за распрострањеност али и творење афоризама, будући да је на овој друштвеној мрежи број карактера који се могу употребити ограничен на 140 (*Al buen twitero, 140 caracteres bastan*

лаштво и филозофско и морално размишљање са захтевима брзог темпа савременог живота, у коме све мање људи посвећује време читању обимних дела“ (Brander 2015: 20). Услед свега тога, афоризми су, изгледа, „идеалан начин да се досегну филозофске дубине без много муке“ (Fraguas 2011).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду су представљене две врсте паремија – пословице и афоризми, али и једна међукатегорија, антипословице.

Пословица је заснована на поновљеним искуствима у једној друштвено-културној заједници и као таква носи одређену поуку. Иако је првобитно преношена усменим путем, своје место је нашла и у писаном језику, не само у паремиолошким збиркама, већ и у књижевности, а у савремено доба и у медијима.

Афоризам почива на конкретним ситуацијама, људима, контекстима, дешавањима, и позива на промишљање и преиспитивање, јер у читаоцима / слушаоцима буди сумњу, неизвесност. Иако афоризми постоје, практично, од када и пословице, снага њиховог садржаја нарочито долази до изражаја у новије доба, са развојем критичке свести и развојем друштва. Књижевна дела, збирке афоризама, бројни блогови, интернет странице и друштвене мреже, ризнице су у којима можемо да нађемо ове кратке књижевно-филозофско-језичке форме.

Антипословицом сматрамо модификовану пословицу превасходно шаљивог карактера. Њен садржај је, као што показује префикс *анти-*, супротан ономе што је изражено значењем пословице или је пак пародија садржаја, што у афоризмима није случај. Модификоване пословице и фраземи се јављају и у књижевним, новинским и пропагандним текстовима, као и у говорном језику, али је њихов циљ да привуку пажњу читалаца / саговорника и појачају садржај поруке. У питању су, тако, „једнократне“ модификације, тачније „креације“, иако неке од њих могу да заживе и постану део језичког наслеђа једне друштвене заједнице. Према томе, сматрамо да није свака модификована пословица антипословица.

Када је у питању модификација пословица унутар афоризма, она је условљена другим факторима у односу на антипословицу и има другу сврху. Пре свега, модификација је у овом случају екстерна, што значи да нема нужно измена у структури пословице, него се она надограђује новим садржајем, или се њен садржај спецификује, те настаје игра са пренесеним и дословним значењем. Аутори се у афоризмима такође поигравају самим језиком, на пример путем игре речи, полисемије, хомонимије и слично, али не у хумористичке сврхе, већ и када користе елементе хумора, то чине како би садржај учинили сликовитијим, снажнијим.

Антипословице и афоризми, као и модификоване пословице уопште, можда се могу посматрати и као својеврсни примери интертекстуалности, ако се она схвати као језички инструмент којим се појачава или наглашава порука или део поруке, при чему је неопходно да говорник и саговорници деле знања која су у питању (Luque Durán 2009: 123). А будући да су пословице дубоко укорењене у једној језичкој и друштвеној заједници, не чуди што се јављају као део ширег контекста којим се преноси одређена порука, износи мишљење, позива на интеракцију.

Увидом у збирке и базе афоризама, рекли бисмо да су српски афоризми знатно више политички и друштвено условљени него што је то случај са шпанским афоризмима, који су претежно филозофског карактера и упућују на размишљање о животу уопште. Ипак, поуздани закључци се могу извести тек након опсежнијег и дубљег истраживања.

(‘добром твитерашу довољно је 140 карактера’) < *A buen entendedor pocas palabras bastan* (‘добром саговорнику довољно је мало речи’)). Томе доприноси и чињеница да су многе паремије попут обрасца који се може попунити одговарајућим лексемама, а што обезбеђује опстанак паремије и уједно потврђује градуелност у погледу устаљености (García Yelo 2012: 2). О *Твитеру* и модификовању паремија и фразема видети више у Brander 2015, Fraguas 2011 и Martínez 2012.

Електронски извори

https://cvc.cervantes.es/lengua/refranero/
https://vukajlija.com/
http://www.aforizam.com/
https://www.aforizmi.org

Литература

Brander, M. L. (2015). '¿Gracias a Twitter, reviven los aforismos?' – Las formas breves en Internet. *MERIDIONAL Revista Chilena de Estudios Latinoamericanos*, 5, 13-40.

Corpas Pastor, G. (1996). *Manual de fraseología española.* Madrid: Gredos.

Fraguas, A. (2011). La filosofía del 'pienso, luego tuiteo'. Twitter y otras herramientas de Internet insuflan nuevos aires al aforismo. *El País. El periódico global*, 3 de abril de 2011.

García Yelo, M. (2012). El proceso de desautomatización de paremias españolas en las redes sociales. En: *Unidades fraseológicas y TIC* (M.ª I. González Rey, coord). Madrid: Instituto Cervantes, 111-124.

García-Page Sánchez, M. (2008). *Introducción a la fraseología: estudio de las colocaciones.* Barcelona: Anthropos.

González, J. R. (2013). *Pensar por lo breve. Aforística española de entresiglos. Antología* (*1980-2012*). Gijón: Trea.

Junceda, L. (2003). *Diccionario de refranes.* Madrid: Espasa.

Karadžić, V. (1977 [1849]). *Srpske narodne poslovice i druge različne keo one u običaj uzete riječi.* Beograd: Nolit.

Luque Durán, J. de D. (2009). Estereotipos, automatismos y juegos del lenguaje en el Diccionario Cultural. En *Léxico Español Actual II* (Luıs Luque Toro, ed.), 109-130.

Martínez, E. (2012): Añicos. El aforismo español de los siglos XX y XXI. *Mercurio*, 137: 14-16.

Mena Martínez, F. (2003). En torno al concepto de desautomatización fraseológica: aspectos básicos. *Tonos Digital: Revista electrónica de estudios filológicos* 5, [http://www.um.es/tonosdigital/znum5/estudios/H-Edesautomatizacion.htm]

Mršević-Radović, D. (1987). *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku.* Beograd: Filološki fakultet.

Munguía Zatarain, I., Rocha Romero, G. (2003). Hacia una concepción del aforismo como un nuevo discurso crítico. *Poligrafías*, IV, 231-241.

Nenkova, V. (2016). *La manipulación creativa de las unidades fraseológicas en el lenguaje literario, periodístico y publicitario*. Plovdiv: Editorial Universitaria "Paisiy Hilendarski".

Otašević, Đ. (2011). *Rečnik srpskih antiposlovica*. Dostupno na: http://www.aforizmi.org/etna

Pejović, A. (2007). Frazeologija u jeziku španskih novina. *Nasleđe*, 8, 155-167. (ћир.)

Pejovic, A. (2010a). *La colocabilidad de los verbos en español con ejemplos contrastivos en serbio*, Kragujevac: FILUM.

Pejović, A. (2010b). Od slobodnih spojeva reči do frazema: slučaj leksičkih kolokacija (na primeru srpskog i španskog jezika). U *Jezik, književnost, promene: jezička istraživanja. Zbornik radova* (B. Mišić Ilić, V. Lopičić, Vesna, urednice), Niš: Filozofski fakultet, 470-478.

Pejović, A. (2013). Konstituisanje etičkih vrednosti kroz paremije na primeru srpskog i španskog jezika. U *Jezik, književnost, vrednosti: jezička istraživanja* (zbornik radova) (B. Mišić-Ilić, V. Lopičić, urednice), Niš: Filozofski fakultet, 113-124. (ћир.)

Pejović, A. (2014). Paremije kao deo etnolingvističkog nasleđa. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 62/2: 201-214. (ћир.)

Pejović, A. (2015). *Kontrastivna frazeologija španskog i srpskog jezika*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet. (ћир.)

Pejović, A., Pihler, B. (2017). Acerca del continuum paremiológico. *Verba hispanica* XXV (1), 83-102.

Popović, T. (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.

Živković, D. (ur.) (2001). *Rečnik književnih termina* (Drugo fototipsko izdanje). Banja Luka: Romanov.

ACERCA DE LA DINAMICIDAD Y LA EXPRESIVIDAD EXTENSIVA DE LAS PAREMIAS (EJEMPLOS DEL ESPAÑOL Y DEL SERBIO)

Resumen

El presente trabajo es un nuevo intento de contribuir a la teoría del continuum fraseológico y paremiológico, y pretende llamar la atención sobre la productividad y la dinamicidad de determinadas estructuras fraseológicas. El objeto de la investigación son las paremias, como unidades fraseológicas periféricas, dentro de las que nos detenemos en los refranes y proverbios, aforismos y antirrefranes. Los ejemplos se han retomado de internet y diferentes blogs, y muestran la intersección y el solapamiento entre estas estructuras, igual que su susceptibilidad de ser modificadas. Se concluye que, a pesar de una estructura y unos mecanismos de construcción similares o iguales, entre dichas construcciones existen diferencias importantes, principalmente en cuanto a la función que desempeñan en el texto.

Palabras clave: unidad fraseológica, paremia, proverbio, aforismo, antirrefran, dinamicidad

Andjelka Pejović
Universidad de Belgrado, Serbia
Facultad de Filología
andjelka.pejovic@fil.bg.ac.rs

UDK 316.648.2:305

Гордана J. Владисављевић

УТИЦАЈ РОДНИХ СТЕРЕОТИПА НА ФОРМИРАЊЕ КАТЕГОРИЈА КРОЗ ПРИЗМУ ТЕОРИЈЕ ПРОТОТИПА

У оквиру овог рада ауторка се бави интердисциплинарним истраживањем заснованим на два поља интересовања у савременој лингвистици, а то су когнитивна лингвистика и родне студије. Предмет истраживања односи се на утицај родних стереотипа, који се веома активно истражују у области родних студија, на формирање категорија у језику и то кроз призму Теорије прототипа (Rosch, 1978). Основна хипотеза рада јесте та да ће се кроз емпиријско истраживање спроведено на испитаницима и испитаницама показати да родни стереотипи, као доминантан модел формирања родних идентитета у данашњем друштву, утичу и на језичку категоризацију света око нас. Претпоставка, заснована на Социјалној теорији учења Алберта Бандуре, јесте да се родни идентитет као стереотипни родни идентитет развија под утицајем друштва, средине у којој говорник или говорница одређеног језика одраста као и образовног система кроз који пролази. Самим тим, основна хипотеза се заправо заснива на веровању да у раном дечијем узрасту родни стереотипи још увек немају значајан утицај на лингвистичку категоризацију док ће се тај утицај у наредним годинама све јасније показивати и заправо постати доминантан. У закључку су сумирани резултати експеримента уз предлоге за даља истраживања.

Кључне речи : родни стереотипи, језичка категоризација, Теорија прототипа, Социјална теорија учења

1. УВОД

Савремена лингвистичка истраживања крајем XX и почетком XXI века попримају интердисциплинарни карактер. Језик се више не изучава као апстрактан систем који нема везе са другим друштвеним варијаблама. Управо супротно, савремена лингвистичка истраживања сматрају да је језик у нераскидивој вези са људским мишљењем и у сталној интеракцији са културама говорника (Филиповић, 2009: 12-13). Овакав приступ научним истраживањима омогућио је да се језик изучава у односу на различите друштвене, психолошке, когнитивне и друге варијабле од којих несумњиво зависи. Језик постаје комплексан, динамичан систем чијем се изучавању такође мора приступити на комплексан, динамичан начин (Larsen-Freeman, 2012: 202).

Овакав смер интересовања отворио је, између осталих, једно потпуно ново поље истраживања – родне студије. Иако још увек веома младо, ово поље истраживања је изузетно плодно и радови који проучавају однос језика и рода веома су разноврсни (Holmes & Meyerhoff, 2003: 1). Поред родних студија, као део интердисциплинарне парадигме у оквиру савремених лингвистичких истраживања развија се и когнитивна лингвистика. Ова грана савремене лингвистике изучава међусобни однос језика и људског мишљења комбинујући при том знања из различитих научних дисциплина које се баве когницијом, као што су психологија, антропологија, филозофија па и компјутерске науке (Lakoff, 1987: xi). Когнитивна лингвистика језик сматра и производом људског мишљења али и инструментом у служби људског мишљења. Као такав, језик рефлектује опште когнитивне способности својих говорника (Taylor, 1989: ix-x).

У оквиру овог рада ауторка на нов начин сагледава проблем језичке категоризације, комбинујући при том знања до којих су дошли истраживачи како у области родних студија тако и у области когнитивне лингвистике. Конкретно, предмет истраживања се односи на утицај родних стереотипа на формирање категорија у језику и то кроз призму Теорије прототипа. С обзиром

на чињеницу да теоријска основа из области родних студија на којој се рад заснива говори у прилог утицају родних стереотипа на употребу језика, циљ рада је представљање потенцијалног утицаја родних стереотипа на категоризацију света око нас и лингвистичку манифестацију такве категоризације. Ослањајући се на Социјалну теорију учења Алберта Бандуре (1977), ауторка заснива претпоставку да се родни идентитет као стереотипни родни идентитет развија под утицајем друштва, средине у којој говорник или говорница одређеног језика одраста као и образовног система кроз који пролази. Сходно томе заснована је и хипотеза да у раном дечијем узрасту родни стереотипи још увек немају значајан утицај на лингвистичку категоризацију док ће се тај утицај у наредним годинама све јасније показивати и заправо постати доминантан. На овај начин ауторка настоји да са аспекта родних студија да одговор на питање које постављају истраживачи у области когнитивне лингвистике: који су то принципи који утичу на формирање прототипа и унутрашње структуре категорија (Rosch & Mervis, 1975: 574).

2. РЕЛЕВАНТНА ЛИТЕРАТУРА

Истраживачи из области родних студија већ деценијама се баве односом језика и рода и представљањем родних стереотипа у језику (Klein & Shiffman, 2006; Leaper, Breed, Hoffman & Perlman, 2002; Thompson & Zerbinos, 1997). Ова тема заокупља и истраживаче из неких других интердисциплинарних области истраживања као што су социолингвистика (Crawford, 2002; Furnham, Abramski & Gunter, 1997), критичка анализа дискурса (Taylor, 2003), примењена лингвистика (Francis, 2010), психолингвистика (Maccoby, 1990; Signorielli, 1990; Carli, 1990), развојна психологија (Leaper & Smith, 2004), комуникологија (Матовић, 2010). У оваквом контексту академске и професионалне заједнице, уколико говоримо о развоју родних идентитета код деце, највећи број радова бави се представљањем родних стереотипа у медијском садржају намењеном деци као и у дечијој литератури. Ненси Сињориели (1990) је спровела истраживање медијског садржаја немењеног деци и његовог утицаја на формирање родних улога код деце изложене том садржају. Томпсон и Зербинос (1997) су истраживали како деца поимају ликове представљене у цртаним филмовима; Ахмед и Вејхаб (2014) проучавали су ову тему у контексту телевизијског канала Cartoon Network; Липер, Брид, Хофман и Перлман (2002) нарочиту пажњу су посветили родним стереотипима у различитим жанровима цртаних филмова; Клајн и Шифман (2006) истражују стереотипне поруке везане за физички изглед у цртаним филмовима док се Дебра Мерскин (2008) бави овом темом у контексту реклама намењених деци и емитованих на дечијим телевизијским каналима. Што се тиче литературе намењене деци, Френк Тејлор (2003) и Меј Нарахара (1998) истраживали су стереотипне представе рода у дечијим сликовницама, док су Морин Фицпатрик и Барбара МекФирсон (2010) спровеле слично истраживање на корпусу дечијих бојанки. У свом раду из 2010. године, Беки Френсис истражује родну маркираност дечијих играчака. Закључци до којих долазе сви горепоменути истраживачи потврђују како представљање родних стереотипа у медијима и литератури за децу, тако и претпоставку да ти родни стереотипи утичу на конструкцију родних идентитета деце у смеру усвајања стереотипног понашања и размишљања.

Уколико говоримо о језичкој категоризацији и теорији прототипа, за ово истраживање најзначајнији су они радови који постављају питање узрока формирања категорија и прототипа. Већ су Еленор Рош и Керолајн Мервис, постављајући основе Теорије прототипа, у свом раду из 1975. године поставиле управо ово питање. Опсежан преглед категоризације у језику из перспективе когнитивне лингвистике дат је у делима Џорџа Лејкофа (1987), Џона Тејлора (1989) и Виљема Крофта и Алана Круза (2004). Сви поменути аутори заузимају став да унутрашња структура категорија није фиксна нити иста за све говорнике одређеног језика те да постоји низ спољашњих и унутрашњих фактора који утичу на процес категоризације и формирање прототипа. Тејлор се чак детаљније осврће на процес учења значења код деце и говори о томе како

деца прво уче речи које означавају прототип одређене категорије али исто тако тај прототип није фиксан тј. оно што представља прототип за дете није нужно прототип и за одраслу особу (Tylor, 1989: 241). Самим тим јасно је да оно што је научено значење одређене речи пролази кроз промене које зависе како од спољашњих фактора условљених друштвеном средином у којој говорник одређеног језика одраста, тако и од унутрашњих фактора које чине когнитивне промене код самог говорника (Taylor, 1989: 248).

Изузетно је мали број радова који спајају истраживања из области родних студија са онима из когнитивне лингвистике на начин на који је то урађено у овом раду. Ове две научне области додирне тачке су нашле највећим делом у дефинисању родно маркираних језичких пресликавања (Ahrens, 2009; Hines, 1999; Kopler, 2011; Kövecses, 2005; Kövecses, 2007; Lakoff & Johnsen, 2003; Rodriguez, 2008; Rodriguez, 2009) док се родним разликама у формирању прототипа у језичкој категоризацији бавила Џенифер Базил у свом раду "Prototypes in Europe and North America: How they Reflect Gender and Cultural Differences" из 2007. године. Закључци до којих она долази говоре у прилог постојању неких разлика међу родовима приликом формирања прототипа али нема јасног објашњења шта је узрок оваквим разликама.

3. ДЕФИНИСАЊЕ ТЕОРИЈСКОГ ОКВИРА И ПОЈМОВНОГ АПАРАТА

У оквиру овог поглавља ауторка ће се детаљније осврнути на појам језичке категоризације уз дефинисање појма категорије онако како ће он бити коришћен у овом раду. Поред тога, биће дат осврт на Теорију прототипа Еленор Рош (1987) као теорију погодну за истраживање спроведено у оквиру овог рада, као и Социјалну теорију учења Алберта Бандуре (1977) као основни оквир из кога произилази хипотеза истраживања. Такође, детаљније ће бити дефинисан појам родних стереотипа као основни појам који фигурише у овом истраживању и на кога се ауторка ослањала приликом израде упитника (прилог А).

3.1. Језичка категоризација

С обзиром на то да је, како каже Џорџ Лејкоф (1987: xi), основни начин на који дајемо смисао искуству категоризација, јасно је да овај појам има кључну улогу у когнитивној лингвистици. Категоризација као појам свакако је много старија од когнитивне лингвистике и датира још од учења Аристотела. Према овом, класичном схватању, категоризација се односи на сврставање ентитета у категорије на основу њихових заједничких особина (Lakoff, 1987: 6). Стога се категоријом сматра скуп ентитета који деле одређен низ довољних и потребних атрибута. Довољних у смислу да поседовање ових особина доноси припадност одређеној категорији а потребних у смислу да одсуство неке од особина значи неприпадање датој категорији. Поред тога, класично учење категорије види као скупове са строгим и јасним границама чији сви чланови имају једнак статус у оквиру категорије (Croft & Cruise, 2004: 74).

Новија истраживања, нарочито емпиријска истраживања спровођена средином и у току друге половине XX века, доводе у питање класично поимање категорија. Филозоф Лудвиг Витгенштајн је међу првим научницима који у својим делима износе нове идеје о дефинисању појма категорије. Добро је познат његов пример дефинисања категорије ИГРА[1] којим оповргава класично учење о довољним и потребним атрибутима који дефинишу категорију. Емпиријска истраживања лингвисте Виљема Лабова (1973) такође су ишла у прилог негирању основних одредница категорије у оквиру класичног учења. У својим експериментима Лабов долази до закључка да припадност одређеној категорији не зависи искључиво од особина самих ентитета него и од

[1] На основу општеприхваћеног стандарда у оквиру когнитивне лингвистике, великим словима ће бити дати називи категорија.

спољашњих фактора као што су културолошка позадина онога ко врши класификацију или начин интереаговања говорника или говорнице са ентитетом који класификује. Можда је најзначајнији преокрет у изучавању категорија направила психолошкиња Еленор Рош (1975, 1978) која низом спроведених експеримената систематично оповргава све основне одреднице којима је класична наука дефинисала појам категорије и у модерну науку уводи нову теорију категоризације, Теорију прототипа (детаљније видети у наредном потпоглављу). Појам категорије ће у оквиру овог рада бити посматран управо онако како је дефинисан Теоријом прототипа.

3.2. Теорија прототипа

Као што је у претходном потпоглављу речено, Теорија прототипа психолошкиње Еленор Рош представља најзначајнији корак у одступању од класичног поимања категоризације. Овом теоријом доводи се у питање класичан приступ појму категорије и он се представља као много комплекснији од онога што му дефиницијом приписује класична наука (Lakoff, 1987: 5).

Еленор Рош је седамдесетих година XX века са својим сарадницима и сарадницама спровела низ емпиријских истраживања која су за циљ имала да покажу да се категоризација не заснива искључиво на сврставању ентитета у скупове на основу довољних и потребних особина, да ти скупови немају јасно дефинисане и строге границе као и то да немају сви припадници једне категорије исти статус. У низу од шест експеримената они оповргавају класичан начин дефинисања чланова који припадају одређеној категорији и потврђују хипотезу о постојању припадника категорије који има највећи број заједничких особина са осталим члановима категорије (највише породичних сличности) а најмањи са члановима који припадају другим категоријама (Rosch & Mervis, 1975: 598-599). Оно што је за овај рад најзначајнији закључак ових експеримената јесте то да нико од испитаника и испитаница није сматрао чудним или нејасним питање о навођењу најбољег представника дате категорије или о рангирању припадника одређене категорије, што директно оповргава класичну тврдњу да сви припадници одређене категорије имају исти статус. Овог припадника категорије који је њен најбољи представник Рош назива прототипом.

На овај начин развија се Теорија прототипа која каже да се формирање категорија заснива на два основна принципа, на принципу когнитивне економичности (енг. cognitive economy) и на принципу структуре опаженог света (енг. percieved world structure). Први принцип односи се на добијање максимум информација уз минимум когнитивног напора док се други принцип односи на то да је свет систем информација у коме се и опажајни и функционални атрибути ентитета јављају истовремено (Rosch, 1978: 2). Основне импликације Теорије прототипа односе се на то да припадници категорија испољавају нивое прототипичности тј. немају сви чланови једне категорије исти статус; границе категорија нису строго и јасно одређене; категорије не могу бити дефинисане на основу једноставног низа довољних и потребних атрибута; категорије имају структуру породичне сличности (енг. family resemblance) тј. припадници категорија имају особине које се преклапају и оне које су различите те на основу тога показују више или мање међусобних сличности (Lewandowska-Tomaszczuk, 2007: 145). Хипотеза овог рада ослања се управо на питање које Рош поставља приликом спровођења експеримената на којима почива Теорија прототипа: шта утиче на формирање унутрашње структуре категорије и одређивање прототипа (Rosch & Mervis, 1975: 574).

3.3. Социјална теорија учења

Велики је број теорија, како психолошких тако и социолошких, које су се бавиле објашњавањем људског понашања. Неке од њих су истицале утицај унутрашњих мотива док су друге посебан значај придавале спољашњим факторима (Bandura, 1977: 2). Оно што је код овак-

вих теорија нарочито критиковано јесте то да су се и унутрашња мотивација и спољашњи фактори посматрали као одвојени, засебни чиниоци.

На оваквом критичком ставу према постојећим теоријама учења Алберт Бандура је формулисао Социјалну теорију учења (енг. Social Learning Theory) у којој се унутрашња мотивација за одређено понашање посматра у корелацији и сталној интеракцији са спољашњим факторима који утичу на то понашање (Bandura, 1977: 40). Нарочито значајно за овај рад, у коме се истиче утицај постојања родних стереотипа на језичку категоризацију, јесте то да је у оквиру Социјалне теорије учења формулисано учење по моделу тј. учење путем посматрања. Према овој теорији, људи, а нарочито деца, уче много о друштвеним категоријама као што су физички изглед, привлачност и сл. на основу посматрања ових категорија код особа које представљају модел, а то су најчешће родитељи и особе које учествују у образовном процесу (Klein & Shiffman, 2006: 355). Како је род између осталог друштвено конструисана категорија која се усваја у првих неколико година живота (Leaper & Friedman, 2007: 561), може се закључити да изложеност родно стереотипном понашању модела има утицај и на конструкцију родних идентитета деце и категоризацију света у складу са тако развијеним идентитетима.

3.4. Родни стереотипи

Термин стереотип је у његовом модерном значењу први употребио Валтер Липман 1922. године у својој књизи *Јавно мњење* (детаљније видети у Матовић, 2010). Липман (1995) је стереотипе дефинисао као „слике у нашим главама“, слике света у коме „људи и ствари имају сасвим одређена места и поступају на одређен начин“. У том смислу стереотипи своде људе на један чврсто установљен, поједностављен сет карактеристика на основу којих се дефинишу одређени типови (на пример принцезе, принчеви, тинејџери итд). Стјуарт Хол (1997) говори о томе како стереотипи редукују особу на неколико издвојених и преувеличаних обележја која су фиксирана и представљена као природна а све што је различито и не уклапа се у дати стереотип се искључује као неприхватљиво.

У складу са горе дефинисаним појмом стереотипа, родни стереотипи су конформистичка слика родних идентитета (Narahara, 1998: 4). У оквиру стереотипног представљања рода мушкарци су представљени као активни а жене као пасивне; мушкарци су објективни и рационални а жене субјективне и емотивне; мушкарци су запослени и раде ван куће док су жене представљене као домаћице и раде у кући; мушкарци зарађују новац а жене се брину о деци и породици; мушкарци су представљени у улогама које им дају друштвену моћ (директори компанија, говорници, политичари) а жене у улогама које их постављају у положај некога ко пружа услуге (медицинске сестре, козметичарке, секретарице); мушкарци су представљени као интелектуално и физички супериорнији (видети: Ahmed & Wahab, 2014: 44-46; Areson-Clark, 2009: 583; Carli, 1990: 941-944; Furnham, Abramsky & Gunter, 1997: 92-93; Fitzpatrick & McPherson, 2010: 128-130; Merskin, 2008: 4; Signorielli, 1990: 52-53; Thompson & Zerbinos, 1997: 415; Taylor, 2003: 301-302). Релевантна литература из области родних студија (видети поглавље 2) која говори о најчешћим и најбрже усвојеним родним стереотипима код деце истиче да су области игре и забаве као и одабира будућих професија оне које су под најочегледнијим утицајем стереотипних родних идентитета. Израда упитника за потребе емпиријског истраживања у оквиру овог рада заснивала се управо на овим закључцима те су конкретно испитиване категорије ЗАНИМАЊА, БОЈА, ИГРАЧАКА и ЦРТАНИХ ФИЛМОВА.

4. ОСНОВНА ХИПОТЕЗА И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

С обзиром на чињеницу да теоријска основа из области родних студија на којој се рад заснива говори у прилог утицају родних стереотипа на употребу језика, овај рад би за циљ имао представљање потенцијалног утицаја родних стереотипа на категоризацију света око нас и линг-

вистичку манифестацију такве категоризације. Основна хипотеза рада јесте та да ће се кроз емпиријско истраживање спроведено на испитаницима и испитаницама показати да родни стереотипи, као доминантан модел формирања родних идентитета у данашњем друштву, утичу и на језичку категоризацију света око нас. На основу теоријског оквира представљеног у претходном поглављу, основна хипотеза се заправо заснива на веровању да у раном дечијем узрасту родни стереотипи још увек немају значајан утицај на лингвистичку категоризацију док ће се тај утицај у наредним годинама све јасније показивати и заправо постати доминантан.

Методологија истраживања се у највећој мери ослања на емпиријско истраживање спроведено у форми упитника (детаљније видети у наредном поглављу). Упитник који је коришћен саставила је ауторка овог рада конкретно за потребе овог истраживања а на основу упитника које је користила Еленор Рош у својим експерименталним истраживањима (Rosch & Mervis, 1975). Добијени одговори су квалитативно обрађени у смислу класификовања сваког одговора као родно маркираног или родно немаркираног. Тако обрађени одговори су затим квантитативно анализирани у смислу одређивања процента родно стереотипних и родно нестереотипних одговора да би се на крају упоредио број стереотипних одговора у две групе испитаника ради потврђивања постављене хипотезе истраживања.

5. УТИЦАЈ РОДНИХ СТЕРЕОТИПА НА ФОРМИРАЊЕ КАТЕГОРИЈА: ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

Као што је раније напоменуто, емпиријско истраживање у оквиру овог рада заснива се на упитнику спроведеном међу две групе испитаника и испитаница. У оквиру овог поглавља биће детаљније представљени испитаници и испитанице и начин прикупљања података, коришћени упитник као и квалитативна и квантитативна анализа добијених одговора.

5.1. Испитаници и испитанице и начин прикупљања података

У оквиру спроведеног емпиријског истраживања на питања из упитника су одговарале две групе испитаника и испитаница: група раног предшколског узраста старости 3-4 године и група школског узраста старости 10-11 година (4. разред основне школе). Како би добијени одговори што веродостојније представили реалну слику, обе групе су се састојале од по 40 испитаника, по 20 дечака и 20 девојчица. Деца укључена у истраживање су пореклом и из градских и из сеоских средина (Нови Сад, Обреновац, Сремска Митровица, Лаћарак).

Истраживање је спроведено у јуну 2016. године. Анкетирања су вршена у школама тј. предшколским установама у поменутим градовима и селима и то након добијања писаних сагласности од надлежних особа. Истраживање је у обе групе спроводила ауторка рада уз помоћ учитеља и учитељица у школама као и васпитача и васпитачица у предшколским установама.

Приликом спровођења истраживања ауторка је давала инструкције испитаницима и испитаницама користећи при том лингвистичке конструкције у когнитивној лингвистици познате под називом ограде (енг. hedges). Овај термин је у когнитивну лингвистику први увео Џорџ Лејкоф (1972) говорећи при том о лингвистичким средствима која су говорницима на располагању како би изразили ниво припадности одређеној категорији. Конкретно у овом случају ауторка је користила ограде којима се издвајају прототипи одређене категорије као што су фразе *par excelance* или *прави правцати* (Taylor, 1989: 76-80). Функција ограда приликом давања инструкција је била та да се испитаницима и испитаницама приближи оно што се од њих очекивало као одговор на питања у упитнику јер се само питање о „означавању најбољег представника дате категорије“ чинило сувише апстрактно за овај узраст. При том су испитаници и испитанице школског узраста сами писали одговоре на постављена питања док је у групи предшколског узраста одговоре записивала ауторка рада с обзиром на чињеницу да деца овог узраста још увек не умеју да читају и пишу.

5.2. Упитник

Емпиријско истраживање у оквиру овог рада заснива се на упитнику (прилог А) спроведеном у две групе испитаника и испитаница описане у претходном потпоглављу. Упитник је направила ауторка рада искључиво за потребе овог истраживања а на основу задатака које је у својим емпиријским истраживањима везаним за Теорију прототипа користила Еленор Рош (Rosch & Mervis, 1975). Конкретно, коришћени упитник се састоји од седам питања. Прва четири се односе на именовање најбољег представника одређене категорије док се преостала три питања односе на означавање једне од пет понуђених слика која најбоље представља одређену категорију. У прва четири питања испитиване су категорије ЦРТАНИ ФИЛМ, ЗАНИМАЊЕ, ИГРАЧКА и БОЈА док су у преостала три питања испитиване категорије ИГРАЧКА, БОЈА и ЗАНИМАЊЕ. Ове категорије су одабране јер се на основу досадашњих истраживања у оквиру родних студија (видети потпоглавље 3.4) показало да су ове области под значајним утицајем родних стереотипа.

Прва четири питања су питања отвореног типа и испитаници и испитанице су давали одговор који им први падне на памет док су у преостала три питања означавали једну од понуђених слика. Слике су изабране тако да представљају како родно маркиране, стереотипне тако и родно немаркиране, неутралне представнике датих категорија. Значајно је нагласити да родна маркираност није општи појам него зависи од пола онога ко на питања одговара тако да родно маркирани примери за дечаке (нпр. плава боја, играчка аутомобил, полицајац као занимање) представљају родно неутралне примере за девојчице и обрнуто (нпр. розе боја, играчка Барби лутка, фризерка као занимање), док има и оних примера који су неутрални у оба случаја (нпр. жута боја, играчке фигурице животиња, лекар као занимање).

5.3. Квалитативна анализа података

Први ниво анализе добијених одговора односи се на квалитативну анализу података у смислу класификовања одговора као родно стереотипних или родно нестереотипних. Спроведена анализа се ослања на релевантну литературу из области родних студија а на тему родних стереотипа (видети 3. и 4. поглавље).

Категорија ЦРТАНИ ФИЛМ анализирана је на основу жанровске поделе представљене у раду “Variations in the Gender-Stereotyped Content of Children’s Television Cartoons Across Genres” (Leaper, Breed, Hoffman & Perlman, 2002) те су авантуристички цртани филмови (нпр. Спајдермен, Дрво Фу Том) категорисани као стереотипни за дечаке док су породични цртани филмови (нпр. Френине ципелице, Продавница најмањих љубимаца) категорисани као стереотипни за девојчице. Цртани филмови са животињама или измишљеним бићима као главним ликовима (нпр. Пепа Прасе, Џулиус Јуниор, Кунг Фу Панда) категорисани су у односу на жанровску припадност авантуристичком или породичном жанру као и у односу на ниво стереотипичности представљања главних ликова.

Категорије ЗАНИМАЊЕ и ИГРАЧКА анализиране су у односу на закључке до којих су дошли истраживачи у области родних студија. Ови закључци детаљно су представљени у потпоглављу 3.4.

Категорија БОЈА анализирана је тако да се све боје у континууму боја од црвене до плаве (не укључујући плаву) сматрају стереотипно женским бојама док се боје у континууму од плаве до жуте (не укључујући жуту) сматрају стереотипно мушким бојама. Остале боје, од жуте до црвене (не укључујући црвену), сматрају се неутралним за оба пола.

Табела 1. приказује класификацију припадника датих категорија након квалитативне обраде одговора на питања 1, 2, 3 и 4 (питања отвореног типа), док су у Табели 2. приказани квалитативно обрађени одговори на питања 5, 6 и 7 (питања са понуђеним сликама).

	Питање 1 (ЦРТАНИ ФИЛМ)	Питање 2 (ЗАНИМАЊЕ)	Питање 3 (ИГРАЧКА)	Питање 4 (БОЈА)
стереотипно за дечаке	-Кунг фу панда -Спајдермен -Супермен -Дрво фу Том -Галактички фудбал -Трансформерс -Ју-ги-о -Аватар -Конаће -Нинџа корњаче -Пингвини са Мадагаскара -Љуте птице	-фудбалер -програмер -војник -полицајац -пилот -каратиста -машиновођа -прављење аутомобила	-аутићи -акциона видео игра -трактор -Бетмен -воз -Гормити	-плава -зелена
стереотипно за девојчице	-Мој мали пони -Winx -Hello Kitty -Ледено краљевство -Мини Маус -Барби	-медицинска сестра -учитељица -фризерка -васпитачица -секретарица -професорица -краљица	-Барби -шминка -Мини Маус -Bratz лутка -Hello Kitty -принцеза	-розе -љубичаста -црвена
неутрално за дечаке	-Сунђер Боб Коцкалоне -Пепа Прасе -Ледено краљевство -Скуби Ду -Снупи	-доктор -учитељ -фризер -кувар -тенисер -конобар -прављење играчака -спремач -музичар	-лопта -коцке -књиге -плишани Олаф -Елза лутка -рекет	-црвена -црна -наранџаста -љубичаста -жута
неутрално за девојчице	-Пепа Прасе -Паткице -Сем и Кет -Маша и медвед -Пинокио -Сунђер Боб Коцкалоне -Мали принц -Добри диносаурус -Зотрополис -Adventure time -Штрумпфови -Том и Џери -Џони тест	-певачица -полицајка -докторица -стоматолошкиња -палеонтолошкиња -пилот -баштованка -прављење играчака -прављење цртаних филмова	-акционе видео игрице -плишани меда -лопта -плишани куца -ТВ -коцке -животиње -тигар -коњ	-жута -плава -зелена -црна -наранџаста

Табела 1. квалитативна анализа одговора на питања 1, 2, 3 и 4

	Питање 5 (ИГРАЧКА)	Питање 6 (БОЈА)	Питање 7 (ЗАНИМАЊЕ)
стереотипно за дечаке	-аутомобил	-плава -зелена	-полицајац -програмер
стереотипно за девојчице	-лутка Барби	-црвена -љубичаста	-учитељица -фризерка
неутрално за дечаке	-животиње -књига -лутка Барби -коцке	-црна -црвена -љубичаста -жута	-учитељ -фризер -баштован -доктор
неутрално за девојчице	-животиње -књига -аутомобил -коцке	-црна -плава -зелена -жута	-полицајка -програмерка -баштованка -докторица

Табела 2. квалитативна анализа одговора на питања 5, 6 и 7

5.4. Квантитативна анализа података

Квантитативна анализа података односи се на процентуално изражавање броја стереотипних одговора у свакој од две групе испитаника и испитаница. Овако добијени резултати су упоређени ради потврђивања хипотезе постављене на почетку испитивања.

Након урађене анализе показало се да је проценат стереотипних одговора у групи испитаника и испитаница млађег предшколског узраста 46.8% (дечаци 43.6% а девојчице 50% стереотипних одговора). Што се тиче групе средњег школског узраста, тај проценат износи 66.8% одговора (дечаци 77.1% а девојчице 56.4% стереотипних одговора).

Највећи проценат стереотипних одговора у обе узрасне групе, код оба пола односи се на категорију ИГРАЧКА. У млађој предшколској групи износи 67.5% одговора док у средњој школској групи износи чак 85% одговора.

6. ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

На основу квалитативне и квантитативне анализе података добијених приликом спровођења истраживања, јасно је да родни стереотипи у великој мери утичу на лингвистичку категоризацију и често условљавају прототипе одређених категорија.

С обзиром на то да је квантитативна анализа показала да проценат стереотипних одговора расте са годинама, са 46.8% у групи млађег предшколског узраста на 66.8% у групи средњег школског узраста, потврђена је почетна хипотеза да под утицајем друштва, средине као и образовног система, родни стереотипи имају све јачи утицај на језичку категоризацију. У извесним категоријама, као што је у овом истраживању случај са категоријом ИГРАЧКА, утицај родних стереотипа постје доминантан.

Оно што није било примаран предмет истраживања али је ауторка рада запазила као интересантан резултат јесте однос процената стереотипних одговора по половима. Код девојчица број стереотипних одговора незнатно расте, са 50% на 56.4%. За разлику од тога, код дечака се манифестује значајан пораст стереотипних одговора, са 43.6% на чак 77.1%. Претпоставка је да су образовни систем и средина такви да много чешће представљају дечаке и то у стереотипним улогама. Ова претпоставка се односи нарочито на медије и литературу за децу.

7. ЗАКЉУЧАК

Предмет истраживања овог рада односи се на утицај родних стереотипа, који се веома активно истражују у области родних студија, на формирање категорија у језику и то кроз призму Теорије прототипа. На основу тога рад се поставља као део интердисциплинарних истраживања која се ослањају на поља родних студија, когнитивне лингвистике али и теорија учења као што је Социјална теорија учења.

Подаци анализирани у оквиру овог истраживања прикупљени су упитником спроведеним међу две групе испитаница и испитаника различите старосне доби. Након квалитативне и квантитативне анализе добијених одговора потврђена је почетна хипотеза да родни стереотипи, као доминантан модел формирања родних идентитета у данашњем друштву, утичу и на језичку категоризацију света око нас. Добијени резултати истраживања говоре у прилог хипотези да се утицај родних стереотипа од предшколског узраста надаље све јасније показује и заправо, у одређеним категоријама, постаје доминантан.

Резултати спроведеног истраживања имплицирају даља изучавања ове теме у смислу поређења одговора које дају припадници различитих полова као и детаљнијег квалитативног анализирања могућих чинилаца који утичу на овакву категоризацију. Претпоставка ауторке да се мушкарци приказују чешће и то у стереотипним улогама како у медијима тако и у литератури за децу такође би требала бити предмет даљег истраживања.

Литература

Ahmed, S., & Wahab, J. A. (2014). Animation and Socialization Process: Gender Role Portrayal on Cartoon Network. *Asian Social Science, 10*(3), 44-53.

Areson-Clark, C. (2009). "You Are Here": Missing Links, Chains of Being, and the Language of Cartoons. *Isis, 100*(3), 571-589.

Basile, J. (2007). Prototypes in Europe and North America: How They Reflect Gender and Cultural Differences. Retrieved from https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:5063/FULLTEXT01.pdf on June 15th 2016.

Bergval, V. L. (1999). Toward a Comprehensive Theory of Language and Gender. *Language in Society, 28,* 273-293.

Carli, L. L. (1990). Gender, Language, and Influence. *Journal of Personal and Social Psychology, 59*(5), 941-951.

Croft, W., & Cruse, A. D. (2004). *Cognitive Linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (1992). Think Practically and Look Locally: Language and Gender as Community-Based Practice. *Annual Review of Anthropology, 21*, 461-490.

Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

Filipović, J. (2009). *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike.* Beograd: Zadužbina Andrejević.

Fitzpatrick, M. J., & McPherson, B. J. (2010). Coloring Within the Lines: Gender Stereotypes in Contemporary Coloring Books. *Sex Roles, 62,* 127–137.

Francis, B. (2010). Gender, Toys and Learning. *Oxford Review of Education, 36*(3), 325-344.

Furnham, A., Abramsky, S., & Gunter, B. (1997). A Cross-Cultural Content Analysis of Children's Television Advertisements. *Sex Roles, 37*(1/2), 91-99.

Geeraerts, D. (1989). Prospects and Problems of Prototype Theory. *Linguistics, 27*(4): 587–612.

Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). (2003). *The Handbook of Language and Gender.* Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Holmes, J., & Meyerhoff, M. (1999). The Community of Practice: Theories and Methodologies in Language and Gender Research. *Language in Society, 28*(2), 173-183.

Klein, H., & Shiffman, K. S. (2006). Messages about Physical Attractiveness in Animated Cartoons. *Body Image 3,* 353-363.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1972). Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *CLS, 8,* 183-228.

Lakoff, R. (1973). Language and Woman's Place. *Language in Society, 2*(1), 45-80.

Larsen-Freeman, D. (2012). Complex, Dynamic Systems: A New Transdisciplinary Teme for Applied Linguistics?. *Language Teaching, 45*(02), 202 – 214.

Leaper, C., Breed, L., Hoffman, L., & Perlman, C. A. (2002). Variations in the Gender-Stereotyped Content of Children's Television Cartoons Across Genres. *Journal of Applied Social Psychology, 32*(8), 1653-1662.

Leaper, C., & Smith, T. E. (2004). A Meta-Analytic Review of Gender Variations in Children's Language. *Developmental Psychology, 40*(6), 993-1027.

Leaper, C., & Friedman, C. K. (2007). The Socialization of Gender. In: J. E. Grusec, & P. D. Hastings. (Eds.), *Handbook of Socialization: Theory and Research* (561-587). New York: Guilford Publications.

Lewandowska-Tomaszczyk, B. (2007). Polysemy, Prototypes and Radial Categories. In: D. Geeraerts, & H. Cuyckens. (Eds.) *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* (139-169). Oxford: Oxford University Press.

Matović, M. (2010). Rodni Stereotipi u Crtanim Filmovima Volta Diznija. *CM: Časopis za Upravljanje Komuniciranjem, 15,* 107-122.

Merskin, D. L. (2008). Race and Gender Representations in Advertising in Cable Cartoon Programming. CLCWeb: Comparative Literature and Culture, 10(2).

Narahara, M. (1998). Gender Stereotypes in Children's Picture Books. Retrieved from http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED419248.pdf on June 6th 2015.

Rosch, E. (1978). Principles of categorization. In: *Cognition and Categorization*, Rosch, E. & B. Lloyd (eds), Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 27-48.

Rosch, E., & Mervis, C. B. (1975). Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories. *Cognitive Psychology, 7,* 573-605.

Signorielli, N. (1990). Children, Television and Gender Roles. *Journal of Adolescent Health Care, 11,* 50-58.

Tannen, D. (Ed.). (1993). *Gender and Conversational Interaction.* Oxford: OUP.

Tannen, D. (1990). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. London: Virago.

Taylor, J. R. (1995). *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Taylor, F. (2003). Content Analysis and Gender Stereotypes in Children's Books. *Teaching Sociology, 31*(3), 300-311.

Thompson, T. L., & Zerbinos, E. (1997). Television Cartoons! Do Children Notice It's a Boy's World? *Sex Roles, 37*(5/6), 415-432.

Прилог А: Упитник

1. Именуј први цртани филм који ти пада на памет.

_____

2. Именуј прво занимање које ти пада на памет.

_____

3. Именуј прву играчку која ти пада на памет.

_____

4. Именуј прву боју која ти пада на памет.

_____

5. Обележи слику која представља најбољег, најтипичнијег представника ИГРАЧАКА

6. Обележи слику која представља најбољег, најтипичнијег представника ЗАНИМАЊА

THE INFLUENCE OF GENDER STEREOTYPES ON CATEGORY CONCEPTUALIZATION IN THE CONTEXT OF PROTOTYPE THEORY

Summary

Within this paper the author has done an interdisciplinary research based on two modern linguistic approaches, cognitive linguistics and gender studies. The topic of the research is the influence of gender stereotypes, which have actively been researched within gender studies, on linguistic categorization in the context of Prototype Theory (Rosch, 1978). Based on the scientific fact that gender stereotypes present a dominant model of gender identity formation, the main hypothesis states that the empiric research in the form of a questionnaire will prove gender stereotypes to influence language categorization of the world. Based on Albert Bandura's Socal Learning Theory, stereotyped gender identity is assumed to develop under the influence of social context and educational system. Consequently, the main hypothesis is actually based on the assumption that in early childhood the influnce of gender stereotypes on linguistic categorization is not dominant, while it becomes so in the years to follow. The results of the empiric research are summed up in the Conclusion together with the implications for further research.

Keywords: gender stereotypes, linguistic categorization, Prototype Theory, Social Learning Theory.

Гордана Ј. Владисављевић
Универзитет Едуконс, Србија
gordanadobric@gmail.com

UDK 811.133.1'373.7
811.163.41'373.7
811.134.2'373.7

Ksenija Šulović – Dragana Drobnjak – Snežana Gudurić

FRAZEMI SA SOMATIZMOM *GLAVA* U FRANCUSKOM, ŠPANSKOM I SRPSKOM JEZIKU. KATEGORIJA 'ČOVEKOVA STANJA'*

U radu razmatramo francuske, španske i srpske frazeme sa somatizmom fr. *tête* / šp. *cabeza* / srp. *glava* koji izražavaju raznolika čovekova stanja, sa ciljem da ispitamo (ne)istovetnost njihovih koncepata. Osim toga, uočićemo prototipične članove kategorije 'čovekova stanja', kao i one koji se, prema sličnosti, raspoređuju bliže ili dalje od centra.

Ključne reči: lingvokulturologija, frazem, glava, čovekova stanja, francuski, španski, srpski.

1. UVOD

U ovom radu[1] želimo da ispitamo način na koji se kategorija 'čovekova stanja' odslikava u frazemima[2] sa somatizmom *glava*[3] u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Prvenstveni cilj je da utvrdimo (ne)istovetnost koncepata koje oni izražavaju, a potom da uočimo prototipične članove ove kategorije, kao i one koji se, prema sličnosti, raspoređuju bliže ili dalje od centra.

Prototipično stanje kategorije 'čovekova stanja' je pasivno i ne proističe iz čovekovog voljnog delovanja. U prototipična stanja ubrajaju se nesvesna psihofiziološka stanja (npr. nesvest, polusan, dremež, vrtoglavica, bunilo, zanos, zaslepljenost), kao i ona u kojima je čovek svestan, ali u kojima miruje, bilo fizički, duhovno ili verbalno (npr. mir, nepokretnost, ležernost, ćutanje) (Klikovac 2000: 130).

Znatno su brojnija stanja udaljena od centra i raspoređena po bližoj periferiji. Ova stanja su opšte prirode, čovek ih je svestan, ali ne može da ih kontroliše. Ovoj grupi pripadaju fiziološka stanja (npr. smrt, život, postojanje, nemoć, snaga, slabost, bolest, groznica, grč, bol, mučnina, napor), kao i raznolika osećanja (npr. strah, panika, bes, mržnja, nemir, briga, očajanje, ljubav, radost, sreća, strast).

Na daljoj periferiji kategorije nalaze se stanja u kojima je čovek svestan, ali koja nisu rezultat njegovog voljnog delovanja. Najčešće je reč o spontanim mentalnim aktivnostima (npr. težnja, želja, uverenje, iščekivanje, neverica, sumnja, nedoumica) (Klikovac 2000: 131), odnosno sekundarnim, okulturenim emocijama (npr. nada, dosada, ljubomora, neugoda) koje su motivisane intelektualnom ocenom situacije kao željene ili neželjene za subjekta i svojstvene su samo čoveku.

---

* Rad je urađen u okviru projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (broj 178002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1 Prethodni rezultati naših istraživanja frazema sa somatizmom *glava* objavljeni su u *Godišnjaku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* broj XLIII/1 (2018) pod naslovom Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Konceptualno polje 'čovekove osobine' kao i u broju XLIII/2 (2018) pod naslovom Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku. Konceptualno polje 'čovekovo ponašanje'.

2 Pod frazemom podrazumevamo osnovnu jedinicu frazeologije koja se sastoji od najmanje dve komponente i koju karakterišu čvrsta struktura, ustaljenost, reproduktivnost i idiomatičnost (Burger 2003).

3 O somatizmu *glava* videti i: Cortès 1998-1999; Razdobudko-Čović 2003; Dragićević 2009; Andrić 2013; Ristić 2013; Trivić 2015; Štrbac, Štasni 2017.

Kao i većina kategorija, ni kategorija 'čovekova stanja' nema oštre granice, te se neki članovi istovremeno mogu svrstati u više skupina unutar ove kategorije.

Korpus za ovo istraživanje čine 84 frazema (23 francuska, 34 španska i 27 srpskih) koji su ekscerpirani iz francuskih, španskih i srpskih opštih i frazeoloških rečnika i iz elektronskih izvora.

2. ANALIZA KORPUSA

Frazeme smo grupisale u tri skupine, shodno tome da li se stanja na koja oni upućuju nalaze u centru posmatrane kategorije ili na bližoj, odnosno daljoj periferiji. Radi jasnije klasifikacije, u radu smo sporadično navodile pojmovne metafore,[4] ne ulazeći pritom dublje u njihova tumačenja, budući da one nisu predmet ovog rada.

Pod leksičkim poklapanjem podrazumevamo prisustvo istih ili sličnih komponenata u frazemima tri jezika, a pod semantičkim istovetan koncept koji oni izražavaju. Frazeme istog ili sličnog značenja, ali neistovetne leksičke strukture smatramo delimičnim ekvivalentima, te ih stoga posebno navodimo. Kod francuskih i španskih frazema za koje ne pronalazimo ekvivalent u srpskom, u zagradi navodimo najpre doslovan prevod (koji, budući da je neleksikalizovan, nosi oznaku *), a potom frazeološko značenje (dato između navodnika).

Doslovno značenje frazeoloških komponenata veoma je važan kriterijum budući da odnos doslovnog i frazeološkog značenja ukazuje na (ne)prozirnost motivacije i određuje stepen idiomatičnosti (Drobnjak, Šulović 2016).

2.1. U ovom odeljku usmerićemo se ka francuskim, španskim i srpskim frazemima koji upućuju na centralni, prototipični član kategorije 'čovekova stanja', odnosno na čovekova pasivna stanja kojima je svojstveno odsustvo svesti. Ovi frazemi izražavaju prevashodno kakvo psihofiziološko stanje koje nezavisno od čovekove volje proističe iz složenih procesa u telu kao jedinstvenom sistemu.

Tako vrtoglavicu kao prototipično pasivno psihofiziološko stanje odslikavaju francuski frazem *avoir la tête qui tourne* (*imati glavu koja se okreće) i španski *darle vuelta la cabeza* a alguien (*okretati se glava kome). Ovo stanje u srpskom jeziku iskazuje se frazemima *vrteti se* kome *u glavi* i *mutiti*, *mračiti se* kome *u glavi* utemeljenim na metafori GLAVA JE PROSTOR/LOKALIZATOR[5].

Gubitak svesti takođe je prototipično pasivno psihofiziološko stanje koje se izražava španskim frazemom *irsele la cabeza* a alguien (*otići glava kome), zasnovanim na pojmovnoj metafori GLAVA JE ENITET KOJI SE KREĆE.

2.2. Frazemi u ovom odeljku oličavaju stanja koja se udaljavaju od centra posmatrane kategorije raspoređujući se po bližoj periferiji. Ovi frazemi opisuju opšta psihofiziološka stanja kojih je čovek svestan, ali koja ne može da kontroliše.

Tako se glavobolja u tri posmatrana jezika poima istovetno i to putem pojmovnih metafora GLAVA JE BOMBA i GLAVA JE PREDMET KOJI MOŽE DA PUKNE. Prva metafora se oslanja na činjenicu da eksplozivno punjenje bombe stvara pritisak koji raspršava njeno telo, a to se preslikava na intenzivan pritisak i nepodnošljiv bol u glavi i utisak subjekta da će mu ona usled toga eksplodirati. U drugoj metafori neizdrživ bol u glavi stvara osećaj pucanja zbog prevazilaženja granica bola:

fr. *la tête va exploser* à quelqu'un / šp. *la cabeza explotará* a alguien / srp. *glava će* kome *eksplodirati*

fr. *avoir la tête qui éclate* / šp. *tener la cabeza a punto de estallar* / srp. *pucati* kome *glava*[6]

---

[4] O pojmovnim metaforama videti više u: Barcelona (2003), Johnson (1987), Klikovac (2000), Kövecses (2000, 2002, 2005), Lakoff (1987, 1993), Lakoff, Johnson (1980, 1999), Soriano (2012), Wierzbicka (1999).

[5] Prema Piperu (1997: 21-22) prostorne odnose čine objekat lokalizacije, lokalizator kao pozadinski elemenat u prostornim odnosima i orijentir (jezički elemenat, najčešće predlog) kojim se određuje njihov odnos.

[6] Srpski frazem je polisemičan, te je uvršten i među frazeme koji izražavaju zabrinutost.

U španskom jeziku se ovo nelagodno psihofiziološko stanje očituje i u frazemu *tener la cabeza espesa* (*imati glavu gustu) koji počiva na metafori GLAVA JE GUSTA MATERIJA.

U tri lingvokulturološke zajednice psihofiziološko stanje jake glavobolje predstavlja se i poređenjem glave sa oblikom i veličinom kakvog okruglog predmeta. Tako su *bubanj* i *balon* etaloni narednih poredbenih frazema:

fr. *avoir la tête comme un tambour* (*imati glavu kao bubanj) / šp. *tener la cabeza como un bombo* (*imati glavu kao bubanj) / srp. –

fr. – / šp. *tener la cabeza como un globo* / srp. *imati glavu kao balon*

Istovetna frazeoshema nalazi se i u osnovi španskih frazema *tener la cabeza como un bombo* (*imati glavu kao bubanj) i *tener la cabeza como una olla de grillos* (*imati glavu kao lonac cvrčaka) koji putem etalona *bubanj* i *lonac cvrčaka* ukazuju na osećaj pulsiranja i zujanja u glavi usled umora ili buke.

Sličnu frazeoshemu poređenja glave sa kakvim velikim i okruglim entitetom uočavamo i u narednim frazemima u kojima se poređenjem glave sa etalonima *bundeva* i *lubenica* upućuje na veliki umor usled naprezanja:

fr. *avoir la tête comme une citrouille* / šp. – / srp. *glava je* kome *kao bundeva*

fr. *avoir la tête comme une pastèque* / šp. – / srp. *glava je* kome *kao lubenica*

Stanje prehlade izražava španski frazem *pasársele* a alguien *la cabeza* (*prolaziti mu kome glava) proistekao iz metafore GLAVA JE ENTITET KOJI SE KREĆE.

Umor i loše zdravstveno stanje odslikava francuski frazem *avoir une sale tête*[7] (*imati lošu glavu).

Naredne metafore predstavljaju pozadinsku sliku frazema koji ukazuju na čovekove umanjene sposobnosti usled omamljenosti pićem, mirisom, dimom i/ili drogom:

- GLAVA JE SADRŽATELJ (ova metafora ukrštena je sa metaforom SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU JE VAZDUH):

  fr. – / šp. *tener la cabeza llena de aire* (*imati glavu punu vazduha) / srp. –
- GLAVA JE LOKALIZATOR:

  fr. *monter à la tête* (*popeti se u glavu) / šp. *subirse a la cabeza* (*popeti se u glavu) / srp. –

  fr. – / šp. – / srp. *udariti u glavu*

Stanje mamurluka u srpskom jeziku izražava se i poređenjem glave sa velikim okruglastim predmetom → *glava je* kome *kao bure*.

2.2.1. U skladu sa dihotomijom između razuma i osećanja, u kognitivnoj lingvistici glava se prvenstveno konceptualizuje kao ČOVEKOV MENTALNI PROSTOR u koji je smešten um i koji se razume pomoću metafore MENTALNI PROSTOR JE FIZIČKI PROSTOR, odnosno MENTALNI PROSTOR JE SADRŽATELJ.

Glava takođe može biti sadržatelj i osećanja, ali tek posredno, odnosno, kako Penja (Peña Cervel 2001: 248) kaže, sadržatelj ideja sa emotivnim nabojem.

Raznolika čovekova osećanja kojih je on svestan, ali koja često nije u mogućnosti da kontroliše nalaze se takođe na bližoj periferiji. Većina ovih osećanja zapravo su bazična, biološki uslovljena, jer za njih, posmatrano kroz različite kulture, postoje odgovarajuće facijalne ekspresije.

Tako se frazemima fr. *perdre la tête*[8] */ šp. perder la cabeza* / srp. *(iz)gubiti glavu*, kao i šp. *descomponérsele la cabeza* (*rasparčati glavu, "izgubiti razum"), kojima se iskazuje bes, gubitak prisebnosti, uzrujanost ili zbunjenost, ističe činjenica da subjekat usled neprijatnog emotivnog naboja (privremeno) gubi sposobnost rasuđivanja, odnosno svoj mentalni prostor u kojem je smešten um.

Dok na fiziološkom planu bes karakteriše ubrzan rad srca, povišen krvni pritisak i toplota, crvenilo lica, ubrzano disanje, pojačano lučenje glukoze i adrenalina, na telesnom planu bes se ispoljava u

[7] O drugom značenju ovog frazema ('imati odbojno lice') videti u: Šulović, Drobnjak, Gudurić (2018: 341).

[8] Frazem je polisemičan u tri jezika i u radu se pojavljuje u nekoliko navrata.

živoj gestikulaciji, vikanju, stezanju pesnica, lupanju nogama, pretećim pokretima i borbenom stavu. Rast unutrašnjeg pritiska kao fiziološka promena u čovekovom telu usled besa oslikava se i u tri jezika:

fr. *avoir le sang qui monte à la tête* (*imati krv koja se penje u glavu) / šp. *subirse la sangre a la cabeza* (*popeti se krv u glavu) / srp. –

fr. – / šp. – / srp. *udariti*, *jurnuti* kome *krv u glavu*

Za razliku od besa, doživljaj tuge ne uključuje promenu boje lica, već samo promenu izraza (npr. spuštanje uglova usana, pogled usmeren nadole, podizanje unutrašnjih uglova obrva). To potvrđuju francuski frazemi *avoir*, *faire une tête d'enterrement* (*imati, praviti glavu sahrane) i *faire une tête de six pieds de long* (*praviti glavu šest stopa dugu).

I u narednim frazemima konceptualizacija pojedinih emocija ostvaruje se kako na jezičkom tako i na izvanjezičkom planu. Oni su nastali metaforičkim procesom transponovanja bazne sintagme i motivisani su nekim reflektornim gestom kojim se izražavaju data osećanja:

- očaj:

fr. – / šp. *darse con la cabeza en la pared* / srp. *glavom o zid udarati*, *lupati*

fr. – / šp. – / srp. *uhvatiti*, *hvatati se za glavu*

- snuždenost, postiđenost:

fr. *baisser la tête* / šp. *bajar la cabeza* / srp. *oboriti*, *obesiti glavu*

fr. – / šp. – / srp. *uvući*, *uvlačiti glavu (u ramena)*

U francuskom frazemu *avoir les cheveux qui se dressent sur la tête* i njegovom srpskom ekvivalentu *(po)dići*, *ježiti se* kome *kosa na glavi* glava je lokalizator, a kosa objekat lokalizacije. Ovi frazemi ukazuju na intenzivan strah, odnosno užasnutost u svakom pogledu.

Iznenađenost onemogućava subjekta da kontroliše situaciju što se ogleda u narednim frazemima:

fr. – / šp. *no caber* (algo) (a alguien) *en la cabeza* (*ne stati (šta) (kome) u glavu) / srp. –

fr. – / šp. *echarse*, *llevarse* (alguien) *las manos a la cabeza* (*prineti (kome) ruke glavi) / srp. –

fr. – / šp. – / srp. *okrenuo se*, *zavrteo se* kome *svet oko glave*

Poslednji navedeni španski frazem takođe je nastao metaforičkim procesom transponovanja bazne sintagme budući da je motivisan reflektornim gestom kojim se izražava iznenađenost.

Subjekat može da (privremeno) izgubi sposobnost rasuđivanja, odnosno svoj mentalni prostor u kojem je smešten um, ne samo usled besa kao neprijatnog emotivnog stanja, nego i zbog zaljubljenosti kao prijatnog osećanja:

fr. *perdre la tête* pour quelqu'un / šp. *perder la cabeza* por alguien / srp. *(iz)gubiti glavu* za nekim

fr. *tourner la tête* à quelqu'un / šp. – / srp. *zavrteti* kome *glavu*

fr. – / šp. *traer de cabeza* (*doneti iz glave) / srp. –

2.3. Dalju periferiju čine stanja u kojima je čovek svestan, ali koja nisu rezultat njegovog voljnog delovanja. Reč je prevashodno o spontanim mentalnim aktivnostima.

Na metafori GLAVA JE SADRŽATELJ ispunjen raznolikim mentalnim entitetima (npr. mislima, idejama, slikama, predstavama), koji se konceptualizuju kao SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU, temelje se frazemi kojima se iskazuje zaokupljenost:

fr. *avoir la tête pleine* / šp. *tener la cabeza llena* / srp. *puna je* kome *glava*

fr. – / šp. *meterse en la cabeza* (*staviti sebi u glavu) / srp. –

fr. – / šp. *encajársele* a alguien algo *en la cabeza* (*uglaviti kome šta u glavu) / srp. –

fr. – / šp. – / srp. *uvrteti* (šta) *u glavu*

U španskom frazemu *bullirle* a alguien algo *en la cabeza* (*vreti kome šta u glavi) zaokupljenost kakvim mislima ili idejama predstavljena je metaforom GLAVA JE SADRŽATELJ VRELE TEČNE MATERIJE.

Slika obrnutog, neprirodnog položaja tela u španskom frazemu *andar*, *ir de cabeza* (*ići na glavi) upečatljivo izražava stanje zabrinutosti.

Transponovanje bazne sintagme i motivisanost reflektornim gestom kojim se iskazuje ovo nelagodno stanje uočavamo u francuskom frazemu *se prendre la tête* (*uzeti sebi glavu) i srpskom *(po) češati se po glavi.*

Zabrinutost oličavaju i naredni frazemi čije komponente impliciraju destrukciju i utemeljeni su na različitim pojmovnim metaforama:

- GLAVA JE SADRŽATELJ (ukrštena sa metaforom SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU JE PREDMET):
  fr. *se mettre martel en tête* (*staviti sebi čekić u glavu) / šp. – / srp. –
- GLAVA JE PREDMET KOJI PUCA:
  fr. – / šp. – / srp. *puca* kome *glava*
- GLAVA JE MATERIJA KOJA SE PUŠI:
  fr. – / šp. – / srp. *puši se* kome *glava*

Dok se zabrinutost u semantičkom talogu jednog španskog frazema, *comer la cabeza* (*jesti glavu), iskazuje metaforom GLAVA JE HRANA, u drugom, *cargársele la cabeza* a alguien (*natovariti kome glavu), ovo osećanje se konceptualizuje metaforom GLAVA JE NATOVAREN ENTITET.

Opterećenost nevoljama, brigama ili kritikama oličava se metaforom GLAVA JE LOKALIZATOR:

fr. – / šp. *caer sobre la cabeza* / srp. *pasti*, *padati* kome *na glavu*

fr. – / šp. – / srp. *sručiti se*, *svaliti se* kome *na glavu*

U narednim frazemima koji izražavaju zanesenost i rasejanost metafora GLAVA JE SADRŽATELJ ukrštena je sa metaforom SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU JE FIZIČKA POJAVA i ona se dalje konkretizuje nizom podmetafora:

- SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU SU PTICE:
  fr. – / šp. *tener la cabeza llena de pájaro*s[9] (*imati glavu punu ptica) / srp. –
- SADRŽINA KOJA ISPUNJAVA GLAVU SU ZRIKAVCI:
  fr. – / šp. *tener la cabeza llena de grillos* (*imati glavu punu zrikavaca) / srp. –

Istu semantiku izražavaju i španski frazemi *tener la cabeza a las once*[10] *(*imati glavu u jedanaest časova) i tener la cabeza hecha un lío* (*imati glavu napravljena zbrka), kao i francuski *ne pas avoir de tête* (*nemati glavu).

U nekoliko frazema istovetne semantike glava predstavlja objekat lokalizacije:

fr. *avoir la tête dans les nuages* / šp. *estar con la cabeza en las nubes* / srp. *biti* kome *glava u oblacima*

fr. *tête en l'air* (*glava u vazduhu) / šp. – / srp. –

fr. *avoir la tête ailleurs* (*imati glavu drugde) / šp. – / srp. –

Stanje razočaranosti izraženo je španskim frazemom *agarrar la cabeza* (*zgrabiti glavu) koji je motivisan odgovarajućim reflektornim gestom.

3. ZAKLJUČAK

U radu smo uporedile francuske, španske i srpske frazeme sa somatizmom fr. *tête* / šp. *cabeza* / srp. *glava* koji se odnose na kategoriju 'čovekova stanja'. Ustanovile smo da su oni u posmatranim jezicima znatno manje zastupljeni (84) u odnosu na frazeme koji pripadaju kategorijama 'čovekove osobine' (174)[11] i 'čovekovo ponašanje' (108)[12].

---

[9] O drugom značenju ovog frazema ('osoba koja nije pri zdravoj pameti i koja se ponaša nerazumno i luckasto') videti u: Šulović, Drobnjak, Gudurić (2018: 348).

[10] Frazem ima i značenje 'nemati razuma'.

[11] Videti u: Šulović, Drobnjak, Gudurić, Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku: Konceptualno polje 'čovekove osobine', *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLIII/1* (2018: 337-356).

[12] Videti u: Drobnjak, Šulović, Gudurić, Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku: Konceptualno polje 'čovekovo ponašanje', *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLIII/2* (2018) (u štampi).

Analiza korpusa pokazala je da posmatrani somatizam nema istovetan frazeološki potencijal u tri lingvokulturološke zajednice (23 francuska, 34 španska i 27 srpskih frazema). U našoj građi uočljiva je njihova strukturna raznolikost, a to potvrđuje znatan broj bezekvivalentnih frazema (8 francuskih, 20 španskih i 13 srpskih) prema svega 7 slučajeva poklapanja u tri jezika (ukupno 21 frazem), odnosno 11 slučajeva poklapanja u dva jezika (francuski/španski – 4, španski/srpski – 3, francuski/srpski – 4). Pojedine bezekvivalentne primere možemo da objasnimo činjenicom da se pojedini frazemi istovetne semantike različito leksički formalizuju u tri jezika.

Glava se prvenstveno konceptualizuje kao ČOVEKOV MENTALNI PROSTOR u koji je smešten um i koji se razume pomoću metafore MENTALNI PROSTOR JE FIZIČKI PROSTOR, odnosno MENTALNI PROSTOR JE SADRŽATELJ. Glava kao SADRŽATELJ ispunjena je raznolikim mentalnim entitetima (npr. mislima, idejama, slikama, predstavama), kao i idejama sa emotivnim nabojem.

Frazeme smo grupisale u tri skupine, prema tome da li se stanja na koja oni upućuju nalaze u centru posmatrane kategorije ili na bližoj, odnosno daljoj periferiji.

Brojčano najoskudnija je skupina frazema (4) koji upućuju na centralni, prototipični član kategorije 'čovekova stanja', odnosno na čovekova pasivna stanja kojima je svojstveno odsustvo svesti. Uočile smo svega dva ovakva psihofiziološka stanja, i to vrtoglavicu i gubitak svesti.

Najbrojniji su frazemi (50) koji na bližoj periferiji posmatrane kategorije izražavaju čovekova osećanja (bes, tuga, očaj, snuždenost, postiđenost, intenzivan strah, iznenađenost, zaljubljenost), kao i psihofiziološka stanja (glavobolja, prehlada, omamljenost, umor i loše zdravstveno stanje). Među njima, najzastupljeniji su oni koji upućuju na glavobolju i bes. Zanimljivo je da se u tri lingvokulturološke zajednice uočava istovetna frazeoshema poređenja glave sa kakvim velikim i okruglim entitetom (bubnjem, balonom, loncem zrikavaca, buretom, bundevom, lubenicom).

Dalja periferija obuhvata stanja u kojima je čovek svestan, ali koja nisu rezultat njegovog voljnog delovanja, već spontanih mentalnih aktivnosti (zaokupljenost, zabrinutost, opterećenost, zanesenost, rasejanost i razočaranost).

Većina frazema negativno su konotirani i upućuju na neprijatna stanja. Pozitivno obojeni frazemi prisutni su u neznatnom broju slučajeva (4) i to isključivo kada upućuju na stanje zaljubljenosti.

Literatura

Andrić, E. (2013). Kontrastivna semantička analiza reči *fej* u mađarskom i *glava* u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, knj. 56, sv. 2: 131–153.

Barcelona, A. ed. (2003). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Burger, H. (2003). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Cortès, C. (1998-1999). Phraséologie et corps humain. Etude comparative de la représentation du corps humain dans les expressions phraséologiques en français et en allemand. *Cahier du C.I.E.L.*, 6: 85–109.

Dragićević, R. (2009). O problemima identifikacije frazeologizama. *Südslavistik online*, 1: 35–44.

Drobnjak, D., Šulović, K. (2016). *Lingvokulturološki triptih.* Novi Sad: Filozofski fakultet.

Drobnjak, D., Šulović, K., Gudurić, S. (2018). Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku: Konceptualno polje 'čovekovo ponašanje', *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLIII/2.* (u štampi)

Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga.* Beograd: Filološki fakultet.

Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language*, *Culture*, *and Body in Human Feeling.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2002). *Metaphor*. *A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.

Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, G. (1987). *Women*, *Fire*, *and Dangerous Things*, *What Categories Reveal about the Mind.* Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. (1993). "The contemporary theory of metaphor". *Metaphor and Though*. Cambridge: Cambridge University Press, 202–252.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh : the embodied mind and its challenge to Western thought*. New York: Basic Books.

Peña Cervel, S. (2001). A Cognitive Approach to the Role of Body Parts in the Conceptualization of Emotion Metaphors. *EPOS* 17: 245-260.

Piper, P. (1997). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Razdobudko-Čović, L. (2003). *Semantika i pragmatika somatizama u srpskom i ruskom jeziku*. Beograd: Vedes. (štampano ćirilicom)

Ristić, G. (2013). *Somatizmi u nemačkoj i srpskoj frazeologiji (kontrastivna istraživanja).* Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. (doktorska disertacija)

Soriano C. (2012). La metáfora conceptual, *Lingüística Cognitiva*. Barcelona: Anthropos, 97–121.

Trivić, A. (2015). *Leksičko-semantička analiza somatizama u frazeologiji savremenog španskog i srpskog jezika: kontrastivni pristup*. Univerzitet u Kragujevcu, FILUM. (doktorska disertacija)

Štrbac, G., Štasni, G. (2017). *Somatizmi i konceptualizacija stvarnosti u srpskom jeziku.* Novi Sad: Filozofski fakultet. (štampano ćirilicom)

Šulović, K., Drobnjak, D., Gudurić, S. (2018). Frazemi sa somatizmom *glava* u francuskom, španskom i srpskom jeziku: Konceptualno polje 'čovekove osobine', *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLIII/1* (2018: 337-356).

Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across Languages and Cultures*, *Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zybatow, L. (1997). Idiome und Parömien aus kognitivlinguistischer und translationslinguistischer Sicht (am Beispiel des Russischen und Ukrainischen). U: *Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik*. Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997 (Hrsg. O. Spillmann / I. Warnke), Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften): 579–58.

Rečnici

Ashraf, M., Miannay, D. (1995). *Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises*. Paris: Librairie générale de France.

Buitrago, A. (2000). *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, S.A.

Clave Diccionario de uso del español actual (2002). Madrid: Ediciones SM.

DRAE: *Diccionario de la lengua española* (1992). Madrid: Real Academia Española.

Drašković, V. (1990). *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning*, *Imagination*, *and Reason*. Chicago: University of Chicago Press.

Larousse, *Dictionnaire encyclopédique illustré*. (1993). Paris: Larousse.

Le nouveau Petit Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. (2005). Paris: Robert.

Matijašević, J. (2003). *Semantičko-derivacioni rečnik.* Sv. 1: Čovek – delovi tela (red. D. Gortan-Premk, V. Vasić, Lj. Nedeljkov). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku. (štampano ćirilicom)

Milosavljević, B. (1994). *Srpsko-francuski rečnik idioma i izreka.* Beograd: Srpska književna zadruga. (štampano ćirilicom)

Otašević, Đ. (2012). *Frazeološki rečnik srpskog jezika.* Novi Sad: Prometej. (štampano ćirilicom)

Rey, A. (2000). *Le Robert*, *Dictionnaire historique de la langue française.* Paris : Dictionnaires Le Robert.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*. (1959–2007). Beograd: SANU. (štampano ćirilicom)

RSJ: *Rečnik srpskoga jezika.* (2007). Novi Sad: Matica srpska. (štampano ćirilicom)

Seco, M., Andrés, O., Ramos, G., (2009). *Diccionario fraseológico documentado del español actual: locuciones y modismos españoles*. Madrid: Aguilar.

TLFi : *Trésor de la langue française : dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle* (1971–1994). Paris : Éd. du CNRS – Klincksieck: Gallimard.

PHRASEMES WITH THE COMPONENT 'HEAD' IN FRENCH, SPANISH AND SERBIAN
Category 'human conditions'

Summary

The paper deals with French, Spanish and Serbian phrasemes with the component Fr. *tête* / Sp. *cabeza* / Ser. *glava*, referring to the category 'human condition'. Compared to the phrasemes belonging to the categories 'human traits' (174) and 'human behavior' (108), these are significantly less represented (84).
The analysis of the corpus showed that the observed lexeme does not have the same phraseological potential in the three linguistic cultures - 23 French, 34 Spanish and 27 Serbian phrasemes have been found. In our corpus, their structural diversity is evident, which is confirmed by a significant number of non-equivalent phrasemes (8 French, 20 Spanish and 13 Serbian) but just 7 cases of matching phrasemes in the three languages (21 phrasemes), or 11 cases of matching phrasemes in two languages (French / Spanish - 4, Spanish / Serbian - 3, French / Serbian - 4).
The head is primarily conceptualized as HUMAN MENTAL SPACE in which the mind is situated and it is transposed by metaphors MENTAL SPACE IS A PHYSICAL SPACE, and MENTAL SPACE IS A CONTAINER.
We have classified the phrasemes in three groups, according to whether the states they refer to are in the center of the observed category or at the near or further periphery.
The least numerous are phrasemes (4) referring to a central, prototypical state of the category of 'human condition', that is, to the human passive state, which is marked by the absence of consciousness. We noticed only two of these psychophysiological conditions - dizziness and lack of consciousness.
The most numerous are phrasemes (50) that express human feelings on the near periphery of the observed category (anger, sadness, despair, confusion, intense fear, surprise, falling in love), as well as psychophysiological conditions (headache, colds, inebriation, fatigue and poor health).
The further periphery encompasses the states in which a person is conscious, but which are not the result of his willingness to act, but spontaneous mental acitivities (preoccupation, concern, worry, enthusiasm, dispersion and disappointment).
Most of the phrasemes carry a negative connotation and indicate various unpleasant situations. Positively colored phrasemes are rare (4), and occur exclusively referring to the state of falling in love.

Ksenija Šulović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
ksenija.sulovic@ff.uns.ac.rs

Dragana Drobnjak
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
dragana.drobnjak@ff.uns.ac.rs

Snežana Gudurić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

IV

ЈЕДНОЈЕЗИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

UDK 81'366.52
81:159.9

Vesna Bulatović

GRAMATIČKI ROD IMENICE I RODNI STEREOTIP KONCEPTUALNOG DOMENA – PILOT ISTRAŽIVANJE

U radu se kategorija gramatičkog roda posmatra iz ugla kognitivne lingvistike. Pokušava se ustanoviti da li se mentalna predstava o rodu referenta neke imenice formira na osnovu jezičkog izraza (gramatičkog roda imenice) ili na osnovu stereotipa kao društvenog konstrukta. U te svrhe sprovedeno je istraživanje gdje je od ispitanika traženo da uz deset parova imenica koje su približni sinonimi dodaju po pet pridjeva. Izabrani približni sinonimi pripadaju istom konceptualnom domenu, ali se razlikuju po gramatičkom rodu, što nam je omogućilo da uticaj gramatičkog roda i stereotipa za koji se vezuje konceptualni domen mjerimo istovremeno. Rezultati nisu prešli prag statističke značajnosti, ali ukazuju na istovremeno dejstvo roda i stereotipa, pri čemu je uticaj stereotipa snažniji.

Ključne riječi: rod, stereotip, približni sinonim, konceptualni domen, jezički determinizam.

1. UVOD

Zaključke o uticaju gramatičkog roda na percepciju referenata konkretnih i apstraktnih imenica donosimo na osnovu istraživanja sprovedenog sa 19 ispitanika, govornika BHSC[1], po ugledu na slična istraživanja sprovedena sa govornicima engleskog, španskog i italijanskog. Metod i postupak značajno su modifikovani kako bi se obezbijedila veća objektivnost.

Rad je strukturiran kao što slijedi: drugo poglavlje sadrži kraći pregled teorije i prethodnih istraživanja. Treće poglavlje sadrži ključna pitanja koja su nas motivisala na ovo istraživanje i hipoteze. U četvrtom se opisuju istraživanje, metod i korištena sredstva. Peto poglavlje sadrži opis rezultata i diskusiju, dok su u šestom izloženi zaključci i sugestije za dalja istraživanja.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1. Jezički determinizam

Jezički determinizam je izuzetno interesantna, ali i prilično osporavana hipoteza koja glasi da struktura nekog jezika utiče na to kako njegovi govornici vide svijet oko sebe. Primarno se vezuje za gledišta Humbolta, Sapira i Vorfa, ali je nadahnula ogroman broj istraživača. Neka od najpoznatijih istraživanja su ona gdje se pokušalo utvrditi da li nazivi za boje u nekom jeziku utiču na sposobnost govornika tog jezika da prepoznaju razlike u bojama i njihovim nijansama. Berlin i Kej (Berlin and Kay, 1969) su pokazali da jezik, odnosno nazivi za boje u slučaju ovog njihovog rada, ne utiče na percepciju boja, ali ne spore da veće bogatstvo naziva za različite nijanse pomaže govornicima da te nijanse lakše imenuju i zapamte. Za istraživanja o uticaju jezika na mišljenje i misaone procese interesovanje je obnovljeno u skorije vrijeme u okviru tzv. blaže verzije jezičkog determinizma. Zamjenom ključnih termina *jezik* i *mišljenje* dinamičkim terminima *govorenje* i *razmišljanje*, Slobin (Slobin, 1996) otvara prostor

[1] Naši ispitanici bili su studenti Univerziteta Crne Gore koji svoj jezik imenuju crnogorski, srpski, bosanski ili hrvatski ('BHSC jezik').

za novi pristup koji se ovog puta usredsređuje na proces razmišljanja tokom samog čina govorenja ili, preciznije rečeno, na fazu kada određeni iskaz pripremamo u glavi. Slobin ovaj proces opisuje kao online razmišljanje *(on-line thinking)* i smatra da naš jezik svojom strukturom itekako utiče na percepciju stvari o kojima govorimo. Ovakvo stanovište dijele i Boroditski, Šmit i Filips (Boroditsky, Schmidt and Phillips, 2003:61; vidi i Boroditsky, 2001) i ilustruju ga primjerima iz više jezika. Govornici ruskog, smatraju oni, prilikom konstruisanja iskaza i prije govorenja, moraju da vode računa o slaganju broja pridjeva i imenice, na primjer, dok govornici turskog moraju da biraju jezička sredstva na način koji će jasno prenijeti informaciju o tome da li su događaju o kome govore prisustvovali lično ili su o događaju čuli od drugih. Ovome možemo dodati još par primjera koji ilustruju razlike među jezicima. Govornici BHSC jezika, na primjer, svaki put moraju odlučiti da li žele da glagol upotrijebe u svršenom ili nesvršenom vidu (s izuzetkom dvovidskih glagola). S druge strane, većina glagola u engleskom je dvovidska, što znači da govornici tog jezika u manjoj mjeri razmišljaju o samoj glagolskoj leksemi, ali zato moraju itekako voditi računa o omeđenosti *(boundedness)* unutrašnjih i spoljašnjih argumenata. Razlika ima bezbroj, ali ključno pitanje jeste da li govornik BHSC jezika, na primjer, tokom online razmišljanja u većoj mjeri vodi računa o tome da li je neka radnja završena ili je i dalje u toku upravo zato što mu to nameće struktura jezika.

2.2. Novija istraživanja o odnosu jezičke kategorije roda i percepcije

Odnos razmišljanja i govorenja potakao je brojna istraživanja o uticaju kategorije roda na percepciju referenata. Ovdje pominjemo ona novijeg datuma, sprovedena u periodu od 90-tih godina prošlog vijeka do danas. Korbet (Corbett, 1991) i Koniši (Konishi, 1993) navode veliki broj primjera iz različitih jezika koji svjedoče o proizvoljnosti kategorije roda budući da je jedan isti referent u vezi sa imenicama različitog gramatičkog roda u različitim jezicima. Na primjer, imenica *sunce* je srednjeg roda u poljskom *(słońce)*, ženskog roda u njemačkom *(die Sonne)*, dok je u francuskom muškog roda *(le soleil)*. Takođe, govore o slučajevima nepodudaranja prirodnog (semantičkog) i gramatičkog roda. Na primjer, riječ *Mann (muškarac)* je gramatičkog i prirodnog muškog roda u njemačkom, dok je riječ *Mädchen (djevojka)* gramatički srednjeg, a prirodnog ženskog roda. Engleski ima prirodni rod za živa bića, gdje rod zavisi od pola, dok su neživi entiteti srednjeg roda, iako ima primjera gdje se na nežive entitete upućuje zamjenicom ženskog roda. Tako se, na primjer, zamjenicom *ona (she)* upućuje na imenicu *brod (ship)*.

Pomenute razlike među jezicima iskoristili su Sera, Berže i Kastilo Pintado (Sera, Berge & Castillo Pintado, 1994) kako bi provjerili da li rod kao jezička kategorija utiče na našu percepciju referenata. Eksperiment je rađen sa govornicima španskog i engleskog, a jedan od zadataka bio je da kažu da li bi predmetima na slikama dali ženski ili muški glas da ti predmeti treba da se pojave kao likovi u crtanom filmu. Rezultati su pokazali da su govornici španskog predmetima dodjeljivali glas u zavisnosti od gramatičkog roda imenice u španskom, dakle, imenicama muškog roda dodjeljivali su muški glas i obrnuto. Interesantno je i to da naziv predmeta nije bio naveden na svim slikama, te da je veći stepen podudarnosti evidentiran u slučajevima kada je slika imala i ispisan naziv predmeta. Autori objašnjavaju da tokom razmišljanja prije govorenja važnu ulogu ima i vokalizacija, odnosno nečujno "izgovaranje" naziva datog predmeta, kada i dolazi do uticaja gramatičkog roda na izbor glasa. Isto istraživanje ukazalo je i na sličnosti između engleskih i španskih govornika. Naime, i jedni i drugi su imenicama čiji su referenti prirodni entiteti (bez polnih razlika) dodjeljivali ženski rod, dok su imenicama čiji su referenti vještački entiteti dodjeljivali muški rod.

Filips i Boroditski (Phillips i Boroditsky, 2003) pominju[2] istraživanje na engleskom jeziku sa govornicima čiji je maternji jezik španski odnosno njemački. Od ispitanika je traženo da opišu predmete na slikama, pri čemu su dati predmeti bili suprotnog gramatičkog roda u dva jezika. Ispostavilo se da su govornici birali pridjeve u zavisnosti od roda imenice. Tako su, na primjer, govornici njemačkog uz imenicu *most* 'Die Brucke', koja je ženskog roda u njemačkom, dodavali pridjeve *veličanstvena* 'awesome',

[2] Autori komentarišu istraživanje koje su sproveli u prošlosti, ali koje nije objavljeno.

lijepa 'beautiful', *poželjna* 'desirable' i *elegantna* 'elegant', dok su govornici španskog uz imenicu *most* 'El puente', koja je u tom jeziku muškog roda, dodavali pridjeve *veliki* 'big', *opasan* 'dangerous', *ogroman* 'enormous' i *skup* 'expensive'. Vrlo je važno istaći objašnjenje koje nude Boroditski i dr (2003:65). Oni smatraju da ovakvu sklonost govornika jezika koji imaju gramatički rod ne treba tumačiti tako da oni referente imenica muškog roda posmatraju kao muška živa bića i da im daju odlike muškosti već da ih gramatički rod samo podstiče da u referentima imenica određenog roda više primjećuju i ističu osobine koje se vezuju za muškost ili ženskost, u zavisnosti od roda date imenice. Sve to, smatraju oni, motivisano je potrebom čovjeka da kategoriše stvarnost (Boroditski i dr., 2003:73-74). Drugim riječima, to što su imenice *momak* i *sto* muškog roda može da znači da će govornici u većoj mjeri isticati osobine referenta imenice *sto* koji se vezuju za muškost, npr. činjenicu da je taj sto solidan, od čvrstog materijala, da može da izdrži veći teret, nego odlike koje govore o lijepom dizajnu, eleganciji, boji i sl. (vidi primjer sa imenicom *sunce* kod Filips i Boroditski, 2003:65).

Istraživanja rađena na korpusu BHSC jezika potkrepljuju ove navode. Jedan od rezultata do kojih je došla Bošković (2014) tokom uporedne analize primjera približne sinonimije jeste i to da se distribucija pridjeva razlikuje u zavisnosti od gramatičkog roda. Na primjer, najčešći kolokati pridjeva *prljav* su imenice *posao, novac, veš* i *rat,* pridjeva *prljava* imenice *igra, laž, kampanja* i *tehnologija*, dok su najčešći kolokati pridjeva *prljavo* imenice *rublje, posuđe, staklo* i *lice* (Bošković, 2014:130-133). Autorka smatra da ovi rezultati govore i o rodnim stereotipima u društvu. Naime, kolokati muškog roda ticali su se, smatra autorka, ozbiljnih radnji kao što su *rat, posao* i *novac,* dok su se kolokati ženskog roda odnosili na nešto manje važne radnje (*kampanja, igra, laž*), što važi i za kolokate srednjeg roda, koji se tiču svakodnevnih poslova, kao što su prljanje posuđa, rublja, lica i stakla (Bošković, 2014:134).

Da su stereotipi važan činilac u relaciji između razmišljanja i govorenja potvrđuju i istraživanja Atagi, Seturaman i Smit (Atagi, Sethuraman and Smith, 2009). Cilj njihove četiri studije bio je da pokažu da i govornici engleskog, jezika koji nema gramatički rod, imenicama dodjeljuju rod. Autori zaključuju da se rod dodjeljuje nezavisno od jezika. Sredstva korištena tokom eksperimenata jasno su stereotipno obojena. Od ispitanika je traženo da imenicama dodaju pridjeve, pri čemu su pridjevi prethodno prikupljeni iz dječijih slikovnica, bajki, pjesama za djecu i sl. i klasifikovani u stereotipno muške i ženske u zavisnosti od toga kog su pola bili referenti imenica sa kojima su pridjevi kolocirali u datom kontekstu. Pridjevi *lijep/lijepa/lijepo* 'pretty', *čist/čista/čisto* 'clean', *fin/fina/fino* 'nice', bili su označeni kao ženski, dok su *neuredan/neuredna/neuredno* 'messy', *nevaljao/nevaljala/nevaljalo* 'naughty' i *snažan/snažna/snažno* 'strong' bili obilježeni kao muški. Na osnovu BHSC ekvivalenata engleskih pridjeva *pretty, clean, nice* i dr. iz navedenog istraživanja vidi se uticaj gramatičkog roda pridjeva, tako da se možemo zapitati zašto bi pridjevi *čist/čista/čisto* bili uopšte stereotipno vezani za ženski, a ne za muški rod. U navedenom istraživanju i mnoge od imenica bile su stereotipno obojene. Atagi i dr. (2009:1806) navode primjer zadatka gdje pored slike simpatičnog delfina treba zaokružiti jednu od sljedećih rečenica: *Delfin je sladak / Delfin je nevaljao* 'A dolphin is sweet./A dolphin is naughty'. Očekivano je da će prosječan ispitanik opisati delfina pozitivnim pridjevom jer se delfini uvijek predstavljaju u pozitivnom svijetlu. Kažemo 'prosječan ispitanik' zato što isti pojam može imati izuzetno negativne konotacije za nekoga ko ima neprijatno iskustvo sa delfinima.

U ovom kratkom pregledu uočavaju se dva suprotstavljena mišljenja. Po jednom, percepciju roda određuje jezik preko kategorije gramatičkog roda. Po drugom, percepcija roda nezavisna je od jezika i zavisi od stereotipa kao društvenog konstrukta. Nismo u mogućnosti da predstavljamo sve pojedinosti različitih istraživanja, niti želimo da ocjenjujemo ko je u pravu. Cilj našeg istraživanja jeste da uz pomoć novog metoda u okviru istog istraživanja pokušamo utvrditi koji je uticaj jači: uticaj jezika, koji se ostvaruje kroz gramatički rod imenice, ili možda stereotipa, koji se stvara u jednoj zajednici na osnovu dominatnih stavova prema nekom biću, stvari ili pojavi?

3. KLJUČNA PITANJA I HIPOTEZA

3.1. Rod u jeziku i društvu

BHSC ima prirodni i gramatički rod. U velikom broju slučajeva postoji poklapanje između prirodnog (semantičkog) i gramatičkog roda. Na primjer, imenica *majka* je prirodnog i gramatičkog ženskog roda jer je njen referent biće ženskog pola, a imenica se završava na -a. Izuzetak je, na primjer, *vojvoda,* imenica gramatički ženskog, ali prirodnog muškog roda. Neke imenice, kao *izdajica,* su gramatičkog ženskog roda, ali mogu biti i muškog i ženskog prirodnog roda.

Budući da je većina ispitanika rođena i živi u Crnoj Gori, vrijedi pomenuti da su rodni stereotipi itekako prisutni u ovom društvu. U prošlosti, postojala je jasna podjela uloga muškarca kao glave kuće i donosioca odluka i žene kao majke i domaćice. Stereotipno viđenje rodnih uloga se do nedavno mnogo više vezivalo za seoske, često izolovane, krajeve, nego za gradske sredine. Međutim, kako je u skorije vrijeme gotovo kompletno stanovništvo koncentrisano u glavnom gradu i turističkim centrima na moru, dolazi i do usrednjavanja ovih stavova[3]. Jedno istraživanje govori i o procesima retradicionalizacije i repatrijarhalizacije u zemlji (Blagojević, 2007:178).

3.2. Približna sinonimija i konceptualni domen

U istraživanju ćemo koristiti deset parova približnih sinonima koji se vezuju za određene konceptualne domene. Približni sinonimi imaju slično konceptualno značenje, a naglašenije su razlike u pogledu konotativnog, afektivnog, socijalnog ili kolokacijskog značenja. Imenice *ulica* i *put* su približni sinonimi zato što su djelimično zamjenjivi u *Pored naše kuće je neka/neki ulica/put*, ali nisu u *Po cijeli dan je na ulici/putu,* odnosno takva zamjena dovela bi do promjene smisla (vidi Hurford et al., 2007:106). Konceptualni domen je šira pojmovna struktura koja se obično vezuje za određena iskustva (Langacker, 2002). Tako se, na primjer, može reći da *ulica/put* pripadaju širem domenu saobraćaja, vožnje, brzine, prevoznih sredstava i sl.

Približni sinonimi i konceptualni domeni će nam pomoći da istovremeno testiramo uticaj gramatičkog roda i stereotipa na rodnu percepciju referenata. Naime, približne parove birali smo tako da je jedan član muškog *(put)*, a drugi ženskog gramatičkog roda *(ulica)*. Ukoliko gramatički rod zaista utiče na rodnu percepciju referenata, onda bi trebalo da referenti čije su imenice ženskog roda budu opisivani pretežno 'ženskim' pridjevima i obrnuto. S druge strane, konceptualni domen kome pripadaju ovi približni sinonimi, tj. domen saobraćaja, vožnje, brzine, prevoznih sredstava i aktivnosti vezane za njih, nema gramatički rod, ali se u određenoj zajednici stereotipno može vezivati za ženskost ili muškost, odnosno za referente ženskog ili muškog pola. Međutim, rod konceptualnog domena nije moguće sa sigurnošću utvrditi budući da ne zavisi samo od stereotipa u zajednici, već i od ličnog iskustva i doživljaja pojedinca. Prije istraživanja ćemo dati pretpostavke o njihovoj rodnoj obilježenosti, a upravo izbor kolokata će nam reći kako naši ispitanici gledaju na iste konceptualne domene.

3.3. Hipoteza

Za naše istraživanje, postavili smo sljedeće dvije hipoteze:

(1) rod konceptualnog domena u većoj mjeri utiče na rodnu percepciju referenta i stoga će oba približna sinonima biti pretežno opisivana pridjevima onog roda koji odgovara rodu konceptualnog domena. Na primjer, ukoliko se konceptualni domen saobraćaja, vožnje, brzine i sl. više vezuje za muškost, onda će i *ulica* i *put* biti opisivani dominantno 'muškim' pridjevima bez obzira na to što je jedan član para muškog, a drugi ženskog gramatičkog roda.

[3] Autorka ovdje navodi lični stav na osnovu iskustva, a dijele ga i mnoge druge osobe koje žive u rade u Crnoj Gori, a koje su sa autorkom razgovarale. Posljednje istraživanje na ovu temu rađeno je 2007 (Blagojević 2007).

(2) kada rod konceptualnog domena nije jasno izražen, odnosno kada se ne vezuje za određeni rodni stereotip, približni sinonimi biće opisivani pridjevima koji odgovaraju njihovom gramatičkom rodu. Na primjer, *ulica* će biti opisivana 'ženskim', a *put* 'muškim' pridjevima.

Ukoliko budu potvrđene naše hipoteze, to će značiti da na rodnu percepciju utiču i konceptualni domeni i gramatički rod, s tim što je uticaj domena mnogo snažniji. Ukoliko pojedinačni približni sinonimi budu opisivani jednakim brojem muških i ženskih pridjeva, to će značiti da gramatički rod nema nikakvog uticaja na rodnu percepciju referenata, odnosno izbor kolokata.

4. OPIS ISTRAŽIVANJA

4.1. Metod

Istraživanje je sprovedeno sa 19 ispitanika uzrasta 21-23 godine, 11 ženskog i 8 muškog pola. Od njih je zatraženo da nakon što čuju određenu riječ (imenicu) odmah napišu pet pridjeva vođeni svojim asocijacijama. Uz deset parova dodato je i desetak distraktora kako ispitanici ne bi uočili parove sa istim konceptualnim značenjem, a različitim gramatičkim rodom i naslutili svrhu istraživanja. Zatim su svi upotrijebljeni pridjevi popisani u jedan spisak, s tim što je njihov oblik promijenjen u oblik za neutralni rod kako bi se izbjegla pristrasnost ocjenjivača. Na primjer, oblike *lijepa, lijep, lijepo* zamijenio je neutralni oblik *lijepo*. Zadatak je glasio: *Nešto je (pridjev u srednjem rodu). Da li to nešto vezujete za ženskost, muškost, ili i za jedno i za drugo?* Ocjenjivači nisu znali o kakvom se istraživanju radi i njihov zadatak je bio da pridjev opišu kao ženski, muški ili neutralni. Ocjene su davala tri ocjenjivača, a rod pridjeva odredio je većinski odgovor. Tri roda zamijenjena su sa 1, 2 i 0 i uneseni u algoritam za potrebe statističke obrade metodom srednje vrijednosti razlike *(mean difference)*[4].

4.2. Sredstva

Spisak približnih sinonima sastojao se od pet parova konkretnih i pet parova apstraktnih imenica. Primjere smo odabrali nakon analize odrednica u rječniku sinonima (Ćosić 2008). Iz određenog semantičkog polja pokušali smo izabrati jedinice što približnijeg konceptualnog značenja. Takođe, kada je to god bilo moguće, birali smo jedinice koje su slične u pogledu registra, konotativnog, socijalnog i afektivnog značenja i učestalosti u običnom govoru. Na primjer, pomenuti rječnik uz riječ *automobil* navodi sljedeće približne sinonime: *kola, auto, mašina, motorno vozilo, vozilo, limuzina, krntija, šklopocija, kolica, makina* i dr. (Ćosić, 2008:30). Imenici *automobil* pridružili smo imenicu *kola*, a ne *limuzina* zato što je *limuzina* rjeđe u upotrebi, a i zato što njeno konotativno značenje upućuje na izuzetno veliki i elegantan automobil. Takođe, imenica *makina* nije odgovarajući par imenici *automobil* zato što *makina* pripada žargonu mladih. U slučaju dva para nismo sasvim zadovoljni izborom. Prvi je *besjeda/govor* zato što *besjeda* sadrži konotaciju dužeg govora, obično od strane mudrog govornika i u nekoj posebnoj prilici, dok *govor* ne sadrži takve komponente. Drugi par je *poteškoća/problem* zato što se radi o različitom stepenu teškoće. Dok je *problem* neutralan u pogledu stepena, *poteškoća* podrazumijeva neki manji problem ili prepreku. Naš konačan izbor imenica izgleda ovako: parovi konkretnih imenica uključivali su *kola*[5]*/automobil, knjiga/udžbenik, sofa/trosjed, tkanina/materijal* i *naprava/uređaj,* dok su među parovima apstraktnih imenica bili *narav/karakter, poteškoća/problem, besjeda/govor, pozicija/stav* i *sjed-*

[4] Ogromnu zahvalnost dugujem prof. dr Oliveri Komar i dr Nemanji Batrićeviću sa Fakulteta političkih nauka u Podgorici na pomoći u statističkoj obradi podataka za potrebe ovog istraživanja.

[5] Zahvaljujem slušaocima sesije na konferenciji koji su mi ukazali na previd u pogledu imenice *kola*. Ova imenica je srednjeg, a ne ženskog roda. Budući da se oblik pridjeva srednjeg roda u množini završava na *-a* i identičan je obliku pridjeva ženskog roda u jednini, odlučili smo da ovaj par ne izbacujemo iz konačne analize, a nismo bili u mogućnosti da ponovimo ispitivanje samo za taj par u identičnim uslovima.

nica/sastanak. U nastavku navodimo pretpostavke o rodnoj obilježenosti konceptualnih domena kojima neki parovi pripadaju. Par *kola/automobil* može se vezati za domen saobraćaja, vožnje i brzine, odnosno muškost; par *tkanina/materijal* za domen šivenja, krojenja, odjeće, mode, odnosno ženskost; *naprava/uređaj* za domen tehnike, mašina, tehnologije, odnosno muškost; *besjeda/govor* za domen pozicije moći s kojih se drže govori i besjede, odnosno muškost, uprkos tome što se žene vezuju za priču i pričanje; *pozicija/stav* za domen politike, odlučivanja, odnosno muškosti i par *sjednica/sastanak* za domen posla i poslovanja, odnosno muškost.

Baza pridjeva mogla je imati 950 jedinica. Nakon što smo izbrisali ponovljene pridjeve i praznine, dobili smo spisak od 376 pridjeva. Nezavisni ocjenjivači dodijelili su im rod na način opisan u §4.1. Kod oko trećine pridjeva, odnosno njih 136, ustanovljeno je slaganje tri ocjenjivača u pogledu roda koji treba dodijeliti.

5. REZULTATI I DISKUSIJA

Za svaki par su izračunate srednje vrijednosti razlike između broja muških i ženskih pridjeva koji su pridruživani članovima određenog para. Nisu utvrđene statistički značajne razlike u upotrebi pridjeva ni na jednom od tri nivoa: nivou svih deset parova, nivou konkretnih i apstraktnih imenica zasebno, niti na nivou pojedinačnih parova (vidi Sl. 1 i Tabelu 1). Konkretnije, to znači da razlika u broju upotrijebljenih pridjeva muškog i ženskog roda nije značajna, odnosno, da gramatički rod nema uticaja na izbor kolokata i rodnu percepciju referenata izabranih dvadeset imenica. Sl. 1 pokazuje da je razlika u broju upotrijebljenih pridjeva 0,02, odnosno da su pridjevi oba roda upotrebljavani jednako.

Sl. 1 - Razlika u rodu kolokata za sve parove

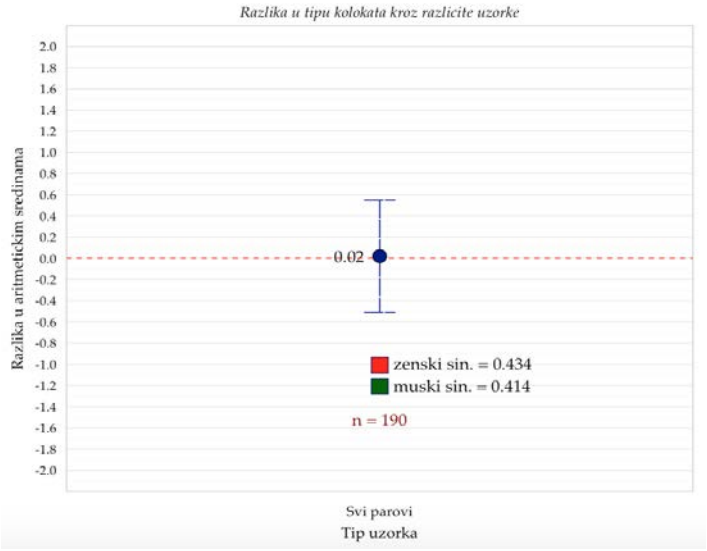

Tabela 1 nam pokazuje da je P vrijednost veća od 0,05, odnosno da nije statistički značajna ni na jednom od nivoa. Par koji je najbliži pragu od 0,05 jeste par pod brojem 4, *tkanina/materijal*.

Tabela 1 - P-vrijednost

sample	fem_mean	male_mean	mean_diff	lci	hci	p_value	n
baza	0.434	0.414	0.02	-0.508	0.549	0.94	190
aps	0.184	0.429	-0.24	-1.1	0.611	0.572	95
kon	0.603	0.4	0.2	-0.473	0.879	0.554	95
par1	-0.059	-0.647	0.59	-0.563	1.739	0.306	19
par2	0.867	0.933	-0.07	-1.383	1.25	0.918	19
par3	0.4	-0.769	1.17	-0.223	2.561	0.096	19
par4	1.733	2.923	-1.19	-2.545	0.166	0.083	19
par5	0	-0.25	0.25	-1.639	2.139	0.782	19
par6	0.167	-0.091	0.26	-1.678	2.194	0.784	19
par7	-1.778	-1	-0.78	-2.502	0.946	0.351	19
par8	1.455	2.6	-1.15	-2.894	0.603	0.183	19
par9	0.111	-1.2	1.31	-0.766	3.389	0.201	19
par10	0.75	1.235	-0.49	-2.33	1.359	0.578	19

Budući da je rezultat kod nekih parova upućivao na izvjestan stepen korelacije između roda pridjeva i roda imenice, uradilii smo kvantitativnu analizu po pojedinačnim parovima i došli do interesantnih rezultata. Pojedinačne vrijednosti iz tabela treba sagledavati imajući na umu to da je 19 ispitanika biralo po 5 pridjeva za svaku imenicu, što znači da je jedna imenica opisana sa ukupno 95 pridjeva.

Kod parova *sofa/trosjed* i *narav/karakter* osjeća se uticaj gramatičkog roda na rodnu percepciju referenata, odnosno ženski približni sinonimi opisivani su sa mnogo više ženskih nego muških pridjeva i obrnuto (Tabela 2 i Tabela 3).

Tabela 2 - sofa/trosjed

sofa			
36 M (37,8%)	49 Ž (51,5%)	3 N (3,1%)	7 Ø (7,3%)
trosjed			
49 M (51,5%)	29 Ž (30,5%)	1 N (1%)	6 Ø (6,3%)
85 M (44,7%)	78 Ž (41%)	4 N (2,1%)	13 Ø (5,7%)

Tabela 3 - narav/karakter

narav			
33 M (34,7%)	35 Ž (36,8%)	18 N (18,9%)	9 Ø (9,4%)
karakter			
32 M (33,6%)	24 Ž (25,2%)	26 N (27,3%)	13 Ø (13,6%)
65 M (34,2%)	59 Ž (31%)	44 N (23,1%)	22 Ø (11,5%)

Na nivou para, *sofa/trosjed* blago naginje muškom rodu (85 muških pridjeva od ukupno 190, vidi treći red). Isto važi i za par *narav/karakter*. Ovako male razlike na nivou para upućuju na zaključak da konceptualni domeni kojima ovi parovi pripadaju nisu rodno obilježeni, te da je upravo zato kod ovih parova došlo do blagog uticaja gramatičkog roda na izbor kolokata. Ovi domeni ne spadaju u one koje smo okarakterisali kao rodno obilježene, te stoga možemo reći da oni potvrđuju našu drugu hipotezu da gramatički rod dolazi do izražaja kod rodno neobilježenih konceptualnih domena.

Nije bilo parova kod kojih je ustanovljeno potpuno neslaganje kolokata i gramatičkog roda zadate imenice u smislu da su imenice ženskog roda pretežno opisivane muškim pridjevima i obrnuto.

Kod većine parova jedan član je opisan približno jednakim brojem ženskih i muških pridjeva, dok je drugi dominantno opisivan pridjevima čiji rod odgovara rodu imenice. Tu spadaju *kola/automobil* i *pozicija/stav.* Međutim, na nivou para se osjeća da se konceptuelni domen u oba slučaja više vezuje za muškost nego za ženskost i to izraženije u slučaju para *pozicija/stav* (74 muška naspram 43 ženska pridjeva).

Tabela 4 - kola/automobil

kola			
43 M (45,2%)	43 Ž (45,2%)	6 N (6,3%)	3 (3,1%) Ø
automobil			
48 M (50,5%)	40 Ž (42,1%)	4 N (4,2%)	3 (3,1%) Ø
91 M (47,8%)	83 Ž (43,6%)	10 N (5,2%)	6 Ø (3,1%)

Tabela 5 - pozicija/stav

pozicija			
27 M (28,4%)	24 Ž (25,2%)	14 N (14,7%)	30 Ø (31,5%)
stav			
47 M (49,4%)	19 Ž (20%)	16 N (16,(%)	13 Ø (13,6%)
74 M (77,8%)	43 Ž (45,2%)	30 N (15,7%)	43 Ø (22,6%)

Kod većine parova se pokazalo da su ispitanici dominantno birali pridjeve jednog roda. Dominantno ženski pridjevi birani su uz: *knjiga/udžbenik, tkanina/materijal, besjeda/govor* i *sjednica/sastanak* i dominantno muški uz: *naprava/uređaj* i *poteškoća/problem.*

Tabela 6 - tkanina/materijal

tkanina			
25 M (26,3%)	60 Ž (63,1%)	3 N (3,1%)	7 Ø (7,3%)
materijal			
15 M (15,7%)	67 Ž (70,5%)	3 N (3,1%)	10 Ø (10,5%)
40 M (21%)	127 Ž (66,8%)	6 N (3,1%)	17 Ø (8,9%)

Tabela 7 - poteškoća/problem

poteškoća			
35 M (36,6%)	21 Ž (22,1%)	14 N (14,7%)	25 Ø (26,3%)
problem			
44 M (46,3%)	26 Ž (27,2%)	22 N (23,1%)	3 Ø (3,1%)
79 M (41,5%)	47 Ž (24,7%)	36 N (18,9%)	28 Ø (14,7%)

Razlika između statističkih podataka dobijenih za sve parove zajedno i onih za par tkanina/materijal, gdje su identifikovane statistički značajne razlike, najbolje se vidi ako se Sl. 1 uporedi sa Sl. 2. Ova druga nam pokazuje da je razlika između pridjeva muškog i ženskog roda najveća, odnosno iznosi -1,19, kao i to da su pridjevi i uz mušku i uz žensku imenicu smješteni u polje od 0 do -3, što znači da su dominantno ženski.

Sl. 2 - Razlika u rodu kolokata za tkanina/materijal

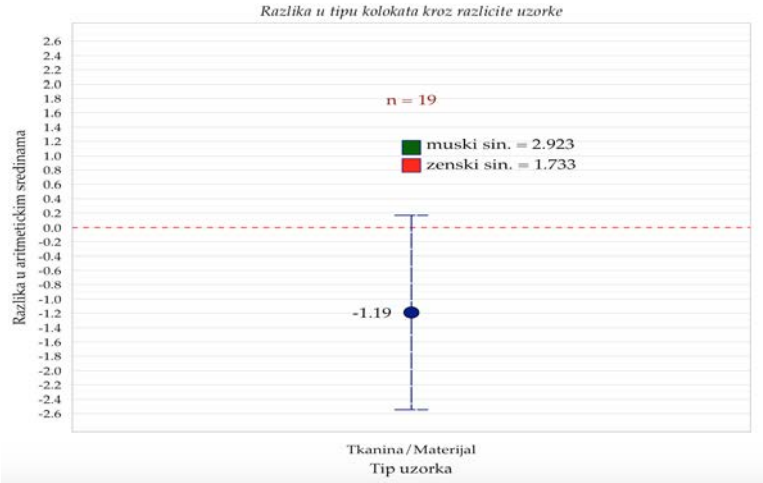

Rezultati pokazuju da gramatički rod ne utiče značajnije na izbor kolokata, ali upućuju na moguć snažan uticaj roda konceptualnih domena.

Prije početka istraživanja predvidjeli smo da će domeni kojima pripadaju parovi *kola/automobil, naprava/uređaj, besjeda/govor, pozicija/stav* i *sjednica/sastanak* biti dominantno vezani za muški rod, dok će domen para *tkanina/materijal* biti u većoj mjeri vezan za ženski rod. Naša analiza sugeriše da *kola/automobil, pozicija/stav, naprava/uređaj* i *poteškoća/problem* pripadaju muškom, a *knjiga/udžbenik, tkanina/materijal, besjeda/govor* i *sjednica/sastanak* ženskom domenu. Parovi *sofa/trosjed* i *narav/karakter* nisu obilježeni, odnosno neutralni su. Ako uporedimo predviđanja i rezultate, možemo zaključiti da se radi o djelimičnom poklapanju. Naime, slaganje postoji u pogledu ženskosti para *tkanina/materijal,* muškosti parova *kola/automobil, naprava/uređaj, pozicija/stav* i neutralnosti parova *sofa/trosjed* i *narav/karakter.* Neslaganje postoji kod parova *besjeda/govor, sjednica/sastanak* i *poteškoća/problem.* Ispitanici prva dva para vezuju za ženski rod, dok smo ih mi vezivali za muški. Posljednji par je u istraživanju obilježen kao muški, dok smo ga mi obilježili kao neutralni. Posmatrajući svih deset parova zajedno, naša pretpostavka je bila da će šest konceptualnih domena biti rodno obilježeni, a četiri neutralni. Rezultati govore da je njih osam rodno obilježeno, dok su samo dva neutralna.

O snažnom uticaju stereotipa svjedoče i podaci prikupljeni od nezavisnih ocjenjivača. Analizirali smo slučajeve u kojima su se sva tri ocjenjivača složila o rodu koji treba dodijeliti pojedinom pridjevu. Složili su se oko roda 136 od ukupno 376 pridjeva. Od 136, 67 pridjeva ocijenjeni su kao ženski i 69 kao muški. U Tabeli 8 navodimo sve primjere u srednjem rodu, onako kako su ocjenjivačima i dati na ocjenu.

Tabela 8 - pridjevi oko čijeg roda je postignuta saglasnost tri ocjenjivača

ženski	muški
altruistično, blaženo, čipkano, crveno, glatko, humano, inspirativno, interesantno, išarano, iscrpljujuće, jeftino, komplikovano, kontra, krojačko, kućno, kuhinjsko, kupljeno, lakirano, laneno, lijepo, ljubavno, meko, milostivo, miroljubivo, moderno, neodlučno, neodoljivo, nježno, novo, obojeno, očuvano, od lijepog platna, omiljeno, ozbiljno, pamučno, pleteno, plišano, pozitivno, prefinjeno, prijatno, primamljivo, pristrasno, promjenljivo, prozirno, roditeljsko, romantično, samoshvatajuće, satensko, šareno, šiveno, skriveno, skupo, skupocjeno, suprotno, svileno, tanko, tirkizno, toplo, tužno, učiteljsko, ukoričeno, ukrasno, upadljivo, usko, vatreno, veselo	agresivno, bijelo, bogato, brutalno, brzo, bučno, čvrsto, digitalno, direktorsko, djedovo, dronjavo, drugarsko, gadno, grubo, istorijsko, iznajmljeno, junačko, kancelarijsko, korišteno, krupno, majstorsko, mehaničko, metalno, moćno, neispravno, nekvalitetno, neodložno, neosnovano, nepokolebljivo, neprijateljsko, nesalomivo, odlučno, odlučujuće, ogromno, opasno, oštro, pocijepano, pohabano, političko, poslovno, predsjedničko, prijeko, prljavo, problematično, skupštinsko, slupano, snažno, sportsko, staro, stečeno, strašno, stravično, tehničko, tehnološko, trkačko, turobno, tvrdo, tvrdoglavo, uticajno, užasno, uzdržano, vanredno, veliko, vješto, zaprežno, zarđalo, zastarjelo, zatvoreno

Analiza antonimijskih parova takođe je dala interesantne rezultate, koji su u skladu sa prethodnim zaključcima o snažnom uticaju stereotipa. Tabela 9 sadrži 16 antonimijskih parova iz naše baze pridjeva. Rod je označen skraćenicom Ž za ženski, M muški i N za neutralni rod.

Tabela 9 - rod antonimijskih parova

pridjev	rod	rod	pridjev
bitno	N	M	nebitno
inspirativno	Ž	M	neinspirativno
interesantno	Ž	Ž	neinteresantno
ispravno	M	M	neispravno
jasno	Ž	Ž	nejasno
kvalitetno	M	M	nekvalitetno
obično	Ž	Ž	neobično
odlučno	Ž	Ž	neodlučno
određeno	M	M	neodređeno
ozbiljno	M	M	neozbiljno
prijatno	Ž	M	neprijatno
prijateljsko	Ž	M	neprijateljsko
pristrasno	Ž	M	nepristrasno
udobno	Ž	M	neudobno
važno	M	Ž	nevažno
zanimljivo	Ž	M	nezanimljivo

U jednom broju parova primjećuje se da se pozitivni članovi antonimijskih parova, n pr. *inspirativno, prijatno, prijateljsko, udobno* i *zanimljivo,* vezuju za ženski, a ne muški rod. S druge strane, samo se *važno* među pozitivnim članovima vezuje za muški rod. Ostali parovi su ocijenjeni kao samo muški ili samo ženski, što znači da se i konceptualni domen kome pripadaju oba člana vezuje za jedan rod. Na primjer, domeni *interesantnosti, jasnoće, običnosti* i *odlučnosti* vezuju se za ženski, dok se domeni *ispravnosti, kvaliteta, određenosti* i *ozbiljnosti* vezuju za muški rod. Budući da su ocjenjivači i jednom i drugom članu para dodijelili isti rod, može se s pravom reći da su domeni kojima ti antonimijski parovi pripadaju neutralni.

6. ZAKLJUČAK

Cilj istraživanja bio je da se utvrdi koji od dva faktora više utiče na izbor kolokata, rod konceptualnog domena kome pripadaju oba približna sinonima ili gramatički rod pojedinačnog približnog sinonima? Analiza je ukazala na gotovo identičnu upotrebu ženskih i muških pridjeva uz približne sinonime oba roda, iz čega se izvodi zaključak da ni gramatički rod ni konceptualni domen ne utiču na izbor kolokata. Naše hipoteze nisu potvrđene. Budući da rezultati nisu bili statistički značajni neophodno je ponoviti istraživanje na većem uzorku.

Kvantitativna analiza pojedinačnih parova ukazuje na moguće rezultate ponovljenog istraživanja. Naime, čini se da na izbor kolokata presudan uticaj vrši rod konceptualnog domena. Kada je konceptualni domen rodno obilježen, odnosno kada se stereotipno vezuje za referente mužkog odnosno ženskog roda, kolokati će se birati u skladu sa tim rodom, u suprotnom, kolokat će se birati u skladu sa gramatičkim rodom.

Zaključci ovog istraživanja poslužiće nam kao dobre smjernice za ponovljeno istraživanje na većem uzorku. Nadamo se i da će nadahnuti ostale istraživače da isti metod primijene na drugom jezičkom uzorku ili da nekim drugim metodom pokušaju doći do odgovora na slična pitanja o vezi između jezika i mišljenja.

Literatura

Atagi, N., Sethuraman, N. and Smith, L.B. (2009). Conceptualizations of Gender in Language. In Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society, 31(31). Pristup ostvaren 20.09.2017. na https://cloudfront.escholarship.org/dist/prd/content/qt69s2385t/qt69s2385t.pdf.

Berlin, B. and Kay, K. (1969). *Basic color terms: their universality and evolution*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

Blagojević, M. (2007). *Rodni barometar u Crnoj Gori: društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca.* Kancelarija za rodnu ravnopravnost Vlade Crne Gore. Podgorica: DPC.

Boroditsky, L. (2001). Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conception of time. *Cognitive Psychology, 43,* 1-22. doi:10.1006/cogp.2001.0748

Boroditsky, L., Schmidt, L., and Phillips, W. (2003). Sex, syntax, and semantics. In D. Gentner and S. Goldin-Meadow (Eds.), *Language in mind: Advances in the study of language and cognition* (pp. 61-80). Cambridge, MA: MIT Press.

Bošković, D. (2014). Uporedna analiza primjera približne sinonimije u engleskom i crnogorskom jeziku, Neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Nikšiću.

Corbett, G. (1991). *Gender*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Ćosić, P. (2008). *Rečnik sinonima*. Beograd: Kornet.

Hurford, J. R., Heasley, B. and Smith, M. B. (2007). *Semantics - A Coursebook.* Cambridge: CUP

Konishi, T. (1993). The semantics of grammatical gender: a cross-cultural study. Journal of Psycholinguistic Research 22. 519-34.

Langacker, R. W. (2002). *Concept, image, and Symbol: the Cognitive Basis of Grammar*, 2nd ed., Berlin: Mouton de Gruyter.

Phillips, W., & Boroditsky, L., (2003). Can quirks of grammar affect the way you think? Grammatical gender and object concepts. In R. Alterman & D. Kirsh (Eds.), *Proceedings of the Twenty-Fifth Annual Meeting of the Cognitive Science Society.* Boston: Cognitive Science Society. Pristup ostvaren 29.09.2017. na https://escholarship.org/content/qt31t455gf/qt31t455gf.pdf?nosplash=7ab2612324b3d84e5202af1f9de2856f.

Sera, M., Berge, C., and del Castillo Pintado, J. (1994). Grammatical and Conceptual Forces in the Attribution of Gender by English and Spanish Speakers. *Cognitive Development,* 9, 3:261-92. doi:10.1016/0885-2014(94)90007-8.

Slobin, D. (1996). From "thought and language" to "thinking for speaking". In J.J. Gumperz and S. C. Levinson (eds.), *Rethinking linguistic relativity* 70-96. CUP

GRAMMATICAL GENDER OF NOUNS AND GENDER STEREOTYPE
OF THE CONCEPTUAL DOMAIN – A PILOT STUDY

Summary

The paper looks into the issue of gender assignment and explores the question of which effect is stronger: the effect of grammatical gender or stereotypes associated with conceptual domains. This is done by analysing the collocates our participants selected to describe pairs of near-synonymous nouns of different grammatical gender. The analysis covered 950 adjectives that 19 participants used to describe five pairs of concrete and five pairs of abstract nouns on the basis of their immediate associations. The method allowed us to measure both effects at the same time because both near-synonyms belonged to the same conceptual domain. The statistical analysis did not yield statistically significant results but did point to some interesting results that will be used as guidelines for our repeat experiment. The tentative conclusion of this experiment is that grammatical gender has a slight effect on gender assignment but only in cases when the conceptual domain is not stereotypically marked.

Key words: grammatical gender, conceptual domain, stereotype, near-synonym, collocate, linguistic determinism

Vesna Bulatović
Univerzitet Crne Gore
Filološki fakultet
vesnabu@ucg.ac.me

UDK 811.161.2’367.625

Михайло Фейса

ДВОВИДОВО ДЇЄСЛОВА У РУСКИМ ЯЗИКУ*

По представяню потерашнїх русинистичних виглєдованьох унапрямених на утвердзованє основней опозициї на хторей ше базує катеґория дїєсловного вида, автор ше фокусує на дїєслова хтори до себе уключую обидва видово модалитети – и тотивни (перфективни) и атотивни (имперфективни). Єдна менша ґрупа двовидових дїєсловох, углавним греческого и латинского походзеня (напр. *експлоатовац*, *интонирац*, *орґанизовац*), уж существовала у руским язику, алє у нєшкайшим чаше вона енормно звекшана зоз дїєсловами анґлийского походзеня (напр. *лобирац*, *пролонґовац*, *рейтинґовац*). Автор анализує адаптованє нового фонда двовидових дїєсловох и справованє двовидових дїєсловох у контексту, з оглядом же вони нє означени морфолоґийно, алє лєм синтаксично и семантично.

Ключни слова: руски язик, катеґория вида, двовидово дїєслова, атотивни / имперфективни дїєслова, тотивни / перфективни дїєслова, анґлицизми.

1. ПОПАТРУНКИ РУСИНИСТОХ НА ДВОВИДОВО ДЇЄСЛОВА

У русинистики пошвецена мала увага дїєсловному виду без огляду на факт же тота катеґория, попри катеґориї дїєсловного часу, єдна з найзначнєйших дїєсловних катеґорийох руского язика. Ґрупа двовидових дїєсловох скоро занєдзбана.

У першей ґраматики руского язика Гавриїл Костельник дзелї дїєслова (у його терминолоґиї *часовнїки*) на *нєдоконьчени* (тє. нєзакончени) и *доконьчени* (тє. закончени), надпоминаюци же подзелєнє установене з оглядом на *тирванє* (подцагнул Г. К.) дїї, наставанє итд. (Костельник 1975: 273). Нєдокончени дїєслова виражую таки дїї, наставаня итд. хтори ше розпочали, алє ещи ше нє довершели (напр. *читац*, *шедзиц*, *писац*, *подскаковац*); докончени дїєслова виражую таки дїї, наставаня и под. хтори ше розпочали, алє уж и закончели (напр. *пречитац*, *шеднуц*, *написац*, *подскочиц*). По Костельникови докончени и нєдокончени дїєслова “затримую свойо значенє у шицких часох и способох висказованя” и кажде дїєслово “лєгко може преробиц з нєдоконьченого на доконьчене и обратно” (з префиксом, суфиксом або презвуком) (исте). Обидва спомнути файти дїєсловох ше, медзитим, нє зявюю у шицких часох, нє може кажде закончене дїєслово прейсц до нєзаконченого и обратно, нє меняю шицки дїєслова свойо форми лєм на даєден зоз спомнутих трох способох преходзеня з єдного виду до другого (алє ше тот преход витворює и зоз їх комбинованьом и зоз суплетивизацию), дзепоєдни дїєслова анї нє муша меняц свою форму, а можу преношиц обидва види, цо окреме релевантне за нашу тему.

Поставя ше питанє чи уключованє тирваня до класификациї дїєсловох оправдане. Чи наисце тирванє ситуациї хтора ше преноши зоз дїєсловом нєзаконченого виду *подскаковац* у напр. *подскаковац на єдней ноги* длугше од тирваня ситуациї пренєшеней зоз дїєсловом закончeного виду *пречитац* у напр. *пречитац позберани твори Шекспира*? До обчекованя же дїєслово закончeного виду преноши краткотирвацшу ситуацию, а дїєслово нєзакончeного виду длуготирвацшу, нє уклопює ше анї тирванє ситуацийох у синтаґмох *пошедзиц два годзини* (закончени вид) и *падац зоз пиятого поверха* (нєзакончени вид).

* Робота зробена у рамикох проєктох 178002 и 178017, хтори финансує Министерство просвити, науки и технолоґийного розвою Републики Сербиї.

Одредзену забуну уноши и упечаток же кажда ситуация, виповедзена зоз гоч хторим дієсловом законченого чи нєзаконченого виду, кед є локализована до сеґменту прешлосц, вона у сущносци прешла, односно закончена. У прикладох *Вон приходзел до нас у младосци пар роки* и *Вон пришол на три днї прешлого мешаца* и дієслово *приходзиц* и дієслово *присц* можу ше тримац за дієслова законченого вида по цитираней дефиниції законченого виду. З другого боку, шицки ситуациї хтори змесцени до сеґменту будучносц охабяю упечаток нєзаконченосци, бо у векшини случайох нє зробени анї перши крочаї ґу їх реализацийом. То случай и зоз ситуациями пренєшенима зоз дієсловами *написац* и *читац* у виреченьох *Напишем писмо у маю* и *Вони буду читац*, хтори змесцени до сеґменту будучносц а до чиїх реализацийох анї нє муши присц. Тоти и подобни питаня наводза на заключенє же можебуц *законченосц* и *нєзаконченосц* нє тоти означеня на хторих би требало базовац катеґорию дієсловного виду.

Микола М. Кочиш трима же катеґория дієсловного виду виповеда "тирванє роботи, нєдокончeносц роботи, роботу часово нєограничену" (Кочиш 1978: 63). Отадз и дзелїдба дієсловох на 1. *имперфективни* (*нєдокончени, тирваци*) напр. *писац*, *шедзиц*, *пиц* и 2. *перфективни* (*докончени, краткотирваци*) напр. *написац*, *шеднуц*, *випиц* (исте: 71).

У *Ґраматики руского язика* Кочиш експлицитно пише же дзелїдба на докончени и нєдокончени дієслова установена на тирваню дії з чим ше очиглядно надовязує на становиско Костельника. "Докончени дієслова означую роботу котра ше реализує у одредзеней хвильки. Вони можу указовац на початкови момент роботи (*зашпивац*, *запалїц*), закончуюци момент (*пререзац*, *прескочиц*) або лєм же робота окончена у єдней хвильки (*шеднуц*, *скочиц*). [...] Нєдокончени дієслова означую роботу або стан чи збуванє котри тирваю длугши час або нєограничено. Основне при нїх же нє указую доконченосц, алє тирванє роботи, значи процес котри нє докончени (*писац*, *пишем*, *писал сом*, *будзем писац*, *писал бим*)" (Кочиш 1977: 95).

Гоч анї Кочиш нє пошвецує дієсловному виду значнєйшу часц свойого линґвистичного опуса, вон видову проблематику, заш лєм, спатрал вельо ширше од Костельника. Вон обачує же нє можлїве кажде дієслово преруциц з єдного виду до другого, як и же еґзистую дієслова хтори свою припадносц єдней або другей ґрупи дієсловох одкриваю аж у виреченю або синтаґми. Напр. дієслово *видзиц* законченого виду у прикладу *Накадзи го видзел, такой го познал*, а нєзакончeного виду у прикладу *Вон нє видзи на єдно око*. О дієсловох *видзиц* и *чуц*, хтори наводзи, Кочиш нє бешедує як о двовидових.

Кочиш ше у своєй анализи унапрямує на пременку основного дієслова хтору уноша префикси и суфикси и затримує ше на значеньох зложених дієсловох. По спатраню петнац префиксох (Кочиш 1978: 74-77) вон утвердзує же од значнєйших значеньох зложених дієсловох найзначнєйше значенє унапряменосци и то: а) приблїжованє и оддальованє (напр. *прибегнуц*, *принєсц*, *дойсц*, *доцагнуц ше*, *одисц*, *одплашиц*, *одпитац ше*); б) напрям спрам горе (напр. *винєсц*, *вилєциц*, *видрапац ше*, *вицагнуц*); в) од горе надолу (напр. *злєциц*, *зисц*, *спущиц*, *зодрец*, *омлациц*, *обиц*, *окресац*); г) по поверхносци дачого (напр. *посипац*, *поляц*, *побегац*, *походзиц*, *почухац*); ґ) напрям нука (напр. *убегнуц*, *уцагнуц*, *войсц*, *вохпац*); д) вонка (напр. *висц*, *вицагнуц*, *вибегнуц*, *вихпац*); е) з преднього або заднього боку (напр. *предложиц*, *предкладац*, *зацагнуц*, *подруциц*, *подцагнуц*); є) коло дачого (напр. *обисц*, *оградзиц*, *обнєсц*). Од значеньох хтори нє маю анї дієслова анї применовнїки кед ше хасную окреме видзелєни: а) велька мира дії (напр. *набегац ше*, *наспац ше*, *наробиц ше*, *викричац ше*, *видоволїц ше*, *спиц ше*, *заприповедац ше*, *преєсц ше*); б) мала мира дії (напр. п*одскочиц*, *наклонїц ше*, *прилєгнуц*, *ошмихнуц ше*); в) нєодредзена мира (напр. *зашпивац*, *заплакац*) и, цо окреме значне, г) подполно вивершена робота (напр. *пречитац*, *преджобнуц*, *змиц*, *зруциц*, *одвалїц*, *заруцац*, *научиц*) (исте: 79). Приводзаци прикмету вивершеносци /доконченосци, на хторей, попри прикмети нєдоконченосци, базує свойо похопенє катеґориї виду, до вязи зоз значенями префиксох и, ґу тому, видзелююци значенє цалком законченей дії як окремне (так напр. при префиксу *з-* як треце значенє праве значенє "звершена робота"), Кочиш, индиректно, указує же законченосци, а самим тим и нєзаконченосци нєоправдано придавана ключна улога у катеґориї виду.

Векшину Кочишових попатрункох Юлиян Рамач пребера и уноши до *Ґраматики руского язика* (Рамач 2002: 113-116). Як приклади за двовидово дієслова, попри Кочишвих *видзиц* и *чуц*, Рамач наводзи и дієслова *буц*, *гуториц*, *познац* и *винчовац*, як и даскельо дієслова странского походзеня: *информовац*, *бетоновац*, *асфалтовац* и *телефоновац*. Так напр. дієслово *информовац* у *Пойдзем на схадзку, та вас наютре о шицким информуєм* законченого виду бо го мож заменїц зоз *дам вам информацию*, а у *Бул сом на схадзки, та вас тераз информуєм* нєзаконченого виду бо го мож заменїц зоз *тераз вам давам информацию* (исте: 115). Рамач обачує и же даєдни з тих дієсловох зоз префиксацию здобули форми лєм єдного, законченого виду: *поинформовац*, *вибетоновац*, *виасфалтовац*.

Михайло Фейса ше у рамикох студиї о дієсловним часу и виду у руским и анґлийским язику стретнул зоз значним числом двовидових дієсловох, у його терминолоґиї тотивного и атотивного модалитету, з оглядом же основу катеґориї виду видзи у цалосним и нєцалосним (структурним) спатраню реализациї ситуациї вираженей з одредзеним дієсловом (Фейса 2005а). Таке спатранє катеґориї дієсловного вида находзиме и у анґлистичней (напр. Comrie 1976) и у славистичней литератури (напр. Маслов 1962). Векшина двовидових дієсловох странского походзеня (напр. *анализовац*, *интервюовац*, *ликвидовац*, *матирац* и др.), алє существує и менше число домашнїх дієсловох (напр. *даровац*, *коруновац*, *меновац*, *одвитовац*) (Фejса 2005б: 246). Як и при жридлових дієсловох, при хторих ше видово модалитети на лексичним уровню нє розликую, видово модалитети ше на лексичним уровню нє розликую анї при пожичених дієсловох, алє аж на синтаксичним уровню, у контексту.

За утвердзованє видового модалитету у датим контексту хаснуєме даскельо синтаксични тести. Так напр. атотивни (одн. имперфективни) дієслова обовязни у конструкциї *Вø* (одн. презенту; напр. *Шедзим*, *Здогадуєм ше*) и у форми дієприсловнїка терашнього (напр. *Шедзаци на лавочки, збачел ю. Читаюци кнїжку, здогадал ше свойого дзецинства*). Предраґ Новаков визначує же тотивни (одн. перфективни) дієслова обовязни у часових виреченьох зоз *кед*, кед у главним виреценю будуци час (напр. *Кед зошиє кошулю, придзе*) и у случаю модификациї зоз присловнїком *цалком* (напр. *Вон цалком преписал текст*) (Novakov 1991: 74; 2005: 49).

Зоз хаснованьом двовидових дієсловох у рамикох конструкциї *Вø* ситуациї можу буц локализовани и до сеґменту терашньосц, кед дієслова атотивни (*АВø*), и до сеґменту будучносц, кед дієслова тотивни (*ТВø)* (Фейса 2009: 246). Зоз локализованьом до сеґменту будучносц стретаме ше у *Фаулира го, увидзиш!* и *Киднапує ю о тидзень-два*, а зоз локализованьом до сеґменту терашньосц стретаме ше у *Палє, фаулира го!* и *Киднапує ю!*

2. НАЙФРЕКВЕНТНЄЙШИ ДВОВИДОВО ДІЄСЛОВА

За наводзенє найфреквентнєйших двовидових дієсловох у тим поглавю хаснуєме *Правописни словнїк руского язика* Оддзелєня за русинистику (Фейса 2017), хтори у сущносци базовани на двох капиталних лексикоґрафских творох (Рамач и др. 1995-1997; 2010).

Же бизме спатрели як двовидово дієслова адаптовани у руским язику з тей нагоди нє будземе наводзиц шицки существуюци дієсловни форми, алє лєм форми хтори обезпечую локализованє дієсловних ситуацийох до сеґментох терашньосц и будучносц, цо и представя їх специфику з оглядом же други, нєдвовидово дієслова можу витвориц лєм єдну з тих двох локализацийох. Кед наведзена форма дієслова, односно конструкция у хторей ше находзи дієслово, у зависносци од контекста, локализує реализациї одредзених дієсловних ситуацийох до сеґменту терашньосц стретаме ше зоз атотивнима / нєзаконченима дієсловами, а кед форма, односно конструкция у хторей ше находзи дієслово, у зависносци од контекста, локализує реализациї одредзених дієсловних ситуацийох до сеґменту будучносц стретаме ше зоз тотивнима / законченима дієсловами. Лєм у сеґментох будучносц и прешлосц мож дієсловни ситуациї спатриц у цалосци, а у хвильки бешедованя мож спатриц лєм єдну часц реализациї датей дієсловней ситуациї.

У попису хтори шлїдзи, по инфинитивней форми, наводзиме означенє *тер. и буд.*, зоз хторим визначуєме двовидовосц дїєсловох, и дотичну форму хтора у зависносци од контекста може мац двойну часову локализацию – до сеґменту терашньосц (*тер.*) або до сеґменту будучносц (*буд.*).

апдейтовац, *тер. и буд.* -туєм
апеловац, *тер. и буд.* -луєм
блефирац, *тер. и буд.* -ам *и* блефовац, *тер. и буд.* -фуєм
бойкотовац, *тер. и буд.* -туєм
брендирац, *тер. и буд.* -ам *и* брендовац, *тер. и буд.* -дуєм
букирац, *тер. и буд.* -ам
верификовац, *тер. и буд.* -куєм
гендикепирац, *тер. и буд.* -ам *и* гендикеповац, *тер. и буд.* -пуєм
ґенерализовац, *тер. и буд.* -зуєм
демонстрирац, *тер. и буд.* -ам *и* демонстровац, *тер. и буд.* -руєм
демонтирац, *тер. и буд.* -ам *и* демонтовац, *тер. и буд.* -туєм
диґитализовац, *тер. и буд.* -зуєм
допинґовац ше, *тер.* -ґуєм ше
емиґрирац, *тер. и буд.* -ам *и* емиґровац, *тер. и буд.* -руєм
експериментовац, *тер. и буд.* -туєм
експлоатовац, *тер. и буд.* -туєм
иґноровац, *тер. и буд.* -руєм
идеализовац, *тер. и буд.* -зуєм
импровизовац, *тер. и буд.* -зуєм
изоловац, *тер. и буд.* -луєм
имитирац, *тер. и буд.* -ам *и* имитовац, *тер. и буд.* -туєм
инкриминовац, *тер. и буд.* -минуєм
имиґрирац, *тер. и буд.* -ам *и* имиґровац, *тер. и буд.* -руєм
имплементирац, *тер. и буд.* -ам *и* имплементовац, *тер. и буд.* -туєм
импоновац, *тер. и буд.* -нуєм
импортовац, *тер. и буд.* -туєм
инструирац, *тер. и буд.* -ам *и* инструктовац, *тер. и буд.* -туєм
инсценирац, *тер. и буд.* -ам *и* инсценовац, *тер. и буд.* -енуєм
интеґровац, *тер. и буд.* -руєм
инфилтрирац, *тер. и буд.* -ам *и* инфилтровац, *тер. и буд.* -руєм
информирац, *тер.* -ам *и* информовац, *тер. и буд.* -муєм
интервюирац, *тер. и буд.* -ам *и* интервюовац, *тер. и буд.* -юуєм
интерпретирац, *тер. и буд.* -ам *и* интерпретовац, *тер. и буд.* -претуєм
иритирац, *тер. и буд.* -ам *и* иритовац, *тер. и буд.* -туєм
иронизирац, *тер. и буд.* -ам *и* иронизовац, *тер. и буд.* -зуєм
интонирац, *тер. и буд.* -ам *и* интоновац, *тер. и буд.* -тонуєм
интриґирац, *тер. и буд.* -ам *и* интриґовац, *тер. и буд.* -ґуєм
калкуловац, *тер. и буд.* -луєм
капитулирац, *тер. и буд.* -рам *и* капитуловац, *тер. и буд.* -луєм
клистирац, *тер. и буд.* -ам
клонирац, *тер. и буд.* -ам *и* клоновац, *тер. и буд.* -нуєм
класификовац, *тер. и буд.* -куєм
комбинирац, *тер. и буд.* -ам *и* комбиновац, *тер. и буд.* -нуєм
коментаровац, *тер. и буд.* -руєм, коментирац, *тер. и буд.* -ам *и* коментовац, *тер. и буд.* -туєм

колонизирац, *тер. и буд.* -ам *и* колонизовац, *тер. и буд.* -зуєм
комплетирац, *тер. и буд.* -ам *и* комплетовац, *тер. и буд.* -туєм
компонирац, *тер. и буд.* -ам *и* компоновац, *тер. и буд.* -нуєм
компютеризовац, *тер. и буд.* -зуєм
конвертовац, *тер. и буд.* -туєм
конзервирац, *тер. и буд.* -ам *и* конзервовац, *тер. и буд.* -рвуєм
конкретизовац, *тер. и буд.* -зуєм
концентровац, *тер. и буд.* -руєм
кооперовац, *тер. и буд.* -руєм
кооптирац, *тер. и буд.* -ам *и* кооптовац, *тер. и буд.* -туєм
координирац, *тер. и буд.* -ам *и* координовац, *тер. и буд.* -нуєм
конкуровац, *тер. и буд.* -руєм
констатовац, *тер. и буд.* констатуєм
конструовац, *тер. и буд.* -ууєм
копирац, *тер. и буд.* -ам
кориґовац, *тер. и буд.* -ґуєм
контроловац, *тер. и буд.* -луєм
костирац, *тер. и буд.* -ам
котирац ше, *тер. и буд.* -ам ше
кредитирац, *тер. и буд.* -ам *и* кредитовац, *тер. и буд.* -туєм
креирац, *тер. и буд.* -ам
лобирац, *тер. и буд.* -ам
лобовац, *тер. и буд.* -буєм
масирац, *тер. и буд.* -рам
маневровац, *тер. и буд.* -руєм
механїзовац, *тер. и буд.* -зуєм
модернизовац, *тер. и буд.* -зуєм
мобилизовац, *тер. и буд.* -зуєм
мотивирац, *тер. и буд.* -ам *и* мотивовац, *тер. и буд.* -ивуєм
орґанизовац, *тер. и буд.* -зуєм
ориєнтирац ше, *тер. и буд.* -ам ше *и* ориєнтовац ше, *тер. и буд.* -туєм ше
патентирац, *тер. и буд.* -рам *и* патентовац, *тер. и буд.* -нтуєм
патролирац, *тер. и буд.* -ирам *и* патроловац, *тер. и буд.* -луєм
паузирац, *тер. и буд.* -рам *и* паузовац, *тер. и буд.* -зуєм
пасирац, *тер. и буд.* -рам *и* пасовац, *тер. и буд.* -суєм
пломбирац, *тер. и буд.* -ам *и* пломбовац, *тер. и буд.* -буєм
прокламовац, *тер. и буд.* -муєм
пролонґовац, *тер. и буд.* -ґуєм
пропаґирац, *тер. и буд.* -рам *и* пропаґовац, *тер. и буд.* -ґуєм
протестовац, *тер. и буд.* -стуєм
професионализовац, *тер. и буд.* -зуєм
публиковац, *тер. и буд.* -куєм
рафинирац, *тер. и буд.* -нирам *и* рафиновац, *тер. и буд.* -нуєм
рационализовац, *тер. и буд.* -зуєм
реаґовац, *тер. и буд.* -ґуєм
реализовац, *тер. и буд.* -зуєм
рапортирац, *тер. и буд.* -ирам *и* рапортовац, *тер. и буд.* -туєм
реґистровац, *тер. и буд.* -труєм
реґистровац ше, *тер. и буд.* -руєм ше
реґуловац, *тер. и буд.* -луєм

режирац, *тер. и буд.* -ам
резимирац, *тер. и буд.* -ам *и* резимовац, *тер. и буд.* -муєм
репрезентовац, *тер. и буд.* -туєм
репризирац, *тер. и буд.* -ам *и* репризовац, *тер. и буд.* -зуєм
рейтинґовац, *тер. и буд.* -ґуєм
рекетирац, *тер. и буд.* -ам *и* рекетовац, *тер. и буд.* -туєм
рекламирац, *тер. и буд.* -ирам *и* рекламовац, *тер. и буд.* -муєм
рекреирац ше, *тер. и буд.* -ам ше
репродуковац, *тер. и буд.* -куєм
реферовац, *тер. и буд.* -феруєм
реновирац, *тер. и буд.* -ам *и* реноововац, *тер. и буд.* -новуєм
реформовац, *тер. и буд.* -муєм
рециклирац, *тер. и буд.* -ам *и* рецикловац, *тер. и буд.* -луєм
репрезентовац, *тер. и буд.* -туєм
рецензирац, *тер. и буд.* -ам *и* рецензовац, *тер. и буд.* -зуєм
римовац, *тер. и буд.* -муєм
саботирац, *тер. и буд.*-рам
санкционовац, *тер. и буд.* -ионуєм
салутирац, *тер. и буд.* -рам *и* салутовац, *тер. и буд.* -туєм
сепарирац, *тер. и буд.* -ирам *и* сепаровац, *тер. и буд.* -руєм
сервисирац, *тер. и буд.* -ам *и* сервисовац, *тер. и буд.* -исуєм
сервирац, *тер. и буд.* -ам *и* сервовац, *тер. и буд.* -рвуєм
сецирац, *тер. и буд.* -ам
сиґнализирац, *тер. и буд.* -ам *и* сиґнализовац, *тер. и буд.* -зуєм
силирац, *тер. и буд.* -ам
синтетизовац, *тер. и буд.* -зуєм
скенирац, *тер. и буд.* -ам
скицирац, *тер. и буд.* -ам *и* скицовац, *тер. и буд.* -ицуєм
систематизовац, *тер. и буд.* -зуєм
ситуирац, *тер. и буд.* -ам
скрембловац, *тер. и буд.* -луєм
сортирац, *тер. и буд.* -ам *и* сортовац, *тер. и буд.* -туєм
спонзоровац, *тер. и буд.* -руєм
стартовац, *тер. и буц.* -ртуєм
стеноґрафовац, *тер. и буд.* -фуєм
стерилизовац, *тер. и буд.* -зуєм
стажирац, *тер. и буд.* -рам *и* стажовац, *тер. и буд.* -жуєм
стилизовац, *тер. и буд.* -зуєм
стимуловац, *тер. и буд.* -луєм
стопирац, *тер. и буд.* -ам *и* стоповац, *тер. и буд.* -пуєм
сторнирац, *тер. и буд.* -ам *и* сторновац, *тер. и буд.* -нуєм
тапацирац, *тер. и буд.* -рам
темпирац, *тер. и буд.* -ам
тестирац, *тер. и буд.* -ам
тетовирац, *тер. и буд.* -ам
транскрибовац, *тер. и буд.* -буєм
транспортовац, *тер. и буд.* -ртуєм
триюмфовац, *тер. и буд.* -фуєм
третирац, *тер. и буд.* -ам *и* третовац, *тер. и буд.* -етуєм
фабриковац, *тер. и буд.* -куєм

фасциновац, *тер. и буд.* -нуєм
фаулирац, *тер. и буд.* -рам *и* фауловац, *тер. и буд.* -луєм
фалсификовац, *тер. и буд.* -куєм
фиксирац, *тер. и буд.* -ам *и* фиксовац, *тер. и буд.* -суєм
формовац, *тер. и буд.* -муєм
формуловац, *тер. и буд.* -луєм
форсирац, *тер. и буд.* -ам
фотоґрафовац, *тер. и буд.* -рафуєм
филтрирац, *тер. и буд.* -ам *и* филтровац, *тер. и буд.* -руєм
финансирац, *тер. и буд.* -рам и
финансовац, *тер. и буд.* -суєм
характеризовац, *тер. и буд.* -зуєм *и* характеровац *тер. и буд.* -еруєм
хромирац, *тер. и буд.* -ам *и* хромовац, *тер. и буд.* -муєм
центрирац, *тер. и буд.* -ам *и* центровац, *тер. и буд.* -руєм
цитирац, *тер. и буд.* -ам *и* цитовац, *тер. и буд.* -туєм
чекирац, *тер. и буд.* -ам
шиканирац, *тер. и буд.* -рам
шкартирац, *тер. и буд.* -ирам *и* шкартовац, *тер. и буд.* -туєм
шутирац, *тер. и буд.* -ам

3. ВИДОВО АМБИВАЛЕНТНИ СУФИКСИ

При двовидових дїєсловох странского походзеня як найчастейши суфикси видзелюю ше шлїдуюци суфикси (Фейса 1990: 120):

-ова-: гарештовац, гендикеповац, ґарантовац, емиґровац, киднаповац, конфисковац, линчовац, лобовац, манифестовац ше, орґанизовац, реґистровац, телеґрафовац, телефоновац;

-ира-: анулирац, базирац ше, банкротирац, блиндирац, монтирац, камуфлирац ше, нокаутирац, паркирац, сервирац, скалпирац, сумирац, стопирац, фаулирац; анї заменьованє суфикса *-ира-* зоз суфиксом *-ова-* анї його преширйованє на суфикс *-ирова-* (напр. *ануловац* и *анулировац*, *базовац ше* и *базировац ше* итд.) нє уплївує на пременку двовидового характеру;

-изова-: анализовац, вулканизовац, компютеризовац, рандомизовац, стандардизовац;

-иса-: интервюисац, оперисац; порядне заменьованє суфикса *-иса-* зоз суфиксом *-ова-* у стандардизованим руским нє уплївує на преношенє тотивних и атотивних реализацийох ситуацийох (напр. *интервюовац*, *оперовац*).

Медзи интернационализмами греческого и латинского походзеня, значну часц забераю анґлицизми: *андейтовац*, *блефирац / блефовац*, *бойкотовац*, *брендирац / брендовац*, *букирац*, *гендикепирац / гендикеповац*, *диґитализовац*, *допинґовац*, *имплементирац / имплементовац*, *интервюирац / интервюовац*, *клонирац / клоновац*, *компютеризовац*, *конвертовац*, *копирац*, *лобирац*, *лобовац*, *пролонґовац*, *протестовац*, *рейтинґовац*, *рекетирац / рекетовац*, *рекреирац ше*, *рециклирац / рецикловац*, *сервирац / сервовац*, *скалпирац, скенирац*, *скрембловац*, *спонзоровац*, *стартовац*, *стопирац / стоповац*, *сторнирац / сторновац*, *тестирац*, *тетовирац*, *третирац / третовац*, *фаулирац / фауловац*, *чекирац*, *шутирац*.

Анализуюци лексику у обласци мултимедиялней програми на руским язику, Марина Рамач приходзи до заключеня же и у тей обласци ситуация подобна. Анґлицизми представяю значну часц пожичкох, а найчастейше су адаптовани зоз суфиксом *-ова-* (Рамач 2016: 29-30). Од двовидових дїєсловох анґлийского походзеня на суфикс *-ова-* наводзи напр. *бизнисовац*, *гакеровац*, *интервюовац*, *лоґовац*, *меморовац*, *миксовац*, *промововац*, *рецикловац*, *симуловац*, *скрембловац*, *скроловац*, *спонзоровац*, *сурфовац*, *титловац*, *четовац*, *чиповац*. Рамачова видзелєла и суфикс *-а-*, хтори илустровала зоз дїєсловами *принтац* и *кликац*, и суфикс *-изова-*, хтори илустровала зоз

диґитализовац. До подобних заключеньох дошол и Боґдан Рац, обробююци найфреквентнєйши пожички у информативней програми по руски на ТВ Войводина (Рац 2010).

Дзепоєдни двовидово дієслова ше зявюю у двох або аж и трох формох. Три форми, наприклад, обачуєме при: *адаптовац*, *адаптирац*, *адаптировац*; *декодовац*, *декодирац*, *декодировац*. У ніх, попри суфикса *-ова-*, видзелює ше и суфикс *-ира-*, як и його преширена вариянта *-ирова-*. Шицки три вариянти, кед слово о видових модалитетох – двовидови. Прето и *Вон адаптує*, и *Вон адаптира*, и *Вон адаптирує*, як и *Вона декодує*, и *Вона декодира*, и *Вона декодирує* маю означенє *тер. и буд.* До хвилькох реализованя адаптованя / адаптираня / адаптированя, односно декодованя / декодираня / декодированя може присц и у хвильки бешедованя и у даєдней зоз хвилькох сеґменту будучносц. Понеже зме ше у новим *Правописним словніку* намагали редуковац число формох и усоглашиц їх рижнородни, медзисобни комбинациї дали зме першенство формом зоз суфиксом *-ира-*, хтори идентични зоз моделами, и формом у хторих суфикс *-ира-* заменєни зоз суфиксом *-ова*, що у складу зоз заменьованьом суфикса *-иса* зоз суфиксом *-ова-*.

4. ОДРЕДЗОВАНЄ ВИДОВИХ МОДАЛИТЕТОХ У КОНТЕКСТУ

Понеже видово модалитети (атотивносц и тотивносц, чи имперфективносц / нєзакончeносц и перфективносц / закончeносц) нє означени морфолоґийно, за їх утвердзованє нєобходни контекст. Так напр. у виреченьох *Праве ци даунлодуєм програму* и *Охаб ме на мире, интервюуєм го* мож утвердзиц на основи синтаксичней и семантичней анализи же дієслова *даунлодовац* и *интервюовац* атотивного / нєзакончeного виду, а исти дієслова у виреченьох *Програму ци даунлодуєм наютре* и *Интервюуєм го о тидзень* тотивного / закончeного виду.

Мож предпоставиц же уж у блїзкей будучносци придзе до звекшованя катеґориї двовидових дієсловох, хтори ше годни устаємнїц и з часом унєсц векши вименки до системи руского язика. Єст основи за предвидзованє же ше руски язик будзе одуперац анґлицизмом, як найобачлївшей форми уплїву анґлийского язика, у тей мири у хторей то будзе робиц и сербски язик. З другого боку, лєпше познаванє анґлийского язика бешеднїкох руского язика у значней мири подпомага дальши уплїв анґлийского язика, та и прилїв нових двовидових дієсловох.

У тей хвильки нови двовидово дієслова ше уклопюю до системи руского язика. Попри формох за локализацию до сеґменту терашньосц и сеґменту будучносц (хтори, як зме видзели, исти), нови, пожичени двовидово дієслова, як и малочислени руски, здобуваю и форми за локализацию до сеґменту прешлосц (*прешл.*), императивни форми (*импер.*), форми дієприкметнїка (*дієприкм.*) и форми дієприсловнїка (*дієприсл.*, хтори характеристични за атотивни / нєзакончени дієслова). Наприклад:

рейтинґовац, *тер. и буд.* -ґуєм, *прешл.* -ал, *импер.* -ґуй, *дієприкм.* -ани, *дієприсл.* -ґуюци
рекетирац, *тер. и буд.* -ам, *прешл.* -ал, *импер.* -ай, *дієприкм.* -ани, *дієприсл.* -аюци *и*
рекетовац, *тер. и буд.* -туєм, *прешл.* -ал, *импер.* -туй, *дієприкм.* -ани, *дієприсл.* -туюци

Ґу тому, дзепоєдни з двовидових дієсловох, окреме тоти хтори у руским язику длугши час, здобули одредзени префикси и преширюю ґрупу тотивних / закончених дієсловох (напр. *прелобовац*, *витренирац*, *оддаунлодовац* и др.). Наприклад: *Одспеловал цале слово без гришки*; *Натанкирал гориво*; *Викопирам ци я то*.

Треба наглашиц же ше паралелно зоз префиксованима, єдновидовима дієсловами предлужую хасновац и жридлово, нєпрефиксовани, двовидово дієслова. Двовидове дієслово, попри преношеня атотивно спатрених реализацийох дієсловних ситуацийох, предлужує преношиц и тотивно спатрени реализациї дієсловних ситуацийох та префиксовани (*одспеловац* и *натанкирац*) и нєпрефиксовани (*спеловац* и *танкирац*) дієслова у сущносци фунґую як синоними. Наприклад: *Побойкотуєме / Бойкотуєме их ютре на поладнє*; *Прето же вон у цалосци викоординовал / ко-*

ординовал цалу акцию, акция була успишна; *Закамуфлираме / Камуфлираме их так же их нїґда нє найду*.

Час укаже чи ше синонимия тотивного модалитету тей файти отрима. З другима словами, чи ше префиксовани дієслова (конкретно *побойкотовац*, *викоординовац* и *закамуфлирац*) предлужа ровноправно хасновац зоз нєпрефиксованима (конкретно *бойкотовац*, *координовац* и *камуфлирац*), чи бешеднїки буду тримац же префиксация редундантна и нє буду чувствовац потребу за ню, або ше з часом руши у напряму преферованя префиксациї цо може привесц до зменшованя або аж и траценя двовидових дієсловох бо кед им префиксовани дієслова преоднєю можлївосц преношеня тотивного модалитету вони прейду до єдновидових, атотивних / имперфективних дієсловох.

Заключуюци на основи актуалного стану, дальше звекшованє числа двовидових дієсловох насампредз будзе завишиц од анґлийского уплїву. Двовидово, морфолоґийно нєозначени дієслова-анґлицизми углавним преберани прейґ сербского язика (Filipović 1986; Prćić 2011), алє обачиц и дзепоєдни домашнї адаптациї анґлийских елементох нєзависно од сербского язика. У каждим случаю анґлийски елементи зоз своїм стимулативним дїйством спричинюю нє мале звекшанє числа двовидових дієсловох у руским язику.

5. ЗАКЛЮЧЕНЄ

Єдна мала ґрупа двовидових дієсловох уж существовала у руским язику. Тоти дієслова углавним греческого и латинского походзеня (напр. *асфалтовац*, *бетоновац*, *даровац*, *коруновац*, *меновац*, *одвитовац*, *орґанизовац*). Пожичени анґлицизми (напр. *апдейтовац*, *брендирац*, *дайджестирац*, *допинґовац*, *имплементирац / имплементовац*, *инсертовац*, *интервюирац / интервюовац*, *клонирац / клоновац*, *компютеризовац*, *копирац*, *лобирац*, *лобовац*, *пролонґовац*, *протестовац*, *рейтинґовац*, *рекетирац / рекетовац*, *рекреирац ше*, *сервирац / сервовац*, *скалпирац*, *скенирац*) енормно звекшали тоту малу ґрупу дієсловох.

Зоз звекшованьом уплїва анґлийского елемента приходзи нє лєм до преширйованя лексичного фонда руского язика, алє и до одредзеного уплїва на морфолоґийним и синтаксичним уровню, дзе приходзи на стимулованя одредзених язичних зявеньох. У конкретним случаю слово о звекшованю числа двовидових дієсловох. Модалитететі катеґориї вида – тотивносц односно атотивносц – утвердзую ше виключно на синтаксичним уровню.

При адаптованю странских, двовидових дієсловох найчастейше ше хасную суфикси *-ова-* и *-ира-* (напр. *апдейтовац*, *линчовац*, *лобовац*; *букирац*, *чекирац*, *кулирац*), а дзекеди и *-а-*, *-иса-* и *-ирова-*, хтори представя преширену форму суфикса *-ира-*.

Обачиц и же дзепоєдни двовидово дієслова, хтори у руским язику уж длугши час, можу здобуц одредзени префикси и преширюю ґрупу тотивних дієсловох (напр. *прелобовац*, *витренирац*, *набойкотовац ше*). Нєизвесне як префиксация двовидових дієсловох будзе уплївовац на двовидово дієслова – чи на їх утаргованє, чи на розвой синонимиї тотивних дієсловох (префиксованого и нєпрефиксованого, двовидового дієслова), односно на їх стабилизованє у дієсловней системи руского язика.

Мож предпоставиц же ше предлужи тренд преширйованя лексичного фонда руского язика зоз анґлицизмами, насампредз у технїчней сфери, а самим тим и же ше число двовидових дієсловох предлужи звекшовац.

ЛИТЕРАТУРА

Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Фейса, М. (1990). *Анґлийски елементи у руским язику*. Нови Сад: Новинско-видавательна установа Руске слово.

Фейса, М. (2005а). Семантични змисти катеґорийох вида и акционсарта у руским и анґлийским язику. *Шветлосц* 3, 323-360.

Фејса, М. (2005б). *Време и вид у русинском и енглеском језику*. Нови Сад: Издавачка кућа Прометеј, Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет – Одсек за русински језик и књижевност.

Фейса, М. (2009). *Функционованє конструкциї/форми Вø у преношеню часо-видових одношеньох у приповедкох Гавриїла Костельника*. Нови Сад: ИК Прометеј, Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику.

Фейса, М. (2017). *Правописни словнїк руского язика* Нови Сад: Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику. Поставене 25. 05. 2017. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-419-1

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga.

Костельник, Г. (1975). *Проза*. Нови Сад: Новинско-видавательна установа Руске слово.

Кочиш, М. М. (1977). *Ґраматика руского язика: Фонетика – морфолоґия – лексика I*. Нови Сад: Покраїнски завод за видаванє учебнїкох.

Кочиш, М. М. (1978). *Линґвистични роботи*. Нови Сад: Новинско-видавательна установа Руске слово.

Маслов, Ю. С. (1962). Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании. В: *Вопросы глагольного вида* (Ю. С. Маслов, ред.). Москва: Издательство иностранной литературы, 7-33.

Медєши, Г., Фейса, М. (2007). Правописни проблеми руского язика у Войводини. У: *Jazyková kultúra a jaziková norma v rusínskom jazyku* (A. Plišková, zost.). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav regionálnih a národnostných štúdií, 59-65.

Novakov, P. (1991). *Glagolski vid i akcionsart u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, neobjavljena doktorska disertacija. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet.

Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije.

Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Рац, Б. (2010). *Найфреквентнєйши пожички у информативней програми по руски на ТВ Войводина*, нєобявена дипломска робота. Нови Сад: Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику.

Рамач, М. (2016). *Анґлицизми и мултимедийней програми по руски*, нєобявена дипломска робота. Нови Сад: Филозофски факултет – Оддзелєнє за русинистику.

Рамач, Ю. (2002). *Ґраматика руского язика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Рамач, Ю., Фейса, М., Медєши, Г. (1995). *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк, I, А-Ѣ*. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу, Дружтво за руски язик и литературу.

Рамач, Ю., Фейса, М., Медєши, Г. (1997). *Српско-русински речник / Сербско-руски словнїк, II, О-Ш*. Беоґрад: Завод за учебнїки и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу, Дружтво за руски язик и литературу.

Рамач, Ю., Тимко-Дїтко, О., Медєши, Г., Фейса, М. (2010). *Руско-сербски словнїк / Русинско-српски речник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски язик и литературу, Завод за културу войводянских Руснацох.

THE BIASPECTUAL VERBS IN THE RUTHENIAN LANGUAGE

Summary

In the paper the author focuses on the biaspectual verbs, which are of Greek, Latin and these days of English origin. The borrowed anglicisms (for ex. *апдейтовац*, *брендирац*, *дайджестирац*, *инсертовац*) have enlarged a small group of verbs that has already existed in the Ruthenian language (for ex. *одвитовац*, *даровац*, *коруновац*, *меновац*). Many biaspectual verbs, especially those ones that entered the Ruthenian language first, have become prefixed and in that way the group of the totive verbs (for ex. *прелобовац*, *витренирац*, *оддаунлодовац* etc.) is significantly expanded. The biaspectual verbs, besides expressing the non-totive realization of a verbal situation, continue to express the totive realization of a verbal situation and time will show whether the prefixed verbs (such as *побойкотовац*, *викоординовац* and *закамуфлирац*) will be equally used with the unprefixed verbs (such as *бойкотовац*, *координовац* and *камуфлирац*) or the speakers of Ruthenian will consider the prefixation redundant

and use only the biaspectual verbs. It can be assumed that there will be even greater enlargement of the category of biaspectual verbs and that the category will eventually bring a significant change in the verbal system of the Ruthenian language.

Key words: Ruthenian, category of aspect, biaspectual verbs, non-totive / imperfective verbs, totive / perfective verbs, anglicisms.

Михайло Фейса
Универзитет у Новим Садзе, Сербия
Филозофски факултет
Оддзелєнє за русинистику
fejsam@gmail.com

UDK 811.163.42'282

Jelena Vlašić Duić - Elenmari Pletikos Olof

NAGLASCI U GOVORU HRVATSKIH JEZIKOSLOVACA

Naglasna norma hrvatskoga standardnog jezika izaziva stalne i velike prijepore u jezikoslovnim krugovima i u javnosti što govori o njezinoj neustaljenosti i nestabilnosti. Kao osobe koje se profesionalno bave jezikoslovljem i kao govornici hrvatskoga standardnoga jezika, upravo bi jezikoslovci kroatisti trebali biti najuzorniji govornici. U radu se istražuje pridržavaju li se jezikoslovci kroatisti kodificirane akcentuacije, uživa li hrvatska kodificirana prozodija prestižnost među hrvatskim jezikoslovcima. Analizirani govoreni korpus obuhvaća snimke jezičnih savjeta 30 hrvatska jezikoslovca kroatista emitirane od 2015. do 2017. na Hrvatskome radiju u emisiji *Govorimo hrvatski*. Analizirani jezikoslovci podijeljeni su u dvije skupine: one koji imaju visinski (tonsko-dinamički), četveronaglasni sustav te one s udarnim (dinamičkim) naglasnim sustavom u kojem se razlikuju dugi i kratki naglašeni slogovi, ali bez tonske razlike. Pokazuje se da je organski prozodijski temelj i kod jezikoslovaca vrlo otporan te da vrlo često odstupaju od naglasne norme.

Ključne riječi: jezikoslovci kroatisti, hrvatski standardni jezik, naglasna norma, udarni naglasni sustav

1. UVOD

1.1. Kompetentni govornici hrvatskoga standardnog jezika

Implementacija standardnoga jezika odvija se ponajprije u obrazovnom procesu, iako ne i samo u njemu. Mediji, javni istupi i pedagoška praksa prilike su u kojima se treba ostvarivati općeobvezatni tip standardnoga jezika. Iako bi nastavnici trebali biti model prema kojem učenici oblikuju svoje govorne i jezične kompetencije, rezultati pedagoških i lingvističkih istraživanja govore o neučinkovitosti institucionalnog učenja hrvatskoga jezika u školi, o zanemarivanju ortoepskih vježbi i usmenoga izražavanja te pokazuju da neki učitelji ni sami nisu usvojili naglasni i glasovni sustav hrvatskoga jezika, pa da zato i ne rade s učenicima na razvijanju pravogovorne norme (Težak, 1996; Pavličević-Franić, 2005; Martinović i Pudić, 2013). Uzor bi trebali biti i medijski govornici te govornici koji javno istupaju, ali ni oni to često nisu (Jonke, 1956; Škavić, 1994; Škarić i Varošanec-Škarić, 1996; Delaš, 2003).

Profesionalnim, kompetentnim, modelskim govornicima pripadaju i jezikoslovci. Kao jezikoznanci, oni sastavljaju pravopise, školske gramatike, rječnike, jezične savjetnike, dijele jezične savjete te medijski i javno istupaju, a neki su od njih i nastavnici na visokoškolskim ustanovama. Od svih se njih očekuje jezična i govorna kompetentnost, uporaba standardnoga jezika ne samo u pisanoj nego i u govornoj komunikaciji. Njihov je zadatak i poziv ne samo učiniti normu stabilnom, nego je i primjenjivati, pa su istodobno i donositelji i nositelji hrvatskoga standardnoga izgovora. Hrvatski jezikoslovci pripadaju uskoj akademskoj filološkoj zajednici koja bi trebala upotrebljavati viši varijetet, birani stil kakav se u normativnim priručnicima navodi kao poželjan.

1.2. Naučljivost norme (proizvodnja)

Viši varijetet odnosi se na suvremenu propisanu naglasnu normu, tj. na ono što se kao norma navodi u priručnicima, ali takva norma nije ni usuglašena ni jedinstvena, pa nije ni ovjerena u uporabi. Martinović

(2017) kao problem navodi i nejasnoću oko toga nude li priručnici visoki ili neutralni varijetet te ističe da je "teško zamisliti govornika koji bi naglasio tekst koji je na tragu jednoga postojećeg normativnog priručnika" (Martinović, 2017: 96). Priručnici, primjerice, ne donose jedinstvena rješenja u složenicama, posuđenicama i vlastitim imenima. Komparativnom analizom suvremenih rječničkih priručnika i gramatika Martinović (2017) uočava da samo dva rječnika (NHKJ i HER)[1] i to nesustavno donose silazni ton nepočetnoga sloga (kao jedini lik ili kao dubletu, npr. *poljopȑvreda, dekoltê, Austrâlija*), iako su takvi naglasni likovi sasvim uobičajeni uporabi. U analizi naglasnih inačica tvorenica Martinović (ibid.) zaključuje da u NHKJ-u i HER-u nije neobičan silazni ton izvan početnoga sloga i na tvorbenoj razini (*kroatȉstica, manipulâtor*), a da su HJS i VRH skloni metatoniji radi izbjegavanja silaznoga tona nepočetnoga sloga (*kroatìstica, manipulátor*). Neutralno i u govoru uobičajeno pomicanje naglaska prema početku riječi HJS i VRH propisuju (*žȉvotopis, mȉšolōvka, jèzikoslōvlje*), a ŠRHJ mu se opire (*životòpis, mišòlōvka, jezikòslōvlje*). To su tek neke od aktualnih dvojbi i neslaganja u priručnicima pa neka rješenja u priručnicima pripadaju višem, a neka neutralnome varijetetu. O autorovu podrijetlu (primjerice, kontinentalnom ili mediteranskom) ovisi i koji će naglasci biti zabilježeni u normativnim priručnicima. Primjere za to navodi Martinović (ibid): HER donosi množinu imenica *pójam – pójmovi, sájam – sájmovi, vâl – válovi* s dugouzlaznim naglaskom i riječ je o tzv. kontinentalnom naglašavanju, za razliku od kratkouzlaznog: *pòjmovi, sàjmovi, vȁlovi*, i tzv. mediteranskom naglašavanju koje donose autori NHKJ-a.

Načelno, razlika između višega (kodificiranoga) i nižega varijeteta jest u tome što se u višem podrazumijeva da su usvojena četiri naglaska i zanaglasna dužina, da se dosljedno primjenjuju distribucijska pravila, pomicanje naglaska na proklitiku, razlikuje se dugi i kratki slogotvorni *r* te se naglasno razlikuju određeni i neodređeni oblici pridjeva. U nižem pak varijetetu dovoljno je da je usvojeno naglasno mjesto (ne i ton), neutraliziraju se dugi i kratki slogovi, *r* je uvijek kratak, nema zanaglasnih dužina ni razlikovanja u oblicima pridjeva te je blizak udarnome sustavu. Martinović (ibid.) postavlja temelje opisu naglasne norme neutralnoga varijeteta, a analizirajući upravo govor jezikoslovaca utvrđuje da je njihov govor amalgam višega, neutralnog i nižega varijeteta. Visokom bi varijetetu pripadalo, primjerice: *nekoliko pòdātākā, kȑvnīk, nȁ vlāk, zà mene*, niskom: *nekoliko podâtaka, kȑvnik, na vlâk, za mȅne*, a neutralnom (a tako se čuje i u govornoj praksi): *podâtākā, kȑvnik, na vlâk, zà mene.*

Ivo Škarić (2007: 122-129) naglasnu je normu promatrao kroz tri idioma: klasični, prihvaćeni i prihvatljivi hrvatski idiom. Klasični je idiom nastao normativističko-politički i riječ je o prozodiji riječi koja je preuzeta („klonirana") iz novoštokavskih govora. Prihvaćeni idiom nastao je spontano, a prihvatljivi nastojanjem govornika da ili dosegnu klasični tip ili da se iz novoštokavskoga idioma približe prihvaćenomu. Za prihvaćeni tip kaže da je „spontano optimiran", da se njime govori u kulturnoj, školskoj, političkoj, gospodarskoj, novinarskoj i inoj javnosti te da je tronaglasan (bez kratkouzlaznoga). Prihvatljiv tip ima četiri naglaska, ali je trajanje svih dugih slogova donekle skraćeno, a kratkih ponešto produljeno.

Naglasni sustav hrvatskoga standardnog jezika visinski je četveronaglasni sustav (tonsko-dinamički) s kračinama i zanaglasnim dužinama te s promjenjivom i nepromjenljivom paradigmom. Takav se visinski naglasni sustav ostvaruje u nekim slavonskim i dalmatinskim govorima te u novoštokavskim govorima izvan Hrvatske. U kajkavskom i čakavskom području česti su tronaglasni sustavi, u slavonskim štokavskim govorima postoje i peteronaglasni sustavi. Udarni naglasni sustav (dinamički) karakterističan je za urbane centre kajkavskoga i čakavskoga područja. Mjesto naglaska u njemu razlikuje se od mjesta naglaska u standardnome jeziku. Naglašeni slogovi mogu se razlikovati po trajanju (dvonaglasni sustav) ili mogu biti iste dužine (jednonaglasni sustav).

[1] Kratice kojima ćemo se služiti: HJS = *Hrvatski jezični savjetnik* (1999). E. Barić i dr. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine. Zagreb; NHKJ = *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* (2007). V. Stjepan; Z. Ivan; M. Grasselli-Vukušić. NZ Globus. Zagreb; VRH = *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (2015). Ur. Lj. Jojić, Školska knjiga. Zagreb; HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002). Ur. Lj. Jojić i R. Matasović. Novi Liber. Zagreb. ŠRHJ = *Školski rječnik hrvatskoga jezika* (2012). Školska knjiga, Zagreb. HJP = *Hrvatski jezični portal*, mrežna rječnička baza, http://hjp.znanje.hr/

Iako nema kraja u kojem se govori standardnim jezikom, nego ga svi uče, ipak su govornici visinskoga sustava u velikoj prednosti jer hrvatsku standardnu prozodiju usvajaju kao sloj materinskoga idioma. Govornici pak udarnoga i dijalektnoga tronaglasnoga sustava moraju učiti visinski naglasni sustav poput stranoga jezika i u njegovoj produkciji nisu spontani te često neće ni dosegnuti razinu onih koji su visinski usvajali spontano. To potvrđuju rezultati testiranja naglasnih kompetencija studenata fonetike i kroatistike nakon položenih kolegija u kojima se obrađuje hrvatski naglasni sustav.[2] (Pletikos Olof, Vlašić Duić, Martinović, 2016). Studenti koji su odrasli u štokavskim krajevima ili kojima barem jedan od roditelja potječe iz kraja u kojem se govori štokavski četveronaglasni sustav u testovima proizvodnje naglasaka mnogo su manje griješili od studenata s udarnim naglasnim sustavom. Važno je napomenuti da je u produkciji beznačenjskih riječi s označenim naglaskom ta razlika bila osjetno manja, što pokazuje da studenti s visinskim naglasnim sustavom spontano, a ne naučenom vještinom dolaze do visokoga postotka točnosti.

Kao što uspješnost studenata u učenju proizvodnje hrvatskih standardnih naglasaka ovisi o polaznom idiomu, smatramo da će i kod hrvatskih jezikoslovaca kroatista početni idiom u velikoj mjeri odrediti stupanj usvojenosti standardnoga naglasnoga sustava, tj. da će početni idiom na razini ostvarenja naglaska riječi biti moguće percipirati, kako za govornike iz idioma s visinskim naglasnim sustavom, tako i govornike iz idioma s udarnim naglasnim sustavom. Također, pretpostavljamo da govornici porijeklom iz udarnoga naglasnoga sustava, čak i ako su jezikoslovci kroatisti, čak i ako svoju izvedbu pripreme i u čitanju je slušno nadziru, ipak neće moći u potpunosti ostvariti osobine naglasaka specifične za tonski naglasni sustav u kategorijama tona i trajanja.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Analizirani korpus čine jezični savjeti u radijskom emisiji *Govorimo hrvatski* emitirani od rujna 2015. do listopada 2017. u Obrazovnom programu Prvoga programa Hrvatskoga radija. Savjete su čitali jezikoslovci kroatisti, dakle, riječ je o autorskom čitanom tekstu. Svaki savjet traje oko dvije minute. Ukupno je analizirano 30 jezičnih savjeta, tj. 30 hrvatskih jezikoslovaca (nisu analizirane najave voditelja u tim emisijama). Jezikoslovci su članovi sljedećih institucija: Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (11), Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU (2), Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža (2), Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (2), Rijeci (2), Zadru (2) i Osijeku (2) Službe za jezik i govor Hrvatske radio-televizije (2) i ostali (5)[3]. U analizi ćemo jezikoslovce nazivati govornicima i koristiti se kraticama G 1 – G 30. Autorice rada slušale su i bilježile naglasne ostvaraje u riječima s obzirom na mjesto naglaska, trajanje naglašenoga vokala, ton naglašenoga vokala (dugouzlazni, dugosilazni, kratkouzlazni i kratkosilazni) i zanaglasnu dužinu.

Slušanjem i bilježenjem naglasaka i zanaglasnih dužina najprije smo utvrđivale pripada li govornik 1) udarnome (dinamičkome) sustavu s prevladavajućim jednim ili s dva udarna naglaska (dugim i kratkim) te s rijetkim ostvarajima uzlaznog tona ili 2) visinskome (tonsko-dinamičkome) naglasnom sustavu sa sva 4 naglaska. Bilježile smo kakvo je mjesto naglaska (zapisivale pogrešna mjesta), koji je naglasni inventar s obzirom na ton i trajanje (DU, DS, KS i KU), kakvo je trajanje naglašenoga vokala (opreka dugo-kratko) te ostvaruje li se zanaglasna dužina (ostvaruje se, skraćena je, izostaje ili je preduga).

[2] Istraživanje je provedeno 2016. godine. Sudjelovalo je 60 studenata s Odsjeka za fonetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i s Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli. Ukupni rezultati: test znanja o naglascima (pravila i bilježenje) riješili su s točnošću od 63 %, testove percepcije naglasaka s točnošću od 65 %, a u proizvodnji naglasaka ostvarili su 62 % točnosti. Rezultati su analizirani i s obzirom na polazni idiom studenata. Ti rezultati u kategoriji proizvodnje pokazali su da su studenti s polaznim udarnim idiomom KS ostvarili sa 77 % točnosti, DS 57 %, KU 19 %, a DU 24 %. Studenti s polaznim visinskim naglasnim sustavom značajno su bolji: KS 82 %, DS 75 %, KU 84 %, a DU 59 %. U produkciji mjesta studenti s polaznim udarnim sustavom ostvarili su 93 % uspješnosti, a studenti s visinskim polaznim sustavom sva su mjesta naglaska ostvarili točno (100 %).

[3] Zaposleni u srednjoškolskim ustanovama ili umirovljeni jezikoslovci kroatisti.

Ton je analiziran samo u silaznim intonacijskim jedinicama jer se samo u njima u potpunosti mogu ostvariti naglasci riječi (Škarić, 1991: 319). Naime, ton nije samo obilježje riječi nego i većih cjelina – intonacijske jedinice i rečenice. Svaka se rečenica sastoji od jedne, dviju ili više intonacijskih jedinica. Često je teško odrediti što pripada tonu riječi, a što kretanju tona u intonaciji rečenice. Silazna intonacijska jedinica je tonski najneutralnija i u njoj se najpotpunije ostvaruju tonske osobine naglasaka pa se i akustičke analize naglasaka rade upravo u silaznoj intonaciji. U hrvatskome jeziku takva je intonacija češća od uzlazne i ravne. Nalazi se u završnim intonacijskim jedinicama izjavnih i uskličnih rečenica te upitnih rečenica s upitnom riječi. Česta je i u nezavršnim intonacijskim jedinicama, u lipitanjima i pitanjima bez upitne riječi. Budući da rečenična intonacija utječe na prepoznavanje naglaska riječi, u analiziranim snimkama prepoznavanje naglasaka znatno je otežano, a izvan rečeničnoga naglaska (jezgre, fokusa) gotovo je i nemoguće. Primjerice, u upitnoj rečenici *Padao je snijêg*? naglasak riječi *snijêg* (DS) zvučat će kao uzlazni zbog uzlazne rečenične intonacije.

Cilj je slušanja bio utvrditi kakav je naglasni inventar jezikoslovaca kroatista te griješe li u ostvarivanju standardnih naglasaka s obzirom na mjesto, ton/trajanje i zanaglasnu dužinu. Pretpostavile smo da, unatoč tome što je riječ o nadziranoj proizvodnji, tj. o već pripremljenome, čitanome autorskom tekstu kompetentnih govornika, jezikoslovci kroatisti neće moći sakriti svoj polazni idiom te da će u dvominutnom govoru više griješiti oni koji dolaze iz neštokavskih krajeva koji nemaju četveronaglasni polazni sustav. Pretpostavile smo također da ćemo kod jezikoslovaca koji ne dolaze iz četveronaglasnoga sustava naići na tronaglasan inventar (DU, DS, DU, ali bez KU i bez zanaglasnih dužina), kakav opisuje Škarić (2007) i naziva ga prihvaćenim tipom općega hrvatskoga jezika, za koji tvrdi da je i najrasprostranjeniji. Pretpostavile smo i da će dio jezikoslovaca koji dolaze iz visinskoga četveronaglasnog sustava imati regionalno obilježen izgovor, osobito na razini zanaglasne dužine koja se ostvaruje kao preduga.

Budući da za neke naglasne oblike nema suglasja, uzimale smo ih kao točne u svim inačicama u kojima su zapisane u priručnicima. Zato nije pogrešno *filozofskī* kako izgovara G 2 jer takav naglasak kao prvu ponudu donosi HJS, a kao drugu *filòzofskī*, dok HJP, VRH i NHKJ donose samo *filòzofskī;* nije pogrešno *u bolèsti* (G 23) jer tako donose VRH i HJS, dok HJP donosi *u bȍlēsti*, a NHKJ oboje; nije pogrešno *slȕšatelj* (G 18) kako donose VRH i NHKJ, dok HJP i HJS donose *slȕšatelj*; *nȁime* (G 19) kako donosi VRH, dok HJP i HJS donose *nàime* (NHKJ nema tu riječ); pridjev *kratak* jedan jezikoslovac je izgovorio s DU: *krátak* (G 29), a riječ je tripletnom naglasnom rješenju: NHKJ ima *krátak* i *krâtak*, HJS *kràtak* i *krátak*, HJP *kràtak*, a VRH *kràtak* i *krátak*. Naglasne izvedbe hrvatskih jezikoslovaca koje smo označile kao pogreške pripadaju, dakle, samo nespornome dijelu korpusa (prema navedenim rječnicima i priručnicima u kojima smo provjerile naglasni lik riječi).

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I RASPRAVA

3.1. Jezikoslovci s udarnim sustavom

Udarnom sustavu pripada 15 analiziranih jezikoslovaca kroatista (50 %). Govornici koji su svrstani u ovu skupinu ostvaruju pretežno udarne naglaske (jedan ili dva udarna naglaska), u pravilu ne ostvaruju zanaglasne dužine, a KU i DU ostvaruju rijetko. Rezultate analize prikazat ćemo analizom primjera ostvarenja naglasaka riječi za svakog jezikoslovca zasebno (od G 1 do G 15). U primjerima najprije ističemo pogreške u mjestu, zatim pogreške u tonu i/ili trajanju naglašenoga vokala (kod uzlaznih naglasaka visok ton se proteže i na početak zanaglasnog vokala), a zatim komentare vezane uz odstupanja i prelaženja naglaska na proklitiku. Kod pogrešaka u vrsti naglasaka nećemo razdvajati pogreške tona i pogreške trajanja. U povezanome govoru vrlo je teško sa sigurnošću percipirati trajanje naglašenoga vokala, pa je temeljni znak za ostvarenje pogrešnog naglaska riječi zapravo ton.

G 1: Pogreške tona i/ili trajanja: *prȉmjer, količȉna, prȉdjevi, prȉbližna, pȉsati, četrdȅset, desȅtinke, račȕnima*, *vrijȅdnost, oznȁčava, zȁrez, pȉsati, tridesȅtak, čȅtiri*. Rijetko ostvaruje KU: *jèdan, jedȉnice,*

tisùćica, nàpisane, čètiri, a DU još rjeđe: *cijélo, povézati.* Zanaglasnu dužinu ne ostvaruje. Budući da niti jedan govornik u ovoj skupini ne ostvaruje zanaglasne dužine, ovu primjedbu nećemo ponavljati kod svakog govornika posebno.

G 2: Griješi u mjestu: *studènti, skraćènicom, proučäva, telefònskom, nè zvuči, fàkultetsko*, u tonu i/ili u trajanju: *jèzika, skraćènicom, studènti, zämislite, žargònu, nästale, obrazovänje, pòkriva, fakùltet, pòhađa, dòbro, skràćuje, hȑvatski, zàstarjeli*. Naglasak na proklitiku pomiče i kad ne treba (hiperkorektno): *nè zvuči*. Nema uzlaznih naglasaka.

G 3: Pogreške tona i/ili trajanja: *nèmojte, ìspričajte, ìzvija, osvȑnuli, pòstupak, razùmjeli, svìnuti se, iskrìviti se, ugänuti, nèsvršena, näletima, situäciji, pòstupka, ìspričajte se.* Ostvaruje KU umjesto KS naglaska: *čàvao* umjesto *čävao.* Ima ponešto KU: *ìščašiti, izvìnite spòmenutim, kòntekst, učinio, izràžava, upòtrijebljen, òpravdati* i rjeđe DU: *na počétku*, *izvínuti.* Ostvaruje prelaženje naglaska na proklitiku: *ù stranu, ù tom, òd vas*.

G 4: Pogreške tona i/ili trajanja: *elìte, negäcijom, talàsaj, talàsati, gìbati se, pòdređeni, znäčenjima, čovječänstva, ne pokrèći*, *ponäšanja, pòstavljaj.* Ima ponešto KU: *vòdenoj, valòvit, prenèsenom, talàsaju, upozòrava, živòtu*, ali i uzlazni umjesto silaznoga: *pàmetuj*, *pòticaj* umj. *pämetuj*, *pòticaj.* DU je rijedak: *zamjérati, probléme.*

G 5: Griješi u mjestu: *pähuljice, protumäčiti, čokolàdna.* Pogreške tona i/ili trajanja: *prìlikom, samoposlužìvanju, kòmpot, marmelàde, prepòznaje, paštèta, jùha, òdnos, prìdjeve, protumäčiti, dućäna, salàta, kävine, nämaz, kräćenjem, näpravljena, òdnosne, čokolàde* te prelaženje na proklitiku također s KS: *zä nju.* Nema uzlaznih naglasaka.

G 6: Pogreške tona i/ili trajanja: *nästavna, organizäciji, škòlska, òdmor, zävršnih, räzreda, ränije, nästave, djèca, zäkonu*, *zavȑšava, fakultète, pȑvim, òstalog.* Ima i ponešto KU: *mìnistar, pìtanje, pòčinje, uobìčajeno, kòristi, dòbro, propìsuje.* Nema DU.

G 7: Pogreške tona i/ili trajanja: *dijämant, gòvori* (prez.), *ròman, näkit, čèlik, brìljantan* (VRH: *brìljantan*, HJP *briljàntan*), *kristalìziran, brùšen, nèbrušen*, *rijètkost, brìljantni, brìljant, brilìjant*. Ima i KU: *tàlenta, nèbrušeni, dijamànta, dràgulj, najcjenjèniji, dòpuštena, òbrađen, žèlite*, ali nema DU.

G 8: Pogreške tona i/ili trajanja: *pòsjetiti, òdređenu, po sträni, ìzaći, izäziva, ìzlazi, govòriti, pòsjetiti, prihvätljiva, pròstora, ùlaz, ùlazak, ùlaženje, ùlazi, prìmjer, jedìnice.* Rijetki su KU: *kòncert, povèzuje, pròlazi*, a DU nema.

G 9: Pogreške tona i/ili trajanja: *minùta, obèćajemo, ogräničen, riječima, ständardnom, prìdjev, oblìka, skraćìvanja, prìpaziti, oblìku, fakùltet, određènje.* Ima ponešto KU: *pòlažemo, ìmati, dòlazi, sùsrećemo, òdređeni, dogòvoreno*, a DU nema.

G 10: Pogreška mjesta: *neìstinita.* Pogreške tona i/ili trajanja: *frazème, svakòdnevno, dänas, gläsina, ìzmišljenu, općènito, sìntagma, nästanku, podùdara, podrijètlu, razmìšljamo, dòsjetili, dòmaća, käko, pròvjereno, ùpisana, uobìčajeni, nästao, novinärstvu, slòva* (G mn), *pȑvo.* Prelaženje na proklitiku uvijek je s KS: *ò tome, òd toga.* Rijetki su KU: *dòlazi*, dvaput na mjestu DU: *posùmnjati, nìsu*.

G 11: Pogreške tona i/ili trajanja: *gòvorimo, međùtim, poštäpalice, pòstaju, rečènici, nìste, gnjaväža, počètku, znäčenje, zakäsnio, zanìmljivom*, *u hòdu, žèlimo, izläganje, prìdobijem, träžeći, käzati, slùšatelje, pòdignuti, govornìka, käšnjenje, òdređeno, vrijème.* Prelaženje naglaska na proklitiku s KS: *nä njih, nä sreću, òd nas.* Nema uzlaznih naglasaka.

G 12: Griješi u mjestu: *sìnonima* (G mn). Pogreške tona i/ili trajanja: *dänas, prošèćite, zräku, pòrodice, pùta, ständardni, hȑvatski, pòpraćen, kòristiti, kòristimo, okòristiti, upotrebljävati, dòbro, vesèli, osòbita* (VRH *osòbita i òsobita*; HJP *òsobita*), *prijèlazan, zämjenice*. Prelaženje na proklitiku s KS: *nè možemo, ò tome*. Nema uzlaznih naglasaka.

G 13: Pogreške tona i/ili trajanja: *udomäćile, zäpravo, čìni se, sìntagma, ständard, prìmjere, situäcija, pròdati, iznäjmiti, navèdene, prònaći, sklädu, jèzikom.* Nema uzlaznih naglasaka.

G 14: Pogreške tona i/ili trajanja: *gòvornici, dogoväraju, kìno, nästaje, rješävaju, znäčenjskom, räzlikom, drùštvo, nè ide, gramätičko, òdnosna, vèznička, òdnosi, pòznaje, rečènicama, pròblem, kòji.* Nema uzlaznih naglasaka.

G 15: Pogreška mjesta: *dȍbivaju*. Pogreške tona i/ili trajanja: *hȑvatskom, nȉje, kȍjega, kȍpija, jȅziku, prȉmjer, prȅtežno, dokȕmenta, zaključȉmo, originȁla, upotrebljȁvati, ispȕnjavajmo, ȅngleskom.* Ima ponešto KU: *pàpir, òno, jèdan* i DU: *dobívala, papíra, vjerodóstojni.* Zanaglasne dužine uglavnom skraćuje, ali ima i nekoliko primjera predugih (čak i dvostrukih) zanaglasnih dužina (*kopījā, primjerākā, novīnā*).

Svi jezikoslovci koji pripadaju udarnome sustavu griješe u tonu i u trajanju naglašenoga vokala. Svatko od njih ima više od dvanaest pogrešaka tona u silaznim intonacijskim jedinicama, što je vrlo velika količina odstupanja od standarda budući da se radi o samo dvije minute čitanoga teksta. Pet govornika udarnoga sustava griješi i u mjestu naglaska (2, 5, 10, 12 i 15). Pet govornika nikad ne ostvaruje uzlazne naglaske riječi u silaznim intonacijskim jedinicama (2, 5, 11, 13 i 14). Deset govornika ponekad ostvaruje KU, a četvero od njih rijetko ostvaruje i DU (1, 3, 4 i 15). Zanaglasnu dužinu ostvaruje samo jedan govornik i to predugu (15), a ostali je ne ostvaruju. Dva jezikoslovca (3 i 4) umjesto KS ostvaruju KU. DS se u istoga govornika nerijetko ostvaruje kao tipičan DS, ali i kao skraćen (npr. *re:d, pet, broj*) ili se pak ista riječ ostvaruje kao KU i kao DS (*čètiri i čȅtiri*). U ostvarivanju naglasaka riječi najviše iznenađuje podatak da govornici udarnoga sustava češće izostavljaju izvedbu dugouzlaznog naglaska, nego kratkouzlaznoga.

Pomicanje naglaska na proklitiku ostvaruju, ali nedosljedno i netočno. Ono bi se trebalo ostvariti u izgovornoj cjelini prijedloga i nenaglašenoga oblika zamjenice (*zâ nj, prȅdā se*), prijedloga te I jd. zamjenice *mnom* (*sȁ mnōm*), niječne čestice *ne* i neprefigiranih glagola u prezentu (*nè znam*). Silazan ili uzlazan ton na proklitici povijesno je uvjetovan pa se naglasak pomiče neoslabljeno (kao silazan, npr. *nȁ pamēt*) s riječi koje silazni naglasak imaju na mjestu praslavenskih iskonskih silaznih naglasaka, a oslabljeno (kao uzlazan, npr. *nè znām*) s riječi u kojima je silazni naglasak nastao od praslavenskoga akuta. Jezikoslovci koji pripadaju udarnome sustavu često ne ostvaruju pomicanje, a ako ga pak ostvaruju, ono je neoslabljeno, npr. *zbȍg toga, ȕ tome, ȍd toga, ȍd vas, nȁ njih, nȁ sreću, ȍd nas*, *zȁ nju* (samo G 3 u dva slučaja ostvaruje oslabljeno pomicanje). Posebno je zamjetna pogreška hiperkorektnosti, kad nema uvjeta za pomicanje, a govornik pomiče naglasak na proklitiku (G 2, *nȅ zvuči*).

Nakon analize potražile smo i podrijetlo analiziranih jezikoslovaca (prema mrežno dostupnim biografijama) da bismo mogli utvrditi njihov polazni idiom. Za 15 govornika za koje smo, na temelju analize naglasaka riječi utvrdili da pripadaju udarnome sustavu, potvrđeno je da su podrijetlom iz krajeva s udarnim naglasnim sustavom: iz Zagreba (10), Rijeke (2), Zaboka (1), Krapine (1) i Gorskog kotara (1).

3.2. Jezikoslovci s visinskim sustavom

Drugoj skupini jezikoslovaca pripada preostalih 15 jezikoslovaca. Oni u svojem sustavu imaju sva 4 naglaska, a zanaglasne dužine variraju od kratkih (i izostajanja) do izrazito dugih.

Govornik 16: Ima sva četiri naglaska, ali i nekoliko pogrešaka u tonu i trajanju: *dȍlazi, odmȍri se* (imp.)*, preseljȁvati, zakȁsniti, elȅmenta*. Prelaženje ostvaruje i s uzlaznim: *nà drugo, ȕ tom, zbȍg toga.* Ostvaruje KU umjesto KS (dvaput tako ostvaren): *glàgola* (G mn). Zanaglasne dužine su skraćene.

G 17: Ostvaruje sva četiri naglaska, ali ima pogreške u tonu i trajanju: *jȅdan, prȍvođenja, ȕvođenja, znȁčenje.* U riječi *stȕdijama* ostvaruje KU umjesto DS naglaska (treba: *stȗdijama*). Zanaglasne dužine su skraćene.

18: Ima sva četiri naglaska, ali kratkouzlazne često dulji pa u riječima *slȉčno, paroními, dákle* i *dváju* ostvaruje duge uzlazne naglaske umjesto kratkih (*slȉčno, paronìmi, dvàju*, a *dȁklē* – HJP i *dàkle* – VRH). Skraćuje zanaglasne dužine.

G 19: Ima sva četiri naglaska, ali vrlo često ima KS umjesto KU: *pȍkrīvā, ȕtjecati, vȉsoko, ȍbrazovānīh, upȍznajū, hȑvātskōga*, pa čak i KS umjesto DU npr. *sȕstāvu* (treba *sústavu*). Silazni naglasak redovito prelazi na proklitiku *nà sreću, ì slūžē, zà tō*, nerijetko i kao neoslabljen, npr. *ȕ škōli, ȉ daljē*, iako bi trebao prijeći kao oslabljen (s KU). Zanaglasne dužine su izrazito duge *mnȍgīm, mnȍgī* i

nerijetko su baš one indikator lokalnoga govora ne samo zbog njihova predugoga trajanja, nego i zbog toga što su ti dugi vokali redovito zatvoreni: *rázličitōst, pîšē, glȁsōvā, ȉ daljē.*

G 20: Ostvaruje sva četiri naglaska i zanaglasne dužine. Ima dvije pogreške tona: *nestȁndardnim* i *krȁtkim* umjesto *nestàndardnim* i *kràtkim*.

G 21: Ostvaruje sva četiri naglaska. Griješi u tonu: *međȕtim*, *ròditeljima* (umjesto *međùtim*, *ròditeljima*). Dužine su preduge i vokali su u njima zatvoreni (*závisnōst*, *povèzujē, prílīkā, ȉzrāzi, zàtō, râbē, ȉpāk*.

G 22: Ostvaruje sva četiri naglaska i zanaglasne dužine. (Više puta ostvaruje naglasak *Tijèlovo*, pa iako svi priručnici navode naglasak *Tijêlovo*, autorice ovoga rada mogu potvrditi da se DS koji navode priručnici u uporabi ne ostvaruje pa to ne treba nužno smatrati pogreškom.)

G 23: Ostvaruje sva četiri naglaska i zanaglasne dužine te ostvaruje prelaženje silaznih naglasaka: *okò sebe, òd tīh, dò togā.*

G 24: Ostvaruje sva četiri naglaska i vrlo duge zanaglasne dužine koje zvuče regionalno. Ostvaruje prelaženje silaznih naglasaka: *òd togā.*

G 25: Ostvaruje sva četiri naglaska i skraćene zanaglasne dužine koje često i potpuno izostaju. Griješi u tonu: *nȁvodim, tèret, grȁnice, ȉscrpljeni*, *pȍsrtati* umjesto: *nàvodim, tèret, grànice, ìscrpljeni, pòsrtati.*

G 26: Ostvaruje sva četiri naglaska, ali dulji kratke pa izgovara *záto* umj. *zàtō, ráspravljamo* umj. *ràspravljāmo.* Zanaglasne dužine su skraćene.

G 27: Ostvaruje sva četiri naglaska. Pogreške mjesta: *eurȍpski, zȁpleten, bȍžanske*, *sirakȕškom, elemȅnata.* Zanaglasne dužine su skraćene.

G 28: Ostvaruje sva četiri naglaska, ali dulji kratke i griješi u tonu pa umjesto uzlaznoga ostvaruje silazni naglasak: *ȉspadā, pȑvōme, kratkosȉlazan, dugosȉlazan, naglȁšujū, nȁglāšen, gȕbī* umjesto: *ìspadā*, *prvōme, kratkosìlazan*, *dugosìlazan, naglàšujū, nàglāšen, gùbī.* Ostvaruje i duljenja kratkoga naglaska: *jâsna* i *jásna* umj. *jȁsna* ili *jàsna* (dubleta). Silazni naglasak prebacuje na proklitiku: *zbòg togā, ò tomē.* Ima preduge zanaglasne dužine: *nàglāšen*, *ne gùbī, zbòg togā.*

G 29: Ostvaruje sva četiri naglaska, ali griješi u tonu pa često ima KS umjesto KU: *kȍritu, jȅziku, ȉgri, prȉtjecati, ȕtjecati, nȍvac, mȉruje, pȍticati* umjesto: *kòritu, jèziku, ìgri, prìtjecati, ùtjecati, nòvac, mìruje, pòticati.* Ponekad ima preduge dužine (*micānje, nastajē*), a ponekad dužine izostaju (*mìruje, tèče*).

G 30: Ostvaruje sva četiri naglaska, a zanaglasne dužine su skraćene. Naglasak ponekad ne prelazi na proklitiku: *bez njê* ili *òd nas*, *zà njih*.

Visinskome sustavu pripada 15 govornika (50 %), dakle preostala polovica analiziranih jezikoslovaca ostvaruje sva četiri uzlazna naglaska. Prema dostupnim mrežnim podacima o podrijetlu tih jezikoslovaca, njih 11 potječe iz štokavskoga kraja: Osijek i okolica (2), Vukovar (1), Kneževo/Baranja (1), Zadar (1), Metković (1), Split (1), Knin (1), Imotski (1), dalmatinsko zaleđe (2), tri su govornika iz kajkavskoga područja (Krapina, Zagreb i Prelog), a jedan je s otoka Hvara. Osmero govornika (podrijetlom iz Vukovara, Metkovića, Imotskoga, Krapine i Zagreba) griješi u tonu (KS umjesto KU ili DU: G 16, 17, 19, 20, 25, 28, 29 i uzlazni umjesto silaznoga: G 16 i 17), a jedan griješi u mjestu (G 27, Zadar). Dva govornika umjesto KU ostvaruju DU naglasak (G 18 i 26). Naglasak uglavnom pomiču na proklitiku (neoslabljeno i oslabljeno), iako neki u tome nisu dosljedni pa ga znaju i ne pomicati (G 30) ili ga prebacuju neoslabljeno, a trebalo bi oslabljeno (G 19). Ostvaruju zanaglasne dužine (G 20, 22 i 23), ali neki ih ostvaruju skraćene (G 16, 17, 18, 25, 26, 27 i 30). Pet govornika ima preduge zanaglasne dužine koje zvuče regionalno ne samo zato što su preduge, nego i zato što su vokali u njima nestandardni, prezatvoreni (G 19, 21, 24, 28 i 29). U ovoj skupini ukupno 9 govornika griješi u tonu (među njima i podrijetlom štokavci). Troje govornika koji ne griješe dolaze iz novoštokavskoga područja, a jedan iz kajkavskoga.

3.3. Ukupni prikaz naglasnoga sustava i ostalih elemenata govornoga statusa

Pogreške naglasnoga tona ima svih 15 jezikoslovaca iz prve skupine i 8 jezikoslovaca iz druge skupine (23 od 30) pa ukupno u tonu griješi 77 % analiziranih jezikoslovaca, a u trajanju naglašenoga vokala 83 % (15 jezikoslovaca iz prve skupine i 10 iz druge jer još dvoje dulji KU naglasak). U mjestu ih griješi ukupno 23 % (6 iz prve i 1 iz druge skupine). Zanaglasne dužine uopće ne ostvaruje gotovo polovica jezikoslovaca (47 %), skraćenu zanaglasnu dužinu ima 23 % jezikoslovaca, a 17 % ih ima preduge zanaglasne dužine (sa zatvorenim vokalima). Jezikoslovci koji pripadaju udarnome sustavu rjeđe ostvaruju pomicanje naglaska na proklitiku od onih koji pripadaju visinskome sustavu iako i jedni i drugi griješe pa pomiču nedosljedno i često neoslabljeno (kad treba oslabljeno).[4] S obzirom na količinu i vrstu pogrešaka može se zaključiti da jezikoslovci pretežno govore nižim varijetetom, da su uglavnom usvojili naglasno mjesto, ali da griješe u mjestu naglaska i u trajanju naglašenoga vokala, a da zanaglasne dužine ne ostvaruju, skraćuju ili su preduge i zato regionalno obilježene.

Jezikoslovci koji u svojem organskome govoru nemaju uzlazne naglaske očito su lakše i bolje svladali KU nego DU naglasak jer KU naglasak češće ostvaruju od DU. Neki od njih uspjeli su ponekad proizvesti i DU, ali njihov je inventar pretežno DS, KS i KU. Dakle, nije potvrđena pretpostavka da će govornici iz nenovoštokavskih krajeva imati tzv. prihvaćen, tronaglasni sustav bez KU. Zanimljivo je i da su u drugi, visinski sustav prema naglasnim ostvarenjima smještena i dva jezikoslovca (G 16 i G 30) koja podrijetlom pripadaju kajkavskome kraju te jedan koji pripada čakavskome (G 29), za koje se moglo očekivati da će biti uvršteni u skupinu s udarnim naglaskom. Oni međutim, nemaju prevladavajući udarni naglasak, nego ostvaruju i KU i DU griješe malo ili ne griješe uopće (G 30 je u svemu uzorna).

Iako se u radu bavimo naglascima riječi, fonetska slušna procjena pokazala je da jezikoslovci imaju i druga nestandardna govorna obilježja. Mnogi od njih imaju nestandardan, regionalno vrlo obilježen vokalski sustav. Zatvoren dugi vokal *a* ima G 17 (*jedạn, ipạk, trạžiti*), G 22 (*rạzličito, kolạči*) i G 27 (*ukạzati, stạlno, zạvidio, glạvom, znạči, trạg, rạd*). Zatvoren dugi *e* imaju G 20 *skonidbẹ*, *Antẹ* (Gen.), *Mirẹ* (Gen.), *kažẹ* i G 26 (u dugim: *rẹdni, brojẹvni, čẹsto, nẹće, pẹt, upotrijẹbljena, jẹdna, počẹtka, riječi* i u kratkim slogovima: *povẹzuje, jẹdnu, čẹstica, dẹset, jẹdna, upotrẹbljava, trẹći, sljẹdeći*). Zatvorene vokale *e* i *a* u dugim slogovima imaju G 18 (*prẹthodnoga*, *dạkle, spạvanje*) i G 24 (*blagdạn, drạgih, nạzive, prạvi, negạcija, zanimljivạ, filozofskạ, teološkạ, pitạnjạ, ovogạ*, *krạsni*; dušẹ, *stječẹmo*), a G 23 ostvaruje zatvorene duge *a* i *o* (*mạsno, spạvati, izbạci, stvạrnom, bọl*). Zatvorene duge *a, e* i *o* imaju G 15 (*kọpija, jedạn, onọ, trạžiti, pẹt*) G 19 (*riječi, nẹmaju, rạzlike, glạs, rạzličitọst, pišẹ, glasọvạ, dalje, pišẹ*), G 21 (*zạvisiti*, *zạvisnọst*, *povezujẹ, priliką, izrạzi, zatọ, rạbẹ, ipạk*) i G 28 (*ispadạ, Težạk, tomẹ, prẹthodnome, prẹzime, kratkọm, takọ, poteškọća.* Sinkopiranja, tj. izostavljanja zanaglasnih vokala imaju dva govornika: G 24 (*proslav'li, završ'li*) i G 28 (*zaključ'mo, razl'č'to*). Dakle, nestandardne, zatvorene vokale ima čak 11 govornika iz druge, visinske skupine te jedan iz prve, udarne skupine. Dva govornika visinske skupine imaju i sinkopiranja, što je također jako regionalno obilježje.

Govorna izvedba vlastitih tekstova većine analiziranih jezikoslovaca nije interpretativna nego čitačka. Govornici 7, 8, 9, 11, 13, 14, 16, 17, 21, 24 i 27 imaju vrlo česte uzlazne i ravne intonacije umjesto silaznih te visoke tonske početke intonacijskih jedinica (tzv. patetične lukove). Govornici 3, 5, 11, 13, 14, 15, 17 i 24 intenzitetski ističu gotovo svaku zadnju riječ u intonacijskoj jedinici (tzv. oksitonski ritam). Nedostatnu dikciju imaju govornici 22, 25, 27 i 29 (G 27 neke glasove potpuno ispušta: *zapra'o* umj. *zapravo, ostav'la* umj. *ostavila, promatrat'* umjesto *promatrati*). G 8 i G 14 imaju distorziran izgovor glasova *č, ž, š*, G 17 glasova *c, z* i *s*, a G 29 ima oslabljene *c* i *z.* G 18 ima stražnji izgovor glasa *l*, a G 23 ima mediteransko *l*. G 17 ima vrlo visok i neugodan glas, a G 23 ima disfoničan glas.

Ako uzmemo u obzir cjelokupan fonetski status, samo je G 30 (podrijetlom iz kajkavskoga Međimurja) uzorna i u naglascima i u vokalima, ima uzornu dikciju i dobru interpretaciju. Istraživanje je pokazalo da polazišni idiomi s četveronaglasnim sustavom (npr. Metković, Slavonija, dalmatinsko

[4] Rezultati pomicanja naglaska na proklitiku nisu kvantificirani jer je u korpusu premalo primjera takvih pomicanja naglasaka (kog nekih ih govornika uopće nema).

zaleđe) ostavljaju u govoru jači trag na svim izgovornim razinama, a da se polazišni idiomi s udarnim naglasnim sustavom (npr. Zagreb, Rijeka) slabije prepoznaju u govoru.

4. ZAKLJUČAK

Ovo bi istraživanje bilo suvišno da smo njime htjeli dokazati kako ima i jezikoslovaca koji ne poštuju naglasnu normu. Naime, ne samo da se nerijetko može čuti da i jezikoslovci naglasno griješe ne samo u tonu nego i u mjestu naglaska, nego neki od njih čak i otvoreno priznaju da se trude standardno naglašavati u svojim javnim nastupima, ali da ne uspijevaju. Svoje naglasne pogreške opravdavaju time da je njihovo uže područje bavljenja neko drugo. Ipak, to neke od njih ne sprečava da (iako su prema vlastitome priznanju naglasno nedovoljno kompetentni) zagovaraju uporabu višega varijeteta, tj. naglasne norme zapisane u priručnicima (ili čak klasične norme), pozivajući se na prestiž i ugled toga višega varijeteta. S druge pak strane ima jezikoslovaca koji otvoreno ističu da takav varijetet govorenoga standarda ne uživa prestiž ni ugled pa se i ne trude govoriti njime nego zagovaraju promjenu norme.

Takvim mišljenjima ide i prilog istraživanje odnosa prozodijskog sustava i percepcije stupnja standardnosti govornika (Pletikos 2010) koja su pokazala je da se, usprkos postojanju tonskog četveronaglasnog sustava, govor štokavske osnovice percipira tek neznatno standardnijim nego govor kajkavske ili čakavske osnovice čiji govornici ostvaruju pretežno udarni dvonaglasni sustav. Istraživanja percepcije zanaglasnih dužina pokazala su da se one ocjenjuje manje prestižnim i poželjnim, posebice nakon DU naglaska (Lazić, Škarić, 2002; Škarić, Varošanec-Škarić, 2003). Istraživanje provedeno sa studentima kroatistike u kojem su ocjenjivali poželjnost izgovora pokazala je da se tekst pročitan s propisanim naglascima, dosljedno primjenjujući distribucijska pravila, s prijenosom naglaska na proklitiku i s izgovorom svih zanaglasnih dužina (Tekst 1) procijenio manje poželjnim od teksta u kojem su ostvarena ustaljena mjesta odstupanja od distribucijskih pravila te sa skraćenim zanaglasnim dužinama (Tekst 2), pa čak i od teksta pročitanoga s većim odstupanjem od distribucijskih pravila, s pokojom dokinutom kvantitetskom oprekom, bez prijenosa naglaska na proklitiku i bez zanaglasnih dužina (Tekst 3).[5]

Jezikoslovci kojima je polazni idiom udarni, očekivano, češće griješe od govornika iz novoštokavskih područja, iako griješe i oni. Dakle, analizirani jezikoslovci ne ostvaruju visoki varijetet propisan u priručnicima. Zbog otpornosti organskoga prozodijskoga temelja, očito se ne može (ni) od njih očekivati da u potpunosti poštuju naglasnu normu visokoga varijeteta. U daljnjim istraživanjima trebalo bi izgovor jezikoslovaca kao kompetentnih govornika dati ih na procjenu kompetentnim slušateljima te na samoprocjenu njima samima i to ne samo na razini prozodije riječi, nego i realizacije samoglasnika i suglasnika. Kako bismo otkrili uzroke odstupanja od naglasne norme jezikoslovaca kroatista potrebno ih je pitati u konkretnim primjerima a) koje naglaske smatraju poželjnima, neutralnima i standardnima, b) koje naglaske oni sami ostvaruju u situaciji u kojoj se očekuje standardni izgovor, te c) ako sami odstupaju od onoga što smatraju normom, koji je razlog neostvarenja norme – nenaučljivost ili neprestižnost. Tek tada bismo odgovorili na pitanje kakav to naglasni sustav jezikoslovci kroatisti (kao kompetentni slušatelji i kompetentni govornici) smatraju poželjnim, neutralnim i standardnim.

Literatura

Delaš, Helena (2003). Odstupanja od naglasne norme u informativnim emisijama Hrvatske televizije, *Metodika* 7 (2), 173-183.

Jonke, Ljudevit (1956). Akcentuacija na našoj Radio-stanici. *Jezik* IV/5, 129-133.

[5] Istraživanje je provela B. Martinović 2016. sa studentima kroatistike u Puli (N = 51). Podaci su prikupljeni i analizirani u sklopu istraživanju za rad Pletikos Olof, Vlašić Duić, Martinović (2016). Autorice toga rada slušnom su procjenom verificirale snimke. Na skali od 1 – nepoželjno, nije neutralno, obilježeno do 5 – poželjno, neutralno, nije obilježeno. T 1 dobio je prosječnu ocjenu 2,59, T 2 ocjenu 3,59, a T 3 ocjenu 3,57.

Martinović, B., Pudić, J. (2013). Naglasak pridjeva u govornoj praksi. *Fabula* 11, 149-158.
Martinović, Blaženka (2006). Odmaci od preskriptivne naglasne norme u hrvatskome standardnom jeziku, *Riječki filološki dani – Zbornik radova 6*, 247-259.
Martinović, Blaženka (2017). Kodifikacija hrvatske naglasne norme (ili kako naši priručnici govore). *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 43* (1), 95-106.
Pavličević-Franić, Dunja (2005). *Komunikacijom do gramatike: razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Alfa. Zagreb.
Pletikos Olof, E., Vlašić Duić J., Martinović, B. (2016). Metode mjerenja naglasnih kompetencija. *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja - Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku* održanoga. Udier, S. L., Cergol Kovačević, K. (ur.). Srednja Europa. Zagreb, 293-307.
Pletikos, Elenmari (2010). Akustičke i perceptivne osobine naglasaka riječi u hrvatskim naddijalektalnim govorima. *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga/bošnjačkoga jezika – Die Kroatische Sichtweise der Unterschiede zwischen dem Kroatischen, Serbischen und Bosnischen/ Bosniakischen*. Tošović, B., Wonisch, A. (ur.). Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität. Graz. Zagreb, 351-376.
Škarić, I., Lazić, N. (2002). Vrijednosni sudovi o hrvatskim naglascima. *Govor* XIX (1), 5-34.
Škarić, I., Varošanec-Škarić, G. (1996). Skupna slika govora hrvatske televizije. *Govor* XI (2), 1-13.
Škarić, I., Varošanec-Škarić, G. (2003). Stupanj tolerancije hrvatskih govornika na „pogrešne“ naglaske. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*. FF press. Zagreb, 291-304.
Škarić, Ivo (1991). Fonetika hrvatskoga književnoga jezika.U: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Babić, S., Brozović, D.,Moguš, M., Pavešić, S. Škarić, I., Težak, S. (ur.). HAZU i Nakladni zavod Globus. Zagreb, 61-377.
Škarić, Ivo (2007). Fonetika hrvatskoga književnoga jezika. U: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Babić, S., Brozović, D., Škarić, I., Težak, S. (ur.). Nakladni zavod Globus. Zagreb, 17–157.
Škavić, Đurđa (1994). Odnos hrvatskoga jezikoslovlja prema naglascima u javnim glasilima. *Govor* XI (1), 69- 73.
Težak, Stjepko (1996). *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*. Školska knjiga. Zagreb.

Priručnici

Barić, Eugenija i dr., 1999. *Hrvatski jezični savjetnik.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine. (HJS)
Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002. ur. Lj. Jojić; R. Matasović, Zagreb: Novi Liber. (HER)
Hrvatski jezični portal, mrežna rječnička baza, http://hjp.znanje.hr/ (HJP)
Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika, 2015. ur. Lj. Jojić, Zagreb: Školska knjiga. (VRH)
Vukušić, Stjepan; Zoričić, Ivan; Grasselli-Vukušić, Marija, 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku.* Zagreb: Nakladni zavod Globus. (NHKJ)

Izvor

Govorimo hrvatski, 1. program Hrvatskoga radija, http://radio.hrt.hr/emisija/govorimo-hrvatski/200/

LEXICAL ACCENTS IN THE SPEECH OF LINGUIST CROATISTS

Summary

The accent norm of the Croatian standard language provokes great and continual dispute among both linguists and the general public, which indicates the instability of the norm. A particular group of potential role models is that of Croatists who are also linguists. Because they are professionally engaged in linguistics and are also speakers of the Croatian standard language they should be the most exemplary speakers. This paper will explore whether linguist Croatists adhere to codified accentuation, and whether codified Croatian prosody has prestige among them. The

methodology that we use in this paper is the analysis of the speech corpus that includes the commentaries of 32 Croatian linguists broadcast from 2015 to 2017 on Croatian Radio in the educational program *We speak Croatian*. We divided them in two groups (Pletikos Olof, Vlašić Duić and Martinović, 2016): those whose Neoštokavian dialect contains four types of lexical accents that are traditionally called long-falling, long-rising, short-falling and short-rising accents, as well as long and short post-accentual length (the pitch-accent group), and those whose native idiom has the stress-accent system with long and short accented syllables, but without differences in tone and without the post-accentual length. Although the linguists from non-Neoštokavian dialect try to realize four types of lexical accents with long and short post-accentual length, they still generate stress-accents. The difference between the native idioms and standard language strongly affects the implementation of the standard accent, ie. the native prosodic base is very resistant even for linguists.

Keywords: linguist Croatists, accent norm, model speakers, pitch-accent, stress-accent

Jelena Vlašić Duić
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Filozofski fakultet
jvduic@ffzg.hr

Elenmari Pletikos Olof
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Filozofski fakultet
epletikos@ffzg.hr

V

КЊИЖЕВНЕ ТЕМЕ

UDK 821.134.2(72).09 Maples Arce M.
821.134.2(72).09

Jorge Asbun Bojalil

"ÉXITO": PRIMER POEMA ESTRIDENTISTA

En diciembre de 1921, en México, se da a conocer el primer manifiesto Estridentista firmado por Manuel Maples Arce, impreso en *Actual, Núm. 1. Hoja de vanguardia*, lo cual marca el inicio de dicho movimiento de vanguardia mexicano, insertando a nuestro país de lleno dentro del panorama de las vanguardias literarias que en Hispanoamérica iban aconteciendo. Si bien dicho movimiento, como la mayoría de las vanguardias, fue de corta duración, (se va dispersando en 1927) marcó un momento histórico en el cual las artes y las letras se manifestaron según el contexto histórico en el que se desenvolvían. El presente trabajo tiene como objetivo apuntalar lo que considero el primer poema de este movimiento "Éxito", así como señalar los puntos más importantes según el primer manifiesto y dar un breve repaso por dos poemas característicos de dicho movimiento.

Palabras clave: Poemas, vanguardia, estridentismo, México, Manuel Maples Arce, manifiesto

La poesía hispanoamericana, con voz propia y sacudiéndose de la pesada influencia española, nace en el siglo XIX, específicamente en el año de 1888, fecha consensuada en que el Modernismo clama y consigue independencia creadora, de amplio espectro temático y formal, enciende la llama en el continente americano, misma que logró nutrir la pluma creadora e hizo que América llegara a ofrecer una gran cantidad de poetas de talla universal. La aparición del libro de cuentos y poemas de Rubén Darío, *Azul*, es el parteaguas de una nueva poesía; no obstante, ya en los albores del siglo XX, muchas fueron las vanguardias que surcaron de norte a sur nuestras letras. El presente escrito tiene como finalidad hacer mención de algunos aspectos importantes del primer[1] movimiento de vanguardia de México: el Estridentismo, así como el de rescatar lo que considero el primer poema estridentista.

El estridentismo, como otros grandes movimientos literarios de vanguardia (pienso ahora en el surrealismo, por ejemplo, en el que Bretón era quien decidía quién era, quien podría ser y quién no era surrealista), fue creado por una sola persona: Manuel Maples Arce.

Maples Arce creó un manifiesto en diciembre de 1921 al que, y para que no hubiera lugar a dudas de su autor, agregó una de sus fotografías[2] y un título: *ACTUAL* No. 1. Hoja de vanguardia. Y como los periódicos de la época acostumbraban, una "cabeza" que explicaba lo que seguía: "Comprimido estridentista de Manuel Maples Arce":

[1] Existe el llamado *Infrarrealismo* (escrito en 1976 y publicado un año más tarde), del cual tengo muchas inquietudes, pero ese será tema de un próximo trabajo.

[2] Como epígrafe a su primer libro de poemas *Andamios interiores. Poemas radiográficos* (1922), inserta unas palabras de Oscar Wilde que recalcan la idea de nuestro poeta: "Verdadero artista es el hombre que cree absolutamente en sí, porque él es absolutamente él mismo".

ACTUAL- Nº1

Hoja de Vanguardia

Comprimido Estridentista de Manuel Maples Arce

Iluminaciones Subversivas de Renée Dunan, F. T. Marinetti, Guillermo de Torre, Lasso de la Vega, Salvat-Papasseit, etc., y Algunas Cristalizaciones Marginales.

E MUERA EL CURA HIDALGO
X ABAJO SAN-RAFAEL-SAN
I LAZARO
T ESQUINA
O SE PROHIBE FIJAR ANUNCIOS

EN nombre de la vanguardia actualista de México, sinceramente horrorizada de todas las placas notariales y rótulos consagrados de sistema cartulario, con veinte siglos de éxito efusivo en farmacias y droguerías subvencionadas por la ley, me [illegible] en el vértice eclatante de mi insustituible categoría presentista, equilá[illegible] convencida y eminentemente revolucionaria, mientras que todo el mundo [illegible] fuera del eje, se contempla esféricamente atónito con las manos torcidas, imperativa y categóricamente afirmo, sin más excepciones a los "players" diametralmente explosivos en incendios fonográficos y gritos acorralados, que mi estridentismo deshiciente y acendrado para defenderme de las pedradas literales de los últimos plebiscitos intelectivos: Muera el Cura Hidalgo, Abajo San Rafael, San Lázaro, Esquina, Se prohibe fijar anuncios.

TISTA

Este pliego de catorce puntos fue impreso y pagado por su autor en postes y esquinas de la Ciudad de México, capital no sólo de la República, sino de la cultura del país, ciudad ajena al poeta, pues Maples Arce nació en Papantla, estado de Veracruz (1900-1981). Así, movido por la necesidad de ser aceptado en el círculo literario dominante, y ante la negativa o la falta de ideas en común, con sólo veintiún años, Maples Arce retó, no sólo al grupo hegemónico, sino que sacudió a la cúpula social y cultural del país, recién salido de su proceso revolucionario (1910 a 1920), por lo que en plena reconstrucción del nacionalismo, se atrevió a declarar "MUERA EL CURA HIDALGO!!!!",[3] declaración que pudo haberle hecho acreedor desde una multa hasta el encarcelamiento, el cual por suerte no ocurrió. Quirarte asegura que su verdadero "mérito innegable era despertar la irritación y la polémica" (1993: 124).

Antes del inicio de su manifiesto quiso dejar en claro algunas influencias, que en la hoja llama "Iluminaciones subversivas" y otorga crédito a "Renée Dunan, F.T. Marinetti, Guillermo de Torre, Lasso de la Vega, Salvat Papasseit, etcétera y algunas cristalizaciones marginales". Con esta declaratoria, el propio Maples Arce no sólo acepta cierta tutela, sino que nos avisa que esas influencias han de ser alteradas, personalizadas, en su movimiento. Muchos de los estudios que se han hecho, señalan la influencia del futurismo en los poetas estridentistas, unos careciendo de una lectura atenta del manifiesto, que es la base sobre la que se erige el movimiento, pues en el punto XII señala Maples Arce: "Nada de retrospección. Nada de futurismo. Todo el mundo, allí, quieto, iluminado maravillosamente en el vértice estupendo del minuto presente" (2007:10), mientras que otros quitan importancia al mismo o no lo entienden del todo considerando la "prosa" de sus manifiestos su mejor aporte:

> The Estridentistas shared the spirit of Italian Futurism, especially Marinetti's irreverent dismissal of the past and his attempt to create a new literature in tune with the modern era, but their project lacked the coherence of the Italian or Russian movements. Perhaps the most original contribution of

[3] *Miguel* Gregorio Antonio Ignacio *Hidalgo y Costilla* Gallaga Mandarte y Villaseñor (1753-1811), o El cura Hidalgo, como común mente se le llama, fue el artífice principal de la independencia de México.

> the group is to be found in its manifestos, those bombastic writings filled with revolutionary energy. Thus, in texts like "Actual No. 1" we find a radically new style in a forceful prose whose intent is to bring about a literary renewal. (Gallo 2007: 322)

Trataremos de hacer hincapié en lo contrario, pero antes de seguir con *Actual*, habría que hacer mención del antecedente directo en México, y señalado por Maples Arce en su declaratoria: Enrique González Martínez. En México se publicó la revista *AZUL* (1894-1896) que dirigían Manuel Gutiérrez Nájera y Carlos Díaz Dufoo, homónima al libro de Darío, de tal manera que México fue una gran plataforma difusora de dicho movimiento, no obstante, conocedor del movimiento, e intuitivo respecto a su pronto fin, González Martínez decide desligarse por lo que escribió su poema "Tuércele el cuello al cisne", en 1911. Es un breve soneto (González Martínez 1995: 318) que ataca al cisne como símbolo del refinamiento y la elegancia que Darío impuso tanto en América como en Europa:

> Tuércele el cuello al cisne de engañoso plumaje
> que da su nota blanca al azul de la fuente;
> él pasea su gracia no más, pero no siente
> el alma de las cosas ni la voz del paisaje.
>
> Huye de toda forma y de todo lenguaje
> que no vayan acordes con el ritmo latente
> de la vida profunda. . .y adora intensamente
> la vida, y que la vida comprenda tu homenaje.
>
> Mira al sapiente búho cómo tiende las alas
> desde el Olimpo, deja el regazo de Palas
> y posa en aquel árbol el vuelo taciturno…
>
> Él no tiene la gracia del cisne, mas su inquieta
> pupila, que se clava en la sombra, interpreta
> el misterioso libro del silencio nocturno.

Se puede identificar claramente la crítica a las referencias mitológicas del Modernismo, y a la exquisitez y refinamiento que proponía, a las cuales antepone la figura del búho, y resalta la apuesta por lo nocturno y la voz del paisaje. Si bien esta postura como tal no se convirtió en un movimiento literario, sí generó una cierta influencia y, sobre todo, un cambio de ambiente, de ambiente poético quiero decir. Sacudida la poesía en México, tuvieron que pasar once años para una nueva apuesta. Agotada la apuesta de González Martínez, Maples Arce en el punto XIV de su manifiesto, lo ataca directamente:

> Éxito a todos los poetas, pintores y escultores jóvenes de México, a los que aún no han sido maleados por el oro prebendario de los sinecurismos gobiernistas, a los que aún no se han corrompido con los mezquinos elogios de la critica oficial y con los aplausos de un público soez y concupiscente, a todos los que han ido a lamer los platos en los festines culinarios de Enrique González Martínez, para hacer arte (!) con el estilicidio de sus menstruaciones intelectuales, a todos los grandes sinceros, a los que no se han descompuesto en las eflorescencias lamentables y metíficas de nuestro medio nacionalista con hedores de pulquería y rescoldos de fritanga, a todos esos, los éxito en nombre de la vanguardia actualista de México. (2007: 11)[4]

[4] Este mismo fragmento, y algunos más, cita Roberto Bolaño en su novela *Los detectives salvajes*, en la cual se hace mención a los estridentistas; no obstante, si bien acierta en el fragmento, y el año de publicación, confunde (y creo que nada tiene que ver con el hecho de que los datos de la novela sean ficción-realidad-ficción) el lugar de distribución de *Actual* No. 1, pues ubica su publicación y distribución en Puebla y no en la Ciudad de México, cuando el 2º manifiesto, dos años más tarde, es el que sí se distribuye en la ciudad de Puebla, Puebla: "la hoja de Manuel, el *Actual* n. o 1, la que pegó en las bardas de Puebla en 1921" (Bolaño, 1998: 217).

El poeta veracruzano buscaba una vanguardia que no copiara lo hecho en otras latitudes, sino que las recreara utilizando lo mejor de alguna de ellas, una especie de extracto vanguardista, a la que, finalmente le imprimiría un sello nacional, buscando con éxito el deslinde, ya no sólo de la literatura europea, sino hispanoamericana.

Regresando al manifiesto, piedra angular del movimiento, me parece preciso poner especial atención en la especie de acróstico que invocaba el destino del movimiento: Éxito. Digo especie de acróstico, pues precisamente la apuesta por la ruptura domina en el movimiento, la palabra no tiene que ver directamente con la línea/verso que les sigue, pero forma parte del artefacto poético (con disculpa de Nicanor Parra),[5] un todo que es, a mi entender, el primer poema estridentista publicado (Maples Arce, 2007:3). Lo transcribo:

E MUERA EL CURA HIDALGO
X ABAJO SAN-RAFAEL- SAN
I LAZARO
T ESQUINA
O SE PROHÍBEN FIJAR ANUNCIOS

El cura Hidalgo fue el líder moral de una sociedad en busca de un guía. Cuando Maples Arce dice "muera", obviamente no refiere una muerte física, ya que hacía ciento diez años de su muerte, sino que, simbólicamente, pide suplantar a ese caudillo, y aunque no lo dice explícitamente, él se candidatea para suplirlo, Maples Arce busca una independencia de las hegemonías literarias, y como El cura Hidalgo,[6] quiere una madrugada despertar al pueblo y buscar seguidores que lo ayuden a lograr dicho fin.

Es curioso que el movimiento recién iniciado, enlista, al final del manifiesto un muy nutrido "Directorio de vanguardia", mismo que incluye figuras de todo tipo y nacionalidades (decenas de nombres) del ámbito de las artes y las letras, representantes de otras vanguardias, filósofos y personas tanto vivas como ya fallecidas en el momento de la publicación, a quienes, se intuye, se les llama a engrosar este nuevo movimiento, cosa que algunos, en efecto, hicieron. Por un lado el listado da cuenta de personajes ilustres, lo cual muestra un conocimiento pleno de lo que ocurría a nivel mundial en las artes y las letras; por el otro, se iguala, o, mejor aún, se coloca por encima de ellos al insinuar que lo deben seguir. Y lo justifica Maples Arce en su punto VII:

> Ya nada de creacionismo, dadaísmo, paroxismo, expresionismo, sintetismo, imaginismo, suprematismo, cubismo, orfismo, etcétera, etcétera, de "ismos" más o menos teorizados y eficientes. Hagamos una síntesis quinta-esencial y depuradora de todas las tendencias florecidas en el plano máximo de nuestra moderna exaltación iluminada y epatante, no por un falso deseo conciliatorio, – sincretismo, – sino por una rigurosa convicción estética y de urgencia espiritual. (2007:7)

Otro elemento del poema que me parece preciso anotar es el de las dos líneas que colocó después de las palabras Lázaro y Esquina. Me he preguntado mucho al respecto de estas líneas y llegué a la conclusión de que semejan las líneas que deja un auto al aplicar el freno o al acelerar a toda máquina. Sustento esta interpretación gracias al contenido del mismo manifiesto, en el cual se cita a Marinetti, así el punto III del manifiesto inicia de la siguiente manera:

---

[5] Pienso que mucho del movimiento estridentista fue consciente o inconscientemente usado por el famoso antipoeta chileno: Nicanor Parra (1914-2018).

[6] El Grito de Dolores se considera el punto de inicio de la guerra de Independencia de México. Éste fue dado en la madrugada del 16 de septiembre de 1810, por el cura Miguel Hidalgo y Costilla que estaba acompañado por Ignacio Allende y Juan Aldama. Su "grito" tenía por objetivo que los feligreses desconocieran la autoridad virreinal de la Nueva España y se sublevaran contra ella. Al finalizar su discurso exclamó: "¡Viva la Independencia! ¡Viva la Virgen de Guadalupe! ¡Muera el mal gobierno! ¡Viva Fernando VII!" Luego de dar el mensaje tañó las campanas de la parroquia de Dolores (hoy en día municipio de Dolores Hidalgo) en México.

> "Un automóvil en movimiento, es más bello que la Victoria de Samotracia." A esta eclactante afirmación del vanguardista italiano Marinetti, exaltada por Lucini, Bruzzi, Cavacchioli, etcétera, yuxtapongo mi apasionamiento por la literatura de los avisos económicos. (Maples Arce, 2007:5)

A manera de sinécdoque, la llanta, el neumático quemado que quedó marcado en el piso, esas líneas representan al automóvil, mismo que será acompañado -al que se le yuxtapone- de la prohibición expresa. Así, la frase "Se prohíbe fijar anuncios" viene a insertarse dentro del poema, y al mismo tiempo lo reta ya que esa frase era escrita para evitar que colocaran anuncios o publicidad de algún tipo. Es decir, esa prohibición es, podríamos pensar, lo que buscará romper el poeta, pues ha manifestado expresamente su "apasionamiento por la literatura de los avisos económicos" (Maples Arce, 2007:5); el poeta o ha frenado por el aviso, o ha salido a toda velocidad para quebrarlo. La misma Hoja de vanguardia es un elemento que ha quebrado esa prohibición, y el poema mismo, al insertar la frase, hace una burla de las personas o entidades de gobierno quienes prohibían los anuncios en sus bardas y fachadas, pero no prohibían la colocación (por supuesto que a nadie se le hubiera ocurrido) de manifiestos. La palabra "Esquina",[7] que antecede a la frase mencionada, fue insertada para darle entrada al muro, al verso, sirve para encabalgar la imagen con la idea del muro. También pudiera ser clave para entender las referencias a los dos santos. Aunque me parece menos probable. De lo que no hay lugar a duda, es que con el Estridentismo se insertó la ciudad, lo urbano, como tema central en la poesía nacional. Pappe cree que "La experiencia literaria gráfica, no por su carácter fragmentario, deja de mostrar una clara idea de modernización urbana en el sentido de una urbanización de la mente, como proceso abierto, disperso, contradictorio" (2006:23), lo cual me parece interesante.

Influenciados por Apollinaire, a quien menciona Maples Arce en su manifiesto, no es raro que la influencia de los caligramas se colara dentro del estridentismo. Un ejemplo preciso y perfecto lo da otro poeta del movimiento, Kyn Taniya,[8] en su poema "…IU IIIUUU IU…" (2007:98) en el que construye la caja receptora del radio al cual hace mención, y no sólo eso, sino que, magistralmente, entrecruza las frecuencias y la información que ahí se da. Recordemos que la localización de las estaciones (para las nuevas generaciones) se daba al mover una perilla, misma que, entre una y otra, en la mayoría de las veces provocaba el sonido que el poeta representa con IU….IIIUUU IU… Aquí el poema:

ULTIMOS SUSPIROS DE MARRANOS DEGOLLADOS EN CHICAGO ILLINOIS ESTRUENDO DE LAS CAÍDAS DEL NIÁGARA EN LAS FRONTERAS DE CANADÁ KREISLER REISLER D'ANNUNZIO FRANCE ETCÉTERA Y LOS JAZZ BANDS DE VIRGINIA Y TENESI LA ERUPCIÓN DEL POPOCATEPETL SOBRE EL VALLE DE AMECAMECA ASÍ COMO LA ENTRADA DE LOS ACORAZADOS INGLESES A LOS DARDANELOS EL GEMIDO NOCTURNO DE LA ESFINGE EGIPCIA LLOYD GEORGE WILSON Y LENIN LOS BRAMIDOS DEL PLESIOSAURIO DIPLODOCUS QUE SE BAÑA TODAS LAS TARDES EN LOS PANTANOS PESTILENTES DE PATAGONIA LAS IMPRECACIONES DE GHANDI EN EL BAGDAD LA CACOFONIA DE LOS CAMPOS DE BATALLA O DE LAS ASOLEADAS ARENAS DE SEVILLA QUE SE HARTAN DE TRIPAS Y DE SANGRE DE LAS BESTIAS Y DEL HOMBRE BABE RUTH JACK DEMPSEY Y LOS ALARIDOS DOLOROSOS DE LOS VALIENTES JUGADORES DE FUTBOL QUE SE MATAN A PUNTAPIES POR UNA PELOTA.

Todo esto no cuesta ya más que un dólar
por cien centavos tendréis orejas eléctricas

[7] La esquina fue casi simbólico, pues significaba, en muchos aspectos, cosas importantes para el grupo. Enclavado en el manifiesto, y dando o recordando el lugar en el que se podía fijar el manifiesto, tomado como el lugar en el que se encuentran dos "caminos", como el sitio en el que se da vuelta o se "gira", y hasta como "Piedra grande que se arrojaba a los enemigos desde lugares altos" (*DRAE*). También Germán List Arzubide, otro integrante del movimiento, publica un poemario con este nombre en 1923.

[8] Luiss Quintanilla (1900-1980). Nació en París y murió en la Ciudad de México. Poeta y diplomático, su obra poética pertenece al movimiento de vanguardia. Utilizó el pseudónimo de Kin Taniya.

y podréis pescar los sonidos que se mecen
en la hamaca kilométrica de las ondas.

…IU IIIUUU IU…

Este recurso del simultaneísmo, tomado en parte de los cubistas, en el que dos o más realidades acontecen al mismo tiempo (qué mejor ejemplo que en el radio),[9] también lo encontramos en "Éxito", pero de una forma más vedada: oraciones que parecen (quizá realmente) inconexas, otras que en ocasiones se yuxtaponen. Estética que respondía a la época, y en su manifiesto en el segundo punto lo destaca: "Toda técnica de arte, está destinada a llenar una función espiritual en un momento determinado" (Maples Arce, 2007:4). Es sensato recordar lo que Mora señala, como otra característica del movimiento: "La poesía estridentista reflejó también una admiración por lo mecánico, por los descubrimientos y, en especial, por la radio, pues sirve como elemento integrador simultáneo de culturas dispares" (Mora, 2000: 267).

Respecto de las otras palabras/versos, son los que más se escapan a mi interpretación debido quizá a este simultaneísmo del que hablaba: *abajo San Rafael-San / Lázaro*. San Rafael pudo bien ser una calle, un parque o una parroquia o iglesia, esa era mi primera idea, misma que no pude comprobar, también San Rafael es, en México, el santo de los enfermos y los ciegos, es para los creyentes un sanado (lo encontramos en la *Biblia* en el *Libro de Tobías*), pero el poeta dice "abajo",[10] es decir que no lo alaba, sino que lo critica.

Ahora bien, San Lázaro también está relacionado, religiosamente, al tema de los enfermos, él se menciona en *Lucas*, (otra vez dentro de la *Biblia*). Pudiera ser que el que ambos estén relacionados a ese propósito no es casualidad, si bien el poeta manifiesta un rechazo hacia lo religioso (que sumado a lo de El cura Hidalgo serían tres menciones), también podría tener que ver con un reclamo hacia un ser divino (el otro por asociación directa) respecto del estado de salud de alguien.[11]

Como hemos visto, la lógica dentro del poema se ve trastocada por Maples Arce, no habría forma de entenderlo del todo siguiendo los lineamientos tradicionales; afirma en el número VIII de su manifiesto que: "El hombre no es un mecanismo de relojería nivelado y sistemático. La emoción sincera es una forma de suprema arbitrariedad y desorden específico" (2007:8). El poema es, entonces, el principal protagonista del manifiesto, y no sólo eso, los poemas generados en este movimiento se encuentran a la altura de cualquiera de las vanguardias, si no más, existentes, por si hiciera falta, una muestra (Maples Arce, 2007:198):

Partida

Yo soy una estación sentimental
y los adioses pitan como trenes.
Es inútil llorar.

En los contornos del crepúsculo,
ventanas encendidas
hacia los rumbos
nuevos.

[9] Recuerda Mora que el poema de Maples Arce titulado "T.S.H.", "tiene la característica de haber sido el primer poema leído en México a través de la radio, el 5 de abril de 1923" (2000: 267).

[10] En México se usaba el "arriba" para alentar y dar consentimiento y el "abajo" para manifestar un rechazo.

[11] Uno de los grandes y admirados poetas de México, Ramón López Velarde (1988-1921), muere ese año, en julio, a la edad de 33 años. Aventuro una suposición sin poderla afirmar, pero hay que destacar que López Velarde, poeta declaradamente católico, fue quien enfrentó por vez primera al consagrado González Martínez, así que las generaciones emergentes le tenían singular aprecio. García Morales lo ve de esta forma: "La estrella de González Martínez declinaba tan vertiginosamente como ascendía la de López Velarde, convertido en un símbolo de liberación para los jóvenes que se adentraban ya en los caminos de la vanguardia" (2010).

Palpita
todavía
la alondra
vesperal
de su pañuelo.

Es un poema magistral, en el que se nota el cambio en la poesía, según el nuevo entorno. La estación, a la que hace referencia el poeta (a diferencia de las del año) es un lugar, el lugar de donde parten los trenes; así, da cuenta de la inmovilidad del que se queda, él mismo, frente al ser amado que se aleja, no caminando, sino en el tren… y así, el sonido de los "adioses, el de las palabras o gritos de despedida, humanos, el poeta los compara con el silbido de la locomotora. De igual manera, las luces "encendidas", son las que guiarán a quien parte a un lugar diferente, una luz, por supuesto artificial; las estrellas se esfuman del paisaje natural y las bombillas eléctricas toman sus lugares. Ya lo anunciaba Maples Arce: "El medio se transforma y su influencia lo modifica todo" (2007:9). El final, si bien aguanta los elementos "estridentistas" de fondo, sí los aplica en su forma, y la colocación de las palabras finales semeja el humo del tren en movimiento.

Finalmente, el movimiento fue amplio, incluyente, se sumaron de pronto pintores, y poetas de México, y otros países, destacando en la pintura: Fermín Revueltas (mexicano), Jean Charlot (francés), Tina Modotti (Italiana), Germán Cueto (mexicano), Leopoldo Méndez (mexicano); en poesía Manuel Maples Arce, Germán List Arzubide y Kyn Taniya (mexicanos los tres); en la prosa Arqueles Vela (guatemalteco), entre otros. La poesía estridentista, en específico, ya ni qué decir de las demás artes, ha sido maltratada por los estudiosos y críticos (y si bien hay obras de muy diversos niveles de complejidad y aporte estridentista) pero en general es una obra a la que estudiosos de otros países, con miradas frescas debieran acercarse, pues a estas alturas del siglo XXI, la irrupción de las máquinas y la extensión de las urbes son una realidad con la cual vivimos día a día y en la que se ha distanciado la opción poética de convivir con dichos elementos, sumándolos a nuestro quehacer poético.

Bibliografía

Bolaño, R. (1998). *Los detectives salvajes*. Barcelona: Anagrama.

Diccionario de la Real Academia Española. En línea: rae.es. Consultado el 6 de diciembre de 2017.

Gallo, R. (2007). Maples Arce, Marinetti and Khlebnikov: The Mexican Estridentistas in Dialogue. En: *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos*. Núm. 31.2 (invierno 2007).

García Morales, A. (2010). Poeta/ nacional/ moderno/ católico: notas sobre la recepción crítica de Ramón López Velarde. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. En línea: http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/poeta-nacional-poeta-moderno-la-disputa-sobre-la-herencia-literaria-de-lopez-velarde--0/html/ffd05f47-3d0c-4249-8fbc-82e13bf717ad_7.html. Consultado el 10 de enero de 2018.

González Martínez, E. (1995). *Poesía I*. México: El Colegio Nacional.

Maples Arce, M. (1922). *Andamios interiores. Poemas radiográficos*. México: Editorial Cultura.

Maples Arce, M. (2007). Actual Número 1. En: *El estridentismo. La vanguardia literaria en México* (L.M. Schneider, selección e introducción). México: UNAM. 3-13.

Mora, F. J. (2000). El estridentismo mexicano: señales de una revolución estética y política. En: *Anales de Literatura Hispanoamericana*, 29. 257-275.

Pappe, S. (2006). *Estridentópolis: urbanización y montaje*. México: UAM.

Quirarte, V. (1993). Peces del aire altísimo. Poesía y poetas en México. En: *La doble leyenda del estridentismo*. México: Ediciones del equilibrista / UNAM.

Taniya, Kin (2007). Radio. Poema inalámbrico en trece mensajes (1924). En: *El estridentismo. La vanguardia literaria en México* (L.M. Schneider, selección e introducción). México: UNAM. 96-109.

Schneider, L. M., selección e introducción, (2007). *El estridentismo. La vanguardia literaria en México*. México: UNAM.

"ÉXITO": THE FIRST ESTRIDENTIST POEM

Summary

In December of 1921, in Mexico, the first Estridentist manifesto signed by Manuel Maples Arce is made known, printed in *Actual, Núm. 1. Hoja de vanguardia* [Actual No. 1. Avant-garde Page], which marks the beginning of the aforesaid Mexican avant-garde movement, fully inserting out country inside the literary avant-garde panorama that was happening in Latin America. Although the mentioned movement, like most of the avant-garde, was short-termed (it dispersed in 1927), it marked a historic moment in which the arts and the literature were expressed according to the historic context of their disentanglement. The objective of the present work is to fortify what I consider to be the first poem of this movement, "Éxito" [Success], to show the most important points of the first manifesto, as well as to offer a short review of two characteristic poems of the movement.

Keywords: poens, vanguardia, estridentismo, México, Manuel Maples Arce, manifiesto

Jorge Asbun Bojalil
Universidad Autónoma del Estado de México, México
Centro de Investigación en Ciencias Sociales y Humanidades
jasbunb@uaemex.mx

UDK 821.133.1(65).09 Daoud K.

Вања Цветковић

НЕКИ АПСЕКТИ ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТИ У ДАУДОВОМ РОМАНУ *МЕРСО, КОНТРА-ИСТРАГА*

Полазећи од интертекстуалности као појма који у науку о књижевности шездесетих година прошлог века прва уводи Јулија Кристева (Юлия Кръстева), а потом се ослањајући на теоријски списак критеријума интертекстуалности који предлаже Манфред Пфистер (Manfred Pfister), овај рад ће настојати да покаже двојаку природу интертекстуалног карактера романа Камела Дауда (Kamel Daoud) *Мерсо, контра-истрага* (*Meursault, contre-enquête*, 2014). Најпре, кроз анализу интертекстуалних поступака указујемо на везе које Даудов текст успоставља са својим главним предлошком, романом Албера Камија (Albert Camus) *Странац* (*L'Étranger*, 1942), а онда и са романом Данијела Дефоа (Daniel Defoe) *Робинзон Крусо* (*Robinson Crusoe*, 1719), како бисмо потом показали у којој мери такво интертекстуално повезивање изискује додавање политичко-историјског контекста, те коначно како се роман повезује са осталим текстовима из алжирске књижевне традиције у оквиру које настаје. Тако ћемо покушати да на примеру Даудовог романа повежемо два значења интертекстуалности која јој се приписују: као присуство једног текста у другом, а онда и као повезивање текста са историјом у коју се уписује.

Кључне речи: интертекстуалност, алжирска књижевност, Дауд, Ками, Дефо.

1. УВОД

Већ сам алузивни наслов који алжирски новинар и писац Камел Дауд (Kamel Daoud) даје свом романескном првенцу – *Мерсо, контра-истрага* (*Meursault, contre-enquête*) активира наше читалачко искуство: Мерсоово име у наслову директно сугерише на интертекстуалну везу са *Странцем* (*L'Étranger*). И управо ће овај роман Албера Камија (Albert Camus) послужити као главни предложак на коме се заснива основни интертекстуални однос у Даудовом роману, тачно онај на коме ће алжирски аутор изградити сопствени романескни свет. Наиме, он реактуализује Камијеву причу о чувеном убиству на плажи јер је, како читамо: „треба изнова написати, на истом језику, али здесна налево. То јест тако што ће се поћи од још живог тела, сокака који су га одвели до његовог краја, Арапиновог имена, све до његовог сусрета са метком" (Дауд 2015: 15).[1] Дауд управо то и чини пишући у првом лицу једнине, узевши за наратора Харуна, брата Мерсоове жртве, који се у једном оранском бару из ноћи у ноћ исповеда *универзитетском раднику* објашњавајући шта се заиста збило са његовим братом. Дакле, сада се налазимо у Орану, седамдесет година након чувеног убиства на плажи и сусрећемо се са истом причом, само приповеданом из другог угла.

Даљим читањем примећујемо како се веза између два романа вођењем најављене *контра-истраге* против Мерсоа усложњава, али откривамо и нове интертекстуалне референце и то на Дефоов (Daniel Defoe) роман *Робинзон Крусо* (*Robinson Crusoe*). Тако увиђамо да у рукама држимо роман сав испреплетан интертекстуалним нитима које задиру дубоко иза граница текста, а да притом ипак изграђују аутономно књижевно дело. Но, треба нарочито истаћи да се Дауд у својим

[1] « Cette histoire devrait donc être ré-écrite, dans la même langue, mais de droite à gauche. C'est-à-dire en commençant par le corps encore vivant, les ruelles qui l'ont mené à sa fin, le prénom de l'Arabe, jusqu'à sa rencontre avec la balle » (Daoud 2014: 16).

интертекстуалним поигравањима са *Странцем* не задржава само на текстуалним сигналима. Зато се наше истраживање неће свести на анализу и објашњење реминисценција које указују на присуство другог текста у тексту оригинала. Јер, интертекстуалност у Даудовом роману превазилази границе које јој дефиниција појма у ужем смислу намеће. Осим тога, треба предочити да, поред интертекстуалних проседеа који ће бити анализирани у овом раду, у Даудовом роману постоје и они који су због ограничене дужине рада изостављени из анализе. Јер, ово истраживање неких аспеката интертекстуалности у роману *Мерсо, контра-истрага* засновано је на проседеима који су издвојени из мноштва интертекстуалних елемената како би се њиховом анализом указало на двоструки интертекстуални карактер дела. Погледајмо о чему је реч.

2. ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТ

Појам *интертекстуалност* у науку о књижевности прва уводи Јулија Кристева (Юлия Кръстева)[2] шездесетих година прошлог века, иако су појаве на које се ова сложеница односи постојале много пре њеног настајања. Пошто је израз, како објашњава Марко Јуван (Marko Juvan), изворно дефинисан теоријским списима ове ауторке, његово значење се не може адекватно објаснити етимологијом (Јуван 2013: 10). Дакле, реч је о неологизму, али ипак можемо приметити извесну аналогију „с терминима који са латинским префиксом *интер*- (овај значи „међу“, „у“, „између“, „међусобно“) означавају преплитање, повезаност, као и међузависност две компоненте односа“ (Јуван 2013: 11). Јуван даље напомиње да модификовани корен *-текстуал-* упућује на текст, тј. на оно што је с тим текстом у вези, а његов конотативни потенцијал теоретски је актуализован, јер речи *textus* („ткиво“, „плетиво“, „веза“, „садржај“, „текст“) и *textum* („тканина“, „састав“, „структура“) побуђују асоцијације на ткање, преплитање и плетење. Тако овај теоретичар закључује да би онда реч *интертекстуалност* (*међутекстовност*) значила „однос између текстова“, „преплитање текстова“, „уплетеност једног текста у другом“, „узајамну повезаност и зависност најмање два текста, постављених у релацију“, „својство текста да успоставља однос са другим текстовима, односно да се у њега уплиће други текст или више других текстова“, „узајамност, односно интеракцију између текстова“ (Јуван 2013: 13).

У овом смислу, како је већ раније предочено, интертекстуална повезаност Даудовог романа са Камијевим *Странцем* бива уочљива већ из самог алузивног наслова. У даљем читању наилазимо на основне интертекстуалне форме попут *алузије*, *цитатно-парафразних реченица*, чак и директних *цитата* које, ограничени обимом рада, нећемо детаљније анализирати. Мада многобројни, ови текстуални сигнали тренутно не завређују више пажње јер бисмо се њиховом анализом задржали тек на површинском слоју интертекстуалности у Даудовом делу. Специфичност романа *Мерсо, контра-истрага* огледа се у много комплекснијим интертекстуалним релацијама но што је просто присуство текстуалних елемената једног текста у другом, што га, термином Манфреда Пфистера (Manfred Pfister), чини *више интертекстуалним*. Наиме, Јуван у својим дефиницијама интертекстуалности напомиње и то да је Манфред Пфистер израдио теоријски списак критеријума, условљених историјски променљивим литерарно-културним конвенцијама, којима се одређује која су књижевна дела више интертекстуална од других. Како Пфистер објашњава, а што наводи Јуван од којег је цитат преузет, интертекстуална су дела која „своје предлошке не само да користе, већ се на њих односе, тематизују их (метајезички интерпретирају и вреднују), у односу на њих су селективна (бирају конкретне елементе из њих, односно посежу за предлошцима који су познати и

[2] Јуван прецизира да је Кристева појам сковала, дефинисала и увела у семиотику и науку о књижевности између 1966. и 1974. године, и то у више расправа објављених у часописима *Какав такав* (*Tel Quel*) и *Критика* (*Critique*), као и у монографијама *Семотике: Прилози за једну семиоанализу* (*Sémeiotikè: Recherches pour une sémanalyse*, 1969), *Текст романа* (*Le texte du roman,* 1970) и *Револуција песничког језика* (*La révolution du langage poétique*, 1974), док подвлачи да је појам још прецизније уведен у есеју *Бахтин, реч, дијалог и роман* (*Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman*) који је настао на основу наступа у семинару Ролана Барта (Roland Barthes) 1966. и априла 1967. године, а који је био објављен у часопису *Критика* (Јуван 2013: 10).

изразити)“, а притом „уграђују у себе целовито и структурно доследно“, док „на своју интертекстуалност сама упозоравају, рефлектују их, а од предложака су стилски другачија и до њиховог значењско-вредносног слоја ступају у што напетији дијалог“ (Јуван 2013: 56-57). Ако бисмо узели у разматрање Пфистерове услове који једно дело чине нарочито интертекстуалним, закључили бисмо да их Даудов роман у потпуности испуњава.

Јер, поред пуких текстуалних сигнала који указују на везу са текстом *Странца*, алжирски аутор реферише на Камијев роман и тако што Камијеву фикцију узима за своју романескну стварност, на њу се наставља и своју причу смешта у фиктивни свет који је првобитно Ками створио. Дакле, Дауд причу поставља тако да кроз исповест Харуна, брата Мерсоове жртве, добијамо одговор на питање *Шта је било после?*. На тај начин схватамо да се прича није завршила онде где ју је Ками завршио, нити да је имала очекивани исход. Наиме, Мерсо је преживео. И не само да му Дауд продужава живот, већ му и приписује да је аутор романа *Странац*, под називом *Други* (*L'Autre*), једног од романа који је написао у својој богатој књижевној каријери. Дакле, ова Мерсоова исповест нетакнута и даље постоји у првом лицу једнине, с тим да је Дауд направио фиктивно померање у смислу да се исповест зове другачије, али и да се као њен аутор директно потписује Мерсо.[3] Тако Камијев роман, сада приписан Мерсоу, постоји у Даудовој фикцији као директна исповест убице, док Харунова прича постаје исповест жртвиног брата као гласника убијеног. Овако *Странац* код Дауда бива двоструко фикционализован: његов свет је најпре оживљен и делимично измењен, те као такав постављен за фиктивну стварност, а онда је оригинална Камијева прича сачувана под називом *Други* и тако опет уведена у фикцију као сведочанство о Мерсоовом злочину. Занимљиво је да се Харун, као приповедач-лик, осврће на *Странца*, тачније, на роман *Други*, као лажно убичино сведочење о истинитом догађају,[4] чиме онда оспорава чињенице које тамо налазимо. Тако чак у неколико наврата резимира догађаје из *Странца,* односно из Мерсоовог романа *Други* из којих, уз више понављања, сазнајемо да је „један Француз убио једног Арапина“, због чега је прошао некажњено, а да се „нико касније није бринуо за Арапина, његову породицу и његов народ“ (Дауд 2015: 63).[5] Оваква понављана препричавања *Странца* не само да утичу на рецепцију Даудовог дела као фрагментарне исповести која се додатно не уклапа у класични наративни ток, већ подразумевају и два од три главна интертекстуална поступка.

2.1. Интертекстуални поступци

У чланку *Алжирска варијација камијевског писања* (*Une variation algérienne sur l'écriture camusienne : « Meursault, Contre-enquête» de Kamel Daoud (2013)*) Кристијана Шоле Ашур (Christiane Chaulet Achour), као једна од ретких критичара који се баве том темом, промишља проблем интертекстуалности у роману *Мерсо, контра-истрага*. Мада њен рад садржи необјашњена тврђења, чак и недовољно аргументоване ставове и неодрживе закључке, ми ћемо ипак задржати тамошњу основну поставку о *три поступка прерађене цитатности* (les citations retravaillées selon trois procédés) (Chaulet Achour 2014: 7), као и понуђену терминологију, а све у циљу да елаборацију наставимо у правцима у којима Шоле Ашур то није урадила у својим истраживањима.

Наиме, Шоле Ашур као главне интертекстуалне поступке разликује *инверзију* (inversion), *исправку* (rectification) и *додавање* (extension) (Chaulet Achour 2014: 7), али, осим таксативног

[3] „Књига је била прилично малог формата. (...) Наслов је гласио *Други*, име убице је било написано црним и строгим словима, горе, десно: Мерсо“ (Дауд 2015: 136).
/ « Il [le livre] avait un format assez petit. (...) Le titre en était *L'Autre*, le nom de l'assasin était écrit en lettres noires et strictes, en haut à droite : Meursault » (Daoud 2014 : 137).

[4] Како објашњава Харун, реч је о књизи „у којој се говори о судбини мог брата, а књигу је написао убица“ (Дауд 2015: 134).
/ Un livre « qui racontait l'histoire de mon frère, le livre était écrit par l'assassin » (Daoud 2014 : 134).

[5] « Un Français tue un Arabe [...] Ensuite, personne ne s'inquiète de l'Arabe, de sa famille, de son peuple » (Daoud 2014: 58-59).

навођења неких елемената, ауторка не нуди детаљније објашњење ових техника. Зато ваља прецизирати да је *инверзија* опозитни премет – варијација на елемент који постоји код Камија, а који Дауд у свом роману изокреће. То је случај са изокренутим инципитом: популарну уводну реченицу из *Странца* „Данас је мама умрла“ (Ками 1982: 31),[6] Дауд замењује реченицом „Данас је М’ма још жива“ (Дауд 2015: 9).[7] Примећујемо да Дауд позајмљује Камијеву реченицу, али ипак не задржава њен изворни смисао. Напротив, он га у потпуности изокреће: Мама је мртва ≠ М’ма је жива, и тако дрско најављује роман чије читање започињемо, а који ће бити сличан *Странцу*, а опет сасвим супротан од њега. Штавише, модификације камијевског инципита наћи ће се и у другим деловима романа. Тако читамо: „Данас је моја мајка толико стара да личи на сопствену мајку, или можда на прабабу или чак на чукун-чукунбабу“ (Дауд 2015: 36); „Да, данас је М’ма још жива, а ја сам према тој чињеници потпуно равнодушан“ (Дауд 2015: 49); „М’ма је још жива, али је занемела“ (Дауд 2015: 147); „Данас је М’ма још жива, али чему то!“ (Дауд 2015: 152).[8] Иако су по форми ово све цитатно-парафразне реченице са заједничким предлошком – инципитом у *Странцу*, примећујемо како их аутор варира и понавља како би градацијски приказао однос наратора-лика са мајком, али најпре да би нас непрекидно подсећао на везу коју успоставља са Камијевим романом.[9]

Исправка подразумева наративно поигравање, Даудово мењање „истине“ коју Ками износи у *Странцу*. Тако критичарка као *исправку* примећује: „Маварка ≠ курва/Зубида“ (Chaulet Achour 2014: 7), превидевши бројне елементе који би се могли подвести под ову групу интертекстуалних поступака: Над Мерсоом се изриче смртна пресуда ≠ Мерсо је ослобођен и постаје славни писац, Мерсо описује сахрану своје мајке ≠ Харун не може да пронађе њен гроб, Мерсоу се судило ≠ Харун не проналази никакав доказ о судском процесу, Мерсо убија Арапина на плажи ≠ Харун сумња у место убиства итд. Све наведене исправке постоје како би се оповргло све што је Мерсо у својој исповести забележио, што даље објашњава и зашто је Дауд променио крај Камијеве приче. Наиме, ако је Мерсо убио некаквог безименог Арапина, а онда прошао некажњено и још се прославио књигом у којој исповеда свој злочин а да жртву чак не удостоји ни имена, сигурно је да су му друштвено-политичке околности то омогућиле. Ако се присетимо историјског тренутка у коме је *Странац* написан и објављен, Дауд недвосмислено циља на то да четрдесетих година у колонизованом Алжиру један Француз-колонизатор, представљен у лику Мерсоа, може убити колонизованог који је представљен као „безимени Арапин“, и олако избећи извршење судске пресуде. На тај начин се кључном исправком Камијевог наратива отвара трећи интертекстуални поступак – *додавање* политичке позадине који због своје комплексности изискује детаљнија објашњења.

2.2. Историјско-политички контекст кроз интертекстуалност

Кристијана Шоле Ашур *додавања* дефинише као „главни поступак“ који подразумева уписивање социо-политичког питања у оно што је код Камија неизречено (*non-dits*), као и фиксирање приче за алжирску земљу (Chaulet Achour 2014: 7). Јер, већ је речено да Дауд радњу

---

6 « Aujourd’hui, maman est morte » (Camus 1950: 9).

7 « Aujourd’hui, M’ma est encore vivante » (Daoud 2014: 11).

8 « Aujourd’hui, ma mère est tellement vieille qu’elle ressemble à sa propre mère ou même à son arrière-arrièere-grand-mère » (Daoud 2014: 37) ; « Oui, aujourd’hui, M’ma est encore vivante et ça me laisse complètement indifférent » (Daoud 2014: 49) ; « M’ma est encore vivante, mais elle est muette » (Daoud 2014: 147) ; « Aujourd’hui, M’ma est encore vivante, mais à quoi bon ! » (Daoud 2014: 152).

9 Шоле Ашур има погрешно постављену опозитност у неким примерима, па тако под *инверзијом* наводи и следеће парове: „Марија ≠ Меријем, Алжир ≠ Оран, свештеник ≠ имам, Мерсо у затвору ≠ Харун у притвору, итд“ (Chaulet Achour 2014: 7), који нису супротности, нити преокретања, већ само варијација (притвор уместо затвор), односно арапска варијанта личног имена или свештеничког позива. Осим супротности у инципиту, сви остали наводи критичарке односе се, у ствари, на поновљене, чак и исте елементе у оба романа, те не видимо разлог зашто она употребљава знак неједнакости у њиховом навођењу, нити разумемо зашто их уопште и назива инверзијама, јер то нису инверзије као опозитности попут оне у пару „Мама је мртва ≠ М’ма је жива“.

романа започиње онде где Ками завшрава своју, те је, очекивано, такође смешта у Алжир. А управо место збивања одређује карактер приче, тон приповедача и, изнад свега, интертекстуално надовезивање на *Странца*. Но, да бисмо то добро разумели, неопходно је да се накратко подсетимо франко-алжирских односа кроз историју.

Наиме, како објашњава *Ашетов енциклопедијски речник* (*Dictionnaire Hachette encyclopédique*), Алжир је као француска колонија у „политичком, економском и културном односу зависности" (Hachette 1998: 395) постојао више од једног века. Тачније, у периоду од 1830. године – када Французи почињу освајање ове земље, па све до 1961. године – када је, после осмогодишњег рата, проглашена независност.[10] Ради терминолошке прецизности, треба напоменути да исти извор, само под одредницом *Алжир*, напомиње да је режим који Французи успостављају у Алжиру варирао између колонизације, асимилације и локалне аутономије (Hachette 1998: 48). Ипак, ма како назвали успостављени режим, јасно је да је за све време француске превласти алжирско аутохтоно становништво било у подређеном положају у односу на досељеничко. Јер, 1881. године успостављен је режим индигената (indigénat) којим староседеоци бивају потчињени административним законима колонизатора, а 1889. године донет је закон којим се сви странци рођени на територији Алжира аутоматски натурализују, односно, проглашавају Алжирцима (Larousse 2016). Тиме је аутохтоном становништву Алжира укинуто право на националну припадност, а, закључујемо, самим тим и на постојање.

Већ сада можемо претпоставити зашто Дауд као главни повод за реактуализацују приче о убијеном Арапину наводи чињеницу да Мерсо у својој исповести о убиству на плажи у потпуности занемарује жртву. Харун признаје: „Ја, који сам очекивао да у тој причи нађем последње речи свог брата, опис његовог дисања, реченице које је изговорио убици, његове трагове и његово лице, прочитао сам у њој само два реда о једном Арапину. Реч *Арапин* наводи се двадесет пет пута, а нема ниједног имена, ни један једини пут" (Дауд 2015: 129-130).[11] Тако постаје јасан Харунов основни мотив за приповедање, а жеља да његов брат најзад добије име бива оправдана. Јер, чињеница да Мерсо у својој исповести не наводи име своје жртве и тиме му ускраћује идентитет може се схватити као велика метафора која у ствари представља колонизаторско укидање етничког, друштвеног и политичког идентитета аутохтоном становништву.

Осим тога, и сам термин *Арапин* којим Мерсо назива своју жртву Дауд поставља као споран. Ако се осврнемо на друштвене прилике у колонизованом Алжиру, закључујемо на шта Дауд циља. Наиме, како Серж Корделије (Serge Cordellier) у *Историјском и геополитичком речнику 20. века* (*Dictionnaire historique et géopolitiquedu 20e siècle*) примећује, у колонијалном Алжиру социјално раслојавање, праћено социо-политичком дискриминацијом урођеника, било је присутно у свакој заједници (Cordellier 2002: 24). Оно је хетерогено алжирско становништво делило на две главне групе: са једне стране – освајачи, досељеници, Европљани, Французи, *пје-ноари* (*pieds-noirs*),[12] а са друге – освојени, староседеоци, прави Алжирци, угроженог друштвеног положаја и

[10] *Енциклопедија Ларус* (*Encyclopédie Larousse*) наводи да урођеници успевају да одоле потпуној колонизацији све до периода између 1871. и 1881. године када се на алжирско тло настањује 130.000 Француза (Larousse 2016).

[11] « Moi qui m'attandais à retrouver dans cette histoire les derniers mots de mon frère, la description de son soufle, ses répliques face à l'assassin, ses traces et son visage, je n'y ai lu que deux lignes sur un Arabe. Le mot *Arabe* y est cité vingt-cinq fois et pas un seul prénom, pas une seule fois » (Daoud 2014 : 130).

[12] Израз *pied-noir* буквално значи *црна стопала*. Иако је овај термин у почетку имао погрдно значење, данас је општеприхваћен и политички коректан. Постоје разна објашњења о његовом пореклу, а Јаконо (Xavier Yacono) бележи најзанимљивија: реч је о алузији на лакиране ципеле или црне чизме првих имиграната, на црне цокуле афричких војника, или, пак, на ноге колона које су поцрнеле приликом исушивања мочвара, а можда и на угљем обојена боса стопала Арапа, ложача на паробродима који су возили преко Медитерана (Yacono 1982: 17).
Под изразом *пје-ноар*, по Ашетовом речнику, подразумева се „Француз из Алжира" (Hachette 1998: 1454), односно, по Ларусовом: „Французи европског порекла настањени у Северној Африци, посебно у Алжиру, све до проглашења независности ове земље" (Larousse 2013: 828). Припадници ове популације се у алжирском жаргону још називају и *румијима* (*roumis*), а Ашетов речник објашњава да је *руми* муслимански назив за хришћане, Европљане (Hachette 1998: 1660).

грађанских права који су у француском колонизаторском речнику обједињени под називом *Арапи* или *муслимани*, иако међу њима има припадника других племена (не само Арапа), а уз то и јевреја. Отуда разумемо зашто Дауд подвлачи политичку некоректност у термину којим Мерсо, а онда и сви други, назива своју жртву. Како наратор-лик Харун примећује: „Звали су га Арапин чак и сами Арапи. Је ли „Арапин“ националност, реци ми?“ (Дауд 2014: 148).[13] Несумњиво, Дауд указује на чињеницу да су Французи колонизацијом и свеобухватним називом *Арапи*, који су немарно доделили аутохтоном становништву, уништили национални идентитет алжирског народа. Али, дошло је време да се тај идентитет поврати, те настрадали Арапин, седамдесет година касније, у реактуализованој причи о Мерсоовом злочину најзад добија име – Муса,[14] баш као што алжирски народ добија свој потпуни идентитет након проглашења независности.[15]

Зато треба приметити да Харун успева да причу о свом настрадалом брату са личног, породичног нивоа подигне на колективни. У том маниру објашњава да се његов брат, као безимени Арапин, „може заменити хиљадама других његове сорте, или чак неким гавраном или трском, или шта знам чиме још“ (Дауд 2015: 59).[16] На овај начин Мерсоова жртва постаје симбол свих потчињених Алжираца, а немарни злочин оличење опште неправде и потчињавања која су колонизатори вршили над колонизованим делом стновништва. А онда, ако Муса постаје представник свих Алжираца, сходно томе и Мерсо постаје представник свих Француза пје-ноара. Тако и разумемо зашто су за Харуна сви Французи *Мерсои*: „Нико није могао себи да објасни зашто, у мојим годинама, нисам отишао у партизане да ослобађам земљу и протерам све Мерсое“ (Дауд 2015: 94),[17] а сви Арапи *Мусе*: „Само ћемо гледати остале Мусе у овој рупи, једног по једног, и замишљати, што ја често чиним, како су они преживели метак испаљен по сунцу и како су успели да никад не сретну твог писца, или како су успели да још не буду мртви“ (Дауд 2015: 34).[18] На овај начин је Харунова прича о настрадалом брату постала нека врста омажа свим *Мусама* настрадалим у време колонизације, претворивши се у колективну причу о свим невиним жртвама окрутних *Мерсоа*. Тако примећујемо да се у роману *Мерсо, контра-истрага* интертекстуалном реактуализацијом Мерсоовог злочина из *Странца* генерализује убичино немарно третирање жртве, те да на тај начин Дауд кроз њихов однос представља очигледну разлику

[13] « On le désignait comme l'Arabe, même chez les Arabes. C'est une nationalité, "Arabe", dis-moi ? » (Daoud 2014 : 148).

[14] Занимљиво је споменути симболику имена које Дауд додељује Мерсоовој жртви. Јамина Бахи (Yamina Bahi) са Оранског универзитета у чланку о Даудовом јунаку и природи приче напомиње (*Héros marginal, récit fragmenté, écriture transgressive :* « *Meursault, contre-enquête* » *de Kamel Daoud,* 2017) да у Курану постоји прича о пророку Муси (Moussa), што је арапска варијанта имена Мојсије (Moïse), који ће ослободити свој народ ропства водећи га путем Спасења. Али, како пророк има говорну ману те се не изражава јасно, његов брат Харун (Haroun) преузима на себе задатак да комуницира са људима и тако им пренесе Божју поруку (Bahi 2017: 80). Овим објашњењем критичарка предочава религијску подлогу Даудове приче којој се придружује и симболика имена других ликова: Меријем, име девојке у коју се Харун заљубљује, заправо је муслиманска варијанта имена Марија (на француском Marie) у чему се огледа јасна алузија на име Мерсоове љубавнице. Али, Марија је истовремено име Исусове мајке, па ако се узме у обзир и чињеница да Харунова жртва носи име Жозеф (фр. Joseph), што је француска варијанта новозаветног имена Јосиф, супруга Исусове мајке, онда се можемо запитати да ли је Даудов одабир имена намерна референца на Нови Завет, или тек пука случајност.

[15] Уколико би се однос Мерсоа и Мусе узео као прототипски однос колонизатор-колонизовани у колонијалном Алжиру, указала би се могућност да се *Мерсо, контра-истрага* посматра као постколонијални роман, у Клавароновом одређењу по коме квалификатив „постколонијални“ подразумева поновна читања колонијалног дискурса, као и појављивања контра-дискурса који у центар свог исказивања ставља идентитетску потврду, на неколико нивоа, како индивидуалну, тако и колективну, а која је раније била негирана (Yves Clavaron, *Poétique du roman postcolonial*, 2011). Ипак, како разматрање ове поставке захтева пуно простора, због опсега рада принуђени смо да га изоставимо.

[16] « Moussa est un Arabe que l'on peut remplacer par mille autres de son espèce, ou même par un corbeau ou un roseau, ou que sais-je encore » (Daoud 2014 : 58).

[17] « Personne ne s'expliquait pourquoi, à mon âge, je n'étais pas monté au maquis pour libérer le pays et en chasser tous les Meursault » (Daoud 2014 : 92).

[18] « On va juste regarder tous les autres Moussa de ce bouge, un par un, et imaginer, comme je le fais souvent, comment ils auraient survécu à une balle tirée sous le soleil ou comment ils ont fait pour ne jamais coriser ton écrivain ou, enfin, comment ils ont fait pour ne pas être morts » (Daoud 2014 : 35).

између *грађанина* и *не-грађанина*, *освајача* и *освојеног*, *доминантног* и *подређеног*, која је, како напомиње Корделије, постојала у колонизованом Алжиру (Cordellier 2002: 24).[19] Уз то, додатним референцама на Дефоовог *Робинзона Крусоа* Дауд додатно илуструје неравноправни однос колонизатор-колонизовани, чиме његов роман добија на интертекстуалној комплексности.

2.3. Референце на *Робинзона Крусоа*

Занимљиво је да Дауд реферира на познату причу о белом човеку, насуканом на далеко тропско острво, и Петку, тамошњем урођенику, како би кроз њихов однос представио однос Мерсоа и убијеног Арапина, тј. Мусе. Ова нова интертекстуална веза се надовезује на већ постојећу коју Даудов роман остварује са Камијевим, те је тиме додатно учвршћује. Тако читамо о Камијевом јунаку Мерсоу: „Он је Робинзон који верује да ће променити судбину ако убије свог Петка, али открива да је ухваћен у замку на једном острву и почиње генијално да гракће као неки папагај, благонаклон према самом себи. *Poor Meursault, where are you?*“ (Дауд 2015: 13).[20] На овај начин Дауд успева да двоструко интертекстуалним референцама, алудирајући истовремено на *Странца* и *Робинзона Крусоа*, укаже на однос освајача и староседелаца. Поистовећивањем лика Мерсоа са ликом Робинзона с једне, и лика Алжирца Мусе са ликом црнца Петка с друге стране, уочавамо како Дауд повлачи паралелу између два романа, постављајући однос неравноправности као кључан. Иако је *Робинзон Крусо* обично сматран за књигу са срећним крајем, сада и његовом читању приступамо из другог угла: мада је деловало да му је помогао, Робинзон је у ствари поробио Петка.

Спасавање, цивилизовање, усуђујемо се рећи – *припитомљавање* људождера Петка одувек су посматрани као Робинзонова помоћ и човечни чин којим он свог црнца усрећује, а Дауд сада указује на могућност коју је просечан европски читалац вероватно превидео: Петко можда није желео да буде припитомљен. Али, у светлу беле културе, која је одувек тежила да буде доминантна и снагом јачег се наметне као водећа, а о чему сведоче многи освајачки походи кроз историју, та идеја не постоји као могућност. Јер, домородачка култра је нужно сматрана за примитивну и неразвијену, те ју је као такву потребно потчинити белим законима. У том светлу Дауд алузију на Дефоов роман користи како би кроз однос Робинзона и Петка, а који препознајемо и у односу Мерсо – безимени Арапин, представио општу поставку односа освајач – освојени: сви освајачи су *Робинзони*, односно, у алжирском контексту *Мусе*, а сви потчињени *Петкови*, тј. *Мерсои.*

Дауд на још два места прави директне алузије на *Робизона Крусоа* (Дауд 2015: 11, 59) како би Дефоову причу пребацио у алжирски контекст. Наиме, он указује да је општи став колонизатора о белој култури као доминантној, као оној којој се урођеничка нужно мора повиновати, имао и француски колонизатор у свом походу на Алжир. Културолошко потчињавање претрпели су и алжирски староседеоци приликом колонизације, јер се и њихова земља, на исти начин као Петково острво, сматрала *пустом* – на њој није било белог човека. Зато је овај одлучио да земљу „оплемени“ својим присуством и унапреди тековинама своје цивилизације, па су урођеници, и поред пруженог отпора, ипак били савладани, те потчињени француској култури и закону. Но, далеко од тога да су Алжирци колонизацијом постали равноправни грађани: они су постали потчињена друштвена група, маргинализована и ускраћена за основна људска права, чак и права на цивилизацијску самосвојност. Дауд их управо кроз лик немарно убијеног Мусе тако и представља, потврђујући своје становиште додатним интертекстуалним референцама на Дефоов роман.

Међутим, ма како иновативно деловао његов књижевни поступак, треба рећи да Дауд није једини који Камијеву причу из *Странца* поставља на овај начин и сматра је политички неко-

[19] Ларус бележи и то да су староседеоци Алжира морали да плаћају посебан порез, нису имали право гласа, а били су притом обавезни да учествују у Првом светском рату на страни Француске (Larousse 2016).

[20] « C’est un Robinson qui croit changer de destin en tuant son Vendredi, mais dé- couvre qu’il est piégé sur une île et se met à pérorer avec génie comme un perroquet complaisant envers lui-même. *Poor Meursault, where are you ?* » (Daoud 2014 : 14).

ректном. Напротив, још од четрдесетих година прошлог века, недуго након објављивања *Странца*, постоји тенденција међу алжирским писцима да оспоре ово Камијево дело оптужујући га за политичку некоректност. На тај начин се модерни роман *Мерсо, контра-истрага* прикључује читавој традицији антиколонијалних или, прецизније, *антикамијевских* романа и тако остварује још једну врсту интертекстуалне повезаности.

2.4. Историјски карактер интертекстуалности

Раније представљена друштвена подељеност алжирског становништва на две групе, колонизаторе и колонизоване, раздвојене социјалним, националним и верским разликама, још се у време колонизације преносила и на уметност, односно, прецизније – и на књижевност. Наиме, већ смо напоменули да колонизација, поред политичке и економске, подразумева и културну зависност подређеног народа (Hachette 1998: 395), те је разумљиво да се након освајања Алжира француска култура, као доминантнија и подразумевано напреднија, наметнула аутохтоној која је постала занемарена. Тако је француски постао званични језик који се користио у школама, а у уметничком смислу, француска школа је била модел алжирским ствараоцима. Ипак, то не значи да су се франкофони аутори алжирског порекла уписивали у француску књижевну традицију, нити да су тамо били прихватани. Штавише, и књижевност је, попут становништва, била подељена: Французи из Алжира имали су своју засебну књижевност, која јесте припадала француској традиционалној књижевности, док су муслимански Алжирци и у том уметничком смислу били изопштени.

Поред тога, они су били изузети из француске књижевности и у погледу садржаја – није их било у уметничким представама Алжира, или су, евентуално, тек успутно спомињани. Пјеноарски писац, који је одувек служио као модел колонизаторске књижевности у којој нема места за праве Алжирце, најчешће је Албер Ками као далеко најпризнатији припадник те франко-алжирске групе аутора, али уједно и као писац око кога се, због политичког ангажовања, шири највећи број контроверзи.[21] С тим у вези, Алексис Жени (Alexis Jenni) у својој књизи *Француско умеће ратовања* (*L'art français de la guerre*, 2011) даје добро објашњење: „Ками, који се у то разуме, даје савршену слику Арапина: он је увек у сценографији, али ништа не говори“ (Жени 2015: 541).[22]

Међутим, нешто пре почетка рата за независност (1954-1962), а нарочито након проглашења независности Алжира 1962. године,[23] ситуација се мења. Не само да је дошло до масовног исељавања Француза са алжирске територије (Hachette 1998: 48), већ се и француски културни

[21] Због специфичности свог порекла и политичке ангажованости, Албер Ками се вероватно може окарактерисати као један од најинтригантнијих аутора двадесетог века. Иван Димић у *Хронолошком прегледу живота и дела Албера Камија* који се налази на крају једног преводног издања *Странца* консултованог у овом раду, бележи да је Ками рођен 1913. године у Мондови, у Алжиру, као потомак француских досељеника (Ками 1982: 117). Тиме Ками припада друштвено-етничкој групи *пје-ноара:* он је Француз по пореклу, Алжирац по рођењу. Ипак, он је себе увек и једино називао Алжирцем што је изазивало бројна негодовања и оптужбе публике и критике са обе стране Медитерана. Журт бележи да су се негодовања посебно појачала Камијевим политичким ангажовањем и говорима подршке аутохтоном алжирском становништву у почетку рата за независност, залагањем за еманципацију арапског становништва али и каснијим противљењем протеривању Француза из Алжира, позивањем на примирје, а онда и коначним одступањем из политике (Jurt 1996-1997: 117). Најгласнији Камијеви супарници били су: Албер Меми (Albert Memmi), Пјер Нора (Pierre Nora), Мулуд Мамери (Mouloud Mammeri), Ахмед Талеб Ибрахими (Ahmed Taleb Ibrahimi), Катеб Јасин (Kateb Yacine) и др. И тако, док је за Французе био издајник, за Алжирце је био слика и прилика колонизатора, те су у његовим делима тражили трагове шовинизма и колонијалног дискурса, одбијајући да прихвате његову утопистичку идеју о Алжиру као земљи слоге и љубави два братска народа.

[22] « Camus, qui s'y connaissait, donne l'image parfaite de l'Arabe : il est toujours là dans le décor, sans rien dire » (Jenni 2011: 603).

[23] Осамнаестог марта 1962. године, у време председништва генерала Де Гола (Charles De Gaulle), споразум о прекиду ватре између Француза и Алжираца потписан је у Евијану (Évian). Француска је потом референдумом признала алжирску независност, те је Алжир проглашен републиком 5. јула 1962. године (Hachette 1998: 48).

утицај смањује. Алжирска књижевност на француском језику се коначно изборила за своје место, те добија изразито национални колорит и постаје оруђе за борбу против колонизатора: алжирски писци из друге половине 20. века преузимају на себе задатак да у име свог народа коначно *поравнају рачуне* са Французима. Они покрећу тзв. *алжирско питање*[24] којим ће, сада, када најзад имају право гласа, упитати и Камија и све остале Французе, како са афричког, тако и са европског континента, зашто су их толико дуго занемаривали и зашто је, по Женијевим речима, у алжирској колонији било толико „невидљивих" који су „морали да буду тихи да не би сметали" (Жени 2015: 541).[25]

Та уметничко-политичка борба траје и данас, те не чуди што већина савремених алжирских аутора у својим делима промишља алжирско питање и тако захтева правду. Писана на француском језику, народна књижевност Алжираца служи као глас алжирског народа који сада могу чути и разумети сви Европљани, а који се подиже против доскорашње репресије. У складу са тиме, Камел Дауд романом *Мерсо, контра-истрага* стаје уз остале алжирске портпароле чиме уплиће још једну интертекстуалну нит у свој роман. Јер, основна идеја о интертекстуланости Јулије Кристеве се, поред односа који текстуални елементи међусобно успостављају унутар самог текста, заснива и на вантекстуалним кореспонденцијама текста са историјом у коју се он укључује (Јуван 2013: 13). Како објашњава Живковић, у том смислу интертекстуалност представља „преплитања текстова у оквиру текста, које нам открива како неки текст чита историју и како себе укључује у историју" (Живковић 1992: 291). Зато је неопходно да Даудов роман *Мерсо, контра-истрага*, који смо до сада сагледавали кроз призму књижевне историје колонијалног Алжира која га и највише повезује са *Странцем*, неизоставно упишемо у алжирску књижевну традицију.

С тим у вези, Кристијана Шоле Ашур у чланку *Питање антериорности у писању* (*La question de l'antériorité dans l'écriture*) подсећа да се, откако су се проучавања интертекстуалности проширила, „један текст увек пише полазећи од других текстова, чак и кад је његова јединствена елаборација као довршеног дела плод нарочите маште" (Choulet Achour 2015: 1).[26] А потом у чланку *Алжирска варијација камијевског писања: „Мерсо, контра-истрага" Камела Дауда (2013)* (*Une variation algérienne sur l'écriture camusienne : « Meursault, contre-enquête de Kamel Daoud » (2013)*) напомиње и то да Дауд није први који приступа оваквој врсти романескног дијалога са Камијем, те издваја имена неколико писаца који на мање или више очигледан начин у своја дела уписују Камијев однос према алжирском питању, те тиме покушавају да *разговарају* са њим: Емануел Роблес (Emmanuel Roblès) – *Градске висине* (*Les Hauteurs de la ville,* 1948), Катеб Јасин (Kateb Yacine) – *Неђма* (*Nedjma,* 1956) и Жан Пелегри (Jean Pélégri) – *Лудак* (*Le Maboul*, 1963) (Choulet Achour 2014: 1). Даље је забележено да од 1962. године, дакле – после проглашења независности, није било прекида тог дијалога са Камијем, те да он постоји скоро као општа тежња ал-

[24] Термину *алжирско питање* (*la question algérienne*), који је присутан у француском говорном језику, можемо приписати два значења: политичко и друштвено-културолошко. Ипак, он не налази своје прецизно одређење ни у једном од консултованих извора. Но, у Корделијеовом речнику под одредницом *алжирски рат за независност* (*guerre d'indépendance algérienne*) проналазимо податак да се 30. септембра 1955. године алжирско питање нашло на дневном реду Уједињених нација (Cordellier 2002: 310). Како је то било време када су се сукоби у Алжиру пооштрили и када је било извесно да аутохтоно становништво тражи независност и повратак својих права, а од УН-а се очекивало да на то реагује, алжирско питање можемо дефинисати као захтев за повратак права и успостављање режима правде у француској колонији, а онда и као политичко опредељивање *за и против* по том питању. Ипак, овај термин се не ограничава само на време сукоба у Алжиру, већ се након проглашења независности и добијене слободе говора само додатно набија значењем.

Ако узмемо у обзир раније објашњене прилике у алжирској друштвеној заједници, онда би алжирско питање у социо-културолошком смислу представљало жељу Алжираца да оптуже колонизаторе за сву неправду која им је нанета током колонизације, за економску, социо-политичку, али и културолошку штету, посебно за одсутност и(ли) анонимност у представљањима, а тиме и убијање национално-културолошког идентитета. А та тежња Алжираца да поврате своја права и изборе се за правду пренела су се и у књижевност са којом најзад добијају право гласа.

[25] Les « invisibles qui essaient de ne pas faire trop de bruit pour ne pas déranger » (Jenni 2011: 603).

[26] « Qu'un texte s'écrit à partir d'autres textes même si son élaboration unique en oeuvre achevée est le fruit d'un imaginaire singulier. »

жирске књижевности, мада је једно време забележен његов пад услед интересовања за проблеме језика и идентитета приликом стварања националне књижевности, у време обнављања алжирске државе (Choulet Achour 2014: 1). Критичарка потом објашњава да је деведесетих година прошлог века међу алжирским писцима дошло до новог таласа интензивног интересовања за Камија јер је управо у то време Француска присвојила и национализовала његово наслеђе, мада не издваја ниједно дело које о том интересовању сведочи. Но, из овог чланка сазнајемо да се након 2010. године објављују дела која очигледно одржавају везу са Камијем,[27] а међу које Шоле Ашур смешта и Даудову *Контра-истрагу* (Chaulet Achour 2014: 1).

Овим увидом у библиографију модерне алжирске књижевности можемо потврдити Јаусово (Hans Robert Jauss) одређење *историчности* по коме ниједно дело није независно у свом историјском тренутку појављивања, већ је условљено ранијим делима на која се надовезује (Јаус 1978: 10), као и оно што је означено као историјски карактер интертекстуалне повезаности дела са историјом у оквиру које настаје, а у коју се неизоставно уписује (Јуван 2013: 13; Живковић 1992: 291). Тиме је потврђен дубинско интертекстуални карактер романа *Мерсо, контра-истрага* који се не задржава на пуком реферисању, позивању на предложак, већ представља много дубљу контекстуализацију.

3. ЗАКЉУЧАК

На самом крају, треба подсетити да, поред анализираних интертекстуалних проседеа, у Даудовом роману постоје и они који су због ограничене дужине рада изостављени из анализе. Ово истраживање ограниченог обима своди се на анализу само неких аспеката интертекстуалности у роману *Мерсо, контра-истрага* који су издвојени из богатства интертекстуалних веза како би указали на двоструки интертекстуални карактер дела. Најпре, указано је на присуство текстуалних сигнала којима аутор покреће три *поступка прерађене цитатности* (инверзију, исправку, додавање) да би се онда препознала историјска особеност интертекстуалности романа којом се дело онда укључује у књижевну традицију и историју у оквиру које је настало. Међутим, преостају бројни интертекстуални елементи који нису ушли у ову анализу, а којима се роман у филозофском смислу приближава Камијевом *Страницу*. Реч је о алузијама које идејно спајају два дела и измирују их преко камијевског апсурда.

Наиме, да би у потпуности успоставио равнотежу, Дауд свог главног јунака наводи да такође почини убиство: уверен да ће тако испунити породичну обавезу и осветити брата, Харун вече уочи избијања алжирског рата за независност једнако хладнокрвно и без очигледне мотивације убија непознатог Француза. Међутим, како бележи Асија Хамза (Assiya Hamza) у свом критичком приказу, то убиство Харуну не доноси никакву утеху, већ само нови апсурд. „То је закон одмазде“, закључује Хамза (Hamza 2014).[28] Тако Харун неће пронаћи задовољење правде које тражи, већ ће само увидети сав бесмисао смрти у коме се два зарађена народа спајају: „Смрт је, првих дана независности, била толико безразложна, апсурдна и неочекивана као што је то била на плажи под сунцем 1942.“ (Дауд 2015: 117).[29] Многи критичари који пишу приказне чланке о Даудовом роману првенцу истичу ову кључну сличност између њега и Камијевог романа, а Шантал Ги (Chantal Guy) можда најјасније бележи њихов однос реченицом да Дауд својим романом „пружа руку

[27] *Мирис пелина* (*Un parfum d'absinthe,* 2010) Хамида Грине (Hamid Grine), *Последње лето једног младића* (*Le Dernier été d'un jeune homme*, 2013) Салима Башија (Salim Bachi), *Данас је Мерсо умро – Сусрет са Албером Камијем* (*Aujourd'hui Meursault est mort – Rendez-vous avec Albert Camus*) Салаха Гемриша (Salah Guemriche) (Chaulet Achour 2014: 1).

[28] « C'est la loi du talion. »

[29] « La mort, aux premiers jours de l'Indépendance, était aussi gratuite, absurde et inattendue qu'elle l'avait été sur une plage ensoleillée de 1942 » (Daoud 2014: 115).

брату-непријатељу“, или „брату по књижевном оружју“ (Guy 2014).[30] Онда, закључујемо да и поред свих политичких оптужби, историјских неправди и друштвеног маргинализовања на које Дауд указује и тиме мења наш рецептивни поглед на *Странца*, апсурд ипак опстаје као општељудско стање које нераскидиво спаја заклете непријатеље Мерсоа и Харуна, Дауда и Камија, Французе и Алжирце. Уз то, до краја романа увиђамо да главни почетни мотив – алжирско питање као друштвено-политичко и културолошко питање франко-алжирских односа у току колонизације, мутира у ново питање: какав је тај ослобођени Алжир за који се толико борило и да ли је независност заиста испунила сва очекивања, чиме се првобитно питање додатно усложњава.

Узевши у обзир поменуте елементе, закључујемо да Дауд роман обогаћује додатном политичком и филозофском комплексношћу која потврђује да је *Мерсо, контра-истрага*, мада дубоко урођен у интертекстуалност, ипак самостално књижевно дело. Алжирски аутор нарочитим креативним поступком који је анализиран у раду ствара дело посебне стурктуре и слојевите садржине за чију је детаљну анализу потребно истраживање много ширег обима. Ипак, из овог угла можемо увидети да је интертекстуалност основа коју Дауд идејно надограђује: она је присутна најпре преко поступака којима се два романа наративно уланчавају, а онда и преко додавања политичке позадине чија анализа показује како се роман уписује у досадашњу књижевну традицију и надовезује на већ постојеће текстове алжирске књижевности. То би онда значило да је роман *Мерсо, контра-истрага* само једна од карика у ланцу која наставља раније тековине алжирске књижевне историје, а и да уједно отвара пут новим писањима на ову тему. Међутим, питамо се да ли Дауд заиста оставља отворена врата за нове романескне сусрете с Камијевим *Странцем*. Јер, овај је аутор успео да преко интертекстуалних поступака напише књижевно дело такве слојевитости да после њега нема сврхе, нити простора, а скоро ни могућности да неко направи свој одговор на познати Камијев роман, а да тај одговор има било какву политичку или књижевну тежину. Мада, можда не треба прејудицирати. Но, ипак можемо приметити да после Даудовог романа читање *Странца* више никада неће бити исто. Али, разматрање могућности која се отвара након ове анализе интертекстуалних поступака, а која би подразумевала да се испита у којој је мери видокруг читања Камијевог романа, односно *хоризонт очекивања*, као скуп читалачког искуства, промењен након читања Даудовог дела, остаје за неки други рад.

Литература

Дауд, Камел (2015). *Мерсо, контра-истрага.* Превод са француског Светлана Стојановић. Нови Сад: Академска књига.

Дефо, Данијел (2002). *Робинсон Крусо*. Београд: Стубови културе.

Жени, Алексис (2015). *Француско умеће ратовања*. Превела са француског Славица Милетић. Београд: Завет.

Живковић, Драгиша (1992). *Речник књижевних термина*. Београд: Нолит.

Јаус, Ханс Роберт (1978). *Естетика рецепције*. Избор студија. Превела Дринка Гојковић. Предговор Зорана Константиновића. Београд: Нолит.

Јуван, Марко (2013). *Интертекстуалност*. Превод са словеначког Бојана Стојановић Пантовић. Нови Сад: Академска књига.

Ками, Албер (1982). *Странац*. Превод Зорица Хаџи-Видојковић. Предговор и приређивање Иван Димић. Београд: Просвета-Нолит-Завод за уџбенике.

*

Bahi, Yamina (2017). Héros marginal, récit fragmenté, écriture transgressive : Meursault, contre-enquête de Kamel Daoud. *Synergies Algérie*, n° 24. Oran : Université d'Oran 2.

Camus, Albert (1950). *L'Étranger*. Paris : Gallimard.

[30] « Il [Daoud] tend la main au frère ennemi, sinon au frère d'armes de la littérature. »

Chaulet Achour, Christiane (2014). *Une variation algérienne sur l'écriture camusienne : « Meursault, contre-enquête de Kamel Daoud » (2013)*. Article de la conférence sur « Albert Camus et l'Algérie » tenue le 30 janvier 2014. Lyon : Association Coup de Soleil en Rhône-Alpes, 2014. www.christianeachour.net [22.4.2017]

Chaulet Achour, Christiane (2015). *La question de l'antériorité dans l'écriture* (*Albert Camus/Kateb Yacine/Kamel Daoud, 1942-2013*). Communication au colloque international « La littérature maghrébine de langue française au tournant du 21ème siècle : Formes et expressions littéraires dans un monde en mutation » Alger, 20 et 21 avril 2015. www.christianeachour.net [22.4.2017]

Clavaron, Yves (2011). *Poétique du roman postcolonial*. Lyon : Publications de l'Université de Saint-Etienne, coll. Long-courriers.

Cordellier, Serge (2002). *Le Dictionnaire hisotique et géopolitique du* XXe siècle. Paris : La D*écouverte*.

Daoud, Kamel (2014). *Meursault, contre-enquête.* Arles: Actes Sud, 2014.

Guy, Chantal. « Meursault, contre-enquête »: frères ennemis. *La Presse*, le 24 novembre 2014. http://www.lapresse.ca/arts/livres/critiques-de-livres/201411/24/01-4822044-meursault-contre-enquete-freres-ennemis-.php [20. 8. 2017]

Hachette, dictionnaire encyclopédique (1998). Paris: Hachette livre.

Hamza, Assiya. *« Meursault, contre-enquête », une variation camusienne.* Dans : « France 24 », le 5 octobre 2014. http://www.france24.com/fr/20141104-kamel-daoud-meursault-contre-enquete-variation-camusienne-goncourt-albert-camus-letranger-algerie [20. 8. 2017]

Jenni, Alexis (2011). *L'Art français de la guerre*. Paris : Gallimard.

Jurt, Joseph (1996-1997). Albert Camus contre la rupture. *Confluences Méditerranée : Terrorismes et violence politique*. Paris : L'Harmattan, 115-124.

Larousse, Encyclopédie en ligne (2016). *Algérie : histoire.* Édition sur internet.
http://www.larousse.fr/encyclopedie/divers/Alg%C3%A9rie_histoire/185573 [19.9.2017]

Larousse, le petit Larousse illustré (2013). Paris : éditions Larousse.

Yacono, Xavier (1982). *Les Pieds-noirs.* Poitiers: Éditions Philippe Lebaud.

QUELQUES ASPECTS DE L'INTERTEXTUALITÉ DANS LE ROMAN DE KAMEL DAOUD *MEURSAULT, CONTRE-ENQUÊTE*

Résumé

En se basant sur la théorie de l'intertextualité de Julia Kristeva, complété par Manfred Pfister, cet article cherche à montrer la double nature du caractère intertextuel du roman de Kamel Daoud *Meursault, contre-enquête* (2014). Tout d'abord, nous analyserons les procédés intertextuels qui relient le roman de Daoud avec *L'Étranger* (1942) de Camus, mais aussi avec *Robinson Crusoé* de Daniel Defoe (1719) pour montrer à quel point cette relation exige l'extension du contexte politique et historique. Ainsi, nous indiquerons la liaison que le roman de Daoud entrtient avec les autres œuvres de la tradition littéraire algérienne au cadre de laquelle il existe. C'est alors sur l'exemple de *Meursault, contre-enquête* que nous présenterons les deux sens du terme l'intertextualité : la présence d'un texte dans un autre, mais aussi son enchaînement avec l'histoire duquel il dépend.

Mots-clés : intertextualité, littérature algérienne, Daoud, Camus, Defoe.

Вања Цветковић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
vanja.cvetkovic@gmail.com

UDK 821.133.1.09 Mallarmé S.

Vladimir Đurić

LE GRAND DÉFI POÉTIQUE : LA POÉSIE PURE DE STÉPHANE MALLARMÉ

Dans cet article nous allons suivre l'évolution poétique de Stéphane Mallarmé dont la poésie représente une des plus exigeantes recherches jamais tentées. Notre but sera d'envisager la profondeur et la complexité de son procédé poétique tout en indiquant les limites de la « poésie pure » ainsi conçue. Ce faisant, nous allons nous référer à la fois aux écrits théoriques de Mallarmé ainsi qu'à sa poésie qui les illustre. En dépassant ses prédécesseurs romantiques et Parnassiens, Mallarmé monte en grade au fur et à mesure et brise les contraintes traditionnelles pour arriver à l'autonomie absolue des mots. Au dernier point, Mallarmé parvient au sommet de sa poétique en exaltant le néant, le vide, le blanc du papier, le silence et l'absence : la poésie pure est cette « Musique du silence », le poète parfait est le « musicien du silence », le monde aboutit « à un beau livre » et l'art d'écrire se réduit à une page blanche où peut s'inscrire tout et Rien.

Mots-clés : poésie pure, la Musique, abolition de la matière et du poète, le langage poétique, Stéphane Mallarmé.

Toute œuvre d'art est ainsi un être de langage reflétant, dans des proportions diverses, la réalité extérieure et intérieure.
Charles Mauron

1. INTRODUCTION

L'entreprise poétique de Stéphane Mallarmé représente carrément une des recherches les plus osées et les plus exigentes dans l'histoire de la littérature. Selon le mot de Marcel Raymond (1947 : 31) « jamais sans doute, dans la littérature française, écrivain n'avait conçu des ambitions si hautes et n'avait confié à l'Art cette mission dernière de résumer, pour ainsi dire, la Création et du même coup de la justifier devant l'esprit humain ». De l'âme lamartinienne de sa première jeunesse à l'âge mûr où il se perd dans sa propre « disparition élocutoire », Mallarmé passe une longue et difficile voie de progression poétique. Dans cet article nous allons essayer de cerner les grands stades ou les grandes formations dans cette évolution poétique de Mallarmé.

Du mot « en état brut » qui *dit* quelque chose, à la « poésie » pure qui *se taît*, Mallarmé s'élève au fur et à mesure, en envahissant toutes les entraves héritées de la tradition : la banalité et la matérialité des mots et des choses, l'implication haïssable du poète, l'érotisme cru, voire l'idéalisme insatisfaisant (sa quête de l'absolu, de l'azur). Par ses deux symboles bien connus, celui de Faune qui incarne le Désir inassouvi et celui d'Hérodiade qui est le Désir vaincu, Mallarmé nous montre en images son *credo* poétique : abolir la matière.

En outre, Mallarmé dépasse les anciennes formes de spiritualité (Dieu, âme, essence, transcendance etc) pour céder une initiative absolue aux mots, à savoir aux effets et aux reflets que les mots seuls produisent dans leur univers autoréférentiel, car le langage poétique possède cette dimension *en soi* qui surplombe la dimension allégorique ou morale (les mots « s'allument de reflets réciproques »). Cette autonomie verbale exige un langage mystérieux et hermétique et c'est pourquoi Mallarmé pratique l'art de suggestion en exploitant la musicalité et la sonorité du vers.

Finalement, toute sonorité et toute musique disparaissent au profit du silence et toute écriture s'estompe au profit du blanc de papier. Nous allons maintenant suivre cette voie poétique complexe, pas à pas, en nous référant en même temps aux vers représentatifs de Mallarmé ainsi qu'à ses écrits sur les problèmes de la poétique.

2. UNE FORMATION TRADITIONNELLE ET SON DÉPASSEMENT

S'il est vrai qu'un génie autodidacte *stricto sensu* n'existe pas et que tout esprit est forcément formé par une tradition où il a été jeté par fortune ou par mésaventure, alors nous pouvons constater que Stéphane Mallarmé n'en fait pas une exception. Tout de même, il est vrai que Mallarmé a assez vite dépassé le génie poétique de ses grands maîtres – grands prédécesseurs : Lamartine, Parnassiens et surtout Baudelaire. Il est bien noté que « la pensée de Mallarmé évolue selon un approfondissement progressif, ou une prise de conscience de plus en plus nette, d'intuitions qui sont déjà présentes dans les réflexions de cette première époque, l'époque de Londres et de Tournon » (Gill, 1959 : 162). Dans la présente analyse, nous allons surtout nous attarder sur « cette première époque » où on discerne clairement non seulement la tradition, mais une pensée originale et un rare talent qui la dépassent.

2.1. Romantiques et Parnassiens

Dès ses débuts poétiques, Mallarmé est, selon ses propres mots, fortement imprégné de l'« âme lamartinienne ». Il paraît que son âme poétique aurait à jamais gardé cet « ingrédient lamartinien », mais à la différence des romantiques, au sens propre du terme, « Mallarmé a su maîtriser ses effusions, réduire ses soupirs à la bonne mesure, accumuler ses larmes instantanées en attendant naître les purs cristaux de ses profondeurs intimes : *Apparition*, *Brise marine*, *Les Fenêtres*, *L'Azur* » (Mićević, 2006 : 69). Si l'on commence par *Apparition*, on peut facilement repérer les grandes lignes romantiques (ici nous allons les mettre en italique), mais en même temps on distingue les mots-clés (ici en gras) que joueront le rôle capital dans la poésie future, dans la « deuxième phase » de la création de Mallarmé :

Apparition

La lune s'attristait. Des **séraphins** en pleurs
Rêvant, l'archet aux doigts, dans le calme des fleurs
Vaporeuses, tiraient de mourantes violes
De **blancs** *sanglots* glissant sur ***l'azur*** des corolles.
- C'était le jour béni de ton premier baiser.
Ma songerie aimant à me martyriser
S'enivrait **savamment** du *parfum de tristesse*
Que même sans regret et sans déboire laisse
La cueillaison d'un *Rêve au coeur* qui l'a cueilli.
J'errais donc, l'oeil rivé sur le pavé vieilli
Quand *avec du soleil aux cheveux*, dans la rue
Et dans le soir, tu m'es en riant apparue
Et j'ai cru voir *la fée* au chapeau de clarté
Qui jadis sur mes beaux sommeils d'enfant gâté
Passait, laissant toujours de ses mains mal fermées
Neiger de blancs bouquets d'*étoiles parfumées*.

On assiste à une atmosphère féerique, demi-lamartinienne, demi-mussetienne, avec la lune, les sanglots et la tristesse, l'errance, la rêverie et la songerie, « avec du soleil au cheveux » et « un rêve au cœur », alors à un décor tout à fait romantique, saupoudré de plus par les éléments baudelairiens telle

« l'ivresse » dans la synesthésie « du parfum de tristesse » ou « d'étoiles parfumées ». Pourtant, d'autres éléments annoncent le dépassement de l'ancienne poétique, qui paraît insuffisante, et la naissance de nouvelles dimensions et conceptions tels le blanc et la blancheur, l'azur ou la musique des séraphins qui sera, une fois l'évolution faite, performée par la « Musicienne du silence », à savoir « Sainte Cécile jouant sur l'aile d'un chérubin ». Nous allons y revenir dans la suite.

Encore une nuance à remarquer : il s'agit de s'enivrer « savamment », donc c'est le suprême Intellect qui doit guider toute inspiration, à savoir toute création poétique. De ce fait, dans ce poème les grands traits de la poésie mallarméenne, entre autres, ont été déjà esquissés : « l'absence du lyrisme fondé sur le sentiment ou sur l'inspiration; une fantaisie intellectuellement dirigée; l'abolition des limites entre la réalité complexe et l'ordre logique des choses; la maîtrise des puissances impulsives du langage; la suggestion au lieu du compréhensible; […] rupture avec la tradition humaniste et chrétienne; la retraite en soi en tant que sorte de récompense intime; l'appréciation de la création poétique ainsi que la réflexion sur elle… » (Fridrih, 2003 : 100–101).[1]

Il est aussi dit que Mallarmé a commencé en tant que bon Parnassien, en publiant ses premiers vers dans le *Parnasse contemporain*, et qu'« il restera jusqu'au bout un pur Parnassien, un scrupuleux artiste », bien que difficile et obscur, gardant les grands acquis de la poétique parnassienne : une œuvre « aussi dégagée que possible des contingences de l'actuel, son souci douloureux de perfection, et enfin, cette hantise de l'Œuvre qui ne serait plus un accident dû à une circonstance, ni une atteinte à la logique pure » (Micha, 1943 : 53). Cependant, « une œuvre achevée, pour Mallarmé, est plus qu'une simple réussite d'ordre technique, un travail de bon Parnassien » (Raymond, 1947 : 30). Bien entendu, Mallarmé s'est rendu compte des défauts et des limites d'une telle poétique qui cisèle cette « statue de marbre » façonnée au moindre détail, éloignée de la réalité commune, froide et inaccessible dans sa perfection. Des inconvénients de la poésie parnassienne Mallarmé a tiré sa célèbre poétique de suggestion et de mystère :

> « Je crois, me répondit-il, que, quant au fond, les jeunes sont plus près de l'idéal poétique que les Parnassiens qui traitent encore leurs sujets à la façon des vieux philosophes et des vieux rhéteurs, en présentant les objets directement. Je pense qu'il faut, au contraire, qu'il n'y ait qu'allusion. La contemplation des objets, l'image s'envolant des reveries suscitées par eux, sont le chant : les Parnassiens, eux, prennent la chose entièrement et la montrent : par là ils manquent de mystère ; ils retirent aux esprits cette joie délicieuse de croire qu'ils créent. *Nommer* un objet, c'est supprimer les trois quarts de la jouissance du poème qui est faite du bonheur de deviner peu à peu : le *suggérer*, voilà le rêve. » (Huret, 1891 : 60).

Voilà un des grands fondements de la poétique mallarméenne issu du dépassement de l'héritage parnassien dont les conceptions étaient bel et bien considérables dans l'évolution poétique de Mallarmé.

2.2. Baudelaire et « Outre–Baudelaire »

Comme le note Charles Mauron (1964 : 30) « les influences se succèdent très vite : les grands romantiques en 1859; déjà Banville, Baudelaire et Poe en 1860–1861, c'est-à-dire trois ans après la parution des *Fleurs du Mal* ». Toutefois, il paraît que l'influence de Baudelaire (et par conséquent de Poe dont les *Poèmes* Mallarmé a traduit en 1888) était décisive sur le jeune poète. Avec les *Fleurs du Mal* Mallarmé a connu et reconnu toute la grandeur du Sublime, à savoir toute Beauté et toute Dignité d'une poésie née de la « bile noire ». Tout comme Baudelaire, Mallarmé aspire à l'idéal, mais à la différence de Baudelaire, cet idéal lui devient haïssable et répugnant (« L'Azur »), car l'azur se moque, dans sa « sereine ironie » et dans « ce mépris navrant », des vaines tentatives du poète de l'atteindre. Plus le poète est hanté par l'Azur, plus l'azur lui est haïssable et plus il veut le fuir. Tout de même, la

[1] Toutes les traductions des sources non-françaises sont les miennes.

révolte reste « inutile et perverse » à la Baudelaire. Dans ce poème la quête de l'absolu est déjà poussée à l'extrême et appelle désespérément une autre voie qui ne serait plus l'idéalisme platonicien.

En outre, « pas plus que Rimbaud, Mallarmé ne soustrait la poésie au devenir historique, ne lui ôte sa mission prophétique, comme l'avait fait Baudelaire, ou comme le fait dans l'après-Commune Tristan Corbière ». Dans un sens, il est vrai que « Mallarmé récuse toute anticipation poétique de l'avenir et toute solidarité du poète avec son temps », mais « cet écart n'est pas la *tour d'ivoire* du poète vignyen, enfermé dans son mépris de la société ». La poésie pure selon Mallarmé sera cette « musique de fête de la communauté à venir » où « l'action de la poésie, *restreinte* au gouffre étroit du tunnel de l'époque [on songe au gouffre dévorant de Baudelaire], doit s'opérer à l'écart de la société présente, mais en vue de la communauté à venir – et un tunnel n'est pas une impasse, mais un passage » (Millet, 2006 : 262–263). De cette analyse succincte nous voyons clairement comment et dans quelle mesure le génie poétique de Mallarmé a surpassé les conceptions de ses précurseurs : la « tour d'ivoire » de Vigny ou le « gouffre » de Baudelaire sont trop étroits et restreignants pour une « poésie d'action » destinée à la « communauté à venir ». S'il est un baudelairien fervent qui éprouve à fond le dégoût de la vie et de la société contemporaine, Mallarmé n'est pas du tout éloigné d'un esprit commun qui est « à venir ». Dans ce sens, il se montre grand visionnaire, tout comme Stendhal par exemple, *voyant* qu'il sera « compris » (terme fort inapproprié lorsqu'on parle de Mallarmé!) dans le siècle, et dans les siècles, à venir.

Dans son ouvrage *La Distance intérieure* Georges Poulet a déjà signalé que Mallarmé avait largement dépassé son baudelairisme, même dans ces premiers poèmes, en poussant le baudelairisme au-delà de Baudelaire de même façon que Baudelaire avait autrefois poussé à l'extrême le romantisme au-delà des romantiques. Poulet le montre sur l'exemple des *Fenêtres* qui est « un poème authentiquement mallarméen parce qu'ultra-baudelairien. »[2] Même si tout le poème est construit sur l'opposition de deux mondes et de deux moi : le premier étant *le lieu où on est* – triste hôpital en tant que l'image du *spleen*, le deuxième étant *le lieu où l'on n'est pas* – Azur, « ciel antérieur où fleurit la Beauté », donc l'*idéal*, l'accent est mis surtout sur l'obstacle transparent d'une vitre (d'où le titre du poème). « Et le poème consistait tout entier dans cette opposition de deux mondes et de deux *moi* entre lesquels la transparence de la vitre mettait une distance métaphysique absolue » (Poulet, 1952 : 305–306). C'est cette transparence de la vitre intermédiaire qui détermine foncièrement le destin du poète déchiré entre la réalité pourrie et le vain désir de s'en sortir d'un mouvement brusque vers l'idéal. Toutefois, cette obstacle infranchissable représente à la fois la plus grande inspiration poétique parce que « la vitre soit l'art, soit la mysticité ». Donc, on peut y remarquer l'esquisse du projet futur de Mallarmé où l'art et le mysticisme poussent irrésistiblement le poète à créer tout en lui défendant de s'exprimer parce que « la blancheur défend le vide papier » des vaines mais persistantes « tentatives de la plume ». De ce fait, nous voyons que déjà dans ses premiers poèmes le poète perd son rôle fatal dans la poésie, qui serait née du combat perpétuel entre son moi superficiel forcé de vivre là « où le bétail heureux des hommes est couché » (« L'Azur ») et son moi profond qui « se mire et se voit ange » dans la vitre, et cède la place à l'autonomie suprême de l'art qui est une dimension à part. C'est le début de la disparition du Poète au profit de l'apparition de la poésie pure.

Bien naturellement, Mallarmé a repris de Baudelaire cette tension entre le spleen et l'idéal qui règle l'existence de l'homme et de l'univers. Il s'agit évidemment de deux mondes entrecoupés par des correspondances universelles – verticales, l'un étant le monde d'ici, le visible, la réalité banale et matérielle, le monde des manifestations concrètes et l'autre étant le monde de l'au-delà, l'invisible, la superréalité pure, essentielle et spirituelle, le monde des idées abstraites. Mallarmé est surtout attiré par le déchirement fondamental de l'homme entre le spleen qui l'appelle à plonger dans ses abîmes et l'idéal qui l'appelle à s'élever au plus grand ciel. En deux cas, il s'agit de l'évasion de la médiocrité pour

[2] Dans sa correspondence Mallarmé (1959 : 137) parle lui-même qu'il s'est « débaudelairisé » à la recherche de sa propre esthétique : « J'invente une langue qui doit nécessairement jaillir d'une poétique très nouvelle. »

s'aventurer vers le *Nouveau-Inconnu-Ailleurs-any where out of the world-terra incognita* ou comme Baudelaire le poétise dans « Le Voyage » : « *Plonger au fond du gouffre, Enfer ou Ciel, qu'importe / Au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau* ». Sur ce point, revenons aux poèmes du « débutant » qui « baudelairise » (ici marqué en italique), mais qui en même temps fait beaucoup plus que « baudelairisant » (en caractères gras) :

L'Azur (extrait)

De l'éternel Azur **la sereine ironie**
Accable, belle indolemment comme les fleurs,
Le poète impuissant qui maudit son génie
A travers *un désert stérile de Douleurs***.**

Fuyant, les yeux fermés, je le sens qui regarde
Avec l'intensité d'un remords atterrant,
Mon âme vide. Où *fuir* ? Et quelle nuit hagarde
Jeter, lambeaux, jeter sur **ce mépris navrant** ?

*Brouillards***,** montez ! versez vos *cendres monotones*
Avec de longs haillons de brume dans les cieux
Que noiera *le marais livide* des automnes,
Et bâtissez un grand plafond silencieux !

Et toi, sors des étangs léthéens et ramasse
En t'en venant la vase et les pâles roseaux,
Cher Ennui, pour boucher d'une main *jamais lasse*
Les grands trous bleus que font méchamment les oiseaux.

Brise marine

La chair est triste, hélas ! et j'ai lu tous les livres.
Fuir ! là-bas *fuir!* Je sens que des oiseaux sont *ivres*
D'être parmi *l'écume inconnue* et les cieux !
Rien, ni les vieux jardins reflétés par les yeux
Ne retiendra *ce cœur qui dans la mer se trempe*
Ô nuits ! ni la clarté déserte de ma lampe
Sur le vide papier que la blancheur défend
Et ni la jeune femme allaitant son enfant.
Je partirai ! Steamer balançant ta mâture,
Lève l'ancre pour une exotique nature !

Un Ennui, désolé par les cruels espoirs,
Croit encore à l'adieu suprême des mouchoirs !
Et, peut-être, les mâts, invitant les orages,
Sont-ils de ceux qu'un vent penche sur les naufrages
Perdus, sans mâts, sans mâts, ni fertiles îlots ...
Mais, ô mon coeur, entends ***le chant*** *des matelots* !

On y repère facilement un champ lexical baudelairien qui évoque toutes les images symboliques déjà développées par le grand maître de la modernité : désert stérile des Douleurs, Fuir, Brouillards, cendres monotones, marais livide, cher Ennui jamais las (« Azur »), écume *inconnue*, cœur *trempé/ plongé* dans la mer, les oiseaux *ivres* (« Brise marine »). Les variations analogues apparaîtront même dans le célèbre « Sonnet du Cygne » : lac dur, stérile hiver, *blanche* agonie, horreur du sol, aile *ivre*.

Par suite, il est signifiant d'apostropher le premier vers de la « Brise marine » qui nous découvre d'emblée l'insatisfaction profonde du poète, qui est insatisfait et frustré déjà de l'Azur, criant implicitement pour une nouvelle voie dans la création et dans la vie : « La chair est triste, hélas! Et j'ai lu tous les livres ». Ce cri désespéré, rappelle de façon fulgurante que l'ancienne dichotomie entre la chair et l'esprit (symbolisé en Livres, non par hasard), entre la matérialité et la spiritualité ou bien entre le spleen et l'idéal, se montre insuffisante, pauvre et inadéquate. Bien que ni corps ni esprit ne donnent de réponse satisfaisante, le poète, toujours à l'abri de Baudelaire, « lève l'ancre pour une exotique nature ». Il a lu tous les livres, il est tombé dans un désespoir faustien pour ne pas trouver des réponses dans le plus spirituel des arts – la littérature.

De surcroît, les derniers vers de la « Brise marine » annoncent la voie que Mallarmé va bientôt reprendre dans sa recherche : « Mais, ô mon cœur, entends ***le chant*** des matelots! ». C'est l'invocation lointaine de la Musique qui sera au centre de son intérêt dans la création postérieure où il s'efforcera de rendre à la Poésie sa dignité *musicale*. Il s'agit d'une postulation déjà faite par Verlaine – « de la musique avant toute chose » – mais chez Mallarmé elle aura une dimension tout à fait particulière et fondamentale, philosophique, voire « outre-philosophique ». De la même façon, Mallarmé donnera une explication ontologique pour l'obscurité et le mystère dans la vraie poésie en achevant la théorie de Baudelaire et de Rimbaud selon laquelle « la fantaisie artistique ne reflète pas une image idéalisée des choses, mais qu'elle produit un dérèglement et une défiguration de la réalité » (Fridrih, 2003 : 101).

3. TROISIÈME DIMENSION : LE MONDE DU LANGAGE À LUI

Même si « nous ne sommes que de vaines formes de la matière, mais bien sublime pour avoir inventé Dieu et notre âme », Mallarmé s'est tôt rendu compte que toute transcendance héritée de la tradition – Dieu, âme, Être suprême, métaphysique, idéalisme platonicien, supernaturalisme baudelairien etc. – était illusoire, alors fausse. Il fallait démonter la fiction et le mécanisme littéraire « pour étaler la pièce principale ou rien » (Mallarmé, 1895 : 44–45). En démontant les anciens mécanismes littéraires, Mallarmé a monté une nouvelle conception et compréhension de la poésie et de la littérature qui serait avant tout un *acte de langage* ayant ses propres lois et son propre fonctionnement intérieur qui est tout à fait différent et indépendant des instances extérieures, n'empêche qu'il y reste une forte relation complexe entre les deux domaines. C'est pourquoi Charles Mauron (1964 : 64) peut dire, à propos de Mallarmé, que « toute œuvre d'art est ainsi un être de langage reflétant, dans des proportions diverses, la réalité extérieure et intérieure ». Mallarmé n'est pas le premier qui a parlé du langage comme d'un système autoréférentiel (par exemple, l'Allemand Novalis en avait déjà envisagé), et pourtant il est le premier qui en a fait une conception approfondie, développée et bien fondée. Ses pensées sur la nature de la poésie Mallarmé expose dans les *Divagations* (1897) dont le titre suggère le caractère insaisissable de l'esprit poétique et à la fois de toute théorie cohérente là-dessus. C'est pourquoi « Mallarmé was one of those who love literature too much to write it except by fragments; in whom the desire of perfection brings its own defeat » (Symons 1958 : 62).

Aujourd'hui, on sait que presque toute la modernité et toute innovation des théories linguistiques et littéraires du XXe siècle reposent sur le génie théorique de Mallarmé, depuis Valéry et Gide, en passant par le formalisme russe, jusqu'au structuralisme français préconisé surtout dans les travaux de Roland Barthes et Julia Kristeva. Or, voyons maintenant comment Mallarmé a « mis en Absolu » le langage.

3.1. Langage, mythe, poésie, Néant, suggestion

Il n'y a qu'une seule vérité et c'est le langage dans lequel restent enfermés l'homme, le mythe et la poésie. L'inconscient n'est pas dans les profondeurs de l'âme humaine, mais dans le langage même qui est une puissance inconsciente. Cette force langagière et inconsciente produit, à l'aide du génie symbolique, tous les mythes et toute la poésie qui se manifestent différemment dans différentes cultures. Tandis que le mythe engendre les dieux et d'autres représentations imaginaires, la poésie met en question l'usage du langage et devient l'espace où le langage se réfléchit lui-même (Marchal, 1993 : 76). Le langage devient autoréflexif, et la poésie, elle s'interroge sur elle-même en examinant tous les procédés disponibles du langage. C'est pourquoi Mallarmé peut dire que la poésie est le « langage en état de crise ».

Ceci dit, le langage réfléchi, qui est la vraie source de toute poésie, possède cette dimension en soi qui surplombe la dimension allégorique ou morale héritée de la tradition occidentale. Il n'y a plus d'allégories imaginées où le mot représentait la chose. Mallarmé les détache (avant Saussure!) et indique, par exemple pour son célèbre sonnet en –yx que c'est le sonnet allégorique de lui-même, sonnet *nul* et se réfléchissant de toutes les façons. Pour effacer toute transcendance et toute allégorie fausses, ou autrement dit pour empêcher le langage poétique d'exprimer toute autre chose sauf lui-même et sa propre réflexion, Mallarmé choisit le Néant comme le point de départ et la fin de la création poétique. Quoi de plus beau que la page blanche où tout peut s'inscrire? Et quoi de plus horrible que la page blanche où le poète se trouve impuissant de s'exprimer? Dans la tension entre ses deux extrêmes reposent le sommet et la limite de la création – *poièsis*. En visant la perfection du néant, Mallarmé est parvenu au bout de ses forces intuitives, et selon certains auteurs, à sa défaite.

Cependant, une nullité totale sera absolument incompréhensible, c'est-à-dire incommunicable, et Mallarmé en est bel et bien conscient. Pour souligner le génie symbolique propre au langage, Mallarmé choisit exprès des mots rares et bizarres ou les invente comme « nul ptyx », « ce seul objet dont le Néant

s'honore », ou des rimes étranges en –yx. L'idéal, c'est de bannir toute illusion réaliste et référentielle et suggérer le vrai symbolisme du langage qui naît de lui-même, de son inconscient, de son propre univers autoréférentiel à l'intérieur duquel naissent les correspondances, non plus entre le visible et l'invisible, mais entre les mots, leurs rapports, leurs sonorités.[3] Alors, c'est en supprimant l'emploi élémentaire (mais aussi allégorique) du discours qui ne reporte rien et en suggérant le symbolisme provenant de l'interaction verbale qu'apparaît *la poésie pure* rattachée à « l'ancien souffle lyrique » ou à la « direction personnelle enthousiaste de la phrase ». Là, « *les mots s'allument de reflets réciproques* », comme le formule Mallarmé (1897 : 246) dans la « Crise de vers ».

Le procédé principal dans la poésie de Mallarmé sera alors l'art de suggérer. On connaît bien sa formule que nous avons déjà citée: « Nommer un objet, c'est supprimer les trois quarts de la jouissance du poème qui est faite de *deviner peu à peu* : *le suggérer, voilà le rêve* » ou encore : « peindre non la chose mais l'effet qu'elle produit ». L'art de suggestion et d'allusion est alors au service du Mystère et du Symbolique. *Nommer* c'est évoquer *une chose*. *Suggérer* c'est convoquer *plusieurs impressions* à la fois, ce qui introduit un jeu subtil des *surimpressions* et des sonorités. « La poésie de Mallarmé est symbolique parce qu'elle superpose différents sens » (Echelard, 1984 : 162). Ici, Mallarmé approfondie et transforme l'idée baudelairienne des correspondances horizontales en introduisant la superposition des sens au lieu d'une « simple » synesthésie qui les confond. Encore une fois, Mallarmé « outre-baudelairise ». Il vaut de même pour le lecteur sensible : *voir* un objet, « c'est supprimer trois quarts de la jouissance du poème » qui est à deviner : « l'*entrevoir*, voilà le rêve! »

3.2. Dissolution du poète

De tout ce que nous avons dit jusqu'à maintenant, on voit que Mallarmé a peu à peu diminué le rôle du poète au profit de la « personnalité » du langage. Mais, cette disparition finale du poète s'est déroulé par une gradation : premièrement, le métier poétique exige du poète un abandon de soi total, une sorte d'ascèse, à savoir de renoncement complet au monde. Il doit s'éclipser du monde banal afin de se consacrer corps et âme à la poésie. Car « tout mon être spirituel – le trésor profond des correspondances, l'accord intime des couleurs, le souvenir du *rythme antérieur*, et la science mystérieuse du Verbe, – est requis, et tout entier s'émeut, sous l'action de la rare poésie que j'invoque » (Mallarmé, 1965 : 282).

Dans un deuxième temps, la grande tâche du poète sera de « donner un sens plus pur aux mots de la tribu » (« Le tombeau d'Edgar Poe »), purifier cet état brut et immédiat de la parole pour viser son état essentiel. L'essence de la poésie est mystérieuse, insaisissable, de sorte qu'elle exige une langue sacrée, raffinée et concise (on parle d'une sorte de *préciosité* mallarméenne) qui traduirait non pas les objets et les idées, mais les concepts en symboles (Lagarde, Michard, 2002 : 531). De ce fait, la vraie poésie s'enveloppe de mystère et devient hermétique, inaccessible à la tribu dont le langage brut et banal a été condensé par le poète. Car, le profane ne peut accéder au temple, selon la conviction intime de Mallarmé.[4] Le poète est libéré de tous scrupules à l'égard du public profane vu les exigences de son travail. Il ne doit pas s'inquiéter s'il sera compris ou pas : son unique souci est de faire la poésie pure en tant qu'un bon alchimiste des époques passées qui aurait fait son Grand Œuvre.

En troisième lieu, mission sacrée accomplie, disparu de la vie quotidienne, le poète doit aussi disparaître de son Grand Œuvre pour céder la place aux **mots** : « *L'œuvre pure* implique *la disparition élocutoire* du poète qui cède l'initiative aux *mots*… » et la disparition élocutoire du poète implique l'apparition *incantatoire* ou musical des Mots. Autrement dit, le poète doit transposer un fait de nature en sa

[3] « Les choses existent, nous n'avons pas à les créer ; nous n'avons qu'à en saisir les rapports ; et ce sont les fils de ces rapports qui forment les vers et les orchestres » (Huret, 1891 : 64).

[4] « Vous penserez à Corneille, à Molière, à Racine, qui sont populaires et glorieux ? — Non, ils ne sont pas populaires : leur nom peut-être, leurs vers, cela est faux. La foule les a lus une fois, je le confesse, sans les comprendre. Mais qui les relit ? Les artistes seuls. […] Que les masses lisent la morale, mais de grâce ne leur donnez pas notre poésie à gâter » (*Hérésies artistiques*, « L'art pour tous »).

presque disparition *vibratoire* pour en émaner la notion pure. Deux vers centraux du deuxième quatrain du célèbre « Sonnet en –yx » illustrent parfaitement, selon notre sentiment, la « mort de l'auteur » : « Aboli bibelot d'inanité sonore / Car le Maître est allé puiser des pleurs au Styx », le « Maître » étant le Poète puisant « des pleurs au Styx », c'est-à-dire perdu dans les abîmes infernaux, et l'initiative aux mots est directement donné dans le jeu des sonorités dans le vers précédent.

Au point final, les mots disparaissent au profit du *silence* des choses et du *blanc* de papier, et le poète parfait se montre comme le musicien du silence jouant sur le « plumage instrumental » (v. « Sainte ») : la plume étant à la fois un outil du poète et un élément constitutif du clavecin qui soulève la corde afin de produire la vibration, le son, l'éclatement, les *scintillations* sonores…

3.3. Le degré ultime : Musique du silence

Comme nous avons déjà mentionné, Mallarmé tente de rapprocher la musique de la poésie, qui est d'ailleurs conçue comme « Orphée du papier » (ital. « Orfeo della carta »), étant donné que toutes les deux proviennent de la même racine ontologique que Mallarmé appelle Musique.[5] Dans la lettre à Edmund Gosse du 10 janvier 1893 il renvoie au sens étymologique du mot : « Employez Musique dans le sens grec, au fond signifiant Idée ou *rythme entre des rapports* ». La Musique est cette forme totale qui intègre un ensemble des rapports. Alors, dans la veine platonicienne, Mallarmé comprend la Musique en tant que l'Idée même, antérieure à l'univers des sons auditifs. Les deux manifestations concrètes de cette Musique sont la poésie et la musique (l'art musical) « car, ce n'est pas de sonorités élémentaires par les cuivres, les cordes, les bois, indéniablement mais de *l'intellectuelle parole* à son apogée que doit, avec plénitude et évidence, résulter, en tant que *l'ensemble des rapports existant dans tout*, la Musique » (Mallarmé, 1897 : 249, italique VĐ). La poésie pure est une fête de l'intellect qui trouve sa source dans la parole, c'est-à-dire dans le langage dont la forme la plus achevée serait cette poésie pure *con-forme* à la Musique.

Revenons pour l'instant aux débuts poétiques de Mallarmé, concrètement au poème « Apparition » déjà cité en tant que fruit romantique. On y trouve « des *séraphins* en pleurs / Rêvant, l'archet aux doigts, dans le calme des fleurs / Vaporeuses, tiraient de mourantes violes ». Dans la période mûre du poète, effectivement dans la « Sainte », les séraphins et les chérubins, « pleurant et rêvant », tenant « *l'archet* aux doigts » et jouant « de mourantes violes », sont remplacés par l'une et unique Sainte[6] (qui est, à coup sûr, la Musique) :

À la fenêtre recélant
Le santal vieux qui se dédore
De sa viole étincelant
Jadis avec flûte ou mandore,

Est la Sainte pâle, étalant
Le livre vieux qui se déplie
Du Magnificat ruisselant
Jadis selon vêpre et complie :

A ce vitrage d'ostensoir
Que frôle une harpe par l'Ange
Formée avec son vol du soir
Pour la délicate phalange

[5] Mallarmé était adepte des pensées mystiques et ésotériques de l'époque. Il fréquentait les cercles des philosophes et des poètes – Lefébure et Villier de l'Isle-Adam, entre autres – cultivant un syncrétisme philosophique qui confond la Kabbale, le bouddhisme, l'hégélianisme etc (v. Abastado, 1984 : 68). Par exemple, Antoine Villier de l'Isle–Adam préconisait que « le monde où nous vivons n'est qu'un *rêve* où nous projetons les *reflets* de notre Moi ».

[6] La référence est sans aucun doute à la Sainte Cécile, patronne de la musique, mais dans la version finale Mallarmé lui a ôté le prénom : il ne faut pas nommer, mais suggérer! Et ici, Mallarmé a suggéré la « sainteté » de la poésie pure.

Du doigt, que, sans le vieux santal
Ni le vieux livre, elle balance
Sur le plumage instrumental,
Musicienne du silence.

Outre une organisation savante sur la versification ainsi que sur le plan phonétique et sémantique, on peut suivre une formidable transformation de la Sainte Cécile en Une Sainte : celle qui avait autrefois glorifié l'ancienne musique au service de l'église, « jadis avec flûte ou mandore », « du Magnificat », « jadis selon vêpre », est devenue le symbole de la plus haute Idée (la Musique) après avoir fini avec les contraintes et les attributs de la tradition ecclésiastique. Ainsi Bertrand Marchal (1993 : 94) souligne-t-il cette « métamorphose » qui se réalise entre les deux premiers quatrains et les deux derniers : « la sainte traditionnelle du premier volet, flanquée des emblèmes de la musique et de la liturgie, devient dans le deuxième une sainte nouvelle, sans autre instrument qu'une plume idéale, *la sainte de la musique devient la sainte de la poésie*, *Musicienne du silence* », c'est-à-dire la Sainte de la Musique à la plume idéale (au lieu de l'archet de violes) qui génère la musique et la poésie.

4. ABOLIR LA MATIÈRE ET CONSTRUIRE LE « LIVRE »

En mettant toutes ses forces dans l'accomplissement du Grand Œuvre, à savoir dans la production de la poésie pure, Mallarmé s'efforce sans cesse d'abolir la matière. On peut suivre cet abolissement à travers ses deux images clées qui sont Faune et Hérodiade. *L'Après Midi d'un Faune* est plein de rêves et d'élans sensuels et érotiques, éveillés en jeune Faune à la vue du bain des nymphes aquatiques:

Tu sais, ma passion, que pourpre et déjà mûre,
Chaque grenade éclate et d'abeilles murmure,
Et notre sang, épris de qui le va saisir,
Coule pour tout l'essaim éternel du désir.

Faune incarne le désir inassouvi du poète, les tentations charnelles auxquelles il résiste mal, et incapable de satisfaire les exigences de son corps, le Poète immortalise son désir dans la poésie. Déjà le premier vers du poème suggère le but principal du faune et c'est de prolonger sa vision érotique à l'infini : « *Ces nymphes : je les veux perpétuer* ». La fin de ce poème excentrique apporte « l'âme de paroles vacante » et « le corps allourdi » qui « succombent au fier silence du midi » où le silence semble indiquer la trêve finale, mais provisoire, entre le corps et l'âme car, dans le vers suivant, la bouche s'ouvre aux « nourritures terrestres », « à l'astre efficace des vins! », comme le crie Mallarmé. De ce fait, les délices érotiques de faune restent prolongées à l'infini. Loin d'être triste, comme dans la « Brise marine », la chair s'y montre la source de tout bonheur possible. La matière n'est pas du tout impure, et toutefois l'esprit exige de son côté qu'elle soit purifiée, voire vaincue.

Par suite, la volupté sera abolie avec *Hérodiade* qui est un « drame lyrique » en trois fragments comprenant l'ouverture *musicale* (monologue de la nourrice), scène entre Hérodiade et la nourrice et intermède intitulé « Cantique de saint Jean ». Hérodiade, cette princesse à la Beauté inaccessible et à la *pureté glaciale*, fait face aux tentations du corps aussi, car elle est victime de l'amour sensuel pour Saint Jean.[7] Les tentations charnelles sont vaincues au prix de la décapitation de saint Jean où l'ancien conflit entre l'esprit et la chair est symboliquement « résolu », par un coup d'épée – Hérodiade s'est débarrassé du corps impur en recevant la tête (l'esprit) :

[7] Dans l'anecdote biblique Hérodiade exige de son époux Hérode Antipas la tête de Jean-Baptsite parce que celui-ci n'arrête de dénoncer son adultère et son immoralité. Dans l'univers mallarméen cette histoire est largement transfigurée au profit d'une spiritualisation poétique.

Et ma *tête* surgie
Solitaire vigie
Dans les vols triomphaux
De cette faux
Comme rupture franche
Plutôt *refoule ou tranche*
Les anciens désaccords
Avec le corps.

Le désir charnel de Faune y est remplacé par le désir de pureté, la tête et le corps, c'est-à-dire l'esprit et la chair n'étant plus dans « les anciens désaccords ».

Au dernier point, il faut mettre en relief le grand rêve du Livre de Mallarmé qui disait que le monde doit aboutir à un beau livre. Selon le mot de Claude Abastado (1984 : 66), la rêverie de Mallarmé a réfracté et transposé « des derniers avatars de la figure romantique du Poète à la cristallisation d'une image mythique du Livre. » Ce rêve ou ce fantasme affirme la pensée théorique de Mallarmé qui avait, parmi les premiers génies au XIXe siècle, posé au centre du savoir-faire et de la connaissance poétique le langage, les mots, la textualité – la fonction du poète n'étant que distributeur (ou « opérateur ») savant des caractères typographiques. Dans une lettre à Verlaine du 16 novembre 1885, à l'instar de Rimbaud, Mallarmé parle d'une « patience d'alchimiste » qui sacrifie toute vanité et toute satisfaction afin de s'abandonner entièrement à la production du Grand Œuvre. Il s'agirait d'un Livre *architectural* et *prémédité*, alors d'un Livre bien formé, bien structuré, bien réfléchi et bien concerté. Ce livre sera *l'explication orphique* de la Terre, c'est-à-dire toujours en quête de l'idéal et à la recherche perpétuelle d'abolir la matière. C'est que l'explication orphique, à la différence de l'explication homérique du monde, souligne l'âme comme la force vitale qui persiste et qui survit à jamais, alors que le corps s'use et pourrit. Mallarmé vise sans doute la totalité de l'existence spirituelle qui n'est pas tout simplement ce monde des Idées préalables, mais elle est surtout inscrite dans le langage et son inconscient.

Ensuite, c'est un Livre au *rythme impersonnel* et vivant, à la différence du *rythme instinctif* inventé par Rimbaud. Nous avons déjà cité le lieu où Mallarmé désigne ce rythme entre des rapports innés aux mots qui « s'allument des reflets réciproques » en dehors de l'interférence du poète qui s'est désintégré une fois sa mission accomplie. Sur ce point, Mallarmé se rapproche de la poétique de Flaubert qui plaidait pour l'impersonnalité de l'auteur dans son œuvre, songeant en plus d' « écrire un livre sur rien ». Le poète doit s'éclipser derrière son Œuvre après avoir épuisé toutes ses capacités intellectuelles et mentales, instinctives et intuitives, sans permettre au lecteur de voir ses efforts. Tout de même, « la rêverie sur le Livre ne sépare pas l'acte d'écrire et l'acte de lire » et par conséquent le lecteur est escamoté à son tour : « combiner spatialité et fiction, *signifier sans auteur ni lecteur* : tel serait le pouvoir du Livre » (Abastado, 1984 : 72, 74).

Le dernier ouvrage de Mallarmé sous titre *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard* représente sans doute l'échantillon pour construire un tel Livre. Ce projet osé devait finir dans le piège d'une abstraction incommunicable que Marcel Raymond a appelée, à juste titre, un « échec prométhéen ». Mallarmé s'est avéré Prométhée moderne qui n'avait pas volé le feu des dieux, mais du Mot et du Langage. Le pouvoir du Livre repose alors sur le pouvoir combinatoire des lettres : il s'agit d'une fête textuelle et intellectuelle où Mallarmé joue non seulement des mots et de leur sonorité, mais de leur typographie, de leur dimension, de leur disposition sur le papier. Les mots se disposent de façon irrégulière, les tailles des lettres sont différentes et variées, ce que donne l'impression que le texte même s'est créé de la sorte, comme si c'était une entreprise en commune du blanc de la page, du noir de l'encre et du pliage de la feuille. Le poète reste complètement gommé.

5. EN GUISE DE CONCLUSION

Toute réflexion faite, il nous reste à apprécier le grand (et peut-être le plus grand) défi poétique auquel Stéphane Mallarmé a dignement répondu. Son génie poétique a su tirer la quintessence de toute

tradition précédente pour en prendre la plus haute conscience de la poésie et de son art. Avec les romantiques, surtout Lamartine, Mallarmé s'est d'abord éveillé une intuition et une sensibilité poétiques qu'il a réussi, puis avec les Parnassiens, à maîtriser selon une méthode vigoureuse. Avec Baudelaire, il a pris la conscience et le sentiment profonds de deux extrêmes qui déchirent l'homme : la boue et l'idéal, le corps et l'esprit. En dépassant des antinomies crues, à la poursuite constante d'« abolir la matière » afin de constituer une « spiritualité totale », Mallarmé a recours au langage et lui confie tout pouvoir du Mystère, de l'Inconscient et du Symbolique. Au dernier point, le poète, après un dur travail d'alchimiste, doit laisser libre cours à ses mots qui ne sont plus « les siens », mais sont devenus indépendants et autonomes « s'allumant des reflets réciproques » dans leur système autoréflexif. Si, selon Dante, les poètes sont « petits-fils du Dieu », alors le Langage serait « quelqu'un » qui précède les deux : le Père du Dieu et l'arrière-grand-père du Poète. « Dans le christianisme, le Dieu est déclencheur de la vie et de l'amour, et chez Mallarmé ce sont le mot et la musique du vers » (Jokić, 1967 : 34). Car, après tout, c'est le texte qui précède toute transcendance et toute activité poétique : le textuel précède l'essentiel.

Mallarmé a fait une distinction nette entre la langue parlée, « brute et immédiate », et la langue poétique, « spirituelle et essentielle ». Quant à l'objectif du poète, Mallarmé l'a affranchi de tous scrupules à l'égard du public profane incapable d'« accéder au temple » et sur ce point il est proche de la poésie « élitiste » des parnassiens. Le poète se doit consacrer corps et âme à son Grand Œuvre pour en disparaître à la fin. Presque un siècle avant la « mort de l'auteur » de Barthes, Mallarmé l'avait déjà proclamée : « le cas d'un poète, en cette société qui ne lui permet pas de vivre, c'est le cas d'un homme qui s'isole pour sculpter son propre tombeau » (Huret, 1891 : 61). Une fois le poète mort matériellement et spirituellement, les mots se mettent à vivre entre eux en produisant leurs propres effets et reflets mutuels. Ils ne sont perceptibles qu'à travers d'étranges échos de sonorités (ptyx, Styx, nixe, aboli bibelot) et de surimpressions (suggestions des reflets et des effets que les mots seuls peuvent produire). La poésie pure ainsi conçue se perd dans la « Musique du silence », qui est ce « rythme antérieur et impersonnel », abolie de la matière pesante, le poète étant alors « le musicien du silence » à jamais absent de son œuvre. Avec silence apparaît une autre forme du Néant mallarméen et c'est le « défi » de la page blanche qui symbolise l'ambiguïté de la création artistique : le poète se trouve à la fois inspiré et inhibé devant cette blancheur où pourrait s'inscrire tout et Rien. Cette ambivalence serait surmontée par « édification » d'un Livre, « architectural et prémédité », qui comprendrait l'ensemble de l'existence spirituelle – le mystère et le mystique, le symbolique et l'inconscient, tous scellés dans le Langage. Néanmoins, ce rêve du Livre ne sera jamais réalisé mais seulement esquissé dans l'épreuve de l'encre et du papier intitulée *Un coup de dés jamais n'abolira le hasard*.

Malgré les dangers que sa « poésie pure » retombe dans une « abstraction pure », la portée d'une telle poétique était largement féconde, voire « prométhéenne », vu la profondeur des arguments bien fondés. De la sorte, on aura de vives polémiques dans le siècle « post-mallarméen » sur la « poésie pure », dont les défenseurs les plus ardents seront Paul Valéry et abbé Bremond, ainsi que sur la vraie nature de la littérature qui sera minutieusement interrogée en tant que texte, écriture, structure etc. Le défi mallarméen reste à jamais actuel tant qu'il y aura de la pensée aiguë et de l'intuition clairvoyante dirigées par un génie poétique.

Références bibliographiques

Abastado, Cl. (1984). Le « Livre » de Mallarmé : un autoportrait mythique. In : *Romantisme*, n°44. Le livre et ses mythes. Paris : Armand Colin, 65–82.

Echelard, M. (1984). *Histoire de la littérature française – XIXe siècle*. Paris : Hatier.

Fridrih, H. (2003). *Struktura moderne lirike*. Preveo s nemačkog Tomislav Bekić. Novi Sad : Svetovi. (ћир.)

Gill, A. (1959). Le symbole du miroir dans l'oeuvre de Mallarmé. In : *Cahiers de l'Association internationale des études francaises*, n°11, 159–181.

Huret, J. (1891). *Enquête sur l'évolution littéraire*. Paris : Bibliothèque Charpentier.

Jokić, V. (1967). *Simbolizam*. Obod : Cetinje.

Lagarde, A., Michard, L. (2002). *XIXe siècle*. Anthologie et histoire littéraire. Paris : Bordas.
Mallarmé, S. (1959). *Correspondance*. Tome I : 1862–1871. Paris : Gallimard.
Mallarmé, S. (1897). *Divagations*. Paris : Eugène Fasquelle.
Mallarmé, S. (1895). *La Musique et les Lettres*. Paris: Librairie académique Didier, Perrin et Cie.
Mallarmé, S. (1965). *Œuvres complètes 2*. Bibliothèque de la Pléiade. Paris : Gallimard.
Marchal, B. (1993). *Lire le symbolisme*. Paris : Dunod.
Mauron, Ch. (1964). *Mallarmé*. Paris : Éditions du Seuil.
Micha, A. (1943). *Verlaine et les poètes symbolistes*. Paris : Larousse.
Mićević, K. (2006). Pesničko delo Stefana Malarmea. U : *Od simbolizma do avangarde* (prir. Miloš Milošević). Novi Sad: Zmaj, drugo izdanje, 67–75.
Millet, Cl. (2006). L'éclatement poétique 1848–1913. In : *Histoire de la France littéraire. Modernités, XIXe–XXe siècle* (dirigé par Patrick Berthier et Michel Jarrety). Paris : PUF, 233–334.
Poulet, G. (1952). *La distance intérieure*. Paris : Plon.
Raymond, M. (1947). *De Baudelaire au surréalisme*. Paris : José Corti.
Symons, A. (1958). *The symbolist movement in literature*. New York : E. P. Dutton and Co.

ВЕЛИКИ ПЕСНИЧКИ ИЗАЗОВ: ЧИСТА ПОЕЗИЈА СТЕФАНА МАЛАРМЕА

Резиме

У раду се прати поетска (и поетичка) еволуција Стефана Малармеа. Поезија тог француског песника представља један од најсмелијих подухвата у историји књижевности. Циљ рада је да се укаже на слојевитост и дубину Малармеовог песничког поступка, али истовремено и на ограничења тако замишљене „чисте поезије“. У раду се позивамо како на Малармеове теоријске записе тако и на његову поезију која илуструје Малармеову филозофију песништва.

Од речи у „сировом стању“, која *именује* нешто, до есенцијалне, „чисте поезије“, која само *сугерише* и завршава у тишини, Маларме се уздиже ступњевито, надвисујући препреке које му је предала традиција од романтичара, преко парнасоваца, до Бодлера: баналност речи и материјалност, пропадљивост ствари (Бодлеров *spleen*), присуство песника у поезији, еротски тј. телесни, путени набој, чак и духовни узлет ка Апсолуту, јер његов идеал небеског Плаветнила (*Azur*), које му се изругава, показао се недостатним и „скученим“. Узевши за симболе Фауна, који оличава неутаживу жудњу, и Иродијаду, која је поразила жудњу и путеност, Маларме сликовито дочарава своје песничко убеђење: укинути материјално. Осим тога, Маларме одбацује старе облике духовности као што су Бог, душа, вечна суштина, тренсценденција итд, да би сву иницијативу уступио речима, тачније њиховим међусобним односима унутар чисто језичког света, јер језик поседује себи својствену, иманентну и аутореференцијалну димензију која не познаје алегорезу или дидактичност. Таква вербална аутономија изискује затамњен, херметичан језик и зато Маларме пледира за умеће сугестивног израза до кога се долази минуциозним испитивањем музикалности и звучности стиха. Најзад, врхунац Малармеове поетике јесте величање ништавила, тишине и одсутности, то јест белине неисписаног листа који се „опире“ да буде исписан (јер, тиме се нарушава жељена чистота), али истовремено незадрживо „позива“ и „изазива“ несигурног песничког генија да се изрази. У Малармеовој сасвим апстрактној визији, чиста поезија је „Музика тишине“, а савршен песник је онај који „интерпретира“ ту тишину попут Светице из истоимене песме. Ако се „свет завршава једном лепом Књигом“, онда се песничка уметност завршава на једној празној, белој Страници на којој се може исписати све и Ништа.

Кључне речи: чиста поезија, Музика, песнички језик, укидање материје и песника, Стефан Маларме.

Владимир Ђурић
Универзитет у Нишу, Србија
Филозофски факултет
vladimir.djuric@filfak.ni.ac.rs

UDK 821.163.41.09 Tišma A.
821.511.141(497.11).09 Végel L.
821.163.42.09 Šnajder S.

Vladislava Gordić Petković

RAT KAO PROSTORNA, VREMENSKA I SAZNAJNA ODREDNICA U ROMANIMA ALEKSANDRA TIŠME, LASLA VEGELA I SLOBODANA ŠNAJDERA[1]

Rad će suočiti i suprotstaviti vidove tematizacije rata u romanima Aleksandra Tišme (*Upotreba čoveka* i *Vere i zavere*), Lasla Vegela (*Neoplanta* ili *Obećana zemlja* i *Balkanska lepotica ili Šlemilovo kopile*) i Slobodana Šnajdera (*Doba mjedi*). Bez obzira na meru u kojoj se njihove stvaralačke poetike razlikuju, ova tri pisca bave se identičnim temama: sudbinama i identitetima protagonista zahvaćenih vrtlogom istorije, nemogućnošću čoveka da pojmi smrt i jezika da opiše zlo, suočenjem sa nasiljem i večnim vraćanjem patnje. Istražujemo kako se rat predstavlja u porodičnoj priči sa epskim zamahom kakvo je *Doba mjedi*, gde je istorija univerzalno i univerzalizovano iskustvo iz perspektive naratora koji tek treba da se rodi, u *Balkanskoj lepotici*, koncipiranoj kao monolog jednog antiheroja, ili pak u romanima Aleksandra Tišme koji piše o cikličnom kretanju zla i nasilja, osionosti pobednika i ponižavanju poraženih, o rasponu individualnih reakcija na političke i istorijske promene i strašnim ishodima ratne sreće.

Ključne reči: rat, istorija, vreme, prostor, naracija

1. LIČNA SUDBINA I UNIVERZALNO ZLO

O ratu kao o usudu istorijskog trenutka, izazovu geografskog prostora i neželjenoj prilici da se preispitaju svet i smisao postojanja piše se iz perspektive mučnog suočavanja sa nedoslednostima ljudske prirode, uzaludnošću ljudskih napora i ništavilom kao egzistencijalnim znamenjem. Rat se u književnosti očitava iz perspektive kako veterana i heroja, tako i pasivnih učesnika, žrtava i svedoka, ali je u fokusu sve više i sve češće posttraumatsko stanje, bar kad je reč o književnosti od početka dvadesetog veka do danas. Junaci Aleksandra Tišme nisu jedini koji "reprezentuju tabuizirane aspekte rata" (Richter 2017: 55): protagonisti mnogih književnih dela nose se sa neherojskim i ponižavajućim dimenzijama rata kao stanja konflikta i antagonizma, a iskušenje za svakog pisca predstavlja i samo predočavanje ljudskog oklevanja da se u pitanjima etike, istorije i sudbine zauzme jasan stav. U romanima Lasla Vegela najvažnija je perspektiva kolateralne žrtve istorijskih promena, i tema opstanka onih koji ne pretenduju da budu ni heroji ni osvajači. U romanu *Doba mjedi* Slobodana Šnajdera reč je data nerođenom biću koje ne zna da li će mu nasumičnost istorijskih zbivanja ikad dopustiti da zakorači u život, a i njegova druga prozna dela (roman *Morendo* i zbirka priča *505 sa crtom*) tematizuju strašnu razvlašćenost običnog čoveka u upravljanju sopstvenim životom.

Predočavanje junakovog unutrašnjeg sveta u ratnoj prozi iskušenje je za pisca stoga što suočavanje sa ratom uključuje i suočavanje sa nemogućnošću jezika da adekvatno predstavi i zlo koje dolazi spolja, i našu unutrašnju nemoć. Zlo i patnja su neiskazivi, njihova nasumičnost i nepredvidivost junake dovode u stanje paranoje i straha, pa su im potrebni proticanje vremena, geografska udaljenost i duševna snaga najpre da osveste bol i traumu, pa potom da je prevaziđu.

Poređenje tematizacije rata u romanima Aleksandra Tišme (*Upotreba čoveka* i *Vere i zavere*), Lasla Vegela (*Neoplanta ili Obećana zemlja* i *Balkanska lepotica ili Šlemilovo kopile*) i Slobodana Šnajdera (*Doba*

[1] Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu „Jezici i kulture u vremenu i prostoru" (projekat br. 178002) koji se realizuje uz finansijsku podršku Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

mjedi) ukazuje da se tri pisca na različite načine bave istim temama: sudbinama i identitetima u vrtlogu političkih promena; neizvesnostima ljudske egzistencije i proizvoljnostima istorije; naporom jezika da artikuliše zlo i apsurd; suočenjem sa nasiljem i cikličnim obnavljanjem patnje. Polazeći od ideje književnog dela kao alternativ(n)e realnosti, ispitaćemo kakva je odrednica rat u jednoj porodičnoj hronici epskih dimenzija kakvo je *Doba mjedi*, gde je istorija univerzalno i univerzalizovano iskustvo iz perspektive nerođenog naratora; u *Balkanskoj lepotici*, koncipiranoj kao monolog antiheroja; ili pak u romanima Aleksandra Tišme, koji piše o cikličnom kretanju zla i nasilja, dvosmislenoj prirodi pobede i poraza. Za Tišmine junake činjenica da su preživeli rat predstavlja izvor košmara i nespokoja ma koliko da su propatili, neku vrstu belega i sramote.

Tišma se bavio nasiljem, njegovim nastankom i delovanjem, nasiljem kao klicom u svakom bez razlike koja vreba pogodan trenutak da bukne, neretko upravo kao odbrana od prethodno počinjenog nasilja ili odgovor na njega. Njega zanima strukturno povlašćeni položaj "antijunaka"(Gordić 1995: 96). Sergije Rudić iz *Vera i zavera*, koji nakon u ratu i miru proživljenih trideset i osam godina sebe vidi kao promašenog čoveka obeleženog sagrešenjima proizašlim iz slabosti i pasivnosti, nasilje otkriva kao nemogući odgovor na svoje dileme onda kad ga je višegodišnje egzistencijalno i emotivno trpljenje gotovo slomilo, onda kad je shvatio da ni rat ni mir, a ni politika ili ideologija, ne donose iskupljenje, već poniženje i osramoćenost. Obuzet osećanjem stida zbog sebe i drugih, zbog nepripadanja i raspolućenosti kako u ratnom tako i u mirnodopskom životu, Sergije u vrtlogu zakasnele romanse sa Inge razvija osećaj silništva i posedovanja koji ga potaknu na ideju o ubistvu njenog muža ("ubistvo u mirno doba, zbog žene – za to se ne dobijaju ordeni, ne upisuje se ime u spomenice i hronike"), iako zna da bi izgubio "to malo neba odozgo, trave pod nogama, sna u sopstvenom krevetu", "mogućnost da se okušava makar i u besmislenim ili pogrešnim ljubavima" (Tišma 2015: 267). U središtu radnje *Vera i zavera* su, tako, ne samo ratna zbivanja koja su se različito odrazila na porodice Rudić, Šultejs i Patak kao predstavnike Srba, Nemaca i Jevreja na tlu Vojvodine, već i imovinska pitanja kao važna naknadna tema koja će osvetliti posleratni odnos pobednika i poraženih: Tišma se, posle ratne tragedije, fokusira na nacionalizaciju imovine i povraćaj oduzetog kao na naknadne efekte te tragedije, pokazujući da nema pobednika jer nema nikog ko je ostao moralno čist i duševno neozleđen, bez obzira na razmere ratnog stradanja ili ratne sreće koje su mu bile "dodeljene".

Na kraju Tišminog romana *Upotreba čoveka*, preživela logorašica Vera Kroner i njen drug iz mladosti partizanski oficir Sredoje Lazukić čitaju intimni dnevnik Ane Drentvenšek, zvane jednostavno Gospođica, preminule u decembru 1940, pre vrtloga rata koji je Sredoju i Veri dodelio užasne traume i tragedije. Poveren Veri da ga uništi posle Gospođicine smrti, dnevnik je ipak sačuvan, i izranja na videlo četiri godine nakon što je autorka preminula, u od okupatora oslobođenom Novom Sadu, kako bi posvedočio koliko o nepredvidljivosti ljudskih sudbina, toliko i o neminovnosti patnje. Ana je Nemica, koja se, posle propalog braka, iz Zagreba, tokom tridesetih, doselila u Novi Sad, i tu živela od privatnih časova nemačkog. Upravo zato što izbegavši rat nije izbegla nesreću i patnju, Ana Drentvenšek je vezivno tkivo višeslojnog romana o ratnim i poratnim sudbinama novosadskih Srba, Jevreja i Nemaca koji nameće obavezu cikličnog čitanja. Tišma je bio svestan koliko nemoći jezika da opiše zlo, toliko i ambivalentnog odnosa svojih junaka prema zlu i njihove sklonosti da prihvate nasilje kao zakonomernost sveta. Tekst Aninog dnevnika, uvezanog u crvenu imitaciju kože, udružuje Sredoja i Veru u iskušenju dešifrovanja jedne lične istorije, ali ih dovodi i do neželjenih autoprojekcija. Iako bi Gospođicina ispovest trebalo da bude kontrapunkt logorskom stradanju Vere Kroner, ona ukazuje na identične elemente seksualne eksploatacije i duševne rezigniranosti i na, kako Vera sa očajničkom upornošću ponavlja, pomirenost sa sudbinom.

Intimni dnevnik je sažetak Gospođicinog života: Sredoje i Vera iznenađeni su što je malog obima, tek "nepun sat sporog čitanja", čude se "stegnutosti čitavih godina u gotovo jedan jedini krik" (Tišma 2010:321). "Ne čini li se Veri da je njen dnevnik, koji zvuči od početka do kraja tragično, u isti mah i jedna farsa, ako se čita na pozadini životnih surovosti koje su Gospođicu mimoišle?", pita Sredoje (Tišma 2010:324), relativizujući pojmove patnje i nesreće; Gospođica je, kaže on, "bila stalno okružena udvaračima", "nijednog nije odabrala", a opet "zapomaže što je sama, što niko za njom neće proliti suzu" (Tišma 2010:324). Nespremna da se složi s relativizacijama, Vera kaže "da se sreća i nesreća ne mogu

meriti činjenicama, nego osećanjem", navodeći Sredoja da se zapita šta bi Gospođica rekla ako bi "bila prinuđena na ljubav koju neće, kao što je bila prinuđena ona, Vera?" (Tišma 2010:324). Dovodeći u vezu seksualno zlostavljanje koje je Vera Kroner preživela u logoru sa Aninim mirnodopskim i apstraktnim ljubavnim patnjama, Sredoje pita: "zar pored nasilne ljubavi ne deluje smešno prostodušno ljubavna neodlučnost, kao što pored nasilne smrti pitomo i skoro idilično deluje smrt od bolesti koja se u samima nama razvila, ograničavajući nam vek na snagu koju imamo?" (Tišma 2010:325).

Vera ga opominje da je nemoguće porediti, jer je pomirenost sa nametnutim stanjem stvari neminovna: "shvati da je to ludnica, u kojoj su čuvari možda luđi od onih koje čuvaju", kaže kroz plač; "Ti povici, to urlanje, ti udarci batinom, to zbijanje i brbljanje i prebrojavanje koji ne prestaju čine te pomirenom (...) toliko pomirenom i poslušnom da se smeškaš vojnicima kad navru u kuću kao vukovi, i kad te neko izabere, ideš s njim u krevet i treperiš zahvalno i grliš ga i ljubiš i njišeš kukovima šašavo, šašavo, samo da bi on bio zadovoljan i da te ne bi potkazao, da te Handke ne bi izlomio batinom" (Tišma 2010:325). "Zbilja sam bila takva, (...) jer sam se pomirila." (Tišma 2010:326).

Tišmina proza puna je prizora ženske podređenosti i nasilja nad ženama, bilo ono fizičko ili simboličko. Ignorisanje osobenog i nesvakidašnjeg u građenju junakinja dalo bi se pravdati autorovom tezom da su patnja i stradanje isti za sve. Sudbine žena u romanu *Upotreba čoveka* odvijaju se po sličnom obrascu: siromaštvo, seksualna eksploatacija u bordelu (Verina majka Tereza) ili logoru (Vera), šokantno suočenje sa smrću i nasiljem, mirenje s patnjom, apatija i beznađe. U patnji ne postoji presedan, svaka se ljudska nesreća već događala i događaće se ponovo, ženska podređenost je u surovo nasumičnom i nasumično surovom univerzumu automatski uspostavljena. Ženama u Tišminom svetu kao da je jedino dato da budu kolateralne žrtve u ratu i miru, da mimo svoje volje budu predmet žudnje ili agresije, kao Vera Kroner i Ana Drentvenšek.

Tišmin posthumno objavljeni roman *Ženarnik* nije, strogo uzev, ratni roman, pre bi se mogao svrstati u egzistencijalističku parabolu ili istorijsku fantaziju, ali jeste analiza nasilja činjenog ženama i može se posmatrati kao dopuna *Upotrebi čoveka*. Na pola puta između istorijske alegorije i sadomazohističke fantazije, *Ženarnik* se dotiče svih važnijih Tišminih tema: političkog i seksualnog nasilja, rata i osvajanja – potrebe muškarca da ostvari surovu dominaciju nad ženama.

U pitanju je ispovest čoveka s mnogo sagrešenja, a sva je činio mimo sopstvene volje i namere: silom vojnik po zakonima svoje zemlje Amberije, kreće u rat protiv susednog Zarbalaha, potom postaje graničar u karauli usred pustinje, nadomak neprohodne planine Dargil. U borbi protiv razbojničkih bandi osakaćen je i zarobljen, pa sačuvan kao "jezik". Ranjavanje mu je oduzelo muškost; međutim, iako ta rana izaziva smeh vojnika koji su dobili zadatak da ga okupaju, to što je "sramno i bedno okljaštren" (Tišma 2010a: 54) spasiće mu život: iz "mešavine prezira i nemara" (Tišma 2010a: 74) koja ga okružuje, shvata da mu je život pošteđen. Zarobljenik, nazvan Potkušeni, zbližava se sa Gospodarem, nemilosrdnim sadistom koji gradi ženarnik, čudovišni kameni lavirint za proizvodnju seksualnog užitka, dolazeći do žena otimačinom i nasiljem, puneći ga i potom desetkujući ljubavnice-zarobljenice sa divljom i hirovitom efikasnošću. Ženarnik je kombinacija logora i bordela, gde su seksualne robinje premlaćivane i napastvovane: najpre ih zlostavlja i siluje Gospodar, kad mu dosade prosleđuje ih oružnicima i radnicima da ih dokusure, pa njihova mrtva tela bacaju u provaliju, za hranu crvima ili orlovima. Prizore silovanja, mučenja, telesnih i psihičkih poniženja, praćene zadahom nečistoće i žudnjom za sakaćenjem, posreduje Potkušeni, čovek bez svojstava i seksualne moći, nemi i pasivni pratilac Gospodara, svedok njegovih postupaka i njegovog fatalnog kraja. Pohod na kneževinu Solzeju označiće početak novih iskušenja za Gospodara i njegove razbojnike, a zarobljena kneginja prepustiće se Gospodaru kao da polaže žrtvu: "Ja te pri tome volim ne zato što moram, to ne bi bila žrtva, nego prinuda (...) već te volim stvarno, strastveno, uprkos tome što si me učinio udovom i što te ne poznajem i što nosiš preko lica tu groznu brazgotinu." (Tišma 2010a: 231). Reči očajnice koja je shvatila uzaludnost otpora ali i vrednost osvete podsetiće donekle i na pomirenost o kojoj je govorila Vera Kroner, iako ona jedino može da se i osveti i iskupi odlaskom u Nemačku. Prostorno udaljavanje je, dakako, varljiva odrednica reintegracije: odlazak porodice Šultejs u *Verama i zaverama* i njihov poratni povratak zarad povraćaja imovine rađaju nove muke i pokreću nov lanac nasilja. Od rata nema bega ni zaborava, kao da upozorava Tišma: sećanje neće ugušiti seoba, niti će ponovni povratak rešiti traume prošlosti.

2. TOPOGRAFIJA GRADA U RATU

Predstavljajući istoriju i topografiju Novog Sada, prozaista i dramski pisac Laslo Vegel spaja dve kulture, mađarsku u kojoj je ponikao i srpsku sa kojom je od rođenja saživljen, s namerom da preispita, slično Tišmi, ljudske reakcije u graničnim situacijama. Vegel je urbani hroničar građanske i radničke klase i njega zanima spoj naivnog, romantičnog i ciničnog u prirodi čoveka s prostora koji je stalno na meti političkih, socijalnih i kulturnih promena. Vegel piše o ratu, o etnografskim, demografskim i socioistorijskim promenama i poremećajima, ali na bezbednoj udaljenosti od tišminske paradigme nasilja i izdaje. Ponajpre bi se moglo reći da su, makar u dva romana o Novom Sadu, Vegelove teme kolaboracije: mehanizmi i strategije napetog i nametnutog suživota sa okupatorom, silnikom i svakovrsnim autoritetom koji mogu iznenada poprimiti vid saučesništva, prinudnog i mučnog ali spasonosnog. Vegel restaurira prošlost Novog Sada od nastanka Jugoslavije do njenog nestanka, ne deleći komično od strašnog niti satirično od smrtonosnog: rat je sav u protivrečnostima, a groteska i romansa su isprepletene i nerazmrsive.

Topografija Novog Sada predstavljena je u romanu *Neoplanta ili Obećana zemlja* u ključu multikulturne punoće i složenosti; kako se smenjuju istorijska razdoblja, tako se smenjuju i pripovedači koji su nevoljni, slučajni hroničari doba cara Franje, kralja Petra, Hortija, Tita. Junak i jedan od dva naratora *Neoplante* je fijakerista Lazar Pavletić, poreklom iz Orlića, sela kraj Knina. Njegov je otac bio 1914. mobilisan u konjicu vojske Austrougarske monarhije, smatrajući da "ako ga baš Franjo Josif zove, nema šta, dužnost mu je da stane na branik domovine" (Vegel 2014: 37). Pošto Lazarov otac nije kadar da se bori protiv sunarodnika, reši da prebegne na stranu protivnika, gde posumnjaju da je austrijski špijun, pa mora da dokaže odanost tako što će ubijati vojnike cara Franje Josifa: "Imao je osećaj da se nalazi između dve vatre, i to ga je podsticalo da bude još smeliji, još odvažniji. Mislio je da nema drugog izbora. Više puta je pohvaljen i odlikovan. Uveče bi se zahvalio Bogu što je živ, a onda se molio caru, da mu oprosti." (Vegel 2014: 39)

Fusnote se u romanu *Neoplanta ili Obećana zemlja* koriste u svrhu očuđenja, ali imaju obavezu i da ukažu na to koliko je multikulturalnost vitalna i paradoksalna, razastrta na područjima od geopolitike do kulinarstva: čitalac saznaje šta je ptica turul a šta su šomloi galuške, gde je Stari Bečej i kako je nastala Petefijeva brigada. Lazar Pavletić se kratko pojavljuje i u narednom Vegelovom romanu, *Balkanskoj lepotici,* kao i njegov fijaker, koji će Šlemilovi čuvati prekriven maskirnim platnom. *Balkanska lepotica ili Šlemilovo kopile* pripoveda o dvojici naivnih sanjara koji su detinje fascinirani moralnom i etičkom "pokvarenošću" ratnika, političara i razovrsnih silnika koji prolaze kroz njihove živote a kojima ne žele da se pridruže. Sâmo porodično prezime je nesigurne transkripcije, i ponavlja se transnacionalna zabuna kakvu smo nalazili i ranije u Vegelovoj prozi: iako su dedini roditelji "svešteniku izdiktirali da se novorođenče zove *Slemil János*", u krštenicu je upisano ime *Johann Schlemihl*, "mada su ga u komšiluku svi zvali Janči ili Janoš" (Vegel 2017: 32). Deda nakon 1918. postaje *Jovan Šlemil*; unuk će se zvati i Ferenc, i Franjo, i Franc. Nesrećni i nespretni mlađi Šlemil vodi naraciju dvostruke namere i višestrukih senki, krijući sopstveni neherojski životopis ispod dedine životne priče. Vegel burlesku i satiru kombinuje sa sažaljenjem i humorom ne bi li jasnije dočarao koliko su elementarne i naivne predstave njegovih junaka o velikom svetu, odnosu sila ljudske odluke i istorijske sudbine i imperijalističkoj politici.

"Otkako je umro, ja ponavljam njegove priče" (Vegel 2017: 27), kaže unuk, pripovedajući o svom dedi tajanstvenoj Lauri Rotenbiler, pristigloj iz Beča i zainteresovanoj za portret balkanske lepotice koja krasi zid radionice Šlemilovih. "Biću srećan i spokojan sve dok sam suvišan" (Vegel 2017: 130), govorio je stariji Šlemil, čiju ispovest unuk opsesivno posreduje kao uzbudljivu pustolovinu malog čoveka, antiheroja koji pokušava da mimikrijom grbova koje kuje za razne poretke i vlasti sačuva sopstvenu epizodičnost. Portreti Franca Jozefa, Hortija, Staljina i Tita smenjuju se na zidu njegove radionice kako se, u skladu sa istorijskim menama, menja i ulična ikonografija grbova, zastava i parola, kao što se menja i repertoar lokalnog orkestra za svadbe i sahrane (od tužne pesme o ždralovima, "Darumadár fenn az égen", koja slama srca i ratnika i žena, preko državnih himni, sve do entuzijastične i poletne "Ide Tito preko Romanije"). Sve ove smene kulturnih paradigmi i imperijalnih osvajanja nalazimo i u prethodnom romanu, koji je hronotopski fokusiran na poslastičarnicu koja menja imena i namene kako se menjaju politička uređenja; no, posao kovanja grbova je dovoljno metaforičan da bi verodostojno predstavio stvarnost naglih promena i

prinudnih prestrojavanja. Priča o sanjarima varljivih imena smeštena je u grad jednako nesigurne imenske karakterizacije. U oslikavanju portreta grada kakav je Újvidék, Neoplanta, Neusatz ili Novi Sad, Vegel nalazi mogućnost da se spoje umetnička transpozicija i etička kontemplacija.

Hotel *Luksor*, otmeno zdanje sa pet zvezdica i terasom koja gleda na Dunav, niklo na temeljima prethodne građevine s idejom da bude velelepnije od svake lepe prošlosti, nalazi se tik kraj kuće i imanja Šlemilovih koji se herojski trude da u njihovom svetu, od početka Velikog rata pa do kraja milenijuma, ostane sve isto, u znaku poštenog rada i nepromenljivog reda. U hotel dolaze gosti u limuzinama sa zatamnjenim staklima, njihovu bezbednost nadgledaju pripadnici obezbeđenja i sigurnosne kamere. Tu su i neizbežne dame na barskim stolicama, viski s ledom, večere uz vino; hotel je stecište kriminalaca i prostitutki, a gosti u njemu "tvrde da je rođen jedan novi svet nakon što su komunisti najureni" (Vegel 2017: 7). "Ne volim da budem kvariša ničeg dobrog", kaže unuk Ferenc, "ali – prema mom skromnom mišljenju – taj takozvani novi svet meni pre svega liči na jedan dobrostojeći bordel" (Vegel 2017: 7).

Pisac se pozabavio jadima ratova i okupacije, ali su seobe i geografska izmeštanja ostali u drugom planu: u svim istorijskim migracijama imena i identiteta deda i unuk se ne miču ni iz svog grada, ni iz svog doma. Kada u završnici romana kuća i radionica Šlemilovih nestanu u požaru koji je Ferenc podmetnuo da bi, uništivši mesto radnje, sačuvao priču, iz gomile okupljenih radoznalaca čućemo "pramenove rečenica u velikoj graji" koje se bave temom pripadnosti, kao da je ona najvažnija u momentu kad besni vatra: stari Šlemil, po rečima posmatrača, uopšte nije bio Mađar, "nego Nemac koji se predstavljao kao Srbin" (Vegel 2017, 304), pa zaključuju sledeće: "svejedno je da li je bio komunjara ili fašista, bio je pre svega ludak"(Vegel 2017, 304).

Vegel je, kao i mnogi pisci koji su tematizovali rat, svestan da postoje dve vrste ljudi: oni koji su pasivni, i kojima upravlja istorija, a koji nisu našli načina da se prilagode poželjnim modelima delanja i življenja; oni koji su uspeli da, lukavstvom i snalažljivošću ili pak padom u entuzijazam postanu činioci društvenih i političkih promena. Junaci Lasla Vegela, međutim, nisu ni prometeji ni prevratnici: oni samo pokušavaju da zadrže skrovito mesto tihog posmatrača, pokušavaju da ostanu *ispod* radara revolucije, da ostanu suvišni i neprimetni.

3. STRAH NEROĐENIH

Jedan od autora koji rat konstatno tematizuje kao etički izbor i egzistencijalnu prinudu jeste i hrvatski dramski pisac i romansijer Slobodan Šnajder, koji u svojim delima muku individualnog izbora i nametnutu obavezu pripadanja tretira na sličan način kao Vegel.

Iako posvećena temama ratnog stradanja i smrti u Drugom svetskom ratu i etničkim sukobima devedesetih, Šnajderova proza insistira na pripovednom postupku koji ne parazitira na grafičkom prikazivanju nasilja, već scene torture, patnje i ubijanja posreduje vrlo obzirno. Prozna zbirka *505 sa crtom* čak samim rasporedom kratkih priča koje je čine odslikava gradaciju i eskalaciju zla tokom devedesetih, od (još uvek "mirnodopskog") psihološkog pritiska nad pojedincem drugačije etničke pripadnosti, pa sve do iživljavanja nad leševima nakon operacije "Oluja"; jezik i stil evoluiraju, od svedenog iskaza i sažetosti do rafiniranog, književnog izražavanja, a kako se lice rata izobličava u sve strašniju masku zveri, jezik se odriče minimalizma i svedenosti, napreduje ka razbokorenom, čak i svesno "raspričanom" iskazu, snažnije iskazanim mislima i slikama. U romanima Slobodana Šnajdera strategija je ipak unekoliko drugačija: kao da ratne strahote do nas dopiru umotane u više velova koji zamagljuju prave dimenzije tragedije, ali ono što iza tog vela naslućujemo mnogo je strašnije od prizora koji bismo videli jasno pred sobom. Šnajderov romaneskni prvenac *Morendo* je roman o ratu, smrti i ratnim zločinima koji su smešteni u simboličku i vremensku vertikalu kako bi bili više od dokumentovanja jednog trenutka u stvarnosti. Od objavljivanja 2011. do danas ostao je neprotumačen zbog svoje istovremene heterogenosti i arhajske monolitnosti, kao i zbog motivske doslednosti u prividno skokovitoj, meandrirajućoj formi; nijedan kritički aparat nije uspeo da obujmi istovremenu karnalnost i estetizovanost ovog monumentalnog dela koje nas vraća ljubavima i nasilju u vreme Periklove vladavine, da bi se u pripovedanju od mitskog Zlatnog doba došlo do sumraka civilizacije u etničkim sukobima s kraja dvadesetog veka. To je roman

o nasilju u čijem je središtu mit o Persefoni i cikličnom smenjivanju dobra i zla, ljubavi i smrti, koje se u svetu odigrava sa surovom pravilnošću s kojom oteta Demetrina kćer svoje vreme deli između podzemlja i života na zemlji: *Morendo* je, isto tako, i delo o vekovnom nasilju nad Persefonama, o ratovima koje vode Hadovi, Apoloni ćutke nadziru a Orfeji u njima ginu od ljubavi. Roman počinje paralelnom povešću Persefone i smrtnice Zoe, koje su obe napastvovane i obe predodređene Hadu (Gašparović 2016: 322), da bi njegov središnji deo bio smešten u bolnicu u Hrvatskoj polovine devedesetih, gde se pripovedač, bolnički pacijent, zaljubljuje u Janu iz Čučerja, devojku u stanju kliničke smrti, i raspravlja o životu i smrti najpre sa čestitim primarijusom a potom s njegovim naslednikom, zlodejnikom Mačkom. *Morendo* je snoviđenje u svevremenost koje može da se čita kao predsmrtna vizija idealne ljubavi u umu umirućeg dok se taj um gasi, a u isti mah je i veoma specifičan roman o telu onako kako bi se i Tišma bavio telesnim mukama i fizičkim stradanjem: roman o telu sakaćenom i onečišćenom, ali ne samo o ženskom, već i o telu muškarca sapetog posttraumatskim stresom i osećanjem krivice, mučenog i stradalničkog.

Doba mjedi je porodična istorija sa snažnim autobiografskim poticajem i karakterističnim metatekstualnim zamahom, koja u sjedinjuje epski tok i lirski ton. Šnajderov roman je brižljivo komponovan tekst sa lajtmotivima koji se pravilno ponavljaju i prirodno ulančavaju, sa pouzdanom matricom simbola u kojoj se razmatraju sudbina i identitet kao najvažnije nedoumice čoveka dvadesetog veka. Veliki deo romana posvećen je seobama, migracijama, nasilnim izmeštanjima koje rat sa sobom donosi, ali značajan deo pripovedanja čini i drama opredeljivanja, ideološkog, političkog, humanističkog pa i sudbinskog.

Doba mjedi počinje gladne 1769. godine u Nemačkoj, slatkorečivim pozivom na seobu koji porodicu Kempf odvodi u Transilvaniju, bajkoliku zemlju s one strane dobra i zla. Šnajderov auktorijalni pripovedač, dezorijentisan u vremenu i prostoru ali, što je opet paradoksalno, zahvaćen brzacima velike priče svog veka čije smerove i tokove ipak on sam usmerava, sa svoje svevideće margine stiče "žalosni privilegij" (Šnajder 2018: 94) sveznanja, ali i dalje strepi da nikada neće osvanuti u životu. *Doba mjedi* je biografija protagoniste koji, prateći tok Drugog svetskog rata, vreba trenutak da se rodi u svetu koji njegovo rođenje onemogućuje oružanim sukobima, nasiljem, progonom i ostalim obrtima istorije; nerođeni Kempfov i Verin sin, sveden na glas s one strane egzistencije, strepi da će se njegovi roditelji, prisilno regrutovani esesovac i energična partizanka, sresti u onom trenutku njihovih života koji će umesto ljubavi i braka moći da stvori samo sukob i smrt. "Dok se u *Morendu* čovjek suočava s religijom i mitom", u *Dobu mjedi* "je postavljen sučelice ideologiji i povijesti" (Gašparović 2016: 336), što čini dva različito komponovana romana suštinski komplementarnim.

Kao ni Tišmini i Vegelovi junaci, ni Đuka Kempf nije svestan svoje etničke pripadnosti dok ga političke promene ne uvere da se u porodici, gradu i državi ideali i vrednosti ustrojavaju prema nekim drugačijim pravilima. Godina 1769. bila je gladna godina u kojoj su se svojom aktivnom, nezavisnom odlukom Nemci odvojili od prapostojbine i zaputili Dunavom na jug carevine u potrazi za bajkovitom Transilvanijom, ali je godina 1943. dovela do promena u kojima su potomci terezijanskih kolonista bez volje i želje da učestvuju u promenama osvanuli sa kukastim krstom kao novim obeležjem.

Pripovedač je u Šnajderovom romanu dvostruka instanca: na jednom nivou deli glas sa nerođenima, a s druge strane bez mnogo strasti ali s priličnom dozom empatije komentariše zbivanja. Nerođeni proniču u događaje, ali nemaju nikakvu moć; prema mitsko-religijskoj potki na koju se Šnajder oslanja, u samom trenutnu rađanja nerođeni gubi sve svoje sveznanje i postaje tabula rasa. Nerođeni su, zapravo, jedan kolektiv, zajednica obeležena strepnjom; neki od njih se neće roditi, kao jedna nerođena čiji roditelji i brat stradaju od nemačkih rafala u jevrejskom getu, ispaljenih na njih dok su iskakali iz zapaljenog stana s trećeg sprata. Zaborav koji nastupa sa rođenjem simbolički poručuje čitaocu da se znanje o istoriji stalno sistematski potiskuje.

Kempf će u jednom trenutku, nakon digresije o pijanom kafanskom požaru u Sremskoj Kamenici 1938. iz kog ga pukim slučajem izbavlja jedna Ilonka, nakon ratnog iskustva u Poljskoj gde mu je spasilac bila jedna Anja, zaključiti: "Prepustimo svijet ženama, to je najbolje što možemo učiniti. To je dobro i za nas i za svijet" (Šnajder 2018: 152). Ženska odlučnost je često grčevita, ženski bol tvrdoglav,

snaga neizreciva, žene nisu slabe ni paraziti, one su više nego u Vegelovim i Tišminim romanima preduzimljive i vitalne.

O besmislenosti ratovanja i delovanja istorije možda ponajviše govori jedan detalj iz *Doba mjedi*: u pitanju je slika tela dvojice neprijatelja koja i na frontu i u kafanskoj tuči ostaju zalepljena u neodvojivom zagrljaju: "Ruka našega drži nož koji je Rusu zasječen u grkljan; Rus zabio je svoju bajunetu našemu u leđa sve do drška. I grkljan Rusa i leđa našega rumeni su od smrznute krvi. Pokušavamo ih razdvojiti, no shvaćamo da je to nemoguće: smrznuti su, drveni, mogli bismo ih odvojiti jedino sjekirama ili pilom, ali i to je pitanje. Pa smo ih sahranili tako zagrljene na ovom mjestu." (Šnajder 2018: 105). Ovo "dvoglavo biće, rumeno od smrznute krvi" položeno je u posebnu raku. I samo je jedan oficir prokomentarisao: "Kao da su se okupali u malinovcu". Rat može delovati kao igra i predstava, kao majstorski izvedena simulacija, ali je njegov najveći tragizam upravo u činjenici da prolivena krv može lako da se pobrka sa običnim sokom od maline.

4. ZAKLJUČAK

Rat je vid nasilja: "rat je kolektivno, direktno, manifestno, lično, namerno, organizovano, institucionalizovano, instrumentalizovano, sankcionisano, a ponekad ritualizovano i regulisano, nasilje." (van der Dennen 1981: 128). Specifičnost rata kao granične situacije iskazuje se u izazivanju osećanja nemoći kod junaka: i pored pokušaja da se ratna trauma poništi, potisne, udalji od sebe vremenskim ili prostornim izmeštanjem, sećanje na rat ostaje da junacima ukaže na osećanje suvišnosti i stranosti kom ne mogu da pobegnu.

Literatura

Dennen, van der Johan M. G. (1981). On War: Concepts, Definitions, Research Data. *UNESCO Yearbook on Peace and Conflict Studies 1980.* Westport CT: Greenwood Press, 128-189.

Gašparović, Darko (2016). Umiranje u doba mjedi: reflekse oko romana Slobodana Šnajdera *Morendo* i *Doba mjedi*. U: *Zlatno runo: književni ogledići i ogledi*. Rijeka: Društvo hrvatskih književnika, 314-349.

Gordić, Slavko (1995). *Obrazac i čin: ogledi o romanu.* Novi Sad: Matica srpska.

Grossman, Anita Susan (1985). Art Versus Truth in Autobiography. *Clio: A Journal of Literature, History, and the Philosophy of History,* 14 (3), 289-308.

Richter, Angela (2017). Antifašizam kao mesto sećanja: čitanje iz perspektive 21. veka. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu,* XLII/1, 49-66.

Šnajder, Slobodan (2011). *Morendo.* Zagreb: Profil.

Šnajder, Slobodan (2018). *Doba mjedi.* Treće dopunjeno izdanje. Zagreb: Tim Press.

Tišma, Aleksandar (2010). *Upotreba čoveka.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Tišma, Aleksandar (2010a). *Ženarnik.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Tišma, Aleksandar (2015). *Vere i zavere.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Vegel, Laslo (2014). *Neoplanta ili Obećana zemlja.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Vegel, Laslo (2017). *Balkanska lepotica ili Šlemilovo kopile.* Novi Sad: Akademska knjiga.

Wells, Donald. A. (1967). *The War Myth*. New York: Pegasus.

SPATIAL, TEMPORAL AND COGNITIVE CONCEPTS OF WAR IN THE NOVELS OF ALEKSANDAR TIŠMA, LASLO VEGEL AND SLOBODAN ŠNAJDER

Summary

According to Donald Wells, war is "collective, direct, manifest, personal, intentional, organized, institutionalized, instrumental, sanctioned, and sometimes ritualized and regulated, violence". Violence is not, however, its only aspect in the novel. The portrayal of war in literature has to consider the events and moments that test the characters' moral strength and ethical choice, as well as the psychological effects once the traumatic experience is over. The post-war traumas, the physical and emotional devastation, crises and changes, the brutal effects of war on survivors as well as the rise of brutality and confronting the imminent violence that is both a post-war effect and a lasting consequence affect the individual characters.

The novels written by Aleksandar Tišma, László Végel and Slobodan Šnajder, the authors who once belonged to Yugoslav literature, provide a glimpse into the post-war world, but mostly focus on the survivors who relive the retroactive horror and come to terms with the society's collective memory. Tišma observes the victims of the Second World War and their disenchantment with the scarcity of empathy and an almost scientific objectivity, whereas Šnajder endows the voice of the unborn with the power to record and witness the dismal situations the main character Georg Kempf, the Wafen SS conscript, is subjected to. Loaded with irony and grotesque, László Végel's two novels set in Novi Sad exemplify both helpless and ruthless habits and practices of lives spent in alternating states of war and peace, conquests and sieges, using the points of view of confused and frightened witnesses rather than those of active participants.

Key-words: war, history, time, space, narrative

Vladislava Gordić Petković
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
vladislava.gordic.petkovic@ff.uns.ac.rs

UDK 821.162.3.09 Hrabal B.
323.3(437)"1948":821.162.3 Hrabal B.

Matija Ivačić

REPREZENTACIJA KOMUNISTIČKOG PREVRATA U DJELU BOHUMILA HRABALA

Opus Bohumila Hrabala može se iščitavati kao „zrcalo" u kojem se ogleda društvena i politička zbilja njegova vremena. U tom smislu jednoj je velikoj političkoj prekretnici, koja je na naredna četiri desetljeća determinirala češku povijest i društvo u cjelini, u svojim djelima pridao mnogo pažnje – komunističkoj uspostavi vlasti u Čehoslovačkoj 1948. godine („pobjednička veljača"). U više Hrabalovih djela, naročito onih proznih, reflektira se ovaj događaj (npr. *Gradić gdje je vrijeme stalo*, *Dvorio sam engleskoga kralja*, *Oglas za kuću u kojoj više ne želim živjeti* i dr.). U ovome članku razmatra se pitanje (a)političnosti Hrabalova književnog stvaralaštva, a zatim i analizira reprezentacija „pobjedničke veljače" i njezinih reperkusija u odabranim djelima. Pritom u fokusu nisu samo načini prikazivanja ovog događaja, već i njegova funkcija u konstituiranju priče, a sve s ciljem da se pokaže kako je u nekim djelima on jedan od neizostavnih faktora motivacije u razvijanju sižea.

Ključne riječi: Bohumil Hrabal, češka književnost, komunistički prevrat, Čehoslovačka, reprezentacija

1. UVOD

Razmatrajući stvaralaštvo velikog češkog i europskog pripovjedača 20. stoljeća Bohumila Hrabala (1914.-1997.), književni kritičari i proučavatelji njegova djela nerijetko ističu njegovu antiideologičnost. Přemysl Blažíček, primjerice, smatra da Hrabalove proze u kontekstu poratne češke književnosti karakterizira „totalna negacija, posvemašnja ravnodušnost spram ideološkog poimanja čovjeka" (Blažíček 2002: 86). Na sličnom je tragu i Milan Jankovič, vjerojatno najbolji poznavatelj Hrabalova djela. Opisujući Hrabalovu totalnorealističku fazu, koja traje u prvoj polovici pedesetih godina prošloga stoljeća, on zaključuje da je Hrabala i nekolicinu njegovih najbližih prijatelja (ponajprije Egona Bondyja i Vladimíra Boudníka), u to vrijeme bliskih češkom *undergroundu*, karakterizirao izrazito antiideološki stav (Jankovič 1996: 14). Teze o antiideologičnosti Hrabala i njegovih djela nisu neutemeljene, ali samo pod dva uvjeta. Prvo, ta teza ima smisla jedino ako za mjerilo uzmemo dominantne književne prakse u Čehoslovačkoj nakon 1948., koje su se striktno pridržavale postulata zacrtanih u socrealističkoj nomenklaturi i čija je ideološka utilitarnost bila jedna od glavnih, ako ne i glavna značajka. Drugi uvjet je taj da tezu o Hrabalovoj antiideologičnosti ne shvaćamo kao njegovu *apolitičnost*, kao indiferentnost spram aktualne zbilje u kojoj su nastajala njegova djela, već kao vrlo jasnu i vrlo dosljednu tendenciju da se ogluši o vulgarnu ideološku utilitarnost koja je zavladala češkom (čehoslovačkom) književnošću nakon dolaska komunista na vlast 1948. godine. Istina je da ni u jednom njegovom tekstu ideološka funkcija nije bila prisutna, ali su ipak ti tekstovi u specifičnim kulturno-političkim okolnostima, koje najčešće nimalo nisu bile naklonjene Hrabalu i njegovoj literaturi, nerijetko imali status subverzivnog političkog čina – u protivnim ih komunistički režim ne bi toliko dosljedno zabranjivao. Nemamo nažalost ovdje mogućnosti detaljnije se baviti cenzorskim sitom kroz koji su prolazila Hrabalova djela u razdoblju 1948.-1989. i specifičnom logikom izdavanja njegovih knjiga, ali navest ćemo samo nekoliko primjera koji potvrđuju da su one imale karakter političke subverzivnosti, pa makar i ne voljom samog autora. Primjerice, iste godine kada komunisti dolaze na vlast (1948.) tridesetčetverogodišnjem Hrabalu u tisak odlazi pjesnička zbirka *Izgubljena uličica* (*Ztracená ulička*), kojom je nakon desetak godina pisanja

stihova trebao i službeno debitirati. Međutim, uslijed velikih političkih turbulencija čitava je naklada likvidirana i prije nego što je izašla iz tiskare, a objavljena je tek 1991. godine, dakle nakon više od četiri desetljeća. Nakon toga Hrabal je preselio u ilegalu i nije ni pokušao ništa oficijelno objaviti. Takvo je stanje potrajalo sve do kraja pedesetih, kada na poziv najveće onodobne čehoslovačke izdavačke kuće Československý spisovatel sastavlja prozni izbor *Ševa na žici* (*Skřivánek na niti*). Zbirka je trebala izaći 1958. godine i sve je već bilo dogovoreno, no nakon velike afere s romanom *Kukavice* (*Zbabělci,* 1958.) Josefa Škvoreckog, zbog kojeg je krenuo novi val zaoštravanja i pojačane cenzure, i drugi pokušaj službenog Hrabalova debija je propao, da bi do njega naposljetku došlo iz trećeg pokušaja (*Biserčić na dnu – Perlička na dně*, 1963.). Hrabal je pisao vrlo mnogo, ali je cijeli svoj stvaralački rad – uz iznimku nekoliko godina tijekom liberalnih šezdesetih kada je mogao nesputano objavljivati te druge polovice sedamdesetih kada je doduše mogao objavljivati, ali pod uvjetom autocenzure – proveo kao zabranjeni autor. Sva njegova najvažnija djela (iznimka su *Strogo kontrolirani vlakovi* (*Ostře sledované vlaky*) i *Oglas za kuću u kojoj više ne želim živjeti* (*Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*)) bila su zabranjena: *Prvo šišanje* (*Postřižiny*) napisano je 1970., a objavljeno tek 1976., roman *Dvorio sam engleskoga kralja* (*Obsluhoval jsem anglického krále*) napisan je 1971., a službeno objavljen 1989. (u međuvremenu je objavljen u samizdatskim izdanjima i u inozemstvu), *Gradić gdje je vrijeme stalo* (*Městečko, kde se zastavil čas*) napisan je 1973., službeno objavljen 1991., dok je *Prebučna samoća* (*Příliš hlučná samota*) nastala 1976., a objavljena 1989… Sve ovo navodimo kako bismo usprkos tezi o antiideologičnosti Hrabalove književnosti, koja nas lako može odvesti do pogrešnoga zaključka o Hrabalovoj apolitičnosti, dočarali kako je Hrabalova književnost praktički neodvojiva od (kulturno-)političkih događaja kojima je bila okružena i izložena.

Jedan od tih događaja nedvojbeno je komunistički prevrat iz 1948. godine (tzv. pobjednička veljača), kojim su komunisti u Čehoslovačkoj došli na vlast i koji stoji na začecima svega što se na polju javnoga života događalo do 1989. godine, a čija se pojavnost u Hrabalovim djelima nalazi u samom središtu ovoga rada. Predmet ovoga rada nije stoga pitanje (a)političnosti Hrabalove književnosti, već pojavnost komunističkog prevrata i njegovih reperkusija u njoj, odnosno načini na koji je komunistički prevrat u njoj reprezentiran. S obzirom na svu silu cenzorskih zabrana, počevši od *Izgubljene uličice* čije se objavljivanje nesretno poklopilo s turbulentnim političkim zbivanjima u zemlji, ne čudi da Hrabal nije ostao ravnodušan prema tom političkom događaju. Uostalom, Hrabal je – premda ne svojom voljom – na neki način bio duboko involviran u politička previranja nakon 1948. koja su imala pogubne implikacije u češkoj kulturnoj politici, ali ne kao njihov aktivni sudionik, već kao žrtva, što je u najvećoj mjeri osjetio upravo kroz nemogućnost da dopre do publike. Za motivom komunističkog prevrata Hrabal je u svojim djelima posezao ne samo zato što mu se on kao važan politički i periodizacijski graničnik nametao kao nužnost u onim tekstovima u kojima je do izražaja dolazila povijesna perspektiva na čijoj su se pozadini ocrtavale sudbine pojedinih likova, već barem jednim dijelom zasigurno i stoga što je njegove konzekvence osjetio na vlastitoj koži. U ovome radu izdvojit ćemo stoga važnija Hrabalova djela u kojima se pojavljuje motiv komunističkog prevrata, a onda i analizirati načine na koji se on prezentira i/ili problematizira, odnosno utvrditi od kakve je on važnosti u odabranim Hrabalovim djelima iz pedesetih, šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Uzmemo li u obzir činjenicu da pedesete godina predstavljaju njegov prvi veliki vrhunac, da se u šezdesetima profilirao kao najveća čehoslovačka književna zvijezda, a do sredine sedamdesetih napisao neka od svojih najboljih djela nakon kojih će se sve više prepuštati spisateljskoj šutnji (iznimka je autobiografska trilogija *Pirovanja* (*Svatby v domě*) iz sredine osamdesetih), dolazimo do zaključka da je tijekom najintenzivnija dva i pol desetljeća njegova stvaralaštva Hrabalova književnost itekako bila politična. Mi ćemo pritom poći od onih tekstova u kojima je ona najeksplicitnije izražena, a vezana je za komunistički prevrat 1948. godine: *Krasna Poldi* (*Krásná Poldi*, 1950., časopisno 1969., oficijelno 1992.), *Jarmilka* (1952., oficijelno 1992.), *Oglas za kuću u kojoj više ne želim živjeti* (1965.), *Dvorio sam engleskoga kralja* (*Obsluhoval jsem anglického krále*, 1971., oficijelno 1989.), *Gradić gdje je vrijeme stalo* (*Městečko, kde se zastavil čas*, 1973., oficijelno 1991).

2. TOTALNI REALIZAM – POBUNA PROTIV SOCREALIZMA

Liniju Hrabalovih djela u kojima je prisutna reprezentacija komunističkog prevrata u Čehoslovačkoj možemo pratiti od početka pedesetih, kada je, inspiriran praškom periferijom i tvorničkim miljeom, odnosno radom u ljevaonici u Kladnu, pisao u duhu totalnog realizma, čiji je idejni začetnik njegov veliki prijatelj i pjesnik Egon Bondy. Totalni realizam bio je sam po sebi politički čin. On je predstavljao pobunu protiv shematizma socijalističkog realizma, normativne poetike uvezene iz Sovjetskog Saveza koja je nakon 1948. postala obvezujuća za sve književnike. Usprkos načelnim sličnostima sa socrealizmom, totalni realizam zapravo je njegova sušta suprotnost. Temeljna razlika krije se u funkciji: dok je u djelima socrealizma ideološka funkcija primarna, u totalnom realizmu ona se u potpunosti odbacuje. Osim toga, i u totalnom realizmu se, kao i u književnosti socrealizma, pažnja dokumentaristički skreće na tvornički milje i likove radnika, no ovdje likovi nisu nosioci napretka i gorljivi štovatelji režima, već društveni autsajderi koji u surovim političkim i životnim okolnostima jednostavno pokušavaju preživjeti. Za razliku od strogo književnog jezika socrealista, jezik totalnih realista – pa tako i Hrabala – vrvi žargonizmima, vulgarizmima i slengom, a razlike su uočljive i na tematskom planu. Kao što mu i naziv govori, totalni realizam nastojao je naime zahvatiti necenzuriranu realnost, prodrijeti ondje kamo se socijalistički realizam nije usudio ići i što je najčešće bilo zabranjeno, poput tema erotike ili ljudske intime.

Poemom *Krasna Poldi* iz jeseni 1950. godine Bohumil Hrabal ne samo da je raskrstio s mladenačkom lirskom poezijom prethodne faze i otpočeo svoje totalnorealističko stvaralaštvo, već je njome dobrim dijelom preusmjerio svoj umjetnički interes prema aktualnoj političkoj zbilji. Osim toga, u *Krasnoj Poldi* vidljiv je postupak konfrontacije za kojim će Hrabal prilikom opisivanja komunističkog prevrata posezati i u nekim kasnijim djelima, i to na način da je naglašena binarna opreka „prije 1948./ poslije 1948.“. Naime, kada u svojim djelima tematizira ili problematizira komunistički prevrat 1948. i reperkusije koje je on iza sebe ostavio, Hrabal ga kao dijete tzv. Prve republike (Čehoslovačka u razdoblju 1918.-1938.), koja je za njega osobno predstavljala zlatno razdoblje, često određuje upravo u opreci spram razdoblja između dvaju svjetskih ratova, dakle razdoblja koje se smatra vrhuncem češke (čehoslovačke) demokracije u 20. stoljeću. Na binarnu opoziciju „sada/prije“, pri čemu se „sada“ odnosi na razdoblje uvođenja staljinizma na prijelomu četrdesetih i pedesetih, nailazimo dakle i u *Krasnoj Poldi*, poemi koja se temelji na polifoniji glasova (Jankovič 1996: 14) i koja vjerno dočarava osjećaj ugroženosti čovjeka u određenom društvenom i političkom trenutku (Isto). U poemi nije reprezentiran sam komunistički prevrat, niti se on eksplicitno spominje, ali se zato navodi 1948. godina kao svojevrsni prijelom nakon kojeg slijedi neka vrsta nazadovanja, što je komentirano s neskrivenom ironijom:

> „Nego što,/ godine četrdeset i osme potplati su stajali sedamdeset kruna,/ a danas, budući da nam je bolje,/ stoje pukih sto šezdeset krunica!“ (Hrabal 1991: 291)
>
> „Točno, točno, godine četrdeset osme/ litra ruma stajala je sto kruna,/ ali danas, budući da nam je bolje,/ stoji pukih dvjesto osamdeset šest krunica!“ (Isto: 202)

Godine 1952. Hrabal je dovršio pripovijetku *Jarmilka*, kojoj pripada posebno mjesto iz dva razloga. Prvo, ona predstavlja vrhunac Hrabalovog totalnog realizma, i drugo, nakon nje (odnosno zahvaljujući njoj i dojmu koji je ostavila na Hrabalove prijatelje), Hrabal se definitivno okreće prozi. Jezik *Jarmilke* sirov je i vulgaran, a okruženje u kojoj se radnja zbiva surovo – posrijedi je talionica željeza u kojoj su radili kako radnici, tako i zatvorenici. Pripovijetka je ispripovijedana u prvome licu, a njezinu okosnicu čini lik Jarmilke koja je trudna i želi zasnovati obitelj s ocem svoga djeteta, no on za nju ne želi ni čuti. Prikazujući surovo industrijsko okruženje i nemilosrdan život proleterijata koji se nije hranio socijalističkim parolama, već je tavorio na dnu društvene hijerarhije, oslikavajući drugu i drukčiju zbilju od one koje je prezentirala oficijelna književnost, posežući za grubim jezikom koji je u ono vrijeme i onoj sredini dobrim dijelom šokirao te, naposljetku, stavljajući u prvi plan Jarmilku koja je potpuna suprotnost likovima udarnika iz socrealističkih proza i koja usprkos tome što navodno živi u novom i boljem svijetu ne zna kako će kupiti dječja kolica („Gonite se, brbljavci jedni… ja sam ta koja ide prema boljoj budućnosti!... išla sam kupiti kolica, ali četiri tisuće, kako da platim i ne ukradem?... A odakle mi

odjeća, brbljavci…“ (Hrabal 1992: 96)), Hrabal se nadovezao na onu eksplicitnu kritiku društvenih i političkih prilika neposredno nakon komunističkog prevrata, koju je uveo u svoje stvaralaštvo u poemi *Krasna Poldi* dvije godine ranije.

3. KULMINACIJA HRABALOVE POLITIČKE KRITIKE

Razdoblje od 1963., kada će u četrdeset devetoj godini službeno debitirati, pa sve do 1968. godine nakon koje će uslijediti obnova sistema staljinističke strahovlade iz prve polovice pedesetih, jedina je etapa u Hrabalovu životu kada je mogao nesputano objavljivati[1]. To potvrđuje i činjenica da 1966. godine objavljuje proznu zbirku *Oglas za kuću u kojoj više ne želim živjeti*, koja je nastajala još u pedesetima, ali tada nije mogla pronaći svoje mjesto u nakladničkim planovima oficijelnih izdavačkih kuća. *Oglas za kuću u kojoj više ne želim živjeti*, koju je Hrabal smatrao svojim najuspjelijim djelom uz *Prebučnu samoću*[2], objavljena je iste godine kada i *Strogo kontrolirani vlakovi*, koji su ponajviše zahvaljujući Oscarom ovjenčanom istoimenom filu Jiřija Menzela iz 1966. godine[3] vrlo brzo stekli kultni status. U *Oglasu za kuću u kojoj više ne želim živjeti* Hrabalova politička kritika dolazi do izražaja više no u bilo kojem drugom njegovom djelu. U usporedbi s drugim tekstovima u kojima se društvena i politička situacija reflektira više ili manje usputno i sekundarno, ovdje ona gotovo predstavlja okosnicu zbirke, nešto što čitavu zbirku čini homogenom. Drugim riječima, dok je u drugim djelima to često od drugotne važnosti, ovdje su komunistički prevrat i njegove posljedice centralna tema pripovijedaka, njihov objedinjujući faktor. To, dakako, nipošto ne znači da se pripovijetke koje čine ovu zbirku mogu reducirati samo na političku kritiku ili da bi se trebale iščitavati kao politički pamflet. One su mnogo više od toga, one su natopljene tipično hrabalovskim humorom i ironijom, ali i prepoznatljivom hrabalovskom poetizacijom svakodnevice, sakralizacijom profanoga, oralnošću i dr., dakle svime onime što je predstavljalo dominantu njegova dotadašnjeg stvaralaštva. Ipak, ostaje činjenica da je posrijedi duboko politički angažiran tekst, što se u tom intenzitetu nikada poslije u Hrabalovoj književnosti više neće ponoviti.

Radnja većine pripovijedaka smještena je u ljevaonicu i talionicu željeza Poldi, baš kao što je slučaj sa spomenutom poemom *Krasna Poldi* i pripovijetkom *Jarmilka*. Osim zajedničkog mjesta radnje, većinu pripovijedaka povezuju i zajednički likovi. Uglavnom su to različiti likovi „na smetlištu povijesti“, koji su zbog svoje ideološke subverzivnosti, buržoaskog porijekla ili neuspjelog pokušaja emigracije deklasirani tako što su osuđeni na teški fizički rad u talionici i ljevaonici željeza. Smještanje radnje u talionicu i ljevaonicu ima jasan politički podtekst: baš kao što staro željezo želi rastaliti i upotrijebiti za ostvarivanje velikih planova socijalističkog gospodarstva, tako i likove u ovim pripovijetkama režim želi pretvoriti u nove ljude, čemu se oni dakako snažno odupiru. Ne čudi stoga da se jedna od pripovijedaka uvrštenih u zbirku zove *Ingot i Ingoti* (*Ingot a ingoti*[4]): komadi željeza i ljudi u talionici prolaze kroz sličan proces, o čemu govori i doktor filozofije drugim likovima u pripovijetci: „[…] postat ćete ingoti, i vas će pretopiti vrijeme, jer to nisu spalionice, to je epoha.“ (Hrabal 2005: 71)

Hrabalov *Oglas za kuću u kojoj više ne želim živjeti* predstavlja velik obračun s razdobljem kulta ličnosti i staljinističkim terorom iz prve polovice pedesetih godina, kada su nakon dolaska komunista na vlast stotine ljudi završili na prisilnom teškom fizičkom radu, što je i slučaj protagonistâ ove zbirke: „[…] Polda je sad prepuna svih mogućih zvanja i profesija i zanata, […] ovamo je došlo mnogo učenih glava, u kantini ista slika, tip u radnom kombinezonu zapravo je pukovnik ili čak prokurator, moramo

[1] Izuzetak su, naravno, devedesete godina, ali u njima Hrabal nije objavio praktički nijedan književni tekst, već tekstove koji su bili bliži publicistici i esejistici.

[2] Vrijednost djela prepoznali su i čehoslovački čitatelji, o čemu svjedoči činjenica da je knjiga već 1967. godine doživjela svoje drugo izdanje.

[3] Isti je filmski redatelj ekranizirao i *Ševe na žici*, no taj je film nastao 1969., u vrijeme kad je ponovo uspostavljena stroga cenzura. Stoga je na narednih dvadeset godina pohranjen u cenzorskim trezorima, da bi svečanu premijeru dočekao 1990. godine.

[4] Češki gramatički oblik „ingoti“ nedvosmisleno upućuje na muški živi rod, odnosno iz njega je jasno da se odnosi na ljude, dok je u hrvatskom to nemoguće postići gramatičkim oblikom, stoga smo se u prijevodu odlučili na veliko početno slovo.

prema njemu bit dobri, zar su oni krivi što smo pobijedili?“ (2005: 40) Tematski gledano, zbirka je i više nego provokativna. Kroz većinu pripovijetka provlači se motiv štrajka radnika-kažnjenika zbog nametnutog povećanja norme. To je, dakako, samo po sebi i više nego heretička ideja ako se uzme u obzir da je njezin kontekst „socijalistički raj“ u kojem se radnike sustavno uvjeravalo da su privilegirana klasa i koji je počivao na apoteozi radničke klase. U zbirci je ta diskrepancija između ideologije i njezine praktičke provedbe u stvarnom životu zaključena tako što neki od glavnih likova jednostavno nestanu, odnosno izgubi im se svaki trag. U *Oglasu za kuću u kojoj više ne želim živjeti* Hrabal na vrlo dojmljiv način prikazuje nemoć pojedinca protiv sustava, odnosno komunističkog režima koji, premda deklarativno počiva na idealima humanosti i demokracije, tu istu humanost i demokraciju zatire.

4. KOMUNISTIČKI PREVRAT KAO „KRAJ STARE EPOHE“

Tri godine nakon *Oglasa za kuću u kojoj više ne želim živjeti* čehoslovačko je društvo živjelo opojne ideje o „socijalizmu s ljudskim licem“, da bi u kolovozu iste godine, nakon vojne intervencije vojski Varšavskog pakta, doživjela zvjersko lice tog istog socijalizma, a zatim i dva tegobna desetljeća normalizacije. Sovjeti su bili nepopustljivi u svojim zahtjevima da se obnovi društveno i političko stanje prije šezdesetih, a novo političko vodstvo Čehoslovačke tim se zahtjevima šutke podredilo. Kraj šezdesetih i početak sedamdesetih godina obilježile su stoga brojne čistke na svim razinama društva, baš kao što je to bio slučaj i neposredno nakon komunističkog prevrata 1948. To, dakako, nije zaobišlo ni književnost, pa su brojni književnici preko noći postali zabranjeni i osuđeni na ilegalu, raspušten je Savez čehoslovačkih književnika, ukinuti su brojni književni časopisi. Već i s obzirom na činjenicu da je slovio kao jedan od simbola liberalnih „zlatnih šezdesetih“, koje su moćnicima u Kremlju zadavale velike glavobolje, Hrabalova književnost teško da je mogla izbjeći cenzorske čistke koje su u sedamdesetim godinama postale sveprisutne. Ipak, od 1970. do 1976. godine Hrabal je – usprkos tome što je do 1975. godine bio zabranjen, a od 1975. formalno dozvoljen autor, doduše pod uvjetom autocenzure vlastitih tekstova – napisao seriju vrlo cijenjenih tekstova: *Prvo šišanje*, *Dvorio sam engleskoga kralja*, *Gradić gdje je vrijeme stalo*, *Nježni barbar* (*Něžný barbar*, 1973.) i *Prebučnu samoću*. U dva od njih, *Dvorio sam engleskoga kralja* i *Gradiću gdje je vrijeme stalo*, pojavljuje se motiv komunističkog prevrata, i to nimalo usputno: u oba teksta on je u pojedinim trenucima ključan za daljnje razvijanje radnje i određuje njezin daljnji tok.

Roman *Dvorio sam engleskoga kralja* napisan je u svega osamnaest dana u ljeto 1971. godine, no Hrabal ga u novim političkim okolnostima nije mogao objaviti u oficijelnim nakladničkim kućama. Razlog tome leži dobrim dijelom upravo u blasfemičnom prikazivanju komunističkog prevrata i njegove uloge u životu glavnog lika, pikola i hotelijera, a ujedno i pripovjedača Jana Dítěa. Temeljni princip kojim se Dítě u životu vodi jest princip novca. Dítě pati od kompleksa manje vrijednosti, a kao jedinu moguću kompenzaciju za svoje komplekse vidi u mogućnosti da postane milijunaš, misleći da će tako biti ravnopravan drugim ljudima i steći njihovo poštovanje. Dítě se lako prilagođava svakoj društvenoj i političkoj situaciji, on je konformist i kolaboracionist, i to naprosto zato što, čini se, ne želi ili ne može do kraja razumjeti svijet u kojem živi; on je, rekli bismo, veliko dijete, na što uostalom upućuje i njegovo prezime[5]. Njegovo je shvaćanje svijeta infantilno, a vlastitu maturaciju poistovjećuje s usponom po društvenoj ljestvicu.

Posljednja trećina romana odvija se nakon 1948. godine, a događaje koji se u njoj zbivaju u potpunosti inicira komunistički prevrat, kada se „sve […] u politici izokrenulo, stigla je veljača i svi su moji gosti znali da je to njihov kraj“ (Hrabal 2002: 140). Jan Dítě, koji je u to vrijeme već milijunaš i vlasnik hotela Kamenolom, razvlašten je, njegov je hotel nacionaliziran, a on sam interniran u neku vrstu logora za milijunaše, čime je, ironično, ostvaren njegov životni san da postane poznati i priznati milijunaš i bude okružen samim milijunašima. Komunistički prevrat u očima glavnog lika isprva je konotiran jednoznačno pozitivno, kao što je to donedavno bio i nacizam: u njemu on vidi mogućnost konačnog

[5] Češ. dítě – dijete.

društvenog samoostvarenja. No njegovi su snovi ubrzo propali jer je pušten iz internacije, a samim time i lišen osjećaja pripadnosti miljeu milijunaša. U tim trenucima svjedočimo njegovoj konverziji: iz infantilnog promatrača kojeg je karakterizirao politički konformizam Dítě odjednom prerasta u osobu koja svjesno odabire osamljivanje u prirodi, povratak iskonskim vrijednostima, što u okolnostima nakon 1948. godine predstavlja neku vrstu društvenog i političkog protesta. Njegova je društvena rezignacija izraz neslaganja sa svijetom u kojem živi i vrijednostima na kojima taj svijet počiva. Dítě je, da pojednostavimo, postao društveno indiferentan u svijetu koji nije tolerirao nikakav vid društvene indiferentnosti.

Na svojevrsno društveno osamljivanje nailazimo i u kraćem romanu *Gradić gdje se zaustavilo vrijeme*. Više je poveznica između ova dva teksta: osim što su nastali u istom razdoblju Hrabalova stvaralaštva, u oba se pojavljuje infantilni pripovjedač te je u oba posljednja trećina radnje smještena u vrijeme nakon komunističkog prevrata, koji u njima ima ulogu prijelomnog događaja zbog kojeg radnje završavaju tako kako završavaju. I u *Gradiću gdje se zaustavilo vrijeme* jedan od glavnih likova – u ovom slučaju posrijedi je pripovjedačev otac Francin – neposredno nakon 1948. ostaje bez zaposlenja. Francin je upravitelj pivovare koji kao predstavnik buržoazije dobiva otkaz, ali i prijezir od strane radnika, iako im je u brojnim situacijama do tada pomagao. Ipak, čini se da je sada, u novim društvenim okolnostima, upravo ta njegova dobrohotnost neka vrsta utega oko vrata, što mu u jednoj prilici potvrđuje pomoćni bačvar: „Bili ste dobri prema nama, a to vam uzimamo za zlo, jer ste time otupjeli oštricu klasne borbe, razumijete?“ (Hrabal 2006: 116). Pripovjedačev otac nije jedini koji konzekvence komunističkog prevrata osjeća na svojim leđima. Pripovjedačev stric Pepin, majka, pa i sâm pripovjedač – u životima svih njih taj je događaj predstavljao veliku prekretnicu, dakako u negativnom smislu.

U *Gradiću gdje je vrijeme stalo* ponovo dolazi do izražaja opreka „prije/poslije“. Razdoblje 1948. godina uzima se ovdje kao veliki povijesni lom, odnosno kao kraj stare i početak nove epohe kojoj se likovi ne znaju, ali ni ne žele prilagoditi i koja za njih ima izrazito negativne konotacije:

> „[…] staro društvo više nije imalo snage ni hrabrosti i tako je stiglo vrijeme velikih plakata i velikih sastanaka na kojima se šakom prijetilo svemu starome, a oni koji su živjeli u starom vremenu, bili su kod kuće i tihi i živjeli od uspomena […].“ (Isto: 138)

Nova epoha, odnosno novo vrijeme, glavnim likovima romana nepristupačna je, strana i odbojna, u njoj su nepotrebni i nepoželjni: to je epoha u kojoj se za njih u gradiću u kojem žive zaustavilo vrijeme:

> „I dobro što je tako, pomislio je tata, sve se vraća na svoj početak, sad vidim da se vrijeme stvarno zaustavilo i da je novo vrijeme stvarno počelo, ali ja imam ključ samo za staro vrijeme, a za novo mi je uskraćen, i novo vrijeme više ne mogu živjeti, jer pripadam starom vremenu koje je mrtvo.“ (Isto: 151)

Preostaje im tek jedna mogućnost – skloniti se s vjetrometine povijesti, a budući da je u izvanjskom svijetu za njih nemoguće živjeti, povlače se u same sebe, u vlastito sjećanje, u uspomene. Njihovo okretanje sebi samima nije pritom čin kukavičkog eskapizma, već intimna, mala, ali ipak nipošto nevažna moralna pobjeda – oni naposljetku ipak pronalaze svijet u kojem mogu živjeti u slobodi, a taj svijet su oni sami. Ne čudi stoga da je djelo u očima režima predstavljalo političku provokaciju i da je zabranjeno dobrim dijelom zato što je Hrabal na nepodoban i režimu neprihvatljiv način prikazivao dolazak komunista na vlast.

5. ZAKLJUČAK

S obzirom da je na svim poljima društvenog života ostavio duboke i dalekosežne posljedice, ne čudi da je motiv dolaska komunista na vlast u Čehoslovačkoj 1948. godine u češkoj književnosti prilično učestao. U ovome radu fokusirali smo se na djela Bohumila Hrabala u kojima se pojavljuje taj motiv, a zbog prostornih ograničenja prilikom selekcije tekstova morali smo se zadovoljiti samo onima u kojima je tom događaju posvećena veća pažnja i u kojima on nije tek usputni motiv ili puka povijesna kulisa. U vrlo bogatom Hrabalovom književnom opusu ovaj motiv zasigurno se ne ubraja u učestalije, ali se zato pojavljuje u svim fazama njegova stvaralačkog rada. Usto, njegova je funkcija u djelima u ko-

jima se pojavljuje nerijetko od tolike važnosti da ponekad čak i izravno (pre)usmjerava radnju. Upravo to nastojalo se pokazati u ovome radu: da komunistički prevrat u Hrabalovu stvaralaštvu ne predstavlja tek puku povijesnu dekoraciju koja doprinosi većoj uvjerljivosti djela, već da je vrlo često upravo on jedan od ključnih pokretača radnje i da bez njega narativni kostur ne bi mogao opstati. Uostalom, koliko je za Hrabala važan i u kojoj mjeri je Hrabal njime bio zaokupljen potvrđuje i činjenica da je prvi tekst koji smo analizirali (*Krasna Poldi*) nastao još 1950. godine, a posljednji (*Gradić gdje je vrijeme stalo*) gotovo četvrt stoljeća poslije, točnije 1973. godine; a s obzirom da je potonji tekst objavljen tek 1991. godine, možemo slobodno zaključiti da je reprezentacija komunističkog prevrata nešto što se provlači gotovo čitavim Hrabalovim književnim radom koji ne podrazumijeva samo napore da se *piše*, već i napore da se *objavljuje*.

Literatura

Blažíček, P. (2002). *Kritika a interpretace*. Praha.
Hrabal, B. (2002). *Dvorio sam engleskoga kralja*. HENA COM.
Hrabal, B. (2006). *Gradić gdje je vrijeme stalo*. HENA COM.
Hrabal, B. (2005). *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet*. Mladá fronta.
Hrabal, B. (1992). Jarmilka. In: *Jarmilka*. Pražská imaginace, 88-125.
Hrabal, B. (2001). Krásná Poldi. In: *Židovský svícen*. Pražská imaginace, 191-225.
Jankovič, M. (1996). *Kapitoly z poetiky Bohumila Hrabala*. Torst.

REPRESENTATION OF THE COMMUNIST TAKEOVER IN THE WORK OF BOHUMIL HRABAL

Summary

The opus of Czech writer Bohumil Hrabal can be seen as a “mirror” reflecting the social and political reality of his time - from the Second World War to the fall of communism and the transition era. In that sense, the author paid much attention to one major political shift – the 1948 establishment of the communist government in Czechoslovakia (the Victorious February) - which has determined Czech history, culture and society as a whole over the next four decades. Many of Hrabal’s works, especially the prosaic ones, reflect and comment on this event (e.g., The Little Town Where Time Stood Still, I Served the King of England, An Advertisement for the House I Don’t Want to Live in Anymore etc.). This article deals with the question of (a)political literary creativity of Hrabal, and analyses the Victorious February and its repercussions in his selected works. The focus of the article is not put solely on the representation of this event, but also on its function in the constitution of the story, all with the aim of showing that in some works it is one of the indispensable motivational factors in the summary development.

Keywords: Bohumil Hrabal, Czech literature, communist takeover, Czechoslovakia, representation

Matija Ivačić
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska
Filozofski fakultet
Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti
mivacic@ffzg.hr

UDK 821.133.1.09 Michaux H.

Patrick Levačić

NADREALISTIČKE TEME U PUTOVANJIMA HENRIJA MICHAUXA

Ovaj rad predstavlja nastavak članka Nadrealistički putopis Antonina Artauda *Putovanje u zemlju Tarahumara* objavljena u zborniku *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* iz 2014.godine. Michaux putuje u Latinsku Ameriku i književno stvaralaštvo mu je općenito povezano s nadrealizmom i opojnim sredstvima kao i kod Antonina Artauda. U spoju između književnog pravca nadrealizma i nefikcionalnog žanra putopisa pojavljuje se pitanje na koji način se pojedine nadrealističke teme pojavljuju u putopisima Henrija Michauxa *Ekvador* i *Barbarin u Aziji*.

Ključne riječi: Michaux, nadrealizam, putopis, halucinogena sredstva, *Drugo*.

1. UVOD

Michaux je krajem 1926. godine otputovao u Ekvador nakon čega je objavio svoju prvu knjigu. Taj avangardni belgijski književnik afirmirao se prvo kao putopisac. Nakon smrti obaju roditelja, 1929. godine putuje u Afriku, Tursku, Italiju, a 1930-1931. i na Daleki istok. Njegova putovanja su duboko antikolonijalistička, ali u isto vrijeme odmaknuta od bilo kakvih ideoloških predznaka i mitskih idealiziranja *Drugog* kako bi se negiralo europsko kulturno nasljeđe. Michaux ne idealizira *Drugo*, kao što to čini Artaud. On se na kraju azijskog putovanja pita hoće li ga Kina promijeniti. Ideogrami, taj novi jezik koji upoznaje, oslobađa ga od riječi i europskog misaonog koncepta. To je na neki način nada da će biti napokon sposoban izraziti samoga sebe. Na takvom temelju njegovi itinerariji daju mogućnost pronalaženja skrivenog u sebi i može ih se približiti nadrealističkoj poetici.

2. HENRI MICHAUX, PUTOPISNI ŽANR I NADREALIZAM

Nagovještaj da se Michauxa putnika približi kategorijama podsvjesnog, nesvjesnog ili automatskog u okviru hrvatske književne kritike navodi Višnja Machiedo. *Michauxa je poželjno čitati, upoznavati u cjelini, ne zbog naposljetku i visoke estetičke razine njegova govora, ne u ulozi „posvemašnjeg putnika" kroz dvostruko bezgranično vanjsko (svijeta, stvarnosti) i unutrašnje (ljudskog bića, mišljenja, imaginacije, tijela, nesvjesnog…)*. (…). *Sve se u tom opusu, najjezgrovitije rečeno, ravna prema načelu „spojenih posuda", te nije čudno što su Michauxa proglasili najvećim nadrealistom unatoč njegovu nepripadanju ni tom ni nekom drugom avangardnom pokretu* (Machiedo 1990:129). Po recentnijim istraživanjima, književno stvaralaštvo Henrija Michauxa općenito je povezano s nadrealizmom (Michaux 2017:1), dok se u zaključku članka *L'expérience hallucinogène d'Henri Michaux à l'épreuve de l'inconscient : influence du surréalisme* navodi da je Michaux zapravo skrivao svoje aspiracije prema nadrealizmu (Brun 2012:119). Postavlja se pitanje je li njegova nadrealistička sklonost prisutna i u navedenim putopisima.

Druga motivacija da se naslovna tema istraži povezana je s idejom da su prva imaginarna putovanja bila zapravo vizije šamana, često povezana s korištenjem ritualnih halucinogenih sredstava. „Početci putopisa sežu u prapovijest kad su plemenski kraljevi (šamani) odlazili na onaj svijet da bi se savjetovali s dušama umrlih predaka ili nekih božanstava." (Pederin 2007:7). Artaud koristi biljku peyotl, dok Michaux koristi meskalinu i oba književnika se povezuju se s nadrealizmom. Artaud je nadrealist, u njegovom putovanju u Meksiko ima nadrealističkih tema, no njegov putopis nije nadre-

alističan. Michaux se nije svrstavao među nadrealiste iako ima općenito poveznicu s nadrealizmom i dijeli s Artaudom istu latino- putnu kulturu (putopis/Meksiko/pejotl/ & putopis/ Ecuador/meskalina). Zanimljivo je istaknuti da se pouzdano može potvrditi da je Michuax bio fasciniran pejotlom i Artaudom (Ginsberg 2003:598). Uplitanjem halucinogenih sadržaja ulazi se s jedne strane u domenu mašte pa putopis kao nefikcionalni žanr dobiva jedno novo fiktivno obilježje čime se otvara prostor za antropološko promišljanje same kategorije putovanja. Naime, na vidjelo dolazi ciklični aspekt putovanja, tj. strukturalno poklapanje iz prapovijesti /šaman/halucinogena sredstva/ nadstvarni svijet/ sa modernim /Artaud&Michaux/ halucinogena sredstva/ nadstvarni svijet. Način putovanja pojavljuje se poput mita o vječnom povratku istome. Znakovito je i vjerojatno nije slučajno da se Ande Henrija. Michauxa tumače kao šamanske planine *shamanic mount* (Magowan 2008:60). Postavlja se pitanje nisu li možda nadstvarne teme nagovještaj novog oblika putovanja ili kraj jednog ciklusa. To je putovanje koje samo sebe propituje i koje umjesto uobičajenog, realnog itinerarija stavlja naglasak na posredničke elemente (halucinogena sredstva, specifični jezik, nadilaženje žanrovskih i kulturnih kodova odabirom zemlje u kojoj se putuje) i općenitu težnju spajanja unutarnjeg svijet putnika s vanjskom proputovanom zbiljom.

2.1. Kraj putovanja?

Postmodernistička produkcija zaokupljena je temom o kraju povijesti i pojave postljudske vrste. Biologija, informatička tehnologija i njima susretljiva liberalna demokracija pokretači su na putu prema distopijskom „snu“ o novom čovjeku i novoj povijesti. Što je u tom kontekstu putovanje? Claude Lévi-Strauss u djelu *Tristes tropiques* piše o kraju putovanja, „fin des voyages“ što bi se dalo povezati s idejom da *Drugo* više neće biti sinonim različitosti i razmjene. Drugim riječima dok god čovjek bude otkrivao drugu kulturu (jezike, običaje i kulturu općenito) dotle će putovanje živjeti. Kraj putovanja pojavit će se u trenutku kad putnik iz jednog kraja svijet doživi na drugom kraju isti jezik, istu kulturu ili iste običaje. Globalizacijom bi se ta uniformiranost svijeta mogla dogoditi, a ona se već odigrava nestankom jezika, sveopćom informatizacijom i istim reklamnim sadržajima. Henri Michaux u svom putopisu *Ecuador* ima sličnu distopijsku ideju kad kaže da je „zemlja isprana od svog egzotizma“ te da joj u bliskoj budućnosti prijeti opasnost. U poglavlju naslovljeno *La crise de la dimension* za putni dnevnik *1er février 1928.* navodi sljedeće:

> „Ne, rekao sam to već drugdje. Ova zemlja je isprana od svog egzotizma. Ako za sto godina ne uspijemo biti u vezi s jednom drugom planetom (ali uspjet ćemo) čovječanstvo je izgubljeno. (Biti u unutrašnjosti zemlje?) Nema više mogućnosti za življenjem, eksplodirat ćemo, činimo rat, sve zlo radimo, ne možemo ostati više na ovoj kori. Smrtno patimo od dimenzije, od budućnosti dimenzije koja nam je oduzeta sada kada smo do zasićenosti obišli zemlju.“ [6] (Michaux 2017: 38)

Istoj temi se Michaux vraća u srijedu 21.ožujka pa se time na formalni način evocira postupak sličan filmskoj montaži, ali i postiže učinak spontanosti i neprirađenosti teksta. Forma dnevnika najčešće evocira ideju da se iskustvo puta prenese istoga dana. Naročito je ta obveza bila kad je putopis graničio s brodskim dnevnikom. Međutim, kod Michauxa je to najprije estetski postupak koji mu ostavlja veći prostor slobode i odmak da se sadržaji povezuju s pojedinim toponimima.
Nastavit će dakle započetu temu *La crise de la dimension* u potpoglavlju *Sérénade à l'Américaine* u srijedu ujutro 21. ožujka na sljedeći način:

[6] *La crise de la dimension* Non, je l'ai déjà dit ailleurs. Cette terre est rincée de son exotisme. Si dans cent ans, nous n'avons pas obtenu d'être en relation avec une autre planète (mais nous y arriverons) l'humanité est perdue. (Ou alors l'intérieur de la terre?) Il n'y a plus moyen de vivre, nous éclatons, nous faisons la guerre, nous faisons tout mal, nous n'en pouvons plus de rester sur cette écorce. Nous souffrons mortellement; de la dimension, de l'avenir de la dimension dont nous sommes privés, maintenant que nous avons fait à satiété le tour de la terre.

„Za stotinu godina, vjerujem, svijet će biti širi. Napokon! Komunicirat ćemo sa životinjama, govorit će im se. Ograničeni su oni koji ne vide to općenito kretanje, značenje mnogih znanstvenih i parafizičkih dosjetki u tom pravcu.“ Zapitat ćemo se onda kako je moglo tako dugo postojati ta monstruozna rupa u ljudskoj civilizaciji. (…) Koliko je uska ova riječ… *Volite jedne druge*, odnosi se samo na ljude.“ [7] (Michaux 2017: 78,79-80)

La crise de la dimension i *Sérénade à l'Américaine* posredno je povezano s nadrealizmom u onom segmentu da se Michaux poput Rimbauda postavlja kao prorok (*voyant*) i da mu je glavno načelo transformirati svijet[8] (Breton 1992: 822). Michaux prenosi određenu moralnu poruku gdje se putopisni diskurs oblikuje kao prostor borbe i nagovještaj novih horizonta u doslovnom i metaforičkom značenju. S obzirom na tradiciju francuskog putopisnog diskursa on je uvjetno rečeno „nadstvaran“. Zbiljsko putovanje kroz Ande pretvara se u metaforu putovanja ljudskog roda na putu opstanka. Neposredno iz samog putopisa *Ekvador* nadstvarni motiv pojavljuje se kao negacija prostora i vremena. Od Guadalupe do planina Anda i mjestima koje se nalaze na nadmorskoj visini od 2040 do 1010 metara prelazi se preko Japana. „Oko tri sata prešao sam preko Japana“[9] (Michaux 2017:58). U razvoju putopisnog žanra dominantno naglašeno dokumentarno bilo je često vezano uz doprinos etnologiji, geografiji i općenitoj znatiželji da se upozna druga kultura. Primatelj ili recipijent putopisa bio je određeniji. Kod Michauxa imamo na djelu da je *umijeće putopisa zapravo umijeće višestrukoga odnosa prema recipijentima* (Pederin 2007:178). On ne ograničava kategoriju *primatelj* na specijaliziran krug ljudi koji se samo zanimaju za Latinsku Ameriku. Kroz neobičnu putopisnu metalepsu obraća se budućem čitatelju koji će ga nadživjeti te kategorija *primatelja* tako ostaje slobodna i izvan bilo kakvih vremenskih i prostornih ograničenja. Iz sljedećeg iskaza se to može potvrditi:

„Kako su lijepa nadolazeća stoljeća. Kad biste samo znali koliko bih volio živjeti među vama. (…) Kad bi se u tom vremenu pojavila neka sklonost da se uspostavi odnos sa onim što je od mene ostalo neka proba to iskustvo, imat će možda još nešto da učini s mojom osobom. Probajte. Ne ostavljajte me mrtvog zato jer su novine oglasile da me više nema. (…) Računam na tebe čitatelju, na tebe koji će me čitati, nekoliko dana, na tebe čitateljice. Ne ostavljaj me samog s mrtvima kao vojnika na frontu koji ne prima pisma. (…) Često se upitamo zašto je ovaj naraštaj mladih ljudi očajno. (…) Tko od njih ne bi zaustavio svoj život da bi živio u 2500. godini ?“

Zazivanje čitatelja se u književnosti općenito pojavljuje kao retorička norma. U putopisima pak ima posebno obilježje jer je čitatelj neka vrsta suputnika (Duda 1998 :148). Iskustvo tuđeg putovanja može utjecati na bilježenje vlastitog putničkog iskustva s dodatkom da se u *Ekvadoru* zbiljsko putovanje kroz Ande premješta u metaforu životnog puta. Na teoretskoj razini imamo da je naslovljenik „kategorija kojom se pokušava razmotriti komunikacijska usmjerenost putopisa, odnosno odgovoriti na pitanje kome se putopis piše i zašto“ (Duda 1998:146) te da se naslovljenik može „prometnuti u nasljednika ili nastavljača“ (Duda 1998: 149). Čitatelj *Ekvadora* može se jednim dijelom prometnuti u nastavljača za zbiljsko putovanje, ali i dobiti poticaj za promišljanje vlastitog života kroz metaforu puta. Nasuprot tome zazivanje čitatelja ili naslovljenika u putopisima 19.stoljeća uključuje nadopunjavanje opisanog prostora. Tako, primjerice, u putopisu A.Veber Tkalčević, *Listovi o Italiji*, Zagreb, 1861. stoji : „Zato,

[7] Dans quelque cent ans, j'ai confiance, le monde sera large. Enfin! On communiquera avec les animaux, on leur parlera. Courts d'esprit ceux qui ne voient point ce mouvement général, la signification de plusieurs pointes scientifiques et paraphysiques dans cette direction. On se demandera alors comme a pu subsister si longtemps ce monstrueux trou dans la civilisation humaine. (…) Qu'elle est étroite, cette parole… *Aimez-vous les uns les autres*, s'il s'agit des hommes seulement. Comme ils sont beaux, les siècle à venir. Si vous saviez comme j'aurais voulu vivre parmi vous. (…) Si quelque esprit dans ce temps-là peut se mettre en relation avec ce qui restera de moi, qu'il tente l'expérience, il y aura peut-être encore quelque chose à faire avec ma personne. Essayez. Ne me laissez pas pour mort, parce que les journaux annoncé que je n'y suis plus. (…) Je compte sur toi, lecteur, sur toi qui me vas lire, quelque jour, sur toi lectrice. Ne me laisse pa seul avec les morts comme un soldat sur le front qui ne reçoit pas de lettres. (…) Lequel d'entre eux n'accepterait d'arrêter sa vie actuelle pourvivre en l'an 2500?

[8] U nadrealističkom rječniku *Dictionnaire abrégé du surréalisme* „Transfomirati svijet“ („Transformer le monde“) nalazi se u okviru imena Marx (Karl).

[9] Je passai par le Japon vers la troisième heure. str.58

ako te snadje volja, zabavljati se opisom ovih krajevah, potrudi se do slavne nadgrobnice spomenutoga pokojnika, s kojim se nećeš nikad bez slasti i utehe oprostiti.“(Duda 1998:84).

Retoričko zazivanje čitatelja kod Michauxa i Vebera Tkalčevića popraćeno je elementom anticipiranja budućnosti, života i smrti. Znakovito je da emocija straha i nadanja čine temelj kod spajanja putovanja s distopijom ili utopijom. „Utopije i distopije govore prije o putovanju negoli o dolaženju, o nadanju i strahovanju za budućnost prije negoli o znanju kakva će ona biti“ (Duda 2012: 36), U kontekstu *Ekvadora* motivima straha i nade putopisac dolazi u prvi plan i na neki način sebe legitimira dok u *Listovima o Italiji* putopisac se pred opisanom predmetnošću povlači u drugi plan.

Realna ili metaforička putovanja ostat će životna na osnovi broja *recipijenata* koji se promiču u nastavljače ili o broju suputnika u doslovnom i prenesenom značenju, dok Michauxovo „Ako za sto godina ne uspijemo biti u vezi s jednom drugom planetom (ali uspjet ćemo), čovječanstvo je izgubljeno“ otvara neobičnu perspektivu da se u okviru realnog ostvarenog putovanja razmatra ideja o kraju putovanja koja u određenoj mjeri uključuje putopiščevu nemoć da se zbilja može dosegnuti, čime se otvara prostor nadstvarnim temama.

2.2. Putopis kao projekcija pronađene i izgubljene mladosti

U *Ekvadoru* se odvijaju inicijacijske etape, pustolovine kojima se ponovno oživljava dijete koje će otkriti smrt svoga djetinjstva. U poemama *Mort d'un oiseau*, *Mort d'un cheval* i *Mort d'un singe* imamo tri simbolične smrti životinje, ptice, konja i majmuna. Tri pjesme za jednu te istu temu smrti. Prvi zbogom djetinjstvu je poema *Smrt jedne ptice* (*Mort d'un oiseau*) i odnosi se na nestanak ptice koja se nalazi u napuštenom vrtu gdje djeca, igrajući se, pušu u puhaljku i ostavljaju lovca samog nasuprot ptici koja od uzbuđenosti umire (Roger 2005:86,87). Slika ilustrira nestanak izvorne dječje empatije i pojava prve ravnodušnosti. Drugi zbogom djetinjstvu je *Smrt jednog konja* koja simbolizira nepokoravanje (*le totem de l'insubordination*) i etapu adolescencije kada se oblikuje budući karakter i identitet dok se *Smrt jednog majmuna* (Michaux 2017: 145) povezuje kao drugo ubojstvo, ali ovaj put s erotičnim konotacijama budući da je pogođeni majmun ispustio jezivi bolni krik poput žene[10] (Roger 2005:86,87).

U Prvom manifestu nadrealizma iz 1924.godine tema djetinjstva nije beznačajna. Pojavljuje se na početku manifesta u kontekstu da ako čovjeku ostane lucidnost on jedino može da se okrene svom djetinjstvu. Djeca imaju bezbrižno polazište i u toj slobodi otvara se perspektiva. U poglavlju *Tajne nadrealističke magijske umjetnosti* Breton navodi sljedeće: „Duh koji roni u nadrealizam sa zanosom proživljava najljepši dio svoga djetinjstva (…) Iz uspomena iz djetinstva i još iz nekih drugih izbija neki osjećaj raspršenosti i sukladno tome osjećaj zalutalosti. Taj osjećaj smatram najplodnijim koji postoji. Možda djetinstvo još i najviše približava "prvom životu". (Breton 1992: 17,24). Tematika djetinjstva i smrti koja bi se mogla sagledati iz psihoanalitičke perspektive nije uobičajena za putopisni žanr. Može se govoriti o jednom pomaku gdje vanjski proputovani svijet ne dobiva prednost u odnosu na unutarnji svijet. Objektivno/subjektivno traži odgovarajuću formu i to se kod Michauxa upravo postiže miješanjem putopisa i poezije. Putovanje na Orijent za Michuaxa predstavlja putovanje u dušu njegove mladosti (Goraj 1995:117).

2.3. Putovanje od *objekta* do *subjekta*

U francuskoj književnoj kritici Chateaubriandov putopis *Itinéraire de Paris à Jérusalem* uzima se za početak modernog žanra putopisa. J.-C. Berchet u članku « Un voyage vers soi », *Poétique*, 53, objavljen 1983.godine ukazuje na promjenu kuta gledanja proputovanog prostora. Već samim naslovom « Un voyage vers soi » ukazuje se na ambivalentnost između objektivnog prostora i putopiščeve afirmacije. U predgovoru putopisu Chateaubriand navodi „Je prie donc le lecteur de regarder cet Itinéraire

[10] Il eut un cri épouvantable et douloureux de femme.

moins comme un voyage que comme des Mémoires d'une année de ma vie." Autor informira čitatelja da njegov putopis nije samo u znaku prikupljanja informacija o drugoj kulturi. Njegovo legitimiranje odvija se miješanjem žanrova (Mémoires=memoari, ma vie=autobiografija) te činjenicom da se putnik Chateubriand ne nalazi u nekoj misiji. I članak Peter Broome, « Henri Michaux and travel: from outer space to inner space » French Studies, XXXIX, objavljen 1985.godine na istom je uvidu da se razvoj putopisnog žanra odvija od vanjskog prema unutarnjem. Korak dalje od toga je članak Magowan « French Visionary Travelers : Michaux, Segalen, Bouvier » u kojem se *Ekvador* Henrija Michaux, dio u kojem imamo poetizaciju Anda i vulkana, dovodi u vezu s Michauxovim „ *lointain intérieur*" i psihoanalitičnoj vezi njegove mladosti i odnosa s ocem. (Magowan 2008:60). Može se dakle zaključiti da u razvoju putopisnog žanra postoji proces od opažanja *objekta* do zapažanja *subjekta* sve do dalekog unutarnjeg „*lointain intérieur*" pa bi u tom svjetlu putopis svoj vrhunac mogao imati upravo kad ga se približi nadrealizmu.

U kakvoj je vezi s navedenim putopis *Ekvador* i *Barbarin u Aziji* Henrija Michauxa? U posljednjem je putopisni subjekt *Barbarin*, odnosno sam Michaux koji kroz *Barbarina* traži jedno novo *ja* koje opaža, dok *Ekvador* sadrži anagram za riječ srce (coeur), mišić lirskih emocija[11] (Roger 2005:96). Lirske putopisne pjesme, dakle miješanjem književnih vrsta kao kod Chateubrianda, u *Ekvadoru* već se formom stvara učinak spajanja *objekta* i *subjekta*. Na neposrednoj sadržajnoj razini primjer mogu biti sljedeći stihovi:

Ma chambre donne sur un **volcan**.	vulkan u geografskom značenju
La fenêtre de ma chambre donne sur un **volcan**.	geografski vulkan
Enfin un **volcan**.	
Je suis à deux pas d'un **volcan**.	subjekt/objekt(je/volcan)
Il y avait dans notre propriété un **volcan**.	
Volcan, **volcan**, **volcan**.	pjesnički vulkan
C'est **ma** musique pour **ce soir**.	vulkan u prenesenom značenju

Do sada su se ovi stihovi interpretirali u kontekstu određenog Michauxovog specifičnog postupka odmaka od realnosti (*detachement du réelle*). Riječ je o stvarnim vulkanima, Cotopaxi na 5897 metara nadmorske visine i Chimborazo na 6268 metara koji poetizacijom zbilje dobivaju metaforičko značenje. Subjektivni vulkan (Volcan, volcan, Volcan/ C'est ma musique pour ce soir) u kontrastu je s geografskim vulkanom te se simetrično spaja i sažima u točki „Je suis à deux pas d'un volcan". Ovakav postupak blizak je nadrealističkoj dijalektici i traženju točke koja spaja nepoznato vanjsko s neotkrivenim ili nepoznatim unutarnjim, *l'inconnu intérieur* & *l'inconnu extérieur*. (Breton 1992: 1232,1233). Na psihoanaličnoj razini, ideja vulkana evocira geomorfološku metaforu potisnutog nagona što bi bio još jedan element nadrealizma. Iz putopisne perspektive imamo proces promjene semantičkog polja od figure topografije do topotezije. Topografija se odnosi na stvarno postojeće mjesto, a topotezija na izmišljeno mjesto (Duda 1998: 59).

Ovaj primjer traženja dodirne točke na putu umjesto uobičajenog itinerarija posebnost je za Michuaxa, a za nadrealističku poetiku karakteristično je traženje granične ideje ili riječi-tampon između vanjskog i unutarnjeg.

2.4. Orijent kao nadrealistička riječ tampon

Mnogi francuski putopisi 19.stoljeća mogu se svesti na dva dominantna putopisna diskursa. Prvi bi bio Orijent, koji se gleda zapadnocentrično. Takav Orijent treba kolonizirati i civilizirati. Said u *Orijentalizmu* navodi na tom pravcu Chateaubrianda, Flauberta i Lamartinea. Drugi tip putopisnog Orijenta je onaj koji dovodi u pitanje zapadnu predodžbu Orijenta. Dobar primjer je Nervalov putopis *Voyage*

[11] (…) le mot *Ecuador* contient un anagramme de cœur, ce muscle des émotions lyriques (…). str. 96.

en Orient i poglavlje o muslimamskim ženama koje uživaju veće slobode nego u Europi (Nerval 1999: 253,254-255).

Michauxov putopis *Barbarin u Aziji* može se svrstati u tradiciju dekolonijalističkog putopisa gdje svoje mjesto između ostalog imaju Antonin Artaud, *Putovanje u zemlju Tarahumare* (1936) i André Gide, *Putovanje u Kongo* (1927). Ti se uglavnom lijevo orijentirani putopisi na neki način pojavljuju kao reakcija na kolonijalističke putopise. Višegodišnji boravak Victora Segolena i njegove putne bilješke o Kini kao i njegov poznati esej *Essai sur l'exotisme* dobar je primjer „oslobađanja putopisa od imperijalističke narativnost" (Magowan 2008: 62) . Slično je i s nadrealistima koji Orijent vide kao oslobađajući pojam jer sadrži ideje revolucije (Kina, Rusija) i posjeduje moć koja funkcionira poput posredničke mantre koja pomiruje vanjsko i unutarnje:

> „ Orijent, Orijent pobjednik, ti koji samo simboličku vrijednost posjeduješ, raspolaži sa mnom, Orijent bijesa i biserja! U protjecanju jedne rečenice koliko u misterioznom vihoru džeza uskladi me da prepoznam tvoje mogućnosti u nadolazećim Revolucijama. Ti koji si blistava slika mojega izvlaštenja, Orijent, lijepa ptica grabljivica i nevinosti zazivam te iz kraljevskih dubina sjena! Inspiraj me da budem onaj koji sjene više nema.[12](Breton 1992:280).

Iz navedenog može se vidjeti koliko je Orijent zaokupljao nadrealiste. Riječ tampon može se najlakše protumačiti kao riječ koja može pomiriti kontrast između unutarnje realnost i naspram svijeta realnosti gdje dominiraju činjenice. Nadrealisti nisu nalazili jednostavan odgovor na pitanje kako mijenjati svijet. Je li to revolucija duha ili marksistička revolucija? Kako pomiriti vanjsko i unutarnje?[13]Tako su neke riječi pojavljivale kao granične odnosno kao tampon (*mots-tampons tels que le mot Orient*) pa je Orijentu posvećeno prilično prostora. (Breton 1992: 293, 294 - 295). Iz teksta je vidljiva ta višeznačna personifikacija Orijenta i kontrast između unutarnjeg i vanjskog (dispose de moi, accorde moi, inspire-moi, ma dépossesion/ Revolucije). Također svjetlosne konotacije vjerojatno nisu slučajne (rayonnante, plus d'ombre) jer etimološki je poznato da Orijent dolazi iz latinskog *oriri* i da je takav Orijent bio kod Gerarda de Nervala (*Voyage en Orient*), a on se smatra pretečom nadrealizma. Podsjetimo se i toga da Orijent ne znači kod nadrealista putovanje prema geografskom istoku. Kod Artauda imamo „Meksiko je na putu sunca i na tom putu trebamo krenuti u potjeru za tajnom snage svjetlosti"[14] (Artaud 1971:216).

Navedeni podaci usmjeravu nas na zaključak da su *Ekvador* i Azija kod Michauxa također riječi tampon s obzirom da njegove imaginarne zemlje, koje su u neposrednoj stilskoj i značenjskoj vezi s putopisom *Barbarin u Aziji*, u francuskoj književnoj kritici smatraju kao *Tampon-Države*. Michaux se služi „istim rečenicama, istom kulturom, istom znatiželjom, istom nedoumicom i istom nevinošću" pri opisivanju Kine, Velike Britanije, Ekvadora i Poddeme (Bellour, 1986: 31, 121). [15] Također, njegove *États-tampons* smatraju se određenom autoprotekcijom i odmak od realnosti jer će i sam u djelu *Passages* iz 1963.godine i naslovljenom tekstu *Observation* reći da su za njega imaginarne zemlje neka vrsta *Tampon-Država* kako se ne bi patilo od realnosti [16](Ragonneau 1995:139).

---

[12] Orient, Orient vainqueur, toi qui n'as qu'une valeur de symbole, dispose de moi, Orient de colère et de perles! Aussi bien que dans la coulée d'une phrase, que dans le vent mystérieux d'un jazz, accorde-moi de reconnaître tes moyens dans les prochaines Révolutions. Toi qui es l'image rayonnante de ma dépossesion, Orient, bel oiseau de proie et d'innocence, je t'implore du fond du royaume des ombres! Inspire-moi, que je sois celui qui n'a plus d'ombre.

[13] Ta nadrealistička zaokupljenost može se najbolje doživjeti u izvornom obliku u jednoj brošuri komunističke partije Francuske pod naslovom *La Révolutionet les Intellectuels.- Que peuvent faire les surréalistes* ? (…) la question essentielle (…):„Oui ou non, cette révolution souhaitée est-elle celle de l'esprit *a priori*,ou celle du monde des faits? Est-elle liée au marxisme, ou aux théories contemplatives, à l'épuration de la vie intérieure? str.292.

[14] „Le Mexique est sur la route du soleil, et sur cette route il nous faut pourchasser le secret de cette force de lumière (…)."

[15] Ses pays imaginaires sont des *États-Tampons* (…) str. 31. Les mêmes phrases, la même culture, la même curiosité, la même angoisse et la même innocence, servent à décrire la Chine et la Grande-Bretagne, l'Equateur et Poddema (…) str.121.

[16] *Mes pays imaginaires: pour moi des sortes d'États-tampons afin de ne pas suffrir de la réalité*. str. 139.

2.5. Halucinogeni elementi i razlog putovanja

Općenito je putopis povezan s upoznavanjem druge kulture i putnik se postavlja kao promatrač koji opisuje i dešifrira proputovani prostor. Upoznavanje *Drugog* temelji se kod Michauxa na pitanju može li se ono uopće otkriti s obzirom da se već polazni instrumenti mogu dovesti u pitanje. Drugim riječima, Kinu se europskim misaonim konceptom tek djelomično može upoznati :

„ Uzmimo nešto što je na prvi pogled vrlo jednostavno prikazati: stolac. Stolac se sastoji od ovih slova (i samih neprepoznatljivih):1. stablo, 2. velik, 3. ushićeno odahnuti; *stolac* se sastoji od svih tih dijelova, koji se iznova spajaju otprilike ovako: čovjek (koji sjedi na petama ili stoji), *odahnuti s olakšanjem pokraj predmeta od drva jednog stabla*. Da se barem razabiru pojedini dijelovi! Ali ako vam nisu otprije poznati, ne ćete ih otkriti“ (Michaux 2004:127).

Michaux se kao putopisac postavlja na isti način kao Roland Barthes. Obojici Kina služi kao poligon za propitivanje europskog misaonog koncepta: „Vjerujemo da je naša intelektualna zadaća uvijek otkrivati značenje. Čini se da se Kina odupire pri isporuci tog značenja ne zato jer ga skriva, nego još subverzivnije, zato jer ruši konstituciju koncepta, tema, imena i ona ne dijeli iste ciljeve znanja kao mi. Semantičko polje je rastrojeno“. (Barthes1975:8)

Ista preokupacija pojavljuje se i u *Ekvadoru* na način da se prvo ukazuje na problem mimeze i doživljaja izvornog (*virginité de vue*) te nakon toga problem samog imenovanja. „Ime. Tražio sam imena i bio sam nesretan.“[17] (Michaux 2017:29,30). U *Barbarinu u Aziji* također imamo naglasak na tome „koliko Kinez ne voli vidjeti predmet“ (Michaux 2004:127). Ovakav postupak približava se nadrealističkoj poetici i općenito Michauxom stvaralaštvu s obzirom da je nadrealizam bio izrazito oprezan po pitanju vjerodostojnosti samog jezika (Bellour 1986:19). To narušavanje koncepta kao da postaje komplementarno mogućoj Michuaxovoj aspiraciji prema nadrealizmu. Na kraju putopisa Michaux se pita „Je li me Kina promijenila?“ (2004:155). Problem davanja odgovora svodi se jednim dijelom i na to da kineski jezik ne odvaja glagole od imenice odnosno da one ne postoje. *Stvarna imenica, jedna izolirana stvar, ne postoji u prirodi. Svari su tek završne točke, ili još prije, mjesta akcije, presjeci djelovanja, hitri prizori. Jednako kao što ni čisti glagol, jedan apstraktan pokret, nije moguć u prirodi. Oko vidi imenicu i glagol kao jedinstvo: stvari u pokretu, pokreti u stvarima, a kineski pristup tim stvarima pokušava ih predočiti upravo takvima*. (Sieburth 2003:585) Michaux je bio zaokupljen takvom percepcijom prostora i moguće da ga je to načelo vodilo u samo propitivanje opisa proputovanog prostora. Na početku *Ekvadora* dva puta se pojavljuje pitanje gdje se odvija putovanje (Michaux 2017:18,19).

Halucinogena sredstva ili motiv opijuma iz samog putopisa *Ekvador* postaje tako određen medij koji pomiruju vanjsko i unutarnje te se uz taj motiv mogu još vezati druge ideje svojstvene nadrealizmu tipa neprirađenost teksta, sloboda i spajanje nespojivih motiva. Droga meskalina bi bio samo jedan svijet mašte, no kod Michaux ona ima jedan privilegiran status, spoznajna dijalektika između subjekta i objekta što je u biti jedan novi oblik realnosti. Uz nju se vezuje ideja da se „u središtu najvećeg nereda dostiže najveći stupanj izvjesnog“. (Bellour 1986:156,157). Književnost i droga poznata je u francuskoj književnosti na primjerima Baudelairea i Rimbauda dok u okviru putopisnog žanra imamo Artaudovo *Putovanje u zemlju Tarahumara* i korištenje biljke pejotl u ritualnom obredu. Kod Michaux je droga povezana sa spoznajom i istinitim jezikom (*langage-vérité*). „Jezik omogućuje sudjelovanje u univerzumu meskaline“[18](Bellour 1986:156). I u djelu *Connaissance par les gouffres* Michaux provlači ideju da se „normalno“ stanje svijesti može spoznati preko „nenormalnog“ stanja svijesti, čime se ruši mit o čovjeku koji upravlja svojim mislima i samospoznajom. Čovjek nije poput brodskog kapetana koji kontrolirano upravlja svojim brodom. Michaux nas ukrcava na brod i ukazuje da svaki član broda ima svoju ulogu i da umjesto „službenog kapetana“ njime upravlja jedno proturječno mnoštvo koje se neprestano kreće (Bartélé 1965:107). Rečeno se može sažeti primjerom iz samog putopisa *Ekvador*. Za deseti svibanj navodi sljedeće: „Jedna okrugla riječ koja pokriva skoro cijelu moju ideju Azije i koja mi

[17] *Le nom. Je cherchais des noms et j'étais malheureux*. str.30.

[18] Le langage permet une participation à l'univers mescalien (…) str.156.

mladost ispunja istinskim druženjem: *Opijum*. Sada te poznajem (…) iščupaj čovjeka iz sebe. Opijum ostaje u mojim venama. On stavlja radost, zadovoljstvo. Dobro. Ali što mi to znači? To mi smeta. I, moji ugušeni nervi, što mi preostaje?

Opijum je tako granična pomirujuća riječ između vanjskog (Azija) i unutarnjeg svijeta (mladost, u mojim venama).

3. ZAKLJUČAK

Na početku rada otvorili smo pitanje je li Henri Michaux zatajio svoje aspiracije prema nadrealizmu i u putopisima *Barbarin u Aziji* i *Ekvadoru.* Iz samih putopisa vrlo je teško na to dati odgovor. Jedini neposredni nadrealan motiv bio bi da se u *Ekvadoru* do Anda dolazi preko Japana. Teme koje su bliske nadrealističkoj poetici poput izvorne percepcije, nadrealistične fascinacije Orijentom, halucinogenih sredstvima, riječi *tampon* i opće tendencije izlaženja iz realnosti (*detachment de la réalité*) i prodiranje u daleka prostranstva unutanjeg svijeta (*lointain interieur*) tek su nagovještaji prema nadrealizmu.

Zaključni dio *Barbarina u Aziji* može poslužiti pri razlikovanju nadrealističkih tema kod Artauda i Michauxa. Dok je Antonin Artaud potpuno negirao europsku kulturu baštinu u Latinskoj Americi tražeći u pretkolumbovskoj rasi Indijancima Taruhamara određenu fascinaciju i mitološki izvor to se kod Michauxa ne bi moglo odnositi iako ga pitanje rase i Europe zaokuplja (2004:185). Za Artauda imali smo *Une Race-Principe*[19] (Artaud 1971:87) dok za Michauxa rasa je jedna iluzija jer „svatko je nezamisliva, nerazmrsiva mješavina“ (2004:185), a kultura istoka nije mu ni uzvišenija kao kod Nervala niti je treba civilizirati kao kod Chateubrianda. Ta nepristranost u percepciji otvara slobodu za potencijalno različite smjerove tumačenja putopisa stvarajući učinak kod čitatelja da se itinerarij metaforički ili zbiljski tek ima ostvariti. Recipijent je u prvom redu čitatelj koji anticipira budućnost u nastajanju:

„Što je uljudba? Slijepa ulica. Ne, Konfucije nije velik. Ne, Tsi Hoang Ti nije velik, ni Guatama Buddha. Ali poslije nitko nije bio bolji od njih. Narodi bi se morali stidjeti što imaju povijest. Europski baš kao i Azijski. Morali bi vidjeti svoju povijest u budućnosti.“ (Michaux 2004: 185).

U tom se zaključku vidi ritual povratka prisutan u mnogim putopisima. On se temelji na strukturi da se nakon puta zna nešto novo što se na početku nije moglo znati. To novo viđenje ili znanje je kod Michauxa osvješćivanje iluzije koju imamo o svojoj kulturi i o *Drugom*.

Michaux, bi za razliku od Artauda, bio potpuno nepristran putnik. On je filozof putopisac, a njegov specifičan putopisni diskurs bio bi u znaku ideje da je jezik posrednik između bića i bitka, između njega i svijeta te da se umjesto naglašenog itinerarija putopisna realnost svodi na potragu za točkom koja spaja vanjsko i unutarnje, kao na primjeru „vulkana“. To bi bio jedan novi oblik stvarnosti i/ili eventualne „nadstvarnosti“.

Literatura

Artaud, A. (1971). *Les Tarahumaras*, Paris: Édition Gallimard

Artaud, A. (2003). *Tarahumare i druga djela*, s francuskog prevela Marija Bašić, Zagreb: Litteris.

Bartélé, R. (1965). *Henri Michaux*, Les presses d'Aubin Ligugé (Vienne), Pierre Seghers.

Barthes,R. (1975). *Alors la Chine?*, Paris, Christian Bourgois éditeur.

Bellour, R. (1986). Henri Michaux, La Flèche (Sarthe), Gallimard.

Breton, A. (1992). *André Breton Œuvres complètes II*, urednica Marguerite Bonnet, Paris: Bibliothèque de la Pléiade, Éditions Gallimard.

Breton, A. (1979). *Tri manifesta nadrealizma*, preveli Lela Matić i Nikola Trajković, Kruševac: Bagdala.

Chateaubriand, R.(1968). *Itinéraire de Paris à Jérusalem*, Paris: Garnier-Flamarion.

Dewolf, P. (1994). Le surréalisme en 1929, *Variétés*, juin 1929., reprint 1994., predgovor Philippe Dewolf, Bruxelles: Devilez, str. 2.-45.

[19] Riječ *principe* može se prevesti kao začetak, početak, pratvar, prauzrok i sl.

Duda, D. (2012). *Kultura putovanja – Uvod u književnu iterologiju*, Zagreb: Ljevak.
Duda, D. (1998). *Priča i putovanje*, Zagreb, Matica hrvatska.
Ginsberg, A. (2003). Sjećanja na susrete s Henrijem Michauxom, *Europski glasnik*, Godište VIII., br.8, „Šolta“, Zagreb, str.597.-601.
Goraj, S. (1995). La quête d'une vision. A propos du Jardin exalté d'Henri Michaux. *Correspondance*, Numero 4, noviembre, La escritura y su espacio. Dossier Michaux. Facultad de Filosofia y Letras, Caceras, str. 115.-123.
Machiedo, V. (1990). Henri Michaux (ili poezija u opkoračenju), *Republika*, 5-6, svibanj-lipanj, god. XLVI, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, str. 128.-131
Michaux, H. (2004). *Barbarin u Aziji* s francuskog prevela Ana Buljan, Zagreb, Literis
Michaux, H. (2017). *Ecuador, Journal de voyage*, Nouvelle édition revue et corrigée, Gallimard, Domont.
Nerval, G. (1999). *Voyage en Orient*, t.3. Paris: Nouvelle librairie de France.
Nerval, G. (2007). *Putovanje na Istok*, izabrala i s francuskog prevela Višnja Machiedo, Zagreb: Alfa.
Pederin, I. (2007). *Hrvatski putopis*, Rijeka: Maveda.
Pederin, I. (2009). *Povijesna poetika putopisa*, Split: "Franjo Kluz".
Ragonneau, N. (1995) « Henri Michaux et les « États-tampon ». Aspects du voyage imaginaire dans *Ailleurs* », *Textyles*, 12 | 1995, 137-153.
Roger, J. (2005). *Ecuador* et *Un barbare en Asie* d'Henri Michaux, Bussière à Saint-Amand (Cher), Gallimard.
Said, E. (1999). *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor.
Sieburth, R. (2003). Michaux-Pound: Znakovi u akciji, *Europski glasnik*, Godište VIII., br.8, „Šolta“, Zagreb, str.581.-596.

Sitografija

Brun A. (2012). L'expérience hallucinogène d'Henri Michaux à l'épreuve de l'inconscient : influence du surréalisme, *Topique* 2012/2 (n.119), L'Esprit du temps, str. 109.-121. www.cairn.info/revue-topique-2012-2-page-109.htm
Magowan R. (2008). French Visionary Travelers: Michaux, Segalen, Bouvier, *New England Review*, Vol.29, No 4, Middlebury College Publications, str. 55-75
www.jstor.org/stable/40245159

SURREALISTIC THEMES IN THE TRAVELS OF HENRI MICHAUX

Summary

This paper is a continuation of the article "The surrealistic travelogue of Antonin Artaud Journey to the land of Tarahumara" published in the volume "Space and Time in Languages and Cultures" in 2014.Michaux travels to Latin America and his literary creativity is generally associated with surrealism and with narcotics as was the case with Antonin Artaud. In the connection between the literary direction of surrealism and the ineffective genre of travelogues, the question appears as to in which way particular surrealistic themes appear in the travelogues of Henrique Michaux in Ecuador and Barbarin in Asia.

Keywords: Michaux, surrealism, travel, hallucinogenic agents, Other

Patrick Levačić
Univerzitet u Zadru, Hrvatska
Odjel za francuske i frankofonske studije
plevacic@unizd.hr

UDK 531-3:821.111(73).09 Erdrich L.

Jovana Petrović

SPACE IN LOUISE ERDRICH'S *THE ROUND HOUSE**

"Every society needs … sacred places because they help to instill a sense of social cohesion in the people and remind them of the passage of generations that have brought them to the present. A society that cannot remember and honor its past is in peril of losing its soul." (Vine Deloria Jr. 1999: 328)

The focus of this paper is on the exploration of the reservation as portrayed by Louise Erdrich in her novel *The Round House*. The paper also focuses on the connection between land and the Anishinabeg community as the focal point of survival and resistance against oppression. Territory and land represent cornerstones of contemporary Native American writing. Nowhere is that more evident than in Louise Edrich's *The Round House*, the novel that focuses on the exploration of crime and injustice on the reservation which is inextricably linked to land ownership. Moreover, the novel also portrays the consequences of the loss of land to Anishinabe individual and communal identity. Land loss is connected to the process of colonization and its inherent racism and oppression which Erdrich explores. She uses the space of the reservation to portray the clash between two opposing cultures, Native and white, showing that Anishinabeg people still remain disenfranchised.

Key words: space, place, identity, Louise Erdrich, The Round House.

1. INTRODUCTION

It seems that the issues of space permeate contemporary Native American writing. Having been colonized by white people and robbed of their land, indigenous writers portray the injustices that have been done to them by the U.S. government over the last centuries. The importance of land to Native Americans can be seen at present in protests organized by indigenous people against the construction of the Dakota Access Pipeline that would endanger the sacred burial grounds of several tribal nations as well as their supplies of clean water. Therefore, land remains the burning issue addressed in contemporary indigenous political and artistic life. In her novel *The Round House*, Erdrich "reveals the complications regarding land ownership, legal jurisdiction for prosecuting certain crimes, and tribal sovereignty" (Sneider 2016: 151). In this paper, the problem of racism that defines the space of the reservation is explored, as well as how cultural domination affects the construction of Native American, or more particularly Anishinabe identity.

Louise Erdrich is primarily concerned with space in almost all of her works. Many of her novels take place on an imaginary reservation in North Dakota and paint the picture of life on the Great Plains. She uses this imaginary reservation as the locus for exploration of the violent history between the dominant white society and Native Americans, or more specifically the Anishinabe tribe[1] of which she is a

* The paper was written within the project entitled "Jezici i kulture u vremenu i prostoru", number 178002, financed by Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia. It is a revised version of the paper written for the course "Slike Amerike: Pinčon, Oster i DeLilo" taught by professor Ivana Đurić Paunović.

[1] The term 'Anishinabe' is an endonym denoting a group of the indigenous people living in the U.S. and Canada. 'Anishinabe' is also used as an adjective, whereas the plural form is 'Anishinabeg'.

member. Her particular focus is on the "effects of race, miscegenation, the haunting power of the past, and the ironic intersections of the comic and the tragic" (Wong in Stookey 1999: 14). However, to label her rich oeuvre as regional would do it harm since, as Hafen explains, "Erdrich has created a vision of the Great Plains that spans the horizon of time and space and ontologically defines the people of her heritage" (in Stirrup 2010: 5). It can be argued that her imaginative geography is informed with the historical journey of her people, the Anishinabeg, that is inextricably linked to the white settlement and colonization. The themes of dispossession, injustice, racism and cultural colonization explored throughout her work come together in *The Round House*, her most openly political and socially engaged novel that speaks about the contemporary life on the reservation.

In *The Round House*, the ambivalent space of the reservation proves particularly useful for the analysis of the relationship between land, justice and identity in the Anishinabe culture and how Anishinabe identity is influenced by land appropriation and cultural imposition of the white society. The background of *The Round House* a brutal rape of Geraldine Coutts, the main female character, by a white man, Linden Lark, in the vicinity of the round house which is a sacred place to the Anishinabe people. Violated by Geraldine's rape, the round house stands as a microcosm through which the consequences of colonization are brought to light in terms of the Anishinabe political and cultural sovereignty. The crime cannot be prosecuted because of intersecting jurisdictions surrounding the round house. Thus, "the theme of justice … becomes the central focus of this novel" (Kurup 2015: 65). Moreover, in *The Round House,* Erdrich emphasizes that the violence over Geraldine stems from an unaddressed crime from the reservation's past when a group of Anishinabeg was hanged for the crime they did not commit. This happened on the hanging tree located on the reservation. The tree functions as a symbol of injustice that persists well into the present and represents a window into the reservation's past. With all this in mind, the focus of this paper will be put on the reservation as a political entity that grants certain degree of political and cultural autonomy to the Anishinabe people. However, this political and cultural autonomy is at the same time severely restricted by the white society's discriminatory politics and imperial culture which results in the Anishinabe tribe's inability to obtain justice and preserve their tradition and culture as is portrayed through the stories about the round house and the hanging tree in particular.

2. SPACE AND SPATIAL TURN

It is important to pay attention to the notions of space and spatial turn in order to understand Erdrich's *The Round House*. For a long time, space has been neglected in the study of humanities owing mostly to the imperial discourse that dominated the sciences since the 16th century. In particular, literary theory and criticism up until the 1950s have been primarily concerned with time and temporality as the basic paradigm of human existence. The metaphor of time as a steadily flowing river (Tally 2013: 12) was nowhere better expressed than through the science of history. Historical narratives heavily depended on linearity and the idea that history brings progress and implies constant movement from the primitive past to progressive future (Tally 2013: 13). In the American context, this is evident in the narratives about colonization that feature the settlers as beacons of enlightenment and Native Americans as symbols of past, savagery, and primitivism. This concept of history arose during the Age of Enlightenment which advocated a rational and analytical approach to the processes that were taking place – primarily those of conquest and colonization of the new territories. In this vision of reality, space was regarded solely as a background to the events that were happening. New territories that were conquered were seen as material things devoid of meaning, history, political implications and contexts. Or, as Edward Soja explains, "despatializing historicism … occluded, devalued, and de-politicized space" (in Tally 2013: 12). However, the spatial turn brought a shift in such a perspective of space.

According to Tally, there are several factors that have contributed to the spatial turn in humanities (2013: 12). The Second World War and its consequences, increased globalization trends and migrations, put to the forefront the issues of space, place, land and mapping. In addition, it brought destruction and

devastation on a large scale, never witnessed before. Concentration camps, holocaust, genocide and atomic bombs painted the picture of monstrosities the humankind is capable of. In the light of such events, the concepts of time and history came to be severely criticized and reevaluated. As Bertrand Westpahl explains, "the concept of temporality … had lost much of its legitimacy" and people abandoned "the image of history as a progressive movement towards ever greater freedom and enlightenment" (in Tally 2013: 12). Also, a lot of refugees and émigrés fleeing from persecution brought to light the issues of space, or, more importantly, differences between places. As Tally argues, "[d]isplacement, perhaps more than a homely rootedness in place, underscores the critical importance of spatial relations in our attempts to interpret, and change, the world" (2013: 13). Moreover, new technological advancements such as TV, the Internet, and air travel have brought about the shortening of distances between people. However, the shortening of distances also generated the feelings of anxiety and instability. According to Tally, "revolutionary technological advancements served to suppress distance while also augmenting one's sense of place or of displacement" (2013: 14). Globalization, paradoxically, underlined the importance of space and rootedness in the ever changing and unstable world. Furthermore, the aftermath of World War Two showed that space is one of the main factors in the clash between ideologies, ideas and world powers. This is specifically evident from the fact that the war facilitated the end of the imperialist world order. In Europe, monarchies were substituted by democratic republics, whereas colonial powers such as the United Kingdom, France, Spain and Portugal were forced to liberate their colonies around the world. In the postcolonial era, people were slowly gaining political and cultural independence. In Tally's words,

> the geopolitical organization and disruptions in the postwar era called attention to the distinctively political essence of geography, as the forces of decolonization, as well as those of neocolonization, made clear that the spaces of the map were not uncontested. The very names by which we knew places such as Rhodesia or Zimbabwe, Burma or Myanmar, were revealed to be matters of immense ideological conflict, and the thoroughgoing intertwinement of history and geography... (2013: 13-14)

When discussing not only *The Round House*, but contemporary Native American literature in general, Edward Said's appeal for "geographical inquiry into historical experience" (in Tally 2013: 9) comes to mind because it emphasizes that Native American space is inherently linked to the experience of colonization in terms of land acquisition as well as the imposition of the white society's political and cultural systems onto the indigenous people. In this respect, Brian Jarvis' definition of space proves particularly useful. Jarvis defines space as "an ongoing process … a vital product and determinant of [sociohistorical] action" (1998: 6-7). He goes on to assert that space and social relations are structurally inseparable and that "there can be no geographical knowledge without historical narrative" (1998: 7). This means that "all spaces contain stories and must be recognized as the site of an ongoing struggle over meaning and value" (1998: 7). Having all this in mind, space in the novel will be analyzed through the prism of colonization with particular focus on the reservation territory as a political entity that grants certain rights to indigenous people and yet is an ambivalent space, a locus of the continual struggle between white marginalization, discrimination and subjugation and the Anishinabeg resistance, survival and continuance.

3. SPACE IN NATIVE AMERICAN TRADITION

Space represents one of the most important elements in the construction of Native American identity and holds a special significance in the indigenous tradition which is evident in the contemporary Native literary productions. In the Native American conception of the world, space is perceived as "spherical, and time as cyclical" (Allen 1986: 66). This circular conception of the world implies that all the events and all the places have equally meaningful identity and function (Izgarjan 2014: 48)[2]. This

[2] All quotations from Aleksandra Izgarjan's article "Znaci vremena u romanu The Round House Louise Erdrich" and Stipe

is evident in Erdrich's *The Round House* where the stories about the past inform the present, explain it, give meaning to it, and space itself is constructed through those stories. For example, the round house and the hanging tree are particularly significant in the Anishinabeg community as places where past and present overlap and give meaning to the present events.

In the novel, space specifically refers to places that are informed with human contexts, beliefs, and values. As Louise Erdrich explains, "in a tribal view of the world, where one place has been inhabited for generations, the landscape becomes enlivened by a sense of group and family history… People and place are inseparable" ("Where I Ought to Be: A Writer's Sense of Place", 2000: 43). In this respect, the Anishinabeg sense of self, identity, community, history, and tradition stems from their connection to the geographical places that surround them – their land. In oral tradition, land is represented as the place the tribe originates from, and different geographical features are considered sacred (Grgas 2000: 165). Thus, nature and landscapes are imbued with spirituality and provide a sense of belonging to the world which is shown, for example, in Erdrich's novel *Tracks* where Fleur, the main female character, fights to protect the trees where her ancestors are buried following the Anishinabe burial tradition. Therefore, colonization and appropriation of the Anishinabe lands signify the destruction of their culture and belief system. When it comes to discussing Louise Erdrich's work, David Stirrup explains that it professes "dual commitment: to the centrality of the relationship between communities, their lands, and the *geni* loci that inhabit them; and to the necessity to resist the fixity of colonial cadastres" (2010: 12). With regards to this, it can be argued that her works paint the picture of the intrinsic relationship between the Anishinabeg and their land, whereas, at the same time, that relationship represents the main source of power against the colonial imperatives. Stirrup goes on to assert that "land, in this sense, both forms and mediates relations, becoming the locus of personal, family, and community identity and values" (2010: 12).

4. SPACE IN THE ROUND HOUSE

Whereas in the Western, white writing, "the geographies of *who* we are and *where* we are … appeared … as part of an existential crisis", as is evident in the works of Pinchon, Auster and DeLillo (Jarvis 1998: 113), in Native American literary productions, the questions of identity and its relation to places and land form a part of the struggle to survive in the oppressive and discriminatory environment of the United States. The locus of this struggle is the reservation territory which is an ambivalent space, only a semblance of home that is continually attacked from the outside forces that inevitably damage all aspects of the indigenous life as Erdrich's *The Round House* portrays.

In this particular novel, the story about the reservation centers on the issues of tribal sovereignty and land theft, racism and cultural imposition countered by the Anishinabe belief system, memories and storytelling as a means of preserving the culture and rewriting historical injustices. As already mentioned before, the central story of the novel is the rape of Geraldine Coutts, a prominent tribal member and tribal judge's, Bazil Coutts's wife, in the vicinity of the round house, which is a sacred place in the Anishinabe community. By choosing the crime of rape to explore the contemporary problems of limited tribal sovereignty, injustice, racism and white cultural domination on the reservation, Louise Erdrich directly links the main plot of the novel to the historical narrative of colonization. The violation of Geraldine in the sacred place of the round house symbolizes the white encroachment of the Anishinabe space, both geographical and cultural. The rape sets into motion the exploration of the legal practices that led to the limitation of tribal sovereignty, the story about the racism inherent in the relationship between the reservation and the outside world, as well as the story about the erasure of the Anishinabe culture. Erdrich also portrays how the issues severely influence the identity of the Anishinabe people.

Spatial turn, facilitating increased awareness of the role territory and land play in the political matters, including those concerning the Anishinabeg and their status within the United States, is evident

Grgas' book *Ispisivanje prostora: Čitanje suvremenog američkog romana* are translated by the author.

in Erdrich's *The Round* House from the fact that territory and justice are inextricably linked and mutually dependable in the novel. The problem of obtaining justice on the reservation territory is explored through the rape that cannot be persecuted because Geraldine is not sure where exactly it took place. As Bazil explains in the novel, three different classes of land meet on the territory of the round house, tribal trust land (owned by the Anishinabe tribe), state land (belonging to the state of North Dakota), and fee land (sold outside of the tribe). Owing to the fact that these three classes of land legally belong to different political entities, state government and the Anishinabe tribe, different police have the authority to investigate the crime. In Geraldine's case, state trooper of North Dakota, local policeman from Hoopdance (a town on the reservation), and a tribal policeman are in charge of shedding light on what happened to her (Erdrich 2012: 12). Erdrich explains in the novel that such a state of affairs is brought about by the allotment policy, the reservation system and the numerous laws that were passed during the colonization period for the purpose of acquiring the Anishinabe land. As a matter of fact, allotment policy and U.S. legislative practices represent the undercurrent of the novel that shapes the community's present. David Stirrup asserts that "[a]llotment was one of the most effective post-reservation mechanisms for containing the threat of tribal sovereignty and delivering land to settlers …" (2010: 6). The U.S. policy of allotment was directed at destroying tribal autonomy by taking the indigenous land and dividing it into 160 acre parcels. These parcels were given to individual heads of Native American families for the purpose of farming. As Stirrup explains, the aim of such a program was "to encourage individuals to farm, eventually removing the need for reservations and smoothly assimilating these communities into hegemonic society" (2010: 6). Moreover, under this policy, all the surplus land that was not allotted remained open for the white settlement. The direct consequence of the allotment program is the fragmentation of Native lands that carries legal repercussions, which is portrayed throughout *The Round House*:

> There is nowhere to stand. No clear jurisdiction, no accurate description of where the crime occurred … Here's the round house. Just behind it, you have the Smoker allotment, which is now so fractioned that nobody can get much use of it. Then a strip that was sold – fee land. The round house is on the far edge of tribal trust, where our court has jurisdiction, though of course not over a white man. So federal law applies. Down to the lake, that is also tribal trust. But just to one side, a corner of that is state park, where state law applies. On the other side of that pasture, more woods, we have an extension of round house land. (Erdrich 2012: 196)

The excerpt paints a clear picture of the reservation territory, in its physical sense, as a patchwork of shifting allegiances and jurisdictions that obstruct the Anishinabe tribe from seeking justice since tribal, local, state and federal police all have the authority to investigate the crime depending on the exact location where it happened and who did it – a Native or a non-Native person. Precisely because of these overlapping jurisdictions, often not much is being done to prosecute the perpetrators. In the Afterword to *The Round House* Erdrich states that "1 in 3 Native women will be raped in her lifetime (and that figure is certainly higher as Native women often do not report rape); 86 percent of rapes and sexual assaults upon Native Women are perpetrated by non-Native men; few are prosecuted" (2012: 319).

The inability of the Anishinabeg to obtain justice also stems from numerous historical court cases revolving around different kinds of land disputes between the U.S. government and different Native tribes that resulted in tribal sovereignty being limited to "small, … ridiculous, … petty … [cases]" (Erdrich 2012: 48). In the novel, Erdrich addresses in particular the Johnson v. McIntosh case from 1823; the Lone Wolf v. Hitchcock from 1903; the Tee-Hit-Ton v. the United States from 1955. These cases not only served the purpose to restrict tribal sovereignty, but formed the legal basis through which the relationship of all the Native Americans to their land, including the Anishinabe people, came to be redefined from that of ownership to that of occupancy and finally, to that of the gift by the U.S. government to the Native people. The ambivalent position of the indigenous people towards their land is embodied in the reservation system, the lived reality of majority of Native people today, which is the main subject of Erdrich's *The Round House*. In the reservation system, tribes are viewed as communities that possess certain degree of autonomy and have the right of self government (Takaki 239). But

at the same time, the land on which reservations stand is seen as a gift of the U.S. to the indigenous people and continues to be allotted to individual heads of families (Rifkin 203). Therefore, the tribal sovereignty itself is undermined by land ownership outside of the tribe. Erdrich thus portrays the direct consequences of colonization and dubious land acquisitions which include the parceled and fragmented reservation territory where conflicting authorities are unable to help Geraldine bring her perpetrator to justice. The fact that the perpetrator is a white man, Linden Lark, only further complicates the situation since tribal government has no authority over "non-Indian" people (Erdrich 2012: 12). The Oliphant v. Suquamish case from 1978 stripped Native Americans of their rights to prosecute non-Native people no matter where their crime took place. Such a portrayal of reservation land and the ramifications it carries for the Anishinabeg represents a prime example of Said's "geographical inquiry into historical experience" of colonization (in Tally 2013: 9). In addition, it explains how the reservation space represents an ongoing process in which history shapes the present – the Anishinabeg still fight history and its legacy of subjugation and oppression.

Furthermore, the very place where the crime occurs, the round house, is significant for the exploration of not only the story of limited tribal sovereignty and injustice, but also the suppression of the Anishinabe culture and religious practices. The round house has a dual function in the novel. It is not simply a place of crime, but represents also "an emblem of endurance, survival, and resistance" (Stirrup 11). On the one hand, it stands as the symbol of the Anishinabe community and testifies to its resistance against cultural imposition of the dominant society. This is evident from the fact that in the past it represented communal gathering place in which sacred ceremonies were conducted. As the following excerpt shows, the round house played a significant role in preservation of the Anishinabe religious practices during the time they were forbidden to practice their religion openly:

> During the old days when Indians could not practice their religion – well, actually not such old days: pre-1978 – the round house had been used for ceremonies. People pretended it was a social dance hall or brought their Bibles for gatherings [so that] [b]y the time the priest or the BIA superintendent arrived, the water drums and eagle feathers and the medicine bags and birchbark scrolls and sacred pipes were in a couple of motorboats halfway across the lake. The Bible was out and people were reading aloud from the Ecclesiastes. (Erdrich 2012: 59-60)

Therefore, it can be argued that the round house represents a special place in the Anishinabe community (Izgarjan 2014: 51). However, its history speaks about land theft, oppression and cultural domination. The story of Akii and her son Nanapush who built the round house, told in the novel, coincides historically with the enclosure of the Anishinabeg on the reservation and the attempt of the U.S. government to transform the Anishinabe hunter/gatherer way of providing sustenance to farming. Through the history of the round house, Erdrich draws attention to the centuries-old suppression of the traditional Anishinabe way of life that still continues. The story about Akii and Nanapush is recounted by tribal elder Mooshum, Geraldine's father, who laments over their loss of freedom and describes the hunger which struck the reservation because the buffalo were massacred in large numbers by white people.

> Akii and her husband … were always very good at finding food even in the dead of winter – that is, until the year they forced us into our boundary. The reservation year. A few had broken soil like the white man, and put some seeds in the ground, but a real farm takes many years to build until it keeps you alive in winter. We hunted all the animals before the Moon of Little Spirit and there wasn't even a rabbit left. The government agent had promised supplies to tide us over for the loss of our territory, but these never came through. (Erdrich 2012: 179-180)

This excerpt shows the devastating consequences the Anishinabeg suffered when forced to transform their way of life. It also portrays how the federal government of the U.S. did not help the Anishinabeg even though the help was promised which resulted in numerous deaths caused by hunger. The enclosure on the reservations brought not only starvation, but it also resulted in the loss of connection

between Native people and nature which represents the basis of the Native worldview and the sense of self. That connection is evident through the description of how Akii learns a buffalo song from a rabbit, passes the knowledge to her son Nanapush, who, with the help of that song, captures Old Buffalo Woman, the last remaining buffalo. Old Buffalo Woman then sacrifices herself for the benefit of Nanapush, saving him from the snowstorm. Ultimately, Nanapush feeds his entire tribe with the meat of the Old Buffalo Woman. In return, she bids Nanapush to build the round house so that "people could do things in a good way" (Erdrich 2012: 187):

> Your people were brought together by us buffalo once. You knew how to hunt and use us. You had many rules by which you operated. Rules that respected us and forced you to work together. Now we are gone, but as you have once sheltered in my body, so now you understand. The round house will be my body,the poles my ribs, the fire my heart. It will be the body of your mother and it must be respected the same way. As the mother is intent on her baby's life, so your people should think of their children. (Erdrich 214-2012: 215)

This excerpt illustrates how Old Buffalo Woman becomes a connecting thread between members of the Anishinabe community, embodied in the round house. In this respect, the round house can be interpreted as a monument to the connection between nature and the indigenous people. It symbolizes "a cosmic identity, a harmony of the individual with the tribe, the tribe with the land, and the land with the spirit of life in the universe" (Olson and Wilson 1984: 214). Moreover, the very shape of the round house epitomizes the Native belief of circularity of time and space. It shows "that even the physical space, which for most of us is a given, independent of cultural differences, is in fact delimited differently in different cultures" (Johansen and Larsen 2002: 157). By choosing particularly such a place to attack Geraldine, Lark's assault represents an attack on the community and a desecration of a holy place for the Anishinabeg. As Kurup explains, "[t]he desecration of the round house … is akin to defacing any other building of worship or cultural gathering place" (2015: 67). In this respect, the space of the round house represents an ongoing process of continual violation of the Anishinabe people and their tradition.

The round house symbolizes the religion of the Anishinabeg and its eradication, the sanctuary from the persecution and the site of crime (Izgarjan 2014: 51). Its ambivalent nature represents "subaltern space" (Izgarjan 2014: 52) on which two different discourses, Native American and white, clash, providing space for the exploration of the Native American perspective that has been silenced for centuries. Stirrup explains that "Erdrich's treatment of the land through such metaphors speaks boldly to those political histories of Native–European relations, addressing not only the histories but the historiography itself" (2010: 12). However, the history of the round house is forgotten and the place itself abandoned. Erdrich presents its history through a dream of one of the few surviving elders of the tribe, Mooshum. In this manner, Erdrich signals that older traditions and stories that construct the identity of the Anishinabeg are slowly being forgotten. Moreover, the novel shows that the round house no longer has the communal and spiritual function in the community. This is evident from Joe's description of it when he goes to investigate what happened to his mother: "There was no door. There had been one, but the big plank rectangle was now wrenched off and thrown to the side. The grass was already growing through the cracks between the boards. I stood in the doorway. Inside, it was dim although four small busted out windows opened in each direction" (Erdrich 2012: 59). Grgas explains that as such, the round house symbolizes the loss of connection with the centripetal force that is the source of Native American identity (2000: 164).

In *The Round House*, Erdrich suggests that the rape of Geraldine is a product of a long history of unaddressed violence against the Anishinabeg in much the similar fashion as unjust laws are a product of unlawful land acquisition by the U.S. government described earlier. This is portrayed through the story about the "hanging tree" where a group of the Anishinabe people were hanged for the crime they did not commit (Erdrich 2012: 140). Similarly to the round house, the hanging tree represents another geographical location on the reservation imbued with history of injustice that continues into the present. In this way, Erdrich illustrates particularly the cyclic notion of time where the past events exist simul-

taneously with the present ones and give meaning to them. Joe remembers the story about the hanging when he passes near the tree:

> We turned down a dirt road and drove until we came to the tree that people call hanging tree, a huge oak. The sun was in its branches. There were prayer flags, strips of cloth. Red, blue, green, white, the old-time Anishinaabe colors of the directions, according to Randall. Some cloths were faded, some new. This was the tree where those ancestors were hanged. None of the killers ever went on trial. I could see the land of their descendants, already full of row crops. (Edrich 2012: 140)

This excerpt portrays that the hanging tree symbolizes both a site of oppression, discrimination and violence spurred by racism, and a place of remembrance, indicating the need for survival and resistance. This is expressed through the fact that there are new prayer flags added to the tree constantly. Moreover, Bazil emphasizes that the Anishinabeg community was able to rewrite white history by proving that the Anishinabeg who were hanged were actually innocent: "We know the families of the men who were hanged. We know the families of the men who hanged them. We even know our people were innocent of the crime they were hanged for. A local historian had dredged that up and proved it" (Erdrich 2012: 211). Thus, it can be argued that the tree functions as a metaphor through which Erdrich intervenes "in the writing of tribal histories [by] inscrib[ing] revisionist histories of cultural borderlands" (Stripes in Stirrup 2010: 11).

The story about the hanging is explored thoroughly in Erdrich's novel *The Plague of Doves*, which is the prequel to *The Round House*. *The Plague of Doves* centers on the particular event of hanging and how it shapes the lives of the descendents of both the hanged Anishinabeg and the white people who hanged them. Erdrich ties *The Plague of Doves* and *The Round House* not solely by addressing one and the same event, but also by making Linden Lark, Geraldine's rapist, descendent of one of the members of the hanging party, and Geraldine a descendent of the only Anishinabe who managed to survive the hanging. The two novels portray how the hanging "becomes part of the fabric of the community, both Ojibwe and non-Ojibwe, for generations to come" (Kurup 2015: 64). This represents Erdrich's unique way of painting the picture of the reservation across time and space. More than that, it portrays injustice and outright violence over the Anishinabeg across generations thus portraying a "generational or historical trauma" that shapes the lives of the people on the reservation (Tharp 2014: 30). Both hanging and Geraldine's rape are fueled by racism "rampant in American towns, particularly those bordering reservations" (Kurup 2015: 63). In this respect, it can be argued that the space of the reservation is defined by racial hatred from the outside world.

It can be also claimed that Lark's violation of Geraldine in the round house epitomizes white encroachment over the land of the Anishinabeg and an attack on the identity, history and culture of the people. Lark's crime replicates the history of the round house itself, and echoes the hanging mentioned before. Geraldine represents a prominent member of the Anishinabe tribe. She works in the tribal offices and is in charge of keeping meticulous records of "an impenetrable undergrowth of names and liaisons" that constitute the tribe (Erdrich 2012: 149), thus preserving the tribal history. Joe explains that his mother's job was "to parse the ever more complicated branching and interbranching tangle of each bloodline" (Erdrich 2012: 179). In this manner, Geraldine plays the crucial role in the preservation of the Anishinabe communal identity which has been under attack from the colonizing powers that sought to annihilate Native people by erasing particularly their culture and history. Her role actually makes her a target for Lark. Namely, Geraldine helps Mayla, an Anishinabe girl Lark is obsessed with and claims he loves, to enroll her illegitimate child in the tribe. Lark kills Mayla for not returning his advances. Both Lark's crimes, the murder and the rape, reflect the history of racism and violence on the reservation.

Erdrich actually emphasizes that the abuse and oppression attack the very foundations of the Anishinabe community – the Coutts home. The novel opens with Joe Coutts's description of his home being penetrated by roots in the foundations:

> Small trees had attacked my parent's house at the foundation. They were just seedlings with one or two rigid, healthy leaves. Nevertheless, the stalky shoots had managed to squeeze through knife cracks in the

> decorative brown shingles covering the cement blocks. They had grown into the unseen wall and it was difficult to pry them loose… (Erdrich 2012: 1).

The excerpt symbolically represents the roots of the hanging tree reaching Geraldine and Bazil's home foundations, destroying it irreparably (Izgarjan 2014: 49). These roots, surfacing through Lark's crime, cause the Coutts family to fall apart under the burden of the violation, and helplessness to act upon it. As Erdrich explains, "[t]he long history of injustice in a community has enormous repercussions for how people function as a whole. And when people believe there is no justice to be attained, they behave in ways that are either defeated or vengeful" (in Kurup 2015: 65-66). These two responses to injustice are evident in Bazil's and Joe's reactions to Lark and his crime. The legacy of abuse, injustice and domination has tragic consequences for Geraldine's son Joe, only a 13 year-old-boy, who feels that the only way to protect his mother is to take matters into his own hands and kill Lark. Joe interprets the inability of the legal system to provide justice for his mother as a justification of his revenge plans. He is aided by his friend Cappy to execute these plans. Erdrich explains that such a resolution represents "a wrong thing which serves an ideal justice. It settles a legal enigma. It threads that unfair maze of land title law by which Lark could not be prosecuted" (Erdrich 2012: 306). The fact that two boys decide to carry out justice epitomizes a mockery of law and legal system. Killing Lark ends the childhood of Joe and Cappy who, shortly after, take to bottle. Cappy even dies in a car accident he caused by driving drunk. On the other hand, Joe's father Bazil seems defeated in the face of injustice and his son's actions. In order to justify Joe, realizing his son killed Lark, he turns to the old traditional Anishinabe beliefs:

> As I did not kill Lark, but wanted to, I must at least protect the person who took on that task. And I would, even to the extent of attempting to argue a legal precedent. What? Traditional precedent. It could be argued that Lark met the definition of a wiindigoo, and that with no other recourse, his killing fulfilled the requirements of a very old law. (Edrich 2012: 306)

Therefore, the implications of such a resolution include complete break from the established legal practices and turn to violence as the only possible means of addressing persistent crime and abuse.

1. CONCLUSION

Erdrich portrays the reservation in *The Round House* as the space of conflict between the white imperial discourse of racial hatred and oppression, and the Anishinabe claims of sovereignty and cultural freedom. This conflict originates from the period of colonization and subsequent establishment of the new state. In this manner, she examines the history of colonization from a geographical perspective and offers insights into the importance of land behind the machinations conducted during the period of colonization. The territorial fragmentariness of the reservation land symbolizes the collision between the two worlds which is deeply embodied in its sacred place, the round house. The round house functions as a monument to the Anishinabe culture and provides space for subversion of the dominant narratives. Similarly, the hanging tree reminds the Anishinabeg of oppression and the necessity for resistance which is provided, even though tragically, by Joe, Cappy and Bazil. In the light of the events described in the novel, it can be argued that the reservation, the round house and the hanging tree signify an ongoing process of defining the position of the Anishinabeg in the oppressive and racist world.

References

Allen, P. G. (1986). *The Sacred Hoop: Recovering the Feminine in American Indian Traditions*. Boston, MA: Beacon Press.

Deloria, V. Jr. (1999). *Spirit and Reason: The Vine Deloria Jr. Reader*. Golden, CO: Fulcrum Publishing.

Erdrich, L. (2012). *The Round House*. New York: HarperCollins Publishers.

Erdrich, L. (2000). Where I Ought to Be: A Writer's Sense of place. In: *Louise Erdrich's Love Medicine: A Casebook* (Herta D. Sweet Wong, ed.). New York, NY: Oxford University Press, 43-50.
Grgas Stipe (2000). *Ispisivanje prostora: Čitanje suvremenog američkog romana.* Zagreb: Naklada MD.
Izgarjan Aleksandra (2014). Znakovi vremena u romanu The Round House Louise Erdrich. *Književna smotra,* 172 (2), 47-54.
Jarvis, B. (1998). *Postmodern Cartographies: The Geographical Imagination in Contemporary American Culture*. London: Pluto Press.
Johansen, J. D. and Larsen, S. E. (2002). *Signs in Use: An introduction to semiotics*. London: Routledge.
Olson, J. and Raymond Wilson. (1984). *Native Americans in the Twentieth Century*. Provo, UT: Brigham Young University Press.
Kurup, S. (2015). *Understanding Louise Erdrich*. Columbia: University of South Carolina Press.
Rifkin, M. (2016). Finding Voice in Changing Times: The Politics of Native Self-Representation during the Periods of Removal and Allotment. In: *The Routledge Companion to Native American Literature* (Deborah L. Madsen, ed.). New York, NY: Routledge, 198-211.
Sneider,L. (2016). Indigenous Feminisms. In: *The Routledge Companion to Native American Literature* (Deborah L. Madsen, ed.). New York, NY: Routledge, 142-155.
Stirrup, D. (2010). *Louise Erdrich*. Manchester: Manchester University Press.
Stookey, L. (1999). *Louise Erdrich: A Critical Companion*. Westport, CT: Greenwood Press.
Takaki, R. (1993). *A Different Mirror: A History of Multicultural America.* Boston, MA: Little, Brown and Company.
Tally, R. T. Jr. (2013). *Spatiality*. New York, NY: Routledge.
Tharp, J. (2014). Erdrich's Crusade: Sexual Violence in The Round House. In *Studies in American Indian Literatures*, 26 (3), 25-40.

PROSTOR U ROMANU *OKRUGLA KUĆA* LUIZ ERDRIČ

Rezime

Ovaj rad se bavi analizom prostora rezervata kako ga oslikava Luiz Erdrič u svom romanu *Okrugla kuća* kao i istraživanjem veze između zemlje i Anišinabe zajednice koja predstavlja izvor otpora i opstanka u represivnom i rasističkom društvu. Prostor, odnosno zemlja i mesto, predstavlja jedan od ključnih elemanata kojim se savremeni indijanski pisci bave. To se naročito vidi u romanu *Okrugla kuća* Luiz Erdrič, koji se bavi posledicama kolonizacije plemena Anišinabe koju su pratili nezakonito oduzimanje zemlje, rasizam prema starosedelačkom stanovništvu kao i represija njihovih kulturnih praksi. Roman se prvenstveno bavi istraživanjem nepravde u rezervatu koja je direktno vezana za zemlju i vlasništvo nad njom. U *Okrugloj kući* istraženi su i nemogućnost postizanja pravde kao i posledice gubitka zemlje na individualni i društveni identitet plemena Anišinabe u rezervatu. Erdrič koristi prostor rezervata kako bi analizirala sukob između dve suprotstavljene kulture, indijanske i bele, pokazujući da su savremeni Indijanci i dalje obespravljeni.

Ključne reči: prostor, mesto, identitet, Luiz Erdrič, Okrugla kuća.

Jovana Petrović
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
petrovic.jovana.loos@gmail.com

UDK 821.135.1.09 Ţinţariu A.
821.135.1.09 Ţinţariu N.

Virginia Popović

DOI SCRIITORI DIN VOIVODINA: NICOLAE ȘI ALEXANDRU ȚINȚARIU

Despre literatura scrisă în Voivodina sau în Banatul Sârbesc la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a scris foarte puțin. Istoricii și criticii literari care au cercetat literatura română din Voivodina fixează începuturile literaturii române odată cu înființarea săptămânalului „Libertatea" în 1945 și a revistei de cultură „Lumina" în 1947. Doar pe alocuri aceste istorii literare consemnează apariția scriitorilor din familia Țințariu, Alexandru și Nicolae, cu anumite date despre contribuțiile lor publicistice și literare prin presa vremii, însă textele propriu-zise nu fuseseră tipărite în volume distincte până în urmă cu câțiva ani când pentru prima dată opera lor este publicată în trei volume. Din această cauză, nici istoricii literari și nici critica vremii nu au dat atenție acestor opere, prin simplul fapt că nu fuseseră tipărite. Pe de altă parte, schițele, operele dramatice, povestirile și versurile lor niciodată nu au intrat în nicio antologie din Voivodina și nici nu au constituit o temă de cercetare pentru istoricii și criticii literari de la noi. În lucrarea de față vom analiza dimensiunea axiologică a celor mai de seamă opere ale celor doi scriitori, cuprinse în cele trei cărți de proză literară, alcătuite de istoricul Mircea Măran. Vom cerceta în ce măsură opera scriitorilor din familia Țințariu vor pute fi incluse în circuitul valorilor culturale românești din Voivodina. Scopul cercetării noastre este să încercăm să aducem în atenţia publicului valorile unor opere literare ale scriitorilor din Banatul sârbesc pentru a demonstra că literatura din Voivodina nu începe în deceniul cinci al secolului trecut, ci originile ei trebuie căutate în primii ani ai secolului XX.

Cuvinte cheie: literatura română din Voivodina, Nicolae Țințariu, Alexandru Țințariu

1. INTRODUCERE

Românii din Voivodina, populaţie răspândită pe o arie geografică restrânsă, aflată la confluenţa mai multor culturi europene, au înregistrat o evoluţie ireversibilă a literaturii române abia după cel de-al Doilea Război Mondial, când, s-au pus definitiv bazele istorice şi spirituale ale minorităţii româneşti de aici, conform exegeţilor care s-au ocupat cu cercetarea dezvoltării diacronice a acesteia. Totuşi, şi înainte de cel de-al Doilea Război Mondial au existat oameni de litere care au studiat în străinătate şi care au fost destul de înstăriţi pentru a sprijini dezvoltarea culturii din Banatul istoric prin înfiinţarea de reviste literare şi prin publicarea de texte beletristice, fiind consideraţi pionierii literaturii române de pe aceste meleaguri. Prin impulsul dat literaturii române la începutul secolului al XX-lea, scriitori precum Alexandru şi fratele său, Nicolae Ţinţariu, sunt consideraţi primii scriitori cunoscuţi în Banatul sârbesc (lista scriitorilor români din Banatul sârbesc rămâne deschisă, aşteptând să fie descoperiţi şi alţi literaţi care au contribuit, în mare măsură, la dezvoltarea cuvântului scris pe aceste meleaguri).

Despre literatura română din Voivodina nu există foarte multe istorii literare, nici la noi şi nici în România, probabil din cauză că în mod eronat unii dintre criticii literari o numesc o literatură „periferică" (Mariana Dan), alţii „un fenomen identitar minoritar" sau „reversul dramei minoritarului român" (Nicu Ciobanu). Totuşi, alţi exegeţi consideră că literatura română din Banatul sârbesc, apărută „ca urmare a unor îndelungate şi diverse tradiţii culturale de peste un secol şi jumătate, cu rădăcini în folclorul poporului român de pe aceste meleaguri, prin activitatea asociaţiilor şi instituţiilor culturale în aproape toate satele cu populaţie majoritar românească, într-un număr mare de şcoli cu predare în limba maternă, în ziare şi reviste [...], a marcat o evoluţie artistică pe plan estetic în căutarea identităţii naţio-

nale" (Virginia Popovici, *Tradiționalismul în literatura română din Voivodina*, rev. Romanoslavica, vol XLVII, nr. 1).

În pofida acestor opinii divergente, a sentimentului apartenenţei la un alt spaţiu lingvistic, scriitorii români din Serbia şi-au conectat propria lor literatură identitară la cea românească. Evident, deschiderea către cultura europeană a constituit un catalizator pentru racordarea la structurile stilistice moderne şi postmoderne. În consecinţă, literatura română apărută şi promovată cu precădere în spaţiul multietnic şi multi-cultural al Voivodinei a permis asimilarea şi acceptarea unor influenţe străine, păstrându-şi, totuşi, originalitatea şi autenticitatea canoanelor, nu mult diferite de literatura din România. Fiind marcată în evoluția ei de condițiile vitrege de sorginte politică, care a făcut-o, pe de o parte, să suporte „cosmetizări" esenţiale din cauza războiului din fosta Iugoslavie şi, pe de cealaltă parte, să adopte şi să adapteze ideile unei patrii ideale, literatura minoritară a continuat să supravieţuiască şi să-şi diversifice modurile de expresie.

Până în prezent literatura din Voivodina a avut, asemenea altor literaturi balcanice, o cale proprie de progres, propunând astfel un număr reprezentativ de opere literare în circuitul valorilor europene, creatorii acestora devenind cunoscuți în Europa, mai ales datorită traducerilor. Chiar dacă acestea din urmă, în secolul trecut, au fost mult mai numeroase decât astăzi, nici acum literatura română din Voivodina nu a renunţat la idealul de a se afla permanent în atenţia publicului cititor, chiar dacă numărul tinerilor dornici de afirmare literară se află într-un regres nejustificabil.

O mare contribuție la europenizarea literaturii în discuţie o are, evident, critica literară care, conferindu-i forme noi, contextualizate, o identifică cu mentalitatea noastră, respectiva ştiinţă fiind conştiinţa culturală a criticului în raport cu arhetipurile contemporane ale culturii românești de pe aceste meleaguri. Putem accepta, fără îndoială, existenţa unor elemente de influență asupra literaturii române minoritare: a) influența folclorului românesc în perioada anilor cincizeci și chiar mai devreme; b) influența literaturii române, în perioada de după anii șaizeci; c) influența curentelor din literatura naționalităților conlocuitoare; d) influența literaturii popoarelor fostei Iugoslavii până la sfârșitul secolului XX; e) influențele literare balcanice și europene pe tot parcursul „metamorfozei" sale; f) influențele străine actuale, de împrumut, datorate internetului sau rețelelor mass-media, apărute în urma destrămării Iugoslaviei, începând cu generația scriitorilor nouăzecişti până în prezent.

Mesajul poetic al cărturarilor antebelici se desfăşura sub imperiul unui mimetism specific literaturii populare, aparținând, după opinia noastră primei categorii de opere literare, influenţate cu precădere de graiul local bănățean și de mentalitarea rurală a țăranilor la confuenţa dintre veacuri. Tradiționalismul s-a bazat pe elemente folclorice cărora le datorăm redefinirea și conservarea identităţii românilor confruntați, la fel ca şi cei din restul estului-european, cu acute probleme tematico-ideologice.

Editorul volumelor dedicate scriitorilor din familia Țințariu, Nicolae și Alexandru, afirmă că aceştia sunt de fapt „pionierii mişcării literare a românilor din Banatul sârbesc" (Măran 2014: 9) care au pus bazele literaturii și culturii în Voivodina, contribuind în mare măsură la dezvoltarea mişcării literare și culturale a populației românești din această zonă. Ei fac parte din a doua generaţie de scriitori bănățeni alături de Teodor Petrişor, Patrichie Rămneanțu, Petru Stoica, Petre Bizerea, Alexandru Țînțariu, etc.[1], devenind scriitori îndrăgiți în lumea rurală la răspântia dintre secolele XIX și XX.

2. OPERA LUI NICOLAE ȚINȚARIU

Nicolae Ţinţariu, scriitor, publicist și dramaturg, este un nume foarte puțin cunoscut în istoria literaturii române din Banatul sârbesc, care, prin versurile sale de debut „a susținut mişcarea națională românească din monarhia dualistă" (Măran 2012: 5-6). A publicat două poezii (prima cu titlul „Neamului românesc", iar a doua „În temniță"), cu intenția de a încuraja întreaga mişcare națională din Monar-

[1] Celei dintâi generații de scriitori bănățeni îi aparțin: Paul Iorgovici, Constantin Diaconovici Loga, Nicolae Tincu Velia, Andrei Vasici, etc.

hie. Ele erau publicate în *Dreptatea*[2] (suplimentul *Foaia de duminecă*, nr. 52, 24.12.1894/10- ianuarie 1895, pag. 2) și *Controla*[3] din Timișoara (nr. 58 din 15.12. 1897). Abia grație cercetărilor istoricului și profesorului universitar Mircea Măran apare primul volum în care sunt astrânse la un loc textele lui Nicolae Ţinţariu și care poartă titul „*Nicolae Tinţariu. Ediție îngrijită de versuri"*, câteva piese de teatru: „Copiii noștri", piesă în trei tablouri; „Nevasta mea, fie îngerii cu ea", piesă în două acte și un tablou; „A fost odată", „piesă teatrală poporală în trei acte. Dedicație soției mele, Anghelica" (Măran 2012: 67); „Doamna mea", piesă într-un act; „Dușmanii", piesă poporală în trei acte; „Pețitorii", comedie într-un act; „Gura lumii", piesă în trei acte; „Maistorul Căproni", comedie într-un act; „Domnul primar", piesă poporală în trei acte; „Schilavii", „dramă din popor în trei acte" (Ibidem, 211); „S-a dus", piesă poporală într-un act; piesa „Zece fete de măritat"; „Gardul fermecat", comedie într-un act; „Văduva cu farmece", piesă poporală în trei tablouri; „S-a stricat lumea...", piesă într-un act; „La Ajun", piesă poporală într-un act și un tablou; „Eva", piesă teatrală poporală într-un act; „Jurământul", piesă teatrală poporală în trei acte; Toate aceste piese de teatru au fost prezentate, la începutul secolului XX, pe scenele satelor bănățene. Volumul cuprinde cele 18 piese de teatru, care erau, la rândul lor, publicate în perioada interbelică la Editura „Alexandru Anca" din Cluj.

„Piesele poporale" au fost preluate din broșurile fondurilor Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, iar un număr mai mic au fost găsite în unele biblioteci particulare din Banat. Comediile lui Nicolae Ţînţariu au o mare valoare istorică, culturală și literară, fiind printre primele piese scrise pe aceste meleaguri. Piesele lui au fost îndrăgite de un public larg din Banatul sârbesc, fiind puse în scenă și prezentate la spectacolele organizate de Căminele culturale din satele bănățene dar și în orașele din jur. Cu toate că a existat o mare dificultate în ceea ce privește pregătirea acestui material pentru tipar din cauza limbajului greoi şi a unui număr însemnat de greşeli ortografice, Mircea Măran a considerat că trebuie evitată o lecturare „completă" a textelor, „pentru a nu se pierde prea mult din autenticitatea şi originalitatea acestora, astfel că a recurs doar la corectarea acelor greşeli ortografice şi nu numai, care au fost prea grave pentru a le putea neglija" (Măran 2012: 4).

Primele piese de teatru au fost scrise la sfârșitul secolului al XIX-lea, însă Mircea Măran, în prefață la antologia de texte ale lui Nicolae Ţinţariu afirmă că primele două piese: „Amor modern" și „Nebunul", nu se află pe lista pieselor de teatru scrise de acest autor. Totuși, în primii ani ai secolului XX îi apar piesele „Otrava femeiască" și „Ileana Cosînzeana", prin care devine cunoscut în lumea literară bănățeană, mai ales cu desele puneri în scenă ale acestor două piese în Banat și Transilvania.

Nicolae Ţinţariu, în piesele sale, are o viziune realistă asupra societăţii româneşti din Banat, surprinsă într-un moment de criză evolutivă, reconstituind cu o bună intuiţie psihologia unei epoci şi chiar a unor categorii sufleteşti specifice rurale. Personajele lui sunt groteşti, caricaturi capricioase, bizare, care stârnesc râsul prin dimensiunea lor comic-extravagantă şi prin ridicolul lor absurd. Satul bănăţean şi mentalitatea specifică şi prezentă în lumea rurală bănăţeană este văzută cu un ochi de psiholog, iar tematica pieselor şi limbajul accesibil a făcut ca piesele lui Nicolae Ţinţariu să fie prezente pe scenele de teatru din satele bănăţene aproape jumătate de secol, până în perioada postbelică, când mai întâi începe să scadă numărul spectacolelor prezentate, ca după scurt timp să fie complet scoase din repertoriul teatral. Autorităţile comuniste, având o nouă atitudine faţă de rolul artei teatrale, au considerat că aceste piese nu conţin un „mesaj pozitiv", ci „un declamatorism vulgar şi gol" (Măran 2012: 11). Conform titlurilor pieselor lui de teatru, se poate remarca o influenţă a folclorului balcanic, dar şi o apropiere de clasicii români. În Banatul sârbesc există o oarecare „criză" în editarea şi scrierea pieselor de teatru, încât această carte este o adevărată comoară, privind completarea capitolului de istorie a dramaturgiei

[2] *Dreptatea* este o gazetă politică și literară, care a apărut zilnic la Timișoara (25 decembrie 1893/6 ianuarie 1894 – 31 decembrie 1897/12 ianuarie 1898), editată de dr. Cornel Diaconovici Loga. Aici sunt publicate poezii de George Coșbuc, traduceri din E.A. Poe, Zola, Maupassant, Molière, Dostoievski, etc.

[3] *Controla* este o publicație social-culturală care a apărut la Timișoara (31 marie 1895-29 decembrie 1904 și 25 decembrie 1905-13 ianuarie 1907/ 31 decembrie 1906), ca săptămânal, redactată de editorii și proprietarii săi I.V. Barcian, Em. Măglăușiu și Toma D. Cirovici.

de la noi, piesele incluse în acest volum fiind considerate cele mai vechi piese româneşti din Banatul sârbesc, respectiv primele piese în limba română scrise la noi.

Privind activitatea sa publicistică, acesta înființează revista „Steaua”, numită „foaie poporală și literară” (Măran 2012: 7), care a apărut un timp foarte scurt, între anii 1901 şi 1902 (11 numere, cinci numere se pot găsi în Biblioteca Academiei Române) fiind considerată prima revistă a românilor din Banatul sârbesc, a cărui editor, proprietar şi redactor era Nicolae Țințariu. Despre apariția revistei „Steaua” și despre cuprinsul acesteia care oferă „informaţii din Panciova şi împrejurimi, ştiri din lume, foiletoane, articole cu caracter educativ, proză și poezie” (Ibidem: 8) aflăm cel mai mult din săptămânalul „Controla” care apare la Timișoara, la care colaborează Nicolae Țințariu cu articole și ştiri din satele din apropierea orașului Panciova. În 1910 redactează revista „Familia” din Vladimirovaț (Petrovăsâla) a cărui proprietar a fost fratele său, Ioan Țințariu. Frații lui Nicolae au mai redactat câteva reviste, în perioada iunie-septembrie 1910 la Caransebeș, intitulată „Sentinela”[4], apoi revista de umor „Șoimul”, care la fel a avut o apariție scurtă de timp, desființată în 2012, redactorul fiind acuzat pentru publicarea articolelor care se referă la atitudinile autorităților maghiare față de populația română. Totuși, cea mai mare importanță din punct de vedere literare a avut-o revista „Familia”, supranumită „revistă de literatură, instruire, petrecere și umor”, mensuală, cu texte în proză și în versuri, cugetări, anecdote, proverbe, maxime, anecdote, etc.

Chiar dacă activitatea lui Nicolae Țințariu nu s-a desfășurat întegral în Banatul sârbesc, el a continuat să menţină relaţii strânse cu satul său natal, mai ales prin scrierile sale în ale cărui piese regăsim nu de puţine ori expresii bănăţene şi elemente din onomastica satului Vladmirovaț. Stabilindu-se în România, acesta a continuat să scrie piese de teatru pe care le-a publicat la Editura „Alexandru Anca” din Cluj. Nicolae Țințariu era considerat de românii bănăţeni „renumitul şi mult iubitul scriitorul nostru popular” (*Graiul românesc*, Panciova, nr. 30, 3.08.1924), iar piesele lui sunt prezentate pe scenele căminelor culturale din acea vreme, fiind „foarte acomodate pentru producţiuni şcolare şi poporale. Are o serie întreagă de piese uşoare cu conţinut instructiv şi moral scrise cu intenţia de a propaga mişcarea teatrală şi de a dezvolta gustul artistic al poporului nostru de la sate” (Măran 2012: 10).

3. OPERA LUI ALEXANDRU ȚINȚARIU

Volumul I al celuilalt frate, Alexandru Țințariu, *Mizeriile vieții,* cuprinde texte din folclor, amintiri și povestiri și este publicat la Editura Institutului Cultural al Românilor din Voivodina, în anul 2014. Acest volum aduce la suprafață unele date mai puțin cunoscute sau aproape necunoscute despre bogata activitate literar-publicistică de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în Banat. Aproape toate istoriile literare din Voivodina precum și unele cărți de critică literară vorbesc, în lipsa unor argumente mai clare, despre literatura română de pe aceste meleaguri, ea fiind „relativ tânără” și care datează din deceniul cinci al secolului trecut. Cartea de față vine cu date precise și cu dovezi sub formă de povestiri și texte de folclor literar bănățean, semnate de Alexandru Țințariu, scriitor, publicist și traducător din Petrovăsâla (Vladimirovaț), în care se demonstrează faptul că activitatea literară și publicistică la începutul secolul al XX-lea a fost destul de bogată, oamenii de condei de atunci publicând texte în foarte multe reviste şi gazete literare din Banatul sârbesc şi România. Opera lui Alexandru Ţinţariu, precum şi a fratelui său, Nicolae, nu constă atât în „valoarea ei literară, ci în special în valoarea ei istorică şi naţională, piesele sale uşoare, scrise pe gustul şi măsura ţăranului bănăţean, uşor accesibilă mentalităţii şi capacităţii de percepţie” (Măran 2012: 11) a acestora.

Alexandru Țințariu a fost publicist, prozator, dramaturg şi traducător, care nu a trăit toată viața în satul său natal, nici în satul Uzdin, de unde provenea familia mamei sale și de unde a moștenit talentul și iubirea față de cuvântul scris, ci o parte a vieții a trăit-o în orașul Panciova, iar mai apoi la Sibiu și

[4] *Sentinela* este o revistă populară cu apariție lunară la Caransebeș (20 iunie 1910-20 ianuarie 1911), editată de Ioan Țințariu (și proprietar), avându-i ca redactori responsabili pe Gheorghe Țințariu și pe Dim. Codreanu. Apare ca supliment la „Vocea Graniței” (Caransebeș, 5 iunie 1910-1 februarie 1911).

Timişoara. Dragostea faţă de oamenii în mijlocul cărora şi-a petrecut anii copilăriei, l-a determinat să aştearnă pe hârtie povestiri şi amintiri despre ei, idealizând viaţa de la sat şi moravurilor lor. Fiind un acerb lupător pentru ideea emancipării naţionale şi culturale a românilor din Monarhia Austro-Ungară, acesta a întâmpinat foarte multe greutăţi în libera sa exprimare literară, dar şi „din cauza dezbinării existente în cadrul comunităţii româneşti de acolo" (Măran, 2014: 12), deoarece unii intelectuali din acea vreme nu erau întotdeauna de părerea condeiului necruţător al lui Alexandru Ţinţariu. Scrierile sale, cu elemente din graiul bănăţean sunt autentice, foarte apropiate din punct de vedere tematic de viaţa şi mentalitatea ţăranului bănăţean, cu un surplus de regionalisme din graiul bănăţean, cu enunţuri simple şi cuvinte preluate din limba cotidiană şi presărate cu elemente de cultură şi tradiţie populară din satele bănăţene.

În volumul *Mizeriile vieţii,* numit după povestirea cu acelaşi nume, Mircea Măran a publicat cu atenţie materialul cules din mai multe biblioteci şi colecţii de arhivă, adunând la un loc textele (literare) lui Alexandru Ţinţariu publicate în revistele *Steaua*[5] (Panciova), *Revista ilustrată* (*Şoimul*)[6]*, Poporul român* (Arad)*, Familia* (Timişoara)*, Tribuna* (Arad), *Familia* (Petrovăsâla), etc. Ţinţariu publică foarte multe creaţii folclorice culese din localităţile din jurul Panciovei, în volumul de faţă, la capitolul dedicat folclorului regăsindu-se câteva poezii populare intitulate *Doine poporale din Banat*, *Descântece ale poporului* şi *Datini şi credinţe poporale*, ceea ce dovedeşte marea ataşare a scriitorului faţă de ţăranul român, arătând prin operele sale neajunsurile, moravurile societăţii de la sfârşitul secolului trecut precum şi inadaptarea lui la schimbările sociale accelerate din acea perioadă. Datinile, poveştile, poezia populară reprezintă şi o adevărată comoară literară. Cu ajutorul acestora se poate oricând reconstitui trecutul întunecat al poporului din satele noastre şi limba vorbită în Banat înainte cu mai mult de o sută de ani. Dat fiind faptul că o parte dintre textele culese de istoricul Mircea Măran au anumite influenţe dialectale, ne dăm seama de autenticitatea şi ineditul acestor poveşti, de tristeţiile şi mizeriile vieţii în care oamenii care luptă pe de o parte împotriva neîncrederii în intelectualii vremii din Panciova şi împrejurimi, iar pe de altă parte laudă contribuţia unor bănăţeni la lupta pentru menţinerea identităţii naţionale româneşti. Poezia populară reprezintă etapa iniţială a culturii unui neam ce se trezeşte la viaţă, find păstrătoarea limbii şi a obiceiurilor strămoşeşti. De aceea, Mircea Măran le-a pus în faţa tuturor celorlaltor povestiri intercalate între coperţile volumului de faţă, fiind conştient de preţioasa dimensiune pe care aceste versuri le au pentru cultura noastră românească.

Povestirile şi schiţele publicate mai întâi în reviste din Oradea, Budapesta, Arad, etc., iar ulterior piesele sale de teatru publicate la diferite edituri din Cluj, Arad şi Braşov prezintă un alt univers, decât cel din poeziile poporale. Anume, la începutul secolului al XX-lea se schimbă viziunea asupra lumii sub influenţa noilor descoperiri ştiinţifice, apare acum pozitivismul care e acum criticat, nu se mai fac clasificări pe „tipuri" şi categorii, ci se trece la studierea individualului, a trăirii individuale a vieţii, eliberate de normele şi etichetele tipologice şi categoriale. Această influenţă s-a resimţit în toate colţurile Europei şi se pare că a ajuns şi până la intelectualii noştri din Banat. În operele scriitorilor apare crâncena prezentare a vieţii, relismul dur, ţăranii cu tot felul de neajunsuri, nevoi, dorinţe neîmplinite, de la boli sociale, la boli fizice şi degradare morală. De aici şi titlul volumului *Mizeriile vieţii* care circumscrie mizeria clasei ţărăneşti, mizeria socială, mizeria morală. Autorul povestirilor, Alexandru Ţinţariu încearcă să ofere o altă viziune asupra lumii, presărată cu elementele de naturalism şi de un anume soi de realism folcloric, de o viziune naturalistă *avant la lettre* foarte des întâlnită în baladele populare balcanice, în special sârbeşti şi româneşti. La Ţinţariu, naturalismul serveşte, în povestirile sale, unor precepte moraliste ca şi multor altor contemporani ai săi din România, unde prezentarea crudă a tarelor sociale apare ca o lecţie de etică, anume omul trebuie să se ferească de vicii care pot să-l conducă la degradare fizică şi sufletească. Cu o morală a revoltei în cuget, eroii opun credinţei lor în demnitatea umană, o înţelegere superioară celei a fatalismul biologic. Ţinţariu evocă cu predilecţie omul din popor, pe cel din trecut

[5] Steaua, revistă populară de literatură, apare lunar la Panciova (Banatul Sârbesc), (1 martie 1901-15 februarie 1902), avându-l pe Nicolae Ţinţariu proprietar, redactor şi editor. Colaboratorii acestuia au fost Antoniu Popp, P. Turcu ş.a. În paginile revistei sunt publicate poezii de Vasile Alecsandri.

[6] *Şoimul,* revistă satirico-umoristică, apare lunar la Caransebeş (10 ianuarie -28 ianuarie/ 10 februarie 1911, două numere), redactată de Gheorghe Ţinţariu. Apare ca supliment al revistei „Vocea Graniţei" (Caransebeş, 5 iunie 1910-1 februarie 1911).

și mai mult pe cel din prezentul lui, o ființă cu instincte puternice, știind să-și croiască singur destinul sau zdrobindu-se de împrejurările vieții pe care el o trăiește. În povestirile sale țăranul este un om eroic: puternicele lui instincte sunt o formă de expansiune a vieții. Dacă citim titlurile povestirilor culese de Mircea Măran și publicate în volumul de față, descoperim adevărate mizerii ale țăranului bănățean și problemele cu care se confruntă în viața lui cotidiană: chinurile vieții, iluzii deșarte, singurătatea în lume, soarta amară a omului, vieți în flăcări și cenușă, jertfe ale iubirilor, țipătul de groază și moartea, leșinuri, osânde, nebunii, nervozitate, sinucideri, boli fiziologice și dușmănii… toate aceste fapte sunt redate clar, în povestiri fluente și în fraze presărate cu elemente din graiul bănățean. Alexandru Țințariu, prin înfățișarea reală a vieții, în povestirile sale presărate de un realism crud și obiectiv, la începutul secolului trecut a devenit unul dintre puținii oameni de condei care a intrat în publicistica și literatura română de la noi și din România.

Alexandrul Țințariu și-a publicat schițele sale în revista *Familia* din Timișoara și în ele se observă o influență a romantismului, principalele motive fiind Erosul și natura, nocturnul, oniricul și macabrul, fantezia și fantasticul, viața și moartea. Grație istoricului și cercetătorului Mircea Măran, cititorii din Voivodina pot citi operele acestor doi frați, oameni de condei cu dragoste în suflet față de regiunea în care s-au născut și unde au trăit o bună parte din viața lor. Aceste opere sunt dovada concretă că literatura de pe aceste meleaguri are rădăcini în vremuri mult mai îndepărtate decât se știa până acum.

Cea de-a treia carte care cuprinde operele dramatice ale lui Alexandru Țințariu a apărut în anul 2016 cu titlul „*Sfârșitul dușmăniei. Teatru, publicistică, postume*”, tot la editura Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina. Volumul doi al lui Alexandru Țințariu reprezintă „un izvor istoric de o deosebită importanță pentru cunoașterea identității, a modului de viață și de comportare a conaționalilor săi în primele decenii ale secolului lăsat în urmă.” (Măran 2016: 6). Volumul reia titlul unei nuvele ale sale, publicate în volumul I, fiind una dintre cele mai reușite povestiri, care se apropie tematic de nuvelele lui Delavrancea, însă de dimensiuni mai mici. Mircea Măran afirmă în prefața volumului că probabil este inspirată din întâmplări reale din viața satului Vladimirovț la începutul secolului al XIX-lea, iar din text vedem că este vorba de perioada primului război mondial, când un număr mare de tineri din satele bănățene și-au pierdut viața, luptând pentru un viitor mai bun. Volumul II al lui Alexandru Țințariu este împărțit în trei părți: teatru, publicistică și proză. Partea întâi cuprinde trei piese de teatru: „Sfârșitul dușmăniei”, „dramă poporală” într-un act, publicată în 1926, „Cea dintâi servitoare”, comedie într-un act, în trei ediții, publicată în 1909, 1922 și 1927, la Editura Alexandru Anca din Cluj, în ultima ediție purtând titlul schimbat în „Soacra domnului profesor”. Partea a doua a volumului cuprinde articole publicate în presa vremii, între anii 1909 și 1916, iar în partea a treia sunt incluse textele în proză ale lui Alexandru Țințariu, publicate postum în revista „Banatul Literar” din Caransebeș.

Textele din întreaga operă a lui Alexandru Țințariu sunt o frescă a societății bănățene la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, unde se descoperă viața grea a țăranului, cu suișurile și coborâșurile lui. Satul Petrovăsâla este lăudat precum un paradis unde scriitorul și-a trăit o parte a vieții lui, dar și un loc unde apar deprinderi rele ale locuitorilor satului său natal, care se pot întâlni și în rândurile țăranilor dar și ale intelectualilor de aici. Prin pana sa, Alexandru Țințariu a conturat mentalitatea și comportamentul țăranilor, cărora le-a dat viață în operele sale, astfel considerând că obiceiurile și ritualurile lor caracteristice pentru aceste ținuturi, se vor păstra pentru posteritate cel mai bine dacă sunt creionate cu grijă și publicate în presa vremii. În operele sale acesta a scos la iveală caracterul țăranului, dar și cele mai crâncene fapte ale sale, textele având pe lângă greutate și valoare artistică și un scop educativ, vrând astfel să „se inițieze o acțiune de combatere sistematică a [„deprinderilor rele”] în scopul emancipării satului bănățean, în situația în care civilizația umană intra cu pași grăbiți într-o nouă fază a dezvoltării sale, iar modul tradițional de viață nu mai putea urmări noile necesități și revendicări pe care le subînțelegea epoca marilor realizări în domeniul științei și tehnicii (Măran 2016: 8). Volumul cuprinde, pe lângă cele trei piese, publicistică și nuvele. Articolele publicate în primele două decenii ale secolului trecut în ziare și reviste au cu precădere valoare informativă, privind viața locuitorilor din ora-

șul Panciova și împrejurimi. Publicaţiile cu care a colaborat au fost *Albina*[7] (Viena, Pesta), *Ţara noastră* (Sibiu), *Lupta*[8] (Budapesta), *Tribuna* (Arad), *Poporul român*[9] (Budapesta, Arad), *Românul* (Arad) și *Familia*[10], care a apărut la Petrovasâla.

4. CONCLUZII

Prin activitatea publicistică și literară a celor doi frați, Alexandru și Nicolae Țințariu, precum și prin activitatea publicistică a celorlalți doi frați ai lor, vom putea demonstra că în Banatul sârbesc au existat, încă din secolul al XIX-lea, oameni de condei, care au contribuit la dezvoltarea mișcării literare în limba română din Banat (și nu numai), și prin a căror creație putem să aflăm modul de a scrie în limba română, precum și modul de a gândi, înainte cu mai bine de un secol în Banat. Chiar dacă operele lor nu au fost cunoscute și nici cercetate, fără să fi influențat la dezvoltarea literaturii din Banat, acestea reprezintă dovada unei societăți în deplină dezvoltare economică, iar Alexandru și Nicolae Țințariu, rămân oameni de cultură recunoscuți care „au contribuit considerabil la intensificarea activităţilor cultural--economice în acest sat [Petrovăsâla], înfiinţând o bancă, organizând serbări și alte manifestări culturale” (Măran 2012: 10).

Bibliografie

David, Ioan (2013). *Presa românească din Banat în secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea. Repere publicistice și filologice.* Oradea: Editura Universității din Oradea.

Măran, Mircea (2012). *Nicolae Țințariu (Ediție îngrijită de Mircea Măran),* Panciova: Editura Centrului Euroregional pentru Dezvoltarea Societăţii în Medii Multietnice „In Medias Res”.

Măran, Mircea (2014). *Mizeriile vieții. Folclor, amintiri, povestiri,* I. Zrenianin: Editura ICRV.

Măran, Mircea (2016). *Sfârșitul dușmăniei*. *Teatru, publicistică, postume.* II. Zrenianin: Editura ICRV.

Popović, Virginia (2016). *Opinii și reflecții. Studii asupra prozei românești din Voivodina.* Panciova: Editura Libertatea.

[7] Albina este o gazetă cu profil cultural și politic, apare de 2-3 ori pe săptămână, la Viena (27 martie 1866-iulie 1869), apoi la Pesta (16 iulie 1869 – 31 decembrie 1876), sub direcția lui G Popa, Iulian Grozăvescu și Vincențiu Babeșm editor fiind V. Grigorovitza. Sunt publicate poezii de Vasile Alecsandri, Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, etc. Articolul-program este semnat de frații Andrei, George, Anton și Alexandru Mocioni, sponsorii oficiali ai publicației. Gazeta nu este admisă în Transilvania, în prima parte a anului 1869 (David 1913: 288).

[8] *Lupta* este un cotidian politic, național, apare la Budapesta (24 decembrie 1906/6-ianuarie 1907-1/14 decembrie 1910), sub direcția lui Al Vaida-Voevod. Redactori și colaboratori sunt I. Maniu, L. Lemenyi, T. Mihai (proprietar), Aurel Novac, Șt. Ciceo Pop, G. Popovici, Al. Vaida-Voevod, G. Pleșoianu (redactor-responsabil), G. Bucurescu, Radu Timișianu. (David 2013: 314).

[9] *Poporul Român,* foaie politică, socială și economică, apare de 2-3 ori pe săptămână, la Budapesta (20 septembrie/ 3 octombrie1901-august 1911) și la Arad (13 august/31 iulie 1911-19 septembrie/ 2 octombrie 1914) cu întrerupere din ianuarie 1908 – decembrie 1909, sub redacția responsabilă a lui Dim. Birăuțiu (proprietar-editor).

[10] Revista *Familia* a apărut la Romanpetre (azi Vladimirovaț), între 15/28 martie-30 septembrie 1910. S-a tipărit la Oravița. Era proprietatea fratelui lui Alexandru și Nicolae Țințariu, care s-a numit Ioan (Ioniță) Ţinţariu și care a semnat cu pseudonimul „Dorin”. Au fost publicate doar 5 numere ale acestei publicații.

TWO WRITERS IN VOJVODINA: NICOLAE AND ALEXANDRU ȚINȚARIU

Summary

Literary historians and literary critics who researched Romanian literature from Vojvodina established the beginnings of Romanian literature in 1945, with the establishment of the weekly newspaper „Libertatea" and the Cultural magazine „Lumina" in 1947. These literary stories recorded only the appearance of the writers from the Țințariu family, Alexandru and Nicolae Țințariu, with some data about their journalistic and literary contributions through the press, but their texts were not published in separate volumes until a few years ago. Therefore, any literary historians nor critics did not pay attention to these works, simply because they were not collected. On the other hand, sketches, dramatic works, stories and their lyrics have never entered into any anthology in Vojvodina and weren't the objects of researches for literary historians and critics. In this paper we are going to analyze the axiological dimension of the most important works of our two writers, contained in the three books of literary prose, compiled by the historian Mircea Maran. Our intention is to investigate in what extent they will be able to put into the circuit the Romanian cultural values of Vojvodina. The aim of our research is to try to bring in light the literary values of works our two writers from Serbian Banat to prove that the literature of Vojvodina does not start in the fifth decade of the last century, but its origins must be sought in the early years of the twentieth century.

Keywords: Romanian literature from Vojvodina, Nicolae Ţinţariu, Alexandru Ţinţariu

Virginia Popović
Universitatea din Novi Sad, Serbia
Facultatea de Filozofie
popovic.virdjinija@ff.uns.ac.rs

UDK 821.133.1.09-31 Yourencar M.

Elisaveta Popovska

LA TENTATION DE L'ESSAI DANS LES CHRONIQUES FAMILIALES DE MARGUERITE YOURCENAR

Dans un entretien effectué en 1971, Marguerite Yourcenar se prononce sur le caractère générique de l'œuvre qu'elle écrit à cette époque – le premier volet de sa trilogie familiale *Le Labyrinthe du Monde*. Elle le qualifie en tant que « souvenirs qui ne sont pas très personnels, [...] situé(s) entre l'essai et le poème ou le roman. C'est peut-être plus près de l'essai ». Le recours aux résonances de l'essai dans ses chroniques familales se manifeste par des pauses narratives et intrusions métadiscursives en forme de commentaires, anecdotes et interventions gnomiques. Cette étude traite les « excursions » essayistiques qu'entreprend Marguerite Yourcenar à l'intérieur des trois volumes du *Labyrinthe du Monde* et lesquelles apportent ses réflexions concernant l'écologie, le progrès technologique, la commercialisation du tourisme... L'objectif est de montrer comment ces considérations reflètent la philosophie personnelle et l'horizon idéologique de l'écrivaine où l'humain rencontre l'universel dans un réseau complexe d'analogies et de correspondances.

Mots-clés : essai, chroniques familiales, écologie, mémoire, analogies.

En 2017 nous célébrions le 30e anniversaire de la mort de Marguerite Yourcenar, ce qui était l'occasion de nous rapeller l'impressionnant talent que possédait cette grande écrivaine contemporaine. La liste de ses mérites est longue ; l'un des plus importants pour l'essor de la littérature en langue française du 20e siècle était la contribution de Yourcenar au renouvellement du roman historique ainsi qu'à celui de l'écriture autobiographique. Le premier apport devient manifeste par la consécration mondiale de son roman *Mémoires d'Hadrien* et le deuxième par sa dernière œuvre, la trilogie familiale *Le Labyrinthe du Monde*.

1. UNE NOUVELLE FORME D'ÉCRITURE AUTOBIOGRAPHIQUE

Dans un entretien effectué en 1971 et publié pour la première fois en 1998, Marguerite Yourcenar se prononce sur le caractère générique de l'œuvre qu'elle écrit à cette époque – *Souvenirs Pieux*, le premier volet de la trilogie. Elle le qualifie en tant que « souvenirs qui ne sont pas très personnels, [...] situé(s) entre l'essai et le poème ou le roman. C'est peut-être plus près de l'essai » (*Un entretien inédit* 1998 :45). L'intention de Yourcenar de se référer aux souvenirs des autres et de pratiquer l'amalgame générique dans sa dernière œuvre, annonce son projet d'écrire une forme de récit personnel qui serait à contre-courant des modèles classiques de l'écriture autobiographique. De même, dans l'Avant-propos rédigé par elle-même des *Œuvres romanesques* éditées dans la collection de la Pléiade en 1991, Yourcenar se lance dans une nouvelle qualification générique des *Souvenirs Pieux,* cette fois-ci apparentés au deuxième volet *Archives du Nord,* et les désigne en tant que « chroniques familiales et partiellement autobiographiques » (Yourcenar 1982 : IX). On voit bien que dans cette désignation l'accent est plutôt mis sur le terme de chronique qui, par définition, se rattache à l'approche historique dans le traitement des événements du passé tandis que l'approche autobiographique reste partielle et sporadique. De la sorte, Yourcenar nous renvoie au procédé qu'elle pratiquait dans l'écriture de sa trilogie : elle voulait davantage se plonger dans la reconstruction de l'histoire de sa famille que de donner le récit de sa propre vie, encore moins de sa vie privée. Elle y parvient par la mise en œuvre de différents procédés

de distanciation entre le « je » de l'énonciation et le « moi » de l'énoncé. Ainsi, vu que *Souvenirs Pieux* commencent par le récit de la naissance de l'écrivaine, on est tenté de croire que ce texte respecterait la tradition du genre autobiographique ; cependant, le lecteur se sent dès le début « défamiliarisé » de la procédure usuelle, il se trouve dans une sorte de rupture entre ce qu'il attend d'un récit autobiographique et ce qu'il lit dans le texte – Yourcenar se désigne soi-même à la troisième personne en disant : « l'être que j'appelle moi, cet enfant du sexe féminin, la nouvelle-née... » (Yourcenar 1974 : 33). Quelques pages plus loin, il devient plus clair pourquoi Yourcenar insiste sur cette distanciation entre « elle » en tant qu'auteur/narrateur/sujet de l'énonciation et « elle » en tant que personnage/sujet de l'énoncé – la scène de la naissance aussitôt quittée ne lui sert que de tremplin pour remonter le temps vers le passé et aller le plus loin possible dans la reconstruction de sa lignée maternelle d'origine belge. Le deuxième volume *Archives du Nord* prend la direction inverse dans l'exploration de l'ascendance, cette fois-ci, du côté paternel – le texte commence par l'évocation de la nuit des temps, reconstruit la lignée paternelle française, de ses représentants les plus éloignés dans le temps à ceux qui sont les plus proches, pour arriver au père et à cette même scène de la naissance de la petite Marguerite qui termine le deuxième volume et constitue le point de rencontre entre les trois livres. Pour ceux qui s'attendent à ce que Yourcenar raconte finalement sa vie dans le troisième volume *Quoi ? L'Éternité*, il n'en est rien : le récit s'occupe plutôt de la vie du père depuis la naissance de l'enfant, les informations sur sa vie sociale et ses relations avec sa famille et ses amantes priment sur celles de l'évolution intellectuelle, émotionnelle et sensuelle de sa fille. Après l'évocation de la vie que le foyer mène sous la Grande guerre, le récit finit et quitte la fille Marguerite au moment où elle est à l'âge de quinze ans. Il faut mentionner que ce dernier volet est resté inachevé à cause de la mort de l'auteure ; mais, selon les aveux que Yourcenar, de son chevet de malade, a fait à l'éditeur qui devait s'occuper de la publication de ce texte au cas où la mort l'empêcherait de le terminer, elle n'avait pas grand-chose à y ajouter.

1.1. Dépersonnalisation et amalgame générique

Selon Simone Proust, il ne s'agit pas pour Marguerite Yourcenar de rechercher dans cette trilogie son identité, ce qui est essentiel pour tout écrivain d'autobiographie, mais au contraire de se défaire de son moi. Cette « volonté de dépersonnalisation », toujours selon Proust, est inspirée par la pensée bouddhiste qui, à cette période de vieillesse et de bilans pour Yourcenar, exerçait sur elle une influence considérable (Proust 2001 : 14). Les chroniques familiales sont « l'expression d'une adhésion au point fort de la doctrine bouddhiste, notamment de la dénonciation du « je », mais aussi de la recherche de la perte de Soi dans le grand Tout, qui est le but recherché » (Ibid. : 17).

Sun Ah Park définit *Le Labyrinthe du Monde* comme une sorte de mélange entre l'écriture romanesque et l'écriture historique au sein duquel se profile une nouvelle forme d'écriture autobiographique, tout à fait moderne, qui se déprend du culte du moi (Park 1998 : 143). La narratrice dans cette œuvre adopte « une attitude d'historienne en maîtrisant les opérations romanesques autant que possible » parce qu'elle veut y présenter plutôt « une histoire de moi qui montre comment la petite Marguerite est incrustée dans ses ancêtres disparus » (Ibid. : 143,146). Dans ce procédé Yourcenar incline du côté de la soi-disant "novelle histoire" ou l'école des Annales qui ne se contente pas de la simple reconstruction des évènements politiques à partir des documents historiques, mais englobe toute la vie humaine ; cela correspond à l'intention de Yourcenar d'embrasser par ces chroniques l'histoire universelle de l'humanité à travers l'évocation de l'histoire d'une famille. La parenté entre Yourcenar et les nouveaux historiens s'établit sur plusieurs points - l'écrivaine inculque sa subjectivité romanesque dans l'objectivité historique : 1. par l'expression de ses propres émotions quant aux personnages et évènements, d'où le ton tragique, dramatique, comique dans l'évocation de ceux-ci ; 2. par le recours à une imagination historique qui ressemble à la doctrine du « possibilisme » des nouveaux historiens, ce qui veut dire remplir les trous de l'histoire par les suppositions qui se tiendraient au plus près du possible et du probable qu'avancent les hypothèses historiques ; 3. par la pratique du commentaire de nature réflexive et de caractère « poin-

tilliste » (Ibid. : 154). Donc, cette réflexivité ne s'étend pas sur toute la matière narrative mais prend la forme de haltes dans la narration ou d'intrusions métadiscursives qu'on retrouve parsemées dans le texte et qui frappent souvent par leurs résonnances gnomiques.

2. LA TENTATION DE L'ESSAI

Le caractère non-narratif, ou plutôt discursif, du commentaire l'apparente à l'essai, tous les deux étant genres de la « littérature d'idée ». On peut même dire que l'essai représente une forme développée du commentaire, dont la réflexivité quitte progressivement la pensée personnelle et s'ouvre davantage au philosophique et à l'universel. Jean-Marcel Paquette attribue à l'essai, outre le caractère réflexif de son discours, un sujet qui s'exprime sur un très large éventail de la culture, « où l'univers est présenté comme le point d'appui de la pensée réflexive en vue de l'attribution d'un certain sens au monde » (Paquette 1998 : 99-100). Cela nous ramène à la première définition générique que Yourcenar a donnée en 1971 à propos des *Souvenirs Pieux* - un texte situé entre l'essai et le poème ou le roman, étant plus près de l'essai. Ce double registre générique est confirmé par le fréquent recours de Yourcenar, au sein des chroniques familiales, aux résonnances de l'essai qui puisent leur vitalité dans le large contexte culturel ; tout cela, bien sûr, grâce à l'érudition très ample de l'écrivaine et à son éveil permanent face aux différentes manifestations de la vie et du monde. Rien de ce qui touche à la vie de l'homme dans le monde, à partir des phénomènes naturels jusqu'aux plus hautes productions de l'esprit (l'art et les sciences) n'est exclu des considérations essayistiques de Yourcenar. Aucun événement ou phénomène n'est jugé trop banal ou trop privé d'intérêt pour qu'il ne serve pas de sujet à propos duquel on peut disserter. On rencontre dans *Le Labyrinthe du Monde* maintes allusions explicites ou implicites aux réflexions de Yourcenar concernant l'écologie, le suicide, l'homosexualité, le progrès technologique, l'art, les lectures, la commercialisation du tourisme, le Temps, la Mémoire...

2.1. Engagement écologique par procédé essayistique

Notre étude examinera les passages de la trilogie qui prennent l'aspect de commentaire, ou plutôt d'essai, et dans lesquels Yourcenar exprime son souci pour l'environnement. L'engagement écologique de l'écrivaine est l'un des plus évidents aussi bien dans ses écrits que dans son propre exemple ; Yourcenar a choisi une vie au plus près de la nature, loin des grandes agglomérations urbaines, à l'extrême nord des États-Unis, en État de Maine, dans une maison en bois, où l'on ne regarde pas de télévision et où l'on pétrit le pain à la main. Ses revendications écologiques de même que sa révolte contre les effets néfastes du progrès technologique se rangent dans la lignée de son héritage bouddhiste et de sa vision de l'univers comme un grand Tout ; toute perturbation de l'ordre naturel dans lequel chaque élément possède une égale importance entraîne un déséquilibre dans la position de l'homme dans ce grand Tout. Que l'homme devienne maître de l'univers par l'assujettissement de la nature n'est qu'un faux-semblant ; ce qui se donne pour une domination actuelle, progressivement se transforme en état de subalternance, dépendance et dégradation, menaçant l'avenir de l'homme.

Dans tous les trois volumes du *Labyrinthe du Monde,* Yourcenar revient à ces thèmes et à des mots très durs contre l'industrialisation effrénée qui provoque des dégâts en forme de destruction des paysages naturels, de pollution de l'air et des eaux, de disparition des espèces végétales et animales. Elle critique la course frénétique de l'homme cherchant des sources d'énergie à tout prix, tuant ainsi par degrés la nature ; elle s'indigne contre la consommation démesurée, la surpopulation et contre tout excès dans toute activité humaine. Les considérations avec lesquelles Yourcenar problématise ces phénomènes dans le tissu du texte de la trilogie prennent la forme de petits discours où la parole est donnée à Yourcenar essayiste. Le point de départ pour ses envolés vers l'essai est toujours un événement concret qui s'inscrit dans la trame narrative de l'histoire. Dans *Souvenirs Pieux*, c'est la visite de l'écrivaine d'un domaine appartenant à la famille de sa mère au moment de la démolition de celui-là ; dans *Archives du*

Nord, c'est le moment de la naissance de la petite Marguerite ; dans *Quoi ? L'Éternité* c'est l'engouement du père Michel pour les voitures, un moyen de transport récemment inventé à cette époque, et dans lequel Michel appréciait surtout cette promesse d'asservir la vitesse au profit de l'homme. Dans tous les trois livres, ces réflexions procèdent par l'établissement des analogies qui prennent des directions différentes pour chaque cas respectif. Dans le premier volume, les analogies se dressent vers le passé ; dans le deuxième volume, les analogies sont orientées vers le futur ; et dans le troisième volume, elles s'étendent sur le présent. C'est comme si Yourcenar voulait que ces comparaisons suivent la direction chronologique de la narration respectivement dans chaque livre: dans *Souvenirs Pieux* vers le passé dans l'évocation de la lignée maternelle, dans *Archives du Nord* vers le futur dans l'évocation de la lignée paternelle, dans *Quoi ? L'Éternité* vers le présent qui est, en effet, cet intervalle dans lequel s'écoule la vie de la narratrice.

Dans *Souvenirs Pieux*, Yourcenar évoque le domaine et le château de Flémalle qui appartenaient à ses aïeux belges. Yourcenar imagine, ou plutôt rêve, l'entourage, le jardin, l'intérieur et les habitants du château à partir d'une lithographie extraite du volume des *Délices du pays de Liège* de 1718 qu'elle a héritée de sa mère. Lors de son séjour en Belgique en 1956, le souvenir de cette gravure restée en sa possession l'a fait souhaiter voir Flémalle. Pour atteindre le domaine, Yourcenar doit passer par des paysages gris qui témoignent de l'impact néfaste de l'industrie lourde sur la nature et, une fois venue sur l'emplacement, retrouve que l'immeuble venait d'être démoli et vendu. Elle se révolte contre l'excès de l'urbanisation car elle sait que le beau jardin de la lithographie sera transformé en parking et regrette « non pas la fin d'une maison et des quinconces d'un jardin, mais celle de la terre, tuée par l'industrie comme par les effets d'une guerre d'attrition, la mort de l'eau et de l'air aussi pollués à Flémalle qu'à Pittsburgh, Sydney et Tokyo » (Yourcenar 1974 : 96). Cette constatation est le point de départ pour toute une série de comparaisons entre les actions condamnables de l'homme moderne et les actes naïfs des habitants de l'ancien village qui, eux-aussi, «avaient par ignorance souillé la terre et abusé d'elle, mais l'absence d'une technique perfectionnée les avait empêchés d'aller très loin dans cette voie » (Ibidem.). Yourcenar s'indigne contre la pollution de l'eau en disant que les anciens villageois « avaient jeté aussi à la rivière le contenu de leurs pots de chambre et les carcasses du bétail qu'ils assommaient eux-mêmes », mais « ils ne déversaient pas des tonnes de sous-produits nocifs ou même mortels » (Ibid. : 96-97) comme cela est fait par l'homme moderne ; Yourcenar proteste contre l'extermination des bêtes et des plantes, en admettant que les anciens « avaient à l'excès tué des bêtes sauvages et abattu des arbres ; [mais] ces déprédations n'étaient rien auprès des nôtres, qui avons créé un monde où les animaux ne pourront plus vivre » (Ibid. : 97) ; Yourcenar ressent de la répugnance pour la nourriture de mauvaise qualité que nous mangeons aujourd'hui – elle sait que dans les temps anciens, les gens manquaient de nourriture en temps de disette et s'en bourraient en temps d'abondance, mais « ils ne se sustentaient pas d'aliments dénaturés à l'intérieur desquels circulent d'insidieux poisons » (Ibidem.) ; l'abus de l'énergie atomique qui est l'invention du 20e siècle exaspère Yourcenar car les anciens « subissaient périodiquement les violences de l'invasion, [mais] ils ne vivaient pas sous la perpétuelle menace atomique » (Ibidem.) ; Yourcenar désapprouve la profusion dans toute chose, la production excessive aussi bien que la consommation démesurée – selon elle, les anciens « perdaient un tragique pourcentage d'enfants en bas âge, mais une sorte d'équilibre se maintenait entre le milieu naturel et la population humaine ; ils ne pâtissaient pas d'un pullulement qui produit les guerres totales, déclasse l'individu et pourrit l'espèce » (Ibidem.). Les anciens ont été soumis aux forces de la nature, mais « ils ne l'étaient pas encore au cycle de la production forcenée et de la consommation imbécile » (Ibidem.). Yourcenar est consciente qu'a commencé « l'ère du soupçon » quant aux bienfaits du progrès : « Il y a cinquante ou trente ans à peine, ce passage d'une existence précaire des bêtes des champs à une existence d'insectes s'agitant dans leur termitière semblait à tous un progrès incontestable. Nous commençons aujourd'hui à penser autrement » (Ibidem.). Elle reconnait que « la décision d'utiliser à fond certaines substances carburantes a, au cours des deux derniers siècles, lancé l'homme sur une voie irréversible en mettant à son service des sources d'énergie dont son avidité et sa violence ont bientôt abusé » (Ibid. : 98). Le charbon et le pétrole ont changé leur statut d'adjuvants du progrès en celui d'ennemis de l'homme et ont transformé l'aventure

humaine « en course effrénée de cavaliers de l'Apocalypse ». En voyant à quel point les charbonnages ont défiguré le pays de sa mère, c'est à Yourcenar de constater que « Flémalle, jadis un des "délices du pays de Liège", m'offrait ce jour-là un échantillon de nos erreurs d'apprentis sorciers » (Ibid. : 99).

Ces mêmes résonnances écologiques, nous les retrouvons à la fin du deuxième volume *Archives du Nord*. Celui-ci s'achève par un gros plan sur l'enfant d'environ six semaines qui, après la mort de la mère, vient d'arriver à la propriété paternelle de Mont Noir, aux environs de Lille, en France. La contemplation de cette petite créature en laquelle Yourcenar reconnait une ancienneté de l'âme, incite la narratrice à se lancer dans une sorte de méditation sur les malheurs que la civilisation humaine devrait subir au cours du 20e siècle. Elle énumère, sur un ton prophétique, toutes les catastrophes dont la petite sera témoin. En constatant que « les temps qu'elle vivra seront les pires de l'histoire » (Yourcenar : 366), Yourcenar évoque la multitude de guerres et de conflits que va connaître le 20e siècle. Elle critique de nouveau la prolifération incontrôlée des produits de l'activité humaine, ce qui deviendra une forme moderne de torture : « La torture qu'on croyait reléguée dans un pittoresque Moyen Age, redeviendra une réalité : la pullulation de l'humanité dévalorisera l'homme » (Ibid. : 367). Ainsi, la cible de l'attaque de Yourcenar sont les moyens de communication massifs qui, se trouvant au service d'intérêts plus ou moins camouflés, « déverseront sur le monde, avec des visions et des bruits fantômes, un opium du peuple plus insidieux qu'aucune religion n'a jamais été accusée d'en répandre » (Ibidem.). Les nouvelles sociétés se croyant libres dispenseront aux peuples « du pain et des jeux » en forme de « nourritures de plus en plus frelatées et des divertissements de plus en plus grégaires » (Ibidem.). Cette critique de Yourcenar s'adresse non seulement aux sociétés modernes, mais aussi à l'homme moderne qui se contente de se nourrir et de se divertir et ne plus se soucier à plus long terme concernant le destin de la vie individuelle ou collective. Le pullulement même dans les divertissements, amène Yourcenar à fustiger les nouvelles formes de tourisme, de plus en plus faciles et de plus en plus commercialisées – les nouveaux touristes, « pèlerins du plaisir », grâce à l'asservissement de la vitesse qui annule les distances, affluent dans les sites culturels, pour des motifs aussi superficiels que leurs connaissances culturelles, y jettent leurs déchets et menacent les monuments. De la sorte, nous avons « un Panthéon qui s'effrite et qu'on se propose de mettre sous verre, une cathédrale de Strasbourg corrodée, une Giralda sous un ciel qui n'est pas si bleu, une Venise pourrie par les résidus chimiques » (Ibidem.). Nous retrouvons la même lamentation de Yourcenar sur le destin des plantes et des animaux qu'on tuera à des fins lucratifs (c'est surtout le cas des éléphants et des baleines) : « Des centaines d'espèces animales qui avaient réussi à survivre depuis la jeunesse du monde seront en quelques années anéanties pour des motifs de lucre et de brutalité ; l'homme arrachera ses propres poumons, les grandes forêts vertes » (Ibidem.). Yourcenar prévoit pour cette petite fille en berceau la grande pollution qui marque le 20e siècle : « L'eau, l'air, et la protectrice couche d'ozone, prodiges quasi uniques qui ont permis la vie sur la terre, seront souillés et gaspillés » (Ibidem.). La responsabilité pour cet état ne revient qu'à l'homme, à sa sottise, sa violence et son avidité – nous dit Marguerite Yourcenar. Cette deuxième excursion dans la sphère de l'essai écologique, Yourcenar la termine presque de façon sentencieuse, en dénonçant une nouvelle fois cette vérité devenue générale – le pouvoir dont s'est doté l'homme grâce au progrès s'est définitivement tourné contre lui au cours du 20e siècle : « L'homme a fait de tout temps quelque bien et beaucoup de mal ; les moyens d'action mécaniques et chimiques qu'il s'est récemment donnés, et la progression quasi géométrique de leurs effets ont rendu ce mal irréversible ; d'autre part, des erreurs et des crimes négligeables tant que l'humanité n'était sur la terre qu'une espèce comme une autre, sont devenus mortels depuis que l'homme, pris de folie, se croit tout puissant » (Ibid. : 368).

Dans le troisième volume *Quoi ? L'Éternité* Marguerite Yourcenar reprend ses anathèmes contre le développement technologique et l'industrialisation incontrôlés. Le point de départ en est l'engouement de son père Michel pour la mécanique, plus précisément pour l'automobile. Pour nous faire sentir à quel point ce nouveau moyen de transport exerçait une fascination sur l'homme au tournant du siècle, Yourcenar recourt à l'analogie avec un grand contemporain de son père – Marcel Proust : « Nous ne sommes qu'à sept ou huit ans de l'époque où le jeune Proust pleurait des larmes d'enthousiasme en voyant son premier avion s'élever dans le ciel de Balbec » (Yourcenar 1988 : 30). Mais, tout en consta-

tant que ce triomphalisme était à l'époque une chose normale pour les esprits ouverts, elle ne tarde pas à nous rappeler combien cet enthousiasme était myope : « Nous avons vu depuis tant de nouveau triomphes technologiques qui n'ont en rien changé l'homme, et pas toujours dans le bon sens la condition humaine, que ces enthousiasmes aujourd'hui ont un arrière-goût amer » (Ibidem.). Michel, qui adore son Daimler, trouvait très bornés tous ceux qui ne croyaient pas en l'automobile en tant que moyen de transport de l'avenir. Yourcenar constate que Proust et son père n'étaient pas moins de basse vue car ils ne prévoyaient pas les choses à long terme : « C'est l'erreur de tous de songer aux satisfactions du présent et aux profits de demain, jamais à l'après-demain ou à l'après-siècle » (Ibidem.). Marcel Proust n'avait pas prévu « la mort tombant du ciel », c'est-à-dire les bombes que les avions jetteraient sur Dresde et Hiroshima de même que Michel le père n'avait pas prévu les dégâts produits par les voitures, les nombreux morts et blessés en les accidents de la route comme s'il s'agissait d'une guerre, «les gaz lâchés par les moteurs polluant les poumons, délitant la pierre et tuant les arbres, l'asservissement du monde aux puissances du pétrole, l'océan souillé par les forages et les mortelles marées noires » (Ibid. : 30-31). Comme dans les deux premiers volumes, nous y retrouvons la même indignation de Yourcenar devant « les désastres que provoque la circulation automobile et la frénésie de l'homme cherchant à tout prix des sources d'énergie, enlaidissant les paysages et polluant l'air et les eaux de l'océan » (Proust 2001 : 30). Ni Marcel se promenant en Normandie avec Albertine, ni Michel faisant la vitesse sur les pavés du Nord, ne prévoyaient que cette abolition de la distance et ce progrès de la circulation dévasteraient les beaux arbres au bord des routes de France, supplantant la liberté de voyager par des routes peu fréquentées par « la claustrophobique rigueur » de l'autoroute qu'on ne peut quitter qu'à des endroits autorisés. Dans cette nouvelle conjoncture, la pollution de la nature va de pair avec l'automatisation de l'homme qui finit par ressembler aux machines qu'il a créés, à ces trains qui n'ont ni la liberté ni la capacité de rouler hors des rails.

3. VERS UNE CONCLUSION

Selon Roland Barthes, l'essai en tant que genre et pratique discursive repose essentiellement sur des « croisements », c'est-à-dire des recoupements thématiques à l'intérieur d'un processus de ruptures, de dérives, de « zigzags » (Glaudes 1999 : 125). L'utilisation des procédés essaystiques de la part de Yourcenar à l'intérieur de ses chroniques familiales répond idéalement à cette définition. Elle recoupe son texte par les mêmes reprises thématiques, rompt de temps en temps la trame narrative de son récit par des considérations qui reflètent sa philosophie personnelle et son horizon idéologique. Tous ces dérives se font écho les uns aux autres et permettent une lecture constellative non seulement de la trilogie, mais de toute œuvre de Yourcenar, y compris ses propres essais dont elle a publié plusieurs recueils. En effet, Marguerite Yourcenar était non seulement une grande romancière mais aussi un essayiste qui pratiquait dès le début de sa carrière ce genre hybride et complexe, à l'entrecroisement de plusieurs types de discours, correspondant à « un mode de pensée situé quelque part entre la philosophie et la littérature, l'art et la science, qui maintient les antinomies de l'imagination et de la raison, de la spontanéité et de la discipline dans un état de tension féconde » (Kauffmann 1988 : 70). Yourcenar pratique avant tout le type d'« essai-diagnostic» qui se place dans une « perspective universelle » et développe « la rhétorique du constat » (Glaudes 1999 : 35). Dans les discours essayistiques dont Yourcenar parsème sa trilogie *Le Labyrinthe du Monde*, elle réconcilie la poésie et la critique, l'expression de soi et l'expression de la société, les exigences esthétiques et l'encyclopédisme du savoir (Ibid. : 90). Les passages que nous avons évoqués et qui représentent le souci yourcenarien pour l'environnement, pourraient passer pour de véritables morceaux d'essyistique engagée où l'humain rencontre l'universel dans un réseau complexe d'analogies et de correspondances.

Bibliographie

Glaudes, Pierre et Louette, Jean-François (1999). *L'Essai*. coll. Contoures littéraires. Paris : Hachette.
Kauffmann, R. Lane (1988). La voie diagonale de l'essai : une méthode sans méthode. *Diogène* 143, 68-93.
Paquette, Jean-Marcel (1997). L'autre genre : La forme de l'essai dans *Mémoires d'Hadrien*. *Bulletin de la Société Internationale d'études Yourcenariennes 18*, 99-107.
Park, Sun Ah (1998). Écriture romanesque et écriture historique dans *Le Labyrinthe du Monde* de Marguerite Yourcenar. *Bulletin de la Société Internationale d'études Yourcenariennes 19*, 143-155.
Proust, Simone (2001). *Quoi ? L'Éternité* de Marguerite Yourcenar. coll. Foliothèque. Paris : Gallimard.
Sperti, Valeria (1999). *Écriture et Mémoire.* Le Labyrinthe du Monde *de Marguerite Yourcenar*. Napoli : Liguoiri Editore.
Un entretien inédit avec Marguerite Yourcenar (1998). *Bulletin de la Société Internationale d'études Yourcenariennes 19*, 17-48.
Yourcenar, Marguerite (1974). *Souvenirs Pieux*. coll. Folio. Paris : Gallimard.
Yourcenar, Marguerite (1977). *Archives du Nord*. coll. Folio. Paris : Gallimard.
Yourcenar, Marguerite (1982). *Oeuvres romanesques*. Bibliothèque de la Pléaide. Paris : Gallimard.
Yourcenar, Marguerite (1988). *Quoi ? L'Éternité*. coll. Folio. Paris : Gallimard.

ПРЕДИЗВИКОТ НА ЕСЕЈОТ ВО СЕМЕЈНИТЕ ХРОНИКИ НА МАРГЕРИТ ЈУРСЕНАР

Резиме

На повеќе наврати, и со посредство на разновидни паратекстуални информации, Маргерит Јурсенар настојува да даде жанровска дефиниција на нејзината семејна трилогија насловена како *Лавиринтот на светот*. Таа ги означува истите како „делумно автобиографски", конструирани главно врз основа на спомените на други лица, и ситуирани помеѓу есејот и романот. Ваквиот жанровски амалгам присутен во нејзините семејни хроники јасно укажува на револуционерниот концепт на Јурсенар да создаде една нова форма на автобиографско писмо преку трансгресија и надминување на неговите традиционални форми. За таа цел, Јурсенар во рамките на *Лавиринтот на светот* користи најразлични постапки на дистанцирање помеѓу „јас" на исказот и „јас" на искажувањето, меѓу кои и честото прибегнување кон резонанците на есејот. Есеистичката постапка е најочигледна во случите на наративни паузи и метадискурзивни упади кои добиваат форма на коментари, евокација на анегдоти, записи на мудри мисли. Нејзините семејни хроники обилуваат со директни и индиректни алузии на размислувањата на Јурсенар во врска со најразновидните проблематики од областа на екологијата, уметноста, самоубиството, хомосексуалноста, патувањата, прочитаните книги, техничкиот прогрес... Оваа студија ги анализира есеистичките упади во кои Јурсенар ги изнесува своите еколошки погледи во врска со нејзината современост, односно со времето во кое ги пишува хрониките, а тоа се седумдесеттите и осумдесеттите години на 20 век. Преку употребата на постапката на аналогија, Јурсенар, во трите дела на семејните хроники, ги искажува своите погледи во однос на загаденоста на природата, исцрпувањето и злоупотребата на природните горива и енергенси, пренаселеноста, непланската урбанизација, неумерената конзумација и лошиот квалитет на храната, комерцијализацијата на туризмот, сообраќајниот метеж... Анализираните делови укажуваат на грижата на Јурсенар за животната средина, така што со право може да се каже дека таа создава една ангажирана есеистика која, во вид на ехо, провејува низ целокупното нејзино творештво.

Клучни зборови: есеј, екологија, автобиографски писмо, семејни хроники, аналогија.

Elisaveta Popovska
Université « Sts. Cyrille et Méthode »,
République de Macédoine
Faculté de philologie « Blaže Koneski »
Skopje
elisapopovska@yahoo.com

UDK 821.163.41.09 Albahari D.
81'38

Sara Ralić

ULOGA METALEPSE U ZBIRCI PRIČA *OPIS SMRTI* DAVIDA ALBAHARIJA

U središtu rada je analiza pripovedačkih postupaka i statusa pripovedača u zbirci priča *Opis smrti* Davida Albaharija čija je proza prepoznatljiva po autopoetičkim iskazima. Ovakvi iskazi proizilaze iz Albaharijevog specifičnog odnosa prema jeziku koji ga navodi na sumnju u mogućnost sklada između jezika i stvarnosti koju bi jezik trebao da odražava. Pripovedač polazi od jezika da bi, igrajući se s formom, dostigao suštinu. Međutim, svestan nemoći jezika, pripovedač ne traga za suštinom stvarnosti, već za suštinom pripovedanja. Ovo postiže ispitivanjem forme, odnosno, brisanjem granica između različitih dijegeza, i uopšteno, između priče i metapriče. Upravo upotrebom metalepse, koja označava specifično ukrštanje različitih dijegetičkih nivoa, postižu se mnogobrojni efekti, od kojih je najznačajniji ukrštanje književne i egzistencijalne ravni. Rezultati analize pokazuju takođe da Albaharijevo pripovedanje funkcioniše, zahvaljujući metalepsi, kao određeni modus znanja, čime ono ostvaruje svoju suštinsku funkciju.

Ključne reči: pripovedanje, autopoetika, metalepsa, metaproza, dijegeza

1. UVOD

U ovom radu izučavaćemo, iz naratološke perspektive, ulogu metalepse u zbirci priča *Opis smrti* Davida Albaharija iz 1982. godine, nagrađenoj Andrićevom nagradom. Prema Ženetu, koji prvi preuzima pojam metalepse iz retorike i prenosi ga u naratologiju, metalepsa nastaje prilikom prelaska pripovedača iz ekstradijegeze u dijegezu priče (Genette 1972: 244). Prema naratološkom rečniku, metalepsa se takođe definiše kao: „Upad u dijegezu bića koje pripada drugoj dijegezi; mešanje dva odvojena dijegetička nivoa. Ako ekstradijegetički pripovedač, na primer, iznenada stupi u svet pripovedanih situacija i događaja, onda imamo slučaj metalepse." (Prins 2011: 102). Uopšteno govoreći, o metalepsi je veoma malo pisano, a kad je u pitanju Albaharijeva književnost, gotovo nimalo, iako studije o njegovoj prozi ne manjkaju[1]. Uprkos brojnim radovima koji konstatuju da je Albaharijeva poetika obeležena autopoetičkim iskazima (Pantić 1987, Damjanov 1990, Jerkov 1992), smatramo da je neophodno pojasniti kojim narativnim tehnikama Albahari spaja svet u kojem se pripoveda sa svetom o kojem se pripoveda i osvetliti motiv i efekat takvih postupaka. Ovaj cilj ćemo pokušati ostvariti kroz analizu metalepse u navedenoj zbirci koju odlikuju određene osobine uobičajene za Albaharijeve priče, nasuprot njegovim romanima. Često se, naime, govori o dvema fazama Albaharijevog stvaralaštva (Pantić 2003). S jedne strane se govori o Albaharijevom delu pre odlaska u Kanadu, kao i o Albahariju kao pripovedaču i piscu kratkih priča, a s druge strane, o Albahariju kao romansijeru čiji su romani, pisani tokom boravka u Kanadi, obeleženi temama imigracije, izgnanastva, i identiteta[2]. Božović (2005: 29) razlikuje Albaharijevu epohu „porodičnog vremena" i epohu „istorijskog vremena". Naravno, nije reč o različitom, niti suprotnom karakteru stvaralaštva pre i posle odlaska u Kanadu, već pre o postepenom preobražaju koji se, pre svega, odnosi na uvođenje „velikih" tema u njegovu književnost, odnosno istorijsko-političkih

[1] I kad je reč o njegovoj poetici, a posebno kad je reč o jevrejskom pitanju, imagološkim aspektima njegove proze i istorijskoj traumi. Videti, na primer, Pantić (2003, 2015) i Božović (2005).

[2] Treba napomenuti da je pitanje identita, kao i pitanje sećanja i vremena, u stvari, u srži njegove celokupne proze.

tema. Ovakva tematika u potpunosti izostaje u pričama objavljenim u knjizi *Opis smrti*. Pisac ove knjige je pisac kratkih priča koji prati postmodernistički književni obrazac[3], čije pisanje odlikuje određena poetika sažetosti, i pre svega, poetička osvešćenost. Smatramo da posebnost Albaharijeve proze treba pripisati posebnosti Albaharijevog jezika, ili preciznije, posebnosti njegovog pristupa jeziku, pri čemu je rezultat tog pristupa specifično preklapanje književne i egzistencijalne ravni: „Ispitivati krajnosti forme znači ispitivati krajnosti svoga bića“ (Albahari 1997: 45). Ovo jedinstveno ukrštanje Albahari postiže, prevashodno, upotrebom metalepse.

2. POETIČKA OSVEŠĆENOST

Poznato je da se, kao što navodi Damjanov (2004: 19), „kritička dimenzija postmoderne srpske proze može sagledati u jasnijem svetlu ako se dovede u vezu s njenom ključnom intencijom, a to je – inverzija, prevazilaženje, pa i konačno napuštanje *logocentrizma*[4] na svim fundamentalnim nivoima teksta“. Što se tiče logocentrizma, njegovo napuštanje proizilazi iz postmodernističkog izjednačavanja stvarnosti sa haosom, što objašnjava nepostojanje koherentne, jedinstvene slike sveta u književnosti, kao i nepostojanje granica između stvarnosti i fikcije, te granica između prostora pripovedanja i prostora fikcije. Što se, pak, tiče, „prevazilaženja“, upravo je ono ključna reč kad je u pitanju razumevanje Albaharijeve poetike. Naime, prevazilaženje samog sebe, odnosno prevazilaženje onoga što je upravo napisano se, zapravo, postiže prevazilaženjem forme. Potraga za novom formom, kao odlika postmodernističke književnosti, i, konkretno, Albaharijeve književnosti, podrazumeva traganje za celovitošću kroz fragmentarnost, ali i kroz novo, drugačije kombinovanje već poznatih, starih elemenata. Postupak prevazilaženja forme unosi u književnost kritičku i samokritičku dimenziju. Prva podrazmeva uvođenje raznih neknjiževnih oblasti u književnost, ali i uvođenje upravo književnih razmatranja, čime se dotičemo druge, samokritičke dimenzije. Književnost u književnosti ili književnost o književnosti nije ništa drugo do metaprozni diskurs, metanarativni komentar ili, kako to još naziva Damjanov, (*ibid.*) „trag teorijsko-jezičkog u umetničko-jezičkom“, čije izuzetno veliko prisustvo nimalo ne iznenađuje u Albaharijevoj prozi, imajući u vidu njegovu „visokorazvijenu literarnu samosvest“[5] (*ibid.*: 20). Kao što beleži Pantić u predgovoru *Izabranih priča* (2015: 10), Albahari je zainteresovan „za ispitivanje izražajne (ne)moći jezika i pronalaženje književne forme odgovarajuće njegovoj vrsti imaginacije i viđenja sveta“. Sam Albahari (1997: 42) u eseju *Prepisivanje sveta* to formuliše na sledeći način: „Književnost je igra, svest o postojanju tela književnosti, svest o granicama jezika, svest o nemogućnosti preciznog opštenja. Književnost je forma.“ Možemo reći da su upravo ovo dva elementa, jezik i forma, čiju harmoniju u odnosu prema stvarnosti Albahari traži i koji ga motivišu da piše.

2.1. Nemoć jezika

Albahari beleži da mu je za moto njegove prve knjige priča *Porodično vreme* (1973) poslužila izreka iz Talmuda koja glasi „Podučavaj svoj jezik da govori: Ne znam“ (Albahari 2005: 11). Izvesnu filozofiju jezika koju razvija, sam izražava na sledeći način: „Jezik je konačan dok je svet beskonačan, a književnost se služi jezikom, a zapravo želi da prikaže svet“ (Albahari i Pantić 2005: 15). Iz ovako formulisane problematike može se zaključiti da je Albaharijeva poetička osvešćenost pre svega obeležena sumnjom. Nemoć jezika znači i nemoć pripovedanja. Drugim rečima, sumnja u moć jezika jeste sumnja u moć pripovedanja. Reč je, dakle, o paradoksu, jer svaka priča u zbirci *Opis smrti* pokazuje da pisac upotrebljava jezik da bi izrazio sumnju u upotrebu jezika. U stvari, traganje za formom proističe iz jezičke problematike. Pošto je jezik ograničen, pošto je njegov potencijal nezadovoljavajući, a pošto je

[3] Sam Albahari će, kao i mnogi drugi, izjaviti da je „postmodernizam definitivno postao istorija“ (Albahari 2005: 14).

[4] Podvukao autor.

[5] Određeni biografski podaci dodatno mogu da objasne ovu Albaharijevu samosvest, a to je njegova prevodilačka aktivnost, pa samim tim i njegovo poznavanje književno-teorijskih postmodernih obrazaca. Reč je upravo o prevodima postmodernističkih autora kao što je, na primer, Džon Bart.

pisac primoran da se njime služi, pisac je i primoran da istražuje formu ne bi li nadoknadio nedostatak jezika. Ovo i objašnjava stalno prisustvo pomenutog „teorijsko-jezičkog u umetničko-jezičkom". Zbog toga će i Jerkov (1992: 35) doći do zaključka da je za Albaharija samo pripovedanje u podređenom položaju u odnosu na istraživanje književnih postupaka koje ima apsolutni primat.

Ovakva književnost ne samo da je nemimetička, ona ne ide dalje od „obrisa". Ona razotkriva samo identitet strukture koja teži identitetu stvarnog, ali na identitetu strukture se i zaustavlja. U direktnoj vezi sa pomenutim zaustavljanjem jeste i sažetost: „Sažetost je jedan od malobrojnih načina da sačuvam jezik od trošenja, a kratka priča je doista znak našeg vremena [...], roman se čita zbog potvrde uvida u strukturu sveta, a kratka priča se čita da bi se spoznali bar obrisi te strukture. Kratka priča je prosvetljenje; roman je obrazovanje. Ukratko, zagovaram sažetost, ali ne zbog toga da bih napadao rasplinutost. Neophodno je i jedno i drugo. Dakle, prvo blesak uvida, potom ravnomerna svetlost dugotrajnog razumevanja." (Albahari i Pantić 2005).

Blesak uvida se svakako odnosi i na ono što Pantić (1987: 162) naziva „simbolizacijom svakodnevnog" ili „oneobičavanjem običnog" (*ibid*.: 163). Albaharijeve priče se bave svakodnevnicom, rutinama porodice čiji članovi se provlače kroz gotovo sve priče, monotonijom života u gradu, pa čak i u stanu, razgovorom između članova porodice, kao što nam to otkrivaju i sami likovi priče: *Takve razgovore vodimo, šta drugo da radimo? Dani su beskrajni, dugački (čini mi se da sam to već rekao) kao godine* (*Vlaga*, str. 49), ili razgovorom jednog člana porodice, majke, sa predmetima: *Onda dotaknu kuhinjski sto, štednjak: Kako ste? Pitala je. Šta radite? I znali smo da se ne obraća nama.* (*Mama*, str. 14), jednom rečju ove priče se bave neatraktivnim temama, neuobičajenim upravo zbog svoje običnosti. U priči *Nedovršeni rukopis*, pripovedač-pisac eksplicitno i navodi teme kojima se bavi u okviru poetičkih preispitivanja kojima se podvrgava:

(1) *ako je svakodnevni život upravo onakav kakvim ga prikazujem: jednolično ponavljanje, beskrajne šetnje po strogo utvrđenoj stazi, redovne satnice, uvek isti odgovori, nikada „da", umesto „ne", grohotan smeh majke tačno u četiri posle podne, ako je, dakle, sve to tako, gde je moja greška ? Da li uopšte grešim ?* (*Nedovršeni rukopis*, str. 69)

Tema koja preovlađuje je problem pripovedanja, problem pisanja. U pitanju je, dakle, pisanje o pisanju, priča o priči. Ipak, pogrešno je govoriti o svim ovim temama kao o ravnopravnim. One, naime, ne pripadaju istom narativnom nivou, te se ne mogu posmatrati kroz istu prizmu. Teme pripovedanja upravo i pripadaju metanarativnom svetu, svetu pripovedanja, dok sve prethodno pomenute teme, teme iz i o svakodnevnom životu[6] su teme sveta priče kao takve, teme koje, u kontekstu fikcije, pretenduju da slikaju stvarnost. Upravo metalepsa nudi objašnjenje za koegzistenciju ova dva sveta u okviru jedne priče. Pre nego što se posvetimo metalepsi, treba naglasiti da ono što čini ovu zbirku priča koherentnom, jeste isticanje nemoći jezika i, sledstveno, kao što to primećuje i Damjanov (1990: 35), rad na formi. Albaharija interesuje jezik kao takav, a mnogo manje slikanje stvarnosti putem jezika, i samim tim dostizanje suštine ili smisla te stvarnosti. Naprotiv, upravo dovođenje u pitanje stvarnosti, a nikako ne dostizanje njene suštine, jeste ono na šta svest o nemoći jezika navodi Albaharija. Naravno, nemoć jezika prati čitavo Albaharijevo stvaralaštvo, i ostaje, uprkos promeni tematike u kasnijim ostvarenjima, „trajno ishodište ovog autora", kao što beleži Vladušić (2007: 112) povodom romana *Mamac*.

2.2. Tišina: drama pisanja je drama postojanja

Tišina, zaustavljanje, obrisi, nesigurnost, sumnja, sve su to pojmovi kojima se često označava Albaharijeva proza i koji su ključne reči njegove poetike. Ono što je interesantno jeste da ovakva objašnjenja sam pripovedač donosi u okviru svoje (meta)proze[7] kada govori o sopstvenoj priči koja:

---

[6] Ove teme nisu novina u Albaharijevim pričama. Zbirka *Opis smrti* upućuje, kroz niz autoreferencijalnih mesta, na prethodne Albaharijeve priče. Navedimo samo jednu direktnu referencu: *Ponekad, naravno, poželim* (...) *da potanko objasnim ono što mi nije pošlo za rukom u prvoj knjizi: da pružim uverljivost svojim likovima* (...)*, da pružim, tako, uverljivost samom sebi,* (...)*, da, rečju, opišem sebe* (...). (*Nedovršeni rukopis*, str. 70)

[7] Albahari ovakva objašnjenja donosi i u sklopu svoje esejističke proze. Videti, na primer, *Prepisivanje sveta* (1997).

(2) *Razvija se po svojim unutrašnjim zakonima, u skladu sa vlastitim sumnjama. Moglo bi se reći da su sumnje njen osnovni modus postojanja, u isto vreme uzrok i posledica. Pred vama je samo pokušaj prikazavanja te priče, pri čemu su, kao i pri slikanju bilo kakvog karaktera, greške neminovne. Priča, ovakva kakva je, samo je privid. Njena suština nije poznata piscu.* (*Antonio koji donosi smrt*, str. 85)

Nepouzdanost reči i sumnja u komunikaciju su iskazani na najrazličitije načine. Jezik je izvor nesporazuma. Nesporazum može biti posledica nerazumevanja „slikovitog" smisla – kako to sam lik[8] kaže u priči *Neke stvari nećemo nikad doznati* – određenih ustaljenih izraza:

(3) *Ruben Rubenović podiže drhtavi prst prema Danielu Atijasu: Ti čak i ne znaš šta je Mišna, mladiću! Znaš li? - On zna gde je đavo nogu podigao, reče majka, i gde se okliznuo. - Bože sačuvaj, reče Ruben Rubenović, Mišna nema nikakve veze sa đavolima. - Nema ni on, reče majka, samo sam se slikovito izrazila. - Kako? - Slikovito, viknu majka.* (*Neke stvari nećemo nikad doznati*, str. 115)

Majka oseća potrebu da doda komentar o „slikovitosti" onoga što je izgovorila, a takav komentar je, u stvari, jedna vrsta metadiskursivnog komentara. Albahari vešto koristi potencijal ovakvih izraza[9] u okviru dijaloga između likova, ne bi li naglasio neizvesnost u pogledu ostvarivanja istinske komunikacije. Upravo iz tog razloga priča *Reči su nešto drugo* započinje scenom završetka telefonskog razgovora u kojem devojka saznaje da je ostavljena. Njen dijalog sa majkom glasi:

(4) *Kako ti je to rekao? Upita majka. - U dve rečenice, odgovorila je devojka. - Mogao je i u jednoj, reče majka.* (...) *Reči ti ga neće vratiti, rekla je, zato ne želim da slušam reči. Pričaj mi nešto drugo. Devojka odmahnu glavom. Nije stvar u tome, htela je da kaže. Tišina je jača od bilo koje reči, reče majka.* (...) *Nisi me razumela, reče devojka, uopšte me nisi razumela. Ali znala je da je sada bilo kasno.* (*Reči su nešto drugo*, str. 138-139)

Svojevrsna tišina, nedorečenost, bezrazložnost komunikacije i nemogućnost njenog ostvarivanja proizilaze iz ovog dijaloga: *uopšte me nisi razumela*, kaže devojka koja nije ni izgovorila to što bi se trebalo eventualno razumeti. Prevlast tišine, neizrecivost, kao i napetost koja proizilazi iz saznanja da je tišina *jača od bilo koje reči* nisu ništa drugo do elementi autopoetičkog iskaza koji je sad iskazan „književno", odnosno u okviru intradijegeze. Autopoetički iskazi se nalaze, dakle, u svakoj priči, na različitim nivoima priče, bilo kroz iskaze likova, bilo kroz iskaze pripovedača. Izrečena kroz iskaze likova, poetika pisanja se utapa u poetiku „stvarnosti", pa metaprozna dimenzija gubi naizgled svoju karakteristiku izraženu prefiksom „meta". Ipak, još češće je sumnja u moć jezika i u moć pripovedanja eksplicitno iskazana od strane pripovedača, kao što smo naveli i u primeru (2), u okviru brojnih metanarativnih komentara koji imaju za cilj da naglase nepostojanje mogućnosti da čitalac iščita pravi smisao poruke. Priča *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima*, započinje sledećim redovima:

(5) *Redovi koji će uslediti, stranice koje sada ne mogu da predvidim, događaji, šumovi, zbivanja, mesto: sve je to pokušaj. Reči kojima ću se služiti, rečenice koje ću slagati, pitanja, iskazi: sve je nepouzdano, ništa ne vodi sigurnom cilju, ništa ne poseduje čvrstinu nepobitnog. Ono što ću opisati: vama je nepoznato; vi nikada nećete doznati ono što sam želeo da kažem. Priča koju ćete pročitati: samo je vaša[10]. Između vašeg pročitavanja i moje namere leže beskrajni ponori nerazumevanja i izolovanosti ljudske jedinke. Jedina neizvesnost, nit za koju ćemo se, snagom davljenika, hvatati i vi i ja, jeste interpunkcija, smisao zareza, nužnost tačke. Mogao bih i nje*

[8] Pripovedač-pisac će pribeći ovakvom istom komentaru u priči *Esej* kada okružen „lešinama buba-švaba" kaže: *U ustima sam nosio – da se slikovito izrazim – opor ukus smrti*. (str. 38).

[9] Frazemi su zbog svoje semantičke kompleksnosti i izraženog kulturološkog bogatstva pogodni za igre rečima. Oni su i mogući izvor nesporazuma upravo zbog semantičkih slojeva koji ih odlikuju, odnosno zbog velikog potencijala dvostruke interpretacije. Dovoljno je da u određenom kontekstu literalno značenje jedne komponente, kao što je ovde slučaj sa komponentom „đavo", bude aktivirano, pa da čitav izraz izgubi svoju „slikovitost". O efektima upotrebe frazeoloških izraza u književnosti smo se bavili, između ostalog, u Ralić (2015).

[10] Opet možemo uočiti paralelu između Albaharijevih proznih autopoetičkih iskaza i njegovih esejističkih autopoetičkih iskaza: „Kad drugi čita moje delo, ono više nije moje" (1997: 44).

da vas lišim, ali: kome bih onda govorio? Nemoćan sam: zato što su reči nemoćne: Ne razumete me: zato što suviše precizno razumete: Vi i ja vodimo dijalog koji ni vama ni meni ništa ne kazuje. (str. 102)

Nemoć pripovedača proizilazi, dakle, iz nemoći jezika. Jezikom se ne može izraziti svet priče. Zbog ove nesposobnosti, pripovedač ima stalnu potrebu da bude prisutan, da komentariše napisano ili ono što će tek biti napisano, da u jednom započetom pripovedanju u okviru sveta priče oslobodi prostor za svet pripovedača. Priča *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima* je specifična jer na njenom početku stoji svet pripovedača, a funkcija postojanja tog sveta nije ništa drugo do izražavanje sumnje u mogućnost postojanja sveta priče. *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima* zaista predstavlja samo pokušaj opisa, a početak te priče jeste pokušaj započinjanja priče. Takav početak ujedno i stavlja u prvi plan ulogu čitaoca, njegovu saradnju, njegovo koautorstvo gotovo, što je inače postmodernistička odlika. Drugim rečima, čitaocu se daje do znanja da će pročitati ono što on sam želi da pročita. Pokušaj priče se sastoji u pokušaju opisa smrti, ali taj pokušaj je utoliko problematičniji što se jedan lik (otac) suprotstavlja nameri drugog lika (svoga sina, ali i pripovedača) da pokuša da opiše smrt trećeg lika, još uvek živog „bolesnika", možda i „samrtnika", pita se i pisac-pripovedač jednim znakom pitanja u zagradi: *Otac uzaludno pokušava da nagovori bolesnika (samrtnika?) da uzme parče pomorandže.* (str. 103). U ovakvoj prozi ništa nije izvesno, pisac piše u neizvesnosti, ne znajući šta će se dogoditi u sledećem paragrafu: *Priča u kojoj se sve ovo dešava je plod piščeve mašte. U ovom trenutku: ona nas može povesti u desetine različitih nastavaka. Da li ćemo moći da je obuzdamo? Kojim putem namerava da krene?* (*Antonio koji donosi smrt*, str. 85). Pripovedač nije nadmoćan, niti superioran, ili bar ne zloupotrebljava ovakvu poziciju, već on strahuje za ishod svoje priče, predviđa nezadovoljstvo svog čitaoca. To znači da je u pitanju proza koja nije samo samosvesna, već koja je i svesna svojih recepcijskih (ne)mogućnosti. Bojazan za nezadovoljstvo čitaoca, pripovedač iskazuje u nekoliko priča:

(6) *7. Ili samo ponovo prepričavam istu priču, dovodim sebe u opasnost da čitalac odustane već posle nekoliko pročitanih redova, dovodim priču u opasnost da više ne bude priča, da ne živi svoj tek započeti život ?* (...)

12. Predvidljiv je kraj ove priče: niko više nije zainteresovan za njene poslednje redove. (*Nedovršeni rukopis*, str. 69-72)

Čini se da upravo pisanje o pisanju ima za cilj da izrazi nemogućnost komunikacije. Ne radi se samo o „stilskim vežbama", ne radi se o eksperimentu radi eksperimenta. Sveprisutna metanarativna dimenzija ima svoju svrhu. Stalno iskušavanje, stalno samopropitivanje se manifestuje kroz različite narativne strategije koje vrlo iscrpno nabraja Damjanov (1990: 36-37): „paralelni pripovedački tokovi, autorski komentari, poricanje ili dovođenje u pitanje iskaza, nedovršenost rečenice, negiranje ili dovođenje u sumnju slike ili zbivanja, ponavljanja koja menjaju smisao, promena pripovedačke perspektive, poremećen odnos autor-junak-događaj ili tekst-stvarnost-fikcija, digresije razne, skretanje priče u nevažno, fragmentizacija i labava povezanost pojedinih sekvenci". Mi ćemo se posebno pozabaviti odnosom autor-junak-događaj ili tekst-stvarnost-fikcija.

3. ALBAHARIJEVO PRIPOVEDANJE

Albahari „gradi paralelne stvarnosti: priča koju pripovedač pokušava da ispriča i priča koju stvarno priča (po pravilima mimezisa, navodno)" (Kordić 1998: 42). Međutim, suprotno onome što bi se očekivalo, priča koju pripovedač priča u suštini je ona koju pokušava da ispriča. Priča koju „stvarno" priča je uvek data samo u obrisima, ona je sporedna. Albahari, u stvari, naglašava razliku između pisanja i onoga što se piše. Naime, kao što ćemo videti u §3.2., segmentacija teksta priče *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima*, odnosno analiza ekstradijegeze, dijegeze i metadijegeze pokazuje da metapriča preovlađuje. Stvarnost priče je podređena stvarnosti pripovedanja. Dijegeza priče se svodi na nekoliko dijaloga. Ostatak je metapriča koja u stvari predstavlja Albaharijev fokus inte-

resovanja, kao što sam beleži u eseju *Prepisivanje sveta* (1997: 45): „Zanima me ono što prethodi priči, trenutak u kojem priča nastaje (...) Zanima me nemoć jezika da to kaže, da pronađe dovoljnu preciznost da to izrazi. Napisati, ipak, takvu priču (ako je to priča?) znači iznova uveravati sebe u moć postojanja."

3.1. Metalepsa: stvarnost pripovedanja i stvarnost priče

Albahari govori o pisanju u svim pričama, pa i u onima koje bismo mogli okarakterisati kao fantastičnim. U pričama *Godzila, morsko čudovište* i *Esej*, on se služi fantastičnim elementima kako bi pisao o pisanju koje se, kao i sam život, sastoji iz objašnjivog i neobjašnjivog:

(7) *I tada sam, u tom trenutku, (nadam se da me možete zamisliti: prilepljenog uza zid, raširenih ali nemoćnih ruku, kako tonem pravo u vilice jedne tako tradicionalne bube[11]), pomislio na iscrpenost postojećih umetničkih formi.* (...) *Postalo mi je jasno da u takvoj situaciji – pod pretpostavkom, naravno, da se ona odigrava u jednoj pripoveci ili noveli (roman bi bio rasplinut) – meni preostaju samo dve mogućnosti. Prva: da preživim. Druga: da ne preživim. Ako bi se pisac – i dalje zamišljamo da sam ja junak njegove pripovesti – odlučio za prvu mogućnost, za njom bi sledio nešto širi izbor mogućnosti prilikom opisivanja mog spasenja.* (*Esej*, str. 35-36)

Osim što opet možemo prepoznati istovetnost Albaharijevog stava i stava pripovedača kad je u pitanju „rasplinutost" romana naspram jezgrovitosti pripovetke, možemo prevashodno primetiti da su Albaharijevi junaci književno-teorijski potkovani, ili, u najmanju ruku, da vole da promišljaju književnost. U ovom slučaju, reč je o junaku-pripovedaču koji govori o piscu u trećem licu. Međutim, čitalac se lako može uveriti da junak-pripovedač zapravo govori o samom sebi. On je, dakle, ujedno i pisac o kojem govori u trećem licu. Ovo je jasno uprkos zbunjujućoj digresiji – a to je opet još samo jedna igra – u kojoj se obraća čitaocu, te u prvom licu množine, kako i dolikuje izraziti saradnju sa čitaocem, čak poziv na saučesništvo (*i dalje zamišljamo*), podseća da je pripovedač junak piščeve pripovesti. Kao i u drugim pričama, pripovedač razmišlja o mogućim ishodima svoje priče: smrt ili preživljavanje junaka-pripovedača. Ovo svakako ne predstavlja nikakvu novinu u književnosti[12], ali ono što je vrlo specifično jeste činjenica da su u Albaharijevim pričama dovedeni u pitanje ne samo redovi koji slede, kao, na primer, u: *Očigledno je da priča o Godzili, morskom čudovištu, uzima za nas neželjeni tok. Ako nastavimo, dovodimo sebe u opasnost da se nađemo u ulozi tumača nekih naprednih ideja.* (*Godzila, morsko čudovište*, str. 98), već i redovi koje čitamo u datom trenutku, odnosno „upravo", pa tako u priči *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima*, postupci jednog od likova priče, oca, odnosno preciznije rečeno, postupci pripovedača-pisca u pogledu lika oca, izazivaju ono što je Kordić (1998: 42-43) nazvao „kratkim spojem[13] između teksta i sveta":

(8) *Sledeći postupci moje majke skoro da su se mogli naslutiti* (…). *Međutim, postupci mog oca, koji će uslediti odmah pošto budem otkucao dvotačku, izmiču vašem i mom naslućivanju, i iznova nas uveravaju u mukotrpnost našeg zajedničkog poduhvata: otac se, naime oslobađa majčinog zagrljaja, prelazi preko sobe i upućuje se – kome? – meni. Iako je njegov govor tih a njegove rečenice zamršene i nedovršene, shvatam da mi nudi nekakvu nagodbu, da (u stvari) insistira na tome da usvojim njegov zahtev, ističući kao nepobitnu činjenicu da je on moj* roditelj[14]*, te da sam dužan da mu ukažem bar neko poštovanje.* (str. 107-108)

[11] Ovakav tip uputstva u vidu filmske tehnike za praćenje scene kroz oko kamere pripovedač daje čitaocu i u priči *Mama.*

[12] Tako su u romanu *Štefica cvek u raljama života* (1981) D. Ugrešić prisutni dvoje protagonista koji vladaju svako na svom narativnom prostoru, pripovedač-pisac koji piše priču o Štefici Cvek i sama Štefica Cvek, koja je fiktivni lik pripovedača-pisca-glavnog lika, ali i junakinja – naravno, opet fiktivna, ali u stvarnost lika čitalac nikad ne sumnja – u priči koju pisac upravo osmišljava. U tom romanu, pripovedač-pisac promišlja o mogućim raspletima. Roman, dakle, raspravlja o veštini pravljenja romana i o mogućnostima recepcije takvog romana. Samim tim, i u ovom romanu i u Albaharijevim pričama, reč je o demistifikaciji pisanja.

[13] Zanimljivo je da se istim pojmom ("short circuit", odnosno "court-circuit") služe i Mekhejl (1987: 213) i Ženet (2004: 14) kako bi objasnili princip funkcionisanja metalepse.

[14] Podvukao autor.

Kao i u primeru (7), gde nije kao takav eksplicitno naveden, „zajednički poduhvat" je onaj koji vezuje pripovedača-pisca i čitaoca. Postavlja se pitanje: kome se obraća otac? Svakako „meni", kao liku, dakle sinu, ali obraća se i pripovedačkom „ja", pri čemu dolazi do kratkog spoja, jer celokupni potencijal ovog pripovedača-pisca-lika je iskorišćen na istom narativnom nivou. Ukrštanje dveju paralelnih stvarnosti, stvarnosti teksta i stvarnosti sveta, predstavlja metalepsu, u ovom slučaju, metalepsu i čitaoca i autora, a čin kojim književni lik stupa u komunikaciju sa pripovedačem, i utiče na njega, jeste jedna njena podvrsta, odnosno antimetalepsa. U Albaharijevim pričama, sam tekst otkriva svoju fikcijsku suštinu, umesto da, kao što to nalaže „ugovor o fikciji" ("contrat fictionnel", Genette 2004: 23) koji vezuje čitaoca i pripovedača[15], negira fiktivni karakter fikcije. Ovakvim „intruzijama autora" ("les intrusions d'auteur"), kako je to nazvao još Blen (1958: 179-321), pripovedač, dakle, obelodanjuje konvencije fikcije, navodno napušta svoj nadmoćni status stvaraoca kako bi se približio čitaocu, te ga naveo, na taj način, da pristupi kritičkom čitanju.

Vrlo je važno razlikovati priču u priči koja je istovremeno priča o priči od priče u priči koja to nije. Ovaj drugi slučaj je vrlo čest u književnosti, bilo da je reč o prozi ili drami[16]. Ipak, takav tip teksta se veoma razlikuje od Albaharijeve proze. Naime, ono što ih razlikuje jeste granica između dve stvarnosti. U prozi pisanoj prema principu „kutija u kutiji" jasno su omeđena dva fiktivna prostora. Ipak, određene reminescencije, aluzije i „slučajne" sličnosti između ova dva prostora su ono što ih povezuje, a time se uostalom i opravdava motiv postojanja priče u priči. Albaharijeva priča u priči se od navedenog razlikuje po tome što se ovi fiktivni prostori preklapaju.

Prema Ženetu, metalepsa ne nastaje samo prilikom prelaska pripovedača iz ekstradijegeze u dijegezu, već i prilikom prelaska likova iz dijegeze u metadijegezu, i obrnuto (Genette 1972: 244). Budući da je Albaharijeva priča gotovo uvek priča o pokušaju priče, razumljivo je zašto je pojam metadijegeze značajan za naš rad. Metadijegeza označava svet sekundarne pripovesti, dakle priču unutar primarne priče, odnosno dijegeze. U slučaju postojanja metadijegeze, dijegeza je ekstradijegetična u odnosu na nju. Drugim rečima, svaka fikcija je metadijegetična u odnosu na drugu fikciju čiji je ona deo (Genette 2004: 116), a metalepsa nastaje prilikom svakog stapanja dva dijegetička nivoa. Ženet objašnjava da je metalepsa, u stvari, manipulacija kauzalnog odnosa koji ujedinjuje autora sa njegovim delom. Ovakav postupak se zove metalepsa autora ("métalepse de l'auteur", Genette 2004: 14). Za razliku od metalepse autora, u okviru koje se autor koji se pretvara da samo prepričava određenu radnju odjednom pretvara da u istoj i učestvuje, metalepsa čitaoca ("métalepse du lecteur") se postiže tako što se autor pretvara da u radnju uvodi i čitaoca (*ibid*.: 24) čime ga povezuje sa činom naracije. Kao što i sam Ženet (*ibid*.: 24-25) podseća, metalepsa čitaoca je fikcija za sebe kojoj čitalac, kome je dodeljena nemoguća uloga, ne može ukazati poverenje. Ovakva fikcija u fikciji je dakle fantastične prirode, bez mogućnosti poštovanja takozvanog ugovora o fikciji.

Za metalepsu autora je tipično pripovedanje u prvom licu, iako ne i jedino moguće. Pantić primećuje da su biografski elementi često polazna tačka Albaharijevih priča i da on „najčešće ispoveda onu vrstu ja-pripovedanja koja proizvodi varku posredovanja detalja autobiografje, identifikaciju bezimenog pripovedača i samog pisca, sasvim precizno, autofikciju" (2015: 20). Albaharijev pripovedač, kao samosvesni pripovedač, najčešće pripoveda u prvom licu[17]. Uprkos tome, možemo govoriti o ekstradijegetičkom pripovedaču, jer „pripovedač primarne pripovesti uvek je ekstradijegetički" (Prins 2011: 46), ali ne sistematski i o heterodijegetičkom pripovedaču. Albaharijev pripovedač je pisac, i to pisac priče koju čitamo (heterodijegetički pripovedač), a i njen lik (homodijegetički pripovedač). Ove dve uloge, pisac i pisac-svedok, odnosno učesnik u radnji (ako o radnji možemo govoriti) nisu uvek simultano zastupljene. Vrlo često je prelaz suptilan, ili čak zamagljen. Ovakav pripovedač, u skladu sa navedenim ulogama, a bez obzira na pripovedanje u prvom licu, čas je, dakle, heterodijegetički (uloga pripovedača, ali ne i

[15] Jasno je da je ovaj „ugovor" neophodan, iako nijedna strana u njega ne veruje, kao što na to podseća i sam Ženet: "De ce contrat nul n'est dupe" (*ibid*.).

[16] Navedimo kao primer samo roman *Kovači lažnog novca* (1925) u kojem A. Žid primenjuje tehniku "mise en abyme", zatim dramu *Hamlet* V. Šekspira, kao i dramu *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja* (1965) I. Brešana.

[17] Jedina priča iz ove zbirke napisana u trećem licu jeste priča *Reči su nešto drugo*.

lika), čas homodijegetički (uloga i pripovedača i lika). Status pripovedača se, dakle, menja u zavisnosti od toga da li je ili ne on prisutan i kao lik priče (Genette 1972: 252). U Albaharijevom slučaju, kada se tokom priče pripovedač javi kao homodijegetički pripovedač, bez obzira na to da li je na početku priče delovalo da je pripovedač heterodijegetički, priču možemo okarakterisati kao priču homodijegetičkog statusa, jer je jedno pojavljivanje dovoljno da celokupna priča bude tako određena u retrospekciji. Uopšteno gledano, Albaharijevo pripovedanje u zbirci *Opis smrti* varira između tri od četiri moguća statusa pripovedača, koji, dakle, mogu biti ekstradijegetičko-heterodijegetički, ekstradijegetičko-homodijegetički, intradijegetičko-heterodijegetički i intradijegetičko-homodijegetički status.

Ekstradijegetičko-heterodijegetički status ima onaj pripovedač koji pripoveda priču iz koje je odsutan kao lik. Sama činjenica da čak i u pričama u kojima pripovedač nije direktno prisutan, već indirektno s obzirom na to da pripoveda o „svom" ocu, ili nekom drugom članu porodice, objašnjava gotovo potpuno odsustvo ekstradijegetičko-heterodijegetičkog pripovedača u zbirci *Opis smrti*. Ovakav status pripovedač ima samo u priči *Reči su nešto drugo*. Ekstradijegetičko-homodijegetičkog pripovedača upravo pronalazimo u pričama *Jevanđelje po mom ocu*, *Mama*, *Šetnja pored reke*[18], *Velika pobuna u nacističkom logoru u Štulnu*, *Tigar kojem na leđima glob*, *Grad*, *Čovek koji je ubio Liberti Valansa*, *Neke stvari nećemo nikada doznati*, *Film na televiziji, Garsonjera, Zid* i *He ain't heavy, he's my brother*, gde pripovedač pripoveda sopstvenu priču, čiji su likovi njegovi članovi porodice, pa samim tim se susrećemo sa mnoštvom prisvojnih prideva („moja mama", „moj otac", „moja sestra", „moja žena", „moj brat"). Treći slučaj se odnosi na intradijegetičko-heterodijegetičkog pripovedača koji je pripovedač sekundarne pripovesti u kojoj nije prisutan. Ni u jednoj priči pripovedač ne zauzima ovaj status. Konačno, intradijegetičko-homodijegetički pripovedač je pripovedač sekundarne pripovesti kojom pripoveda sopstvenu priču. Reč je o pričama *Esej*, *Vlaga, Nedovršeni rukopis, Antonio koji donosi smrt*, *Godzila, morsko čudovište* i *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima*, dakle o svim onim pričama koje su izgrađene na metatekstualnoj dimenziji[19]. Jedan pripovedačev komentar o priči koju piše je dovoljan kako bi čitalac uvideo da je reč o priči o priči, pa samim tim i o intradijegetičko-homodijegetičkom statusu pripovedača.

Iz ovakve klasifikacije priča, ako izuzmemo priču *Reči su nešto drugo*, može se zaključiti da u zbirci *Opis smrti* preovlađuje, kad je reč o pripovedačevom odnosu prema priči, homodijegetički status pripovedača, a kad je reč o pripovedačevom narativnom nivou, status pripovedača varira između ekstradijegetičkog i intradijegetičkog. Međutim, ono što je usko vezano i specifično za Albaharijevo pripovedanje jeste istovremeno postojanje i ekstradijegetičkog i intradijegetičkog pripovedača, odnosno nemogućnost jasnog omeđivanja ova dva statusa, kao i ostvarivanje metalepse autora, metalepse čitaoca i antimetalepse u okviru iste priče. Ovo je slučaj u priči *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima* koju ćemo podrobnije analizirati u nastavku.

3.2. Statusi pripovedača u priči *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima*

Kao što se može videti u primeru (5), priča *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima* započinje metaproznim razmatranjima u kojima metalepsa čitaoca, kroz obraćanje čitaocu, poprima preteći ton. Iz pripovedačevog upozorenja u prva dva paragrafa o zajedničkom, nepovratno započetom kretanju kroz tunel sa unapred nagoveštenim neuspehom tog poduhvata, čitalac saznaje da *priča, jednom pročitana, više se ne ponavlja: nije moguće čitati je unatraške* (str. 103). Potom sledi prelaz u priču koju pripovedač stvarno (Kordić 1998: 42; §3.) (namerava da) priča, dakle, prelaz u ono što bi trebalo da bude glavna priča, a kod Albaharija može biti samo sporedna. U slučaju Albaharijevog pripovedanja, metaprozni nivo predstavlja dijegezu, dok se svet priče, odnosno pokušaja priče, javlja

[18] U pitanju je još jedna priča u kojoj likovi, otac i Ruben Rubenović, vode književno-teorijsku raspravu o istrošenosti proznih paradigmi, što je upravo osnovna preokupacija postmodernističke književnosti.

[19] Na primer, u priči *Vlaga*, sam pripovedačev komentar u zagradi: *(čini mi se da sam to već rekao)* (str.49) ukazuje na njegov intradijegetičko-homodijegetički status.

kroz metadijegezu[20]. Najavljuje se, dakle, prelaz iz dijegeze u metadijegezu, ali još čitav jedan paragraf će biti neophodan da bismo u metadijegezu zaista i zakoračili zahvaljujući Rubenovoj replici:

(9) *Ne mogu, kaže Ruben Rubenović. Hvala ti*. (str. 103)

Ova replika očigledno predstavlja odgovor na neizgovoreno pitanje drugog lika (oca), pitanje o kojem je pripovedač „pisao", ali koje na metadijegetičkom nivou nije izgovoreno. Pre, dakle, ovakve replike, pripovedač, oklevajući kako da započne priču, nudi čitaocu različite mogućnosti, različite postupke pripovedanja:

(10) *Razumljivo je, stoga, moje oklevanje da započnem s pričom, da kažem, na primer:* (...) *da u ovom trenutku, otac uzaludno pokušava da nagovori bolesnika (samrtnika?) da uzme parče pomorandže.* (str. 104)

Rubenov iznenadni[21] odgovor kao da predstavlja opomenu pripovedaču koji zbog svoje rasejanosti, uzrokovane promišljanjem o mogućim pravcima razvoja priče, pušta da lik odgovori na nepostavljeno pitanje. Dijalog između Rubena Rubenovića i oca se nastavlja i čitalac može mirno da prati metadijegezu. Tokom čitavog dijaloga između navedena dva lika i majke stiče se utisak da je reč o ekstradijegetičko-homodijegetičkom statusu, jer teorijski čitalac ni ne zna još uvek[22] da je pripovedač i lik u priči. Nakon što je likovima omogućio da vode kratak razgovor, pripovedač se opet vraća u dijegezu:

(11) *Sada su svi razdvojeni: vreme je, dakle, da iskoristim novonastalu situaciju i opišem spoljašnost svoje majke, potom svoga oca.* (str. 104)

Za razliku od Ženeta koji ovakav prosede (*vreme je da opišem*) smatra vrstom metalepse, Fludernik uočava da je reč o tehničkoj strategiji koja ne predstavlja mešanje dijegetičkih nivoa, već uvodi pauzu koja pripovedaču omogućuje da ostvari „simultanost" između čina pripovedanja i vremena koji protiče na dijegetičkom planu (Fludernik 2005: 80). Ovakvoj „retoričkoj" metalepsi koja ne predstavlja novinu u književnosti, i koja je propratna pojava određenih mehanizama priče kao što je to „promena scene" ("changement de scène"), Fludernik suprotstavlja „ontološku" metalepsu[23] (*ibid*.: 83), koja je rezultat kretanja pripovedača, čitaoca i lika unutar dijegeze i koja će se u potpunosti ostvariti u nastavku Albaharijeve priče. Ontološka metalepsa postavlja, dakle, na scenu radnju čiji učesnici pripadaju dvama jasno omeđenim nivoima (Ryan 2005: 207), baš kao što je to slučaj u ovoj priči. Pripovedač, kao i uvek nemoćan, ponovo daje do znanja da priča koja se priča nije pod njegovom kontrolom, i da on ne upravlja ni onim što se upravo dešava („novonastala situacija"), ni onim što će uslediti:

(12) *To se savršeno uklapa u razvoj događaja – koji je, svejedno, nepredvidljiv – jer u času kada se majka, izgovorivši prethodnu rečenicu* (...) (str. 104)

U okviru metanaracije koja sledi, pripovedač stvara i dijalog između majke i čitaoca (lažnog dobrovoljca). Dakle, pripovedač ubacuje čitaoca u narativni prostor na kome se nalazi majka, te ga postavlja u situaciju „koketiranja" sa majkom. S postupkom neočekivane replike (ovog puta neverbalne u vidu majčinog osmeha) čitalac se već susreo, kao što je navedeno u primeru (9):

(13) *Njene godine ne otkrivaju se tako lako neupućenom čitaocu, koji bi, verovatno, rekao: Pedeset? Pedeset i dve?, što će majka primiti s osmehom, dok se u stvarnosti približava šezdest i trećoj, te joj boravak u ovoj sobi, sa čovekom koji očigledno umire (da li je to doista njena misao?), nanosi neizreciv bol.* (str. 104)

U okviru samo jedne rečenice navedene u primeru (13), u nastavku metalepse čitaoca, pripovedanje zadobija dijegetički ili, pak, metadijegetički karakter. Naime, rečenica koja je navedena u primeru (13) je takvog tipa da je nemoguće odrediti da li pripada metadijegetičkom ili dijegetičkom nivou. Isto važi i za primer (14). Nedoumica se završava tamo gde počinje zagrada koja je i u (13) i u (14) metanarativni komentar pripovedača. Nemoguće je, takođe, odrediti da li je pripovedač primarne pripovesti,

[20] Sam Ženet (1972: 239) podseća da termin „metadijegeza" funkcioniše suprotno od srodnog logičko-lingvističkog termina „metajezik" koji je jezik o jeziku, dok je metadijegeza, nasuprot onome što bi princip analogije nametnuo, dijegeza unutar dijegeze.

[21] Odgovor je utoliko iznenadan što je sam nagli ulazak u metadijegezu iznenadan.

[22] Osim ako čitalac ne čita priču „unatraške", kako kaže Albaharijev pripovedač na početku ove priče.

[23] Na ontološku dimenziju metalepse ukazao je prvi Mekhejl (1987: 120).

odnosno ekstradijegetički pripovedač (kojega, pojednostavljivanja radi, identifikujemo sa samim Albaharijem), ili pak pripovedač sekundarne pripovesti (pripovedač-pisac-lik), odnosno intradijegetički pripovedač, taj koji daje opis koji se nalazi između ove dve zagrade, odnosno van njih:

(14) *Jer moj otac, koji sedi na drvenoj stolici tik uz krevet, takođe je mali, bled i skoro iščezao (čije je ovo zapažanje?)* (...) (str. 104)

Zagrade nesumnjivo pripadaju (ekstra)dijegezi. Pripovedačevo pitanje postavljeno u zagradi je očigledno ono pitanje koje sebi čitalac postavlja sve vreme. U produžetku niza ovakvih „kratkih spojeva" sledi dijalog između majke, oca i Rubena Rubenovića. Metadijegeza se dakle svodi i dalje na dijaloge i nekoliko rečenica koje predstavljaju suptilnu tranziciju između dijegeze i metadijegeze, kao što je to u primeru (13) počev od *dok se u stvarnosti približava šezdeset i trećoj* i u primeru (14) sve do zagrade. U stvari, pripovedač i čitalac se ne interesuju za isti nivo priče. Onaj nivo koji interesuje nestrpljivog čitaoca, a to je svet same priče-fikcije, dakle metadijegeze, upravo je onaj koji izmiče pripovedaču, onaj koji se ispisuje mimo njega. Pomenuta tranzicija iz dijegeze u metadijegezu, i obrnuto, se dakle uvek odvija postepeno. Povratak u dijegetički nivo izveden je kao i u primeru (11). Nakon razgovora među likovima sledi pripovedačev opis očevih pokreta koji prerasta u ironično podsećanje čitaoca na moći sveznajućeg-samosvesnog pripovedača:

(15) *Otac, na izgled miran, ustaje. Ne odaje li, međutim, sâm čin ustajanja neki prikriveni nemir? Stoga ću iskoristiti nepobitnu moć pisca i zaviriti u najskrivenije kutove svesti moga oca: gde ću naići, kao što smo očekivali, na haos, paniku i strah.* (...) (str. 105-106)

Zanimljivo je uočiti da, iako Albahari neprestano podvlači fiktivnu stranu fikcije, on i naglašava neuhvatljivost priče, koja se ponaša kao da je stvarna, a u ono što je stvarno se ne može uvek proniknuti. Pripovedač čas ima sposobnost da uđe u subjektivnost svojih likova, čas je nema. Drugim rečima, lik oca je čas predstavljen kao „stvaran" lik, a čas kao lik priče, isto kao što pripovedač luta između uloge pripovedača i uloge lika. Zato on i može da kaže:

(16) *Ali odlučiti se za duh – sada su misli moga oca smirenije i lakše se prate – znači: kad-tad odreći se tela;* (...) *Moj otac je iznenađen; ja sam iznenađen. Mogu da osetim kako mu se vraća staro samopouzdanje* (...) (str. 106)

Da li je iznenađen ja-pripovedač ili ja-lik kao član metadijageze koju ja-pripovedač upravo stvara? Dok majka, vodeći raspravu sa ocem, pokušava da probudi Rubena Rubenovića, javlja se pripovedač i podseća (opet) na „mukotrpnost" saradnje između njega samog i čitaoca. Potom, sa redovima navedenim u primeru (8) ulazimo u početni deo kulminacije dijegetičkog i metadijegetičkog nivoa priče. Ovde, već nagoveštena, paradoksalna trostruka uloga pripovedača-pisca-lika izaziva „kratak spoj". Zašto baš u ovom trenutku? Naime, čitalac lako može prihvatiti činjenicu da je određeni lik samo fikcija onoga koji piše, ali se zato teško i s određenim osećanjem nemira suočava sa bizarnom činjenicom da pripovedač fiktivno uobličava samog sebe kao lika. U skladu sa svojom uobičajenom pozicijom, čitalac nastavlja da gleda niz tekst, te, vrlo brzo, u novoj saznajnoj perspektivi, uviđa da se lik oca obratio ekstradijegetičkom pripovedaču (*otac se, naime oslobađa majčinog zagrljaja, prelazi preko sobe i upućuje se – kome? – meni)*, te da je nagodba o kojoj je reč upravo ponuđena ekstradijegetičkom pripovedaču. Prisustvujemo, dakle, antimetalepsi. Ovim postupkom se delu daje sloboda, a njegovim likovima sposobnost autonomije u smislu da likovi izmiču kontroli pripovedača (Genette 2004: 27). Uopšteno govoreći, reč je o uticaju dela na autorov život. Otac govori sinu, pripovedaču-piscu, da prestane da ih (svoje roditelje) muči tako što će prestati da piše tu priču, podsećajući ga na njenu fiktivnu stranu. Metadijegetički lik, otac, prelazi, dakle, u svet dijegeze:

(17) *Vidiš li, kaže, šta si učinio od te žene, kakav si joj bol naneo? Pa ona je tvoja majka. I mene si povredio. Gledaj: plačem. Zar ti to nije dovoljno, moraš li da nastaviš? Ova priča je i onako samo pokušaj, taj čovek (misli na Rubena Rubenovića, prim. pisca) ne mora da umre, možeš sve da prekineš, ili nastavi nekom drugom prilikom, kada smo svi odmorniji, kada bismo to lakše podneli.* (…) *Slušaj, šapuće, odbaci sve ovo, nisi mnogo napisao, i izvuci nas odavde. Ja, uostalom, ne poznajem nijednog Rubena Rubenovića, to je čista fikcija, tvoja uobrazilja, navodni prototip Jevreja, je li tako?* (…) *Neka on (Ruben Rubenović, prim. pisca) umre, ne marim, ali*

mi, pusti nas *odavde, ja sam tvoj otac, to moraš da imaš na umu.* (…) *Zahtevam, ja sam ti* roditelj[24]*, zahtevam da ovog časa nešto preduzmeš, da prestaneš sa ovom spisateljskom komedijom, i da povratiš dostojanstvo koje nam pripada!* (str. 108)

Lik, dakle, traži od svog stvaraoca da njega i lik majke izbavi tako što će ih izvesti iz priče, odnosno metadijegeze, i preneti u onaj nivo gde njihova sudbina neće zavisiti od pripovedačevog spisateljskog hira, što samo može biti stvarnost. Ovo bi značilo i da likovi imaju svest o tome da su likovi. Potpuno ostvarenje svih oblika metalepse pronalazimo u ovoj priči. Međutim „klimaks priče" na metadijegetičkom nivou tek sledi, jer dok se otac raspravlja sa pripovedačem, Ruben Rubenović umire, što omogućava pripovedaču da da paradoksalan komentar o kulminaciji koja se dogodila dok niko nije obraćao pažnju, dok su se likovi oca i sina (a sin je, podsetimo, i pripovedač, koji pokušava da napiše priču koju mi čitamo) raspravljali o sudbini priče. Čini se da se čitalac više navikao na metaleptičnu igru od samog pripovedača, koji biva iznenađen postupkom neočekivane replike koji je čitaocu već uveliko poznat:

(18) *Tata,* iznenada[25] *kaže majka i prestaje da ga miluje, tata!* (...) *Izgleda, kaže majka, da je Ruben Rubenović umro.*
Nije li ovo ponovni dokaz nepredvidljivosti: klimaks priče u vreme kada ga ni pisac ni junaci ni čitalac ne očekuju? (...) *Ali šta je stvarnost? Nije li otac u gornjim redovima opovrgao stvarnost ove priče i sve nazvao uobraženjem, rekavši da je stvarnost drugačija, istinitija, lepša? Vi, naravno, primećujete da se sama izvesnost* njegove[26] *izjave može dovesti u pitanje, jer nijedno telo ne može u istom trenu da se nalazi na dva različita mesta: kako može majka da grli i miluje oca kada otac stoji i razgovara s vama (s piscem, prim. pisca).* (str. 108-109)

Pripovedač je svestan težine zadatka koji je postavio čitaocu, te problematizuje ovaj segment priče govoreći o „telu" oca, koje ne može biti deo dvaju dijegetičkih nivoa. Sledi trenutak u kojem pripovedanje ostvaruje ono što bismo nazvali njegovom suštinskom funkcijom:

(19) *Neko, kažete, neko u ovoj priči laže. Ali to znači da i vi priznajete postojanje priče, vi još više zamršujete pitanje stvarnosti, sve nas dovodite u još veću nedoumicu. Pitanje, stoga, ne glasi: šta je stvarnost?, već: da li postoji stvarnost?* (...) *S kakvim pravom može bilo ko od nas da tvrdi da je uloga koja mu je dodeljivana upravo njegova? Čitalac je pisac; pisac je glavni junak; junaci su čitaoci, pisci i nedužni posmatrači. Priča, dakle, nastaje sama od sebe, kao što smrt nastaje sama od sebe (uspešno poređenje); smrti, međutim, prethodi život, priči prethodi: šta?* (str. 109)

Vrhunac Albaharijeve autopoetike je dostignut u ovoj priči jer se u njoj suština te poetike u potpunosti ostvaruje, a ona se sastoji u pitanju: „Da li postoji stvarnost?". Možemo reći da je ovim pitanjem dostignut klimaks metapriče. Kao što smo napomenuli u uvodu, pitanje književnosti se izjednačuje sa pitanjem egzistencije. Nakon još nekoliko redova koji pripadaju metadijegetičkom nivou, sledi poslednji oblik metalepse, koji pripovedač uobličuje unošenjem onih elemenata koji bi trebalo da podsećaju na autobiografske: susret pripovedača-pisca-lika sa samim sobom kada je bio dečak, dakle sa „stvarnom osobom", čime je okončana pripovedačeva borba sa sopstvenim mnogostrukim „ja". Svestan nemogućnosti ostvarenja ovakve priče, pripovedač piše:

(20) *Prvo nas je napustio čitalac; sada istim putem odlaze otac i majka. Otac, štaviše, zastaje na izlazu iz sobe i obraća se – kome? – meni* (...) *konačno znamo ko su dečak i devojčica – to smo ja (pisac, prim. pisca) i moja sestra kada smo bili mali. Postoji logička greška,* iracionalnost[27]*, načinjena prilikom unošenja to dvoje dece u ovu priču. Pisac ove priče se saginje, podiže dečaka (podiže sebe kada je bio dete), i u nekoliko koraka dospeva do kraja tunela. On je odavno ušao u tunel i više nije siguran da li se nalazi u metafori, stvarnosti ili u vešto komponovanoj pripovedačkoj prozi.* (str. 110-111)

[24] Podvukao autor.

[25] Mi podvlačimo.

[26] Podvukao autor.

[27] Podvukao autor.

Priča se završava priznanjem pripovedača o nemogućnosti pronalaženja podobnog kraja. Pripovedač je, kao i čitalac, pometen činjenicom da je ukrstio različite dijegetičke nivoe koje on naziva „metaforom“, „stvarnošću“ i „vešto komponovanom pripovedačkom prozom“.

4. ZAKLJUČAK

U svojim pričama, Albahari se, u stvari, bavi izražavanjem istine. Ipak, ovo ne znači da njegove priče imaju za cilj dostizanje pouke. Naprotiv, pouka izostaje, baš kao što izostaju objašnjenja i, pre svega, narativni završetak priče. U pitanju je proza koja želi da ukaže na neizrecivost najdubljih stvari i na sumnju u sve što pripada takozvanoj stvarnosti. Albahari, dakle, ne podučava, već pokušava da dosegne istinu, a to je jedino moguće kroz formu. Analizom narativnih strategija u priči *Pokušaj opisa smrti Rubena Rubenovića, bivšeg trgovca štofovima* pokušali smo pokazati da Albaharijeva pripovedačka proza traga za određenim pitanjem, da ona uspeva da ga dosegne, a zatim formuliše i eksplicitno uobliči jedino zahvaljujući primeni metalepse. Pitanje je, naravno: „Da li postoji stvarnost?“. Nesumnjivo je da je drama pisanja izazvana traganjem za pričom, u stvari, drama postojanja. Istina se, dakle, može dosegnuti kroz formu, a u obliku pitanja. Albahari je pronašao najefikasniji način da govori o traganju za istinom, o traganju za onim što se nalazi iza stvarnosti: konfuzijom između sveta fikcije i sveta stvarnosti. Postupak dovođenja u vezu ova dva sveta omogućio je dovođenje u pitanje njihovog ontološkog statusa. Prelazima, skokovitim ili suptilnim, između ekstradijegeze i dijegeze, između dijegeze i metadijegeze, između teksta i metateksta, jednom rečju metalepsom, omogućeno je da pitanje „Da li postoji stvarnost?“ uopšte bude formulisano. Ono je rezultat metalepse zahvaljujući kojoj se svet fikcije nameće kao realniji i autonomniji od sveta stvarnosti. Uloga metalepse je višestruka. Ona omogućava ne jednosmernu, već recipročnu komunikaciju između čitaoca i pripovedača, kao i autoironijsku distancu pripovedača prema sopstvenom pripovedanju. Metalepsa takođe omogućava Albahariju da čitaocu prenese uspešno – delotvornijeg načina od Albaharijevog nema – ideju da priča koju pisac piše je samo jedan doživljaj priče, te da je i stvarnost samo jedan od mogućih doživljaja neke priče. Drugim rečima, metalepsa poziva čitaoca na kritičko iščitavanje priče, ali i stvarnosti. Konačno, metalepsom Albaharijevo pripovedanje ostvaruje svoj vrhovni zadatak, a to znači da, u skladu sa etimološkim poreklom reči „narativ“, ono funkcioniše kao modus znanja.

Literatura

Albahari, D. (1997). *Prepisivanje sveta*. Vršac: Kov. (ћир.)

Albahari, D. (2004). *Opis smrti*. Beograd: Srpska književna zadruga. (ћир.)

Albahari, D. (2005). Smisao poetike, poetika smisla. *Savremena srpska proza*, Zbornik br. 22. Trstenik: Narodna biblioteka Jefimija, 11-16. (ћир.)

Albahari, D. i Pantić, M. (2005). Umetnik je izgnanik. Razgovor Davida Albaharija i Mihajla Pantića. *Gradac, časopis za književnost, umetnost i kulturu*, br. 156, godina 31, 6-24. (ћир.)

Blin, G. (1958). *Stendhal et les problèmes du roman*. Paris : Corti.

Božović, G. (2005). Visoka mera, elegancija stila, samosvest. *Savremena srpska proza*, Zbornik br. 22. Trstenik: Narodna biblioteka Jefimija, 27-31. (ћир.)

Damjanov, S. (1990). *Šta to beše «mlada srpska proza»?: zapisi o «mladoj srpskoj prozi» osamdesetih*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada. (ћир.)

Damjanov, S. (2004). *Postmoderna srpska fantastika*. Novi Sad: Dnevnik-novine i časopisi. (ћир.)

Fludernik, M. (2005). Changement de scène et mode métaleptique. In: *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation* (Pier, J. et Schaeffet, J-M., dir.). Paris : EHESS, 73-94.

Genette, G. (1972). *Figures III. Poétique*. Paris : Éditions du Seuil.

Genette, G. (2004). *Métalepse. De la figure à la fiction*. Paris : Éditions du Seuil.

Jerkov, A. (1992). *Antologija srpske proze postmodernog doba*. Beograd: Srpska književna zadruga. (ћир.)

Kordić, R. (1998). *Postmodernističko pripovedanje*. Beograd: Prosveta. (ћир.)

McHale, B. (1987). *Postmodernist Fiction*. New York: Methuen.
Pantić, M. (1987). *Aleksandrijski sindrom: eseji i kritike iz savremene srpske i hrvatske proze*. Beograd: Prosveta. (ћир.)
Pantić, M. (2003). *Aleksandrijski sindrom 4: ogledi i kritike o savremenoj srpskoj prozi*. Beograd: Prosveta. (ћир.)
Pantić, M. (2015). Priče Davida Albaharija ili tihi glas u buci. *Izabrana dela Davida Albaharija, šesti tom, Izabrane priče*. Beograd: Čarobna knjiga, 9-28.
Prins, Dž. (2011). *Naratološki rečnik*. Beograd: Službeni glasnik.
Ralić, S. (2015). *Interprétation et traduction d'expressions figées du français vers le serbe dans un corpus littéraire contemporain*. Paris: Université Paris-Sorbonne.
Ryan, M-L. (2005). Logique culturelle de la métalepse, ou la métalepse dans tous ses états. In: *Métalepses. Entorses au pacte de la représentation* (Pier, J. et Schaeffet, J-M., dir.). Paris: EHESS, 201-223.
Vladušić, S. (2007). *Na promaji. Studije, eseji i kritike*. Zrenjanin: Agora. (ћир.)

LE RÔLE DE LA MÉTALEPSE DANS LE RECUEIL DE RÉCITS *LA DESCRIPTION DE LA MORT* DE DAVID ALBAHARI

Résumé

Derrière la dimension auto-poétique propre à la prose d'Albahari se cache l'incapacité de la langue à exprimer l'indicible. Pour remédier à l'impuissance de la langue qu'il est obligé d'utiliser, le narrateur explore la forme, la seule qui est à même d'atteindre la vérité. Cela explique la place accordée aux commentaires métanarratifs dans le récit qu'ils soient énoncés par les personnages ou par le narrateur. L'univers métanarratif domine à un tel point que la fiction est presque évincée au profit du récit sur le récit. Comme le narrateur, l'auteur et le personnage sont toujours réunis en une seule personne, il est possible de repérer, dans la plupart des récits, les niveaux extradiégétique, diégétique et métadiégétique entre lesquels sont opérés les va-et-vient métaleptiques. Après avoir rappelé les différents types de métalepse, notion inaugurée par Genette en narratologie, nous avons procédé à l'analyse détaillée des mécanismes narratifs métaleptiques utilisés dans le récit *Tentative de description de la mort de Ruben Rubenović, ancien marchand de tissu.* L'essence même de la poétique d'Albahari est pleinement accomplie dans ce récit à travers la question : «Existe-t-il une réalité ?», question découlant de la métalepse qui fait imposer le monde de la fiction comme étant plus réel et plus autonome que la réalité elle-même. Le rôle de la métalepse est multiple. Elle permet surtout au narrateur de transmettre au lecteur (et ceci d'une façon parfaitement efficace) l'idée selon laquelle le récit qu'il est en train d'écrire n'en est qu'une expérience et qu'il en va de même pour la réalité – elle ne représente qu'une expérience du récit parmi d'autres possibles. En d'autres termes, la métalepse invite le lecteur à une lecture critique du récit, et de par-là, de la réalité aussi. Enfin, c'est grâce à la métalepse que la narration d'Albahari accomplit sa tâche suprême, c'est-à-dire qu'elle fonctionne, conformément à l'origine étymologique du mot, comme moyen de connaissance.

Mots clés : narration, autopoétique, métalepse, métaprose, diégèse

Sara Ralić
Université Paris – Sorbonne (Paris IV), France
sararalic@gmail.com

UDK 821.163.41-31.09 Marojević I.

Nikolina Zobenica

POTISKIVANJE NEMAČKE PROŠLOSTI U ROMANU IGORA MAROJEVIĆA *MAJČINA RUKA**

Proučavajući mehanizme sećanja u svom epohalnom delu *Duga senka prošlosti* (*Der lange Schatten der Vergangenheit,* 2006), Aleida Asman (Aleida Assmann, 1947-) uočila je pet strategija potiskivanja koje se koriste radi prevazilaženja traumatičnih iskustava: izjednačavanje, eksternalizacija, brisanje, ćutanje i krivotvorenje. Ove strategije se mogu uočiti i u romanu Igora Marojevića *Majčina ruka* (2011) u kojem se deo radnje odigrava u Novom Vrbasu, u kući koja je nekad pripadala Nemcima. U pokušaju da rekonstruiše zataškavanu istinu o prethodnim vlasnicima kuće, glavni junak, šesnaestogodišnji mladić, pokreće razne događaje koji pokazuju u kojoj meri je prošlost ostala živa i bolna u sećanju: istorija kuće i njegove bolesti se prepliću i postaju neodvojivo povezane. Cilj rada je da se identifikuju i analiziraju različiti oblici potiskivanja traumatične prošlosti u romanu *Majčina ruka* kako bi se potvrdio univerzalni obrazac ponašanja krivaca i žrtava nakon ratnih i poratnih iskustava, kao i njihove štetne posledice.

Ključne reči: strategije potiskivanja, podunavski Nemci, Igor Marojević, *Majčina ruka,* Vrbas.

1. UVOD

Radnja romana *Majčina ruka* (2011) počinje 15.4.1979, na dan kad je zemljotres pogodio Perast u Crnoj Gori. Dok se šteta ne sanira, petnaestogodišnji mladić, glavni lik romana, provodi vreme u Vrbasu kod tetke Bonje i tu ostaje do zime. Tokom tog perioda on istražuje prošlost porodične kuće i otkriva skrivene činjenice o sudbini podunavskih Nemaca u Vojvodini.

Roman *Majčina ruka* uzburkao je javnost kad se pojavio, ne samo zbog svoje tematike, već i zato što je izašao u vreme kad je počelo da se govori o zakonu o restituciji[1]. Marojević se s ovim delom dotakao tabu teme: pitanjem imovine nemačkih civila koja im je oduzeta 1945. godine (Tošić 2012) ali sam ističe na početku: „Ovo nije istorijski roman niti roman o istoriji nego o odrastanju jednog dečaka na koje naglo pada senka istorije. On, njegova porodica i njihovi nekadašnji sugrađani nemaju nikakve sličnosti sa autorom, njegovom porodicom i njihovim nekadašnjim sugrađanima.“ (Marojević 2011). U suštini je reč o adolescentskom romanu[2], ali istorijski događaji koji se pominju u delu su dospeli u prvi plan zato što je reč o temi o kojoj se ne govori često: o istoriji Nemaca u Vrbasu.

* Rad je napisan u okviru naučnog projekta *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* (broj projekta 178002) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

1 *Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju* usvojen je 2011. godine i do danas su nastale još tri verzije (2013, 2014, 2015). Predmet tog zakona (čl. 1) je uređenje uslova, načina i postupaka „vraćanja oduzete imovine i obeštećenja za oduzetu imovinu, koja je na teritoriji Republike Srbije primenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, sekvestraciji, kao i drugih propisa, na osnovu akata o podržavljenju, posle 9. marta 1945. godine oduzeta od fizičkih i određenih pravnih lica i prenesena u opštenarodnu, državnu, društvenu ili zadružnu svojinu (u daljem tekstu: vraćanje imovine). Ovaj zakon se primenjuje i na vraćanje imovine čije je oduzimanje posledica Holokausta na teritoriji koja danas čini teritoriju Republike Srbije.“

2 Adolescentski roman (eng. *adolescent novel,* nem. *Adoleszenzroman*) bavi se temom odrastanja i pratećim problemima (egzistencijalni potresi, duboke krize identiteta, traženje svog puta u društvo i k samom sebi u procesu odvajanja od porodice). U tom periodu važnu ulogu imaju vršnjaci i seksualnost: formiranje kruga prijatelja, prihvatanje sopstvenog tela, usvajanje obrazaca ponašanja koji se očekuju od muškarca ili žene, uspostavljanje intimnih odnosa s partnerom, nezavisnost od roditelja, shvatanje šta se želi postati i kako to ostvariti, kreiranje predstava o partneru, svest o sebi, razvoj svog viđenja

Nemci su se u Vrbas doselili krajem 18. veka u okviru Jozefinske kolonizacije (1784-1787) i tada su osnovali Novi Vrbas. Doseljenici su uglavnom bili protestanti iz Pfalca (Pfalz), Virtemberga (Württemberg), Hesena (Hessen), Elzasa (Elsass) i Sarlanda (Saarland). Početkom 20. veka je Novi Vrbas imao 252 nemačka domaćinstva, te su osnovane i srednje škole za Nemce: prva nemačka srednja škola je otvorena 1918. godine, prvo kao evangelistička gimnazija Seniorskog veća (*Seniorenrat*, 1918-1920), a zatim kao državna realna gimnazija. Između dva svetska rata Vrbas je bio jedinstveni centar za obrazovanje učitelja (Vrbas 2017). Pred kraj Drugog svetskog rata veliki deo Nemaca je napustio Vrbas, a ostali su proterani ili internirani u logore. Krajem 1945. godine fabrika svile u Vrbasu je pretvorena u centralni logor za Nemce iz srednje Bačke, s nadležnošću nad radnim logorima Cervenka, Kula i Veprovac. Logor je rasformiran najverovatnije početkom 1948. godine (Genocid nad Podunavskim Nemcima, s.a.). Osim logora, formirani su i dečiji domovi, pa je srednja poljoprivedna škola u Vrbasu pretvorena u jedan od dečijih domova u kojima su se nalazila siročad i deca razdvojena od roditelja, ali i od braće i sestara (Rill, Stojičić 2016: 68). Sprovedene mere su opravdane kolektivnom krivicom Nemaca, ali se o njima dugo ćutalo.

Progon podunavskih Nemaca je bio tabu tema do sredine devedesetih godina prošlog veka kada je počelo otvorenije da se govori o tom delu istorije, a Marojevićev roman predstavlja jedan od književnih doprinosa procesu „detabuizacije“ ove teme. Međutim, roman ne može da se svede na konkretne istorijske događaje, već ima i univerzalnu poruku (Tošić 2012): štetnost potiskivanja i njegove posledice za zajednicu i pojedinca. Upravo to će otkriti šesnaestogodišnji mladić iz (polu)kolonističke porodice u procesu svog sazrevanja.

2. STRATEGIJE POTISKIVANJA U ROMANU *MAJČINA RUKA*

Potiskivanje je reakcija pojedinaca i kolektiva na neki traumatičan događaj. Aleida Asman se bavila strategijama potiskivanja kod Nemaca i to na nivou individualnog i socijalnog pamćenja, a nije posvećivala pažnju javnom političkom pamćenju. U procesu potiskivanja krivice Nemci su se lično osećali kao „žrtve“ Hitlera koji ih je zaveo a da oni nisu ništa slutili. Pošto dugo nije postojala službena doktrina politike o prošlosti, a bila je prisutna snažna tendencija ka strategijama ličnog rasterećivanja, nastala je određena asimetrija u nemačkom pamćenju koja je dovela do napetosti, erupcije, skandala i uzbuđenja. Mnogo toga što se u Nemačkoj zvanično obeležava, pojedinci uopšte ne pamte, a ono čega se pojedinci lično sećaju, u službenom političkom pamćenju se ne čuva (Assmann 2011). Ta asimetrija nastala između službenog, javnog stava, s jedne strane, i ličnih stavova pojedinaca i kolektiva, s druge strane, karakteristična je za posleratnu Nemačku. Međutim, kad je reč o postupcima prema podunavskim Švabama u Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata, ne može se govoriti o asimetriji.

Tema podunavskih Švaba u Srbiji je još uvek marginalizovana, te se može govoriti o potiskivanju na službenom nivou, s jedne strane, i individualnom i kolektivnom nivou, s druge strane. Pojedinci koji se bave ovom temom su naučnici, novinari, kao i pisci (up. Zobenica 2014). U romanu *Majčina ruka* se prikazuje tabuizacija te teme kod pojedinaca i kolektiva u Vrbasu, ali i kod vlasti koja vodi računa o tome da se to ne promeni.

2.1. Strategije izjednačavanja u romanu *Majčina ruka*

Kad je reč o strategijama potiskivanja, izjednačavanje (*Aufrechnen*) podrazumeva odmeravanje jedne krivicom drugom i time se sopstvena krivica matematički anulira. S obzirom na stradanja tokom i posle Drugog svetskog rata, Nemci su koristeći ovu strategiju posmatrali sebe kao žrtve i time poništa-

sveta i perspektive budućnosti. Adolescencija može da započne oko 12. godine i da traje čak do 30. godine, ali se odlike odraslih uglavnom stiču do 18, najranije oko 16. godine (Lange 2016: 147, 151-154). Iz tog razloga se adolescentski romani često koncentrišu na šesnaestu godinu života protagonista, kao i Marojevićev roman: mladić će tokom nekoliko meseci u Vrbasu napuniti šesnaest godina.

vali svoju krivicu (Assmann 2011). Oko 2 miliona Nemaca je poginulo u ratu, a 1,6 miliona je nestalo (Schramm 2012), na kraju rata su brojni civili stradali u bombardovanjima, a veliki broj Nemaca iz Istočne Evrope je proteran iz zavičaja, pa i oni koji su živeli na prostoru bivše Jugoslavije. Njihovo proterivanje i oduzimanje imovine predstavlja se kao pravična mera zbog nacističkih zločina. U taj kontekst se smešta i priča o kući u Vrbasu.

Podrazumeva se da su bivši stanari Bonjine kuće bili nacisti, ljudi koji sebe smatraju višim bićima (Marojević 2011: 43). Navodno je prethodni vlasnik, Majstorović, „svašta" radio, čak je i ubijao kad je bio u diviziji Princ Eugen i u Kulturbundu, možda je čak učestvovao i u zloglasnom novosadskom pokolju Srba i Jevreja (Marojević 2011: 44-45). Na osnovu tih nepotvrđenih pretpostavki opravdava se njegovo ubistvo i otimanje imovine.

Učenik Isak Berger (poreklom švapski Jevrejin) tvrdi da su zvanično Mađari, a ne Nemci za vreme rata upravljali Bačkom, ali da su Aušvicom upravljali Nemci. Mađari su tamo slali bačke i mađarske Jevreje, ali postavlja se pitanje po čijem nalogu. Preko deset njegovih rođaka i prezimenjaka, skoro svi Jevreji iz Vrbasa su stradali u Aušvicu (Marojević 2011: 97–96), te mladi Jevrejin u tome vidi razlog za stradanje domaćih Nemaca. Insistiranje na tome da su Nemci bili jedini krivci za Drugi svetski rat i Holokaust predstavlja još jedan vid potiskivanja koji podrazumeva oslobađenje od krivice drugih učesnika u ratu.

Napastvovanje nemačkih žena posle Drugog svetskog rata tetka Bonja opravdava činjenicom da se žene siluju u svakom ratu. I Nemci su silovali njihove žene, a ako su „njihovi" zaista silovali majku Švabice s kojom se mladić druži, „bar su je tako po prvi put upoznali s pravim muškarcima!" (Marojević 2011: 192). Tetka ne pokazuje ni najmanje saosećanja sa Nemicama, iako je ona gorko plakala kad su joj samo zviždali dok se gola kupala nakon dolaska u Vrbas (Marojević 2011: 47). Ljudska patnja ništa ne znači ako pogađa one druge koji su krivi čak i kad su nevini.

Tetka Bonja smatra da su kolonisti prilikom selidbe gore prošli od Nemaca iako su pobedili (Marojević 2011: 45), jer su ih u Vrbas skoro protiv njihove volje doveli vozom bez toaleta, a putovali su kamionima i pešice. Kad su stigli, čistili su ih od vaši, naterali ih da se goli kupaju i pri tome ih gledali (Marojević 2011: 46-47). Tetka Bonja nije znala da su podunavski Nemci u Nemačkoj živeli od pomoći Crvenog krsta i nekih organizacija bliskih crkvi, inače bi pomrli od gladi, jer su ih meštani gledali kao strance (Marojević 2011: 84). Međutim, čak i da je znala, ne bi je zanimalo, jer njen je stav da su Nemci za sve odgovorni.

2.2. Strategija eksternalizacije u romanu *Majčina ruka*

Strategija eksternalizacije (*Externalisieren*) podrazumeva odvajanje krivice od sebe i njeno pripisivanje drugima: „Nisam ja, to su bili drugi!" (Assmann 2011). Pojedinac kao pripadnik kolektiva odbija da prihvati individualnu krivicu, već je pripisuje neodređenoj grupi koja je počinila zločine.

Za otmicu imovine nije kriva porodica kolonizatora koja se u nju uselila, oni lično nisu ništa oteli, u to vreme kad su oni došli niko nije ništa oduzimao, već su samo uručivane nagrade za pobedu u ratu (Marojević 2011: 192). Majka Anka tvrdi da kuća nije tek tako pripala njihovoj porodici, jer su Nemci proterani posle Drugog svetskog rata ne samo iz naše zemlje, već i iz Poljske i Čehoslovačke, skoro svih zemalja koje su okupirali. Nisu oni sami nikome ništa uzeli, već je iza odluke da im pripadne švapska kuća stala skoro cela Evropa (Marojević 2011: 129). Međutim, uprkos tome, krivica ne može da se u potpunosti eksternalizuje – taj teret neko mora da preuzme.

Kad je mladić pročitao pismo Gerharda Mozera o patnjama njegove porodice na kraju i posle Drugog svetskog rata, bilo mu je jasno da su Hertina sestra i majka patile u vrbaškoj Fabrici svile, da su se Nemcima u Svilari bavili i neki njegovi zemljaci po mestu rođenja i po poreklu. Nije osećao krivicu jer on nikome nije ništa strašno uradio, ali da mu je Herta pripisala krivicu, sigurno bi je osetio (Marojević 2011: 126). Identifikacija s krivcima na osnovu pripadnosti istom kolektivu postoji u njegovoj svesti, ali i u svesti žrtve nasilja, Švabice Sonje.

Tokom poslednjeg razgovora Sonja mu govori da se oni ne mogu razumeti, da su među njima prisutne prevelike razlike u tradiciji i klasi. Dok su Nemice bile napastvovane u Svilari, one su i dalje bile gospođice, a silovatelji samo „krvava seljačka horda". Na kraju Sonja viče na mladića da i on navaljuje na jednu gospođicu, na njenu sestru. Iako je samo dečak, i on pripada kolektivu koji je za četiri godine, od 1944. do 1948. ubio oko šezdeset hiljada Nemaca, većinom civila, a da ne govori o broju otetih kuća (Marojević 2011: 205). Iako pojedinci nastoje da krivicu odvoje od sebe, ona se ne može izbrisati i ostaje prisutna, na izvestan način traži konkretnog krivca koji bi mogao da se optuži kako bi se umanjio teret bola i nepravde. I dok god je pitanje krivice i odgovornosti nerešeno, teret ostaje i guši one koji ga nose, a često se prenosi i na sledeće generacije.

Mladić je svestan krivice kolektiva kojem pripada, ali i da on lično ne snosi odgovornost za događaje pre njegovog rođenja, te ne prihvata internalizaciju. Međutim, on na kraju ipak može da hoda uspravno zato što više neće živeti u otetoj švapskoj kući i na taj način se oslobađa tereta krivice potomaka.

2.3. Strategija brisanja u romanu *Majčina ruka*

Kod strategije brisanja (*Ausblenden*) iz opažanja se isključuje i iz svesti proteruje sve ono što je predmet kritike, ogorčenosti, odbojnosti, tuge, traume, te nastaje amputirano moralno osećanje (Assmann 2011). U romanu *Majčina ruka* prikazuje se brisanje postojanja Nemaca u Vrbasu u promenama imena i kreiranju lažnih identiteta da bi se izbegao progon.

Kolonisti u gradu menjaju nazive ulica da bi se lakše navikli na tuđe (Marojević 2011: 78). Tako se nekadašnja *Hauptgasse* prvo zvala Ulica Maršala Tita, a onda Ulica korzoa (Marojević 2011: 139). Različiti nazivi ulica otežavaju rekonstruisanje istorijskih događaja, tako se zataškavaju i gube tragovi.

Nemci skrivaju svoj identitet menjanjem prezimena i davanjem srpskih imena svojoj deci (Marojević 2011: 44). Razlozi za to mladiću postaju jasni nakon gledanja domaćeg filma o pitomcima doma za ratnu siročad u kojem deca otkrivaju da je plavušan koji tvrdi da je iz Bele Crkve i da se zove Boško Grubač, u stvari, Nemac, da se zove Hano i da je SS-oficir na fotografiji skrivenoj ispod jastuka bio njegov pokojni otac. Ostala deca u domu su htela da ga upucaju, ubistvo je prvo sprečeno, ali kasnije Hana ponovo lovi grupa dece. Kraj ostaje neizvestan, jer taman kad je mladić trebalo da sazna šta su „naši" uradili nemačkom dečaku u filmu, majka je ugasila televizor uz obrazloženje da je preosetljiv za potresne scene (Marojević 2011: 128-129). Za razliku od filmske umetnosti, koja u romanu u određenoj meri poseduje slobodu izražavanja, mediji koji se nalaze pod direktnom kontrolom države o pojedinim aspektima istorijskih događaja uopšte ne izveštavaju, već ih zataškavaju.

U novinama iz tog perioda s ironičnim nazivom *Slobodna Vojvodina* mladić ne može da nađe ništa o tome gde su otišli vlasnici „fašističkih" kuća koje su raspodeljene. U biblioteci nema knjiga o Nemcima kao žrtvama, već samo kao o ubicama (Marojević 2011: 134-137). Deo istorije koji ne ide u prilog vlastima jednostavno se briše kako bi se njeni postupci prikazali kao ispravni, bez mrlje. Na taj način nastaje nepotpuna slika stvarnosti, a istina nije dostupna ni u medijima, niti u istorijskim izdanjima o tom periodu.

2.4. Strategija ćutanja u romanu *Majčina ruka*

Ćutanje (*Schweigen*) žrtava i prećutkivanje (*Verschweigen*) krivaca takođe je jedna od strategija potiskivanja (Assmann 2011). Zid ćutanja, baš kao i neubedljivi odgovori u romanu *Majčina ruka*, povećavaju dečakove sumnje (Tošić 2012) da nije sve onako kako mu govore, te ga podstiču da dalje istražuje.

Još se njegov deda raspitivao o istoriji kuće, ali je naišao na zid ćutanja. Bonja pretpostavlja da je sigurno nešto saznao, ali je tajnu odneo u grob. Da je živ, on bi unuku odgovorio na pitanja (Marojević 2011: 210). Mladić je saznao da je deda često sedeo u kafani *Senka* s Velizarom Čogurićem i da su oni

bili prijatelji (Marojević 2011: 166), tako da je od njega sigurno saznao celu istinu o porodici Mozer, ali ju je prikrio. I oni koji saznaju istinu ćute zato što je opasno o tome govoriti.

Iz tog razloga i njegove kćerke ćute. Na pitanje o kaminu koji drže samo imućni ljudi majka Anka ne želi da odgovara pod izgovorom da su na času nemačkog jezika, a ne istorije ili domaćinstva (Marojević 2011: 28). Ni nakon samoubistva svoje sestre Bonje majka ne želi da razgovara, već se smeši sinu kao da je na to zaboravila ili se pravi da je zaboravila (Marojević 2011: 214). Ćutanje kao strategija potiskivanja se koristi i u privatnoj sferi, odnosno postaje način suočavanja s traumatičnim događajima u svim aspektima života.

Tetka Bonja ne želi da mu govori o prethodnim vlasnicima kuće, već mu kaže da pusti prošlost. Međutim, baš ona to nije umela, jer je stalno nosila crninu ili tamnoplavu odeću zbog svih pokojnika u porodici (Marojević 2011: 73). Umesto da odgovara na pitanja o Nemcima, ona menja temu i priča mu o doseljavanju, o čemu dečak nikome ne sme da kaže ni reči, jer svi znaju za to ali niko ne priča (Marojević 2011: 46). Tetka se boji njegovih pitanja i proširivanja istrage na mesto Kucuru jer bi moglo da se sve raščuje (Marojević 2011: 167). Za to je kasno, jer policija je zaustavila njegovu majku i odvela je u stanicu zbog njegovih pitanja o Nemcima, koja su očigledno opasna (Marojević 2011: 190-191). Na taj način se ljudi zastrašuju i sprečavaju da se dalje raspituju o događajima neposredno posle Drugog svetskog rata. Međutim, zid ćutanja počinje da puca.

Na kraju o zločinima nad Nemcima mladić saznaje od samih žrtava. O situaciji u logoru, o teškom fizičkom radu, izgladnjivanju, kao i silovanjima i smrti žena od posledica napastvovanja čita u pismima Gerharda Mozera. Na isti način saznaje za ubistva istaknutih Nemaca bez ikakvog motiva, jer su se u to vreme svuda ubijali umni ljudi, ne samo Nemci (Marojević 2011: 117-122). Od Sonje je čuo za likvidacije Nemaca bez suđenja, na ulici, u dvorištu ispred kuće (Marojević 2011: 93). Međutim, iako Sonja priča mladiću da bi njega optužila, i ona od svoje sestre Herte krije istinu, govori joj samo onoliko koliko treba da zna jer želi da je zaštiti (Marojević 2011: 203). Ćutanje je strategija koju koriste i žrtve ne samo iz straha, već da bi poštedeli svoje najbliže – istina je suviše bolna i razorna.

2.5. Strategija krivotvorenja u romanu *Majčina ruka*

Krivotvorenje (*Umfälschen*) istine u ono što pojedincu odgovara vodi tome da se kompromitovani članovi porodice pretvaraju u moralne svetle ličnosti (Assmann 2011). Ova strategija se koristi radi zaštite pojedinca i njegove porodice, i u romanu je koristi pre svega Sonja da bi sakrila istinu o svome ocu.

Kad Sonja prvi put govori o njemu, ona priča sporije, kao da okleva ili nešto smišlja: tada je mladiću ispričala da se njen otac prezivao Majstorović, ali njena majka nije nosila to prezime. U ratu se zaposlio u Folksbundu kao redar u štabu u Beloj Crkvi. Nije opalio ni metka, ali je ranjen kad je jedan ilegalac pucao u njega dok je izlazio iz kafane. Da ga ne bi prisilno mobilisali, zaposlio se u Folksbundu. Iz Divizije „Princ Eugen“ mu je jedino ostala uniforma sa znakom *odal rune,* za razliku od ostalih koje su imale kukasti krst. U Folksbundu se vratio starim aktivnostima, popravkama. Na pitanje kako je otac bio Nemac ako se prezivao Majstorović, Sonja je objasnila da mu je prezime bilo u stvari Majster. Zaćutala je, a onda dodala da je deda još tridesetih godina posrbio prezime da bi se bolje uklopio (Marojević 2011: 90–91). Sonjino zastajkivanje i ćutanje ukazuje na krivotvorenje, odnosno laganje.

Mladić je kasnije iz pisma Gerharda Mozera saznao da je njen otac bio u Kulturbundu zbog toga što su ga u diviziji Princ Eugen tretirali kao redara, i da je u Kulturbundu, koji je u Bačkoj bio samo obična nemačka kulturna trupa pri mađarskom Folksbundu, bio hausmajster (Marojević 2011: 120). Iako Sonja zbog toga i dalje tvrdi da joj je otac bio u Folksbundu, priznaje da joj se otac zvao Mozer i da je uzeo prezime Majstorović prema svom zanimanju pred kraj rata da bi se prikrio (Marojević 2011: 201). Kad je mladić našao fotografiju u ostavi kuće, a u telefonskom imeniku Mozera u Kucuri, Sonja je suočena s time prvo ćutala kao da smišlja šta da odgovori ili kao da je zaboravila na njegovo pitanje, pa ga je opet slagala da je čovek iz Kucure, u stvari, Majstorovićev brat od tetke i da je živeo u kući u

kojoj on sada živi, kao i da mu je pištolj poklonio njen otac (Marojević 2011: 12). Sonja se upliće u laži i smatra da ima pravo na to jer on živi u kući koja je bila njihova dok im je nisu oteli, te mu nije dužna istinu (Marojević 2011: 202). Ovde se strategija krivotvorenja povezuje sa strategijom izjednačavanja.

Krivotvorenje je prisutno kao strategija potiskivanja individualnog sećanja u privatnom životu njegove majke: Anka mu nije rekla da njegov otac Mijat nije bio kolonista i da se razveo od nje zato što nije želeo da žive u švapskoj kući. Ona uporno insistira na tome da se ona razvela od Mijata jer je tukao sina (Marojević 2011: 122). Međutim, mladić je sada znao istinu: da otac nije imao razumevanja za ljude koji su pristali da žive u švapskim kućama, da se on nije doselio u kuću prognanih Nemaca već kod svoje tetke u Starom Vrbasu koja je tu živela od tridesetih godina (Marojević 2011: 108). Iz tog razloga na kraju mladić ipak odlučuje da hoda uspravno kao njegov otac koji je želeo da sin živi u Perastu, a ne u otetoj kući (Marojević 2011: 218). Time se odlučuje za očevo nasleđe otvorenosti, savesti, čestitosti i dostojanstva, a ne za majčino razorno nasleđe skrivanja, ćutanja i potiskivanja.

3. POSLEDICE POTISKIVANJA

Okosnicu romana čine dve glavne teme: istraživanje prošlosti kuće u kojoj mladić živi u Novom Vrbasu, a samim time i nemačke porodice, kao i tema plućne bolesti. Kao treća, sporedna tema provlači se i gubljenje nevinosti koje treba shvatiti doslovno (mladić gubi nevinost s Hertom Šleser), ali i preneseno, jer tokom svojih istraživanja saznaje istinu o majci i ocu, o tetkinoj kući i svojoj porodici, o društvu u kojem živi. Do kraja romana i do Nove godine mladić gubi nevinost i sazreva kao ličnost. Kad je reč o posledicama potiskivanja, one se odražavaju na porodicu u celosti, ali i na pojedince.

3.1. Kuća i porodica

Rekonstruisanjem događaja tokom cele knjige, mladić je saznao kome je kuća pripadala, kao i da ju je njegova porodica dobila jer se dopala dedi Šćepanu, iako mu kasnije nije bilo drago što se baš tako zadesilo da je odabrao tuđu kuću, stečenu tuđim radom. Po tom pitanju se slagao sa svojim zetom Mijatom, mada nije mogao nikoga da osuđuje jer je i on sam živeo u takvoj kući. Jedino se on u porodici nije radovao razvodu svoje kćeri (Marojević 2011: 108), dok je ostalima Mijat sa svojim stavovima bio neprijatan.

Kuća je pre svega mesto stanovanja, ali ona poseduje izvesna kulturna i simbolička značenja: predstavlja mesto okupljanja u procesu inicijacije, kao i silazak u predele tame neposredno pre rođenja (Kamings 2004: 246). Tako se u romanu u švapskoj kući za Novu godinu nalaze preostali članovi obe porodice: svi su prisutni u toku mladićevog gubitka nevinosti i njegovog procesa sazrevanja.

Kuća je dobrim delom neiskorišćena, ima praznih i zaključanih prostorija (Marojević 2011: 18). Praznina simbolički u filozofskom smislu, između ostalog, predstavlja dokinuće, negiranje, ogolelost, označava neku stvarnost na delu, još uvek jako vitalnu, poslednje udelovljenje kroz koje i u kojem se praznina izvršava (Ševalije, Gerbran 2009: 742). Upravo prazne prostorije u kući upućuju na negiranje stvarnosti, na određena područja koja su još uvek i te kako vitalna, iako su nepristupačna.

Ostava je uvek bila zaključana, tako da mladić nikada nije video ni nju, ni tavan i podrum (Marojević 2011: 18). Tek ne kraju će saznati da se u ostavi nalazio pištolj pronađen u podrumu (Marojević 2011: 152). U njoj je nered koji je poticao od dve porodice koje su u različita vremena živele u kući: nemačke porodice i familije mladićeve babe i dede. Obe su napravile kule od stvari koje im više nisu trebale (Marojević 2011: 153). Među njima se našla i fotografija vlasnika kuće u uniformi (Marojević 2011: 156). Ostava je zatrpana sklonjenim uspomenama koje su i dalje prisutne i žive i povezuje dve porodice.

Kuća se u psihoanalizi povezuje s različitim slojevima uma, jer prebivalište simbolizuje ljudsko telo, misao i život. Mesto pripreme hrane je mesto ili trenutak promene svesti (Kamings 2004: 246). Kad

mu je tetka Bonja prvi put odala da su u toj kući živeli Nemci, nalazila se u kuhinji (Marojević 2011: 42). U tom trenutku započela je prelomna promena svesti kod mladića koja će ga duboko obeležiti.

Podrum se povezuje s instinktima i nesvesnim, stepenice povezuju različite nivoe uma, a njihovo značenje zavisi od toga da li je reč o penjanju ili spuštanju (Kamings 2004: 246). Deda je pištolj našao u podrumu, čistio ga je i rasklapao, a posle njega je to radio njegov sin Boško, kome je taj pištolj draži od bilo kakve bezvredne slike, čak ga je zavoleo više od prethodnih vlasnika (Marojević 2011: 158). Sredstvo destrukcije, povređivanja, ubistva, pištolj postaje nasleđe koje se prenosi od jedne do druge porodice, bez obzira na etničku pripadnost, i dobija daleko veći značaj od umetnosti, od rezultata stvaralačkog čina.

Pištolj se iz podruma premešta u ostavu (Marojević 2011: 152) – iz nesvesnog (ubilački instinkti) na svesni nivo. Iz tog razloga ne čudi što se mladiću čini da kuća miriše na krv i da taj miris dopire iz podruma i iz dvorišta, ali tetka Bonja ima odgovor na to: njen vlasnik je bio Nemac i nosio je uniformu, ubijao je i zato je ubijen (Marojević 2011: 192). Bonja je sišla u podrum i ubila se tim pištoljem. Njeni rođaci su u podrumu – u kojem je zaudaralo kao pas koji je izdisao u paklu, jer skoro sve što zaudara, zaudara prvo na sebe – našli radionicu Švabe koji je tu živeo, njegove sprave i predmete koji se više ne mogu koristiti (Marojević 2011: 214-215). Dva mladića su iz podruma izašla s novim saznanjima o prošlosti porodice, nesvesno i potisnuto izvedeno je na svetlo dana tek u trećoj, najmlađoj generaciji.

Krov i najviša tavanica povezani su s glavom i umom, ili intelektom, sa svesnim iskazivanjem samokontrole (Kamings 2004: 246). Prva generacija kolonista i Bonja, sadašnja vlasnica, nisu išli u školu i nisu bili pismeni (Marojević 2011: 41), mada je mladićeva majka bila obrazovana, kao i rođak Nikšićanin koji ga leči od plućne bolesti, tako da se u njemu sudaraju nepismenost i visoke škole (Marojević 2011: 205). Tavan je u kući nedostupan i ne pominje se, što upućuje na nesposobnost cele porodice da se kontroliše, da izađe iz nesvesnog u svesno područje i prevaziđe mračnu prošlost.

Značajno mesto u švapskoj kući je kamin koji predstavlja ognjište. Ognjište je simbol zajedničkog života, doma, veze muškarca i žene, ljubavi, spoja vatra i njenog stecišta. Kao solarno središte ono toplinom i svetlošću zbližava bića, tu se priprema hrana, te je ono središte života koje se pruža, podržava i širi. Poštuje se u svim društvima i postalo je svetilište s koga se priziva zaštita Boga, slavi se njegov kult i čuvaju svete slike ili statue (Ševalije, Gerbran 2009: 628). U švapskoj kući na kaminu stoji natpis „Bitte keine Abfälle in den Kamin werfen!“ („Molimo, ne bacati otpatke u kamin.“) Svrha natpisa je da se sačuva toplina i čistota ognjišta i zajednice, ali tetka Bonja, koja ne zna nemački, stalno baca u njega opuške i on verovatno zato slabo greje (Marojević 2011: 41). Pepeo, ostatak sagorevanja nakon ugasnuća vatre, simbolizuje smrt i kaznu (Ševalije, Gerbran 2009: 692), i za prve vlasnike kuće i za kolonizatore, te će upravo tetka Bonja koja puši cigarete i baca opuške u kamin na kraju sebi oduzeti život.

Njena smrt je nagoveštena ne samo tim opušcima već i izjavom da su joj pitanja njenog sestrića vodu ogadila (Marojević 2011: 106). Budući da voda simbolizuje pre svega život, očišćenje i obnavljanje (Ševalije, Gerbran 2009: 1048), vraćanje u prošlost dovodi do toga da se teta Bonji gadi život, dok je za mladića postavljanje pitanja jedini put do ozdravljenja.

3.2. Plućna bolest

Plućna bolest od koje mladić pati u direktnoj je vezi s istorijom kuće u kojoj živi njegova tetka: bolest mu se pogoršava ili poboljšava u zavisnosti od njegovih pokušaja da otkrije istinu o bivšim vlasnicima (Tošić 2012). Njegova ljubav prema ronjenju i prema vodi korespondira s njegovom potrebom za očišćenjem od prošlosti, obnavljanjem radi novog početka.

Bolest koja mu se vratila u Vrbasu daće mu mogućnost da vidi vizije koje će ga odvesti u prošlost i otkriti mu ono što fizičkom oku nije dostupno. Lekar Nikšićanin govori o posebnim „mentalnim moćima“ koje se razviju kod bolesnih sinusa (Marojević 2011: 55). Mladić će imati nekoliko vizija, a na kraju, kada sve otkrije, ozdraviće fizički i psihički, a halucinacije će nestati.

Tokom svog istraživanja saznaće za osvetnički progon nemačke zajednice nakon Drugog svetskog rata, za logore koji su postojali od 1944. do 1948. godine, a u koje su bili smešteni nemački sugrađani, pretežno civili i to nevini ljudi, starci, žene i deca, jer su pravi krivci pobegli na vreme. Otkriće da je nova vlast bogate, prazne nemačke kuće i imanja naselila stanovnicima iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore, i to uglavnom porodice prvoboraca i pristalica nove vlasti. Novi stanari su uglavnom bili poreklom iz krša, nisu bili naviknuti na uslove života i rada u ravnici. Oni koji se nisu vratili u zavičaj teško su se integrisali u novo okruženje (Tošić 2012). Mladić će saznati i nešto novo o ocu i majci, o njihovom odnosu, sukobima i podeljenosti među njima, i naučiće da novim očima gleda svog otuđenog oca, onoga koji ga je tukao, ali koji nije hteo da ćuti.

Kad je Sonji prvi put spomenuo mogućnost da ga poseti u kući u kojoj je živeo, spustila mu se studen na grudi, koja se tu zadržala dok mu je ona pričala o svojoj porodici (Marojević 2011: 89-91). Ukoliko se telo posmatra u analogiji s kućom, hladnoća, odsustvo topline oko srca u direktnoj je vezi s ognjištem u kući koje slabo greje ukućane.

Nemogućnost da diše od mirisa cigareta koje je Bonja pušila dok je govorila o njihovom doseljavanju a izbegla pitanje o Nemcima, dovela je do toga da tu noć provede pored otvorenog prozora (Marojević 2011: 51). Kad se razboleo, od lekara Nikšićanina je saznao da je respiratorna insuficijencija kao psihosomatska bolest odnela život mnogih iz njihove postojbine, a i njihove porodice, jer utučenost ih je toliko tištala da ih je ugušila. Od pluća su mu umrli i otac Mijat i deda Šćepan (Marojević 2011: 56), a njih je, kao i njega, opterećivala tajna o vlasništvu te kuće.

Kad je od Sonje konačno otkrio celu istinu, zaspao je gologlav na klupi usred zime i završio u bolnici jer nisu mogli odmah da ga probude. Uprkos tome, nekim čudom mu se apsces na plućima nije obnovio (Marojević 2011: 207). Bonja je mislila da je u komi i na samrti, pa se ubila u zaključanom podrumu švapske kuće nemačkim pištoljem uz oproštajnu poruku: „Ja više ne mogu. Sad vi nastavite.“ (Marojević 2011: 208) Na njenoj sahrani, nakon što je izašao iz podruma, mladić je u kupatilu išmrknuo tkivo roze boje, puno nečeg sličnog žilicama krvi. Rasplakao se, ali glavobolja i pritisak u sinusima su konačno nestali, kao i vizije koje je imao u vodi. Više ga ništa nije tištalo ni u prsima ni u sinusima, a odlučeno je da će se sledećeg dana vratiti u Perast (Marojević 2011: 217), u grad koji je odabrao njegov otac jer nije želeo da mu sin živi u otetoj kući. Prvi put je mladić poželeo da više liči na svog pokojnog oca Mijata (Marojević 2011: 218). Konačno je potpuno zacelio i psihički i fizički.

4. ZAKLJUČAK

U romanu se prikazuju strategije potiskivanja prošlosti koja se odnosi na podunavske Nemce u Vrbasu, njihovo učešće u ratu, kao i njihovo proterivanje posle rata. Strategije potiskivanja koriste obe strane. O događajima u vezi sa Švabama u Vrbasu posle Drugog svetskog rata, o logorima, zlostavljanju i otimačini se ne govori i ne piše (strategija ćutanja). Nemačka prošlost i njihovo prisustvo u Vrbasu se briše promenom imena ulica i ličnih imena (strategija brisanja). Sami Nemci lažu o svojoj prošlosti da bi izbegli progon i neprijatnosti (strategija krivotvorenja). Ukoliko se zločini nad domaćim Nemcima ipak tematizuju, oni se opravdavaju patnjom zbog zločina koji su počinili nemački nacisti, pa su stoga i ovi zaslužili proterivanje, likvidaciju i napastvovanje (strategija izjednačavanja). Kad je reč o otimanju imovine, kolonizatori insistiraju da oni lično nisu oteli kuće, već su za to odgovorni drugi (eksternalizacija).

Sve ove strategije potiskivanja ne funkcionišu tokom dužeg perioda, jer kuće kao mesta sećanja čuvaju tragove prošlosti i prisustva prethodnih vlasnika: pištolj se iz zatvorenog podruma premešta u ostavu, i na kraju se koristi za pretnju i samoubistvo. Bolest koja se pojavljuje u nezdravoj klimi u kojoj potisnuto nesvesno, mračno preuzima vlast nad čovekom nestaje tek kad se mladić suočava s istinom o svojoj porodici, o svojoj zajednici, o prošlosti u čijem središtu se nalazi švapska kuća u kojoj je živela njegova tetka. Istina ga na kraju dovodi do izmirenja s pokojnim ocem i do konačnog isceljenja tela i psihe.

Postavljena u širi književni i kulturni kontekst problematika potiskivanja (po)ratnih trauma i njenih posledica prikazana u Marojevićevom romanu *Majčina ruka* ukazuje na preku potrebu za suočavanjem s prošlošću, kao i na ključni značaj književnosti kao medijuma kulturnog sećanja u procesu osvešćivanja i prevazilaženja potisnutih emocija. Budući da se zvanični politički i nezvanični kolektivni i individualni glasovi retko čuju kad je reč o ovoj temi, ostaje zadatak i uloga intelektualaca (pisaca, novinara, naučnika) da započnu i nastave isceljivanje putem (usmene) reči i (pisanog) teksta.

Literatura

Assmann, A. (2011). *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck.

Genocid nad Podunavskim Nemcima 1944-48 (deo peti). Nemci u Vojvodini – Podunavske Švabe. Skinuto sa sajta 10.11.2017. <https://sites.google.com/site/nemciuvojvodinipodunavskesvabe/genocid-nad-podunavskim-nemcima-1944---48-deo-peti>.

Kamings, E. T. (2004). *Sve o simbolima.* Beograd: Narodna knjiga – Alfa.

Lange, G. (2016). Adoleszenzroman. In: *Kinder- und Jugendliteratur der Gegenwart.* Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 147-167.

Marojević, I. (2011). *Majčina ruka.* Beograd: Laguna.

Rill, H, Stojičić, M. (2016). *Na tragu Podunavskih Nemaca u Vojvodini.* Beograd, Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.

Schramm. E. P. (2012). Die deutschen Verluste im Zweiten Weltkrieg. *Die Zeit* 43 (1949). Skinuto sa sajta 27.12.2017. <http://www.zeit.de/1949/43/die-deutschen-verluste-im-zweiten-weltkrieg/komplettansicht>.

Ševalije, Ž, Gerbran, A. (2009). *Rečnik simbola.* Novi Sad: Stylos.

Tošić, D. (2012). Prikaz romana *Majčina ruka* Igora Marojevića. *Lozničke novosti*. Skinuto sa sajta 20.07.2017. <http://www.laguna.rs/zn415_zanimljivost_prikaz_romana_majcina_ruka_igora_marojevica_laguna.html>.

Vrbas (2017). *Nemački tragovi duž Dunava – putovati, susretati, doživeti.* Ulm: Donauschwäbisches Zentralmuseum. Skinuto sa sajta 10.11.2017. < http://www.danube-places.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=393&lang=sr&Itemid=101>.

Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju. Skinuto sa sajta 10.11.2017. <http://www.paragraf.rs/propisi_download/zakon_o_vracanju_oduzete_imovine_i_obestecenju.pdf>.

Zobenica, N. (2014). Podunavske Švabe u polisistemu srpske književnosti. U: S. Gudurić, M. Stefanović (ur.). *Jezici i kulture u vremenu i prostoru: Tematski zbornik IV-2*, 101-116.

STRATEGIES OF MEMORY SUPPRESSION IN IGOR MAROJEVIĆ'S NOVEL *A MOTHER'S HAND*

Summary

Analysing the mechanisms of memory in her epochal work *The Long Shadow of the Past (Der lange Schatten der Vergangenheit,* 2006), the researcher Aleida Assmann (1947-) has worked out five strategies of suppression used for overcoming traumatic experience: relativizating, externalizing, hiding things, keeping quiet and falsifying. These strategies can be noticed in the novel by Igor Marojević *A Mother´s Hand* (*Majčina ruka,* 2011) which is centred on a house which once belonged to Danube Swabians. In effort to reconstruct the hidden truth about former house owners, the protagonist, a sixteen years old young man, initiates numerous events which show to which extent the past has remained alive and painful in the memory of two families. The history of the house and the lung disease of the boy become inseparably connected, as they symbolize the consequences of the suppression. The aim of this paper has been to identify and analyze various forms of suppression of the traumatic past in the novel in order to confirm the existence of a universal pattern of perpetrator and victim behaviour in after war period, as well as to discuss the consequences of suppression which damage both body and soul health of the family.

Keywords: strategies of suppression, Danube Swabians, Igor Marojević, *A Mother's hand,* Werbaß.

Nikolina Zobenica
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
nikolina@ff.uns.ac.rs

VI

ТРАДУКТОЛОШКЕ ТЕМЕ

UDK 821.133.1.09 Camus
821.133.1'255.4

Наташа Живић

РАЗЛИКЕ У ПРАВОПИСИМА И ПРАВОПИСНЕ НЕДОСЛЕДНОСТИ У ПРЕВОДИМА *СТРАНЦА* А. КАМИЈА НА СРПСКИ ЈЕЗИК*

У овом раду се из правописне перспективе анализирају два српска превода француског романа *Странац* А. Камија (Albert Camus, *L'Étranger*, 1942). Наведеном анализом покушавамо да укажемо на промене у оквиру српског правописног система у распону од пола века с обзиром на то да су преводи из којих је ексцерпирана грађа за овај рад објављени средином XX, односно почетком XXI века. Први разматрани превод, уједно и први српски превод романа *Странац*, дело је Драгана Николића из 1959. године, док је други анализирани превод урадила Зорица Хаџи-Видојковић, а објављен је 2009. године. Циљ рада је да се покаже у којој су мери правописна правила за транскрипцију француских имена у српском језику утврђена у време када настаје прва српска преводна варијанта овог француског романа и да ли су та правила обогаћена пола века касније, као и то колико су их преводиоци поштовали. Промене у правопису српског језичког система илуструју се и примерима различитих графија појединих речи и конструкција, као и употребом знакова интерпункције, али и писањем великог слова. Теоријску потку овог истраживања представљају *Правопис српскохрватског књижевног језика* Александра Белића (1950) и *Правопис српскога језика* М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице (2013), као и лингвистичка концепција превођења Питера Њумарка (Peter Newmark, *Textbook of Translation*, 1988).

Кључне речи: правопис, српски језик, француски језик, превођење, *Странац*.

1. УВОД

Камијев роман *Странац* преведен је на многе светске језике. Његова присутност неизмерна је чак и изван граница књижевности, те тако режисери, музичари, цртачи стрипова стварају дела по мотивима из овог Камијевог романа. О распрострањености превода романа *Странац* на нашим просторима сведочи мноштво превода на српском, хрватском, македонском, словеначком, албанском, мађарском и бугарском језику[1]. Заступљене су и многобројне студије које обрађују поменути роман, као и целокупно Камијево стваралаштво. Када је реч о српским преводима *Странца*, проналазе се бројна издања која, почевши од године издања првог српског превода, не престају да се дорађују и објављују, али се исто тако појављују и нови преводи.

* Овај рад је урађен у оквиру пројекта *Романистика и словенски језици, књижевности и културе у контакту и дисконтакту* (Бр. 81/1-17-8-01), који делимично финансирају Универзитетска агенција за франкофонију (Agence universitaire de la francophonie) и Амбасада Републике Француске у Србији (Ambassade de France en Serbie).

[1] Српски преводи: Мирјана Лалић (1962, *Београдски графички завод*); Никола Ковач (1981, *Веселин Маслеша*); Мима Александрић (2000, *Удружења издавача и књижара Србије*); Гордана Милинковић (2011, *Прима*). Запис романа *Странац* постоји на Брајевом писму и потиче из 1985. године а урађен је према преводу Драгана Николића из 1959. године у издању *Филип Вишњић*. Постоји и звучни снимак овог романа из 2015. године у преводу Зорице Хаџи-Видојковић према штампаном издању из 2004. године, а објављен је у оквиру издавачке куће *Библиотеке Савеза слепих Србије „др Милан Будимир"*; хрватски преводи: Дане Смичиклас (1951, *Зора*); Светислав Смичиклас (1971, *Зора*); Златко Црнковић (1980, *Знање*); македонски преводи: Бранко Пендовски (1964, *Култура*); Елена Николовска (2003, *Матица македонска*); Паскал Гилевски (2009, *Микена*); Драгица Калеова (2010, *Просветно дело*); мађарски преводи: Алберт Гергеи и Нандор Саваи (1972, *Европа*); албански преводи: Гани Луботени (1978, *Rilindja*); Рајмонда Вуцини (1991, *Fan Noli*); Наси Лера (2006, *Vëllezërit Tafa*); бугарски преводи: Христо Тодоров (1984, *Народна просвета*); Георги Панов (1995, *Фама*); словеначки преводи: Јоже Јаворшек (1965, *Цанкарјева заложба*); Сузана Концут (2012, *Младинска књига*).

У овом раду ће се најпре разматрати оригинално дело објављено 1942. године у Паризу у издању *Gallimard* као и два српска превода. Наиме, први анализирани превод дело је Драгана Николића које је објављено 1959. године у Београду, у издању *Народна књига* и оно представља први српски превод овог Камијевог романа. Други разматрани превод урадила је Зорица Хаџи-Видојковић, а објављен је 2009. године у *Заводу за уџбенике* из Београда. Преводи Зорице Хаџи-Видојковић једни су од најзаступљенијих, али је издање из 2009. године које сачињава корпус истраживања измењено у односу на претходна. С обзиром на то да су преводне варијанте романа *Странац* из којих је ексцерпирана грађа овог рада објављене у распону од пола века, покушаћемо да укажемо на то у којој се мери српски језик развио када је реч о транскрипцији француских имена у српском језичком систему, као и када се ради о писању појединих речи и конструкција (спојено и одвојено писање), притом узевши у обзир и употребу интерпункцијских знакова и писање великог слова. Настојимо да докажемо и да ли је читалац разматраних превода каткад лишен разумевања Камијеве мисли. Примери који ће бити представљени омогућиће доношење закључака о развоју језика, укључујући лексичке, морфолошке, синтаксичке, правописне законитости што указује на комплексност сваког преводилачког поступка.

Упориште роману *Странац* представља Камијев роман *Срећна смрт* који је објављен постхумно. Извесни елементи и сцене из дела *Срећна смрт* Ками користи приликом стварања романа *Странац*. Тако је главна личност *Срећне смрти* Мерсо (Mersault), са веома малом разликом у графији у односу на име јунака Мерсоа (Meursault) у *Страницу*. Алегорична радња *Срећне смрти* није у потпуности одговарала Камијевом смислу за стварност, те он из овог романа користи само неке елементе у *Страницу* (Dimić 1970: 61). Маја 1940. године, пред сам улазак нацистичких тенкова у Француску, А. Ками довршава роман *Странац* који ће бити објављен две године касније.

Иако сматран прототипом егзистенцијалистичког романа, *Странац* не садржи све важне елементе егзистенцијализма. Он, наиме, представља производ Камијевих филозофских идеја утемељених на Апсурду као филозофско-уметничком правцу. Поимање овог Камијевог романа образлаже Сартр у свом делу *Објашњење Странца* (1947), издатом неколико година након објављивања *Странца*. Сартр тврди да се ради о најбољем роману након примирја који је усред литерарног рада тог доба и сам схваћен као странац[2].

Четрдесет година након Сартровог тумачења *Странца* и после толико анализа и коментара о њему појављује се супротни суд о овом роману, а то је да је он изврсно дело у којем дотерана једноставност подсећа на реализам *Госпође Бовари* (Solar 1985: 195). Међутим, ако се узме у обзир живот једног службеника XXI века, чини се, да се не уочава превелика разлика у односу на Мерсоов живот. Службеник који бивствује у савременом свету, проводи велики део дана у канцеларији, уморан је од монотоног бирократског живота и углавном равнодушан према свему што га окружује, док му је начин изражавања сведен на пуко навођење хладних констатација. Када се све наведено сагледа, могло би се доћи до закључка да је *Странац* авангардни роман који пресек друштва и индивидуе описује више од пола века раније?

Теоријску подлогу овог истраживања представљају *Правопис српскохрватског књижевног језика* Александра Белића (1950) и *Правопис српскога језика* М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице (2013), као и лингвистичка концепција превођења Питера Њумарка (Peter Newmark, *Textbook of Translation*, 1988). Лингвистичка концепција П. Њумарка узета је у разматрање будући да су преводи романа *Странац* дословни и у потпуности одговарају његовом главном постулату о дословности у току процеса превођења.

Британски теоретичар Питер Њумарк[3] сматра да је у савременом друштву потреба за превођењем како књижевних тако и некњижевних дела све распрострањенија услед њихове лак-

[2] « Au milieu de la production littéraire du temps, ce roman était lui-même un étranger » (Sartre 1947: 1).

[3] Више о Њумарковим делима о превођењу као и о текстовима о Њумарковој концепцији објављеним у Србији и иностранству: Peter Newmark: *Some notes on translation and translators* (1969); *Further propositions on translation* (1974); *The Theory and the Craft of Translation* (1976); Wei Lu, Hong Fang: *Reconsidering Peter Newmark's Theory on Literal Translation* (2012); Enobong Joseph Inyang: *Étude des conceptions théoriques de deux traductologues anglophones, Peter Newmark et Eugène Nida, à la lumière de la théorie interprétative de la traduction* (2013); Татјана Ђурин: *Српски превод*

ше доступности. Овај теоретичар истиче то да је превођење инструмент едуковања и истине јер мора да допре до читаоца чији се културни и образовни ниво разликује од читаоца оригиналног текста. Он сматра да је превод увек могућ чак и када се ради о културама које су међусобно веома удаљене, а истиче и то да превод не оставља исти утисак као оригинал (Newmark 1988: 6). Њумарк подвлачи и то да превод носи своје сопствено узбуђење и интерес. Задовољавајућ превод је увек могућ, али добар преводилац не треба да се заустави на томе. Превод се често може побољшати, према томе не постоји савршен, идеалан и потпуно исправан превод.

2. РАЗЛИКЕ У ПРАВОПИСИМА И ПРАВОПИСНЕ НЕДОСЛЕДНОСТИ У ПРЕВОДИМА

Њумарк наводи неке од метода превођења као што су превод реч за реч, буквалан превод, веран превод, семантички превод, адаптација, слободан превод, идиоматски превод, комуникативан превод. Превод реч за реч преноси граматику изворника у циљни језик као и ред речи и њихова основна значења. Код буквалног превода се граматичке конструкције из изворника претварају у најближе еквиваленте у циљном језику док се лексичке речи поново преводе појединачно и ван контекста. Веран превод настоји да репродукује контекстуално значење оригиналног текста. Он преноси културне речи и степен лексичке и семантичке специфичности у преводу. Семантички превод се разликује од верног у погледу естетске вредности. Он може пренети мање важне културне речи неутралним или функционалним терминима али не и културним еквивалентом. Адаптација се користи приликом превођења поезије, комедије, карактера. Слободан превод парафразира оригинални текст и често је дужи од њега. Идиоматски превод тежи да одређене нијансе из изворника пренесе колоквијализмом или идиоматским изразом иако не постоје у изворном тексту. Комуникативни превод преноси контекстуално значење оригиналног текста тако да је смисао разумљив и прихватљив (Newmark 1988: 45–47).

2.1. Транскрипција имена

Њумарк сматра да се преношењем властитих имена у циљни језик чува национална обојеност изворног језика. Тако наглашава да се имена владара и светаца понекад преводе, док се имена неких француских краљева у оригиналној форми преносе у циљни језик (Newmark 1988: 214). Тако су нека имена античких личности попут Ахила, Тукидида, Хорација, Софокла прилагођена у многим европским језицима (Newmark 1988: 214–215). Њумарк објашњава и то да, уколико су звучни ефекат имена и/или његова транспарентност, као и национална обојеност подједнако важни, најбоље је да се на циљни језик најпре преведе реч која се налази у основи личног имена из изворног језика и да се потом то име натурализује уколико не постоји у речничком фонду циљног језика (Newmark 1988: 215).

Према *Правопису српскохрватског књижевног језика* из 1950. године, стране речи треба писати онако како се оне изговарају, а не онако како се пишу у изворном језику. Гласове из страних језика треба транскрибовати нашим најближим гласовима, а уколико има сумње у разумевање антропонима или топонима у транскрипцији на српском језику, онда се у загради може дати изворни назив тог имена (Белић 1950: 110–111). Иста ова начела транскрипције страних имена у српском језику налазе се и у *Правопису српскога језика* из 2013. године, где су наведена јасније и детаљније у односу на Правопис из 1950. године.

У новијем Правопису објашњавају се основна начела преношења имена, а потом се даје систематизација транскрипције имена из разних страних језика, при чему је детаљно обрађен и пренос француских имена у текст на српском језику. Новији Правопис, осим изворног писања

Раблеовог дела Гаргантуа и Пантагруел из перспективе модерних традуктолошких приступа: етноцентричност, хипертекстуалност, дословност (2011); Ана Јовановић: *Граматичко-стилски аспекти преводâ Прустовог романа У потрази за изгубљеним временом на српском и хрватском говорном подручју* (2013).

имена, истиче и значај прилагођеног писања којим се на природан и рационалан начин реч претвара у прилагођени лик који се употребљава у свакодневном говору и литератури (Пешикан и др. 2013: 171–173).

Примери који следе илуструју поступак транскрипције француских имена у двама српским преводима Камијевог *Странца* и указују нам на то у којој су мери преводиоци поштовали правила прописана *Правописом српскохрватског књижевног језика* и *Правописом српскога језика*[4].

Како се то наводи у Правопису из 1950. године, транскрипција француских властитих имена врши се према аналогији са српским личним именима и презименима (Белић 1950: 112). Из примера (1) у преводу *Странца* из 1959. године, види се да преводилац ово правило није поштовао. Наиме, преводилац се одлучује да властито име *Jeanne* на српски језик транскрибује антропонимом *Жан* који, заправо, одговара транскрипцији облика мушког рода француског имена *Jean*. Уочава се, међутим, да новији превод прилагођава француско властито име употребом наставка *-а*, што је честа појава код морфолошке адаптације француских назива географских објеката, конкретно имена покрајина и река, као и француских антропонима у систему српског језика (Пешикан и др. 2013: 175).

(1) « *Jeanne* n'a pas voulu le prendre, criait-elle à tue-tête. (Кф: 59)
„*Жан* није хтела да га узме“, викала је она из свег грла. (Кс1: 78)
„*Жана* није хтела да га узме“, викала је из свег гласа. (Кс2: 60)

Имајући у виду правописну обавезу о транскрипцији имена према томе како се она изговарају у изворном језичком кôду, на основу урађене анализе закључује се да преводилац З. Хаџи-Видојковић поштује правило прописано Правописом, док се у старијем преводу уочава обезвучавање звучног гласа *ж* његовим безвучним парњаком *ш*. Може се претпоставити да је преводилац Д. Николић следио говорни кôд француског језика у којем, услед брзине у изговору, може доћи до обезвучавања неких гласова (Гудурић и Петровић 2008: 93). Са друге стране, постоји могућност и да се ради о штампарској погрешци. Пример:

(2) « *Figeac*, dites aux hommes qu'ils peuvent aller. » (Кф: 11)
Фишак, реците људима да могу ићи. (Кс1: 17)
Фижак, реците људима да могу да почну. (Кс2: 19)

У српским преводима властитог имена *Thomas Pérez* уочавају се различитости у транскрипцији, што илуструју примери (3) и (4). Властито име *Thomas* би требало транскрибовати у *Тома* према новијем Правопису (Пешикан и др. 2013: 239); када је реч о транскрипцији презимена *Pérez*, сугласник *z* у финалној позицији се изговара и преноси или изостаје (Пешикан и др. 2013: 240–241) и ту двојакост у транскрипцији илуструју примери оба српска превода. Из превода Драгана Николића у примерима (3) и (4) уочава се недоследност у коришћењу техника транскрипције антропонима (*Томас* и *Тома*). Може се претпоставити да је у примеру (4) овај преводилац, вођен афинитетом ка матерњем језику, деклинирао властиту именицу *Тома* у складу са еквивалентним српским властитим именом; у новијем преводу *Странца* преводилац транскрибује овај антропоним уз изговор финалних гласова и у имену и у презимену, можда под претпоставком да се ради о имену шпанског порекла.

(3) Mais en l'espèce, il avait accordé l'autorisation de suivre le convoi à un vieil ami de maman : « *Thomas Pérez*. » (Кф: 12)
Али у овом случају дао је одобрење једном старом мамином пријатељу да прати погреб: *Томасу Перeу*. (Кс1: 17)
Али у овом случају, дозволу да иде за ковчегом дао је једном старом мамином пријатељу: *Томасу Перезу*. (Кс2: 19)

[4] Детаљније о транскрипцији француских имена у српско(хрватско)м језику: Софија Јакшић: *Морфолошка адаптација француских антропонима и топонима у хрватскосрпском језику* (1987); Душанка Точанац: *Изговор француских имена и њихово прилагођавање гласовном систему српског језика* (1995); Снежана Гудурић: *Преношење и адаптација личних имена са француског на српски језик* (2008), *Неке недоумице везане за начела адаптације француских властитих имена у српском* (2015).

(4) Quand est venu le tour de *Thomas Pérez*, un huissier a dû le soutenir jusqu'à la barre. (Кф: 72)
Када је дошао ред на *Тому Переа*, судски вратар га је морао придржавати све до ограде. (Кс1: 95)
Кад је дошао ред на *Томаса Переза*, један судски чиновник морао је да га придржава до преграде. (Кс2: 71)

Властито име *Raymond Sintès* представљено је у првом српском преводу романа *Странац* двојако; најпре га преводилац транскрибује антропонимом *Рејмон*, а затим *Рајмон*, што се види у примерима (5) и (6). И овим примером указује се на недоследност преводиоца првог српског превода *Странца* који за исти антропоним употребљава различите технике. Ово властито мушко име постоји и у англофоном и у франкофоном говорном подручју, и у зависности од језичког система коме припада, варира и његов изговор. Како се радња романа *Странац* одвија у франкофоном говорном подручју, транскрипција овог имена биће посматрана кроз призму француског изговора. С обзиром на то да се гласови *ay* из француског језичког система читају *e* [e], док се сугласник *d*, у финалној позицији не чита, а посебно у сугласничким групама, правилна транскрипција би, сходно томе, гласила *Ремон* (Пешикан и др. 2013: 236). Презиме би требало транскрибовати у *Сентес*, с обзиром на то да се назална група *in* транскрибује у *орални самогласник + сугласник н*, односно у овом случају у групу *ен* [en] (Белић 1950: 111) (Пешикан и др. 2013: 234). Сугласник *s* се често у финалној позицији неких речи изговара, супротно општим правилима француског изговора (Пешикан и др. 2013: 239).

(5) Il s'appelle *Raymond Sintès*. (Кф: 23)
Зове се *Рејмон Сенте*. (Кс1: 32)
Зове се *Ремон Сентес*. (Кс2: 29)

(6) Il a voulu savoir si c'était par hasard que je n'étais pas intervenu quand *Raymond* avait giflé sa maîtresse [...] (Кф: 75)
Желео је да сазна да ли сам случајно интервенисао када је *Рајмон* ошамарио своју љубавницу [...] (Кс1: 99)
Хтео је да зна да ли је и то био случај што се нисам умешао кад је *Ремон* ошамарио своју љубавницу [...] (Кс2: 74)

Према Правопису из 1950. године, назив припадника арапског народа у мушком роду једнине гласи *Арапин* (Белић 1950: 131). У првом српском преводу *Странца* уочава се употреба именичке форме *Арап*, пример (7), што није усклађено са стандардом, али се може претпоставити да се ради о техничкој погрешци с обзиром на то да се у истом преводу овог романа бележи и стандардизовани облик *Арапин*, у примеру (8):

(7) J'ai dit que j'avais tué un *Arabe* et ils sont restés silencieux. (Кф: 57)
Рекао сам им да сам убио једног *Арапа*, а они су остали мирни. (Кс1: 76)
Казао сам да сам убио једног *Арапина* и они су на то заћутали. (Кс2: 59)

(8) Raymond en a profité pour dire que c'était lui que *cette dernière* haïssait depuis qu'il avait giflé sa sœur. (Кф: 74)
Рејмон је то искористио да каже како га је *Арапин* замрзио откако је ошамарио његову сестру. (Кс1: 99)
Ремон је то искористио и казао да га је *овај* мрзео откако је ошамарио његову сестру. (Кс2: 74)

2.2. Разлике и недоследности у графији

Према старијем Правопису уколико се у конструкцији нађу предлог и именица са значењем прилога, пишу се заједно, а то би значило да у таквој вези, или предлог или именица, или оба елемента конструкције не задржавају своје основно значење; тако се прилог *уиме* са значењем *по наређењу, жељи, пропису* пише спојено, а наводи се и писање овог прилога одвојено онда када су и прилог и именица употребљени у свом правом значењу: *Говоримо у име целог народа* (Белић 1950: 26). Пре-

ма новијем Правопису, многе предлошке везе са именицама се не спајају иако се ради о устаљеним прилошким изразима, а често и акценатски обједињеним (Пешикан и др. 2013: 96); спојено писање предлошких веза подразумевало би ново померено значење (Пешикан и др. 2013: 97). Пример:

(9) Je n'en ai pas eu le temps parce que le président m'a dit dans une forme bizarre que j'aurais la tête tranchée sur une place publique *au nom du* peuple français. (Кф: 83)
Нисам имао времена пошто ми је претседник у чудној форми саопштио да ће ми глава бити одрубљена на неком јавном тргу *уиме* француског народа. (Кс1: 110)
Нисам имао времена, јер ми је председник саопштио у неком чудном облику да ће ми глава бити одрубљена на неком тргу *у име* француског народа. (Кс2: 81)

Осим поменутог примера спојеног писања конструкције *предлог + именица*, у старијем српском преводу уочавају се и примери других предлошких структура написаних спојено:

(10) *Au début*, je ne l'ai pas pris au sérieux. (Кф: 50)
Упочетку га нисам озбиљно схватао. (Кс1: 67)
У почетку га нисам схватао озбиљно. (Кс2: 53)

(11) *Sans doute*, ajoutait-il, nous ne saurions le lui reprocher. (Кф: 79)
„*Бесумње*", додао је он, „ми му због тога не можемо ништа пребацити". (Кс1: 105)
„*Свакако*", додао је он, „ми не можемо да му то замеримо". (Кс2: 78)

(12) C'est *à l'aube* qu'ils venaient, je le savais. (Кф: 88)
Долазили су *узору*, то сам знао. (Кс1: 117)
У зору они долазе, знао сам то. (Кс2: 86)

У старијем Правопису не спомиње се реч *наливперо*. Према новијем Правопису, твореница *наливперо* пише се спојено и без цртице (Пешикан и др. 2013: 82). На основу примера из новијег превода уочава се да преводилац З. Хаџи-Видојковић ову правописну дефиницију није поштовала док је преводни еквивалент Д. Николића у складу са Правописом М. Пешикана:

(13) Les journalistes tenaient déjà leur *stylo* en main. Ils avaient tous le même air indifférent et un peu narquois. (Кф: 67)
Новинари су већ држали своја *наливпера* у руци. Сви су изгледали подједнако равнодушни и мало подругљиви. (Кс1: 89)
Новинари су већ држали *налив-пера* у руци. Сви су имали исти равнодушан и помало подругљив израз. (Кс2: 68)

У Правопису А. Белића наводе се графије: *полициски* и *полицијски* као правилне (Белић 1950: 368) пример (14). Према Правопису М. Пешикана, правилан облик је искључиво *полицијски* (Пешикан и др. 2013: 415), будући да је наставак *-ски* додат на именичку основу која у себи садржи сугласник *ј* (Пешикан и др. 2013: 34). Судећи по правописним правилима из 1950. године, придеви *хемиски* и *хемијски* били би правилни облици по аналогији са придевом *полициски*/*полицијски*. Превод синтагме *хемиско јединство* Д. Николића би данашњем читаоцу вероватно звучао необично, јер је ова синтагма архаични назив за *хемијско једињење*, пример (15).

(14) *L'agent* a déclaré qu'il le pouvait et il a ajouté : « Mais la prochaine fois, tu sauras qu'un agent n'est pas un guignol. » (Кф: 30)
Полициски агент одговорио је да може и додао је: „А убудуће треба да знаш да *полициски агент* није мачји кашаљ". (Кс1: 40)
Полицајац је изјавио да може и додао: „Али ћеш убудуће знати да с полицајцем нема шале." (Кс2: 34)

(15) Ainsi, il me semblait qu'on pouvait trouver *une combinaison chimique* dont l'absorption tuerait le patient (je pensais : le patient) neuf fois sur dix. (Кф: 87)
Тако ми се чинило да би се могло наћи неко *хемиско јединство* које би могло, ако га прими, да убије осуђеника, у девет случајева од десет. (Кс1: 115)

Тако, на пример, чинило ми се да се може наћи неко *хемијско једињење* које би пацијента (мислио сам: пацијент) уморило у девет случајева од десет. (Кс2: 84-85)

У Правопису из 1950. године објашњава се да закон нашег језика налаже то да се при споју двају сугласника у речима, први управља према другом, а то значи да, уколико је други сугласник звучан, и први мора бити звучан, односно, уколико је други безвучан, и први ће се обезвучити (Белић 1950: 62). Новији Правопис износи одступања од овог правила. У писању се по звучности не једначе неке сугласничке групе, а међу њима је и сугласничка група *д-с* (Пешикан и др. 2013: 36) илустрована у примерима који следе:

(16) J'ai demandé deux jours de *congé* à mon patron. (Кф: 4)
Затражио сам два дана *отсуства* од свог послодавца. (Кс1: 7)
Затражио сам два дана *одсуства* од послодавца. (Кс2: 13)

(17) Les lampes faisaient luire le pavé mouillé, et les tramways, à intervalles réguliers, mettaient leurs *reflets* sur des cheveux brillants […] (Кф: 20)
Сијалице су осветлиле прљави плочник, а трамваји су, у правилним интервалима, бацали своје *отсјаје* на сјајне косе [...] (Кс1: 28)
Мокра улица се сијала од светиљки, а трамваји би, у равномерним размацима, *одсевнули* на понекој сјајној коси [...] (Кс2: 26)

(18) Elle est partie à une heure et j'ai *dormi* un peu. (Кф: 30)
Отишла је у један сат, а ја сам мало *отспавао*. (Кс1: 41)
Отишла је у један сат и ја сам мало *одспавао*. (Кс2: 35)

(19) À chaque fois, j'ai répondu : « Oui, monsieur le *Président* », selon les instructions de mon avocat. (Кф: 69)
Одговарао сам сваки пут према упутствима свога адвоката: „Да, господине *претседниче*". (Кс1: 91)
Сваки пут сам одговарао: „Да, господине *председниче*", према упутству које ми је дао адвокат. (Кс2: 69)

2.3. Интерпункција

Интерпункција је, како то објашњава Њумарк (Newmark 1988: 58) суштински аспект анализе дискурса јер приказује семантичку индикацију односа између реченица и клауза, а они се могу разликовати у зависности од језика. Интерпункција српског језика је логична, што значи да употреба интерпункцијских знакова зависи од смисла (Пешикан и др. 2013: 98). Осим тога, у одређивању интерпункције важна су и граматичка правила, смисаони однос и служба речи у реченици, али и став писца који се служи интерпункцијом како би читаоцу сугерисао начин на који треба да се схвати смисао текста (Пешикан и др. 2013: 101). Због свега наведеног интерпункција је веома значајна у процесу превођења и о њој преводилац строго мора водити рачуна.

Касније издање Правописа налаже то да се запета не пише уколико су речи, групе речи и реченице унутар веће реченице у јакој вези (Пешикан и др. 2013: 104). У примеру (20) превода З. Хаџи-Видојковић, уочава се нејасноћа у вези између допуна које ближе одређују синтагму *ситна жена из ресторана*; допуне *с оном њеном јакном* и *срачунатим и одлучним покретима* нису семантички повезане да би се и синтаксички могле творити без зареза. У првом преводу употреба зареза олакшава читаоцу разумевање текста.

(20) J'ai reconnu à côté de lui la petite bonne femme du restaurant, *avec sa jaquette et son air précis et décidé.* (Кф: 68)

Препознао сам поред њега, малу, добру жену из ресторана, *са њеном јакном и јасним и одлучним изразом лица*. (Кс1: 90)

Крај њега сам препознао ону ситну жену из ресторана *с оном њеном јакном срачунатим и одлучним покретима*. (Кс2: 68)

У примеру (21) уочава се, пак да преводилац Д. Николић изоставља зарез иза глаголске допуне *о мојој души*, док преводилац З. Хаџи-Видојковић овог пута употребљава овај интерпункцијски знак.

(21) Mais à cause de toutes ces longues phrases, de toutes ces journées et ces heures interminables pendant lesquelles on avait parlé de mon âme, *j'ai eu l'impression* que tout devenait comme une eau incolore où je trouvais le vertige. (Кф: 81)

И због свих ових дугих реченица, свих тих дана и бескрајних часова за време којих се говорило о мојој души *стекао сам утисак* да све постаје као нека безбојна вода у којој сам био обузет вртоглавицом. (Кс1: 108)

Али због свих оних дугих реченица, због свих оних дана и оних бескрајних часова у току којих је било говора о мојој души, *имао сам утисак* да све постаје као нека безбојна вода у којој ме хвата вртоглавица. (Кс2: 80)

2.4. Писање великог слова

Према Белићу, називи установа пишу се великим почетним словом (Белић 1950: 13). Ово правило потврђује и новији Правопис (Пешикан и др. 2013: 66). Спроведена анализа корпуса показује да је ова правописна обавеза поштована искључиво у новијем преводу *Странца*; пример дат под бројем (22) то потврђује:

(22) En sortant du *palais de justice* pour monter dans la voiture, j'ai reconnu un court instant l'odeur et la couleur du soir d'été. (Кф: 76)

Излазећи из *палате правде* према колима, препознао сам за тренутак мирис и боју летње вечери. (Кс1: 100)

Излазећи из *Палате правде* да бих се попео у кола, препознао сам, у једном кратком трену, мирис и боју летње вечери. (Кс2: 75)

У Правопису А. Белића наводи се исто тако да се називи који упућују на историјске догађаје пишу великим словом (Белић 1950: 16) што се види у примеру (23) превода Д. Николића. Када арапске или римске цифре означавају редне бројеве, уз њих не треба стављати тачку, уколико је из текста јасно да оне означавају редни број (Белић 1950: 107), што нам такође илуструје овај превод. Према Правопису М. Пешикана, великим словом пишу се имена историјских момената: битака, ратова, устанака, револуција (Пешикан и др. 2013: 65). Међутим, уколико се овакав догађај непрецизно идентификује, онда се пише малим словом (Пешикан и др. 2013: 66). Како је појам Француске револуције општепознат и притом је додатно прецизиран годином, не може се довести у питање прецизност идентификације историјског догађаја. Стога ћемо претпоставити да се у овом примеру ради о преводиочевој или пак штампарској погрешци.

(23) Je crois que c'était à cause de la *Révolution de 1789*, je veux dire à cause de tout ce qu'on m'avait appris ou fait voir sur ces questions. (Кф: 87)

Верујем да је то било због *Револуције 1789* године, хоћу да кажем због свега оног што ме беху научили или учинили да видим што се тиче тих питања. (Кс1: 115)

Мислим да је то звог *револуције од 1789*, хоћу да кажем због свега онога чему су ме научили или на шта су ми указивали у вези с овим. (Кс2: 85)

3. ЗАКЉУЧАК

Утврђено истраживање показало је то да су у новијем издању Правописа правила за транскрипцију француских имена у српском језику дефинисана прецизније. Спроведена у складу са правилима датим у два Правописа српског језика, анализа језичке грађе из двеју преводних варијанти *Странца*, доказује да је преводилац Драган Николић транскрипцији француских имена приступио слободније у односу на преводиоца Зорицу Хаџи-Видојковић која је транскрипцију имена вршила искључиво руководећи се прописаним правописним правилима. Оправдање за овакав поступак преводиоца Драгана Николића може бити и чињеница да Правопис из времена у којем је овај превод настајао није обухватио све детаље транскрипције француских имена у српском језику.

Када је реч о писању великог слова, одступања од правописних правила уочљива су у оба српска превода овог Камијевог романа. У раду су илустровани и интерпункцијски пропусти који могу бити и последица штампарских погрешака. Разлике у графији појединих речи и конструкција најбоље приказују промене које су се одвијале у правопису српског језика у распону од пола века. Тако се поједине предлошко-именичке конструкције из првог превода показују архаичним те данашњем читаоцу верно преносе дух времена у којем су биле актуелне. Без обзира на разлике у Правописима и на правописне недоследности заступљене у оба српска превода, читалац и једног и другог српског превода *Странца* није умногоме лишен разумевања Камијеве мисли и његовог стваралачког израза. Како се сваки језик мења а и правопис са њим, различити преводи истог текста јесу веома погодно тле за праћење таквих промена будући да се преводилац мора држати оригиналног текста и не сме се удаљавати од њега, те је из тог разлога језичке промене лакше пратити. Осим тога, без обзира на то колико је правопис обиман и детаљан, он никада не може обухватити све ситуације у датом језику, а још мање када је у питању контакт двају језика и двеју култура, што превођење заправо и представља. Зато преводилац често ходи неутабаним стазама, и то лексичким, синтаксичким, морфолошким и правописним и приморан је да, најчешће, сам доноси важне одлуке. Роман *Странац* разумљив је у потпуности будући да су оба испитивана превода дословна што је у складу са Њумарковим начелом превођења, док су разлике у правописима као и недоследности малобројне, те стога не утичу на разумевање оригиналног текста. У случајевима када су разлике у правописима укључујући и недоследности толико велике и бројне, као што је застарелост текста, неопходно је да циљна култура добије нови, односно поновни превод. Испитивањем ексцерпиране грађе коју нуди превод Драгана Николића, прва преводна варијанта *Странца* на српски језик, као и каснији превод Зорице Хаџи-Видојковић, који има више преуређених издања, утврђено је да се Правопис српског језика итекако развио што је у складу са природом сваког живог језика.

Литература

Белић, А. (1950). *Правопис српскохрватског књижевног језика*. Београд: Просвета.

Dimić, I. (1970). *Pristup romanima Albera Kamija*. Beograd: Naučna knjiga.

Ђурин, Т. (2011). *Српски превод Раблеовог дела Гаргантуа и Пантагруел из перспективе модерних традуктолошких приступа: етноцентричност, хипертекстуалност, дословност*. Нови Сад: Филозофски факултет. (докторска дисертација)

Гудурић, С., Петровић, Д. (2008). *Прилог проучавању фонетске природе гласова у српском језику: струјни сугласници.* Јужнословенски филолог. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.

Гудурић, С. (2008). *Преношење и адаптација личних имена са француског на српски језик*. Нови Сад: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику.

Гудурић, С. (2015). *Неке недоумице везане за начела адаптације француских властитих имена у српском*. Исходишта 1. Темишвар/Ниш: Савез Срба у Румунији/Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

Inyang, E., J., (2013). *Étude des conceptions théoriques de deux traductologues anglophones, Peter Newmark et Eugène Nida, à la lumière de la théorie interprétative de la traduction*. Paris III: Université de la Sorbonne nouvelle. (докторска дисертација)

Јакшић, С. (1987). *Морфолошка адаптација француских антропонима и топонима у хрватскосрпском језику*. Живи језици: часопис за стране језике и књижевност. Београд: Друштво за стране језике и књижевност НР Србије.
Јовановић, А. (2013). *Граматичко-стилски аспекти преводâ Прустовог романа У потрази за изгубљеним временом на српском и хрватском говорном подручју*. Београд: Филолошки факултет. (докторска дисертација)
Lu, W., Fang, H. (2012). *Reconsidering Peter Newmark's Theory on Literal Translation*. Theory and Practice in Language Studies. Vol. 2. Finland: Academy publisher.
Newmark, P. (1969). *Some notes on translation and translators*. Incorporated Linguist. London: The Institute.
Newmark, P. (1974). *Further propositions on translation*. Parts I and II. Incorporated Linguist. London: The Institute.
Newmark, P. (1976). *The Theory and the Craft of Translation*. Cambridge: University Press.
Newmark, P. (1988). *Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
Пешикан, М., Јерковић, Ј., Пижурица, М. (2013). *Правопис српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
Sartre, J.-P. (1947). *Explication de l'Étranger*. Situation I. Paris: Gallimard. (<https://www.psychaanalyse.com>, 1. V 2017)
Solar, M. (1985). *Mit o avangardi i mit o dekadenciji*. Beograd: Nolit.
Точанац, Д. (1995). *Изговор француских имена и њихово прилагођавање гласовном систему српског језика*. Научни састанак слависта у Вукове дане. Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету.

Грађа
Кф: Camus, A. (1942). *L'Étranger*. Paris: Gallimard. (Éditions du groupe « e-books libres et gratuits », <https://www.ebooksgratuits.com>, 15. X 2015)
Кс1: Ками, А. (1959). *Странац*. Београд: Народна књига. (превод Драган Николић)
Кс2: Ками, А. (2009). *Странац*. Београд: Завод за уџбенике. (превод Зорица Хаџи-Видојковић)

LES INCOHÉRENCES ORTHOGRAPHIQUES DANS LES TRADUCTIONS SERBES DU ROMAN *L'ÉTRANGER* D'A. CAMUS

Résumé

Nous analysons l'orthographe de deux traductions serbes du roman français *L'Étranger* d'Albert Camus, publié en 1942. L'analyse prouvera l'évolution du système orthographique serbe dans la période d'un demi-siècle. L'une des traductions examinées est faite par Dragan Nikolić publiée en 1959 et elle représente la première traduction serbe de ce roman, tandis que la seconde traduction analysée, publiée en 2009, est faite par Zorica Hadži-Vidojković. L'objectif de notre article est de montrer dans quelle mesure sont déterminées les règles d'orthographe serbe concernant la transcription des noms propres français au moment où la première variante serbe de ce roman français est publiée, ainsi que de découvrir si ces règles sont enrichies plus tard. En plus, nous tentons d'illustrer dans quelle mesure les traducteurs ont respecté les règles orthographiques incluant la ponctuation, la graphie des mots et des constructions ainsi que des lettres majuscules. Cette recherche est réalisée dans le cadre de la conception linguistique de la traduction de Peter Newmark expliquée dans son œuvre *Textbook of Translation*, apparue en 1988. Notre travail est basé également sur les manuels d'orthographe d'Aleksandar Belić (*Правопис српскохрватског књижевног језика*, 1950) et de Mitar Pešikan, Jovan Jerković et Mato Pižurica (*Правопис српскога језика*, 2013).

Mots clés : orthographe, langue serbe, langue française, traduction, *Étranger*.

Наташа Живић
Универзитет у Нишу, Србија,
Филозофски факултет
natasa.zivic@filfak.ni.ac.rs

UDK 821.131.1.09 Pirandello L.
821.131.1'255.4

Anđela Milivojević

NOVI PREVODI KAO SREDSTVO PRIBLIŽAVANJA IZVORNIKU: *POKOJNI MATIJA PASKAL* LUIĐIJA PIRANDELA

Problematika novih prevoda zauzima sve istaknutije mesto u okviru Prevodilačkih studija prateći široku rasprostranjenost ove pojave kako u svetskim tako i u domaćim okvirima. Stoga će se u središtu istraživanja u ovom radu naći italijanski nobelovac Luiđi Pirandelo (1867-1936), čiji je roman *Pokojni Matija Paskal* doživeo četiri različita prevoda na srpskohrvatski (srpski) jezik. Uzećemo u razmatranje tri prevoda ovog dela (iz 1940, 1979. i 2004), odnosno tek pojedine njegove reprezentativne odlomke i pokušati da odgovorimo na sledeća pitanja: na koji način i s kakvim ishodištem novi prevodi „tumače" delo i da li potonji prevodi korespondiraju sa svojim prethodnicima. Teorijski okvir u koje ćemo smestiti naše istraživanje su deskriptivno orijentisane prevodilačke studije, a ključni teorijski pojmovi na koje se većinom oslanja naš rad jesu vremenska distanca, zastarevanje prevoda, suplementarna funkcija različitih prevoda.

Ključne reči: Pirandelo, Pokojni Matija Paskal, Prevodilačke studije, prevod, vremenska distanca

1. UVOD

Tematika novih prevoda zauzima sve značajnije mesto u okviru discipline Prevodilačkih studija. Samo postojanje više različitih prevoda jednog dela svedoči o njegovoj vanvremenosti, što mu automatski pridaje epitet klasičnog dela i postavlja pred teoretičare prevođenja nekoliko važnih pitanja koja ćemo pokušati da obradimo u ovom radu, na primeru italijanskog nobelovca Luiđija Pirandela. Pirandelo je odabirom tema, stvaralačkim pristupom i karakterizacijom likova od inovativnog pisca postao književni klasik, ne prestajući da izaziva čitalačko interesovanje. Cilj ovog rada biće da kroz komparativnu analizu prevoda nekih od ključnih odlomaka koji ilustruju Pirandelovu poetiku humorizma te odlikuju njegov specifičan stvaralački postupak na stilskom, leksičkom i semantičkom planu, pokušamo da damo odgovor na pitanje da li novi prevodi zaista i predstavljaju „nove", odnosno „poboljšane" verzije izvornog dela. Pokušaćemo da istražimo da li je u novijim prevodima primenjen postupak osavremenjavanja jezika i da li vremenska distanca prevedenog dela u odnosu na izvorno delo zaista i predstavlja „dodatu vrednost" za savremenog čitaoca. U istraživanju ovog fenomena ponajvećma smo se poslužili teorijskim konceptima kao što su „zastarevanje prevoda" i „vremenska distanca" kojima su se u teorijskom smislu bavili brojni teoretičari (Anton Popovič, Džordž Stajner, Jirži Levi), a kao polazište za rasvetljavanje ovog potonjeg pitanja najviše ćemo se osloniti na rad Milane Piletić koja je u svojoj monografiji *Vremenska distanca u prevođenju književnog teksta* (1997) temeljno i sistematski obradila ovaj sveprisutni pa ipak nedovoljni istraženi pojam u teoriji prevođenja. U okviru novijih istraživanja ove problematike, Daglas Robinson uvodi i pojam „suplementarnosti prevoda" (1999), koja se može posmatrati sa stanovišta vremenske, kvantitativne i kvalitativne suplementarnosti: ova poslednja odnosi se na osavremenjavanje svog "prethodnika" i hvatanje stila, semantike i duha izvornika te ćemo pokušati da istražimo da li su u ovom slučaju novi prevodi ostvarili tu suplementarnu funkciju.

1.1. Od avangardnog pisca do književnog klasika

Luiđi Pirandelo izvršio je ogroman uticaj na umetnost pisane reči i kulturu XX veka uvodeći u italijansku književnost teme bliske evropskim avangardnim pokretima s početka veka kao što su relativizam, ekspresionizam i nadrealizam u koje se savršeno uklapa sve ono što čini stilska i izražajna sredstva kojima začinjava svoja dela a to su humor, paradoks i alegorija. Pirandelo je "istim delima 1922. godine doživljavan kao revolucionaran, od dodele Nobelove nagrade postaje klasik, da bi nakon rata ponovo bio svrstan u avangardne autore" (Todorović Lakava 2013 : 15).

Sve to potvrđuje i broj prevoda na srpski (srpskohrvatski) jezik najpoznatijeg Pirandelovog romana *Pokojni Matija Paskal* (1904): prvi prevod ovog romana objavljen je na našim prostorima 1927. i to je prevod Filipa Dominikovića[1] na hrvatski jezik. Sledeći je prevod Miodraga Ristića[2] iz 1940. god na srpski jezik. Sledi prevod Jugane Stojanović[3] na srpski iz 1979, dok su najnoviji prevod sačinili 2004. godine Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi[4]. Za potrebe ovog rada ograničili smo se na tri prevoda na srpski jezik (isključujući prvi prevod objavljen na hrvatskom 1927), sa stanovišta odabira kriterijuma jezičke ujednačenosti jedne varijante srpskohrvatskog / srpskog jezika (ekavice). Između prevoda Miodraga Ristića i Jugane Stojanović proteklo je četrdeset godina, dok dva potonja prevoda deli nešto više od polovine tog perioda (dvadeset pet godina).

1.2. Humorizam

Kako bismo objasnili odabir parametara za komparativnu analizu pojedinih odlomaka ova tri prevoda čije ćemo tek pojedine aspekte razmotriti u ovom radu, moramo se ukratko osvrnuti na Pirandelov umetnički postupak, zasnovan na poetici humorizma koju iznosi u čuvenom eseju *Humorizam* objavljenom 1908. čije je pisanje započeo 1904. kada je i objavljen *Pokojni Matija Paskal* te s njim i čini neodvojivu celinu. Već odomaćena upotreba termina humorizam umesto humor mogao bi se pravdati samom Pirandelovom potrebom da taj termin poetički izdvoji i obeleži nudeći ga kao sopstvenu viziju umetnosti (Todorović Lakava 2013 : 86). Za Pirandela se istinska priroda humorizma sastoji u razlici između „komičnog" i „humorizma" a to je ono što se nalazi između „opažanja" i „osećanja suprotnosti". Refleksija je ono što omogućava da se primeti istina iza fasade sveta, tako da njegov humorizam postaje vrsta percepcije realnosti. Upravo razumevanje ove poetike humorizma koja je u osnovi čitavog piščevog stvaralačkog postupka a najdelatnija je upravo u romanu *Pokojni Matija Paskal* predstavlja osnovu za utvrđivanje kriterijuma za analizu uspešnosti prevodilačkog poduhvata, koji predstavlja zapravo "zadatak rešavanja problema i donošenja odluka" (Salmon 2008:197). U iskazivanju poetike humorizma Pirandelo se služi specifičnim izražajnim sredstvima što se najpre ogleda na stilskom planu. Njegov stil odlikuje nelinearna struktura pripovedanja, pisac se odlučuje za srednji jezički registar visokoparnog tona kroz odabir reči iz književnog, višeg registra, odnosno učenijih i formalnih leksema u odnosu na one iz svakodnevne upotrebe (Sgroi 2011). Upravo ova suprotnost između visokoparnog tona i komičnog sadržaja dovodi do ekspresije „humorizma", tog smeha u uglu usana koji liči na grčevitu grimasu, na smeh koji se rađa iz Pirandelovog gorkog humora.

Iz svega navedenog, mišljenja smo da je jedan od glavnih prevodilačkih izazova svakako bilo "hvatanje" ovog rascepa između komičnog i tragičnog, odnosno iznalaženje adekvatnih jezičkih i stilskih sredstava za iskazivanje onoga što Eko naziva *intentio operis,* a što treba da predstavlja središte interpretativne sudbine dela (Eko 2001 : 38). Kroz poređenje pojedinih odlomaka tri prevoda nastalih u različitim vremenskim periodima pokušali smo da definišemo kojim se to umetničkim sredstvima služe različiti prevodioci kako bi uhvatili poetiku humorizma, odnosno uspeli da prenesu suptilan hod po

[1] Pirandelo, Luiđi (1927). *Pokojni Matija Paskal.* Preveo Filip. M. Dominiković. Zagreb: Zaklada Tiskare narodnih novena.

[2] Pirandelo, Luiđi (1940). *Pokojni Matija Paskal.* Preveo Miodrag Ristić. Beograd: Edicija A.D.

[3] Pirandelo, Luiđi (1979). *Pokojni Matija Paskal.* Prevela Jugana Stojanović. Beograd: Slovo ljubve.

[4] Pirandelo, Luiđi (2004). *Pokojni Matija Paskal.* Preveli Mirela Radosavljević i Aleksandra Levi. Beograd: Narodna knjiga.

granici između komičnog i humornog. Ključno pitanje jeste da li su noviji prevodi zaista i doneli novo, bolje tumačenje romana i da li je veća vremenska distanca u odnosu na datum objavljivanja romana, ali isto tako i u odnosu na starije prevode bila delatna u smislu oživljavanja i aktuelizovanja dela.

1.3. Teorijski problemi osavremenjavanja prevoda

U razmatranju uspešnosti „prevodilačkog poduhvata" poslužićemo se monografijom Milane Piletić *Vremenska distanca u prevođenju književnog teksta*, koja je problematiku vremenske distance u prevođenju obradila na temeljan i originalan način, ukazujući na jedan od zanemarenih aspekata u teoriji prevođenja. Ona je dala i dragocen doprinos kroz prikupljanje i sistematizovanje dotadašnjih razmišljanja na ovu temu, te pokušala primenu svih ovih teorijskih koncepata kroz analizu korpusa italijanskih renesansnih tekstova i njihovih savremenih prevoda.

Vremensku distancu Piletić deli na primarnu (koju autor izvornika oseća i stvara, a prevodilac treba da je razume i vaspostavi) i sekundarnu (koja se tiče pre svega razumevanja, a nastaje naknadno, samim protokom vremena od originala do savremenog prevoda). Piletić smatra da je vremenska distanca rešiv problem te da je adekvatno prenošenje moguće, kroz kreiranje hibrida i asocijacija (na originalne i prevedene tekstove koji se u L2 književnosti osećaju kao deo književnog nasleđa, ma kad da su nastali) i pored toga što u srpskoj književnosti nema odgovarajućeg fonda jezičkih i stilskih sredstava (koja bu u potpunosti korespondirali sa određenom epohom u italijanskoj književnosti) (Piletić 1997 : 209).

Oslanjajući se na njeno promišljanje, pokušaćemo da vidimo na koji način vremenska distanca prevoda utiče na „udaljavanje od" odnosno „približavanje" osnovnoj intenciji dela. Sa stanovišta postojanja više različitih prevoda istog dela problem vremenske distance pojavljuje se kao delatan ne samo u odnosu na vreme nastanka originala već se postavlja pitanje na koji način ti različiti prevodi korespondiraju sa originalom ali i međusobno, jedni u odnosu na druge. Suštinsko pitanje koje se nameće jeste da li prevod koji je vremenski najudaljeniji od izvornika (nama hronološki najbliži) istovremeno jeste i „najudaljeniji" ili pak „najbliži" izvorniku u pogledu novog tumačenja kao rezultata pozitivnog delovanja vremenske distance. Da li noviji prevodi objektivnije sagledavaju delo zahvaljujući već postojećim tumačenjima i da li osavremenjavanje jezika prevoda nužno znači i veću razumljivost, odnosno prijemčivost za savremenog čitaoca?

Češki teoretičar Jirži Levi takođe govori o tome da je književno delo istorijski uslovljeno pa samim tim i neponovljvo, te da je odnos između originala i prevoda odnos između dela i njegovog izvođenja u drugom materijalu. U vezi sa zastarevanjem prevoda, on govori o razvoju jezika, odnosno prevashodno o razvoju njegove stilistike. „Izraz što ga je pisac upotrijebio kao prostoriječje (substanbdard) a čitaoci, njegovi savremenici tako ga shvatili – može kod sljedećih naraštaja izgubiti prostorječni karakter ili se posve pretvoriti u arahaizam" (Levi 1982 :110-11).

Novije studije o ponovljenim prevodima istog izvornika (*Retranslation Studies*) uvode pojam suplementarnosti prevoda. Robinson (1999 : 23) govori o tri vrste suplementarnosti: vremenskoj, kvantitativnoj i kvalitativnoj. Ova poslednja tiče se nužnosti osavremenjavanja prethodnika u smislu pribiližavanja stilu, semantici i duhu izvornika.

2. UPOREDNA ANALIZA PREVODA

U cilju sagledavanja i upoređivanja različitih prevodilačkih rešenja, odlučili smo se za nekoliko odlomaka u kojima samo prepoznali ključne izazove za jezičku i kulturnu transpoziciju izvornika. Piletić smatra da se problem vremenske distance smešta u semantiku prevoda i da je obično stilske prirode (1997:7). Stoga ćemo našu analizu prvenstveno utemeljiti na poređenju leksičkih, odnosno semantičkih rešenja u prevodu pojedinih delova. Izabrali smo odlomke koji nam se čine reprezentativnim ne samo za poetiku humorizma koja je prisutna u svakom retku romana a koji su bili signalni odlomci na osnovu usvojenih prevodilačkih rešenja. Stoga smo se u prvom odlomku usredsredili na gore pomenutu seman-

tiku prevoda, u drugom na interferenciju kulture, dok se u trećem analiziranom odlomku konkretnije dotičemo pitanja arhaizama, sa potpunom svešću o tome da je naš poduhvat tek ilustracija pojedinih segmenata izuzetno složenog prevodilačkog pregnuća. Čitava problematika postaje još složenija ako se ima u vidu da govorimo o novim prevodima klasika, odnosno "knjiga koje stižu do nas noseći na sebi tragove čitanja koje prethode našem čitanju a iza sebe tragove koje su ostavili u kulturi ili kulturama kroz koje su prošle (odnosno u jeziku i običajima)" (Kalvino 2010: 58).

2.1. Uvodno poglavlje romana

Odlomak iz ovog uvodnog poglavlja odnosno prvog predgovora donosi valjan uzorak Pirandelovog stila: složeni rečenični nizovi u kojima se pripovedačevo ja obraća čitaocu, "neposredno uplitanje i ogoljeno prisustvo pripovedača" (Todorović Lakava 2013: 195); tok misli i izlaganja je isprekidan komentarima, a ono što naročito privlači pažnju je iskazivanje suprotnosti, kako formalno tako i logički. Vremenski najbliži prevod je i najneutralniji u pogledu upotrebe leksema koje nemaju posebno obeleženo značenje: one odgovaraju u potpunosti neobeleženosti izraza u izvorniku. U dva potonja prevoda uočava se patiniranje kao stvaralački postupak, odnosno blaga arhaizacija prevoda starijeg dela što predstavlja žanrovsko očekivanje domaće publike (Piletić 1997 : 21).

Tabela 1 – Predgovor

Luigi Pirandello, *Il fu Mattia Pascal,* 1904, str. 7.	Miodrag Ristić, *Pokojni Matija Paskal*, 1940, str. 12-13.	Jugana Stojanović, *Pokojni Matija Paskal* 1979, str. 20.	Mirela Radosavljević, Aleksandar Levi, *Pokojni Matija Paskal*, 2004, str. 6.
Fui, per circa due anni, non so se più cacciatore di topi che guardiano di libri nella biblioteca che un monsignor Boccamazza, nel 1803, ***volle lasciar morendo*** al nostro Comune.	Bio sam, bez malo dve godine dana, ne znam zapravo da li više lovac pacova ili čuvar knjiga biblioteke koju je neki monsinjor Bokamaca, godine 1803, ***pred smrt, poklonio*** našoj Opštini.	Dve godine, a možda i više, lovio sam pacove, bolje reći čuvao sam knjige u knjižnici koju je neki monsinjor Bokamaca 1803. godine, ***na samrti, zaveštao*** našoj opštini.	Oko dve godine bio sam čuvar knjiga, da ne kažem lovac na miševe, u biblioteci koju je monsinjor po imenu Bokamaca ***blagoizvoleo na samrti*** darovati našoj Opštini.
È ben chiaro che questo Monsignore [...] sperò che il suo lascito dovesse col tempo e con la comodità ***accendere nel loro animo l'amore per lo studio***....	Sasvim je jasno da se ovaj monsinjor [...] ponadao da će vreme i povoljne prilike učiniti da im njegov poklon ***zapali u dušama ljubav za studije.***	.... da je dotični monsinjor [...] osim ako možda nije umro u nadi da će ova njegova zaostavština vremenom, [...] u dušama njegovih sugrađana, ***zažeći plam ljubavi prema saznanju.***	Izvesno je da se taj monsinjor [...] možda nadao da će tokom vremena i zahvaljujući udobnosti ta zadužbina zasigurno ***razgoreti plamen žudnje za saznanjem u njihovim srcima.***

Del dono anzi il Comune si dimostrò così poco ***grato*** al Boccamazza, che non volle ***neppure erigergli un mezzo busto pur che fosse***, e i libri lasciò per molti e molti anni [...] nella chiesetta fuori mano di ***Santa Maria Liberale***, non so per qual ragione sconsacrata.	Opština se, šta više, tako malo pokazala ***blagodarna*** Bokamaci na poklonu**,** ***da nije htela čak ni da mu podigne kakvo bilo polupoprsje,*** a knjige je ostavila, [...] u maloj, zabačenoj crkvi ***Svete Marije Izdašne***, ne znam iz kakvog razloga, obesvećene.	Štaviše, Opština se prema Bokamaci pokazala prilično ***neblagodarna***, pa mu čak ***nije za uzdarje ni podigla kakvo-takvo poprsje,*** a dopustila je da poklonjene knjige godinama leže [...], u zabitu crkvicu ***Santa Maria Liberale,*** koja je, iz meni nepoznatih razloga bila obesvećena.	Štaviše, Opština ***je iskazala tako slabu zahvalnost*** za Bokamacin dar da se nije ***udostojila ni da mu izradi neku bednu bistu,*** *t*ek toliko, pažnje radi, a knjige je [...] prebacila u zabačenu crkvicu ***Sveta Marija Liberale*** u kojoj se iz ko zna kojih razloga više nije obavljalo bogosluženje.

Da pogledamo sada različita prevodilačka rešenja. Primeri su navedeni po redu koji je korišćen u tabeli: [1a] Miodrag Ristić, [1b] Jugana Stojanović, [1c] Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi. I u svim ostalim tabelama korišćen je isti redosled.

U prvom delu ovom odlomka nailazimo na sledeću rečenicu: *“* [...] *che un signor Boccamazza* [...] ***volle lasciar morendo****...”*. Usvojena prevodilačka rešenja glase: [2a] *pred smrt, poklonio*; [2b] *na samrti zaveštao*; [2c] *blagoizvoleo*;

U drugom odlomku, u dva novija prevoda zapažamo markiranje leksema, odnosno njihovo patiniranje – *“**accendere l’amore per lo studio**”* u potpunosti je sačuvano u najbližem prevodu: [3c] *zapaliti ljubav prema studijama*, dok u potonjim prevodima stoji [3b] *zažeći plam* i [3a] *razgoreti plamen*;

U trećem odlomku, [4] “***grato****”,* neutralno “zahvalan”, postaje [4a] “blagodarna”; [4b] “neblagodarna”; dok se u najnovijem prevodu razvija čitava rečenica: [4c] *Opština je iskazala tako slabu zahvalnost:*

[5] ***che non volle neppure erigergli mezzo busto pur chi fosse***

[5a] *nije htela čak ni da mu podigne kakvo bilo poprsje;* gde dominira neutralno značenje;

[5b] *pa mu čak nije za uzdarje ni podigla kakvo-takvo poprsje ;* gde rima “uzdarje-poprsje” doprinosi ekspresivnom pojačavanju odlomka kroz patiniranje;

[5c] *udostojila ni da mu izradi neku bednu bistu*; ovo rešenje više insistira na vrednosnom valeru upotrebom afektivno obeleženog glagola “udostojiti se” te “*mezzo-busto*”određuje kao “bednu bistu” a ne “poprsje”.

U ovom odlomku, zapažamo i izvesnu nedoslednost u prevođenju funkcije i naziva crkve “*Santa Maria Liberale”*: [6a] i [6b] “obesvećena” a u [6c] opisno: *u kojoj se više nije vršilo bogosluženje*. *Santa Maria Liberale* jedino Ristić prevodi kao “Sveta Marija Izdašna”, dok u potonjim prevodima nailazimo, redom na “Santa Maria Liberale” (bez transkripcije) i “Sveta Marija Liberale”. Zanimljivo je takođe i na koji način vremenska distanca deluje u odnosu na starije realije kao što su kulturološke reference. Možda i pod uticajem prvog prevoda na hrvatski, Ristić daje svoje rešenje što prevodu daje fluentnost i autentičnu notu. U dva potonja prevoda naziv ostaje kao “drugost”, kao nešto što pripada drugom i drugačijem svetu (italijanskom i katoličkom).

2.2. „Hvatanje humorizma“

Tabela 2.

Luigi Pirandello, *Il fu Mattia Pascal,* 1904, str. 10.	Miodrag Ristić, *Pokojni Matija Paskal*, 1940, str. 15.	Jugana Stojanović, *Pokojni Matija Paskal* 1979, str. 22.	M.Radosavljević, A.Levi, *Pokojni Matija Paskal*, 2004, str. 8.
Molti libri curiosi e piacevolissimi don Eligio Pellegrinotto, ***arrampicato tutto il giorno su una scala da lampionajo***, ha pescato negli scaffali della biblioteca...	Don Eliđo Pelegrinoto, ***pentrajući se ceo bogovetni dan na lestvama palioca svetiljki,*** otkrio je mnoge zanimljive i veoma prijatne knjige u ormanima biblioteke.	Don Eliđo Pelegrinoto ***je ceo bogovetni dan dreždao na lestvicama palioca svetiljki*** i tako je iščačkao iz police biblioteke mnogo knjiga za sladokusce.	Don Eliđo Pelegrinoto, ***koji se svakog bogovetnog dana pentrao na fenjerdžijske lestve,*** nabasao je na sijaset neobičnih i veoma privlačnih knjiga na policama naše biblioteke.

Odlomak izdvojen u prethodnoj tabeli posebno je zanimljiv sa stanovišta leksičkih, odnosno semantičkih prevodilačkih rešenja.

[1] U neutralnoj sintagmi “*tutto il giorno*” (‘čitavog dana’) u sva tri prevoda nailazimo na umetnut pridev ‘bogovetni’ u cilju pojačavanja izraza; glagol [2] “*arrampicare*” (‘penjati se, planinariti’) umesto neutralnog “*salire le scale*” (‘peti se stepenicama’) upravo ukazuje na ovo parodističko, ironično značenje, što valjano reflektuju i prevodi: u [2a] i [2c] nailazimo na “pentrati se”; [2b] “dreždati” ; sve su ovo lekseme koje pripadaju kolokvijalnom, žargonskom registru.

[3] *scala da lampioanaio* u [3a] i [3b] prevedeno je gotovo doslovno kao *lestve palioca svetiljki*, dok u najnovijem prevodu [3c] nalazimo na lucidno kreiranje prideva “fenjerdžijski” od turcizma „fenjer“ i stvaranje sintagme *fenjerdžijske lestve* što dočarava šaljiv ton i daje određenu patinu čitavom odlomku. Neobeleženo [4] „*molti libri*“ (‘mnogo knjiga’) u ovom prevodu takođe postaje “sijaset” (još jedan turcizam), a Pirandelo umesto nermarkiranog “*prendere*”, “*tirare fuori*” (‘uzeti, izvući’), pribegava glagolu [5] “*pescare*”, čije je osnovno značenje ‘upecati’. Autorov mig dobro je uhvaćen u prevodu Jugane Stojanović: [5b] “iščačkao”, kao i u najnovijem prevodu [5c]: “nabasao je”, dok je u najstarijem prevodu ostalo neobeleženo, neutralno [5a]: “otkrio”. Na više mesta u najnovijem prevodu pojavljuje se odabir turcizama koji su kako tvrdi Piletić “veoma delotvorni u patiniranju ne samo u familijarnom registru već i u povišenom tonu“ i dodaje da je “ustanovljeno kako pored pravih arhaizama (često slavjanizama) i neologizama skovanih da starinski zazvuče, u svim prevodima odlično funkcionišu u raznim registrima i turcizmi” (1997:189). Već u ovom prvom primeru i na samom početku romana zapažamo dejstvo vremenske distance: noviji prevodi u odnosu na stariji prevod koji je semantički i leksički neutralniji trude se da obeležavaju, patiniraju lekseme. Svakako da na prevodioce već deluje “znanje” o delu i njegovom značaju i da prevodilački pristup već biva pod snažnim uticajem saznanja o humorizmu kao delatnom principu pirandelovske poetike za koju je svakako znao i prevodilac prvog prevoda iz 1940. Usudili bismo se ovde da zaključimo kako upravo svest o značaju pisca i gotovo stotinu proteklih godina od nastanka romana oblikuju izbore prevodioca i njihove odluke da pojedine odlomke snažno arhaizuju. Pri tom se ovde arhaizacija vrši ne samo kao sredstvo savlađivanja vremenske distance, već prvenstveno kao sredstvo postizanja ironičnih i parodijskih efekata u tekstu. Na sintaktičkom planu nema većih odstupanja, sva tri prevoda čuvaju duge rečenice, održavajući takođe i ironični ton prikazivanja (visokoparnost) što nije slučaj u svim odlomcima prevoda. Kako kaže Piletić „obeleženost i njeno iskazivanje ulaze u domen stila, unutar međuigre intencije teksta. Stil je ekspresivna intencija čijia je svrha iskazivanje govornikovog stava prema onome o čemu govori“ (1997: 14).

2.3. Interferencija kulture

Tabela 3. [5]

Luigi Pirandello, *Il fu Mattia Pascal,* 1904, str. 23.	Miodrag Ristić, *Pokojni Matija Paskal*, 1940, str. 25-26.	Jugana Stojanović, *Pokojni Matija Paskal* 1979, str. 32.	M.Radosavljević, A. Levi, *Pokojni Matija Paskal*, 2004, str. 19.
.... conosceva ***la poesia fidenziana e la maccaronica, la burchiellesca e la leporeambica, e citava allitterazioni e annominazioni e versi correlativi e incatenati e retrogradi*** di tutti i poeti perdigiorni, e non poche rime balzane componeva egli stesso.	Bio je, na primer, veoma ***vešt u kalamburima: poznavao je poeziju fidencianu i makaronsku, burkijelesku i leporambisku, i citirao je aliteracije i anominacije i stuhove korelativne i vezane i retrogradne*** svih pesnika praznoslova, a ne mali broj suludih stihova sastavljao je i sam.	Bio je, na primer, veoma ***vičan igrama reči, poznavao je poeziju Fidencijanu i makaronsku, burkijelovsku i leporeambijsku i navodio je aliteracije i anominacije, i stihove korelativne, i vezane i retrogardne*** svih mogućih stihoklepaca danguba, a priličan broj nastranih stihova sastavljao je i sam.	.... u prste je znao kojekakve kalambure: ***pesme Skrofe i Folenja, Burkjela i Leporea[1] i deklamovao nam je brzalice i igre rečima, premetaljke, zagonetke i stihove izvrnute naopčake svih mogućih dokonih pesnika***, a ni sam nije zaostajao u klepanju takvih šašavih pesmica.

Još jedna osobenost prevođenja koja je u posrednoj vezi sa pitanjem vremenske distance jeste prevodilački pristup problemu interferencije kulture (primarnog tipa koje Piletić definiše kao "reminiscencije") i sekundarne distance gde prevodilac ima dvostruki problem jer mora da poredi elemente dvaju kulturnih sistema i odgoneta šta čitalac prevoda treba i može da se oseti kao "drugost" (Levi 1982: 111). U ovim odlomcima nailazimo na direktne reference vezane za italijansko klasično obrazovanje a prevodilačka rešenja direktno utiču na čitalački pristup tekstu pa i samo tumačenje. Prevodilac oseća da postoji razlika u očekivanoj kompetenciji ondašnje i savremene publike te u ovom slučaju sličan problem imaju i čitaoci originala i čitaoci prevoda. Da pogledamo naš primer: prevodilački pristup u dva starija prevoda direktno preuzima pesničke pravce vezane za određene barokne pesnike kao i vrste pesničkog metra koje ne moraju biti poznate srpskom čitaocu bez specifičnog klasičnog obrazovanja. Pirandelo navodi ove metričke vrste prvenstveno u svrhu pojačavanja komičnosti učiteljevog lika, odnosno njegove posebne „iščašene" erudicije a ne kao nezavisne semantički pregnante elemente. Zanimljivo je da prevodioci čiji se prevod odlikuje upravo odabirom dinamičke dominante na leksičkom i sintaktičkom planu, kada se suoče sa kakvim problemom kulturne interferencije biraju ovakav analitički pristup, odnosno pribegavaju eksplicitnim intervencijama u tkivu teksta koje prate napomene izvan teksta a one opet „remete prirodan tok čitanja" (Piletić 1997 : 120); naspram starijih prevoda oni takođe opisno prevode metričke forme za koje inače postoje precizni nazivi i kao takvi imaju svoje opravdanje kako u tekstu originala tako i u prevodu: "brzalice i igre rečima, premetaljke, zagonetke i stihove izvrnute naopačke". Reklo bi se da je ovde na delu vremenska distanca na sekundarnom nivou koja je snažno uticala na prevodioce koji starije kulturološke reference doživljavaju kao nešto što je nepoznato savremenom čitaocu te na taj način oduzimaju ekspresivnu snagu odlomku a utiču čak i na intenciju teksta (osim ako nije u pitanju eksplicitan zahtev izdavača da se tekst približi čitaocu).

Isti pristup zapaža se u svim drugim delovima romana u kojima se pominju određene kulturološke ili istorijske realije (razgovor saputnika u vozu o Isusu Hristu u kome se navode brojni verski

[5] Kamilo Skrofa, Teofilo Folenjo, Domeniko di Đovani zvani Burkjelo....

autoriteti kaošto su Justinijan Mučenik, Tertulijan, Ćiril iz Aleksandrije i slično). Oba starija prevoda prate intenciju teksta, dok se u najnovijem ponovo zapaža usporavanje pripovedačke dinamike kroz napomene van teksta koje nemaju gotovo nikakav značaj za razumevanje odlomka te kao takve "nisu podesne ne samo zato što narušavaju proces čitanja već i zbog toga što se semantička jedinica, organska komponenta djela, iznosi preko njegovih granica i time dospijeva u izdavački aparat knjige" (1982:116-117).

Mlađi od te dvojice (....) tvrdio je da se to odvajkada znalo, tako su mislili i Justin Mučenik[6] i Tertulijan[7] i pitaj boga ko sve ne (Pirandelo 2004:100).

2.4. Zastarelost prevoda?

Za naše razmatranje delovanja vremenske distance na različite prevode istog izvornika posebno su zanimljivi primeri u kojima se u vremenski najudaljenijem prevodu (prevodu Miodraga Ristića) pojavljuju lekseme kojih u potonjim prevodima nema: u pitanju su lekseme koje se danas doživljavaju kao zastarele a za neke od njih ne nalazimo primere u svakodnevnom govornom jeziku.

Pišem ga ovde, u maloj obesvećenoj crkvi, pri svetlosti koja mi dolazi od svetiljke, ozgo sa kupole; ovde, u apsidi, namenjenoj bibliotekaru i zatvorenoj niskim drvenim vratancima četvrtastih stubića, dok se don Eliđo junački nosi sa dužnošću koje se primio, da dovede u red ovaj ***Vavilon od knjiga***[8]. (str. 14).

Malanja se razneži – ali do izvesne mere. Reče joj da je ona još maloletna i zato pod vlašću matere, koja bi mogla.....; da ni on, - s rukom na srcu – ne bi mogao odobriti brak sa jednim ovako raspuštenim čovekom kao što sam ja, rasipnikom i **besvesnikom**[9]. (str. 48).

Šta je on kriv što sam ja –posle – **neblagodaran** i grešan, otišao da mu pobrkam račune? (str.48).

Po gnevnom **razdraženju** koje sam osećao u tom trenutku, zbog svoje **pustoglavosti**[10] za toliko godina, lako sam ipak uviđao da moja nesreća nije mogla ne samo nikome ulivati saučešće, već ni **prizrenje**[11]. (str. 58).

Krepala veštice, da bog da! Ja sam ovde, živ! Na noge staj ti, **krasniče**[12]! (str. 282).

U prvom primeru nalazimo za [1] "*babilonia di libri*" kod Pirandela, upravo adekvatno rešenje "Vavilon od knjiga" što se ne pojavljuje u druga dva prevoda. U tekstu izvornika Piletić vrši podelu na frekventne i apsolutne arhaizme a to su oni čiji je arhaičnost danas potpuna dok je u prošlosti bila izrazita (Piletić 1997 : 15). U našem prevodu starom gotovo osamdeset godina srećemo reči koje su se

---

[6] Justin Mučenik, grčki hriščanski pisac iz II veka n.e. (prim.prev.).

[7] Tertulijan, rimski hrišćanski pisac i filozof iz II-II veka n.e. (prim.prev.).

[8] **Vavilonija**, *zbirka pometnja (kao pri zidanju grada Vavilona*) – Nema za naš jezik našijeh učitelja, pa je po školama prava vavilonija (Popović.V, Vuk 18.378)- R SANU

[9] **Besvesnik** m, *onaj koji nije svestan svojih postupaka*. – Ministri će odmah poslati inspektora da vidi šta besvesnici rade sa šumom (Štampa 1908, 57/2). R SANU

[10] **Pustoglav, -a, -o** koji postupa po svojoj volji, po svom ćefu, ne vodeći računa ni o kom, ni o čem, svojeglav. – Mrčajaski proto je od onih svojeglavih i pustoglavih ljudi... R MAT.

[11] **prizrenje** s a. *obzir* – Ne uzimam ovdje u prizrenje srpske revije 1905.; b. *Pažnja, poštovanje*. –Nećeš da razumeš oca svog i da imaš prizrenja prema njegovoj očinskoj ljubavi. *Dav*.) R MAT.

[12] **krasnik** m 1. Veoma lep, krasan, naočit čovek, lepotan. – Pogiboše onako dva krasnika (Vuk, Rj.) i dalje....-R SANU; krasnik m, krasan čovek, lepotan, -Nema takvoga krasnika nadaleko ! Ivak. Ir. A ti...da ne upadaš kao vatrogasac da spasavaš sina, krasnika! Sek. –R MAT.

izgubile iz svakodnevne upotrebe i pripadaju gotovo isključivo književnom registru kao što je upravo [1a] "vavilon od knjiga" za koji noviji prevodi daju rešenja: [1b] "haos koji vlada među knjigama"; [1c] "pravi pravcati darmar".

Interesantan je upravo primer prideva "blagodaran". Rekli bismo da ga Ristić koristi nemarkirano dok ga potonji prevodioci koriste u svrhu patiniranja i postizanja komičnog efekta. Radi se ipak o pridevu koji je opstao u svakodnevnoj upotrebi, zadobivši prizvuk ironičnosti upravo zbog izvesne visokoparnosti, što je veza koju su prevodioci uočili i delatno je iskoristili. To nije slučaj sa leksemema koje srećemo kod Ristića a čija se veza sa svakodnevnim jezikom danas potpuno izgubila: "razdraženje", pustoglavost", "prizrenje". Ovi pridevi, kao već potpuno zastareli i izašli iz upotrebe, nemaju više tu delatnu snagu arhaiziranja u cilju postizanja određenog stilskog efekta te noviji prevodi u tom smislu osavremenjuju jezik svog prethodnika, nudeći nam izvornik u novijem jezičkom ruhu.

3. ZAKLJUČAK

Kroz razmatranje pojedinih kratkih odlomaka iz romana *Pokojni Matija Paskal* Luiđija Pirandela koji su uzeti kao reprezentativni uzorci piščeve poetike humorizma pokušali smo da sagledamo problematiku novih odnosno ponovljenih prevoda kroz prizmu najčešće korišćenih teorijskih koncepata u okviru ovog nedovoljno istraženog pravca u intredisciplinarnoj oblasti Prevodilačkih studija. Analizirajući ove odlomke došli smo do rezultata koji su najvećma potvrdili pretpostavku o suplementarnoj to jeste dopunskoj prirodi svakog od prevoda istog izvornika (Robinson 1999). Noviji prevodi jesu ostvarili funkciju leksičkog osavremenjavanja dok su u pojedinim odlomcima doneli izvesno stilsko poboljšanje kroz pribegavanje stilskim sredstvima patiniranja i arhaiziranja teksta. S druge strane, nameće nam se i zaključak o nepobitnom delovanju svesti prevodioca o proteklom vremenu : potonje znanje o značaju prevedenog dela kao i osećanje udaljenosti kako od vremena objavljivanja izvornika tako i od kulturospecifičnih elemenata sadržanih u delu uticalo je na to da u najnovijem prevodu imamo nedovoljno opravdanu upotrebu fusnota i napomena. Kada postoji više različitih prevoda istog dela nemoguće je o njima ne razmišljati kao o specifičnom literarnom sistemu

koga čini izvornik sa pratećim "satelitima", odnosno prevodima. Naravno da je veoma teško razlučiti u kojoj meri se (ako to uopšte i čine) potonji prevodi oslanjaju na svoje prethodnike, no čak ukoliko to i nije slučaj oni ipak ulaze u neodvojivi literarni sistem te više ne možemo govoriti o jednom prevodu već o nekoliko različitih prevoda istog dela. Ako pođemo od Levijevog promišljanja o svakom proizvodu prevoda kao o "hibridu" upravo zbog njegove prirode nesamostalnosti, zavisnosti, drugosti, (1982 : 79), možemo zaključiti da je ova pretpostavka višestruko delatna kada imamo više različitih prevoda istog izvornika : u ovom slučaju svi postojeći prevodi predstavljaju jedinstveni hibridni spoj izvornika i više prevoda u višestrukom odnosu međusobno isprepletenih veza. Svaki naredni prevod u nastojanju da "uhvati" više od lepote i suštine izvornika, donosi nešto novo; vremenska distanca se u novijim prevodima savlađuje uvođenjem arhaizama i tehnikom patiniranja teksta što u najnovijem prevodu ima funkciju "oživljavanja" dominantne poetike romana a to je humorizam. Komparativna analiza odlomaka takođe je pokazala da svako tumačenje donosi svoje specifičnosti i iznalazi posebna rešenja za pojedine prevodilačke probleme.

Polje intervencije novijih prevoda prvenstveno se, kako to zaključuje i Piletić, fokusira na probleme stilske prirode što u pojedinim odlomcima može doneti i izvesno poboljšanje u smislu ostvarivanja kvalitativne suplementarnosti prevoda. Ipak, ovde se otvara i pitanje čitalačke perspektive : ukoliko današnji čitalac prevoda iz 1940. ima svest o tome da čita prvi prevod dela iz 1904. moguće je da će mu taj prevod, kao hronološki bliži nastanku samog izvornika, biti i prijemčiviji od prevoda iz 2004. koji vremensku distancu između njega kao čitaoca i samog izvornika smanjuje.

Literatura

Eko, U. (2001). *Granice tumačenja*. Prevela Milana Piletić. Beograd: Paidea.
Levi, J. (1982). *Umjetnost prevođenja*. Preveo dr Bogdan L. Dabić. Sarajevo: Svjetlost.
Piletić Milana (1997). *Vremenska distanca u prevođenju književnog teksta (na primerima iz italijanskih rensansnih tekstova i njihovih savremenih prevoda)*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
Todorović Lakava Dušica (2013). *Pirandello in fabula. Pisac i lica.* Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.
Calvino, I. (2010). *Italiani, vi esorto ai classici*. Milano: Mondadori.
Pirandello, L. (1973). *Tutti i romanzi, I*. (ed. Giovanni Macchia). Milano: Mondadori.
Pirandelo, L. (1927). *Pokojni Matija Paskal*. Preveo Filip. M. Dominiković. Zagreb: Zaklada Tiskare narodnih novena.
Pirandelo, L. (1940). *Pokojni Matija Paskal*. Preveo Miodrag Ristić. Beograd: Edicija A.D, 1940.
Pirandelo, L. (1979). *Pokojni Matija Paskal*. Prevela Jugana Stojanović. Beograd: Slovo ljubve.
Pirandelo, L. (2004). *Pokojni Matija Paskal*. Preveli Mirela Radosavljević i Aleksandar Levi. Beograd: Narodna knjiga.
Robinson, D. (2001). *Who Translates? Translator Subjectivities Beyond Reason*. State University of New York Press: Albany.
Robinson, D. (2009). *Retranslation and the ideosomatic drift.* Retrieved form http://www.umass.edu/french/people/profiles/documents/Robinson.pdf [03.01.2018]
Rečnik srprskohrvatskog književnog i narodnog jezika, Isntitut za srpskohrvatski jezik , Srpska akademija nauka i umetnosti, knj. 1-18, Beograd.
Rečnik srprskohrvatskog književnog jezika (1976), Matica srpska (i Matica hrvastka), knj. 1-6, Beograd i Novi Sad.
Salmon Laura (2008). *Teoria della traduzione.* Milano: Antonio Vallardi Editore.
Sgroi, C. S. (2011). *Pirandello scrittore e dialettologo.* U Treccani. Enciclopedia italiana. http://www.treccani.it/enciclopedia/luigi-pirandello

NUOVE TRADUZIONI COME STRUMENTO DI AVVICINAMENTO ALL'ORIGINALE: *IL FU MATTIA PASCAL* DI PIRANDELLO

Riassunto

La problematica delle ritraduzioni acqusisce un'importanza sempre maggiore all'interno dei *Translation Studies*, essendo l'attuale interesse teorico per l'argomento fondato sul crescente fenomeno delle ritraduzioni. A dimostrare la valenza universale di un'opera classica c'è anche il numero delle ritraduzioni in altre lingue, come prova di un continuo interesse per la rilettura e reinterpretazione dell'opera. Il premio Nobel Luigi Pirandello, confermatosi anche all'inizio del nuovo millennio come autore d'avanguardia la cui opera non smette tutt'oggi di trasmettere contenuti nuovi ai posteri, rientra a tutti gli effettti in quella classifica degli autori classici. Nel presente contributo abbiamo preso in esame le varie traduzioni del suo celebre romanzo *Il fu Mattia Pascal* analizzandole dal punto di vista degli studi sulla traduzione descrittivi, mettendo a confronto alcuni passi illustrativi del suo specifico procedimento creativo e della sua poetica dell'umorismo. Essendoci focalizzati su aspetti testuali inerenti primariamente al livello stilistico e semantico del romanzo, siamo approdati alla conclusione che concetti teorici quali distanza temporale, invecchiamento della traduzione e il ruolo del traduttore come lettore-modello sono concetti operanti in quanto influenzano determinate scelte traduttive e orientano il processo decisionale del traduttore essendo notabile nelle traduzioni recenti una forte archaizzazione lessicale e stilistica in funzione dell'avvicinamento all'opera originale.

Parole chiave: Pirandello, Il fu Mattia Pascal, Translation Studies, traduzione, interpretazione

Anđela Milivojević
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
andjelamil@gmail.com

UDK 821.111.09 Borhes H. L.
811.111'37

Sonja Štajnfeld

LO INTRADUCIBLE O METÁFORA DE LA TRADUCCIÓN EN "LA BUSCA DE AVERROES" DE JORGE LUIS BORGES

Al realizar el comentario del relato de Jorge Luis Borges "La busca de Averroes" (*El Aleph*, 1949), relacionaré la traducción de los conceptos –los signos lingüísticos− con la traducción de las identidades −desde la postura de la deconstrucción−, de las diferencias culturales. El método de mi proyecto es la revisión de algunos planteamientos derridianos (la traducción, lo intraducible, la metáfora, la escritura, el parergon, el *fármakon*, y la *différance*) con el propósito de extender el alcance de estos términos a las cuestiones suscitadas por el personaje Averroes, quien "existe" (en el mundo ficticio) gracias a su configuración como *diferencia*. El espacio/tiempo entre el "original" y sus derivaciones (copias, traducciones) es imposible de abarcar o cargar de significado, aunque la reflexión y el pensamiento –los cuales Averroes, en su calidad de filósofo, metonímicamente representa− consisten en los infinitos intentos de lograrlo. Además, se considera por qué, desde el pensamiento deconstructivista, la traducción es una paradoja *sui generis*, la cual, a pesar de ello, no implica una imposibilidad absoluta, aunque sí relativa.

Palabras clave: error, metáfora, traducción, deconstrucción, identidad, Averroes

1. LO INTRADUCIBLE, EL ERROR

"La busca de Averroes" de Jorge Luis Borges (1949/2008)[1] nos posiciona ante una complejidad de traducción desde el título: en el español se mantiene la ambigüedad: Averroes[2] es, posiblemente, el sujeto de la búsqueda, pero también puede ser su objeto; la autoría está implícita en una lectura y la determinación o la definición en otra. En la traducción, por ejemplo, al serbio, la posibilidad de ser objeto se pierde, y prosigue solamente la connotación de autoría („Averoseovo traganje", trad., Aleksandr Grujičić) y al mismo tiempo se pierde la lectura según la cual el narrador/los lectores *buscamos* a Averroes. En la traducción al idioma inglés, "Averroes' Search" (trad. Norman Thomas di

[1] Todas las citas de este texto son tomadas de esta fuente; en adelante me referiré unicamente a los números de página.

[2] Fue un erudito activo en la Andalucía musulmana en el medioevo; desciende de abuelo y padre que ocupaban puestos de poder religioso y jurídico en el Andalús. Su apodo era "el comentarista", debido a los comentarios hechos en torno de la filosofía de Aristóteles (a su dedicación al comentario regresaré en el apartado 1.3.) También es el "responsable" por la difusión del pensamiento aristotélico en el contexto islámico. Cabe señalar que "Averroes" es latinización del nombre árabe: Abulgualid Muhámmad Ibn-Ahmad Ibn-Muhámmad Ibn-Rushd. Otro dato relevante es que surgió un movimiento filosófico basado en este pensador, conocido como el averroísmo: "understood as a comprehensive interpretation of Aristotelian philosophy, permutades, often insensibly, into Averroistic exercises in atheist dissimulation and libertine scepticism" (Akasoy y Giglioni, 2010: 7). Simplificando, el averroísmo se vincula con el espíritu laico y la separación tajante entre la filosofía y la teología. Ana María C. Minecan explica lo último de la siguiente forma: "En 'La destrucción de la destrucción de los filósofos' compuesta para refutar a Algazel, Averroes afirma que el argumento propio de los filósofos es el demostrativo y el de los teólogos el dialéctico. Basándose en esta distinción, Averroes establece una diferencia entre religión y filosofía. La religión quedaría en manos de la gente común incapaz de desarrollar la demostración, mientras que la filosofía sería propia de los sabios" (Minecan, 2010:76). Dicha separación se vislumbra, también, en la epísteme de la racionalidad; Minecan parafraseando a Granada: "¿Miguel A. Granada insiste en el peso de Averroes, señalando que su pensamiento está ahí donde se afirma la independencia de la filosofía y el carácter profesional del filósofo, que tiene como tarea la exposición y el análisis de la obra de Aristóteles como un ámbito puramente racional, al margen de la fe cristiana, hecho que acabaría rompiendo con la concepción secular de una sapientia unitaria y sin fracturas entre el saber natural y el sobrenatural" (Minecan, 2010: 77).

Giovanni, 1973), se pierde, también el doble significado[3]. Lo mismo ocurre en el idioma hebreo: חיפושו של אברואס (trad. Yoram Bronovsky, 1975).

La posibilidad interpretativa según la cual Averroes es el objeto de la búsqueda (y que se pierde en los tres idiomas mencionados) se relaciona con el personaje −histórico y ficticio− de Averroes y el modo de su configuración en el imaginario del pensamiento occidental. Al realizar la presente interpretación de la ficción (como género) de Borges, me referiré, entre otros temas, a la cadena de traducciones generada y re-generada con cada nueva traducción, lectura e interpretación: Aristóteles traduce la risa y el llanto en géneros dramáticos: comedia y tragedia; Averroes traduce/comenta "la obra monumental que lo justificaría ante las gentes: el comentario de Aristóteles" (81); Borges traduce a Averroes, su derrota, frustración y fracaso, al ámbito del idioma español, evocando un parecido intento de Ernest Renan en el epígrafe[4]; traductores de *El Aleph* a varios idiomas, traspusieron esta tentativa de acercamiento de Borges a diversos idiomas y los lenguajes con todas sus particularidades e imposibilidades traductoras, y por consiguiente, a las culturas[5]. Por mi parte, intentaré dar cuanta de esta generación del estado de traducción permanente causada por el cuento de manera centrífuga: el relato "La busca de Averroes" expande y promueve al error como parte constitutiva de traducción/cometario/interpretación/el dar sentido, por ende, de la comprensión como tal. Y no implica, necesariamente, valoración peyorativa:

> La distancia entre distintos lectores/escritores/textos/contextos debe salvarse mediante procesos de traducción definidos por un inevitable fracaso. Pero ese fracaso es a la vez un éxito, en la medida en que cada uno emprende la tarea sabiendo que será derrotado. Como Sherezada en *Las 1001 Noches*, el lector/escritor/traductor lleva a cabo su tarea para posponer el fracaso fatal: vivir es escribir es traducir. (Waisman, 2005: 161)

Ahora bien, ya he constatado, desde el título, que nos enfrentamos con los "problemas de traducción"; pasemos a resumir la trama: Averroes es traductor y comentarista de Aristóteles (¿será la traducción siempre un comentario, aunque no todo comentario es una traducción?), y no comprende dos conceptos clave de *Poética*: tragedia y comedia; en términos más sencillos –manteniéndome en la zona de abstracciones− se trata de *llorar* y *reír*, facultades, según varios autores, exclusivos del género humano. Recordemos un fragmento del famoso ensayo de Henri Bergson, "La risa. Ensayo sobre el significado de la comicidad":

> ¿Cómo es posible que algo tan importante, en su sencillez, no haya llamado más la atención de los filósofos? Varios han definido al hombre como "un animal que sabe reír". También podrían haberlo definido como un animal que hace reír, pues si algún otro animal lo consigue, o algún objeto inanimado, es por un parecido con el hombre, por la marca que el hombre le imprime o por el uso que el hombre hace de él. (2011: 10)

Asimismo sería interesante evocar las palabras del intelectual inglés William Hazlitt: "Man is the only animal that laughs and weeps; for he is the only animal that is struck with the difference between what things are, and what they ought to be" (1819:1).

---

[3] Sergio Waisman sugiere una "solución creativa" para conservar la doble búsqueda del cuento: "The Search of/for Averroes" (2005:160) Según este autor, de esta forma sería "como si contuviera, junto con 'La busca de Averroes', el giro 'En busca de Averroes'" (2005: 160)

[4] "S'imaginant que la tragédie n'est autre chose que l'art de louer… Ernest Renan: *Averroés*, 48 (1861)" (80)

[5] Tatiana Bubnova relaciona la traducción linguística a la trasposición cultural: "Así, desde el principio hay que plantear que en el estado en que encontramos la cultura contemporánea, la traducción es ubicua: no se trata simplemente de traducir de una lengua natural a otra lengua natural, sino de cada uno de los lenguajes de la cultura (semióticas de diverso nivel y tipo) a otros lenguajes, siendo la lengua natural, desde luego, la condición de posibilidad de la comunicación cultural. De este modo, en el proceso de la traducción se traduce no sólo de una lengua a otra, sino de una cultura a otra" (2009:193).

Por dicha distinción, la ausencia referencial que se encuentra entre la factibilidad y la modalidad, siendo que la risa y el llanto son lo primero y comedia/tragedia lo segundo, reitero la condición de incomprensión de Averroes: una vez establecida como premisa, he notado que dicha incomprensión se reproduce: Borges intenta *traducir*, *trasponer*, *transportar*, *transmitir* la cultura ajena, pero puesto que tácitamente se establece una lectura en clave de cadena, desde esta perspectiva encadenada, se reproduce una y otra vez la derrota hermeneútica; lo que queda ímplicito, también en el área del para-texto[6], es la imposibilidad, con la frustración inherente, de los traductores de verbalizar la versión correcta del título (serbio, inglés, hebreo, así como, probablemente, otros idiomas) la potencial incomprensión de los lectores, el potencial inscrito en la lógica del sentido. Podemos proponer, entonces, que la incomprensión, la intraductibilidad entre lo que es y lo que debería ser, contamina el temple de ánimo del texto y del para-texto, y es necesario contar con la falla inscrita pre-establecida para cualquier acercamiento exegético al texto. De lo anterior proviene que lo que genera el significado en "La busca de Averroes" es el *error*, la conciencia de error y la constancia de éste en todos los niveles para-textuales y textuales de la ficción: a través del prisma del error del traductor-comentarista Averroes y de las escrituras que Averroes representa, Borges refleja su propia frustración/incompletud por estar fascinado algo cuya totalidad se le escapa, se evade, reproduciendo también la condición y la consciencia de estar culturalmente restringido, excluido y condicionado de lo que Averroes representa y le es inasible: "Sentí que la obra se burlaba de mí. Sentí que Averroes, queriendo imagiar lo que es un drama, sin haber sospechado lo que es un teatro, no era más absurdo que yo, queriendo imaginar a Averroes, sin otro material que unos adarmes de Renan, de Lane y de Asín Palacios" (88). Averroes y Borges en sus intentos fracasados de traducir, aluden a la posible causa de ese error impregnado/sistémico/intrínseco: "al traducir no transmitimos el 'sentido general' (como a veces se hace en la traducción de la poesía), sino el 'discurso ajeno', discurso del otro sujeto que viene de un mundo ajeno" (Bubnova, 2009:195); lo cual es, en su totalidad, imposible[7].

Mantengámonos en los márgenes (esta vez textuales), en el marco, en el para-texto: el epígrafe. Es el *error* el que abre el espacio para re-pensar las jerarquias implícitas, silenciosas, pero que *ahí están*; Sergio Waisman ofrece una aseveración controvertida: "En el discurso de un escritor no hay diferencia esencial entre los escritos 'originales' y las traducciones. Importa esencialmente no olvidar esto último cuando se habla de escritores/traductores de los márgenes, donde traducir es, potencialmente, una manera de renovar las tradiciones locales y reconfigurar tanto las jerarquías centro-periferia y Norte-Sur previamente establecidas, como las cuestiones transnacionales asociadas con ellas" (2005:11)[8]. Vinculándolo con el epígrafe citado de Renan, que se traduciría (no se escapa de ese verbo): *al imaginar que la tragedia no es otra cosa que el arte del elogio*: el error desde el margen, desde el *parergon*, el cual "contamina lo que queda en sus inmediaciones" (Asensi, 1990: 30)[9]. Es decir, tiene efecto para adentro y para afuera. Además, cuestiona la interpretación/el comentario de Renan evidentemente cumple dicho efecto, a partir de la lectura que he

[6] Evocando a Gérard Genette, el *para-texto* es "título, subtítulo, intertítulos, prefacios, epílogos, advertencias, prólogos, etc.; notas al margen, a pie de página, finales; epígrafes; ilustraciones; fajas, sobrecubierta, y muchos otros tipos de señales accesorias, autógrafas o alógrafas, que procuran un entorno (variable) al texto y a veces un comentario oficial u oficioso del que el lector más purista y menos tendente a la erudición externa no puede siempre disponer tan fácilmente como desearía y lo pretende" (1989: 11-12). Parafraseando, el para-texto es una aparente herramienta, un auxiliar, que determina al texto desde los márgenes texturales y, como intentaré argüir más adelante, extratextuales también.

[7] Además, Bubnova refiere lo siguiente: "Debería de prevalecer la conciencia del carácter no primigenio del objeto que se estudia: este objeto, ante todo, ya fue delimitado, formulado, evaluado, comentado e incorporado en una tradición cultural, antes de caer en la mira de un observador que construye sobre este objeto un discurso de acuerdo con las reglas de un género, y que es, a fin de cuentas, social, históricamente situado y asimismo analizable, sea como objeto, sea en un diálogo" (2009: 196). Conjeturo que lo anterior ha sido la intencionalidad textual de "La busca de Averroes".

[8] Aún así, cabe señalar que este autor está consciente de que "unas veces se estima la influencia y la traducción como fuerzas positivas, reovadoras, y otras se dice que resultan en copias subsidiarias e inferiores al material original" (2005:9).

[9] Manuel Asensi desarrolla la reflexión sobre este término que es, entre otros, como escritura, huella, différance, suplemento, himen, fármaco, mrgen, encentadura, sustituible por la *deconstrucción* (Jacques Derrida, "Carta a un amigo Japonés"): "Cuestiona la estabilidad simple y no problemática de esa divisoria y se pregunta por el estatuto de ese acto que consiste en separar el discurso mismo de la poética del discurso poético, del discurso filosófico, del retórico, del político" (1990: 31).

ofrecido, puesto que contamina tanto el mundo textual, como el extratexto, este último desde Aristóteles hasta las traducciones a una multitud de idiomas, así como los comentarios y las interpretaciones. En ese epígrafe tenemos la correlación de *tragedia* y *arte de elogio,* la cual está expuesta con sarcasmo por parte de Ernest Renan. Aunque la narración de Borges sustituye el "arte de elogio" por "panegíricos": "'Aristú (Aristóteles) denomina tragedia a los panegíricos y comedias a las sátiras y anatemas'" (87), la metonimia es evidente, y transmite, aparentemente, la misma idea de la incomprensión por parte de Averroes. No obstante, a diferencia del epígrafe, no se proyecta el sarcasmo, la ironía ni la parodia; la razón de ello es el conjunto (un conjunto trunco, otra paradoja) del pensamiento de Averroes: no rellena el abismo entre el significado y significante de tragedia y comedia, la precondición para poder encontrar un equivalente en otro idioma. Lo que sí hace y lo que es el *arte de elogio*, es su propio "panegírico" sobre la metáfora, en la que concluye que su valor reside menos en lo novedoso que puede surgir de cierta conjunción de dos términos, que en el hecho de que, si alguna ha resistido el paso del tiempo y se ha convertido en una metáfora que ya no tiene fuerza de maravillar, convive con nosotros y acompaña las pequeñas tragedias de muchas personas; leamos un fragmento que lo ejemplifica:

> Además (y esto es acaso lo esencial de mis reflexiones), el tiempo, que despoja los alcázares, enriquece los versos. El de Zuhair [el destino como un camello ciego], cuando éste lo compuso en Arabia, sirvió para confrontar dos imágenes, la del viejo camello y la del destino: repetido ahora, sirve para memoria de Zuhair y para concluir nuestros pesares con los de aquel árabe muerto. Dos términos tenía la figura y hoy tiene cuatro. El tiempo agranda el ámbito de los versos y sé de algunos que a la par de la música, son todo para todos los hombres. (86-87)

La tragedia reside, si insistiéramos, en Averroes, en una tragedia de alguien quien no comprende, pero quien es, al mismo tiempo, incomprendido por sus propios comentaristas, traductores y exégetas (incluyendo a Borges); también es incomprendido por sus contemporáneos, gente del contexto del islam, quienes asisten en la cena de Farach y de quienes se siente alienado también.

Yéndonos de reversa en la cadena de imposibles traducciones y de la imposibilidad inherente de la traducción: ¿se sugerirá que Aristólteles no comprendió la risa y el llanto y aún así los trasladó, encasilló y categorizó en dos géneros literarios? ¿será que estamos reproduciendo, cuando nos reimos y cuando lloramos, la mímesis plasmada en los géneros y no los impulsos (supuestamente) exclusivos de los humanos, los cuales escapan una fiel representación por ser viscerales? ¿será que lo intraducible es lo inimaginable?

2. TRADUCCIÓN Y/O COMENTARIO (PESE AL ERROR…)

Nuevamente, nos topamos con la cuestión de si será la traducción siempre un comentario, aunque no todo comentario es una traducción; Averroes integra ambas actividades en su labor exegética. En cuanto al comentario, Bubnova propone que "[el] comentario, de este modo, debe estar consciente y manifestar su condición de producto de una *segunda conciencia* que no pretende deglutir a la primera en la relación entre el yo y el otro, relación que genera, al fin y al cabo, todo enunciado de la cultura" (2009: 192).

He mencionado, en el inicio, las dos búsquedas, de las cuales una se inconforma con ser traducida. La primer búsqueda, según la cual Averroes es el agente, el autor de la misma, está enfocada en encontrar los referentes en el idioma árabe de los conceptos aristotélicos (*tragedia* y *comedia*); veremos que en la labor de la traducción que Averroes realiza a la obra aristotélica, el obstáculo no es únicamente la ausencia de una referencia interlingüística –el *significante*, según Ferdinand de Saussure−, sino que lo que hace falta es el *significado* según la terminología desaussuriana, es decir, el concepto o la idea de lo que se representa[10]. Puesto que el género dramático es el que representa la representación (valga

[10] Aunque Waisman sostiene que "'Tragedia' y 'comedia' son para él signos vacíos, mejor dicho, meros significantes a los que acaba por adosar significados incorrectos" (2005: 158-159), creo que ambos conceptos actúan como significantes, desde la

la redundancia) de manera más axiomática y, en calidad de género, se trata de un metalenguaje de *performance*, el que no está mediado por una *escritura* en el sentido tradicional de la palabra: lo que está en juego es tanto mostrar (*to show*) como contar (*to tell*). Y no es casual mi empleo del término juego: el juego está basado en la imitación de la realidad y en su representación, como la *mimesis* aristotélica, relevante para toda la literatura, el pensar la literatura, así como toda la representación artística. Pero retomaré el tema del juego más adelante. Conjeturaré mientras que, puesto que la necesidad humana de la presencia (una necesidad metafísica, diría Jacques Derrida[11]) ha ocasionado que los tres discursos principales de "asir" la realidad −a saber, la filosofía, las ciencias y las artes−, han desarrollado sus propias maneras y métodos para lograrlo. La representación en el discurso artístico sería la imitación, copia, mimesis, reproducción, imagen: todo esto nos conduce al gran protagonista de dichos discursos, así como de este relato de Borges: la metáfora.

La metáfora, según su etimología en latín y en griego sugiere "cargar, llevar" (en el sentido del desplazamiento, traslado, transporte). Como es obvio, en una metáfora se desplaza/traslada el sentido de una palabra A (el término real) a otro con el que se compara (B). Siguiendo el acercamiento deconstructivista de Derrida, la metáfora como concepto, como figura y como tropo, "dice" mucho de la manera tanto de asir la realidad como de crearla y recrearla en las artes. Marcos Siscar reflexiona sobre la metáfora desde el pensamiento de Derrida: "Todo conocimiento se constituye siempre, y ya desde siempre, como una especie de metáfora, como derivación en relación a lo propio. Por tanto, la traducción no es un proceso como otros: ella es principio o regla originaria de la articulación del saber" (2015:570). He leído "La busca de Averroes" buscando estos desplazamientos y deslizamientos entre los términos, ya que, aparte de funcionar como una estrategia/herramienta de la mistificación del lenguaje (necesaria para la literatura y en específico, para la poesía), la metáfora como discurso también contiene el movimiento inverso, desde dentro para fuera, en ésta se halla el potencial de lenguaje, su fuerza. Relacionando la metáfora y la traducción, evocamos a Bubnova: "la traducción puede ser entendida como la metáfora universal de la diferencia y de la otredad, sin ser *tan sólo* una metáfora: se trata de una diferenciación epistemológica, un nuevo tipo de unidad entre cognición y experiencia" (2009:196).

Esta figura retórica y poética por excelencia, argumentaré, desde su etimología encierra una paradoja, por lo cual ha sido objeto de interés de muchos teóricos literarios y pensadores, entre los cuales se encuentra Derrida[12], quien menciona dicha paradoja, la cual es, propongo, responsable por el poder desautomatizante de las representaciones. Ergo: la representación, en su esfuerzo de re-presentar, es decir, de (de)volver algo a la condición de presencia, falla siempre, es una misión imposible; pero es precisamente esa falla, la discrepancia inherente en el desdoblamiento de la realidad, la que causa que el arte sea una experiencia enriquecedora. La representación como (im)posibilidad se manifiesta en "La

perspectiva del juego de los significantes. Hay que considerar que, en la tradición metafísica, la escritura tiene atributos de un delincuente recurrente: vinculada (como generadora y como receptora) con la pérdida de la presencia y la no-verdad. La escritura es el significante del significante, el signo gráfico del habla mental, en sí mismo el signo de las ideas; por lo que es doblemente alejado de las verdaderas ideas de la consciencia. De la condición de delincuencia proviene que "'Significante del significante' describe […] el movimiento del lenguaje: en su origen, por cierto, pero se presiente ya que un origen cuya estructura se deletrea así -significante de un significante- se excede y borra a sí mismo en su propia producción. […] La secundariedad que se creía poder reservar a la escritura afecta todo significado en general, lo afecta desde siemprem vale decir desde la *apertura del juego* " (Derrida, 2000: 12).

[11] La metafísica de la presencia se agrupa con los esto términos: "Esa autoridad de la verdad, de la dialéctica, de lo serio, de la presencia" (1997:235); agrego, al respecto, en cuanto a la presencia, que "el logocentrismo sería [...] solidario de la determinación del ser del ente como presencia" (Derrida, 2000:19).

[12] Su inquietud por este tropo se percibe en el texto titulado "La retirada de la metáfora" (1997) (en otros también, como, por ejemplo, el que me sirve de fuente en este capítulo "Des Tours de Babel", 1985). En este él reconoce que la metáfora tiene potencial tanto de solidificar la metafísica de la presencia y los "Significados transcendentales", como de formar escritura y generar diferencia. Tiene algo de otra *metáfora* que Derrida emplea en su propuesta deconstructivista: el *fármacon*, que es remedio y veneno a la vez: "El *fármacon* sería una sustancia, con todo lo que esa palabra puede connotar, en realidad de materia de virtudes ocultas, de profundidad criptada que niega su ambivalencia al análisis, preparando ya el espacio de la alquimia, si no debiésemos llegar más adelante a reconocerla como la anti-sustancia misma: lo que resiste a todo filosofema, lo que excede indefinidamente como o no-identidad, no-esencia, no-sustancia, y proporcionándole de esa manera la inagotable adversidad de su fondo y de su ausencia de fondo" (1997:102-103).

busca de Averroes", desde la idea de lo imposible que se encierra en la traducción que se inauguró en el primera apartado del presente texto.

En cuanto al juego, observemos el problema de la representación cuando Averroes avista la siguiente escena desde su biblioteca:

> De esa estudiosa distracción lo distrajo una suerte de melodía. Miró por el balcón enrejado: abajo, en el estrecho patio de tierra, jugaban unos chicos semidesnudos. Uno, de pie en los hombros de otro, hacía notoriamente de almuédano; bien cerrados los ojos, salmodiaba "No hay otro dios que el Dios". El que lo sostenía, inmóvil, hacía de alminar; otro, abyecto en el polvo y arrodillado, de congregación de los fieles. El juego duró poco: todos querían ser el almuédano, nadie la congregación o la torre. (2008:81-82)

Contempla el juego de niños; la representación que éstos llevan a cabo no lo asombra, aunque uno funja de almuédano/sacerdote, otro de un objeto inanimado, la torre −el alminar−, y el tercero haga una representación colectiva de los fieles.

¿Por qué, entonces, Averroes entiende el juego, pero no el teatro? Se refiere, en el cuento que nos atañe, a la imposibilidad que Averroes experimenta para "imaginar lo que es un drama sin haber sospechado lo que es un teatro" (88). Cuando, en la reunión en la casa de Farach, el viajero Abulcásim Al Asharí narra *la escena de la escena* del teatro (el teatro como la representación llevada a la representación por medio de lenguaje), no es sin importancia el que lo relate tras la solicitud de que contara alguna *maravilla* de su viaje, éste realiza la siguiente descripción: "−[…] Las personas en la terraza tocaban el tambor y el laúd, salvo unas quince o veinte (con máscaras de color carmesí) que rezaban, cantaban y dialogaban. Padecían prisiones y nadie veía la cárcel; cabalgaban, pero no se percibía el caballo; combatían, pero las espadas eran de caña; morían y después estaban de pie" (84).

¿Por qué Averroes, apasionado –hasta obsesionado− lector y exegeta de Aristóteles, en su acercamiento a la *Poética* y la *Retórica*, encuentra una imposibilidad para traducir *tragedia* y *comedia*? Mientras que la representación de los niños le parece algo completamente natural[13], la representación teatral le parece inalcanzable. Aunque se entrevé el concepto de lo "natural" en la mención de que Averroes era conocedor y adepto de David Hume[14], plantearé que el juego de los niños, así como la risa y el llanto, pertenecen al ámbito de lo cercano/familiar/inmediato/experimentado, mientras que una re-presentación, en la que está implícito (por lo menos) un término A ("original") y un término B ("copia", "mimesis") deambula, se pierde, se encuentra, se desplaza, no logra anclaje, ni referencias suficientes en Averroes (ni en el caso de los demás asistentes a la casa de Farach, salvo el viajero, Abulcásim, el que se traslada a otras culturas y las experimenta).

Tras el regreso de Averroes a su casa después del convivio, plasma el inevitable error, convirtiéndolo en el comentario, traducción y escritura: "'Aristú (Aristóteles) denomina tragedia a los panegíricos y comedias a las sátiras y anatemas" (87). El mismo Averroes, reivindicando el poder de la metáfora y descalificando la necesidad de renovar las metáforas, ya que son los con-textos los que cambian e introducen autenticidad y frescura en las supuestas metáforas muertas[15], exhorta: "En Alejandría se ha dicho que sólo es incapaz de una culpa quien ya la cometió y ya se arrepintió; para estar libre de un error, agreguemos, conviene haberlo profesado" (86). Hay dos posibilidades que se infieren del discurso

[13] El carácter representacional del juego consiste en lo siguiente: "el juego no es la vida «corriente» ni la vida «propiamente dicha». Más bien consiste en escaparse de ella a *una* esfera temporera de actividad que posee su tendencia propia" (Huizinga, 2008: 21).

[14] Se alude a su obra *Diálogos sobre la religión natural*, en la cual el filósofo inglés "pone a diálogar" a tres personajes inventados y se derrime sobre la existencia de Dios y la manera de conocerlo.

[15] Umberto Eco, en su conferencia "Aristóteles entre Averroes y Borges", afirma lo siguiente en cuanto a la distinción de las metáforas: "La metáfora (y, en general, toda figura retórica, porque Aristóteles no distingue todavía entre metáfora, metonimia, sinécdoque y otras figuras) sirve para hacernos ver las cosas bajo una luz distinta y, por ende, mejor. La metáfora es la mejor de todas las figuras retóricas porque entender metáforas quiere decir 'saber vislumbrar lo seme-jante' o 'el concepto afín'. El verbo usado es *theōreîn*, que significa vislumbrar, investigar, parangonar, juzgar" (2004: 70).

de Averroes sobre las metáforas y el contexto: que la liberación del error proviene del contexto a-referencial en el cual se desarrolla Averroes: "sobre la traducción de una traducción" (81). Lo anterior no solamente en su acepción primaria, textual, sino en todos los sentidos, para-textuales y con-textuales también, y que esta vacilación constante entre los sistemas referenciales y la inmersión en la *escritura*[16], por consiguiente, el constate moverse dentro de las posibles y probables transmisiones erróneas; según esta posibilidad/versión, la inevitabilidad del error lo libera del mismo. La otra, más acorde con la réplica que otorga a Abdalmálik sobre la urgencia de "renovar las antiguas metáforas" (85), es que está liberado del error porque al dar nueva (errónea) traducción de *tragedia* y *comedia*, renueva el significado de éstos, (a pesar del error).

Borges ofrece una explicación por la insuperable conjunción representación/incomprensión, ubicándola en el contexto islámico; en palabras de Borges, "nadie, en el ámbito del Islam, barruntaba lo que querían decir" (81). Esta causa contiene varias implicaciones: se vincula con la hipótesis de Averroes expuesta anteriormente, en la cual se encuentra su disputa con otro pensador importante (también del ámbito del islam, pero en su vertiente persa), Ghazali y según quien, deducimos por la antítesis implícita de la tesis de Averroes, la divinidad conoce tanto las leyes individuales como las universales. El teatro, el drama –la tragedia y la comedia– en el acto de representación, se alejan de lo absoluto y lo totalizante[17], y son atribuibles al individualismo, el cual, según el protagonista, está fuera de los dominios divinos; es una copia, por consiguiente, pierde algo de lo original, lo transcendente. Dentro del contexto socio-cultural de la Edad Media, el alejamiento de la "verdad transcendental", la que profesan las religiones, ni siquiera representaba una opción del pensamiento. El vínculo que Borges sugiere refiriéndose al Islam es, propongo, extensivo a una concepción ortodoxa de la fe y el acercamiento a las sagradas escrituras (en concordancia con el "averroísmo" del cual se mencionaron unas palabras en el pie de página 2).

3. IDENTIDADES, DIFERENCIAS Y NOMBRES PROPIOS

> Averroes encarna pues los procesos de traducción a través de los cambios y desplazamientos históricos, culturales y lingüísticos. Los nombres extranjeros realzan su otredad y lo que nos separa de él a Borges y a nosotros. Transitivamente, señala también la lejanía de Aristóteles. Pero además, varios nombres son presentados con traducción entre paréntesis […] La confusión nos alerta sobre que nuestra idea de los territorios geográficos y políticos, y su vínculo con la construcción de la identidad, siempre está mediada por la traducción. (Waisman, 2005: 160)

Pero es, pienso, mucho más que aquella confusión. ¿Para qué sirve hablar de identidades, diferencias y nombres propios dentro del marco de lo "intraducible"? Algunas de las razones se explican con Umberto Eco: "en una traducción no está en juego sólo la relación entre dos lenguas, sino también la relación entre dos culturas" (2004: 66). Las culturas remiten a la noción de la identidad o, de manera más precisa, de cierta homogeneidad que conforma culturas; según las palabras de Waisman: "Es en esta

[16] Derrida señala que la escritura o la significación siempre ha tenido significado doble en la tradición idealista: por un lado, es el agregado secundario a las ideas a las que recuerda (su lugar está en la cadena de dervados, suplementos): tiene sentido mientras evoca el significado o idea que la estimuló. Por el otro, la escritura representa el olvido de la verdad del habla mental o de las ideas. Amenaza las ideas y el habla mental con la pérdida del significado: indica la manera en la que toda la idealidad y todas las nociones ideales de la verdad están impregnadas por la necesidad que no pueden expulsar. Escritura (diferencia) lo hace posible aunque al mismo tiempo es el instrumento que asegura la imposibilidad de la afirmación que las ideas son puramente ideales o puras presencias y sustancias en la mente.

[17] Danilo Kiš comenta en *Lección de anatomía* al respecto de Borges: "No hay duda, la narración, con más exactitud el arte narrativo, se divide en el que había antes de Borges y el de después de Borges. Y no me refiero a la ampliación del campo de realidad (hacia lo fantástico) sino, ante todo, a la propia técnica narrativa; la narración al estilo de Maupassant, de Chejov y O'Henry, que tendía al detalle y creaba su campo de mitologemas mediante la inducción, se sustituyó en la obra de Borges por una operación mágica y revolucionaria, la deducción, que no es más que un nombre diferente para una suerte de simbolismo narrativo, cuyas consecuencias en el plano teórico y práctico, sin embargo, no son menores que las que este mismo simbolismo causó en la poesía con la aparición de Baudelaire" (2013: 52).

distancia [entre el contexto del original y del texto de destino] –en una Babel de desplazamientos lingüísticos, temporales y espaciales− donde ocurre todo: donde se transmiten o se pierden, se renegocian, reexaminan y reinventan textos y culturas" (2005:9).

Ahora bien, es un hecho conocido que la identidad de acuerdo al pensamiento de Jacques Derrida, no existe como tal; es decir, no existe una identidad determinada por lo idéntico. Todo lo que aparentemente es identidad surge/se forma a partir la diferencia –*différance* en francés−, lo cual, en su versión francesa –*intraducible*, es importante recalcar− sustituye el grafema e por el grafema a, el *error* deliberado que se ve, se lee pero no se oye. Bubnova mantiene que, en la deconstrucción, "el significado en la escritura gráfica es aplazado, pospuesto, hay más espacio para un libre juego de significantes, se lleva a cabo un permanente proceso de generación de diferencias" (2005:300). A partir de ese juego[18] se demuestran varias propiedades del signo, uno de los cuales, quizás el más explorado a partir de la segunda mitad del siglo XX, es la identidad. Entre aquellas propiedades está el error ortográfico deliberado en la palabra –término, concepto, que ya se ha vuelto teoría− *différance*, la cual involucra el espaciamiento, la diseminación, retraso temporal, error, fisura, incongruencia, pero, lo que más atañe a los propósitos del presente ensayo: la imposibilidad de la traducción[19]. La imposibilidad, entonces. Pero, también, la necesidad. Dicho dinamismo paradójico de la *différance* se observa en los nombres propios en "La busca de Averroes". Marcos Siscar vincula de esta manera la traducción y la *différance*:

> la necesidad de la traducción está directamente relacionada con la imposibilidad; es el propio intraducible el que solicita la traducción. Por tanto, mi hipótesis es la siguiente: aquello que hace que el pensamiento de Derrida *deba* ser traducido es algo de su intraducibilidad, digamos de su *originalidad*, su diferencia que es también su *différance*, diferencia inaudible, casi inexistente e inscrita en la letra. (2015, 573-574)

Para plasmar la paradoja inherente en la traducción, Borges "traduce" los nombres propios, lo más intraducible. Así que en "La busca de Averroes" encontramos lo siguiente: "*Tahafut-ul-Tahafut* (Destrucción de la Destrucción)" (80); "*Tahafut-ul-falasifa"* (Destrucción de filosofía)" (80); "de Sin (de la China)"; "Sin Kalán (Cantón)" (84); "Iskandar Zur Qarnin (Alejando Bicorne de Macedonia)" (84); "Aristú (Aristóteles)" (87). La dinámica es curiosa: Borges, escribiendo en el idioma español, transcribe los vocablos en el idioma árabe (lo cual, en sí mismo, ya es una pérdida, puesto que el sistema fonológico del español no cuenta con fonemas equivalentes/equiparables de un idioma semítico); posteriormente, entre paréntesis, traduce la traducción (la transcripción) al español.

¿Qué pasa, entonces con las numerosas traducciones del nombre propio −según Derrida, el nombre propio es *casi* intraducible (1985: 165)− que, al final, genealógicamente, desemboca en "Averroes"? "Abulgualid Muhámmad Ibn-Ahmad Ibn-Muhámmad Ibn-Rushd (un siglo tardaría ese largo nombre en llegar a Averroes, pasando por Benraist y por Avenryz, y aun por Aben-Rassad y Filius Rosadis)" (80); Averroes es, por consiguiente, un nombre propio traducido generacionalmente. ¿Qué estamos nombrando con "Averroes"? Todas estas reencarnaciones, las condiciones y los contextos políticos que las causaron, ¿están contenidas en el producto "final": Averroes?

Si la versión "española", latinizada, de Abulgualid Muhámmad Ibn-Ahmad Ibn-Muhámmad Ibn-Rushd es Averroes, lo que, a todas luces, tiene poco que ver con el "original" (entre comillas porque Borges enumera cinco "originales", uno de los cuales es Filius Rosadis, es decir, ni siquiera pertenece a la onomástica del idioma árabe, sino que es irónicamente latinizado, lo que intensifica la transculturación de Averroes e instaura la lectura de la traducción en clave de la paradoja). Lo afirma Bubnova: "La traducibilidad es la condición de posibilidad de la cultura contemporánea, todo es traducción, no hay comprensión sin traducción, pero la traducción no es un reflejo especular del original.Todo lo contrario" (2009: 193).

[18] No en el sentido de Huizinga mencionado antes, sino como una manipulación.

[19] Ver Derrida, 2004.

La identidad, en su vertiente colectiva, implica lo que se suele denominar *cultura*; en el cuento que se está revisando, una de las manifestaciones más figuradas de ello es la escena del juego de los niños que ya se ha comentado: es, he dicho, una de las dos escenas teatrales; ésta representa, aparte de la *representación dramática*, el distanciamiento de un imaginado "original", de la cultura o identidad "auténticas", el cual se efectúa paulatinamente y genealógicamente, alejándose (lingüísticamente, en este caso) de "la ley del padre", del depósito de la identidad y origen[20]: "Averroes los oyó disputar en dialecto grosero, vale decir en el incipiente español de a plebe musulmana de la Península" (2008:82).

4. A MANERA DE CIERRE

Regresemos a la escena del juego: "El juego duró poco: todos querían ser el almuédano, nadie la consagración o la torre" (2008: 82). Los niños discuten porque los tres quieren ocupar el puesto en la cumbre de la jerarquía. El que nadie quería ser la congregación o la torre y todos "el quien lleva la batuta" hace que este juego en específico se deshaga o deconstruya. La estructura del juego no soporta el egoísmo ni la codicia. La reminiscencia de la Torre de Babel,[21] el famoso pasaje del *Génesis*, cobra importancia inmediata en relación con el desenlace del juego que Averroes observa: y no sólo porque un poder superior sabotea la posibilidad de un lenguaje universal y "constructivo"; cito a Derrida al respecto:

> Can we not, then, speak, of God's jealousy? Out of resentment against that unique name and lip of men, he imposes his name, his name of father; and with this violent imposition he opens the destruction of the tower, and of the universal language; he scatters the genealogical filiation. He breaks the linage. He *at the same time* imposes and forbids translation." (1985:170)

Si el que introduce la confusión, la discordia y por consiguiente, la imposibilidad de una estructura/construcción en el *Libro del Génesis* es un Dios celoso y envidioso, entonces, estableciendo el paralelismo, en "La busca de Averroes" es la codicia; de lo que se deduce que Dios es codicia y no escatima medios para inhibir el cometido humano basado en comprensión mutua. Para Dios del *Génesis*, aquellos medios son la confusión lingüística y, al crearla, funda tanto la necesidad como la imposibilidad de la traducción [22].

Sin embargo, ya finalizando, ¿será que el anhelo de alturas y el camino despiadado para lograrlas son lo más universal y lo más reconocible en la *humanidad*, algo como el *llanto* y la *risa*, *tragedia* y *comedia*? ¿Será que la codicia es un concepto con tantas representaciones que no precisa una traducción lingüística? Una de mis interpretaciones de "La busca de Averroes" sigue el trazo de estos cuestionamientos, aunque, tratándose de Borges, de Averroes y de Aristóteles, el espesor referencial es inmenso. Nuestra(s) lengua(s) humana(s), más que tender puentes firmes de comunicación, tienden puentes colgantes, en los cuales nunca podemos sentirnos seguros y nuestros pasos deben ser calculados, pensados y repensados; la razón principal es la condición de metáfora, tanto en las representaciones lingüísticas, como en las representaciones en general (dramática dentro del contexto de esta ficción). Por consi-

[20] Bubnova comenta la deconstrucción derridiana desde esa metáfora, la relación arquetípica padre/hijo: "Si el hablante es padre, y su discurso hijo (cfr. En la simbología cristiana: el Padre envía a la tierra a su hijo, el divino Logos-Cristo), la escritura está demasiado alejada del hablante padre, deja de necesitarlo. [...] El carácter potencialmente subversivo de la escritura consiste en esta capacidad de propiciar orfandad artificial de la palabra que negaría la ley, puesto que la palabra ha perdido a su padre" (2005: 294).

[21] Ver Kamel.

[22] Para Derrida, la intraductibilidad está ligada con lo arquetípico y lo metáforico del mito de la Torre de Babel. Sin embargo, se ha traducido. El movimiento encontrado entre la imposibilidad y la necesidad de la traducción está descrita con lo siguiente: "Telling at least of the inadequation of one tongue to another, of one place in the encyclopedia to another, of need for figuration, for myth, for tropes, for twists and turns, for translation inadequate to compensate for that which multiplicity denies us" (Derrida, 1985: 165).

guiente, podemos plantear que el lenguaje genera una constante crisis de representación, plasmada, en "La busca de Averroes", en la imagen de su desaparición:

> Desceñido el turbante, se miró en un espejo de metal. No sé lo que vieron sus ojos, porque ningún historiador ha descrito las formas de su cara. Sé que desapareció bruscamente, como si lo fulminara un fuego sin luz, y que con él desaparecieron la casa y el invisible surtidor y los libros y los manuscritos y las palomas y las muchas esclavas de pelo negro y la trémula esclava de pelo rojo y Farach y Abulcásim y los rosales y tal vez el Guadalquivir. (87-88)

¿Por qué Averroes bruscamente desaparece en el momento de ver su reflejo en el espejo. A manera de un genio de la botella de *Las mil y una noches*[23]? Su desaparición sugiere la borradura del referente "original" de este cuento; lo que permanece es la *busca* de Averroes, en el sentido de la búsqueda de él (lo intraducible a los tres idiomas que mencioné en el primer apartado); el título se desdobla y redobla, connota y contiene la ausencia del destinatario y la imposibilidad del destinador, refiriendo la torpeza inherente en toda comunicación. La confusión imposibilita la metáfora: no hay correspondencia, el A no puede relacionarse con el B, ni el original con la copia/traducción/comentario; el narrador aclara: "(En el instante en que yo dejo de creer en él, "Averroes" desaparece)" (88).

Mientras lo obsesionaba la búsqueda del significado de tragedia y de comedia, existía; la solución lo borra; si lo desconocido precisa de traductor/comentarista para que se le elimine la calidad de desconocido, la idea traducida ya no necesita del comentarista/traductor; se "independiza" y rebela contra éste.

Bibliografía

Akasoy, A., Giglioni G. eds. (2010). *Renaissance Averroism and its Aftermarth: arabic Philosophy in Early Modern Europe*. Dordrecht: Springer.

Asensi, M. (1990). Estudio introductorio: crítica límite/el límite de la crítica. En: *Teoría literaria y deconstrucción* (M. Asensi, ed.). Madrid: Arco/ Libros, 9-78.

Bergson, H. (2011). La risa. Ensayo sobre el significado de la comicidad (R. Blanco, trad.). Buenos Aires: Ediciones Godot.

Borges, J. L. (1973). Averroes' Search. In: *The Aleph* (N. Thomas di Giovanni, trad.). London: Allen Lane.

Borges, J. L. (2008). La busca de Averroes. En *El Aleph*. Buenos Aires: Emecé, 80-88.

Borhes, H. L. (2004). Averoseovo traganje. U: *Alef* (A. Grujičić, trad.). Beograd: Paideia, 57-63.

בורחס, ח.ל. (1975). חיפושו של אברואס. האלף (יורם ברונובסקי, תרגם). בני ברק: הקיבוץ המאוחד.

Bubnova, T. (2005). Derrida para principiantes En: *Aproximaciones. Lecturas del texto* (E. Cohen, ed.). Ciudad de México: Universidad Nacional Autónoma de México, 289-302.

Bubnova, T. (2009). Filosofía y filología (texto, comentario, traducción)**.** En: *Acta Poética*, 30-2, otoño, 181-198.

Derrida, J. (1985). Des Tours de Babel. En: *Difference in Translation* (J.F. Graham, trad., ed.). Ithaca/London: Cornell University Press,165-207.

Derrida, J. (1997). Carta a un amigo Japonés (C. Peretti, trad.). En: *El tiempo de una tesis: Deconstrucción e implicaciones conceptuales*. Barcelona: Proyecto A Ediciones, 23-27. En línea: https://elartedepreguntar.files.wordpress.com/2009/08/carta-a-un-amigo-japones.pdf. Consultado el 15 de febrero de 2018.

Derrida, J. (1997). La retirada de la metáfora. En: *La deconstrucción en las fronteras de la filosofía: retirada de la metáfora* (P. Peñalver, trad.). Barcelona: Paidós/I.C.E., 209-233.

Derrida, J. (1997). *La diseminación* (J.M.Arancibia, trad.). Madrid: Espiral.

Derrida, J. (2000). *De la Gramatología*. Ciudad de México: Siglo XXI Editores.

Derrida, J. (2004). Différance. En *Literary Theory: An Anthology* (J. Rivkin y M. Ryan, eds.). Malden, Estados Unidos: Blackwell Publishing, 278-299.

Eco, U. (2004). Aristóteles entre Averroes y Borges. En: Variaciones Borges 17, 65-85.

Genette, G. (1989). *Palimpsestos. La literatura en segundo grado* (C. Fernández Prieto, trad.) Madrid: Taurus.

[23] Me refiero al cuento "El pescador y el genio".

Hazlit, W. (1819). *Lectures on the English Comic Writers*. London: Taylor and Hessay, en línea: https://books.google.com.mx/books?id=XPchAAAAMAAJ&pg=PA1&dq=on+wit+and+humor+hazlitt&hl=es&sa=X&ved=0ahUKEwjU5YLRgevZAhXK6oMKHWrTBR4Q6AEIMTAB#v=onepage&q=on%20wit%20and%20humor%20hazlitt&f=false, consultado el 13 de marzo de 2018.

Huizinga, J. (2008). *Homo ludens*. Madrid: Alianza/ Emecé editores.

Kamel, F. Borges, Averroes y Aristóteles: Literatura y filosofía. En: Extravío. Revista Electrónica de la literatura comparada 1, en línea: https://ojs.uv.es/index.php/extravio/article/view/2013/1564. Consultado el 2 de noviembre de 2017.

Kiš, D. (2013). *Lección de anatomía* (L. F. Garrido y T. Pištelek, trad.). Barcelona: Acantilado.

Minecan, A. M. C. (2010). Introducción al debate historiográfico en torno a la noción de "averroísmo latino". En: *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*. Vol. 27 (2010), 63-85.

Siscar, M. (2015). Jacques Derrida, lo intraducible. En: *Mutatis Mutandis*. Vol. 8, No.2, 568-578.

Waisman, S. (2005). *Borges y la traducción*. Buenos Aires: Adriana Hidalgo editora.

THE UNTRANSLATABLE OR METAPHOR OF THE TRANSLATION IN "AVERROES' SEARCH" BY JORGE LUIS BORGES

Summary

Conducting the commentary on the Jorge Luis Borges' story "Averroes' Search" (*The Aleph*, 1949), I will relate the translation of concepts –linguistic signs− with the translation of identities, rather –from the point of view of the deconstruction−, of cultural differences. The method of my project is the review of some proposals by Derrida (the translation, the untranslatable, the metaphor, the writing, the parergon, the *pharmakon* and the *différance*) with the purpose of expanding the scope of these terms to the questions risen by the character Averroes, who "exists" (in the fictional world) thanks to his configuration as *difference*. The space/time between the "original" and its derivations (copies, translations) is impossible to breach or charge with meaning, although the reflection and the thought –which Averroes, in the role of a philosopher, represents metonymically− consist in the infinite trials to achieve it. Moreover, I consider why, parting from the deconstruction thought, translation is a *sui generis* paradox, which, despite that fact, does not imply an absolute impossibility, although it does relative.

Keywords: error, metaphore, traduction, deconstruction, identity, Averroes

Sonja Štajnfeld
Universidad Autónoma del Estado de México, México,
Facultad de Humanidades
sstajnfeld@uaemex.mx

UDK 81'255(497.16)

Jasmina Tatar-Anđelić

LA TRADUCTION DIDACTIQUE ET LA DIDACTIQUE DE LA TRADUCTION DANS LA FORMATION DES ENSEIGNANTS DU FLE AU MONTENEGRO

L'article se propose d'analyser la portée didactique de la traduction dans le processus de formation des professeurs du FLE à l'Université du Monténégro. Il passe en revue les fluctuations de l'importance accordée à la traduction dans la didactique des langues, en fonction des différentes méthodes appliquées au cours de l'histoire, présente le positionnement de l'enseignement de la traduction dans le cadre des études de langue et de littérature française à l'Université du Monténégro avant la réforme des programmes de 2016 et finit par exposer les motifs de la nouvelle logique de repositionnement des cours de traduction au cœur du nouveau programme destiné aux professeurs du FLE.
Mots-clés: didactique de la traduction, traduction didactique, FLE, monténégrin, BCMS

1. INTRODUCTION

L'objectif de notre article est d'analyser la portée didactique de la traduction dans le processus de formation des professeurs du français à l'Université du Monténégro, dans l'optique des récentes réformes des programmes de l'enseignement des langues au niveau universitaire. Nous nous proposons d'abord de passer en revue les fluctuations de l'importance accordée à la traduction dans l'apprentissage des langues étrangères, en fonction des différentes méthodes appliquées au cours de l'histoire. Nous présenterons par la suite le positionnement et les portées de l'enseignement de la traduction dans le cadre des études de langue et de littérature française à l'Université du Monténégro avant la réforme des programmes survenue en 2016 et finirons par exposer les motifs de la nouvelle logique de repositionnement des cours de traduction au cœur du nouveau programme destiné aux professeurs du FLE. Nous tenterons notamment de démontrer que non seulement la traduction didactique, centrée sur l'acquisition des compétences linguistiques en L2 mais aussi et surtout la didactique de la traduction, qui n'est autre chose qu'une traductologie appliquée, font partie intégrante de la formation d'un bon enseignant du FLE aujourd'hui.

2. PLACE DE LA TRADUCTION DANS L'ENSEIGNEMENT DES LANGUES ET IMPORTANCE DE LA TRADUCTOLOGIE

Avant de plonger dans les différentes approches à l'enseignement du FLE, nous tenons à souligner qu'avant d'être un extraordinaire outil de l'apprentissage des langues, l'activité traduisante en soi est étroitement liée à notre compréhension du monde.

La connaissance du monde est déjà une traduction, le monde n'existe pas sans une pensée qui traduit le monde (traduisante). (Osséki-Depré, 1999:13)

Cette omniprésence de la traduction a été reconfirmée en 1959 par Roman Jakobson, dans « Les Aspects linguistiques de la traduction ». Il en distingue trois formes principales : traduction intralinguistique (remplacement des signes linguistiques par d'autres signes du même système), traduction interlinguistique (la traduction proprement dite, par les signes d'un autre système linguistique, une autre langue) et la traduction intersémiotique (traduction par des signes non linguistiques).

Il est évident que la traduction interlinguistique est celle qui intéresse la didactique des langues et qui représente la base même de la méthode traditionnelle, appliquée à partir de la Renaissance. Ainsi, l'enseignement des langues consistera-t-il en une combinaison des règles grammaticales et de la pratique traduisante, notamment depuis le grec et le latin et cela jusqu'au XIXe siècle. Les turbulences historiques du XXe siècle imposeront un besoin d'apprentissage des langues étrangères rapide, pratique et surtout orienté à la communication orale. Ces changements de perspective et de nature des besoins langagiers apporteront des méthodes qui ôtent à la traduction sa place prépondérante : elle sera complètement prohibée de la méthode audio-orale, négligée par l'approche communicative avant de reprendre sa place d'honneur dans ce village global multiculturel que représente le monde d'aujourd'hui.

Considérée comme une activité, voire une discipline « de nature protéiforme » par les théoriciens et les praticiens contemporains (Guidère :74), la traduction doit être vue comme une activité transversale dans les études du FLE. C'est pourquoi son positionnement dans les programmes d'études du FLE à l'heure actuelle est une question complexe, dans la volonté de répondre au besoin d'acquisition de compétence langagière des jeunes enseignants mais aussi à celui de leur future présentation sur le marché du travail. S'il s'avère indispensable à l'adoption des structures morphosyntaxiques, phrastiques mais aussi des procédés textuels du français, l'exercice de la traduction n'est pas moins présent dans le volet littéraire et culturel obligatoire pour nos étudiants. Le premier rôle de la traduction est souvent interprété comme celui d'un outil d'apprentissage grammatical tandis que le second s'inscrit dans le cadre des études comparatistes et culturelles. Finalement, savoir traduire ne sous-entend pas systématiquement savoir l'apprendre à ses élèves même si les professeurs de langue sont très souvent amenés à le faire en classe. La traduction apparaît nécessaire à de nombreux niveaux d'apprentissage du FLE, dans les modalités différentes : traduction écrite proprement dite, exercice d'interprétation – expression orale, traduction à vue basique etc. Pour ce faire, nos étudiants ont besoin de savoir non seulement transposer les structures langagières du français en monténégrin et vice-versa, mais aussi disposer des outils didactiques leur permettant d'en enseigner la méthode. C'est à ce moment-là que la didactique de la traduction (DT) emporte sur la traduction didactique (TD). La question est de savoir à quel moment du cursus linguistique universitaire destiné aux professeurs de langue est-il opportun de passer de TD à DT pour que les apprenants en profitent au maximum ?

Nous tenons à souligner qu'il ne s'agit pas d'une formation des traducteurs ou de formateurs à la traduction qui ont des besoins bien spécifiques et centrés sur le futur métier depuis le début du cursus. Les partisans de la division traditionnelle entre la filière enseignante et la formation au métier du traducteur/interprète s'opposent généralement à ce que l'enseignement de la traduction destiné aux enseignants du FLE dépasse celui du TD et soulignent que la didactique de la traduction appartient à un autre métier. Même si l'enseignement du FLE ne vise pas à former des futurs professionnels de la traduction/interprétation, une didactique fondamentale de l'activité traduisante reste indispensable pour des raisons évoquées ci-dessus. Nous essayerons d'élaborer ce besoin sur l'exemple de la réforme du cursus linguistique universitaire au Monténégro.

Il n'est pas sans importance de mentionner le développement de la traductologie qui a longtemps cherché sa place au sein des différents disciplines scientifiques dont notamment la linguistique et qui semble s'établir comme une discipline indépendante, à la mi-route entre les sciences humaines (linguistique, littérature, études interculturelles) et les sciences naturelles (approche mathématique ou de nombreuses études neurologiques du processus de transposition du sens). La traductologie étudie le procès de la traduction et son agent, le traducteur, dans le cadre des différentes théories développées au cours du temps qui les ont traités sous les angles les plus divers[1].

Puisque l'enseignement du FLE à l'époque contemporaine n'est pas conçu comme une simple formation aux sciences du langage, mais comprend des volets didactique et communicatif, l'introduction des bases traductologiques peut apporter aux compétences communicatives et d'expression des futurs enseignants. Sur ce point précis, nous sommes entièrement d'accord avec Mathieu Guidère (2008

[1] Nous en citerons quelques-unes, à titre illustratif : théorie interprétative (développé par l'ESIT Paris et appuyée sur la « théorie du sens », théorie actionnelle, fondée sur la théorie de la communication et visant le besoin du client, du skopos, orientée au but/produit final, théorie du jeu, théorie du polisystème etc.

:13) lorsqu'il dit que « Traduire, c'est déjà faire de la traductologie ». Tandis que les sciences du langage au sens strict du terme nous aident à mieux connaitre et manipuler les structures langagières, la traduction couvre aussi bien le domaine verbal que le domaine culturel ou non verbal qui n'est pas moins important pour le processus de l'enseignement des langues-cultures. Cela est confirmé par Larose dans *Théories contemporaines de la traduction* :

Le sens d'un texte, pris globalement, dépasse celui des éléments langagiers qui le composent (1989 :47)

Toute la question est de choisir, de point de vue méthodologique, le bon moment pour l'introduction d'une didactique de la traduction. Il nous semble que la définition de la différence entre la traduction linguistique et la traduction interprétative par Marianne Lederer (1994 :15) peut contribuer à ce choix stratégique.

J'englobe sous l'appellation traduction linguistique la traduction de mots et la traduction de phrases hors contexte, et je dénomme traduction interprétative la traduction tout court, la traduction des textes.

Si la traduction des textes exige des connaissances portant au processus de la traduction, au contexte extra linguistique et culturel au sens large, une didactique de la traduction basique s'imposerait pratiquement dès les premiers exercices de thème et de version. Nous passerons brièvement en revue la position de la traduction dans le cadre des études FLE au Monténégro avant la réforme pour motiver les choix didactiques ultérieures.

3. POSITIONNEMENT ET PORTEES DE LA TRADUCTION DANS LA FORMATION DES PROFESSEURS DE FRANCAIS A L'UNIVERSITE DU MONTENEGRO AVANT LA REFORME DE 2016.

Comme indiqué dans le chapitre précédent, la présence de la traduction dans le cadre des études du FLE ne fait pas l'objet de contestation, il s'agit plutôt de réfléchir sur les formes et les modalités de cette pratique interculturelle les plus applicables et utiles dans la formation des professeurs de langue.

L'Université du Monténégro a créé le Département de langue et de littérature française en 2003, au sein de la Faculté de Philosophie de Nikšić. La durée de formation prévue était de quatre ans et correspondait au niveau maîtrise du système universitaire français. Elle devait conduire les étudiants à l'acquisition d'un diplôme de professeur de langue et de littérature françaises capable d'enseigner aussi bien à l'école primaire qu'à l'école secondaire. Guidés par les expériences et conseils évoqués, mais aussi par la conviction exprimé par Octavio Paz (1972 :4) que «Apprendre à parler signifie apprendre à traduire », nous avons introduit les cours de traduction, thème et version compris, à tous les niveaux d'apprentissage, de la première, à la quatrième année d'études. La traduction n'a pas constitué une matière particulière du cursus: les cours de version et de thème faisaient partie intégrante de la matière intitulée «Le Français moderne»[2] qui comprenait également les cours de dictée et des exercices d'expression orale, écrite et d'analyse des textes. Les étudiants de la première à la quatrième année d'études ont trois heures de traduction (une heure et demie de version et une heure et demie de thème) par semaine.

L'insertion des cours de traduction dans le cadre de la matière linguistique centrale, à savoir le Français moderne, indique clairement que les cours de traduction ont été traités comme un outil d'apprentissage du FLE. Cependant, si le nombre d'heures consacrées à la traduction a été satisfaisant dès le début, les méthodes de travail appliquées ont confirmé, au fur et à mesure de leur application, l'absence de toute prise de conscience de l'activité traduisante comme processus d'échange et d'interprétation interculturel.

Les étudiants de la première année qui peuvent avoir des connaissances linguistiques acquises au lycée, mais aussi être débutants ou de faux débutants étaient censés traduire les textes courts et sim-

[2] Savremeni francuski jezik

plifiés dans les cours de version et des phrases isolées en thème. Il s'agit d'un exercice grammatical par excellence consistant à reconnaître et à comparer le lexique et les structures morphosyntaxiques fondamentales du français et du monténégrin. Les textes et les phrases à traduire étaient choisis pour des tournures qu'ils comportaient et leur traduction avait pour l'objectif la reconnaissance et l'adoption de différentes catégories morphologiques du français ainsi que des actes de paroles. L'objectif premier des cours de traduction en première année d'études est d'appuyer les cours de morphologie, faciliter l'écriture, l'adoption des règles orthographiques et de l'ordre des mots. Or, les premiers programmes d'apprentissage du FLE ne prévoyaient aucune sensibilisation à l'interculturalité dans le processus de la transposition du sens et cela était évident notamment dans les cours du thème, réduits à la reconnaissance des structures privés aussi bien du co-texte que du contexte.

Dans les cours de traduction, les étudiants de la deuxième année du FLE traduisaient les articles de presse adaptés à leur niveau[3], et cela dans les deux sens, depuis et vers le français. Ces cours ont été conçus pour soutenir les cours de morphosyntaxe et de la syntaxe de la phrase simple prévus en parallèle. La traduction d'un texte vers le français représentait une nouveauté en deuxième année et en dehors de l'adoption des structures grammaticale et de l'enrichissement du vocabulaire, elle avait pour l'objectif de former les étudiants à la compréhension écrite et à l'expression orale. C'est donc en deuxième année d'études que le thème se transformait d'un simple exercice grammatical en une traduction didactique basique. Il s'agissait donc d'une activité nouvelle et difficile, en application de la méthode classique, généralement connue et bien décrite par Durieux:

Cette vision de la traduction, qui se fonde sur la théorie linguistique de la traduction (Durieux, 2000), sous-tend un enseignement classique : distribution d'un texte à traduire, préparation de la traduction écrite par les apprenants pour le cours suivant, proposition orale de la traduction préparée par les apprenants, améliorations apportées par approximations, par essais et erreurs, corrigé imposé par l'enseignant. (…) Les apprenants sont évalués par rapport à la performance de l'enseignant, référence absolue vers laquelle tendre, et ont pour objectif de réduire l'écart qu'ils accusent par rapport au corrigé type. (Durieux, 2005:37)

La difficulté de la traduction des textes vers le français, depuis la deuxième année d'études de FLE consiste, en dehors des pièges grammaticaux, à trouver un niveau d'acceptabilité satisfaisant. Il s'agit évidemment d'un problème qui se résout en renforçant la compétence langagière, mais aussi et surtout en adoptant des méthodes de traduction. C'est pourquoi les étudiants monténégrins perçoivent les contrôles de thèmes dès la deuxième année comme la partie la plus exigeante de l'épreuve du Français moderne. Il est à noter qu'ils semblent ne pas éprouver des difficultés particulières avec la traduction des textes du niveau similaire depuis le français vers leur langue maternelle, le monténégrin.

En troisième année d'études, nous avons proposé aux étudiants la traduction des textes littéraires dans les deux sens. L'objectif linguistique a toujours été au centre de nos préoccupations et il était d'appuyer l'adoption des phrases complexes, contenant les différentes classes de propositions indépendantes ou subordonnées. Le niveau de connaissance du français ainsi que l'harmonisation avec le cursus chronologique de littérature française nous a incités à leur proposer les textes des auteurs contemporains aussi bien en langue française que dans les langues BCMS[4]. En effet, nous avons pensé qu'ils disposaient de connaissances littéraires et linguistiques suffisantes pour faire cet exercice, considéré comme

[3] Pour la deuxième année d'études nous avons pris pour l'objectif le niveau A.2.1-B.1.1 du CECL

[4] Le sigle BCMS souvent utilisé dans leur enseignement universitaire à l'étranger ou inscrit sur les documents à l'usage commun produits au niveau international désigne quatre dénominations linguistiques officielles qui ont suivi la disparition formelle du serbo-croate: le bosniaque (ou le bosnien), le croate, le monténégrin et le serbe, d'où. Disparu formellement dans les tourments politiques des années 1990, le glottonyme serbo-croate a désormais laissé la place au croate, au serbe, au bosniaque/bosnien et au monténégrin, dénominations officielles que chacun des quatre Etats émergents a voulu donner à sa langue. Le débat souvent houleux pour déterminer le nombre de langues n'a rien de linguistique mais relève plutôt de l'aspect politique. Du point de vue de notre analyse, les quatre langues officielles ne présentent pas de différences significatives et nous avons décidé de garder le sigle BCMS. Cela dit, nous tenons à souligner que nous partageons entièrement la position scientifique qu'il s'agit encore et toujours linguistiquement d'une seule langue pluricentrique, longtemps connue et étudiée comme le serbo-croate.

un des plus exigeants dans le monde de la traduction. En d'autres termes, dans la prise de décision sur le type de texte à traduire, nous avons adopté une approche plus générale et qui sortait du domaine linguistique. Bien évidemment, les étudiants recevaient depuis le début les indications sur le niveau attendu: il a été clarifié que ce n'était pas une formation à la traduction littéraire, mais que l'objectif été d'affronter les textes d'un niveau de difficulté supérieur tout en complétant leur formation culturelle et littéraire. Certains étudiants ont vite compris qu'il leur fallait investir des efforts supplémentaires, tandis que d'autres ont connu des difficultés majeures parce qu'ils limitaient leurs activités à la recherche dans les dictionnaires ou la maîtrise de la syntaxe de la phrase. La perception générale que l'épreuve de thème était le plus difficile n'a pas changé. Il est intéressant d'ajouter qu'à la différence de la perception en deuxième année, quelques difficultés de transposition du sens apparaissent aussi dans les cours de version. Ce phénomène ne faisait que confirmer le manque des bases traductologiques dans les cours de traduction: si les obstacles grammaticaux étaient bien moins nombreux dans la traduction vers la langue maternelle et que le niveau d'acceptabilité du texte en langue cible était généralement plus élevé, les principales difficultés restaient dans le domaine de la communication/médiation interculturelle.

En quatrième année d'études du FLE, les étudiants traduisaient les textes qui contenaient des difficultés d'ordre discursif ou textuel supérieur : les essais littéraires, les débats socio-politiques et notamment les textes portant sur l'Union européenne dans l'optique de la future adhésion du Monténégro. A ce niveau de connaissance de la langue, les traductions ne visaient plus à appuyer des cours de grammaire, mais de compléter les cours de l'introduction au français non conventionnel et à linguistique textuelle données dans le cadre du Français moderne. Même si la didactique de la traduction n'était pas prévue par nos premiers programmes, nous avons pu conclure que des débats sur le processus de la traduction, le rôle et les tâches du traducteur/interprète se posaient souvent en cours et répondaient à un besoin concret des apprenants, qui se préparaient à devenir les professeurs du français. Avec la réforme législative de 2003[5] et l'introduction du système européen du transfert des crédits (ECTS), la quatrième année est devenue l'année de spécialisation à laquelle les étudiants s'inscrivaient suite à l'acquisition du diplôme de licence (Bac + 3). Les études dites « de spécialisation » dans la durée d'un an ont été conçues pour guider les étudiants vers un diplôme de maitrise (correspondant à Master I). Elles ont encore recentré nos efforts sur le perfectionnement linguistique le culturel de nos étudiants en soulignant l'importance de la didactique de la traduction.

Dans le système français, les concours pour les enseignants de langues étrangères aussi bien pour le collège que pour le lycée prévoient des épreuves de traduction écrites et orales ce qui incite davantage à enseigner la traduction pendant les formations en FLE (Duriex : 2005: 39). Au Monténégro, les concours d'entrée dans la fonction publique ne prévoient pas de telles épreuves. La connaissance de la traduction et l'enseignement de la traduction destiné aux professeurs du FLE vise donc deux objectifs : l'acquisition de la compétence linguistique et l'acquisition de la capacité à faire exécuter des traductions satisfaisantes par leurs élèves. En d'autres termes, comme nous avons déjà souligné, savoir bien traduire ne signifie pas savoir faire traduire. Cela accorde aux cours de traduction à l'université une tâche supplémentaire, voire une dimension méthodologique. En dehors de la capacité à traduire, le futur enseignant du FLE doit être capable d'utiliser l'exercice de la traduction pour enseigner le français.

4. LA REFORME DE 2016 ET LA NOUVELLE PLACE DE LA TRADUCTION

Dans le cadre des réformes appliquées aux programmes universitaires en vue de la nouvelle accréditation de l'Université du Monténégro auprès du Ministère de l'Education nationale qui a eu lieu en mai 2017, il a été particulièrement souligné une orientation vers le marché du travail. Or, il a été demandé aux Facultés membres de l'Université du Monténégro de faire des propositions de programmes universitaires de cinq ans (3 ans de licence et 2 ans de Master) conformes à ceux de la majorité des universités européennes pour contribuer à l'augmentation de mobilité étudiante en Europe et préparer au mieux les

[5] Le Monténégro a signé la Déclaration de Bologne en 2003 et La Loi sur l'éducation supérieure datant de la même année a introduit le système ECTS dans les universités.

étudiants de licence et de master pour le marché du travail. Puisque le programme d'études du Département de langue et de littérature française a été principalement orienté vers le système scolaire national, souvent saturé et incapable de recevoir tous les jeunes professeurs de langues à la sortie de l'université, la Faculté de Philologie a envisagé de proposer aux étudiants de licence plusieurs modules pour les rendre plus concurrents sur le marché. Dans le système monténégrin, le diplôme de Licence en français ne permet pas d'enseigner le français dans les écoles et cela sera possible seulement au niveau Master II (Bac +5). Cependant, la nouvelle licence en langue et littérature française devra permettre à ses titulaires de postuler à des postes différents sur le marché du travail au Monténégro, allant de secrétariat bilingue dans les entreprises jusqu'aux assistants dans le secteur du tourisme. Les compétences linguistiques, culturelles et interculturelles demandées par cette diversification peuvent en grande partie être acquises dans les cours de traduction. Cette « orientation marché » nous a encore convaincus du besoin d'introduire la didactique de la traduction dans les matières enseignées en troisième année de licence ainsi qu'un cours de traductologie proprement dite en première année du master de langue et de littérature française.

Selon la nouvelle programmation, le nombre et le contenu des cours de traduction destiné aux étudiants de la première et de la deuxième année de licence est resté inchangé. En d'autres termes, ces cours sont destinés à la traduction didactique proprement dite : ils ont le statut des travaux pratiques d'appui aux cours de grammaire et sont incorporés dans la matière le Français moderne. Sur les huit heures de cours par semaine pour le Français moderne en première année et les dix heures de cours hebdomadaires pour la deuxième année, trois heures sont toujours consacrées aux exercices de traduction, partagés entre thème et version. Dans le nouveau programme, nous avons gardé plus ou moins la même typologie des textes traduits dans ces cours, visant toujours l'acquisition des compétences linguistiques requises. En première année, les étudiants traduisent les phrases isolées en thème et des textes adaptés dans les cours de version. Les étudiants en deuxième année de licence traduisent, dans les deux sens, les textes tirés de la presse contemporaine, traditionnelle ou en ligne. Compte tenu des difficultés reconnues pas les étudiants concernant les résultats en thème déjà en deuxième année, nous avons convenu d'introduire des courtes séances de sensibilisation à la réflexion traductologique dans les cours de thème, sans pourtant les transformer en cours de didactique de la traduction / traductologie appliquée. Ces cours restent essentiellement des exercices langagiers, destinés au renforcement de la compétence linguistique et les explications traductologiques fournies servent d'appui additionnel à ce processus.

Nous ajouterons aussi que cette introduction progressive de la réflexion traductologique représente une contribution à la nouvelle « orientation marché ». La réforme du programme d'études universitaires réalisée en 2016 et confirmé par l'accréditation en 2017 nous a permis d'introduire des changements importants dans l'enseignement de la traduction à partir de la troisième année de licence. Sur la base des expériences précédentes, les résultats atteints et la consultation des étudiants, mais aussi sur la base des récents travaux dans le domaine de la traductologie et la didactique des langues[6], le Département de la langue et littérature françaises de la Faculté de Philologie de Nikšić a décidé de rénover en introduisant le cours intitulé les Bases de la traduction à partir du premier semestre de la troisième année de licence. Ce cours se substitue aux anciens cours de version et de thème qui faisaient partie du Français moderne. Le Français moderne subsiste en tant que matière linguistique par excellence avec huit heures de cours par semaine, tandis que la traduction devient une matière étudiée à part et n'a plus le statut exclusif d'un outil d'apprentissage linguistique. De point de vue théorique, il s'agit d'un passage clair de TD à DT, à savoir de la traduction linguistique à la traduction proprement dite (Lederer : 1994 :15). La matière Bases de la traduction comprend trois heures de cours par semaine, dont la moitié est consacrée à la théorie et l'autre moitié aux travaux pratiques. Si les travaux pratiques sont similaires aux anciens cours de thème et de version par leur contenu et la nature d'activité en cours, la partie théorique est nouvelle et vise à éclaircir les étudiants sur la traductologie appliquée. Son but est d'exposer un court historique de l'activité traduisante à commencer par l'antiquité, non tellement pour mémoriser les données sur les différentes théories et réflexions au fil du temps, mais surtout pour inciter les étudiants à une recherche

[6] De Carlo (2006), Durieux (2005), Puren (1995)

culturelle qui dépasse les limites des grammaires et des méthodes didactiques connues. Pour assurer la progression didactique et mieux intégrer la nouvelle matière dans la programmation de la troisième année, le cours est orienté à la théorie de traduction littéraire et les travaux pratiques de thème et de version seront basés sur les textes littéraires français et monténégrins.

Le sixième et le dernier semestre de licence prévoit deux modules. Le premier est le module didactique ou de recherche qui vise à former les étudiants orientés vers le système scolaire ou la recherche dans le domaine des sciences du langage. Il contient trois heures hebdomadaires des Bases de la traduction comme matière obligatoire. Il s'agit notamment d'une continuation, voire un développement de la présentation théorique et des exercices de traduction débutés au cinquième semestre. Après la présentation chronologique au cinquième semestre, les cours théoriques seront plus orientés vers l'explication des notions débattues par les écoles de traduction des temps modernes telles que le débat toujours présent entre la traduction libre et la traduction littérale ainsi que la notion de l'équivalence. En même temps, les textes proposés aux étudiants dans les cours de travaux pratiques tenteront de les sensibiliser à des sujets évoqués. Cette matière nouvelle répond mieux aux besoins des étudiants et complétera deux autres cours obligatoires du Module I, le Français moderne et l'Interprétation des théories littéraires. Le second module, intitulé « Langue et Société » répond au besoin de préparer les étudiants en licence au marché du travail. Dans le corpus des matières obligatoires, le Français moderne y est remplacé par le Français sur objectif professionnel et la Communication d'affaires se substitue aux Bases de la traduction. En d'autres termes, le Module II ne propose pas aux étudiants des bases théoriques de la traduction, mais les introduit dans une approche communicationnelle, indispensable dans le monde des affaires. Puisque la communication d'affaires sous-entend les bases de l'interprétation consécutive et de la médiation culturelle, nous sommes en pleine théorie interprétative de la traduction qui comprend une approche cibliste. Autrement dit, les cours de la Communication d'affaires comprennent les notions de l'interculturalité et d'acceptabilité de l'écrit et de l'énoncé en général qui font partie de la traductologie.

La traductologie est pour la première fois introduite dans les matières obligatoires du premier semestre du Master de langue et de littérature française dans la durée de deux ans. Officiellement confirmé par l'accréditation du Département de langue et littérature françaises, ce cours fait désormais partie intégrante de la formation des futurs professeurs du français. Il permettra aux étudiants, déjà dotés des bases de la traduction littéraire ou de la science de la communication en dernière année de licence, de revoir et d'approfondir les différents approches théoriques existants tels que la théorie interprétative, la théorie du skopos, la théorie du jeu ainsi que de connaître les concepts de l'ethnocentrisme, de l'objection préjuditionnelle ou de l'intraduisibilité. A l'issue du cours, les futurs professeurs de français seront également capables à définir les unités de traduction contre les unités de sens. Il s'agit d'une présentation théorique qui n'est pas un objectif en soi : son but est de faire comprendre aux apprenants que leur futur métier consiste non seulement dans la présentation des unités didactiques, mais comprend une confrontation constante de deux langues-cultures, comme le confirment Vinay et Darbelnet sur l'exemple franco-anglais :

La comparaison de deux langues, si elle est pratiquée avec réflexion, permet de mieux faire ressortir les caractères et le comportement de chacune. (Vinay et Darbelnet, 1958: 25).

5. CONCLUSION

Les sociétés contemporaines étant multiculturelles, l'enseignement des langues étrangères devient de plus en plus une activité qui exige des compétences interculturelles et, à l'image des traducteurs interprètes, les enseignants du FLE sont censés devenir acteurs-médiateurs dotés de cette compétence. Dans le domaine des politiques éducatives, c'est la notion même de culture qui affecte la didactique des langues. Dans ce contexte, la maîtrise de la traduction et de la didactique de la traduction s'impose non comme un objectif en soi, mais comme un outil indispensable à l'exercice du métier d'enseignant.

Longtemps banni de la didactique des langues, l'exercice de la traduction permet non seulement d'acquérir des connaissances linguistiques telles que le fonctionnement spécifique de la structure de la

L2 par comparaison avec la structure correspondante en L1, mais aussi d'affronter le découpage différent de la réalité dans chaque langue. De plus, il fournit aux apprenants les moyens linguistiques ou les connaissances culturelles dont ils auront besoin dans la pratique quotidienne de leur profession.

C'est dans ce cadre-là et suite à l'analyse de la portée didactique de la traduction dans le processus de formation des professeurs du français à l'Université du Monténégro que nous avons tenté de motiver et de défendre l'introduction progressive des cours de la didactique de la traduction dans la formation universitaire des professeurs de langues. L'expérience de l'enseignement de la traduction aux futurs professeurs de français à l'Université du Monténégro avant la réforme des programmes survenue en 2016 et la consultation des diplômés nous ont incité à repositionner les cours de traduction au cœur du nouveau programme. En dehors de la traduction didactique, centrée sur l'acquisition des compétences linguistiques en L2 c'est la didactique de la traduction qui fait désormais partie intégrante de la formation d'un bon enseignant du FLE.

Rérérences bibliographiques

Guidère, M. (2008). *Introduction à la traductologie.* Bruxelles: Éditions De Boeck, Collection Traducto.

Coste D. (2009). « Postface : Médiation et altérité » in *Lidil* 39 :163-170.

De Carlo, M. (2006). « Quoi traduire ? Comment traduire ? Pourquoi traduire ? » in *Ela. Études de linguistique appliquée* 141 :117-128.

Durieux, C. (2005). « L'enseignement de la traduction: enjeux et démarches » in *Meta : journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, 50-1 :36-47.

Ladmiral, J.-R. (1994). *Traduire : théorèmes pour la traduction*, Paris, Gallimard.

Larose, R. (1989). *Théories contemporaines de la traduction.* Québec, Presses universitaires du Québec.

Lavault, E. (1985). *Fonctions de la traduction en didactique des langues. Apprendre une langue en apprenant à traduire.* Paris : Didier Érudition.

Lederer, M. (1994). *La traduction aujourd'hui, Le modèle interprétatif*. Paris, Hachette.

Oséki-Dépré, I. (1999). *Théories et pratiques de la traduction littéraire*, Paris : Armand Colin.

Paz, O. (1972). « Traducciòn : literatura y literalidad », in *Sigma* 33-34 : 3-14.

Puren, C. (1995). « Pour un nouveau statut de la traduction en didactique des langues » in *Les Langues Modernes* 1 :7-22.

Vinay, J.-P., Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris : Didier.

DIDACTIC TRANSLATION AND DIDACTIC OF TRANSLATION IN THE TRAINING OF FLE TEACHERS IN MONTENEGRO

Summary

The article analyzes the didactic result of translation classes in the process of education of the French language teachers at the University of Montenegro. It reviews the fluctuations in the importance given to translation in language studies, according to the different methods applied during the history, presents the positioning of the teaching of translation in the context of French language and literature studies at the University of Montenegro before the reform of the curricula in 2016 and ends by explaining the reasons of repositioning of the courses of translation at the heart of the new curriculum of French language studies.

Key words : didactics of translation, didactic translation, French studies,Montenegrin, BCMS

Tatar-Anđelić Jasmina
Univerzitet Crne Gore, Crna Gora
Filološki fakultet Nikšić
jtatar@ac.me

VII

МЕТОДИКА НАСТАВЕ

UDK 811.111'243-053.2

Radmila Bodrič

PSIHOLOŠKI ASPEKTI MOTIVACIJE I VREDNOVANJA UČENIKA ENGLESKOG KAO STRANOG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

Stavovi učenika osnovnoškolskog uzrasta prema učenju stranog jezika su veoma značajni jer mogu da utiču na njihovu želju i motivaciju za učenjem, kao i na uspešan ishod učenja. Vrednovanje kao neodvojiv deo učenja stranog jezika treba da pruži kako učenicima, tako i nastavnicima sveobuhvatan uvid u sposobnosti učenika, njihovo napredovanje i postignuća, istovremeno podstičući pozitivnu atmosferu u učionici i motivaciju za učenjem stranog jezika. Stavovi učenika osnovnoškolskog uzrasta prema vrednovanju nisu dovoljno sistematski ispitivani. Međutim, oni značajno utiču na proces i ishode vrednovanja znanja.
Cilj rada je ispitivanje mišljenja učenika osnovnoškolskog uzrasta o uticaju formalnog vrednovanja na njihovu motivaciju za učenjem engleskog kao stranog jezika. U radu se ispituje efikasnost postojećih oblika vrednovanja na motivaciju učenika. Za potrebe istraživanja konstruisan je upitnik koji sadrži 22 pitanja zatvorenog tipa o vezi između motivacije i vrednovanja jezičkog znanja. Rezultati sprovedenog kvantitativnog istraživanja pokazuju da su osnovnoškolski učenici veoma motivisani da uče engleski jezik, i da ih različiti postupci vrednovanja dodatno motivišu da istraju u učenju engleskog kao stranog jezika.

Ključne reči: vrednovanje, osnovnoškolski uzrast, motivacija, engleski kao strani jezik, kvantitativno istraživanje.

1. UVOD

Praćenje i ocenjivanje učeničkog napredovanja i postignuća predstavlja neodvojiv deo nastavnog procesa. Vrednovanje učeničkog znanja i postignuća povezano je, takođe, s vrednovanjem učeničkog odnosa prema radu: njihovim zalaganjem, redovnim i savesnim izvršavanjem zadatih im obaveza, interesovanjem i dr. Cilj procene znanja učenika, najopštije rečeno, jeste da se utvrdi kako učenici napreduju u svom radu, te da se otkriju uzroci eventualnog zaostajanja da bi se na vreme mogle preduzeti mere za otklanjanje mogućih nedostataka i time se učenici još više podstakli na poboljšanje svog odnosa prema učenju i krajnjih rezultata rada. Dakle, kroz redovno i sistematsko vrednovanje učenici dobijaju značajne povratne informacije o svom napredovanju u razvoju kompetencije na stranom jeziku, o tome šta su uradili dobro ili šta nisu baš najbolje razumeli, što ih dodatno motiviše da poboljšaju svoj rad i poprave uspeh. Proveravanje i ocenjivanje je od značaja i za nastavnike: uspeh učenika je u velikoj meri rezultat načina rada nastavnika, pa je stoga korisna i neophodna povratna informacija i samim nastavnicima.

Vrednovanje može da utiče na emocije učenika, njihovo zalaganje ili motivaciju, radne navike, ljubav prema predmetu i dr. Shohamy (2001, navedeno u McKay 2006: 18) tvrdi da „procena znanja ima moć da promeni ljudske živote". Međutim, da li učenici smatraju proveravanje i ocenjivanje korisnim nije toliko stvar samog procesa vrednovanja, kako tvrdi McKay (2006: 18), koliko učeničkih stavova ili uverenja, koji se kod učenika mogu kultivisati na adekvatan način. Ukoliko su ta uverenja pozitivna, onda mogu da utiču na razvijanje pozitivnog odnosa prema učenju, veću motivaciju za učenjem stranog jezika i uspešno izvršavanje zadataka, i na kraju na njihovo napredovanje u učenju. Stoga je obaveza nastavnika da svojim ličnim i profesionalnim osobinama kod učenika izgrađuje pozitivne stavove prema učenju i proveri znanja, da ih stalno motiviše svojom organizacijom rada, stvaranjem prijatne radne atmosfere u razredu, redovnim i objektivnim vrednovanjem znanja, uključivanjem samih učenika i njihovih vršnjaka u proces vrednovanja, i dr.

Cilj ovog rada je da se ispitaju mišljenja učenika osnovnoškolskog uzrasta o uticaju raznovrsnih postupaka vrednovanja znanja na njihovu motivaciju za učenjem engleskog kao stranog jezika. Nedovoljno je istraživanja koja se bave percepcijama učenika o efikasnosti različitih vidova procene jezičkog znanja. Svako istraživanje kvantitativnog ili kvalitativnog tipa, u različitim obrazovnim kontekstima i na različitim uzrastima, može da ima značajne pedagoške implikacije za proces učenja, podučavanja i vrednovanja znanja i sposobnosti učenika stranog jezika.

2. VREDNOVANJE ZNANJA UČENIKA KAO DEO PROCESA UČENJA I NASTAVE STRANOG JEZIKA

Procesi učenja, podučavanja i vrednovanja jezičkog znanja i sposobnosti neraskidivo su povezani (Bodrič, 2016: 19), pa je nemoguće baviti se jednom oblašću bez uzimanja u razmatranje i ostalih. U komunikativnoj nastavi stranih jezika provera znanja uključuje kontinuiranu proveru jezičkih veština (slušanja, pisanja, govora, čitanja) i jezičkih elemenata (gramatike, vokabulara, izgovora) u svim fazama nastavnog procesa kako bi učenici dobili što sveobuhvatniju sliku o jezičkom napredovanju. U tom formativnom praćenju jezičkog napredovanja proverava se proces dolaženja do cilja, a ne samo konačni proizvod (stepen jezičke osposobljenosti), a učenici se istovremeno podstiču da razvijaju sposobnost samoprocene i samostalnog postavljanja ciljeva za učenje (Rangelov Jusović, Vizek Vidović i Grahovac, 2013: 30).

Na ovom mestu korisno je istaći da se u oblasti proveravanja i ocenjivanja jezičkog znanja i sposobnosti različito koriste termini *assessment* i *evaluation* (v. Glušac i Pilipović, 2017: 286). Pojedini autori ove termine koriste u istom značenju – u smislu procenjivanja, ocenjivanja ili vrednovanja određenog aspekta nastave ili učenja (Alderson, Clapham i Wall 1995; Bachman 1990; Bachman i Palmer 2004; Brown 2007; Hughes 2003; Weir 2005). Tako, na primer, prema Bachmanu (1990: 54-57) vrednovanje obuhvata dve značajne komponente: informacije i vrednosne sudove/pedagoške odluke. Informacije koje služe kao osnova za donošenje vrednosnih sudova ili odluka mogu da budu *kvalitativne* (dobijene na osnovu raznih opservacija) i *kvantitativne* (bazirane na statistički obradivim podacima: nastavnikovom objektivnom ocenjivanju, učeničkoj samoproceni znanja, vršnjačkom ocenjivanju). Druga grupa autora (Star 2014; Hamp-Lyons 2016, navedeno u Glušac i Pilipović, 2017: 286) ova dva gorepomenuta pojma razgraničava, te se pojam *assessment* (praćenje učeničkog napredovanja) koristi da označi proveravanje koje se odvija tokom celog procesa učenja s ciljem njegovog unapređenja, a pojam *evaluation* (procena ili vrednovanje učeničkog znanja na kraju određenog perioda učenja) obuhvata prikupljanje dokaza radi donošenja konačne odluke o znanju učenika. U publikaciji *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (2010) pojam *evaluation* se definiše kao proces donošenja odluka na osnovu kriterijuma i dokaza, a termin *assessment* podrazumeva proces dokumentovanja znanja, veština, stavova ili uverenja, u obliku merljivih vrednosti. Svrha procene znanja jeste poboljšavanje procesa učenja, a proces dokumentovanja obuhvata opisivanje, sakupljanje, beleženje, ocenjivanje, i tumačenje informacija u vezi s procesom učenja, te bi oblici procene bili portfolio/dosije, nastavnikovo posmatranje učenika, projekti, studije slučaja, intervjui, usmene provere, eksperimenti, dnevnici učenja, učenička samoprocena, vršnjačka procena, i dr. Za potrebe našeg istraživanja mi ćemo koristiti termine vrednovanje, kao i proveravanje i ocenjivanje da označimo sve vrste procena jezičkog znanja učenika u obrazovnom kontekstu.

Prema Končarević (2004: 320-323, navedeno u Janković 2016: 54), postoji nekoliko osnovnih funkcija provere znanja i ocenjivanja u nastavi stranih jezika: 1) metrijska funkcija – kojom procene služe za merenje znanja, tj. pomažu u rangiranju učenika u razredu prema znanju, radu i motivaciji za učenjem jezika; 2) pedagoška funkcija – kojom procene prerastaju u oblik aktivnog učenja s ciljem usavršavanja učeničkog znanja i sposobnosti; 3) korektivna funkcija – kojom se modifikuju nastavni postupci i ispravljaju moguće greške u nastavnikovom radu; 4) usmeravajuća funkcija – kojom čestim procenama učenici dobijaju povratnu informaciju o procesu učenja jezika; 5) motivaciona funkcija –

kojom se raznovrsnim proverama znanja, blagovremenim najavama cilja i sadržaja provere stvara pozitivna radna atmosfera u razredu, i učenici dodatno motivišu na poboljšanje rezultata rada. Sve navedene funkcije u službi su poboljšanja kvaliteta nastave i učeničkih postignuća.

U osnovi, u literaturi se najčešće pominje *formalna* (eng. *formal assessment*) naspram *neformalne* procene (eng. *informal assessment*). Cilj formalne procene jezičkog znanja (eksplicitne ili planirane) jeste vrednovanje i ocenjivanje učeničkih postignuća. Primer ovakvog oblika vrednovanja jesu nastavnički testovi, standardizovani testovi, pa čak i dnevnik učenja ili portfolio/dosije učeničkih projekata koji predstavljaju *dokaz* postizanja ciljeva predmeta (Brown 2007; McKay 2006; Spratt, Pulverness i Williams 2005), potom pismeni sastavi, usmeni intervjui (s precizno definisanim kriterijumima vrednovanja veštine govora), i dr. Neke metode formalnog vrednovanja znanja učenika mogu da budu i neformalne (npr. vrednovanje veštine govora prilikom razgovora s učenicima) (Spratt, Pulverness i Williams 2005: 103). Prilikom formalne procene jezičkog znanja osnovnoškolskih učenika zadaci treba da su poznati i ne previše teški i apstraktni. Neformalnom (implicitnom ili slučajnom) može se nazvati svaka procena jezičkog znanja čiji je cilj procena radi praćenja napredovanja učenika. Primeri ovakvog vida vrednovanja mogu biti: pažljivo slušanje i posmatranje rada učenika, komentari nastavnika na marginama radne verzije učeničkih pismenih sastava, savet učenicima kako da bolje izgovore određenu reč, predložena i upotrebljena strategija za uspešnije savladavanje teškoća prilikom čitanja teksta, urađen domaći zadatak i stavljanje nalepnica za urađen domaći zadatak, jezičke igre i kvizovi (Spratt, Pulverness i Williams 2005: 104), i sl. Učestalost primene neformalne procene znanja zavisi od više faktora: veličine razreda, uzrasta učenika (neformalna procena znanja je naročito korisna za učenike mlađeg uzrasta), njihovog jezičkog znanja i veština koje treba da procenjujemo, kao i od učestalosti primene testova ili kontrolnih zadataka. Kao što je rečeno u uvodu rada, nastavnici mogu neformalno da procenjuju i motivaciju učenika ili zalaganje, i to pomnim posmatranjem učenika i praćenjem njihovog odnosa prema radu, i razgovorom s učenicima o procesu učenja.

Od suštinskog značaja za nastavnu praksu je *formativna* (eng. *formative assessment*) naspram *sumativne* procene znanja učenika (eng. *summative assessment*) (Brown, 2004: 6; Glušac i Pilipović, 2017: 287; Havelka, Hebib i Baucal, 2003: 7; Ur, 2012: 168). Prema Havelki, Hebib i Baucalu (2003: 43) formativno procenjivanje se još naziva procesnim ili razvojnim, ili usmeravajućim i podsticajnim. Naime, ovim vidom vrednovanja prati se celokupan rad učenika kroz proces njihovog jezičkog razvoja, s ciljem da se učenicima pomogne da postepeno preuzmu sve aktivniju ulogu u sopstvenom jezičkom napredovanju. Skoro svi oblici neformalne procene su formativnog karaktera (Brown, 2004: 6). Ovaj način procene pomaže nastavniku da usmerava dalje planiranje i organizaciju nastave, a učeniku da otkrije oblasti koje treba da poboljša. Sumativno ili zaključno procenjivanje (Brown, 2004: 6; Glušac i Pilipović, 2017: 287; Havelka, Hebib i Baucal, 2003: 46), s druge strane, primenjuje se na kraju određenog nastavnog perioda s ciljem da se zaokruže ili sumiraju sva postignuća učenika. Ključna informacija koju pruža ovakav vid vrednovanja jeste u kojoj meri je učenik ovladao sadržajima predviđenim nastavnim planom i programom. I formativni i sumativni vid procene jezičkog znanja učenika uzajamno su povezani jer su oba usmerena ka vrednovanju ishoda; sumativna procena je u određenoj meri ishod formativne procene, a uz nju se mogu dati obrazloženja koja imaju istu svrhu kao i formativna procena.

2.1. Vrednovanje znanja učenika u funkciji učenja

Vrednovanje u funkciji učenja postalo je predmet interesovanja brojnih istraživača poslednjih godina (Black i sar. 2003; Claxton 2002; Havelka, Hebib i Baucal 2003; Leahy i sar. 2005; Purpura 2004; Stiggins 2005; Webb i Jones 2009; William 2011). Publikacija *Inside the Black Box* autora Blacka i Williama (1998) snažno je uticala da se vrednovanje znanja u nastavnoj praksi stavi u službu napredovanja učenika u učenju. Proveravanje i ocenjivanje od strane nastavnika treba da bude u funkciji praćenja napredovanja učenika kako bi se na osnovu svih dobijenih povratnih informacija unapredio kvalitet učenja i podučavanja. Ako su učenici upoznati s ciljevima učenja stranog jezika, svake nastavne jedinice

i nastavnih aktivnosti, ako u potpunosti razumeju ciljeve i znaju koliko su jezički uznapredovali, onda bi trebalo da znaju kako da postignu zadate ciljeve učenja (Bartlett 2015: 2). To će ih još više osnažiti kao učenike i podstaći da sami preuzmu odgovornost za svoje učenje. Ako učenici stranog jezika razumeju kriterijume i standarde na osnovu kojih se vrednuje njihovo jezičko znanje i sposobnosti, i iz toga proistekli jezički projekti, onda će oni više biti u stanju samostalno da upravljaju svojim procesom učenja jezika (Brown 2018: 57). I to je jedna od osnovnih pedagoških karakteristika vrednovanja znanja u funkciji učenja. U takvom procesu vrednovanja za učenike je vrlo motivišuće da samostalno procenjuju svoje jezičko znanje, kao i da kontinuirano dobijaju povratnu informaciju od svojih vršnjaka i nastavnika.

Grupa za reformu vrednovanja (eng. *Assessment Reform Group*) je 2003. godine formulisala deset principa, utemeljenih na istraživanjima, koji bi trebalo da predstavljaju smernice za nastavnu praksu (navedeno u Bartlett 2015: 2-3; Havelka, Hebib i Baucal 2003: 25-29). Prema njima, vrednovanje u funkciji učenja:

1) *treba da bude sastavni deo planiranja nastave i učenja* (ako su učenici upoznati s ciljevima i ishodima nastave i učenja, onda će planiranje nastave omogućiti i nastavnicima i učenicima da dobiju informacije o napredovanju ka njima, i dodatno će ih motivisati da prate to napredovanje);

2) *usmereno je na proces učenja* (praksa praćenja i vrednovanja znanja treba da zaživi od prvih dana formalnog obrazovanja, da bude pozitivno usmerena, i da vodi računa o individualnim razlikama učenika; sve vreme učenici treba da budu svesni toga šta, zašto i kako uče, i kako da prate, vrednuju i poboljšaju svoje učenje);

3) *od suštinskog je značaja za nastavnu praksu* (i nastavnici i učenici su podjednako ocenjivači i predmet ocenjivanja, i svaka aktivnost je predmet obostranog posmatranja i procene; nastavnik konstantno vrednuje efikasnost procesa podučavanja na osnovu reakcija učenika, interesovanja i učeničkih postignuća, a učenici svesno ili nesvesno vrednuju efikasnost nastave i svog procesa učenja: ako su zadovoljni, onda će njihova motivacija i aktivnost biti na visokom nivou);

4) *ključna je profesionalna veština* (nastavnik treba odlično da poznaje oblast koju predaje, ali treba da poseduje i stručna znanja i veštine iz oblasti procenjivanja znanja kako bi na najbolji način omogućio učenicima da spoznaju šta su i koliko (dobro) usvojili i kako dalje da napreduju);

5) *uvažava emocije i mišljenja učenika i konstruktivno je* (nastavnik treba da poznaje razvojne karakteristike svojih učenika, njihove kognitivne, društvene, emocionalne i fizičke karakteristike, jer svi ovi aspekti, zajedno s učeničkim stavovima i motivacijom utiču na tok i uspeh procesa učenja; zato nastavnici moraju da budu svesni uticaja koji njihovi komentari, vrednosni sudovi i ocene imaju na samopouzdanje učenika i njihovu motivaciju za učenjem);

6) *podstiče razvoj i održavanje učeničke motivacije* (procenom znanja treba prvenstveno da se istaknu pozitivni aspekti učenja i učeničkih postignuća jer se to odražava na motivaciju učenika; poređenje s uspešnijim učenicima nepovoljno utiče na motivaciju, a može dovesti i do njihovog odustajanja od učenja; i kada učenik ne postigne očekivani rezultat njegova motivacija može da se održi i pojača primenom odgovarajućih postupaka i, kao što je gore navedeno, pružanjem taktičnih i konstruktivnih povratnih informacija koje štite njegovu autonomiju, samopouzdanje i samopoštovanje);

7) *podstiče razumevanje kriterijuma i ciljeva* (učenike treba upoznati s ciljevima učenja određenog predmeta i kriterijumima vrednovanja ishoda učenja, a po mogućstvu i uključiti ih u taj proces kako bi bolje razumeli njihovo značenje i značaj, kako bi bili još više motivisani da ostvare postavljene ciljeve, i prevaziđu poteškoće koje se mogu javiti na putu ostvarenja tih ciljeva);

8) *pomaže učenicima da razumeju kako da poboljšaju svoj rad* (pored povratnih informacija o napredovanju, učenicima je potrebno konkretno da se ukaže kako da planiraju sledeće korake u učenju, kako da se dalje razvijaju, kako da prevaziđu moguće slabosti ili ih potpuno otklone);

9) *razvija sposobnost samoprocene znanja* (samoprocena znanja je složen i postupan proces tokom kojeg je potrebno da nastavnici učenike poduče i zajedno s njima kreiraju liste kriterijuma koje učenici treba da upotrebe prilikom sopstvenog vrednovanja i vrednovanja rada svojih vršnjaka; što su učenici mlađi, to te liste treba da su jednostavnije i da se odnose na jasna, jednostavna i konkretna postignuća);

10) *treba da pruža potvrdu za sva obrazovna postignuća* (vrednovanje treba da omogući učenicima da uče u svim oblastima obrazovnog rada i da obuhvati celokupan repertoar učeničkih postignuća).

Kao što se da videti, svi ovi principi su međusobno povezani i uslovljeni, a treba da budu utkani u sve obrazovne sisteme koji su usmereni ka učenicima i njihovoj dobrobiti. U nastavnoj praksi koja koristi ocenjivanje u funkciji učenja, nastavnici konstantno prilagođavaju nastavu potrebama učenika (Leahy i sar. 2005). Grupa za reformu vrednovanja je 2006. godine predložila da sumativno ili zaključno ocenjivanje treba da bude u skladu s postupcima formativnog ili razvojnog ocenjivanja i tako da bude organizovano da smanji teret koji pada na leđa nastavnika i učenika (navedeno u Bartlett 2015: 3). Ilustracije radi, Novi Zeland ima jaku obrazovnu politiku na osnovu koje se ocenjivanje koristi da poboljša učenje učenika, otuda i formalni testovi na školskom nivou imaju informativnu funkciju, tj. pružaju povratne informacije o tome kako su učenici uznapredovali u učenju, koji i kakvi su im ishodi učenja. I nastavnici, takođe, smatraju da je ovo svrha ocenjivanja i pružanja povratnih informacija (Brown 2011; Brown i sar. 2012; Brown 2018).

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja. Istraživanje u ovom radu imalo je za cilj da ispita mišljenja učenika osnovnoškolskog uzrasta o uticaju vrednovanja znanja na njihovu motivaciju za učenjem engleskog kao stranog jezika. Osnovna hipoteza od koje smo pošli u radu je da će učenici imati određenu dozu straha od proveravanja i ocenjivanja znanja engleskog jezika. Prema Brownu (2007: 162) tri najčešća straha u nastavi stranog jezika su: strah od usmenog izražavanja (izazvan nemogućnošću učenika da adekvatno formuliše mišljenja i ideje), strah od negativnog društvenog vrednovanja (izazvan potrebom učenika da ostavi pozitivan utisak na druge), i strah od testiranja (ili vrednovanja obrazovnih postignuća). Strah ili anksioznost može u značajnoj meri da utiče na proces učenja. Afektivni faktori kao što su stavovi, motivacija za učenje, i strah stoje u uzajamnoj vezi. Pojedine studije su pokazale postojanje korelacije između straha i motivacije za učenje (Horwitz i dr. 1986; Kim 2009; Marcos-Llinas i Garau 2009; Mihaljević Djigunović 2004). Motivacija umanjuje strah, a visok stepen straha utiče na motivaciju, tj. slabi je i može da dovede do slabijih rezultata. U nastavnoj praksi proveravanje i ocenjivanje znanja je neretko povezano s neprijatnim emocijama: straha od izrade testova ili kontrolnih zadataka (da li će učenici stići na vreme da odgovore na sva pitanja/zadatke, da li su odgovori potpuni i tačni, da li će svi zadaci biti poznati i dovoljno uvežbavani, i dr.), straha od iznošenja mišljenja pred vršnjacima, straha od pravljenja grešaka, straha od reakcije vršnjaka i nastavnika na znanje učenika (kod usmene provere znanja), straha da li će njihova lična očekivanja biti ispunjena ili očekivanja nastavnika/roditelja/okruženja, i sl. Afektivni domen ima vrlo važnu ulogu i mesto u nastavi stranih jezika – kako kod odraslih učenika, tako možda još više kod dece – i ako su stavovi i emocije učenika pozitivni onda značajno pomažu u učenju jezika. Ukoliko su, s druge strane, negativni i neprijatni onda mogu da ugroze ceo proces učenja jezika jer blokiraju učenike, smanjuju njihove sposobnosti za razumevanje, uočavanje značenja i izvođenje zaključaka, i dugoročno pamćenje. Iz tog razloga želeli smo da istražimo kakve su reakcije učenika osnovnoškolskog uzrasta na raznovrsne vidove vrednovanja njihovog jezičkog znanja i da li vrednovanje smatraju podsticajnim ili obeshrabrujućim i stresnim.

Metod. Istraživanje koje smo sproveli među učenicima osnovnoškolskog uzrasta anketnog je tipa. Za potrebe ovog kvantitativnog istraživanja konstruisali smo upitnik koji sadrži 22 pitanja zatvorenog tipa o vezi između učeničke motivacije i vrednovanja jezičkog znanja. Veoma smo vodili računa o formulaciji anketnih tvrdnji zbog karakteristika mlađih učenika (uzrasta, kognitivnih sposobnosti...). Ipak, radi dobijanja preciznijih nijansi u odgovorima koristili smo Likertovu skalu procene s rasponom od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Upitnik je, naravno, bio anoniman kako bi se omogućila veća objektivnost i validnost istraživanja. Postupak anketiranja je realizovan popunjavanjem anketnih listića koji su učenicima doneti na časove engleskog jezika. Istraživanje je sprovedeno krajem maja 2015. godine u osnovnoj školi „Vasa Stajić" u Novom Sadu. Svi podaci su obrađeni deskriptivnim

statističkim metodama, predstavljanjem srednjih vrednosti ispitivanih varijabli i metodom bivarijantne korelacije, izračunavanjem Pirsonovog koeficijenta korelacije između zavisnih i nezavisnih varijabli.

Uzorak. U anketnom istraživanju učestovalo je 150 učenika (N = 150) osnovne škole „Vasa Stajić" u Novom Sadu. Odabir uzorka je nasumičan. Od tog broja 50 učenika je pohađalo VI razred (33%), a 100 učenika (67%) VII razred. Od ukupnog uzorka devojčica je bilo 82 (55%), a dečaka 68 (45%). Prosečna dob učenika na nivou celog uzorka je 13,12, a broj godina učenja engleskog kao stranog jezika kod učenika VI razreda je 6,5 a sedmog razreda 7,7 što znači da engleski kao strani jezik uče od prvog razreda osnovne škole.

3.1. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Da bi se ispitala mišljenja osnovnoškolskih učenika o vezi između motivacije za učenjem engleskog jezika i raznovrsnih oblika ocenjivanja njihovog znanja sprovedeno je anketno istraživanje koje je obuhvatilo 150 učenika. Ukrštanjem nezavisnih varijabli (pol, starost, razred, dužina učenja engleskog jezika) i zavisnih varijabli (22 anketne tvrdnje), a naročito korelacionom analizom samih zavisnih varijabli dobili smo mnogo statističkih podataka čija bi analiza prevazišla okvire ovog rada. Stoga ćemo tabelarno prikazati srednje vrednosti zavisnih varijabli (v. Tabelu 1), izvedene korelacije nezavisnih i zavisnih varijabli (v. Prilog 1), i analiziraćemo rezultate koji su statistički značajni i zanimljivi za tumačenje.

Tabela 1. Srednje vrednosti ispitivanih varijabli.

	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10	Q11
M6	4.22	4.82	3.74	4.26	3.02	2.96	4.30	3.84	4.18	4.26	3.54
M7	4.05	4.29	3.80	4.06	3.18	2.64	4.10	3.85	4.07	4.00	2.84
M6i7	4.11	4.47	3.78	4.13	3.13	2.75	4.17	3.85	4.11	4.09	3.07
Δ (7,6)	0.17	0.53	0.06	0.20	0.16	0.32	0.20	0.01	0.11	0.26	0.70

	Q12	Q13	Q14	Q15	Q16	Q17	Q18	Q19	Q20	Q21	Q22
M6	4.62	3.18	3.42	3.14	3.80	3.10	3.42	4.28	2.62	2.08	1.88
M7	4.11	3.34	3.73	3.28	3.74	3.06	3.34	4.11	2.85	2.36	2.16
M6i7	4.28	3.29	3.63	3.23	3.76	3.07	3.37	4.17	2.77	2.27	2.07
Δ (7,6)	0.51	0.16	0.31	0.14	0.06	0.04	0.08	0.17	0.23	0.28	0.28

Na osnovu tabele iz Priloga 1, nađena je negativna korelacija između muškog pola i tvrdnje 16, (r = -0,300) *Volim kada nas nastavnik/ca engleskog jezika motiviše da vodimo i samostalno ocenjujemo svoj jezički portfolio (dnevnik naših jezičkih projekata)* (v. Prilog 1). Taj rezultat ukazuje da su devojčice više motivisane od dečaka za ovaj vid procene znanja; devojčice više naginju ka tome da budu pedantnije, savesnije, sistematičnije, s izgrađenim radnim navikama i da vole da vide red u svemu. Na ovom mestu treba istaći da je portfolio ili učenički dosije značajan formativni element vrednovanja i samovrednovanja učeničkog rada i/ili postignuća u komunikativnoj nastavi stranih jezika. U portfolio učenici unose podatke o urađenim jezičkim projektima, odabrane pismene sastave, pesme, dnevnike učenja, neka svoja lična zapažanja, primerke domaćih zadataka, testove, sopstvene procene znanja i vršnjačke procene, i dr. Sve što predstavlja sastavni deo portfolia dokaz je učenikovog zalaganja, jezičkog napredovanja i postignuća. Uspešan portfolio zavisi od efikasne saradnje između nastavnika i učenika (Brown 2018: 44). Portfolio je izraz školskog života i identiteta učenika (Brown 2004: 256), autonomije i odgovornosti samih učenika, ali učenicima moraju unapred biti predočeni jasni ciljevi i date smernice šta od materijala portfolio treba da sadrži. Na učenicima je kasnije da sami procene šta najbolje pred-

stavlja potvrdu njihovih napora i napretka. Nastavnici-praktičari i mnogi istraživači (Brown 2004: 257; Brown 2018: 45; Spratt, Pulverness i Williams 2005: 72; Ur 2012: 170) smatraju da portfolio podstiče unutrašnju motivaciju učenika, odgovornost, osećaj vlasništva, interakciju između nastavnika i učenika (nastavnik podstiče učenike i veruje u njihov uspeh), kritičko razmišljanje, samoprocenu, saradnju s drugim učenicima, ocenjivanje različitih jezičkih elemenata i veština, i dr. U obrazovnoj praksi mnogih zemalja u svetu ovo je validan instrument praćenja i ocenjivanja napredovanja i postignuća učenika na svim uzrastima, i smatra se formalnom i neformalnom procenom. U našoj nastavnoj praksi upotreba portfolia je tek zaživela, a uspešno se koristi u pojedinim školama na teritoriji Republike Srbije, uključujući i školu u kojoj je sprovedeno istraživanje.

Nadalje, kao što se dalo i očekivati postoji jaka korelacija (r = 0,346) između dužine učenja engleskog jezika i varijable 3, *Lako savladavam lekcije iz engleskog jezika*. Što duže ispitanici uče engleski jezik, to lakše savladavaju lekcije iz engleskog jezika, tj. uspešnije ga usvajaju. Takođe, postoji značajna korelacija (r = 0,245) između dužine učenja engleskog jezika i varijable 14, *Volim da procenjujem svoje znanje kroz razne jezičke aktivnosti*, i varijable 15 (r = 0,222), *Volim kada vršnjaci iz razreda procenjuju moje znanje kroz razne jezičke aktivnosti*. To znači da što duže uče, to više uviđaju značaj i više vole da samostalno procenjuju svoje znanje, kao i da im vršnjaci ocenjuju znanje kroz međusobnu interakciju jer tako imaju više samopouzdanja, što se opet ogleda i u posledično negativnoj korelaciji s varijablama 20 (r = -0,202) (*Strah me je kada nastavnik/ca procenjuje naše znanje kroz kontrolne zadatke*), 21 (r = -0,231) (*Strah me je kada nastavnik/ca procenjuje naše znanje kroz razgovor s njim/njom i vršnjacima*), i 22 (r = -0,182) (*Strah me je kada vršnjaci procenjuju moje znanje engleskog kroz razne jezičke aktivnosti*). Ovi rezultati nam govore da se učenici ne plaše procene znanja engleskog jezika na različite načine: kroz kontrolne zadatke ili testove, usmenu proveru i vršnjačku procenu. Samoprocena i međusobno ocenjivanje učenika bez neposrednog učešća nastavnika predstavljaju kompleksne metakognitivne procese koji su procena učeničkog rada, a ne samih učenika (Brown, 2018: 59), i iziskuju mnogo samo(kritičnosti) i objektivnosti. Kod oba vida vrednovanja, učenike treba vešto uvesti u proces procenjivanja, upoznati ih s jasnim kriterijumima ili rubrikama ocenjivanja, ili koliko god je moguće učenike uključiti u proces njihovog formulisanja. Što se tiče samih testova ili kontrolnih zadataka, ukoliko oni verno odslikavaju proces učenja, ciljeve učenja i nastavnih aktivnosti (Glušac i Pilipović, 2017: 287), onda ne bi trebalo da predstavljaju pretnju ili kaznu i da učenici imaju strah od testiranja. Povrh svega, testiranje treba da se obavlja u prijatnoj radnoj atmosferi lišenoj bilo kakve strepnje i napetosti, i izraženog takmičarskog duha. Kod ispitanika koji su učestvovali u ovom istraživanju, ne postoji strah od proveravanja i ocenjivanja znanja, što se u velikoj meri može pripisati dobrom radu nastavnika i njihovom odnosu prema učenicima, nastavi i ocenjivanju.

Istraživanje je, takođe, pokazalo da postoji jaka korelacija (r = 0,246) između varijable 1, *Veoma sam motivisan/a da učim engleski jezik*, i varijable 2, *Nastavnik/ca nas podučava engleskom jeziku na zanimljiv i zabavan način*, kao i između varijable 1, *Veoma sam motivisan/a da učim engleski jezik* i varijable 3, *Lako savladavam lekcije iz engleskog jezika* (r = 0,372). Drugim rečima, što su učenici motivisaniji da uče engleski jezik to lakše savladavaju lekcije iz engleskog jezika. Dobar nastavnik engleskog jezika može značajno da doprinese motivaciji za učenjem engleskog jezika upravo svojim ličnim i profesionalnim osobinama i ponašanjem. Iako se ovo zdravorazumski može zaključiti, pozitivno je to što i statistički postoji korelacija između ovih varijabli, dakle to je naučnim metodom dokazano. Isto tako, postoji negativna korelacija između varijable 3, *Lako savladavam lekcije iz engleskog jezika* i varijable 20 (r = -0,435) (*Strah me je kada nastavnik/ca procenjuje naše znanje kroz kontrolne zadatke*), 21 (r = -0,431) (*Strah me je kada nastavnik/ca procenjuje naše znanje kroz razgovor s njim/njom i vršnjacima*), i 22 (r = -0,341) (*Strah me je kada vršnjaci procenjuju moje znanje engleskog kroz razne jezičke aktivnosti*), dakle što ispitanici lakše usvajaju engleski jezik to imaju manji strah od kontrolnih zadataka, odgovaranja pred nastavnikom i vršnjacima, i ocenjivanja kroz razne jezičke aktivnosti s vršnjacima. Negativna korelacija (r = -0,375) nađena je između varijable 18, *Volim kada nastavnik/ca ocenjuje naše kontrolne zadatke*, i varijable 20 (*Strah me je kada nastavnik/ca procenjuje naše znanje kroz kontrolne zadatke*). To dokazuje da ispitanici koji vole, odnosno ne smeta im da ih nastavnik ocenjuje, samim tim

imaju i manji strah od kontrolnih zadataka. Pretpostavlja se da su ocene ipak snažan podsticaj za još veće angažovanje učenika. Prema Ur (2012: 258), učenicima mlađeg školskog uzrasta i adolescentima je, za razliku od odraslih učenika, engleski jezik obavezan predmet, te moraju da ga uče. Mlađi učenici, kako Penny Ur smatra, nemaju visoko razvijenu svest o motivima za učenje engleskog jezika, i nemaju izbora u vezi s tim ko, kako i gde će ih neko podučavati jeziku. Njihova motivacija će stoga zavisiti od kombinacije spoljašnjih faktora (kao što su rezultati na testu i ocene) i unutrašnjih (zanimljivost i raznovrsnost tekstova, nastavnih aktivnosti, zadataka, tehnika testiranja i dr.).

Obradom podataka ustanovljeno je da učenici šestog razreda više vole od učenika sedmog razreda kada ih *nastavnik ocenjuje kroz gramatičke vežbe* (varijabla 11, M = 0,70, r = -0,299) i *kroz razne zanimljive jezičke igre* (varijabla 12, M = 0,51, r = -0,269), što se možda može objasniti činjenicom da su dva različita profesora predavala engleski jezik učenicima šestog i sedmog razreda, pa se stilovi rada i ocenjivanja razlikuju, ili je kod starijih učenika došlo i do prezasićenosti ovakvim vidom procene znanja budući da su malo zreliji i ozbiljniji. Primenom kvalitativne istraživačke metodologije mogli bi se svakako otkriti uzroci ovakve korelacije. Kao što je ranije u tekstu rečeno, pronađene su i brojne druge korelacije, od kojih se neke podrazumevaju, npr. učenici kojima ne smeta da im nastavnik redovno proverava znanje engleskog jezika (varijabla 5) samim tim im ne smeta da rade kratke diktate za ocenu (varijabla 13, r = 0,395). U svakom slučaju, na osnovu svih obrađenih podataka dolazi se do zaključka da su ispitanici veoma motivisani da uče engleski jezik, i da ih različiti postupci formalnog i neformalnog vrednovanja, formativnog i sumativnog, samo dodatno motivišu da istraju u učenju engleskog jezika koje uopšte ne smatraju teškim i zahtevnim.

4. ZAKLJUČAK

Među brojnim složenim i odgovornim ulogama koje nastavnik svakodnevno obavlja nalazi se i neizbežna uloga nastavnika kao procenjivača, koja podrazumeva kontinuirano praćenje napredovanja učenika i objektivno vrednovanje njihovih znanja i veština, davanje svih vrsta povratnih informacija (verbalnih i neverbalnih) o učeničkim postignućima, zalaganjima na času, i dr. Proveravanje i ocenjivanje znanja učenika osetljiv je segment nastavne prakse i ono u značajnoj meri zavisi od samog nastavnika, njegovog pristupa nastavi, učenicima, samom procesu procenjivanja, nastavnikovog stila rada, te od motivacije učenika, njihovih stavova i dr. Učenici primećuju, pomno prate i reaguju na ponašanje i stavove nastavnika prema svim aspektima nastavnog procesa. Da bi vrednovanje u potpunosti imalo motivacionu funkciju nastavnik kao ocenjivač sve vreme mora da ima na umu individualne razlike učenika, da učeničke greške i slabosti prihvati kao prirodan tok učenja stranog jezika, da u saradnji s učenicima uspostavi kriterijume ocenjivanja i da bude dosledan u njihovom primenjivanju, da redovno obaveštava učenike o njihovom napredovanju u učenju engleskog jezika, da učenike podstiče da vode i samostalno procenjuju svoj rad i proizvode tog rada sadržane u jezičkom portofoliu ili dosijeu, da konstantno gradi pozitivnu atmosferu prilikom provere znanja i tako umanji ili otkloni strah od ocenjivanja, da primenjuje različite tehnike procene znanja, da blagovremeno najavi cilj i sadržaj provere, da uvek obrazloži datu ocenu jer odluke koje donosi mogu dugoročno da utiču na školski život i ponašanje učenika, i dr.

Korelacionom analizom svih ispitivanih varijabli u ovom istraživanju dobijeni su zanimljivi rezultati, međutim treba imati na umu da ove rezultate nije opravdano uopštavati iz nekoliko razloga. Prvo, istraživanje je sprovedeno na prikladnom uzorku u samo jednoj osnovnoj školi, što ga ne čini reprezentativnim za sve osnovnoškolske učenike u Republici Srbiji. Radi dobijanja potpunijeg uvida u ispitivanu problematiku trebalo bi da uzorak obuhvati mnogo veći broj osnovnoškolskih učenika, ali i srednjoškolskih, kako bi se mogle izvoditi korelacije i zaključci na oba obrazovna nivoa. Zatim, korišćen je samo jedan merni instrument, anketa zatvorenog tipa, čiji rezultati zavise od iskrenosti ispitanika. Istraživanje kvalitativnog tipa koje bi uključilo učenike, ali i nastavnike engleskog jezika, potom posmatranje časova provere znanja i njihova analiza, te longitudinalno istraživanje o svim aspektima procesa vrednovanja mogli bi značajno da pomognu u tumačenju veze između motivacije i vrednova-

nja učeničkog znanja. Sve napred navedene aspekte procenjivanja valjalo bi istražiti, dakle, na većem uzorku učenika i nastavnika engleskog jezika, i verujemo da bismo dobili vrlo zanimljive rezultate s višestrukim pedagoškim implikacijama za nastavnu praksu.

Literatura

Alderson, J. C., Clapham, C., Wall, D. (1995). *Language Test Construction and Evaluation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Assessment Reform Group (2003). *The role of teachers in the assessment of learning*. London: CPA Office, Institute of Education.

Bachman, L. F. (1990). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.

Bachman, L. F. Palmer, A. S. (2004). *Language Testing in Practice: Designing and Developing Useful Language Tests*. Oxford: Oxford University Press.

Bartlett, J. (2015). *Outstanding Assessment for Learning in the Classroom*. New York: Routledge.

Black, P., William, D. (1998). *Inside the Black Box*. London: Kings College School of Education.

Black, P. et al. (2003). *Assessment for Learning: Putting it into Practice*. Maidenhead: Open University Press.

Bodrič, R. (2016). *Testiranje gramatike engleskog jezika prema Zajedničkom evropskom okviru*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Brown, G. T. L. (2018). *Assessment of Student Achievement*. New York: Routledge.

Brown, G. T. L. (2011). Teachers' conceptions of assessment: Comparing primary and secondary teachers in New Zealand. *Assesment Matters* 3, 45-70.

Brown, G. T. L., Harris, L. R., Harnett, J. (2012). Teacher beliefs about feedback within an assessment for learning environment: Endorsement of improved learning over student well-being. *Teaching and Teacher Education* 28 (7), 968-978.

Brown, H. D. (2004). *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. White Plains, NY: Pearson Education.

Brown, H. D. (2007). *Teaching by Principles. An Interactive Approach to Language Pedagogy*. White Plains, NY: Pearson Education ESL.

Claxton, G. (2002). *Building Learning Power*. Bristol: TLO.

Glušac, T., Pilipović, V. (2017). Značaj nastavničkih testova u nastavi stranih jezika. *Nasleđe* 36, 285-296.

Hamp-Lyons, L. (2016). The purpose of assessment. In: *Handbook of second language assessment* (D. Tsagardi, J. Banerjee, eds.). Berlin: DeGruyter Mouton, 13-27.

Havelka, N., Hebib, E., Baucal, A. (2003). *Ocenjivanje za razvoj učenika*. Priručnik za nastavnike. Beograd: Centar za vrednovanje kvaliteta u obrazovanju i vaspitanju.

Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal* 70 (2), 125-132.

Hughes, A. (2003). *Testing for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.

Janković, N. (2016). *Vrednovanje jezičkih znanja i sposobnosti u nastavi engleskog jezika*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

Kim, S. Y. (2009). Questioning the Stability of Foreign Language Classroom Anxiety and Motivation across Different Classroom Contexts. *Foreign Language Annals* 42 (1), 138-157.

Končarević, K. (2004). *Savremena nastava ruskog jezika. Sadržaji, organizacija, oblici*. Beograd: Slavističko društvo Srbije.

Leahy, S. et al. (2005). Classroom assessment: minute by minute, day by day. *Educational Leadership* 63 (3), 19-24.

Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics (J. C. Richards, R. Schmidt, eds). (2010). Harlow: Pearson Education Limited).

Marcos-Llinas, M., Garau, M. J. (2009). Effects of Language Anxiety on Three Proficiency Level Courses of Spanish as a Foreign Language. *Foreign Language Annals* 42 (1), 94-111.

McKay, P. (2006). *Assessing Young Language Learners*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mihaljević Djigunović, J. (2004). Beyond Language Anxiety. *SRAZ XLIX*, 201-212.

Purpura, J. E. (2004). *Assessing Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rangelov Jusović, R., Vizek Vidović, V., Grahovac, M. (2013). Okvir nastavničkih kompetencija – pristup AT-EPIE. U: *Nastavnička profesija za 21. vek* (V. Vizek Vidović, Z. Velkovski, ur.). Beograd: Centar za obrazovne politike, 24-39.

Shohamy, E. (2001). *The Power of Tests: Critical Perspectives on the Uses of Language Tests*. Harlow: Longman.

Spratt, M., Pulverness, A., Williams, M. (2005). *The Teaching Knowledge Test Course*. Cambridge: Cambridge University Press.

Star, S. (2014). Moving from Evaluation to Assessment. *Journal of the Medical Library Association* 102 (4), 227-229.

Stiggins, R. J. (2005). From formative assessment to assessment for learning: a path to success in standards-based schools. *Phi Delta Kappan* 87 (4), 324-328.

Ur, P. (2012). *A Course in English Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Webb, M., Jones, J. (2009). Exploring tensions in developing assessment for learning. *Assessment in Education: Principles, Policy and Practice* 16 (2), 165-184.

Weir, C. (2005). *Language Testing and Validation. An Evidence-Based Approach*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

William, D. (2011). *Embedded Formative Assessment*. Bloomington, IN: Solution Tree Press.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MOTIVATION AND EVALUATION IN PRIMARY-SCHOOL EFL STUDENTS

Summary

The attitudes of primary-school EFL students towards foreign language learning are very important because they can affect their desire and motivation for learning, as well as a successful learning outcome. Evaluation as an integral part of foreign language learning should provide students, as well as teachers with a comprehensive insight into the students' capabilities, their progress and achievements, simultaneously fostering a positive classroom atmosphere and motivation for foreign language learning. The views of primary-school students regarding evaluation have not been studied systematically enough. However, they do have a significant impact on the process and the outcomes of evaluation. The aim of the study is to survey the opinions of primary-school students regarding the influence of formal evaluation on their motivation for learning English as a foreign language. The paper examines the effectiveness of existing forms of evaluation on the students' motivation. A questionnaire was constructed for the purpose of the study containing 22 closed-ended questions about the connection between motivation and language evaluation. The results of the quantitative research indicate that primary-school students are very motivated to learn English and that the various evaluation procedures additionally motivate them to persevere in learning English as a foreign language.

Key words: evaluation, primary-school age, motivation, English as a foreign language, quantitative research.

Radmila Bodrič
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Filozofski fakultet
radmila.bodric@ff.uns.ac.rs

Prilog 1.
Korelacije nezavisnih i zavisnih varijabli

	Sex	Age	Grade	Length	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Sex	1	.124	.104	-.129	-.032	.022	.022	-.044	.113
Age	.124	1	.605**	.185*	.012	-.090	.017	-.150	.092
Grade	.104	.605**	1	.425**	-.084	-.331**	.024	-.119	.061
Length	-.129	.185*	.425**	1	.067	-.152	.346**	-.021	.002
Q1	-.032	.012	-.084	.067	1	.246**	.372**	.194*	.221**
Q2	.022	-.090	-.331**	-.152	.246**	1	.047	.313**	.094
Q3	.022	.017	.024	.346**	.372**	.047	1	.015	.241**
Q4	-.044	-.150	-.119	-.021	.194*	.313**	.015	1	.154
Q5	.113	.092	.061	.002	.221**	.094	.241**	.154	1
Q6	.102	.012	-.113	-.024	.204*	.190*	.337**	.106	.496**
Q7	-.031	-.010	-.093	.039	.140	.168*	-.047	.247**	-.022
Q8	-.158	-.002	.004	.090	.033	-.025	-.092	.007	-.132
Q9	-.117	-.089	-.049	.136	.259**	.130	.229**	.174*	-.010
Q10	-.131	-.152	-.121	.077	.059	.296**	.071	.243**	-.163*
Q11	.000	-.156	-.299**	-.068	.183*	.167*	.053	.104	.228**
Q12	-.120	-.166*	-.269**	.076	.121	.369**	.164*	.260**	-.129
Q13	.059	.142	.060	.019	.192*	.000	.230**	-.016	.395**
Q14	-.020	.136	.137	.245**	.353**	.034	.255**	.119	.198*
Q15	-.091	.137	.051	.222**	.163*	.202*	.222**	.139	.239**
Q16	-.300**	-.027	-.027	.186*	-.001	.191*	.027	.028	-.191*
Q17	-.079	.068	-.014	-.073	.202*	.176*	-.023	.097	.239**
Q18	-.090	-.014	-.032	.056	.284**	.032	.387**	-.014	.319**
Q19	-.145	-.066	-.084	-.008	.083	.049	.114	.060	-.125
Q20	.014	.071	.081	-.202*	-.085	-.001	-.435**	.077	-.276**
Q21	.138	.171*	.106	-.231**	-.304**	-.111	-.431**	-.162*	-.247**
Q22	.058	.133	.105	-.182*	-.234**	-.110	-.341**	-.102	-.224**
	Sex	Age	Grade	Length	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5

	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10	Q11	Q12	Q13	Q14
Sex	.102	-.031	-.158	-.117	-.131	.000	-.120	.059	-.020
Age	.012	-.010	-.002	-.089	-.152	-.156	-.166*	.142	.136
Grade	-.113	-.093	.004	-.049	-.121	-.299**	-.269**	.060	.137
Length	-.024	.039	.090	.136	.077	-.068	.076	.019	.245**
Q1	.204*	.140	.033	.259**	.059	.183*	.121	.192*	.353**
Q2	.190*	.168*	-.025	.130	.296**	.167*	.369**	.000	.034
Q3	.337**	-.047	-.092	.229**	.071	.053	.164*	.230**	.255**
Q4	.106	.247**	.007	.174*	.243**	.104	.260**	-.016	.119
Q5	.496**	-.022	-.132	-.010	-.163*	.228**	-.129	.395**	.198*
Q6	1	-.077	-.133	.000	-.072	.338**	.015	.366**	.204*
Q7	-.077	1	.323**	.330**	.336**	-.053	.322**	-.022	.168*

Q8	-.133	.323**	1	-.019	.114	.103	-.010	-.067	.116
Q9	.000	.330**	-.019	1	.433**	-.109	.482**	.093	.147
Q10	-.072	.336**	.114	.433**	1	-.137	.525**	-.104	-.032
Q11	.338**	-.053	.103	-.109	-.137	1	-.001	.231**	.261**
Q12	.015	.322**	-.010	.482**	.525**	-.001	1	-.036	.102
Q13	.366**	-.022	-.067	.093	-.104	.231**	-.036	1	.295**
Q14	.204*	.168*	.116	.147	-.032	.261**	.102	.295**	1
Q15	.214**	.233**	.082	.200*	.263**	.105	.271**	.234**	.274**
Q16	-.133	.224**	.211**	.202*	.362**	-.065	.219**	-.089	.033
Q17	.169*	-.048	.093	-.057	-.054	.288**	-.045	.205*	.274**
Q18	.344**	-.089	-.183*	.139	-.138	.337**	-.003	.392**	.192*
Q19	.033	.246**	-.031	.253**	.192*	.033	.327**	-.062	.028
Q20	-.325**	.096	.180*	-.053	.083	-.165*	-.075	-.339**	-.129
Q21	-.139	-.140	.052	-.329**	-.256**	-.005	-.228**	-.109	-.120
Q22	-.152	-.212**	.104	-.431**	-.188*	-.037	-.218**	-.029	-.041
	Q6	Q7	Q8	Q9	Q10	Q11	Q12	Q13	Q14

	Q15	Q16	Q17	Q18	Q19	Q20	Q21	Q22
Sex	-.091	-.300**	-.079	-.090	-.145	.014	.138	.058
Age	.137	-.027	.068	-.014	-.066	.071	.171*	.133
Grade	.051	-.027	-.014	-.032	-.084	.081	.106	.105
Length	.222**	.186*	-.073	.056	-.008	-.202*	-.231**	-.182*
Q1	.163*	-.001	.202*	.284**	.083	-.085	-.304**	-.234**
Q2	.202*	.191*	.176*	.032	.049	-.001	-.111	-.110
Q3	.222**	.027	-.023	.387**	.114	-.435**	-.431**	-.341**
Q4	.139	.028	.097	-.014	.060	.077	-.162*	-.102
Q5	.239**	-.191*	.239**	.319**	-.125	-.276**	-.247**	-.224**
Q6	.214**	-.133	.169*	.344**	.033	-.325**	-.139	-.152
Q7	.233**	.224**	-.048	-.089	.246**	.096	-.140	-.212**
Q8	.082	.211**	.093	-.183*	-.031	.180*	.052	.104
Q9	.200*	.202*	-.057	.139	.253**	-.053	-.329**	-.431**
Q10	.263**	.362**	-.054	-.138	.192*	.083	-.256**	-.188*
Q11	.105	-.065	.288**	.337**	.033	-.165*	-.005	-.037
Q12	.271**	.219**	-.045	-.003	.327**	-.075	-.228**	-.218**
Q13	.234**	-.089	.205*	.392**	-.062	-.339**	-.109	-.029
Q14	.274**	.033	.274**	.192*	.028	-.129	-.120	-.041
Q15	1	.109	.185*	.100	.125	-.092	-.253**	-.234**
Q16	.109	1	.078	-.052	.126	.192*	-.103	-.033
Q17	.185*	.078	1	.192*	-.134	.083	-.004	.170*
Q18	.100	-.052	.192*	1	.117	-.375**	-.161*	-.173*
Q19	.125	.126	-.134	.117	1	-.085	-.076	-.115
Q20	-.092	.192*	.083	-.375**	-.085	1	.442**	.337**
Q21	-.253**	-.103	-.004	-.161*	-.076	.442**	1	.605**
Q22	-.234**	-.033	.170*	-.173*	-.115	.337**	.605**	1
	Q15	Q16	Q17	Q18	Q19	Q20	Q21	Q22

UDK 811.14'243

Dina Dmitrović

STRATEGY INSTRUCTION AND ITS EFFECTIVENESS IN BUILDING GRAMMAR COMPETENCE IN MODERN GREEK AS A FOREIGN LANGUAGE

In an era of communicative approaches and methodologies (Little, Devitt & Singleton, 1989) where formal instruction is vigorously denounced due to the influence of many contemporary researchers (Oxford 1990; Ellis 1997), the case of grammar teaching is being reexamined. Although the objectives of grammar teaching in Second Language Acquisition (SLA) varied at different times and circumstances, all teaching methods have one thing in common, and that is the indispensability of this field. The purpose of this paper is to investigate firstly, the role of explicit grammatical information presented in a descriptive manner, and secondly, the role of information provided as a set of instructions guiding the learner to native-like L2 competence. The second part of the paper explores the implications in terms of learning strategies. The argumentation is based on the evaluation of a number of second year students studying Modern Greek Language and Literature at the Faculty of Philology of the University of Belgrade.

Keywords: grammar teaching, grammar competence, language learning strategy, SLA.

1. INTRODUCTION

In second language pedagogy, the necessity and the role of grammar teaching have always been a source of controversy and they still remain debatable. After reviewing newer perspectives, Fernandez (2011:156) claims that the most effective ways to help learners acquire the grammar of the target language are such grammar instruction techniques "that engage L2 processes such as noticing and making form-meaning connections, and that provide opportunities to use the L2 in meaningful, communicative ways". During the grammar acquisition process, learning strategies may help learners in mastering the forms and functions required for comprehension and production. In this article we discuss the choices of grammar learning strategies used by Greek language students from the Faculty of Philology of the University of Belgrade, who tend to reach B1 level, according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). In order to address the acquisition of the grammatical competence, we used for our research a version of the Oxford's (1990) Strategy Inventory for Language Learning (SILL), modified and constructed by Nikolina Božinović (2010). Sınce little attention is usually paid to grammar learning strategies both by teachers and learners, this research is expected to give some useful implications.

2. THE ROLE OF GRAMMAR AND GRAMMAR TEACHING IN LANGUAGE PEDAGOGY

The most simplified definition of grammar, according to Ur (1991:75), says that it is "the way words are put together to make correct sentences" and specific instances of grammar are called 'structures'. As for grammar teaching, its traditional definition –that is, "the presentation and practice of discrete grammatical structures"- is characterized by Ellis (2006:84) as very narrow, so he suggests the following one:

"Grammar teaching involves any instructional technique that draws learners' attention to some specific grammatical form in such a way that it helps them either to understand it metalinguistically and/or process it in comprehension and/or production so that they can internalize it" (Ellis, 2006:84).

There is still a certain controversy about the place of grammar in foreign language teaching. Although the majority of people believes that knowledge of a language means knowing its grammar, this knowledge may be intuitive as it is in our native language, so it is not necessarily true that grammatical structures need to be taught as such or that formal rules need to be learned (Ur, 1991). This view seems to disregard the differences between the way in which we learn our native language and the way we learn a second/foreign language, and it is based on the Krashen and Terell's Natural Order Hypothesis from the early 1980s, where they claim that grammatical structures are acquired in a predictable and similar order by all acquirers. However, according to Celce-Murcia (1992), knowledge of formal rules is necessary when learners need to achieve a high level of proficiency for professional or academic purposes. This author also mentions that we should take into account the learner's age, proficiency level, and ultimate objectives in studying a second language, in order to answer the question of when to teach grammar formally in a satisfactory manner.

Language syllabuses have been traditionally based on structural or descriptive grammars, while modern syllabuses place more emphasis on the functions performed by different grammatical forms in communication, and "therefore any reference grammar that fails to describe the form-meaning connections of the target language would be inadequate" (Ellis, 2006:87).

Long (1991) distinguished two approaches to language teaching, which he called 'focus-on-forms' (FonFs) and 'focus-on-form' (FonF). The FonFs principle is defined as the traditional structural and synthetic approaches to language teaching, in which language is presented to learners in an isolated and de-contextualized manner. On the other hand, he defined FonF as an approach that draws students' attention "to linguistic elements as they rise incidentally in lessons whose overriding focus is on meaning or communication" (Nassaji, 2016:36). This view has already had a pretty long history in language teaching. It is the main characteristic of the communicatve approach that surfaced in the 1980s, in which direct and explicit grammar instruction had a peripheral role.

Long's two approaches inspired many scholars to explore the most effective way of drawing learners' attention to form in the context of meaning-focused communication and its effects on language learning. Given these developments, research shifted its focus from whether form-focused instruction (FFI) has an effect to what type of FFI is most beneficial. Researchers also began to investigate more thoroughly how FFI contributes to language acquisition and what factors or mechanisms may mediate its effectiveness. The notion of 'form' was also expanded to include vocabulary, pronunciation, and pragmatics (Nassaji, 2016).

The theoretical perspectives underlying instructional studies were no longer only cognitive, but instead they started to include social, cultural and sociocultural perspectives (Nassaji, 2016). Teachers were supposed to help students "make the 'leap' from form-focused accuracy work to fluent, but acceptable, production" through different practice activities "that familiarize them with the structures in context, giving practice both in form and communicative meaning" (Ur, 1991:83). Canale and Swain (1980) pointed out that communicative competence consists of grammatical, sociolinguistic and communication strategies (strategic competence). Consequently, the language curriculum would have to teach grammar as well as culture and communication to achieve the goal of communicative competence. Spada (1987, cited in Fotos and Ellis, 1991:607) also concluded that formal instruction may work best "when it is linked with opportunities for authentic communication". For Bybee (2006:730) "usage feeds into the creation of grammar just as much as grammar determines the shape of use". Therefore, it would be noteworthy to conclude that grammar and communication are complementary and that "proficiency and accuracy should not be enemies but allies" (Chen, 2016:618).

3. THE ROLE OF EXPLICIT INFORMATION IN L2 GRAMMAR ACQUISITION

According to Krashen and Terrell's Natural Approach, language learning is 'knowing the rules', having a conscious knowledge about acquiring grammar. In conscious learning, the speaker is concerned about correctness. On the other hand, "acquisition of a language" is 'picking it up', developing ability in a language by using natural, communicative situations (Krashen, 1982). In conscious learning, the brain analyzes grammar, memorizes vocabulary and translates messages. In the end, the person learns grammar rules and he/she is able to translate, but can't speak well and can't understand easily (Krashen and Terrell, 1995).

According to the hypothesis made by Bialystock (1981, cited in Fotos and Ellis, 1991:606), learners formulate two distinct kinds of knowledge, "explicit" and "implicit". Fotos and Ellis (1991) explain that "explicit" knowledge is available to learners as a conscious representation, while "implicit" knowledge represents knowledge that is intuitive and not consciously available to learners. They also claim that in the case of face-to-face conversation implicit knowledge is required, but native speakers are generally unable to describe the rules they use to construct actual sentences.

The issue of whether or not to provide students with explicit grammar information is still debatable. A great number of studies have investigated whether explicit information is beneficial for L2 grammar acquisition. The results seem to suggest that its effectiveness depends on a number of factors (Fernandez, 2011). Ellis (1990), for example, argues that if learners have information about a certain grammatical form, they are more likely to notice it and connect it to meaning than if they do not have such information and, therefore, to acquire it as implicit knowledge.

Fotos and Ellis (1991) recommended a task-based approach to grammar instruction, in their attempt to integrate formal instruction and communicative language teaching. The first aim was to develop explicit knowledge of L2 grammatical features and to provide opportunities for interaction focused on an exchange of information. The second aim was to draw learners' attention to grammatical features, raising their consciousness, and thereby facilitating learner awareness of the features in communicative input.

VanPatten (1990, cited in Ellis, 2015:3) suggested that learners, especially those with a low level of proficiency in L2, have limited processing capacities, so it is difficult for them to pay attention to both meaning and form at the same time. Therefore, their ability to process language for meaning in context does not necessarily have to lead to the development of advanced linguistic competence. Larsen-Freeman (2003, cited in Fernandez, 2011:158) expressed a complementary view by warning that explicit information supplied by the teacher or the textbook may obtrude communication, because it usually requires learners to focus on the form before experiencing its meaning. The experience of meaning is privileged by Anti-grammarians, such as Krashen, who argues that acquisition only takes place "when learners are exposed to roughly turned input which they are able to comprehend" (Krashen, 1985, cited in Fotos and Ellis, 1991:605) and not to grammatical points. However, Terrell (1991) believes that an explicit knowledge of grammar by adults could be useful only as a "monitor" for self-correction under certain circumstances. If the learner "knows the rule" to be applied, he will be focused on correctness and he will have time to think about applying the rule to the output.

4. LANGUAGE LEARNING STRATEGIES

According to Hardan (2013), within the field of language learning and teaching over the last 20 years, learners and learning have become of primary interest. The researchers dealing with the area of foreign language learning became concerned with how learners process new information and what kinds of strategies they employ to understand, learn or remember the information (Murat, 2000).

Learning strategies are defined as "specific actions, behaviors, steps, or techniques used by students to enhance their own learning" (Scarcella and Oxford, 1992:63). When the learner consciously

chooses strategies that fit his or her learning style and the L2 task at hand, these strategies become a useful toolkit for active, conscious and purposeful selfregulation of learning. They "make learning easier, faster, more enjoyable, more self-directed, more effective, and more transferable to new situations" (Oxford, 2003:8). The use of proper strategies for language learning is crucial for the learning process, because it can result in accurate and successful acquisition. Therefore a 'good language learner', who makes the right choices of strategies, should be subjected to further research (Hardan, 2013).

Cognitive psychology shows that learning strategies help learners to assimilate new information into their own existing mental structures or schemata. Based on this fact, Oxford and Nyikos (1989:291) believe that, while moving toward language proficiency, language learners "develop their own understandings or models of the second or foreign language and its surrounding culture", and that learning strategies are teachable, since "characteristics of the learner" (such as aptitude, attitude, motivation, personality and general cognitive style) could not possibly be teachable.

Oxford (1990) has divided language learning strategies into two major categories: direct (that affect learning directly) and indirect (that are not affecting learning directly). While direct strategies consist of memory, cognitive and compensation strategies, indirect strategies consist of metacognitive, affective and social strategies. This division could be paralleled with explicit/implicit dichotomy, when it comes to mental representation of linguistic knowledge. Explicit knowledge is the conscious, cognitive knowledge of grammatical facts and may be the result of direct formal instruction, while implicit knowledge is acquired indirectly; it is intuitive, unconscious and metacognitive. Oxford is also known for the Strategy Inventory for Language Learning (SILL), which consists of 50 items divided in six categories of strategies. Each of these will be discussed in the context of the author's research in the following sections.

5. INSTRUMENTATION

The aim of our research was to give insight into grammar learning strategies that are mostly used by second year students from the Department of Greek Language and Literature at the Faculty of Philology in Belgrade. In particular, their competence in grammar is examined in their effort to reach B1 level, according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). Given the fact that language learning is their professional orientation, our students need to achieve a high level of proficiency for professional or academic purposes. As Celce-Murcia (1992:408) said, "grammatical accuracy is important for them because it is an indicator of a second language learners' competence" and it becomes a precondition for their further academic, social, and economic development.

For our research we used a modified version of the Oxford's (1990) Strategy Inventory for Language Learning (SILL). This Inventory was constructed by Nikolina Božinović (2010) and it reffers to the acquisition of the grammatical competence. Its modification was based on interviews she made with her students who were taught French, German and Spanish. In our case, students learning Greek were supposed to make the same self-evaluation on a scale from 1 to 3 (1-never, 2-sometimes, 3-always) in terms of grammar learning strategies that they applied while attending the course of Greek grammar (which is an obligatory course in their curriculum). As for the timeframe, it was limited to the first semester of the second year of studies.

6. DATA COLLECTION AND ANALYSIS

In our small-scale research, the abovementioned strategy inventories were translated into Serbian and then distributed to 40 second-year students by their professor when attending a class. Their task was to evaluate their grammar learning practice on a scale from 1 to 3. Grade 1 ("never") pointed to students' disagreement with a certain statement, grade 2 ("sometimes") was considered as neutral attitude and grade 3 ("always") pointed to student' agreement with a certain statement. Students were

informed about the aim of the research and about the scale that was used, and they were also told that the questionnaire was anonymous. Analysis was based on the classification of strategies used by Oxford in SILL (Oxford, 1990).

7. RESULTS AND DISCUSSION

The results will be reviewed with a focus on the answers which recorded the highest and the lowest scores for each type of strategies.

7.1. Memory strategies

Memory strategies help learners to remember new information. They help learners link a foreign language item or concept with another but do not necessarily involve deep understanding. They may include sounds, images, a combination of both, body movement, mechanical means etc.

Table 1

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
1.	When I learn grammar, I connect new forms with the ones I already know.	1 2 3	1 8 31	2,5% 20% 77,5%
2.	I use new forms in a sentence to remember them.	1 2 3	5 27 8	12,5% 67,5% 20%
3.	I connect new forms with their meaning so I can memorize them.	1 2 3	2 14 24	5% 35% 60%
4.	I look for similarities in sound and meaning between grammatical forms in foreign and native language.	1 2 3	8 18 14	20% 45% 35%
5.	I memorize a grammatical form easier if I see it several times.	1 2 3	0 4 36	0% 10% 90%
6.	I memorize a grammatical form easier if the teacher repeats it several times.	1 2 3	0 8 32	0% 20% 80%
7.	I memorize easier grammatical forms if I know their place in my textbook.	1 2 3	5 15 20	12,5% 37,5% 50%
8.	I memorize a grammatical form better if the teacher corrects me when I use it incorrectly.	1 2 3	1 13 26	2,5% 32,5% 65%
9.	I memorize easier grammatical forms that are similar to each other.	1 2 3	6 18 16	15% 45% 40%

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
10.	I memorize easier a grammatical form if it is written.	1 2 3	1 8 32	2,5% 17,5% 80%
11.	I repeat out loud a new grammatical form several times in order to remember it.	1 2 3	10 20 10	25% 50% 25%

As seen in Table 1 the most effective and most frequently used memory strategy is the one that explains that a certain grammatical form is easier to memorize if it is seen several times (Statement 5). This is a statement made by 90% of the students. At the same time, around 80% of the students state that they memorize forms better if they can connect them with the ones they already know or if the teacher repeats them several times or if they are written (Statements 1, 6, 10). The role of the teacher should not be underestimated, since 65% of the students state that they always memorize a grammatical form better after being corrected by the teacher (Statement 8). Connecting of new forms with their meanings (Statement 3) is a common practice for 60% of the students who try to memorize them. Only half of the students (50%) always pay attention to the position of a certain grammatical form in a textbook (Statement 7). The lowest percentage (20%) is obtained for the statement "I use new forms in a sentence to remember them" (Statement 2). The general impression is that students memorize better when they are subjected to some sort of audiovisual stimulation (that does not necessarily include a textbook). They are less likely to use their previous knowledge of L1 or L2 in order to make comparison or to connect.

7.2. Cognitive strategies

Cognitive strategies help learners to understand and to practice. They enable the learner to manipulate the language material in direct ways, such as through reasoning, analysis, note-taking, summarizing, synthesizing, outlining, reorganizing information, practicing in naturalistic settings etc.

Table 2

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
1.	I like it if someone corrects me when I formulate a sentence incorrectly.	1 2 3	1 8 31	2,5% 20% 77,5%
2.	I try to use grammatical forms correctly in a sentence.	1 2 3	0 6 34	0% 15% 85%
3.	I use grammatical explanations that my teacher uploads on Moodle platform[1].	1 2 3	3 15 22	7,5% 37,5% 55%

Apparently, cognitive strategies are those that are most frequently used by the students. The table 2 shows that 85% of them try to use grammatical forms correctly in a sentence (Statement 2), and 77,5% of the students prefer to be corrected when they formulate a sentence incorrectly (Statement 1). We should note that the Statement 2 is significant, because it points out the students' willingness to learn

[1] Moodle is a learning platform designed to provide educators, administrators and learners with a single robust, secure and integrated system to create personalized learning environments.

autonomously. It is interesting that only 55% of the students use the Moodle platform on a regular basis (Statement 3), since they are obliged to complete a set of exercises based on uploaded teaching materials on a weekly basis. This fact could be interpreted as a lack of motivation for the use of online materials.

7.3. Compensatory strategies

With compensatory strategies, the learners can use language in practical ways. Compensatory strategies, such as guessing from the context in listening and reading activities, using synonyms, using gestures or pause words, help the learner make up for missing knowledge.

Table 3

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
1.	If I cannot remember the correct verb during conversation, I try to think of another one with similar meaning.	1 2 3	0 22 18	0% 55% 45%
2.	If I cannot remember a verb in foreign language during conversation, I describe it with gestures / body language.	1 2 3	7 20 13	17,5% 50% 32,5%
3.	I translate verbal forms to native language in order to understand their meaning.	1 2 3	1 6 33	2,5% 15% 82,5%
4.	I try to guess the meaning of a new grammatical form from context.	1 2 3	0 17 23	0% 42,5% 57,5%
5.	It is easier for me to remember a form, if I remember the situation or the sentence in which I have heard it.	1 2 3	2 12 26	5% 30% 65%

In Table 3 we can clearly see that the most frequent compensation strategy in use is the one that involves the mother tongue. A majority of 82,5% of the students state that they always translate verbal forms to native language in order to understand their meaning (Statement 3). Statements 1, 2 and 3 were limited to verbal forms, because both languages have complex verbal morphology and syntax. It is interesting that the largest percentage of errors students make is actually a result of mistranslation of those verbs. The second most frequent strategy is the one where students try to remember the situation or the sentence in which they have heard a certain grammatical form in order to learn it (Statement 5), and it is used by 65% of the students. The third most frequently used strategy refers to the guessing of the meaning from a context (Statement 4), where 57,5% of the students always use it. On the other hand, only one third (32,5%) of the students use body language instead of a certain verb or word as compensation (Statement 2). In the same situation, in case they cannot remember a certain verb or word, 45% of the students use verbs with a similar meaning (Statement 1). These results point to relatively frequent use of compensatory strategies, which also indicates a certain level of autonomy in the learning process.

7.4. Metacognitive strategies

Metacognitive strategies enable learners to organize and evaluate themselves. They involve, among other things, identifying one's own learning style preferences and needs, planning an L2 task, gathering and organizing materials, monitoring mistakes and evaluating the success of any type of learning strategy.

Table 4

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
1.	When I'm practicing verbs, I cover the column with forms in foreign language and this way I test myself.	1 2 3	9 11 20	22,5% 27,5% 50%
2.	I try to locate my own grammatical mistakes and to understand why I'm making them.	1 2 3	2 10 28	5% 25% 70%
3.	I learn from my own grammatical mistakes.	1 2 3	0 14 26	0% 35% 65%
4.	I prepare myself for a grammatical test while thinking about the lessons, about what I already know and what else I should learn.	1 2 3	0 10 30	0% 25% 75%
5.	I try to use grammatical forms that I have learned during conversation or writing as soon as possible.	1 2 3	1 33 6	2.5% 82,5% 15%
6.	I use already familiar forms in new situations in order to remember them.	1 2 3	3 22 15	7,5% 55% 37,5%

As for the metacognitive strategies in Table 4, the most frequently used one is locating mistakes and students' attempt to find out the cause of those mistakes (Statement 2). It is always used by 70% of all students. All students claim that they learn from their own grammatical mistakes (Statement 3), more specifically 65% of them ticked "always" and 35% "sometimes". On the other hand, only 15% of the students claim that they try to use grammatical forms they have learned during conversation or writing as soon as possible (Statement 5). The results also show that a large percentage of students, specifically 75% of them, always use the metacognitive strategy of getting prepared and thinking about the lessons before their tests (Statement 4). Half of the students (50%) always test their own knowledge while practicing (Statement 1). In the case of metacognitive strategies it is notable that a very small percentage of students stated that they never used some of these strategies, which implicates the importance of these strategies in the process of SLA. These statements promote autonomy in the contexts of making learning goals, of conscious focus on the learning process, of planning learning activities and selfevaluation.

7.5. Affective strategies

Affective strategies, such as identifying one's mood and anxiety level, talking about feelings, rewarding oneself for good performance, and using deep breathing or positive self-talk, help learners motivate themselves.

Table 5

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
1.	I encourage myself to be persistent when I learn grammar.	1 2 3	2 17 21	5% 42,5% 52,5%

This affective strategy is being used sometimes or always by 95% of the students. Concretely 52,5% of all students always use the encouragement strategy during learning and 42,5% sometimes.

7.6. Social strategies

Social strategies encourage learners to interact in the society and understand the target culture as well as the language. Some of them ask questions to get verification, they ask for help to perform a language task, they talk with a native-speaking conversation partner and they explore cultural and social norms.

Table 6

	Statement	Scale	Number of students	Percentage
1.	If I cannot remember the correct form during conversation, I ask my co-speaker.	1 2 3	2 14 24	5% 35% 60%
2.	I ask others to correct my mistakes.	1 2 3	13 16 11	32,5% 40% 27,5%
3.	I practice with friends in order to memorize new forms.	1 2 3	13 20 7	32,5% 50% 17,5%

According to the results in Table 6, it is evident that students use social strategies through interaction with other participants during a conversation. A percentage of 60% always asks from their co-speakers to correct them (Statement 1), while 35% does it sometimes. It is surprising that only 17,5% of the students always practice with friends (Statement 3), but 50% of them do sometimes. This fact is interpreted in the light of their willingness to do so, because, although some of them may not have friends who are native or non native speakers of Greek, they have opportunities to practice with their fellow students both inside and outside the classroom.

8. CONCLUSION

We have conducted this research in order to identify the most frequent grammar learning strategies used by Greek language students at university level. According to the taxonomy of the strategies, made by Oxford, the results have shown that students mostly use direct strategies: cognitive, memory and compensatory strategies. As for the indirect strategies, the most frequently used ones are metacognitive, while affective and social are less presented in their learning process. By not paying enough importance to social and affective strategies, which involve an interaction with others and building of self-confidence, foreign language students showed that they are not used to cooperating and asking questions. They are quite autonomous, but also "solitary learners focusing more upon what they have to study and less upon how they have to study or whose help might benefit from" (Ungureanu and Georgescu, 2012:5002).

The learning process could be facilitated if we could raise students' consciousness about the most adequate learning strategies. As Gamble (2016) points out, learning strategies should be considered an integral part of any course planning or designing of applicable activities for language learners. By using appropriate learning strategies, students will become more confident and independent, which will lead them to being good lifelong learners (Little, 1991, cited in Oxford, 2003:9). Appropriate learning

strategies could help explain the performance of 'good language learners', while inappropriate learning strategies could help us understand the frequent failures of 'poor language learners' (Oxford and Nyikos, 1989).

Grammatical explanations should be cohesive and concise, presented through an inductive and experiential methodology consistent with the communicative techniques used in other aspects of the language program (Canale and Swain, 1980). Students should also be encouraged to use a greater variety of strategies, that were used for the purpose of this paper, and to apply them to tasks which promote creative, communicative learning (Oxford and Nyikos, 1989). This is important because learners need to keep on learning even when they are no longer in a formal classroom setting.

Bibliography

Altmisdort, G. (2016). Assessment of language learners' strategies: Do they prefer learning or acquisition strategies? In: *Educational Research and reviews*, Vol. 11 (13), 1202-1216**.**

Bialystock, E. (1981). The role of linguistic knowledge in second language use. In: *Studies in Second Language Acquisition*, *Vol. 4,* 31-45.

Božinović, N. (2010). Poticanje autonomnog učenja kroz implementaciju adekvatnih strategija učenja gramatike stranog jezika. U *Autonomija učenika i nastavnika u nastavi jezika i književnosti,* 157-171. Nikšić: Filozofski fakultet.

Bybee, J. (2006). From Usage to Grammar: The Mind's Response to Repetition. In: *Language*, Vol. 82 (4), 711-733. Washington: Linguistic Society of America.

Canale, M, Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. In: *Applied Linguistics*, Vol. 1, 1-47. Oxford: Oxford University Press.

Celce-Murcia, M. (1992). Formal Grammar Instruction. An Educator Comments. In: *TESOL Quarterly*, Vol. 26 (2), 406-409. Washington: TESOL.

Chen, Z. (2016). Grammar learning strategies applied to ESP teaching. In: *Theory and practice in language studies*, Vol. 6 (3), 617-621.

Ellis, R. (1990). *Instructed second language learning*. Oxford: Blackwell.

Ellis, R. (1997). *SLA Research and Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.

Ellis, R. (2006). Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective. In: *TESOL Quarterly*, Vol. 40 (1), 83-107. Washington: TESOL.

Ellis, R. (2015). The importance of focus on form in communicative language teaching. In: *Eurasian Journal of Applied Linguistics,* Vol. 1 (2), 1–12.

Fernandez, C. (2011). Approaches to Grammar Instruction in Teaching Materials: A Study in Current L2 Beginning-level Spanish Textbooks. In: *Hispania,* Vol. 94 (1), 155-170.

Fotos, S, Ellis, R. (1991). Communicating about Grammar: A Task-Based Approach. In: *TESOL Quarterly*, Vol. 25 (4), 605-628. Washington: TESOL.

Fotos, S. (1994). Integrating Grammar Instruction and Communicative Language Use through Grammar Consciousness-Raising Tasks. In: *TESOL Quarterly*, Vol. 28 (2), 323-351. Washington: TESOL.

Gamble, C. (2016). University students' perceptions of their language learning strategy use. In: *Humanities Review,* Vol. 21, 25-41.

Hardan, A. A. (2013). Language learning strategies: A general overview. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 106, 1712 – 1726.

Krashen, S, Terrell, T. (1995). *The Natural Approach: Language Acquisition in the Classroom*. Hertfordshire: Prentice Hall Europe.

Krashen, S. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon Press Inc.

Larsen-Freeman, D. (2003). *Teaching Language: From Grammar to Grammarian*. Boston: Thomson Heinle Publishers.

Little, D. (1991). *Learner autonomy 1: Definitions, issues, and problems*. Dublin: Authentik.

Little, D., Devitt, S., Singleton, D. (1988). *Authentic Texts in Foreign Language Teaching: Theory and Practice*. Dublin: Authentik.

Long, M. H. (1991). Focus on form: A design feature in language teaching methodology. In: *Foreign language research in cross-cultural perspective,* 39-52. Amsterdam: John Benjam.

Murat. H. (2000). Language learning strategies in foreign language learning and teaching. In: *TESL Journal*, Vol. 3 (8). Retreived June 15, 2018, from http://iteslj.org/Articles/Hismanoglu-Strategies.html.

Nassaji, H. (2016). Research Timeline: Form-focused instruction and second language acquisition. In: *Language Teaching*, Vol. 49 (1), 35–62. Cambridge: Cambridge University Press.

Oxford, R. (2003). *Learning Styles and Strategies: an overview*. Oxford: GALA.

Oxford, R., Nyikos, M. (1989). Variables affecting choice of language learning strategies by university students. In: *The Modern Language Journal*, Vol. 73 (3), 291-300.

Scarcella, R. C., Oxford, R. L. (1992). *The tapestry of language learning: The individual in the communicative classroom*, Vol. 63. Boston, MA: Heinle & Heinle.

Spada, N. (1987). Relationships between instructional differences and learning outcomes: A process-product study of communicative language teaching. In: *Applied Linguistics*, Vol. 8, 137-155.

Terrell, T. D. (1991). The Role of Grammar Instruction in a Communicative Approach. In: *The Modern Language Journal*, Vol. 75 (1), 52-63.

Ungureanu, C., Georgescu, C. A. (2012). Learners' strategies in language learning. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 46, 5000 – 5004.

Ur, P. (1991). *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Van Patten, B. (1990). Attending to Form and Content in the Input: An Experiment in Consciousness. In: *Studies in Second Language Acquisition,* Vol. 12 (3), 287-301.

STRATEGY INSTRUCTION AND ITS EFFECTIVENESS IN BUILDING GRAMMAR COMPETENCE IN MODERN GREEK AS A FOREIGN LANGUAGE

Rezime

U epohi komunikativnih pristupa i metodologija (Little, Devitt i Singleton, 1989), formalna nastava gramatike je pod uticajem novijih empirijskih istraživanja postala izvor nesuglasica između mnogih stručnjaka iz oblasti metodike i nastavnika stranih jezika. Polazeći od distinkcije između "fokusa na formu" i "fokusa na forme" (Long, 1991), u prvom delu rada se razmatra uloga eksplicitnih gramatičkih uputstava u okviru formalne nastave gramatike. Zatim se ispituje njihova korelacija sa komunikativnim pristupom, kao i njihov doprinos uspešnom usvajanju stranog jezika. U drugom delu rada izloženi su rezultati evaluacije 40 anketiranih studenata druge godine studija na Katedri za neohelenske studije Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koji teže ka B1 nivou Zajedničkog evropskog referentnog okvira za jezike (CEFR). Cilj istraživanja je bila identifikacija najfrekventnijih strategija učenja jezika, klasifikovanih prema Oksfordovoj (1990), na primeru učenja gramatike. Rezultati su pokazali da se studenti u najvećoj meri služe direktnim strategijama (kognitivnim, kompenzacijskim i strategijama pamćenja). Od indirektnih strategija najviše su u upotrebi metakognitivne, dok su afektivne i socijalne manje zastupljene, što ukazuje na nedostatak interakcije i saradnje sa drugima tokom procesa učenja. Zaključuje se da bi studente trebalo ohrabriti u eksperimentisanju sa što većim brojem strategija učenja jezika, kako bi bili uspešni u sticanju kako gramatičke tako i komunikativne kompetencije.

Ključne reči: nastava gramatike, gramatička kompetencija, strategija učenja jezika, usvajanje drugog jezika (SLA).

Dina Dmitrović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
dina_dotlic@hotmail.com

UDK 811.111-057.87:37.015.3

Tatjana Glušac – Vesna Pilipović – Mira Milić

ENGLISH LANGUAGE STUDENT TEACHERS' ENTRY PEDAGOGICAL BELIEFS

Pedagogical beliefs are the foundation of one's entire pedagogical activity. Hence, a growing body of modern-day literature emphasizes the importance of discovering student teachers' beliefs, claiming that if they are unveiled sufficiently early, those that are wrong can be altered or discarded. This paper attempts to identify 15 English language student teachers' beliefs prior to their exposure to practical and theoretical teaching-related courses. It is based on qualitative research for whose purpose a questionnaire was constructed that included four open-ended questions probing students' views of teaching and learning and the roles of the teacher and student. Content analysis was applied in analyzing the responses. The findings reveal that the students' beliefs about teaching and the role of the learner are quite traditional, while those about the role of the teacher and learning are in alignment with contemporary understandings.

Key words: pedagogical beliefs, student teachers, the English language, communicative language teaching.

1. INTRODUCTION

Prior to entering a teacher training faculty, a student will have spent a considerable amount of time learning, observing teachers, and making comparisons, evaluating the usefulness, truthfulness, and applicability of the information he has been presented thus created his own system of beliefs regarding various educational issues. When faced with various disciplines and theories explaining these issues, the beliefs students have brought with them to a teaching education program serve as filters through which they sieve the information they are presented with. This in turn means that some of those early-formed beliefs may be reconsidered as the student encounters new perspectives in his teaching institute and, hence, some of these are bound to be altered or discarded. Yet some of these beliefs are probably so deeply rooted that they are not likely to be questioned. Some of those early-held beliefs may be erroneous, potentially resulting from poor teaching practices the student was exposed to early on and as such they need to be changed in order for the student teacher to grow into a competent practitioner. It is, therefore, a necessity to allot a certain amount of space in teacher preparation courses for students to explore and voice their beliefs – this encourages them to reaffirm those that are correct and will serve them well, while at the same time spurs them to become aware of and alter those that could hamper them in becoming competent practitioners.

The aim of this paper is to present and discuss the results of a qualitative research study whose aim was to explore the pedagogical beliefs of 15 English language student teachers.

2. STUDENT TEACHER BELIEFS

The examination of teacher-held beliefs has preoccupied researchers from different disciplines for some time now. However, the significance and role of those student teachers' beliefs which they bring into their formal education has only recently come into the limelight. The critical role these beliefs often play has become recognized and emphasized only after discoveries brought to light the impact they may have on learning outcomes and processes.

Pedagogical beliefs lay the foundation of one's entire pedagogical practice. They underpin every teacher's pedagogical activities and decisions. Some of those beliefs may be correct, i.e. they represent views, attitudes, and understandings that facilitate learning, contribute to the student-teacher relationship, and bolster the classroom atmosphere. On the other hand, some beliefs may be erroneous in that they do not help learners learn and they do not aid in creating supportive learning conditions, a case in point being an excessively authoritarian teacher style. Teachers may or may not be aware of their beliefs, but if they are reflective and open-minded enough, they can change those that they recognize do not help them in achieving desired teaching and learning goals. Yet there are those beliefs which teachers are not aware of to any degree, hence, they cannot alter them on their own.

It is believed that one's early experiences as a learner play a more crucial role in the forming of one's pedagogical beliefs (Ainscough, 1997; Borg, 2003; Flores & Day, 2006) than do one's formal education (Williams & Burden, 1997). These early beliefs are known as core beliefs (Moscovici, 1984) and are, by definition, dominant and resistant to change. Though some researchers claim that these entry students' beliefs are immutable (e.g. Borg, 2005; Peacock, 2001), others declare that these beliefs are indeed susceptible to change (Busch, 2010; Cabaroglu & Roberts, 2000). Many more research studies examining the malleability of the earliest beliefs are still underway, and there is a growing number of studies claiming that they can change over the course of a formal pedagogical education, owing mostly to field work (Debreli, 2012; Doyle, 1997; Sheridan, 2016; Valcke, Sang, Rots & Hermans, 2010).

As has been pointed out by numerous researchers and theorists (e.g. Cabaroglu & Roberts, 2000; Wall, 2016), student teachers' beliefs need to be detected as soon as possible so that they may be modified or discarded if faulty. Moreover, a timely exploration of those beliefs leads to a better understanding of students' cognition, and hence improves teacher preparation and subsequent professional development. Several research studies exploring the variables that initiate change in student teachers' beliefs have proved that field practice, more than any other college course or method, may induce change in students' beliefs (Debreli, 2012; Doyle, 1997; Sheridan, 2016; Valcke, Sang, Rots & Hermans, 2010). If no attempt is made to discover students' beliefs or if no opportunity is provided to them to improve on any faulty belief they may possess, students can grow into teachers whose entire practice, or a part of it, is deficient, as it would be based on an erroneous belief. Attempts to replace a wrong belief once student teachers have already become practicing teachers could result in frustration or disorientation (Glušac, Milić & Pilipović, 2017: 431) or, in some extreme cases, a change of profession.

3. FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

In the early 1980s there emerged a new approach in foreign language teaching that acknowledged the impact of affective factors in language education. It became known as a communicative approach, was broadly adopted, and is characterized by authentic, real-world tasks focused on simultaneously developing various features of a language (linguistic, pragmatic, etc.), as well as fluency, and not only accuracy (Brown, 2001). The ultimate goal of this newer approach is to prepare students to use language creatively and autonomously, develop their awareness of the importance of being lifelong language learners, and engage them in activities that spark their interest (Brown, 2001: 42-43). Such an approach to language teaching demanded significant changes to the traditional roles of both teacher and student. This approach is still prevalent in many countries, including Serbia.

Teaching a foreign language following the communicative approach requires that the teacher provide a positive, non-threatening environment for his students, materials that arouse students' interest and curiosity, numerous opportunities to work in pair or groups, and numerous authentic, real-life contexts. What is learned and practiced are all components of students' communicative competence (grammatical, discourse, functional, sociolinguistic, and strategic) (Brown, 2001: 43). In such a learning environment the teacher ceases to dominate the classroom; i.e. to talk most of the time, give directions, criticize, correct, and transfer knowledge (Pilipović, 2010: 112). He is not "an all-knowing bestower of knowledge"

(Brown, 2001: 43) and is not expected to control, but to guide students on their own personal paths. As pointed out by Brown (2001: 35), other teacher roles include: needs analyst, counselor, and process manager. The role of the student, on the other hand, is that of an active participant as he is expected to cooperate with others, focus on his own learning process and develop appropriate strategies that would aid him. As suggested by Brown (2001: 35), the learner is a negotiator, an interactor, who both gives and takes.

Such language learning is learner-centered, since teaching techniques are planned according to students' learning styles and needs. Moreover, learners learn by doing, i.e. using language, not by being exposed to it just through the teacher's presentation. Moreover, this prevalent approach to foreign language teaching rests upon cooperative and collaborative learning opportunities, which presuppose that all participants in the learning/teaching process are engaged, including the teacher. This form of learning has been proven to promote intrinsic motivation, heighten self-esteem, foster caring and altruistic relationships, and lower anxiety and prejudice (Oxford, 1997: 445, cited in Brown, 2001: 47). Communicative teaching also involves content-based and task-based instruction, both of which require students to accomplish certain linguistic tasks that are relevant and important to their lives by communicating with others. Engaging in such tasks should take students beyond their need to be motivated externally, as they are likely to gain motivation from the very fact that they can do something creative with the language knowledge they possess (Brown, 2001: 50).

4. RESEARCH METHODOLOGY

4.1. Time and participants

This research was carried out in February 2017 with 15 fourth-year students of English (8 males and 7 females) at a private faculty in Serbia during their first class of a teacher preparation course. There were 24 students enrolled in the fourth-year, 15 of whom attended the first class of one of the two teacher preparation courses and only they participated in the research since it was our primary interest to discover their beliefs prior to any exposure to input they were to receive. During the semester that followed, those students were slated to attend two courses aimed at improving their knowledge and skills related to teaching.

This research was part of a larger study aimed at discovering the malleability of student teacher beliefs owing to their exposure to different teacher-preparation courses. The aim of the research this paper is based on was to explore the extent to which the pedagogical beliefs of English language student teachers are in alignment with contemporary understandings of foreign language teaching and learning.

4.2. Research instrument and analysis

A questionnaire was used for examining the students' entry beliefs and it included four open-ended questions: How do you understand the teaching of a foreign language? What is the role of the foreign language teacher? How do you understand the learning of a foreign language? What is the role of the foreign language learner?

The gathered findings were analyzed using content analysis. First, the researchers thoroughly read all the answers and then each of them selected key words for each of the four answers. The researchers compared their answers, discussed those that represented disagreement, and, after reaching a consensus, each key word was coded. The researchers then compared the answers with the same code and developed categories.

4.3. Results

In regard to their belief concerning teaching (Table 1), the students were found to nurture quite a traditional view. A vast majority of them (11) believe that teaching presupposes the passing of knowledge to students, who are in turn expected to acquire that knowledge. Such teaching is labeled as one-way sharing of knowledge as the teacher is the principal and only source of information and he simply shares it with students. Only one student demonstrated a belief that teaching is a reciprocal activity and that it may involve an exchange of knowledge and ideas between the teacher and students, or between peers alone. Additionally, several students saw teaching as a process of helping learners understand the content (only 3 students), as opposed to simply delivering it (11 students).

Table 1. How do you understand the teaching of a foreign language?

Category	Answers
One-way sharing of knowledge	– Sharing of information one has gathered with students who are to learn the subject (1); – Sharing knowledge, passing your knowledge and experience to students (1); – Transferring knowledge you possess to other people (3); – Explaining (1); – Trying to share knowledge with students (1); – Providing useful information to students (1); – Transferring knowledge (3). TOTAL: 11 students
Reciprocal sharing of knowledge	– Transferring knowledge and experience between the teacher and the recipient (1). TOTAL: 1 student
Helping to understand	When someone is passionate about something and wants to transfer his knowledge to someone in order for an individual to understand better (1); A process of transferring knowledge, helping learn useful information, helping students find a way to easily remember new vocabulary and grammar (1); Helping students understand (1). TOTAL: 3 students

When asked about the role of the teacher (Table 2), the students showed a regard for the occupation as possessing a variety of other roles, not only serving as a provider of information. Three students were shown to believe that the role of the teacher is simply to deliver / provide / share or transfer information. Many more students (12) demonstrated a view of the teacher having facilitative roles, including moderating and guiding the learning process, helping students understand by undertaking different actions that promote comprehension, motivating students, etc. Even though some answers (category 2, answers 5, 9, 10, 12) revealed that the teacher remained in the students' minds as the primary source of information, they also showed that the teacher does not merely deliver it, but also tries to make it understandable.

Table 2. What is the role of the foreign language teacher?

Category	Answers
Transmitter of knowledge	– Teaches students useful things and phrases (1); – Transfers knowledge, authority (1); – Teaches (1). TOTAL: 3 students
Facilitative roles	– Serves as an example to students (1); – Moderates, guides(1); – Facilitates learning (1); – Is patient, motivates students (1); – Guides, helps (explains and presents in a way students can understand) (1); – Teaches students, helps students understand, monitors progress (1); – Provides information, examples so that students can understand (1); – Helps students acquire the language, simplifies rules and information (1); – Finds a way to share knowledge with students, to motivate them, finds a way to explain everything in a clear way (1); – Finds a suitable/acceptable way to transfer information, motivates students (1); – Explains in the best/easiest possible way for students to understand (1); – Finds an adequate way to share knowledge, adjusts teaching methodsto age, mental capacities etc. (1). TOTAL: 12 students

Most students (12) exhibited a belief that learning a foreign language does not presuppose rote learning, i.e. the mere adoption of the material presented by the teacher, but that it requires from the student active engagement (Table 3). Namely, learning was shown to be perceived as an activity undertaken in any situation that provides information for learning; hence, the teacher is not the only source of information, but rather students use multiple sources (5 students). Along the same lines, learning was seen as based on one's comprehension of the material (7 students), not its mere adoption.

Table 3. How do you understand the learning of a foreign language?

Category	Answers
Mere adoption of knowledge	– Adopting the rules of language, everything the teacher presents (1); – Acquiring new knowledge (1); – Receiving information we do not know, things that are more or less different than in L1 (1). TOTAL: 3 students
Active learning	– Expanding knowledge in some way (1); – Gaining skills and knowledge, new patterns of behavior (1); – Discovering new ideas, things, remembering something because it is important for our later education (1); – Getting accustomed to the environment where the language is learned, finding the easiest way to remember useful information (1); – Taking useful information and putting it in use (1). TOTAL: 5 students

Learning with understanding	Understanding (2); – Trying to understand the teacher's teaching and finding ways to use that knowledge in practice (1); – Understanding what one is learning (1); – Comprehending things the teacher says (1); – Obtaining new knowledge and skills, understanding (1); – Comprehending things the teacher gives to students (1). TOTAL: 7 students

The students displayed a somewhat different attitude towards the learner of a foreign language (Table 4). As many as 7 students indicated a belief in the learner's role as that of a passive recipient, i.e. somebody who only adopts what the teacher presents and who does not undertake any actions to promote his own learning. Also, 4 students exhibited a view that the learner is an active recipient, meaning that he adopts what the teacher presents, but also finds ways to improve his own learning, such as asking questions, etc. Only 4 students demonstrated a belief in the role of the learner as that of an active participant, meaning that it is the learner's responsibility to learn on his own, as the teacher is not the only source of information.

Table 4. What is the role of the learner of a foreign language?

Category	Answers
Passive recipient	– Learns constantly, focuses all the time (1); – Is calm, focused, dedicated to fully understand and learn the given material, does not interrupt (well-behaved) (1); – Listens, understands, focuses (1); – Tries to understand (2); – Listens to the teacher and tries to follow his guidance (1); – Adopts everything the teacher presents (1). TOTAL: 7 students
Active recipient	– Takes useful information provided by the teacher and puts it into use (1); – Takes useful information, remembers it, is disciplined, finds ways to remember longer (1); – Uses techniques that promote faster learning, has a positive approach to learning (1); – Is open-minded, listens to the teacher, tries to understand, finds ways to understand and use knowledge (1). TOTAL: 4 students
Active participant	– Collects information, collaborates with peers (1); – Participates in language learning, gives feedback to the teacher, memorizes presented material and is able to use it in a given situation (1); – Chooses the content he wants to learn and sets time to learn (1); – Listens and tries to comprehend everything, asks questions about the things he does not understand (1). TOTAL: 4 students

5. DISCUSSION

In regard to the respondents' view of teaching, three categories of answers were identified. The first presupposes the transfer of knowledge from the teacher to students and is thus seen as a one-way process. In contexts where such teaching is practiced, the teacher is the primary source of information and he transfers it to the students. The second category comprises those answers that reveal the reciprocal nature of teaching, i.e. the fact that teaching is seen as an exchange between the teacher and students or among students themselves. These answers indicate an understanding of the teacher as a learner as well and that he learns alongside his students. The third category emphasizes a style of teaching that involves helping students to understand, which implies that teaching is not merely the transfer of knowledge in ways that the teacher believes are appropriate and approachable, but rather that his primary goal is discovering the ways in which the students would learn best. The gathered results indicate that the largest number of respondents (11) believe teaching is simply transferring knowledge, which is in sharp contrast with modern-day literature on the characteristics of contemporary foreign language methodology, as such methods often fail to ensure sufficient interaction and student participation, resulting commonly in poor motivation and poor communicative competence. Only one student demonstrated believing that teaching is a reciprocal process of sharing between all the participants in the teaching/learning process. In the same vein, a small number of students (3) seemed to hold the view that teaching is in fact a function of helping students understand, which is not in alignment with contemporary understandings of the teaching process (Section 3).

With respect to the role of the teacher, the gathered results reveal that the respondents seem to believe that there are two roles a foreign language teacher can assume - transmitter of knowledge and facilitator. While the former is quite traditional and presupposes passing on knowledge to students, the latter stresses the teacher's different responsibilities in the language classroom - serving as a model, guiding, motivating, monitoring, and, what is probably most notable from the answers, mediating between knowledge and students in the sense that he tries hard to make the content understandable and approachable to students (Table 2, answers 5-12). The answers to the question about the role of the teacher are in sharp contrast to the students' indicated view of teaching. Namely, while most of them displayed a view that teaching is providing information (Table 1, category 1), only 3 students responded that the role of the teacher is simply to transfer knowledge (Table 2, category 1). Most students seemed to see the language teacher as a facilitator (12 students) assuming multiple roles, which is exactly what relevant contemporary literature suggests (Section 3). Even though the answers to this question are quite satisfactory, a careful analysis reveals that the students did not mention many other roles found in contemporary literature, such as a needs analyst, learner, etc.

When asked about their understanding of learning, the respondents provided answers that can be grouped into three categories: (1) mere adoption of knowledge, (2) active learning and (3) learning with understanding. The answers in the first category presuppose learning that requires students to follow the teacher and adopt what he presents. Such answers do not reveal that students are active in any other way, only in following and remembering. Besides the acquisition of information, the answers in the second category represent a view of learning as undertaking certain actions while adopting information, such as putting it into use (Table 3, category 2, answer 5), finding a way to remember something (Table 3, category 2, answer 4), discovering ideas or expanding knowledge on their own (Table 3, answers 4 and 1 respectively), adopting new patterns of behavior (Table 3, category 2, answer 2), etc. The answers grouped in the third category - learning with understanding - have one important characteristic in common - they emphasize comprehension in contrast to the mere adoption of information, i.e. mechanic or rote learning. When the answers to the question related to their view of learning are analyzed, it becomes obvious that most students exhibited a view of learning as understanding (7 students) and active construction of knowledge (5 students), whereas only 3 students demonstrated a traditional understanding based on the premise that learning is nothing but the mere adoption of what is presented. The findings are in concert with modern-day literature on foreign language teaching methodology, but there is still

room for improvement of the students' knowledge in this capacity, as they did not show an awareness of learning through self-discovery or solving problems, and too few of them mentioned using language as a form of learning (Table 3, category 2, answer 5) or learning about culture (Table 3, category 2, answer 4).

The respondents' indicated views of the role of the learner reveal that there are those who believe the student's role is that of a passive recipient. Even though it is evident from the answers that a student should try to understand what the teacher presents and remain focused, it is noticeable that such a student is rather passive in the learning process. He would not interact with others or participate in the creation of his own knowledge. The second category singled out is that of an active recipient. While such students also gain information from the teacher, they use it (Table 4, category 2, answers 1 and 4) or find ways to remember it more effectively (Table 4, category 2, answers 2 and 4). In other words, this student undertakes some actions towards improving the learning of the information he receives and is active in that respect. The third category - active participant - relates to a student who seeks information on his own (Table 4, category 3, answer 1) and who engages in different activities that improve his language and skills: collaboration (Table 4, category 3, answer 1), giving feedback (Table 4, category 3, answer 2), asking questions (Table 4, category 3, answer 4), etc. From the analysis of the gathered answers, it is clear that most students held a belief of the learner needing to be active in the process of learning (8 students), either as an active recipient of information (4 students) or as an active participant (4 participants). However, an almost equal number of them (7 students) displayed a view of the role of the learner as that of a passive recipient. Such findings are not in concert with the recommendations of contemporary literature. Moreover, based on the individual answers from the third category, it is clear that only one respondent (Table 4, category 3, answer 1) demonstrated an awareness of the necessity for students to collaborate in the learning process, which is an essential component of the contemporary teaching approach.

6. CONCLUSION

The results of this qualitative research show that these student teachers possessed, prior to engaging in teacher preparation courses, beliefs about the role of the teacher and the concept of learning a foreign language that are aligned with contemporary methodological principles. However, half of the respondents demonstrated such beliefs about the role of the learner that are aligned with contemporary understandings, while the other half of them seemed to hold quite traditional beliefs. Along the same lines, their evident understanding of the teaching of a foreign language was quite contrary to what modern-day literature on foreign language teaching advocates. As the beliefs expressed for the purposes of this research stemmed from their experience only as learners, they were quite varying and somewhat contradictory, probably owing to the fact that the students had attended different schools (urban and rural) and had been taught by teachers who possess different degrees and levels of teaching experience and who, hence, must have differed in respect to teaching capabilities. The gathered findings indicate that even if the majority of answers to a particular question were in concert with modern-day understandings, there is still room for improvement of students' knowledge.

The gathered results made it clear to the first author, the participants' teacher, how the teacher preparation courses the students were going to attend soon after this research was conducted would need to be restructured so as to enable them to alter those beliefs identified as faulty. A larger study, of which this one is only a part, indicated that the students'inhibiting beliefs did indeed change as a result of the two courses they attended. This bears evidence that the claim that it is important to discover student teachers' beliefs timely and deal with them properly in order to change those that are wrong is indeed correct.

References

Ainscough, V. (1997). Reflection in action: Increasing teacher awareness of the learning. *System* 25, 571-579.

Borg, S. (2003). Teacher cognition in language teaching: A review of research on what language teachers think, know, believe and do. *Language Teaching* 36, 81-109.

Borg, M. (2005). A case study of the development in pedagogic thinking of a pre-service teacher. *TESL-EJ* 9, 370-380.

Brown, D. (2001). *Teaching by Principles. An Interactive Approach to Language Pedagogy (2nd edition)*. White Plains, NY: Longman.

Busch, D. (2010). Pre-service teachers' beliefs about language learning: The second language acquisition course as an agent for change. *Language Teaching Research* 14, 318-337.

Cabaroglu, N., Roberts, J. (2000). Development in student teachers' preexisting beliefs during a 1-year PGCE programme. *System*, 28, 387-402.

Debreli, E. (2012). Change in beliefs of pre-service teachers about teaching and learning English as a foreign language throughout an undergraduate pre-service teacher training program. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 46, 367-373.

Doyle, M. (1997). Beyond life history as a student: Preservice teachers' beliefs about teaching and learning. *College Student Journal* 31 (4), 519-532.

Fives, H., Buehl, M. M. (2008). What do teachers believe? Developing a framework for examining beliefs about teachers' knowledge and ability. *Contemporary Educational Psychology* 33, 134-176.

Flores, M. A., Day, C. (2006). Contexts which shape and reshape new teachers' identities: A multi-perspective study. *Teaching and Teacher Education* 22, 219-232.

Glušac, T., Milić, M., Pilipović, V. (2017). Analiza pedagoških uverenja nastavnika engleskog jezika u Srbiji. U: *Tematski zbornik „Jezici i kulture u vremenu i prostoru VI"* (S. Gudurić B. Radić-Bojanić, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 429-441.

Moscovici, S. (1984).The phenomenon of social representation. In: *Social Representations* (R. Farr and S. Moscovici, eds.). Cambridge: Polity Press, 3-70.

Peacock, M. (2001). Pre-service ESL teachers' beliefs about second language learning: A longitudinal study. *System* 29, 177-195.

Pilipović, V. (2010). *The Basics of English Language Teaching*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić.

Sheridan, L. (2016). Examining changes in pre-service teachers' beliefs of pedagogy. *Australian Journal of Teacher Education* 41(3), 1-20.

Valcke, M., Sang, G., Rots, I., Hermans, R. (2010). Taking prospective teachers' beliefs into account in teacher education. In: *International Encyclopedia of Education* (P. Peterson, E. Baker and B. McGaw, eds.). Oxford: Elsevier, 622-628.

Wall, G. C. (2016). From student to teacher: Changes in preservice teacher educational beliefs throughout the learning-to-teach journey. *An International Journal of Teachers' Professional Development* 20, 364-379.

Williams, M., Burden, R. L. (1997). *Psychology for Language Teachers: A Constructivist Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

ANALIZA POČETNIH PEDAGOŠKIH UVERENJA STUDENATA ENGLESKOG JEZIKA

Rezime

Budući da pedagoška uverenja predstavljaju temelj nastavnikove pedagoške prakse, tj. da on na osnovu svojih uverenja bira pedagoški pristup, nastavne tehnike i metode, i da na osnovu njih donosi pedagoške odluke, u brojnoj savremenoj literaturi se ističe značaj otkrivanja tih uverenja što je ranije moguće. Ukoliko se tokom formalnog obrazovanja nastavnika obezbedi vremena u okviru nekog kursa za otkrivanje uverenja i ako se obezbedi njihov adekvatan tretman, eventualna pogrešna uverenja studenata je moguće i izmeniti i potpuno odbaciti. Ovaj rad ima za cilj da prikaže rezultate kvalitativnog istraživanja sprovedenog na uzorku od 15 studenata četvrte godine anglistike na privatnom fakultetu u Srbiji čiji je cilj bio da se utvrde njihova pedagoška uverenja pre nego što počnu da pohađaju dva obavezna kursa namenjena unapređenju njihovog teorijskog znanja i praktičnih veština u vezi sa na-

stavom. Za potrebe istraživanja studenti su odgovarali na četiri pitanja otvorenog tipa, a dobijeni podaci analizirani su metodom analize sadržaja. Rezultati ukazuju na činjenicu da studenti imaju takva shvatanja o ulozi nastavnika (ima mnoštvo uloga i uglavnom pomaže učenicima u procesu usvajanja znanja) i pojmom učenja stranog jezika (učenje je aktivan proces i podrazumeva razumevanje, ne puko usvajanje gradiva) koja su u skladu sa savremenim metodičkim shvatanjima. Međutim, odgovori ispitanika ukazuju na postojanje prilično tradicionalnog shvatanja uloge učenika (pasivan je u procesu učenja) i podučavanja stranog jezika (jednosmerna razmena informacija od nastavnika ka učeniku). Takođe, rezultati pokazuju da u svakoj kategoriji odgovora ipak postoje oni koji ukazuju na tradicionalno shvatanje nastave. Ovakvi rezultati upućuju na potrebu da se u toku nastavnikovog formalnog obrazovanja barem neki kursevi organizuju tako da posluže preispitivanju uverenja, te promeni onih koja su pogrešna jer bi ona, ukoliko studenti nemaju priliku da ih promene, mogla i njima i njihovim učenicima naneti štetu.

Ključne reči: studenti engleskog jezika, pedagoška uverenja, učenik, nastavnik, učenje, nastava stranog jezika.

Tatjana Glušac
Univerzitet Union, Beograd, Srbija
Fakultet za pravne i poslovne studije *dr Lazar Vrkatić*, Novi Sad
tatjana.glusac@gmail.com

Vesna Pilipović
Univerzitet Union, Beograd, Srbija
Fakultet za pravne i poslovne studije *dr Lazar Vrkatić*, Novi Sad
vesna_pilipovic@yahoo.com

Mira Milić
Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja
mmilic@uns.ac.rs

UDK 811.133.1'342.42

Maja Lukežić Štorga – Vedrana Berlengi Kapušin

POTEŠKOĆE U OVLADAVANJU ORTOEPSKOM NORMOM IZGOVORA SUGLASNIKA: USPOREDBA KROATOFONIH NASTAVNIKA I STUDENATA FRANCUSKOG JEZIKA

Mnogobrojna su istraživanja bila usmjerena na izgovor, ali mali je broj onih koja su se bavila problematikom ovladavanja ortoepskom normom izgovora suglasnika u francuskom kao stranom jeziku. Ovaj rad nastavak je provedenog istraživanja (Lukežić Štorga, Berlengi, 2017) o izgovoru suglasnika u kojem su sudjelovali hrvatski studenti koji studiraju francuski jezik i književnost na Sveučilištima u Zagrebu i Zadru. Analizirajući ključne pogreške studenata koje se odnose na izgovor suglasnika, nastojali smo im odrediti uzroke. Zaključci su nas potaknuli na provedbu ovog novog istraživanja u kojem smo željeli vidjeti manifestiraju li se isti problemi i kod nastavnika francuskog jezika. Kako bismo dobili što vjerodostojnije rezultate, identičan upitnik podijeljen je skupini od 38 nastavnika. Uspoređujući rezultate studenata i nastavnika, postavit ćemo također pitanje koliki bi mogao biti utjecaj pogrešaka nastavnika na izgovor učenika.

Ključne riječi: ortoepska norma, suglasnici, francuski kao strani jezik, kroatofoni, nastavnici, studenti

1. UVOD

Učeniku koji uči strani jezik potreban je model koji bi mogao imitirati. Njegova važnost posebno dolazi do izražaja u poučavanju izgovora. Osim modela izvornog govornika, prisutnog na snimkama koje učenici slušaju u razredu, značajnu ulogu svakako ima i nastavnik, čijem su izgovoru učenici neprestano izloženi. K tome, upravo je nastavnik taj koji ispravlja učenike prilikom čitanja i govorenja, pa ako on sam ne poznaje ortoepsku normu, ne može dobro ispravljati učenike ili, još gore, može ih krivo ispravljati.

Pažnja koja se posvećivala poučavanju izgovora mijenjala se kroz povijest razvojem različitih metoda poučavanja. U gramatičko-prijevodnoj metodi izgovor se uvježbavao u sklopu vježbi čitanja ili recitiranja književnih tekstova, a sustavne vježbe izgovora bile su u potpunosti zanemarene. U to se doba izgovorena riječ smatra samo realizacijom prethodno napisanoga. S razvojem audio-oralne metode, pedesetih godina prošloga stoljeća, na satu stranoga jezika po prvi se puta pojavljuju snimke i to izvornih govornika. Kao što joj sam naziv govori, u središtu njezina interesa je govorni jezik, a samim time i izgovor. Audiovizualna globalno-strukturalna metoda (AVGS), osim važnosti izgovora naglašava i važnost prozodijskih elemenata. Iako je i kod komunikacijskog pristupa govor u središtu pozornosti, naglašavanjem važnosti sociokulturne i pragmatičke sastavnice komunikacijske kompetencije, manje se pažnje posvećuje izgovoru. Ipak, u suvremenim udžbenicima pronalazimo brojne zadatke za uvježbavanje izgovora (Cuq, Gruca, 2005).

Pregledom relevantne literature uočili smo da se brojna istraživanja bave poteškoćama prilikom izgovora vokala na francuskom kao stranom jeziku, no nismo pronašli istraživanje koje bi se bavilo poteškoćama u izgovoru konsonanata. Važno je napomenuti da se u našem radu nećemo baviti artikulacijskim poteškoćama, već poteškoćama koje proizlaze iz nejasnoća na relaciji grafem – fonem.

U francuskom jeziku postoji mali broj riječi kod kojih svakom glasu pripada samo jedan grafem, npr. *ami*, *pur*, *macaroni* (Grevisse, Goosse, 2001:95). To ne čudi ako znamo da francuski jezik raspolaže

s 26 slova, a istodobno ima čak 36 fonema. Usvajanje odnosa fonema i grafema otežano je zbog brojnih faktora (ibid.:95-98):
1) Isti grafem predstavlja različite glasove od riječi do riječi (u *rations* t se izgovara [t] ako je riječ o obliku glagola *rater*, a [s] ako je riječ o množini imenice *ration*)
2) Jedan grafem označava jedan ili više nizova glasova, ovisno o riječi (x = [ks] u *taxer*; [gz] u *examen*, a [z] u *dixième*, [s] u *soixante*)
3) Jedan glas označen je nizom grafema (ch [ʃ] u *chat*; gn [ɲ] u *magnifique*; eau [o] u *beau*)
4) Jedan se glas može u pismu realizirati na različite načine ([s]: *assez*, *soir*, *céder*, *dix*, *science*, *opération*)
5) Mnogi se grafemi ne izgovaraju (s: *schéma*; h: *homme*, *théorie*, *chœur*, finalni konsonanti, npr. p: *loup*, c: *tabac*, itd.)
6) Skupinu glasova predstavlja skupina grafema, a da ne postoji veza između grafema i glasa (oi i oe izgovaraju se [wa] u *toit*, *moelle*)

Grammont (1966) zaključuje da je francuska ortografija nepotrebno komplicirana, često dvoznačna i lako zavarava. Kao posebne poteškoće navodi finalne konsonante koji se ne izgovaraju kao i grafeme koji u različitim riječima predstavljaju različite glasove.

Za razliku od francuskog, hrvatski je jezik plitke ili konzistentne ortografije, što znači da je odnos između fonema i grafema jednoznačan, a to je dodatna, otežavajuća okolnost pri usvajanju francuskih grafofoničkih pravila.

S obzirom na navedene poteškoće u uspostavljanju veze između fonema i grafema u francuskom jeziku, odlučili smo istražiti koje su najčešće poteškoće s kojima se susreću izvorni govornici hrvatskoga prilikom ovladavanja ortoepskom normom izgovora suglasnika u francuskom jeziku. Nakon opisa ciljeva istraživanja, ispitanika i metode izložit ćemo dobivene rezultate te ih potom analizirati i na temelju njih iznijeti zaključak.

2. ISTRAŽIVANJE

2.1. Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja je, prije svega, ukazati na probleme na koje nailaze nastavnici francuskog jezika koji su izvorni govornici hrvatskoga jezika, prilikom ovladavanja ortoepskom normom izgovora suglasnika u francuskom kao stranom jeziku, te pokušati odrediti njihove uzroke. Rezultate nastavnika potom ćemo usporediti s rezultatima studenata, koji su učili francuski jezik prije upisa na studij, a koje smo dobili u prethodnom istraživanju (Lukežić Štorga, Berlengi, 2017) kako bismo vidjeli radi li se o istim poteškoćama. Time ćemo dobiti uvid u grafije koje predstavljaju najveće probleme i ulogu interferencije što materinskog, a što nekoga drugog stranoga jezika.

2.2. Ispitanici

U istraživanje je bilo uključeno 38 nastavnika francuskoga jezika i 71 student francuskog jezika i književnosti Sveučilišta u Zadru i Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Svi studenti uključeni u istraživanje studenti su preddiplomskog ili diplomskih studija francuskog jezika i književnosti koji su odslušali obavezne kolegije iz fonetike i fonologije propisane studijskim programom i koji su učili francuski jezik prije upisa na studij. Većina je ispitanika (44%) učila francuski četiri godine (u gimnaziji ili strukovnoj školi; kada govorimo o strukovnim školama radi se o hotelijersko-turističkim školama). 10% ih je učilo francuski dvije godine (kao izborni predmet završna dva razreda gimnazije) i isto toliko osam godina (u osnovnoj i srednjoj školi). 7% ispitanika je učilo francuski godinu dana i isto toliko 6 godina. Samo je jedan ispitanik učio francuski jezik 14 godina. Preostali postatak ispitanika prema broju godina koje

su učili francuski je zanemariv. 99% ispitanika navodi engleski kao prvi strani jezik, što znači da su ga učili od početka obaveznog školovanja, odnosno od šeste ili sedme godine života do kraja srednje škole, ukupno dvanaest godina. K tome valja napomenuti da je engleski strani jezik kojem su ispitanici najviše izloženi izvan nastave.

Od 38 nastavnika, 1 ispitanik radi s predškolarcima, 15 ih predaje francuski jezik u osnovnoj školi, 5 u srednjoj strukovnoj školi i 17 u gimnaziji. Prosječan broj sati koje provode u podučavanju francuskog jezika tjedno iznosi 13 sati (od toga se manji broj sati odnosi na dodatne satove koje drže u školama stranih jezika). Od 38 nastavnika, troje ih se školovalo na francuskom govornom području (jedan ispitanik šest godina, drugi godinu i tri mjeseca i treći pola godine). Što se tiče radnog iskustva u nastavi francuskog jezika 40% ispitanika radi od 1 do 5 godina, 31% od 6 do 15 godina, a 29% više od 15 godina.

2.3. Metodologija istraživanja

Kako bismo ispitali sposobnost povezivanja između napisanog i izgovorenog naših ispitanika (studenata i nastavnika) izradili smo upitnik koji se sastoji od 14 nizova riječi, koji se odnose na određenu problematiku, u kojima su ispitanici trebali zaokružiti riječi u kojima se izgovara točno određen glas. Ispitanici su zamoljeni da u sebi izgovore određenu riječ onako kako bi je izgovorili da naiđu na nju bez previše razmišljanja. Ovaj je pristup izabran kako bi se dobili što vjerodostojniji rezultati jer se u zvučnom zapisu ne bi moglo s točnošću razaznati sve izgovorene foneme. Odabranim pristupom isključen je bilo kakav utjecaj jednih ispitanika na druge.

Upitnik broji sveukupno 196 riječi od kojih smo izabrali za analizu one koje su nam se učinile najzanimljivijima nakon obrade rezultata. Riječi su u upitniku bile raspoređene na način da su dovoljno udaljene jedne od drugih kako bismo mogli provjeriti ima li ikakvih analogija. Sve su upute bile na francuskom jeziku. Pri izradi upitnika vodilo se računa da budu zastupljene često upotrebljavane riječi, one manje česte, iznimke kao i riječi koje bi mogle biti pogrešno izgovorene pod utjecajem materinskog ili nekoga drugog stranoga jezika.

Navodimo primjer zadatka s uputom:

Zaokružite riječi u kojima se mora izgovoriti [p]

a) *na kraju riječi: un stop, un sirop, un cap, un loup, un coup, un cep, beaucoup, un drap, un champ, du ketchup*
b) *unutar riječi: le septembre, un biceps, un comptable, la sculpture, le septième, le baptême, septante, prompt, un compte, un symptôme*.

2.4. Rezultati istraživanja i analiza

Prije nego predstavimo rezultate istraživanja, napomenuli bismo da su sve riječi i iznimke studenti susreli i trebali njima ovladati u sklopu temeljnih kolegija iz fonetike i fonologije na preddiplomskom studiju. Nadalje, u sklopu tih kolegija upoznati su i sa svim pravilima izgovora određenih grafema. Osim udžbenika *Phonétique française* (Desnica-Žerjavić, 1996) u nastavi se koriste i dodatni materijali kao što su liste s riječima čiji izgovor odstupa od pravila (u daljnjem tekstu liste riječi).

Grafovi u radu prikazuju postotak točnih odgovora za pojedinu riječ za svaku skupinu ispitanika.

Grafija -tie-

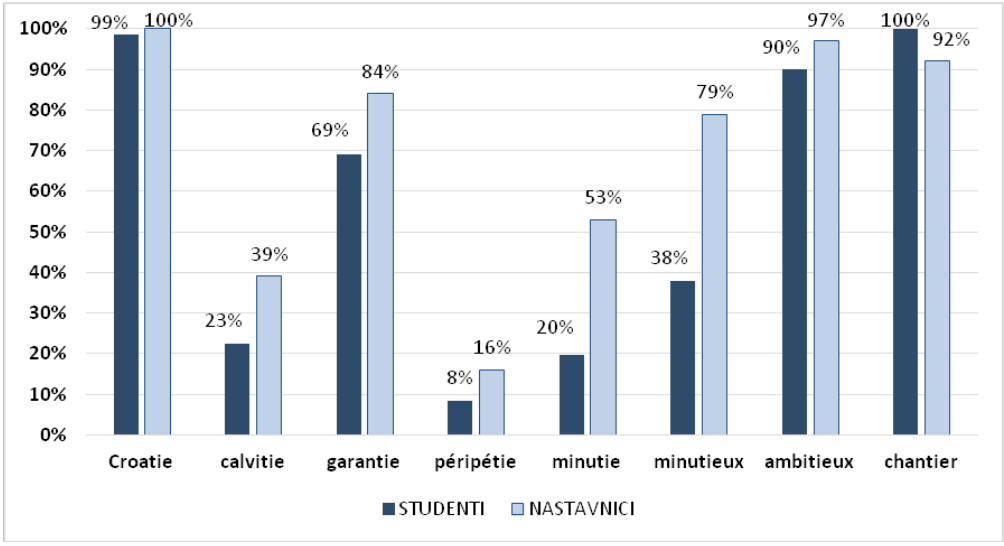

Graf 1 – Grafija –tie–

U ovom su dijelu ispitanici trebali pronaći riječi u kojima izgovaramo [si], [sj] odnosno [ti], [tj]. Možemo zaključiti da je izloženost određenoj riječi jako bitna za usvajanje njezina izgovora. Primjer za to nam je upravo riječ ***calvitie*** koja nije česta. U ovom primjeru ne možemo govoriti ni o interferenciji s materinskim ni nekim drugim stranim jezikom.

S druge strane, za riječ ***Croatie*** [kroasi] smo dobili izvrsne rezultate što ne čudi imajući na umu da su toj riječi gotovo svi izloženi od prvog susreta s francuskim jezikom (prva nastavna jedinica gotovo svih metoda za učenje francuskog kao stranog jezika ima za cilj naučiti učenike predstaviti se i reći iz koje zemlje dolaze). Ovo je pokazatelj da je rezultat to bolji što su ispitanici više izloženi nekoj riječi.

Potrebno je napomenuti da se u sklopu sveučilišnih predavanja naglasak stavlja upravo na riječi koje bi studenti mogli pogrešno izgovarati zbog interferencije s materinskim jezikom. Rezultati su pokazali da, unatoč tomu, interferencija s materinskim jezikom igra važnu ulogu. To nam dokazuje broj točnih (ili prije netočnih) odgovora za riječ ***péripétie*** [peripesi] koja ima svoj ekvivalent u riječi *peripetija* na hrvatskom jeziku.

Rezultat za riječ ***garantie*** [garãti] je još uvijek ispod očekivanog kada govorimo o studentima. Nastavnici su pokazali nešto bolji rezultat. Ovakav bi se rezultat mogao također objasniti negativnom intereferencijom s materinskim jezikom *garancija.*

Dobar rezultat za riječ ***chantier*** [ʃãtje] nam pokazuje da riječi koje ne postoje u materinskom jeziku ili nekom drugom stranom jeziku koji ispitanici poznaju ne predstavljaju poteškoće. Pitanje koje se ovdje postavilo je nisu li možda u imenici *chantier* vidjeli glagol *chanter* što je također moglo utjecati na dobar rezultat.

Riječ ***minutie*** [minysi] nema svoj ekvivalent u hrvatskom jeziku (za razliku od pridjeva *minutieux* koji ćemo analizirati u nastavku teksta). Možemo zaključiti da ih riječ *minute* navodi na izgovor [t] umjesto [s]. Ovaj nam primjer pokazuje da se ispitanici ne oslanjaju na pravila za čitanje, već prije na intuiciju.

Što se tiče pridjeva, unatoč pravilu da se pridjevni sufiks -tieux bez iznimke izgovara [sjø], možemo vidjeti veliku razliku, odnosno odstupanje u rezultatima za pridjeve *ambitieux* [ãbisjø] i *minutieux* [minysjø]. Prije svega, naveli bismo da smo za riječ ***ambitieux*** (u hrvatskom *ambiciozan*) očekivali sto posto ispravne odgovore budući da se radi o uistinu čestoj riječi. Što se tiče riječi ***minutieux***, napomenuli bismo da isti pridjev postoji i u hrvatskom jeziku gdje se on izgovara [ci] *minuciozan*. U većini riječi u kojima se u hrvatskom izgovara [ci], ispitanici izgovoraju [sj] u francuskom, ali ovaj se primjer pokazao kao iznimka svakom pravilu. Budući da se radi o riječi koja nije često u upotrebi ni u hrvatskom ni u francuskom jeziku (iz razgovora s ispitanicima doznali smo da većina ispitanika studenata ne razumije značenje riječi *minuciozan* na hrvatskome), možemo pretpostaviti da je ovakav rezultat u korelaciji s imenicom *minute* [minyt] (kao i kod imenice *minutie*) kojoj su svi izloženi od samih početka učenja

francuskog jezika. Nastavnici poznaju riječ i razumiju njezino značenje u hrvatskom čime se može objasniti mnogo bolji rezultat u njihovim odgovorima i zaključiti da ovdje važnu ulogu ima pozitivna interferencija s hrvatskim jezikom.

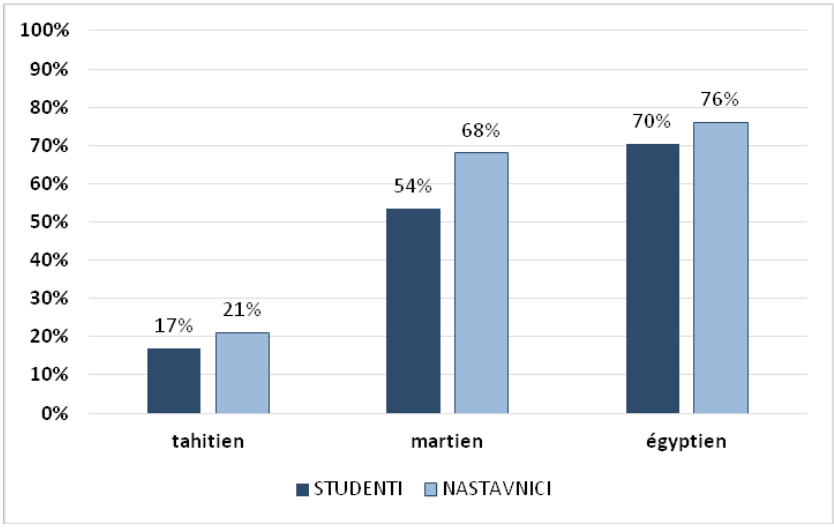

Graf 2 – Grafija –tien

Analiziramo li graf 2, možemo ponovno primijetiti da se ispitanici ne oslanjaju na pravilo za izgovor koje kaže da se pridjevni sufiks–tien izgovara [sjɛ̃] u većini riječi. Ponovno se vidi veliko odstupanje među primjerima koji slijede isto pravilo.

Što se tiče riječi ***tahitien*** [taisjɛ̃], možemo zaključiti da slab rezultat proizlazi iz interferencije s njihovim materinskim jezikom. Moguće je da se ispitanici oslanjanju na imenicu *Tahiti*, a ne na etnika *Tahićanin*. Budući da postoji sklonost izgovaranju [sj] za riječi u kojima se u hrvatskome izgovara [ć], što nam dobro prikazuju primjeri ***Égyptien*** [eʒipsjɛ̃] (*Egipćanin*), *Haïtien* [aisjɛ̃] (*Haićanin*) i *Vénitien* [venisjɛ̃] (*Venećanin*), nemamo za ovo neko drugo objašnjenje.

Govoreći o riječi ***martien*** [marsjɛ̃], možemo zaključiti da ono što se u hrvatskome kao i u francuskome izgovara kao [s] ne predstavlja problem našim ispitanicima. Primjer nam više ukazuje na pozitivnu interferenciju s materinskim jezikom nego na poznavanje pravila čitanja.

Grafija -s-

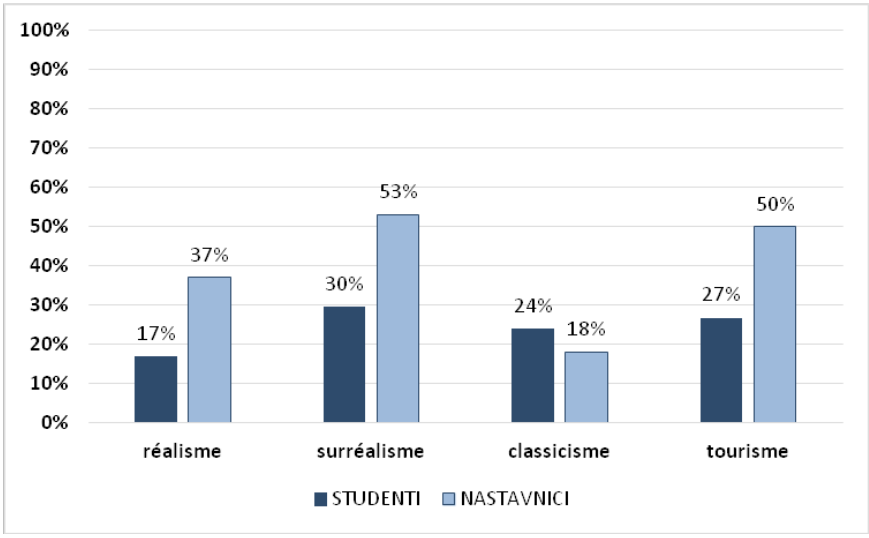

Graf 3 – Grafija –isme

Graf 3 najbolje prikazuje negativnu interferenciju s materinskim jezikom. Sve četiri riječi: ***réalisme*** [realism]***, surréalisme*** [syrrealism]***, tourisme*** [turism]***, classicisme*** [klasisism] imaju ekvivalente u hrvatskome jeziku: *realizam, nadrealizam, turizam*, *klasicizam*. Vidljivo je da je ekvivalent sufiksu *–isme* u hrvatskome jeziku *–izam* koji služi za tvorbu mnogobrojnih imenica. Vidimo da se taj sufiks piše i izgovara kao [z]. Pravilo čitanja precizira da se grafem *s* izgovara [z] u intervokalnoj poziciji (isključivši složenice poput *contresens* [kõtrəsãs]*, vraisemblable* [vrɛsãblabl]*, itd*.). Tijekom studija studente se često upozorava da se grupa *–isme* izgovara [ism] uspoređujući pritom hrvatske ekvivalente i stavljajući naglasak na razliku. Zanimljivo je primijetiti da nastavnici imaju u prosjeku za malo više od 20% bolje rezultate od studenata kada se radi o riječima *réalisme, surréalisme, tourisme,* a nešto čak i lošije za riječ *classicisme*. Ono što čudi je nedosljednost u izgovoru riječi *réalisme i surréalisme* (NB : riječi su u upitniku bile dosta udaljene) i čija je čestotnost podjednaka u hrvatskom jeziku kada se govori o književnim pravcima, no riječ *realizam* je ipak nešto zastupljenija u svakodnevnome govoru. Navedeni primjeri, u kojima nije vidljiva nikakva analogija, pokazuju da je negativan utjecaj interferencije s materinskim jezikom daleko jači od poznavanja pravila čitanja.

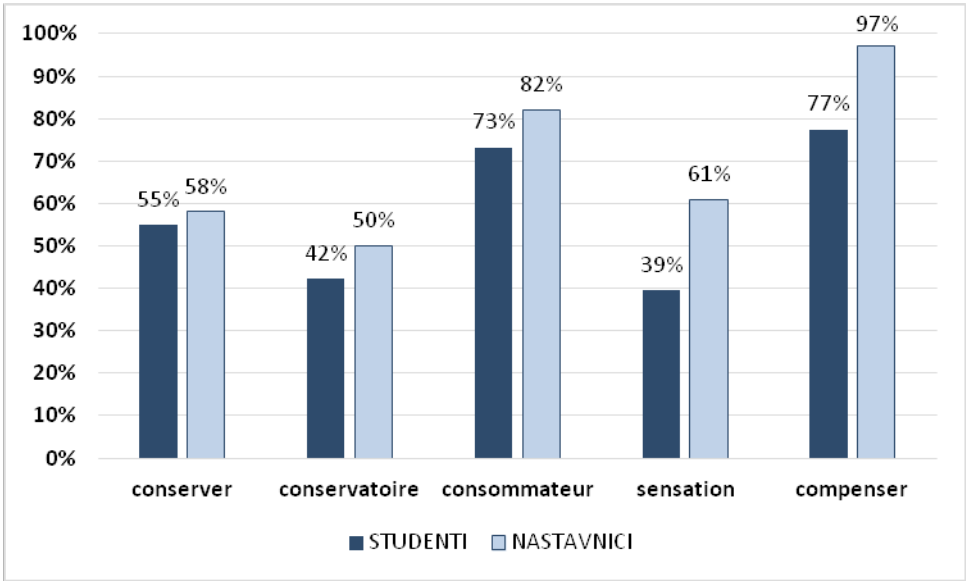

Graf 4 – Grafija –ns–

Iako pravilo kaže da se *s* u suglasničkom skupu *ns* izgovara [s], navedeni primjeri, koji u hrvatskome imaju kao ekvivalente sljedeće riječi: *konzervatorij, senzacija, kompenzirati* ili riječi s istom osnovom kao što su *konzerva, konzervirati, konzumirati* (*konzument,* rjeđa upotreba) u kojima imamo fonem [z], navode ispitanike da i u francuskom izgovaraju [z].

Iz rezultata prikazanih u grafu 4 ponovno se daje zaključiti da je negativna interferencija s materinskim jezikom ta koja prevladava. I studenti i nastavnici nailaze na iste probleme uz određena odstupanja kod riječi *sensation* [sãsasjõ] i *compenser* [kõpãse] gdje nastavnici imaju bolje rezultate. Rezultat studenata za riječi ***sensation*** mogao bi se objasniti svakodnevnom izloženosti riječima kao što su *senzacija* i *senzacionalno* u hrvatskome, koje su posebno česte u medijima i tiskovinama koji se obraćaju mlađoj publici. Za riječ ***compenser*** vjerojatno su se oslanjali na glagol *penser* ili su joj možda češće izloženi.

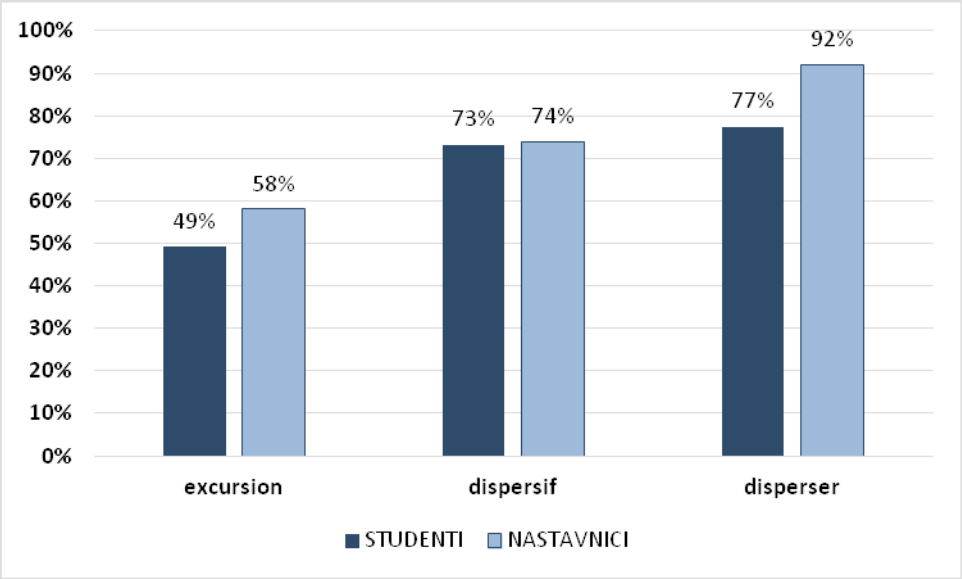

Graf 5 – Grafija –rs–

U grafu 5 vidimo primjere u kojima se pojavljuje suglasnički skup *rs*. Kako bismo predočili dobivene rezultate navest ćemo hrvatski ekvivalent *ekskurzija* kao i riječ *disperzija*. Iako se *s* u suglasničkoj skupini *rs izgovara kao* [s], a da bi se izgovarao kao [z] treba se nalaziti u intervokalnoj poziciji, ponovno vidimo da je negativna interferencija s materinskim jezikom jako izražena. Zanimljivo je primijetiti da su rezultati za riječ ***dispersif*** [dispɛrsif] gotovo identični kod nastavnika i studenata te naglasiti da je kod studenata izraženija analogija usporedimo li rezultate dobivene kod riječi *disperser* [dispɛrse] nego kod nastavnika. Pretpostavljamo da su se studenti vodili logikom dosljednosti u oba primjera dok su se nastavnici vjerojatno više oslanjali na intuiciju. Da su se oslanjali na pravila čitanja, rezultat u riječi *dispersif* bi bio bolji. Rezultati za riječ ***excursion*** [ɛkskyrsjõ], koju smatramo dosta učestalom kada govorimo o upotrebi i izloženosti nekoj riječi, su svakako ispod naših očekivanja i možemo ju objasniti isključivo negativnom interferencijom s materinskim jezikom.

Grafija -ch-

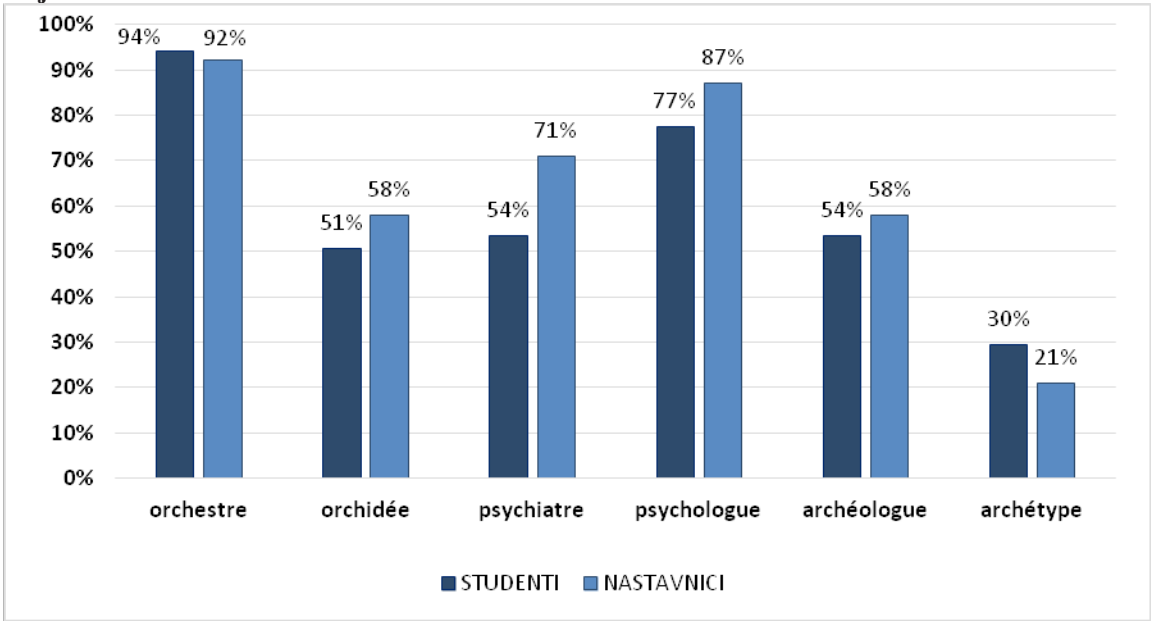

Graf 6 – Grafija –ch–

U ovom nizu riječi ispitanici su trebali zaokružiti riječi u kojima *-ch* izgovaramo kao [k] u francuskom jeziku. Što se tiče riječi ***archéologue*** [arkeɔlɔg], ***archétype*** [arketip], ***orchidée*** [ɔrkide], ***orchestre*** [ɔrkɛstr], ***psychiatre*** [psikjatr] i ***psychologue*** [psikɔlɔg] može se vidjeti da su odgovori to bolji što je čestotnost riječi veća. Moguće je i da rezultat proizlazi iz interferencije s materinskim jezikom gdje nailazimo na riječi *arheolog*, *arhetip* i *orhideja* te su ih ispitanici, uspoređujući s riječju *arhitektura* koja ima kao ekvivalent u francuskom ***architecture*** [arʃitɛktyr], povezali na način da [h] u hrvatskome daje [ʃ] u francuskome. Kod riječi ***psychologue*** (u hrvatskom *psiholog*) bolji rezultat može se objasniti češćom izloženosti toj riječi od izloženosti riječi ***psychiatre*** (u hrvatskom *psihijatar*). Slabiji rezultat za riječ *psychiatre* mogao bi biti i utjecaj pridjeva *psychique* [psiʃik] u kojem se –ch izgovara kao [ʃ]. Zanimljivo je da su rezultati nastavnika neznatno slabiji od rezultata studenata kada se radi o riječi ***orchestre*** koja ima ekvivalent u hrvatskom *orkestar*; te smo ovdje očekivali sto posto točne odgovore što zbog učestale izloženosti riječi što zbog pozitivne interferencije s hrvatskim.

Grafija -t-

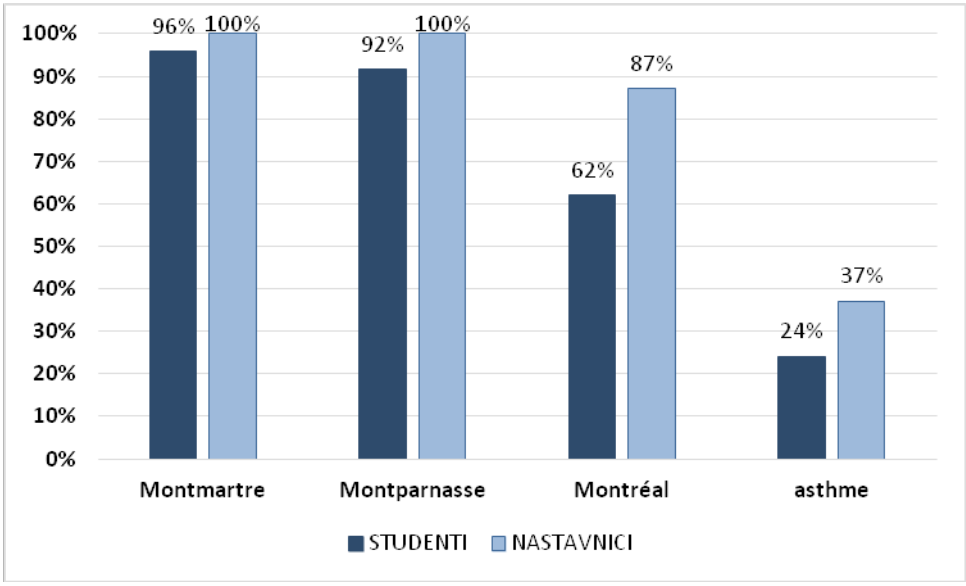

Graf 7 – Grafija –t–

U nizu ponuđenih riječi ispitanici su trebali zaokružiti one u kojima se izgovara *t* unutar riječi. Prije opisa rezultata napomenut ćemo da pravilo kaže da se *t* ne izgovara u toponimima koji počinju s *Mont* nakon kojeg slijedi suglasnik. Rezultati za ***Montmartre*** [mõmartr] i ***Montparnasse*** [mõparnas] su jako dobri kod studenata i izvrsni kod nastavnika. Radi se o riječima koje se često spominju u različitim metodama za učenje francuskog jezika i kojima su inače ispitanici češće izloženi, a koje se, valja napomenuti i u hrvatskom izgovaraju kao i u francuskom. Naprotiv, riječ ***Montréal*** (u hrvatskom *Montreal*) predstavlja više problema, osobito studentima te bi se rezultat mogao objasniti negativnom interferencijom s materinskim jezikom. Iako imaju bolji rezultat od studenata, rezultat nastavnika je slabiji od rezultata riječi *Montmartre* i *Montparnasse* .

Što se tiče riječi ***asthme*** [asm], ona se uči kao riječ u kojoj se *t* ne izgovara. Hrvatski ekvivalent je *astma*. Slab rezultat nastavnika i studenata može se s jedne strane objasniti činjenicom da se riječ jako rijetko koristi, a s druge stane negativnom interferencijom s materinskim jezikom.

Grafija -p-

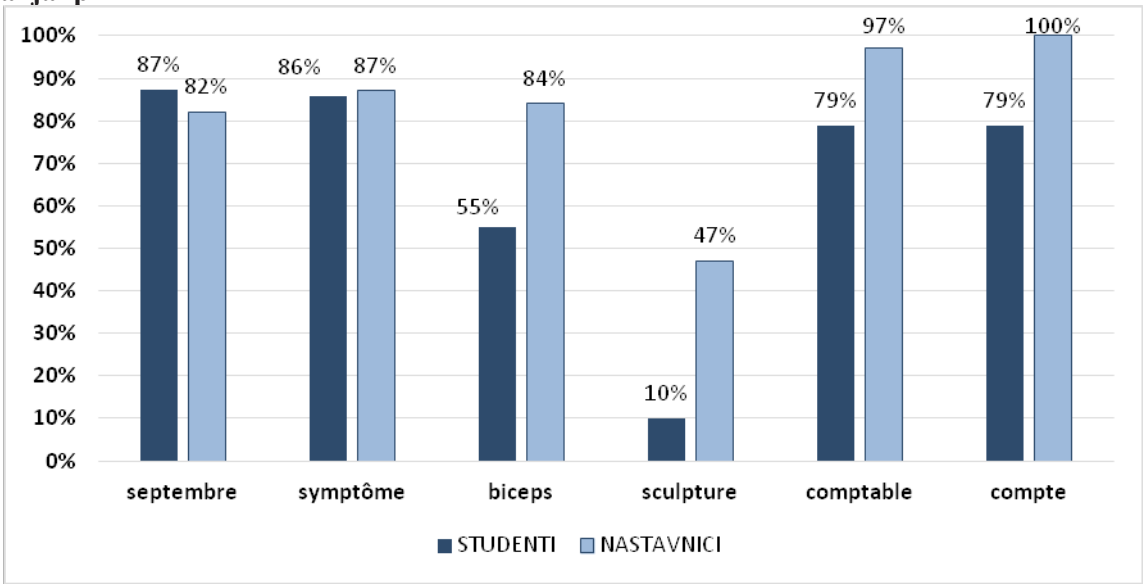

Graf 8 – Grafija –p–

U ovom dijelu upitnika ispitanici su trebali pronaći riječi u kojima se izgovara *p* unutar riječi. Ponovno se radi o problematici s kojom se kroatofoni studenti upoznaju tijekom studija u sklopu obveznih kolegija iz fonetike i fonologije radeći na listama riječi gdje se *p* izgovara i popraćenih komentarom pravila da grafem *p* iza kojeg slijedi *t* može i ne mora biti izgovoren. Riječi na koje ćemo ovdje staviti naglasak su one koje imaju ekvivalent u hrvatskom koji ih može navesti na pogrešan izgovor u francuskom jeziku. Uzmemo li za primjer riječ ***septembre*** [sɛptãbr], ne možemo reći da je rezultat slab. No, radi se o vrlo čestoj riječi koju susrećemo od samog početka učenja. Očekivao bi se stopostotno točan rezultat, a zanimljivo je primijetiti da je rezultat kod nastavnika, neočekivano, nešto slabiji od rezultata studenata. Dobar rezultat bi se mogao objasniti pozitivnom interferencijom s materinskim jezikom (pored riječi rujan, koristi se i regionalizam *septembar*). Mnogo bolji, ali još uvijek jako slab rezultat kod nastavnika kao i izrazito slab rezultat studenata za riječ ***sculpture*** [skyltyr] možemo objasniti negativnom interferencijom s materinskim jezikom (*skulptura*). Za riječ ***symptôme*** [sɛ̃ptom], rezultat je dobar. Iznenađuje i određen postotak neispravnih odgovora uzmemo li u obzir da u hrvatskom koristimo riječ *simptom* iz koje je vidljivo da se *p* izgovara. Ispravni bi se odgovori mogli objasniti pozitivnom interferencijom s materinskim jezikom dok za neispravne ne možemo govoriti ni o kakvoj interferenciji. Ti se odgovori mogu objasniti oslanjanjem na intuiciju.

Kada govorimo o riječi ***biceps*** [bisɛps], ponovno vidimo znantno bolji rezultat kod nastavnika. Mogli bismo zaključiti da ispravni odgovori proizlaze iz pozitivne interferencije s materinskim jezikom (*biceps*) dok za neispravne možemo isključiti bilo kakvu interferenciju kao i usvojenost pravila čitanja.

Što se tiče riječi ***comptable*** [kõtabl] i ***compte*** [kõt], vidimo dobar rezultat. Zanimljivo je istaknuti da studenti imaju isti postotak ispravnih odgovora za obje riječi, odnosno da su dosljedni u odgovorima. Dobar rezultat mogao bi se objasniti češćoj izloženosti ovim riječima.

Grafija –p- na kraju riječi

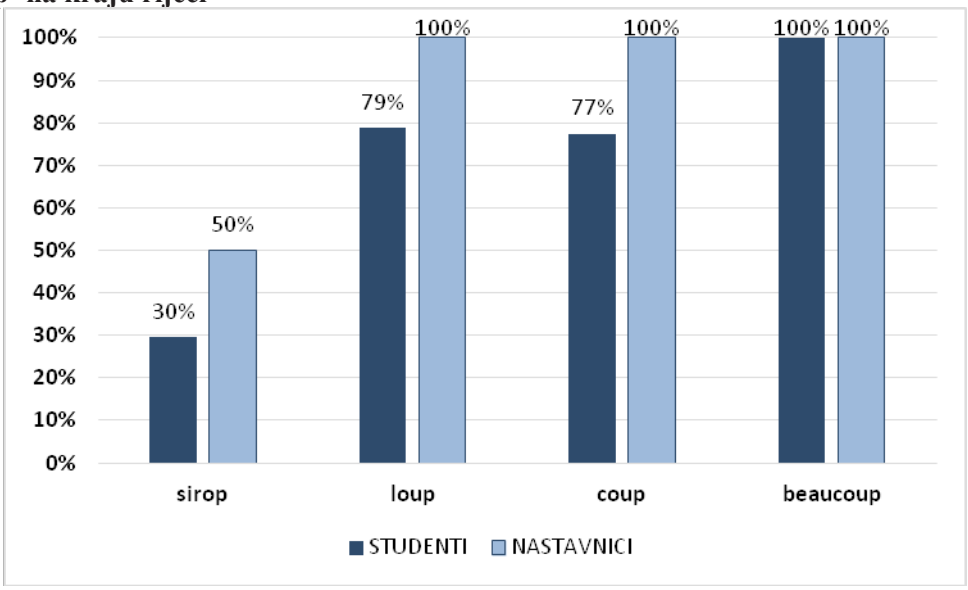

Graf 9 – Grafija –p na kraju riječi

Pravilo kaže da se suglasnici na kraju riječi u načelu ne izgovaraju. Kada se radi o ovim primjerima, napomenuli bismo da se tijekom studija oni također uče prema listama riječi u kojima se izgovara finalni suglasnik s naglaskom da je to često slučaj s anglicizmima (npr: *stop* [stɔp], *top* [tɔp], *ketchup* [kɛtʃœp], itd.). Pogledamo li ove četiri riječi iz upitnika, možemo zaključiti da se ni u jednoj finalni suglasnik, točnije *p* ne izgovara.

Ispitanici su bili zamoljeni zaokružiti riječi u kojima se *p* izgovara na kraju riječi. Rezultat studenata i nastavnika, iako nešto bolji, je dosta slab za riječ ***sirop*** [siro]. Rezultat bi se mogao objasniti negativnom interferencijom s materinskim jezikom (*sirup*).

Kod riječi ***loup*** [lu] vidimo bolji rezultat kod nastavnika i on bi se mogao objasniti češćom izloženosti riječi.

Govorimo li o riječi ***coup*** [ku], koja je česta u upotrebi, rezultat nije loš, dapače kod nastavnika je izvrstan te bi se kod njih mogao objasniti češćom upotrebom te riječi.

Riječ ***beaucoup*** [boku] ne predstavlja nikakav problem ni studentima ni nastavnicima i ovaj rezultat je bio i očekivan s obzirom na čestu izloženost toj riječi. Riječ je uvrštena u upitnik da bismo vidjeli ima li ikakvih analogija između nje i gore spomenute riječi *coup*.

Kako objasniti da studenti ne prepoznaju istu grafiju u obje riječi? Uzevši u obzir sve primjere iz našeg upitnika, možemo primijetiti da studenti imaju sklonost izgovaranju finalnih suglasnika u jednosložnim riječima; uzrok tome je možda strah da ih se ne bi razumijelo ako ne izgovore finalni suglasnik, dojma su da nešto nedostaje u riječi. Možemo pretpostaviti da je uzrok tome viši stupanj homonimije u francuskom nego u hrvatskom jeziku.

Grafija -t- / -ct-

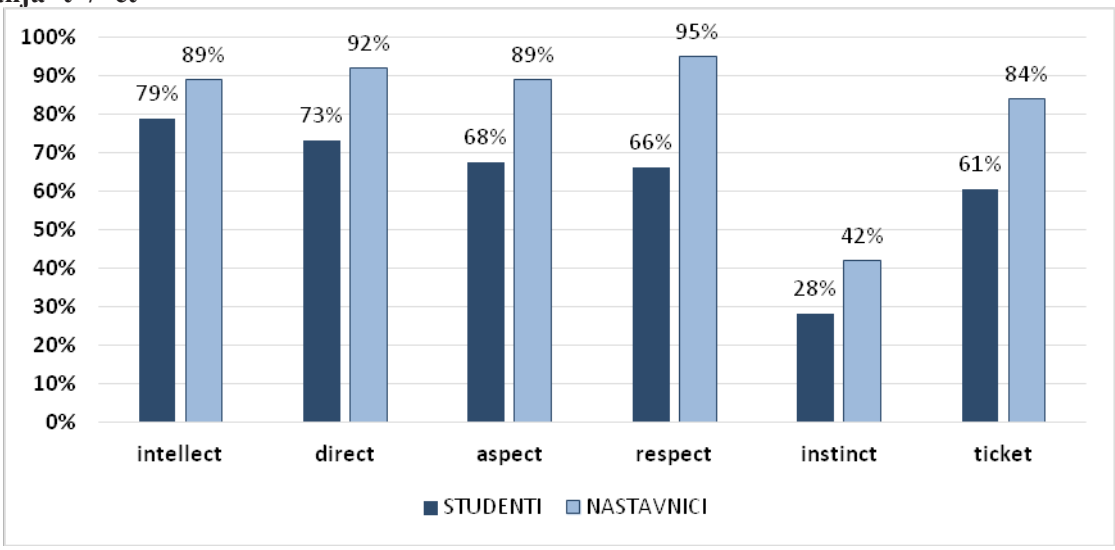

Graf 10 – Grafija –ct i –t

U ovome su dijelu ispitanici trebali prepoznati riječi u kojima se izgovara *t* na kraju riječi.

Rezultati za sve riječi pokazuju da su odgovori nastavnika nešto bolji, ali ni u jednom primjeru izvrsni.

Rezultat za riječ ***intellect*** [ẽtelɛkt] mogao bi se objasniti pozitivnom interferencijom s materinskim jezikom (*intelekt*) gdje se *t* izgovara. Rezultati za riječ ***aspect*** [aspɛ] et ***respect*** [rɛspɛ] su ponovno bolji kod nastavnika i mogli bi se objasniti njihovom češćom upotrebom. Dosta dobar rezultat kod studenata mogao bi se objasniti njihovom izloženošću toj riječi koja se često spominje i u sklopu jezičnih kolegija prilikom podučavanja gramatike (*l'aspect des verbes*, *l'aspect perfecti*f, itd.), dok bi netočni odgovori mogli biti objašnjeni negativnom interferencijom s materinskim jezikom (*aspekt*, *respekt*).

Što se tiče riječi ***direct*** [dirɛkt] ponovno vidimo bolje rezultate kod nastavnika, ali i relativno dobar rezultat kod studenata. Ovdje ponovno možemo objasniti rezultat čestom izloženošću riječi u sklopu jezičnih kolegija (*le pronom COD*, *COI* ; *discours direct /indirect*, itd.).

Vrlo slab rezultat za riječ ***instinct*** [ẽstẽ] mogao bi se objasniti negativnom interferencijom s materinskim jezikom (*instinkt*).

Što se tiče riječi ***ticket*** [tikɛ], i uzevši u obzir da se radi o usitinu čestoj riječi, vidljiv je još uvijek dosta slab rezultat kod studenata kao i ne baš izvrstan rezultat nastavnika. Analizirajući još neke riječi koje završavaju istom grafijom (npr.: *billet, briquet,* itd.) koje ispitanicima ne predstavljaju nikakav problem, rezultat za riječ *ticket* bismo mogli objasniti negativnom interferencijom s engleskim jezikom [ˈtɪkɪt], jezikom koji je većini ispitanika prvi strani jezik i kojim dobro vladaju.

Suglasnici na kraju riječi nakon nazala

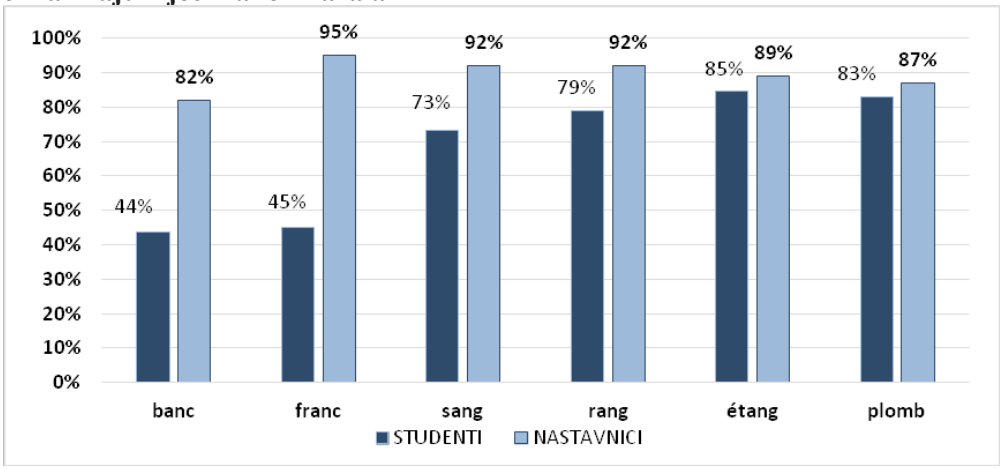

Graf 11 – Suglasnici na kraju riječi nakon nazala

U nizu predloženih riječi ispitanici su trebali prepoznati one u kojima izgovaramo finalni suglasnik. Pravilo kaže da se finalni suglasnici nakon nazala u načelu ne izgovaraju (izuzev nekih posuđenica iz germanskih jezika, kao npr. *bang* [bãg]).

Možemo primijetiti dosta dobre rezultate za riječi ***sang*** [sã], ***rang*** [rã], ***étang*** [etã], ***plomb*** [plõ] koje nemaju svoj ekvivalent u hrvatskom jeziku što podrazumijeva da su ih usvojili kao takve. Ovdje možemo isključiti bilo kakvu interferenciju.

Što se tiče riječi ***banc*** [bã] i ***franc*** [frã], rezultati su dosta slabiji kod studenata i znatno bolji kod nastavnika. Bolji rezultat kod nastavnika mogao bi se ponovno objasniti njihovom češćom upotrebom dok bi se slabi rezultati studenata mogli objasniti nepoznavanjem pravila čitanja. Možemo pretpostaviti da je izgovor ovih riječi pod utjecajem francuskih riječi *banque* [bãk], *francophone* [frãkɔfɔn], *francophile* [frãkɔfil] kojima su izloženi od samih početaka učenja kao i već spomenutoj sklonosti izgovaranju završnih suglasnika u jednosložnim riječima. Rezultat za riječ *franc* bi se također mogao objasniti negativnom interferencijom s materinskim jezikom (*franak*).

Suglasnici na kraju riječi

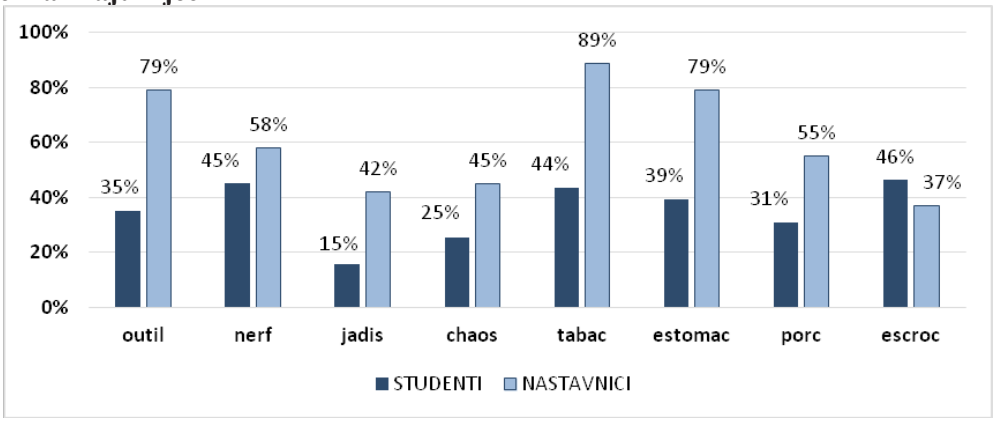

Graf 12 – Suglasnici na kraju riječi

U nizu ponuđenih riječi trebalo je zaokružiti riječi u kojima se izgovara finalni suglasnik. Rezultati su dosta slabi za riječi ***tabac*** [taba] (u hrvatskom *tobako*, *tabako*, *tabakijera*), ***estomac*** [ɛstɔma] (u hrvatskom postoji regionalizam *stomak*), ***chaos*** (u hrvatskom *kaos*) te se mogu objasniti negativnom interferencijom s materinskim jezikom. Kod riječi *estomac* i *tabac* nastavnici imaju vidljivo bolji rezultat koji bi se

mogao objasniti osviještenošću o neizgovaranju finalnih suglasnika, dok je za riječ *chaos* i kod nastavnika očito značajan utjecaj materinskog jezika nadvladao svijest o pravilima neizgovaranja finalnih suglasnika.

Što se tiče riječi ***porc*** [pɔr] koja predstavlja dosta problema našim ispitanicima, rezultat bi se mogao objasniti negativnom interferencijom s engleskim jezikom, bilo britanskim [pɔːk] bilo američkim [pɔrk], koji ispitanici, osobito studenti, izvrsno govore pa je kod njih ta interferencija izraženija.

Kod riječi ***outil*** [uti] velika je razlika u rezultatima između nastavnika i studenata. Nastavnici očito primjenjuju pravilo o neizgovaranju finalnih suglasnika i češće su imali priliku susresti tu riječ, dok kod studenata smatramo da dio njih miješa imenicu *outil* i pridjev *utile* [ytil], koji često krivo izgovaraju kao [util].

Oko polovice ispitanika nije se snašlo s izgovorom riječi ***nerf*** [nɛr], vjerojatno zbog utjecaja materinskog jezika i riječi *nerv*, ali i relativno rijetke upotrebe. I posljednje dvije riječi koje su zadale dosta muke i nastavnicima i studentima, ***jadis*** [ʒadis] i ***escroc*** [ɛskro], spadaju u skupinu riječi koje se rjeđe koriste.

Riječi za koje su studenti imali bolje rezultate od nastavnika

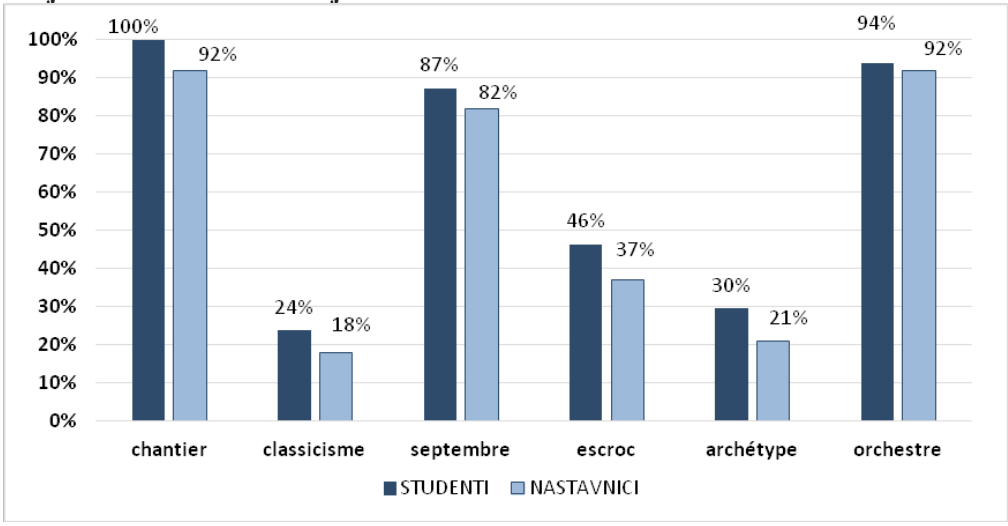

Graf 13 – Riječi za koje su studenti imali bolje rezultate od nastavnika

Graf 13 prikazuje riječi za koje su studenti imali bolje rezultate od nastavnika. Ipak, vidimo da je u većini slučajeva riječ o tek neznatno boljem rezultatu. Samo je kod riječi ***escroc*** i ***archétype*** ta razlika nešto veća, a kako se tu radi o riječima koje nisu frekventne u govoru, a nalaze se na listi riječi u knjizi iz fonetike (Desnica-Žerjavić, 1996), pretpostavljamo da su zbog toga studenti u neznatnoj prednosti.

Nešto što bismo za kraj napomenuli, da nas je uistinu iznenadilo, je rezultat, osobito nastavnika, kada se radi o riječi ***exercice*** [ɛgzɛrsis]. Ta se riječ pojavila u zadatku u kojem smo od ispitanika tražili da u nizu riječi s grafijom –x– označe one u kojima se izgovara [ks]. Za riječ *exercice* točno je odgovorilo 77% studenata i 76% nastavnika, što znači da je gotovo četvrtina ispitanika krivo odgovorila da se riječ izgovara [ɛksɛrsis]. U ovom smo primjeru od obje skupine ispitanika očekivali gotovo besprijekorne rezultate budući da se radi o riječi koju koriste u svom svakodnevnom radu.

3. ZAKLJUČAK

Na temelju dobivenih rezultata možemo zaključiti da nastavnici, očekivano, imaju bolje rezultate od studenata, prosječno za 10 do 15%. Najveće razlike u odgovorima uočene su kod izgovora finalnih suglasnika, posebno –c. Čini se da su tu nastavnici uglavnom uspješno savladali pravilo da se finalni konsonanti u francuskom ne izgovaraju, dok studenti još uvijek imaju tendenciju izgovarati –c na kraju riječi, posebno u jednosložnim riječima. Kod obje skupine ispitanika najviše problema predstavlja izgovor riječi koje završavaju na –tie i –isme, izgovor –s kada nije u intervokalnom položaju, zatim izgovor

suglasnika na kraju riječi te grafija –ch. Pokazalo se da interferencija materinskog jezika igra značajnu ulogu, bila ona pozitivna ili negativna. Nadalje, rezultati ukazuju da se ispitanici, posebno studenti, često oslanjaju na intuiciju i vrlo rijetko koriste analogije između sličnih grafija.

Činjenicu da i nastavnici i studenti imaju slične poteškoće u poznavanju ortoepske norme izgovora suglasnika može se dvojako tumačiti. S jedne strane, čini se da je riječ o pogreškama koje pokazuju tendenciju da se fosiliziraju, s obzirom da se pojavljuju i kod studenata koji su tek na početku učenja jezika i kod iskusnih nastavnika. S druge strane, postavlja se pitanje jesu li i u kojoj mjeri upravo nastavnici kao modeli koji rade te pogreške, utjecali na njihovu pojavu kod svojih učenika. Smatramo da bi bilo korisno provesti daljnja istraživanja u kojima bi se pokušalo odgovoriti na ova pitanja.

Literatura

Cuq, J.P., Gruca, I. (2005). Cours de didactique du français langue étrangère et seconde. Grenoble : Presses universitaires de Grenoble.

Desnica-Žerjavić, N. (1996). Phonétique française. Zagreb : Filozofski fakultet.

Desnica-Žerjavić, N. (2006). Strani akcent. Zagreb : FF press.

Grammont, M. (1966). Traité pratique de prononciation française. Paris : Librairie Delagrave.

Grevisse, M., Goosse, A. (2001). 13e éd. Le bon usage. Louvain-la-Neuve : Duculot.

Lukežić Štorga, M., Berlengi, V. (2017). Quelques difficultés de la prononciation des consonnes vues par les croatophones. In: *Francontraste 3: Structuration, langage et au-delà* (Pavelin Lešić, ed.). Mons: CIPA, 149-164.

Malmberg, B. (1984). La phonétique. Paris : Presses universitaires de France.

QUELQUES DIFFICULTÉS DANS LA MAÎTRISE DES RÈGLES DE PRONONCIATION DES CONSONNES : LE CAS DES ENSEIGNANTS DE FLE ET DES ÉTUDIANTS CROATOPHONES

Résumé

De nombreuses recherches ont été consacrées à la prononciation, mais rares sont celles qui traitent des problèmes liés aux règles de prononciation des consonnes. La présente contribution s'appuie sur la recherche de Lukežić Štorga et Berlengi (2017) concernant les difficultés de la prononciation des consonnes des étudiants croates en FLE. Ayant analysé les fautes principales des étudiants concernant les règles de prononciation des consonnes, nous avons essayé d'en déterminer les causes. Ce qui nous a incitées à effectuer cette recherche dans laquelle nous essayerons de déterminer si les mêmes problèmes de prononciation se manifestent parmi les enseignants. Afin de le faire, nous avons donné le même questionnaire à 38 enseignants de FLE. Dans ce questionnaire, ils étaient censés déterminer la prononciation correcte des mots proposés. L'objectif de la présente recherche est de voir si les fautes que font les étudiants persistent également parmi les enseignants, c'est-à-dire s'il s'agit de la fossilisation de certaines fautes. En comparant les résultats des étudiants et des enseignants de FLE, nous nous poserons aussi la question si ce sont les fautes des enseignants qui ont, dans une certaine mesure, pu influencer la prononciation des étudiants.

Mots clés : règles de prononciation, consonnes, FLE, croatophones, enseignants, étudiants

Maja Lukežić Štorga
Sveučilište u Zadru, Republika Hrvatska
mstorga@unizd.hr

Vedrana Berlengi Kapušin
Filozofski fakultet u Zagrebu, Republika Hrvatska
vedrana.berlengi@ffzg.hr

UDK 811.111'26-057.87
811.163.41'26-057.87

Mira Milić - Aleksandra Kardoš

KOLIKO STUDENTI SPORTA I FIZIČKOG VASPITANJA POZNAJU STANDARDE U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Cilj rada je da se ispita koliko studenti nefilološkog fakulteta poznaju standarde u engleskom i srpskom jeziku, koji čine suštinsku komponentu terminološkog standarda u kontekstu savremene definicije termina kao jedinice prirodnog jezika, kao i činjenice da sportski termini danas nastaju adaptacijom termina iz engleskog jezika u srpskom. Rad se temelji na kvalitativnom istraživanju iz 2017. godine, kojim je obuhvaćeno 192 studenta prve godine Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu. Za potrebe istraživanja konstruisana su tri onlajn-upitnika sa po 11 pitanja otvorenog i zatvorenog tipa u vezi sa standardizacijom sportskih termina u srpskom jeziku. Rezultati potvrđuju zaključke prethodnih istraživanja koji ukazuju na nedovoljno poznavanje jezičkog standarda, te na neophodnost drukčijeg pristupa jezičkom obrazovanju u kontekstu engleskog kao odomaćenog stranog jezika.

Ključne reči: engleski jezik, srpski jezik, sport, standardizacija, terminologija, upitnik.

1. UVOD

Istraživanje u ovom radu izvršeno je u letnjem semestru 2017. godine na Fakultetu sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu sa ciljem da se utvrdi koliko studenti nefilološkog fakulteta poznaju standarde u engleskom i srpskom jeziku. Neophodnost solidnog poznavanja oba jezika u sadašnjem trenutku opravdavaju dva osnovna razloga. Prvi je nova uloga engleskog kao globalnog jezika, usled čega je leksikon svakog jezika koji je u kontaktu s njim izložen masovnom prilivu engleskih reči, posebno termina. Drugi razlog proizilazi iz savremenog shvatanja termina kao leksičke jedinice prirodnog jezika, što podrazumeva usklađenost specijalizovane leksike sa standardom jezika kome pripada. Aktuelnost teme u vezi sa poznavanjem standarda srpskog jezika potvrđuje veći broj ranijih istraživanja (Bugarski 2006; Dragićević 2006; Petrovački 2008; Stevanović 2012; Zlatić i Đorđević 2014), kao i članci u dnevnim novinama (Đorđević 2013; Vulićević 2015, 2017). Nasuprot tome, u literaturi gotovo da nema istraživanja u vezi s kvalitetom stečenog znanja engleskog jezika, pre početka studija ili nakon njih. Stoga se ova analiza nužno oslanja na standarde Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike. U skladu s rezultatima ranijih istraživanja i prosečnom ocenom iz predmeta Engleski jezik u 2017. godini, rad se temelji na pretpostavci da studenti nefilološkog fakulteta nemaju sposobnost jasnog izražavanja misli pisanim jezikom, te da time umanjuju mogućnost sopstvenog napredovanja u savremenom dobu u kojem dominiraju razvijene informacione tehnologije sa naglašenom ulogom pisane komunikacije. Izlaganje je podeljeno na pet odeljaka. Posle Uvoda, drugi odeljak se bavi teorijskim postavkama, treći i četvrti metodom i rezultatima istraživanja, a peti sumira zaključke. Rad takođe sadrži Dodatak u kojem je priložen poslednji, treći onlajn-upitnik.

2. TEORIJSKI OKVIR

Istraživanje pripada oblasti sociolingvistike i kontrastivne lingvistike, s posebnim naglaskom na sportskoj terminologiji. Sociolingvistički aspekt istraživanja potvrđuje činjenica da je engleski jezik stekao novi sociolingvistički status globalnog jezika (Crystal 2003; Görlach 2002), preciznije, status engle-

skog kao odomaćenog stranog jezika (Prćić 2003, 2011, Poglavlje 2). Aktuelni period globalne prevlasti engleskog jezika ima za posledicu masovni priliv reči iz tog jezika u druge jezike, posebno termina. Budući da se ovaj rad bavi sportskim registrom u engleskom i srpskom jeziku, prethodna istraživanja pokazuju da termini ovog registra danas, gotovo isključivo, nastaju adaptacijom termina iz engleskog jezika u srpskom (Milić 2015). Sa tog aspekta, ovo istraživanje se oslanja na znanja iz oblasti kontrastivne lingvistike, budući da se ispravan odnos prema pozajmljenicama zasniva na poznavanju kontaktnih i kontrastivnih aspekata engleskog i srpskog jezika. Stoga najnovija istraživanja u vezi s jezičkim izazovima savremenog doba upućuju na potrebu sticanja englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije koja uključuje ne samo poznavanje jezičkog sistema, već i vanjezičko znanje utemeljeno na situaciji, koje se tiče upotrebe sistema (Prćić 2013: 184). Pripadnost teme oblasti kontrastivne lingvistike nadalje potvrđuje činjenica da jezički standard predstavlja suštinsku komponentu terminološkog standarda u skladu sa savremenim shvatanjem da je terminologija interdisciplinarna oblast istraživanja čiji osnovni predmet proučavanja jesu specijalizovane reči koje se javljaju u prirodnom jeziku i koje pripadaju specifičnim domenima upotrebe (Cabré 1999: 32).[1] U skladu s ovom definicijom, te na osnovu analize sportskog registra (Milić 2015), predložen je model standardizacije sportske terminologije, koji uključuje šest principa poređanih po stepenu značaja: jednoznačnost, prozirnost, sistemnost, produktivnost, kratkoću i učestalost, pri čemu su sistemnost i produktivnost direktno povezani s jezičkim standardom, jednoznačnost i prozirnost odražavaju standard sportskog registra, dok su kratkoća i učestalost utemeljeni na pragmatičkoj normi (Milić 2015: 9).[2] Pošto su primeri navedeni u Dodatku, ovde se navode samo definicije principa. Najznačajniji princip jednoznačnosti podrazumeva postojanje samo jednog termina za određeni pojam. Prozirnost termina tumači se kao uslov da se u samom nazivu vide određene karakteristike pojma kojeg termin imenuje. Sistemnost podrazumeva usklađenost termina sa standardom jezika kojem pripada, uključujući i englesko-srpsku kontaktnojezičku normu (Vasić, Prćić i Nejgebauer 2011). Produktivnost je uslov da standardni termin ima veći potencijal za derivaciju i slaganje od drugih varijanata. Pretposlednji princip kratkoće podrazumeva najkraći oblik termina, što obično podrazumeva jednočlanost ili minimalni broj modifikatora višečlanog termina. Na kraju, poslednji princip učestalosti podrazumeva najveću frekvenciju upotrebe određenog termina u službenom jeziku sporta.

3. METOD ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je izvršeno kvantitativnom i kvalitativnom analizom tri onlajn-upitnika sa po jedanaest pitanja otvorenog i zatvorenog tipa u vezi sa principima standardizacije sportskih termina koji su nastali adaptacijom termina iz engleskog jezika u srpskom. Ispitivanje je vršeno sredinom meseca marta, aprila i maja tokom letnjeg semestra 2017. godine, sa ciljem da se prati dinamika primene stečenog znanja iz oblasti standardizacije sportskih termina u srpskom jeziku. Valja napomenuti da se zadaci u sva tri upitnika razlikuju samo po primerima koji su preuzeti iz stručnih tekstova obrađenih tokom prethodnog meseca. Studenti su bili motivisani za ovo istraživanje iz dva razloga. Prvo, izvestan broj zadataka u anketi preuzet je u bazu pitanja za elektronski test na kraju kursa i, drugo, svaka popunjena anketa donosila je po dva poena u ukupnom zbiru poena za konačnu ocenu, usled čega upitnici nisu bili anonimni. Zbog ograničenja izlaganja, u Dodatku je ponuđen samo poslednji, treći upitnik sa 11 pitanja od kojih se tri odnose na jednoznačnost [(1), (2) i (3)], dva na prozirnost [(8) i (10)], tri na sistemnost [(5), (7) i (11)] i po jedan na produktivnost (6), kratkoću (9) i učestalost (4). Svako pitanje je uključivalo tri ponuđena odgovora od kojih je jedan tačan, a druga dva su gramatički ili semantički neispravni termini, ili su neprihvatljivi sa aspekta terminološkog standarda. Upitnici su bili postavljeni na sajtu Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu i moglo im se pristupiti tokom sedam dana nakon obaveštenja na oglasnoj tabli. Istraživanje je izvršeno početkom meseca marta, aprila i maja 2017. godine. Zadatak

[1] "Terminology is an interdisciplinary field of enquiry whose prime object of study are the specialized words occurring in natural language which belong to specific domains of usage" (Cabré 1999: 32).

[2] Definicije i primena principa standardizacije sportske terminologije ponuđene su u Milić (2015: 8-15).

se sastojao u tome da studenti obeleže jedan od ponuđena tri oblika termina za koji smatraju da odgovara standardu srpskog jezika, kao i da navedu argumente koji su presudili u korist izabranog odgovora, na engleskom ili srpskom jeziku. Nakon isteka zadatog roka za popunjavanje upitnika, izvršena je kvantitativna i kvalitativna analiza dobijenih odgovora. Zbir tačnih odgovora omogućio je kvantitativnu analizu usvajanja nastavnog gradiva u vezi sa standardizacijom sportskih termina, koja je iskazana u procentima po prethodno spomenutim principima (vidi 2. odeljak), dok su izabrani odgovori i navedena obrazloženja bili predmet kvalitativne analize u smislu poznavanja standarda u engleskom i srpskom jeziku.

Ispitanici su bili studenti prve godine Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja u Novom Sadu. Od ukupno 245 studenata prve godine, u istraživanju je učestvovalo njih 192. Istraživanje je izvršeno u sklopu novog nastavnog programa za predmet Engleski jezik, realizovanog u letnjem semestru 2017. godine, koji uključuje ne samo savladavanje sportskog engleskog jezika s posebnim akcentom na sportskom registru u engleskom i srpskom jeziku, već i rečnički potpomognuto usvajanje potrebnog znanja u vezi sa standardizacijom sportskih termina koji danas, gotovo isključivo, nastaju adaptacijom termina iz engleskog jezika u srpskom. Cilj uvođenja novog nastavnog gradiva u vezi sa standardizacijom sportske terminologije bio je sticanje englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije u skladu sa tumačenjem Prćića (2013), s posebnim naglaskom na adaptaciji sportske leksike uz pomoć englesko-srpskog rečnika sportskih termina. Opravdanost upotrebe dvojezičnog rečnika temelji se na zaključku Nejšona (Nation 2002: 187) da su dvojezični rečnici korisniji za učenje stranog jezika od jednojezičnih, pošto nude lako dostupne i dobro osmišljene prevodne ekvivalente u jeziku primaocu. Da bi studenti bili obučeni da se suoče s izazovima u vezi sa terminološkom standardizacijom koja uključuje kontaktne i kontrastivne aspekte engleskog i srpskog jezika, smatra se da je učenje proces u kojem svaki student ponaosob stiče potrebna znanja i stvara mogućnosti za buduće učenje (Finney 2002: 73). S obzirom na veliki broj studenata koji pohađaju nastavu u tri grupe od 80 polaznika, redovna nastava Engleskog jezika se u velikoj meri oslanja na samostalan rad uz pomoć rečnika i drugih priručnika u vezi sa jezičkim standardom. Poseban naglasak je na dvojezičnim terminološkim rečnicima, što iziskuje ne samo uključivanje ovih rečnika u redovan nastavni proces predmeta Engleski jezik, već i intenzivniji leksikografski rad kojim bi se predupredio masovni priliv leksičkih, sintaksičkih, čak i pragmatičkih pozajmljenica iz engleskog jezika (Mišić Ilić 2017).

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kao što je ranije navedeno, u istraživanju je izvršena kvantitativna i kvalitativna analiza upitnika. Prva je iskazana u procentima tačnih odgovora po principima standardizacije, dok je druga omogućila ne samo analizu grešaka već i njihovu tipologizaciju. U cilju preglednosti, rezultati dveju analiza izloženi su u posebnim odeljcima u tekstu koji sledi.

4.1. Kvantitativna analiza upitnika

Iako je istraživanju prethodilo predavanje o standardizaciji, pri čemu su zadaci u upitnicima bili iz stručnih oblasti koje su prethodno obrađene na času, kvantitativni pokazatelji tri upitnika pokazuju da procenat tačnih odgovora opada kod svih principa izuzev sistemnosti (vidi Tabelu 1), što je suprotno očekivanju. Međutim, dobar rezultat u vezi sa sistemnošću opravdao je očekivanja od novog nastavnog programa za predmet Engleski jezik u vezi sa jezičkim standardom. Na osnovu rezultata postignutih u vezi sa principima jednoznačnosti i prozirnosti, takođe se može zaključiti da studenti imaju solidno poznavanje terminološkog značenja leksičkih jedinica, iako se može pretpostaviti da je to delimično posledica korišćenja elektronskih ili štampanih izvora kao što su pretraga po ključnim rečima na internetu, dvojezični rečnici i udžbenik.

Upitnik	Jedno-značnost	Prozir-nost	Sistem-nost	Produ-ktivnost	Kratkoća	Učestalost
I	43,8%	65,65%	38,55%	85,4%	81,3%	66,7%
II	27,8 %	31,67%	50,75%	28,3 %	36,9%	51,5%
III	42,37%	41,35%	59,19%	18,4%	18,9%	41,3%

Tabela 1. Procenat tačnih odgovora po principima terminološke standardizacije

Imajući u vidu činjenicu da postoje izvesne specifičnosti po kojima se terminološki standard razlikuje od jezičkog, u II i III upitniku uvedeni su odgovori koji bi se, uslovno, mogli smatrati tačnim sa aspekta jezičkog standarda iako ne zadovoljavaju uslove pragmatičkih principa (kratkoće i učestalosti). Rezultati ove analize znatno su povoljniji što ipak daje bolju sliku o efektima novog nastavnog programa za predmet Engleski jezik (vidi Tabelu 2).

Upitnik	Jedno-značnost	Prozir-nost	Sistem-nost	Produ-ktivnost	Kratkoća	Učestalost
II	71,2 %	40,6%	54,05%	59,1%	76,65%	51,5%
III	72,13%	53,60%	77,40%	74,52%	92,3%	77,5%

Tabela 2. Procenat jezički tačnih odgovora po principima terminološke standardizacije

Na osnovu postignutih rezultata u vezi sa principom sistemnosti u Tabeli 1 i kvantitativnih pokazatelja za sve principe u Tabeli 2, može se zaključiti da je novi program za predmet Engleski jezik opravdao očekivanja sa stanovišta poznavanja jezičkog standarda.

4.2. Kvalitativna analiza upitnika

Budući da su sve gramatičke i pravopisne greške koje su ilustrovane ponuđenim varijantama odgovora ponovljene i u tekstu obrazloženja, te da su obrazloženja otkrila i veliki broj novih grešaka, predmet ove analize pretežno su obrazloženja. Nadalje, zahvaljujući zahtevu zadatka da se obrazloženje napiše na engleskom ili srpskom jeziku, približno polovina studenata odlučila se za prvi jezik a druga polovina za drugi, što je opravdalo analizu poznavanja standarda oba jezika.

Uočene greške mogu se svrstati u tri osnovne kategorije: semantičke, gramatičke/pravopisne i stilske. Iako je većina grešaka posledica uticaja standarda engleskog jezika na srpski, uočene su i one koje su posledica nepoznavanja standarda maternjeg, srpskog jezika, kao i one koje su posledica uticaja novog oblika pisane komunikacije savremenog doba. Poštujući redosled kojim su nabrojane, u daljem izlaganju greške su objašnjene i ilustrovane primerima na onom jeziku na kojem je napisano obrazloženje, pri čemu je u prvom redu navedeno rešenje zadatka sa znakom ✓ za tačan odgovor i ☹ za netačan, a u drugom obrazloženje. Engleski termini tipografski se razlikuju od srpskih; prvi su napisani kurzivno a drugi malim verzalom, pri čemu su razdvojeni znakom > kojim se ukazuje na pravac adaptacije „iz engleskog jezika u srpskom“.

4.2.1. Semantičke greške u engleskom i srpskom jeziku

Zbog nedovoljnog poznavanja značenja reči u engleskom i srpskom jeziku, te usled nedovoljno preciznih prevodnih ekvivalenata u najčešće pretraživanim onlajn-rečnicima, engleski termini prevode se neodgovarajućim rečima na srpski jezik, sa krajnjom posledicom semantičkog pomaka, kao što pokazuju sledeći primeri.

engleski jezik	srpski jezik
(1) *7 m line* > LINIJA SEDMERCA ☹ "It is better to use "linija sedmerca" as Serbian equivalent for "7m line" because "sedmerac" in Serbian language is word used for counting of verses (sedmerac-heptameter)" (srp.BOLJE JE UPOTREBITI "LINIJA SEDMERCA" KAO SRPSKI EKVIVALENT ZA "7M LINE" POŠTO SE SEDMERAC U SRPSKOM JEZIKU UPOTREBLJAVA ZA BROJANJE STIHOVA [SEDMERAC-HEPTAMETAR]).	(5) *landing area* > PROSTOR DOSKOKA ☹ „Zbog toga sto mislim da rijec „area" oznacava ogranicen PROSTOR za neku DJELATNOST, u ovom slucaju za doskok".
(2) *vaulting table* > STO ZA PRESKOK ✓ "It is table for leap" (srp. TO JE STO ZA SKOK S JEDNONOŽNIM ODRAZOM).	(6) (a) *jump ball* > SKOK ZA LOPTU ☹ „jump ball" oznacava skok za loptu jer ostala dva odgovora se drugacije izgovaraju na engleskom". (b) *jump ball* > PODBACIVANJE ✓ „Sa obzirom da se radi o izrazu karakteristicnom za kosarku, nema svrhe prevoditi kao „podbacivanje lopte" jer cinioci kosarkaskog sveta znaju o cemu je rec".
(3) *(to) score a point* > POENTIRATI ☹ "Refers on football" (srp. ODNOSI SE NA FUDBAL).	(7) *violation* > POVREDA PRAVILA ☹ „Bukvalan prevod znaci da je gramaticki najodredjeniji".
(4) *offending player* > PREKRŠILAC ✓ "The right answer is "prekrsilac" because the offender is made that kind of trenspass" (srp. ISPRAVAN ODGOVOR JE "PREKRŠILAC" POŠTO PREKRŠILAC PRAVI TU VRSTU NEOVLAŠĆENOG PRISTUPA).	(8) *list of players* > SPISAK IGRAČA, SPISAK IGRAČICA ✓ „Zato što postoji imenica za zenski rod".

Prva četiri primera (1)–(4) odnose se na nepoznavanje značenja u engleskom jeziku. U primeru (1) izmenjena je konceptualizacija u srpskom jeziku, budući da je engleski termin *7 m line* (LINIJA NA 7 M [OD GOLA]) pogrešno preveden kao LINIJA SEDMERCA (eng. *7 m shot line*), tj. linija sa koje se izvodi udarac na gol, pri čemu se to opravdava potrebom razlikovanja sportskog termina od termina u drugom registru. U primeru (2) engleski termin je ispravno preveden, međutim, u obrazloženju se navodi da je to gimnastička sprava za *leap* (srp. SKOK JEDNONOŽNIM ODRAZOM), umesto *vault* (srp. PRESKOK), što pokazuje nepoznavanje značenja sinonimnih termina u engleskom jeziku *jump* (SKOK SUNOŽNIM ODRAZOM), *leap* (srp. SKOK JEDNONOŽNIM ODRAZOM) i *vault* (srp. PRESKOK). Primer (3) ilustruje nepoznavanje kolokacije fraznog glagola *refer to* (srp. ODNOSITI SE NA), koji je upotrebljen s pogrešnim predlogom *on* (srp. NA), što je posledica direktnog prevoda kolokacije sa srpskog jezika na engleski. Primer (4) sadrži tačan odgovor, ali je u obrazloženju upotrebljen pasiv *is made* (srp. UČINJEN JE) umesto aktiva *makes* (srp. ČINI), kao i pogrešan sinonim *trespass* (srp. NEOVLAŠĆEN PRISTUP) umesto *violation* (srp. PREKRŠAJ).

Sledeća četiri primera u desnom stupcu (5)–(8) ilustruju nepoznavanje značenja u srpskom jeziku. U primeru (5), engleska imenica *area* označava dve dimenzije (dužinu i širinu) što odgovara značenju reči POVRŠINA u srpskom jeziku, dok prevodni ekvivalent PROSTOR (eng. *space*) uključuje i treću dimenziju, tj. visinu, što je posledica nepreciznog prevoda u englesko-srpskim rečnicima (up. *Krstarica: rečnik*). U primeru (6), predstavljena su dva odgovora na ispitno pitanje, od kojih je prvi netačan, a drugi tačan. Međutim, oba obrazloženja ilustruju upotrebu pogrešnih reči u srpskom jeziku, tj. IZGOVARA SE

(a) i ČINIOCI (b) umesto KAŽE SE i PRIPADNICI, što je više odraz siromaštva vokabulara u maternjem jeziku nego posledica uticaja engleskog jezika. Odgovor u primeru (7) pokazuje dodavanje nepotrebnih reči u prevodu engleskog termina *violation* na srpski, usled čega je dobijena neodgovarajuća kolokacija POVREDA PRAVILA umesto PREKRŠAJ, pri čemu se u obrazloženju navodi argument da je to direktan prevod termina koji je gramatički najodređeniji. Međutim, to je samo delimično tačno, pošto direktno prevođenje podrazumeva prevod svake engleske reči na srpski jezik, a ovde je doslovno prevedena samo engleska reč *violation* dok reč PRAVILA ne postoji u engleskom jeziku. Takođe, izraz „gramatički određen" ovde nije adekvatno tumačenje, pošto se govori o leksičkim jedinicama. Na kraju, tačan odgovor u primeru (8) pokazuje veoma visoku svest za rodno obeležene oblike u srpskom jeziku, budući da se čak 62,5% studenata opredelilo za odgovor koji uključuje oba rodno obeležena oblika, uprkos činjenici da približno 70% studenata čine muškarci, pri čemu je postojanje ženskog roda ispravno navedeno kao argument obrazloženja.

Ova analiza pokazuje ne samo da studenti nedovoljno poznaju značenje reči u oba jezika, već i da je njihov aktivni rečnik siromašan usled čega se lako poseže za neodgovarajućim rečima u oba jezika, što je suštinski jedan od glavnih zaključaka Stevanović (2012: 464) i Zlatić i Đorđević (2014: 87) u vezi s poznavanjem standarda srpskog jezika.

4.2.2. Gramatičke i pravopisne greške u engleskom i srpskom jeziku

U engleskom jeziku, studenti najčešće greše u vezi sa: gramatičkim funkcijama upotrebljenih reči, fraznim glagolima, članovima, sintaksom rečenice i pisanjem reči. Međutim, uprkos velikom uticaju engleskog jezika na srpski, najveći broj uočenih grešaka u srpskom ne može se dovesti u vezu s engleskim jezikom, npr. upotreba padeža, sastavljeno i rastavljeno pisanje reči i glasovne promene. Posebno valja naglasiti sklonost ispitanika ka izbegavanju pisanja dijakritičkih znakova iznad slova „c", „d", „s" i „z" u pisanju teksta na srpskom jeziku, što može biti posledica novog načina komunikacije SMS-porukama, o čemu će biti reči u sledećem odeljku. Navedeno ilustruju sledeći primeri.

engleski jezik	srpski jezik
(9) *indoors* > U ZATVORENOM PROSTORU ✓ "u zatvorenom prostoru, because it is this mean" (srp. U ZATVORENOM PROSTORU ZATO ŠTO JE TO ZNAČI).	(13) *grip with thumb and index finger* > HVAT SA PALCEM I KAŽIPRSTOM ☹ „rec GRIP znaci hvat u prevodu i imamo WITH sto predstavlja predlog SA".
(10) *four-point play* > TROJKA + SLOBODNO BACANJE ☹ (a) I hear that on tv (srp. ČUJEM TO NA TVU); (b) "Four-point play term use commentators who transmit basketball game..." (srp. TERMIN FOUR-POINT PLAY UPOTREBLJAVAJU KOMENTATORI KOJI PRENOSE KOŠARKAŠKU IGRU...)	(14) *four-point lane* > LINIJA FAULA ☹ „Je mesto sa kojeg se izvodi faul i nazvase linija za slobodno bacanje".
(11) *gymnastics is performed* > GIMNASTIKA SE IZVODI ✓ (a) "This is standard termin" (srp. OVO JE STANDARDNI TERMIN) (b) "Gymnastics are usually aesthetic so its performed" (srp. GIMNASTIKE SU OBIČNO ESTETSKE PA SE ZATO IZVODE)".	(15) *gymnastics is performed* > GIMNASTIKA SE IZVODI ✓ „mislim da bi bilo played trebalo bi da ima loptu a ovako se performuje".

(12) *ashi-wasa* > AŠIVAZA ✓
"I think this is correctly answer becaus so pronounced in our language" (srp. MISLIM DA JE OVO TAČNO ODGOVOR, POŠTO SE TAKO IZGOVARA U NAŠEM JEZIKU)".

(16) *timekeeper* > MERAČ VREMENA ☹
„timekeeper znaci casovnik; Od prilike znam".

(17) *violation*> PREKRŠAJ ✓
(a) „Nepise rules"; „neznam sta znaci violation".
(b) „To.je tacan.odgovor".

(18) *(to) score a point* > POENTIRATI ☹.
„Postići pojen".

U primeru (9), iako je izabran tačan odgovor (U ZATVORENOM PROSTORU) koji spada u žargon, u obrazloženju je upotrebljen glagol *mean* (srp. ZNAČITI) umesto imenice *meaning* (srp. ZNAČENJE). Odgovor na pitanje (10) (TROJKA + SLOBODNO BACANJE) nije tačan, pošto sadrži žargonsku reč TROJKA i matematički znak +, pri čemu u prvom obrazloženju (a) (*I hear that on TV* (srp. ČUJEM TO NA TVU) nedostaje modalni glagol *can*, dok drugo obrazloženje (b) na engleskom jeziku prati sintaksičku normu srpskog jezika, kao i pogrešan glagol „*transmit*" (srp. EMITOVATI) umesto *commentate on* (srp. KOMENTARISATI). Uprkos tome što je zaokružen tačan odgovor u primeru (11), obrazloženje (a) ilustruje ne samo odsustvo interpunkcijskih znakova, već i upotrebu hibridnog anglosrpskog jezika (*standard termin* umesto *standard term* [srp. STANDARDNI TERMIN]), dok je u obrazloženju (b) nepravilna kongruencija imenice i glagola *gymnastics are* (srp. GIMNASTIKE SE) umesto *gymnastics is* (srp. GIMNASTIKA SE). Slično je i sa primerom (12), gde je odgovor tačan, dok obrazloženje sadrži nekoliko grešaka: ispred imenice upotrebljen je prilog *correctly* (srp. TAČNO) umesto prideva *correct* (TAČAN); nepravilno je napisan veznik *becaus* umesto *because* (srp. ZATO ŠTO), nedostaje deo rečenice *it is* (srp. TO SE); dok je prilog *so* (srp. TAKO) nepravilno upotrebljen ispred glagola umesto iza njega.

U desnom stupcu navedeni su primeri koji ilustruju greške u srpskom jeziku, pri čemu su one sporadično posledica direktnog prevoda reči sa engleskog jezika na srpski i preključivanja kodova, a najčešće su posledica nepoznavanja flektivnih oblika i načina pisanja reči u srpskom jeziku. U primeru (13), pogrešno je zaokružen odgovor s predlogom SA u instrumentalu sredstva, pri čemu se iz obrazloženja vidi da je to posledica direktnog prevoda termina sa engleskog jezika na srpski. U primeru (14), ne samo da je pogrešno zaokružen odgovor LINIJA FAULA umesto REKET, već je i pogrešno napisan povratni glagol NAZVASE umesto NAZIVA SE. U sledećem primeru (15), zaokružen je tačan odgovor (*gymnastics is performed* > GIMNASTIKA SE IZVODI), ali je u obrazloženju upotrebljen glagol PERFORMOVATI koji ne postoji u srpskom jeziku, pri čemu citirani engleski glagol *played* (srp. [SE] IGRA) nije istaknut drugom vrstom slova. Poslednja tri primera (16), (17) i (18) naglašeno ilustruju semantičke i pravopisne greške u srpskom jeziku. Primer (16) pokazuje da je pogrešan odgovor na postavljeno pitanje posledica površnog poznavanja značenja engleske reči *timekeeper* koja znači MERILAC VREMENA a ne ČASOVNIK, nakon čega je u obrazloženju pogrešno napisana reč OD PRILIKE umesto OTPRILIKE. U prvom obrazloženju (a) primera (17), koji sadrži tačan odgovor na postavljeni zadatak, nepravilno su napisane reči NEPIŠE i NEZNAM koje se pišu odvojeno, dok je u drugom obrazloženju (b) pogrešna upotreba tačke iza sintaksičkih jedinica u rečenici, verovatno u funkciji naglašavanja. Poslednji primer (18) ilustruje ne samo pogrešan prevod engleskog termina *(to) score a point*, tj. POENTIRATI umesto POSTIĆI POEN, već je u obrazloženju nepravilno napisana reč POJEN umesto POEN.

4.2.3. Stilske greške u engleskom i srpskom jeziku

Pored grešaka koje direktno odražavaju jezički standard, postoji i treća kategorija koja se indirektno tiče jezičkog standarda na planu upotrebe jezičkog sistema. Naime, pod uticajem savremenog

načina pisanja kratkih poruka u telefonskoj i računarskoj komunikaciji, u tekstu obrazloženja često se upotrebljavaju skraćenice i simboli, kao što ilustruju sledeći primeri.

engleski jezik	srpski jezik
(19) *indoors* > UNUTRA☹ "First term has wider meaning..." (srp. PRVI TERMIN IMA ŠIRE ZNAČENJE).	(24) *rebound* > ODBIJENA LOPTA OD KOŠA ☹ (a) „Kratkoća". (b) „Nasumice"
(20) *7m line* > LINIJA SEDMERCA☹ "Bc we did this on class" (srp. ZATO ŠTO SMO TO RADILI NA ČASU).	(25) *WBO* > SVETSKA ORGANIZACIJA ZA BOKS ✓ „To je".
(21) *stunt* > AKROBATSKI ELEMENT U PARTERU ☹ "Honestly I dunno" (srp. ISKRENO NE ZNAM).	(26) *vaulting table* > STO ZA PRESKOK ☹ „Zbog table".
(22) *board* > ODBIJENA LOPTA OD KOŠA ☹ "Board=rebound" (srp. BOARD ZNAČI ODBIJENA LOPTA).	(27) *vaulting table* > KOZLIĆ ☹ „Nmpp".
(23) *7m line* > LINIJA SEDMERCA ☹ "Learn on class" (srp. UČIMO NA ČASU).	(28) *ashi-waza* > ASHI-WASA ☹ „maa ko to svetla paliii? asi masi promasi tako kazu".

U engleskom jeziku, najčešće stilske greške su: izostavljanje određenog člana, npr. *first term* umesto *the first term* (srp. PRVI TERMIN) (19); skraćivanje reči, npr. *bc* umesto *because*, (srp. ZATO ŠTO) (20) i *I dunno* umesto *I do not know* (srp. NE ZNAM) (21); upotreba simbola umesto reči, npr. *board=rebound* umesto *board means rebound* (srp. *board* ZNAČI ODBIJENA LOPTA OD KOŠA) (22); i elipsa, npr. *learn on class* (srp. UČIMO NA ČASU) umesto *we learned it in class* (srp. TAKO SMO NAUČILI NA ČASU) (23). U srpskom jeziku, broj skraćenih odgovora znatno je manji. Najčešće se javlja elipsa, pri čemu se umesto rečenice navode ključne reči obrazloženja (24a, 24b), npr. KRATKOĆA, umesto ZATO ŠTO JE TO NAJKRAĆI TERMIN, NASUMICE, umesto ODGOVORIO SAM NASUMIČNO, TO JE umesto TO JE TAČAN ODGOVOR (25) i ZBOG TABLE (26) umesto ZBOG TOGA ŠTO TERMIN UKLJUČUJE REČ *table*, dok su skraćivanja reči gotovo zanemarljiva (27), npr. NMPP (verovatno NEMAM POJMA), umesto NE ZNAM pošto je NEMAM POJMA neformalno. Na kraju, primer (28) ilustruje ne samo pogrešan odgovor na pitanje adaptacije pozajmljenog engleskog (izvorno japanskog) termina u srpskom jeziku, već i naglašeno stilski neprilagođen tekst obrazloženja koje u celosti odražava neformalni govorni jezik mladih. Imajući u vidu ranije komentarisan primer (10) i primer (28) u ovom odeljku, koji ilustruju sklonost ispitanika ka upotrebi neformalnih reči, kao i upotrebu skraćenica i simbola u primerima (19)-(27), može se zaključiti da je odnos prema maternjem jeziku ne samo nemaran, što predstavlja globalni problem današnjice (Vulićević 2015), već i da je pisani izraz u oba jezika postao odraz žargona u smislu načina govora (Bugarski 2006: 17) koji je „šablonizovan, repetitivan, izlizan i pretenciozan".

4.2.4. Dobijeni rezultati u kontekstu standarda postignuća za engleski i srpski jezik

Polazeći od toga da se polovina ispitanika opredelila da napiše obrazloženje na srpskom jeziku, kao i činjenice da je procenat tačnih odgovora u Tabeli 1, uopšteno, ispod 50%, te da su navedeni primeri otkrili nepoznavanje osnovnih gramatičkih i semantičkih jedinica, izvesno je da studenti Fakulteta sporta i fizičkog vaspitanja nedovoljno poznaju standard u engleskom jeziku. To, dodatno, potvrđuje i podatak da je prosečna ocena iz predmeta Engleski jezik u septembarskom ispitnom roku 2017. godine iznosila samo 6,65, usled čega se može zaključiti da pisana komunikacija ispitanika ne prelazi nivo A2.[3] Površno poznavanje standarda engleskog jezika moglo bi se tumačiti kao posledica sveprisutnosti tog jezika u svakom segmentu društvenog života, usled čega se stvara lažan utisak da se radi o jeziku koji

[3] Prema standardima Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike (http://europass.cedefop.europa.eu/hr/resources/european-language-levels-cefr)

je odranije poznat. Međutim, znatno više zabrinjavaju, ovom prilikom, potvrđeni rezultati ranijih istraživanja u vezi sa poznavanjem standarda maternjeg jezika (up. Petrovački 2008, Dragićević 2006, Stevanović 2012, Zlatić i Đorđević 2014), koji pokazuju da studenti ne zadovoljavaju standarde postignuća za kraj opšteg srednjeg i srednjeg stručnog obrazovanja za srpski jezik, tj. ne pišu poštujući književnojezičku normu i ne uobličavaju logičan i stilski skladan pisani tekst.[4] Imajući u vidu postojanje englesko-srpskih jezičkih kontakata, pri čemu poznavanje standarda oba jezika nije u prihvatljivim okvirima, neophodno je istaći važnost brige o jezičkom standardu, pošto je to pitanje nacionalnog identiteta koji je neraskidivo povezan s jezikom (Milić 2012: 156). U tom smislu, potrebno je ne samo uticati na nemaran odnos prema maternjem jeziku, već i posvetiti više pažnje učenju engleskog jezika, pri čemu je posebno važno naglasiti neophodnost sticanja englesko-srpske kontaktnojezičke kompetencije po modelu čiji su teorijski i praktični aspekti ponuđeni u Prćić (2013).

5. ZAKLJUČCI

Kao što je ranije navedeno, u istraživanju je izvršena kvantitativna i kvalitativna analiza tri upitnika sa ukupno 33 pitanja zatvorenog i otvorenog tipa. Prva je iskazana u procentima tačnih odgovora po principima standardizacije, dok je druga urađena analizom jezičke ispravnosti izabranih odgovora i teksta obrazloženja koje su studenti navodili kao argument za izbor jednog od ponuđenih odgovora. Glavni rezultat kvantitativne analize jeste podsticajan pomak u savladavanju jezičkog standarda u srpskom jeziku, dok dobijeni podaci kvalitativne analize ukazuju ne samo na manjkavosti poznavanja gramatike i pravopisa, već i na nepoznavanje značenja reči koje bi se mogle svrstati u osnovni fond reči u oba jezika. Nadalje, dobijeni podaci takođe ukazuju na negativan uticaj interneta, naročito komunikacije SMS-porukama koja se odražava u vidu neopravdanog skraćivanja reči i rečenica, kao i neprimerene upotrebe žargonske leksike. Sa stanovišta jezičke i tehnološke dominacije zemalja engleskog govornog područja tokom prethodnih decenija, nameće se potreba sistemskog pristupa u celovitom jezičkom obrazovanju u kome bi se postepeno sticala englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija.

Literatura

Bugarski, R. (2006). *Žargon: lingvistička studija*. 2. prerađeno i prošireno izdanje. Beograd: XX vek.

Cabré, M. T. (1999). *Terminology*: *Theory, Methods, and Applications*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. doi: 10.1075/tlrp.1.

Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Dragićević, R. (2006). Kultura izražavanja u nastavi srpskog jezika. *Inovacije u nastavi* XIX, 2006/1, 29-35.

Đorđević, B. (2013, 19. decembar). Za srpski nema vremena. *Вечерње новости online.* http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:469376-Za-srpski-nema-vremena.

Finney, D. (2002). The ELT Curriculum: A Flexible Model for a Changing World. In: *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice* (J. C. Richards and W. A. Renandya, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 69-79.

Görlach, M. (ed.) (2002). *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Milić, M. (2012). Anglicizmi kao stilski sinonimi u poeziji Matije Bećkovića. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 60 (1), 145-158.

Milić, M. (2015). Creating English-based Sports Terms in Serbian: Theoretical and Practical Aspects. *Terminology* 21(1), 1-22. DOI: 10.1075/TERM.21.1.

Mišić Ilić, B. (2017). Pragmatic borrowing from English into Serbian: Linguistic and sociocultural aspects. *Journal of pragmatics* 113, 103-115.

Najdanović Tomić, J. (ur.) (2015). *Opšti standardi postignuća za kraj opšteg srednjeg i srednjeg stručnog obrazovanja i vaspitanja u delu opšteobrazovnih predmeta za predmet Strani jezik: Priručnik za nastavnike*.

[4] Prema tumačenju Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja (Najdanović Tomić 2015: 18).

Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. http://ceo.edu.rs/images/stories/opsti_standardi/Strani%20jezik.pdf

Nation, P. (2002). Best Practice in Vocabulary Teaching and Learning. In: *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice* (J. C. Richards and W. A. Renandya, eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 267-272.

Petrovački, Lj. (2008). Problemi nastave srpskog jezika kao maternjeg. U*: Metodička istraživanja u nastavi srpskog jezika i književnosti* (Lj. Petrovački, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 9-19.

Prćić, T. (2003). Is English still a foreign language? *The European English Messenger* 12 (2), 35-37.

Prćić, T. (2011). *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Prćić, T. (2013). Englesko-srpska kontaktnojezička kompetencija: od prakse preko teorije do prakse. U: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru II/2: Tematski zbornik.* (S. Gudurić i M. Stefanović, ur.). Novi Sad: Filozofski fakultet, 183- 195.

Stevanović, J. (2012). Odnos postignuća učenika u domenu kulture izražavanja i ishoda nastave srpskog jezika u srednjoj školi. U: *Nastava i učenje – ciljevi, standardi, ishodi* (S. Marinković, ur.). Užice: Učiteljski fakultet, 459-472.

Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2011). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. 2. izdanje. Novi Sad: Zmaj.

Vulićević, M. (2015, septembar 3). Rajna Dragićević: Sve je više boraca za nepismenost. *Politika online*. http://www.politika.rs/scc/clanak/337382/Sve-je-vise-boraca-za-nepismenost.

Vulićević, M. (2017, juli 12). Novi predmeti i više časova srpskog jezika. *Politika online*. http://www.politika.rs/sr/clanak/384799/Novi-predmeti-i-vise-casova-srpskog-jezika.

Zlatić, M. i Đorđević, J. (2014). Problemi kulture pismenog izražavanja u osnovnoj školi. *Sinteze* 3 (5), 85-94.

HOW WELL DO STUDENTS OF SPORT AND PHYSICAL EDUCATION KNOW STANDARDS IN ENGLISH AND SERBIAN

Summary

The main aim of this paper was to find out how acquainted nonlinguistic majors are with standards of English and Serbian, which are the essential components of the terminological standard within the context of a contemporary definition of the term as a lexical unit of a natural language, as well as the fact that sports terms are currently created by adaptation of terms from English into Serbian. The paper is based on the research conducted in 2017 with 192 1st year students of the Faculty of Sport and Physical Education in Novi Sad. For the requirements of this research, three online-questionnaires were constructed, each with 11 open and closed questions related to standardization of sports terms in Serbian. The findings indicate that there is a need to take a different approach to linguistic education in accordance with the challenges imposed by the new sociolinguistic status of English as a *lingua franca* of today's communication. The exposition is divided in five sections. After the Introduction, the second section deals with theoretical background, the third and the fourth present the research method and results, whereas the fifth section summarizes conclusions. At the end of the paper, there is an Appendix containing the third online-questionnaire.

Key words: English, Serbian, sport, standardization, terminology, questionnaire.

Mira Milić
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Sport and Physical Education
mbmilic@EUnet.rs

Aleksandra Kardoš
University of Novi Sad, Serbia
Faculty of Philosophy
sandra.kardosh@gmail.com

APPENDIX
STANDARDIZATION – QUESTIONNAIRE III

The following list contains 11 English terms and their translation equivalents in Serbian. Please select one of the offered equivalents that best fits the linguistic standard of Serbian while also providing arguments in favor of the given answer, in English or Serbian.

1. *7M LINE* (handball)
(a) sedmerac
(b) linija na 7m
(c) linija sedmerca
ARGUMENT: _____

2. *STUNT* (gymnastics)
(a) akrobatski element
(b) akrobatski element u parteru
(c) akrobatski element u vazduhu
ARGUMENT: _____

3. *TUMBLING* (gymnastics)
(a) akrobatski element
(b) akrobatski element u parteru
(c) akrobatski element u vazduhu
ARGUMENT: _____

4. *VAULTING TABLE* (gymnastics)
(a) sto za preskok
(b) konj
(c) kozlić
ARGUMENT: _____

5. *GYMNASTICS IS / GIMNASTIKA SE*
(a) played / igra
(b) done / radi
(c) performed / izvodi
ARGUMENT: _____

6. *OFFENDING PLAYER* (ball games)
(a) prekršilac
(b) kažnjeni igrač
(c) igrač koji je učinio prekršaj
ARGUMENT: _____

7. *(TO) SCORE A POINT* (general)
(a) postići poen
(b) poentirati
(c) dobiti poen
ARGUMENT: _____

8. *PENALTY* (general)
(a) penal
(b) kazna
(c) kazneni udarac
ARGUMENT: _____

9. *FOUR-POINT PLAY* (basketball)
(a) trojka + slobodno bacanje
(b) igra za četiri poena
(c) postići četiri poena u nizu
ARGUMENT: _____

10. ***FOUL LANE*** (basketball)

(a) linija faula
(b) reket
(c) linija slobodnog bacanja

ARGUMENT: _____

11. ***ASHI-WASA*** (judo)

(a) ashi-wasa
(b) ašivaza
(c) nožne tehnike

ARGUMENT: _____

UDK 82: 811.133.1(075)

Vojka Milovanović

KNJIŽEVNI TEKST U UDŽBENICIMA FRANCUSKOG JEZIKA ZA OSNOVNU I SREDNJU ŠKOLU

Komparativnom analizom o ulozi književnog dela u nastavi stranih jezika, konkretno francuskog jezika, kao i samoj ulozi u društvu, prikazaćemo i vrste književnih tekstova, koji su zastupljeni u udžbenicima francuskog jezika kao stranog jezika u osnovnoj i srednjoj školi. Uloga književnog teksta u nastavi analizirana je sa stanovišta njegove polisemičnosti i specifičnosti kao i iz ugla autentičnih materijala i konkretnoj upotrebi u udžbenicima. Knjižveni tekst namenjen je svima i prevazilazi vremensku epohu u kojoj je nastao. Specifičnost književnog dela nalazi se i u interakciji između strukture književnog dela i čitaoca. Književno delo jeste i komunikacijska forma jer prikazuje odnose koji postoje među osobama neke zajednice. Postavljanjem novih ciljeva u učenju stranih jezika, književni tekst postaje zapostavljen. Primerima upotrebe književnog teksta u nastavi francuskog jezika pokušaćemo da ono što je teorijski okvir primenimo u praksi.

Ključne reči: književni tekst, autentični materijali, udžbenik, polisemičnost, nastava.

1. UVOD

U ovom radu komparativnom analizom i pregledom udžbeničke literature kao i literature uopšte prikazaćemo ulogu književnog dela u nastavi stranih jezika, konkretno francuskog jezika. Analiziraćemo vrste književnih tekstova u udžbenicima francuskog jezika koji se koriste u našim osnovnim i srednjim školama. Bavićemo se problemom njihove nedovoljne zastupljenosti u udžbenicima koje smo analizirali, kao i načinima interpretacije književnog teksta i njegove funkcije u nastavi francuskog jezika. Naša je namera da prikažemo da su književni tekstovi i književnost uopšte, u službi stranog jezika a u cilju postizanja što većeg nivoa jezičke kompetencije. Prikazaćemo polisemičnost književnog dela kao i njegovu specifičnost a zatim i književni tekst kao autentični materijal.

Kao korpus na kome ćemo obaviti ovo istraživanje, uzeli smo udžbenike za osnovnu školu i to:

1. *Le français pour nous*, autora Dušanke Točanac Milivojev, osmi razred, IV godina učenja
2. *Pixel 4*, autora Silvi Šmit, osmi razred, IV godina učenja
3. *Et toi?*, autora Mari Žoze Lopez i Žan Tjeri le Bunjeka, osmi razred, IV godina učenja

Kada je reč o udžbenicima za srednju školu, analizirali smo sledeće udžbenike:

1. *Version originale vert*, autora Monik Denije i saradnika, za drugi razred gimnazija i stručnih škola, šesta godina učenja, 3. i 4. razred gimnazija i stručnih srednjih škola, treća i četvrta godina učenja
2. *Bellville 3*, autora Odil Gran Kleman i saradnika, za treći i četvrti razred srednjih škola, sedma i osma godina učenja
3. *Francuski jezik za IV razred ekonomske i ugostiteljsko-turističke škole*, autora Danice Pavlović, Marije Džunić-Drinjaković i Ljiljane Đurić
4. *Le français…j'aime 2*, za drugi razred srednjih škola, autora Snežane Gudurić, Živane Baratović i Ane Topoljski

2. POLISEMIČNOST I SPECIFIČNOST KNJIŽEVNOG TEKSTA

Turmel-Džon (1996:52) smatra da je najizražajnija karakteristika književnog teksta upravo polisemičnost. Književni tekst se tako kroz više značenja predstavlja čitaocu a višeznačnost je u funkciji čitaočevih znanja. Književni tekst je odblesak jednog društva, vremenske epohe i takva značenja prevazilaze vremenske okvire. Autor ističe da upravo zbog toga mi možemo da čitamo tekstove, koji su napisani pre više vekova i da u njima pronađemo i razumemo poruku, koja nas spaja kao čitaoce i kao ljudska bića. Ova postojanost književnog teksta daje mu novu dimenziju pri svakom čitanju. Autor ovo ilustruje primerom da novinski članak ima određeno značenje samo kada se uklapa u određenu, konkrentu situaciju.

Ako se uzme u obzir da naši učenici malo čitaju i na časovima maternjeg jezika a kamoli na časovima stranog jezika, ovakav pristup bi mogao da razvije želju za čitanjem nekog književnog dela kod učenika. Učenici bi kroz odlomke iz književnih dela, stekli uvid u probleme ljudi u određenom istorijskom trenutku, mogli da uporede sa sadašnjim vremenom i aktuelnim problemima ljudi. Sve ovo bi moglo da probudi želju da se delo pročita i u celini.

Van Dik (in Pavo, 2003:187) razlikuje tri nivoa strukture teksta i to mikrostrukturalni, makrostrukturalni i supersturkturalni, gde se rečenice posmatraju kao osnovne semantičke jedinice, zatim kako funkcionišu zajedno na kognitivnom planu i kako omogućavaju govorniku da prepozna da li je reč o priči ili iznošenju argumenata.

Povezanost teksta postiže se uz pomoć kohezije i koherentnosti. Prema Holideju i Hasanu (in Pavo, 2003:189), kohezija se ostvaruje kroz pet grupa elemenata koje povezuju tekst a ostvaruju se na tri plana i to kroz referentne odnose, zamene mesta, elipse, veznike i leksičku koheziju na rečeničnom planu (imenica, pokazni determinanti itd.) zatim na transrečeničnom planu (prilozi, veznici, oblici ponavljanja) i makrosintaksičkom planu kroz proučavanje markera koji se odnose na tekstualnu celinu bilo da je reč o reklamnom tekstu ili književnom delu gde se proučava način argumentacije, odvijanje radnje i ovde je reč o odnosu kohezije i tematske progresije. Tematska progresija se sastoji iz teme – onoga o čemu se govori u tekstu i reme – onoga što je o toj temi rečeno. Na ovaj način stvara se nova informacija o tekstu.

Koherentnost obuhvata organizaciju tema koje se nalaze u tekstu i odnosi se na kompetenciju subjekta da, na osnovu svojih postojećih znanja i iskustva može da izloži svoj sud o temi, koja se javlja u tekstu (Pavo, 2003:188).

Tako Tursel i Vasevijer (2004:7) navode da tekst može biti i umetničko delo, jezička komunikacija ili struktura koja dobija smisao samo ako je primljena od strane čitalaca. Specifičnost književnog teksta ogleda se upravo u njegovoj umetničkoj vrednosti. Vasevijer i Tursel smatraju da se specifičnost književnog dela ogleda i u interakciji između strukture književnog dela i onoga kome se to delo obraća. Tako teorija recepcije predstavlja jednu novu koncepciju dela, koje nije svedeno samo na tekst a u kojoj je uloga čitalaca vrlo bitna jer se književno delo konstituiše u svesti čitalaca. Prema Jakobsonu, kako navode Tursel i Vasevijer, funkcija poetskog jezika jeste u poruci koju delo nosi.

Na osnovu ovoga možemo reći da književni tekst postaje važan element u komunikaciji i među kulturama. A ako je to tako onda je to još jedan način kako da se kod učenika razvija i komunikativna i kulturološke kompetencija.

2.1. Čitalac i tekst

Rašel Buve (2007) navodi Bartovo gledište da je veza između pisca, čitaoca i teksta erotska: telo pisca se kao njegov najintimniji deo nudi telu čitaoca, koji mu isto tako intimno odgovara. Bart (in Buve, 2007:118) smatra da su tekstovi napisani kako bi ih čitaoci ponovo napisali dok ih čitaju, tako što su u svom umu podstaknuti da oponašaju proces putem kojeg je tekst ponovo napisan.

Turmel-Džon (1996:52) smatra da razumevanje teksta može da proizvede i novo tumačenje književnog dela jer čitalac, na osnovu svog prethodno stečenog znanja i iskustva, može da na svoj sopstveni način protumači književno delo.

Bertran Žerve (in Ksantos, 2007:96-97) smatra da je tekst u književnom čitanju u funkciji čitaoca. U takvom odnosu, čitalac preuzima odgovornost na sebe u okviru određenih referenci i modela, koje sam sklapa kako bi protumačio književni tekst.

Ovakav način razumevanja teksta, smatra Turmel-Džon (1996:53), omogućava čitaocu određenu slobodu u konstrukciji smisla samog teksta.

Dakle, književni tekst svojim sadržajem, stavovima pisca i njegovih junaka može da utiče na formiranje stavova i mišljenja učenika o određenim životnim situacijama, i da ih pouči kako postupati i u dobru i u zlu. Jer, kako kaže Prust (2007:281) jedino književnost omogućava pristup pravom životu, onom koji je otkriven i rasvetljen i koji je jedini proživljen.

2.2. Književni tekst kao autentični dokument

U Kikovom didaktičnom rečniku (2003:29) autntičnost se vezuje za dokument i označava sve ono što nije prema svom poreklu namenjeno nastavi stranih jezika.

Olek (1999:65) navodi da je autentični dokument posrednik između učenika i jezika i pomaže učeniku u procesu usvajanja jezika i sticanja jezičke kompetencije. Autentični dokument mu omogućava da uđe u osnove jezika, na osnovu koga učenik može da izgrađuje svoje jezičko znanje i razvija svoje jezičke veštine. On je podređen komunikaciji.

Sušon-For (2007:179) kaže da ono što čini književno delo komunikacijskom formom jeste, pre svega, postavljanje na scenu i uvid u odnose koji postoje među osobama neke zajednice. Razlika između autentičnog dokumenta i književnog teksta je u činjenici da autentični dokument malo šta kaže o realnosti na koju se poziva. Književni tekst nam do detalja predstavlja svet o kome govori.

Rikoa (2010:247) iznosi činjenicu da je književni tekst ipak našao mesto među autentičnim dokumentima u komunikativnom pristupu, iako je i dalje bio povezivan sa tradicionalnom metodom.

Na osnovu ovih stavova, možemo zaključiti i da književni tekst treba posmatrati kao autentični dokument, koji nam pored događaja, vremenskih epoha i likova, pruža i bogat izbor jezičkih elemenata na gramatičkom, leksičkom, fonetskom i sintaksičkom nivou.

3. KNJIŽEVNO DELO U NASTAVI STRANIH JEZIKA

Zbog svoje vanvremenske komponente ali i univerzalnosti osećanja i unutrašnjih previranja junaka, književno delo mora naći mesto u nastavi stranih jezika. Upravo je jezik srž književnosti (Bart, 2004:14), koji nam kroz prozu ili poeziju, šalje određene poruke. Rečima se oslikavaju događaji, likovi, pejzaži, tako da one upotrebljene na različite načine stvaraju ne samo zvučne već i vizuelne slike. Uz pomoć književnog teksta, nastavnik može prezentovati određene fonetske i sintaksičke karakteristike jezika, zatim konstrukciju glagola itd.

3.1. Ima li književnih tekstova u udžbenicima za osnovnu i srednju školu?

Analizirajući različite udžbenike za francuski jezik, koji se nalaze u opticaju u našem obrazovnom sistemu, uočava se različitost u pristupu književnom tekstu u nastavi francuskog jezika. U pojedinim udžbenicima književni tekstovi ne postoje, dok u onima u kojima ih ima autori se različito ophode prema njima. Uočava se autorovo ustručavanje i dilema: ako se ostavi sloboda nastavniku hoće li ga on uopšte predstaviti učenicima ili ako predloži njegovu upotrebu, kakav tip vežbi dati i kako izabrati najbolji način približavanja književnog teksta učeniku. Jednostavno rečeno, autor se pita šta raditi sa

takvim tekstom, jer je s jedne strane svestan vrednosti književnog dela, a s druge strane stoji komunikativna kompetencija koju treba ostvariti.

3.1.1. Užbenici za osnovnu školu

Prvi udžbenik koji ćemo predstaviti i analizirati jeste udžbenik *Et toi?* autora Mari Žoze Lopez i Žan Tjeri Le Bunjeka. On je namenjen učenicima osmog razreda, kojima je to četvrta godina učenja francuskog jezika. Odgovara nivou A2.1. Zajedničkog evropskog okvira. Udžbenik se sastoji iz četiri modula, a svaki modul sadrži uvodnu stranu koja najavljuje ciljeve u tom modulu i projekat, zatim tri lekcije odnosno nastavne celine u okviru kojih postoje posebne lekcije sa naglašenim kulturološkim elementima, projekat, vežbanja i samoocenjivanje postignuća.

Svaka lekcija u modulu ima tekst u dijaloškoj formi, kojima se uvodi leksikčke, sintaksičke i gramatičke jedinice a pošto nema izvora na kraju, može se zaključiti da su to tekstovi koje su sami autori napisali. Prvi književni tekst u udžbeniku nalazi se na 17. strani u okviru treće lekcije koja govori o zdravlju i zdravoj hrani. To je odlomak iz Molijerovog komada *Uobraženi bolesnik*. Autori ne daju nikakva druga uputstva šta raditi sa ovim tekstom čak ni da se tekst pročita. Ostavljaju nastavniku da sam odluči i pronađe aktivnosti uz ovaj tekst. U devetoj lekciji, koja govori o Nobelovoj nagradi za književnost, autori predstavljaju francuskog nobelovca Le Klezioa. Zato na stranama 54 i 55 nailazimo na drugi književni tekst upravo ovog pisca i to odlomak iz romana za koji je i dobio Nobelovu nagradu. Autori udžbenika daju i tri vežbe koje se odnose na ovaj tekst. Prva vežba odnosi se na razumevanje pročitanog teksta i učenici bi trebalo da odgovore na pitanja, pošto prvo pročitaju tekst. Druga vežba jeste vežba povezivanja određenih glagola u vežbi u perfektu sa ekvivalentnim glagolima u tekstu u cilju uočavanja razlike između perfekta i aorista. Treća vežba je vežba pismene produkcije u kojoj učenici imaju dve mogućnosti: u prvoj treba da zamisle da su na raspustu u nekom nepoznatom gradu i onda pišu mejl svom prijatelju o tome kako provode vreme u tom gradu a druga varijanta jeste da je učenik dobio mejl u kome je pozvan da provede nedelji dana kod svog prijatelja i on treba da napiše odgovor da li prihvata ili odbija poziv. Ono što prati ovu treću vežbu jeste i spisak reči koje učenik može da koristi na početku pisma, u centralnom delu pisma i na kraju pisma. Korist od te liste sa izrazima je višestruka jer ne samo da će moći lakše da napišu pismo, već i da memorišu izraze. U ovom udžbeniku više književnih tekstova nema.

Udžbenik *Le français pour nous 4* autora Dušanke Točanac Milivojev namenjen je učenicima osmog razreda, četvrta godina učenja. Sastoji se iz sedam dosijea odnosno nastavnih celina. Na početku svake nastavne celine nalaze se ciljevi i ishodi modula.

Svaki modul sadrži više različitih tekstova uglavnom preuzetih iz francuskih časopisa ili ih je sastavio sam autor. Književni tekst u prvom dosijeu je pesma Žaka Prevera *Loš učenik* i osim leksike koja je posebno data, autor nikakva bliža uputstva ne daje nastavnicima a ni učenicima. U drugom dosijeu na strani 22. nalazi se odlomak iz Sartrovog dela *Reči*. Egziperijev *Mali Princ* nalazi se u četvrtom dosijeu na 48. strani kao i na 50. Odlomak iz dela *Raspust malog Nikole* Sempe Gosinija je u petom dosijeu i to na 62. strani. To je sve od književnih tekstova u ovom udžbeniku. Pregledom i analizom ovog udžbenika, utvrđeno je da nikakvih vežbanja uz ove tekstove nema niti bilo kog drugog objašnjenja. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da autor ostavlja slobodu izbora nastavniku kako će ove tekstove koristiti na času.

Udžbenik *Pixel 4* autora Silvi Šmit odgovara nivou A2 Zajedničkog evropskog okvira. Koristi se u osmom razredu za učenike kojima je to četvrta godina učenja francuskog jezika. Sadrži sedam nastavnih celina raspoređenih prema jedinicama od nule do šest. Nulta nastavna celina predstavlja reviziju gradiva iz prethodnog razreda. Svaka nastavna celina sadrži po tri teksta u obliku dijaloga ili informativnog teksta. Književnih tekstova u ovom udžbeniku nema. Ovde kao da se oseća rascep između tradicionalne metodike, gde je književni tekst bio neprikosnoven u nastavi i akcione pedagogije, gde je književni tekst na marginama, ovi autori daju primat autentičnim materijalima pre svega novinskim člancima.

3.1.2. Udžbenici za srednju školu

Autori Danica Pavlović, Marija Džunić-Drinjaković i Ljiljana Đurić u udžbeniku za četvrti razred ekonomske i ugostiteljsko-turističke škole uvode književne tekstove Žorža Diamela, Molijera, Boska, Rusoa, Kamija, Garija, Joneska i Sent Egziperija. Tekst obavezno prati i kraća biografija pisca. Nakon ključnih reči za razumevanje teksta, autor kroz rubrike «Da li ste dobro razumeli?» zatvorenim i otvorenim pitanjima podstiče učenikovu radoznalosti i tumačenje teksta. U odeljku «Vežbajte!», autori uvežbavaju bilo gramatičke jedinice koje nalazimo u tim tekstovima, bilo dijaloge kroz igru po ulogama. Rubrika «A sad vi!» odnosi se na aktivnosti usmene produkcije, gde učenici na osnovu stavova iz pročitanog teksta, iznose svoje, lične stavove o određenoj temi.

Iz datih aktivnosti, uočava se da se književnom tekstu može prići kao bilo kojoj drugoj vrsti teksta, ali ono što ga razdvaja od drugih jeste činjenica da on govori ne samo o kulturi jednog društva u određenom istorijskom trenutku, već i o kulturi pojedinca, učesnika različitih istorijskih događaja, ali i onih duboko ličnih iz kojih izbija niz osećanja od tuge i bola do radosti i sreće.

U udžbeniku za drugi razred gimnazije i srednje stručne škole autora Živane Baratović, Snežane Gudurić i Ane Topolski zastupljeni su književni tekstovi Le Klezioa, Kenoa, Alea, Faize Gene, Mirijel Barberi, Molijera, Voltera, Lamartina i Igoa. Uočava se raznovrsnost ne samo književnih žanrova već i epoha u kojima su pisci stvarali ili stvaraju. Posebno bih istakla tekst mlade književnice Faize Gen *Pronaći mesto u društvu*, koji govori o razmišljanjima mlade devojke o svojoj budućnosti i poslu kojim će se baviti. Autor je izabrao tekst koji bi mogao da probudi radoznalost kod čitalaca i podstakne na razmišljanje. Nikakvih posebno uputstava o radu sa tekstom nema. Pretpostavka je da autori prilaze književnom tekstu kao autentičnom materijalu i ostavljaju slobodu nastavniku da sam organizuje aktivnosti oko ovih književnih tekstova.

Autor udžbenika *Bellville 3* jeste Odil Gran-Kleman sa saradnicima, a namenjen je učenicima trećeg i četvrtog razreda srednje škole, sedma i osma godina učenja. Ovaj udžbenik prati predloge Saveta Evrope za učenje i predavanje stranih jezika i omogućava učenicima da ostvare nivo B1 Zajedničkog evropskog okvira za žive jezike i DELF-a. Namenjen je nastavi od 90 časova a podeljen je na tri modula koja obuhvataju 30 časova, i svaki modul sadrži 3 lekcije. Na početku svakog modula jasno su istaknuti ciljevi. Za razliku od udžbenika za osnovnu školu, ovaj udžbenik u svakoj nastavnoj celini ima posebnu rubriku "Književnost" u kojoj su predstavljeni i proza i poezija. Pisci sa kojima se susrećemo u ovom udžbeniku su Boben, Natali Sarot, Ronsar, Sipervjel, Simon de Bovoar, Rolan Bart, Fenvik, Baržavel, Viktor Igo, Ober. Uz svaki od ovih tekstova nalaze se raznovrsne aktivnosti od odgovora na pitanja, povezivanja različitih pojmova, traženje sinonima, određivanje teme, izražavanje mišljenja o određenim pojmovima u vezi sa tekstom.

Monik Denije, Kristijan Olivije i Emili Perišon autori su udžbenika *Version originale vert*. Namenjen je nivoima A2+ i B1. Namenjen je učenicima drugog razreda gimnazije i srednjih stručnih škola – šesta godina učenja kao i učenicima trećeg i četvrtog razreda gimnazija i srednjih stručnih škola – treća i četvrta godina učenja.

Udžbenik se sastoji iz devet nastavnih celina, pripreme za DELF, učeničkog dnevnika za samoocenjivanje, pregleda gramatike, tabele glagolskih oblika, transkripta audio snimaka, indeksa pojmova, radne sveske sa vežbanjima u vezi sa temama obrađivanim u okviru lekcija i dodatnih tekstova sa zadacima. Na 11. strani nalaze se dva književna teksta i to *Snežana* Braće Grim i *Iza zatvorenih vrata* Žan Pol Sartra. Učenicima je ponuđena tabela u koju bi trebalo da unesu glavne likove iz tekstova, predmet koji junak iz priče traži, ime osobe koja pruža pomoć glavnom junaku kao i one koja sprečava glavnog junaka u ostvarenju svojih namera ili mu se na neki drugi način suprotstavlja. Učenici mogu, tako, ne samo da prave poređenja između dva književna teksta, već na kraju mogu, da na osnovu podataka iz tabele, prepričaju ukratko ove tekstove pravći paralelu među njima. Odlomak iz *Vežbi konverzacije i francuske dikcije za američke studente* Ežena Joneska je na 42. strani i prate ga četiri aktivnosti. Učenici najpre treba da daju svoje viđenje određenih likova, kako oni fizički izgledaju, kakvu odeću nose, zatim da razgovaraju o postupcima određenih likova a nakon upoznavanja sa likovima da pročitaju tekst sa elementima glume i da čak to i snime. Na 69. strani nalaze se kratke poruke iz različitih književnih

žanrova i autora i to Erika Emanuela Šmita, Žirodoa, Gorza i Bodlera. Učenicima je dato objašnjenje da su to poruke koje oni kojima su upućene nikad nisu pročitali. Od njih se traži da izaberu one koje im se sviđaju, zatim da li sami imaju želju da napišu nešto slično i da li bi prihvatili da profesor te poruke i objavi. Od pisaca u ovom udžbeniku zastupljeni su još Ponž, Apoliner i Rejmon Keno.

3.2. Cilj upotrebe književnog dela u nastavi

Ako je cilj nastave stranog jezika ostvarenje komunikativne kompetencije i stvaranje autonomije učenika, koji će moći da samostalno učestvuje u komunikaciji, postavlja se pitanje zašto upotrebiti književno delo u nastavi kada ono po svojoj prirodi to ne može ostvariti. Džonatan Kaler zastupa teoriju nadinterpretacije književnog dela. Naime, književni tekst se, za razliku od praktičnih tekstova, ne mora odmah razumeti ali navodi na razmišljanje o upotrebljenim sredstvima izražavanja, dovodi do razmišljanja o značenju i kod čitalaca izaziva prijatan osećaj (Culler, 2001-27-52).

Na osnovu aktivnosti iz kojih proističe i odnos autora analiziranih udžbenika prema književnom delu, može se zaključiti da se komunikacijska "zatvorenost" književnog teksta može prevazići tako što ćemo se prema njemu odnositi kao prema bilo kom drugom autentičnom materijalu.

Diskurs može biti tekst u određenim uslovima produkcije, odnosno u nekoj konkretnoj situaciji u kojoj postoje učesnici, mesto i vreme u kome se diskurs odvija.

Spisateljski rad ima za cilj da transformiše društvene interakcije i proizvede zadovoljstvo kod čitalaca. Ono što suprotstavlja autentični dokument i književni tekst jeste činjenica da autentični dokument malo šta kaže o realnosti na koju se poziva. Književni tekst nam do detalja predstavlja svet o kome govori.

Činjenica je da je književni tekst, ipak našao mesto među autentičnim materijalima u komunikativnom pristupu, iako je i dalje bio povezivan sa tradicionalnom metodom. Došlo je do određenih teorijskih i didaktičkih preispitivanja, kako bi se književni tekst vratio u udžbenike devedesetih godina.

Ovo doprinosi tome da učenik može da govori ne samo o temi nekog književnog dela, već i o onome što je rečeno o toj temi uopšte i da na taj način da jedan sasvim nov pogled na određeno književno delo.

3.3. Izbor književnog teksta

Pri izboru književnih tekstova mora se voditi računa o ličnim iskustvima učenika kao i o njegovim kulturološkim znanjima, koja će mu poslužiti kao prva referenca u razumevanju i tumačenju književnog dela. Neophodno je izvršiti selekciju romana, klasičnih ili savremenih, koji će sadržati osećanja, interesovanja i svakodnevna ponašanja koja su bliska učeniku. Teme, koje izabrani romani treba da sadrže su: solidarnost, odnos pojedinca prema porodici, kulturi, ljubavi, prijateljstvu, bolesti…

Dramski tekstovi obiluju dinamičnošću. Jezik u dijalozima je specifičan i može poslužiti čak i samo za memorisanje određenih izraza. (Ilić, 2008:136)

Autori analiziranih udžbenika vodili su računa i o uzrastu učenika, nivou njihovog jezičkog znanja ali i o raznovrstnosti književnih žanrova i naravno pre svega o cilju časa. Kao jedan od kriterijuma koji možda nije tako očigledan kao ovi prethodni jeste i važnost, koju izabrani tekst ima u razvoju kulturološke kompetencije odnosno interkulturoloških znanja. U radu sa osnovnoškolskim uzrastom, uglavnom biramo poeziju kao formu, koja je kratka i gramatički jednostavnija od proznog teksta a ipak sadržajno bogata i nosi snažnu poruku.

4. PRIMERI UPOTREBE KNJIŽEVNOG TEKSTA U NASTAVI

U uslovima u kojima većina naših nastavnika radi, a to je da u svojim učionicama nemaju pristup internetu a vrlo često ni kompjuter ni video projektor, kao pedagoško sredstvo može poslužiti i mobilni telefon. Upotreba informacionih tehnologija u nastavi stranih jezika doprinosi motivaciji učenika, jer su u tom domenu veštiji i zato su spremniji da usvajaju gradivo što dovodi do lakšeg savladavanja jezičkih sadržaja. Ovde ćemo dati jedan primer kako se književni tekst može upotrebiti u nastavi i to uz pomoć mobilnog telefona.

Vežba «Napiši mi pesmu»

Pesma na kojoj ćemo raditi je *Pour toi mon amour* Žaka Prevera. Vežba se radi preko aplikacije «Diktafon» na mobilnom telefonu.

Učenike podeliti u pet grupa i svaka grupa dobija po jednu strofu pesme sa uputstvom:

1er groupe: Ecris-moi un poème:

Pour toi mon amour de Jacques Prévert

«Je suis allé au marché aux oiseaux
Et j'ai acheté des oiseaux
Pour toi
Mon amour…»

Consigne[1]: Remplacez «le marché aux oiseaux» par «le marché aux fruits» et écrivez ce qu'il y a acheté. Enregistrez votre strophe sur Dictaphone et échangez les portables avec ceux de l'autre groupe comme dans l'activité précédente. L'autre équipe doit saisir le changement que vous avez fait: le lieu et le produit acheté.

Svaka grupa snimi izmenu na diktafonu i zameni telefon sa drugom grupom. Druga grupa treba da uoči promenu i da je saopšti. Prva grupa saopštava da li je to tačno ili ne. Cilj ove vežbe jeste uvežbavanje vokabulara i pisanja ali i motivacija učenika kroz jedno novo pedagoško sredstvo a to je mobilni telefon. Ova vežba je namenjena učenicima nivoa A1 ali može se prilagoditi i za više nivoe. Korisna je i za uvežbavanje francuske gramatike tako što se glagoli u perfektu mogu zameniti futurom. U svakom slučaju, učenici dobijaju jedno sasvim novo čitanje pesme i viđenje stvari. Naime, pošto pesnik govori o različitim mestima na pijaci na kojima traži svoju dragu pa čak i o pijaci robova, sada su učenici u ulozi pesnika, koji kroz supstituciju u stihovima, pričaju svoju priču, menjajući kraj poslednje strofe i navode mesto koje je deo njihove stvarnosti a to je Fejsbuk i na kome oni nalaze tu svoju dragu osobu.

Vežba «Razgovor»

Učenici se podele u dve grupe a svaka grupa dobije sledeće stihove iz Lafontenove basne *Lisica i gavran*: «Apprenez que tout flatteur vit au dépens de celui qui l'écoute».

Uputstvo za realizaciju vežbe[2]:

– Lisez le poème

– Observez les vers «Apprenez que tout flatteur vit au dépens de celui qui l'écoute».

– Trouvez les mots clés de ce vers et essayez de définir comment la signification particulier de chaque mots influent à la signification du vers entier

– Donnez votre opinion positive sur ce vers en utilisant les connaissances que vous possédez déjà et de cette manière argumentez vos sentiments, connaissances et expériences.

---

[1] Zadatak: Zamenite reči „pijaca ptica" sa „pijaca voća" i napišite šta je on tamo kupio. Snimite vašu strofu na Diktafon i razmenite vaše mobilne telefone sa onima iz druge grupe kao u prethodnoj vežbi. Druga ekipa treba da uoči pormenu koju ste napravili: mesto gde je ta osoba kupovala i proizvod koji je kupila.

[2] Uputstvo za realizaciju vežbe: Pročitajte pesmu; posmatrajte stihove „Naučite da svaki laskavac živi na račun onoga koji ga sluša"; pronađite ključne reči u ovom stihu i pokušajte da definišete kako posebno značenje svake reči utiče na značenje stiha u celini; dajte vaše pozitivno mišljenje o stihu i koristite znanja koja već imate tako da argumentujete vaša osećanja, znanja i iskustvo; rečenice treba da su jasne i gramatički ispravne; napravite podsetnik i memorišite glavne tačke vašeg izlaganja.

– Il faut que les phrases soient claires et correctes grammaticalement
– Faites un rappel et mémorisez les points principaux de votre exposé.

Druga grupa ima zadatak da opovrgne ono što je napisano u stihu. Vežba je namenjena nivou B1. Cilj vežbe jeste da se uvežbava argumentacija i opovrgavanje stavova.

5. ZAKLJUČAK

Kao primaran u nastavi tradicionalne metodike, književni tekst u borbi za ostvarenjem komunikativne kompetencije gubi svoje mesto u nastavi, zbog navodne „komunikacijske zatvorenosti". Mnogobrojne teorije objašnjavale su značaj književnog dela i njegovu civilizacijsku ulogu. Upravo zbog svoje specifičnosti, polisemičnosti, interakcije sa čitaocem i autentičnosti, književno delo se polako vraća u udžbenike i svedoči o svojoj vanvremenskoj komponenti.

U udžbenicima za srednju školu književni tekstovi su zastupljeniji. Različitim pristupom autori udžbenika prepuštaju nastavniku da odabere aktivnosti ili mu kroz određena uputstva daju smer kojim treba ići. Na ovaj način nastavnik je posrednik između kulturnog nasleđa zemlje čiji se jezik uči i učenika, tj. njegovog kulturnog nasleđa stvarajući nova interkulturološka znanja.

Naše istraživanje je pokazalo da se knjižvenom tekstu može pristupiti kao i svakom drugom tekstu. Tako možemo primeniti i vežbe razumevanja sadržaja, gramatičke vežbe, vežbe usmene i pismene produkcije. S druge strane, u udžbenicima za osnovnu školu, književnih tekstova u udžbenicima stranih autora, gotovo da i nema. Zato je važno da nastavnici posvete određeno vreme i književnom tekstu, birajući kraće forme kako bi učenik bio motivisan da uči.

Literatura

Abdallah-Pretceille, M. (2004). *Vers une pédagogie interculturelle*, Paris: Anthropos.

Barthes, R. (2004). Essais critiques (1964). u: *Littérature: textes théoriques et critiques*, Toursel, N. et Vassavière J., p. 14.

Barthes, R. (2007). u: Bouvet, R. (2007). Le plaisir de l'indétermination, Québec: *Théorie et pratiques de la lecture littéraire*, pp. 118.

Barriere, I. (2003). *Exploitation pédagogique de documents,* EduFLE: consulté le 15 janvier 2011., disponible sur http://www.edufle.net/Exploitation-pedagogique-de

Beaudry, Marie-Christine (2010). *Pour une approche culturelle de la littérature*, FDLM, num. 367.

Boulton, A. (2007). *Documents authentiques, oral, corpus*, Nancy: Mélanges Crapel n°31.

Bouvet, R. (2007). *Le plaisir de l'indétermination*, Québec: Théorie et pratiques de la lecture littéraire, pp. 111-133.

Conseil de l'Europe: Cadre européen commun de référnce pour les langues: apprendre, enseigner, évaluer-Guide pour les utilisateurs.

Culler, J. (2001). Književnost šta je to i da li je to bitno?, u: *Književna teorija, Vrlo kratak uvod*, Zagreb, 27-52.

Cuq, Jean-Pierre, (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*, Paris: CLE International.

De Carlo, M. (1995). Lexique, culture et motivation à l'école.Edutes de linguistique Appliqué, n°97.

Deniyer, M., Ollivier, Ch. et Perrichon, E. (2012). *Version originale vert*, Beograd: Klett.

Denis, M. (2000). *Dialogues et culture* n°44, Former les élèves à l'interculturel, extrait du site http://www.francparler.org/dossiers/interculturel_former.htm

Durić, LJ. et alt. (1996). *Francuski jezik za IV razred ekonomske i ugostiteljsko-turističke škole*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Gervais, B. et Bouvet, R. (2007). *Théories et pratiques de la lecture littéraire*, Québec: Presse de l'Université du Québec.

Grand-Cleman, O. et alt. (2005). *Bellville 3,* Paris: CLE International.

Gudurić, S. et alt. (2009). *Le français…j'aime2*, Beograd: Zavod za uddžbenike i nastavna sredstva.

Hollec, H. (1990). *Des documents authentiques, pour quoi faire?,* Mélanges pédagogiques, Nancy.

Ilić, P. et alt. (2008). *Kriza čitanja*, Novi Sad: Nova škola.
Kirpalani, Marie-Claudette et al. (1997). *Présupposés culturels et activités de lecture*, FDLM, 292.
Lopez et alt. (2012). *Et toi?*, Beograd: Klett.
Marrero Darias, A., Mayor Florido, I. et Gabet, D. (1996). Intégration du texte littéraire dans les méthodes de français langue étrangère, *V Coloquio celebrado en la Universidad de Murcia del 20 al 22 de marzo de 1996*.
Neuer, G. (1998). La place occupee par le contenu socioculturel dans les approches communicative et interculturelle. *Le français dans le monde, n°juillet*.
Nikolic, V. (1979). *Učenje stranih jezika i nastava kulture*, Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije.
Paveau, M.A. et Sarfati, G.E. (2003). *Les grandes théories de la linguistique,* Paris: Armand Colin.
Porcher, L. (1986). *La civilisation*. Paris: CLE International.
Proust, M. (2004), Le Temps retrouvé (posthume, 1927), u: *Littérature: textes théoriques et critiques*, Toursel, N. et Vassevière J., p.280.
Puren, Christian (1998). *Perspective objet et perspective sujet en didactique des langues-cultures*, ELA revue de didactologie des langues-cultures, n°109.
Quian, Y. (2010). *Interculturalité et documents authentiques en classe de FLE: une expérience chinoise,* Synergies n°2.
Riquois, E. (2010). *Exploitation pédagogique du texte littéraire et lecture littéraire en FLE: un équilibre fragile,* Genève: 11e rencontres des chercheurs en didactique des littératures.
Šmit, S. et alt. (2013). *Pixel 4*, Beograd: Data Status.
Souchon-Faure, Marc-Felix (2007). *Littérature et l'apprentissage d'une langue étrangère*, Synergies n°3.
Turmel-John, P. (1996). *Le texte littéraire en classe de seconde ou étrangère*, Québec français, n°100.
Točanac Milivojev, D. (2008). *Le français pour nous 4*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
Toursel, N. et Vasseviere J. (2004). *Littérature: textes théoriques et critiques*, Paris: Nathan.
Xantos, N. (2007). *La lecture littéraire comme parcours dans l'aire du dire: prolégomènes à une sémiotique de la réception*, Québec: Presses de l'Université du Québec

LE TEXTE LITTÉRAIRE DANS LES MANUELS SCOLAIRES DE FRANÇAIS LANGUE ÉTRANGÈRE POUR L'ÉCOLE PRIMAIRE ET L'ÉCOLE SECONDAIRE

Résumé

Par l'analyse comparative du rôle d'une œuvre littéraire dans l'enseignement des langues étrangères, plus concrètement le français en tant que la langue étrangère, ainsi que du rôle dans la société, nous allons démontrer les genres des textes littéraires, qui sont représentés dans les manuels du français langue étrangère aux collèges et aux lycées. Le rôle du texte littéraire dans l'enseignement est analysé de l'aspect de sa polysémie ainsi que de point de vue de différents matériaux authentiques et de l'usage concrète dans des manuels. Un texte littéraire est consacré à tous et il dépasse l'époque où il a été conçu. La spécificité d'une œuvre littéraire se trouve dans l'intéraction entre la structure de cette œuvre et le lecteur. Le texte littéraire est aussi une forme communicative parce qu'il présente les relations parmi les gens dans une communauté. En désignant de nouveaux objectifs à l'apprentissage des langues étrangères, le texte littéraire devient de plus en plus négligé. En donnant des exemples de l'usage du texte littéraire dans l'enseignement de la langue française, nous allons essayer de mettre en pratique tout ce qui est dans le cadre théorique.

Mots clés: le texte littéraire, les matériaux authentiques, le manuel, la polysémie, l'enseignement

Vojka Milovanović
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
vojka29@gmail.com

UDK 811.133.1'234(497.5)
811.133.1'234:371.32(497.5)

Maja Pivčević

ISKUSTVA LEKTORA STAŽISTA U NASTAVI FRANCUSKOG JEZIKA NA SVEUČILIŠTU U ZADRU

Ovaj rad ima za cilj kritički prikazati iskustva stranih stažista/lektora francuskog jezika na Odsjeku za francuski jezik i književnost Sveučilišta u Zadru, inače studenata nastavničkog usmjerenja za poučavanje francuskog kao stranog jezika (FLE) francuskih sveučilišta Paris Sorbonne (Paris IV – UFR de langue française) i Bourgogne (UFR Lettres et Philosophie).
U radu se prikazuju viđenja izvornih govornika francuskog jezika koji nastavu promatraju upravo kroz takvu prizmu, ali i mladih stručnjaka koji se obrazuju za područje poučavanja francuskog kao stranog jezika. Izvješća francuskih stažista predstavljaju, sa stručnog stajališta, jedan oblik vanjskog vrednovanja ne samo nastavnog procesa, već i hrvatskih studenata francuskog jezika opisujući i najčešće probleme sa kojima se susreću.
Stažisti su tako unutar svojih izvješća priložili i argumentirali glotodidaktičku problematiku (poučavanje izgovora, pravopisa, vokabulara, gramatike, dihotomiju pogreške – *faute/erreur*, pred-iskazivanje – *vuoloir dire,* učenje/usvajanje – *acquisition/apprentissage*, interkulturalnost itd.), oslanjajući se na postavke suvremene lingvističke discipline *didaktolingvistike* (*linguistique-didactique*, Bajrić 2009).

Ključne riječi: didaktolingvistika, studenti francuskog jezika, lektori stažisti, izvorni govornici, iskustva u nastavi

1. UVOD

Svjesni svojih vrlina i mana, uvijek je korisno čuti rezultate vanjskog vrednovanja. Čuti/pročitati nepristrana viđenja i iskustva sa nastavnog procesa od, gotovo, stručnjaka, od dodatne je važnosti. Uspoređivanje dobivenih dojmova s nekim teorijskim postavkama i ukazivanje na problematiku, donosi nam neka nova uviđanja i rješenja.

Naši vrednovatelji bili su stažisti, odnosno, četiri studentice[1] nastavničkog usmjerenja za poučavanje francuskog kao stranog jezika (FLE – français langue étrangère) francuskih sveučilišta Paris Sorbonne (Paris IV – UFR de langue française) i Bourgogne (UFR Lettres et Philosophie). Po završetku svog staža studenti su dužni priložiti pisana izvješća o zapažanjima i iskustvu koje su stekli prilikom dvotjednog promatranja nastave na dodiplomskom, odnosno preddiplomskom i diplomskom studiju francuskog jezika na Sveučilištu u Zadru (većinom lektorskih vježbi). Naš korpus čine četiri izvješća (*rapports de stage*) stažistica koje su na Odsjeku francuskog jezika i književnosti Sveučilišta u Zadru stažirale u 2006. i 2007. te 2012. i 2013. godini. Izvješća su pisana u obliku (neobjavljenih) seminarskih radova unutar kojih su stažistice, po vlastitom nahođenju, zabilježile sve što im se činilo važnim, zanimljivim, jednakim ili različitim s obzirom na dotadašnje iskustvo i obrazovanje nudeći nam pritom materijal za analizu.

U svojim su izvješćima stažistice tako obrađivale poznatu glotodidaktičku problematiku uspoređujući *stanje na terenu* sa stečenim teorijskim znanjima. Pojedine teme (poučavanje izgovora, pravopisa, vokabulara, gramatike, dihotomija pogreške – *faute/erreur*, pred-iskazivanje – *vuoloir dire,* učenje/usvajanje – *acquisition/apprentissage*, interkulturalnost itd.) analiziraju s posebnim osvrtom na ciljanu publiku (hrvatske studente francuskog jezika), oslanjajući se ponajviše na postavke suvremene lingvi-

[1] Nadalje ćemo ih nazivati *stažisticama* kako bismo izbjegli podudaranje sa studentima kao promatranom skupinom.

stičke discipline *didaktolingvistike*[2]. Ovdje ih objedinjujemo i obrađujemo po njihovoj pojavnosti, dodajući vlastita zapažanja i komentare, s namjerom uvida u činjenično stanje viđeno kroz drugu prizmu i ciljem doprinosa nastavi francuskog jezika na našim područjima.

2. STATUS FRANCUSKOG JEZIKA U HRVATSKOJ

Sve stažistice svoja izvješća započinju uvodnim dijelom u kojem navode razne činjenice o hrvatskoj zemlji i kulturi, među njima i o statusu francuskog jezika u Hrvatskoj. Posebno ističu sljedeće:

- studij francuskog jezika može se upisati samo u dva grada i to na Sveučilištu u Zadru i Sveučilištu u Zagrebu
- studij francuskog jezika mogu upisati i početnici, za razliku od Francuske gdje je nemoguće upisati studij stranog jezika bez predznanja
- francuski jezik doživljava se kao lijep, ali težak jezik (usp. Yaguello 1988: 134 – subjektivan dojam[3])
- francuski jezik je vrlo loše zastupljen u hrvatskom školstvu.

Konzultirajući podatke Državnoga zavoda za statistiku, potonju točku, nažalost, možemo i potvrditi. Podaci iz posljednjih trideset godina pokazuju ukupan broj osnovnih i srednjih škola (redovno i specijalno obrazovanje) obuhvaćenih nastavom francuskog jezika bilo kao prvoga, drugoga ili trećega stranoga jezika. Osim podataka koje u svom članku *Francuski jezik u Hrvatskoj* navodi Stojaković (2004: 334) i to za školske godine 1980./1981., 1992./1993. te 2000./2001., dostupni su nam i podaci iz školske godine 2011./2012. (usp. www.dzs.hr):

Školska godina	Broj učenika osnovnih škola	Broj učenika srednjih škola	UKUPNO
1980./1981.	**13271** (II-VIII r.)	**14685** (I-IV r.)	**27956**
1992./1993.	**9129** (I-VIII r.)	**12223** (I-IV r.)	**21352**
2000./2001.	**2916** (I-VIII r.)	**6717** (I-IV r.)	**9633**
2011./2012.	**3620** (I- VIII r.)	**6625** (I-IV r.)	**10245**

[2] Iz svih se izvješća stažistica može iščitati pristranost navedenoj teoriji budući da je jedan od pristaša *didaktolingvistike*, prof. dr. sc. Samir Bajrić, ujedno bio i njihov profesor na sveučilištu u Francuskoj. Iako kao pojam postoji i u drugim jezičnim svjetovima, didaktolingvistika se ponegdje miješa s izvornim pojmom glotodidaktike, odnosno teorijom učenja i usvajanja jezika. U ovom radu se usko ograničavamo na okvir koji predlaže Bajrić (2009: 9-10), a koji didaktolingvistiku definira kao skup triju sastavnica: lingvistike, didaktike i kognicije. U prikazu autorove knjige, August Kovačec (2010: 245) to predstavlja na sljedeći način: "Između tih triju sastavnica postoji hijerarhijski odnos: lingvistička je sastavnica najvažnija, lingvistička analiza nalazi se u pozadini poučavanja jezika (... zbog neprestana nužnog uspoređivanja među jezicima ...), a u pozadini lingvističke strukture jesu kognitivne strukture ljudskoga mozga zbog onoga što povezuje mentalne strukture i znanja stečena u jednome posebnom jeziku, a koja se eventualno mogu iz jednoga jezika prenijeti u drugi preko međujezičnih dodira, odnosno, vezu između spoznavanja i stjecanja znanja, tj. jezika." A didaktika, dodali bismo, obuhvaća praćenje procesa stjecanja, odnosno ovladavanja jezičnim znanjima i vještinama te učenja/poučavanja jednoga ili više jezika. Zanimljivost autorova pristupa jest i prijedlog sustava novih naziva u jezičnoj didaktici (lingvistici). Ovdje preuzimamo termine za *neovjerenog* (*locuteur non confirmé*, umjesto *apprenant, étranger*) te *ovjerenog* govornika (*locuteur confirmé*, umjesto *locuteur natif, Français*).

[3] Ne postoje laki i teški ili jednostavni i složeni jezici: nivo težine zasigurno je subjektivan dojam. Može li govornik (*sujet-parlant*) biti objektivan?

Ta nas je činjenica ponukala da potražimo podatke o statusu ostalih stranih jezika i usporedimo ih s francuskim. Iz posljednje dostupnih statističkih podataka Europske unije, odnosno Eurostat-a, za školsku godinu 2014./2015. vidljivo je kako gotovo svi učenici u Republici Hrvatskoj (točnije, njih 99,9%) uče jedan strani jezik. U kasnijem obrazovanju (srednjoj školi) više od pola (55,2%) ih uči dva strana jezika ili više. Najčešći strani jezik općenito, a ujedno i prvi strani jezik našim đacima, jest engleski, dok je najčešći drugi strani jezik njemački, bilo da se radi o osnovnoj ili srednjoj školi. Usporedbe radi, u tablicama prilažemo i podatke za Francusku. Možemo primijetiti značajnu razliku u primarnom obrazovanju gdje se Hrvatska po nekoliko puta više ističe u učenju drugog stranog jezika.

...	Primarno/ sekundarno obrazovanje	Ukupno	Jedan jezik	Dva jezika ili više	Najčešći strani jezik	Najčešći drugi strani jezik
EU	I.	83,7	79,2	4,6	Engleski 79,4	Francuski 3,7
	II.	98,6	38,8	59,9	Engleski 97,3	Francuski 33,7
FRANCUSKA	I.	99,0	97,2	1,7	Engleski 92,7	Njemački 5,5
	II.	99,8	44,4	55,3	Engleski 98,6	Španjolski 37,8
HRVATSKA	I.	99,9	81,1	18,7	Engleski 91,2	Njemački 20,0
	II.	99,8	44,6	55,2	Engleski 97,6	Njemački 43,8

Učenje stranih jezika u primarnom i sekundarnom obrazovanju u Europskoj uniji, Francuskoj i Hrvatskoj (% učenika), 2014./2015, izvor: Eurostat (usp. http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7662404/3-23092016-AP-FR.pdf/8ac241c8-91b4-4d99-b919-c5bb70b19d35 te http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7146719/3-01022016-AP-FR.pdf/fe1178d2-1531-4c42-b330-6c1458b38f5f)

Što se tiče srednje škole, odnosno, sekundarnog obrazovanja, u Hrvatskoj već spomenuti engleski i nadmoćni njemački (među drugim stranim jezicima) slijedi talijanski jezik, dok je francuski na siromašnom 4. mjestu (uči ga samo 1,5% učenika). U samoj Europskoj uniji francuski jezik, uz engleski, uči 33,8 % učenika.

	Engleski	Francuski	Njemački	Španjolski	Ruski	Talijanski
EU	97,3	33,8	23,1	13,6	2,7	1,1
Hrvatska	97,6	1,5	43,8	0,1	0,0	11,6
Francuska	98,6	-	14,7	37,8	0,1	3,1

Strani jezici u sekundarnom obrazovanju u Europskoj uniji te, zasebno, Hrvatskoj i Francuskoj (za neke europske države, u prvom ciklusu sekundarnog obrazovanja) (% učenika), 2015, izvor: Eurostat (usp. *isto*)

3. ULOGA MATERINJEG JEZIKA U UČENJU/POUČAVANJU STRANOG JEZIKA

Stažistice su imale priliku kritički promatrati odvijanje samog nastavnog procesa pri čemu su naglasak stavile na kompetencije nastavnika, ali i studenata opisujući, u većini slučajeva, probleme s kojima se susreću ti hrvatski *neovjereni* govornici francuskog jezika.

Sve se stažistice slažu (a neke i same tvrde da su tek sada, poučene ovim iskustvom, došle do takve spoznaje) da je za nastavnika stranog jezika bitno poznavati kojim jezikom/jezicima vladaju njegovi polaznici kako bi mogao organizirati nastavu te profitirati od njihovih jezičnih pozadina i znanja koja posjeduju, ali i predvidjeti koji bi elementi stranog jezika mogli predstavljati teškoće.

Imajući to na umu, smatramo i da bi dostupni materijali (odnosno, udžbenici) trebali biti prilagođeni polaznicima s istom jezičnom pozadinom, kakav je recimo slučaj u poučavanju francuskoga u Hrvatskoj. Iz tog se razloga i pišu udžbenici domaćih izdavača, no u našem je slučaju ipak nadmoćan broj (barem ponuda[4]) udžbenika francuskih izdavača s obzirom da Francuska uistinu njeguje jezičnu politiku poučavanja francuskog kao stranog jezika (FLE – *français langue étrangère*) i ima široku ponudu udžbenika i dodatnih nastavnih sredstava posvećenu tome. Činjenica je da autori tih udžbenika nisu (a nisu, u tolikoj mjeri, ni mogli) voditi računa o prethodnim znanjima koja posjeduju svi krajnji korisnici takvih udžbenika. Svjesnost o jezičnim činjenicama i hipotezama prepušta se samim nastavnicima koji kroz iskustvo u nastavi i stručno usavršavanje sve materijale, u konačnici, nadopune i prilagode svojim učenicima. A svaki jezik ima svoje specifičnosti, svaki jezik može naći neku sličnost s nekim drugim jezikom, pojedinci mogu imati različita predznanja (čak i biti početnici, nastavljači ili izvorni govornici u jednom ili više stranih jezika), pristup nastavi ovisi i o dobi publike... Metoda poučavanja time ne može biti identična, međujezik polaznika pogotovo (čak i pod istim uvjetima za dva individualna učenika), a time ni proizašle greške u recepciji ili produkciji.

Uloga materinjeg jezika u nastavi stranog jezika mijenjala se, sukladno razvoju metoda, cijelo jedno stoljeće: od konstantne usporedbe polaznog i ciljnog jezika (gramatičko-prijevodna metoda), preko inzistiranja da se cijeli nastavni proces odvija na stranom jeziku (direktna i audio-vizualna metoda) do komunikativnog pristupa i refleksivnog te, u novije vrijeme, višejezičnog pristupa prema kojem se sva prethodno usvojena, odnosno, stečena jezična znanja smatraju korisnima, a učenik aktivnim subjektom u povezivanju istih (usp. Castellotti 2001). Stažistice tako primjećuju da lektorice nerijetko koriste i polazni jezik studenata. Uz uvijek aktualne razloge koji idu u korist isključivom korištenju stranog jezika u nastavi (primjerice, to je, makar u umjetnim uvjetima, jedino vrijeme u kojem su učenici suočeni sa stranim jezikom – u školskom kontekstu, samo 45-90 minuta tjedno), problematika je relativizirana uz napomenu da su neka odstupanja ipak moguća (primjerice, za dobivanje povratne informacije[5]).

4. UČENJE/USVAJANJE

Ono na čemu se uvijek inzistiralo, kada je u pitanju učenje nekog stranog jezika, jest odlazak u zemlju, u našem slučaju, francuskog govornog područja[6]. Nažalost, to nije uvijek moguće. Strani se jezik, otkad je zabilježeno, učio i poučavao većinom u umjetnim uvjetima. Razne metode poučavanja jezika razvijale su se jedno cijelo stoljeće, a brojni lingvisti ubrzo su uočili razliku (Krashen 1982, među prvima) između dva procesa: učenja (*learning*) i usvajanja (*acquisition*). Ovaj potonji se izravno veže upravo na jezik u kojem smo „svoji“, jezik koji smo *usvojili* nesvjesno, implicitno, u prirodnom kontekstu, jezik u kojem posjedujemo zavidnu gramatičku intuiciju, a usvajanje temeljimo na značenjima; odnosno jezik za koji posjedujemo visok stupanj jezičnog osjećaja (usp. Bajrić 2009: 137). Proces učenja, naspram usvajanju, odvija se svjesno, eksplicitno, u institucionalnom kontekstu, temelji se na

[4] Najrecentniji popis udžbenika koji se mogu koristiti u osnovnoj školi, gimnazijama i srednjim strukovnim školama propisan je od strane Ministarstva znanosti i obrazovanje Republike Hrvatske Katalogom obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole od školske godine 2014./2015. (https://mzo.hr/hr/katalog-obveznih-udzbenika-pripadajucih-dopunskih-nastavnih-sredstava-za-osnovnu-skolu-gimnazije?cat=209)

[5] „La langue maternelle n’est pas seulement un facilitateur d’apprentissage d’une langue étrangère, mais elle devient l’expression des rapports interactionnels entre l’enseignant et les apprenants. Elle facilite la négociation, la construction et l’interprétation du discours de la classe. Elle sensibilise les apprenants à l’interaction et à la libération des contraintes psychologiques.” (Vrhovac 1992: 73)

[6] Uzmimo za primjer radove Celeste Kinginger (2008, 2013) o učenju u inozemstvu (study abroad, SA) i istraživanja o vremenu provedenom u inozemstvu kao jednom od najsnažnijih varijabli za bolje poznavanje jezika.

oblicima koji prenose značenja, a govornik koji strani jezik uči tim putem razvija sposobnost gramatičke prosudbe prije nego li kakvu vrst intuicije (usp. *isto*).

Stažistice primjećuju kako su studenti, budući profesori francuskog jezika, raznih profila. Od onih koji su jedan dio svog života proveli u Francuskoj i primjereno vladaju francuskim jezikom do onih potpunih početnika koji su studij upisali bez izgovorene riječi na francuskom jeziku. Međutim, oni slušaju iste predmete i od njih se zahtijeva jednaki tempo rada[7]. Iako u institucionalnom kontekstu, nerijetko se dogodi da oni potpuni početnici u jednom trenutku stignu ili čak prestignu one koji su na studij već došli sa zavidnim predznanjem. Takvi studenti upornim radom stižu do visokog nivoa gramatičke prosudbe koja im, na gramatičkim testovima, donosi dobre rezultate. Nadalje, jednim od mogućih razloga može se smatrati i opaska stažistice iz koje se može iščitati kako se ovdje, na hrvatskom sveučilištu, francuski kao strani jezik poučava s ciljem stjecanja znanja o jeziku, njegovim oblicima, gramatičkom sistemu[8]. Uistinu, rijetko koji student završi studij jezika a da posjeduje onakvu spontanost u njegovoj uporabi kakva bi se očekivala od jednog profesora. Dolazimo do sljedećeg zaključka: studij jezika upisuje se ne da bi se naučio jezik (a s takvom motivacijom većina upiše studij), već da bi se steklo znanje o jeziku, kulturi, književnosti...

Poučavanje francuskog jezika ljudima koji su došli živjeti/raditi u Francusku odvija se pod skroz drugim svjetlom – cilj je osposobiti govornike da se što prije i što lakše uključe u društvo, a naglasak je, naravno, na komunikativnom aspektu. U tom svjetlu se, prema riječima stažistica, i odvija njihov profesionalni put – jedna od njih navodi kako nije niti zamišljala predavati francuski kao strani jezik negdje drugdje osim u Francuskoj.

5. POGREŠKE

Pojmu *pogreške* stažistice posvećuju najviše prostora. Ona je u glotodidaktici od samog početka institucionalnog poučavanja stranih jezika pa sve do danas imala različite statuse. Od gramatičko-prijevodne metode u kojoj je svaka pogreška bila smatrana nečim negativnim (u prvom redu, učeničkim nedovoljnim poznavanjem zakonitosti jezičnog sistema koji se uči, pri čemu je za istu često i bio kažnjavan) do današnjeg aktivnog (refleksivnog) pristupa u kojoj se svaka greška u produkciji smatra čak i korisnom (usp. „l'erreur consiste un *matériau utile*" Besse, Porquier 1984: 212). Naime, greška je pokazatelj stanja polaznikovog međujezika i nastavniku daje informacije o tome koliko se dobro neko pravilo usvojilo ili ne, odnosno, koliko dobro je on to predstavio svojoj publici te u kojoj mjeri i iz kojeg razloga njegova očekivanja nisu urodila plodom. Učeniku može biti korisna informacija u otkrivanju strategija učenja i vlastitog napredovanja. Što se tiče načina ispravljanja grešaka u govornoj i pisanoj produkciji, sveprisutni stav među suvremenim metodičarima jest upravo onaj da se učeniku dopusti da se sam pokuša ispraviti; tek ćemo u tom trenutku shvatiti o kojoj se vrsti greške i radi.

Što se tiče hrvatskih neovjerenih govornika francuskog jezika, njihove su greške također različitog uzroka i prirode. Neke od njih posebnima čini upravo interferencija hrvatskog jezika, njihovog materinjeg jezika, ali i drugih jezika koje uče (međujezični utjecaj). Neke su očekivane, predvidljive, a neke iznenađujuće[9]. Jedna od stažistica kaže kako, kao izvorni govornik, ne bi ni sanjala da bi neka jezična konstrukcija mogla biti izvor problema). Svjedoči kako je tek prilikom boravka u Hrvatskoj i

[7] Od akad. god. 2018./2019. jezične vježbe iz kolegija *Francuski jezik I* dijelit će se ipak na grupe početnika i nastavljača.

[8] „... l'apprentissage du français conduit à s'interroger sur la langue, sur ses formes plus que sur les significations: on parle de la langue plus qu'on parle la langue."

[9] Ponekada je teško odrediti o kojoj se vrsti pogreške radi, naročito ako ju se zamijeti prilikom slobodnog izražavanja, jer pogreška, kako i stažistice naglašavaju, ima dvojnu prirodu: onu koja nastaje zbog manjkave jezične kompetencije (*error/erreur*) i onu koja je posljedica neuropsiholoških smetnju u procesu enkodiranja i artikulacije govora (lapsusi) (*mistake/faute*) (Chomsky 1965, Corder 1967).

promatranjem nastave shvatila njihovu važnost i različite aspekte poučavanja publikama različitih polazišnih jezika (primjerice, engleski i hrvatski učenici francuskog jezika ne čine iste greške[10]).

Sljedeće retke posvetit ćemo specifičnostima poučavanja francuskog jezika hrvatskim studentima pri čemu će svoje mjesto naći i njihove pogreške koje su stažistice zabilježile u svojim izvješćima.

5.1. Izgovor i pravopis

Izgovor francuskog jezika u velikoj je mjeri različit od čistog fonetskog hrvatskog izgovora. Francuski, naime, poznaje nazale i karakteristične fenomene poput homofonije, povezivanja i elizije. Tim izgovornim poteškoćama dodaju se i one poput *r roulé*. Za očekivati je, stoga, da će hrvatski neovjereni govornici francuskog jezika imati problema baš sa tim pojavama.

Nadalje, dvije stažistice naglašavaju kako su hrvatski studenti već u stadiju fonetske inercije te da oni koji su jezik počeli učiti tek na studiju, vjerojatno nemaju toliku fizičku mogućnost artikulacije zvukova kao što ih mogu čuti (radi se, dakle, o problemu artikulacije, a ne kognitivnom problemu, odnosno, *performanse* naspram *kompetencije*). Budući da su, kako navode stažistice, prerasli odraslu lingvističku dob (koja nastupa već u dobi od 10-12 godina), kasnije im biva sve teže i teže implementirati, odnosno reproducirati neki zvuk (fonem). Sve su stažistice zamijetile da:

- hrvatski studenti imaju problema u razlikovanju određenih fenomena (u produkciji, ali i recepciji). Za primjer uzmimo amalgam između zvukova [y] i [u]. Minimalni par je skoro nepostojeći i riječi kao što su *pour* i *pur* bivaju izgovorene na isti način: [puʁ].[11]
- percepcija i izgovor nazala također predstavljaju problem. Na satu korektivne fonetike počelo se od konsonanata, nečeg naizgled jednakog u obama jezicima, a najviše se pozornosti posvetilo vokalima i nazalima. Najčešća je, primjerice, greška bila prilikom transkripcije riječi *éteindre* [e.tɛ̃dʁ] koja je postala *étendre* [e.tɑ̃dʁ].
- hrvatski neovjereni govornici francuskog jezika, u strahu od pogreške, pribjegavaju povezivanju riječi (*liaison*) čak i tamo gdje to nije potrebno (**Zen faire* za *s'en faire*), što je pojava fenomena hiperkorekcije.

Nastavno na iznesenu problematiku, poteškoće se očituju i u pravopisu. Jedan od većih problema je određivanje mjesta naglaska u riječi. Jedna stažistica to uspoređuje s naglaskom u hrvatskom jeziku gdje u većini slučajeva naglasak pada na prvi slog, dok je u francuskome to zadnji slog. Također, navodi kako se neki studenti dobro sintaktički i gramatički izražavaju sa stranom lektoricom, ali ipak, imaju dosta grešaka u pravopisu. To nam pruža dokaz kako je bitno raditi na razvijanju svih jezičnih kompetencija istovremeno.

Stažistice su primijetile da se u usmenim izlaganjima susreću problemi na nivou prozodije, akcentuacije i intonacije. Sve se slažu da odsjeku nedostaje jezični laboratorij koji bi studentima uistinu pomogao u usavršavanju njihovog izgovora, usmenog izražavanja i razumijevanju jezika. Jedna od stažistica iznosi da se, pogleda li se red predavanja, na prvi pogled čini da poučavanje izgovora (fonetike) ima veliku ulogu zbog brojnosti kolegija posvećenih toj problematici. Zamjera ukidanje diktata (koji ponovno nalazi svoje mjesto u nastavi) te navodi kako su neki kolegiji previše fokusirani na teoriju gdje studenti uče i fonetsku abecedu (što je dobro kako bi znali izgovarati pojedine glasove i riječi; ali ih tamo ne izgovaraju). Stvari se kroz godine mijenjaju te se uvode raznovrsniji i praktičniji kolegiji u manjim grupama (primjerice, *Ortoepija, Korektivna fonetika*) u kojima studenti (svaki ponaosob) mogu češće i bolje prakticirati izgovor i usmeno izražavanje. No, ne zaboravimo i to da studij jezika zahtijeva stručni, ali i znanstveni pristup svoj problematici.

---

[10] Tu ponajviše mislimo na međujezične pogreške (*interlingual error*) uzrokovane posredstvom materinjeg jezika (usp. Richards et al. 2002).

[11] O tome nam svjedoče i radovi profesora Petra Guberine (1965) iz područja fonetike i izgovora francuskih glasova kod govornika hrvatskog jezika (naročito vokala [y]/[u] ili [i]).

5.2. Vokabular

Što se tiče vokabulara, stažistice primjećuju dosta interferencija ne samo s hrvatskim jezikom, već i talijanskim, španjolskim, ali i engleskim. Većinom se tu radi o nesvjesnim i nenamjernim interferencijama koje, kako to zanimljivo kaže jedna od njih, mogu proći: *si on est chanceux ça peut passer*! Radi se, većinom, ili o posuđenicama ili riječima iz talijanskog ili španjolskog jezika koje imaju zajednički latinski korijen.

Kritičko promatranje nastave dopustilo im je da uoče i razliku u poučavanju vokabulara između hrvatskih lektorica francuskog jezika i strane lektorice, izvornog govornika francuskog jezika. Naime, hrvatske lektorice često pribjegavaju prijevodu novih i nepoznatih riječi, dok francuska lektorica nema izbora nego pronaći sinonime, staviti riječ/izraz u situacijski kontekst, nacrtati ili pak objasniti mimikom. I jedan i drugi pristup imaju svojih vrlina i mana, no poželjno je zasigurno ponajprije učenike učiniti aktivnima i tjerati na razmišljanje o i na stranom jeziku, na razmišljanje o autorovoj namjeri (u tekstu) što dovodi do boljeg razumijevanja i poznavanja jezika, a prijevodu na hrvatski jezik može se pribjeći kao zadnjem mogućem rješenju jer ne nudi gotovo nikakav intelektualni stimulans.

5.3. Gramatika

Probleme sintaktičke prirode s, na vrhu liste, članovima, izborom i slaganjem roda (što otkriva sasvim drugi način poimanja svijeta, stvari i ljudi), prijedlozima, mjestu zamjenice, negaciji, slaganjem participa prošlog, slaganjem vremena, upotrebom konjuktiva, imperativa i vremena poput *passé simple*-a, najčešće susrećemo kod naših učenika/studenata. Od klasičnih pogrešaka koje stažistice zamjećuju na početku učenja francuskog jezika (primjerice, **des chevals* za *des chevaux* ili **des genous* za *des genoux* koju metodičari znaju nazvati i pozitivnom jer je znak da je učenik usvojio pravilo generalne tvorbe množine francuskih imenica: dodajući sufiks *–s*, a u kojem trenutku nastavnik treba obratiti pažnju i na „nesretne“ nepravilne oblike) do onih dosta težih za ispravljanje i ponajviše vezanih uz interferenciju materinjeg jezika promatranih studenata. Sve se navedene gramatičke pojave realiziraju i u hrvatskom jeziku, samo na drugačiji način, odnosno, drugim jezičnim sredstvima. Možda bi usporedba takvih rješenja u jezicima polučila bolji uspjeh. A njihovo razumijevanje i pravilna uporaba u francuskom jeziku najčešće se, na lektorskim vježbama, provjeravaju prijevodom.

Na prijevodnim vježbama (2. godina preddiplomskog studija) stažistice su zabilježile dva zanimljiva primjera:

- *Kako idu godine, sve više mi se čini da živim ovdje oduvijek* → *Comme les années passent il me semble avoir vécu ici depuis toujours.* Prijevod *kako* prouzročio je mnoge probleme; često ga se prevodilo s *que* ili *comment*. Nadalje, učenici često izostavljaju *depuis* i čine greške u uporabi vremena: *il me semble de vivre* ili *que je vive*, neuronjeni dovoljno u francuski jezik. Jedna je studentica pak doslovno prevela rečenicu i pokazala da se duhom nimalo nije pomakla od hrvatskog jezika: **Comment vont les ânes, il me semblait le plus que je vive ici toujours*.
- *Nitko nije mogao ući u kuću...* → *Personne ne pouvait entrer dans la maison...* gdje su se greške ponajviše javljale u duploj negaciji (pogreška unutar sistema) – **personne ne pouvait pas...*

Gramatika se na studiju jezika poučava na jezičnim vježbama – gramatička pravila, uporaba, vježbe... Studenti su sposobni obrađivati gramatiku na vrlo visokom nivou budući da posjeduju određena teoretska (lingvistička) znanja o jezičnom sistemu materinjeg jezika te drugih stranih jezika kojima se u nekoj mjeri služe. Međutim, kao neovjereni govornici nekog stranog jezika, gramatičke pojavnosti studenti promatraju kroz prizmu jedinog gramatičkog sistema kojeg poznaju što često dovodi do interferencija. Također, rijetko se tijekom studija postigne spontanost u uporabi gramatičkog sistema francuskog jezika. Zaključuju: nema elegantnijeg rješenja doli praksa, praksa, praksa...

6. KULTURA (DRUGA VIZIJA SVIJETA)

U institucionalnom poučavanju stranog jezika kakvog poznajemo u Hrvatskoj, a evo, uvjerili smo se, i na studiju francuskog jezika, teško je toliko duboko uroniti u strani jezik i kulturu da bismo mogli razviti i u toj mjeri uočiti drugu viziju svijeta, odnosno posjedovati neko drugo *pred-iskazivanje*[12] osim onog kakvo posjedujemo u jeziku kojim se najbolje služimo, a to je u većini slučajeva materinji jezik. Iako je, uz dobru metodu i, posebno, dobrog nastavnika, to blizu mogućega i u umjetnim uvjetima, sve su se stažistice složile oko činjenice da se jezik uistinu usvaja tek kada smo u potpunosti njime okruženi. Tek tada bi govornik, uronjen u neku drugačiju stvarnost, pojmio drugačije viđenje svijeta. Jer postojati u nekom jeziku ne znači samo izvanredno ga pričati. U konačnici, pred-iskazivanje se ne može naučiti, ono se samo može usvojiti. Ovaj problem proizlazi iz logike jezika prema kojem svaki jezik posjeduje svoju vlastitu logiku, logiku koja upućuje na posebno viđenje svijeta (*vision du monde*) što je ključni koncept didaktolingvistike. Učenje nekog stranog jezika implicira supostojanje dvaju različitih viđenja svijeta[13].

Postavlja se pitanje: kako možemo postojati u nekom jeziku ako ga učimo samo u školi? Često i učimo izraze koje nikad nećemo upotrijebiti u realnom životu (primjerice, stažistica je u udžbeniku *Café Crème* koji koristi jedna hrvatska lektorica primijetila neke točne gramatičke izraze kakve jedan Francuz nikada ne bi izgovorio). To su zapravo izmišljeni dijalozi, kreirani kako bi naglasili neki gramatički ili leksički element. Mnogi bi bili iznenađeni jezikom kakvog čuju od izvornih govornika koji je u velikoj mjeri različit od onoga kakve nalazimo u udžbenicima (otuda i opaska o manjku nastave posvećene isključivo konverzaciji).

Uzmimo za primjer kako je tu barijeru na jednom nastavnom satu pokušala preći francuska lektorica. Ona je, za konverzacijski sat izabrala temu humora i pokušala ga kontrastivno obraditi u hrvatskom i francuskom jeziku. Na početku sata postavila je pitanja: *Postoji li hrvatski humor? Postoji li francuski humor? Ako da, koje su sličnosti, a koje razlike?* Stažistica navodi da su se na nekolicinu hrvatskih šala/viceva studenti doista smijali, no na nijednu francusku nisu reagirali na isti način. Jednostavno je nisu doživljavali toliko smiješnom. Humor je dio subjektivne strane jezika. Različiti narodi (globalno govoreći) ne smiju se na isti način, istim stvarima i u istim uvjetima. U nekim društvima/kulturama neke su teme tabu, a u drugima smiješne. S druge strane, šale se same po sebi razlikuju po prirodi ili registru, koristeći standardni ili familijarni jezik.

Međutim, naučiti jezik bez kulture je nemoguće. Suprotno, poučavati kulturu bez poznavanja jezika također je neizvedivo. Navedimo i primjer koji donosi Bajrić (usp. 2009: 40): neovjereni govornik francuskog jezika (s norveškim kao materinjim jezikom) biva pozvan na večeru kod svojih frankofonih prijatelja u jednom francuskom gradu. On zna kako se kaže *hvala* na francuskome, no ipak se pita: „*Quand puis-je/dois-je dire merci? En arrivant, dois-je exprimer quelques formules de remerciement? Si oui, lesquelles? À qui précisément les adresser?*“ [14] Opće je poznato kako poimanje uljudnosti značajno varira od jedne kulture do druge.

Kultura se ni ne može naučiti samo iz udžbenika: radit će se većinom o stereotipima, a njih se ne može izbjeći. No u nastavi ih treba relativizirati, nadopuniti i dokazati kako predstavljaju samo dio stvarnosti. Pravu sliku neovjereni govornik će steći tek kada se susretne s ovjerenim govornikom fran-

[12] *Pred-iskazivanje*, odnosno, *vouloir dire* (fr.) pojam je koji u svojoj knjizi *Linguistique, cognition et didactique* evocira Samir Bajrić. Ono počiva, kako autor kaže, „na jezičnoj subjektivnosti, skupini mentalnih sastavnica (jezika u svojoj ukupnosti) koje se odnose na činjenicu da nas jezik obvezuje da kažemo ili ne kažemo. Još uvijek «uronjen» u pred-iskazivanje jezika *in esse* (op.a. materinjeg jezika), neovjereni govornik uspješno upija semantičko-sintaktičke posebnosti jezika (jezična prilagodba), ali i dalje ima poteškoća u potpuno spontanom izražavanju sastavnica koje se odnose na duh jezika i na njegovo pred-iskazivanje: uzvici, pohranjene rečenice, kratke i učestale jezične reakcije, humor, rečenična dvosmislenost, konstrukcije koje nastaju iz prenesenoga značenja i sl. (prilagodba ponašanja). Ukratko, on raspolaže gramatikom, ali ne „postoji u jeziku“.“ (usp. 2009: 38-39; prijevod D. Saulan, u objavi)

[13] Iz ovih razmišljanja isključujemo izolirane slučajeve ili slučajeve etničkih zajednica.

[14] *Kada mogu/moram reći hvala? Trebam li, pri dolasku, riječima izraziti zahvalnost? Ako da, kojima? Komu ih točno uputiti?*

cuskog jezika, tim više, u zemlji stranog jezika. Štoviše, kako navodi jedna stažistica, upoznajući drugu kulturu, spoznat će i naučiti više i o vlastitoj kulturi[15], odnosno jeziku/kulturi[16].

Ipak, uvjetovani prostornom zbiljom, nastojimo koristiti što zanimljivije načine približavanja francuske kulture. Među njima, pjesma u nastavi stranog jezika korisna je iz više razloga: odlična je vježba izgovora (posebno za mlađe polaznike), kratka je, a ima priču, ima i unutarnju koherenciju (unaprijed odabrane riječi), lako je zapamtljiva (strofe pa ponavljanje refrena), jako motivirajuća, glazba sama po sebi stvara osjećaj ugode. Na višim stupnjevima, ona može služiti kao implicitno otkrivanje ili uvježbavanje određenog gramatičkog elementa. Primjerice, jedna hrvatska lektorica na jezičnim vježbama obradila je imperfekt uz pjesmu Jo Dassin-a *Les p'tits pains au chocolat*.

Odsjek za francuski jezik već godinama ima kazališnu trupu koja svake godine održava kazališnu večer u kojoj glume isključivo studenti francuskog jezika. To je, kao što su i stažistice primijetile, izvrstan način uvježbavanja, ponavljanja, nadilaženja jezičnih barijera: studenti/glumci se preko svojih likova smiju, plaču, negoduju, vole, mrze, vrijeđaju... a sve na francuskome![17] Ukratko, postoje u jeziku. Sjajan način *usvajanja* francuskog jezika.

7. O NASTAVNICIMA I STUDENTIMA

Stažistice su kritički promatrale nastavu nastojeći biti što objektivnije te dolaze do istog (očekivanog) zaključka: svaka lektorica ima svoju metodu, svoj način poučavanja. Tolika raznolikost u pristupu (deduktivnoj naspram induktivnoj obradi gramatike, učenjem vokabulara posredstvom hrvatskog jezika naspram raznih drugih objašnjavanja nepoznatih riječi u realnom i verbalnom kontekstu, korištenje autentičnih materijala (recimo, starih razglednica) naspram unaprijed odabranih udžbenika čiji se sadržaj slijepo slijedi itd.) navela je jednu od stažistica da se zapita: daje li institucija kakve savjete, upute; predlaže li kakve metode? Naravno da da, štoviše, svi se zaposlenici redovno stručno i/ili znanstveno usavršavaju, no ipak svaki je nastavnik odgovoran za vlastito poučavanje koje temelji, naravno, na svojim iskustvima i preferencama. Zgodno je možda pripomenuti kako svaki odjel ima i svoje povjerenstvo za kvalitetu koje svake godine provodi evaluaciju nastavnika i kolegija koji se izvode.

Zanimljiv komentar stažistice ostavljaju i na studente francuskog jezika: nekolicina se doima kao da je prisiljena biti u učionici, ne sudjeluje, nije zainteresirana niti motivirana za rad i učenje; jedina im je motivacija položiti ispit (makar bila i najniža prolazna ocjena). Stažistice s pravom poistovjećuju taj dio hrvatskih studenata francuskog jezika s Taglianteinom (2001) *public captif*, odnosno, publikom koja nije najsvjesnija svojih motiva učenja i koja se doima zarobljenom i obveznom biti u toj učionici. Kao da se ne radi o mladim ljudima koji su izabrali svoje zanimanje, odnosno, životni poziv. U razgovoru s kolegama s drugih odjela uviđamo kako nismo izolirani slučaj te odgovor možda možemo potražiti u sveopćoj zbilji (ekonomskoj/političkoj) ili pomicanju granice punoljetnosti (je li osoba od 18 godina dovoljno zrela i odgovorna da je već u tom trenutku svjesna svog životnog poziva). Primjećuju, također, kako je velika većina studenata ženskog spola.

Ipak, nedavno provedena anketa među studentima o razlozima i motivima odabira studija francuskog jezika i književnosti (na jesen 2017. godine) dala je pozitivna viđenja i ukazala da je 50% naših studenata upravo studij francuskog jezika i književnosti bio prvi izbor[18], a neki od razloga koji su bili

[15] „La compétence linguistique à elle seule ne suffit pas; connaitre la culture de l'autre c'est aussi apprendre des choses de sa propre culture, de soi."

[16] „À travers le prisme d'une langue culture différente, on regarde autrement sa propre langue, c'est cet autre regard qui va permettre, selon moi, à l'enseignant de FLE de trouver les ressources pour pouvoir adapter sa langue aux besoins des locuteurs non confirmés."

[17] „Les étudiants/comédiens, lorsqu'ils sont en jeu, transcendent les barrières linguistiques; à travers leur personnage les comédiens sont, existent dans la langue, ils rient, pleurent, s'indignent, s'aiment, se haïssent, s'injurient, s'étonnent, s'émeuvent... en français!"

[18] U Hrvatskoj maturanti (učenici 4. razreda srednjih škola) prilikom prijave na fakultete izabiru, po prioritetima, studijske grupe koje žele upisati. Naglašavamo grupe jer su na filozofskim fakultetima isključivi ili vrlo česti dvopredmetni studiji.

presudni za odabir su: žele nastaviti s učenjem francuskog jezika ili do sada nisu za to imali prilike pa ga ovdje žele naučiti (mogućnost upisa početnika), sviđa im se francuski jezik, odnosno kultura/književnost, zanimaju ih strani jezici te vide mogućnost zaposlenja s francuskim kao perspektivnim jezikom.

Stažistice zaključuju kako hrvatski studenti zasigurno mogu profitirati služenjem barem dvaju stranih jezika te da u Francuskoj to nije uvijek slučaj. Subjektivan dojam jedne stažistice odnosi se i na globalni nivo hrvatskih studenata koji joj se čini nešto viši od onog francuskih studenata (u istoj disciplini i na istom nivou učenja)[19].

8. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je prikazati viđenja izvornih govornika francuskog jezika koji nastavu promatraju upravo kroz takvu prizmu, ali i mladih stručnjaka koji se obrazuju za područje poučavanja francuskog kao stranog jezika te podrobnije promisliti i iznijeti praktične i teorijske navode. Izvješća francuskih stažista predstavljaju, sa stručnog stajališta, jedan oblik vanjskog vrednovanja ne samo nastavnog procesa, već i hrvatskih studenata francuskog jezika opisujući i najčešće probleme sa kojima se susreću.

Zanimljivo je primijetiti kako su sve stažistice isticale slične probleme i kako se njihove formulacije nisu uvelike razlikovale. Voljeli bismo pritom da je u izvješćima bilo malo više primjera o ovladavanju francuskim jezikom od strane hrvatskih govornika, odnosno, da su stažistice prikupile malo više korpusa, primjera grešaka i problematičnih situacija koje muče hrvatske studente. Neke su hipoteze, naročito o hrvatskome jeziku, veoma osobne, lingvistički/znanstveno neutvrđene no stažistice nisu bile upućene da će njihova izvješća biti predmetom analize te su zapravo pažnju posvetile upravo onim aspektima koji su na njih ostavili najviše dojma.

Zaključujemo kako hrvatski studenti francuskog jezika imaju poteškoća s francuskim izgovorom, vokabularom, gramatikom i, posljedično tome, usmenim izražavanjem. Najveća primjedba može se dati nedovoljnoj vježbi, ali i odabiru neprimjerenih metoda. Poznavanje materinjeg jezika svojih polaznika može biti od neprocjenjive vrijednosti i sve prednosti koje posjeduje određena publika treba znati iskoristiti. Iako se francuski jezik slavistima definira kao teški jezik, refleksivni i konstruktivistički pristup nastavi, kognitivno poimanje problematike, korist od počinjenih pogrešaka, primjerena metoda, inovativnost i kreativnost, upoznavanje drugih kultura, ali i samostalno zalaganje i samovrednovanje bilo studenata ili nastavnika, može pridonijeti boljitku nastavnog procesa i boljem poznavanju sebe. A tek onda, uz svo učenje, i *usvajanju* i *postajanju* drugim ja u jeziku koji se onda nipošto ne bi smatrao *stranim*.

Literatura

Bajrić Samir (2009). *Linguistique, cognition et didactique: principes et exercices de linguistique-didactique*. Paris: PUPS.

Besse Henri, Porquier Rémy (1984). *Grammaire et didactique des langues*. Paris: Hatier-Crédif.

Boyer Henri et al. (1991). *Nouvelle introduction à la didactique du français langue étrangère*. Paris: CLE International.

Castellotti Véronique (2001). *La langue maternelle en classe de langue étrangère*. Paris: CLE International.

Chomsky Noam (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: M.I.T. Press.

Corder Pit S. (1967). The Significance of Learners' Errors. *International Review of Applied Linguistics*, 5, 161-170.

Galisson Robert (1994). *D'hier à aujourd'hui la didactique générale des langues étrangères: Du structuralisme au fonctionnalisme*. Paris: CLE International.

Ipak, rijetki su oni koji nakon završena dva diplomska studija rade u struci s, recimo, oba jezika ako su studenti francuskog i talijanskog jezika i književnosti ili pak jednog studija s nastavničkim usmjerenjem, a drugog s prevoditeljskim ili onih s općim programom kao što je to, primjerice, studij pedagogije.

[19] „J'ai remarqué, bien que mon stage fut court, que le niveau global des étudiants croates est nettement supérieur à celui des étudiants français (dans la même discipline et au même niveau d'études)."

Germain Claude (1993). *Évolution de l'enseignement des langues: 5000 ans d'histoire*. Paris: CLE International.
Guberina Petar (1965). Ispravljanje izgovora učenika koji uče francuski. *Govor i čovjek. Verbotonalni sistem.* ur. Crnković V., Jurjević-Grkinić I. Zagreb: Artresor naklada, 215-231.
Kinginger Celeste (2008). *Language learning in study abroad: Case studies of Americans in France* [Monograph]. Modern Language Journal, 92.
Kovačec August (2010). Samir Bajrić, Linguistique, cognition et didactique. Principes et exercices de linguistique–didactique, Presses de l'Université Paris–Sorbonne (PUPS), Paris, 2009, 301 str.. *Suvremena lingvistika, 36(70)*, 245-249.
Krashen Stephen (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
Richards Jack C. et al. (1992). *Dictionary of language teaching and applied linguistics*. Essex: Longman.
Stojaković Biljana (2004). Francuski jezik u Hrvatskoj. *Strani jezici*, 3-4, 331-339.
Tagliante Christine (2001). *La classe de langue*. Paris: CLE international.
Vrhovac Yvonne (1992). Može li se na satu stranoga jezika zanemariti materinski jezik (Peut-on négliger la langue maternelle dans une classe de langue étrangère). *Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom*, ur. Andrijašević M., Vrhovac Y., Zbornik radova HDPL-a. Zagreb: HDPL, 67-73.
Yaguello Marina (1988). *Catalogue des idées reçues sur la langue*. Paris: Editions du Seuil.
www.dzs.hr (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske)
www.mzo.hr (Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske)
http://ec.europa.eu/eurostat (Statistički ured Europske unije)

FRENCH TEACHING INTERNS AND LECTORS' EXPERIENCES OF TEACHING FRENCH LANGUAGE TO CROATIAN STUDENTS AND SOME OF THE THEORETICAL REALIZATIONS

Summary

The aim of this paper is to unite and critically present experiences of foreign interns/lectors of French in the Division of French Language and Literature, University of Zadar. Furthermore, these foreign interns/lectors are students of teacher education programs whose aim is to obtain qualifications to teach French as a second language (FLE – français langue étrangère) at two French universities; Paris-Sorbonne University (Paris IV – UFR de langue française) and The University of Burgundy (UFR Lettres et Philosophie).
We were given an interesting opportunity to present the views of native French speakers in a single place, speakers who observe teaching precisely through such a prism, as well as young professionals who are educated in the field of teaching French as a foreign language.
From a professional point of view, the reports of French interns represent a form of external assessment not only of the teaching-learning process, but also of Croatian students who study French language, emphasizing the most common problems they encounter.
The interns enclosed and argued various glottodidactic issues (teaching pronunciation, orthography, vocabulary, grammar, false dichotomy - *faute/erreur*, *vuoloir dire*, learning/acquisition - *acquisition/apprentissage*, interculturality, etc.) within their reports (*rapports de stage*), relying on the settings of contemporary linguistic discipline of didactolinguistics (*linguistique-didactique*, Bajrić 2009).

Keywords: didactolinguistics, French language students, lectors interns, native speakers, experience in class

Maja Pivčević
Sveučilište u Zadru, Hrvatska
mpivcevic@unizd.hr

UDK 371.3:811.14'06'243
821.14:811.14'06'243(035)

Војкан Стојичић - Предраг Мутавџић

КЊИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ У УЏБЕНИЦИМА САВРЕМЕНОГ ГРЧКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ*

У раду аутори настоје да испитају заступљеност књижевних текстова грчких аутора у новијим уџбеницима за учење савременог грчког језика као страног. С тим у вези за потребе овог рада аутори су анализирали четири приручника за учење модерног грчког језика као страног под називом *Κλικ στα ελληνικά* који су настали као резултат рада Центра за грчки језик у Солуну. Детаљном анализом језичког садржаја аутори су дошли до закључка да је реч о малом броју књижевних текстова који су своје место пронашли у овом уџбеничком комплету, намењеном постизању језичке компетенције на А1, А2, Б1 и Б2 нивоу ЗЕОЈ-а.

Кључне речи: савремени грчки језик, књижевни текстови, диглосија, уџбеници.

1. УВОД

Усвајање норме било ког језика, што нужно подразумева како сва његова правила на фонетском и морфосинтаксичком нивоу тако и његовог вокабулара, у тесној је повезаности са књижевноуметничким језиком. Књижевни текстови, уколико су одабрани за потребе учења и савлађивања страног језика, помажу да се лакше и циљно проникне у структуру самог језика, с једне стране, а с друге, када је реч о савременом грчком, омогућавају упознавање са сложеним језиком и високим стилом (прозних) књижевних текстова. Унутар књижевног регистра грчких аутора инкорпорирана су два језичка слоја:

а) први представља живи, народни језик - димотика (δημοτική);
б) други садржи бројне сачуване елементе – у виду најразличитијих петрифицираних конструкција, сентенција и фразеологизама – који потичу из античког и византинског периода.

Будући да су и језик и стил савремене грчке књижевности генерално захтевни, потребно је да студенти, посебно на вишим нивоима учења језика, што више читају различите књижевне текстове како би се што боље упознали са стваралаштвом на грчком и тиме унапредили своје познавање грчког језика.

2. ЈЕЗИЧКА НОРМА У ГРКА И ПИТАЊЕ ДИГЛОСИЈЕ

Уколико имамо на уму да је језик „средство којим се изграђују социјалне групе“ (Wright, 2004: 53), онда је његова улога у изграђивању свеукупног националног идентитета кључна у истој оној мери у којој и сама нација изграђује свој језички израз. Код Грка се питање језика додатно преламало како по питању њиховог национално-историјског одређења тако и у односима са су-

* Рад је написан у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и техничког напретка Републике Србије *Језици и културе у времену и простору*, број 178002.

седним и другим (европским) народима. Налазећи се на својеврсној клацкалици између антике и сопствене стварности, грчки интелектуални кругови савременог доба нису желели да се одрекну својих античких језичких и културних корена, што је неминовно условило да се у формирању њиховог језичког идентитета искристалише прилично искривљена слика о томе шта представља суштину писаног грчког језика која са вернакуларом готово да није имала већих додирних тачака. Све ово је постепено водило ка продубљивању језичке подвојености на грчком подручју.

Идеализована форма грчког језика, превасходно као одлика писаног језика и стила, временом је „била до те мере 'пречишћена' да је постала извештачена и практично 'окамењена'." (Јовановић, 2014: 45). Овакав „пречишћен" језик, назван „катаревусом" (καθαρεύουσα; Mackridge, 2000: 48), по свом карактеру био је „архаизовани пуристички модел и представљао је основицу званичног (мање-више нормираног) језика целокупне јавне комуникације од друге половине XIX столећа па до средине 70-тих година XX столећа" (Мутавџић и Ђорђевић, 2012: 132). Све ово указује да су писани и говорни језички облици ишли посебним путевима развоја: за разлику од говорног, који је следио свој природни развојни пут, писани је био стриктно контролисан те је, као такав, тежио угледању (и повратку) на стари, класични грчки језик, при чему се подражавање познатих књижевнојезичких модела и начина изражавања високо ценило и беспоговорно узимало за узор. Другим речима, он је био чиста конструкција на коју су се надовезали, с једне стране, снажно национално идеализовање и уздизање тог и таквог грчког језика и стила, а с друге, језички пуризам, и то почев од тренутка када је почела изградња савремене грчке државе те њеног образовног и институционалног система 1830. године.

Међутим, знатан број грчких просветитеља је у својим делима још током друге половине XVIII столећа стао на становиште да је ради свеопштег просперитета грчког народа и ради ширења образовања и просвећености неопходно што пре окренути се грчком језичком извору, односно вернакулару. Назначимо да ни ти просветитељи нису били сасвим начисто какав би то требало да буде „народни" грчки језик: већина је писала или тим истим ученим језиком и стилом против кога су иступали или су у тај стил повремено убацивали „народске" речи. Овде је веома важно назначити да је идеја о народном језику као јединому ваљаном (дозвољеном, допуштеном) језику образовања и просвете наишла на велику подршку интелектуалних кругова у грчкој дијаспори, што је требало да стави коначну тачку на питање нормирања и стандардизовања грчког језика. Спорења за или против народног језика те за и против ученог језика и стила су се крајем XVIII столећа толико захуктала да су условила огромну подвојеност и подељеност унутар грчког друштва.

Додатно, нарушено унутрашње јединство грчке нације претило је да озбиљно компромитује њено спољашње политичко јединство те да све припреме око подизања грчког устанка доведе у питање. Отуда је предлог такозваног „средњег решења" (μέση οδός) првог савременог грчког филолога Адамантиоса Кораиса (Αδαμάντιος Κοραής, 1748 – 1833) године 1804. био, условно речено, спасоносан, будући да је настојао да помири и једну и другу струју. Без обзира на сва потоња оспоравања и изругивања, понајпре из конзервативних (донекле и клерикалних) кругова, ово решење је заиста допринело да се у једном периоду успостави примирје између зараћених страна које, нажалост, није дуго потрајало: већ од средине 60-тих година XIX столећа грчки писани језик и стил поново доживљава „ренесансу" антике, што је условило да међу првима песници крену с отвореним негодовањем и непризнавањем катаревусе за свој песнички израз, окренувши се народном језику, димотици. У прози, међутим, суверено су владали конзервативни погледи који су остали на снази, и поред бројних противљења и покушаја увођења народног језика у образовни систем, макар у прва три разреда основне школе, све до 1974. године када је и званично катаревуса укинута[1].

[1] Може се рећи да је језичко питање (*γλωσσικό ζήτημα*), које је 1888. године ескалирало због познатог Психарисовог путописа *Моје путовање* (Το ταξίδι μου), решавано практично све до 1976. године, када је по природи ствари димотика превладала. То је био дуготрајан процес, са много покушаја, углавном неуспешних, али који су мало по мало нагризали установљени систем. Под притиском јавности димотика је 1917. године први пут уведена у образовни

Но, остаје кључно питање – да ли је диглосија у Грчкој заиста превазиђена? Чињеница је да је језичко-културно наслеђе код Грка изузетно огромно и богато, али је и чињеница да се језик, као и све у друштву, непрекидно мења те да се не може (са)чувати једна увелико превазиђена форма, чак и под строгим казнама. Исто тако, број грчких лингвиста сматра да се разлике једино виде унутар сада већ „уврежених“ и „нужних“ назива антички-византински-савремени грчки, а да је грчки и даље остао само један и јединствен језик. Из тог разлога је њихово мишљење да унутар грчке уметничке књижевности постоји непрекинуто трајање једног јединог језика кога не треба дирати, не треба пребацивати („преводити“) на „савремени језик“, пошто се тиме он скрнави и пошто се тако много губи од његовог поетског израза.

Међутим, сами учени Грци су били свесни да, без обзира на овакве прокламације, ипак постоје велике разлике између античког и савременог језичког израза те да је неопходно приближити савременим покољењима античке писце. Отуда је осавремењивање античких текстова, тачније речено њихово метаглотизирање на савремени грчки идиом, са чиме се почело пред крај XIX столећа, сада нешто сасвим уобичајено те безмало свака озбиљнија издавачка кућа настоји да сва најважнија дела античке књижевности објави двојезично. Нешто слично се запажа и код штампања византинских аутора, у нешто мањем обиму, будући да се сматра да је језик византинског периода далеко ближи и разумљивији савременом него језик античке епохе. Са друге стране, дела грчких прозних аутора објављена на катаревуси у периоду од 1830. до 1930. године се или прештампавају, мада су се у последње време појавила и издања са пропратним коментарима текстова ради лакшег разумевања, или се пребацују на савремену грчку језичку форму, или су, као и антички текстови, дати двојезично.

3. КЊИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ У НАСТАВИ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

У XIX столећу, учење страног језика путем граматичко-преводног метода имало је за циљ изучавање књижевних дела. Читање тежих књижевних дела, односно одломака књижевних дела, почињало је релативно рано током наставе. Често се пажња није усмеравала ка садржају самих дела, већ су се она користила искључиво за потребе граматичке анализе (Χαρατσάρη, 1996: 33-34). Применом овог метода, ђаци су били изложени у већој мери „лепој књижевности“ и одабраним текстовима, који су, на неки начин, утицали на стицање општег образовања, поред учења самог језика. Не треба заборавити ни то да су ученици путем овог метода увежбавали дух и интелект. Ученицима је било потребно доста времена како би меморисали и усвојили граматичка правила, речи, као и читаве реченице. Иако је ова активност изискивала велики труд и напор, сматрало се да има и позитивне ефекте по ученика. На овај начин развијале су интелектуалне способности ученика и логично размишљање о језику, с обзиром на чињеницу да је основни циљ било вежбање ума (Αντωνοπούλου и Μανάβη, 1998; Μήτσης, 1998; Шотра, 2010). Иако су ђаци „вежбали свој интелект“, Енди Руле наводи да се, посредством ове методе, није водило рачуна о језичкој норми, с обзиром да су у текстовима заступљени писци који користе језик лепе литературе, а који је у нескладу са свакодневним говором. Тај језик, чак, има и другачију граматику – говорни кôд је доста другачији у односу на језик лепе књижевности (Roulet, 1972).

Граматичко-преводни метод имао је за циљ да оспособи ђаке да буду у стању да читају, разумеју и преводе књижевне текстове. Обогаћивању лексичког фонда доприносило је и то што су ђаци, поред великог броја фраза и израза, напамет учили и стихове, али и фразеологизме, сентенције и пословице. Убрзо се увидело да учење језика путем овог метода не доноси жељене резултате: пре свега, ученик није био у стању да језик користи у свакодневним говорним ситуацијама. Више је чинилаца који су допринели да књижевни текстови не буду заступљени у

процес (Стојичић, 2016: 76) за време владе премијера Елефтериоса Венизелоса, и то у прва три разреда основне школе.

уџбеничкој литератури код неких потоњих метода, свакако не у оној мери у којој је то било случај са граматичко-преводним методом:

а) тежина књижевног дискурса,
б) употреба петрифицираних облика својствених вишем језичком стилу,
в) повезивање текста са светом у ком је делао и писао сâм аутор, а који је најчешће био непознат ученицима.

Методи који су били заступљени 70-тих година XX столећа на пољу наставе страних језика, када се повежу са структуралистичким ставовима који су предњачили у том периоду, имали су за резултат да је књижевни или било који други текст који је садржао културно-историјске податке стављан углавном у други план (Ρουμπής, 2014).

Ставови Чомског[2], као и британских лингвиста Кристофера Кандлина и Хенрија Видоусона, утицаће у великој мери на рађање новог, *комуникативног метода* у учењу страних језика, који је настао као реална потреба почетком седамдесетих година XX столећа, имајући у виду тадашње друштвено-политичко-економске односе. Како се у развијеним западним земљама створила неопходност за брзим и плодоносним учењем страних језика, пре свега имајући у виду велику радну снагу коју су чинили емигранти и која је долазила из земаља у којима се није говорило истим језиком, морао се што пре пронаћи одговор који би довео до траженог циља. А циљ је био управо стицање комуникативне компетенције у циљном језику, која се дефинише обично „као комплекс потребних умећа која говорно лице покреће ангажујући се у једном језичком догађају“ (Точанац-Миливојев, 1997: 52). С обзиром да се комуникативна компетенција заснива на семиолингвистичкој, референцијалној и говорно-текстуалној компоненти, те компетенцији друштвене прагматике и етно-социокултуролошкој компетенцији (ibidem, 53), посебна пажња придаје се учениковим потребама, жељама и персоналним карактеристикама, што значи да се у настави користе аутентични, како писани, тако и аудио и видео материјали. Како наставник[3] има слободу да буде креативан, књижевни извори представљају изузетно богат дидактички извор, јер на лексичком нивоу обогаћују учениково знање језика, упознају га са различитим стиловима и језичким формама, и помажу му да на комуникативан начин искористи све предности оваквог приступа (Αγάθος et al., 2011: 833). Такође, књижевни текстови, како наглашавају Малеј и Лазар, развијају код ученика аналитички и критички став, будући да путем аргументовања сопствених идеја и мишљења ученици улазе у дискусију са предавачем, што значи да кроз дијалог остварују комуникацију, која и јесте један од циљева (Maley, 2001: 182; Lazar, 1993: 3). Зато је веома важно да се при одабиру књижевних текстова узме у обзир културни идентитет онога који учи језик, његова интересовања и разлог због ког се определио за учење страног језика. Када је реч о месту књижевности у настави страних језика, у научној периодици постоје бројна истраживања која се баве овом темом. Бредела и Хал у својим истраживањима не само да препознају значај који има

[2] Од педесетих година XX столећа, у лингвистичким круговима могле су се све више чути критике изнете на рачун америчког структурализма и бихевиоризма. Генеративна граматика Ноама Чомског у први план истиче *компетенцију* и *перформанс,* док, по Сосиру, језик представља систем знакова ускладиштених у меморији неке језичке заједнице. Чомски покушава да пружи потпуне и убедљиве аргументе у вези са теоријским празнинама структуралне лингвистике. Под *компетенцијом* сматра систем правила која омогућавају „идеалном“ говорнику да произведе неограничен број реченица које никада није чуо и које се остварују на нивоу мишљења, и то управо зато што поседује језичку интуицију, као урођену човекову способност да се служи језиком (више о комуникативном методу в. у Стојичић, 2016: 56-59).

[3] Када је реч о наставнику, иако више није у центру наставног процеса, не значи да му је улога занемарена. Напротив, он није пасивни учесник у наставном процесу, већ је ту да „координира“ радом ученика, да им помогне, да их активира, имајући у виду чињеницу да немају сви ученици исте потребе, исту количину мотивације, али ни иста знања. Наставник је „независни учесник“ (Μήτσης, 2003), он олакшава комуникацију између осталих учесника у оквиру групе. Ни у ком случају не треба да намеће темпо који ученици не могу да испрате, већ треба да га прилагођава њиховим потребама. Интересовање за учење језика биће сигурно још веће, ако се изврши правилан избор дидактичких материјала, прилагођених интересовањима и годишту ученика (Стојичић, 2016: 59).

укључивање књижевности у наставу страних језика, већ и истичу све позитивне стране једног таквог приступа (Bredella,1996; Hall 2005).

Имајући све наведено у виду, књижевни текстови у уџбеничкој литератури за учење савременог грчког као страног језика имају вишеструк циљ. Студенти се, у општим цртама, упознају и са лепом књижевношћу на грчком језичком изразу путем читања одабраних одломака, са њеном периодизацијом и дометима, као и са њеним најважнијим представницима. У исти мах се упознају како са широком грчком народном и културном традицијом, обичајима, празницима, историјским чињеницама тако и са географијом Грчке, будући да се у многим одломцима налазе описи различитих грчких крајолика. Као додатан вид упознавања студената са грчким језичким традицијама представља и њихово постепено увођење у високи стил језичким средствима које је катаревуса пренела у савремени дискурс. Важно је напоменути и то да је од изузетног значаја да текстови остану аутентични, дакле да се не прилагођавају ни на који начин језичком нивоу ученика, већ да се њиховим пажљивим одабиром постигну потребни дидактичко-методолошки циљеви, као што су:

а) стицање додатних културолошких и историјских знања,
б) упознавање с аутентичним књижевним језичким стилом,
в) даље развијање језичке компетенције,
г) проширење и богаћење вокабулара,
д) стицање сигурности у правилном избору одговарајућег језичког регистра.

Када је реч о заступљености језичких активности слушања, читања, писања и говора, пажљивим одабиром књижевних текстова могуће је равномерно укључити њихово развијање. Вредно је поменути и то да се кроз књижевни текст могу проверити лингвистичка компетенција, те знања о језику, посебно на вишим нивоима учења савременог грчког језика.

4. КЊИЖЕВНИ ТЕКСТОВИ У ДИДАКТИЧКИМ ПРИРУЧНИЦИМА И УЏБЕНИЦИМА

Чињеница је да су последњих година у уџбеничкој литератури (*Ακολουθώντας το κείμενο*, *Ανακαλύπτοντας το κείμενο*, *Μαθαίνουμε Ελληνικά*, *Ταξίδι στην Ελλάδα 3*) све присутнији одломци из књижевних дела писаних на грчком језику, како оних старијих, тако и оних новијих (Казантзакис, Сеферис, Елитис, Сотирију, Самаракис и други). С тим у вези за потребе овог рада анализирали смо четири приручника за учење савременог грчког језика као страног на А1, А2, Б1 и Б2 нивоу Заједничког европског оквира за језике. Реч је о уџбеничком комплету *Κλικ στα ελληνικά*, у издању Министарства за просвету, науку и верска питања Републике Грчке, односно Центра за грчки језик у Солуну. Ови приручници су посебно одабрани, с обзиром да су их написали запослени из Одсека за промоцију и ширење грчког језика као страног. Наша је полазна претпоставка била да би они могли на добар и практичан начин представити место грчке књижевности у новијој уџбеничкој литератури.

Уџбенички комплет *Κλικ στα ελληνικά A1&A2* представља први у низу уџбеника који је у потпуности усаглашен са језичким нивоима дефинисаним у ЗЕОЈ-у. Како је поменути Центар уједно и званични центар при Министарству просвете Републике Грчке за промоцију и дисеминацију грчког језика у целом свету, он је истовремено надлежан и за састављање испитних задатака за проверу познавања савременог грчког језика (Ελληνομάθεια). Одлика овог уџбеника јесте да су у њему заступљене аутентичне говорне ситуације, што га издваја од свих њему сличних. Како је намењен почетницима – има за циљ постизање језичке компетенције на А1, односно А2 нивоу ЗЕОЈ-а – ни у једном од седамнаест тематских целина нема одломака књижевних дела. Међутим, на крају уџбеника налази се пример испита на А2 нивоу у ком је искоришћен прилагођени од-

ломак из књиге Илијаса Мамалакиса *Το ημερολόγιο του Bon Viveur 2002* („Дневник сладокусца 2002“) за проверу језичке активности читања. Поред овог одломка, за потребе провере разумевања читањем искоришћен је и прилагођени одломак из књиге *Εδεσματολόγιον Κωνσταντινουπόλεως* („Цариградски јеловник“) аутора Нандје и Андониса Сарандопулу. Најзад, за проверу разумевања слушањем употребљен је одломак из представе Дарија Фоа *Δεν πληρώνω! Δεν Πληρώνω!* („Не плаћам! Не плаћам!“).

Уџбенички комплет *Κλικ στα ελληνικά B1* представља други у низу уџбеника Центра за грчки језик и у потпуности је усаглашен са Б1 нивоом ЗЕОЈ-а. И у овом уџбенику су заступљене аутентичне говорне ситуације, док су четири језичке активности слушања, читања, писања и говора равномерно заступљене. У девет пажљиво одабраних тематских целина има свега пет одломака прозних књижевних дела, док поезија није ни на који начин заступљена. Историја о жени по имену Локсандра, истоименом лику из романа Марије Јорданиду *Λωξάντρα*, послужила је за проверу разумевања слушањем. Студенти се упознају с историјском позадином Малоазијске катастрофе[4] (Μικρασιατική καταστροφή), али и обичајима и свакодневицом Грка из Константинопоља. Када је реч о књижевности за децу, за проверу знања о језику искоришћена је позната бајка *Τρία γουρουνάκια* („Три прасета“), а за проверу размевања читањем служи прилагођен текст из *Παραμύθια από τον Ηρόδοτο* („Херодотове приче“) у преводу[5] С. Мандадакиса. Поред бајки, прилагођени одломак из књиге *Ο ψεύτης παππούς* („Лажни деда“) ауторке Алкис Зеи послужио је како за проверу разумевања читањем, тако и за упознавање студената с острвом Кос (архипелаг Додеканез) и занимљивим путовањем бродом кроз Егејско море. Још један одломак из књиге *Το καπλάνι της βιτρίνας* („Тигар из излога“) исте ауторке послужио је за проверу знања о језику. У овом вежбању студенти се упознају и са причом о Ариону, музичару из старог Коринта, о чијем великом музичком таленту знамо захваљујући Херодоту. Најзад, важно је напоменути да у овом уџбенику постоји низ вежбања у виду повезивања фраза и петрифицираних облика са тачним значењем.

Уџбенички комплет *Κλικ στα ελληνικά B2* представља трећи и последњи у низу уџбеника Центра за грчки језик, који је у потпуности је усаглашен са Б2 нивоом ЗЕОЈ-а. И у њему су заступљене аутентичне говорне ситуације, док су четири језичке активности слушања, читања, писања и говора равномерно заступљене. У оквиру седам одабраних тематских целина нема ниједног одломка како неког прозног књижевног дела, тако ни поезије. На крају књиге постоји прилагођени одломак из књиге *Ο κουτσός Άγγελος* („Хроми Анђео“) Алексиса Панселиноса, који је послужио за проверу разумевања читањем, као пример испита на Б2 нивоу.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Наша су очекивања била да ће књижевни текстови у приказаним уџбеничким комплетима бити знатно више заступљени, али смо утврдили да је тек мали број одломака искоришћен за потребе учења језика. Уколико се узме у обзир чињеница да је старогрчки, језик најстарије записане европске књижевности, дао подстицај савременом грчком језику и развоју његове књижевности и културе, изненађујуће је да аутори уџбеника нису посветили довољну пажњу укључивању већег броја књижевних текстова. На савременом грчком је створена богата књижевност чији се

[4] У оквиру савременог хеленизма, Малоазијска катастрофа означава као историјски термин пораз у грчко-турском рату вођеном између 1918. и 1922. године на подручју Мале Азије. Рат су започели Грци, у нади да ће имати подршку европских сила за територијално проширење на рачун Турске, али како се то није догодило, из рата су изашли потучени до ногу. Више од милион избеглица, било док су трајале завршне операције на фронту, било после потписаног мировног споразума у Лозани 1924. године који је омогућио „размену становништва“, пристигло је у матицу, тражећи спас од турских одмазди.

[5] Прецизности ради, није реч о правом преводу, у смислу са једног на други страни језик, већ о метаглотизацији, односно о осавремењивању текста писаним античким грчким који је преиначен у разумљив савремени грчки језички израз.

почеци везују за XI столеће[6], а књижевност обновљене Грчке током XIX и XX столећа изнедрила је плејаду великих песника, међу којима и два добитника Нобелове награде, Јоргоса Сеферис (Γιώργος Σεφέρης, 1900-1971) и Одисеаса Елитиса (Οδυσσέας Ελύτης, 1911-1996), као и низ сјајних прозних писаца. И поред тога што се не може увек прецизно говорити о томе ком језичком нивоу одговара сваки књижевни текст, сматрамо да су аутори ипак могли одабрати већи број књижевних текстова.

Литература

Αγάθος, Θ. – Γιαννακού, Β. – Δημοπούλου, Β. – Ρουμπής, Ν. – Τσοτσορού, Α. (2011). Διδακτική της Γλώσσας: Το λογοτεχνικό κείμενο ως διδακτικό υλικό και η εξέλιξη της προσέγγισης του στα εγχειρίδια διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως ξένης. У: *Τα Πρακτικά του Έκτου Επιστημονικού Συνεδρίου για την Ιστορία της Εκπαίδευσης* (833-839). Αθήνα: Gutenberg.

Αντωνοπούλου, Ν. (2000). *Εφαρμογή της Επικοινωνιακής Προσέγγισης στη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως ξένης/ δεύτερης γλώσσας*. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Αντωνοπούλου, Ν. – Μάναβη, Δ. (1998). *Σχεδιασμός γλωσσικού μαθήματος: Η προηγούμενη μέρα*. Σεμινάριο για την διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως ξένης/ δεύτερης γλώσσας. Θεσσαλονίκη.

Bredella, L. (1996). *Challenges of literary texts in the foreign language classroom*. Narr.

Wright, S. (2004). *Language policy and language planning: from nationalism to globalisation*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Vučo, J. (2009). *Kako se učio jezik: pogled u istoriju glotodidaktike od prapočetaka do Drugog svetskog rata*. Beograd: Filološki fakultet.

Јовановић, М. (2014). *Неохеленске студије и „језичко питање“*. Београд: Филолошки факултет: Чигоја штампа. (Преузето 18. августа 2015. са http://neohelenistika.com/pdf/jovanovic_neohelenske_studije_i_jezicko_pitanje.pdf)

Lazar, G. (1993). *Literature and Language Teaching. A guide for teachers and trainers*. Cambridge University Press.

Lyons, J. (1995). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

Maley, A. (2001). Literature in language classroom. In: *The Cambridge guide to Teaching English to Speakers of Others Languages* (edited by Ronald Carter – David Nunan), (180 - 1 85). Cambridge: Cambridge University Press.

Μήτσης, Ν. (2003). *Στοιχειώδεις Αρχές και Μέθοδοι της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας. Εισαγωγική στη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης (ή Ξένης) Γλώσσας*. Αθήνα: Gutenberg.

Μήτσης, Ν. (2004). *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος. Από τη Γλωσσική Θεωρια στη Διδακτική Πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.

Мутавџић, П. – Ђорђевић, С. (2012). Савремени грчки и његова стандардизација у периоду од XVIII до XX века. *Филолошки преглед*, број XXXIX/1 (2012), 127–140.

Robins, R. (1961). *Σύντομη ιστορία της γλωσσολογίας*. Αθήνα: Νεφέλη.

Ρουμπής, Ν. (2014). Η θέση της λογοτεχνίας στη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας. У: *Τα Πρακτικά του Ε΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία»* (791-800). Αθήνα: ΕΕΝΣ.

Стојичић, В. (2016). Рецептивне језичке активности у универзитетској настави страног језика – релације између модерног грчког и српског језика. Необјављена докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет. (Преузето 15. јануара 2018. са https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:12756/bdef:Content/get

Точанац-Миливојев, Д. (1997). *Методе у настави и учењу страног језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Hall, G. (2005). *Literature in Language Education*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

[6] Према свим историчарима и проучаваоцима савремене грчке књижевности, прво дело на народном грчком језику, јуначки еп *Дигенис Акрита* (Διγενής Ακρίτας), записано је управо у наведеном столећу (мада постоји и неколико познијих рукописних варијаната).

Χαρατσάρη, Ι. (1996). Μέθοδοι διδασκαλίας σύγχρονων γλωσσών και εφαρμογή τους σε εγχειρίδια της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας. У: *Τα Πρακτικά συνεδρίου Μέθοδοι διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως ξένης γλώσσας* (33-38). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας,

Шотра, Т. (2010). *Дидактика француског као страног језика*. Београд: Филолошки факултет.

Извори

Αγάθος, Θ. – Γιαννακού, Β. – Δημοπούλου, Β. – Τσοτσορού, Α. (2004). *Ακολουθώντας το κείμενο. Κείμενα για το Προχωρημένο Επίπεδο Ελληνομάθειας*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Διατμηματικό Πρόγραμμα Διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας.

Αγάθος, Θ. – Γιαννακού, Β. – Δημοπούλου, Β. – Τσοτσορού, Α. (2009). *Ανακαλύπτοντας το κείμενο. Η διδασκαλία της Ελληνικής ως Ξένης Γλώσσας. Κείμενα για το Επίπεδο Επάρκειας*. Αθήνα: Φιλομάθεια.

Αντωνίου, Μ. – Γαλαζούλα, Μ. – Δημητράκου, Σ. – Μαγγανά, Α. (2016). *Μαθαίνουμε Ελληνικά: Ακόμα καλύτερα*. Αθήνα: Κέδρος.

Γκάρελη, Ε. – Καπολύλα, Ε. – Μοντζόλη, Μ. – Νεστοράτου, Σ. – Πρίτση, Ε. – Ρουμπής, Ν. – Συκαρά, Γ. (2014). *Ταξίδι στην Ελλάδα 3*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Καρακυργίου, Μ. – Παναγιωτίδου Β. (2014). *Κλικ στα ελληνικά. Επίπεδο Α1*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Καρακυργίου, Μ. – Παναγιωτίδου Β. (2014). *Κλικ στα ελληνικά. Επίπεδο Α2*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Καρακυργίου, Μ. – Παναγιωτίδου Β. (2014). *Κλικ στα ελληνικά. Επίπεδο Β1*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Καρακυργίου, Μ. – Παναγιωτίδου Β. (2016). *Κλικ στα ελληνικά. Επίπεδο Β2*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

GREEK LITERARY TEXTS IN THE TEXTBOOKS FOR LEARNING GREEK AS A SECOND / FOREIGH LANGUAGE

Summary

Literature of any target language learnt as a second / foreign one should and must be an important element in the process of its learning, on the one hand, and in the process of interacting with the target culture on the other hand. As it is well known, in textbooks for language learning short texts in forms of dialogues, various informative written contents and brief useful reviews on different topics have proved to be quite inadequate or ineffective in developing both conversational skills and knowledge on the culture, history, traditions and on the literature of the nation the language of which is learnt by students.

Even though the literature of the Greek-speaking area is one of the oldest and richest in the world, a very limited number of authentic contemporary literary texts in Greek are included in lessons according to the results of our conducted analysis of the chosen textbooks. All of them have been incorporated in a form of short adopted texts. This fact has not surprised us nor disappointed us, since it has been anticipated in a certain way. Regardless to the authors and language levels, the main concept of the tackled textbooks is more directed to acquiring of the basis of Modern Greek and its further broadening rather than to developing interpreting skills. The literary texts are mostly used for checking reading comprehension which is not sufficient, to our mind, and which cannot provide students with the opportunities to develop their awareness and interest in the contemporary Greek literature as well as to experience and use vocabulary of the Greek language more creatively. The literary texts are followed by very simple tasks and questions and give a little support to learners for building their reading confidence. Neither advanced learners are exposed to a wide variety of Greek literary texts.

Keywords: contemporary Greek, literary texts, diglosia, textbooks, learning.

Војкан Стојичић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
vojkans@hotmail.com

Предраг Мутавџић
Универзитет у Београду, Србија
Филолошки факултет
pelem967@yahoo.co.uk

UDK 930.85(410):811.111(075.8)

Radmila Suzić – Biljana Radić-Bojanić

ELEMENTI ANGLOFONE KULTURE U UDŽBENICIMA NA TERCIJARNOM NIVOU OBRAZOVANJA (FCE I CAE)

Ovaj rad analizira elemente anglofone kulture u udžbenicima za učenje engleskog jezika na tercijarnom nivou obrazovanja da bi se odgovorilo na istraživačka pitanja da li su elementi anglofone kulture dovoljno zastupljeni na tercijarnom nivou obrazovanja, da li je zastupljena i matična kultura, kao i druge kulture sem anglofone, kao i da li se u udžbenicima koriste autentični materijali. Prema tome, ovaj rad ima za cilj da analizira udžbenike *Cambridge English: Complete First (FCE)* i *Complete Advanced (CAE)* koji se koriste na visokoškolskim ustanovama u Srbiji, te da kroz analizu sadržaja udžbenika odgovori na postavljena istraživačka pitanja i ukaže na prednosti i nedostatke ovih udžbenika iz aspekta razvijanja interkulturne svesti kod studenata.

Ključne reči : anglofona kultura, engleski jezik, udžbenici, tercijarno obrazovanje, nastavni materijali

1. UVOD

S obzirom na to da je engleski jezik jedan od najčešće govorenih jezika na svetu, takoreći *lingua franca* modernog sveta, poznavanje engleskog jezika danas je postalo neophodno u trgovini, obrazovanju, putovanju, nauci, ali i u svakodnevnom životu. Razlozi zašto se engleski jezik uči u gotovo svim zemljama sveta su brojni, ali svakako svrsishodni, i vode ka jednom cilju – ostvarivanju međusobne komunikacije u najrazličitijim svakodnevnim, poslovnim ili akademskim kontekstima. Međutim, sposobnost komunikacije na stranom jeziku je mnogo više od proste jezičke kompetencije. Ona se ne bazira samo na korišćenju jezika, već podrazumeva celokupan proces kako razumevanja, tako i korišćenja društvenih normi u komunikaciji, uvažavanja međukulturnih razlika, poštovanja sagovornika i smanjivanja potencijalnih međukulturnih i komunikacionih konflikata. Stoga ne iznenađuje činjenica da već decenijama nastavnici, ali i primenjeni lingvisti, postavljaju čuveno pitanje da li je elemente kulture neophodno podučavati zajedno sa jezikom ili ne.

Poslednje tri decenije ovim pitanjem su se bavili stručnjaci iz oblasti primenjene lingvistike i sociolingvistike, koji su za cilj imali da ovaj problem sagledaju iz više uglova. Dok jedni smatraju da engleski jezik treba da se uči zajedno sa elementima kulture (Byram, 1990; Byram & Flemming, 1998; Kramsch & Sullivan, 1996; McKay, 2003), drugi odbacuju ovu zamisao (Kachru, 1985, 1986; Kachru & Nelson, 1996; Canagarajah, 1999), a treća grupa istraživača, koji tvrde da se engleski jezik pretvara u *lingua franca*, stoje iza činjenice da engleski jezik baš iz tog razloga treba da se uči nezavisno od elemenata bilo kakve kulture (Alptekin, 2005; Jenkins, 1996, 2000, 2002, 2005; Seidlhofer, 2001). Svaki od ova tri pristupa i stava ima svoje prednosti i mane, argumente i slabosti, pa je teško odlučiti kako tačno treba pristupiti ovoj tematici, da li odvajati kulturu od jezika, naročito zbog uvek nedovoljnog broja časova, itd. Stoga autorke u ovom radu analiziraju udžbenike koji se koriste na tercijarnom nivou obrazovanja da bi podrobnije istražile da li se ti udžbenici zasnivaju na sociolingvističkom pristupu poučavanju jezika, prema kojem je nastava jezika nerazdvojna od kulture kojoj taj jezik pripada, a sve sa ciljem da studenti u skorijoj budućnosti budu spremni ne samo da komuniciraju na jeziku koji uče, već i da u potpunosti ovladaju elementima anglofone kulture zarad razvoja interkulturne kompetencije.

2. JEZIK I KULTURA

Kulturu je veoma teško definisati, pošto može da se odnosi na mnoge stvari. Neki autori je vežu za umetnost, književnost, hranu, a drugi za norme koje su uobičajene u nekom društvu. Hinkel (Hinkel, 2001) je s tim u vezi napravio razliku između tzv. površinske (engl. *surface culture*) i dubinske (engl. *deep culture*) kulture. Elementi površinske kulture su lako uočljivi i tu se svrstavaju turističke atrakcije, ljudska dostignuća, kulinarstvo, itd. i upravo su to oni elementi koji se navode pri opisivanju karakteristika neke nacije, a najčešće se mogu pronaći u udžbenicima koji se koriste za podučavanje stranog jezika.

Za razliku od površinske kulture, dubinska kultura se odnosi na ne tako vidljive elemente koji karakterišu jednu naciju. Ono što se nalazi ispod površine su društvene i kulturne norme, stilovi života, verovanja i vrednosti. Kulturu ne čine samo materijalne stvari, već stanje svesti, vrednosti i moral ljudi, način na koji razmišljaju i zamišljaju svet i svoje živote u njemu.

Pošto je svaki jezik odraz vrednosti i verovanja te kulture, to znači da učenje stranog jezika treba da uključuje i usvajanje elemenata kulture tog jezika. U protivnom, učenici samo uče simbole koji nemaju značenje ili kojima se pripisuju pogrešna značenja (Radić-Bojanić, 2008). Prema tome, u nastavu stranog jezika neophodno je, bez obzira koji je nivo učenja jezika u pitanju, integrisati elemente kulture jezika koji se uči u skladu sa nivoom jezičke kompetencije učenika i njihovim uzrastom, a sve s ciljem da učenici dobiju mogućnost da kroz kontinuiran rad i savladavanje gramatičkih i leksičkih celina ujedno nauče kako da tumače površinske elemente kulture i društveno prihvatljive norme u svojoj i tuđoj okolini.

Međusobna povezanost jezika i kulture predmet je proučavanja i rasprava mnogih naučnika iz različitih oblasti kao što su antropologija, sociologija, psihologija, lingvistika. Ono oko čega se svi slažu jeste činjenica da jezik ima dvostruki karakter: prva i osnovna funkcija mu je da bude osnovno sredstvo komunikacije, a druga da je medij kulture koju predstavlja (Wei, 2005: 56). Jezik bez kulture ne postoji, kao ni kultura bez jezika, tj. svaki jezik je ogledalo određene kulture. Braun (Brown, 1994: 165) definiše vezu između jezika i kulture na sledeći način: „jezik je deo kulture, a kultura je deo jezika; nerazdvojno su povezani, te je nemoguće rastaviti ih a pritom ne izgubiti značaj jednog od njih.“ Stoga će jezik i kultura uvek stajati jedno uz drugo (Jian, 2000), a ukoliko se važnost poznavanja kulture ubaci u kontekst učenja nekog jezika, jasno se vidi da se kroz učenje nekog jezika neizostavno uči i kultura, a podučavanje jezika onda svakako treba da obuhvati i proučavanje kulture kao njegovog sastavnog dela (Gao, 2006: 59).

Radić-Bojanić citira Makejevu (McKay, 2003) navodeći da kultura utiče na nastavu stranog jezika na dva načina: jezički i pedagoški. U jezičkom smislu uticaj se ogleda na leksičkom, pragmatičkom i diskursnom nivou jezika koji se uči, dok sa pedagoške strane kultura utiče na izbor materijala, pošto kulturni sadržaj i kulturološka osnova metodike nastave stranog jezika moraju da se uzmu u obzir prilikom izbora materijala za časove. U nekim situacijama nastavni materijal koji se bavi ovom vrstom kulturnog sadržaja treba da bude autentičan, što znači da učenici lako mogu da porede i kontrastiraju informacije o načinu života u ciljnoj kulturi sa načinom života u svojoj kulturi, dok u drugim situacijama, zbog nižeg nivoa jezičke kompetencije ili zbog mlađeg uzrasta učenika autentični materijali se adaptiraju i pojednostavljuju. Koji god pristup da se usvoji, negovanje kulturne svesti kod učenika pri učenju stranog jezika je apsolutno neophodno da bi se pripremili za komunikaciju sa izvornim govornicima jezika koji uče, te da se bez straha uhvate u koštac sa stvarnim situacijama u kojima se mogu naći u zemljama engleskog govornog područja, što je ideal kojem teže. Prema tome, izbor materijala u udžbenicima koji se koriste za učenje stranog jezika svakako treba da je odgovarajući, primeren nivou jezičkog znanja i uzrasta, te po mogućnosti autentičan u što većoj meri.

3. ELEMENTI ANGLOFONE KULTURE U UDŽBENICIMA

Već dugi niz godina vode se polemike o zastupljenosti elemenata kulture u udžbenicima za učenje engleskog kao stranog jezika. Mnogi autori (npr. Cortazzi & Jin, 1999; McKay, 2000; Seelye, 1998; Yen, 2000) smatraju da kulturni sadržaji treba da zadovolje opšte ciljeve kurikuluma i da budu vođeni društvenim, psihološkim i kognitivnim karakteristikama učenika. Teme bi trebalo da su prikladne za oba pola, kao i da odgovaraju uzrastu učenika i njihovom dosadašnjem iskustvu, a sve s ciljem da se učenici podstaknu i motivišu da traže dodatne informacije iz dostupnih izvora. Međutim, potrebno je odlučiti koje aspekte kulture je potrebno podučavati na kom nivou učenja, jer je nemoguće uključiti ih sve u ipak ograničen prostor i vreme, imajući u vidu potrebe učenika i njihov nivo jezičke kompetencije, ali i zahteve plana i programa, kao i sadržaja koje učenici treba da savladaju na svakom od nivoa.

Ukratko, preporuka je da kulturološki sadržaji u udžbenicima sadrže sledeće karakteristike (Seelye, 1988):

1. Širok raspon različitih tema koje bi učenicima, u zavisnosti od uzrasta, bile interesantne, zabavne, izazovne, ali svakako i informativne. To su, na primer, društvena pitanja, svakodnevni život, običaji, odnosi u porodici i slobodno vreme.
2. Realno predstavljanje matične kulture i ciljne kulture kako bi se olakšalo poređenje kultura, što bi posledično dovelo do podizanja svesti učenika o kulturološkim razlikama.
3. Fokus treba staviti na globalna pitanja kao što su zaštita okoline, globalno zagrevanje, izumiranje ugroženih vrsta, zagađenje itd. a sve s ciljem kako bi se učenicima omogućilo da vide, shvate i suoče se sa izazovima savremenog sveta.
4. Autentični tekstovi i ilustracije koji istinski predstavljaju domaću kulturu, ciljnu kulturu i druge kulture, što bi se aktiviralo kroz različite kulturološki uslovljene aktivnosti koje ističu konvencionalne obrasce ponašanja kroz rad u paru, grupni rad, igranje uloga, sprovođenje intervjua, izradu projekata i slično.

Naravno, ovi navedeni principi predstavljaju samo jedan širok teorijsko-stručni okvir koji se potom, kako je već rečeno, u skladu sa nivoom jezičke kompetencije učenika i njihovim uzrastom prilagođava, menja i dopunjuje. Logično je zaključiti da će, recimo, udžbenici za decu koja tek počinju da uče engleski jezik sadržavati relativno mali broj elemenata anglofone kulture, kako zbog veoma niskog ili nepostojećeg znanja engleskog jezika, tako i zbog uzrasta na kome su još uvek prilično nesvesni postojanja kulture kao takve. Međutim, recimo u udžbenicima za tinejdžere autori nastavnih materijala imaju mnogo više prilika za uvođenje elemenata anglofone kulture, prvenstveno zato što je svest učenika o postojanju te kulture već razvijena (ne samo u nastavnom kontekstu, već i u vannastavnom, pošto tinejdžeri prate popularnu kulturu i aktivno učestvuju u njenom stvaranju), ali i zato što učenici na ovom uzrastu imaju mnogo veći jezički repertoar kojim mogu da iskažu kako elemente površinske, tako i elemente dubinske kulture. Naposletku, kad je reč o visokim nivoima kompetencije koji se po svojim karakteristikama približavaju izvornim govornicima engleskog jezika (C1 i C2 po ZEO), mogućnosti uvođenja, ponavljanja i razrade, kao i kritičkog posmatranja elemenata anglofone kulture su neograničene, pošto su učenici već stvorili čvrst jezički temelj i imaju razvijenu svest o postojanju različitih kultura i potencijalnih problema do kojih može da dođe prilikom komunikacije. Ovaj poslednji slučaj je upravo fokus ovog rada, o čemu će više reči biti u narednim odeljcima.

4. METODOLOGIJA

Udžbenici se mogu analizirati na dva načina: analizom izabranih udžbenika kako bi se utvrdilo da li su pogodni ili ne za korišćenje u učionici, odnosno prediktivnom analizom, i analizom udžbenika koji su već u upotrebi, odnosno retrospektivnom analizom (Ellis, 1998).

U ovom radu autorke su se oslonile na retrospektivnu analizu udžbenika koji se koriste na tercijarnom nivou obrazovanja na Univerzitetu Singidunum. U pitanju su udžbenici *Cambridge English:*

Complete First (FCE) i *Complete Advanced (CAE)* autora Gaja Bruk-Harta (Guy Brook-Hart) i Sajmona Hejnza (Simon Haines) za FCE nivo, koji studenti pohađaju na prvoj i drugoj godini studija i za CAE nivo koji se sluša na trećoj i četvrtoj godini studija.

Autorke će kroz detaljnu analizu sadržaja koji se obrađuju u ovim udžbenicima odgovoriti na sledeća istraživačka pitanja:

1. Da li udžbenici sadrže dovoljno širok raspon aktuelnih tema koje bi studentima na tercijarnom nivou obrazovanja bile zanimljive, a ujedno i stimulativne?
2. Da li su domaća i ciljna kultura ravnomerno zastupljene kako bi se olakšalo poređenje i podizanje svesti o kulturološkim razlikama?
3. Da li su pitanja od globalnog interesa dovoljno zastupljena?
4. Da li se u udžbenicima koriste autentični materijali?

Udžbenici su analizirani metodom analize sadržaja, a dobijeni sirovi rezultati su potom kategorizovani po sličnosti, čime su dobijene kulturološke kategorije zastupljene u tim udžbenicima. Na taj način se dobija uvid u to koji elementi anglofone kulture jesu zastupljeni u analiziranim udžbenicima, ali se tako može ustanoviti i šta nedostaje, tj. koje su manjkavosti datih nastavnih materijala. Rezultati su radi bolje preglednosti predstavljeni tabelarno, a potom sledi diskusija kroz odgovore na istraživačka pitanja.

5. ANALIZA PODATAKA

Osnovni cilj ovog rada je analiza udžbenika koji se koriste u tercijarnoj nastavi engleskog jezika da bi se utvrdilo koji su elementi anglofone kulture u njima zastupljeni i u kojoj meri. Autorke se stoga bave analizom predstavljenih sadržaja, te navode prednosti i nedostatke konkretnih udžbenika. Analizom udžbenika *Cambridge English: Complete First (FCE)*i *Complete Advanced (CAE)* dobijeni su rezultati koji su detaljno i po kategorijama predstavljeni u Tabeli 1.

KATEGORIJA	FCE	CAE
HRANA I PIĆE	• zdrava hrana • kineska hrana (gramatičke vežbe)	• balansirana ishrana (govorne vežbe)
ŽIVOT, RAD I ŠKOLA	• studiranje • učenje • razmena studenata – Čile, Novi Zeland, Engleska, Škotska • prvi posao • pisanje pisma ili imejla	• zanimanja • karijera • metode za pronalaženje posla • kroz vežbe pisanja studenti treba da opišu metode za oslobađanje od stresa na radnom mestu, školi, univerzitetu, predaju izveštaj o napretku na radnom mestu • pisanje neformalnog pisma • studiranje u inostranstvu
SLOBODNO VREME	• različiti aspekti porodičnog života – aktivnosti u slobodno vreme • obavljanje sitnih kućnih poslova • kupovina • kuvanje • godišnji odmori • putovanja • televizijski kvizovi • životinje i kućni ljubimci	• brošure o avanturističkim aktivnostima: haski safari u Finskoj, splavarenje u Švajcarskoj, skakanje padobranom u Jorku • iskustva na putovanju

SPORT	• biciklizam • ekstremni sportovi • ragbi	• neobični nacionalni sportovi: glima (Island); herling (Irska); pato (Argentina); lakros (Kanada); teho (Kolumbija)
GEOGRAFIJA	• u okviru isečaka iz novina i tekstova spominju se sledeći gradovi i oblasti: o Malezija o SAD o Nepal o London o Kalifornija	• u okviru isečaka iz novina i tekstova spominju se sledeći gradovi i oblasti: o Francuska o Rusija o Nigerija o Grčka o Argentina o Španija o Mađarska o Island o Irska o Kanada o Kolumbija
UMETNOST I MUZIKA	• isečci iz književnih dela o *Long Way Round*, Juan Makgregor, škotski glumac i pisac o *Runaway*, Lusi Ervin, engleska spisateljica o *The Cemetary of Secrets*, Dejvid Hjuson, britanski autor (isečak iz romana) • festivali	• isečci iz književnih dela o *The Hungry Ocean: A Swordboat Captain's Journey*, Linda Grinlo, američka spisateljica o *Around Alone*, Ema Ričards, britanska spisateljica o *The Python Autobiography*, Eric Ajdl, britanski autor o *The Kindness of Strangers*, Kejt Ejdi, britanska spisateljica o *A Walk in the Woods*, Bil Brajson, angloamerički autor o *Dark Star Safari*, Pol Tero, američki putopisac
SAVREMENE TEME	• život tinejdžera • Jutjub milioneri • onlajn kupovina	• ugroženi jezici • prikazivanje i uticaj programskih sadržaja na engleskom jeziku na ljude koji žive na prostoru gde engleski jezik nije maternji • poznate ličnosti (u okviru govornih vežbi od studenata se traži da diskutuju o ulozi i značaju ovih ličnosti) o Lus Buržoa, kipar iz Francuske; Čarls Darvin, naučnik iz UK; Činua Ačebe, pisac iz Nigerije; Ejn Rand, filozof iz Rusije; Judit Polgar, šahovska prvakinja iz Mađarske; Marija Kalas, operska pevačica iz Grčke; Antoni Gaudi, arhitekta iz Španije; Lionel Mesi, fudbaler iz Argentine • diskutovanje o slici umetnika nadrealizma Renea Magrita • osvrt na nova istraživanja neuroantropologa Dina Falka u vezi sa novom studijom o Albertu Ajnštajnu (kroz vežbe pasiva)

		• genetika ili vaspitanje – šta određuje vašu ličnost • u okviru vežbi slušanja diskutuje se o likovnom konkursu koji su organizovali *The Times* i *Tate Gallery* iz Londona • književna kritika romana *Cold Mountain* autora Čarlsa Frejžera • virtuelni svet • značaj medija • rijaliti programi (govorne vežbe i vežbe čitanja) • budućnost olimpijskih sportova (vežbe slušanja) • eksperimenti sa papagajem Aleksom • ugrožene životinje – južno-korejski tigar (gramatičke vežbe popunjavanja) • migracije u inostranstvo
ISTORIJSKI DOGAĐAJI		• zadrugarstvo
ŠTAMPA – isečci iz novina	• *The Daily Telegraph* – kako preživeti sa tinejdžerima; učenje o hrani • *Adventure Sports journal* – avanturistička trka • *The Scotsman* – pet mladih glumaca (Skot Houtson, Kim Džerard, Alan Skot-Daglas, Romana Aberkrombi, Nil Tomas) • *The Times* – tajna sreće • *The Independent* – kako izgleda studirati medicinu • *The Sunday Times* – kako preživeti napad životinje • *The Observer* – živeti na brodu (gramatička vežba)	• *The Times online* – nova saznanja o evoluciji mozga • *The Times* – zašto je ostvarivanje prijateljstva među zaposlenima važno za firmu • *The Guardian* – saveti stručnjaka: posao posle diplome • *The Times* – autoprotreti tinejdžera • *The Observer* – umetnička dela u kancelarijama • *The Olive Press* (španske dnevne novine) – grafiti: umetnost ili vandalizam • *The Guardian* – mediji moraju da povrate poverenje javnosti (vežba sa popunjavanjem praznina) • *The Times* – Bugati Vejron • *The Guardian* – traži se ostrvo • *The Independent* – pronađeni raj
ENGLESKI JEZIK	• idiomi	• idiomi • formalni i neformalni izrazi
RAZLIČITE KULTURE	• isečci iz nacionalnih engleskih novina • intervjui sa kandidatima kojima je engleski drugi jezik • Šam el Nesim – egipatski festival • Kojlur Riti – peruanski festival	• Bolivud (vežbe za vokabular) • Abu Dabi (britanska studentkinja na razmeni govori o životu u UAE) • Eskimi (vežbe slušanja)
DOMAĆA KULTURA	• od studenata se u okviru vežbi pisanja traži da opišu: o lokalni restoran ili kafić o predmete koje vole/ne vole u školi/ na fakultetu o znamenitosti svoje zemlje o lokalni festival	• od studenata se u okviru vežbi pisanje traži da opišu: o problem u savladavanju stranog jezika o lokalnog junaka • u okviru vežbi govora od studenata se traži da opišu tradicionalne teme koje se pojavljuju u filmografiji njihove zemlje

Tabela 1. Elementi anglofone kulture u dva analizirana udžbenika

S obzirom da se u istraživanje krenulo s prvim istraživačkim pitanjem *Da li udžbenici sadrže dovoljno širok raspon aktuelnih tema koje bi studentima na tercijarnom nivou obrazovanja bile interesantne, a ujedno i stimulativne?* autorke su na osnovu tema predstavljenih u okviru Tabele 1. zaključile da je raspon aktuelnih tema zaista širok, kako u FCE, tako i u CAE udžbeniku. I jedan i drugi udžbenik obiluju temama koje se tiču različitih aspekata porodičnog života, avanturističkim aktivnostima, putovanjima, ekstremnim sportovima, godišnjim odmorima i interesantnim činjenicama koje su svakako dovoljno intrigantne da studentima drže pažnju tokom predavanja, a ujedno i stimulativne da ih navedu da ove teme kasnije detaljnije istraže. Svi tekstovi ovog tipa su praćeni odgovarajućim vizuelnim materijalima koji prikazuju mlade ljude različitih nacionalnosti u različitim situacijama. Aktuelnim temama se bave mladi iz različitih zemalja, koji govore o svojim iskustvima u sportu, opisuju svoje hobije, radno mesto, školu, fakultet, porodične odnose. Iste teme se provlače i kroz gramatičke vežbe koje se baziraju na popunjavaju teksta koji je zasnovan na nekoj od ovih tema.

Iako je odgovor na prvo istraživačko pitanje pozitivan, a raspon tema i količina materijala koji se bave aktuelnim događajima za svaku pohvalu, odgovor na drugo istraživačko pitanje *Da li su domaća i ciljna kultura ravnomerno zastupljene kako bi se olakšalo poređenje i podizanje svesti o kulturološkim razlikama?* u ovom slučaju nije pozitivan. Iz Tabele 1. se vidi da ni u jednom od dva analizirana udžbenika ne postoji niti jedna jedina referenca u vidu tekstova, vežbi slušanja, govornih vežbi koja se odnosi na domaću kulturu. Domaća kultura se spominje samo u okviru vežbi pisanja kada se od studenata traži da daju pisan odgovor na temu koja je vezana za lokalnu tematiku (opiši lokalni kafić, festival, film itd.) Elementi drugih kultura su nešto zastupljeniji u vežbama drugih veština (čitanje, slušanje, govor), ali opet u veoma maloj meri. Tako se, na primer, u vežbama slušanja pojavljuju intervjui sa studentima različitih nacionalnosti (Španci, Portugalci, Italijani, Egipćani, itd.), ali oni ne govore o svojim kulturama već se pojavljuju samo kao predstavnici drugih nacija koji opisuju svoja iskustva vezano za temu koja se obrađuje (letovanje, studiranje, hobi i slično). Drugim rečima, predstavnici datih etničkih grupa su prisutni da bi se zadovoljio princip kulturološke raznovrsnosti, ali ti predstavnici nisu imali prilike da se oglase i zaista nešto kažu o svojim kulturama.

U okviru trećeg istraživačkog pitanja koje glasi *Da li su pitanja od globalnog interesa dovoljno zastupljena?* slobodno se može reći da jesu. Iz Tabele 1. jasno je vidljivo da su u oba udžbenika pitanja od globalnog interesa zastupljena u velikoj meri, posebno u CAE udžbeniku, koji se bavi najraznovrsnijim temama kao što su ugroženi jezici, poznate ličnosti, savremena umetnost, nauka, književna kritika i mediji, dok je izbor nešto slabiji u FCE udžbeniku i bazira se na tek tri savremene teme: život tinejdžera, Jutjub milioneri i onlajn kupovina.

Četvrto istraživačko pitanje se bavi autentičnim materijalima i glasi *Da li se u udžbenicima koriste autentični materijali?* I jedan i drugi udžbenik obiluju autentičnim materijalima koji se uglavnom baziraju na isečcima iz nacionalnih novina i književnih dela britanskih autora, što ne iznenađuje s obzirom na nivo jezičke kompetencije koju udžbenici pokrivaju. Čak su i gramatičke vežbe i vežbe slušanja u velikoj meri bazirane na autentičnim materijalima preuzetim iz gore pomenutih izvora. Isečci iz književnih dela su brojni i uglavnom se na njima baziraju vežbe čitanja, tako da studenti pored književnog jezika imaju priliku i da se upoznaju sa aktuelnim britanskim autorima.

Interesantna činjenica je da u analizi ovih udžbenika autorke nisu zapazile prisustvo istorijskih tema, sem kratkog teksta o nastanku zadruga u CAE udžbeniku, te potpuno odsustvo pominjanja bilo kakvih praznika, tradicija i verovanja. Sem dva kratka teksta u FCE udžbeniku koji se bave opisivanjem festivala u Egiptu i Peruu, i dve vežbe slušanja u CAE udžbeniku koje opisuju život Eskima i iskustvo britanske studentkinje na razmeni u Abu Dabiju, elementi drugih kultura se slabo spominju. Elementi domaće kulture su tek spomenuti u okviru vežbi pisanja, dok se u vežbama čitanja, govora i slušanja elementi domaće kulture ne pojavljuju, što naravno nije nikakvo iznenađenje pošto su autori udžbenika Britanci, a izdavačka kuća iz Velike Britanije, dok su udžbenici pravljeni za međunarodno tržište i ne mogu po prirodi stvari da pokrivaju samo jednu domaću kulturu pošto su namenjeni za upotrebu diljem Evrope i nisu ni na kakav način lokalizovani.

6. ZAKLJUČAK

Na osnovu detaljne analize sadržaja udžbenika *Cambridge English: Complete First (FCE)* i *Complete Advanced (CAE)* koji se koriste na tercijarnom nivou obrazovanja može se zaključiti da oba udžbenika obiluju autentičnim materijalima koji su preuzeti iz nacionalnih novina, brošura i književnih dela. Autentični materijali su jednako zastupljeni kako kod produktivnih, tako i kod receptivnih jezičkih veština. Studenti imaju priliku da se upoznaju sa aktuelnim temama od opšteg značaja kroz članke objavljene u dnevnim novinama, brošure, prikaze i audio materijale sa izvornim govornicima, te da se upoznaju sa aktuelnim imenima društvene scene, piscima, glumcima, naučnicima i književnim kritičarima. Teme prate društvena dešavanja i dovoljno su intrigantne da navedu studente da se kasnije više informišu o njima.

Ono što se može videti kao nedostatak u ovim udžbenicima je gotovo potpuno odsustvo elementa domaće kulture. Iako se u oba udžbenika od studenata traži da u vežbama pisanja biraju teme koje se bave elementima njihove kulture, autorke smatraju da to nije dovoljno. Elementi lokalne, ali i drugih kultura bi trebalo da su zastupljeni i u okviru receptivnih veština kako bi se studentima omogućilo da uvide kontraste i sličnosti, shvate da su razlike u kulturama prirodne, ali i veoma zanimljive. Iako se od studenata očekuje da su u okviru dosadašnjeg obrazovanja već na neki način upoznati sa elementima kulture jezika koji uče, ti elementi svakako treba da prožimaju gradivo na svakom nivou obrazovanja, jer odrastanjem i sazrevanjem učenici drugačije gledaju na neke stvari. Pretpostavka je da su učenici u okviru osnovnoškolskog ili srednjoškolskog obrazovanja sigurno učili o značaju ispijanja čaja u Engleskoj, ali to ne znači da čak i tako često pominjane elemente anglofone kulture treba izostaviti na višim nivoima učenja engleskog jezika. Učenici su možda tek sada, kada su i sami počeli da praktikuju neke od običaja svoje zemlje, kao što je ispijanje kafe, spremi da diskutuju o ovim malim, ali značajnim ritualima i uvide razlike i sličnosti među kulturama.

Pored toga, nedostatak opisa istorijskih događaja i ličnosti je neopravdan. Učenici koji su na pragu da se u potpunosti osamostale, otisnu u beli svet, tek su sada emotivno i mentalno zreli da kritički posmatraju društvene i političke događaje i kontekste koji su u ovim udžbenicima u potpunosti odsutni.

Na osnovu svega navedenog ukupna ocena analiziranih udžbenika je pozitivna, jer je izbor tema i materijala bogat, a vežbe su zasnovane na autentičnim materijalima i u potpunosti fokusirane na upoznavanje učenika sa gorućim globalnim pitanjima. Nedostatkom se smatra odsustvo elemenata kako domaće, tako i drugih kultura, što bi učenicima, sada već odraslim ljudima, podiglo svest o kulturološkim razlikama. Prema tome, ove udžbenike autorke ne preporučuju kao osnovi materijal za rad sa studentima na tercijarnom nivou obrazovanja, već kao jako dobar izvor dodatnih autentičnih materijala za sve četiri jezičke veštine.

Literatura

Alptekin, C. (2005). Dual language instruction: Multiculturalism through a lingua franca. TESOL *Symposium on Dual Language Education: Teaching and Learning Two Languages in the EFL Setting*. September 23, 2005. Bogaziçi University, Istanbul, Turkey.

Brown, H. D. (1994). *Principles of language learning and teaching*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Regents.

Byram, M., & Flemming, M. (Eds.) 1998. *Language Learning from an Intercultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Byram, M. 1990. Foreign language teaching and young people's perceptions of other cultures. In Harrison, B. (Ed.), *Culture and the Language Classroom* (pp. 76-87). Hong Kong: Morgan-Westley.

Cortazzi, M., & Jin, L. (1999). Cultural mirrors, materials and methods in the EFL classroom. In E. Hinkel (Ed.), *Culture in second language teaching and learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Canagarajah, A. S. (1999). On EFL Teachers, awareness, and agency. *ELT Journal*, 53(3), 207-214.

Ellis, R. (1998). The evaluation of communicative tasks. In B. Tomlinson (Ed.), *Materials Development in Language Teaching* (pp. 217-238). Cambridge: Cambridge University Press.

Gao, F. (2006). Language is culture: On intercultural communication. *Journal of Language and Linguistics*, 5(1), 58-67.
Hinkel, E. (2001). Matters of cohesion in L2 academic texts. *Applied Language Learning*, 12, 111-132.
Jenkins J. (1996). Native speaker, non-native speaker and English as a Foreign Language: time for a change. *IAT-EFL Newsletter*, 131, 10-11.
Jenkins J. (2000). *The Phonology of English as an International Language*. Oxford: Oxford University Press.
Jenkins, J. (2002). A sociolinguistically based, empirically researched pronunciation syllabus for English as an international language. *Applied Linguistics*, 23(1), 83-103
Jenkins, J. (2005). ELF at the gate: The position of English as a lingua franca. *Humanizing Language Teaching*, 7(2).
Jiang, W. (2000). The relationship between culture and language. *ELT Journal*, 54(4), 328- 334.
Kachru, B. (1985). Standards, codification and sociolinguistic realism: The English language in the outer circle. In R. Quirk & H. G. Widdowson (Eds.), *English in the World: Teaching and Learning the Language and Literature* (pp. 11-30). Cambridge, England: Cambridge University Press.
Kachru, B.(1986). *The Alchemy of English*. USA: University of Illinois Press.
Kachru, B. & Nelson, C. L. (1996). *World Englishes*. In S. L. McKay and N. H. Hornberger (Eds.), *Sociolinguistics and language teaching* (pp. 71-102). Cambridge: Cambridge University Press.
Kramsch, C. & Sullivan, P. (1996). Appropriate pedagogy. *ELT Journal* 50 (3), 199-212.
McKay, S. L. (2000). Teaching English as an international language: Implications for cultural materials in the classroom. *TESOL Journal*, 9(4), 7-11.
McKay, S. L. (2003). The cultural basis of teaching English as an international language. *TESOL Matters*, 13(4), 1-6.
Radić-Bojanić, Biljana. (2008). Elementi anglofone kulture u udžbenicima za srednje škole. *Primenjena lingvistika* 9, 258-264.
Seelye, H. (1988). *Teaching culture*. Lincolnwood, IL: National Textbook Company.
Seidlhofer, B. (2001). Closing a conceptual gap: the case for a description of English as a lingua franca. *International Journal of Applied Linguistics*, 11(2), 133-58.
Wei, Y. (2005). Integrating Chinese culture with TEFL in Chinese classroom. *Sino-US English Teaching*, *2*(7), 55-58.
Yen, Y. Y. (2000). *Identity issues in EFL and ESL textbooks: A sociocultural perspective*. PhD dissertation, Department of Philosophy, Ohio State University, Columbus, OH.

ELEMENTS OF THE ANGLOPHONE CULTURE IN COURSEBOOKS AT THE TERTIARY LEVEL OF EDUCATION (FCE AND CAE)

Summary

This paper analyzes the elements of the Anglophone culture in two coursebooks used in EFL classes at the tertiary level (*Cambridge English: Complete First (FCE)* and *Complete Advanced (CAE)*) in order to answer four research questions. The first one is if the coursebooks include enough current topics which are interesting for university students and on the basis of research results it could be said that they cover many interesting topics, stories and aspects which the students could relate to and which could inspire students to find out more about the said aspects of the Anglophone culture. The second research question refers to the extent to which the source culture is covered in the teaching materials, but because of the fact that these two coursebooks are published by a British publishing house, both of them do not include any reference to the Serbian culture except in some very general tasks such as "Describe a local coffee shop/festival/film". Furthermore, the coursebooks rarely include the elements of other international cultures, which does not contribute to raising intercultural awareness. The impression is that the mention of other cultures is there only to satisfy the requirements of some degree of cultural diversity in the books, but not much more than that. The third research question tackles the issues of global interest such as endangered languages, famous people, modern art, science, literary criticism and the media, which are more frequent in the CAE coursebook than in the FCE coursebook. Finally, the fourth research question relates to the usage of authentic materials, which are definitely present because of the high level of proficiency of the C1 and C2 levels. The authors

finally conclude that the coursebooks should not be used as basic teaching material at the tertiary level, but could instead function as an excellent source of authentic additional materials for the development of all four linguistic skills and partly for the development of intercultural competence.

Keywords: Anglophone culture, English language, coursebooks, tertiary education, classroom material.

Radmila Suzić
Singidunum University , Serbia
radmila.suzic@gmail.com

Biljana Radić-Bojanić
University of Novi Sad, Serbia,
Faculty of Philosophy
radic.bojanic@gmail.com,
radic.bojanic@ff.uns.ac.rs

UDK 811.131.1'243:81'42

Nevena Ceković

RELATIONS BETWEEN THE FORMS AND FUNCTIONS OF DISCOURSE MARKERS AND LEVELS OF COMPETENCE IN L2 ITALIAN: STATE OF THE ART

The discourse markers (DMs) have been a subject of increasingly focused linguistic studies since the 1970s which, however, have not yet yielded definitive answers to the questions when DMs are acquired and how to teach them. The aim of this paper is to present the contents of the relevant pedagogical researches related to their acquisition in L2/FL Italian and it is based on the discovery that, despite the fact that the need for an inventory of the DMs represented in the interlanguage was expressed as early as the pioneering work in this field, such inventory has not yet been produced. Therefore, on the basis of the analyzed literature, we will try to discover a potential range of DMs in the interlanguage, and to determine whether there is a correlation between their forms and functions, on the one hand, and certain levels of the students' communicative competence, on the other hand.

Keywords: discourse markers, L2/FL Italian, communicative competence

1. INTRODUCTION

The discourse markers (DMs) have been a subject of the linguistic studies from various perspectives (discourse and conversational analysis, semantics, pragmatics, sociolinguistics, etc.) since the 1970s. Yet, they are still a topic of lively academic discussions both in terms of their terminological definitions and the possible classifications and descriptions of their functions (cf. Bazzanella 1995, 2006, Blakemoore 2002, Cresti 2000, Fraser 2006, Jucker & Ziv 1998, Khachaturyan 2011, Schiffrin 1987). As a consequence of such insufficiently clear theoretical status of DMs, the Applied linguistics and Second Language acquisition theory have only recently expressed more interest for this phenomenon, which, however, has not yet yielded definitive answers to the questions: when and how DMs are acquired, and how to teach them?

The first studies on the acquisition of DMs in L2 Italian were published in the late 1980s and early 1990s, coming to their full swing in the first decade of the 21st century. Focusing on exactly that period of time, the aim of this paper is to present the contents and results of the relevant pedagogical researches related to the acquisition of DMs in L2/FL Italian.[1]

For this purpose, we will first specify the appropriate terminology and briefly indicate the pedagogical implications related to the acquisition of DMs. Afterwards we will take a critical look at nine relevant studies on the topic (Brigetti & Licari 1987, Fellin & Pugliese 1994, Bardel 2003, Ferraris 2004, Andorno 2007, Bini & Pernas 2007, Guil et al. 2008, Nigoević & Sučić 2011, Jafrancesco 2015) stating their basic theoretical and methodological assumptions as well as the proposed conclusions.[2] On the basis of the analyzed literature, we will actually try to discover a potential range of DMs in the

[1] To our best knowledge, there are no experimental studies on the acquisition of DMs in the L2 Italian, except for our unpublished doctoral dissertation (Ceković 2016). For the experimental studies related to other L2 and mostly aiming at testing the efficiency of instructions or comparing the different teaching approaches, see, for example: House & Kasper (1981), Dörnyei (1995), Yoshimi (2001), Taylor (2002), Hernández (2008), De la Fuente (2009), Jones (2011).

[2] We excluded from the description some other papers, as being partial or not enough relevant. A small number of papers still remained unreachable to us until the publishing of this work.

interlanguage and to determine whether there is a correlation between the forms and functions of DMs, on the one hand, and certain levels of the students' communicative competence (basic, intermediate and advanced), on the other hand.[3]

2. TERMINOLOGY

DMs are multifunctional and grammatically heterogeneous category of linguistic elements (e.g. Italian *allora* 'well, then'(conj., adv.)*, cioè* 'i.e.' (conj.), *praticamente* 'practically' (adv.), *diciamo* 'let's say'(verb)) that do not contribute to the propositional content of utterance, but they do play an important role in structuring the discourse in terms of signaling the relationship among its components (cf. Bazzanella 1994, 1995, 2006, 2008, Fraser 2006, Schiffrin 1987). They are known under various labels, such as: pragmatic markers, conversational markers or discourse particles. The most widespread term for DMs in the Italian literature is *segnali discorsivi*, although numerous others are being used, like: *particelle discorsive, connettivi pragmatici, marcatori pragmatici, ausilii dialogici*, etc. (cf. Ceković 2016).

In this paper we will refer to the functional taxonomy of DMs offered by Bazzanella (1994, cf. 1995), who classifies them upon the interactional (Table 1) and metatextual functions (Table 2).

Interactional functions of DMs

Speaker's DMs:	Addressee's DMs:
turn-handling, fillers	interrupting
attention getting	back-channels
requesting confirmation/agreement	agreement
comprehension checks	confirming comprehension
phatic function, modulation	phatic function

Table 1 (Bazzanella 1994)

Metatextual functions of DMs

demarcation
focusing
reformulation (paraphrase, correction, exemplification)

Table 2 (Bazzanella 1994)

2. PEDAGOGICAL IMPLICATIONS

Although they play an important role in the pragmatic structure of spoken interaction, whether it derives from the need of the speaker/student to take and maintain their turn i.e. to gain time while encountering difficulties in planning and formulating the discourse,[4] to connect segments of speech, to perform self-correction, etc., or from their high frequency in spoken language,[5] according to the opinion of numerous authors (Fung & Carter 2007, Müller 2004, Romero Trillo 2002), DMs have not been sufficiently studied in terms of their pedagogical implications. Most of the authors agree that there is

[3] We decided to take such a methodologically unusual step because of the need to gain more insight into this still understudied area, by making some intersection with the past works, and to come as closer as possible to a more precise description of the process of acquisition of DMs in L2.

[4] This is actually the use of DMs as fillers (*riempitivi*) that can sometimes be manifested as real "verbal ticks" (Bazzanella 1994), used often unconsciously and repeatedly by the speaker, which additionally confirms the DMs' idiosyncratic character.

[5] Certain corpus analyses indicate their presence among the ten most frequent forms of words in the interaction (Allwood 1996).

no systematic approach to these elements in teaching process (through teaching materials, syllabuses, etc.). There is still an insufficient number of studies that would clarify the way these elements are being acquired and used by non-native speakers (NNS) regarding, first of all, the range and the variability of forms, but also the development and the realization of functions that DMs perform in interaction (Fung & Carter 2007, Romero Trillo 2002).

The key for understanding the acquisition of markers, while considering certain studies that indicate their late and difficult acquisition in L2 (Bardel 2003; see also Fellin & Pugliese 1994, Nigoević & Sučić 2011), lays in the complexity of matching forms and functions, based on the multifunctionality of DMs, their crucial feature which can be interpreted in two ways (Bazzanella 2006): the same marker can perform several different functions depending on the context in which it occurs (paradigmatic aspect), and furthermore, the same marker in the same context can play (often several) different functions (syntagmatic aspect). Thus, DMs represent an obvious exception to the Andersen's (1990) rule *one form-one meaning*, according to which learners in their interlanguage tend to attribute only one function to each form.

Romero Trillo claims that, unlike the native speakers (NS), who by virtue of being in the natural environment, simultaneously develop and interconnect the formal and the pragmatic aspects of the language, the development of the pragmatic competence with NNS is limited to a formal environment where it is often almost impossible to create conditions for a natural contact with the target language (so-called *(pseudo)-natural foreign language context*) and states:

> "As a consequence, native speakers follow what I shall call a "function-to-form developmental process", where the need to communicate precedes the use of a form, as Painter (1999) demonstrates: whereas non-native speakers follow a "form-to-function process", based on the learning of certain items which are usually contextualized at different subsequent stages" (Romero Trillo 2002: 770).

3. ANALYSIS

The analysis of the basic theoretical and methodological assumptions of the studies allowed us to discover, first of all, that almost all the authors take the Bazzanella's (1994, 1995) functional taxonomy as the theoretical basis of their research, except for the "early" works where we can find those that primarily (Brigetti & Licari 1987) or secondarily (Fellin & Pugliese 1994, Ferraris 2004) refer also to the approach of Monica Berretta (1984).[6] Some of the authors consider DMs within the Theory of politeness, too (Bini & Pernas 2007, Brigetti & Licari 1987, Guil et al. 2008, Nigoević & Sučić 2011).

In the papers, we note a dominant presence of qualitative analysis. Even the authors who also dedicate some attention to the quantitative analysis, they limit it to a certain category or form of DMs (*sì* 'yes'*, no* 'no'*, così* 'so' – Andorno 2007; interjections – Bardel 2003; *d'accordo* 'I/you/we agree'*, ma* 'but'*, sì* 'yes' – Bini & Pernas 2007; *ma* 'but'– Ferraris 2004; certain functional categories – Nigoević & Sučić 2011). An important exception is Jafrancesco's work (2015) with a significant presence of both types of analysis. Less quantitative analysis of the data, in our opinion, is a consequence of still insufficiently clear theoretical status of markers, meaning that it is rather unreliable for the authors to consider numerically the forms they are not absolutely positive to belong to DMs. Bardel (2003), for instance, explicitly declares that due to a complexity of defining the DMs and the fact that various authors treat markers in different ways, she excludes from her analysis conjunctions and quantitatively observes only the interjections.

Except for Ferraris (2004), who used a corpus with the oral production of NNS of the entire 10 and a half hours, the corpus size with other researches ranges from 40 to 200 minutes (cf. Bardel

[6] We will, however, leave the discussion on a negligible, mainly terminological dissent concerning the forms and the functions of DMs quoted by the authors, for some other, future occasion.

2003, Bini & Pernas 2007, Guil et al. 2008, Jafrancesco 2015, Nigoević & Sučić 2011), which we believe is representative enough considering the frequency of markers in the spontaneous speech. An interesting piece of information in that sense, that surely needs further confirmation, is found at Bini and Pernas (2007) who specify 8,1-11,3% of markers' frequency in the total word amount produced by the informants at the basic level of competence. The corpora consist mainly of audio material, although there are also examples with video recordings (Bini & Pernas 2008, Fellin & Pugliese 1994, Guil et al. 2008) that offer an opportunity to gain a more complete insight into the accompanying, nonverbal phenomena in the informants' production.

The number of NNS in the individual researches varies from 2 (Bardel 2003) to 32 (Ferraris 2004) if we consider the oral production, or up to 79 (Fellin & Pugliese 1994) if we consider the reception as well. The informants are mainly females: out of 104 subjects tested for the markers in the oral production, only 18 of them were males (cf. Andorno 2007, Ferraris 2004, Jafrancesco 2015). The age of all NNS ranges from 17 to 65, and the most studied is the student population, aged 20-36. We find 17 different L1 in the analyzed subjects. And finally, we note that in comparison to the number of informants from L2 context of acquisition (135), the number of those from FL context is significantly smaller (33).

4. RESULTS

Before we reconstruct the authors' findings on the presence of forms and functions of DMs in interlanguage at the basic, intermediate and advanced levels of competence, let us first note that in terms of production of markers, the most studied level of competence is basic, although certainly the others are not neglected (cf. Andorno 2007, Bardel 2003, Bini & Pernas 2008, Ferraris 2004, Guil et al. 2008, Jafrancesco 2015, Nigoević & Sučić 2011). However, it is the exact level of competence that has not been studied at all in terms of the reception (cf. Brigetti & Licari 1987, Fellin & Pugliese 1994).

While one group of authors focuses their attention primarily on the analysis of certain markers (for instance, *sì* 'yes', *no* 'no' and *così* 'so'– Andorno 2007; *magari* 'maybe, even' – Brigetti & Licari 1987; *ma* 'but' – Ferraris 2004), most of the researchers attempt to cover a wider range of forms and functions produced by the informants, trying also to identify it according to the level of competence. In this regard, we will try to reconstruct the authors' findings on the presence, first of all, of the forms and afterwards also of the functions of DMs at the initial, intermediate and advanced levels of competence.

At the basic level, the range of DMs necessarily consists of: filled pauses, that is, interjections (*eh*, *hm, ah,* and similar), and the form *sì* 'yes'. Most of the corpora include also: *ma* 'but' and *ok* 'ok', and a fewer of those: *allora* 'well, then', *così* 'so', *d'accordo* 'I/you/we agree', *no* 'no', *non (lo) so* 'I don't know', *(per) esempio* 'for example'. There is also a number of isolated and rather variable forms present in the singular corpora, (which could be confirmed further in the future work), such as: *certo* 'of course', *cioè* 'i.e.', *diciamo* 'let's say', *e poi* 'and then', *secondo me* 'in my opinion' (Bardel 2003); *basta* 'enough', *come si dice* 'how do you say'?, *come?* 'how'?, *(no) capito* '(not) understand', *va bene* 'all right', *scusa/scusi* 'sorry', *eccetera* 'etcetera' (Andorno 2007); *e/o queste cose* 'and/or these things', *e niente* 'and nothing', *per dire* 'to say', *però* 'however', *per dire la verità* 'to tell the truth', *per me* 'for me' (Nigoević & Sučić 2011); *come si dice* 'how do you say', *credo* 'I believe', *(e) dopo* '(and) after', *e* 'and', *è vero sì* 'it's true yes', *forse* 'maybe', *ma (so)* 'but (I know)', *mh* 'mh', *oh(!)* 'oh(!)', *penso* 'I think', *uh!* 'uh!', *un attimo* 'a moment'(Jafrancesco 2015). This is also the level where it was found the transfer of formally and functionally identical forms from L1 (Guil et al. 2008, Jafrancesco 2015, Nigoević & Sučić 2011), as well as the presence of the forms that are supposed to be the result of the influence of L3, L4, etc. such as *ok* 'ok' and *d'accordo* 'I/you/we agree' (Guil et al. 2008).

At the intermediate level, there are, first of all, *sì* 'yes' and *ma* 'but' once again, following filled pauses and forms: *allora* 'well, then', *bene/va be'* 'fine/(all) right', *così* 'so', *è vero* 'it's true', *no?* 'no'?, *non (lo) so* 'I don't know', *penso* 'I think', *per esempio* 'for example', as well as singular occurrences of markers like, for instance, *ah* 'ah', *basta* 'enough', *beh* 'well', *certo* 'of course', *cioè* 'i.e.', *come dire*

'how to say', *come* 'how', *comunque* 'anyway', *diciamo* 'let's say', *dunque* 'therefore', *e (adesso)* 'and (now)', *eccetera* 'etcetera', *ecco* 'here', *esatto* 'exactly', *forse* 'maybe', *giusto* 'right', *infatti* 'in fact', *mio Dio!* 'my God!', *oh* 'oh', *ok* 'ok', *per me* 'for me', *per questo* 'for this', *poi* 'then', *quindi* 'hence', *scusa* 'sorry', *uh* 'uh', *vediamo* 'let's see'.

Eventually, at the advanced level we also note the dominant presence of *ma* 'but', followed by: filled pauses, *non (lo) so* 'I don't know', *ok* 'ok', *sì* 'yes', as well as: *allora* 'well, then', *beh* 'well', *cioè* 'i.e.', *come dire* 'how to say', *così* 'so', *diciamo* 'let's say', *direi* 'I'd say', *dunque* 'therefore', *è vero* 'it's true', *(forse) si può dire* '(maybe) you can say', *no* 'no', *per esempio* 'for example', *però* 'however', *qualcosa/cose del genere* 'something/such things', *quindi* 'hence', *secondo me* 'in my opinion', and isolated occurences of: *ah* 'ah', *appunto* 'indeed', *bene* 'fine/right', *boh!* 'I don't know!', *certamente* 'sure', *certo* 'of course', *che sarebbe?* 'what (does it mean)?', *che so* 'like', *(come) per dire* '(how) to say', *comunque* 'anyway', *cose simili/così* 'such things/things like that', *credo* 'I believe', *d'accordo* 'I/you/we agree', *devo ammetterlo* 'I have to admit it', *e* 'and', *eccetera* 'etcetera', *ecco* 'here', *(e) dopo* '(and) after', *e ora* 'and now', *(e) poi* '(and) then', *in che senso?* 'what do you mean?', *infatti* 'in fact', *lo so anch'io* 'I know that too', *magari* 'maybe, even', *niente* 'nothing', *non/se mi ricordo bene* 'I don't/if I remember well', *oh* 'oh', *ovviamente* 'obviously', *per dire la verità* 'to tell the truth', *praticamente* 'practically', *proprio* 'just', *scusa* 'sorry', *si dice* 'it is said', *tutto sommato* 'after all', *uh!* 'uh!', *un po'* 'some', *veramente* 'really', etc.

As for the most frequent forms in their corpora the authors quote, at the basic level: *eh, hm* and other interjections, *sì* 'yes' (Bardel 2003); *sì* 'yes', *no* 'no', *così* 'so' (Andorno 2007); *d'accordo* 'I/you/we agree', *ma* 'but', *sì* 'yes' (Bini & Pernas 2007), and referring to all three levels: *ma* 'but' (Ferraris 2004), *sì* 'yes' (Guil et al. 2008), *non (lo) so* 'I don't know' (Jafrancesco 2015, Nigoević & Sučić 2011).

We can conclude that at each individual stage of acquisition there is a presence of: filled pauses (interjections) and forms: *allora* 'well, then', *(va) bene* '(all) right', *certo* 'of course', *cioè* 'i.e.', *come (si dice)* 'how (do you say)', *così* 'so', *diciamo* 'let's say', *e* 'and', *eccetera* 'etcetera', *(e) poi* '(and) then', *è vero* 'it's true', *forse* 'maybe', *ma* 'but', *no* 'no', *non (lo) so* 'I don't know', *oh* 'oh', *ok* 'ok', *per esempio* 'for example', *scusa* 'sorry', *sì* 'yes', *uh* 'uh'. We might include in this inventory: *(no) capito* '(not) understand', *e/o queste cose* 'and/or these things', that are manifested at the basic level only, *basta* 'enough', *penso* 'I think', *per me* 'for me', which occur at the first two levels, as well as: *credo* 'I believe', *d'accordo* 'I/you/we agree', *(e) dopo* '(and) after', *niente* 'nothing', *per dire la verità* 'to tell the truth', *però* 'however', *secondo me* 'in my opinion', present in the analyzed corpora only at the basic and advanced level, since we believe that such a distribution of these markers could compensate the missing levels. We would, however, exclude from the inventory: *anche* 'also', *beh* 'well', *come dire* 'how to say', *comunque* 'anyway', *dunque* 'therefore', *ecco* 'here', *infatti* 'in fact', *per questo* 'for this', *quindi* 'hence', which occur only at the intermediate and advanced level, since we cannot positively claim they are already present at the basic level as well. We would also exclude the forms: *e adesso* 'and now', *esatto* 'exactly', *giusto* 'right', *mio Dio!* 'my God!', *vediamo* 'let's see', registered only at the intermediate level or those like, for instance, *appunto* 'indeed', *boh!* 'I don't know!', *certamente* 'sure', *che sarebbe?* 'what (does it mean)?', *che so* 'like', *cose simili/così* 'such things/things like that', *devo ammetterlo* 'I have to admit it', *direi* 'I'd say', *e ora* 'and now', *in che senso?* 'what do you mean?', *lo so anch'io* 'I know that too', *magari* 'maybe, even', *non/se mi ricordo bene* 'I don't/if I remember well', *ovviamente* 'obviously', *praticamente* 'practically', *proprio* 'just', *qualcosa/cose del genere* 'something/such things', *(forse) si può dire* '(maybe) you can say', *tutto sommato* 'after all', *un po'* 'some', *veramente* 'really', which occurred only at the advanced level, considering that we are unable to determine their presence at the missing levels, too.

Regarding the functions identified in the production of NNS, there is a dominance of those interactional, although some of the authors themselves (Bardel 2003, Guil et al. 2008) underline that those can be frequently interpreted at the same time as metatextual. Most of the interactional markers that learners use in the role of speaker refer to: various fillers, mechanisms of modulation, along with a minor number of markers in function of requesting agreement and/or confirmation, turn-taking and

turn-yielding, and rather rare of those serving as comprehension checks. Within the interlocutor's interactional functions there are: agreement, less frequently: confirming comprehension, and most infrequently: interrupting, back-channeling and disagreement.[7] As for the metatextual functions, we found: demarcation, focusing, and very frequently exemplification and self-correction.

By observing these functions within the perspective of different levels of communicative competence, we arrived at a general conclusion that there is no correlation between them, since any of the functions is present at every single level of competence, even though we noticed that the function of confirming comprehension has been identified at the basic level only (cf. Andorno 2007, Bini & Pernas 2007), which, again, is the most studied level and we believe it can compensate for the missing, higher levels. We also need to point out that in the analyzed corpora, in the NNS's production, we noticed a total absence of DMs with attention getting and phatic function, except in Jafrancesco's (2015) corpus, where rather rare phatic markers occur only within the speaker's perspective.

With the same author, however, we find rather different conclusions from ours with regard to the general presence of functions across the levels of competence. Jafrancesco (2015) actually claims that with the increase of competence the range of functions becomes wider as well and that DMs perform all the identified functions not earlier than at the B level (except for the paraphrastic markers), meaning that in comparison to the other levels, this is the exact one at which markers perform the widest range of functions. The author also finds that requesting agreement and/or confirmation and comprehension checking are present only at the B level, adding that the markers of acknowledgment and paraphrastic marker are only registered at the C level. At the A level there are no phatic markers present, neither those functioning as the request for explanation, while at the C level is missing the interrupting function. In addition, we need to point out that after our analysis we are not able neither to confirm nor to reject the author's (Jafrancesco 2015) conclusions regarding the sequence of functions in the interlanguage, and that we have to leave this question to be treated in some future work of ours.

So, the dominant presence of interactional functions in the corpora, which implies: an almost complete absence of speaker's DMs functioning as comprehension checks and requesting confirmation and/or agreement, and the insignificant presence of interlocutor's markers, such as: mechanisms for interrupting, expressing disagreement and requesting clarification, as well as the generally rare presence of metatextual markers, some of the authors (Bardel 2003, Nigoević & Sučić 2011) justify, and we entirely agree, by the participants' roles and the typology of interaction. Our finding on the total absence of attention getting and phatic function, we consider also to be a consequence of the main typology of the analyzed interaction (cf. Jafrancesco 2015).

The fact is that in the corpora there is an extreme prevalence of asymmetric spoken interaction between the teacher and the student,[8] where the student, for example, rarely uses mechanisms of interruption and back-channels (cf. Bardel 2003, Nigoević & Sučić 2011); avoids disagreement, that is however considered as a non preferential linguistic action (cf. Bini & Pernas 2007); in case of misunderstanding students prefer rather short responses such as: *non (lo) so* 'I don't know' or pauses instead of asking for clarification (Nigoević & Sučić 2011); use frequently markers of self-correction in order to demonstrate their knowledge of L2 (Nigoević & Sučić 2011); and where the generally rare presence of metatextual markers is understandable considering that they usually occur in the written discourse.

That the type of interaction is important, but not the only factor when considering the results on the presence of certain functions, comes also from the observation of Guil et al. (2008): they notice, contrary to the findings of Bardel (2003) (and we would also add Nigoević and Sučić (2011)) in relation to the rare mechanisms of interrupting and back-channels in the asymmetric interactions, that in their corpus, based on symmetric interaction (even in the part of the corpus containing the asymmetric one)

[7] In some of the latter classification, comparing to a referent one (see § 2, Table 1), Bazzanella (2006) includes expressing disagreement within the same function of expressing agreement and/or confirmation. Besides, back-channels, for instance, at Jafrancesco (2015) belong to markers for confirming attention and expressing agreement.

[8] Only at Bini and Pernas (2008) and Guil et al. (2008) we find examples of symmetric interaction.

there is a frequent occurrence of these exact DMs. Guil et al. (2008) explain such occurrences with the supposed differences between the informants regarding their cultural background and their L1 (Spanish and Swedish). Therefore, we may claim that the presence of certain functions of DMs in the spoken discourse of the informants is directly related to the typology of the analyzed interaction in which they participate, but it also depends on other factors.

5. CONCLUSIONS

If we leave aside the studies on the reception of DMs (Brigetti & Licari 1987, Fellin & Pugliese 1994), not neglecting their respective findings regarding the ambivalence of *magari* 'maybe, even' as a source of interpretative difficulties for the students and the problematic reception of indicators of digression and exemplification, and if we focus on the other researches, since they all discuss the production of DMs, we can first make some general conclusions:

- In comparison to the NS, learners have a significantly reduced lexical inventory of DMs (Bardel 2003);
- There are individual variances in the use of DMs in L2, which confirms their idiosyncrasy (Bardel 2003, Bini & Pernas 2007, Nigoević & Sučić 2011);[9]
- DMs in L2 are characterized by multifunctionality (like in L1) (Jafrancesco 2015) and also by convergence (Andorno 2007, see also Bini & Pernas 2007).

Furthermore, our effort to reconstruct the authors' findings has lead us to confirmation of the hypothesis that DMs occur even in the early stages of L2 acquisition (cf. Andorno 2007, Bardel 2003, Bini & Pernas 2007, Ferraris 2004, Guil et al. 2008, Jafrancesco 2015, Nigoević & Sučić 2011). Bardel (2003) proves the hypothesis according to which the use of markers is related to the general level of development of interlanguage, that is: the variations in their use reflect the level of the formal linguistic competence of a learner. We also find to agree with Guil et al. (2008) that, on the one hand, suggest the hypothesis on the absence of correlation between the level of competence and the presence of DMs since the markers occur in all stages of acquisition, and, on the other hand, the hypothesis on the existence of a correlation between the given level of the learner's pragmatic-discourse competence and a specific type of DM: learners at higher competence levels use many more lexicalized markers and a greater number of more complex lexical expressions as DMs than the learners at lower levels do (Guil et al. 2008; see also Bardel 2003, Jafrancesco 2015, Nigoević & Sučić 2011). Eventually, on the basis of the analyzed literature, we repeat our claim on the absence of correlation between the functional values of DMs and given levels of competence, since (almost) all determined functions are represented at each individual stage of acquisition.

Considering the opposite findings made by Jafrancesco (2015), with regard to the complete presence of the functions only at B level and the increase of the range of functions across the levels of competence from A to C, we repeat our intention to reconsider the validity of our claims in some future work.

Despite the fact that the need for an inventory of the DMs represented in the interlanguage was expressed as early as the pioneering work in this field, and that later on, other, numerous authors pointed out the problematic acquisition of DMs, such inventory has not yet been produced. Therefore, our aim was to suggest, on the basis of the analyzed literature, a potential range of forms and functions of markers in the interlanguage, and to determine whether there is a correlation between the forms and functions of DMs, on the one hand, and certain levels of the learners' communicative competence, on the other hand. We hope that our work could serve as a useful guideline for future research that would throw more light on this topical, but yet insufficiently researched phenomenon within the theory and practice of L2 acquisition.

[9] Bardel (2003) and Nigoević and Sučić (2011) dedicate a special attention in their papers to the individual variations in the use of marker *diciamo* 'let's say' by some of the informants. Similar examples we find at Bini and Pernas (2007), too.

References

Allwood, J. (ed.) (1996). *Talspråksfrekvenser*. *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics, S-20*. Göteborg: University of Göteborg, Department of Linguistics.

Andersen, R. (1990). Models, Processes, Principles and Strategies: Second language Acquisition Inside and Outside the Classroom. In: *Second Language Acquisition/Foreign Language Learning* (B. VanPatten and J. Lee, eds.). Clevendon, UK: Multilingual Matters, 45-68.

Andorno, C. (2007). Apprendere il lessico: elaborazione di segnali discorsivi (sì, no, così). In: *Imparare una lingua: recenti sviluppi teorici e proposte applicative* (M. Chini, P. Desideri, M. E. Favilla and Gabriele Pallotti, eds.). Perugia: Guerra, 95-121.

Bardel, C. (2003). I segnali discorsivi nell'acquisizione dell'italiano L2. In: *API: Archivio del Parlato Italiano,* [DVD] (C. Crocco, R. Savy and F. Cutugno eds.). Napoli: Multimedia press.

Bazzanella, C. (1994). *Le facce del parlare. Un approccio pragmatico all'italiano parlato.* Firenze: La Nuova Italia.

Bazzanella, C. (1995). I segnali discorsivi. In: *Grande grammatica italiana di consultazione, vol. 3* (L. Renzi, G. Salvi and A. Cardinaletti, eds.). Bologna: Il Mulino, 225-257.

Bazzanella, C. (2006). Discourse markers in Italian: towards a "compositional" meaning. In: *Approaches to Discourse Particles*, *vol. 1* (K. Fischer, ed.). Oxford, UK: Elsevier, 449-465.

Berretta, M. (1984). Connettivi testuali in italiano e pianificazione del discorso. In: *Linguistica testuale* (L. Coveri, ed.). Roma: Bulzoni, 237-254.

Bini, M., Pernas, A. (2007). Marcadores discursivos en los primeros estadios de adquisición del italiano L2. In: *25 años de Lingüística Aplicada en España: hitos y retos* (R. Monroy and A. Sánchez, eds.). Murcia: Editum, 25-32.

Blakemoore, D. (2002). *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers.* Cambridge: Cambridge University Press.

Brigetti, C., Licari, C. (1987). "Magari": per una sensibilizzazione all'uso di alcuni connettori nella didattica della lingua italiana per stranieri. In: *Lingua letteraria e lingua dei media nell'italiano contemporaneo* (C. G. Cecioni and G. Del Lungo Camiciotti, eds.). Firenze: Le Monnier, 62-74.

Ceković, N. (2016). Diskursni markeri u govornoj produkciji na italijanskom kao drugom jeziku (Doctoral dissertation). Filološki fakultet, Beograd.

Cresti, E. (2000). *Corpus di italiano parlato.* Firenze: Accademia della Crusca.

De la Fuente, M. J. (2009). The Role of Pedagogical Tasks and Focus on Form in Acquisition of Discourse Markers by Advances Language Learners. In: *Little words. Their History, Phonology, Syntax, Semantics, Pragmatics, and Acquisition* (R. P. Leow, H. Campos and D. Lardiere, eds.). Washington, US: Georgetown University Press, 211-221.

Dörnyei, Z. (1995). On the Teachability of Communication Strategies. *TESOL Quarterly* 29 (1), 55-85.

Fellin, L., & Pugliese, R. (1994). I connettivi e i segnali discorsivi nell'apprendimento dell'italiano per scopi accademici in studenti di scambio internazionale. In: *Italiano lingua Seconda/Lingua Straniera* (A. Giancalone Ramat and M. Vedovelli, eds.). Roma: Bulzoni, 379-389.

Ferraris, S. (2004). Come usano *ma* gli apprendenti di italiano L1 e L2? In: *Atti del 3° congresso di studi, AItLA* (G. Bernini, G. Ferrari and M. Pavesi, eds.). Perugia: Guerra, 73-89.

Fraser, B. (2006). Towards a theory of discourse markers. In: *Approaches to Discourse Particles*, *vol. 1* (K. Fischer, ed.). Oxford, UK: Elsevier, 189-204.

Fung, L., Carter, R. (2007). Discourse Markers and Spoken English: Native and Learner Use in Pedagogic Settings. *Applied Linguistics* 28 (3), 410-439.

Guil, P., Bazzanella, C., Bini, M., Pernas, P., Gil, T., Borreguero, M., Pernas, A., Kondo, C. M., Gillani, E. (2008). Marcadores discursivos y cortesía lingüística en la interacción de aprendices de italiano L2. In: *Cortesía y conversación: de lo escrito a lo oral* (A. Briz, A. Hidalgo, M. Albelda, J. Contreras and N. Hernández Flores, eds.). València: Universitat de València, 711-729.

Hernández, T. (2008). The Effect of Explicit Instruction and Input Flood on Students' Use of Spanish Discourse Markers on a Simulated Oral Proficiency Interview. *Hispania* 91 (3), 665-675.

House, J., & Kasper, G. (1981). Zur Rolle der Kognition in Kommunikationskursen. *Die Neueren Sprachen* 80, 42-55.

Jafrancesco, E. (2015). L'acquisizione dei segnali discorsivi in italiano L2. *Italiano LinguaDue* 1, 1-39.

Jones, C. (2011). *Spoken discourse markers and English language teaching: practices and pedagogies* (Doctoral

dissertation). University of Nottingham, Nottingham.
Jucker, A., Ziv, Y. (eds.) (1998). *Discourse markers: Description and Theory.* Amsterdam/Philadelphia, Netherlands/US: John Benjamins.
Khachaturyan, E. (2011). Una classificazione dei segnali discorsivi in italiano. *Oslo Studies in Language* 3 (1), 95-116.
Müller, S. (2004). '*Well you know that type of person*': functions of *well* in the speech of American and German students. *Journal of Pragmatics* 36, 1157-1182.
Nigoević, M., Sučić, P. (2011). Competenza pragmatica in italiano L2: l'uso dei segnali discorsivi da parte degli apprendenti croati. *Italiano LinguaDue* 2, 94-114.
Romero Trillo, J. (2002). The pragmatic fossilization of discourse markers in non-native speakers of English. *Journal of Pragmatics* 34, 769-784.
Schiffrin, D. (1987). *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
Taylor, G. (2002). Teaching gambits: The Effect of Instruction and Task Variation on the Use of Conversation Strategies by Intermediate Spanish Students. *Foreign Language Annals* 35 (2), 171-189.
Yoshimi, D. R. (2001). Explicit Instruction and JFL Learner's Use of Interactional Discourse Markers. In: *Pragmatics in Language Teaching* (K. R. Rose and G. Kasper, eds.). Cambridge, UK: Cambridge University Press, 223-244.

ODNOS FORMI I FUNKCIJA DIKSURSNIH MARKERA I NIVOA ZNANJA U ITALIJANSKOM KAO L2

Rezime

Od sedamdesetih godina XX veka diskursni markeri (DM) nalaze se u žiži sve intenzivnijih lingvističkih proučavanja koja, međutim, još nisu urodila definitivnim odgovorima na pitanja kada se DM usvajaju i kako ih podučavati. Stoga je cilj ovog preglednog rada da prikaže sadržaj i rezultate relevantnih glotodidaktičkih istraživanja o njihovom usvajanju u italijanskom kao L2/LS i on počiva na otkriću da, uprkos tome što se još u pionirskim radovima na ovom polju ukazuje na potrebu za izradom inventara DM zastupljenih u međujeziku, takav inventar do danas nije sačinjen. Imajući to u vidu nastojaćemo da na osnovu analizirane literature otkrijemo potencijalni repertoar DM u međujeziku i da ustanovimo postoji li korelacija između formi i funkcija DM, s jedne, i određenih nivoa komunikativne kompetencije učenika (inicijalni, srednji i napredni), s druge strane.
Pokušaj da rekonstruišemo nalaze odabranih autora potvrdiće, između ostalog, hipotezu da se DM javljaju već u ranim stadijumima usvajanja L2, zatim hipotezu o odsustvu korelacije između nivoa kompetencije i prisustva DM (markeri se javljaju u svim fazama usvajanja), kao i hipotezu o postojanju korelacije između datog nivoa pragmatičko-diskursne kompetencije učenika i određenog tipa DM (učenici na višem nivou kompetencije koriste znatno više leksikalizovanih markera i veći broj složenijih leksičkih izraza u funkciji DM od onih na nižim nivoima). Na osnovu analizirane literature iznećemo, napokon, i svoju tvrdnju o odsustvu korelacije između funkcionalnih vrednosti DM i datih nivoa kompetencije budući da su sve utvrđene funkcije zastupljene na svakom od pojedinačnih stadijuma usvajanja.

Ključne reči: diskursni markeri, italijanski kao L2, pragmatičko-diskursna kompetencija.

Nevena Ceković
Univerzitet u Beogradu, Srbija
Filološki fakultet
n.cekovic@fil.bg.ac.rs

Нацрт корица
Mihai Badescu

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.1(082)
008(082)
811.163.41(082)
821.09(082)

ЈЕЗИЦИ и културе у времену и простору : тематски зборник. 7. 1 / [уреднице Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић]. - Нови Сад : Филозофски факултет : Педагошко друштво Војводине, 2018 (Будисава : КриМел). - 532 стр. : илустр. ; 28 cm

Радови на више језика. - Тираж 100. - Стр. 5-6: Предговор / Снежана Гудурић, Биљана Радић-Бојанић. - Библиографија уз сваки рад. - Резиме на више језика уз сваки рад.

ISBN 978-86-6065-475-7
1. Гудурић, Снежана, 1961- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Европски језици - Зборници b) Култура - Зборници
COBISS.SR-ID 326235911